

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kara ve Deniz İpek Yolu'nun Tarihi

Liu Yingsheng

Kara ve Deniz İpek Yolu'nun Tarihi

Liu Yingsheng

Deniz ve Kara İpek Yolu'nun Tarihi

B & R Book Program

Deniz ve Kara İpek Yolu'nun Tarihi - Uygarlıklar Köprüsü

ISBN: 978-605-7693-49-5

© ipek yolu Tarih ve Kültür, Aralık 2020, 1. Baskı

Orjinal: The History of the Silk Road: The Land & Maritime Routes | 丝绸之路

Liu Yingsheng

Copyright © Jiangsu People's Publishing House Ltd, 2014

İşbu kitap Jiangsu People's Publishing House Ltd. adlı yayınevinin telif izni ile yayınlanmıştır.

Yalnızca Türkiye'de satışa sunulabilir, ihracat izni yoktur.

Tüm Hakları Saklıdır.

Canut Yayınevi:

Batı Mh. Karanfil Sk. 10/5, Pendik-İstanbul

Tel: 0216 499 75 09 - Sertifika No: 30491

Çeviri editörü: Deniz Kızılçeç

Çeviri: Aziz Erkan

Kapak Tasarım: Sevgi Alpman

Bu kitap Net Copy Center'de basılmıştır

İnönü Cad. Beytölmacı Sk. No: 23/A

Gümüşsuyu/Beyoğlu-İstanbul

Tel: 0212 249 40 60 - Sertifika No: 47334

www.canutbooks.com

Yazar Hakkında

Profesör Liu Yingsheng, 1947. Liu Yingsheng, 1981'de Nanjing Üniversitesi'nde tarih alanında yüksek lisans derecesi ve 1985'te Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nde yine tarih alanında doktora derecesi aldı. Liu Yingsheng, Çin Yuan Hanedanlığı Tarihi Araştırma Enstitüsü başkanlığı, Çin Moğol Tarihi Araştırmaları Enstitüsü başkan yardımcılığı ve Çin Denizciliği Araştırmaları Enstitüsü ve Çin Moğol Araştırmaları Enstitüsü Müdür Yardımcılığı görevlerinde bulundu.

Profesör Liu Yingsheng, UNESCO'nun düzenlediği Deniz İpek Yolu, Kara İpek Yolu ve Göçebe/Altay Yolu bilimsel araştırma gezilerine katılarak Çin'i temsil etti. İtalya, Yunanistan, Türkiye, Mısır, Umman, Pakistan, Hindistan, Sri Lanka, Malezya, Endonezya, Tayland, Brunei, Filipinler, Rusya, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Moğolistan ülkelerinde bulunarak araştırmalarını derinleştirdi.

Profesör Liu Yingsheng, Moğolistan ve Çin Yuan (Moğol) Hanedanlığı tarihi, Asya iç kesimleri, Kuzeybatı Çin'deki uluslar, Çin'deki İslam kültürü ve Çin ile yabancı ülkeler arasındaki ilişkiler alanlarında araştırmacı olarak uzmanlaşmıştır ve 10 civarında yabancı dil bilmektedir.

Liu Yingsheng'in öne çıkan çalışmalar arasında, *Çağatay Hanlığı'nın Tarihi, İpek Yolu Kültürü-Deniz İpek Yolu Cildi, İpek Yolu Kültürü- Kara (Stepler) İpek Yolu Cildi, Yeni Yirmi Beş Hanedanlık Tarihi-Yuan Tarihi, Hui Hui Guan Za Zi ve Hui Hui Guan Yi Yu Üzerine Çalışma (Çince'den Farsça'ya İki Çeviri Sözlüğü Üzerine Araştırma) ve Deniz Rotası ve Kara Rotası: Ortaçağ'da Doğu ile Batı Arasında Gerçekleşen Alışverişler Üzerine Çalışma* yer almaktadır. Çinceye kazandırdığı yabancı eserler arasında Almanca'dan çevirdiği *Moğol Halkları Üzerine Tarihsel Bilgilerin Toplu Derlemesi* (Sammlungen historischer Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften) ve İngilizce'den çevirdiği *Orta Asya'daki Uygarlıkların Tarihi* (Dördüncü Cilt, M.S. 750 ile 15. Yüzyıl sonu Arasındaki Başarılar Çağı) adlı iki kitap bulunmaktadır.

Yayıncının Notu

Bu kitap, uzun yıllar İpek Yolu tarihi üzerine çalışmış olan tanınmış araştırmacı Liu Yingsheng'in kaleme aldığı titiz bir çalışmadır. Bu kitap iki bölümden oluşmaktadır: Kara İpek Yolu ve Deniz İpek Yolu.

Yüksek akademik değere sahip olan bu eser, sadece Çin akademi camiasındaki İpek Yolu tarihi üzerine çalışan araştırmacıların düzeyini kapsamlı biçimde yansıtmakla kalmamakta, aynı zamanda, bu değerli uygarlık mirası üzerine çalışan dünyanın dört bir yanındaki araştırmacılar arasında akademik alışverişleri teşvik etmektedir. Bu kitabın dünyadaki tarih araştırmacıları arasındaki akademik diyalogu ve alışverişi daha fazla teşvik etmesini umuyoruz. Son olarak, Jiangsu Halk Yayınevi'nin yetkililerine ve editörlerine, özellikle de kitabın Türkçe baskısının hazırlanmasında çok büyük katkıları bulunan editörler Wang Baoding, Peng Xiaolu, Wang Tian ve Li Hongyun'a içten teşekkürlerimizi sunarız.

Deniz Kızılçeç
Ocak 2021, İstanbul

İçindekiler

I. KARA İPEK YOLU

Giriş	1
I. Kara İpek Yolu Boyunca Uzun Yürüyüş	3
II. Çin ve Asya Tarihlerinde Göçebe Halklar	6
I. Kara İpek Yolu'nun Kökeni	15
I.I. Dokuma Endüstrisinin Ortaya Çıkışı	15
I.II. Kara İpek Yolu Üzerindeki Özgün İlkel Kültürler	18
I.III. Pers İmparatorluğu	30
I.IV. Doğu'dan Batı'ya Uzanan Kara İpek Yolu Üzerindeki Halklar ve Devletler	58
I.V. Part (Arsak) Hanedanlığı ve Orta Ovalar Bölgesi	77
II. Kara İpek Yolu Üzerindeki Halkların İlkinci Büyük Göç Hareketi	89
II.I. Kuşan (Rouzhı veya Yüeci) Kültürünün Doğuya Yayılışı	89
II.II. Kara İpek Yolu Boyunca Yaşayan Halkların Etnik Harmanlanmasının Doruğa Ulaştığı Dönem	97
II.III. Bozkırlardan Orta Ovalar Bölgesine	105
II.IV. Bozkır İpek Yolu'nun Yeni Efendileri	113
II.V. Batı Liao ve Jin Hanedanlıkları Dönemlerinde Kara İpek Yolu	129
III. Hu Halkları ile Han Çinlileri Arasındaki Yeni İletişim Dönemi	143
III.I. İran Sasani Hanedanlığı ile Çin Arasındaki Alışverişler	143
III.II. Zhaowu Vahasındaki Dokuz Kabile Devleti: Dokuz Oğuzlar	150
III.III. Hu ve Han Halkları Arasındaki Bilim-Teknoloji ve Kültür Alışverişleri	159
III.IV. Doğulu Gezginler	183
III.V. Bozkırlardaki İpek Yolu Ağı	190

IV. Çin'e Batıdan Gelen Dinler	201
IV.I. Maniheizm	201
IV.II. Zerdüştlük	206
IV.III. Nesturilik	211
IV.IV. Yahudilik	227
IV.V. Çin ve Asya'da İslam	238
V. Cengiz Han ve Torunları	249
V.I. Batı'nın Moğollar Tarafından Fethi	249
V.II. Doğu Ve Batı Arasındaki Yaygın Etkileşimler	258
V.III. Yuan Hanedanlığı Döneminde Doğu ve Batı Arasındaki Dini ve Kültürel Alışverişler	276
V.IV. Renkli Ulusal Kültürler	291
VI. Ming ve Qing Hanedanlıkları Döneminde Bozkır İpek Yolu	303
VI.I. Ming Sarayı ile Kuzey Yuan, Tatar ve Wala (Oirats) Krallıkları Arasındaki İlişkiler	303
VI.II. Timur ve İmparatorluğu	314
VI.III. Rusya'nın Doğu'ya Doğru Genişlemesi	328
VI.IV. Kültürel Alışverişlerde Yeni Bir Döneme Geçiş	338
Sonuçlar	355

II. DENİZ İPEK YOLU

Giriş	355
I. Deniz İpek Yoluna Kısa Bir Bakış	356
II. Çin Tarihi Kayıtlarındaki Denizaşırı "Barbarlar" ile İlgili Anlatımlar	362
III. Yabancı Kitaplarda Kayıtlara Geçmiş Olan Doğulu Halklar	365
I. Deniz İpek Yolunun Oluşması ve Başlangıç Dönemi	371
I.I. Eski Çağlarda Doğu Asya'daki Ünlü Figürler ve Denizler	371
I.II. Çin'de Gemi Yapımı Sanayinin Başlangıcı	374
I.III. Eski Çağlarda Denizcilik Becerileri	377
I.IV. İpek Yoluyla İlişkili Eski Uygartıklar	381
IV. Eski Çağlarda Doğu ile Batı arasındaki Deniz Rotaları	383
II. Hint Okyanusu'ndaki Deniz İpek Yolu	395
II.I. Hint Okyanusu'ndaki Hareketli Deniz Rotaları	395
II.II. Çin ile Hindistan arasındaki Kültür Alışverişinin Doruğa Ulaşması	407
III. Çin ile Yabancı Ülkeler Arasındaki Kültür Alışverişlerinin Güçlü Bir Şekilde Gelişmesi	435
III.I. Çin ve Yabancı Paraların Çin'e Girişi	435
III.II. Yabancı Malların Çin'in Pazarlarına Sel Gibi Akması	443
III.III. Denizcilikteki İlerlemeler	453
III.IV. Coğrafya Bilgisindeki Gelişmeler	467
III.V. Yabancı Dinlerin Çin'e Girişi	483
III.VI. Denizaşırı Ülkelerden Gelen Bitkisel Ürünlerin Yetiştirilmesi	489
IV. Marko Polo Zamanı	501
IV.I. Yuan Hanedanlığı'nın Denizaşırı Yayılması	501
IV.II. Çin ile Yabancı Ülkeler arasındaki İletişimde Benzeri Görülmemiş Gelişme	509
IV.III. Kültür Alışverişleri ve Denizaşırı Ticaret	537

V. Deniz İpek Yolunun Altın Çağı	555
VI. Büyük Amiral Zheng He'nin Seyahatleri	556
VII. Çin Donanmasının Haritaları ve Özel Haritaların Sırrı	574
VIII. Dostça Alışverişler	582
IV. Çin'deki Seküler İslam Kültürü	590
VI. Avrupalıların Doğu'ya Gelmesi	615
VI.I. Doğu'ya karşı Sömürgeci Saldırganlık	616
VI.II. Doğu-Batı Ticaretinde Yeni bir Dönem	633
VI.III. Cizvitler ve Doğu-Batı Kültür Alışverişi	645
VI.IV. Avrupa Bilimlerinin Doğu'ya Yayılması ve Çin İlminin Batı'ya Yayılması	652
Sonuçlar	679

Başlık I

KARA İPEK YOLU

Giriş

İpek Yolu, insanlığın uygarlık merkezlerinin karşılıklı cazibesinden ortaya çıkmıştır. Çin, Avrasya'nın doğusunda, Sarı Irmak ve Yangtze Nehirlerinin havzalarındaki kültür merkezinde yer almaktadır. Genel kabul edilen görüşe göre 'eski dünya' olarak adlandırılan Avrasya ile Afrika, insan uygarlığının doğum yeri ve beşiğidir. M.Ö. 4999'dan M.Ö. 3000'e kadar uzanan dönemde, Çin uygarlığının yanı sıra eski kıtaların farklı bölgelerinde birbirinden ayrı olarak pek çok uygarlık gelişmiştir; örneğin, Kuzey Afrika'da Nil Nehri'nin orta ve alt kesimlerinin kıyılarındaki eski Mısır uygarlığı, Batı Asya'da Fırat ile Dicle Nehirleri arasındaki Mezopotamya uygarlığı ve bugün Pakistan topraklarında bulunan İndus Nehri'nin orta kesiminin kıyılarındaki eski uygarlıklar, söz konusu olmuştur. Çin'in doğusunda ve güneyinde Pasifik Okyanusu yer almaktadır. Sınırlı yüzölçümleri ve nüfusları nedeniyle Japonya, Batı Pasifik ve Güneydoğu Asya'daki adalar insanlık tarihine büyük etkisi olacak uygarlık merkezleri haline gelememişlerdir.

Sözü geçen uygarlık merkezlerinin coğrafi dağılımları, başta Doğu ile Batı arasındaki kültürel alışverişler olmak üzere eski zamanlarda uygarlıklar-arası iletişimi de belirlemiştir. Bu eski uygarlıklar, birbirlerinden dağlar, çöller, nehirler ve denizlerle ayrılmışlardır. Sarı Irmak ve Yangtze Nehri, Çin ile Hindistan arasında doğal sınır olan Çinghay-Tibet Platosunda bulunan Kunlun Dağları'nın kollarından biri olan Bayan Han Dağları'ndan doğmaktadır. Ardından, Sarı Irmak'ı batı yönünde kat ettiğinizde, Çinghay-Tibet Platosu'nun güney sınırındaki Qilian Dağları ile büyük çöller arasında uzanan dar bir kanal olan Gansu Koridoru'na varacaksınız. Gansu Koridoru'nun bitiminde, yüksekliği yedi bin metreyi aşan heybetli Tanrı Dağları vardır. Çin uygarlığının kaynağı olan Çin Orta Ovalar Bölgesinden güney yönünde gittiğinizde, Yin Dağları'nı aşar aşmaz karşınıza Moğol Platosu çıkacaktır.

Moğol Platosu'nun güneyinde ve Tanrı Dağları'nın batısında ise geniş Avrasya Bozkırları uzanır. Tanrı Dağları'nın ve Avrasya Stepleri'nin güneyinde, Gansu ve Çin'in Şincan eyaletinden Akdeniz'in ve Kuzey Afrika'nın doğu sahillerine kadar vahalar yer alır.

Uygarlık merkezleri hem birbirinden ayrı şekilde hem de birbirleriyle doğrudan ve dolaylı bağlantılı olarak gelişmiştir. Sözü geçen uygarlık merkezleri boyunca bir dizi eski insan toplulukları yer almakta ve birbirlerine bir zincir gibi bağlanmaktadır. Coğrafi açıdan konuşursak, Çin Avrasya'da yer alan, dışarıyla bağlantısız bir toprak parçasıdır. Ancak eski Çin, uzak Batıda görkemli kültürlerin bulunduğunu biliyordu. *Xiwangmu (Bati'nın Ana Kraliçesi)* masalı, eski Çin halkının diğer uygarlıklara yönelik arzusunu yansıtır. Bu anlamda, uzaklığa ve mesafeye karşın, insanlık iletişim kurmak için zorlu ve uzun yollar kat etmiştir. Avrasya Stepleri'nde yaşayan göçebe halklar, güneylerindeki komşu tarım halkları ile doğal ve ekonomik bir bağlantıyı sürdürmüş ve aynı zamanda, hızlı atları sayesinde binlerce yıl boyunca Doğu-Batı uygarlıkları arasındaki iletişim açısından bir bağlantı rolünü oynamışlardır.

Sarı Nehir havzasından kara yoluyla batı yönünde giderseniz, Gansu Koridoru'nun bitiminde pek çok Batıya giden güzergah görebilirsiniz. Bu güzergahlardan biri, Lop Nur'un güneybatısından başlayarak Taklamakan Çölü'nü kat eder ve Pamirlerin batısına kadar uzanır. Diğer güzergah, Lop Nur'un güneydoğusundan başlayarak dağların güneydoğusu üzerinden Tanrı dağları'nın güney eteklerini kat eder ve yine Pamirlere uzanır. Bu iki güzergah ve bugünkü Hongqilafu Dağı'ndan Keşmir'e ve Güney Asya'ya ya da Pamirlerden (bugün Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki sınırda yer alan) Fergana Vadisi'ne uzanan ve ardından vahaların batısından Sirderya (*Seyhun*) ile Amuderya (*Ceyhun*) arasında yer alan güzergahların hepsi de çöldeki vahalar boyunca yer alan güzergahlardır.

Bir diğer güzergah, Gansu Koridoru'ndan başlayarak Hami üzerinden batıya uzanır ve ardından Tanrı Dağları'nın kuzeyinde yer alan steplerin kuzeybatısına uzanır. Tanrı Dağları'nın kuzey etekleri boyunca İli Nehri, Çu Nehri ve Talas Nehri havzalarını kat eder. Bu güzergah sonra batıya yönelerek Sirderya'yı (*Seyhun Nehri*) aşar ve Amuderya'nın (*Ceyhun Nehri*) kuzey kıyısındaki ekilebilir arazilere varır ya da güney yönünde Afganistan üzerinden Güney Asya'ya veya batı yönünde bugünkü Türkmenistan, İran ve Irak üzerinden Akdeniz bölgesine uzanır. Güzergah, aynı zamanda, güney yönünden aşağıya doğru Sir Derya'yı (*Seyhun Nehri*) kat ederek önce Avrasya Stepleri'ne, oradan da batıdan Doğu Avrupa'ya varır.

Çin uygarlığının kaynağı olan Orta Ovalar Bölgesinin güneyinde yer alan pek çok güzergah ise Moğol Stepleri'ne varmaktadır. Bu güzergahlar, colu kuzey yönünde geçtikten sonra Moğol Platosu'na uzanır. Bu güzergah, eğer kuzey yönünde ilerlenirse bugünkü Baykal Gölü'ne ya da Doğu Avrupa'ya ve eğer bugünkü

Trans-Sibirya tren yolu üzerinden batıdaki ormanlık bölgelere doğru ya da Hangay Dağları yine batı yönünde aşılsa, Altay Dağları'na uzanır. Güney yönünde gidildiğinde ise Tanrı Dağları'nın kuzeyindeki steplere varılır, oradan Tanrı Dağı'nın kuzey eteği boyunca İli Nehri ile birlikte ilerlenir, ardından Çu Nehri'ni, Talas Nehri'ni ve Sirderya'yı (*Seyhun*) geçerek, Aral Denizi'nden aşağı doğru kıvrılarak denizin kuzey sahili boyunca batı yönünde ilerlenir, burada Ural ve Volga Nehirlerini aşış sonunda Karadeniz'in kuzey sahiline varılır.

I. Kara İpek Yolu Boyunca Uzun Yürüyüş

1988 yılında, UNESCO, 1997 yılına kadar uygulanmak üzere “İpek Yolu: İletişim Yolu üzerine Kapsamlı Bir Çalışma” adlı büyük projesini de içeren bir “Dünya Kültürel gelişim On Yılı” programını başlattı. Bu projenin amacı, insanların tarihteki uluslararası iletişimin önemini öğrenmelerini sağlamak, insanlara İpek Yolu'nun tarihini incelemekte yardımcı olmak ve çeşitli ülkelerden araştırmacıları, farklı uygarlıklardan insanlara fayda sağlamış ve onlar arasında karşılıklı anlayışı ve alışverişini güçlendirmiş olan bu ticari ve kültürel yol üzerine çalışmalar yapmaya teşvik etmekte. Özetle, bu program dünya barışına destek olmayı amaçlıyordu. Program aynı zamanda, İpek Yolu üzerinde yer alan ülkelerin kendi ulusal kültürel miraslarını korumalarını ve buna dönük çaba göstermelerini sağlamak adına bu ülkeleri cesaretlendirmeyi ve desteklemeyi amaçlıyordu. 30'dan fazla ülkeden resmi kurumlar ve Britanya Müzesi, Ermitaj Müzesi, Metropolitan Sanat Müzesi ve Berlin Müzesi dahil pek çok tanınmış kültür kurumu bu projede yer aldı.

1991 yılında, ilkbaharın sonlarından yazın başına kadar olan sürede, Çin UNESCO Ulusal Komitesi'nin görevlendirmesiyle, dünya çapında bilinen Orta Asya Kara İpek Yolu Bilimsel Seferi'ne katıldım. Bu yolculuk toplamda 13 bin kilometreydi ve iki ayda tamamlandı. Horasan, Harezmi, Soğdiana, Baktriya (*Toharistan*), Khuttal, Suduşana, Fergana (*Dayuan*), Shāsh (*Taşkent*), Edala, Talas (*Taraz*), Tokmok, Bişkek, Burana, Suyab, Nevaket, Rehai gibi beş Orta Asya cumhuriyetinin, yani Türkmenistan'ın, Özbekistan'ın, Tacikistan'ın, Kırgızistan'ın ve Kazakistan'ın topraklarında yer alan eski uygarlık merkezlerini ziyaret ettik. Afganistan, Çin, Mısır, Fransa, Almanya, Hindistan, İran, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Moğolistan, Pakistan, Filipinler, İsviçre, Türkiye, Tayland, Hollanda, Birleşik Krallık, ABD, Kanada ve eski-Sovyetler Birliği dahil 20'den fazla ülkeden araştırmacılar ve basın mensupları da bu yolculukta bize eşlik ettiler. Yine aramızda, başta arkeologlar olmak üzere tarihçilerin, sanat tarihi uzmanlarının, Budizm araştırmacılarının, Zoroastranizm araştırmacılarının, tarım tarihi uzmanlarının, coğrafyacıların, harita bilim uzmanlarının, Türkiyat çalışmaları, Moğol çalışmaları, Arap ve İran çalışmaları yapan araştırmacıların ve antropologların da bulunduğu pek çok katılımcı vardı. Kara İpek Yolu'nun belirli güzergahları şu şekildedir:

Güzergah I, başlangıç noktası: Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat → Merv (Merv Devleti başkenti) → 查尔周 (查尔周州首府) → 克尔基 (查尔周州) → 查尔周 → Daşoğuz (Daşoğuz'un başkenti) → Özbekistan Cumhuriyeti → Nukus (Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti başkenti) → Ürgenç (Harezm Eyaleti başkenti) → 希瓦 (Harezm Eyaleti) → Buhara (Buhara Eyaleti başkenti) → 沙赫里·沙勃兹 (卡什卡达里亚州) → 捷尔梅兹 (苏尔汉河州首府) → Tacikistan Cumhuriyeti → Kurgan-tube (Kurgan-tube Eyaleti başkenti) → Kulyab (Kulyab Eyaleti başkenti) → Duşanbe (Tacikistan Cumhuriyeti başkenti) → Özbekistan Cumhuriyeti → 经捷脑 (苏尔汉河州) → 捷尔梅兹 → 沙赫里·沙勃兹 → Semerkand (Semerkand Eyaleti başkenti) → Tacikistan Cumhuriyeti → 半制肯特 (忽毡 (旧称列宁纳巴德) 州) → oradan geriye dönerek, Özbekistan Cumhuriyeti → Semerkand → Tacikistan Cumhuriyeti → 乌拉秋别 (忽毡州) → 忽毡 (忽毡州首府) → Özbekistan Cumhuriyeti → Fergana Eyaleti'nden geçerek → Kırgızistan Cumhuriyeti → Oş (Oş Eyaleti başkenti) → Uzkend (Oş Eyaleti) → Oş → Özbekistan Cumhuriyeti → Andizhan (Andizhan Eyaleti başkenti) → Namagan (Namagan Eyaleti başkenti) → Tacikistan Cumhuriyeti → 经忽毡州 → Özbekistan Cumhuriyeti → 撒尔达里亚州 → Taşkent (Özbekistan Cumhuriyeti başkenti).

Güzergah II, başlangıç noktası: Taşkent → Kazakistan Cumhuriyeti'ne giriş → Çimkent (Çimkent Eyaleti başkenti) → 坎陶 (Çimkent Eyaleti) → Turkistan (Çimkent Eyaleti) → 讹提刺儿 (Çimkent Eyaleti) → Çimkent → Jambıl (Jambıl Eyaleti başkenti) → Melkite (Jambıl Eyaleti) → Kırgızistan Cumhuriyeti'ne giriş → Bişkek (eski adı Frunze olan Kırgızistan Cumhuriyeti başkenti) → 布拉纳 (裴罗将军城, Bişkek) → Ak-Beşim (Tokmok, Bişkek) → 克拉斯那亚·列契卡 (新城, Bişkek) → 米粮川 (Bişkek) → Bişkek → 乔尔潘阿塔 (Issık Göl Eyaleti) → Kazakistan Cumhuriyeti'ne giriş → 克根 (Almatı) → Panfilov (塔勒达库干省) → Korgas (塔勒达库干省) → Almatı (Kazakistan Cumhuriyeti başkenti) → 伊赛克·库干 (Almatı) → Almatı → 圣山 (Jambıl Eyaleti) → Almatı.

10 Temmuz-5 Ağustos 1992 tarihleri arasında, yine Çin UNESCO Ulusal Komitesi'nin görevlendirmesiyle, UNESCO ile Moğolistan hükümetinin ortak düzenlediği Altay-Göçebe İpek Yolu Bilimsel Seferi'ne katıldım. Bu yolculuğun başlangıç noktası, Batı Moğolistan'ın önemli şehirlerinden Hovd ve bitiş noktası ise Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur idi. Bilimsel sefer yaklaşık bir ay sürdü ve batı ve orta Moğolistan'daki Hovd Eyaleti'ni, Gobi'deki Altay Eyaleti'ni, Zavhan Eyaleti'ni, Arhangay Eyaleti'ni, Övörhangay Eyaleti'ni, Buergen Eyaleti'ni ve Merkez Eyaleti'ni içeren yedi bölgeden geçerek yaklaşık 4 bin kilometre yol kat ettik.

UNESCO, Altay yolculuğu planına İpek Yolu Bilimsel Seferi ile aynı zamanda karar vermişti ve gezinin amacı, Altay dilini konuşan farklı halklar arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktı. Bu seferin önerilmesinin nedeni, Kuzey Asya ve Kuzeydoğu

Asya'daki halklar tarafından kullanılan dillerin, Finli araştırmacı Ramstedt, Rus araştırmacı Poppe ve diğer dilbilimciler tarafından Altay dil ailesi olarak sınıflandırılmış olmasıydı. Altay dil ailesi, Türk dil grubunu, Moğol dil grubunu ve Mançu-Tunguz dil grubunu içermektedir ve hatta bazı araştırmacılar Kore ve Japon dillerini de Altay dil grubu içinde görmektedir. Altay dil grubu adı verilen grup, geçtiğimiz yüzyılda geliştirilmiş olan bir önermeden ibarettir ve bu konuda kuşkuyla olan birkaç dil bilimci de vardır ve bu dilbilimciler, Altay dil ailesindeki çeşitli dillerin temel sözcük haznesinin farklı kaynaklardan geldiğine, uzun dönemli karşılıklı etkide bulunduğuna ve bu dillerin ortak özelliklerini ve içeriklerini ödünç aldıklarına inanmaktadır. Böyle bile olsa, Gezi'in ismi Altay-Göçebe İpek Yolu Bilimsel Seferi olarak belirlenmiştir.

Moğolistan'dan gelen 10 araştırmacı hariç, Azerbaycan, Çin, Mısır, Finlandiya, Fransa, Almanya, Hindistan, İran, İsrail, Japonya, Kırgızistan Cumhuriyeti, Kore, Norveç, Pakistan, Polonya, Romanya, Rusya, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD dahil olmak üzere 20'den fazla ülkeden toplamda 44 yabancı araştırmacı vardı. Bilimsel Sefer'e tarih, arkeoloji, dilbilim, coğrafya, antropoloji, ekonomi, sosyoloji, tıp tarihi, sanat tarihi, silah tarihi ve müzebilim dahil olmak üzere farklı disiplinlerden uzmanlar katıldı. Dünyadan ve Moğolistan'dan haberciler, fotoğrafçılar, gazeteciler, radyocular ve televizyoncular da Gezi'ye katılan uzmanları takip ettiler. Xinhua Haber Ajansı, Merkez TV Çin Resimli Tarih Kanalı da gezi grubunu takip edenler arasındaydı. Bu araştırma gezisine katılan UNESCO çalışanları, Moğolistan'lı organizatörler, yorumcular, güvenlik görevlileri, hizmet personeli ve şoförlerin sayısı ise 100'den fazlaydı.

Bilimsel Sefer'in güzergahı şu şekildeydi: Ulan Batur → Hovd → Khar Us Noor → Hovd → Mankhan Sum Tsenkher → Chandmani → Dorgon Noor → Khukhmorit → Bayan Uul → Jargalan Sum → Taishir Khunkher → Zabkhan → Hangay Dağı'nın Batı etekleri, Zavhan Eyaleti → Uliasutai → Chingeltai → Tosonchegel → Ider → Ih Uul → Arhangay Eyaleti → Khorgo Sum Terkhin Tchagan Noor → Tariat Sum → Ih Tamir → Tsetserleg → Khotont → Övörhangay Eyaleti → Ordu Balık → Harhorin → Arhangay Eyaleti → Koşo-Çaydam¹ → Uhaa Hudag'ın güneyi → Erdene Sant → Khugenkhan → Merkez Eyaleti'nin doğusu → varış noktası, Ulan Batur.

1 Khushuu Tsaidam, 6.-8. yüzyıllarda hüküm süren Türk imparatoru Bilge Kağan'a ve küçük kardeşi Kültigin'e adanmış olan kutsal bir anıttır ve Arganhay şehrindeki Khashaat Soum'da bulunan Karakurum'un 40 km kuzeydoğusunda ve Ordubalık'ın 20 km doğusunda yer alır.

II. Çin ve Asya Tarihlerinde Göçebe Halklar

(I) Bozkır halkları ve Çin tarihi

Çin ve Çin'in eski tarihi dendiğinde aklınıza nasıl bir imge geliyor? Bazılarının aklına Sarı Nehir, Orta Ovalar, Homo erectus lantianensis, Homo erectus pekinensis, Üst Paleolitik Dönem Mağara Adamı, Yangshao Kültürü, Longshan Kültürü, Xia-shang-zhou Hanedanlıkları vb. gelecektir. Bu türden bir yanıt yanlış değildir fakat tam yanıt bu değildir. Homo erectus lantianensis ve Homo erectus pekinensis'ten daha eski bir tarihi olan Homo erectus yuanmouensis'in (dik yürüyen adam) Orta Ovalar Bölgesinde değil Çin'in güneybatı sınır bölgelerinde bulunduğu bilinmektedir.

Fakat Çin tarihinde homo erectus yuanmouensis'in varlığı konusunda hiçbir kuşku yoktur. Bir başka deyişle, Çin tarihinden bahsederken sadece Sarı Nehir havzasına ve Orta Ovalar Bölgesine odaklanmakla yetinmeyiz. Çinlilerin kültürel kökeninin çeşitliliğini kabul etmek durumundayız.

Tarihin yazılı olarak kaydedildiği döneme girdiğimizde, Han ulusundan farklı atalara sahip etnik halklar tarafından Çin tarihine yapılmış olan katkıyı görmek daha kolay hale gelmiştir. Bugüne kadar, Han ulusu Çin topraklarının yarısından azını kapsayan bir bölgede yaşamışken, etnik azınlıklar ise bugünkü Çin'in pek çok bölgesinde yaygın biçimde yaşamaktadırlar. Çin tarihi sadece (bugün Çin'de çoğunluk olan) Han ulusunun tarihini kapsamaz, aynı zamanda, hepsi de Çin tarihinin tamamlayıcı parçaları olarak sınır bölgelerinde yaşayan etnik azınlıkların ve halkların tarihini de kapsar. Çin topraklarında değişimler yaşanmış olsa da, Han ulusundan insanlar kendi hanedanlıklarının merkezi bölgesi olarak Orta Ovalar'ı seçmişlerdir. Han ulusunun kurduğu hanedanlıklar ile azınlık ulusların krallıkları arasındaki ilişkiler değişiklikler göstermiştir; zaman zaman Han ulusunun yöneticileri kendi idarelerini komşu bölgelere yaymışlar ve Çin ulusunun büyük birliğini kurmuşlardır. Ancak, azınlık ulusların kendi krallıklarını Orta Ovalar Bölgesinde de kurduğu ve sürdürdüğü de olmuştur. Bu anlamda, Çin tarihini sınır bölgelerinde yaşayan etnik azınlıkların ve halkların tarihinden bahsetmeksizin anlatmak imkansızdır.

Tarihçiler, sınır bölgelerindeki etnik halkların Han ulusunun insanlarıyla sık sık etkileşime girdiğini gördüklerinde, etnik halkların tarihinin önemini ve konumunu kabul etmişlerdir. Fakat, Han ulusu yöneticilerinin sınır bölgelerindeki etnik azınlıkların yöneticileri kadar güçlü olduğu ve Han ulusunun yöneticilerinin sadece Çin topraklarını yönetirken etnik azınlıkların yöneticilerinin komşu bölgelerde yerel ayrılıkçı iktidarlar kurduğu dönemlerde işler biraz da karmaşık hale gelmektedir. Sınır bölgelerindeki etnik halkların toprakları, bugünkü Çin'in sınırlarını aşmaktadır. Sınır bölgelerinde yaşayan etnik azınlık halklar hem komşu ülkelerin halklarıyla

hem de Çin topraklarında yaşayan halkla etkileşime girmişlerdir. Dolayısıyla, azınlıkların tarihi ile Çin tarihi arasındaki ilişkinin nasıl ele alınacağı, önemli bir teorik ve pratik konu olagelmıştır. Çok-etnik yapılı ve çok-uluslu bir ülke olarak Çin, binlerce yıllık uzun bir tarihe sahiptir. Çin'in sayısız etnik halkla olan karşılıklı etkileşimleri eski zamanlarda başlayıp günümüze kadar uzanmaktadır. Dünyadaki büyük güçlerden biri olan Çin ile komşu ülkeler ve Avrupa'daki ve Asya'daki diğer etnik azınlıklar arasındaki alışverişlerin de uzun bir tarihi vardır. Etnik azınlıkların gelişimi, ulusların büyük ailesi ve İpek Yolu'nun gelişim tarihi çalışmaları açısından bakıldığında, sınır bölgelerinde etnik azınlıklar tarafından kurulmuş olan krallıkların tarihi, Çin tarihinin bir tamamlayıcı parçasıdır ve ayrıca Çin tarihi çalışmalarının konusudur, dahası, dünya tarihi ve Asya tarihi çalışmalarının da konusudur.

Yan ve Sarı İmparatorların torunları ile (Çin ulusunu tarif eden bir metafor olarak) Ejderha'nın torunları, Çin halkının diğer iki ismidir. Ancak, Çin'deki büyük uluslar ailesinin bütün üyelerine atıfta bulunmak açısından uygun değildir. Bazı tarihçiler, sınır bölgelerindeki etnik azınlıkların Sarı İmparator'un ve (eski Çin'in imparatorlarından) Xia Yu'nun soyundan geldiğini kabul etmektedir. Komşu bölgelerdeki etnik azınlıkların ise Orta Ovalar Bölgesinden göç ettiklerini düşünmektedir. Etnoloji ve dilbilim üzerine daha fazla araştırma yaptığımızda, bu türden bir önermenin temelsiz olduğunu gördük. Çin'deki etnik azınlıkların etnik kökenleri ve kan bağları birbirinden farklıdır. Çeşitli etnik halkların birbirlerine bir uluslar ailesinin üyeleri olarak davranmalarının nedeni, aynı topraklarda doğmuş olmaları, birbirleriyle etkileşime girmeleri ve bir arada Çin tarihini yaratmış olmalarındandır.

Güney Çin'in etnik halkları bölgesel olarak dağınıktırlar ve sahip oldukları güç sınırlıdır; bu nedenle de, coğrafi ve diğer etkenler nedeniyle Çin tarihinin genel gidişatına çok az etkide bulunmuşlardır. Bunun aksine, Kuzey Çin'in steplerinde yerleşmiş olan etnik halklar ise farklıdır; tarihte Orta Ovalar bölgesinde ve Çin'in genelinde onları etkili kılacak şekilde güçlü ve etkindirler.

Çin'in uzun tarihinde, M.Ö. 221'de kurulan Qin Hanedanlığı zamanından Qing Hanedanlığı yönetimine karşı yapılan 1911 Devrimi'ne kadar toplamda yedi güçlü hanedanlık kurulmuştur. Qin Hanedanlığı, M.Ö. 221'den M.S. 206'ya kadar süren ilk Çin imparatorluk hanedanlığıydı. Yingzheng, diğer altı devlete hükmederek Qin'in ilk imparatoru oldu. Qin hanedanlığı, Çin tarihindeki ilk birleşik çok-uluslu ve iktidarın merkezileştiği devlettir.

Çin'de Qin Hanedanlığı, Doğu Hanedanlıkları ve Batı Hanedanlıkları, Tang Hanedanlığı, Yuan Hanedanlığı, Ming Hanedanlığı ve Qing hanedanlığı olmak üzere birbirini izleyen başlıca yedi hanedanlık iktidara gelecekti. Bu yedi hanedanlık arasından Yuan ve Qing hanedanlıkları, sırasıyla ikisi de kuzeydeki etnik halklardan olan Moğol ulusu ve Mançu ulusu tarafından kuruldu ve yönetildiler.

Yuan Hanedanlığı, 1206'da Cengiz Han tarafından kurulmasının ardından 162 yıl varlığını sürdürdü ve 1368'de Ming Hanedanlığı tarafından yıkıldı. Mançu ulusu tarafından kurulan Qing Hanedanlığı ise 1644'ten 1911'e kadar 267 yıl sürdü. Bu iki hanedanlığın toplam ömrü 429 yıldır ve bu toplam, Qin Hanedanlığı (M.Ö. 221) tarafından birliğin sağlanmasından Qing Hanedanlığı'nın çöküşüne (1911) kadar geçen 2110 yılın beşte birinden fazlasına karşılık gelmektedir.

Kuzeyli etnik halklar, Çin tarihindeki iki bölünmede önemli rol oynadılar. Batı Jin Hanedanlığı, Sima ailesinin Üç Krallık arasında yaşanan savaşı sona erdirerek Çin'in kısa süreli bir birliğini sağlamasının ardından çöktü. Bunun sonucunda, Çin M.S. 316'da başlayarak 270 yıldan fazla bir süre bir bölünme durumunu yaşadı. Doğu Jin Hanedanlığı'na ve—Kuzey Wei Hanedanlığı'nın, Doğu Wei Hanedanlığı'nın, Batı Wei Hanedanlığı'nın, Kuzey Qi Hanedanlığı'nın ve Kuzey Zhou Hanedanlığı'nın dahil olduğu—Kuzey Hanedanlıklarına düşman olan "On Altı Krallık"ın çoğunluğu ile Kuzey Hanedanlıkları, ikisi de Kuzeyli etnik halklar tarafından kurulmuş olan Güney Hanedanlıklarına karşı savaştılar. Ancak, 907'de Tang Hanedanlığı'nın çöküşünden Çin'in 1276'da Yuan Hanedanlığı tarafından birleştirilmesine kadar olan dönem boyunca, Çin 370 yıldan fazla süre yine bir bölünme durumunu yaşadı.

Geç Tang Hanedanlığı'nın ve Geç Han Hanedanlığı'nın beş nesli ise Batı Türk halklarından Şatuolar (Şatolar) tarafından kurulmuştur. Tarihsel belgelere dayanan tarihsel kayıtlara göre, Geç Jin Hanedanlığı'nın yöneticileri aynı zamanda kuzeyli etnik halkların soyundan geliyorlardı. Tang Hanedanlığı'nın ortadan kalkmasından Kuzey Song'un kuruluşuna kadar süren Beş Hanedanlık dönemi 53 yıl sürecekti. Geç Tang, Geç Jin ve Geç Han'ın—beş hanedanlıktan bu üçünün—toplam ömürleri 26 yıldan fazlaydı.

Kuzey ve Güney Song Hanedanlıklarını içeren iki Song Hanedanlığı'nın her ne kadar Çin tarihindeki müreffeh ekonomik ve kültürel dönemler olduğu ileri sürülse de, bu iki hanedanlık sürekli olarak Kuzey Çin'deki Liao, Jin, Xixia ve Moğol halklarının baskısı altındaydılar ve rahatça nefes alamadılar.

Yukarıdaki anlatıya bakıldığında, kuzeyli etnik halkların Kuzey Çin'i ve bütün Çin topraklarını, Kuzey Çin ile Güney Çin arasındaki iki bölünme dönemi boyunca 650 yıldan fazla süre yönetmiş olduklarını görmek zor değildir.

Kuzeyli etnik halklar tarafından kurulmuş olan hanedanlıkları ve Çin'in tamamının ya da Kuzey Çin'in kuzeyli etnik halklar tarafından yönetildiği dönemi kısaca ele almış olduk. Bunu yaparken, kuzeyli etnik halkların Çin tarihi üzerindeki etkisini göstermeyi amaçladık. Yine, bu konuyu başka bir bakış açısıyla da açıklayabiliriz: Yirmi Dört Tarih, biyografik tarzda kaleme alınmış olan ve M.Ö. 3.000'den 17. yüzyıldaki Ming Hanedanlığı'na kadar olan dönemi kapsayan Çin'in resmi tarih kitapları olarak kabul edilen bir kapsamlı tarih kitapları serisidir. Kuzeyli etnik

halklar tarafından kurulmuş olan bölgesel ve ulusal çaptaki hanedanlıklar, çeşitli tarih kitaplarında kayda geçirilmiştir: *Yirmi Dört Tarih* kitap serisi şunları içermektedir: *Wei Tarihi*, *Kuzey Hanedanlıkları Tarihi*, *Kuzey Qi tarihi*, *Zhou tarihi*, *Beş Hanedanlık'ın Eski Tarihi*, *Beş Hanedanlık'ın Yeni Tarihi*, *Liao tarihi*, *Jin Tarihi* ve *Yuan Tarihi*. Kuzeyli etnik halkların tarihlerini kayda geçiren kitaplar Yirmi Dört Tarih serisinin üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır ve bu da bu kuzeyli etnik halkların Çin tarihi üzerindeki etkisini yansıtmaktadır.

Kuzeyli etnik halkların Çin tarihi üzerindeki etkisi, kuzeyli etnik halkların kendi topraklarını Han ulusundan halkın yaşadığı ve ulusal çapta ve bölgesel hanedanlıklar kurduğu bölgelere genişletmelerinden ibaret değildir. Kuzeyli etnik halklar, Han ulusu yöneticilerinin kendi hanedanlıklarını kurduğu zamanlarda bile, Han halkının insan gücünü ve maddi kaynaklarını kendilerine destek olarak almaları ve komşu etnik halkları birleştirmeleri açısından da Çin'in tarihsel gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Qin Hanedanlığı'nın ilk imparatoru Qin Şişuang, o dönemde insan gücünü tüketen ve pek çok toplumsal krize neden olan Xiongnulara karşı savunma yapmak amacıyla Büyük Çin Seddi'nin inşa edilmesini emretti. Batılı bilim insanlarının da kabul ettiği gibi Xiongnu kabileleri 4. Yüzyılda Avrupa kıalarına dayanan Hun kabilelerinden farklıdır. Xiongnular genellikle eski Türk dillerini konuşuyorlardı, fakat Hunların dili Moğolca'ya yakındı. Han Hanedanlığı en sonunda Xiongnulara karşı savaştı ve yendi ve Çin'in Batı bölgelerinde sınır bölgelerinde yaşayan komşu etnik halkları gözetlemek ve denetlemek için bir askeri garnizon olan Duhufu'yu (Batı Bölgeleri Himaye Devleti veya Protektarası) kurmuştu.

Tang Hanedanlığı döneminde kurulan Anxi Duhufu, hem o dönemin en müreffeh ve güçlü toplumsal durumunu gösteren hem de toplumsal gelişmenin girdiği durgun dönemden çıktığını gösteren bir simge olarak kabul edilmektedir. Tang Hanedanlığı yönetimi başlangıçta Batı Türk Hanlığı (*Batı Göktürk Kağanlığı*) ile Doğu Türk Hanlığı'nı (*Doğu Göktürk Kağanlığı*) yenilgiye uğrattıktan sonra topraklarını Avrasya Stepleri'nin ötesindeki bölgeye doğru genişletmişti. Tarım ekonomisinin gelişimi, henüz modern sanayinin olmaması nedeniyle o zamanlarda sınırlıydı. Böylece, Han ulusu halkı tarafından insan gücü ve kendi maddi kaynakları üzerine kurulan feodal hanedanlıklar, ekonomik ve askeri güç dahil olmak üzere büyük bir güce sahip olan kuzeyli etnik halklarla karşılaştıkları zaman hakimiyetlerini sürdüremediler. Ancak, geniş steplerin yöneticileri haline gelen bu göçebe halklar, Han ulusundan ve diğer komşu tarımla uğraşan halklardan tarımsal üretim teknolojilerini öğrendiler ve bazı tarım bölgelerini işgal ettiler. Bu göçebe halklar giderek Orta Ovalar Bölgesinde yaşayan halklar kadar ve hatta onlardan daha güçlü hale geldiler.

Tang Hanedanlığı hızlı bir gelişme dönemine girdiğinde, eski Çin'de Tibet krallığı olan Tubo ile Batı Asya'daki etnik gruplardan Daşi (*Müslüman Araplar*) giderek güçlerini arttırdılar. Sonrasında bu üçü arasında savaşlar baş gösterdi. Moğol Platosu üzerinde sırasıyla Türkler, Uygurlar ve Yenisey Kırgızları² —yani üç etnik halk— tarafından üç beylik kuruldu. Türkçe konuşan göçebe halklar, Doğu Moğol Platosu ile Batı Orta Asya steplerindeki etnik halklar arasında bir aracı rolü oynadılar.

Tang Hanedanlığı ile diğer hanedanlıklar arasındaki karmaşık iç Asya uluslararası ilişkileri, Orta Asya'da batının Türkleşmesine ve doğunun İslamlaşmasına yol açacak şekilde pek çok farklı gücün bir arada var olmasıyla birlikte kuruldu.

Tang Hanedanlığı döneminde yaşanan An Şi İsyanı (*An Luşan İsyanı*), hanedanlığın gücünün zirvesinden düşmeye başlamasına yol açan bir dönüm noktası oldu. An Şi İsyanı, kuzeyli etnik halklar ile Tang Hanedanlığı'ndaki Han ulusu arasındaki güç dengesinin değiştiğini gösterdi. Tang Hanedanlığı yönetimi Orta Asya üzerindeki hakimiyetini kaybetti ve An Şi İsyanı'nı Uygur askerlerinin yardımıyla bastırabildi. Kuzeyli etnik halklar ile Tang Hanedanlığı'ndaki Han ulusu arasındaki güç dengesi, An Şi İsyanı sonrasında da değişmeye devam etti. Eski Çin, kuzeyli etnik halkların siyasal ve ekonomik gelişmeleri nedeniyle pek çok parçaya bölündü. Kuzeyde Beş hanedanlık ve güneyde On Devlet ortaya çıktı. Song Hanedanlığı kurulduğunda, Çin pek çok parçaya bölünmüş haldeydi. Kuzey'in başında Qidan ve Güney'in başında ise Curçen vardı. Bu rejimler, Batı Xia, Tubo, Karahoca, Uygur Hala ve Batı Liao dahil olmak üzere kuzeyli etnik halklar tarafından kurulmuştu. Avrasya'ya yayılan Moğol İmparatorluğu'nun kurulması, kuzeyli etnik halkların gücünün Han ulusunun gücünden fazla olduğunu gösteren ilk olaydı.

Moğol yöneticiler Yuan Hanedanlığı'nın çöküşünden sonra Orta Ovalar'dan sürülmüşlerdi fakat kuzeydeki Moğol devletçikleri hala Çin Ming Hanedanlığı'na yönelik büyük bir tehdit ve güçlük oluşturunuyordu. Ming Hanedanlığı yönetimi, kuzeydeki devletlere karşı kendisini savunmak amacıyla başkentini Pekin'e taşıdı. Ancak, Tumu Krizi, siyasi merkezi kuzeye taşımının kuzeyde yaşayan bir etnik grup olan Oyratlar'ın gelişmesini sınırlayabileceğini gösterdi. Geç Ming Hanedanlığı sürecinde, Mançu Shanhaiguan Geçidi'nin etrafında daha da güçlendi ve ardından Çin topraklarını hakimiyetine aldı. Kuzeyli etnik halkların güç dengesi açısından Han ulusundan daha iyi bir durumda olduğu buradan görülebilmektedir. Song Hanedanlığı'ndan Afyon Savaşı'na³ uzanan modern-öncesi zamanlarda kuzeyli et-

2 Yeniseyler, yenisey Kırgız halkı, Tashtyk kültürüyle ilişkili olabilir. Yeniseyler, Çin tarihi metinlerinde Jiegu ya da Xiajiasi olarak geçer; M.S. 8. yüzyılda Göktürk İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte, Yenisey Kırgızları Göktürk modeline dayanarak kendi güçlü devletlerini kurmuşlardır.

3 Afyon Savaşları, 19. yüzyılın ortalarında İngilizler ile Çinliler arasında Çin'in bağımsızlığını hedefleyen anlaşmazlıklar nedeniyle çıkan iki savaştır. Anlaşmazlıklar sonucunda, Birinci Afyon Savaşı (1839-1842) ve İkinci Afyon Savaşı (1856-1860) patlak vermiştir.

nik halklar tarafından iki ulusal çapta hanedanlık kuruldu. Yine de, bu olgular rastlantısal değil kaçınılmaz olgulardı.

Eski Çin'deki Kuzeyli etnik halkların yaşamış oldukları bölgelerin bazı kısımları Çin Halk Cumhuriyeti topraklarına dahildir ve kuzeyli etnik halklar bugün halen daha kuzeydoğuda, İç Moğolistan'da, Ninksi'da, Gansu'da, Çinghay'da, Tibet'te ve Şincan'da yaşamaktadırlar. Bu kuzeyli etnik halkların Çin'in bütün etnik halklarından oluşan büyük aileye katılmış olmaları sayesinde, bugünlerde uçsuz bucaksız topraklar ve bol doğal kaynaklardan faydalanabiliyoruz. Yine, tıpkı Han ulusu halkı gibi, kuzeydeki göçebe halklar da Çin tarihinin yaratıcılarıdır.

(II) Göçebe kültürü ve tarım kültürü

Göçebe halklar ile Han ulusu arasında tipik bir ilişki vardır; göçebeler Kuzey Çin'de ve çevre bölgelerde yaşarken, Han halkı ise Orta Ovalar Bölgesinde yaşamıştır. Göçebe halklar ile yerleşik uluslar arasındaki tarihsel ilişki, diğer bölgelerde de görülebilmektedir. Çin'deki pek çok kuzeyli etnik halkı içeren göçebe halklar, Çin'in batısındaki Orta Asya'daki yerleşik halklar ile etkileşim ve iletişim kurmuşlardır. Bu anlamda, kuzeyli etnik halkların Asya tarihinde ve dünya tarihinde bir zamanlar önemli bir rol oynamış olduğu sonucuna varılabilir.

Asya'nın arazi yapısı, sonradan Qinghai (Çinghay)-Tibet Platosu'nu, Hindikuş Dağları'nı ve İran Platosu'nu oluşturacak şekilde, Himalaya Dağları'nın orojenik hareketine bağlı olarak on milyonlarca yıl önce değişmiştir. Hint Okyanusu'ndan gelen ılık ve nemli hava akımlarının platolar ve dağlar tarafından kesilmesiyle Asya'nın ortasında geniş bir çöl bölgesi ortaya çıkmıştır. İç kesimlerdeki nehirler, okyanusa olan uzak mesafeye bağlı olarak yüksek dağlardaki karların erimesiyle oluşmuştur. Bu iç kesimlerdeki nehirler arasında, Şincan Eyaleti'ndeki Tarım Nehri, Orta Asya'daki Sirderya (*Seyhan Nehri*) ve Amuderya (*Ceyhan Nehri*) ve Afganistan ve Türkmenistan topraklarından akmakta olan Morghab Nehri bulunmaktadır. Bu iç kesimlerde akan nehirlerin oluşturduğu sığılıkların içine sızdığı çeşitli bölgelerde vahalar oluşmuştur. Asya'da yer alan vahalar, doğuda Hexi Koridoru'ndan Akdeniz yakınlarındaki çöle kadar uzanan Avrasya'nın ortasında tesbih taneleri gibi farklı alanlara dağılmış haldedir. Eski zamanlardaki insanlar, suların yönünü değiştirerek sulama yapmış ve gıda olarak tahıl tüketmiş, örme giysiler giymiş, toprağı pişirerek çömlekler yapmış ve el işi zanaatını geliştirmiştir. Böylece, nehir havzalarının kenarlarında tarım kültürünün beşiği olarak kabul edilen tarım bölgeleri ve köyler ortaya çıkmıştır. Bu vahalar, istikrarlı çevre sayesinde yoğun nüfusa sahip olmuşlardır. Vahaların boyutları su kaynağının bolluğuna göre değişmektedir ancak en geniş vaha bile kendine yeterli değildir ve buradaki insanlar yaşamlarını devam ettirmek için ürünlerin değiş tokuşuna ihtiyaç duymuşlardır. Asya içlerindeki vahalarda

yaşayan insanlar ticaret alışkanlığı edinmişler ve geçtiğimiz bin yıllar boyunca Doğu ile Batı arasındaki iletişim sağlayıcı olarak hareket etmişlerdir.

Avrasya Bozkırları, vaha bölgelerinin bulunduğu çölün kuzeyinde yer almakta ve Büyük Hingan Dağları'ndan Karadeniz'e uzanmaktadır. Yüksek enlem ve düşük miktardaki yağış, Avrasya Stepleri'ni tarım açısından elverişsiz hale getirmiştir. Dağlarla çevrili olsalar da, göçebe halklar göç edebilmektedirler. Yaşanan çevre sıcak yaza ve soğuk kışa bağlı olarak çok zorludur fakat göçebe halklar, avcılık ve toplayıcılık ile geçinerek bu doğal çevreye ayak uydurmuşlardır. Göçebe halklar, vahşi otçul hayvanları evcilleştirmişler ve mevsimsel değişimleri göz önüne alarak su kaynakları boyunca göç etmişlerdir. Besi hayvanları, inek, koyun, at ve devedir. Kökeni vahşi koyun ve keçilere dayanan koyunlara ve keçilere sahiptirler. Develer, çift hörgüçlü develerden ve tek hörgüçlü develerden oluşmaktadır. Tek hörgüçlü develer sıcak olan Yakın Asya'da yaşarken, çift hörgüçlü develer ise kışları soğuk geçen Avrasya Stepleri'nde yaşamaktadır. Göçebe halklar gıda olarak günlük ürünler ve et tüketiyorlar ve hayvan kürkünden giysiler yapıyorlardı. Çeşitli içecekler ve yiyeceklerde kullanmak üzere sütü fermente ediyorlar, kürkleri tabaklayarak sıcak ve hafif hale getiriyorlar, koyunların ve develerin derisinden iplik yapıyorlar, örmecilik yoluyla kilim ve diğer ürünleri üretiyorlar ya da sürme çekme yöntemiyle battaniyeler dokuyorlardı. Bunlara ek olarak, göçebe halklar, yurt dedikleri barınakları yapmak için de battaniyeleri kullanıyorlardı. Bu yurtları sökmek ve yeniden kurmak kolaydı, bu da göç etmeyi kolaylaştırıyordu. Ağaçları keserek ve yontarak araçlar yapıyorlar ve bu tahta araçları göç sırasında yaşam gereksinimlerini taşımak için kullanıyorlardı. Göçebe halklar, demiri döverek silahlar yapıyor ve oklarını da ağaçtan yapıyorlardı.

Han ulusu Moğol Bozkırları'ndaki göçebe halklar ile çatışmalı ilişkiler temelinde bir arada yaşıyordu. Avrasya Bozkırları'ndaki göçebe halklar ile çöl vahalarındaki yerleşik halklar arasındaki ilişkiler, hem birbirinden güç alan hem de karşılıklı zıtlık içinde yaşıyordu. Bir taraftan, vahalarda yerleşik halkların soğuktan korunmak için kürke ve yünlü örgü giysilere ihtiyacı vardı ve kendilerini beslemek için dana eti, koyun eti ve günlük ürünlere ve savaş için de atlara ihtiyaç duyuyorlardı. Diğer taraftan, göçebe halklar da yaşamlarını sürdürmek için gıdaya, giyime ve diğer el işi ürünlere ihtiyaç duyuyorlardı. İnsanlar, uygarlık çağına girdikten sonra da eşitlik düşüncesine sahip değildiler. Vahalardaki kabileler güç kazandıkları zaman kendi iktidarlarını komşu vahalara kadar genişletiyorlar ve böylece göçebe halkları kendilerine boyun eğmeleri için kuzeye sürüyorlardı. Göçebe halklar ise güç kazandıkları zaman vahaları işgal ediyorlardı. Bu iki taraf barış zamanlarında ürün alışverişi yaparken, savaş zamanlarında ise birbirlerinin ürünlerine el koyuyorlardı. Vahalardaki yerleşik halklar ile göçebe halklar kendi ulaştırm ve pazarlama

kanallarıyla diğer etnik halklar ile de alışveriş yapıyorlardı. Bu halklar, Doğu ile Batı arasında maddi uygarlığın ve kültürün alışverişinin aracıları olarak hareket ettiler.

Göçebe halklar hareket etmeyi sürdürdüler. Sadece Asya içlerindeki göçebe halklar değil, Çin'in sınır bölgelerinde yaşayan göçebe halklar da Orta Asya'ya göç ettiler, oraya yerleştiler ve bu bölgede yaşayarak ve çoğalarak kendi devletçiklerini veya devletlerini kurdular. Etnik halkların göçü tarihte pek çok kez yaşandı. İnsanlar sıklıkla Çin'in Asya tarihini nasıl etkilediği hakkında konuşmaktadırlar fakat Kuzey Bozkırları'ndaki göçebe halkların hareketliliği, Çin'in Asya tarihi ve dünya tarihi üzerindeki etkisinin bir göstergesidir.

I. Kara İpek Yolu'nun Kökeni

I.I. Dokuma Endüstrisinin Ortaya Çıkışı

Doğal ipek endüstrisi eski Çin'e özgü bir endüstriydi. Çin'de üretilen ipek ürünleri dünyanın dört bir yanından insanlar tarafından uzun yıllar boyunca rağbet ve ilgi gördü. UNESCO tarafından 1991 yılında Özbekistan'dan başlatılan Kara İpek Yolu seferi gezisindeyken, Özbekistan Bilimler Akademisi üyesi arkeolog ve akademisyen Askarov, Özbekistan'da M.Ö. 16. yüzyıldan kalma ipek ürünleri bulduklarını ileri sürdü ve ipeğin kökeninin Orta Asya'da olduğunu iddia etti. Fakat Askarov bizlere ipek ürünlerinden örnekler göstermedi ve bahsettiği ipek ürünlerinin ne zaman üretilmiş olduğuna ilişkin herhangi bir kanıt sunamadı. Askarov'un iddiası bizim belgeli kayıtlarımızla ve arkeolojik bulgularımızla çelişki içindeydi. Bilinen bir coğrafya kitabı olan Batı Bölgeleri Üzerine Büyük Tang Kayıtları'nda, ipek böceği endüstrisinin batı bölgelerine Çin'in iç bölgelerindeki Orta Ovalar bölgelerinden geldiği kaydını düşmektedir.

Eski Çin'deki insanlar, ipek böceğini ilk defa evcilleştiren insanlardı. Halk bilimine göre, Sarı İmparator'un eşi, soyadı Xiling olan Leizu, insanlara ipek böceği yetiştirmeyi ve giyim için ipek dokumayı ilk öğretken kişiydi. İnsanlar, kendi tarihlerini bilimsel olarak anlayana kadar, belirli bir bilgelik içeren büyük yaratılar ve yenilikler ortaya koydular. Yine de ipek sanayisi tek bir kişi tarafından geliştirilmemiştir; ipek endüstrisi, Çin halkının geçmiş binlerce yılda yaşamış atalarının üretken faaliyetlerinin bir sonucudur ve bu türden üretken faaliyetlerin birikmiş deneyimi temelinde geliştirilmiştir. Bu türden efsaneler, ipek böceği endüstrisinin Çin'de eski zamanlarda başlamış olduğunu göstermektedir.

20. yüzyılın arkeolojik ilerlemeleri, ipekböcekçiliği endüstrisinin başlangıç dönemini yeniden fark etmemize yol açacaktı. Arkeologlar, Şansi eyaletinde Neolitik

Çağ'a ait Xinyincun yerleşiminde bir bıçakla kesilmiş yarım bir ipekböceği kozası buldular. Kozanın uzunluğu 15.2 mm ve genişliği 7.1 mm idi.¹

Bu keşif, Çin ulusunun atalarının ipek böceğini 5.000 yıl önce evcilleştirmiş olduğunu göstermektedir. Xinyincun yerleşiminde keşfedilen ipekböceği kozası, o zamanlarda, Çin'in ipekböceği endüstrisinin başlangıcının maddi kanıtı olarak kabul edilmektedir.

1958 yılında, Zhejiang şehrinin Wuxing ilçesinde yaklaşık 5.000 yıl önce var olmuş olan Neolitik Çağ yerleşimi Qianshanyang'da yaklaşık 4.700 yıl öncesinde üretilmiş bir top ipek giysi keşfedildi. Bu bulgular, bu ipek giysi parçalarının hammaddesinin evcilleştirilmiş ipekböceği ipeği olduğunu ve dokuma teknolojilerinin belirli bir gelişim düzeyine karşılık geldiğini bilimsel incelemelerle kanıtladı.²

Bu arkeolojik keşifler, eski Çin'in her yerindeki yerleşimcilerin o dönemde ipekböceği endüstrisini geliştirmiş ve ipek dokuması için kozadan üretilen ipeği kullanmış olduklarını bize göstermektedir.

Bir tarım yılığı olan *Xi Xiaozheng'in [Xia Hanedanlığı'nın Küçük Yılığının Açıklaması]* bazı bölümleri, ipekböceği yetiştiriciliği kayıtlarıyla ilgilidir. Bu bölümler, kadınların ve ev hanımlarının ipekböceği yetiştiriciliği yapmaya başlamış olduğunu anlatmaktadır. Güney Hanedanlıkları'nın Liang Devleti'nden Konfüçyüsçü rahip Huangkan, gongshi [anlamı: kadınlar tarafından evde yapılan gündelik işler] sözcüğünü ipekböceği yetiştiriciliği olarak yorumlamıştır. Buradan, o zamanın ipekböceği endüstrisinin ipekböceği yetiştirmenin önemli bir geçim kaynağı olarak görülmesi nedeniyle belirli bir düzeyde gelişmiş olduğu sonucu çıkarılabilir. Dut, ipekböceği yetiştiriciliği açısından zorunlu bir meyvedir ve hem *Xi Xiaozheng*'de hem de *Şarkılar Tarihi* kitaplarında dut ağacının dallarının budanmasını anlatan cümleler vardır.

Şang Hanedanlığı'ndaki fal yazıtlarında dokuma tezgahının çizimli bir açıklaması bulunmaktadır ve burada resmedilen dokuma tezgahı orijinal bir düzenektir. Bugünlerde, bu türden dokuma tezgahları halen Çin'in merkeze uzak bölgelerinde, örneğin Li Özerk Bölgesinde yaşayan Li halkı kadınları tarafından kullanılmaktadır ve Hainan şehrindeki Miao halkı da Li halkının sırma giysilerini üretmek için bu eski dokuma tezgahlarını kullanmaktadırlar. Dokumacılar, vücutlarının üst kısmını dik tutarak, ayaklarını tezgahın önündeki pedalın üstüne koyarak yerde oturmakta ve akıllarındaki imgelere dayanarak çapraz bıçakla farklı modeller dokumaktaydılar. Kullandıkları araçlar basit araçlardı fakat dokudukları ürünler güzel ve çekiciydi.

1 Bkz. Li Ji, *Xiyiincun'un Tarihi Kalıntıları* ve 1927'de yayımlanan Tsinghua Üniversitesi Araştırma Enstitüsü 3. Baskı.

2 *Qianshanyang Kazısı Üzerine Kısa Rapor*, Acta Archaeologica Sinica Dergisi, 1960, Sayı 2, Wuxing, Zhejiang'daki Qianshanyang harabelerinin birinci ve ikinci kazı raporu, Acta Archaeologica Sinica Dergisi, sayı 1960/3.

Arkeologlar, 1950 yılında Henan eyaletindeki Anyang bölgesinde bulunan Yinxu'da bronz eşyalar üzerinde ipek giysi parçası kalıntıları buldular. Bu bronz eşyalar üzerindeki ipek kalıntıları, üzerlerindeki bakır pası sayesinde korunmuş haldeydiler. Çin'de bulunan en eski ipek Çin Neolitik döneminden kalmadır, M.Ö. 3630 civarına aittir ve Henan eyaletinde bulunmuştur. Bilimsel analizlerin ve incelemelerin ardından, bu ipek giysi parçalarının elmas şekilli modellerde gölgeli dikiş yöntemiyle üretildiği ve ileri dokumacılık becerileri içerdiği sonucuna varılmıştır.³

Bu keşif, dokuma tezgahlarının o dönemde önemli ölçüde gelişmiş olduğunu ve jakarlı giysilerin üretilebildiğini göstermektedir. Şang ve Zhou Hanedanlıkları boyunca, dokumacılık sanayisinden sorumlu olan bazı devlet kurumları ve makamları kurulmuştur. Bu türden devlet makamlarının Zhou Törenleri'ndeki konumlarına ilişkin yazılı kayıtlar bulunmaktadır.

İpek ürün türleri artmaya devam etmiş ve tarih kitaplarında pek çok ipekli ürün türü kaydedilmiştir. İpek zamlı dokumacılık, ipek zamsız dokumacılık, basit dokumacılık ve boyama ipli dokumacılık gibi farklı dokumacılık becerileri geliştirildi. Bunlara ek olarak, renkli bir kumaş türü olan sırmalı ipek ortaya çıktı. Hebei Eyaleti'ndeki Taixicu Gonçeng'de bulunan bir Şang Hanedanlığı mezarında, bronz eşyalar üzerinde ipek kalıntıları keşfedildi. Bu kalıntılarda, ince ipek kumaşı, ham ipek, iplik, ipek gaz bezi ve bürümcük olmak üzere beş tür ipek kumaşı tespit edildi. Dokumacılık teknikleri daha hassas hale geldi ve çizgili kumaş dışında, fitilli kumaş, dağınık fitilli kumaş, çift çözü, çift örgü ve jakarlı dokuma teknikleri ortaya çıktı. İsveç Uzak Doğu Müzesi'nde sergilenen eski Çin'de kullanılan Qingtongyue adı verilen bir savaş baltası vardır. Bu baltanın üzerindeki ipek kalıntısında hareli elmas desenli jakarlı dokumayı görebiliyoruz. İpekli ürünler, saray Müzesi'nde sergilenen bronz eşyalar ve yeşim taşı üzerinde de görülebilmektedir. Bu eşyalardan birinin üzerinde, hareli ipek kumaş üzerine fitil ve oyma işi bulunmakta ve her bir oyma işinde 25'er çözü ipliği ve 28'er atkı ipliği bulunmaktadır. Oyma işinin çevresinde, bir çerçeve oluşturan şekilde kalın iplikler yer almaktadır. Oyma işinin üzerindeki resimler simetrik ve düzenlidir, iyi düzenlenmiş ve seçkin resimlerdir. Buradan, güzel jakarlı dokumalar üretmek için çoklu gücü takımı olan jakar tezgahının kullanılmış olduğu sonucuna varabiliriz. Jakar teknolojisi, eski Çin'deki insanların gerçekleştirdiği büyük bir yeniliktir ve Çin halkı tarafından dünyadaki dokumacılık becerilerine yapılmış etkileyici bir katkıdır.

Zhou Hanedanlığı döneminde ipek ürünleri boyanıyordu. Eski Çin'de bilim ve teknoloji üzerine klasik bir çalışma olan *Farklı Zanaatlar Tarihi*'ndeki kayıtlara göre, o dönemde insanlar boyamadan önce ham ipeğe belirli işlemler uyguluyorlardı. Ham ipek, kireçli su alkali içerdiğinden kirleri ve pektini (*pectin*) temizlemek

üzere kireç söndürme kaplarında hazırlanan kireçli suda bekletiliyordu. Gündüz vakitlerinde ham ipek renginin açılması için güneşin altına seriliyor ve gece vakitlerinde de ipek zımnını (*serisin, ipek özü*) çözmek için kuyuya sarkıtılıyordu. Bu süreçler pek çok kez tekrarlanıyordu ve boya kalitesini arttırmak açısından önemliydi. Ham ipeği bir ya da birkaç farklı boya malzemesinin bulunduğu kaplara batırıp böylece ham ipeğin farklı derinliklerde ve karışımlarda belirli renkler edinmesini sağlayan şekilde, ham ipeği boyamak için renk sabitleme yöntemi kullanılıyordu. Eğer ipek koyu kırmızı renk olsun isteniyorsa, kırmızı boyalı kaba üç kez batırılıp çıkarılıyordu. Bu ipek iki kere bu kez siyah boyalı kaba batırıldığında, kırmızıyla karışık açık siyah renk elde ediliyordu. Son olarak, bu ipeğin iki kez daha siyah boyalı kaba batırılmasıyla, koyu siyah ton elde edilmiş oluyordu. 1974 yılında Çangşadaki kazıda keşfedilen Savaşan Devletler Dönemi'nin ipek üretimi olan gölge dikişli ejderha ve zümrüdüanka işlemeli çizgili sırma, işlenen figürleri belirginleştirmek ve renklerin birbirine karışmaksızın figürlerin hatlarını keskinleştirmek için yapışkan kıvam artırıcı kullanıldığını göstermektedir.⁴ İpek ürünleri Çin'e komşu bölgelerdeki etnik halklar tarafından biliniyordu ve giderek daha fazla rağbet görür hale gelmişti. İpek, diğer ülkelerin halkları tarafından çok değerli bir tür hazine olarak görülmekteydi.

I.II.Kara İpek Yolu Üzerindeki Özgün İlkel Kültürler

Avrasya Step'leri ve komşu bölgeler, Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan bu kıtasal köprü bölgeleri insanlığın henüz uygarlaşmadığı çağlardan bu yana hiçbir zaman sahiptir kalmamıştır. Tarihsel ve coğrafi açılarından bakarsak, Çin'in kuzeydoğu kesimine komşu olan Orta Asya bölgelerindeki Bronz Çağı kültürel alanlarının dışarıya kapalı bölgeler değil, her zaman yakın etkileşimlerin gerçekleştiği bölgeler olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

(I) Anav Kültürü ve Kuzey Asya'nın İlkel Göçebe Halkları

Orta Asya'nın Güney kısmında Bronz Çağı'nın erken tarımsal kültürünün temsilcisi, Dejton kültürü olarak da bilinen Anav kültürüdür. Anav, sınırın Türkmenistan tarafında (Kopet Dağları ile İran'ın kesiştiği yerde) bir vahada yer alan Türkmenistan topraklarındaki küçük bir köydür. Bu köy, Batı'da (Türkmenistan'ın bugünkü başkenti) Aşkabat'a 12 km uzaklıktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısında, Rus araştırmacılar, tarihi M.Ö. 3.000 yılına kadar uzanabilecek bir kültürel sit alanı keşfettiler, burada çok sayıda çanak ve çömlek buldurlar, böylece bu bölgedeki ile aynı ya da benzer ilkel kültürel kalıntıları genel olarak Anav olarak adlandırdılar. Anav Kültürü, Bakırtaş Çağı'ndan (Kalkolitik Çağ'dan) Bronz Çağı'na uzanan bir kültür

4 Çin'in Bilim ve Teknoloji Tarihi, Cilt 1, ed. 1982, s. 21-55, 60-62-115.

biçimiydi. Erken Anav çağında, yerli insanlar çömlekçi çarkını nasıl kullanacaklarını bilmiyorlardı. Fırınlanmamış seramik eşyalar elle yapılıyordu ve dikkatli bir biçimde cilalanıp boyanıyordu. 1991 yılında, bu alanı ziyaret etmiş ve her yerde boyanmış çömlek parçaları görmüştüm.

Daha sonra, araştırmacılar Çin'in Yangshao Kültürel Alanı'nda yine boyanmış çömlekler buldular ve Yangshao'daki boyanmış çömlekler ile Anav'dakiler arasında bazı benzerlikler olduğunu fark ettiler. Buradan hareketler, İsveçli araştırmacı Anderson, Yangshao'nun boyanmış çömleklerinin Orta Asya'daki boyanmış çömleklerden etkilenmiş olduğunu ileri sürdü, ki bu aslında "Çin Kültürü Batı'dan doğmaktadır" şeklindeki meşhur teoriden farklı bir iddia değildi. 1949 yılındaki kurtuluşun ardından, Çin arkeolojisinin gelişmesiyle birlikte, Çinli araştırmacılar Yangshao kültürünün Anav kültüründen daha eski olduğunu kanıtladılar ve hatta Çin boyanmış çömleklerinin bağımsız şekilde geliştiğini gösteren biçimde, Gansu Eyaleti'nde M.Ö. 5.000 yılında ortaya çıkmış olan Dadiwan kültürünü keşfettiler.

Çin'deki boyanmış çömlekler ile Anav'dakiler dikkatli bir biçimde karşılaştırıldığında, her iki bölgedeki çömlekler de geometrik biçimlerde boyanmış olsalar da, hem baskıların motiflerinin ve bütün parçaların hem de çömleklerin şekillerinin tamamen farklı olduğu görülebiliyordu. Dahası, eski çağlardaki yolculuk koşulları bugünkünden çok daha zorluydu. Bu anlamda, boyanmış çömlek ilk olarak Anav'da ortaya çıkmış olsa bile, Çin'in kuzeydoğusuna doğru çölleri ve dağları 4.000 km aşarak kısa bir sürede ulaşması imkansızdır. Yine, Çin'deki boyanmış çömlekler, kronolojik açıdan Anav'daki çömleklerden daha erken tarihlidir ve bu da, bu iki bölgedeki çömlekçiliğin birbirinden bağımsız geliştiğini ve "Anav kültürünün Yangshao kültürü üzerinde çok büyük etkiye sahip olduğu"na dair teorisinin geçerli olmadığını göstermektedir. Ancak, Yangshao çömlekçiliği ile Anav çömlekçiliği arasındaki benzerlik, aynı zamanda, benzer tarihsel koşullar nedeniyle farklı bölgelerde benzer kültürlerin gelişmesinin mümkün olduğunu kanıtlamıştır. Anderson'un teorisi her ne kadar yurtdışında kısmen etkili olmuşsa da, Çin akademisinden hiç kimse bu teoriye inanmamaktadır.

Anav kazısı birinci aşama toprak katmanında ortaya çıkarılan evlerde tahıl (arpa ve buğday) bulunurken, Anav ikinci aşama katmanında ise, o zamanlardaki insanların tarımın yanı sıra hayvancılık da yaptıklarını gösteren bir şekilde sığır, koyun, at, deve, köpek ve diğer besi hayvanlarının kemikleri bulunmuştur. Dahası, Anav'daki insanlar, tarım ve hayvancılığın yanı sıra vahşi atlar, yaban domuzları, tilki, ceylan, antilop, kurt vb. bazı hayvanları avlıyorlardı. Yerli insanlar kiremit pişirmeyi bilmiyorlardı, bu nedenle de bütün evler Çin'in Şincan, Gaochang (*Karahoca*) ve Turpan'daki (*Turfan*) Jiahe (*Yargöl*) antik kentlerine biraz benzeyen bir biçimde kurutulmuş kerpiçten yapılmıştı. Bu insanların çömlek yapmak için çömlekçi çarkını kullanmayı öğrenmeleri geç Anav çağından önce değildi.

Anav kültürüne benzeyen kültürler çok geniş bölgelere yayılmıştır ve iki bölgede keşfedilmiştir. Bunlardan biri Fergana Vadisi'ndeki Namagan bölgesi ve diğeri ise, Amuderya'nın (*Ceyhan Nehri*) alt düzlüklerinde yer alan Kath, Harezme'de bulunan ve araştırmacı Bertold Spuler tarafından keşfedilen yerleşimdir.⁵ Karasuk Kültürü, geç Bronz Çağı'nda (M.Ö. 1200-M.Ö. 700) ortaya çıktı ve ilk olarak Rusya'nın Minosinsk bölgesindeki Karasuk Nehri'nde keşfedildi. Karasuk Kültürü geniş bölgelere yayılmıştı ve bu kültürün kalıntıları ise Altay'daki Baykal Gölü ve Kazakistan'daki Semipalatinsk ve Zaysan Gölü civarında keşfedildi. Bu kültürün genel özelliği, buradaki insanların göçebe çobanlıkla meşgul olmaları nedeniyle çok hareketli olmalarını yansıtan bir zayıf kültür birikimiydi. Buradaki insanlar, mezarlarda bulunan çok sayıda koyun kemiğinin de kanıtladığı gibi, temel olarak koyun yetiştiriyorlardı. Hatta bu insanlar koyunu tanrı olarak görüyorlar ve koyun simgelerini inşa ettikleri dikitlerin üzerine işliyorlardı. Karasuk Kültürü ile Andronovo Kültürü arasındaki farklar, temelde iki özelliğe dayanıyordu: Bunlardan ilki, Karasuk'ta önemli bir yer işgal eden bir göçebe ekonomisi iken, ikincisi ise Moğol ırkı kökenine sahip yerleşimcilerin kültürüydü. Şang Hanedanlığı'ndaki kemikler ve bronz eşyalar ile uyumlu kemiklerin ve eşyaların varlığı, bu kültürlerin Şang Hanedanlığı kültüründen açıkça etkilendiğini göstermektedir. Bu bölgede keşfedilen bronz dirsekli bıçaklar, Şang Hanedanlığı'ndaki bıçakların aynısıydı. Yine diğer hançerler, mızraklar ve baltalar da Kuzey Çin'de bulunanlarla benzerdi. Ayrıca, çömlek şekilleri ve modelleri de Andronovo kültürününkilerden farklı fakat Kuzey Çin'de bulunanlarla benzerdi. Bu anlamda, araştırmacılar, Kuzey Çin'deki çok sayıda kabilenin M.Ö. 1200 ile M.Ö. 700 yılları arasında Kuzey Sibirya'ya ve Yenisey Nehri'ne geldiklerine ve Orta Asya'daki Stepler kültürüyle etkileşime girdiklerine inanmaktadır.

(II) Aryanların Anayurdu

18. ve 19. yüzyıllar arasında dünyada dilbilimi alanına ilişkin, "Hint-Avrupa Dil Ailesi"nin keşfi dışında çok az ilerleme kaydedilmiştir. Britanyalı sömürgeciler Hindistan'a gelmişler ve sömürge yönetimlerini kurmuşlardır. Bazı Britanyalılar, kendi yönetimlerini güçlendirmek amacıyla Hint kültürünü öğrenmeye ve Sanskritçe denen klasik Hint dili üzerine çalışmaya başlamışlardır. Britanyalılar, Sanskritçe ile Avrupalı klasik edebiyat dillerinin (Yunanca ve Latince) açık benzerliklere ve kurallara sahip olduğunu görmüşlerdir. Bu durumu açıklayabilecek tek teori, Sanskritçenin Avrupa dillerinin büyük kısmı ile yakın bir ilişkiye sahip olduğudur. Sonrasında, bahsi geçen Sanskritçe ile Avrupa dillerinin büyük kısmının

5 Bertold Spuler. (Alm.). *Geschichte von Mittelasien*, Handbuch der Orientalistik, (5. Cilt), Leiden—Koeln, 1966, s. 1517.

kaynaklandığı anadil birlikte “Ön Hint-Avrupa Dili” olarak adlandırılmıştır. Yine bu dillerle ilişkili olan bütün diller “Hint-Avrupa Dil Ailesi” adı verilen bir dil grubu içinde sınıflandırılmıştır.

Araştırmacılara göre, özgün Hint-Avrupa dilini konuşan bu insanlar iki kola ayrılmakta ve farklı lehçeler konuşmaktaydılar. Hint-İran dilini konuşan Aryanlar ve Slavlar Doğu koluna aitken, Alman, Yunan ve Latin halklar ise Batı kolunu oluşturmuyordu. Sonradan Aryanlar, Hint-Avrupa Dilleri'nin Doğu koluna ait olan Slavlardan ve diğer halklardan ayrıldılar. Büyük coğrafi keşifler öncesinde, Hint-Avrupa dilini konuşan halklar Kuzey'de Kuzey Buz Denizi'nden Güney'de Hint Okyanusu'na ve Batı'da Atlantik'ten Çin'in Kuzeydoğu bölgesine kadar uzanan bir alanda yaşamışlar ve bu açıdan dünyanın en yaygın dil grubunu oluşturmuşlardı. Bronz Çağı'nda Hint-Avrupa dilini konuşan halklar, Doğu tarihinin gelişimine büyük etkilerde bulunacak şekilde kendi bölgelerinden Avrasya kıtasına kademeli olarak yerleştiler. Bazı araştırmacılar ise, özgün Hint-Avrupa dilini konuşan insanların yerleştikleri yere ve özgün Hint-Avrupa dilinin doğduğu yere ilişkin farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Çoğu araştırmacı, bu bölgenin Batı'da Orta Avrupa ve Balkanlardan Doğu'da Avrasya Step'leri'ne uzanan bölge olduğunu kabul etmiştir. Son yollarda, bazı araştırmacılar, Batı Gansu'dan Şincan'a uzanan bölgenin Hint Avrupa halkının anayurdu olması gerektiğine inanmaktadır.⁶

Hindistan'a giden Aryanlar ile İran'a giden Aryanlar arasında yakın bir ilişki vardı. Sonradan Farsça konuşacak olan Aryanlar geniş bir aile haline geldiler. Pers İmparatorluğu zamanlarından kalan el yazmaları, Farsça konuşan insanların, yani Maru halkı, Harezmi halkı, Part halkı ve Saka kavimlerinin M.Ö. 7. yüzyılda Orta Asya'nın Batı bölgesinin neredeyse tamamında yaşamış olduğunu kanıtlamaktadır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren, araştırmacılar, Çin'in Şincan bölgesi dahil olmak üzere Orta Asya'nın bütün bölgelerinde Barkeriler, Soğdianalılar, Harezmler, Khotan Sakalar vb. İran dil sistemine ait olan çeşitli edebiyat eserleri bulmuşlardır.

Part dili Batı İran'a aittir fakat Doğu İran'dan derin biçimde etkilenmiştir. M.Ö. 1'den M.Ö. 1000 yılına kadarki dönemin ilk yarısında, Orta Asya'nın Batı bölgesinde konuşulmakta olan İran lehçesi Zerdüştlüğün kutsal kitabı *Avesta*'nın temel diliydi.

Eski Fars İmparatorluğu'nun el yazmaları *Avesta* ve *Veda* ile Sanskrit ve Pali arasında yapılan karşılaştırma, İranlıların Hindistan ile yakın bağlara sahip olduğunu ortaya koymuştur. Yine bu iki dil, ortak bir dil bilgisi yapısı ve temel kelime dağarcığını paylaşmışlardır. Hem İran hem Hint dilleri, Hint-Avrupa dilinin bir kolu olan Hint-İran ya da Aryan dillerinden gelmektedir.

6 A.K. Narain, Wisconsin Üniversitesi, *İlk Hint-Avrupalılar Üzerine: Tokharian – Yuehzi ve onların Çinli Anayurdu, İç Asya Makaleleri*, No.2, Indiana Üniversitesi, İç Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü, Bloomington, Indiana, 1987, s.15-16.

Aşağıda yer alan tablo, eski Fars ve Sanskrit kelime dağarcığını içeren ve bu ikisi arasındaki yakın ilişkiyi açıkça görebileceğiniz bir tablodur.

	Antik Farsça	Vedaca ve Sanskritçe (Hindistan)
Su	ap	Ap
Toprak	dumi	Dhumi
Rüzgar	vata	Vata
Eşya	tanu	Tanu
El	zasta (veya dasta)	Khasta
Ses	vachakh	Vachas
İsim	naman	Naman
Giysi	vastra	Vastra
Baba	pitar	Pitar
Kardeş	bratar	Bhratar
İçerisi	antar	Antar
İki	dvad	Dvadva
Dört	chatvar	Chatvar
Beş	pancha	Pancha
Yedi	khanta	Santa
Sekiz	ashta	Ashta
On	dasa	Dasha
Onbir	dvadasa	Dvadasha
Yüz	sata	Shata

Hint-İran dil ailesi içindeki yakın ilişki, sadece ortak kelime dağarcığını değil, ortak dil bilgisi yapısını da göstermektedir. Örnek olarak “ismin halleri”ni alalım:

Sözcük	Gövde	Yalın	i hali	Araç hali
Antik Farsça	tanu	tanush	tanum	tanva
Vedaca, Sanskritçe	tanu	tanush	tanum	tanva

Sözvarlığı ve dil bilgisindeki ortak özelliklerin yanı sıra, eski Hindistan'ın ve eski İran'ın dinsel kavramları, mitleri ve destanları üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmaların bulguları da uyak yapısı, mitoloji ve miras alınan destanlar açısından benzerlikleri göstermektedir. Üstelik, eski Farsça Zerdüştî klasiği *Avesta*'da ve eski Hint klasiği *Veda*'da saygıyla söz edilen kahramanların ve tanrıların isimleri de çok benzemektedir.

19. yüzyıldan itibaren, uluslararası akademisyenler şu sorular üzerine düşünmüş ve yanıtlar üretmişlerdir: Hint-İran kavimleri diğer Hint-Avrupa halklarından ayrılmadan önce nerede yaşıyorlardı? Anayurtlarından ne zaman ayrıldılar ve izledikleri göç güzergahları nasıldı? Çoğu tarihçi ve dilbilimci, Hint-İran kavimlerinin atalarının başlangıçta Hazar Denizi yakınındaki bölgede yaşadıklarını ve ardından Orta Asya'ya ve komşu bölgelere doğru hareket ettiklerini, böylece bir Hint-Aryan kavminin Hindistan'a girdiğini ve bu Hint-Aryan kavminin lehçesinin sonraki zamanlarda Veda lehçesine dönüştüğünü düşünmektedir. Orta Asya'da kalan Aryanlar İran dili konuşan kavimler haline gelirken, doğuya doğru göç ederek İran'ın batısına gelenler ise Med⁷, Fars ve Part halklarının ataları olmuşlardır. Bu kavimlerin lehçeleri Batı İran'ın kabile diline dönüşmüş ancak sonrasında, Orta Asya'daki İran dili konuşan kavimler çeşitli kollara ayrılmışlardır.

Farslar, Kürtler, Beluçlar ve Peştunlar gibi çağdaş İran dilini konuşan insanların büyük kısmı İran platosunda ve bu platonun doğusundaki ve batısındaki komşu bölgelerde yaşamıştır. Ancak, İran M.Ö. 1001'den M.Ö. 2000'e kadar Eminanlar gibi diğer dilleri konuşan kavimler ve uluslar tarafından işgal edilmiştir. M.Ö. 1000'den M.Ö. 1 yılına kadarki dönemin ilk yarısında, İran'a giden İranlı kavimler yerel yerleşimcileri zamanla yerlerinden etmiş ve asimile etmiştir.

İran dilini konuşan eski kavimler batısında Güneydoğu Avrupa'ya, doğusunda Çin'deki Şincan'a, kuzeyinde Uralların ötesine ve Güney Sibirya'ya, güneyinde Güney İran'a kadar Ortaçağlarda ve modern zamanlarda olduğundan daha geniş çok büyük bir bölgede yaşıyorlardı. Tarihse belgeler, İran dilini konuşan kavimlerin, yani İskitlerin Güney-Doğu Avrupa'dan bugünkü Kazakistan Stepleri'nin kuzey bölgesine ve Karadeniz'e doğru göç etmiş olduklarını kaydetmektedir. Şu kültürlerin Aryanlar ile ilişkili olmaları olasıdır: Kuzey Orta Asya'daki Andronov Kültürü, Volga Nehri'nin alt kesimlerindeki kütük odalı Anıt Mezar Kültürü, Hazar Denizi-Aral Denizi bölgesindeki Tazha Baga (*Tazabag*) Yüksek Dağ Kültürü ve Bronz Çağ'da Fergana bölgesindeki Kayrak-kum Kültürü. M.Ö. 7. ve 8. yüzyıllardaki geçiş döneminde, İskitlerin bir kısmı Kafkas Dağları'nı aşarak Ortadoğu'ya gittiler ve daha sonra Sarmat-Alanlar da aynı güzergahı izleyerek göç ettiler. Tarihse kayıtlara göre, Sarmatlar Hazar Denizi ve Aral Denizi'nden Urallara ve Kuzey Sibirya ormanlarına kadar uzanan geniş bölgeleri işgal etmişlerdi. Sarmatlar, Fin-Ugor⁸ dillerini konuşan bölge halkı ile yakın ilişki içindeydiler.

Bugün Kafkas bölgesinde yaşayan Osetler'in kökeni, Güneydoğu'ya göç eden eski İranlı kavimlere dayanır.

7 Medler, Medya (kuzeybatı İran) olarak bilinen bölgede yaşayan ve Med dilini konuşan antik bir İranlı halktır. M.Ö. 1100-100 yılları civarında kuzeybatı İran'ın dağlık alanlarına ve Mezopotamya'nın kuzeydoğu ve doğu bölgesi ile Hamadan civarına yerleşmişlerdir.

8 Fin-Ugor dili, Samoyed diller dışında Ural dil ailesindeki bütün dilleri kapsayan dil grubudur.

Şincan'ın güney kısmında bulunan Yutian bölgesinde, 10. yüzyıla kadar Khotan-Saka dilini konuşan insanlar vardı. Çağdaş araştırmacıların çalışmalarında, Khotan-Saka konuşan insanların Doğu İran koluna mensup oldukları ve Soğdca ve Harezmce ile yakından ilişkili oldukları görülebilmektedir, dolayısıyla Hint-Avrupa dilleri konuşan bu insanlar ancak Tacikistan'dan ya da Tacikistan'ın kuzey bölgesinden gelmiş olabilirler. Çin tarihsel belgelerindeki kayıtlara göre, Şincan bölgesinin çok büyük bir kısmı M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren 2. yüzyıla kadar Saka halkı tarafından işgal edilmiş fakat daha sonra Saka halkı da Türk halkları tarafından azınlık durumuna düşürülmüş ve asimile edilmişlerdir.

Soğd, Merv ve Harezm gibi Orta Asya'daki birçok yerden söz eden Zerdüşlük'ün kutsal kitabı *Avesta*'nın yazımı M.Ö. 1000'nin başlarından M.Ö. 1'e kadar olan dönemde tamamlanmıştı Dahası, *Avesta*'da Aryanların efsanevi anayurdu Aryiaham Vaichakh'tan (anlamı "Aryanların geniş toprakları") da söz ediliyordu; bazı araştırmacılar *Avesta*'nın Harezm'e atıfta bulunduğunu ileri sürmektedir fakat muhtemelen Orta Asya'nın bütün batı bölgelerine atıfta bulunuyor.

(III) Nakışlı Oymalı Geyik Taşları- Moğol Bozkırlarının İlkel Kültürel Mirası

Asya Kitası'nın doğusundaki sahil bölgelerinde, Güneydoğu muson yağmurlarının etkisine bağlı olarak çok yağmur olur. Bu bölgenin doğal bitki örtüsü, güneyden kuzeye tropikal yağmur ormanları, her mevsim yeşil kalan geniş yapraklı ağaç ormanları, kışın yaprak döken ağaç ormanları ve iğne yapraklı ağaç ormanlarının yer aldığı paralellere göre dağılmıştır. Güneydoğu Asya ve Çin'in Güney bölgelerindeki yüksek sıcaklık ile birlikte, ekinler hızlı büyümekte ve böylece, bu bölgeler insanların yaşamasına elverişli yerler haline gelmektedir fakat dağlık coğrafi çevre ulaşımın uygun olmamasına ve bilgi iletişiminin yavaşlamasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, Güneydoğu Asya'da ya da Güney Çin'de insanlık tarihini etkileyecek kadar güçlü hiçbir rejim olmamıştır ve bölgenin ekonomik gelişimi de çok uzun bir zaman boyunca olgunlaşmamıştır. Yangtze Nehri ile Sarı Nehir'in merkezinde olmasıyla, Çin'in orta bölgesi, tarımsal gelişmeyi ve insanların yerleşmesini olanaklı kılacak şekilde verimli toprakların yanı sıra dört iklime, uygun hava koşullarına ve bol yağışa sahip olmuştur. Dahası, geniş düzlüklerin bilginin yayılmasını kolaylaştırması sayesinde, bu bölge antik zamanlardan itibaren yoğun nüfusa sahip olmuş ve bu bölgede pek çok güçlü rejim doğmuştur. Geçtiğimiz bin yıllar boyunca, Orta Asya'nın siyasal, ekonomik ve kültürel gelişiminin itici gücünün ve güç kaynağının bu rejimler olduğu söylenebilir.

Çin'in Orta Ovalar bölgesinin kuzeyinde ve batısında, sahilden uzaklığın artmasına bağlı olarak, Güneydoğu Asya muson rüzgarlarının etkisi genellikle azdır ve yağış azalır, böylece doğal bitki örtüsü de bozkırların ve iğne yapraklı

ağaç ormanlarının iklimi tarafından belirlenir. Moğol Bozkırları, çorak Gobi çöl bölgesinin arasında Gobi çölünün güney bölgesi ve kuzey bölgesi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu yer her ne kadar tarımsal gelişim açısından uygun değilse de at, deve, sığır ve koyun gibi büyük otçul hayvanların sütü, eti, postu ve kürkü burada yaşayan insanlara gıda ve giyecek sağlar. Burada yaşayan insanlar, zorlu doğal çevre ile olan uzun dönemli mücadeleleri yoluyla tarımsal kültürden farklı olarak bir göçebe kültürü yaratmışlardır. Göçebe tarzı üretim tarımsal üretim kadar istikrarlı değildir çünkü göçebeler suyun ve yeşilliğin bol bulunduğu yerlere göçmek zorundadırlar. Sonuç olarak, göçebeler genellikle kalıcı barınaklar inşa etmezler ve bozkırlarda kalıcı yerleşimlerin kurulması oldukça geç dönemlerde olmuştur. Göçebeler tarafından kurulan ülkelere eski Çin'de genellikle "hareketli devlet" adı verilirdi. Moğol Bozkırları'ndaki ilk "hareketli devlet", Çin'deki eski uluslardan biri olan Xiongnular tarafından kurulmuştur. Xiongnuların öncesinde Moğol Bozkırları'nı kontrol etmiş olan diğer uluslara ilişkin Çin literatüründe kayıtlar varsa da bu konuda yeterince ayrıntı yoktur.

Moğol platosunun en eski temsili kültürel kalıntısı geyik taşıdır. Geyik taşı eski Moğol Bozkır halkının değerli bir kültürel mirasıdır. Geyik taşı, yüzeyi genel olarak dikdörtgen yapıda olan bir taştan dikittir. Taşların yükseklikleri farklıdır ve bazılarında uzun çizgiler vardır. Taşın dört yüzünde, ağız kabartmayla dışa çıkık ve güzel boynuzları uzatılarak belirginleştirilmiş geyik resimleri kazanmıştır. Geyiğin yanı sıra, taşın yüzeyi farklı yerlerinde bıçaklar, hançerler, yaylar, oklar ve başka desenlerle oyulmuştur. Geyik taşı, insanların maddi yaşamının ötesine uzanan bir anlama sahip olan ve bozkırlarda yaşayan insanların manevi yaşamını gösteren bir taş oymacılığı örneğidir. Taşın üzerindeki oymalar, yüksek yontma ve oyma teknolojisini gerektirmektedir ve uzun zaman sürmüş ve bolca emek gerektirmiştir. Ancak belirli zanaatkarların bu teknolojiye ustalaşmalarını ve bu teknolojiyi geliştirmelerini mümkün kılacak denli uzun bir zaman içinde göçebe faaliyetleri yerine başka araçlar kullanarak bu taş yapılabilirdi.

Geyik taşları çoğunlukla özel olarak seçilmiş bir yere ve genellikle anıt mezarlar ya da anıt yapılarla bağlantılı olarak dikilmiştir. Geyik taşları, Tuva'da, Baykal Gölü'nün kuzeyinde, Rusya'nın Altay bölgesinde, Moğolistan'da ve Çin'in Şincan bölgesinde keşfedilmiştir. Yukarıdaki bütün bölgelerde bugüne kadar bulunan geyik taşlarının sayısı 500 civarındadır fakat bunlardan 450'si, başta batı bölgelerinde olmak üzere Moğolistan'da bulunmuştur. Bunlara ek olarak, Kazakistan ve Orta Asya'da, Rusya'nın Orenburg bölgesinde, Kafkaslarda, Karadeniz'de, Bulgaristan'da ve Almanya'nın Elbe Nehri kıyılarında da benzer oymalara sahip geyik taşları bulunmuştur. Eski Sovyetler Birliği'nden ve Moğolistan'dan araştırmacılar, bu geyik taşlarını genellikle M.Ö. 1500 ila M.Ö. 800 yılları arasından kalan kalıntılar olarak

değerlendirmektedirler. Geyik taşlarını hangi halkın diktiği henüz belli değildir fakat bazı araştırmacılar dikili taşların eski Hint-Avrupa dilini konuşan insanlar tarafından dikildiğine inanmaktadır.

Geyikler daha çok ormanlarda yaşarlar. Sığır ve koyunun aksine, evcilleştirilmeleri kolay değildir çünkü çok hızlı koşmaktadırlar. Geyiğe tapan eski kuzeyli uluslar sadece göçebelik faaliyetlerine bağlı kalamazlardı. Avlanma, yaşamlarında önemli bir rol oynuyordu. Avrasya Bozkırları halklarından Türk halkları ataları olarak gördükleri kurda tapıyorlardı. Araştırmacılar Kuzey Asya'daki göçebe halkın kurt efsanelerine büyük önem vermektedirler fakat geyik efsanesine yeterince dikkatlerini vermemektedirler. Aslında, eski Çin literatüründe yer alan kuzeyli göçebe insanlar- la ilgili kayıtlar, göçebe halkların geyiğe taptıklarını ortaya koymaktadır.

Örneğin, Tang Hanedanlığı zamanında Duan Çengşi tarafından yazılan You Yang Za Cu (*Youyang Derlemesi*) kitabında, Türk halkının atasının Batı'da "A Şi De Ku" adlı bir yerde yaşayan Şe Mo Şe Li adında bir deniz tanrısı olduğundan bahsedilmektedir. Şe Mo Şe Li'yi kendisiyle birlikte denizde yaşaması için baştan çıkaran ve bir sonraki sabah onu geri gönderen bir deniz tanrıçasından da bahsedilmektedir. Efsaneye göre, on yıllar sonra bir gün Şe Mo Şe Li'nin oymağı ava giderken deniz tanrıçası ona şunları söyler: "Yarın A Şi De Ku'dan kaçan altın boynuzlu bir beyaz geyik olacak ve onu vurabilirsen sonsuza kadar birlikte kalırsın, eğer vurmazsan ilişkimiz biter." Bir sonraki gün, gerçekten de beyaz geyik görünmüş ve Şe Mo Şe Li beraberindekilere onu kuşatmalarını emretmiş. Geyik etrafta gezinirken oymak beylerinden biri onu öldürmüştü. Şe Mo Şe Li çok sinirlenmiş ve o beyi infaz etmiş. Ancak onunla deniz tanrıçası arasındaki ilişki sona ermemiş. Bu efsaneye göre, Türk halkının atası Şe Mo Şe Li ile evlenen kadın, geyiği totem olarak görüp ona tapan bir boydan olmalıymış. 13. yüzyıldaki Yuan Hanedanlığı imparatorluk ailesi üzerine yazılmış olan *Yuan Handedanlığı'nın Gizli Tarihi* kitabının giriş bölümünde şunlar yer almaktadır: "Yuan Hanedanlığı'nın ataları, bir bozkurt ve bir beyaz geyikti. Bu ikisi evlendikten sonra Teng Ji Si adlı nehri geçtiler ve Yu Wo Nan adlı bir nehrin kaynağının yanında ve Bu Er Han adlı dağın eteklerinde yaşadılar." Bunun anlamı, Moğolların erkek tarafından ataları kurtlara taparken, kadın tarafından atalarının da geyiklere taptığıdır.

İki efsanenin tek bir ortak noktası vardır ki o da, Türk halkının atalarının geçmişte geyiğe tapan boylar ile evlendikleri ve Moğolların anne tarafı atalarının da bir zamanlar geyiği totem olarak saydıklarıdır. Göçebe faaliyetlerdeki ağır fiziksel emeğin neredeyse tamamı erkekler tarafından gerçekleştirilirdi, böylece, uygarlık çağlarına gelindiğinde, bozkırlardaki göçebe etnik halkların hepsi de istisnasız erkeği ailenin temeli olarak görüyordu. Türk halkının ve Moğolların atalarının efsanelerinde, geyiğe tapan boylar anne konumunda görülüyordu. Bunun dolaylı olarak gösterdiği şey, M.Ö. 2000-1.000 yıllarından M.Ö. 1000-1 arasındaki dönemin ortasına kadar

olan sürede, Avrasya Bozkırları'nda ve Batı Moğol Platosu'nda geçerli olan geyik kültürünün Türk Hanlığı'nın yükselişine kadar gücünü kaybetmiş olduğudur. Bugün bizler bunları sadece nakış oymalı geyik taşlarındaki güzel geyik desenlerinden ve ilgili edebiyattan ve yazılardan görebiliyoruz.

(IV) İpek Yolu – Qin Hanedanı Öncesi Dönemde Yeşilmtaş

Orta Ovalar bölgesinin yerleşimcilerinin Qin Hanedanı öncesi dönemde (M.Ö. 2100-221) Batı Bölgeleri'ne dönük anlayışları hakkındaki az sayıda belge ve kanıt bulunmuştur, fakat bu kanıtların arkeolojik araştırmaların sonuçlarıyla teyit edilmesi gerekmektedir.⁹

Qin öncesi dönemdeki belgeler, kuzeybatı bölgesinin genel görünümüne ilişkin tarifler içermektedir. Örneğin, *Dağların ve Nehirlerin Klasığı*, Kunlun Dağları'nın (Çin'in) kuzeybatısında yer aldığından bahseder. Kunlun Dağları, kayan kumların bulunduğu bir bölgenin yakınında, dört yüz kilometreden fazla uzanır ve yüksek yayla doğa koşulları vardır. Belgeler aynı zamanda, Lop Nur bölgesinden bahsederken "You Ze" ismine yer verir. You Ze, "Don Hung" suyu (yani Tarım Irmağı'nın suyu) ve Lop Nur'daki Tavuskuşu Nehri'nin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu açıklama, Çin'in Batı Bölgeleri'nin yerli halkı tarafından yazılmış ve sonradan İranlı gezginlerce tanık olunmuş ve 10. yüzyılda yazımı tamamlanan İran coğrafya kitabı *Hudud al- Alam*'da belgelenmiştir.¹⁰

Çok eski zamanlarda bile Çin Orta Ovalar bölgesinin sakinleri, Batı Bölgeleri'nin sakinleri ile maddi ve kültürel iletişim kurmuşlardı. Son birkaç on yıl içinde, Kuzeybatı Çin'in sahil bölgelerinde üretilmiş olan pek çok kalıntı ve denizaşırı anıt mezar bulunmuştur. Şincan'ın Hami şehrindeki Qijiaojing kasabasında ortaya çıkarılan ince taş kültürü, uzmanlar tarafından yaklaşık on bin yıl önceki bir döneme ait bir kültür olarak kabul edilmektedir. Arkeologlar buradan muhtemelen sahil bölgelerinden getirilmiş olan kırmızı mercan boncuklar bulup toplamıştır. Bu da o zamanlardaki Doğu ile Batı arasındaki iletişimin bir kanıtıdır.

9 Orta Ovalar Bölgesi (中原) Çin uygarlığının doğduğu bölgedir ve kabaca bugünkü Shaanxi, Shanxi, Henan ve Hebei eyaletlerinin bulunduğu bölgedir.

10 Çin'in Batı Bölgeleri en genel anlamda ve geniş anlamda Çin'in Batı bölgeleri, bugünkü Xinjiang-Uygur (Şincan-Uygur) bölgesi ve onun daha da batısında yer alan bölgeleri kapsamaktadır. Diğer deyişle, Orta Asya, Güney Asya, Batı Asya, Hint Yarım Adası ve hatta Doğu Avrupa ve Kuzey Afrika'ya uzanan bir bölge anlamına gelmektedir. Dar anlamda ise, Çin'in Batı bölgeleri denildiğinde bugünkü Xinjiang-Uygur bölgesi – Conling'in doğusu (bugünkü Pamir Yaylası), Gansu Dunhuang bölgesinin batısı – akla gelir. Çin'in Batı Bölgeleri- -bugünkü Xinjiang-Uygur bölgesi tarihte uzun bir dönem boyunca Çin ile Avrupa arasındaki İpek Yolu güzergahının bağlantı merkezi olmuştur. Aslında, Çin ile Avrupa'ya uzanan Çin'in batısından geçen ticaret güzergahı kilit önemdedir.

Hami'deki Beş Hisar Mezar, yaklaşık üç bin yıl önceki ilkel topluma ait mezarlar-
dır ve yün eşarplara ve giysilere sarılmış pek çok deniz kabuğu ve süs eşyasıyla bir-
likte gün yüzüne çıkarılmıştır. Batı Turpan'da bulunan Savaşan Devletler Dönemi'ne
ait (M.Ö. 475-M.Ö. 221) anıt mezarlarda, sahil bölgeleri ile yapılan alışverişlerde
alınmış denizkabukları ölümlerin ağızlarına yerleştirilmiş halde bulunmuştur.

1976-1978 yılları arasında, Kuzey Şincan Trenyolu'nun inşaatı sırasında Turpan
Havzası'nın batı yakasındaki Alagou ve Yuergou İstasyonlarının doğusunda çok
sayıda anıt mezar bulunmuştur. Bunların arasından 28 numaralı anıt mezarın
yapılan karbon testiyle 2620 yıl önceye, yani Bahar ve Güz Dönemi'ne ait olduğu
bulunmuştur. Keşfedilen anıt mezarda, 10 santimetre uzunluğunda ve genişliğin-
de düz ipek üzerine yeşil ipek kullanılarak işlenmiş bir zümrüdüanka işlemesi yer
almaktadır. Orijinal işlemenin hasar görmüş olması nedeniyle, figürün tamamını
belirlemek zordur fakat kalıntılarda, Orta Ovalar bölgesinde yaşadığını hiç kuşku
olmayan zümrüdüankaların bedeni, hafifçe bükülmüş bacakları ve pençeleri seçile-
bilmektedir. Bu kültürel kalıntı Şincan-Uygur Eyalet Müzesi'nde sergilenmektedir.
Buna ek olarak, 18 numaralı anıt mezarda, Çin'in Savaşan Devletler Dönemi'nden
kalma Orta Ovalar bölgesine ait bir vernikli porselen eşya bulunuyordu.¹¹

Rusya'daki Gorno Altay Ulagan bölgesindeki Bazerek eski antikanıt mezarların-
da da İpek Yolu ile ilişkili kültürel kalıntılar bulunmuştur. Bu bölge, eski zamanlar-
da Saka halkının yaşamış olduğu bölgedir. Araştırmacılar, bu anıt mezarların Bahar
ve Güz Hanedanlıklar Döneminde ve Çin'in Savaşan Devletler Dönemi'nin erken
dönemlerinde, 1. binyılın ortalarında inşa edildiğini ileri sürmektedir. Burada Orta
Ovalar bölgesi kaynaklı pek çok ipek dokuma kumaş bulunmuştur. Bazı devasa
anıt mezarlarda, Orta Ovalar bölgesinde üretilmiş bükülmüş ipekten yapılmış ve
yoğunluğu santimetrekarede 34x50 ilmek bulunan deri giysilere işlenmiş büyük-
lü küçüklü sıradan dokumalar keşfedilmiştir. Bunlar arasındaki en göze çarpan
modellerden ve üretim teknolojilerinden biri, 3 numaralı Bazerek anıt mezarında
keşfedilmiş olan santimetrekarede 18x24 ilmek yoğunluğuna sahip bir dokunmuş
kumaş parçasıdır. Buradaki dokuma yöntemi "boylamasına bir bir iplik ve enle-
mesine iki iplik" ve deseni "aşağıya doğru üç iplik yukarıya doğru bir iplik fitilli
dokuma" veya yukarıya doğru üç iplik aşağıya doğru bir iplik fitilli dokumadır".
5 numaralı Bazerek anıt mezarında, çok güzel bir koza ipeği parçası bulunmuştur.
Bu parça, yoğunluğu santimetrekarede 50x52 ilmek olan ve 43 santimetre geniş-
liğinde düz fitilli kumaştan bir eyer şiltesidir. Bu eyer şiltesi, "bir ağaçta dinlenen
bir erkek zümrüdüanka ile ağaçlar arasında uçan bir dişi zümrüdüanka" tema-
sıyla renkli olarak işlenmiştir. Rus arkeologlar, Altay bölgesinde ve Kazakistan'da,
Savaşan Devletler'den kalma bronz aynalar bulmuşlardır. Bu veriler, Çin'in Orta

11 Wang Binghua, *Batı Han Hanedanlığı Dönemi Öncesinde Şincan ile Orta Ovalar
Arasındaki Tarihsel İlişkiler*, Şincan Üniversitesi Dergisi, Sayı 1984/4.

Ovalar bölgesinin Batı ile, yani Altay halkı ile M.Ö. 1000 yılından itibaren temasta olduğunu kanıtlamaktadır.¹²

Çinli arkeologlar, Güney Turpan Havzası'ndaki Alagou'daki 28 numaralı anıt mezarda bulunmuş olan zümrüdüanka işleme tekniklerinin ve modellerinin Bazerek anıt mezarındaki zümrüdüanka modeli ile aynı olduğuna inanmaktadır. Alagou ve Bazerek ne birer eski geçiş yolu ne de Batı Bölgeleri'nde yaygın olan vahalarla kurulmuş birer ekonomik ya da siyasi merkez değildir. Ancak, Orta Ovalar bölgesi kaynaklı düz model ve zümrüdüanka modeli işlemler bu kadar uzak bir bölgede bulunabilmektedir ve bunun açıklaması, Bahar ve Güz Dönemi ile Savaşan Devletler Dönemi boyunca Kuzeybatı ile Orta Ovalar bölgesi arasında geniş ölçekli bir ipek ticaretinin olduğudur. Qin-Hanedanı öncesi dönemde Orta Ovalar bölgesi ile Batı Bölgeleri arasındaki ekonomik ve kültürel iletişim, ünlü elçi Zhang Qian'ın Batı Bölgeleri'ne ziyaretinin de zeminini hazırlamıştır.

Orta Ovalar bölgesine ve eski Batı Bölgeleri'ne ait kalıntılar da bulunmuştur. 1976 yılında Çin Sosyal Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü, Henan, Anyang'da Şang Hanedanlığı'na ait bir imparatorluk anıt mezarı bulmuşlardır. Bu anıt mezarın, Şang Hanedanlığı döneminden imparator Wuding'in eşlerinden biri olan Fuhao'ya ait olduğu ve 3.200 yıldan eski olduğu belirlenmiştir. Fuhao ile birlikte gömülen 1.928 eşya arasından 756'sı yeşimtaşından yapılmıştır ve bunlar toplam eşyaların %39,2'sini oluşturmaktadır. Arkeologlar, bu eşyalardan 300'den fazlasını incelenmeleri için Pekin Yeşimtaşı Fabrikası'na, Anyang Şehri Yeşimtaşı İşleme Fabrikası'na, Çin Bilimler Akademisi jeoloji Enstitüsü'ne ve diğer enstitülere yollamışlardır. Sonuçta, bütün kurumlar üç parça hariç bütün parçaların Şincan yeşimtaşından yapılmış olduğunu kabul etmiştir.

Qin öncesi dönem literatüründe *Guan Zi*, *Dağlar ve Nehirler Klasığı*, *Mu Tianzi'nin Yaşam Öyküsü* gibi kitaplarda, Çin'in Orta Ovalar bölgesinden gelen yeşimtaşının Kotan ve Kunlun eyaletleri topraklarından çıkarıldığı kaydedilmektedir. Örneğin, *Mu Tianzi'nin Yaşam Öyküsü*'nde, Batı Zhou Hanedanlığı'ndan İmparator Mu'nun Batı bölgelerine seyahat ettiğinden bahsedilmektedir. İmparator Mu, kitaba göre, Kunlun Dağları'nı ve Çongşan Dağları'nı gezerken "Çongşan Dağı dünyadaki en yüksek dağ" demiştir. Sonrasında İmparator Mu "Yeşimtaşı Dağlarını" gezmiştir. Araştırmacıların çoğu ise "Çongşan Dağları" denen yerin Pamir Platosu olması gerektiğine inanmaktadır.¹³

Fakat bu kayıtlara tamamen inanan çok az sayıda kişi vardır. Qin öncesi tarihe ait yukarıdaki kayıtlar, ancak Yin harabelerinde keşfedilen yeşimtaşı eşyaların Şincan bölgesi kaynaklı olduğunun belirlenmesi sonrasında kanıtlarına kavuşmuştur. Qin öncesi Dönem boyunca, Batı Bölgeleri'ndeki insanlar ipeği Çin'in Orta Ovalar

12 Lu Kejin, *Çin ile Altay Kabilesi arasındaki Antik İlişkiler Üzerine*, Arkeoloji Dergisi, sayı 1957/2.

13 Gu Shi, *İmparator Mu'nun Batı'ya Seyahati Üzerine Dersler*, Ed. 1990, Çin Kitapçılık.

bölgesinden almakta ve bunun karşılığında Orta Ovalar'daki insanlara yeşimtaşı vermekteydiler. O zamanlarda, Orta Ovalar bölgesine göç eden Batı Bölgeleri halkı, imparatora hediye olarak yeşimtaşı sunmak için Kotan Nehri'nden tarım Nehri'ne, oradan Tavuşkuşu Nehri'ne (Dun Nehri suyu), You Ze'ye (Lop Nur), Yumen'e kadar yolculuk ederek ardından Hexi Koridoru bölgesine ulaşıyorlardı. Han Hanedanlığı döneminde kurulan Yumen kasabasının kökeni de buradan geliyor olmalıdır ve Hanların (Kroran da denilen) Loulan kentini ve civarını tarihte ilk defa Batı Bölgeleri'ne yaptıkları seferde ele geçirmelerinin arkasında yatan neden de bu olmalıdır.

I.III. Pers İmparatorluğu

M.Ö. 4000 ile M.Ö. 3000 yılları arasında, insan toplumunun gelişimi birdenbire, Kuzeydoğu Afrika'daki Nil Nehri Havzası, Batı Asya'daki Mezopotamya, Güney Asya alt kıtasındaki İndus Nehri Havzası ve Çin'deki Sarı Nehir ve Yangtze Nehri havzaları gibi eski uygarlık bölgelerinin farklı kısımlarında hızlandı. Bu bölgeler hızla uygarlık çağlarına girdiler ve diğer bölgelerden çok daha fazla geliştiler. Bu bölgelerin bir ortak noktası vardı, o da, insanların yaşaması için uygun olacak şekilde ılık ve nemli bölgeler olmalarıydı. Nehirlerin ve denizlerin bitişiğindeki verimli topraklar ve coğrafi konumlar, ilk tarımsal uygarlığın gelişimine katkıda bulundu. Bu bölgelerde, diğer bölgeler ile karşılaştırıldığında, daha az insan emeğiyle daha istikrarlı hasat elde etmek mümkündü.

Yukarıda sayılan uygarlıklar arasında, Kuzeydoğu Afrika'daki Nil Nehri Havzası ile Batı Asya'daki Mezopotamya uygarlığı sonradan Akdeniz uygarlığına dönüşecekti; eski Yunan, (Bizans da dahil) Roma ve İslam kültürleri kendi tarihlerindeki en üst düzeye çıktılar; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamlık bu kültürlerin dini temsilcileri haline geldiler. Uygarlık merkezi, binlerce yıl boyunca bütün insanlığın tarihinde kalıcı bir etkiye sahip oldu. İndus kültürü, sonraki Budist uygarlığın öncüsüydü. Budist uygarlık alt kıtadan son derece geniş bölgeler olan Orta Asya'ya, Doğu Asya'ya ve Güneydoğu Asya'ya yayıldı ve Asya uygarlığının tipik temsilcilerinden biri haline geldi. Sarı Nehir ve Yangtze Nehri havzalarının temel kültürü, Doğu Asya üzerinde büyük etkide bulunacak şekilde Çin uygarlığının ana gövdesine dönüştü ve doğuda Japonya'dan Kore'ye, batıda Tanrı Dağları'na, kuzeyde Sibirya'ya ve güneyde Vietnam'a uzanan bir Han kültür çemberi oluşturdu.

Tarih öncesi zamanlarda, uygarlıklar arasında dolaylı iletişimler söz konusuydu. Bu uygarlıkların arasında konumlanan Orta Asya ve İran, Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan doğal köprülerdi. Pers İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı, ticaret seferlerinin sayısını son derece arttıracak ve İpek Yolu'nun tarihinde çığır açıcı bir rol oynayacak şekilde doğuda Orta Asya ile batıda Akdeniz'i birbirine bağladı.

(I) Pers İmparatorluğu'nun Yükselme Dönemi

İran Platosu'nun doğusunda, kuzeyinde ve batısında dağlar vardır ve güneyi ise İran Körfezi'ne bakar. Burası görece dışa kapalı bir bölgedir. Uygarlık çağına gelindiğinde, bu bölgenin ilk yerli yerleşimcileri, Afro-Asyatik dilleri konuşan Elam halkıydı. Elam halkı, eski Mısır'ı ve Mezopotamya uygarlıklarını yaratan Batı Asyalı ve Kuzey Afrikalı halk ile akrabaydı ve ayrıca Yahudiler ve Araplar ile de yakınlıkları vardı. Elam halkı, M.Ö. 2000 yılı sonlarında güçlü bir ülke kurdu. M.Ö. 7. yüzyılda, Elam halkı Asurlular tarafından yenilgiye uğratıldı ve giderek gücünü kaybetti. M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında, Fars dilinin bir türünü konuşan Med halkı, İran Platosu'nun Batı kısmında bir kölelik sistemi ülkesi kurdu. Bir yüzyıldan az bir zaman içinde, Medlerin yakın akrabası olan Persler ortaya çıktı. M.Ö. 553 yılında, İran'ın Hakamaneş kabilesinin lideri Kuroş halkını Med yönetimine başkaldırmaya teşvik etti ve M.Ö. 550'de Medlerin başkenti olan Ectabana'yı (bugünkü Tahran'ın güneybatısındaki Hemedan şehri) ele geçirdi. Medler yok edildi ve Perslerin hızlı ve güçlü yükselişini gördük.

Perslerin yükselişi (Lidya bugün Türkiye'nin batı kısmında yer almaktadır) Lidyalıları huzursuz etti. Lidyalılar Yunanlarla bir ittifak yapıp Perslere saldırdılar. Kuroş Orta Asya'daki Sakalardan yardım istedi ve M.Ö. 546'da Lidya'yı yerle bir etti. Lidya Savaşı, Pers İmparatorluğu ile Orta Asya'yı doğrudan birbirine bağladı. O zamanlarda Soğdiana'yı Masatagai kavminden Prenses Tomris yönetiyordu. M.Ö. 529'da, Tomris'in Kuroş'un teklifini reddetmesinden sonra, Kuroş ordusuyla doğu tarafına saldırdı. Persler Soğdların güçlü direnişi karşısında yenildiler. Kuroş M.Ö. 529'da öldürüldü.

Kuroş öldüğünce, Pers İmparatorluğu'nun doğu toprakları, her ikisi de Kuroş'un kardeşi Bardiya tarafından yönetilen Amuderya'nın iki yakasındaki (Çin belgelerinde "Balkh" (*Belh*) ve "Tochari" de denilen) Baktriya'yı (*Toharistan*) ve Harezm bölgesini de içeriyordu. Kuroş'un oğlu babasının hükümdarlığını devraldıktan sonra, yayımlacılık politikasını sürdürdü ve M.Ö. 525'te Mısır'ı fethetti. O zamandan sonra, Pers imparatorları doğu yönünde pek çok kez işgal gerçekleştirdiler. İmparatorluğun sınırı Amuderya'ya kadar ve etkisi Sirderya'ya kadar uzandı. Pers yönetimi, ülkeyi, her biri merkezi hükümete her yıl belirli miktarlarda vergi veren 20 eyalete böldü. Orta Asya'da 7 eyalet bulunuyordu ve bunların arasında Hindikuş Dağları'nın güneyindeki Gandari bölgesini yöneten 7. eyalet, Balkh (*Belh*) bölgesini yöneten 12. eyalet ve Part (Pars, Arsak, Arşak), Harezm ve Soğdiana bölgelerini yöneten 16. eyalet bulunuyordu. Pers İmparatorluğu'nun uzak doğudaki sınır karargâhı ise Çin'in Şincan bölgesinin bitişiğindeki Falkan Havzası'ndaydı. Pers halkı bu havzanın batı ucunda, kalıntıları Özbekistan'ın Hucend şehrinin 64 km batısındaki Ula Tiupe kalıntıları arasında bulunmuş olan Cyropolis'i kurdu.

Pers İmparatorluğu, insanlık tarihinde bu kadar geniş topraklara sahip olan ilk imparatorluktu. Pers İmparatorluğu, Kral Darius'un hükümdarlığı döneminde en geniş haline ulaştı ve toprakları doğuda İndus'tan batıda Küçük Asya (Anadolu) Yarımadası'na ve Avrupa'nın Balkanlar bölgesine ve güneyde Mısır'a kadar uzanıyordu ve dört başkente sahipti. Pers İmparatorluğu, ülkenin bütününe kontrol edebilmek için, batıda Küçük Asya Yarımadası'ndan başlayarak doğuda (o dönemdeki dört başkentten biri olan) Susa'ya uzanan toplamda 2.400 km uzunluğa sahip mükemmel bir posta dağıtım rotası kurdu.

İpek Yolu, doğuda Çin'den başlayarak batıda Kuzey Afrika'ya ve Avrupa'ya uzanan bir eski ticaret güzergahıdır. Orta Asya'dan Akdeniz'e uzanan kısım, güzergahın orta kısmıydı. Arkeologlar, batı Asya'daki M.Ö. 3000 yılına ait eski kalıntılarda (*lapis lazuli* olarak da bilinen) selestit taşı buldular. O dönemde değerli bir taş olduğu kabul edilen, Afganistan dağlarında üretilmiş Selestit taşı, Orta Asya ile Batı Asya arasındaki ticari güzergahın varlığını kanıtlıyordu. Pers İmparatorluğu'nun merkezi sisteminin kuruluşu ve posta güzergahı sisteminin gelişimi, Akdeniz'den Orta Asya'ya ulaşımı da kolaylaştırdı. Bu durum da İpek Yolu'nun oluşmasının koşullarını sağladı. Pers devletinin yükselişiyle eş zamanlı bir biçimde, Avrupa'nın Balkan Yarımadası'nda da Yunan İmparatorluğu ortaya çıkıyordu. Bu iki imparatorluk Ege bölgesinde uzun süren savaşlara giriştiler ve sonunda, Persler yenilgiye uğratıldı. Yunan-Pers Savaşları, Perslerin ulusal direncini yerle bir etmişti. Pers ülkesi M.Ö. 4. yüzyılda dağılmaya başladı. Perslerin dışa dönük yayılmacılığı ise dünyada Pers kültürünün etkisini çok büyük ölçüde arttırdı. Perslerin merkezi sistemi sonradan Makedon-Yunan İmparatorluğu tarafından miras alındı ve ardından Roma İmparatorluğu'nu etkiledi. Roma'nın posta yolu ağı¹⁴, kale yapımı ve kuşatma silahları Perslerden geliyordu. Pers İmparatorluğu'nun devlet dini olan Zerdüştlük, düalist bir felsefeye inanan bir dindi; bu din Çin'e Kuzey ve Güney Hanedanlıkları (M.S. 420-589) döneminde girdi ve yine Roma İmparatorluğu dönemi boyunca oluşan Hristiyanlığı da etkiledi.

(II) Büyük İskender

Yerli Yunan halkı, Kuroş'un (*Kiros*) Küçük Asya Yarımadası'ndaki Yunan şehirlerini fethetmesinin ardından direnişe geçti. İyonya da eski Yunan şehirlerinden biriydi. Persler o zamanlarda Grek denen halka "Yunan" diyorlardı ve Greklerin ülkesi de Budist el yazmalarında yazıldığı biçimiyle Yunan kelimesinden türetilen "yau-na" olarak biliniyordu. Yunanlılara, Pekin Kütüphanesi'nde muhafaza edilen Ming

14 Bu ağlar, uzak bölgelerde işaretler ve yön levhaları ile tamamlanan posta yolları olarak tarif edilmiş olan önceden tanımlanmış yolları da içeriyordu. Posta taşıyıcıları, diğer atlı kuryelerin aksine yolları üzerinde belirli zamanlarda ve yerlerde diğer taşıyıcılar ile buluşarak ve ellerindekileri değiş tokuş ederek kendi yolları boyunca posta taşıyorlardı.

Hanedanlığı el yazmalarındaki *Uygur Yaofang'da (İslami yazmalar)* "Yunanidimian" adı verilmişti. Atinalılar, Perslere karşı mücadeleleri boyunca destek de aldılar. Büyük Darius, Atinalıları cezalandırmak ve Atina topraklarını ele geçirmek amacıyla M.Ö. 492'de Avrupa'ya doğru yayılmak üzere askerlerini Trakya'ya gönderdi. Bunun ardından 43 yıl süren Pers Savaşları başladı. Darius ve Kral Xerxes (*Serhas*) dahil üç Pers imparatoru Pers Savaşları'nı sürdürdü ve sonunda Atina devleti ile bir barış anlaşması imzalamak zorunda kaldılar.

Yunan şehirleri, Pers Savaşları'nın sona ermesinin ardından müreffeh bir gelişme yaşadı. Eski Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan Makedonya, Yunan kültüründen etkilenecek hızla bir güç merkezi haline geldi. Yunan ülkesindeki pek çok şehir Makedonya hakimiyetine girdi ve Makedon yöneticiler M.Ö. 337'de Pers İmparatorluğu'na pek çok savaşa yol açan bir askeri sefer başlattılar. Makedonya Kralı Büyük İskender (iktidarı M.Ö. 336-323 yılları) M.Ö. 331'de Pers güçlerinin başındaki III. Darius'u yenilgiye uğrattı. Çok geçmeden, İskender Makedon birliklerini İran'ın doğusundaki Horasan'ı fethetmek için doğuya götürdü ve bugünkü Afganistan, Herat'ta İskenderiye kentini inşa etti. Yunan güçlerinin (bugünkü İran-Pakistan sınırındaki) Belucistan'ı ve (İran'ın güneydoğusundaki) Sistan'ı ele geçirmelerinin ardından, Pers İmparatorluğu parçalandı.

Yunan birlikleri Pers ülkesini fethettikten sonra, Yunan güçleri Orta Asya'daki şehirlere saldırmaya devam etti. İskender M.Ö. 329'da Baktriya'yı ele geçirdi ve ardından bugünkü Afganistan'da bulunan Kandahar'ı ve Kabil'i işgal etti. Bu üç şehri başarılı bir biçimde ele geçiren Yunan birlikleri, zaferin ardından kuzey yönünde Amuderya'yı (*Ceyhun*) geçerek Soğdiana'ya doğru yola çıktılar. Aynı yılın yazında, İskender bugün Özbekistan'ın Semerkand şehri olan Marakanda'yı (Soğdiana'nın başkenti) aldı. Yine (bugün Hucend ile Semerkand arasında kalan) Ustrusana'da, Soğdiana birlikleri, yerli halktan 20.000'den fazla kişiyi katletmelerine rağmen Yunan birliklerinin işgaline şiddetli biçimde direndiler. Yunan güçleri kısa sürede Orta Asya'da Kuzey Bozkırları ile Güney tarımsal bölgesi arasında doğal sınır olan Sirderya'ya (*Seyhun*) ulaştı. Bunun sonucunda, Sirderya'nın güneyinde yaşayan tarımla uğraşan halklar ve kuzeyinde yaşayan göçebe halklar Yunan güçlerine karşı ayaklandılar. İskender'in kendisi de Sirus Savaşı'nda ciddi biçimde yaralandı, bütün bunlar olurken seksen binden fazla Orta Asyalı öldürüldü. Yunanlılar zorlu savaşların ardından Sirderya kıyısı boyunca yedi şehri ele geçirdiler. Yunanlılar, Sirderya'nın kuzeyinde yaşayan Saka göçebe halklarının olası saldırılarına karşı korunmak için, Şincan'a komşu Fergana Vadisi'nde yer alan Hucend şehrinde İskenderiye Eshkata adlı bir şehir kurdular. İskender, bölgesel büyük bir garnizon kurmak, yani "en uzak İskenderiye şehri" olarak tercüme edilebilecek olan İskenderiye Eshkata şehrini kurmak amacıyla geride çok sayıda askerini bıraktı. Ayrıca, Yunan güçleri

Amuderya'nın kuzey bölgelerini işgal etti ve Sakalarla savaşmak üzere çöl bölgelerinin içlerine kadar sokuldu.¹⁵

Büyük İskender M.Ö. 323 yılında hayata gözlerini yumduğunda, Makedonya İmparatorluğu da parçalandı. Babil şehrinin eski yöneticisi Seleukos bağımsızlık ilan etti ve tarihte Seleukos Hanedanlığı olarak bilinen ve aslında Makedonya'ya ait olan Asya'daki bölgeleri işgal etti. Seleukos ve oğlu I. Antiohos Orta Asya'da çok sayıda tahkim edilmiş kale inşa ettirdi ve daha sonradan giderek kentlere dönüşecek olan bu kalelere Yunanlı ve Makedonyalıları yerleştirdi. Yunanca üst sınıfın resmi diliydi. Kısa süre sonra Seleukos Hanedanlığı da parçalandı. M.Ö. 3. yüzyılın ortalarında, Toçari'deki (*Toharistan*) ve Soğdiana'daki Yunan yöneticiler de bağımsızlık ilan ettiler. Birkaç yıl sonra, Parthia'nın (Part ülkesi) hükümdarı da Seleukos Hanedanlığı'na karşı ayaklandı.

Yunanlar tarafından inşa edilen kaleler çoğunlukla ana sefer güzergahları üzerindeydi ve bu yerler sonradan ticaret merkezlerine dönüştüler. Persler, İpek Yolu'nun (Orta Asya'dan Doğu Akdeniz'e uzanan) orta bölümü boyunca ticaretin güvenliğini sağlamak üzere Orta Asya'daki bu şehirleri fethettiler. Böylece, Pers güçleri, İskender'in doğu bölgelerini yayılmacı bir şekilde fethinden sonraki durumu devralarak Avrupa ile Orta Asya arasında doğrudan ticari ilişkilerin kurulmasını sağladılar. Yaklaşık M.Ö. 3. yüzyıla kadar, İpek Yolu ticaret rotalarının orta ve batı bölümlerinde düzen sağlanmıştı. Uçsuz bucaksız topraklara sahip Helen imparatorluğunun kurucusu olarak Büyük İskender, hala Doğu halklarının hatırlarında yaşıyordu. Uzun yıllar boyunca, Büyük İskender'in yaptıkları Çin'in çeşitli uluslarına pek çok kanaldan taşındı. Kuzey Song Hanedanlığı'nda, büyük Türk bilgini Kaşgarlı Mahmut, başyapıtı olan *Türk Dili Sözlüğü*'nde (*Dîvânü Lugât-it-Türk*) Karahoca'nın kökeninden ve Türk kökenli boylardan bahsederken Büyük İskender hakkındaki efsaneleri de kaleme almıştır.

Güney Song Hanedanlığı'nda Zhao Rushi tarafından yazılmış olan *Zhu Fan Zhi* (*Yabancı Ülke Kayıtları*) kitabında şuna işaret eder: "İskender'in sahilde iki mahzeni olan bir deniz feneri yaptırdığı söylenmektedir. Mahzenlerden birisi tahıl depolamak ve diğeri silah ihtiyacını karşılamak için kullanılıyordu. Deniz fenerinin yüksekliği yaklaşık 660 metreydi ve 20.000 kişiyi barındırabiliyordu. Ülkeyi saldırılara karşı korumak amacıyla deniz fenerinin ortasında denizle bağlantısı olan bir kuyu vardı. Diğer ülkeler İskenderiye'yi işgal etmeye kalktıklarında, şehir halkı deniz fenerinden yararlanarak düşmanları bozguna uğratabilirdi. Şehir surlarının iç kısmındaki bazı askerler deniz fenerini korurken, diğer askerler cepheye gideceklerdi. Düşmanların önceden saptanabilmesi ve savunma planlarının

15 Arrian, çev. Li Zhou, *İskenderiye Seferi*, Ticari Yayınlar, 1979, s. 109-146; W.W. Tarn, *Büyük İskender*, Cambridge, 1951, s. 50-181.

zamanında yapılabilmesi için deniz fenerinin tepesine teleskoba benzer bir makine konulmuştu.¹⁶ Bazı çağdaş İslam araştırmacıları, Kuran'da geçen Zülkarneyn figürünün Büyük Kiros (Büyük İskender) olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu teori, Sünni araştırmacı Abul Kalam Azad tarafından ortaya konmuş ve Şii araştırmacılar *Alim Tebatebayi* tarafından *El Mizan fi Tesfir'ul Kuran* eserinde ve Makarem Şirazi tarafından savunulmuştur. Yine, meşhur İskenderiye Feneri hakkındaki bir anlatıda Zülkarneyn adının geçtiği bir metin bulunmuştur. Yuan Hanedanlığı'ndan İmparator Xianzong olarak bilinen Möngkö Han, tahta geçtikten sonra bakanlarına danışmıştır. Hui etnik grubuna mensup bakanlardan biri olan Yalavaç, Möngkö Han'a Büyük İskender'in yaptıklarını anlatmıştır.

Pekin Kütüphanesi'nde muhafaza edilen *Ming Hanedanlığı el yazması* Uygur Yaofang'ın üçüncü bölümü, Arastatalis tarafından "İskandar" (Farsçada Büyük İskender'e [M.Ö. 356-323] "İskandar" denmektedir) için kaleme alınmıştır. Arastatalis, eski Yunan'da yaşamış ve Büyük İskender'in hocası olan filozof Aristo'ya da atıfta bulunmuştur. Yunanistan (Helenler) Çin'in Batı Bölgeleri'nin siyaseti ve ekonomisi üzerinde kalıcı etki bırakmayan küçük bir ulustu. Seleukos Hanedanlığı yıkıldığında, Orta Asya'da tamamen Helenleştirilmiş bir rejim kuruldu. Orta Asya'daki Yunan uygarlığı, kısa bir süre içinde yerel uygarlığın Yunan uygarlığını içinde erittiği başka bir evreye girdi. M.Ö. 140 ile M.Ö. 130 yılları arasında, Darouzhi (*Büyük Yüceçiler*, *Büyük Yüeh-chich*) Amuderya'yı (*Ceyhun*) aştı ve güney yönünde ilerleyerek Helenleştirilmiş Baktriya'yı ele geçirdi. M.Ö. 120 yılında Zhang Qiang Amuderya'nın (*Ceyhun*) güneyine, Darouzhi (*Büyük Yüceçiler*) Baktriya halkını köleleştiriyordu. Baktriya'ya ait neredeyse bütün topraklar Darouzhi'nin (*Büyük Yüceçiler*) hakimiyetindeydi, böylece geriye kalan imparatorluk aileleri Kabil Nehri kıyılarına ve Güney Asya'ya göçmeye zorlandılar.

Orta Asya'yı ele geçiren Yunanlılardan, Budist el yazmalarında İyonya anlamına gelen "yauna" olarak söz edilmiştir. Baktriya Krallığı'ndan geriye kalan güçler Xia Hanedanlığı topraklarının güneyine ve Hindistan'ın kuzeyine yerleştiler ve Pakistan'daki Sialkot'u başkentleri yaparak Yunan kültürünün takipçisi oldular. Kirene İmparatorluğu imparatorlarından Demetrius'un generallerinden Yunanlı Milinda sonradan kral oldu ve Hint kültürünün üzerindeki etkisi nedeniyle Budizm'i benimsedi. Milinda-Panha hikayesi, Keşmir'den gelen bir Budist rahip olan Nagasena'nın yaşamını anlatır ve hikaye, Baktriya Krallığı'nda Kral Milinda'yı Budizme inanmaya ikna etmek için Nagasena ile Milinda arasındaki soru cevap şeklindeki karşılıklı konuşmaları içerir. Kral Milinda daha önce Budizm'e inanmıyordu fakat çeşitli düşünceler içeren harika ve klasik bir öğretiyi bulmak arzusunda idi. Daha sonra Nagasena'ya Budizm ile ilgili sorular sorar ve Nagasena'ya

16 Feng Chengjun, *Zhu Fan Zhi (Çeşitli Ülkelerin Kayıtları)* Düzenlenmiş ve Şerh Düşülmüş Baskı, Zhonghua Kitapçılık, 1956, s. 69.

insanların ruhu, beden, iyi ve kötü vb. gibi konuları danişır. Sonunda, Kral Milinda Budizm'i seçmeye karar verir. Tarihsel belgelerin yanı sıra Yunan Budistler ile ilgili bazı olaylar ve uygulamalar da taş tabletlere kazınmıştır. Örneğin, Yunanlılar Budist kutsal emanetlerine ibadet etmekte, tapınaklara kapılar, taş sütunlar, havuzlar ve eşyalar bağışlamaktadırlar. Bu olgularla uyumlu bir biçimde, Darouzhi (*Büyük Yüceci*) Budizmi Hindistan'ın kuzeydoğusundan ve Baktriya Krallığı'ndan alınmıştır.

Milinda tarafından bastırılan gümüş paralarda ve altın paralarda görüldüğü gibi eski Yunan kültürü ile Budist kültür birbirinden ayrılamazdı. Kazılarda çıkarılan bu paraların üzerindeki çok çeşitli kabartma ve yazılarda Sofer ve Dikios, Dhramaka (Sanskritçe fakat Yunan harfleriyle yazılmış) gibi simgeler ve Falun'un resimleri bulunuyordu. Eski Budist Sanskritçe el yazmalarına göre, Milinda oğlunu yerine kral olarak atamasından sonra emekli olmuştur. Makedonya İmparatorluğu'nun doğudaki bölgeleri işgal etmesiyle, Yunanlar, Makedonlar ve Persler gibi pek çok ulus doğu ülkelerine göç etmiştir. Aynı zamanda, Yunan dinleri ve kültürleri de Orta Asya'ya girmiştir, özellikle oymacılık Budizm heykellerinin gelişiminde önemli etkide bulunmuştur. Yunan sanatının etkisiyle, Budizm heykelleri her yere yayılmış ve Gandhara Sanatı olarak bilinen Yunan tarzı ile Hint tarzını birleştiren yeni bir sanata dönüşmüştür. Gandhara tarzı heykel oymacılığı sonradan Darouzhi (*Büyük Yüceci, Kuşan*) halkı yoluyla Çin'e de gelmiştir.

(III) Yunanlar ve Romalıların Doğu'ya ve Çin'e Bakışları

Büyük İskender'in Doğu seferi, tarihte ilk defa Avrupalılar ile İç Asyalıları birleştirerek Çin-Batı ilişkilerinin tarihinde çığır açan bir olaydı. Orta Asya'nın Yunanlı fatihleri ve onların torunları, Doğu hakkında atalarından daha fazla bilgiye sahip oldular. Doğu'dan öğrendiklerini Avrupa'ya taşıyarak kendi yurttaşlarının ilgisini uyandırdılar. Yunanlar ipeğin ısıltılı güzelliğine vuruldular. Yunanlar ipeğe "Ser" dediler, bu sözcük Çince "丝" karakterlerinin transliterasyonuydu ve ipek ürünlerinin fethedilmiş İskenderiye topraklarının, yani Helenleştirilmiş Orta Asya ülkelerinin doğusunda üretildiğini biliyorlardı. İpek üreten ülkeye, "ipek ülkesi" anlamına gelen Cyrus (Seres) adını verdiler. Dokumaların Avrupa'ya pek çok aracı üzerinden ulaşıyor olması nedeniyle, Yunanlar bu ürünlerin kaynağını bilmiyorlardı. Avrupalılar yünden yapılan giysiler giymeye alışkındı; bu nedenle ipekle ilk defa karşılaştıklarında onu bir yün çeşidi zannettiler. Ancak Avrupadaki hiçbir yün çeşidi, Yunanlar arasında ipeğe büyük bir ilginin doğmasına yol açacak şekilde, bu kadar güzel şekilde dokunamıyordu.

Yunanlar, uzun yıllar süren ısrarlı araştırmalarından sonra, ipeğin ağaçlardan toplanan bir tür yün olduğu sonucuna vardılar. Roma İmparatorluğu dönemindeki yazarlardan Gaius Plinius Secundus, M.S. 77'de yazdığı Doğa Tarihi kitabında

şunları söylemektedir: "Seres halkı ormanlardan topladıkları yünleri ile tanınmıştır. Ağaçlara, sonradan kadınları tarafından örme ve dokumada kullanılmak üzere yakanabilen beyaz yün serperler."¹⁷ Avrupalılar, çeşitli yolları yüzyıllarca araştırdıktan sonra, doğru yanıt bulmakta başarısız oldular. Avrupalılar ipeği hâlâ bir tür yün olarak görüyorlardı ve ağaçlardan toplanan uzun beyaz tüyler olarak düşünüyorlardı. Aslında, ipek bir hayvan protein lifiydi, bir bitki lifi değil. Ancak Avrupalılar daha önceki denemelerine göre gerçeğe yaklaşmışlardı çünkü ipekböceğinin tercih ettiği yemek beyaz dut yapraklarıydı, ayrıca diğer dut çeşitlerinin ve yalancı portakal gibi ağaçların yapraklarını da yiyorlardı.

Kral Anduin'in tahtta olduğu 2. yüzyıla kadar, Yunanlı gezgin ve coğrafyacı Pausanias Yunanistan'ın Tasviri isimli eserinde Çin ipeğinin Ser olarak bilinen bir böcek, yani ipekböceği tarafından üretildiğini öğrendiğini yazıyordu: "Elis ülkesi verimlidir ve özellikle de ince keten üretmeye uygundur. Bugün, toprağın uygun olduğu yerlerde (her ikisi de yaygın ve ince olan) kendir ve ketenin ekildiği göz önüne alındığında, 'Seres' elbiselerinin yapıldığı iplikler üretilir, fakat ağaç kabuğundan değil, aşağıdaki şekilde üretilir. Seres ülkesinde Yunanlıların ser (ipekböceği) dedikleri, ancak Seres ülkesinde yaşayanların muhtemelen farklı bir ad verdikleri bir böcek vardır. Bu böcek en büyük kın kanatlı böceklerin iki katı büyüklüğündedir; fakat bütün diğer açılardan ağaçların altına ağ kuran örümceklere benzer ve özellikle tıpkı örümcekler gibi sekiz bacağı vardır. Serler bu yaratıkları yetiştirirler ve onlara yazlık ve kışlık yuvalar yaparlar. Bu böceklerin ürünü onların bacaklarına sarılmış ince bir yumak şeklindedir. Halk bu böcekleri ak darı ile dört yıl besler; ancak beşinci yılda onların daha fazla yaşamayacaklarını bildikleri için onlara yemeleri için yeşil kamış verirler. Bu böceğin en sevdiği yiyecektir ve karnı şişip patlayana kadar yer. Böcek öldüğünde iplik yumağını böceğin içinde bulurlar. Serya adasının Kızıl Deniz'in bir koyunda olduğu bilinmektedir."¹⁸

Diğer doğa bilimleri ile birlikte eski Yunan harita bilimi de büyük ölçüde gelişmişti. Çin haritacılığından farklı olarak, Yunan tekniği yuvarlak yüzeyleri temel alıyordu. M.S. 70-80 yıllarında (Doğu Han Hanedanlığı döneminde) Makedonyalı tacir Maes Titianos, Seres'e (Çine) giden kara yolu boyunca ticaret yapmaları için adamlarını yolladı. Birinci yüzyılın sonunda, coğrafyacı Tyre Marinus, halkın gezi günlüğü olarak okuyabileceği ve içinde Ser isminin de geçtiği bir coğrafya kitabı yazdı fakat bu büyük çalışma artık bugün yoktur. İkinci yüzyılın ortalarında, Yunanlı araştırmacı Batlamyus (120-170) klasik harita bilimini en üst düzeye taşıdı. Altı ciltlik coğrafya kitabında yer alan enlem ve boylam bilgileri, 1/12 derece

17 Coedès, George: M.Ö. 4. yüzyıldan M.S. 14. yüzyıla Yunan ve latin yazarların Uzak Doğu Üzerine Metinleri, Geng Sheng, Yunan ve Latin Yazarlar Serisi Uzak Doğu Antik Literatürü Çince Baskısı. Zhonghua Kitapçılık, 1987 Baskısı, s. 10.

18 A.g.e., s.54

gibi küçük bir hata ile doğruydı. Batlamyus, Maes Titianos'un adamları tarafından yazılan "Çin Gezi Günlüğü"nden faydalanmıştı. Batlamyus aynı zamanda Tyre Marinus'un çalışmasını kısaltmış ve üzerinde düzeltmeler yapmıştı ve sonunda Tarım Havzası'nın genel durumunu tarif edebilmişti. Batlamyus Irmaos Dağı denen dağın dış bölgelerinde yaşayan İskitler'i betimlerken bu bölgenin dört bölgesini şu şekilde anlatıyordu: İskitlerin batısı Irmaos Nehri'yle birlikte Saka bölgesini kapsar ve bu bölgeler kuzey dağ dizisindeki kıvrım boyunca birbirine bağlanır; kuzeyde bilinmeyen bir kara parçası yer almaktadır; doğu kısmında Serler vardır ve bu bölge kabaca 150-63 ve 160-35 enlem ve boylam üzerinde düz bir çizgi boyunca bölünmüştür; güney toprakları yukarıdaki sınır çizgilerinin enlemiyle kesilen bir biçimde Hindistan'ın Hint-Ganj bölgesinin bir kısmını oluşturur. Araştırmacı von Richthofen, Aurel Stein ve George Coedes'e göre, Imaeus Pamir'e tekabül etmekteydi. Bu metinde tarif edildiğine göre, Congling bölgesinde yaşayan İskitler buradadır. Buranın kuzey tarafında, Wusun ve Kangju halklarının yaşadıkları Ely Nehri ile Du Laishui (Talas Nehri) Bozkırları Yunanlar için "bilinmeyen topraklar"dı. Doğusunda ise Seres bulunmaktaydı. Özetle, bu kitap Doğu Han Hanedanlığı denetimindeki Batı bölgelerinden söz etmekteydi.

Araştırmacılar için, Batlamyus'un Seres (Çin) betimlemesinin en ilgi çekici kısmı, Seres (bugünkü Tarım havzası) ve onun kuzeyindeki nehirler hakkındaki kayıtlardır. Batlamyus, Seres'in çoğu bölgesinde iki nehrin aktığını söylemektedir: Yukarıda sözü edilen Oikhardes'in (Tarım Nehri'nin) bir kaynağı Ozarkia dağının (Tanrı Dağı) yakınlarındayken 174° 47' 30' enlem ve boylamda yer alan Asmira dağı (Kunlun Dağları'nın bir bölümü) diğer kaynaktı. Cascia Dağı'nda (yine Kunlun Dağları'nın bir bölümü) 160° ve 49° 30' enlem ve boylamda bir dağ kıvrımı vardı ve aynı dağ dizisinde 161° ve 44° 15' enlem ve boylamda yer alan bir üçüncü kaynak vardı. Kaynağı Cascia Dağı'nda bulunan Bautisos adlı bir nehir 176° ve 39° enlem ve boylamda yer almaktaydı; 168° ve 39° enlem ve boylamda bir dağ kıvrımı üzerinde yer alan Everest Dağı'nın (Himalayalar) yakınlarında 160° ve 39° enlem ve boylamda bir su kaynağı bulunmaktaydı.¹⁹

Yukarıda bahsedilen Oyhardes Nehri'nin üç kolu, Tarım Nehri'nin üç kaynağı, Kaşgar nehri, Yarkand Nehri ve Yutan Nehri ile benzerdir. Ozarkia Dağı'ndan doğan Kaşgar nehri ya da Aksu Nehri'dir; Asmi Raya Tepesi'nden doğan Yutan Nehri'dir ve Asmira Dağı'ndan gelen üçüncü kol da Yarkent Nehri'dir. Ancak, araştırmacı Batlamyus bu üç kolun birleştikten sonra nereye aktığından söz etmemiştir.

Batlamyus dönemi haritaları artık mevcut değil. Rönesans çağı insanları, Kloadyus Batlamyus'un orijinal çizimleri ile Venedikli coğrafyacı Vincenzo Valgrisi

19 Coedès, George: *M.Ö. 4. Yüzyıldan M.S. 14. Yüzyıla Yunan ve Latin yazarların Uzak Doğu Üzerine Metinleri*, Geng Sheng, Yunan ve Latin Yazarlar Serisi Uzak Doğu Antik Literatürü Çince Baskısı. Zhonghua Yayınevi, 1987 Baskısı, s. 30-33.

tarafından 1561'de onarılan haritalar arasında bazı benzerlikler olduğunu ileri sürüyorlardı. Bugün ise araştırmacılar çalışmalarında onarılmış haritaları kullanıyorlar. Türkiye, İstanbul'daki Ayasofya kütüphanesinde Osmanlı padişahı II. Bayezid tarafından mühürlenmiş olan (Hicri takvime göre 886-918, Miladi takvime göre 1481-1512 yılları arasında) Batlummyus'un Arapça haritasının bir kopyasının bulunduğunu da not etmemiz gerekiyor (Arapça Koleksiyon No. 2160).

Bu harita, Vincenzo Valgrisi'nin onarılmış haritasına, tam ters yönü tarif ediyor olması dışında benzemektedir. Asya'nın kuzeydoğu kısmında, bu iki harita da açıkça Ouhildos Nehri'nin üç kaynağını ve birleşim yerini işaretlemektedir. Fakat Batlummyus'un metin açıklamalarından farklı olarak, üç nehrin birleştikten sonra nereye aktığı çizilmemiştir.

(IV) Xiongnu Devleti: At Sirtında Bir İmparatorluk

Batılı bilim insanlarının da kabul ettiği gibi Xiongnu kabileleri 4. yüzyılda Avrupa kapılarına dayanan Hun kabilelerinden farklıdır. Xiongnular genellikle eski Türk dillerini konuşuyorlardı, fakat Hunların dili Moğolca'ya yakındı. Şang ve Zhou Hanedanlıklarından Doğu Zhou Hanedanlığı'nın Bahar ve Güz Dönemi'ne kadar olan dönemde, Kuzey Çin'in sakinlerinin adlarını "Hunzhou" (şünyü olarak okunur) ve "Yun" (şianyün olarak okunur) olarak andıkları iki kabile ve diğer kabileler vardı. Batı Han Hanedanlığının tarihçisi Sima Qian bu kabilelerin atalarının Xiongnu'lar olduğunu yazmıştır. Sima Qian yazılarında Xiongnu'ları büyük Şiahuşi (Xia, M.Ö. 2100-1600) kabilesinin Miayo kolu veya Chunwey'ler olarak isimlendirmişti. Yine Than (Tang, Taotang-Shi, M.Ö. 2357) ve Yui (Yu, M.Ö. 2579) hükümdarları zamanından önce Shan-Jun, Hyanyun ve Hunyui soylarının var olduğu ileri sürülmektedir. Ne var ki bu iddia inandırıcı görünmemektedir. Ne var ki bu iddia inandırıcı görünmemektedir. Çünkü Xiongnular hiçbir zaman Çin-Tibet dilini konuşmadılar ve bu anlamda Şiahuşi kabilesinin soyundan geliyor olamazlar.

Xiongnular hiçbir zaman Çin-Tibet dilini konuşmadılar ve bu anlamda Xiahoushi kabilesinin soyundan geliyor olamazlar. Bununla birlikte Xiongnuların soyunun kökeni henüz belli değildir. Moğol araştırmacılar kendi uluslarının soy tarihini genişletmek ve derinleştirmek adına, Xiongnuların kendi ataları olduğunda ısrarcıdır. Tarihsel kayıtlar ise Xiongnuların Türk dili konuşan etnik halklara daha yakın olduğunu göstermektedir. Xiongnular, Çin'in Savaşan Devletler Dönemi boyunca, Yuan, Zhongshan, Zhao ve Qin Hanedanlıklarına karşı büyük bir tehdit oluşturacak biçimde Yinshan'ın (bugün İç Moğolistan'daki Langşan ve Daqingşan olan) Monan Hetao ve Touman (bugün İç Moğolistan'daki Wuyuan ilçesi) taraflarında bulunuyorlardı. Çin'in Qin ve Han Hanedanlıkları dönemlerinde,

Xiongnular Batı Bölgeleri'ne hakim oldular ve Çin ile Batı arasındaki kilit ticari yol güzergahlarını denetimleri altına aldılar.

(V) Modu Chanyu'nun (Modu Şan-yü, Mete Han) Hikayesi

Çin'in Qin Hanedanlığı altında birleştirilmesinden sonra, Qin İmparatoru Shi Huang, Xiongnuların Orta Ovalar bölgesinde yarattığı askeri tehdidi ortadan kaldırmak için general Meng Tian'ı 100.000 askerle onların üzerine yolladı ve Xiongnuları kuzeye doğru sürme emri verdi. Xiongnuların 44 bölgeden gelen askerlerden oluşan Qin ordusu tarafından Güney Hetao Platosu'nda (Ordo Platosu ve Şanbei bölgesi) yenilgiye uğratılması, burada yaşayan halkı uzak bölgelere göç etmeye zorladı ve Çin topraklarından gelen suçlular buraya yerleştirildi. Tumen (*Teoman*, *T'ou-man*), tarihsel kayıtlara göre Xiongnuların ilk hükümdarının resmi adıydı ve araştırmacılar, bu adın "on bin" ya da "on bin hane" anlamına gelen Türkçe "tümen" sözcüğünden kaynaklandığı konusunda genel olarak hemfikirler. Xiongnuların hükümdarına Chanyu (Şan-yü) deniyordu (*Şan-yü*, *Xiongnu liderlerinin kullandıkları unvanlardan biridir - Gök Tanrı'nın kut ile donattığı yönetici anlamına gelir-çev*). Maalesef, Tumen Chanyu (*Teoman Şan-yü*), Qin Hanedanının güçlü orduları tarafından yenilgiye uğratılmıştı ve askerlerini kuzeye götürmekten başka bir seçeneği yoktu. General Meng Tian'ın ölümünden sonra, Qin Hanedanlığı'nda kargaşa başladı ve tabi devletler ayaklanmaya başladı. Sınırları koruyan askerlerin görevlerini terk edip kaçmaları Tumen Chanyu'nun (*Teoman Şan-yü*) güneyi işgal etmesi ve Hetao Platosu'nun güneyini yeniden ele geçirmesi için fırsat yarattı.

Chanyu'nun (Şan-yü) eşlerinden birinin adı "Yan Zhi" idi. Yan Zhi'nin Modu (*Mete*, *Mo-tun*, *Mao-tun*) isimli oğlu veliaht prens olarak seçildi. Ancak daha sonra ikinci bir erkek çocuk doğunca Chanyu'nun (Şan-yü) ilk kararından vazgeçerek ikinci erkek çocuğu veliaht prens olarak seçeceği şeklinde bir kuşku ortaya çıktı. Bu durum dönemin geleneklerine karşı gibi görünüyordu ve bu yüzden Tumen (*Teoman*) bunu açıkça yapamadı. Doğuda Doğu Hu'lar (*Donghu*) ve batıda Rouzhiler (*Yüeciler*) gibi güçlü halklarla çevrili olan Xiongnuların lideri Teoman, batı komşusu Rouzhi (*Yüeciler*) ile bir ittifak kurdu ve oğlu Modu'yu (*Mete*) ittifakın güvenilirliğinin bir göstergesi olarak onlara rehine olarak verdi. Anlaşmanın Xiongnular tarafından ihlal edilmesi, Rouzhi'nin (*Yüeciler*) rehineyi öldürmesine yol açacaktı. Tumen (*Teoman*), oğlu Modu'yu (*Mete*) Rouzhi'ye (*Yüeciler*) rehine olarak verdikten kısa bir süre sonra, askerlerine ellerindeki rehineyi öfkeyle öldürme kararını veren Rouzhi'ye (*Yüeciler*) saldırma emri verdi. Bu kötü durumu öğrenen Modu (*Mete*) güçlü bir at çalarak Rouzhi'den (*Yüeciler*) kaçıp yurduna döndü. Tumen (*Teoman*) oğlunu cesaretinden dolayı kutladı ve hatta ona komuta etmesi için 10.000 asker bile verdi. İlginç bir şekilde, Modu babasını öldürmeye ve iktidarı

ele geçirmeye karar verdi. Bu amaca ulaşması için ordunun onun emirlerine itaat etmesi zorunluydu. Modu, askerlerinin at sürerken ve ok atma talimi yaparken izlemeleri için ıslık çalan bir ok ve yay geliştirdi. Askerler ıslık çalan oku izlemek zorundaydılar ve bu emre uymayanların cezası ölümdü. Modu kuş ve hayvan avlarken ıslık çalan oku sık sık kullanıyordu ve av boyunca kendisini izlemeyenler, at binmede ve kılıç kullanmada ne kadar yetenekli olursa olsunlar Modu tarafından gözünü bile kırpmadan öldürülüyordu. Modu, askerlerinin emrine itaatini sınamak üzere, ıslık çalan okuyla en sevdiği atını hedef aldı. Modu'nun atını çok sevdiğini bilen bazı askerler tereddüt ettiler ve bu emrin yanlışlıkla verildiğini düşündüler. Modu, sıkı askeri disiplinin önemini ortaya koymak için, atını vurmayan askerleri öldürdü. Modu daha sonra ıslık çalan okuyla eşini vurarak bir sınama daha yaptı. Hedefi vurmak zorunda olduklarını bilen askerler önceki olaydan ders alarak emre uydular. Fakat hedef liderin eşi idi ve yine bazı askerler hedefi vurmakta tereddüt ettiler. Modu onların da öldürülmelerini emretti.

Modu'nun (*Mete*) askerleri, insanlık dışı ve çok sıkı bu tür eğitimlerin ardından, hedefin kim olduğunun önemli olmadığını ve ıslık çalan okun bir emir işareti olduğunu anladılar. Bu durumun hiçbir istisnası yoktu ve tereddüt edenler öldürülürdü. Belirli bir zaman sonra, Mete ıslık çalan okunu yine en sevdiği atına yöneltti ve askerler hemen atı oklarıyla vurarak öldürdüler. Bu durum Mete'yi tatmin etti ve askerlerinin kendisine mutlak bir şekilde itaat ettiklerini ve tamamen sadık olduklarını artık biliyordu. Bunun üzerine Mete babasına saldırı için bir fırsat beklemeye başladı.

Xiongnular hayvan otlatmanın yanı sıra sık sık ava da gidiyorlardı. Avcılık hem bir geçim aracı hem de binicilik ve atıcılık yeteneklerini geliştirmek için bir fırsattı. Babasını öldürme düşüncesi Modu'nun içine işlemişti ve Modu bunu kimseye söylemiyordu. Öte yandan, Tumen de bu ihanet planından habersizdi. Tumen bir gün oğlu Modu'yu avda kendisine eşlik etmesi için davet edince oğlu bunu bir fırsat olarak gördü. Modu avda birdenbire ıslık çalan okunu babasına doğrulttu ve Mete'nin adamları da hedefin Xiongnuların en tepedeki lideri olduğuna aldırmaadan Tumen'e doğrulttular. Tumen Chanyu (*Teoman Şan-yü*) ok yağmuru altında öldü. Modu (*Mete*) babasını öldürdükten sonra hemen önderliği devraldı ve Tumen Chanyu'nun sevgili eşi ve onun oğlunu bir isyanı önlemek için sürgüne gönderdi. Emirlerine uymayan bakanlar da öldürüldü. Donghu halkının hükümdarı Modu'nun babasını öldürdüğü ve kendisini hükümdar ilan ettiği haberini işitmişti. Bu durum üzerine elçiler yollayıp Modu'dan babası Tumen Chanyu'nun en hızlı atının kendisine hediye olarak verilmesini istedi. Modu bu konuyu danışmak için bakanları çağırdı ve bakanlar da atların hazineye ait oldukları için verilemeyeceğini söylediler. Bakanlar Donghu halkı ile ilişkileri kesmeyi önerdiler fakat Modu Donghu halkı ile iyi komşuluk ilişkilerinin bir kraliçe attan daha önemli olduğunu düşündü. Modu böylece

atı Donghu'ya hediye etti. Donghu hükümdarı, Xiongnulardan atı teslim aldıktan sonra, bu dostluk adımını Xiongnuların zayıflığının bir işareti olarak değerlendirdi ve Modu Chanyu'nun (*Mete Şan-yü*) eşini istedi. Bakanlarla yapılan tartışmalarda bakanların bu isteklere olan kızgınlıkları ortaya çıktı ve bu istekler saçma bulundu. Ne var ki, Mete, hala bir kadının barıştan daha önemli olamayacağına inanıyordu ve bu nedenle karısını Donghu'ya gönderdi.

Bu hareket, Donghu hükümdarının Xiongnuların zayıf olduğuna ilişkin düşüncelerini daha da güçlendirdi ve bu nedenle askerlerini batıya gönderdi. Donghu halkı ile Xiongnuların bulundukları yerler arasında geniş açık topraklar –bin milden fazla genişlikte- vardı ve Donghu hükümdarı Xiongnulara bu bölge üzerinde kendi egemenliğini tanımalarını talep etti. Modu, bu toprakları değersiz olarak gören ve bu toprakları elde tutmanın Xiongnuların stratejik çıkarları açısından hiçbir önemi olmayacağına inanan bakanlarına danıştı. Buna karşılık, Modu toprağın ülke açısından çok değerli olduğuna inanıyordu ve bakanlarına öfkelenildi. Modu bakanlarına bir toprak parçasını başkalarına bu kadar kolay nasıl verebildiklerini sordu ve bu topraktan vazgeçilmesini öneren bakanlarının idamını emretti. Modu, Xiongnuların gücünü küçümseyen Donghu hükümdarını hazırlıksız yakalamak için askerlerini Donghu'ya doğru hemen harekete geçirdi. Zafer kazanan Xiongnular çok sayıda insanı ve canlı hayvanı ele geçirdiler ve giderek güçlendiler.

Modu, Qin ve Han Hanedanlıkları dönemlerinde Orta Ovalar bölgesinde ortaya çıkan kargaşadan Rouzhi (*Yüeci, Yüeh-chih veya Yue-zhi*) Krallığı'nın askeri güçlerini yenerek kendi gücünü merkezileştirmek için yararlandı, ondan sonra güneydeki Loufan'ı topraklarına kattı ve –General Meng Tian tarafından kurulan– “Henandi” eyaletini yeniden ele geçirdi. En sonunda, Xiongnu Krallığı 300.000 kişilik güçlü ordusuyla Kuzey Çin'i tehdit eden kuvvetli bir devlet haline geldi. Modu Chanyu'nun (*Mete Şan-yü*) ayrıntılı hikayesi, Xiongnuların çeşitli örf ve adetlerini anlatan Sima Qian'ın *Tarihsel Kayıtlarda Xiongnular* adlı eserinde yer almaktadır. Tumen Chanyu (*Teoman Şan-yü*) oğlu Modu'nun (Mete) öldürülmesini planlarken acımasızdı ve buna karşılık, Modu'da babasından intikamını almakta tereddüt etmedi. Modu Chanyu (*Mete Şan-yü*), askerlerini eğitirken kendi eşini hedef tahtası olarak kullanmıştı. Bu durum, ülkenin kuruluşunda, Xiongnu hanedan ailesi, krallıktan farklı olarak, atları ve güzelliklerini sevmelerine karşın akrabalığın ve kan bağlarının o kadar önemli olmadığını göstermektedir; Xiongnu soyluları ülkenin temeline –toprak ve hayvancılığa– çok fazla önem veriyorlardı. Xiongnu soyluları kendi askerlerinin yaşamlarını kontrol edip belirliyorlardı ve Xiongnu generalleri de ordularına bir ıslık çalan ok kullanmak gibi kendilerine özgü yöntemlerle komuta ediyorlardı.

(VI) Büyük Çin Seddi

Xiongnuların Çin'in Savaşan Devletler Dönemi boyunca kuzeydeki yükselişi, Çin'deki ilerici tarım toplumunun istikrarını ve gelişimini ciddi biçimde tehdit etti. O dönemde, Orta Ovalar bölgesindeki en tepedeki yedi ülke olan Qi, Çu, Yan, Han, Zhao, Wei ve Qin arasından Yan, Zhao ve Qin'in Xiongnular ile devlet sınırları vardı ve bu üç ülke de Xiongnu işgalinden korkuyordu. Orta Ovalar bölgesinin ordusunun ana geleneksel saldırı gücü iki tekerlekli savaş arabalarıydı ve her bir savaş arabasını pek çok at çekiyordu. Diğer silahların yanı sıra hançer-balta ve yay gibi silahlarla donanmış çok sayıda silahlı asker de vardı. Savaş arabalarına piyadeler eşlik ediyordu. Savaş arabaları, düşman piyadesi sayısına göre belirli bir düzen içinde yerleştiriliyordu. Savaş arabasının korkutucu bir silah olması nedeniyle, Orta Ovalar bölgesindeki devletler bu silahı üretmeye ciddi yatırım yapıyorlardı ve Bahar ve Güz Dönemi'ndeki Doğu Zhao Hanedanlığı'nda bulunan bir ülkenin gücü de sahip olduğu savaş arabalarının sayısı ile ölçülüyordu. Aynı anda 10.000'den fazla savaş arabasına sahip olabilen büyük ülkelere atıfla bir büyük devlete "bir milyon savaş arabası ülkesi" olarak denilirken, zayıf ülkeler ise aynı anda 1.000'den fazla savaş arabasına sahip olmalarına atıfta bulunularak "bin savaş arabası ülkesi" olarak biliniyordu.

Bu yüzden, Orta Ovalar bölgesindeki devletler arasında toprak ilhak etmek için verilen savaşlar sürecinde savaş arabası donanımı geliştirildi. Kuzeyli göçebe halkın gittikçe artan işgallerinden kaynaklanan artan güvensizlik ile birlikte, Orta Ovalar bölgesindeki geleneksel savaş yöntemi olan savaş arabası düzeni de yetersiz kalacaktı. Xiongnu güçleri temel olarak atlı süvari askerlere dayanıyordu. Zhao devleti, Xiongnularla yapılan birçok savaşın ardından, Orta Ovalar bölgesindeki devletlerin kullandığı savaş arabalarının Xiongnuların esnek süvarileri karşısında son derece hantal kaldığını fark etti. Xiongnu askerlerinin kısa ve üzerlerine uyan giysiler giymesi onları at sırtında ve atıcılıkta çevik hale getirirken, Orta Ovalar bölgesinin devletlerinin ordularının geleneksel geniş ve uzun kollu giysileri ise askerlerin hareket yeteneklerini engelliyordu. Bu nedenle M.Ö. 4. yüzyılın sonunda, İmparator Zhao Wuling Orta Ovalar bölgesinin geleneksel savaş giyiminin ve savaş arabalarının kullanılması kararını yürürlükten kaldırarak Çin tarihinde meşhur "Hu Giysisiyle At Üstünde Atıcılık" olarak bilinen süvari kullanılmasını emretti. Çin'in Savaşan Devletler Dönemi'nde toprak genişliği ve askeri kuvvet açısından çok güçlü olan ve geniş ölçekli bir savunma gücü kurmak için çok sayıda göçmen işçiyi seferber etme gücüne sahip yedi devlet vardı. Xiongnuların güneydeki toprakları tekrar tekrar işgal etmeleri karşısında Xiongnulara komşu olan ülkeler eş zamanlı olarak Büyük Çin Seddi'nin inşa edilmesi stratejileri geliştirdiler. Qin devleti Longxi'deki, Kuzey'deki ve Şang bölgesindeki Çin Seddi'ni inşa etti. Reformcu imparator Zhao

Wuling Wang da bir Çin Seddi inşa etmeye başladı. Zhao'nun inşa ettiği Çin Seddi Daibeiden (bugünkü Hebei Yuxian) Yin Şan'a uzanıyordu ve Gaoque'de (bugün İç Moğolistan'ın Linhe bölgesinin kuzeybatısı) sona eriyordu. Zhao, Çin Seddi boyunca Yanmen, Yunzhong ve Daichu idari bölgelerini kurdu. Daha sonra, Yan Devleti de Zaoyang'dan Xiangping'e uzanan bir Çin Seddi inşa etti ve Çin Seddi boyunca Shanggu, Yuyang, You Beiping, Liaoxi ve Liaodong idari bölgelerini kurdu. Bu devletlerin Çin Seddi'ni inşa etmedeki amacı dış saldırı ve işgallerden korunmaktı. Fakat Savaşan Devletler arasındaki anlaşmazlıklar, Xiongnulara sınırlardaki devletleri sürekli olarak işgal etme fırsatı veriyordu. Qin Hanedanlığının ilk imparatoru Çin'i birleştirene kadar, Çin'in Orta Ovalar bölgesindeki devletçikler Xiongnulara karşı birlik halinde hareket ettiler. Qin imparatoru Şi Huang, Xiongnulara saldırması için Meng Tian'ı 100.000 askerle kuzeye yolladı ve dağ boyunca Çin Seddi'nin farklı parçalarını birbirine bağlayarak büyüttü. Büyük Çin Seddi, Liaodong'ın doğusundan (bugün Çin ile Kore arasındaki sınır olan Yalu Nehri) batıda Lintao'ya (Gansu Minxian) kadar uzandı. İmparator Han Wu'nun Hunları yenmesinin ardından, Wan Hu, Çin Seddi'ni batı yönünde Hexi Koridoru-Yang Guan'a kadar uzatarak Batı Bölgeleri'ndeki Loulan kenti ve civarı ile bağlantılı hale getirdi. Böylece, Çin Seddi'nin namı uzak Batı Bölgelerine kadar yayıldı. 4. yüzyılda, Romalı tarihli *Ammianus Marcellinus*²⁰ "Olayların Kronikleri" kitabında "Seres²¹ halkı kendilerini düşmanlardan korumak için büyük bir duvara sahiptir" ifadesini yazarken aslında Çin halkından ve Çin Seddi'nden bahsediyordu.

Çin Seddi, sadece göçebelerin saldırılarına ve işgallerine karşı ve Han halkını korumak için bir sur değil, aynı zamanda tarımsal kültürel bölgeler ile göçebe kültürel bölgelerini birbirinden ayıran bir sınırdı. Araştırmacılar, Çin Seddi'nin iç tarafından ve dış tarafında iki farklı dünyanın olduğunu göstermektedir. Erken Han Hanedanlığı döneminde Xiongnularla yapılan bir anlaşmaya göre, "Büyük Çin Seddi'nin kuzeyinde Şan-yü'nün emirlerine uyan okçu ülkesi vardır. Çin Seddi'nin iç kısmında ise, Han Hanedanlığı tarafından yönetilen oldukça gelişmiş bir kültür vardır." Tarihsel olarak, pek çok halk savunma amacıyla kaleler ve surlar inşa etmiştir fakat Çin Seddi bunlardan en uzununu ve en uzun tarihe sahip olanıdır. Bu tarih,

20 Ammianus'un tarih kitabı, *Rerum gestarum libri* (*Olaylar Tarihi*) toplam 31 kitaptan oluşur ve bunlardan sadece 353-378 yıllarını kapsayan son 18 kitabı günümüze kalmıştır. İlk 13 kitap ise 6. yüzyıl civarında kaybolmuştur. (18 kitabın 26 yıllık dönemi kapsadığı düşünüldüğünde, ilk 13 kitabın da daha aralıklı olarak 98-352 yıllarını kapsamı olasıdır.) Günümüze kalan kitaplar askeri niteliklerine sahip, bağımsız düşünen ve çok okumuş bir yazar tarafından olayların kapsamlı ve açık bir anlatımını sunmaktadır.

21 Serler, Antik Yunan ve Romalı coğrafyacılar tarafından da bilinen, Asya'nın uzak doğusundaki ülkelerden Serica topraklarında yaşayan halktı. Genellikle Zhou, Qin ve Han Hanedanlıkları sürecinde Kuzey Çin'e atıfta bulunur ve buraya deniz yolu rotasıyla ulaşılan Sinae'nin aksine Kara İpek Yolu üzerinden ulaşılır.

aynı zamanda Çin'in kuzeyindeki tarımsal kültür ile göçebe kültürü arasındaki çatışma dönemini de içermektedir. Erken dönem Batı Han hanedanlığı döneminde, Hanlar ile Xiongnular yeniden uzlaşmışlar ve aralarında dostça alışverişler başlamışlardı. Tarihsel kayıtlar, Han Hanedanlığı imparatoru ve Xiongnu Şan-yü'sünün elçileri aracılığıyla karşılıklı olarak güven mektupları verdiğini göstermektedir; bu güven mektuplarında sadece diplomatik ilişkiler yazılı değildir ayrıca karşılıklı olarak ulusal bilinç de sergilenmektedir. Xiongnu Şan-yü'sü diplomatik belgelerinde kendisini "Tanrı'nın atadığı imparator" ya da "Gök ve yer tarafından yaratılan Xiongnu Şan-yü'sü" olarak ilan etmektedir. Ancak Han Hanedanlığı Xiongnu liderine sadece Xiongnu Şan-yü'sü demektedir, çünkü Çinliler imparatorların ancak kader tarafından belirlendiklerine inanmaktadır.

Genel olarak, Xiongnuların Çin Han Hanedanlığı'na verdiği hediyeler şunlardır: bir deve, iki binek at ve dört koşum atı. Karşılığında, Han hanedanlığı Xiongnulara ipek giysilerden altın koşum takımlarına, kemerlerden renkli sırmalı kumaşlara uzanan hediyeler göndermiştir. Orta Ovalar bölgesinin ipeği Xiongnuların kaba-kürk giysilerinden çok daha zarif bir üründü ve Xiongnu soylularının büyük kısmı ipekten hoşlanıyordu. İki devlet arasındaki ilişkiler Xiongnuların kendi nüfuslarının Han Hanedanlığı nüfusunun sadece küçük bir bölümü olmasından duydukları kaygıları da arttırmıştı ve kendi kendine yeterli olma Xiongnuları Han sınırına yönelik bir tehdit yapmıştı. Harika ipeğin peşinde olmayı sürdüren Xiongnular Han Hanedanlığı ile ortak iş yapma imkanını düşünmeye başladılar. Ayrıca, Xiongnular ipek giysilerin dikenliklerde at sürmek açısından uygun olmadığını ve Han Hanedanlığı tarafından gönderilen yiyeceklerin Xiongnuların süt ürünleri kadar lezzetli olmadığını düşünüyorlardı. İki bin yıl önce, Hanların ve Xiongnuların sahip olduğu birleştirilmiş üretici güçler bütün halka yetecek kadar giysi ve yiyecek zar zor üretebilirdi. Ayrıca, yiyeceğin ve giysinin toplumsal bölüşümünde Han ve Xiongnu soyluları tarafından uygulanan ilkeler, büyük ölçüde farklılık gösteriyordu. Hanlar bir tarım toplumuydu, bu nedenle gıda üretimleri daha istikrarlıydı. Toplumun temel birimi, yaşadıkları yer uzun bir zaman değişmeden kalmış olan klandı. Han halkı atalarına tapınmaya ve yaşlılara saygı göstermeye büyük önem veriyorlardı, bu yüzden Han bakanları Xiongnuların gençlere saygı duymalarını ve yaşlıları ihmal etme adetlerini alay konusu yapıyorlardı. Xiongnu elçileri bu tutuma sert bir şekilde karşılık vererek en büyük önceliklerinin temel askeri kuvveti daha güçlü yapan genç insanlarla birlikte savaşmak olduğunu, bu yüzden yaşlı ve zayıfları korumak için gençlerin yiyeceği hak ettiklerini söylüyorlardı. Aynı zamanda, Xiongnu elçileri kendi devlet yönetimlerinin sınırları korumak için gençleri askere aldığında evdeki yaşlıların onlara yiyecek gönderdiklerine dikkat çekiyorlardı, bu durumda asıl Hanların yaşlılara saygı duymaları gerektiğini ileri sürüyorlardı.

Hanlar bu adetleri anlayamıyorlardı. Örneğin, Xiongnuların toplumunda baba ile oğul aynı odada uyuyabilirdi; baba öldüğünde, oğulun üvey annesiyle evlenmesine izin veriliyordu; bir kardeş öldüğünde, daha küçük kardeş ölen kardeşinin eşiyle evlenebiliyordu; halkın herhangi bir baş, el ve kol süsleme alışkanlığı yoktu ve Xiongnu devletinde Çinlilerde olduğu gibi bir saray nezaketi yoktu. Xiongnu elçileri oğulun ölen babasının yerini alarak üvey anneye evlenebilmesi veya kardeşin ölen kardeşinin yerini alarak yengesiyle evlenebilmesi uygulamasının sosyal sınıfların korunmasını güvence altına aldığını ileri sürüyorlardı. Han halkında bir koca öldüğünde, onun çocukları ve kardeşleri ölen kişinin eşiyle evlenemezdi, bu da onları akraba evliliğinden uzak tutuyordu. Xiongnular işlerin çok fazla engel çıkmadan daha kolay üstesinden gelineceği inancıyla resmi törenlere çok fazla önem vermiyorlardı. Han halkı, sarayda kızgınlığa neden olmaması için görgü kurallarına ve resmi kurallara çok önem veriyordu. Deneyimler, Han halkı ile Xiongnu halkı arasında etnik gelenekler açısından bir üstünlük ya da düşüklük ayrımı olmadığını göstermiştir. Aralarındaki farklar, çevresel ve coğrafi farklılıklardan kaynaklanıyordu. Xiongnuların en güçlü savunması bir Xiongnu hükümdarı ile evlenen bir Han İmparatoru prensesine eşlik eden elçilik heyeti tarafından gerçekleştirilmişti.

Doğu Han Hanedanlığı Tarihi'ndeki Güney Xiongnular hakkındaki kayıtlarına göre Xiongnular "hiçbir belge tutmuyorlardı, bağlayıcı olarak sadece sözlere önem veriyorlardı." Davalar Xiongnu soyluları tarafından yürülüyordu ve resmi belgelenme olmadan sözlü olarak Şan-yü'ye aktarılıyordu. Her ne kadar Xiongnuların yazı dili yoksa da, bazı Xiongnu bilgilerini kendilerine hizmet etmeleri için görevlendirmişlerdi. *Tarihsel Kayıtlarda Xiongnular* kitabında kaydedildiği gibi, "Bu Han bilgileri onlara toplumu ve hayvanları öğretmişlerdir." Bu bilgiler Xiongnulara Çince yazmayı öğrettiler. Xiongnular ile Hanlar sık sık birbirileriyle yazışıyorlardı ve hepsi de Çince kaleme alınmış olan bu mektuplar tarihsel kayıtlarda muhafaza edilmişti. Bu durum aynı zamanda Xiongnular ile Hanların birbiriyle Çince iletişim kurduğunu göstermektedir. Han Tarihinde Batı Bölgeleri kitabındaki kayıtlara göre, Şan-yü'nün mektubuyla, Xiongnular doğuda Wusun'dan batıda Part İmparatorluğu'na kadar geniş bir bölgeden gıda ve yaşam malzemeleri temin edebiliyorlardı. Bu da Xiongnular ile Batı Bölgeleri'ndeki diğer ülkeler arasında düzenli bir yazılı iletişim olduğunu göstermektedir. Hanlar ile Xiongnular aralarında müzik aletlerini de değiş tokuş etmişlerdir. Tarihsel kayıtlar bu yazışmalarda hangi harf karakterlerinin kullanılmış olduğunu belirtmeyi ihmal etmiştir. Xiongnu halkı Batı Bölgeleri ile iletişim kurarken genellikle Soğd dilini kullanıyordu. Doğu Han Hanedanlığı döneminde, Güney Xiongnu liderleri, kuşatma öncesinde bir Xiongnu haritası sunması için Gue Heng'i, Han olan bir kişiyi göndermişlerdi. Bu harita muhtemelen Xiongnu halkı arasında yaşayan bir Han tarafından boyanmışsa

da, Xiongnuların yardımıyla çizilmişti. Han Hanedanlığı ile olan sürekli iletişim, Xiongnuların Han Hanedanlığı'na saygı duymalarını sağlamıştır. Batı Han yönetimi Orta Ovalar Bölgesinde yaşayan Xiongnulara değerli müzik aletleri vermiş ve bu aletler Xiongnu aristokratları tarafından nesilden nesle aktarılacak değerli hediyeler olarak el üstünde tutulmuştur. Doğu Han İmparatoru Guangwu döneminde, Kuzey Xiongnuları, kendilerine Batı Han Hanedanlığı tarafından daha önce verilmiş olan müzik aletlerinin yıllarca kullanılmaları nedeniyle bozulmuş oldukları için yeni müzik aletleri istemişlerdir. Doğu Han Hanedanlığı'nda, Han sarayı da Güney Xiongnulara çeşitli müzik aletleri hediye etmiştir. Xiongnuların ulusal müziği "Hu jia" (*Hu Kıya*) ve "Pi davulu" (*Pipa*) idi. Doğu Han hanedanlığı döneminde, meşhur kadın müzisyen Cai Wen Ji Güney Xiongnu İmparatoru Zuoxian tarafından esir alınmış ve orada 18 yıl yaşamıştır. Cai Wen Ji bu Xiongnuların müzik aletlerini ve Xiongnu müziğini Orta Ovalar bölgesine getirmiştir.²²

(VII) Güzel Zhaojun'un Sınırdaki Veda Edilişi

Çin imparatorlarının uyguladığı diplomatik bağ ve politik evlilik sistemi Çin tarihinde çok önemli bir olgudur ve bu bölümde incelenecektir.

"Savaş tehdidine karşı çevre halklarla barış sağlamak için politik evlilikler" yapılması, Çin hanedanlıkları ile çoğunlukla Hiung-hu, Türkik dilleri konuşan toplumlar ya da Tibet Krallığı olmak üzere kuzeybatı bölgesinde yer alan güçlü devletler arasındaki geleneksel bir "uluslararası" ilişki ya da diplomatik ilişki tarzıydı. Bir yandan Çinli bir prensesle evlenmek yabancı hükümdarları sınır bölgelerinde Çin'e karşı askeri eylemlerden kaçınmak zorunda bırakırken, diğer yandan ise, yabancı hükümdarlar Çin sarayı tarafından kendi toprakları üzerinde imparatorun bir temsilci-akrabası olarak kabul edilmiş oluyor ve Çin'in kendi yönetimi altında olmayan toprakları dolaylı biçimde yönetmesine olanak veriyordu. Bir yabancı hükümdarın bir Çinli prenses ile evlendirilmesinin üçüncü bir nedeni, o hükümdarı Çin'de yaşayan iç karışıklıklara askeri destek sunduğu için ödüllendirmektir.

Barış yanlısı bir siyaset izleme anlamında, "heqin" sözcüğü ilk defa, Liu Jing'in İmparator Gaozu'ya (M.Ö. 206-195) Hiung-hu hanı Modu'ya (M.Ö. ?-209) saygın bir Çinli prenses ya da prensesmiş gibi gösterilecek -aslında halktan bir genç-kadın yollamayı önerdiği erken Han Hanedanlığı döneminde (M.Ö. 206-220) kullanılmıştır.

Aslında Han Hanedanlığı sarayı (barbar olarak gördüğü) Hiung-hu hanına bir prenses değil, halktan bir kadını eş olarak göndermiştir, çünkü İmparatoriçe Lü kendi tek kızını bu "barbarlara" yollamayı reddetmiştir. İlginçtir ki İmparatoriçe'ye, o dul kaldıktan sonra, ironik bir biçimde bu barbar Hiung-hu kağanı gelip

22 Bkz. Wang Zhaojun; Çin Sınırlarından Çıkmak kitabı.

İmparatoriçe Lü'ye eşi olmasını teklifetmiştir. M.Ö. 105 yılında, Jiangdu prensinin kızı Liu Jian, (barbar) Wusun kabilesinin şefi Kun-mo ile evlenmiştir. Bu tür evlilikler yapan en ünlü kişi ise, MÖ 33 yılında Hiung-hu hanı Hu-han-ye (M.Ö. 58-31) ile evlenmiş olan İmparatorluk haremî üyesi Han Çinli Wang Zhaojun'dur.

Bütün "heqin" evlilikleri arasında, 107 tanesinin barışı sağlamak için yapıldığı anlaşılmaktadır. Siyasi evliliklere genellikle çok yüksek miktarlarda saf yün ve sırmalı kumaş hediyesi eşlik etmektedir.

Tang hanedanlığı döneminde bu eğilim tersine dönmüş ve hanedanlığın ilk yıllarında evlilikler için dış ülkelere İmparatorluk ailesindeki uzak akrabalar gönderilmiştir. Tang hanedanlığının son döneminde ise Tibetliler ve Uygurlar Çin imparatorlarının öz kızlarını istemişlerdir.

Çinli Sui imparatorluğunun kuzeydoğu sınırı sadece Türkler tarafından değil, Şi-Fu Kağan tarafından yönetilen Tuyuhun devleti tarafından da tehdit altındaydı. Sui İmparatoru Wen ise 596 yılında Prenses Guanghua evlenmişti. Şi-Fu'nun erkek kardeşi ve varisi Fu-Yun yerel gelenekleri izleyerek Prenses Guanghua'yı haremine aldı fakat Sui sarayına her yıl baş da gönderdi. Bir yıl sonra, Doğulu Türkler bir Sui prensesini istediler ve Türklerle önce Prenses Anyi, onun 599'daki ölümünden sonra Prenses Yiçeng gönderildi.

Tang İmparatorluğu'nun diplomatik ilişkilerindeki en önemli olay, Tibet kralı Songtsen Gampo'nun 641 yılında Prenses Wençeng ile evlenmesiydi. Prenses Wençeng kendisiyle birlikte çok büyük miktarlarda altın ve gümüş eşyalar, dokuma tezgahları ve el çıkırıkları ile birlikte yüksek kalite ipekler, çiftçilik aletleri, farklı türde kitaplar, ilaçlar ve takvim kılavuzları götürmüştü. Tibetlilere sunulan bu ileri kültürel ürünler daha fazla eşyanın talep edilmesine yol açmıştı.

Uygurlar eski Türk kabilelerin varisleriydi ve Çin'in batı bölgesinde güçlü bir hanlık kurdular. Tan İmparatorluğu, isyancı An Luşan'a karşı savaşta verdiği destek karşılığında, Bilge Kağan'a sadece resmi bir hükümdarlık unvanı ("Uzak Topraklara Dehşet Salan Cesur ve Savaşçı Kağan") vermekle kalmadı, aynı zamanda onu Çin İmparatoru Suzong'un kızlarından Prenses Ninggua ile evlendirdi. Bilge Kağan öldüğünde, prenses başkent Çangan'a (bugünkü Xian kenti) geri döndü. 769 yılında, General Pugu Huai'nin kızı Prenses Çonghui unvanını aldı ve Uygur Hanı ile evlendi. 787 yılında, Tun Baga Kağan prenses Xianning ile evlenerek Çin sarayının damatlarından oldu. Prenses Xianning iki Uygur prensesi ve Han'ın baş danışmanı tarafından büyük bir saygı ve sevgiyle karşılandı. Çin İmparatoru Dezong (h. 779-804) Uygurlu diplomatları bizzat kendisi ağırladı ve prensese Adalet Bakanı eşlik etti. Prenses Dingan 821 yılında Uygurlara gelin gitti. Tang Hanedanlığı'nın en son evlendirdiği kişi olan Prenses Taihe kuzeybatı Barbar bölgesinden 843 yılında geri döndü. Döndüğünde büyük bir misafirperverlikle karşılandı ve kendisine Büyük Prenses Anding unvanı verildi.

Kültürel açıdan bakıldığında, Çinli prenseslerin ya da saray kadınlarının yabancı hükümdarlar ile evlendirilmesi bozkur topraklarına “ileri” adetler ve teknolojiler getirmiştir. Prenseler ve yanındaki kişiler büyük bir saygıyla ağırlanmış ve Çin kültürünü diğer halklara yaymış ve de bu tür bir evlilik ilişkisi olmaksızın daha zor olacak ticari alışverişleri daha kolay hale getirmiştir.

Avrasya'nın güney bölgeleri genellikle ılık ve yağışlıydı, bu anlamda insanların yaşaması açısından elverişli bir bölgeydi. Bu bölgede yerleşik tarım toplulukları yaşıyorlardı; sert bir çevreye sahip olan kuzey bölgesi ise soğuk ve kuraktı ve burada göçebe halklar cirit atıyordu. Yerleşik topluluklar istikrarlı ürün alıyorlar ve rahat bir yaşam sürüyorlardı. Yoğun nüfusluydular, el becerileri ve çeşitli becerileri geliştirmek için hiç emek gücü eksikliği çekmiyorlardı. Bu nedenle, kültürleri de daha gelişmişti. Seyrek nüfusa sahip olan ve istikrarsız ürün alan göçebe halklar ise el sanatları bakımından görece az gelişmişti. Kaynaklardaki adaletsizlik göçebe halkın toprağa çok değer vermelerine yol açmıştı. Barış zamanlarında, göçebe halk çiftçi halklardan tarımsal ürün alıp karşılığında hayvansal ürünler veriyordu ve savaş zamanlarında ise yerleşik halkların ürünlerine el koyuyorlardı. Bu durum, göçebe halkların on yıllarca süren sürekli işgal girişimlerinin temel nedeniydi.

Geç Qin Hanedanlığı döneminde köylülerin gerçekleştirdiği bir ayaklanma, Batı Han Hanedanlığı'nın doğmasına neden oldu. Başlangıçta, bu hanedanlığın ulusal gücü zayıftı. İmparator aynı türden bir çift ata bile sahip değildi ve devletin generalleri ve bakanları da öküz arabaları ile yolculuk ediyorlardı. O dönemde, Xiongnu devleti kendi ulusal gücünü yeniden kazanmak için Orta Ovalar bölgesindeki devletler arasındaki savaşlardan faydalandı ve Çinli Han İmparatorluğu'nun sınırlarını onların tarımsal üretimine zarar veren aralıksız saldırılarla taciz etti. Güvenliğini arttırmak Han yönetimi açısından en büyük öncelik haline gelmişti. Bu sorunu çözenin iki yolu vardı: birincisi, güç kullanan yöntemlerle ve ikincisi, barışçıl yöntemlerle. O dönemde, Hanlar ile Xiongnular arasında güç açısından büyük farklar vardı. Han Gaozu (Liu Bang) bir keresinde Xiongnular ile savaşmayı denedi fakat Pingçeng'de kuşatıldı. Han Gaozu Xiongnuların kraliçesine cömert bir hediye teklif ederek serbest bırakıldı. Han İmparatorluğu kendisini Xiongnulardan koruyamıyordu, bu nedenle “duruma katlanma” yaklaşımını benimsedi. Barış amaçlı politik evlilikler o dönemlerde Çin liderleri tarafından en çok tercih edilen önemli bir yol haline gelmişti ve Hanlar, Xiongnuların saldırı ve işgal tehditlerini savuşturmak için belirli bir toprağı teklif ederek Xiongnuların liderine evlenmesi için Çin Han sarayından güzel bir eş gönderdi. İlk Han- Xiongnu “politik evlilik” anlaşması, Han lideri Gaozu ile Modu Chanyu (Mete Şan-yu) arasında Pinceng şehrinde imzalandı.

Anlaşmalı “politik evlilik” Han Hanedanlığı açısından küçük düşürücüydü fakat barışı getirdi, savaşlarla kan dökülmesinin önüne geçti ve sınır boylarında yaşayan Han halkının mal ve mülklerini kaybetmesini engelledi. Xiongnu halkıyla

savaşmak için bir ordunun sevk edilmesiyle ve beslenmesi ile kıyaslanırsa evlilik anlaşması göz ardı edilebilirdi. "Evlilik" politikası Xiongnuların da çıkarına uygundu. Diğer yandan, Xiongnu soyluları böylece riskli savaşlara gitmeden Han'ların zenginliklerinin bir bölümünü paylaşacaklardı. "Evlenme" politikası Xiongnuların da çıkarına uygundu. Diğer yandan, Xiongnu soyluları böylece riskli savaşlara gitmeden Han'ın malını mülkünü elde edebilecekti. Xiongnular Han halkıyla ticaret yapmaktan karlı çıktı çünkü pek çok sokak pazarı açıldı.

Han Hanedanlığı İmparatoru Gaozu, Liu Jing'i elçi olarak Modu Chanyu'ya (Mete Şan-yu) göndererek Modu Chanyu'ya Çin sarayından bir prensesi eş olarak göndereceğini ve Modu Chanyu ile akraba olmak istediğini iletmesini söyledi. M.Ö. 176 yılında Modu Chanyu Han Hanedanlığı'na yazdığı mektupta, ekonominin gelişmesi ve halkın sınır boylarında yerleşmesine yardımcı olunması için bir ateşkes yapma isteğini ve böylece "ülkenin refaha kavuşmasını ve halk arasında barışın hüküm sürmesini" ümit ettiğini ifade etmişti. Modu'nun arzusu da Han hanedanlığı ile yeniden

barış sağlamaktı. Modu Chanyu (Mete Şan-yu) bu amacını gerçekleştirmek ve Hanları barışa zorlamak için büyük bir savaş başlattı. Yüce Tanrı'nın lütfuyla, cesur askerlerle birlikte güçlü atların yardımıyla Xiongnular Loulan, Wusun ve diğer yerler dahil 26 ülkeyi ele geçirdi. Modu Chanyu bu zaferlerden sonra Xiongnuların sınır boylarında yaşamalarına engel olunursa ve Han halkını sınırdan daha içeri bölgelere sürmelerine engel olunursa Han Hanedanlığı'nı işgal etmekle tehdit etti. O günlerin Han Hanedanlığı İmparatoru Wendi, Xiongnuların yeni lideri Laoshang Chanyu (Laoşang Şan-yu) tahta çıkınca ona kraliçe olarak soylu bir cariye gönderdi. Bu politik evlilik uzun yıllar boyunca Han hanedanlığı açısından Xiongnularla barışı sürdürmenin önemli bir aracı haline geldi. Han Hanedanlığı İmparatoru Wu döneminde, hanedanlığın gücü çok arttı ve hanedanlık Xiongnulara karşı pek çok kez savaş açtı. Öte yandan "Politik Evlilikler" Hanlar açısından küçük düşürücüydü ve bu kez Xiongnulara karşı savaşmaya ve onları bastırmaya kararlıydılar. İzleyen yıllarda Çin Hanedanlığı Xiongnulara karşı savaşmak için askeri birlikler gönderdi ve sonunda Xiongnuları yendi. M.Ö. 1. yüzyılın ortalarında, Xiongnular iç çatışmalar nedeniyle zayıf düşmüşlerdi. Huhanye Şan-yü sonunda kuşatıldı ve Xiongnu ülkesi Han Hanedanlığı'nın sömürgesi haline geldi. Huhanye M.Ö. 33 yılında, Chang'an'a geleerek Han imparatorunun huzuruna çıkmak istedi ve bir Han Çinli kadınıyla evlenmekten onur duyduğunu dile getirdi. Huhanye İmparatora bu anlaşmayı onaylamaya devam etmesini rica etti. Xiongnuların bölgesinde yaşam koşulları çok zorluydu ve kraliyet ailesi üyesi olan kadınlar bu türden evliliklere sıcak bakmıyorlardı. Han Gaozu kız kardeşinin Modu Chanyu (Mete Şan-yü) ile evlenmesine onay verdiğinde, İmparatoriçe Lü buna şiddetle karşı çıkmış ve kızlarını neden terk ettiklerini sormuştu. Wang Zhaojun Xiongnu liderleriyle yaptığı evliliği nedeniyle tanınan bir kadın haline gelmişti. Diğer adı Qiang olan Wang Zhaojun, Zigui İdari Bölgesinde

(bugün Hubei Eyaletinde) iyi bir ailede dünyaya gelmişti. Saraya girdikten sonra İmparator Hanyuan'ın hizmetçiliğini yapmaya başladı. İmparatorun çok sayıda cariyesi ve hiyerarşik işleyen bir haremi vardı. Zhaojun sarayda kaldığı yıllarda imparator ile sadece bir kez yatmıştı. Böylece, içinde kin ve hınç oluştu. Xiongnuların evlilik için teklifte bulunduğunu öğrendiğinde, harem yöneticilerine bir Xiongnu lideriyle evlenmesine izin vermeleri için yalvardı ve sonunda Han imparatorunun onayını aldı.

Han İmparatoru ile yapılan resmi görüşmeden sonra Xiongnu lideri Huhanye, Zhaojun ve beş saray hizmetçisi ile birlikte Chang'an'dan ayrıldı. Ayrılırken yapılan tören boyunca halk, harikulade elbiseler giymiş olan genç ve güzel Zhaojun'dan gözlerini alamadı. Zhaojun Han sarayına renk katmış, orada bulunan herkesin saygısını ve sevgisini kazanmıştı. Han İmparatoru Zhaojun'u ilk defa görüyordu ve onun güzelliğinden çok etkilendi. Han İmparatoru Zhaojun'ın kendisiyle kalmasını arzuluyordu fakat Xiongnuların güvenini kaybetmekten korktu. Böylece Zhaojun'un Huhanye Chanyu (*Şan-yü*) ile evlenmesine izin verdi. Han Hanedanlığı Xiongnuların evlilik talebini yerine getirmesinin ardından, Huhanye Chanyu sınır savunma birliklerinin geri çekilmesini istedi. Huhanye Chanyu, barışçıl gelişmeye imkan vermek için Han Hanedanlığı ile barışı sürdürme sözü verdi. Tartışmaların ardından, Han yönetimi, her ne kadar sınır savunma birliklerinin geri çekilmesini kabul etmese de Xiongnularla barış yapmayı kabul etti. 1954 yılında, Baotou şehrinin Maotou köyünde Geç Han Hanedanlığı dönemine ait anıt mezarlarda "Chanyu ile Evlilik", "Çok Yaşa" ve "Sonsuz Mutluluk" gibi temalarla dekore edilmiş bazı çömler bulundu. Xiongnu lideri ile evliliğinin ardından, Zhaojun iki halka barış getirdiği için "Ninghu Yanzhi" (Barış Getiren Eş) adını aldı. Zhaojun Huhanye Chan-yu'dan bir erkek çocuk doğurdu ve Yu Ti Zhiyashi adındaki bu çocuğa, Xiongnularda önem açısından kağandan sonraki ikinci kişi anlamına gelen "Zuoxian" yani kralın yanındaki kişi denilmeye başlandı.

Huhanye'nin ölümünün ardından onun Zhaojun'dan önceki eşinden doğan en büyük oğlu Wushulei (Diao-tao-mo-gao) tahta geçti. Xiongnu'larda "babalar öldükten sonra babanın eşi ile evlenme" adeti gereğince, normal olarak büyük oğul Wushulei, Zhaojun ile evlenmek zorundaydı. Memleketinden çok uzakta olmasına karşın dul Zhaojun bu Xiongnu adetini kabul etmedi ve memleketine (Çin'e) geri dönmek için Han Hanedanlığı imparatoruna bir mektup yolladı. Zhaojun'un evliliği kişisel bir olay değil, Hanlar ile Xiongnular arasındaki bir barış anlaşmasıydı. Han imparatoru, ona Xiongnu halkının adetlerine uymasını emreden bir yanıt yolladı, böylece Zhaojun genç Chanyu ile evlendi. Zhaojun ile Wushulei'nin iki kız çocukları oldu; büyük kız çocuğun adı Yun'du ve büyüdükten sonra Güney Xiongnu Chanyu'su ile evlendi. O günden sonra da "Prences Xubu" olarak tanındı. Prences Xubu, Xiongnu soylusu Xubu Dang ile evlendikten sonra Xiongnu sarayının

Xiongnu-yanlısı grubunun bir üyesi oldu. Onların küçük kızı ise sonradan Dangyu adında bir adam ile evlendi ve "Prenses Dangyu" adını aldı. Zhaojun ile Huhanye Chanyu'nun oğlu olan Yu Ti Zhiyashi giderek Güney Xiongnu'nun lider adayı konumuna yükseldi. İlk başlarda Yu Ti Zhiyashi'ye Youluli Kralı olarak tımar verildi, çünkü muhtemelen Huhanye Chanyu'nun yaşlılığında sahip olduğu bu çocuğun Xiongnu-Han ittifakını güçlendirebileceği umudunu taşıyordu, daha sonra Yu ti Zhiyashi nihayet önem bakımından Chanyu'dan (Şan-yü) sonra ikinci unvan olan Zouxian unvanını aldı. Ancak çok hırslı bir kişiliğe sahip olan Wushulei bu veliaht prensi yani üvey kardeşi olan Yu Ti Zhiyashi'yi öldürdü.

Hanlar ile Xiongnular arasındaki ilişki, Zhaojun'un sınırları aşmaya dönük cesur bir karar almasıyla değişmiş, bu anlamda Zhaojun iki devlet arasında barışçı bir ilişki kurulmasında anahtar bir rol üstlenmişti. Han Hanedanlığı'nın kuruluş zamanlarında, Han halkının çok sayıda mülkü ve toprağı bu tür politik evlilikler yoluyla Xiongnulara geçmişti. Yine, Xiongnu liderleri açısından Han liderlerinin kızlarıyla evlenmek büyük bir onur sayılıyordu. Bu nedenle, Xiongnular Hanlara bağımlı bir halk haline geldikten sonra da iki halk arasında politik evlilik bağları kurmaya devam ettiler. Bu yolla, sıradan halktan bir genç kız olan Wang Zhaojun Han Hanedanlığı'nda bir hizmetçiye Xiongnu evliliği yaptı ve bir barış elçisi haline geldi. Zhaojun, iki halk arasında barışı ve uyumu teşvik etmek amacıyla, Huhanye Chanyu'nun ölümünden sonra kendi Han gelenek ve adetlerinden vazgeçip Huhanye'nin oğluyla evlenerek Xiongnu geleneklerine uydu. Zhaojun'un kızları ve damatları, her zaman Hanlara karşı iyi duygular ve sadakat besleyen birer Han hanedanlığı "elçisi" haline geldiler ve her zaman Han Hanedanlığı ile barışı savundular. Hanlar, Wang Mang'ın hükümdarlığı döneminde (M.S. 9-23) Xiongnularla görüşmeler yaparken, yine Zhaojun ailesine akraba olan bir genç kızı evlilik için seçti. Zhaojun'un yeğeni Wang Xi evliliğini bir Xiongnu kağıdı ile yaptı.

Zhaojun'un sınırları aşma arzusuyla ilgili hikayenin 2 bin yıldan fazla bir geçmişi vardır. Ancak Zhaojun'un adı kırsal bölgelerdeki ve Çin topraklarındaki halkın kalbinde yer etmiştir. Zhaojun'un anıt mezarı, Tang Hanedanlığı'ndan Dyou'un "Tong Dian" adlı eserinde yazıldığı gibi, bugün İç Moğolistan'da Hohhot eyaleti merkezinin güney kısmında bulunan Daheihededir. Song Hanedanlığı'ndaki *Tai ping Coğrafi Kayıtları*'nın 38. cildine göre, Zhaojun'un anıt mezarındaki çimenler sürekli yeşil kalmıştır ve bu nedenle anıt mezara "Yeşil Anıt" adı da verilmektedir. Yine, Yuan Hanedanlığı döneminde yazılmış olan *Liao Tarihi*'nde de halkın Zhaojun'u Xiongnu ile Han halkları arasında bir dostluk elçisi olarak gördüğünü anlatan kayıtlar bulunmaktadır.

Xiongnu liderleri ile evlenmiş olan bir diğer tanınmış Han kadını ise Cai Wenji'dir. Doğu Han Hanedanlığı'nın son yıllarında (194-195) dünya çapında bir kargaşa yaşanıyordu. Dong Zhou'nun ordusunda pek çok Xiongnu süvari vardı ve

bu süvariler her yeri yağmıyorlardı, bunlar Cai Wenji'yi de kaçırdılar. Bu yüzden Cai Wenji 12 yıl Xiongnularla birlikte yaşadı. Wenji her ne kadar prensese arkadaşlık ediyorsa da, sınırda yakalanıp kaçırılmış olması nedeniyle üzgündü. Xiongnu ülkesindeki mutsuz hayatını anlatan şiirler yazdı ve ailesini özleyerek iç çekti. Cai Wenji yine de Han'dan gelen insanlarla görüşmekten memnundu. Daha sonra, Cao Cao çok yüklü bir para ödeyerek onu Xiongnulardan geri aldı. Wenji'nin Xiongnu ülkesinde yaşayan iki çocuğu vardı ve Xiongnulardan ayrılma zamanı geldiğinde çocukları üzüldüler. Daha önce kaçırılarak Xiongnularla yaşamak zorunda kalan çok sayıda Çinli vardı ve Wenji gitmeden önce onlarla da vedalaştı. Hep birlikte göz yaşına boğuldular. Han'dan gelerek geriye dönemeyen insanlar sonunda Xiongnu halkıyla bütünleşiyordu. Kuzey Hanedanlıkları'ndaki barbarların kurduğu "On Altı Krallık" ve Güney Xiongnu dönemleri bir ulus olarak yavaş yavaş sona erdi fakat yine de hepsi sonradan Han halkı ile bütünleştiler.

(VIII) Kuzey Xiongnuların Batıya Doğru Göç Etmesi

Xiongnuların askeri güçlerinin azalmasıyla birlikte M.Ö. 57 yılında bir bölünmeyle karşı karşıya kaldılar. Beş Xiongnu soylusu Chanyu' (Şan-yu) baş liderlik ünvanı için mücadeleye girdi ve bu da aralarında bölünmelerin ve çatışmaların ortaya çıkmasına neden oldu: güney Monan bölgesindeki Huhanye Chanyu'nun kabilesi ile Mobei'deki Zhi Zhi Chanyu'nun kabilesi birbirinden ayrıldı. Huhanye Chanyu'nun güçleri Zhi Zhi Chanyu'nun güçlerinden daha zayıftı, bu yüzden Huhanye Chanyu Han Hanedanlığı'na sığınma istemeye karar verdi. Zhi Zhi Chanyu hem Huhanye'den hem de Han Hanedanlığı'ndan gelen baskılara dayanamayıp o da Han'dan korunma talep etti ve Han yönetimi tarafından özel ilgi gördü. Ancak kısa süre sonra, Huhanye ile Zhi Zhi güçleri yeniden savaşa tutuştular ve Zhi Zhi durumu kontrolü altına alamadı ve bunun sonucunda Mobei kabilesi batıya doğru harekete geçti. Zhi Zhi Chanyu o dönemde Han'a tabi olan Wusun kabilesi ile birleşme girişiminde bulundu. Bu nedenle Wusunlar Xiongnular ile ittifak yapmak istemediler. Wusun Krallığı beyi Kunmi bir yandan Han Hanedanlığı'nın Batı Bölgeleri Sınır Komutanlığı'na durumu bildirirken, diğer yandan ise Wusun ordusunu Zhi Zhi Chanyu'nun kontrolü altındaki Kuzey Xiongnu bölgelerine saldırı için harekete geçirdi. Fakat Zhi Zhi Chanyu akıllı davranıp Wusun'un saldırı planlarını fark ederek Wusun birliklerini yenilgiye uğrattı. Zhi Zhi Chanyu bugünkü İrtiş Nehri'nin üst ve orta kısımlarını ve Tangnu Dağı'nın kuzeyindeki Jiankun bölgesini ele geçirdi ve böylece Han Hanedanlığı ile ilişkileri derinleştirdi.

Huhanye'nin ve Han Hanedanlığı'nın ortak tehdidi altında olan Zhi Zhi Chanyu, daha batıya doğru harekete geçti. Batıdaki (bugün Kazakistan'ın doğusunda yer alan) Kangju Krallığı Han Hanedanlığı'nın Batı Bölgeleri Sınır Komutanlığı'na bağlı değildi ve Wusun krallığına düşmandı. Böylece, Zhi Zhi Chanyu Kangju'nun doğu

tarafını karargâhı olarak belirledi. Kangju kralı ile Wang Zhi (Han Hanedanlığı) evlilik yoluyla bir siyasi ittifak kurdular ve Wusun sorununun üstesinden gelmek için ittifak yapma konusunda anlaştılar. Zhi Zhi Chanyu'nun müttefik güçleri Kangju güçlerini defalarca Wusun topraklarına saldırttı ve sonunda onları batıdaki bozkırlardan vazgeçmeye mecbur etti.

Zhi Zhi Chanyu güçleri Wusun güçlerini yendikten sonra son derece motive oldular. Zhi Zhi Chanyu Batı Bölgeleri'nde sağlam bir dayanak noktası kazandığına inanmaya başladı ve bu nedenle de Kangju Krallığı ile olan ilişkilerini kopardı. Zhi Zhi kendi kraliçesi olan Kangju kralının kızını ve diğer soyluları öldürdü. Öldürülenlerin cesetleri Kırgızistan ile Kazakistan arasındaki Talas Nehri'ne atıldı. Zhi Zhi ayrıca ordusunu güçlendirmek için yerel halktan asker topladı, bu askerler iki yıl süreyle görev yapacaklardı. Zhi Zhi Chanyu, sonradan (Kazakistan'daki) Talas (Taraz) şehri olarak bilinen şehri kurdu. Zhi Zhi aynı zamanda kendisini Avrasya bozkırlarının yeni hükümdarı olarak görüyordu ve Dawan ve diğer kabilelerin kendisine bağ vermesini talep etti.

Zhi Zhi Chanyu Batı Bölgeleri'ndeki faaliyetleri, Han Hanedanlığı'nın Sınır Komutanlığı'nda büyük kaygı yarattı. Batı Bölgeleri ile Çin toprakları arasındaki uzaklık çok fazlaydı ve bu da savaş vergisi üzerine yapılacak müzakereleri geciktiriyordu. Batı Bölgeleri Sınır Komutanlığı yetkilileri olan Gan Yanşou, Çen Tang ve diğerleri, Zhi Zhi Chanyu'yu etkisiz hale getirme fırsatı yakalamak için Han İmparatorunun idaresindeki topraklardan dört milyon kişiyi orduya aldı. Bu yetkililer aynı zamanda Batı Bölgeleri'ndeki geniş topraklarda bulunan Han askerlerini altı ayrı tugay halinde bir araya getirdi; bu tugaylardan üçü Güney Yolu'na hareket edip Cong bayırını aşarak Dawan'a girdikten sonra güneyden kuzeye Zhi Zhi Chanyu'nun güçlerine saldırdılar. Diğer üç tugay ise Tanrı Dağı'na doğru harekete geçti ve Wusun topraklarını aşarak Kangju bölgesine girdi.

M.Ö. 36 yılında, Zhi Zhi Chanyu'nun kalesi Batı Bölgeleri Sınır Komutanlığı tarafından kuşatıldı. Şehirdeki askeri birlikler yeterli sayıda değildi, bu yüzden kraliçeler bile savunma savaşına katıldı. Savaş öylesine sert geçti ki bazı kraliçeler bile öldürüldü. Zhi Zhi burnundan yara aldı. Kısa süre sonra, Han askerleri Ziceng şehrini ele geçirdi. Zhi Zhi Chanyu ve prensesler de dahil 1.500'den fazla kişi esir alındı ve Zhi Zhi Chanyu'nun ordusunun tamamen imha edilmesinin ardından yaklaşık 1.000 kişi daha yakalandı. Orta Ovalar bölgesinde iki hanedanlık arasında, Xiongnulara yeniden güç kazanma fırsatı veren, bir savaş patlak verdi. Doğu Han Hanedanlığı kuruluşundan sonra yeniden güç kazandı. M.Ö. 48 yılında, Xiongnular yeniden Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölündüler. Güney bölümüne, Han Hanedanlığı ile işbirliği yapan Huhanye Chanyu Sunbi önderlik ediyordu. Kuzey Xiongnular ise başlangıçta Han Hanedanlığı'na düşmandı fakat Güney Xiongnular,

Han ve Wuhuan'ın ortak baskısı altında M.Ö. 51 yılında Doğu Han Hanedanlığı ile uzlaşmaya zorlandılar. Han Hanedanlığı bir yandan Kuzey Xiongnular ile iyi ilişkiler yürütürken, diğer yandan Kuzey Xiongnulara karşı savaşmak üzere askeri birlikleri ve Güney Xiongnu atlılarını seferber etmek üzere Bançao'yu Batı Bölgeleri'ne yolladı. 89 yıl boyunca, Doğu Han'ın ordusu Batı Moğolistan Bozkırlarının derinliklerine girdi ve 10.000'den fazla askerini öldürerek Kuzey Xiongnuları yendi. Bunun sonucunda Kuzey Xiongnuların liderleri 200.000'den fazla kişiyle birlikte teslim oldu. Böylece, Kuzey Xiongnu Chanyu'su yenilen askerleriyle birlikte Altın Tep'e doğru yürümeye zorlandı ve burada Wusun Krallığı'ndan sığınma istedi.

Kuzey Xiongnu askerlerinin bir kısmı ise kuzey çölünden Pulei Denizi'nin (bugün Şincan'ın doğusundaki Barkol Gölü) güneyine doğru gitti ve Han Hanedanlığı'na tabi bir devlet kurdu. Ancak kısa süre sonra tekrar isyan ettiler ve Han güçleri tarafından yok edildiler. Kuzey Xiongnu Chanyu'su ile birlikte göçen diğer askerler ise (daha sonra Yueban olarak bilinecek) Wusun'un himayesine girdiler. Wusun Krallığı Çu Nehri Stepleri'ndeki Yili Nehri boyunca yerleşik bulunuyordu, ancak Wusun Krallığı'nın o dönemde Kangju Krallığı tarafından yönetilen Sirderya'nın (*Seyhun Nehri*) akış yönündeki bozkırlar ve Avrasya Bozkırları ile herhangi bir doğal sınırı yoktu. Kuzey Xiongnu kabileleri kısa sürede batıya doğru yayıldılar ve Kangju'yu işgal etti. Ancak Kuzey Xiongnuların bir kısmı halen daha Quici'nin (*Kuca'nın*) kuzeyinde beklemeye devam ediyordu ve bu bölge, bin kilometre boyunca akan İli Nehri'nin üst kısımlarındaki Yule Dusi Nehri kenarındaki çok geniş bir bölgeydi. Daha sonra, Hezhou'da bulunan Liangzhou'ya Şan-yü Wang denecekti. Xiongnu halkı 4. yüzyıl başlarında batıdaki Kangju bölgesine gitti ve Amurderya (*Ceyhun*) ile Sirderya (*Seyhun*) arasında yaşayan Soğdiana halkına saldırdı. Kralı öldürdüler. Xiongnular batıya doğru hareket etmeye devam ettiler ve Han bölgesinin uzağında yaşamaya başladılar. Aradaki iletişim engelleri nedeniyle, Han ulusu içinde adları geçmemeye başladı. Avrupa tarihinde, 4. yüzyılın ikinci yarısında doğudan gelerek işgalcilik yapan Hun adında bir göçebe kavmin var olduğu ve bunların 374 yılında Don Nehri'nde Alanları yendiği söylenmektedir. Birçok bilim insanı bunların Mobei'den batıya doğru göç eden Kuzey Xiongnular olduğuna inanmaktadırlar. Hunlar, Doğu Avrupa'ya girdikten sonra Ostrogotların ve Vizigotların topraklarını ele geçirdiler ve onları kavim olarak peş peşe göç etmelerine neden olacak şekilde yurtlarından sürdüler. Bu nedenle Hunlar, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasına neden olan büyük göç hareketini başlatan kavim olarak görülmektedir.

(IX) Xiongnular ve Kara İpek Yolu

Kuzey çölünde yerleşik olan Xiongnu kabilelerinin ana geçim kaynağı olarak hayvancılık ve balıkçılık ile uğraşıyordu ve avlanma ve meyve toplayıcılığı ise destekleyici faaliyetti. El sanatları belirli bir dereceye kadar gelişmişse de üretim ve geçim açısından yeterli değildi. Xiongnuların egemenliği altındaki Kuzey Çölü Orta Ovalar bölgesine komşuydu ve Moğol Platosu'ndaki hayvancılıkla uğraşan göçebe-halk Orta Ovalar Bölgesinden aldıkları tarım ürünleri ve el sanatları ürünleri karşılığında hayvan, hayvan derisi ve kürk vererek ticaret yapıyordu. Xiongnu soylularının Orta Ovalar bölgesinde üretilen gösterişli mallara yönelik talebi aynı zamanda önemli bir talepti. Xiongnular, Savaşan Devletler Dönemi'nden itibaren Orta Ovalar bölgesi halkıyla karşılıklı ticaret yapmaya önem vermişlerdi. Orta Ovalar bölgesi ile Xiongnu hükümetleri arasındaki savaş dönemlerinde bile, Xiongnu halkı sınır ticaretini sürdürmüştü. Han halkı ile Xiongnu halkı arasındaki karşılıklı ticaret talebi, çöl bölgelerinin Çin topraklarına katılmasının temel nedeniydi.

Moğol bilim insanları çölün kuzeyinde Xiongnu mezarlarını kazmış ve Orta Ovalar bölgesinden gelen çok sayıda eşya bulmuştur. Demir eşyalar, bakır eşyalar, çömlekler, tahta eşyalar, yeşimtaşından eşyalar, taş eşyalar, alet edevat, koşum takımları, altın, dokumalar ve ipek ürünleri gibi Orta Ovalar bölgesinde üretilmiş hem ev araçlarını hem de üretim aletlerini içeren bulunan araç-gereçler Hanlar ile Xiongnular arasında önemli miktarda ve sıklıkta ürün alışverişlerinin yapıldığını kanıtlamıştır. Xiongnular bakırdan eşya yapma becerisine sahiptiler, fakat pirinç, metal ve diğer maden ihtiyaçlarının karşılanmasında Orta Ovalar bölgesine muhtaçtılar. Jia Xi, Han Hanedanlığı İmparatoru Wendi'ye Xiongnulara yapılan metal satışlarını denetim altına alarak bu ulusa karşı koymayı önermişti. 140'ta, Güç Kolektif Çiftliği Yenisey Nehri'nin üst kısımlarındaki Tannu Uranhay'ın kuzeyinde yer alan eski Sovyetler Birliği'nin Hakasya eyaletinin başkenti Abakan'ın 8 km güneyinde bir yol inşa ederken bir antik kültürel tabaka bulundu. Bilim insanlarının verdikleri bilgilere göre, burada Hanlardan kalan çok sayıda çini ve saçaklı çini bulundu. Çinilerin üzerinde Çin harfleriyle "Tian Zi Qian Qiu Wan Sui" ("Çok Yaşa İmparator!" anlamına gelir) ve "Chang Le Wei Yang" ("Uzun Mutluluk ve Sınırsız Zevk" anlamına gelir) yazıları vardı. Rusya Bilimler Akademisi, Hakasya Müzesi ve Minusinsk Müzesi'nden arkeologlar, bu sit alanında sırasıyla 1941, 1945 ve 1946 yıllarında kazılar gerçekleştirdiler. Arkeologlar, dört tarafa eğimi, iki kapısı, kiremit çatısı ve 16 odası olan kare bir Han tarzı yapı buldular. Eski Sovyetler Birliği'nden araştırmacıların çalışmalarına göre, bu yapı Li Ling'in Xiongnu ordularına teslim olduktan sonra kaldığı yerdi.²³

23 S.V. Kiselev: Kuzey Sibirya Tarihi (B Cildi), Şıncan Sosyal Bilimler Akademisi Etnik Uluslar Enstitüsü'nün Çince Baskısı.

1924 yılında, Sovyet arkeolog Kozlov, Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur'un 100 km kuzeyinde yer alan Nuoyan Dağı'nda eski Xiongnu'lara ait mezarları kazdı. 6 numaralı mezardan koyu kahverengi yün dokuma zemini olan üç değerli işleme gün yüzüne çıkarıldı. Birinci ve ikinci işlemler aynı boyuttaydı ve tabutun dış yüzeyine çivilenmişti. Desende diğer renklerde yapılmış işlemler birlikte daha çok beyaz işlemler vardı. İşlemlerden birinde, hindistan cevizi ağacına benzer bir ağaç ve boynu ileride ve kuyruğu dik bir şekilde koşan kaplana benzeyen bir kanatlı canavar figürleri bulunuyordu. Diğer işlemede ise üstünde bir kuşun tünediği çiçek açmış bir ağaç vardı. Bu kuş sol pençesinde bir kalkan ve sağ pençesinde bir tırmık ve gagasında da bir yılan tutuyordu. Üçüncü işleme, anlatılan diğer iki işleme gibi kırmızı, sarı, beyaz, yeşil, kahverengi ve diğer renkli desenlerle işlenmişti. İşlemenin sol, sağ ve üst kısımlarındaki hasarlı kısımlara rağmen işlemenin orta kısmında ata binen bir kişinin resmedildiği görülebilmektedir. Beyaz bir atın üstündeki binicinin, kulaklarını kapatan bir kalpağı, kenarları deriden işlemeli bir elbisesi ve üzeri yatay çizgili desenleri olan yumuşak köseleden bir çift ayakkabısı vardı. Atın geminindeki demir halka görülemiyorsa da dizgin ve gem iyice belirgindir. Atın göğsünü süslemek için yuvarlak desenli çiviler kullanılmıştır. Beyaz atın binicisinin solundaki ilk figürün başı eksiktir ve ikinci figür ise ileriye bakmaktadır. Başı yukarıda olan atın beyaz gözleri orta kısımdaki beyaz ata bakmaktadır.

Yukarıda bahsedilen ve Nuoyan Dağı'ndaki 6 numaralı mezardan çıkarılmış olan işlemlerdeki desen, Karadeniz'in kuzey kıyısında oturan İskitler'in altın ve gümüş eşyalarındaki ve çömleklerindeki desenlerle aynıydı. Bu işlemler muhtemelen İskitlerle ilişkili bölgelerden ve halklardan gelmektedir. 6 numaralı mezarda Yunan tarzı ipek ürünler de bulunmuştur ve bunların da Yunanlılar ile ilişkileri olan bölgelerden gelmiş olması gerekir.

Yine, Nouyan Dağı çevresinde bulunan 12 numaralı mezarda pek çok ipek ürün de bulunmuştur. Adı muhtemelen Dağlar ve Bulutlar olan bu ürünlerden biri 1.92 metre yüksekliğinde ve 38 cm. genişliğindedir. Kahverengi saten zemin malzemesi solduğu için koyu gri renge dönüşmüştür. Bu saten desen kırmızı, sarı ve kahverengi nakışla işlenmiştir. Üç dağ ve her bir dağın yanından geçen üç bulut işlenmiştir. Ortadaki dağın üzerinde gür bir ağaç vardır ve sağdaki ve soldaki dağların üzerlerinde ise başı ileride tüylü birer kuş bulunmaktaydı. Saten zemin malzemesi üzerine işlenmiş olan bir diğer desenin adı muhtemelen Batı Ejderhası Uçuyor idi. Bu başı geriye bakan ve kuyruğu dik şekilde uçan bir Batı tarzı ejderhadır. Dört pençesi, karmaşık bir şekli ve omuzlarında iki küçük kanadı olan ejderha, yılan benzeri Çin ejderhasından oldukça farklıydı. Ejderhanın yanı sıra köşeli işlemler de vardı. İşlemenin çevresinde üçgen ve daire desenler vardı.²⁴

Bu iki işlemenin deseni açıkça Yunan tarzını göstermektedir. Moğol Bozkırları eski zamanlardan itibaren Avrasya Bozkırları üzerinden Batı ile ilişkide olmuştur. Han Hanedanlığı Tarihi, *Batı Bölgeleri'nin Yaşamı Biyografisi*'ne göre, Wusun'un batısından Parthia'ya (Part İmparatorluğu) kadar bütün halklar Xiongnulara boyun eğmişti. Xiongnular, siyasi merkezleri çöl kıyısında olmasına karşın, Avrasya Bozkırlarında büyük etkiye sahiptiler. Bu işlemler, Han hanedanlığı döneminde ya da bunun öncesinde Avrasya Bozkırlarında bulunan ticaret yolunun da kanıtlarıdır.

Xiongnular ile Orta Ovalar bölgesi arasındaki iletişim, oldukça erken dönemlerde başlamıştır. 1955 ila 1957 yılları arasında, arkeologlar, Shaanxi (*Şensi*) eyaletinin Chang'an (*bugünkü Xian kenti*) bölgesindeki Fengxi ilçesinin Kexing köyünde Zhou Hanedanlığı'na ait mezarlar buldular. 140 numaralı mezarın bir Xiongnu mezarı olduğu ve bu mezarda yatan kişinin Xiongnuların Orta Ovalar bölgesindeki elçilerinden ya da temsilcilerinden biri olduğu doğrulanmıştır. Bu mezardan pek çok Xiongnu eşyası çıkarılmıştır. Kafes oyma tekniği ile yapılmış iki dikdörtgen fıçı süslemeleri son derece göz alıcıdır. Kafes oymanın desenleri sırasıyla dizginleri ve eyerleri olan iki gür ağaca bağlanmış iki at ve uzun saçları boyunlarına kadar uzanan güreşen iki kişidir.²⁵

Xiongnuların halk şarkıları hareketli ve düzenli tınılara sahipti. Sarı Nehir'in batısındaki Qilian ve Yanzhi Dağları gür ağaçlara, yemyeşil bozkırlara, ılık kışa, serin yaza ve hayvancılığa uygun iklime sahiptir. Han Hanedanlığı İmparatoru Wudi'nin hükümdarlığının Yuanşou Dönemi'nin ikinci yılında (M.Ö. 121), Batı Hanları Xiongnuları yenilgiye uğrattı ve Qilian ve Yanzhi Dağları'nı ele geçirdi. Xiongnular buna çok üzölmüşlerdi ve üzüntülerini şu sözlerle ortaya koydular:

"Yanzhi Dağı mı kaybedince,

Kadınlarımızın rengi soldu.

Qilian Dağı mı kaybedince,

Hayvanlarımız yaşayamaz oldu."²⁶

Bu şarkı sözlerindeki Yanzhi'nin okunma biçimi, Çin dilindeki "allık" ile Xiongnu şeflerinin eşlerinin unvanıyla aynıdır. Bu eş seslilik, sözcük oyunu içeren bir etki yaratır. Allık, güzellik için sürölen bir kozmetik üründür. Xiongnuların Yanzhi Dağları'nı kaybetmesi, güzellere allığını kaybetmesine ve her ikisinin de artık güzelleşecek şekilde süslenememesine benzetilmiştir. Bu seçkin halk şarkıları, eski hanedanlıklar boyunca bilim insanları tarafından yaygınlaştırılmıştır.

25 Çin Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü tarafından derlenen Fengxi'deki Kazı Çalışmaları Raporu, 1963, Kültürel Kalıntılar Yayınları.

26 Alıntılar için bkz. *Sarı Nehir'in Batısının Hikayesi, Huna Halkının Yaşamöyküsü, Tarihçinin Kayıtları*.

Xiongnu ezgilerinden Göçebe Kamış Düdüğünün On Sekiz Dörtlüğü (Hu Jia Şi Ba Pai) Orta Ovalar bölgesinde önemli bir etki yapmıştı. Göçebe kamış düdüğü²⁷ (Hujia) Xiongnuların geleneksel çalgılarından biriydi. İkinci Dönem Han Hanedanlığı Tarihi'ndeki *Dou Xian'in Biyografisi*'ne göre, Dou Xian şunları yazmıştır: "Han liderleri Jinshan Dağları'na askerlerini sevketti ve düşmanın imparatorluk sarayından gelen Hujia melodilerini dinledi." Doğu Han Hanedanlığı sona erdiğinde, Cai Wenji Kuzey Xiongnuları tarafından yakalandı. Cai Wenji (güzel bir kadın) bu müziği şu satırlarda tarif edecekti: "Sınırdaki atlar Hujia'yı duyunca kişnediler; yalnız kazlar düdüğün ezgisiyle dans ettiler."

Göçebe kamış düdüğü (Hujia) geleneksel bir çalgıdır (flüt) ve sıklıkla davul (Pigu) eşliğinde çalınır. Cai Wenji şarkısında Xiongnuların davullarının sık sık geceden şafak sökene kadar gürültülü biçimde çalındığını söylemiştir. Cai Wenji müzik alanında kusursuz bir yetenektir. Xiongnu bölgesindeyken oradaki müziğe dikkat etmiş ve geri döndüğünde bu müziği Orta Ovalar bölgesine tanıtmıştır.

Doğu Han Hanedanlığı'nda (25-220) Cai Wenji tarafından bestelenen "Bir Göçebe Flütünün 18 Şarkısı", "Bayan Wenji"ye dayanmaktadır ve Xiongnuların bestesidir. Müziğe düşkün olan Cai Wenji savaşta Tatarlar tarafından esir alınmış ve sonrasında Üç Krallık Dönemi (220-280) generallerinden Cao Cao tarafından yüklü bir para ödenerek kurtarılmıştır. Cai Wenji, binlerce yıl dillendirilen ve sevilen şarkısında, ailesinden koparılmış olmanın üzüntüsünü ifade eder. Göçebe müziği ve şarkı sözleri, Orta Ovalar bölgesindeki araştırmacılar tarafından seviliyordu. Jin Hanedanlığı'ndan Liu Çou ve Liu Jin göçebe kamış flütünü iyi bir şekilde çalışıyordu ve Xiongnuların çaldıkları "sınır bölgesi ezgileri ile karşılaştırılıyordu. Öyle ki bu müzikleri çaldıklarında, oradaki Xiongnular "vatan hasreti" çekiyorlardı.²⁸

I.IV. Doğu'dan Batı'ya Uzanan Kara İpek Yolu Üzerindeki Halklar ve Devletler

(I) Çin'in Batı ve Uzak Batı Bölgelerine Göç Eden Göçebe Halklar

I. Rouzhi (Yüeciler) halkı ve Toharlar

Darouzhi (*Büyük Rouzhi, Büyük Yüeciler*) olarak da bilinen Rouzhi (*Yüeciler, Yüeh-chih, Yüezhi*), ne Rouzhi (*Yüeciler*) kayıtlarında ne de *Han Hanedanlığı Tarih Kayıtları*'nda ayrı olarak kaydedilmemiştir. Bununla birlikte, Rouzhi'nin

27 Hujia, antik Çin'deki Kuzeyli kabileler tarafından kullanılan bir kamış düdüğüydü, kamıştan ya da ağaçtan yapılan bir flüt çeşidiydi, üç delikli olan bu müzik aleti kasvetli ve hüznü verici bir tınıya sahipti ve Hunlar tarafından çok seviliyordu.

28 Ekler, *Liu Wei'nin Yaşamöyküsü, Jin Hanedanlığı Tarihi; Liu Kun'un Yaşamöyküsü, Jin Hanedanlığı Tarihi.*

(Yüeciler) erken tarihine ilişkin bazı belgeler *Tarihçinin Kayıtları* kitabındaki “Wusun Biyografisi, Dayuan Biyografisi ve Zhang Qian Biyografisi”nde bulunmuştur. Rouzhi göçebe bir kabileydi ve “evcil hayvanlarla birlikte hareket ediyorlardı ve Xiongularla aynı gelenekleri paylaşıyorlardı.”²⁹

Batıya göç ettikten sonra Rouzhi (Yüeciler), Orta Asya'da Kuşan Hanedanlığı'nı kurdular. Ancak Çin tarih kitapları genellikle ona Rouzhi diyorlardı. Tarihi kaynaklara göre Rouzhi (Yüeciler), Kuzeybatı Çin'de Shang Hanedanlığı topraklarında yaşamaktaydılar (Yi Yin'in Shang Sarayı'na Yaptığı Açıklama). Qin Hanedanlığı'ndan önceki bazı kaynaklar Rouzhi'ye benzer bazı isimlerden söz etmişti: Zhou Hanedanlığı Tarihi Kralları Toplantısı kitabındaki Ouzhi (禺支) ve Zhou İmparatoru Muwang'ın *Zhou Biyografisi*'ndeki Ouzhi (禺知), Guan Zi'nin *Ülke Kaynakları* kitabındaki “yeşim Ouzhi'den (禺氏) gelir” ve *Guan Zi'nin Hafif ve Ağır Zırhları* kitabındaki “Ouzhi (禺氏) bizim imparatorluk sarayına gelmiyor. Yeşimi bir para birimi olarak görebilir miyiz? O zaman Quizi gelecek ve geniş Kunlun bölgesi bize elçiler gönderecek.” Sözü edilen bütün bu isimlerin Darouzhı'nın (Büyük Rouzhi, Büyük Yüeciler) farklı çevirileri olduğu iddia edildi. Tarihçinin Kayıtları'ndaki Zhang Qian Biyografisi'ne göre, Rouzhi (Yüeciler) aslında Dunhuang ve Qilian Dağları arasında kalan bölgede yaşıyorlardı. *Son Han Hanedanlığı Tarihi, Xiqiang'ın Biyografisi* ayrıca etnik bir Darouzhı (Büyük Yüeci) grubu olan Huangzhong Rouzhi Hu'nun bir zamanlar Zhangye ve Jiuquan'da yaşadığını söylemekteydi.

Batı Han döneminin ilk yıllarında, Rouzhi (Yüeci) halkı ile ilgili haber, kapitülasyon savunucularından ve Xiongnu elçilerinden geldi. İmparator Wudi'nin yönetiminden itibaren bu etnik grupla ilgili doğru haberler esas olarak Elçi Zhang Qian'ın Batı bölgelerinden döndükten sonra hazırladığı raporlardan geldi. Zhang'ın raporlarındaki Rouzhi'nin (Yüecilerin) bulundukları yer adları olan Dunhuang ve Qilian Çince değildi. Qilian Dağının yakınlarındaki bölgeyi işaret eden Dunhuang, muhtemelen *Dağlar ve Denizler Efsaneleri*'ndeki veya *Toharistan'daki Dunhong*'un başka bir çevirisi olmalıdır. Geçen yüzyılın sonunda, Şincan'ın güneyinde Yanqi ve Kuche veya Kuça'da Hindistan'ın Brahmi alfabesi ile yazılmış bilinmeyen bir dil bulundu. Bilim insanlarının araştırmasından sonra, dilin Hint-Avrupa'nın Hint-İran diline değil, Hint-Avrupa'nın Batı koluna ait olduğu tespit edildi. Bu dili konuşanlar buna Toharca diyorlardı. Buna dayanarak, bazı dilbilimciler bu dilin Rouzhi (Yüeciler) ve onların akraba klanları tarafından kullanıldığını varsaydılar.

M.Ö. 3000. yılın sonlarında, yalın hali Gutium olan Guit adındaki bir kavim, Babil'in tarihsel verilerinde kaydedilmişti. Bu kavim Pers ülkesinin batısındaki dağlık bölgeden Babil'e saldırmıştı. Hammurabi tabletlerinde, Gutium ve Tukris'in de Babil'in komşu halklarından olduğu belirtilmişti. Alman bilim insanı Walter Bruno

29 Bkz. *Dayuan Biyografisi, Tarihçi Kayıtları*.

Henning'e göre, bu iki halk yavaş yavaş Doğuya doğru hareket etmiş ve Kuzeybatı Çin'e yerleşmişti ve Guti halkı Hexi'ye yerleşmiş (Sarı Nehrin Batısı) ve Rouzhi (Yüeciler) kavmine dönüşürken, Tukri halkı bugünkü Şıncan'ın Güney bölgeleri olan Yanqi ve Kuche'de yaşamıştı ve daha sonra onlara Toharlar denilmiştir.³⁰ W. B. Henning'in 1965'teki makalesinde geliştirdiği "tarihteki ilk Hint-Avrupalılar" teorisini, Mallory ve Mair (2000), s. 281-282'de ayrıntısıyla tartışılmıştır. Henning'in "Yuezhi'nin (Yüeci) eski telaffuzunun yaklaşık olarak Gu(t)-t'i olarak yeniden yapılandırılabilmesi ve M.Ö. 2100'lerden itibaren Babil'in batı sınırlarını taciz etmeye başlayan "Guti" halkıyla ilgili olabileceği yönündeki önerisini ayrıntılı olarak incelemişlerdir.

Görünüşe göre Henning, "Kuchean-Agnean" veya "KA" dilindeki "Guti'nin Kuçi'ye dönüştürüleceğine ve dolayısıyla Kuchean'a eşdeğer olacağına inanıyordu. Uygur kolofonunda belirtilen *toḡrı*'ye gelince, Henning, Batı İran'da Guti'ye komşu olan Tukriş'in adından başka bir şeye bakmak gerekmediğine ve dolayısıyla hem Kuzey Tarım'a hem de Baktriya'nın Toharlarına kendilerinin adı olan *toḡrı* adını verdiklerine inanıyordu." Malesef, bu görüşle ilgili olarak, Mallory ve Mair kendilerini destekleyen şeyi benzer tabletlere dayanarak buldular, bu tabletler ikna edici değildi ancak, "Böyle bir teoriye daha fazla zarar veren şey Henning'in, Yuezhi'nin yeniden yapılandırılmış Çince telaffuzunu *Gu(t)-t'i, olarak kabul etmesidir, aslında, şimdi genellikle *ng-wāt-t-ēg* olarak yeniden yapılandırılması onu çok daha az anlaşılır bir benzerlik haline getirir." Qilian, Han Hanedanlığı'ndan önceki eski halk tarafından açıkça Hexi'de Darouzhî'nin (*Büyük Yüeciler*) yaşadığı bir bölge olarak tanımlanmıştı. Wei Tarihi, Er Zhurong Biyografisi'nde şöyle deniyordu "Xiurong'un yüksek dağlarda üç derin gölü vardı. Bunlar Wie halkı tarafından Qilian Gölü veya Cennet Gölü olarak bilinir." Yan Shigu tarafından yazılmış olan *Han Hanedanlığı'nın İmparator Wudi'nin Tarihi Üzerine Kayıtlar*'daki notlarda şöyle yazılmıştır: "Tian Shan (Tiyaşan Dağı-Tanrı Dağı) aslında Xiongnu'ların Tian'a Qilian dedikleri gibi Qilian Shan'dır ve Serbi de aynısını yapar."³¹

Qilian, daha sonraları Türk ve Moğol dilindeki "tengri" (Tanrı) sözcüğünün de transliterasyonuydu. Dolayısıyla Rouzhi (Yüeciler), söz konusu iki halkla, muhtemelen Türk dili konuşan halklarla, ilişkiliydi.

Dil araştırmaları, Orta Asya Bozkır halklarının eski çağlardaki göç tarihini araştırmak için yeni bir yol açar. Ancak, yalnızca dilsel araştırma söz konusu sırları ortaya çıkarmak için yeterli değildir. Bu yüzyılın başından beri, antropologlar Gansu

30 Walter Bruno Henning tarafından yazılmış ve Xu Wenkan tarafından tercüme edilmiş olan *Tarihin En Eski Hint-Avrupa İnsanları*, Northwestern Etnolojisi Dergisi Cilt 2, 1992 yılında yayımlanmıştır.

31 Tianshan Dağları bölgesinde Yan Shigu tarafından yazılmış İmparator Tianshan saltanatının 2. yılında, *Han Hanedanlığı Tarihi* kitabında İmparator Han Wudi'nin Kayıtlarına bakınız.

ve Şincan'ın Doğu bölgelerinde Han Hanedanlığı'ndan önce eski mezarlarda bulunan insan iskeletleri üzerinde inceleme yaptılar. Onların bu çalışmaları, konuyu incelememiz için bize başka bir bakış açısı sunuyor. 1920'lerde, Batılı bilim insanı Davidson Black, Johan Gunnar Andersson tarafından Gansu'daki Shajing, Siwa, Xindian ve Machang'ın kültürel sit alanlarından ve Henan'daki Yangshao kültürel sit alanlarından toplanan 84 iskelet hakkında ayrıntılı araştırmalar yaptı ve Gansu'da tarih öncesi yaşayanlar doğu ırkının genel yapısına sahiptiler ve günümüzdeki Kuzey Çinli insanlarla birçok fiziksel benzerlikleri vardı. Neolitik Gansu'nun tarih öncesi sakinlerinin günümüzdeki Kuzey Çinli halkla daha fazla fiziksel benzerliklere sahipti. Gansu'da tarih öncesinde yaşayanların kafatası şekilleri, Xikang'da yaşayanlarınkine benzer şekilde, günümüzdeki Kuzey Çin halkı kafatası şekli ile Tibet halkının kafatası şekli arasındadır.³²

1950'lilerde, Çinli bilim insanları Gansu bölgesindeki Qi Aile Mezarlarından gün yüzüne çıkarılmış iki adamın kafatasları üzerinde araştırma yaptılar ve bunların Moğol ırkına ait olduklarını ileri sürdüler ve bu adamların geç neolitik dönem insanlarına ve bugün Kuzey Çin'de yaşayan insanların atalarına benzedikleri kanısına vardılar.³³ Son yıllarda, Gansu Eyaleti'nin Hexi bölgesinin Yumen kentine yakınlarındaki Huoshaogou sit alanında erken dönem tunç çağı mezarları bulundu. Gansu Eyaleti Müzesi, bu mezarlardan 100'den fazla iskelet topladı. Arkeologlar, yaptıkları derinlemesine araştırmaya dayanarak, mezar sahiplerinin Kafkas ırkı unsurlarıyla hiçbir şekilde karışmamış Moğol ırkının Doğu Asya koluna mensup oldukları kanısına vardılar ve bu insanlar muhtemelen Rouzhi (Yüeciler) veya Wusun halkına mensup değil, eski Qiang halkına mensuplardı. Özetle, neolitik çağ, Tunç çağı ve Qin öncesi döneme ait Gansu'daki eski mezarlardan çıkarılan insan iskeletlerinin tamamı Doğu Asya Moğol ırkıyla aynıydı ve Qin ve Han hanedanlıklarından önce bu bölgede yaşayan insanlara Kafkas ırkının hiçbir etkisi olmamıştı.³⁴

Böyle bir çıkarım, Batı dilbilimcilerinin, Rouzhi (Yüecilerin) dilinin Hint-Avrupa dilinin ilkel bir kolu olduğu görüşüyle çelişkilidir. Rouzhi (Yüeciler) Çin'in eski dönem tarih kitaplarında, Çin'in Batısına göç etmiş ve uzak Batı'da bir ülke kurduğu yazılmış olan ilk halktı. Rouzhi (Yüeci) halkı, Hexi bölgesinde yaşarken Xiongnularla yakın temas içindeydi. Xiongnular Başkan Tuman'ın (Teoman Şan-yü) yönetimi altındayken (yaklaşık olarak M.Ö. 209), Chanyu'nun (Şan-yü) oğlu olan Maodun (Modu, Mete), Rouzhi'ye (Yüeciler) rehine olarak gönderilmişti. Bundan kısa bir süre sonra, Xiongnular Rouzhi'ye (Yüeciler) saldırdı ve Maodun (Modu,

32 Han Kangxin, Pan Qifeng: Wusun ve Rouzhi (Yüeci) Halkının Etnik Sınıflamaları Hakkında, Batı Bölgelerinin Tarihi üzerine Antlaşmalar, Cilt 3, 1990.

33 Gansu'nun Qi Ailesi Mezarlarında Kafatasları Üzerine Bir Araştırma, Acta Archaeologica Sinica, Cilt. 9, 1955, s. 193-197.

34 Adı Geçen Eser.

Mete) güçlü bir at çalarak Xiongnu ülkesine geri döndü. Bu dönemde Rouzhi (Yüeçiler) oldukça güçlüydüler ve yaklaşık 100.000 ila 200.000 kadar okçuları vardı. Tahta çıktıktan sonra Maodun (Modu, Mete), Youxian Beyi'nin önderliğindeki birliklerin Rouzhi'ye (Yüeçiler) saldırımları emrini verdi. Rouzhi (Yüeçiler) mağlup edilip hükümdarları idam edildi ve kafatasından bir içki kasesi yapıldı. Yenilgiden sonra Rouzhi (Yüeçiler) devleti dağıldı ve halkın çoğu bugünkü Yili Nehri ve Chuhe Nehri'nin havzalarına kaçtı. Bu yeni gelenler, buradaki yerli Sek halkını baskı altına alarak Seklerin hükümdarını sürgüne zorladılar ve esir aldıkları Sekleri uşak olarak kullandılar. Eski telâffuz sistemine dayanarak, Çinli bilim adamları aslında Seklerin Batılı tarih kitaplarındaki Sakalar olduğunu ileri sürmektedirler. Rouzhi (Yüeçiler) batıya doğru göçtüktan sonra, Rouzhi'nin (Yüeçiler) eskiden yaşadığı Hexi bölgesi Xiongnu halkından Başbuğ Hunye'nin ve Başbuğ Xiutu'nun klanları tarafından işgal edildi.

Rouzhi (Yüeçiler) halkından Batı'ya göç etmemiş olanların bazıları ise Qilian Dağlarına kaçmış ve orada Qiang halkıyla birlikte yaşamıştır. O zamanlar onlara Xiaorouzhi (Küçük Rouzhi–yani Küçük Yüeçiler) denilmişti. Çin Han İmparatoru Wu Di devrinde Yuanshou Dönemi'nin 2. yılında (M.Ö. 121), General Huo Qubing Xiongnuları mağlup etti, Hexi ve Huangzhong (bugünkü Qinghai), Huangshui Nehri'nin her iki kıyısında bulunan bölge) bölgesini ele geçirdi. Küçük Rouzhi (Xiaorouzhi), Çin Han Hanedanlığı'nın boyunduruğu altına girdi ve yerleşmek için Zhangye'ye göç etti. Burada Küçük Rouzhi'ye (Xiaorouzhi), Yiconghu dediler ve tarihi kayıtlara göre, Doğu Han Hanedanlığı İmparatoru Lingdi'nin (M.Ö. 184) hükmettiği Zhongping Dönemi'nin ilk yılına kadar uzun bir süre Zhangye bölgesinde varlıklarını sürdürdüler.³⁵ Rouzhi (Yüeçiler) Yili Nehri ve Chuhe Nehri'nin havzalarında bir ülke kurmuş olmalarına rağmen onlar hala Xiongnuların Batı sınırına oldukça yakındı. Darouzhi (Büyük Yüeçiler) halkı Hexi bölgesinde yaşadığı dönemde Wusun halkı ile komşuydu. M.Ö. 174 ila 161 yılları arasında, Xiongnu Şanyüsü Laoshang Rouzhi'ye (Yüeçiler) saldırımları için Wusunlara destek sağladı ve bu saldırıda Rouzhi (Yüeçiler) kralı öldürüldü. Rouzhi (Yüeçiler) ayak basacak sağlam bir zemin bulamadıkları için Saka halkının rotası boyunca tekrar Batı'ya doğru göç etmek zorunda kaldılar. Tiyanşan Dağları (Tanrı Dağları) ve batı Pamirlere doğru ilerleyip Oxus'a (yani, bugünkü Özbekistan, Tacikistan ve Afganistan arasındaki sınır olan Amuderya Nehri) gelen Rouzhi (Yüeçiler) Oxus'ta yaşayan yerel Daxia halkını (Baktriyalılar) yendiler ve sonunda bu bölgeye yerleştiler.

Batı Han Hanedanlığının erken döneminde, birçok Saka kabilesi Rouzhi'nin (Yüeçiler) baskısı nedeniyle Tiyanşan Dağları'nı (Tanrı Dağları) geçip bugünkü Pamirler bölgesine doğru kaçtı. Ancak Saka halkından bazıları kaçamadı ve

35 Bkz. Xiqiang ve İmparator Lingdi'nin Biyografisi, Han Hanedanlığı'nın Son Döneminin Tarihi

Rouzhi'nin (Yüeciler) tebaası hâline geldiler. Daha sonra, Rouzhi (Yüeciler) Wusun kavmi tarafından mağlup edildi. Bu Saka halkı Wusun kavmine bağlandı. Bu nedenle, günümüzde, Şıncan bölgesinde yaşayan birçok etnik halkın kanında Saka halkının genleri bulunmaktadır. Kuzey Şıncan'ın eski sakinleri, Kafkas ırkının Andronovo kültürüyle ve Kazakistan'ın Tiyaşan bölgesindeki Saka halkının çocuklarıyla az çok kan bağı ile bağlıydılar. Ayrıca, Güney Şıncan'ın eski sakinleri, Kafkas ırkının bir kolu olan Levanten ırkı ile ilişkiliydi. Günümüzün bilim insanları, Şıncan'ın Hotan bölgesinde 10. yüzyıldan önce kullanılan dilleri Hotan Saka dili olarak tanımlamaktadırlar. Geçtiğimiz on yıllar boyunca Kazakistan ve Kuzey Şıncan'da birçok Saka altın eşyaları toprak altından günyüzüne çıkarıldı. Bu altın eşyalar normalde altın varaklardan dövülmüştür ve hayvan şekillerine sahiptir. Dövme işleminin incelemesine dayanarak, Saka halkının oldukça gelişmiş bir uygarlık düzeyine ulaşmış olduğunu görebiliriz.

II. Asya Wusun Krallığı (yaklaşık M.Ö. 300-M.S. 300)

Wusun, Han Hanedanlığı döneminde doğu-batı bozkırları arasında aracı olmuş olan en önemli halklardan birisiydi. Wusun ile ilgili kayıtlar, Tarihçinin Kayıtları, Dayuan Biyografisi'nde bulunabilir. İçerikler genellikle *Han Hanedanlığı Tarihi Zhang Qian Biyografisi* ile aynıdır ve tamamlayıcı niteliktedir. Ayrıca, Wusun halkına ilişkin tarihi kayıtlar Han Hanedanlığı Tarihi'nde de bulunabilir. Wusun, Dunhuang ve Qilian arasında yaşayan göçebe bir kavimdi ve Rouzhi (Yüeciler) halkıyla komşuydu. O günlerde, küçük bir etnik gruptu ve genellikle Rouzhi (Yüeciler) kabilelerinin baskısı altındaydı.

Wusun halkı önderlerine Kunmo veya Kunmi denirdi. En eski Wusun hükümdarının adı ise Nandoumi idi. Han Hanedanlığı Tarihi, Zhang Qian Biyografisine göre, İmparator Wendi'nin (M.Ö. 177) hüküm sürdüğü Qianyuan Dönemi'nin 3. yılında, Wusunlar Rouzhi (Yüeciler) tarafından mağlup edildi ve Wusunların hükümdarı Nandoumi öldürüldü. Ancak, *Tarihçinin Kayıtları*, *Dayuan Biyografisi*'nde, Nandoumi'nin Xiongnular tarafından öldürüldüğü söylenir. Nandoumi'nin oğlu Liejiaomi, Wusun mağlup edildiğinde halâ bir bebektir. Üst düzey bir yetkili olan Bujiu, Liejiaomi'yi yanına alıp kaçmıştı. Bujiu, Liejiaomi'yi bir ot yığının içine koydu ve yiyecek aramaya gitti. Geri döndüğünde, Bujiu bebeği emziren bir kurt ve bebeğe et getiren bir kuzgun gördü. Bujiu, bu bebeğin doğaüstü bir varlık olduğunu düşündü. Bebekle birlikte Xiongnulara teslim oldu. Xiongnuların başı Maodun (Modu, Motun, Mete) da, mucizevi olduğuna inandığı bu bebeği evlat edindi. Maodun Chanyu'nun (Mete Şan-yü) Han Hanedanlığı'na yazdığı mektuba göre, bu evlat edinme olayı İmparator Wendi (M.Ö. 176) döneminin 4. yılında gerçekleşmişti.

Xiongnu'ların şefi, Liejiaomi yetişip büyüdüktan sonra Wusun kabilelerini yönetme yetkisini ona verdi. Daha sonra, Liejiaomi Wusun'un Kunmosu (önderi) oldu. Liejiaomi, batıya doğru Yili Nehri havzasına göç etmiş olan Rouzhi'ye (Yüeciler) intikam almak amacıyla saldırmak için Xiongnuların Youxian Beyi ile işbirliği yaptı. Rouzhi (Yüeciler) direnemedi ve daha da batıya göç etmek zorunda kaldılar. Liejiaomi'in önderliği altında Wusun hızla güçlenerek on binlerce okçusu olan güçlü bir devlet oldular. Wusun daha da güçlenmek amacıyla yaklaşık M.Ö. 125 yıllarında Yili Nehri ve Chuhe Nehri yakınında bulunan bölgeleri de işgal etti. Saldırıya direnemeyen Rouzhi (Yüeciler) ve onların yönetimi altındaki Saka halkı da Wusun'un tebaası haline geldi. Daha sonra Wusun bugünkü Talas Irmağı'nın aşağı havzasındaki Kangju ile onun kuzeybatısındaki Sirderya (*Ceyhun*) arasındaki Jinshan Dağı sınır olmak üzere Xiongnulara ve Tarım Havzasının yakınlarındaki vaha yerleşimleri ve Tiyanşan Dağları (*Tanrı Dağları*) sınır olmak üzere batısındaki Dayuan'a komşu oldu. Batı bölgelerine yerleştikten sonra, Wusun güçlerini büyük ölçüde arttırdı ve artık Xiongnulara bağlı kalmadılar. Tarihi kayıtlara göre Wusun, 180.000 asker dahil 630.000 kişiyle 120.000 haneye sahipti ve başkentini daha sonra Han'ın elçileri ve Batı Bölgeleri valileri tarafından sıkça ziyaret edilen Chigu'da kurdu. *Han Hanedanlığı Tarihi'nin Batı Bölgeleri Biyografisi* Chigu'nun Wensu Devleti'nin (günümüzde Wushi) 305 km kuzeyinde olduğunu, Güney Şincan'daki Aksu'nun batısında bulunduğunu söylüyordu. Kırgızistan'da günümüzdeki İssikul Gölü ve Narın Nehri'nin üst kısmında yer alan Chigu'nun geniş ve düz bir arazisi, yağışlı ve soğuk iklimi ve çamlarla örtülü dağları vardı. Wusun halkı göçebe olduğundan avcılıkla uğraşırdı. Temel gıda olan süt ve etle çadırlarda yaşadılar ve Xiongnularla aynı örf ve gelenekleri sürdürüyorlardı. Tarımla uğraşmadılar. Atlar onların başlıca evcil hayvanlarıydı. Zenginler 4.000 ila 5.000 kadar at yetiştiriyorlardı. Han'ın elçileri, onların sert yapılı, vahşi ve güvenilmez olduklarına ve sık sık yağmalama ve soygun yaptıklarına inanırlardı.

Wusun halkının ırkıyla ilgili bilgi net değildi. Wusun'un ırk morfolojisi hakkındaki belgeler oldukça sınırlıydı. Han literatürü Jiaoshi Yilin'de şöyle anlatılıyordu: "Wusun kadınları siyah tenli, çukur gözlü ve arzuları Han halkından farklı insanlardı". Han Hanedanlığı Tarihi Batı Bölgeleri Biyografisi'ndeki notlarından birinde, Yan Shigu şunları yazar: "Wusun, Batı'daki tüm ülkelerin en garip görünüşüne sahiptir. Bu durum maymun benzeri kızıl saç ve mavi gözlü olan Batılılardan kaynaklanıyor olsa gerek". Yan'a göre, Wusun halkı kızıl saçlı, mavi gözlü ve açık renk tenli Avrupalı ırkından olmalıydı. Bu iki görüşün farklılıklarına rağmen Wusun'un Han ırkından farklı olduğu her iki görüş tarafından da ileri sürülmektedir.

Wusun halkı Batı'ya göçmeden önce Hexi'de yaşamıştı. Ancak şimdiye kadar, Hexi Koridoru bölgesinde gün ışığına çıkarılan antropolojik unsurlar, Moğol ırkları

kolunun özelliklerini göstermiştir. Bu, Wusun henüz Batı'ya göç etmeden önce Hexi bölgesinde oturanların Moğol ırkları toplulukları olduğunu göstermekteydi. Bu, tarihi kitaplarda kayıtlı olan Wusun halkının antropolojik özellikleriyle çelişiyordu. Şincan'ın Doğusu'nda Gansu'ya komşu olan Hami'de keşfedilen M.Ö. 10. yüzyıl ile 5. yüzyıl arasındaki döneme ait insan iskeletlerinin, Avrupa ırk iskeletleri oldukları araştırmalar yoluyla doğrulandı. Mantıklı açıklama ise, Wusun halkı muhtemelen Xinjiang (Şincan) bölgesi üzerinden Hexi'ye göç etmiş olan Doğu Xinjiang (Şincan) bölgesindeki eski Avrupa ırkı ile bağlantılı olabilir.

Orta Asya'daki ve Tiyanşan Dağları'nın (Tanrı Dağları) kuzeyindeki Wusun döneminin antropolojik unsurlarını karşılaştırıldıktan sonra, Wusun kabilelerinin ırksal kökeninin, Moğol ırkı ile çok az karışmış Avrupa ırkına dayandığı iddia edilmektedir. Antropolojik bulgular ayrıca Wusun halkının birçok ırk sınıfı tipine sahip olduğunu göstermiştir. Tiyanşan Dağları yakınlarındaki bölgelerde yaşayan Wusun ve Saka kabileleri, görünüşe aynı etnik gruptandı.³⁶

Wei ve Jin hanedanlarından sonra, Tiele (Tingling) ve Türk kabileleriyle karışmaları süresince Wusun halkı Kazaklar ve Kırgızlar gibi göçebe halklarla bir kan bağı tıtlırdı. Dolayısıyla, Wusun günümüzde sadece belirli bir etnik grup olarak görülmemez. Bazı yayınlar Kazakistan'ın Wusun'un torunları olduğunu söylemişti çünkü etnik grubun içinde bir "Wusun kabilesi" vardı. Aslında, bu "Wusun kabilesinin" kökeni Moğol Xuwushen kabilesine dayanıyordu ve Wusun kavmi ile hiçbir ilişkisi yoktu.

Birçok Wusun ismi nesilden nesle aktarıldı, ancak günümüzde sadece birkaçının izine rastlanabilir. Dikkate değer bir biçimde, Kunmi Wujiutu'nun oğlu olan 2. Kunmi'ye (Wusun'un başı) söyleyiş olarak Türkçe'de kurt anlamına gelen Böri'ye oldukça benzeyen Fuli adı verilmişti. Tang Hanedanlığı'nın tarihi kitaplarında Fulin Han veya Buli Han unvanları kurt kavramını aktarmıştır. Hatta kurt sözcüğünün anlamına gönderme yaparak, Han'ın muhafızlarına da Fuli deniyordu.³⁷

Hollandalı bilim insanı A.F.P. Hulswé de Han Hanedanlığı Tarihi'ndeki Batı Bölgeleri'nin tarihi materyalleri üzerine yazdığı notlarda "fuli" kelimesinin "bori" ile ilgili olduğunu bildirmişti.³⁸

Wusun soylularına çoğu zaman Darouzhi'ninkileriyle (*Büyük Yüeciler*) özdeş olan Xihou unvanı verildi. Uzmanlar, resmi unvan olan Xihou'nun sonradan ortaya çıkmış olan Türklerin makam belirten unvanı Yabgu ile aynı olduğuna inanıyorlardı. Wusun'un imparatorluk soyu çoğu zaman isimlerinin sonlarına "mi" eki eklemişti. Paul Pelliot ve başka bazı bilim insanları bu son ekin, daha sonra ortaya çıkmış olan Türklerin makam belirten unvanı Beg ile (fu, bieqi, beke) aynı olduğuna, Çince'deki

36 Han Kangxin, *Anthropological Characteristics of the People of Saka, Wusun, Hun and Turkic peoples*, *The Western Regions Studies Dergisi*, 1992 İkinci Sayı, s. 9-12.

37 Tong Dian (*Comprehensive Collection of Statutes*), Du You tarafından yazıldı, Cilt. 177.

38 Bkz. *China in Central Asia*, Leiden Yayınları'na bakınız, 1979, s. 474.

Bo kelimesinden türediğine, Türkçe'de Beg (Bey) hâline dönüştüğüne ve daha sonra Çin tarih kitaplarına fu, bieqi, böke ve bayl olarak geçtiğine inanıyorlardı.

Wusun ve Darouzhi (Büyük Yüeciler) halkı Dunhuang ve Qilian bölgeleri arasında yaşamıştı. Qilian, Türkçe'deki Tengri'nin (tanrı) sözcüğünün transliterasyonu idi. Bir de kurtlar tarafından beslenip büyütülmüş olan Liejiaomi'nin efsanesi *Zhou Hanedanlığı Tarihi Türk Biyografisi*'ndeki kaydın açıkça devamıydı. Bu efsanede Türk ırkının atası Aşina³⁹ (Asena), bozkırda yaşamış ve dişi bir kurt tarafından süt emzirilerek beslenmiştir. Wusun halkı Türk dili konuşan bir kavim gibi görünüyör.

(II) Elçi Zhang Qian'ın Batı Bölgelerine Gönderilmesi

Zhang Qian Batı Han Hanedanlığı döneminde (M.Ö. 206-M.Ö. 24) Chenggu'da (günümüzün Shaanxi Bölgesi, Chenggu Vilayeti) doğdu. O, antik İpek Yolu'nu açan ve Batı bölgeleri hakkında güvenilir bilgiler getiren, Çin tarihinde önde gelen bir diplomatik elçi ve kaşifti.

Han Hanedanı İmparatoru Wudi'nin hükümdarlığı döneminde (M.Ö. 220-M.Ö. 206) Xiongnu'lar sık sık Han İmparatorluğu'nun kuzey sınırlarından içeriye girdiler; bu yüzden İmparator, Xiongnu'lara karşı savaşmak için hazırlıklar yapıyordu. Darouzhi'nin (Darouzhi-Amuderya'da eski bir devlet) Xiongnularla kan davası olduğunu, çünkü bu devletin hükümdarının Xiongnu'ların Chanyu'su (Xiongnu kavminin başı) tarafından öldürüldüğünü ve başının bir içki kasesi yapıldığını öğrendiği zaman ortak düşmanlarıyla savaşmak için bu devletle birlik olmaya karar verdi. Bu nedenle Zhang Qian, Batı Bölgelerine diplomatik bir elçi olarak gönderildi.

Zhang Qian M.Ö. 139'da yaklaşık yüz kişiyle birlikte Longxi'den (günümüzde Gansu bölgesinde) hareket ettiler. Ne yazık ki, o ve hizmetlileri Hexi Koridoru'na

39 Çince metinlerde antik Türk halkına Tujue veya Türkler denir, Çinli bilginler Türk sözcüğünü eski Türk halkını Osmanlı Türkleriyle ayırt etmek için kullanırlar. İlk Türklerin totemleri bir kurttu (sonradan Moğolların olduğu gibi) ve on boy etrafında örgütlenen Türklerin en güçlü boyu veya ailesi Aşina idi ve sonuçta hanlar (hakanlar) yetiştiriyordu. Aşina boyu farklı bir boy olan Aşide (A-shi-de) boyundan kız alıp evlendi. Efsaneye göre Türklerin ilk dağıldıkları bölge Qian-si-chu-zhe-shi Dağıdır (günümüzdeki Şıncan'ın bilinmeyen herhangi bir yerinde, bazı kaynaklara göre çok daha batıda veya yukarı Yenisey bölgesinde), bazı kaynaklar bu dağın Gansu, Pingliang kentinin bulunduğu bölgede olduğunu söyler. Daha sonra, Kuzey Wei İmparatorluğu'nun (386-534) baskısı altında, Gaochang'ın (bugünkü Şıncan Özerk Bölgesi'nin kuzeyi) kuzeyindeki bölgeye göç ettiler ve burada Türk dili konuşan bir halk olan Dingling'ten demir aletler işleme teknolojisini benimsediler. Bu bölgede Türkler Tölös'lerin (Töles'ler) "dokuz boyu" ile çevrildiler, ancak Rouran'ın bozkır kabile federasyonunun uyruğu oldular. Rouran, Türklerle "demirci kölesi" anlamına gelen duan-nu adını verdi. 6. yüzyılın başında, Rouran imparatorluğu dağılmaya başlayınca, Türkler tekrar güneye göç etti ve Tu-men (yani Bumin) başkanlığı altında, Çin sınır bölgeleri ile ticari ilişkiler geliştirmeye başladılar. 545'ten itibaren, Kuzey Çin ile Türklerin düzenli ilişkileri vardı. Bu ticari ilişkiler belki de onların ekonomik ve sonra da politik yükselişine katkıda bulunmuştu. Tujue (Türk) adından ilk olarak Zhoushu tarihinde (*Yuwen Ce Biyografisi*) bulunan 542 tarihli bir belgede söz edilmiştir.

vardıklarında Xiongnu'lar tarafından yakalandı ve on yıl boyunca rehin olarak gözaltına alındı. Sonunda kaçmak için bir fırsat buldular. Gobi Çölü dahil çölleri geçtiler ve karla kaplı Pamirleri yürüyerek geçtiler. Yaklaşık on gün sonra Dawan'a (Fergana Havzasında) geldiler. Dawan'ın rehberliğinde Kangju'ya (Balkaş Gölü ile Aral Denizi arasında) yürüdüler ve Darouzh (Büyük Yüeciler) halkının yaşadığı bölgeye ulaştılar.

Zhang'ı şaşırtan bir şekilde, hayatlarından memnun olan Darouzh (Büyük Yüeciler) halkı Xiongnu'lara karşı ittifak yapmayı reddettiler. Ayrıca, ittifak yaparak Xiongnulara direnmenin imkansız olduğunu düşünüyorlardı, çünkü Han Hanedanlığı'ndan çok uzaktardı. Zhang Qian, Daxia (Belh) ve diğer ülkelerde bir yıldan fazla bir süre boyunca yerinde keşif yaptı. M.Ö. 128'de, Chang'an'a (bugünkü Xian'in eski adı) dönmeye karar verdi. Dönüş yolculuğunda, Xiongnu'lar tarafından tekrar yakalandılar ve bir yıldan fazla bir süre boyunca alıkonuldular. M.Ö. 126'da Zhang, Xiongnu'lar arasındaki iç karışıklığın sağladığı fırsatı değerlendirdi. Kaçıp Chang'an'a ulaştı. Darouzh (Büyük Yüeciler) ile askeri bir ittifak kurma görevinde başarısız olmasına rağmen, Batı Bölgesi'ndeki 36 devletin halkı, coğrafyası, kültürü ve gelenekleri hakkında çok fazla bilgi edindi.

M.Ö. 119'da, Zhang Qian, Xiongnu'lara karşı Wusun (İli Vadisi'ndeki) ile ittifak kurmak için Batı Bölgelerine ikinci yolculuğuna başladı. O zaman, Xiongnu'lar Hexi Koridoru'ndan atılmıştı, böylece Zhang Qian Wusun'a kolayca ulaşmıştı. Daha sonra Dawan, Kangju, Yüeci, Anxi (Parthia, şu anki İran), Juandu (şu andaki Hindistan), Yutian (Hetian) ve diğer ülkelere diğer elçileri gönderdi. M.Ö. 115'te, Wusun hükümdarı Zhang Qian'ın emrine bir tercüman ve rehber atadı. Ayrıca, Wusun'un 10 elçisi, Zhang Qian'a Chang'an şehrine eşlik etti, ancak Zhang Qian, M.Ö. 114'te orada öldü. Daha sonra gönderdiği diplomatik elçiler toplu halde geri döndüler. Sonunda, Han Hanedanı, Batı Bölgelerinin krallıkları ile iyi ilişkiler kurmayı başardı. Qin Hanedanlığı'ndan Han Hanedanlığına geçiş sürecinde Orta Ovalar bölgesi birçok savaştan zarar gördü ve Xiongnular güçlerini büyük ölçüde arttırdı. Han Hanedanı, bir yüzyıl süren toparlanma sürecinden sonra, ilk günlerine nazaran gücünü büyük ölçüde pekiştirdi. Xiongnu esirlerini sorgularken, Han Hanedanlığı İmparatoru Wudi, Rouzhi (Yüeciler) Krallığı'nın Xiongnuların amansız düşmanı olduğunu öğrendi ve Xiongnulara yenildikten sonra onlardan nefret etti ve batıya doğru göç etmeye zorlandı. İmparator Wudi, Xiongnularla başa çıkmak için yardımcıları gerektiğini düşündü ve Xiongnu'lara saldırmak için Rouzhi (Yüeciler) Krallığı ile bir ittifak kurmak amacıyla Zhang Qian'ı Batı Bölgeleri'ne göndermeye karar verdi. Batı Han Hanedanı'nın Jianyuan Dönemi'nin 3. yılında (M.Ö. 138), Zhang Qian, Chang'an'dan Xiongnu Ganfu ve 100'den fazla kişiyle birlikte Chang'an'dan yola çıktı. Hexi Eyaleti'nde Xiongnu'lar tarafından yakalandılar ve çölün kuzey bölgelerindeki Xiongnu hükümdarına gönderildiler. "Xiongnu'lar, Rouzhi (Yüeciler) ve Han arasında bulunuyor. Han neden Rouzhi'ye (Yüeciler) bir elçi gönderiyor?" diye sordu

hükümdar, "Xiongnu'lar Han Hanedanlığının güney sınırında bulunan Nanyue'ye bir elçi gönderse, Han Çinliler buna izin verir mi?". Xiongnu'lar, Zhang Qian'ı kötü muamele yapmadan alıkoydular. Zhang Qian burada evlendi ve Xiongnu'lar ülkesinde çocukları oldu. Zhang Qian, tutsak olmasına karşın görevini hiç unutmadı. On yıl sonra üzerindeki denetim gevşediği zaman, Zhang Qian Xiongnu'lardan kaçarak Dayuan'a (Fergana Vadisi) gitti. Dayuan, Zhang Qian'ı Kangju'ya (Amuderya'nın kuzeyindeki Soğdiana) gönderdi, onu oradan Rouzhi (Yüeciler) ülkesine gönderildi. Rouzhi (Yüeciler), Daxia'ya (Baktriya ya da Toharistan) yerleştikten sonra, buradaki bereketli toprak ve bol üründen memnun kalmışlardı. Zhang, her ne kadar onları Xiongnulara birlikte saldırmaya ikna etmeye çalışsa da, Rouzhi (Yüeciler) halkı Xiongnuların düşmanı olmak istemedi. Zhang, görevinde başarısız olması nedeniyle geri dönmek zorunda kaldı. Geri dönüş yolunda, Zhang Qian Xiongnu'lar tarafından yeniden yakalandı fakat sonra tekrar kaçıp Chang'an'a geri döndü. Böylece Zhang Qian'ın kendisine verilen görevi tamamlaması 14 yıl aldı.

Rouzhi'yi (Yüeciler) Hanlar ile ittifak yapmak için ikna etmekte başarısız olmasına rağmen, Zhang Qian Orta Ovalar bölgesine yani Çin'e Batı Bölgeleri ile ilgili ilk kez güvenilir bilgiler getirdi. M.Ö. 119'da, İmparator Wudi elçi Zhang'ı tekrar Batı Bölgelerine gönderdi. Han Sarayı, her biri için iki at verilen 300 kişiden oluşan, yanlarında onbinlerce koyun ve sığır ve çok fazla para ve ipek olan bu elçilik heyetine çok önem vermişti. Elçi Zhang'ın bizzat kendisi doğrudan Wusun'a gitti ve bazı elçi yardımcılarını kabile devletleri olan Kangju, Dayuan ve Darouzhi'yi (Büyük Yüeciler) ziyaret etmeleri için gönderdi.

İmparator Wudi'nin verdiği görevin amacı, elçi Zhang'ın Wusun'ları daha önceki oturdukları bölgelere yani Hexi Eyaletine geri dönmeye ve Xiongnu'lara karşı Han hanedanıyla ittifak yapmaya ikna etmesiydi. Liejiaomi o zamanlar kabileleri denetimi altına almak için çok yaşlıydı ve kabile şefleri geri dönmeyi kabul etmediler. Bununla birlikte, Wusun Krallığı, Zhang ile Han Hanedanlığı'na elçiler göndermeyi kabul etti ve Han Hanedanlığı'na hediye olarak atlar verdi. Ateşli silahların olmadığı çağda, atlar askeri seferlerin temel aracıydı. Orta Ovalar bölgesinde daha çok Moğol atları kullanılıyordu. Moğol atları çalışkan ve dayanıklı hayvanlardı, ancak kısa bacaklı ve yavaşlardı. Orta Asya atları dünyaca ünlü ve safkanlardı, uzun, iyi görümlü, hızlı ve dayanıklıydı. Wusun atları Çin Han halkı arasında oldukça popülerdi ve Göksel (Tanrısal) Atlar olarak onurlandırılıyordu. Daha sonra, daha mücadeleci Dayuan atlarının ithal edilmesinden sonra, Wusun atları, Xiji (en batıdaki) Atlar olarak yeniden adlandırıldı. O zamandan itibaren, Orta Asya ve Orta Ovalar bölgesi arasında ipeğe karşılık at verme takas ticari ilişkisi resmen kuruldu. Zhang tarafından Kangju ve diğer küçük devletlere gönderilen elçi yardımcılar da ardarda bu devletlerden Han ülkesine geri döndüler ve Orta Ovalar bölgesi ile Batı Bölgeleri arasında eş benzeri görülmemiş yakın ilişkiler kurdular.

Görevindeki başarısı ve hanedanlığa katkısı nedeniyle, Zhang Qian'a bir asalet rütbesi verildi. Pek çok düşük düzeydeki devlet görevlisi bu görevi terfi için bir kısıyol olarak gördü ve bu sıradışı haberi bildirmek için bilfiil raporlar gönderdiler. Uzun ve zorlu yolculuk nedeniyle az sayıda insan Batı Bölgelerine gideceğinden, İmparator Wudi saraya yapılan tüm başvuruları onayladı ve bu başvurular için görevliler ve donatım önerdi. Batı bölgelerine yapılan keşif seferlerinin yolları üzerindeki küçük devletler İmparator Wudi tarafından görevlendirilen birçok insanın barındırma ve konaklama masraflarına dayanamadı. Zhang Jian, Çin tarihinin en büyük kaşiflerinden biriydi. Zhang'ın keşifinden sonra, Batı Bölgeleri ile Orta Ovalar bölgesi arasında yakın iletişim kuruldu, Batı Bölgeleri'nin tarihi Çin tarihinin bir parçası oldu ve Orta Asya bozkırları Çin medeniyetini Batı medeniyeti ile bağlayan bir köprü haline geldi. Pers İmparatorluğunun M.Ö. 6. yüzyılda kurulmasının, Akdeniz'den Orta Asya'ya ticaret yolunu açtığı ve Makedon İmparatorluğu'nun doğu seferinin ticaret yolunu Avrupa kıtasına uzattığı ileri sürülse de, Rouzhi'nin (*Yüeciler*) ve Wusun'un batıya göçü ve elçi Zhang Qian'ın batıya yaptığı keşif seferi doğuya doğru Orta Ovalar bölgesine giden yolu daha da genişletmiş, böylece İpek Yolu'nun tüm ticari güzergahı baştan sona tamamlanmıştır.

I. XIJ'ye (En Uzakbatı'ya) Ağrı – Göksel Atlar

Zhang Qian, Rouzhi'ye (*Yüeciler*) giderken Dayuan'dan geçti. Han Hanedanlığı döneminde Şincan'ın Kaşgar eyaletine komşu olan Fergana Vadisi'nin adı olan Dayuan, eski zamanlardan beri tarıma ve yoğun nüfusa sahip olan verimli topraklarıyla övünmüştü. 60.000 hanede yüz binlerce insanı barındıran Dayuan'ın 70'den fazla şehri vardı. Dayuan'ın komşuları kuzeyde Kangju, batıda Rouzhi (*Yüeciler*), güneybatıda Daxia (Baktriya veya Toharistan) ve kuzeydoğuda Wusun ile komşuydu. Dayuan, kalitesi bozulmadan birkaç on yıl saklanabilen üzüm şarabı üretiyordu. Zenginler yüz binlerce kilografa kadar şarap saklıyordu.

Aradaki uzak mesafeye rağmen, Dayuan Han Hanedanlığı'nın refahını öğrenmiş ve Han Hanedanlığı ile ilişki kurmayı hedeflemişti. Dayuan hükümdarı, Zhang Qian'ın geldiğini görünce çok sevindi. Zhang, kendisinin Han'ın Rouzhi'ye (*Yüeciler*) gönderdiği elçisi olduğunu ve bu görev için Dayuan'ın yardımına ihtiyaç duyduğunu ve geri döndükten sonra Dayuan'ı önemli miktarda para ve değerli eşyalarla ödüllendireceğini söyledi. Dayuan hükümdarı, Zhang'a Kangju'nun merkezine (Özbekistan'da bugünkü Zerefşan Nehri Havzası) giderken eşlik etmeleri için tercümanlar gönderdi. Daha sonra Kangju onlara Rouzhi'ye (*Yüeciler*) giderken eşlik etmeleri için bazı kişiler gönderdi. Atlar Dayuan'ın en ünlü ürünleriydi. Fergana atları övgüye değer uzun boyu, yüksek hızı, dayanıklılığı ve uzun mesafeli dörtnala koşudaki üstün performansı ile son derece seçkin atlardı. Han elçileri, bu atların kana benzer terine şaşırdılar ve onlara göksel (tanrısal) atların yavruları olduklarına

inanılan “Kanlı Terli At” adını verdiler. Han Hanedanlığı'nın bir kurban şarkısında, göksel (tanrısal) atın “teri kırmızı ve ağzı köpüklüdür” deniyordu. Daha sonra Teri Kanlı At veya Göksel (Tanrısal) At, Batı Bölgeleri atlarının bir diğer ismi oldu. Bugün, bilim insanları hala Orta Asya'da yaşayan Kanı Terli atların üzerinde çalışmalar yapıyorlar. Araştırmalardan sonra, onların sırlarını çözdüler: bu atların vücutlarında yaşayan minik parazitlerin ısırlıkları yüzünden vücutları kanıyordu.

Elçi Zhang Qian Çin'e geri döndükten sonra Han Sarayı, Batı Bölgelerindeki bu ülkelere çok sayıda elçi gönderdi. Yoldaki bazı elçiler, Dayuan atları hakkında bilgi edindiler ve İmparator Wudi'ye, Dayuan'ın geri döndükten onların görmelerini önlemek için atları Ershi şehrinde sakladıklarını bildirdiler. Bunu öğrenen İmparator Wudi at ticareti için büyük miktarda para ve altın bir at ile elçi Che Ling'i Dayuan'a gönderdi. Ancak, Dayuan Orta Ovalar bölgesinden gelen bol miktarda ürüne sahipti ve elçilerin armağanlarına çokça değer vermedi. Kendi aralarında durumu tartıştıktan sonra Dayuan hükümdarı ve bakanları göksel atların kendilerinin hazineleri olduğunu ve kolayca Han sarayına sunulmaması gerektiği kanısına vardılar. Ayrıca, Han ve Dayuan arasındaki mesafe oldukça uzundu. Tiyanşan Dağları'nın (Tanrı Dağları) kuzeyi Xiongnuların kontrolü altındaydı. Tiyanşan Dağları'nın güneyinde su ve ot yoktu. Han'ın birkaç yüz üyesi olan elçilik heyeti çoğu zaman yeterli gıda olmaması ve zorlu uzun sefer nedeniyle ciddi kayıplar veriyordu. Bu nedenle, Han Dayuan'a asker göndermezdi. Che Ling duruma kızmıştı, altın atı kırdı ve onlara bıraktı. Dayuan hükümdarı, Han elçisi tarafından horlandığını düşündü ve doğu sınırını koruyan Yucheng adındaki sınır muhafazı komutanına elçik heyetinin yolunu kesip onları öldürmesini ve eşyalarına ganimet olarak el koymasını emretti.

İmparator Wudi, Chang'an'dan gelen haberlere çok kızdı. Dayuan'ı ziyaret eden bazı üst düzey devlet görevlileri, 3.000 okçu birliğinin zayıf Dayuan'ı kolayca yenebileceğini öne sürdü. Han, Loulan'ı 700 süvari ile yenme deneyimine sahipti. Bu yüzden, İmparator Wudi, sevgilisi Concubine Li'nin kardeşi General Li Guangli'yi onbinlerce askerle birlikte Dayuan'a karşı askeri sefere gönderdi. İmparator Wudi, General Li'ye General Ershi unvanını verdi ve Ershi Şehri'ni ele geçirip atları ele geçirmesini emretti. Batı Bölgelerine girdikten sonra, yol üzerindeki bütün vaha devletleri şehirlerin kapılarını sıkıca kapattılar ve Han askeri birliklerine tahıl vermeyeceklerdi. Han birlikleri bütün güçleriyle şehirlere saldırdı. Ele geçirilen şehirler tahılları teslim etmek zorunda kaldılar. Askeri birlikler çetin şehirlerle karşılaştıklarında kuşatma yapmaktan vazgeçip gitmek zorunda kaldılar. Bu zorlu yürüyüş askerlerin sayılarının ciddi olarak azalmasına neden olmuştu. Dayuan'ın doğu sınırı olan Yucheng'e vardıklarında, General Li'nin sadece birkaç bin bitkin askeri kalmıştı. Yorgun düşmüş askeri birlikler Yucheng'i ele geçiremediler ve büyük kayıplar verdiler. General Li, zaferin imkansız olduğunu anladı ve birliklerini geri çekti.

General Li, Chang'an'dan ayrıldıktan iki yıl sonra Dunhuang'a vardığında iki yıl önce sefere çıkan askerlerin yalnızca %10-20'si kalmıştı. İmparator Wudi'ye askeri seferi anlatmak, açlık yüzünden asker sayısının azalmasını ve asker sayısının yetersizliği nedeniyle yaşanan başarısızlığı açıklamak için bir mektup sundu ve saldırıyı durdurup başka bir sefere hazırlanmayı talep etti.

İmparator Wudi, Li'nin başarısızlığında öfkelenildi ve ona Yumen Geçidini kapatmasını ve birlikleri dışarıda tutmasını emretti. Han, Dayuan gibi küçük devleti yenemezse sadece atlar ele geçirilemeyecek, aynı zamanda da Daxia (Baktriya veya Toharistan) ve diğer Batı Bölgesi ülkeleri de Han'a tepeden bakacak ve Han'ın elçilerini utandıracak diye düşündü İmparator Wudi. Bu yüzden Dayuan'a tekrar saldırması için askeri birlikler göndermeye karar verdi. Yiyeceklerini kendileri temin eden resmi olmayan güçler hariç, 60.000'den fazla asker, malları taşımak için 100.000 büyükbaş hayvan, 30.000 at ve 10.000'in üzerinde eşek, deve ve diğer hayvanlarla birlikte tatbikat yaptı. Han askeri birlikleri, gizlice gözetleme yaparak Dayuan şehirlerinin iyi olmadığı ve dışarıdaki nehirlerden sağlanan suya bel bağladıklarını gördüler. Bu nedenle, nehirlerin yönlerini değiştirmek ve kale ve surları geçip şehri ele geçirmek için su mühendisleri ayarlamayı planladılar. Han'ın büyük ordusu ikinci kez batıya doğru askeri sefere başladı. Yol üzerindeki Batılı devletlerin çoğu bu harekattan korktular ve askeri birliklere etkin bir şekilde tahıllarını sundular. Sadece Luntai (Kurla'nın doğusunda bulunan Buguer) şehir surlarını kapattı ve Han birliklerine karşı direndi. Birkaç gün sonra Luntai ele geçirildi. General Li Guangli'nin ordusu, Dayuan'ın doğu sınırına geldi ve düşman birliklerini yendi. Li Guangli'nin ordusu, Yucheng'den hemen ayrılıp Dayuan'ın başkentine ulaştı. Plana göre, Li kentin su kaynağını kesip 40 günden fazla bir süre şehri kuşattı ve bunun sonucunda Dayuan askerlerinin morali bozuldu. Bazı soylular, Dayuan hükümdarı Wugua'ya komplo kurup onu öldürdü ve Han ordusunun kumandanlarıyla ile pazarlık etmeye çalıştı. Bunun üzerine, Han birlikleri dış şehrin kapılarını kurdılar ve cesur general Jianmi'yi ele geçirdiler. Kalan Dayuan birlikleri imparatorluk kentine çekildi, Han kuvvetleri düşmanı teslim olmaya ikna etmek için bir elçi gönderdi, ayrıca Wugua'nın kellesini istedi. Elçiden Han birliklerinin saldırılarını durdurmalarını istediler ve sonra da Han birliklerine atlar ve tahıl vermeyi teklif ettiler. Han birlikleri saldırılarını durdurmazlarsa, Dayuan'ın tüm atlarını öldürecekler ve Han birliklerine karşı kanlarının son damlasına kadar savaşmak için Kangju Krallığı'nın destek birliklerini bekleyeceklerdi. Kangju'dan gelen destek kuvvetleri Dayuan yakınlarındaydı, ancak güçlü Han birliklerine karşı savaşmaktan korkuyorlardı. General Li Guangli, Orta Ovalar bölgesinden birilerinin kuşatılmış şehre su kuyularının kazılmasında yardım ettiğini biliyordu. Su temini artık bir sorun değildi ve kuşatılmış kentte gıda arzı da oldukça yeterliydi. Han birliklerinin uzun bir savaşa girmeleri mahzurluydu. Böylece, Li elçi ile anlaştı. Han birlikleri düzinelerce birinci

sınıf at ve 3.000'den fazla orta ve daha düşük nitelikli erkek ve dişi at seçti, Han dostu bir soylu olan Meicai'ye Dayuan kralı olarak taç giydirip onunla bir antlaşma yaptı. Sonunda, askeri birlikler, Dayuan'ın kraliyet kentini fethetmeden geri dönüş yürüşüne başladılar. Dunhuang'dan ayrılırken, Li Guangli, askerlerine yiyecek sağlamadaki zorluklar nedeniyle farklı yollar boyunca yürüyüş yapmalarını emretti. Li'nin ana güçleri, Dayuan'a 100 km. kadar yaklaşmıştı ve 1000 askeri olan bir Han tugayı Yucheng'e ulaştığı zaman başkentini kuşattı. Tugay, Yucheng kuvvetlerinden yiyecek vermelerini istedi ancak Yucheng kuvvetleri bunu reddetti. Kibirli tugay komutanı, Han birliklerinin zayıflığını ve askerlerinin sayısının az olduğunu açığa çıkaran saldırının emrini sert bir şekilde verdi. Bunun üzerine Yucheng'in savunma kuvvetleri şehirden çıkıp Han birliklerine saldırdı. 1000 kişilik birliğin çoğu yok edildi ve yalnızca birkaç kişi kaçıp General Li Guangli'nin ana gücüne katılabildi. Dayuan'ın başkentini aldıktan sonra, General Li, Yucheng Generalini yakalamak için bir ordu gönderdi. Yucheng kuvvetlerinin generali korunmak için Kangju'ya kaçması üzerine Han kuvvetleri Kangju devletine saldırıp Kangju'yu Generali teslim etmeye zorladı ve sonra onu öldürdü. Han birlikleri ayrıldıktan sonra, General Li tarafından taç giydirilen Han dostu Dayuan hükümdarı Meicai, diğer kızgın soylular tarafından öldürüldü. Ölmüş Dayuan hükümdarının erkek kardeşi tahta çıkarıldı ve Han sarayı ile dostane bir ilişki sürdürüldü.

Han Hanedanlığı Dayuan'ın fethi ve Wusun'un boyun eğmesiyle Xiji (en batıdaki) Atlarına ve Göksel Atlara sahip oldu.

Kısa bir süre sonra, İmparator Wudi, Xiji'ye "En batıdaki Göksel Atları Kutlama" adını verdiği bir ağıt besteledi. Bu ağıtta şöyle diyordu:

Göksel atlar en batıdan gelir,

Binlerce kilometrelik bir yolculuktan sonra Han'a dönerler,

İlahi kudret ile birlikte yabancı halkları kolaylıkla engelleyecekler,

Namlarından ötürü, çöllerin her yerinde bütün insanlar sinecekler.

Han'ın Dayuan seferi Batı Bölgeleri ile Orta Ovalar bölgesi arasındaki irtibatları daha önce görülmemiş bir şekilde yakınlaştırdı. Teri Kanlı At'ın Çin'e girişi Çin'in at cinslerini iyileştirdi. Arkeologlar, Çin atlarının Han Hanedanlığı öncesi atlardan oldukça farklı olduğunu anladılar. Han halkı ayrıca Dayuan'dan Orta Ovalar bölgesine kaliteli yonca ve üzüm getirdi. Han'ın Dayuan'ın başkentini kuşatması insanları Orta Ovalar bölgesi halkından iyi kuyu kazma becerilerini öğrenmeye zorladı.⁴⁰

40 Bkz. *Tarihçinin Kayıtlarında Dayuan Biyografisi, Han Hanedanlığı Tarihindeki Li Guangli'nin Biyografisi.*

II. Han Halkı Kızlarının Uzak Komşuların Hükümdarlarıyla Evlenmelerine İzİN Verdi

Wusun ile Han halkının başlangıçta doğrudan ilişkileri yoktu. Batı bölgelelerinden döndükten sonra, Zhang Qian İmparator Wudi'ye Wusun Krallığı'nın gücünü anlattı ve Wusun'u davet edip, Darouzhı (*Büyük Yüceçiler*) doğu bölgelerine geri dönmeyeceğinden, Xiongnularla baş etmek için Wusun'u ilk yaşadıkları bölge olan Hexi'ye geri dönmeleri konusunda ikna etmeye çalışmayı önerdi. Yuanshou çağı olarak anılan dönemde İmparator Wudi, hükümdarlığının 4. yılında (M.Ö. 119), Wusun kabilesiyle ittifak olanağı sağlamak için Zhang Qian'ı ikinci kez Batı Bölgelerine gönderip Xiongnulara karşı ortaklaşa bir saldırı planladı. Xiongnuların bir komşusu olarak Wusun, Xiongnular güçlü noktaları hakkında çok şey biliyordu, ancak Han'ın güçlü noktaları hakkında çok az şey biliyordu ve Han ile aceleyle ittifak kurmaya cesaret edemiyordu. Yunding Dönemi'nin birinci yılında (M.Ö. 116), Zhang Qian liderliğinde bir Wusun elçilik heyeti Han İmparatorluğu'na geldi ve Zhang Qian Han'ın uçsuz bucaksız topraklarını, büyük gücünü ve refahını bizzat kendisi gösterdi. Wusun elçisi gördüklerini Wusun hükümdarı Liejiaomi'ye anlattınca Wusun hükümdarı Han Hanedanlığı'na karşı tutumunu değiştirdi. Wusun'un Han ile olan temaslarını öğrenince Xiongnular kızdı ve Wusun'a saldırımları askeri birlikler gönderdi. Hükümdar Liejiaomi, Han liderlerine evlilik hazırlığı için nişan hediyesi olarak 1000 at gönderdi. Yuanfeng Dönemi'nin 3. yılında (M.Ö. 108), İmparator Wudi, Jingdu Dükü Liu Jian'ın kızı Prenses Xijun'u (Prenses Jiangdu olarak da bilinir) Wusun hükümdarı Liejiaomi ile evlendirdi. Prenses Xijun Wusun hükümdarının Sağ Karısı oldu ve İmparator Wudi Wusun hükümdarıyla kardeşler olarak ittifak kurdu. Xiongnular da ayrıca Lijiaomi'ye Sol Karısı olarak bir kız gönderdi. Prenses Xijun, Wusun dilini bilmiyordu ve onların yerel yaşamına alışık değildi. En içten gelen acı ile ızdırap içinde yaşayarak, şöyle of çekti:

“Memleketimden çok uzaktaki Wusun'un hükümdarıyla evlendiğimden beri,

Keçe duvarlı çadırlarda yaşıyorum,

Et yiyip süt içiyorum,

Memleketimi kırık bir kalple özlüyorum,

Geri uçmak için bir kuğu olmayı diliyorum.”

Ancak, Liejiaomi halsiz ve yaşlıydı ve Xijun'dan torunu Junxumi ile evlenmesini istedi. Prenses Xijun, Han geleneğine uymadığı için bunu reddetti ve İmparator Wudi'ye bir mektup gönderdi. Ne var ki, İmparator Wudi ona Wusun geleneklerine uymasını ve Xiongnu'ya direnebilmeleri için Wusun ile evliliğini sürdürmesini istedi. Xijun bu karara uyup Junxumi ile evlendi. Liejiaomi öldükten sonra,

büyük oğlu Junxumi tahtta çıktı. Prenses Xijun bir kızı doğurdu ve ona Shaofu adını verdi. Xijun, Wusun'a gelin gittiği zaman, onu destek olmak amacıyla Han Hanedanlığı Wusun'un kuzeyindeki Xuanlei'de (bugünkü Moğolistan'ın batısında Altay Dağları'nın kuzeyine doğru) çorak toprakları iyileştirmek ve tahıl yetiştirmek için hizmet birlikleri gönderdi. Xijun vefat ettikten sonra Han Hanedanlığı Chu Dükü Liu Wu'nun torunu Prenses Jieyou'yu Junxumi ile evlendirdi. Han'lı karılarının yanı sıra, Junxumi'nin bir de Xiongnu karısı vardı. Junxumi'nin ölümünden sonra, amcası Wenguimi tahta çıktı ve Feiwang olarak tanındı. Daha sonra Prenses Jieyou, Wusun geleneğine göre Wenguimi ile evlendi ve Wusun'da etkili soylular olacak olan üç oğlu ve iki kızı oldu. En büyük oğlu'nun adı Yuanguimi'di, ikinci oğlunun adı Wannian'dı, daha sonra Shache Yöneticisi oldu ve üçüncü oğlu Dayue Sol General oldu. Dishi isimli ilk kızı Qiuci hükümdarı Jiangbin ile evlendi, ikinci kızı Suguang ise Wusun soylusu Ruohuxi ile evlendi. Prenses Jieyou'nun hizmetçisi olan Feng Liao, Wusun'un Sağ Generali ile evlendi ve Bayan Feng olarak tanındı. Bayan Feng, Prenses Jieyou tarafından, Batı Bölgesi'nde prenses adına ödülleri vermek üzere gönderildi ve yöredeki halkın saygısını kazandı.

Han'la evlilik yapmasına rağmen, Wusun halkı Xiongnulları rahatsız etmeyecekti ve Han ile Xiongnu ilişkilerinde dengeyi her zaman sürdürecekti. Han Hanedanlığı İmparatoru Zhaodi (M.Ö. 74) döneminde, yıl sonunda, Xiongnullar Wusun'u işgal etti ve Wusun'dan Prenses Jieyou'yu vermesini talep ettiler. Prenses Jieyou ve Wusun hükümdarı Wenguimi, askeri takviye talebinde bulunmak ve Xiongnullara birlikte saldırmak için Han Sarayı'na haber gönderdi. İmparator Xundi, Xiongnullara beş yönden saldırmak için 150.000 asker gönderdi ve Xiongnullara karşı ortak mücadele için Wusun birliklerine komuta etmesi için General Chang Hui'yi gönderdi. Benshi Dönemi'nin 3. yılında (M.Ö. 71), beş Han generalinin önderlik ettiği askeri birlikler toplamda 7.000'den fazla Xiongnu öldürdü. Hükümdar Wenguimi, Xiongnu hükümdarı Youguli'nin genel merkezine saldırmak için 50.000 asker sevketti. Xiongnu hükümdarının amcaları, kayınvalidesi, prensesleri, dukleri ve askerleri de dahil olmak üzere 40.000'den fazla Xiongnu öldürdü, at, sığır, koyun ve deve gibi 700.000 hayvanı ele geçirdi ve büyük bir zafer kazandı. Savaşın sonra Han Hanedanlığı, engin Kuzeybatı bölgelerini kontrol etmek için askeri bir idari kurum olan Batı Bölgeleri Himaye Devleti'ni (Xi Yu Du Hu Fu) kurdu. Han generalleri Chang Hui, Xin Qingji ve diğerlerinin hizmet birlikleri vardı; Wusun'un başkenti Chigu'da çorak toprakları iyileştirip tahıl yetiştirdiler.

Shenjue'nin hükümlanlığının 2. yılında (M.Ö. 60), Wenguimi öldü. Junxumi'nin oğlu Nimi Kuangwang adıyla tahta çıktı ve Wusun'un geleneklerine göre ölen hükümdar Wenguimi'nin Xiongnu olan karısı Prenses Jieyou ile evlendi. Han Hanedanlığı, Prenses Jieyou'nun oğlu Yuanguimi'nin tahta çıkacağını umduğundan

bu haberi duyunca hayal kırıklığına uğradı. Bu yüzden Han ile Wusun arasında anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Prenses Jieyou, Nimi'den Chimi adını verdikleri bir oğul doğurdu ama Nimi ile ilişkileri uyumsuzdu. Shenjue Dönemi'nin sonundan, İmparator Xuandi'nin hükümrânlığı altındaki Wufeng Dönemi'ne kadar, Han elçileri Wei Heyi ve Hou Renchang'ın ziyareti sırasında, Prenses Jieyou ve elçiler Kuangwang'ı (Nimi) öldürmeyi planladılar. Han elçileri, Kuangwang'ı Wusun'un başkenti Chigu'da bir ziyafete katılmaya davet ettiler ve onu ziyafette öldürmek ve Wusun rejimini ele geçirmek istediler. Ancak Kuangwang sadece yaralandı ve kaçtı. Kuangwang'ın oğlu Xishenshou, askerlerin Chigu'yu kuşatmasına ön ayak oldu. Batı Bölgeleri'ndeki Han'ın en yüksek devlet görevlisi olan Batı Bölgeleri Himaye Devleti (Protektora, Koruma Altındaki Devlet) Komutanı Zheng Ji bu haberi alınca elçileri kurtarmak için Chigu'ya derhal askeri birlikler gönderdi. Han Sarayı Wusun'la olan ilişkisini devam ettirmek amacıyla diğer elçileri ve Kuangwang'ı tedavi etmeleri için doktorlar gönderdi. Elçiler Wei Heyi ve Hou Renchang, gözetim altında esir arabaları içinde Chang'an'a geri getirildiler ve daha sonra Wusun hükümdarına yetki almadan yaptıkları suikast ve Han-Wusun ilişkilerine verdikleri zarar nedeniyle idam edildiler.

Kuangwang yaralandığı zaman, Kangwang'ın Xiongnu karısından olan oğlu Wujiutu da ziyafetten kaçmış ve bazı soylular ve görevlilerle birlikte Tiyanşan Dağları'na (Tanrı Dağları) saklanmıştı. Xiongnu'nun Wusun'u korumak için askeri birlikler göndereceğini ve bunun Wusun halkından birçok insan topladığını ileri sürdüler. Daha sonra, Wujiutu, Kuangwang'a saldırdı ve onu öldürdü ve kendisini tahta çıkardı. Wusun'un Sağ General'i, Madam Feng'in kocası, Wujiutu'nun bir yenicisiydi. Wusun ile ilişkiyi dengelemek için, Komutan Zheng Ji, Madam Feng'i Wujiutu ile iletişim kurması için gönderdi. Han Sarayı, Wusun'un Han'a dost olma politikası oluşturması için Prenses Jieyou ve Wenguimi'nin oğlu Yuanguimi'nin tahta çıkmasını umuyordu. Wujiutu ile Madam Feng aralarında görüşükten sonra bir anlaşmaya vardılar: Wusun, Han ile olan ilişkisini sürdürmeye karar verdi ve Han, Wujiutu'nun kazanılmış hakkını güvence altına aldı. Böylece Han, Madam Feng' bir elçi olarak Chigu'ya gönderdi ve Wujiutu'yu Wusun'un sınırları belirlenmiş büyük bir bölgeye ve küçük bir bölgeye ayrıldığını ilan etmesini talep etti. Aslında, Liejiaomi'nin 2. oğlu Dalu'nun orduda en büyük güce ve yüksek şöhrete sahip olmakla övündüğü ve emrindeki 10.000'den fazla kişiyle toplumdan ayrı olarak yaşadığı zaman Liejiaomi döneminde ayrılık işaretleri ortaya çıkmıştı.

Prenses Jieyou ve Wenguimi'nin oğlu Yuanguimi'ye emrindeki 60.000 hane ile Büyük Başkan ve Wujiutu'ya kendisine bağlı 40.000 kişi ile Küçük Başkan unvanı verildi. Her iki başkan da Han Sarayı'nın denetimi altındaydı. Wujiutu öldüğünde, Küçük Wusun Başkanı'na karşı sivil bir ayaklanma oldu. Han Sarayı, Küçük

Başkan unvanını Wujiutu'nun torununa verdi. O günlerde, Wusun Krallığı aynı anda büyük ve küçük iki başkan tarafından yönetiliyordu. Büyük Başkan'ın tahtı, Batı Han Hanedanlığı'nın sonuna kadar dört kuşak boyunca Prenses Jieyou'nun torunlarına ve Küçük Başkan'ın tahtı Batı Han Hanedanlığı'nın sonuna kadar beş kuşak boyunca Wujiutu'nun torunlarına aktarıldı. 1. yüzyılın sonunda, Doğu Han Hanedanlığı'ndan Ban Chao Batı Bölgelerini yönettiği zamanlarda, Wusun halkı hâlâ Büyük Başkan ve Küçük Başkan'ın yönetimi altındaydı yani iki parçaya bölünmüştü. Han Sarayı adına "Madam Feng" Büyük Başkan ve Küçük Başkan ile görüşmesinden bu yana 100 yıldan fazla zaman geçmişti.

Prenses Jieyou ve "Madam Feng" Orta Asya Bozkırlarında aileler kurup başarı sağladılar ve Orta Ovalar bölgesi ile Kuzeybatı sınır bölgeleri arasındaki dostluğa büyük katkı sağladılar. Madam Feng İpek Yolu Ülkesi tarihinde anılmaya değer olağanüstü kadınlardı. 1954'te, eski Sovyetler Birliği'nden antropolog olan Ginzburg, Tiyanşan Dağları (Tanrı Dağları) ile Alai ilinin Orta Bölgesindeki M.Ö. 4. yüzyıl ile M.Ö. 2. yüzyıl arası zamanlardan kalan Wusun halkına ait iskeletlerle ilgili olarak makaleler yayınladı.⁴¹ İleri sürdüğü teze göre, keşfedilen tek kadın kafatası, kadının tipik bir Moğol ırkından geldiğini gösteriyordu. Han prenseslerinin Wusun şefleriyle siyasi evlilik yapmalarına izin verilmesi tarihsel olgusuna dayanarak, bu kitabın yazarı kafatasının sahibinin bir Han kadını olması gerektiği sonucuna varmıştı.⁴²

Yazılı kaynaklardaki kayıtlara göre, Cheshi (Gushi olarak da bilinir) halkı Qin ve Han Hanedanlıkları dönemlerinde Tiyanşan (Tanrı) Dağları'nın doğusunda yaşamışlardı. Bazıları Turfan bölgesini mesken tutup vahalardaki sulak tarım alanlarında geçimlerini sürdürdüler. Diğerleri, Tiyanşan (Tanrı) Dağları'nın doğusundaki dağlık bozkırlarda hayvancılık yaparak yaşadılar. Han Hanedanlığı döneminde, Cheshi, Cheshi Sınır Devleti (merkezi Turfan olarak), Uzak Cheshi Devleti (Tiyanşan Dağları'nın doğu bölümünün kuzeyi), Cheshi Duwei Devleti ve Cheshi Houcheng Long Devleti olmak üzere birçok krallığa bölündü. Cheshi'nin toplam nüfusu yaklaşık 12.000 idi. 1976'da Turfan'dan Korle'ye giden Nanjiang Demiryolu'ndaki Yu'ergou İstasyonunu inşa ederken, Alagou-Yu'ergou kavşağının yakınında bazı eski taş mezarlar bulundu. Bölgede üç yıl süren uzun bir kazıdan sonra bilim insanları karbon 14 izotopu tarihleme yöntemiyle buranın M.Ö. 800'den Hristiyanlık döneminin başlangıcına kadar yaşamış olan Cheshi halkının mezarlığı olduğunu belirlemişlerdi. Bu mezarların hemen hepsinde ateş yakmak için odun delme aletleri bulunmuştur. Çubuk şeklindeki tahta levhalar, 10-20

41 Sovyetler Birliği'nin Etnolojik Araştırma Raporları Koleksiyonunda Yayımlanan Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Doğu ve Orta Bölgelerinde Eski Yaşayanlara Antropolojik Belgeler, Cilt. 33, 1956, Rusça Versiyonu.

42 Yazan, Han Kangxin, "Saka Halkının Antropolojik Özellikleri, Wusun, Hun ve Türkler", Batı Bölgesi Çalışmaları, Sayı, 1992/2, s. 9.

cm uzunluğunda, 2-3 cm genişliğinde ve yaklaşık 2 cm kalınlığındaydı. Levhalarda yaklaşık 1 cm çapında burğu yapılarak oluşmuş delikler ve yanık izleri bulunmuştur. Ateş yakma yöntemi, uzun olmayan bir süre önce hala varlığı devam eden Hainan'daki Li etnik grubununki ile ve Yunnan'daki Wa etnik grubununki ile neredeyse aynıydı. Han halkının da eski zamanlarda bu şekilde ateş yakan Suireshi efsanesine de vardır. Dolayısıyla, Çin'in Orta Ovalar bölgesi ile Orta Asya bozkırları arasında eski zamanlarda kültürel ilişkiler vardı.

Cheshi halkının mezarlarında araştırma yapan arkeologlar, giysilerde kullanılan ve ayrıca ölenlerin hayatta olduklarında beğendikleri ve vücutlarını süslemede kullanılan birkaç deniz kabuğu buldu. Biyologların belirlemelerine göre, deniz kabukları nadir görülen cinsten değildi, fakat Asya'nın iç kesimlerinde üretilmeyen sıradan tropikal deniz salyangozu kabukları veya halka desenli deniz salyangozu kabuklarıydı. Bu nedenle, Cheshi halkı, bu kabukları Doğu Asya'daki Bohai Denizi, Doğu Denizi ve Güney Denizi kıyıları, Hint Okyanusu'na komşu Umman Denizi ve Basra Körfezi ile ticaret yaparak elde etmiş olmalıydı. Cheshi halkı ayrıca 10 cm'den büyük bir çapı ve Yunan aynasındakine benzeyen bir tahta sapı olan sahip bakır ayna kullanıyordu. Bazı mezarlarda vernikleme çalışması da görülmüştü. Vernikleme işinin tahta bir kalas üzerinde parlak ve siyah bir boya tabakası ve sonra da yüzeysel katman üzerine çizilmiş kızıl bulutları vardı. Ayrıca burada ipek ürünleri de keşfedilmişti. Beyaz zemin üzerine koyu yeşil, kırmızımsı mor ve parlak kırmızı iplik ile işlenmiş çiçekler ve kuşlar olan bir tür hareli carbaso idi. Vernikleme işi ve carbaso yalnızca Orta Ovalar bölgesinden kaynaklanabilir. Bu gerçekler, Tiyanşan (Tanrı) Dağları'nda yaşayan Cheshi'nin içe dönük kapıları kapalı insanlar olmadığını göstermiştir. Komşu halklarla yakın ekonomik ve kültürel bağları vardı ve doğudaki Orta Ovalar bölgesindeki halklar ile Batı bölgelerindeki halklar arasındaki kültürel alışverişlerde bir aracı rolü oynamışlardır.⁴³

I.V. Part (Arsak) Hanedanlığı ve Orta Ovalar Bölgesi

(I) Anxi (Arşak, Arsak): Arsak önderliğindeki Parni göçebe kabilesi Andragoras'ı yenmiş ve Part (Parthia) Krallığı'nın temellerini atmıştır.

Seleukos İmparatorluğu'nun yıkılması sırasında, Kuzey İran'ın Yunanlı hükümdarı Andragoras bağımsızlık ilan etti. Arsak önderliğinde Orta Asya'dan gelen ve Farsça'nın bir lehçesini konuşan göçebe bir kabile Parthia'ya (bugünkü Türkmenistan ve İran'ın kuzeyine) girip Yunan egemenliği ortadan kaldırdı ve M.Ö. 250 yılında kendi devletini kurdu. Batılı bilim insanları tarafından daha çok Part (Arsak, Arshak) İmparatorluğu denirdi. Part ve Pers aynı dilsel kökene sahipti. Part ve Pers halkının çok yakın bir kan bağı vardı. Bunların dilleri de oldukça benzerdi.

43 Wang Binghua: Turpan Eski Uygarlıkları, Şincan Halkı Yayınevi, 1989, s. 36-47.

Çin'in tarihi kitaplarında, bu Arşak İmparatorluğuna Han dilinde kurucusu Arşak'ın transliterasyonu olan Anxi adı verildi. İran tarihinde Arşak Krallığı'nın konumu, Çin tarihindeki Han ve Tang hanedanlıklarının konumlarıyla karşılaştırılabilir. Doruğa ulaştığı dönemde, Arşak Krallığı Batı sınırındaki Fırat nehrinde Roma İmparatorluğu ile karşı karşıya geldi ve doğusunda Amuderya (Nehri), Gaofu (şu anki Kabil, Afganistan'ın başkenti) ve Daxia'yı (Toharistan) sınırları içine aldı. Han Hanedanlığı Tarihi Coğrafi Kayıtlar kitabında Arşak Devleti'ni şu şekilde anlatıyordu: "Birkaç yüz şehri yöneten ve hükmettiği geniş bölgeleri denetimi altına alan en büyük devlettir."

İmparator Wudi, Zhang Qian'ı ikinci kez Batı Bölgelerine gönderdiği zaman, Zhang bizzat Wusun'u ziyaret etmiş ve biri de Arşak olmak üzere diğer ülkeleri ziyaret etmeleri için üst düzey elçiler göndermişti. Arşak İmparatorluğu kralı, generaline düzinelerce şehri geçip başkentinden binlerce kilometre uzakta olan doğu sınırındaki Amu Derya Nehri kıyılarında elçilik heyetini karşılamaları için 20.000 asker göndermesini emretmişti.

M.Ö. 1. yüzyılın ortalarında, Roma İmparatorluğu doğuya doğru genişledi ve Arşak Krallığı ile karşı karşıya geldi. M.Ö. 53'te, Roma İmparatorluğu'nun üç Praetoryan (Roma İmparatorluk Muhafız Birlikleri) komutanlarından biri olan Marcus Licinius Crassus, Fırat Nehri'ni geçmek için yedi lejyonu sevk ve idare etti. Arşak birlikleri ile Roma imparatorluğu birlikleri arasında şiddetli bir savaş oldu. Gırtlakların kesildiği bu acımasız savaş sırasında, Arşak birlikleri aniden takati kesilmiş Roma birliklerini büyük ölçüde şok eden şaşırtıcı sembollerini açtılar. Sonuç olarak, Roma birlikleri yenildi, Crassus öldürüldü ve oğlu intihar etti. Ünlü ve yiğit Roma birliklerinden 20.000'inin cansız gövdeleri toza toprağa uzanmış halde kaldı ve 10.000'i tutsak alındı. Crassus'un kellesi Arşak sarayına, tutsaklar ise Arşak İmparatorluğunun geri bölgelerine gönderildi.

Fransız tarihçi Vallon, savaşın kritik bir anında Roma birliklerinin moralini bozup yenilgisine yol açan şeyin Arşak teknolojisi ile yapılmış ipek bayraklar olduğuna inanıyordu. O zamanlar ipek diğer tüm kumaşlardan daha parlaktı. Romalıların ipeği ilk kez görüyorlardı.⁴⁴ Arşak İmparatorluğu'na karşı yapılan savaşlar ve barışçıl alışverişler vasıtasıyla çok geçmeden Romalılar ipek temin ettiler. Gaius Julius Caesar Roma'da zaferini kutlarken ipek ürünlerini sergiledi ve orada bulunanların şaşırtıcı övgülerini aldı. Romalıların ipeğe olan çılgın ilgileri ve ipek alımları diğer ülkelerin tacirlerine para akışını sağladı. Gaius Octavius Augustus M.S. 14'te öldüğünde, Senato erkek vatandaşların ipek giymesini yasaklayan bir kararname çıkardı ve ayrıca kadınlar tarafından ipek elbise kullanımını kısıtladı. Doğu-Batı ticaret yolunun iletişim merkezi olan bölgede yaşadıkları için Arşak halkı, eski zamanlardan beri

44 La Route de la Soie (İpek Yolu), Luce Boulnois tarafından yazılmıştır, Xinjiang Halkı Yayınevi, Geng Sheng tarafından çevrilmiştir, 1982, s. 3.

ticarette iyiydi. Arşak Krallığı, 500 yıl sürdü ve yerini M.S. 225'te Sasani (Sassanid) İmparatorluğu aldı. Arşak Krallığı kabaca Çin'in Qin ve Han hanedanları ile aynı zamanlarda var oldu. Han hanedanı ve Arşak Krallığı arasındaki istikrarlı ilişki, Doğu-Batı ticaretinin gelişiminde son derece önemli rol oynadı. Çin ile Avrupa arasındaki ipek ticareti, Arşaklı tacirlerin kontrolü altındaydı. Karadan yapılan ticarete ek olarak, Arşak tacirler de Basra Körfezi'ni merkez olarak almıştı ve Doğu'da Hindistan ve Batıda Roma ile ticaret yaptı. Kara veya deniz yolu yoluyla olması farketmeksizin, Çin ipeğinin Akdeniz'e sevkıyatı için her zaman Arşak devleti tacirlerine ihtiyacı vardı. M.S. 97'de, Ban Chao, Elçi Gan Ying'i Arşak devletine gönderdi. Basra Körfezi'ne ulaşınca, Gan Ying, Roma İmparatorluğu'nu ziyaret etmeye niyetlendi. Ancak Arşak devleti, ipek ticareti üzerindeki tekeli kaybedeceğinden endişe duydu ve Han Çinlileri ile Roma İmparatorluğu arasında doğrudan temas kurulmasına izin vermek istemiyordu. Bu nedenle, Arşak liderleri yolculuk risklerini abarttı ve Gan Ying'i yolculuğun zorlukları nedeniyle geri dönmeye ikna etti.

Arşak'ın ortaya çıktığı yer bu bölgedeki (bugünkü Nisa, Türkmenistan), 'Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ın 15 km batısında bulunan Bağır (Bağır) Köyü idi. Nisa sit alanı aralarında 1,5 km mesafe olan eski kısım ile yeni kısımdan oluşuyordu. Nisa (Eski Nysa), Arşak kraliyet ailesinin yaşadığı yerd. Yeni Nissa (Nysa), Arşak'ın yönetim merkeziydi. Eski şehir M.Ö. 3. yüzyıl ila M.S. 3. yüzyıl arasında varlığını sürdürmüştü. UNESCO tarafından 1991 yılında yapılan Kara İpek Yolu araştırmasına katıldığım zaman, bu kitabın yazarı Eski Nisa'yı (Nysa) ziyaret etti. Surlar boyunca inşa edilmiş kuleleri ile muhteşem ve yüksek surlar hala durmaktadır. İç şehir 14 hektarlık bir alana sahipti ve buranın sadece 2 hektarı kazıldı. Arkeolojik araştırmalar, 1930'larda saygın bilim insanı Ma Song önderliğinde başladı. Kazı 2. Dünya Savaşı sırasında geçici olarak durdurulmuş ve savaştan sonra yeniden başlatılmıştır. Bugün İtalyan bilim insanları da buradaki arkeolojik çalışmalara katılıyorlar. Araştırmalar, başlangıç olarak eski Nisa'nın (Nysa) genel tanıtımını yapmıştır. Daha çok kerpiçten yapılmış ve nadiren de tuğladan yapılmış olan Arşak binaları bir şekilde Çin'in Turfan kentindeki Gaochang ve Jiaohe antik kentindeki binalara benziyordu. Nisa'da (Nysa), sakin görünümlü, zarif ve Venüs heykeliyle karşılaştırılabilir ve Arşak heykeltraşlığının şaheseri olarak görülebilen, çıplak bir tanrıçanın Yunan tarzı mermer heykeli dahil pek çok kültürel kalıntılar çıkarıldı. Eski Nisa'da düzinelerce 50 cm uzunluğunda fildişi oyulmuş kaplar toprak altından çıkartılmıştır. Mutfak eşyalarının uç kısımlarına güzel Yunan tarzı benzeri hayvan veya şekiller oyulmuştu. Tarihçinin Kayıtları'na göre, Batı Bölgelerinin en güçlü ülkesi olan Arşak, birkaç bin li boyunca yüzlerce irili ufaklı şehri yönetmişti. Zhang Qian, Arşak'ın düzinelerce kentini geçtikten sonra, başkentine elçi yardımcısı göndermişti. Daha sonra da, Arşak hükümdarı Çin'i ziyaret etmeleri için elçiler göndermişti. İmparator Wudi'ye Roma İmparatorluğu'ndan tutsak ettikleri vodvil

oyuncuları ve deve kuşu yumurtaları hediye ettiler. Arşak Krallığı başkentini birkaç kez değiştirmişti. Zhang Qian'ın elçilerinin ziyaret ettiği başkentin Eski Nissa olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak, elçilerin en azından buradan geçtiğinden veya duyduklarından eminiz.

Batı Bölgeleri Tarihi'ne ve Son Han Hanedanlığı Tarihi'ne göre, Arşak'ın "Merv'in doğu sınırına küçük Arşak deniyor". Merv'in coğrafi konumu, Türkmenistan'ın güneyindeki günümüzdeki Marı Vahası'na yakındır. Murghab Nehri'nin daha aşağı kesimlerinde bulunan vaha, eski Horasan bölgesinin merkezlerinden biri ve Kara İpek Yolu üzerinde önemli bir aktarma istasyonudur. Merv şehrinin ilk kurulduğu yer, yeni Marı kentinin 30 km doğusundaki eski Maroons tarihi sit alanlarındaydı. Murghab Nehri, eski Marı Vahası'nın su kaynağıydı. Su yollarının sürekli değişmesi nedeniyle, buna uygun olarak siyasi ve ekonomik merkezler aralarındaki mesafe çok olmasa bile sık sık değişti. Bugün, tüm sit alanı devlet koruması altındaki bir tuzla üzerindedir. Merv sit alanına Pers İmparatorluğu döneminde (Çin'in İlkbahar ve Sonbahar Dönemi) Eric Kara (Erk Kale) deniliyordu. Merv, M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllar arasında Merv Vahası'nın merkezinde inşa edilmiştir. 20 hektarlık bir şehir merkezi alanına, şehri kuşatan 25 metre yükseklikteki büyük surlara ve temel yüksekliği 15 metre olan görkemli saraylara sahipti: Erk Kala (Kale), Gavur Kala, Sultan Kala, Abdullah Han Kala, Bayram Ali Han Kala, Türkmenistan'ın güneyindeki Murgab Deltası ve Vahası (etrafı çevrilmiş).

Buradan Murgab nehri doğar ve 850 km'lik uzun bir yol kat eder ve Kara Kum Çölü'nden kuzeye doğru kaybolur.

Konumu Gonur gibi, Merv de Murgab nehri deltasında bulunur ve bölge genellikle üçüncü Vendidat ülkesi olan Mōuru'nun (Margiana) eski toprakları olduğu kabul edilir. Merv (Farsça Marv) antik kenti, Afganistan'la sınırdaş olan Güney Doğu Türkmenistan'ın aynı isimli eyaletinin veya vilayetinin merkezi Marı (Merv'in bozulmuş hali) kentinin 30 km doğusunda bulunur. Vilayetin 87.000 kilometrekarelik bir alanı ve 1995 yılı itibarıyla 1.146.800 nüfusu vardır.⁴⁵ Ortaçağ'da Merv'in dünyanın en büyük şehri olduğu ileri sürülmektedir. Seleukos İmparatorluğu zamanlarından Müslümanların egemenliğine kadar (Çin'deki Doğu Han Hanedanlığı'ndan Tang Hanedanlığı'na kadar), Merv'in merkezi Gavur-Kala sit alanı içindeydi. Gavur, Arapça "Kafir" ("dinsiz" anlamına gelir) kelimesinin Türkmençe'deki hatalı bir biçimiydi. "Kala", Arapçada "saray" anlamına gelir. Gavur-Kala'nın sit alanı toplamda 360 hektardan daha büyüktü. Arşak Krallığı'nın en büyük kentinde Yunan tarzı birkaç yapı kalıntısı toprak altından ortaya çıkarılmıştır.

45 Merv'in kalıntıları M.Ö. 6. yüzyıldan 18. yüzyıla tarihlenen, Erk Kala, Gyaour Kala, Sultan Kala, Abdullah Han Kala ve Bairam Ali Han Kala olarak bilinen beş surlu şehirden oluşmaktadır, antik, ortaçağ ve ortaçağ sonrası Merv dönemlerine karşılık gelecek gelecek şekilde üç gruba ayrılmıştır.

751 yılında, Tang Hanedanlığı ordusunun Talas'ta Arap ordusu tarafından yenildiği zaman, Du Huan adlı bir Çinli devlet görevlisi tutsak alındı. Du Huan, Merv şehri üzerinden Abbasi Krallığı'na gitti. Du Huan'ın kayıtlarına göre, Merv'in demir kapılı, 15 li uzunluğunda şehir surları vardı. Kentin içinde tuzlu bir gölet ve iki Budist tapınağı vardı. Doğu-batı yönündeki uzunluğu 140 li (70 km) ve güney-kuzey yönündeki mesafesi 80 li (40 km) gelen Merv kenti, sürekli köylere, bol ağaçlara sahipti ve gelişmiş sulu tarım yapıyordu. Vaha, bataklık kumu ile çevriliydi. Du'nun on iki buçuk yüzyıl önce gördüğü Merv, bugünkü Gavur-Kala sit alanıydı. Eski Sovyetler Birliği'nin araştırmacıları orada uzun süreli arkeolojik araştırmalar yapmıştı. Şu ana kadar kazılan eski binalar, Du Huan'ın Seyahat Günlüğü'nde (Jing Xing Ji) belirttiği iki Budist tapınağını kapsıyor. Kazı alanlarından birini ziyaret ettik. Sit alanında Sakyamuni'nin heykelinin başı ve Sanskritçe yazıt gün yüzüne çıkartılmıştır. Heykel başının boyutuna istinaden, Buda heykeli muhtemelen 10 metreden daha yüksekti. Eski Sovyetler Birliği bilim insanlarının araştırmalarına göre, tapınak 3. ve 4. yüzyıllar arasında inşa edilmişti ve kentte Du Huan'ın tanımladığı gibi bir tuz göleti vardı. Bu bölgede, 3. ve 4. yüzyıllar arasındaki döneme ait Nesturi ve Manişt (Manici) Manastırları da bulundu.

I. Deri Üzerine Soldan Sağa Doğru Yazılan Arşak (Part) Dili

Geç Dönem Han Hanedanlığı Tarihi, Coğrafi Kayıtlar kitabına göre, Han elçileri, Arşak Krallığı'nın önde tarafında kralın resmi ve arka tarafında kraliçenin resmi bulunan gümüş paralar kullandığını ve kral değiştiğinde yeni paralar döküldüğünün farkına varmışlardı. Ayrıca, Arşak halkının "deri üzerine soldan sağa" yazdığını, bunun da Çince yukarıdan aşağı yazma adetinden farklı olduğunu belirtmişti. Tarihsel belgeler tek başına Arsasid (Arşak) dilini tam olarak anlamamızı sağlayamaz. Berlin Antropoloji Müzesi, Turfan'da kazı yapmak için sırasıyla 1902-1903, 1904-1905, 1905-1906 ve 1913-1914 yılları arasında Şincan'a 4 araştırma ekibi gönderdi. Turfan tapınaklarının bulunduğu bölgede bol miktarda kutsal metin buldular. Burası, Maniştizm'in (Maniştizm, Manicilik) toplanma noktası olmalıydı. Daha sonra, Rusya'dan, Japonya'dan ve Çin'den gelen arkeologlar Gaochang antik kentinde de bazı kutsal metinler buldular.

Bu kutsal metinler Berlin'e geri taşındı ve Avrupalı dilbilimcilerin çok dikkatini çekti. Araştırmalar, bu kutsal metinlerin çok azının kabaca Pars dilinin (Parsic veya Orta Farsça) Güney kolundan oluşan, İranlı bilim insanları tarafından genellikle Pehlevice olarak adlandırılan Orta Batı İran diliyle ve İranlı bilim adamları tarafından Kuzey Pehlevice olarak adlandırılan bir Kuzey İran dil kolu olan Arsasid (Arşak) dili ile yazıldığını göstermiştir. İki kol da oldukça benzerdi. Uzmanlar, Turfan'da gün ışığına çıkarılan bazı Manişt kutsal metinlerin Arsasid dilinde

yazılmış olduğunu anladılar. Kutsal metinlerde kullanılan dile yazar tarafından Pahlavani dili denilmiştir ; bu dilin adı Arşak (Arsasid) halkının kendileri tarafından verilmiş olmalıdır. Öyleyse, Arsasid (Arşak) diliyle ilgili en ayrıntılı materyaller Çin'in Şincan Özerk Bölgesi'ndeki Turfan'da gün yüzüne çıkartılan Maniheizm inancının ve takipçilerinin inançlarını anlatan kutsal metinlerdir. Araştırmacılar ayrıca, Pahlavani diliyle yazılmış bazı kutsal metinlerin kelime hazinesi, sözdizimi ve diksiyonunun diğer lehçelerden etkilendiğini bulmuşlar ve yazıların Maniheizm keşişler tarafından güney Pehleviceden çevrildiğini varsaymışlardır. Bu metinlerin yazıldığı tarih hala belirlenmemiştir. Tuhaf kayıtları olan bazı kutsal metinlere göre, Pahlavani diliyle yazılmış bu yazılar aralarında en az iki asırlık bir zaman aralığı olan kabaca iki dönemden kalmıştı. İlk dönemden kalma bazı eserler, Maniheizm keşişlerin ve onların müritlerinin yaşamı üzerineydi ve muhtemelen 4. yüzyılın sonunda tamamlanmıştı. 5. ve 6. yüzyıllara ait eser yoktu. Bu nedenle, bilim insanları Pahlavani dilinin kullanımına bu dönemde ara verildiğini, Sasani İmparatorluğu'nun resmi dili olan Parsik'in (Orta Farsça) Doğu'da yaygınlaştığını varsayıyordu. İranlı bilim insanları, bunun Kuzeydoğu'dan gelen Eftalitlerin (Ak Hunlar) işgalinden kaynaklandığını ve Sasani birliklerinin Doğu'da işgale karşı koymak için askeri noktalar oluşturduğunu düşünüyordu.

İkinci dönemde, Batı Türkleri (Batı Göktürkler) Soğdiana'da hüküm sürdüler. Pahlavani dilinde derlenen dini eserler şekillendi. Bölgede Pahlavani dili kullanılmasına rağmen, bazı değişiklikler bilinçsizce meydana gelmiş ve yavaş yavaş Farsça dönemine girilmiştir. Bu özellik, yani sözlü ve yazılı dillerin bölünmesi, bu dönemin bilimsel ve edebi eserlerinde açıkça görülüyordu. Yazarlar eski kelimelerle yazmakta zorlanıyorlardı, ancak Farsça'nın (eski Pers dili) kelime ve sözdizimleri hala çalışmalarında görülüyordu.

II. Çin'deki Arşak Keşişleri

Zhang Qian, Batı Bölgelerini ikinci kez ziyaret ettiğinde, Arşak Krallığı doğrudan bağlantılar kurmak için Orta Ovalar bölgesine yani Çin'e elçiler gönderdi. Elçiler, İmparator Wudi'ye "büyük kuşların yumurtalarını" ve "İskenderiye Vodvil Sanatçıları" hediye etti. "Büyük kuşların yumurtaları" devekuşu yumurtaları olmalı ve ünlü Mısır şehri İskenderiye ile Roma İmparatorluğu'na gönderme yapıyor olmalı. Asoka'nın hükümdarlık döneminin başlarında, Budist rahipler Budizmi teşvik etmek için Arşak İmparatorluğu'nu ziyaret etmişti. İlk günlerde, Arşak İmparatorluğu'nun doğu sınırı, bugünkü Hindukuş dağlarına uzanıyordu. Mithradates döneminde (M.Ö. 123.-M.Ö. 88), Arşak İmparatorluğu Hindistan'ı güneyine kadar işgal etti ve Kuzeybatı Hindistan'daki İndus Nehri ile Chenag Nehri arasında Taxila'yı ele geçirdi. Aşağı yukarı Kuşan İmparatorluğu'nun kurulduğu

dönemde, Budizm Arşak İmparatorluğu'nda yayılmaya başladı. Batı Bölgeleri Tarihi, *Han Hanedanlığı Tarihi*'nde şöyle yazıyordu: "Arşak Krallığı, çok bol kaynağa sahipti ve İskenderiye Propthasia ve Kophen'e (Kabil) benzer geleneklere sahipti". Budizm, Hindistan'ın kuzeybatısındaki Keşmir'de bulunan Kophen'de (Kabil) hakim inanç oldu.

Arşak İmparatorluğu'nun kontrolü altında olan bölgede yani bugünkü Afganistan'ın batısındaki Gandhara yakınlarındaki Garlarbat Havzası'nda, 1. ve 2. yüzyıllarda inşa edilmiş bazı Budist tapınağı kalıntıları bulundu. Budist kutsal emanetlerin saklandığı toprak altından çıkarılmış altın kazanların üzerine Budist kabartmalar kazınmıştı. Hinayana (Budizmin iki ana kolundan biri), Arşak İmparatorluğu'nda uzun bir süre yaygın olmuştur. Budizm'in Arşak'daki yayılımı, Doğu Han Hanedanlığı İmparatoru Huandi'nin hükümdarlığında Jianhe Dönemi'nin 2. yılında (148) Çin'e gelen An Shih-kao'nun deneyimlerinden ve kutsal metin çeviri çalışmasından açıkça görülebilir. An Shih-kao, İmparator Lingdi'nin (2. yüzyılın sonu) hükümdarlığı altında olan Doğu Han Hanedanlığı döneminin sonunda Çin'e gitti. An Shih-kao'nun deneyimleri Liang Sengyou (Liang Hanedanlığı'ndan Keşiş You) tarafından Tripitaka'nın Çevirisi Üzerine Notların Bir Derlemesi (Chu San Zang Ji Ji) Cilt 13'te kaydedilmiştir. Bu kitaba göre, An Shih-kao Çin'e gelmeden önce Budizm'i kendini geliştirmek için kabul etmişti ve "Abhidhrama çalışmasında iyiydi ve Budist sutraların (vecizelerin) inceliğini kavradı". Asil bir prensti ve babası öldükten sonra keşiş olmak için tahttan vazgeçti. Bu, Arşak İmparatorluğu'nda Budizm'in yaygınlığını gösterir. Muhtemelen, Budizm'e inanan birçok dük ve soylu vardı. Abhidhrama, "büyük yasa" anlamına gelen Sanskritçe bir kelime idi. Tez veya teori için kapsayıcı genel bir terimdir. İlk Abhidhrama tarikatın "dünyadaki tüm varlıkları" tartıştığı teorik bir çalışmasıydı. Mezhep, "Zen meditasyonuna" özellikle dikkat etti, yani ilk Budizm'in temel teorilerini Zen meditasyonu ile iyice öğrendi. Başka bir Arşaklı An Xuan, An Shih-kao'nun sözlü talimatlarına ve Yan Fotiao'nun kayıtlarına dayanarak Mahayana klasiği Fajing Sutra'yı ve Dabaoji Sutra'nın Yujia Yaşlıları Toplantısı'nı çevirdi. An Xuan seyahat eden bir işadama ve bir Budist mürit idi. Bu Arşak İmparatorluğundaki tacirler arasında oldukça az sayıda Budist olduğunu gösteriyordu. Batı bölgelerinden Çin'e gelen ilk keşişlerin çoğu, Arşak halkındandı. Yukarıda bahsedilen An Shih-kao en etkileyici olanıydı. An Shih-kao aynı zamanda An Qing olarak biliniyordu. Ancak ikisi de onun Çince isimleriydi ve asıl ismi hala bilinmemektedir.

An Shih-kao'nun çağdaşı olan Mi, Yinchiru Sutra'ya Notlar kitabında şöyle yazmıştı: "An Shi-kao tahttan vazgeçti ve mutlu bir şekilde bir Budist olarak yaşadı". Üç Krallık Dönemi'nde Wu Devleti'nden Kang Zenghui tarafından yazılmış olan *Anbanshouyi Sutra'yı Önsöz'e* göre An Shih-kao "Arşak Kralı'nın doğuştan oğluydu,

devleti amcasına bırakmış ve memleketini de terketmişti". Bu kayıtlar, An Shih-kao'nun Arşak kraliyet ailesinden olduğunu göstermekteydi. Çinli bilim insanı Feng Chengjun, 1930'larda An Shih-kao'nun kökeni hakkında araştırmalar yaptı ve 1. yüzyılın sonlarındaki Arşak Kralı II. Pacorus'un oğlu Parthamasiris olduğuna inandı. M.S. 97'de, II. Pacorus vefat etmiş ve kardeşi Cosroes tahtta çıkmıştı. Parthamasiris Ermenistan Kralı olmak için çekildi ve sonunda tahttan vazgeçip siyasi nedenlerden dolayı kendisini dini çalışmalara adadı. Arşak'ın kraliyet soyu genellikle Roma ve Latin yazarların kayıtlarına ve eski paralar ve yazıtlara dayanarak belirlenmiştir. *Batı Bölgeleri Tarihi, Sonraki Han Hanedanlığı'nın Tarihi*'ne ve Doğu Han Hanedanlığı İmparatoru Heidi'nin Yongyuan Dönemi'nin 13. yılında (101) *Doğu Han'ı Ziyaret (Dongguan Hanji)*'ten ve *Eski Yazarlar*'dan yapılan *Gizli Uzmanların Kuşları* Cilt 92'deki alıntılara göre Arşak hükümdarı Manqu, Han Hanedanlığı sarayına aslanlar ve büyük kuşlar hediye etmişti. Hükümdar Manqu Farsça'daki Pacorus veya Pankar olmalıydı ve Budist misyoner An Shih-kao (An Shigao) ile aynı dönemde yaşamıştı.⁴⁶

Son yıllarda, Çinli bilim adamı Ma Yong da bazı araştırmalar yaptı ve An Shih-kao'nun II. Pacorus'un oğlu değil, Cosroes'un oğlu olduğunu öne sürdü. An Shi-kao'nun amcası, tahtın halefi, Cosroes'in halefi II. Volagases idi. Ve Cosroes Farsça'daki Khusru (Çince Kusahe) olmalıydı Volagases Farsça'daki Bulash'tur. Başka bir deyişle Han Hanedanlığı'na büyük kuşlar ve aslanlar hediye eden Kral Manqu, An Shih-kao'nun yaşlı amcası olmalıdır. Hükümdar Manqu öldükten sonra kardeşi Khusru tahta çıktı. Khusru, An Shih-kao'nun babasıydı. Khusru öldükten sonra kardeşi II. Bulash tahtı ele geçirdi. An Shih-kao ayrılıp diğer bölgelere gitmek zorunda kaldı. (Doğu Han Hanedanlığının Geç Döneminde Orta Asya'dan Çin'i Ziyaret Eden Araştırmacılar, *Batı Bölgelerinin Tarihi, Coğrafyası ve Kültürel Kalıntıları Üzerine Metin Araştırmaları*, *Cultural Relics Publishing House (Kültürel Miras Yayınevi)*, 1990, s. 46-50) Ma Yong'la ilgili yapılan tespitler Feng Chengjun'kinden daha ayrıntılıydı, hala An Shih-kao'nun kökenini doğrulamak zordur, çünkü onun kraliyet kökenini kanıtlayan tek şey Budist klasiklerinde yer alan birkaç cümledir.⁴⁷ Tanınmış Keşişlerin Biyografileri adlı esere göre, An Shih-kao babası öldükten sonra birçok ülkeye seyahat etmişti. M.S. 230-240 yıllarında Orta Asya ve Hindistan'da seyahat etti ve Doğu Han İmparatoru Huandi'nin hükümdarlığının ilk yılında Çin'e geldi. *Sutra Kayıtları (Jing Lu)* kitabında, Shi Dao'an,

46 An Shih-kao, An Shigao (yaklaşık M.S. 148-180) Çin'in ilk Budist misyoneriydi ve Hint Budist metinlerinin Çin'in bilinen en eski tercümanıydı. Efsaneye göre, Parthia'nın bir prensi idi, Çin'de Budist misyoner keşiş olarak hizmet etmek için Parthia kraliyet tahtı talihinden vazgeçen "Parthian Marquess" adını aldı.

47 Wang Bangwei, *Arshak Rahipleri ve Çin'de İlk Budizm, Çin'de İran Çalışmaları*, Pekin Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 85.

An Shih-kao'nun, İmparator Huandi'nin Jianhe Dönemi'nin ikinci yılında (148) sutra çevirisine başladığını söylemiştir (148). Bu yüzden, An Shih-kao'nun Çin'e geldiği zaman, Jianhe Dönemi'nin ilk yılı (147) olmalıdır. Ancak Çin'e nasıl ulaştığı belli değildir.

An Shih-kao'nun en büyük başarısı, belli başlı Budist klasiklerini tercüme etmesi idi. Kashyapamatang ve Gobharana'nın, Budizm tarihinde sutraları çevirmek için Çin'e gelen ilk rahipler olduğu söylenmiş olsa da, onlar tarafından sutra çevirisi yapıldığı şimdiye kadar kanıtlanmamıştır. Çin'deki sutra iletişim tarihi açısından An Shih-kao, Çin'deki çalışmalara başkanlık eden ve Çin'in çeviri tarihinde oldukça üst sıralarda yer alan ilk tercümandı. Budist sutralar Çince yazılmış değildi ve Çinliler çeviri olmadan onu anlamadı. Sutra tercüme işinin başlangıcında, yabancı rahipler çok önemli bir rol oynadı. An Shih-kao Çin'e geldiğinde Çinli Budistler sutraların içeriğini öğrenmeye acilen ihtiyaç duyuyorlardı. Dolayısıyla onun asıl görevi sutra çevirisi idi. Yan Fudiao, onun tarafından yorumlanan veya tercüme edilen sutraların "birkaç milyon kelime" addedildiğini söylemişti. Sengyou tarafından yazılan *Tripitaka Tercümesi Üzerine Notların Bir Derlemesi*'nde, An Shih-kao'nun 35 set ve 41 cilt sutra çevirdiğinden söz etmiştir. Sui Hanedanlığı'ndan Fei Changfang'ın tarafından yazılmış olan *Üç Tarih Hazinesi (Li Dai San Bao Ji)*, An Shih-kao tarafından tercüme edilen 176 sutrayı listelemiştir. *Kaiyuan Dönemi Budizm'in Kayıtları (Kai Yuan Shi Jiao Lu)* onun 95 sutra tercüme ettiğini söylemişti. Özetlemek gerekirse, An Shih-kao, Budizm tarihinde bol sayıda sutra çevirileriyle ünlenmiştir. An Shih-kao'nun sutra çevirilerine katkısı sadece çevirilerin bolluğu değil aynı zamanda onların yüksek kalitesiydi. Shi Dao'an, "Shih-kao'nun çevirisi, öze odaklanır ve abartılı sözcük seçimi yoktur, eski Hindistan'ın sade ve akıcı tarzıyla uyumludur", demiştir. Sengyou tarafından yazılmış olan *An Shih-kao Biyografisi*'nde, An Shih-kao tarafından çevrilen sutranın "aydınlatıcı bir tartışma, açık söyleyiş biçimi, öngörülü diyalektik ve sade tarz" özelliklerine sahip olduğunu söylemiştir. Tarihte bu konuda önde gelen kişiler, An Shih-Kao'nun çevirilerini ziyadesiyle övmüş ve onu Budizm'in ilk çevirilerindeki en iyi çevirmen olarak onurlandırmışlardır.

Tanınmış Keşişlerin Biyografileri'ne göre, Budist sutraları çevirmenin yanı sıra An Shih-kao "yabancı klasikler, astronomi, coğrafya, tıp, büyüculük ve zooloji alanında bilgiliydi". Çeşitli bilim dalları ile uğraşan ve eğitilmiş bir bilgindi ve Batı Bölgeleri ile ilgili çok sayıda kitap okumuştur. Büyük ünü sayesinde, onunla ilgili Çinli Budistler arasında yayılmış birçok efsane vardı. *Huijiao, Tanınmış Keşişlerin Biyografileri* yazmak için materyaller topladığı zaman, An Shih-kao'nun edimleri üzerine çeşitli versiyonları olan belgeler eline ulaşmıştı. An Shi-kao döneminden biraz daha sonraki dönemde yaşamış olan An Xuan bir Budist müritti ve evde kendi kendini yetiştirdi. Ayrıca sutra çevirisiyle uğraşıyordu ve An Shih-kao'nun Çinli çömezi Yan Fudiao

ile *Fajing Sutra*'yı çevirdi. An Xuan yorum yaptı ve Yan Fudiao bu yorumu kaydetti. *An Xuan'ın biyografisi Tripitaka Tercümesi Üzerine Notların Bir Derlemesi* Cilt 13'te ve *Tanınmış Keşişlerin Biyografileri* Cilt 1'de derlenmiştir. Üç Krallık Dönemi'nde, bir Arşak (Arasid) Sramana'sı (çile çeken keşiş) olan Tanwudi olarak da adlandırılan Tandi, Çin'in kuzeyine geldi. *Tanınmış Keşişlerin Biyografileri* Cilt 1'deki *Tankeluo'nun Biyografisi'ne* göre Wei Hanedanlığı'nın Zhengyuan Döneminin birinci yılında (M.S. 254) Tandi Luoyang'a geldi. Dini öğretilerde bir üstat idi ve ünlü Beyaz At Tapınağı'ndaki sutraları tercüme etti. *Kitaptaki Hukuk Bölümünün öğretileri olan Tan Wu De Jie Mo'nun* bir cildini tercüme etti. Bu Çince'ye çevrilmiş en eski dini öğretilerden biriydi.

Başka bir Arşak (Arsasid) alimi olan *An Faxian Luomojia Sutra* ve *Mahaparinirvana Sutra*'yı tercüme etti. Başka bir Arşak (Arsasid) Sramana'sı (çile çeken keşiş) olan An Faqin, *Daoshenwu Sonsuz Değişim Sutrasını*, *Asoka Biyografisi*'ni ve diğer üç klasikleri, Jin Hanedanlığı İmparatoru Wudi'nin Taikang Döneminde (281) 2. yılından Jin Hanedanlığı İmparatoru Huidi'nin Guangxi döneminin 1. yılına kadar (306) çevirdi. An Shih-kao ve bu Arşak (Arsasid) rahipleri, Çin'e ilk geldiklerinde Çince bilmiyorlardı. Budist klasikleri Çin tapınaklarında yayan ve çevirirken Çinli keşişlerin yardımı gerekliydi. Bazı öğrencilerinin yaptıkları işler ve isimleri Çin tarih kitaplarında kaydedildi. Yan Fudiao, nam-ı diğer Yan Fodiao, An Shih-kao'nun çömezleri içinden en tanınmışıydı. Linhuai'li idi ve An Shih-kao'nun doğrudan çömeziydi. An Shih-kao, An Xuan ve diğer Arşak (Arsasid) rahiplerinin sutraları çevirmesine yardım etmenin yanı sıra, Yan Fudiao da bugüne kadar bir Çinli tarafından yazılan en eski Budist eser olan *Sramana'nın On Önemli Akidesi*'ni (*Sha Mi Shi Hui Zhang Ju*) yazdı. An Shih-kao'nun çömezleri arasında Han Lin, Pi Ye ve Chen Hui de vardı. An Shih-kao'nun öğretilerini miras aldılar ve başkalarına öğretiler. Tanınmış Kangju keşişi Kang Senghui, onların çömeziydi ve An Shih-kao'nun üçüncü kuşak çömeziydi.

II. Kara İpek Yolu Üzerindeki Halkların İkinci Büyük Göç Hareketi

II.1. Kuşan (Rouzhi veya Yüeci) Kültürünün Doğuya Yayılışı

Yaklaşık M.Ö. 125'te Çin elçisi Zhang Qian'ın Rouzhi'ye (Yueci) gelmesinden çok kısa bir süre önce, Rouzhi (Yueci) birlikleri Amuderya Nehri'ni geçip Yunanlı göçmenler tarafından kurulan Daxia devletini (Baktriya) mağlup etti. Özbekistan'ın güneyindeki Gory Baysantau Sıradağları ile Afganistan'ın kuzeyindeki Hindukuş Dağları arasındaki, içinden Amuderya Nehri'nin aktığı toprakları kapsayan Daxia'ya Baktriya da deniyordu. Rouzhi'nin (Yüeci) işgalinden önce, Daxia, Yunan göçmenler tarafından kurulan Baktriya Hanedanlığı'nın hükümrânlığı altında olmasına rağmen çöküyordu. Tarihçinin Kayıtları'ndaki Dayuan Biyografisi'nde de belirtildiği gibi, Daxia, Dayuan'a benzer kasaba ve köylere sahip olan yerleşmeye elverişli bir tarım toplumu idi. Her kentin kendi yöneticisi varken ülkenin en yüksek hükümdarı yoktu. Askeri birlikleri askeri açıdan zayıf ve vasıfsızdı. Sakinleri iyi tacirlerdi. Rouzhi (Yüeciler) tarafından yenildikten sonra, bir milyondan fazla Daxia (Baktriya) halkı Rouzhi (Yüeciler) tarafından köle yapıldı.¹

1 Kuşan hanedanı olan Kuşan, Kusana olarak da yazılıyordu, milattan sonraki ilk üç yüz yıl boyunca Kuzey Hindistan altkutasının, Afganistan'ın ve Orta Asya'nın bazı bölgelerine hükmeden bir halk olan Yuezhi'den gelen yönetici sülaledir. Yuezhi ikinci yüzyılda Bactria'yı fethetti ve ülkesini, biri Kuşan (Guishuang) olmak üzere beş beyliğe böldü. Yüz yıl sonra Kuşan beyi Kujula Kadphises (Qiu Jiuque). Yuezhi krallığının siyasal olarak birleşmesini kendi yönetimi altında sağlamlaştırdı.

(I) Kuşan Hanedanlığı

Tarihçinin Kayıtları'ndaki Dayuan Biyografisi'ne göre, Rouzhi'nin (Yüeciler) işgalinden önce Daxia'nın başkenti Lanshi Şehri'ndeydi. Fetihten sonraki dönemin başlangıcında, Darouzhi (Büyük Rouzhi, Büyük Yüeciler) baş ve vergi tahsilatı ile yetindi. Daha sonra Darouzhi (Büyük Yüeciler), politik merkezini Daxia'daki (Baktriya), Amuderya'nın güneyindeki, daha önceki bölgesine götürdü ve Daxia'nın (Baktriya) eski başkenti Lanshi Kenti'ni kendine başkent olarak seçti. Han Hanedanlığı Tarihi adlı kitapta bu olayla ilgili "Darouzhi (Büyük Yüeciler) başkentini Jianshi Kentinde kurdu" kaydı vardı. Aynı kente Tarihçinin Kayıtları'nda Lanshi, Han Hanedanlığı Tarihinde Jianshi deniyordu. Lan ve Jian'ın yazı karakterleri şekil bakımından benzer fakat telaffuzlarda farklıdır. Peki, Darouzhi'nin (Büyük Yüeciler) başkenti neredeydi? Hangisi doğrudur; Lan mı, Jian mı? Kuşan tarihine ilgi duyan bütün bilim insanları bu tür soruları dile getirdiler. 20. yüzyılın başlarında, Fransız bilim insanı Edouard Chavannes, Lanshi'nin Tacikistan'ın Doğusundaki mevcut Bedakshan'ı (Badhakshsh) ifade ettiğini belirtti. Büyük İskender İmparatorluğu'nun tarihi üzerine araştırma yapan bilim insanı W. W. Tarn, Lanshi'nin Yunanlılar tarafından inşa edilen İskenderiye'ye (bugün Mısır'da) atıfta bulunduğunu düşünüyordu. Çinli bilgin Yu Taishan, Baktriya'nın başkenti Belh (Balkh) kentine atıfta bulunduğunu savundu.²

Lan ve Jian, eski zamanlarda Çince karakterlerin yapısına dayanan fonogramlarından dolayı aynı veya benzer telaffuzlara sahip olmalıdır. Bugünkü söyleyiş ile farklılıkları Çincedeki son 2000 yıldaki değişimlerinden kaynaklanmıştı. Eski Çin fonetiğini inceleyen bilim insanları, eski Çincedeki bileşik ünsüzlük yasası nedeniyle, Lan ve Jian kelimelerinin Han Hanedanlığı'ndan önce "glam" olarak telaffuz edilmiş olmaları gerektiğine inanıyorlardı. Afganistan'da bugünkü Balh'ın (Belh) doğu tarafında, arkeologlar tarafından Tang Hanedanlığı'ndaki Klum bölgesi olduğu tespit edilen Amuderya'nın kuzeyinden Hindu Kush Dağları'na kadar uzanan bir sit alanı vardır. Klum, Lanshi ve Jianshi, aynı şehir için farklı transliterasyonlar olmalıdır.³ Rouzhi (Yüeciler), güneye doğru göç edip yerleştikten sonra, M.Ö. 95'ten M.Ö. 70'e kadar olan dönemde beş kola ayrıldılar. Her kola bir Yavugasa önderlik ediyordu. Doğu ülkelerinden bir unvan olan Yavugasa, kraldan hemen sonra gelen makamı ve "başkan" anlamına geliyordu. Wusun ve Kangju'da da, Türk resmi makamı Yagpu ile aynı kelime olan Yavugasa makamı vardı.

Han Hanedanlığı Tarihi, Batı Bölgelerinin Biyografisi'ndeki kayıtlarına göre, Darouzhi'nin (Büyük Yüeciler) beş kolu şunlardı: Xiumi başkentini Batı Bölgeleri Himaye Devleti'nden (Batı Bölgeleri Protektorası) 2.841 li uzaklıktaki Hemo'da

2 Sacarauca İrki Üzerine Araştırma, Çin Sosyal Bilimler Basını, 1992, s. 62.

3 Hu Siwei, Orta Asya'da Çin, Leiden Yayınları, 1979, s. 119.

kurdu; Shuanmi'nin başkenti Batı Bölgeleri Himaye Devleti'nden 3.741 li uzaklıktaki Shuangmi şehriydi; başkenti Huzao şehri olan Kuşan Batı Bölgeleri Himaye Devleti'nden 5.940 li uzaklıktaydı; Xidun başkenti Bomao şehri ile 5.962 li ve Gaofu başkenti Gaofu ile Batı Bölgeleri Himaye Devleti'nden 6.041 li uzaklıktaydı. Gaofu Yavugasa'sının adı *Sonraki Han Hanedanlığı Tarihi, Batı Bölgelerinin Biyografisi*'nde kaybolmuş ve kitapta Dumi Yavugasa olarak değiştirilmiştir. Bu beş kol, Darouzhî'nin (*Büyük Yüeciler*) Daxia'yı (*Baktriya*) işgal etmesinden önce var olan beş bölgesel devlet olmalıdır. *Sonraki Han Hanedanlığı Tarihi, Batı Bölgelerinin Biyografisi*'ndeki kayıtlara göre, yaklaşık M.S. 50 yılında, Kuşan Yavugasa'sı Jiuque, güçlendi, diğer dört kolu saf dışı bırakıp kendisinin kral olduğu Kuşan İmparatorluğu'nu kurdu. Çin tarih kitapları hem Rouzhi (*Yüeciler*) hem de Kuşan isimlerini kullandı.

Kuşan kuvvetleri batıya doğru Arşak (*Arsasid*) bölgesine yürüdü ve doğudaki Merv kentini ele geçirdi. 1. yüzyılın ortasında, Kuşan'ın toprakları kuzeyde Amuderya Nehri'ne ve güneyde İndus Nehri'nin üst kısmına kadar uzanıyordu. Altın çağında, Kuşan toprakları kuzeyde Aral Denizi ve Kangju'ya, güneyde Ganj Nehri'ne ulaşmış ve Pamirlerin ötesinde Çin'in Şincan bölgesinin güneyine kadar genişlemişti. Kuşan o zamanlar Batı Bölgelerinde önemli bir güçtü. Darouzhî (*Büyük Yüeciler*), veya Kuşan Krallığı batıya doğru göç edip Daxia'yı fethettikten sonra, halkı göçebe yaşam tarzından tarımsal yaşam tarzına geçti ve Pers, Yunan ve Hindistan'ın yerel antik kültürlerini hızla kendine kattı. Kuşan, geniş topraklara ve çeşitli ekonomik biçimlere sahip olmaktan gurur duydu. Güney kısmı esas olarak tarımla uğraşıyordu ve Hindistan ile aynı gelenek ve göreneklere sahipti. Orta kısmı, uzun süre önce kuzeyden gelen, tarım ve hayvancılıkla karışık bir karma ekonomi ile geçimlerini sağlayan Rouzhi (*Yüeciler*) göçmenlerinin yaşadığı bölge idi. *Han Hanedanlığı Tarihi, Batı Bölgelerinin Biyografisi*'ndeki anlatıma göre, "Kuşan Krallığı'nın bölgeleri, Arşak'inkine (*Arsasid*) benzer iklim, kaynaklar, gelenekler ve paraya sahipti." Ancak kuzey kesiminde at yetiştiriciliği ile bol gelir sağlayan göçebe ekonomisi önemli bir ekonomik dayanaktı. Budizm, Kuzeybatı Hindistan ve çevre devletlerine M.Ö. 3. yüzyılda tanıtılmıştır. M.Ö. 2. yüzyılda, Baktriya Yunanlıları tarafından kurulan Hint Sheji Krallığı'nın hükümdarı Milindapanha, Budizm'i kabul etmişti. Böylece, Darouzhî (*Büyük Yüeci*) Krallığı, M.Ö. 1. yüzyıldan önce Budizm ile temas etmeye başladı.

Bu dönemde Brahmanizm'den kaynaklanan Hinduizm, Pers (*İran*) Zerdüştcülüğü, Yunan kültürü ve Budizm birbirlerini etkiledi. Kanişka'nın hükümdarlığı döneminde bazı paralarda Sakyamuni'nin bir Yunan kostümü içinde ve Yunan harfleriyle yazılmış Buda kelimesi ile çevrelendiği resim ve yazı vardı. Zhang Qian, Daxia'dayken (*Baktriya*) Güney Çin'de üretilen Qiong Bambu Çubuğu ve Sichuan Kumaşı gördü. Zhang bunların kaynağını sordu. Daxia (*Baktriya*) halkı

Hindistan'dan alındığını söyledi. Böylece Zhang, Çin ürünlerinin Daxia (*Baktriya*) halkı tarafından çok beğenildiğini öğrendi. Kuşan İmparatorluğu döneminde, Orta Ovalar bölgesinden Rouzhi (*Yüeci*) ülkesine yapılan İpek Yolu yolculukları, esas olarak Güney Şincan'dan geçip Pamirleri aşan Güney güzergahındandı. 1960'larda Şincan Kashgar'ı ve Pakistan'ın kuzeybatı sınır bölgesine bağlayan Çin-Pakistan Karakorum Yolu inşa edilmeye başlandığında, İpek Yolu üzerinde birçok tarihi yer keşfedildi. Çin'in ipeği, vernikli ürünler Kuşan üzerinden Arşak (*Arsasid*) ve Roma'ya satıldı. Roma'nın camı ve değerli taşları, Hindistan'ın baharatları ve fil dişi Kuşan üzerinden taşınıp Çin'de satıldı.

(II) Gandara Sanatı ve Kharosthi Alfabeli

Eski Hindistan'ın kuzeybatı bölgesine işaret eden Gandara'nın merkezi bugünkü Pakistan, Peşaver'dedir ve civarındaki bölgesiyle, doğusu ile batısı arasındaki mesafe 200 km'den fazladır, kuzeybatı sınırında Afganistan'ın güneydoğusundaki bugünkü Hadda ve güneydoğu sınırında bugünkü İndus Nehri'nin doğu kıyıları bulunur. Bir zamanlar Pers İmparatorluğu'nun bir eyaleti olan Gandara'nın kuzeybatı bölgelerinde yüksek dağlar ve güneydoğusunda İndus Vadisi vardı. Büyük İskender'in işgalinden sonra Gandara, Makedonya İmparatorluğu'nun bir parçası haline geldi. Büyük İskender İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Yunanlı göçmenlerin soyundan gelen çok sayıdaki kişi orada yaşadı. Daha sonra bu Yunanlı göçmenler Baktriya devletini kurdular. Hindistan'daki Maurya Hanedanlığı döneminde Asoka, Budizm'i yaymak için Gandara'ya elçiler gönderdi. Çok sayıda siyasi değişiklikler Gandara'yı çeşitli kültürlerin birleşme bölgesi haline getirdi.

Kuşan Krallığı'nın en ünlü hükümdarı Kanişka, Budizm'i büyük bir gayretle destekledi. Başkenti Fulousa'ya taşındıktan sonra (şimdiki Peşaver, Pakistan), Gandara, Kuzeybatı Hindistan'da Budizm'in merkezi haline geldi ve Budist sanatı bakımından bir patlama ile karşılaştı. Yunan kültürünün etkisi altında, sanatçılar Buda'nın sanat eserlerinde görüntülenmesinin yasak olduğu eski sanat geleneğini bozmuş ve Yunan tanrı ve tanrıça resim ve heykellerini taklit eden Yunan ve Roma sanatı tarzı özelliklerini taşıyan çok sayıda Budist resim ve heykel yaratmışlardır. Kazı alanında bulunan bu sanat eserlerine dayanarak, çağdaş Budist tarih bilimcileri ve arkeologlar buna Gandara Sanatı adını verdiler. Gandara Sanatı, M.Ö. 2. yüzyıl Daxia (*Baktriya*) Sanatından kaynaklanmıştır. Kral Milindapanha döneminde basılan sikkelerde Budizm sembolü vardı-dharma çarkı- ama bu sikkeler Buddha'nın görüntüsünü içermiyorlardı. Büyük İskender'in seferinden arta kalan bazı Yunanlılar Daxia'ya (*Baktriya*) yerleşti ve Yunan sanatını Orta Asya'ya getirdi. Arkeologlar, Daxia'nın kültürel kalıntılarının ve binalarının Yunan kültürünün özelliklerine sahip olduğunu ve hatta bazı kalıntıların Yunan eşyalarının taklitleri olduğunu

ortaya çıkardılar. Kuşan Krallığı döneminde, Roma İmparatorluğu Avrupa'daki en büyük güçtü. Roma sanatı, Orta Asya'daki sanatı Yunanlıların torunları aracılığıyla etkilemişti.

Gandara sanatı 1. yüzyıldan sonra ortaya çıkmış ve Eftalitlerin (*Ak Hunlar*) topraklarını işgal ettiği 5. ve 6. yüzyıllardan sonra gerilemiştir. Orta Asya'daki yerel Daxia (*Baktriya*) sanatına dayanan ve Yunan, Roma ve Fars sanatlarından gelen etkilerle şekillenen yeni bir Budist sanat biçimiydi. Gandara sanatının özü Buda heykeli heykeltraşlığıydı. Bilim insanları genellikle Buda heykellerinin ilk olarak Kuşan Krallığı döneminde, yani 1. yüzyılda, Gandara'da ortaya çıktığını öne sürmüşlerdir. Buda heykellerinin Gandara'da görünmesinin nedeni Avrupalı göçmenlerin bölgeye Yunan ve Roma tanrı heykeli üretimi geleneğini getirmeleri ve yerel kültürü Avrupa sanatı ile etkilemeleriydi.

Günümüze kadar gelen Budist tapınakları (pagoda), binaları, heykelleri ve Gandara'daki güzel sanatlar Yunan kültürü ile Orta Asya kültürünün birleşimini göstermektedir. Buda heykellerinin içerdiği ana özellikler, kalın kıvrımları olan Yunan tarzı yün harmaniyelerdi, görünüşleri sakindi ve belirgin biçimde yüksek ve düz burunları, dolgun alınları, kıvrılmış saçları, sade süsleri ve ciddi ifadeleri olan Avrupalı yüzleri vardı. Gandara Budist heykelleri işlem ve kullanılan malzeme farklılığına istinaden yoğrularak yapılmış heykeller ve oyulmuş heykeller olarak ayrılmıştır. Yoğrularak yapılmış heykeller ayrıca alçı heykeller ve kilden heykeller olarak ayrılmıştır. Alçı heykeller kireç, alçı taşı ve ince kumdan yapılmıştı ve hafif sarıya kaçan beyaz renkleri vardı. 1. yüzyılda ortaya çıkan alçı heykeller, ilk Buda heykelleriydi ve günümüzde çoğunlukla Afganistan'ın doğusunda muhafaza edilmektedir. Kuşan Krallığı'nın hükümdarı Gupta döneminde, yani 4. yüzyılın sonundan 5. yüzyıla kadar, alçı heykelleri hala yaygın bir şekilde yapılmaktaydı. Alçı heykeller, Eftalitler (*Ak Hunlar*) döneminde de yapılmış ve Türk dönemine kadar devam etmiştir. Kilden heykeller ayrıca işlemlere ve malzemelere dayanarak kilden beyaz yüzeyli heykeller ve kil heykeller olarak sınıflandırılmıştır. Kilden beyaz yüzeyli heykellerin kireç yüzeylerinde renkli çizilmiş şekiller ve süslemeler vardı. Kil heykellerde renkli çizilmiş desen vardı. Kil heykeller epey sonra, 6. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar olan dönemde, ortaya çıkmış ve giderek batı bölgelerinin yerel tarzlarına dönüşmüş ve daha sonra çevre bölgelere yapılmaya başlanmıştır. Çin'in Budist tapınaklarında, esasen kil heykeller vardı.

Birinci yüzyılda oyulmuş heykeller de alçı heykellerin ortaya çıkmasından biraz sonra ortaya çıkmıştı. Heykel malzemeleri Gandara'nın yerel yeşilimsi gri veya grimsi yeşil kireç taşıydı. Kireçtaşı pürüzlüydü ve mika kristalleri içermekteydi. Taşlama işi yapılmazsa heykelin yüzeyi pürüzlü olacaktı. 2. ve 3. yüzyılda, oyulmuş heykeller hızla gelişti ve Gandara'nın Buda heykelleri bu alanda hakim oldu ve yoğrulmuş heykellerden farklı bir tarzı vardı. Taş oymacılığı sanatı 4. yüzyılda hızla

azaldı ve 5. yüzyılda ortadan kayboldu. Gandara'nın tapınaklarındaki ibadet yerlerinin genellikle kare temelli binaları, Yunan tarzı köşe sütunlarını ve üzerinde Budist öyküleri anlatan kabartma heykeller olan duvarları vardı. Budizm'in yayılmasıyla Gandara Sanatı Çin'in Şincan ve kuzeybatı bölgelerinde bulunan mağara heykelleri ve resimlerine derin etkiler yaptı. Batı Asya'nın Aramice harflerinden kaynaklanan Kharosthi yazısı Farsça'dan alınmıştı. Kelimenin tam anlamıyla Eşek Dudak anlamına gelen Kharosthi, Eşek Dudak Dili olarak da adlandırılmış ve sağdan sola yazılmıştır. Kullandığı heceleme biçimi kuzeybatı Hindistan argosuydu. Eski Hindistan'ın kuzeybatı bölgeleri (bugünkü Pakistan ve Afganistan sınır bölgeleri), Afganistan, Orta Asya ülkeleri ve Çin'in Şincan'ı, Kharosthi'nin kullanıldığı asıl bölgelerdi.

19. yüzyılın sonunda, Batılı kaşifler eski Yutian Devleti'nin ve Lop-Nur merkezli Shanshan Devleti'nin topraklarında, özellikle ikincisinde, Kharosthi dilinde yazılmış belgeler buldu. Çin'de bulunan belgelerin çoğu, kralların kararnameleri, resmi veya özel mektuplar, tahviller ve muhasebe defterleri vb. gibi dünyevi kaynaklardı. Bunlar tarihi, kültürü, toplumu, ekonomiyi, hukuku, askeri işleri ve Shanshan Devleti'nin nakliye işlerini araştırmak için değerli materyallerdi. En önemlisi, Çin'de bulunan belgelerde Shanshan Devleti'nin beş kralının isimleri belli oldu. Bu krallar toplam olarak üç ila dört yüzyıl süren devleti yaklaşık 80-100 yıl yönetmişti. Kharosthi dilindeki tarihsel kayıtlarından bazıları, kayıtları Çince ile karşılaştırmak için kullanılabilir. Şincan'ın eski sakinleri çoğunlukla Hint-Avrupa dillerini konuşan etnik halklardı. Batı Han egemenliğinin Batı Bölgelerine yayılmasından sonraki dönemde, orada yaşayan birçok soylu Çin dilini öğrendi. Doğu Han dönemine ait bazı tahta fişler (*üzeri yazılı tahtalar*) Çincenin Shanshan ve Qiemo halkları arasında yaygın olduğunu kanıtlamıştır. Kharosthi dilindeki tarihi kayıtların (Kharosthi yazısı) keşfedilmesi, Batı Bölgelerinin eski sakinlerinin Doğu Han kültüründen ve Hint-Avrupa kültüründen etkilendiğini göstermiştir.⁴ Şincanlı Yutian, bugün Yutian Maqian adı verilen Çince ve Kharosthi dilinde paralar çıkarmıştı. Bu madeni paralar ortaya çıkınca eski madeni para koleksiyoncularının dikkatini çekmiş ve yabancı Batılı "kaşifler" tarafından gasp edilmiştir. Batı müzelerinde yaklaşık 300 Yutian Maqian sikkesi tescillenmiştir ve çoğunlukla Batı müzelerinde sergilenmiştir, ancak bunlardan Çin'in müzelerinde az sayıda vardır.

4 3. yüzyıldan kalma Kharosthi yazıtları, Kuşan İmparatorluğu döneminde (1. ila 4. yüzyıllarda) Soğdiana ve Bactria'da da bulunmuştur. Ayrıca Luoyong'un daha doğusunda İmparator Ling'in hükümrânlığı dönemindeki (M.S. 168-189) Han Hanedanlığı zamanından kalma Kharosthi örnekleri de vardır. Gandhara'da bulunan en eski Kharosthi örnekleri, M.Ö. 3. yüzyıl ortalarına tarihlenen kaya sütunlarına oyulmuş Ashokan fermanlarında görülebilir. Bir sonraki yüzyıl boyunca, kısa ömürlü Hint-Yunan krallığının kurulmasından sonra Gandhara'da bir para birimi sistemi uygulanmaya başlayınca, Kharosthi yaygın olarak sikke yazılarında kullanılmıştır. Basılan sikkelerin hem Yunan hem de Prakrit dilinde bazen Brahmi ya da Kharosthi karakterleriyle yazılmış iki dilli yazıları vardı.

(III) Çin'deki Kuşanlılar

Eski Budistler, dünyada yalnızca 4 ülkenin, yani Çin, Hindistan, Rouzhi (*Yüeçiler*) ve Huguo'nun (Persler ve onun Batı'sındaki ülkeler) bulunduğu inanıyorlardı. Çin Doğuydu ve büyük nüfusu ile ünlüydü, güneydeki Hindistan filleriyle, batıdaki Huguo hazineleriyle ve Rouzhi (*Yüeçiler*) yani Kuşan atlarıyla tanınmıştı. Bu dört ülkeden biri olan Kuşan, Doğu-Batı alışverişleri için önemli bir aktarma merkezi olarak, Doğuda Çin'den, Güney'de Hindistan'dan ve Batıda Roma'dan gelen malların havuzuydu. 1930'larda, arkeologlar, Kuşan döneminin kutsal koleksiyonunda Hindistan'dan fildişi ve kemik kutsal yazıları, Çin'den verniklenmiş eşyalar, Batı Asya'dan cam eşyalar, alçı ve bronz heykeller buldular. Vima Kadphises'in hükümdarlığı döneminde, Kuşan'ın altın sikkeleri, Roma sikkelerinin özelliklerine göre döküldü. İstatistikler, Kanışka'nın hükümdarlığı döneminde Kuşan sikkelerinde 6 çeşit Yunan ve Roma tanrısı resmi, 5 çeşit Hint tanrısı resmi ve 17 çeşit İran tanrısı resmi olduğunu göstermektedir.

Batı Bölgeleri'nin bir komşusu olarak Kuşan'ın Çin ile yakın ilişkileri vardı. Doğu Han'ın ilkyıllarında, Ban Chao ve oğlu Ban Yong Batı Bölgelerini yönetirken, Kuşan ve Çin birbiriyle bazı savaşlar ve barış görüşmeleri yaptı. Daha sonra, Kuşan, Vima Kadphises'ten önceki krallar olan Soter Meges ve Kaniska'nın egemenliği altında girdi. Kuşan ayrıca, Ban Chao, Cheshi ve Shule isyanını bastırırken yardım teklif etti. 90'da, Doğu Han'a yapılan bir evlilik teklifinin reddedilmesinden sonra, Kuşan hükümdarı yardımcısı Xie'yi, 70.000 askerin başında Pamirleri aşip Doğu Han'ın yönetimi altındaki Batı Bölgelerini istila etmesi için gönderdi. Ban Chao, Shule'deki savunma çalışmalarını güçlendirdi ve istilacı düşmanın kullanabileceği hiçbir şey bırakmadı. Sonunda, Kuşan ordusunun gıda arzı yetersiz kaldı ve her iki taraf da barış anlaşmasına vardı. Kaniska'nın saltanat döneminde, Kuşan birlikleri Pamirleri tekrar geçip Çin'in Tarım Havzası'na geldi. Sonraki Han Hanedanlığı Tarihi, Batı Bölgelerinin Biyografisine göre, İmparator Andi'nin (114-120) hüküm sürdüğü ilk yıllarda, Şule hükümdarının amcası, Kuşan'a rehin olarak gönderildi ve daha sonra Kuşan birliklerinin eşliğinde tahta çıkması için geri getirildi. Batı Bölgeleri üzerine Büyük Tang Kayıtlarında, bölgedeki bir kaç ülke Kuşan'ın gücünden korkmuş ve oğullarını oraya rehine olarak göndermişlerdi. II. Vasudeva ve Kitara, Kaniska'dan sonra Kuşan'ın ünlü krallarıydı. *Üç Krallık Tarihi'ndeki Wei Tarihi*, İmparator Mingdi'yle ilgili Kayıtlar'a göre, Çin Wei Hanedanlığı İmparatoru Mingdi, Kuşan Krallığı Budizm'in doğuya yayılmasında oldukça önemli bir rol oynadığı için Darouzhi hükümdarı II. Vasudeva'ya Wei Hanedanlığı dostu ünvanını vermişti. Üç Krallık Dönemi'nin bir bilim insanı olan Yu Huan tarafından yazılmış olan *Üç Krallık'ın Tarihi'ndeki Wei Tarihi*, *Doğudaki Yabancı Ülkelerin Biyografisi* ve *Wei'nin Kısa Tarihi*, *Batıdaki Yabancı Ülkelerin Biyografisi'nde* şöyle deniyordu:

“Batı Han’dan İmparator Aidi’nin hükümranlığındaki Yuanshou Dönemi’nin birinci yılında, saray akademisyeni Jinglu (veya Wei Tarihinin Kayıtları, Budistler ve Taoistler üzerine Kayıtlar’daki Qin Jingxian) Darouzhi Krallığı hükümdarı tarafından gönderilen elçi Yicun’un verdiği sözlü eğitim talimatları ile Budist Sutraları (vecizeleri) öğrendi. Ona Fuli (Budha) adı verildi. Budist Sutralar’daki anlatılan hikayelere göre Linpusai, Sangmen, Bowen, Şumnu, Baishuxian, Biqu, Chenmen sözcüklerinin hepsi çömezlerin isimlerini ifade eder.”

Yukarıdaki alıntıda “Ona Fuli adı verildi” ifadesinin anlaşılması zor. Sutraların Darouzhi dini misyoner elçileri tarafından yayılması da Diller, Dünya Masallarının Yeni Bir Anlatımı isimli kitapta, “Ona Fudou adı verildi” olarak yazılmıştı. Bu kayıt, açıklanamayan bir kelimeyi “Fuli” yi daha açık hale getirdi. Bu kelimenin doğru versiyonu Buda’yı ifade eden Fudou olmalıydı. Batı Han’da Budist Sutra’ya Fudou Sutra da deniliyordu. Fudou Sutra’da, “Linpusai” “upasaka” (din işiyle uğraşmayan erkek) anlamına geliyordu ve Sangmen, Shumen ve Chenmen, Sramana’ya benziyordu. Tutarsız çeviriler ilk günlerde sıkça yapıldı. Fudou Sutra muhtemelen Benqi Sutra, Benxing Sutra ve Buda’nın hayatını anlatan diğer sutralara benzeyen klasik bir Buda metni idi. Bu metin tarih kitaplarında Budizm’in Orta Ovalar bölgesine yayılmasını anlatan en eski kayıttır.

Darouzhi Kralı’nın elçisi Yicun tarafından verilen Budist Sutraların sözlü eğitim talimatı Hint Budizminin öğretilmesi için kullanılan yaygın yöntemlerle uyumluydu. Sözlü öğretim Budizm öğretiminde geleneksel yöntemdi. Çin’in Doğu Han Hanedanlığı dönemindeki ilk Budist sutra çevirileri de sözlü talimatlarla yapılmıştı. Kuşan krallığı, Budizm’in doğuya doğru yayılması için önemli bir aktarma noktasıydı. Yicun’dan sonra Doğu Han Hanedanlığı ve Üç Krallık Dönemi’nde Budist sutraları tanıtmak için Orta Ovalar bölgesine birkaç Kuşan keşişi geldi. Çin tarihsel anlatılarında bunlar Rouzhi (Yüeci) halkından kişiler olarak adlandırıldılar. Daha sonra, Budizm daha da doğuya Kore ve Japonya’ya yayıldı ve Doğu Asya’daki en önemli dinlerden biri haline geldi.

Han ve Wei Hanedanlıklarında, Orta Ova halkı yabancı keşişlerin adlarına genellikle geldikleri ulusların kısaltmasını bir soyadı olarak eklerdi, örneğin Hindistan için Zhu, Anxi için An, Kangju için Kang ve Kuşan için Zhi gibi. Zhi Loujiachen -diğer adı Zhi Chen- Kuşan’lıydı. *Tripitaka’nın Tercümesi üzerine Notların Derlemesi*’ndeki *Heshou Yanleng Sutrası* Cilt 7’ye göre Zhi Chen Doğu Han Hanedanlığı döneminde İmparator Huandi ve İmparator Lingdi’nin hükümranlıkları sırasında (147-188) Çin’e geldi. Çin’i ziyaret eden yabancı keşişlerinden bazıları Çince konuşabiliyordu, ancak Zhi Chen de dahil çoğu Çince yazamıyordu. Luoyang’daki bir tapınakta sutraları çevirdi ve Meng Fu ve Zhang Lian da dahil olmak üzere Çinli keşişler bu çevirilerin yazılmasına yardım ettiler. Doğu Han İmparatorluğu döneminde (168-220)

İmparator Lingdi ve İmparator Xiandi'nin hükümdarlıkları sırasında (168-220), bir başka Kuşan sramanası (çile çeken keşiş) Zhi Yao, Luoyang'da da büyük ün kazandı. *Tanınmış Keşişlerin Biyografileri* Cilt 1'deki *Kang Keşişleri Biyografileri* kitabına göre Zhi Chen'in Çin kültüründen derinden etkilenmiş bir Rouzhi olan Zhi Liang adında bir Kuşan çömezi vardı. Wu Devleti döneminde yaşayan başka bir Rouzhi olan Zhi Qian da aynı kitapta kaydedilmişti. Zhi Chen ilk önce Çin'i dolaştı ve Zhi Liang'dan altı ülkenin dilini öğrendi. Çin'deki Kuşanlıların çoğu dini sutra metin çevirileriyle uğraşıyordu.

II.II. Kara İpek Yolu Boyunca Yaşayan Halkların Etnik Harmanlanmasının Doruğa Ulaştığı Dönem

Wei ve Jin Hanedanları dönemi, Çin'in etnik halkları arasındaki ilişkilerde ciddi değişikliklere tanık oldu. Kuzeyin göçebe halkı, yerleşmek ve Han halkı ile yakından iletişim kurmak için sürekli olarak Orta Ovalar bölgesine göç etti. Daha sonra zor kullanarak uzun veya kısa sürelerle var olan ayrı yönetimler kurdular ve sonunda Han halkına karışıp kayboldular. Batı ve Doğu Han Hanedanlıklarında, Orta Ovalara göç eden Kuzeyli göçebeler, esas olarak Xiongnular ve onların askerlerinden Han'a teslim olmuş kişilerdi. Kuzeyli halklarının göçü o zamanlar büyüklük bakımından kayda değerdi. Wei ve Jin Hanedanlıklarında, Orta Ovalardaki savaşlar yüzünden göçebelerin güneye doğru göçleri daha yoğundu. Jin Hanedanlığı Tarihi, İmparatoru Wendi ile ilgili Kayıtlar'a göre, göç eden nüfus 8,7 milyondan fazlaydı. Jiang Tong'un yazdığı *Batılı Etnik Grupların Göçü Üzerine (Xi Rong Lun)* kitabındaki tahmine göre İmparator Huidi-Jin'in hükümdarlığı döneminde Guanzhong Ovası'nda yaşayan bir milyondan fazla insan vardı ve göçebe göçmenler nüfusun yarısını oluşturuyordu. Göçmenler genellikle dağınık yaşıyorlardı ve Han halkı arasında küçük topluluklar halinde yaşamak için bir araya gelmişlerdi.

Göçebe göçmenler küçük topluluklar halinde yaşadılar ve cesur olma geleneklerini sürdürdüler. Çinli Han'ın bölgesel savaş ağaları için yeni asker kaynakları haline geldiler. *Üç Krallık'ın Tarihi*, *Wei Tarihi*, *Zheng Hun'un Biyografisi*'ndeki Han ile ilgili Kayıtlar'da yazılanlara, Huangzhongyi ve beş başka kaynağa göre Dong Zhuo'nun birliklerinin Xiongnu, Tuge (Xiongnuların soylu bir boyu olan Tuge, *Tarihçinin Kayıtları*'nda ve *Han Hanedanlığı Tarihi*'nde Xiutu ve Xiutuge olarak kaydedilmiştir.) askerleri vardı. Cao Cao'nun birliklerinde de Dingling ve Tuge halkından askerler ve "dünyaca ünlü" Wuhuan süvarileri vardı. Orta Ovalar bölgesinde uzun bir süre yaşadıkdan sonra, Kuzeyli göçebe halkı yavaş yavaş göçebe hayatından vazgeçip tarıma alıştı ve böylece kalıcı olarak yerleşti. Devlet bunları hane halkı kütüğüne kaydedip zorunlu çalışmaya ve vergi ödemeye zorladı. Birçoğu Han toprak ağalarının sömürü nesneleri haline geldi. Jin Hanedanlığı Tarihi, Kraliyet

Akrabası *Wang Xun'un Biyografisi*'ndeki kayıtlara göre, Batı Jin Hanedanlığı'ndaki Taiyuan'da saygın bir aile reisi olan Wang Xun'un "Xiongnu ve Batı Bölgelerinden birkaç bin çiftlik işçisi vardı". Birçok yüksek dereceli memurun da, Xianbei'den (*Siyenpi, Hsien-pi*) uşak ve hizmetçisi vardı. Bazı etnik halkların alt düzey kabile reisleri bile bu şekilde köle gibi muameleden kaçamadı. *Jin Hanedanlığı Tarihi, Shi Le'nin Kayıtlarına* göre, Zhao Hanedanlığı'nın sonraki döneminin kurucusu Shi Le, aslında Jie etnik grubundan küçük bir kabilenin şefi ve askeri komutanıydı ve bir Han toprak ağası ailesinin toprak kiracısı bir çiftçiydi, sonunda Jin Hanedanlığı'na karşı isyan etti. Daha sonra yakalanıp Shandong'a satıldı ve acımasızca sömürüldü. Halklar üzerindeki böylesine baskı Batı Jin Hanedanlığı'nın sonlarında Orta Ovalar bölgesindeki büyük kargaşanın temel nedeniydi. Shi Le, Luoyang şehrini yağmaladı. 312 yılından itibaren Xiangyang'da ikamet etti ve tüm bölgenin en güçlü hükümdarı oldu. Pingyang'ın (bugünkü Linfen, Shanxi) fethi ile 318'de Sarı Irmak'ın kuzeyindeki bütün bölgeyi kontrolü altına aldı. 319'da Liu Yao, kendisini Zhao İmparatorluğu'nun İmparatoru olarak ilan etti, ancak Shi Le, onun hükümrانlığına boyun eğmeye istekli değildi ve Büyük Han (*büyük şan-yü veya shanyu*) ve Zhao Kralı ünvanını benimsedi. Shi Le, Duan'ın Xianbei (*Siyenpi, Hsien-pi*) kabilesini yok etmek için askeri hareketler yürüttü ve bugünkü Henan ve kuzey Anhui'ye sahip oldu. 329 yılında, Eski Zhao İmparatorluğu'nun başkenti Chang'an'a (bugünkü Xi'an ve Shaanxi kentleri) saldırdı ve böylece bu batı bölgelerinin ve dolayısıyla Kuzey Çin'in büyük bir bölümünün hakimi oldu. Bu dönemde Huai Nehri'nin 淮水 Kuzey ve Güney Çin arasındaki sınır oldu. 330 yılında Shi Li imparator ünvanını (İmparator Ming) benimsedi.⁵

Han ile Batı Bölgeleri halkları arasındaki uygarlık farklılıklarına rağmen, farklılıklar arasındaki uçurum yavaş yavaş olarak daralmış ve Han ülkesindeki göçebe halkların Han'la bütünleşmesi ve göçebe halkların torunlarının uzun süredir Orta Ovalar'da yerleşik olması ve Han halkıyla birlikte bir arada yaşamaları nedeniyle göçmenler sonunda Han ulusuyla karışıp kaynaşmışlardır. Doğu Han'ın sonlarından Güney ve Kuzey Hanedanlıklarına kadar süren 300 yıllık bölünmeyi sona erdiren içsel ivme buydu ve Çin yeniden birleşmiş bir ülke oldu.

5 Zhou Hanedanlığı'nın uzun tarihi iki farklı döneme ayrılır.

(I) Xiongnuların Soyunu Devam Ettirenler ve Xianbel (Siyenpi, Hsienpi) Halkı Tarafından Kurulan Devletler

Doğu Han'ın Jianwu Dönemi'nin 24. yılında (M.S. 48), Xiongnu devleti ikiye bölünmüştür. Güney kısmı kendi kendine Han'a teslim oldu ve Çin Seddi'nden içeriye göç etti. Kuzey kısmı kuzeydeki çölde kaldı ve sonra batıya göç etti. Doğu Han, Güney Xiongnu'nun başkanına bir düğ gibi davrandı ve kabilelerine sık sık sığır, koyun ve tahıl verdi. Güney Xiongnu'nun teslim olması, Kuzey Çin'in tarihi açısından çok önemli bir olaydı, Xiongnuların gücünü büyük ölçüde zayıflatmış ve Kuzey halkını savaşmaktan kurtardı. Güney Xiongnu çölün güneyine yerleşti, Han Hanedanlığı'nın kuzey sınırını oluşturarak Kuzey Çin sakinleriyle daha fazla temas kuruyor ve halkların birleşip kaynaşmasına yardımcı oluyordu. Xiongnuların zayıflayıp güçten düşmesi Wuhuan, Xianbei (*Siyenpi, Hsienpi*) ve diğer etnik halkları da Xiongnuların egemenliği altında kalmaktan kurtardı. Daha sonra, Xianbei (*Siyenpi, Hsienpi*) kabilesi yavaş yavaş yükselişe geçti. Sonuç olarak, Güney ve Kuzey Çin'in ayrılması için koşullar yaratıldı. 16 devletin ve Güney ve Kuzey Hanedanlıklarının bir arada yaşadığı dönemlerde, Xiongnu göçmenleri Orta Ovalar bölgesi ve Kuzeybatı bölgelerinde bölgesel krallıklar kurdular; Güney Xiongnuların Tuge halkı tarafından kurulan Erken Han ve Erken Zhao, Hexi vilayetinde Juqu ailesi tarafından kurulan Kuzey Liang, Gansu ve Shaanxi bölgelerinde Tiefu Xiongnu tarafından kurulan Daxia bunların başlıcalarıydı. Xiongnuların Yuwen kabilesi, Doğu Xianbei (*Siyenpi, Hsienpi*) ile karışık kaynaştı ve daha sonra Kuzey Zhou Krallığını kurdu.

Wei Hanedanlığı döneminde, Güney Xiongnular, bağımsız kabile başkanlarının önderlik ettiği 30.000'den fazla hanenin bulunduğu beş kabileye bölündü. Sol Kabilenin Tuge ailesi daha sonra güçlendi. Batı Jin Hanedanlığı'nın erken döneminde, Tuge ailesinin başkanı Liu Yuan, Jin Sarayı'na tam olarak itaat etti ve 5 kabileyi denetimi altına aldı. Batı Jin Hanedanlığı'ndaki Sekiz Prenslar tarafından çıkartılan isyanlar, Orta Ovalar bölgesinde yoğun bir iç karışıklığa neden oldu. Chengdu Başkanı Sima Ying, Liu Yuan'a, kendisine yardım etmesi için Güney Xiongnuların beş kabilesinin süvarilerinden yardım etmesini emretti. *Çin Jin Hanedanlığı Tarihi, Liu Yuanhai'nin Kayıtlarına* göre, Güney Xiongnuların soyluları, güçlerinin azaldığını, "kabile başkanlarının kontrol altına aldıkları herhangi bir toprakları olmadan sadece boş bir unvana sahip olduklarını" ve "soyluların değerlerinin ayağa düşürüldüğünü" düşünüyorlardı. Han halkı mensubu toprak ağaları ve çiftçilerin acımasız baskıları Xiongnu göçmenlerini "Jin Hanedanlığı sarayının gaddar olduğu ve onlara köle muamelesi yaptığı" duygusuna sürüklemişti. Jin'in Sima soylularının iç karışıklıkları, Xiongnuların canlanması ve güçlenmesi için iyi bir fırsattı.

Han kültürünü derinlemesine anlayan hırslı bir Xiongnu soylusu olan Liu Yuan şöyle söylemişti: “kalıcı imparatorlar yoktur. Dayu, Batı’da doğdu ve İmparator Wenwang ise Doğu’da”. Erdemleri sayesinde onlar imparator olarak saygı gördüler. Xiongnu devleti, Han Hanedanı’nın yeğeni olmadan önce, şimdi Han’ın bir kardeş ulusu olmuştu. Ayrıca, Xiongnuların Hanlarla toplum düzeyinde kardeşliği büyütmeğe devam etmesi akla uygundu. Önceki Xiongnu Krallığı karmaşık bir bürokrasi örgütlenmesi sistemi uyguladı. İmparatora Dachanyu (*Büyük Şan-yü*) denilmesi ve imparatorların sadece Tuge ailesinden gelmesi gibi birçok Xianbei (*Siyenpi, Hsienpi*) geleneği miras alındı. Dachanyu’nun akrabaları, sol ve sağ xianwang, sol ve sağ yiliwang (yani guliwang) dahil olmak üzere 16 üst derece makama atanmıştı. Diğer Xiongnu soylu aileleri olan Huyan, Xubu, Lan ve Qiao bakanlık mevkilerini aldılar. Başbakan, büyük kayyım, savaş bakanı ve komutanlık gibi mevkiler de kuruldu. Han ve Xiongnu halkı farklı yönetim sistemleriyle yönetildi. Çin Han halkı hane halklarına dayanılarak yönetildi. Sol ve Sağ Nüfus Müdürü unvanları, her biri 200.000 haneyi yönetmesi için İmparatorluk tarafından kuruldu. 10.000 haneyi yönetmek için müdür yardımcıları atandı ve toplamda 43 müdür yardımcısı vardı. Diğer taraftan, Xiongnu halkı topluluklar halinde yönetiliyordu, Xiongnu Hanı’nın (İmparatoru’nun) unvanları aşağıdaki gibi olan iki vekili vardı: sağdaki kral ve soldaki kral (2 Zuoxian) önem bakımından sadece Han’dan sonraki ikinci makamdı. 10.000 üyesi olan bir topluluk için bir Duwei (general yardımcısı) atanmıştı. 200.000 kişilik bir nüfus bir toplumu veya bir yöre halkını oluşturuyordu. “Shi Ji” nin tarihçesinde, tarih kayıtçısı Sima Qian, Xiongnu toplumunun politik yapısının aşağıdaki kısa açıklamasını yapmıştır:

“Maodun’un (*Modu, Mete*) yönetimi altında Xiongnular benzeri görülmemiş bir güce eriştiler, bütün Kuzey barbarlarını fethettiler ve Güney’de Orta Krallık (Han Hanedanı) kadar güçlü bir devlet kurdular, bu yüzden iktidarın bir hükümdardan diğerine devrini ve hükümet yetkililerinin isimlerini [o dönemdeki] netleştirip açıklayabiliriz. Aşağıdaki gibi 6 işlevsel bölüm vardı: (1) sol ve sağ xien-wangs (bilge van); (2) sol ve sağ lu-li-wang; (3) sol ve sağ büyük askeri önderler; (4) sol ve sağ büyük du-wei; (5) sol ve sağ büyük dang-hu; (6) sol ve sağ gu-du-hou. Xiongnular bir bilgeye “tu-qi” derler, bu yüzden “chanyu’nun” (şan-yü) en büyük oğluna sol tu-qi-wang denir. Sol ve sağ xien-wang’lardan dang-hu’ya, güçlülerin on bin atlısı, zayıfların birkaç bin atlısı var; baş yönetici sayısı sadece yirmidört, bu 24 baş yönetici için wan-ci makamı oluşturulmuştu. Bütün yüksek rütbeliler görevi miras yoluyla alır. Sol ve sağ gu-du-hou yönetimde “chanyu’ya” yardım eder. Yirmi dört baş yöneticinin her biri ayrıca bin erkek yöneticiyi, yüz erkek yöneticiyi, on erkek yöneticiyi, küçük prensleri, baş yardımcılarını, du-weis, dang-hu ve qie-ju’yu bizzat tayin eder” (MIS, 1: 39- 40, MIS, 2: 11-12).

Batı Jin'deki YongJia kargaşasından itibaren, Orta Ovalar bölgesinden bazı alimler Hexi vilayetine gittiler ve orada nazik bir şekilde karşılandılar. Hexi daha sonra Han alimlerinin toplanma bölgesi haline geldi. Juqu Mengxun ve Kuzey Liang'ın Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) soyluları Han alimlerine çok önem verdiler ve onları önemli mevkilere atadılar. Bilim insanı Kan Yindian'ın orada klasik derleme yapmak için 30'dan fazla yardımcısı vardı ve 3.000 ciltten fazla klasiği harmanlandı. Başka bir bilgin Zong Qin, Kuzey Liang Tarihi, Mengxun Biyografisini yazdı. Orta Ovalar bölgesini kontrol altına alıp güvenliğini sağladıktan sonra Kuzey Wei, Kuzey Liang'a saldırdı. Guzang'ı aldıktan sonra, Kuzey Wei Han alimlerini araştırmanın kilit konumlarına yerleştirdi. Kuzey Wei, Orta Ovalar bölgesindeki egemenliğinin ilk günlerinde, Wei Hanedanı'nın bir takvimi olan Jingchu Takvimini kullandı. Kuzey Liang'ı ele geçirdikten sonra, Kuzey Wei, Juqu Mengxun yönetimi tarafından kullanılan Xuanshi Takviminin daha doğru olduğunu farkına vardı. Kuzey Wei İmparatoru Wenchengdi'nin Xing'an Dönemi'nin birinci yılında (452), Jingchu Takvimi imparatorluk emriyle kaldırıldı ve Xuanshi Takvimi kullanıldı. *Sui Hanedanlığı Tarihi*, *Müzikle ilgili Kayıtları* kitabına göre Kuzey Wei İmparatoru Daowudi, Huangshi Dönemi'nin 1. yılında (396) Murong Bao'yu yenmiş ve Sonraki Yan devleti tarafından koleksiyonu yapılan Jin Hanedanlığı'nın müzik aletlerini ele geçirmişti. Ancak İmparator Daowudi, müzik aletleri hakkında hiçbir şey bilmiyordu ve onları atmıştı. Kuzey Wei İmparatoru Daowudi, Hexi ilini ele geçirip yerel bilginlere sahip olduktan sonra, Kuzey Wei ayin ve müzik üzerine fikir sahibi olmuştu. Daha sonra, önemli törenlerin yapılması durumunda, Kuzey Wei, daha önceki Kuzey Liang'ın bilginlerinden öğrendiği Jin Hanedanlığı'nın müziğini icra etmişti. Kuzey Wei'nin egemenliği sırasındaki en beğenilen müzik türlerinden birine Xiliang Müziği deniliyordu; bu müzik türü Di halkından Fu ailesi tarafından kurulan erken Qin Hanedanlığı'nın sonlarında ortaya çıkmıştı. Lu Guang ve Juqu Mengxun'un Hexi'yi işgal ettiği dönemde, bu müzik Batı Bölgelerinin Qiuci müziğiyle yeniden bestelenmiş ve Qinhanji Tarzı İcra olarak adlandırılmıştı. Kuzey Wei İmparatoru Daowudi, Hexi bölgesini ele geçirdikten sonra, Orta Ovalar bölgesi bu müzikle tanışmış ve orada Xiliang Müziği olarak yeniden adlandırılmıştı. *Kuzey Wei Hanedanlığı Tarihi*, *Müzikle ilgili Kayıtlar* kitabına göre, Kuzey Wei, ayrıca Kuzey Liang'dan bir takım "Sanatçı Enstrümanı ve Kostümü" almıştı.

Jin Hanedanlığı Tarihi, Helian Bobo hakkındaki Kayıtlar kitabına göre, Tiefu Xiongnuları Xia Krallığı kurduktan sonra sık sık geç dönem Qin Hanedanlığı'na saldırmıştı. Helian Bobo'ya kalıcı olarak "yüksek, pürüzsüz ve stratejik" bir yerde yerleşmesi önerilmişti. Helian Bobo, böyle bir konutun düşmanı saldırımları için kışkırtacağını ve kendileri için büyük kayıplara yol açabileceğini söylemişti. Şöyle demişti: "göçebe yaşama alışık olduğumuz sürece bizim hızlı süvarilerimize ve ani

saldırılarımıza dayanarak yapacağımız beklenmedik bir hareket düşmanlarımızı sürekli koşmak ve bir şeyle ilgilenirken bir diğerini kaybetmek zorunda bırakacaktır, bu şekilde Qinling Dağları'nın kuzeyine ve Sarı Irmak'ın doğusuna kadar olan toprakları ele geçirebiliriz." Helian Bobo şunu da eklemişti: "Bu yüzden, bizler Tiefu Xiongnuları olarak, Xia Devleti'ni kurduktan sonra bile göçebe yaşam tarzına bağlı kalmalıyız. Kuzeydoğu Çin'den gelen Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) halkı, Qin ve Han hanedanlıklarındaki Donghu etnik halkının torunlarıdır." Bilim insanlarının çoğu, Xianbei'nin (*Siyenpi*, *Hsienpi*) eski Moğolca konuşan bir kabile olduğuna inanmaktadır. Donghu, Xiongnu hükümdarı Maodun tarafından mağlup edildikten sonra kuzeyde Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) ve güneyde Wuhuan olarak bölündü.

Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) Xiongnuların çöküşünden sonra yükseldi. Kuzey Xiongnular batıya doğru göç ettikten sonra, kuzey çölüne kadar uzanan bozkırlar, siyasi bir gücün denetiminden uzak kaldı. 100.000 Xiongnu askeri Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*), Liaodong'un emri altına girdi ve kendilerini Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) olarak adlandırdı. Doğu Han İmparatoru Huandi'nin hüküm sürdüğü dönemde (147-167), Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) hükümdarı Tan Shihuai, kabileleri birleştirip güney çölünde güçlü askeri birliklerini oluşturdu. Tan Shihuai, Xianbei tarihinde ünlü bir kişiydi. Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) Xiongnuların kontrolü altındaydı. Tanshihuai'nin babası olan Touluhou, Xiongnularda üç yıl görev yapmıştı. Çocukluğunda, diğer kabileler annesinin hayvanlarını gasp etmişti. Tan Shihuai düşmanı bizzat takip edip hayvanları geri almıştı. Tan, kabilelerin övgüsünü aldı ve komutan olarak seçildi. Daha sonra, askeri birliklerini kuzeydeki Dingling'i, doğudaki Fuyu'yu ve batıdaki Wusun'u yenmek için sevk ve idare etti ve merkezi Moğolistan bozkırlarında bulunan, doğudan batıya 7.000 km uzanan Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) kabileleri birliğini kurdu. Egemenliği daha kolay sürdürebilmek için Tan Shihuai, bu geniş ülkeyi sırasıyla başbuğların yönetiminde üç bölgeye ayırdı: Bugünkü Pekin'den doğudaki Liaohai'ya doğru uzanan 20 ayrı kabilenin yaşadığı doğu bölgesi, bugünkü Pekin'den Shanxi ile Hebei arasındaki sınıra doğru uzanan 10 ayrı kabilenin yaşadığı orta kısım, Batı'daki bölgesi ise Shanxi-Hebei sınırından Wusun'a kadar uzanan batı bölgesi. Doğu Han İmparatoru Lingdi'nin hükümdarlığı döneminde (168-189), Tan Shihuai öldü ve Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) kabilelerinin federasyonu çöktü. Doğu bölgesindeki Xiaozhong Xianbeilerinden (*Siyenpi*, *Hsienpi*) Ke Bineng ve onunla birlikte hareket eden grup Wei Hanedanlığı döneminde giderek yükselerek güney çölündeki kabileleri birleştirdi. Başbuğu Ke Bineng 235 yılında öldüğü zaman, Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) kabileleri federasyonu yine çöktü. Kabileler arasında Doğu bölgesindeki Yuwen, Duan ve Murong kabileleri en önemlileriydi.

Wei ve Jin Hanedanlıkları dönemlerinde, batı bölgesindeki Tuoba (veya *Tufa*, *T'o-pa*, *Tabgaç*) kabilesi ve Qifu kabilesi gibi başka birçok Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) kabilesi vardı. Wei, Jin, Güney ve Kuzey Hanedanlıkları dönemlerinde, Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) silah zoruyla birkaç bağımsız devlet kurmuştu.

(II) Büyük Ağabey İçin Özlem Şarkısı

Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) halkının kurduğu bütün devletler arasında, Liaodong'da Xianbei'nin (*Siyenpi*, *Hsienpi*) Muian Kabilesi tarafından kurulan Tuyuhun en uzun süre devam eden devletti. Aslen, Tuyuhun, Murong Kabilesi'nin başkanı Murong Shegui'nin cariyesinin doğurduğu en büyük oğlunun adıydı. Tuyuhun'un bir de Murong Wei adında bir kardeşi vardı. Batı Jin'in Taikang Dönemi'nin dördüncü yılında (283), Murong Shegui vefat etti. Tuyuhun, en büyük oğul olarak tahta geçemedi ve Murong Shegui'nin cariyesi tarafından dünyaya getirildiği için yalnızca 1,700 hane (veya Song veya Wei Tarihi'ndeki Tuyuhun Biyografisi'ne göre 700 hane) aldı. Kardeşi Murong Wei, Murong Shegui'nin karısı tarafından dünyaya getirilen oğlu olarak tahta geçti. İki kardeşin otlakları birbirleriyle komşuydu. Hayvanların sayısının artması ve meraların sınırlı büyüklükte olması nedeniyle çelişmeler ortaya çıktı. Tuyuhun ve Murong Wei'nin kabileleri arasındaki mera ihtilafları, Tuyuhun'u Liaodong'dan uzaklara göç etmeye zorladı. Bu göç, Batı Jin Hanedanlığı'nın Taikang Dönemi'nin 4. ve 10. yılları arasında gerçekleşti (M.S. 283-289).

Tuyuhun Liaodong'u terk edip kabilelerini Batıya götürdü. O zamanlar, Duan, Murong ve Yuwen kabileleri Liaodong'da birbirleriyle şiddetli bir şekilde mücadele ediyordu. Tuyuhun'un ayrılışı, Murong kabilesinin gücünü zayıflattı. Murong Wei pişmanlık duydu ve Tuyuhun'u geri dönmeye ikna etmeleri için elçiler gönderdi. Tuyuhun batıya göçte diretti ve geri dönmedi. Murong Wei kardeşi Tuyuhun'u özlemeye başladı ve kardeşi için bir Özlem Şarkısı (A'gan'a Şarkı) besteledi. A'gan, Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) dilinde "ağabey" anlamına geliyordu. Murong Wei kardeşi Tuyuhun'u özlemeye başladı ve kardeşi için bir Özlem Şarkısı (A'gan'a Şarkı) besteledi. A'gan, Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) dilinde "ağabey" anlamına geliyordu. Bu nedenle, bu şarkı Murong Wei'nin kardeşine özlem duyduğunu ifade eden bir şarkıydı. Önceleri, Tuyuhun'un kabileleri, Çin Seddi'nin kuzeyindeki Yinshan Dağı'nda göçebe bir yaşam sürdürdüler. Daha sonra, Sekiz Prens'in Ayaklanması olduğu zaman, güneye doğru hareket edip Longshan Dağı'nı Gansu ve Çinkay sınırına doğru Longshan Dağı'nı aştılar. Ondan sonra Tuyuhun batıya ve güneye doğru yayıldı. Kabilenin ikinci hükümdarı Tuyan, 329'da tahta geçtiğinde kuzeybatı bölgesinde Tuyuhun adıyla devlet kuruldu. Bu devlet, Tang Hanedanlığı'nın Longsuo Dönemi'nin üçüncü yılında (663) Tubo tarafından sonlandırılana kadar 330 yıldan fazla bir süre boyunca var olmuştu. Söyleyiş biçimindeki değişikliklerden

dolayı Tuyuhun, ayrıca “tuihun”, “tuhun” veya başka şekillerde de tarih kitaplarında yazılmıştır. Bundan başka, Tuyuhun Sarı Irmak'ın güneyinde olduğu için, Song, Qi, Liang ve diğer Güney hanedanlarının devletleri tarafından Henan veya Henan Devleti (kelimenin tam anlamıyla nehrin güneyindeki ülke) de deniyordu. Tuyuhun'un bir diğer adı olan Achai, sadece Han halkı tarafından kullanılmıyor, aynı zamanda Tibet tarih literatüründe de kullanılıyordu.

Tuyuhun ve oğlu Tuyan'ın tahtta olduğu dönemde, Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) kabileleri, bugünkü Gansu, Çinghay (Qinghai) ve Sichuan sınır bölgesinde yaşayan Qing kabilelerini yendi ve bugünkü Qaidam Havzası (*Çaydam Havzası*) ve Kuzeybatı Sichuan bölgelerini işgal etti. Doruğa eriştiğinde, Tuyuhun'un toprakları doğuda Güney Gansu ve kuzey Sichuan'dan batıda Şincan'ın Tarım Havzası'nın güneybatısındaki Ruoqiang ve Qimo'ya, kuzeyde Qilian Dağları'ndan güneyde Çinghay (*Qinghai*) Dağları'na kadar olan bir bölgeyi kaplıyordu. Başlangıçta, Tuyuhun göçebe bir yaşam sürdü ve sadece başkent olmayan dükkân ve soyluları barındıracak küçük şehirler inşa etti. Geç dönemlerinde, Tuyuhun, Fusi şehrini başkent olarak kurdu. Fuci sit alanı bölgesi, Çin'in kurtuluşundan sonra Qinghai Gölü'ne 7 km uzaklıktaki Çinghay (*Qinghai*) eyaletinin Gonghe İlçesinde bulundu. Kuzeydoğu'da yer alan Tuyuhun, hala Han kültürünün etkisi altındaydı. Jin Tarihi, Tuyuhun Biyografisi Tuyuhun'un “Çince karakterlere oldukça aşina olduğunu”, Zhangshi (yaver), Sima (savaş bakanı) ve Jiangjun (general) resmi makamların Han Sarayı'ndan ödünç alındığını ve bunlara Pushe (başbakan), Shangshu ve Langzhong makamlarının Hanların Tang Hanedanlığı döneminde eklendiğini söylüyordu. Tong Dian (Genel Kurallar) Tuyuhun'un “kendi bürokrasisini kurmak için Çin'i taklit ettiğini” söylüyordu. Daha sonra, Zhangshi (yaver), Jiangjun (general) ve diğerleri unvanları Türk ve Moğol kabilelerinde yaygın olarak kullanıldı.

Wei'nin Tarihi'ndeki Tuyuhun Biyografisi'ne göre, Tuyuhun'un adamlarının kıyafeti ve kişisel süslemeleri Kuzey Hanedanları'nın Han erkekleriyle aynıydı; kadınları da Orta Ovalar bölgesindeki Han kadınlarıyla aynıydı ancak saç modeli farklıydı. Tuyuhun kadınları saçlarını örüyorlardı ve ne kadar çok örgüye sahip olurlarsa o kadar güzel olacaklarına inanıyorlardı. Bu saç modeli Gansu ve Çinghay'ın (Qingha) Tibetli kadınları arasında hala yaygındır ve bu muhtemelen Tuyuhun'dan kalan bir gelenek mirasıdır. Tuyuhun müziği, Han halkıyla olan temaslar yoluyla Orta Ovalar bölgesinde tanındı. Sui ve Tang hanedanları döneminde Tuyuhun, Xianbei ve Buluoji müziklerinin hepsine de Beidi Müziği deniyordu. *Tang'ın Eski Tarihi*, *Müzik Kayıtları*'na göre, Beidi Müziği “askerleri teşvik etmek için atların üzerinde çalınan müzikti” ve Guchuishi (Müzik İdaresi) yönetimi altındaydı. Murong Khan, Tuyuhun ve Buluoji de dahil olmak üzere azınlık dillerinde şarkı sözleriyle toplam 53 Beidi Müziği çalışması Tang Hanedanlığı'nda hala muhafaza ediliyordu.

Tuyuhun kültürü, Kuzey göçebe halklarını derinden etkilemişti. Wei'nin Tarihi'ndeki Tuyuhun Biyografisi şöyle bir hikaye kaydetmişti: 5. yüzyılda, Tuyuhun Hanı Achai'nin 20 oğlu vardı. Ölümünden sonra oğullarının birbirleriyle kavga edip mücadele edecekleri ve ulusu tehlikeye atacakları konusunda endişeliydi. Bunun üzerine, hepsini topladı ve her birine bir ok verdi ve kırmalarını istedi. Ondan sonra, bir demet oku kırmayı denemelerini istedi. Oğullar bir tanesini kolayca kırabildiler ama hiç birisi bir demeti kıramadı. Bu yüzden, Achai onlara öğüt verdi, "Gerçeği bilmiyor musunuz? Bir ok kolayca kırılabilir, ancak bir demet kırılmaz. Eğer bir araya gelir ve birlikte çaba sarf ederseniz, ulusumuz istikrarlı olacak ve uzun süre var olacaktır." Bu "Oklarla Öğretme" hikayesi, nesiller boyu bozkırlarda yaşayan göçebe halklar arasında yaygın olarak anlatılan meşhur bir hikayedir. Bu hikaye Liao Hanedanlığı dönemine kadar kuzey çölünde yaşayan Moğollar arasında hala anlatılıyordu.

Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi'nin 22. Bölümü'nde, Cengiz Han'ın tarihe geçmiş büyükannesi Alan Hu'a'nın işleriyle ilgili bir hikaye vardır. Alan Hu'a, beş oğluna şunları söylemişti: "tek bir ok kolayca kırılabilir, ancak bir demeti kıramaz. Hepiniz benim rahmimden çıktınız. Öyleyse elinizi bir ok demeti gibi birleştirmelisiniz, sonra kimse sizi yenemez." Açıkçası iki hikaye de aynı kaynaktandı. Alan Hu'a'nın anlattığı hikaye, Moğol etnik grubu ve Han halkı arasında bile bugün geniş çapta anlatılıyor. Tuyuhun devletinin temeli, Çin'in Kuzey ve Güney bölgelerine ayrıldığı ve Güney halkının Batı devletleriyle iletişim kurmak için Hexi Koridoru'nu geçemediği dönemde atılmıştı. Güney Hanedanlıkları halkı, Kuzey Sichuan yoluyla Tuyuhun'a girdi, daha sonra Güney Şincan'a girmek için Çinkay (*Çinghay*) yakınlarındaki yollar boyunca kuzeybatıya yürüdü ve Batı Bölgeleri ile bağlantıyı koparmadı.

II.III. Bozkırlardan Orta Ovalar Bölgesine

(I) Tuoba (Tofa, T'o-ba, Tabgaç) Kabilesi'nin Ayak İzleri

Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) ulusunun aşiretlerinden biri olarak, Tuoba (*Tofa*, *T'o-ba*, *Tabgaç*) kabilesi Çin tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Tuoba'lar (*Tofa*, *T'o-ba*, *Tabgaç*) anavatanlarından Orta Ovalara göçtüler ve daha sonra anavatanlarına yabancılaşarak Kuzey Orta Ovalar bölgesinde Wei Hanedanlığı'nı kurdular. Kuzey Çin'in sınırsız çöllerinde bir Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) Dağı olduğu söylenirdi. Oradaki yerli uygarlaşmamış insanlar, geçim kaynağı olarak hayvancılığa ve avcılığa dayalı çok basit bir hayat yaşıyorlardı. Bildikleri atalarına Tuoba Mao diyorlardı. Araştırmaya göre, Tuoba Mao'dan önce 37 kuşak vardı, fakat onlarla ilgili ayrıntılar bilinmiyordu. Bir kabile başkanı olarak Tuoba Mao, 99 büyük klan içeren 36 kabileyi bir araya getirmişti, ancak bu sayılar tam olarak doğrulanamıyor.

Tuoba Mao'nun 5. kuşağından Tui Yin adlı bir adam kabile başkanı olmuştu. Çince karakter ile yazılmış "Tui Yin" ders çalışmayı seven bir insanı tanımlar. Tui Yin'in önderliğindeki yerel halkın güneye, Xianbei Dağı'ndan Hulun Gölü ve Beier Gölü'ne işaret eden "Daze'ye" göç ettiği söylenmekteydi. Daha sonra Ling adındaki, "Tui Yin" olarak da bilinen, bir adam, iki kuşak boyunca kabile başkanı oldu. Onun Jie Fen adındaki oğlu, halkın güneye göç etmesine önderlik etti. Sonunda, birçok zorlukla karşılaşmış olsalar da, at şeklindeki ve sığır sesli bir tür efsanevi yaratığın rehberliğinde Xiongnu'nun eski yurtlarına ulaştılar. (Xiongnu halkı, Qin Hanedanlığı son dönemi ve erken Han Hanedanlığı döneminde Çin Orta Ovalar Bölgesini denetimi altına alan güçlü bir göçebe halktı). Tuoba (*Tofa, T'o-ba, Tabgaç*) halkı, anayurtlarından uzaktaki Orta Ovalarda kendi ülkelerini kurduktan sonra, vatanlarıyla olan ilişkileri yavaş yavaş yakın olmamaya başladı. Ancak Woluohou kabilesinin kuzeybatısındaki Xianbei (*Siyenpi, Hsienpi*) Dağı'nda taş oyuyla yapılmış ata tapınağını hala hatırlıyorlardı. Wei Hanedanlığı'nda İmparator Taiwu'nun hükümdarlığının 4. yılında (443), Woluohou kabilesi elçileri imparatorluk sarayına bağ ödedi ve atalarının Tuba tapınağının hala muhafaza edildiğini söyledi. Bazı insanlar etkileyici bir yer olan bu tapınağı sık sık ziyaret ediyorlardı. Bu nedenle, imparatorluk sarayı, yazıtlar oymak ve dünyaya ve tanrıya ibadet etmek amacıyla atalarının tapınağına geri dönmeleri için elçiler gönderdi. 1980'de, arkeologlar, İç Moğolistan Özerk Bölgesi, Oroqen Özerk İl'i'ndeki Alihe şehrinin kuzeybatısına doğru yaklaşık 10 km uzaklıktaki Kuzey Büyük Xingan Dağları'nın doğu tarafında Tuoba'nın (*Tofa, T'o-ba, Tabgaç*) atalarının tapınağını buldular. Aslında, tapınak 12 m yüksekliğinde ve 18 m genişliğinde bir mağara idi. Güneye bakan ağız 92 metre uzunluğunda ve 27-28 metre genişliğindedir. Duvara oyulmuş yazıtlar bulunabilir; bu yazıtların içeriği Wei Hanedanlığı Kitabı'ndaki ile aynıdır. Bunun bilgileri *Tuoba Halkının Anayurdu ve Göç*⁶ başlıklı kitapta bulunabilir.

Tapınağın doğal bir mağara olup olmadığı araştırıldı. Tarih kitaplarına göre, Tuoba'nın atası bir zamanlar mağarayı temizlemişti, bu yüzden mağara tapınak olarak oyulmuştu. Tuoba (*Tofa, T'o-ba, Tabgaç*) halkı Orta Ovaları denetimleri altına aldıktan sonra, Çin Han halkı tarafından asimile edilmişti ve özgün göçebe bilinçlerinin yerleşik hayatla keskin bir çelişki vardı. Kendilerini Orta Ovalar bölgesinde kabul ettirmeleri için, durumu benimsenek zorundaydılar. Bu nedenle, İmparator Wei Yuan döneminde (471-499), bir dizi önemli reform yapıldı; bu önlemlerin en önemlileri aşağıdaki gibiydi:

Birinci önlem Luoyang'a (Batı Henan ilinde ve Sarı Irmak'ın orta ve alt kesimlerinde bulunan kent) göç etmektir. İmparator Daowu olarak bilinen Tuoba Gui'nin hükümdarlığından itibaren, Batı Wei Hanedanlığı'nın başkenti, kuzeyli göçebe

6 Orijinal kitap Almanca olarak yazılmıştır: Zur Urheimat und Umsiedlung der Toba. (Wiesbaden, Orta Asya Dergisi, Sayı 1-3, s. 86-107, 1989).

halklarının işgalini önlemek için askeri açıdan stratejik bir yer olan Pingcheng'de (Datong, Shanxi eyaleti) bulunuyordu. Hu halkı ile Han halkının geleneklerini birleştirdi, bu Tuoba (*Tofa*, *T'o-ba*, *Tabgaç*) halkı için de uygundu. Ancak, Kuzey Çin'de bulunan Batı Wei Hanedanlığı yiyecek konusunda kendi kendine yeterli olamadı. Ayrıca, Kuzey Wei Hanedanlığı'nın ekonomik ve kültürel merkezi, Sarı Irmak havzasına taşındı. Bu nedenle, Taihe'nin 17. yılında (M.S. 493), İmparator Xiaowen, güneydeki bölgelere karşı savaş açmak amacıyla ordunun Luoyang'a doğru yürümesi emrini verdi. Tekrarlanan müzakereler ve değerlendirmelerden sonra, İmparator Xiaowen, devletin başkentini burada kurmaya karar verdi. Ordudaki Kuzey bölgelerinden gelen askerlerin öldükten sonra memleketleri yerine buraya gömülmesi istendi.

İkinci önlem idari sistemin değiştirilmesiydi. Batı Wei Hanedanlığı'nın ilk zamanlarında, idari örgütlenme ve sistemleri oldukça basitti ve çoğu hala Han sisteminden öğrenmek yerine eski sistemi sürdürüyordu. Resmi rütbelere kuşların adı verilmişti. Örneğin, "Zhu Cao Zou Shi" (*çamur ördeği*) hızlı harekete geçen resmi yetkiliyi, "Bailu" (*Akbalkçıl*) durumu dikkatlice inceleyip çözümleyen müfettişi tanımlıyordu.⁷ Ayrıca, *Güney Qi Hanedanlığı Kitabı*-*Wei Hanedanı* adlı kitap Tuoba (*Tofa*, *T'o-ba*, *Tabgaç*) kabilesinin 13 resmi rütbe ismini kaydetmişti ve bu isimlerin hepsinin tıpkı Moğol halkında olduğu gibi "çi" ekleri vardı. Bu isimlerden Bitekçi, Kelemeçi, Khapakhçi, Jamçi ve Ba urçi gibi bazıları 13. yüzyıl Moğolları arasında bulunabilirdi. Bu isimlerin kökü Türkçe idi ve bu durum onların dillerinde birçok Türkçe kelime bulunduğunu göstermektedir. Bunun nedeni Moğollar, Türkçe konuşan çok sayıda insanı kendilerine katmıştı. Luoyang'da yeni başkenti kurarken, İmparator Xiaowen, Wei ve Jin Hanedanlığı'nın resmi idari sistemini takip edeceklerini ve merkezi ve yerel yönetimde bazı resmi rütbelere düzenleyeceklerini açıkladı. Başkenti taşınmadan önce, İmparator Xiaowen, yetkililerin maaşlarını belirlemenin eski yöntemini değiştirmişti. Eski yöntemler, resmi yetkililerin ödülleri savaş ganimetlerinden seçebilecekleri veya başka insanları sıkıştırarak para kazanabilecekleri anlamına geliyordu.

Üçüncü önlem, Hu dilini konuşma yasağıydı. Asıl dilleri eski bir Moğol lehçesiydi. Orta Ovalar bölgesine yerleştiklerinde, Han halkı tarafından yavaş yavaş asimile edildiler, ancak ordudaki Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) halkından kişiler ve imparatorluk sarayı hala Tuoba (*Tofa*, *T'o-ba*, *Tabgaç*) dilini konuşuyorlardı. Bu nedenle, eğer Han halkı resmi görev yapmak isterse, Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) dilini öğrenmek zorunda kalıyorlardı. Taihe'nin 19. yılında (495), İmparator Xiaowen, Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) dilini konuşmayı yasaklayan bir yasa yayınladı. 30 yaşın altındaki görevliler Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) dilini konuşmaya devam etmeleri halinde

7 Bkz. Wei Hanedanlığı Kitabı · Resmi Biyografisi.

görevden alınacaktı. Sadece 30 yaş üstü yetkililerin kendi dillerini konuşmasına izin verildi. Hu diline getirilen yasak, Tuoba (*Tofa*, *T'o-ba*, *Tabgaç*) halkının Han halkı tarafından asimile edilmesini hızlandırdı.

Sui Hanedanı Tarihi'nin Klasikler Biyografisi kitabının dediği gibi: "Tuoba (*Tofa*, *T'o-ba*, *Tabgaç*) halkı başkentlerini Orta Ovalar bölgesinde kurunca, ilk başta ordularını yönetmek için kendi dillerini kullanmaya devam ettiler, fakat daha sonra halkın bir kısmı Han halkı tarafından asimile edildi ve Han dilini konuşmaya başladı." Bazı kişiler halka "Anadil" denilen kendi dillerini öğretmeye karar verdiler. Kuzey Wei Hanedanlığı'nda, Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) halkının söyleyecek şeyleri yoktu, bu nedenle onların dillerini Çince kaydettiler. Kuzey Wei Hanedanlığı'nın sonlarında, daha önceki Hanlaştırma yüzünden Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) dilini bilen birkaç kişi vardı. *Klasikler Biyografisi* kitabı Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) dili ile ilgili kayıtları içeren 13 kitabın bulunduğunu söylemekteydi: *Anadil* 15 cilt, *Ana Dilde Mallar* 4 cilt (Wei Hanedanlığı sonrasının bir resmi görevlisi olan Ke Xilin tarafından yazılmıştı), *Ana Dilde Şarkılar* 10 cilt, *Ana Dilde Binbir Türlü Mal* 3 Cilt (Ke Xilin tarafından yazılmıştı), *Anadil 18 Biyografi* 1 cilt, *Ana Dilde Kraliyet Şarkıları* 11 cilt, *Ana Dilde Buyruk* 4 cilt, *Ana Dilde Majale* 15 cilt, Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) *Dilini İyice Öğrenme* Cilt I (Zhou Wudi tarafından yazılmış) ve *Çeşitli Buyruklar* Cilt I. Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) dili üzerine olan bu kitapların bugüne kadar muhafaza edilememesi çok üzücüdür.

Dördüncü önlem, Han halkı tarafından kullanılan soyadlarının kullanılmasını teşvik etmektir. 99 soyadı, yani klan adı, olduğu söyleniyordu. Luoyang'a yerleştikten sonra, İmparator halka Han ulusu ile yakın ilişkiler kurmak amacıyla Hu soyadları yerine Han soyadlarını kullanmalarını emretti. İmparator Xiaowen kraliyet ailesinin soyadını Yuan olarak değiştirdi, diğer soylular ve Kuzeyli halk da soyadlarını Han soyadlarına çevirdi. Soyadlarını değiştirmenin çeşitli yöntemleri şöyleydi; bu yöntemlerden biri hece kısaltmasına dayanıyordu yani çok heceli soyadları tek heceli soyadları oldu yani Qiumuling Mu'ya, Bulugu Lu'ya, Helai He'ye dönüştürüldü. Diğer bir yöntem transliterasyon (yazı karakteri çevirisi) kullanmaktır, örneğin Chounv sözcüğünün Lang (kurt) olarak değiştirilmesi gibi. Chounv sözcüğünün kökeni Tuoba-Moğol dilinde kurt anlamına gelen Cino olmalıydı. Xiaowen ayrıca, resmi görevlilerin rütbe veya derecelerini belirlemek için Han ulusu tarafından soyadı derecelerini tanımlamakta kullanılan yöntemi de örnek aldı. Han halkı ile hızla kaynaşmak için, İmparator Xiaowen halkı Han halkıyla evlenmeye teşvik etti. Hanlaşmanın hızlanması nedeniyle, Orta Ovalar bölgesinde kuzeyli uluslar ile Orta Ovalardaki Han ulusu arasındaki farklılık azaldı ve kuzeyli halklar Orta Ovalar Bölgesine hızla uyum sağladılar. Kuzey Wei Hanedanlığı'nın son dönemlerinde etnik kökenleri anlayanın tek yolu soyadlarıydı. Başka bir deyişle, eskiden kalan Kuzey-Güney ayrımları Çin'in yeniden birleşmesinin koşullarını yaratacak şekilde büyük ölçüde azalmıştı.

(II) Asya ve Avrupa'da Çinlilerin Tuoba veya Tabyaç olarak Bilinmeleri ve Çağrılmaları

Xianbei kabilesinin bir kolu olan Tuoba'lar, Çinliler tarafından Takbet olarak çağrılıyordu, Çinlilerin onlara verdiği diğer ad Tufa idi. Eski Türkler ise onlara Tabyaç veya Tagast diyorlardı. Çinli Wei ve Jin Hanedanlıkları döneminde Touba sözcüğünün telaffüzü Takbet idi. Tufa sözcüğünün telaffüzü ise tukbat idi. Tuoba'ların komşu bölgelerindeki Türkik dil kullanan birçok halk vardı. Türk dili kullanıyordu, bunlar dilleri dönmediği için "Tuoba halkına" Tabyaç'lar diyorlardı. Bununla ilgili bilgiler Tuoba Halkının Anayurdu ve Göç makalesinde bulunabilir. Bkz. Orijinal Almanca makele Zur Urheimat ve Umsiedlung der Toba (Almanca, Orta Asya Dergisi, Sayı 1-2, Sayfa 91-92, 1989) Tuoba halkı Kuzey Çin'i bir buçuk asırdan fazla bir süre yönetti, bu nedenle eski Türklerin dilinde Tabyaç sözcüğü (Tuobo) Çinlileri kastediyordu. Çinliler ise eski Türk kabilelerini Tujue (Tucu) olarak çağırıyordu. Bununla ilgili bilgiler *Tuoba Halkının Anayurdu ve Göç* kitabında bulunabilir. Orijinal kitap *Zur Urheimat ve Umsiedlung der Toba* (Almanca, Orta Asya Dergisi, Sayı 1-2, Sayfa 91-92, 1989) adıyla Almanca yazılmıştır. Tuoba halkı Kuzey Çin'i bir buçuk asırdan fazla bir süre yönetti, bu nedenle eski Türk dilinde Tabyaç (Tuoba) Çin'i temsil ediyordu.

4. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar olan 900 yıllık dönemde, Çin'e komşu olan birçok halk Çin için Tuobo (Tabyaç) adını kullanıyordu. Bu ad (Tubo/)/Tabyaç" adı bozkırlarda yaşayan Asya ve Avrupa'ya doğru birçok yerlere göç eden eski Türkler tarafından yayılmıştı. O zamanlar, Bizans İmparatorluğu Çin'i ziyaret eden elçiler ve tacirler aracılığıyla Çin hakkında bilgi topluyordu. 7. yüzyılın ilk yarısında, yani Tang Hanedanlığı'nın erken döneminde, Yunanlı bir bilim insanı olan Theophylacte Simocatta (*Teofilakt Simokata*) bir zamanlar Doğu Roma İmparatorluğu'nda İmparator Maurice'nin (*Mavrikios*) (582-602) yönetimindeki halkın Çin tarihini şöyle anlatıldığını söylemişti: "Kuzey bozkırlarındaki Abaroi halkından (Avar kabileleri) birçok kişi diğer kabilelerin baskısıyla Taugaste şehrine kaçtı. Burası Türk topraklarının sınırından yaklaşık 1000 mil uzaklıkta çok ünlü bir şehirdi. Önderlerine "Cennetin Oğlu" anlamına gelen Taisan deniyordu. Ülkeyi iki bölüme ayıran bir nehir vardı, bir bölüm kırmızı kıyafetler giyerken diğer bölüm siyah kıyafetler giyiyordu. Yakın zaman önce, siyah kıyafet giyen insanlar nehrin karşı tarafındaki kırmızı kıyafetli halkı kendilerine tabi kılmuş ve Taugaste devletini kurmuşlardı. Ayrıca Taugaste'nin yakınında Khubdan adında büyük bir şehir var."⁸ Yukarıda sözü edilen Abaroiler halkı, muhtemelen Çin tarihsel belgelerindeki Rouran Halkı'dır (Cucen, Juan-Juan, Apar, Avar).

İlk önce Deguignes adlı bir Fransız bilim insanı Taugaste'nin Çin'i ifade ettiğini belirtmişti. Daha sonra Gibbon adında bir İngiliz bilim insanı ve Klaproth adında bir Fransız bilim insanı Deguignes'in görüşlerini kabul etmişti.

8 Zhang Xinglang: Çin ve Batı Seferi Tarihi Materyalleri, Cilt 1, Zhonghua Kitap Şirketi, s. 89-90, 1977.

Taugaste'nin (Tabyaç) etimolojisine gelince, Deguignes, bu sözcüğün "Da Wei" gibi Çince karakterlerden geldiği kanaatindeydi. Daha sonra başka alimler Deguignes'in bu açıklamasını düzelterek bu Taugaste sözcüğünün Tabyaç'ın transliterasyon olması gerektiği, Taugaste kentinin ise Kuzey Wei Hanedanlığı'nın başkenti Luoyang'ı ifade ettiği kanısında olduğunu söyledi. Yunanlı bilim insanı tarafından sözü edilen nehir Güney Çin ile Kuzey Çin'i ayıran Yangtze Nehri olmalıdır. Güney Çin kırmızı kıyafetlerin giyildiği ülke olan Chen Devleti iken, Kuzey Çin siyah kıyafetlerin giyildiği ülke olan Sui Devleti'ne işaret ediyordu. Siyah kıyafetliler ülkesi ile kırmızı kıyafetliler ülkesi arasındaki savaş, 589 yılında Sui Devleti ile Chen Devleti arasında yapılan savaşa atıfta bulunuyordu. Daha sonra, Kuzey Çin ile Güney Çin'in birleşmesi hakkındaki bu bilgi birkaç yıl içinde seyahat eden insanlar tarafından Avrupa'ya yayıldı. Tuoba'nın diğer şehri olan Khubdan, Xianyang'ın antik transliterasyonudur ve daha sonra hep Chang'an şehri olarak bilinmiştir. Sui Hanedanlığı döneminde Çin'in birleşmesinden sonra, Türk halkı Tabyaç sözcüğünü Orta Ovalar bölgesi halkını ifade etmek için kullanmaya devam etti. Tang Hanedanlığı'nın Türkçe yazıtlarında, Türkler ile Tang Hanedanlığı arasındaki savaşlara, Türkler ile Tabyaçlar arasındaki savaşlar deniyordu. Çin'deki Türk yazıtlarını araştıran bazı bilim insanları Tabyaç'ı "Tang" olarak tercüme etmişlerdi ve Türk halkı için Tabyaç'ın Çin anlamına geldiğini bilmiyorlardı. Geç Sui Hanedanlığı ve erken Tang Hanedanlığı dönemlerinde, Türk Hanlığı'nın (Göktürk Kağanlığı) toprakları Moğol Bozkırlarından Avrasya Bozkırlarına kadar uzanıyordu. 7. yüzyılda, Dashi (Arap, İslam) ülkesinden insanlar Orta Asya'ya geldiler ve Türk halkından etkilenip onlar da Çin'e "Tabyaç" dediler. Dashi (Arap, İslam) İmparatorluğu'nun bir coğrafyacısı olan Biruni, Çin Fağfuru'nun (eskiden Çin İmparatoru'na verilen isim) Tamghaj Han, yani "Tuoba Hanı" olduğunu söylemiştir. Bir başka Arap coğrafyacı olan Abulfida da, Çin imparatoruna Tanghaj Han da dendiğini yani "Tuoba Hanı" olduğunu söylemiştir.

Çin'i ifade eden "Tabyaç" adı, uzun süre Türk dillerini konuşan Orta Asya kavimleri tarafından kullanılmıştır. 13. yüzyılın başlarında, Taocu papaz olan Qiu Chuji, Cengiz Han'ın emriyle Batı Bölgelerine gitti. Yolculuk sırasında Alima Kenti'nde (şu anda Şincan'daki İli Nehri havzası) yöre halkının şişe suyla taşıdığını gördü. Batı Bölgelerine su kabını tanıtanlar Orta Ovalar bölgesinin halkıydı. Yerel halk mutlu bir şekilde şöyle demişti: "Taohuashi halkı çok akıllı". Daha sonra, Qiu Chuji'nin öğrencisi Li Zhichang yazdığı belgede sık sık "Taohuashi"nin (Tabgaçlar) Han halkını ifade ettiğini açıklamıştı. Geç Qing Hanedanlığı'nda bir bilim insanı olan Hong Jun, "Taohuashi"nin, Khitan'lı (Kitan, Hitay) olan "Da He" kabilesinin başka türlü bir transliterasyonu olduğunu düşünüyordu, ancak Rusya'nın Pekin büyükelçisi Palladius, "Taohuashi"nin "Tamga"ı (Tabgaç) ifade ettiğine işaret etmişti.⁹

9 Zhang Xinglang: Çin ve Batı Seferiyle İlgili Tarihi Malzemeler, Düz. 1977, Cilt 1, Zhonghua Kitapçılık, s. 89-90.

Li Zhichang, Tamga'nın Tabgaç'tan geldiğini bilmiyordu, bu yüzden onu Taohuashi olarak tercüme etmişti. 11. yüzyılda bir Türk bilim insanı olan Mahmud el-Kashghari (*Kaşgarlı Mahmud*) meşhur bir sözlük olan *Lughat el-Türk'u (Divanü Lügat-it Türk)* yazdı, bu sözlük "Tabgaç-Taohuashi" terimini de içeriyordu. *Sözlük'te* şöyle kaydedilmişti: "Taohuashi, Maçin'i, yani Güney Çin'i ifade eder ve Khitan'dan (*Hitay*) yaklaşık 4 ay uzaklıktadır. Çin, aslen üç bölüme ayrılmıştır ve Çinlilerin ülkesi olarak bilinir. Doğudaki Yukarı Çin (Güney Çin) Taohuashi'dir ve Orta Çin (Kuzey Çin) Khitan'ı (*Hitay*) ifade eder, Aşağı Çin ise Kashghar'dır (bugünkü Şincan'daki Kashi yani *Kaşgar*). " Kaşgarlı Mahmud'un kitaplarını yazdığı bir çağda, "Taohuashi" ve "Maçin" eş anlamlıydı, aynı şekilde "Khitan" ve "Çin" de eş anlamlıydı.¹⁰

Batı Bölgelerinde "Tabqaci (*Tabgaç*)-Taohuashi" Çin olarak biliniyordu ve görkemli bir hitap şekliydi, bu yüzden bazı azınlık kavimlerin yöneticileri unvanlarına "Taohuashi" eklemekten hoşlanırdı. Song Hanedanlığı döneminde, Batı Bölgelerinde bir Türk krallığı olan Karahanlılar kuruldu ve bu devletin hükümdarı Ali Tigin yeni basılan paraların üzerinde kendi unvanını "Taohuashi Buğra Han" olarak belirtti. Bulajin-Bu-Nasulu adlı başka bir han, "Taohuashi Buğra Han" olarak da biliniyordu. Karahan Hanedanlığı'nın ünlü edebi başyapıtı şundan söz ediyordu: "11. yüzyılda, Kaşgar hükümdarı Asan Bu Şiliemen da kendine "Taohuashi Buğra Han' diyordu".¹¹ 1218'de, Cengiz Han'ın Boukhara Khwarezmia'ya (bugünkü Buhara, Özbekistan) geldiği zaman, Cengiz Han'ın Jin Hanedanlığı'na saldırmasıyla ilgili planları hakkında bilgi almak isteyen o yöreden bir adamla tanıştı. Bu adam, Jin Hanedanlığı'na Taughaj diyordu, bu Taohuashi demekti. 14. yüzyılın başlarında bile İspanya elçisi Ruy González de Clavijo, Timur Hanedanlığı'nı ziyaret ettiğinde, Çağatay Hanlığı'ndaki yerel Moğol halkının Çin imparatoruna Tanguş, yani "Tabgaç-Taohuashi" dediğini söylemişti.

(III) Kuzeyin Halk Şarkıları

Onaltı Krallık Dönemi ve Kuzey Hanedanları, kuzeyli azınlık halkların Orta Ovalar bölgesinin göçmenlik tarihini yarattı. Orta Ovalar bölgesine yerleşen göçebe insanlar yavaş yavaş Han ulusu tarafından asimile edildiler, ancak Han halkını etkilemek için kendi kültürlerini de kullandılar. Kuzeyli kavimlerin şiirleri türküler şeklinde ortaya çıktılar, ancak bunlar kaba ve sınırsız, ateşli, basit ve pürüzsüz nitelikleriyle Doğu Jin Hanedanlığı ve Güney Hanedanı gibi çağdaşlarının halk şarkılarından farklıydılar. Şimdiye kadar 16 Krallık Dönemi ve Kuzey Hanedanları'nın

10 Zhang Guangda: Mahmud el-Kashghari'den *Lughat al-Türk*, Dairesel Harita dahil (Birinci Cilt), Merkez Milletler Koleji Dergisi, Sayı, 1978/2.

11 Wei Tao: Hanedan Hanedanı Karahanıdının Tarihiyle İlgili El Yazmaları, Ed 1986, Şincan Halkı Yayınları, s. 53, 109-112.

en ünlü halkı şarkısı “Chile Şarkısı” idi. Bu şarkı, Kuzey Qi eyaletindeki Chile kabilesinin bir generali olan Hu Lujin tarafından söylenmişti. Sözleri aslen Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) dilindeydi ve şimdi Çince çevirimiz var. Güney ve Kuzey Yinshan Dağı bozkırlarının güzel manzarasını anlatan sevilen bir çoban müziği idi: “engin bozkırlar gökyüzüyle birleşmiş görünüyor ve gökyüzü çoban çadırı gibi bozkırları örtüyor. Başka bir deyişle, gökyüzü ve bozkırlar sınırsızdır. Gür bozkırlar sürüleri gizler ve rüzgar estiğinde otlar, inekler ve koyunlar görülebilir.” Sade şarkı sözleri, bozkırların ihtişamı ile birlikte anayurtlarını ve oradaki yaşamlarını seven göçebe halkın mevsimsel hareketlerini anlatıyordu. Şiir sadece 27 kelimedenden oluşmasına rağmen, çok güçlü bir söylemi vardı. Kuzeylilerin bu halk şarkısına çok değer verilip beğenilmiş, Çin'deki halkın sevgisi kazanıp övgüsünü almıştı ve Çin Halkı Cumhuriyeti'nin ders kitaplarına konulmuştu.

Kuzey Hanedanları'nda azınlık edebiyatının bir başka başyapıtı da geniş kitlelerce sevilen bir halkı şarkısı olan Mulan'ın Işığı (*Mulan's Glory*) idi. Bu şarkı zorunlu askerlik nedeniyle askere alınacak olan babasının yerini almak için erkek bir asker kılığına giren kadın kahraman Mulan'ı anlatıyordu. Daha sonra savaşı kazanıp millete büyük katkı sağladığında, para ve şöhret peşinde koşan bir kadın kahraman olmak yerine sıradan bir kız olarak yaşamak için memleketine dönmeyi seçmişti. Mulan'ın tam olarak nereli olduğunu gösterecek güvenilir bir bilgi bulunmamakla birlikte, “İstilacılar saldırıyor. Dün gece Han askeri birliklere çağrıda bulundu” sözlerinden, Mulan'ın Han halkının bir üyesi olmadığı, fakat Orta Ovalar bölgesine göç etmiş bir Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) kızı olduğu çıkarılabilir. Şarkının sözlerinden de anlaşılacağı gibi, Mulan'ın ailesi Han halkı tarafından adamakıllı asimile edilmişti. Kumaş dokuyan diğer Han kızları gibiydi. Ülkenin başı dertte olduğunu ve askerlere çağrı yapıldığını öğrendiğinde, babası yaşlı ve artık orduya katılamayacak durumda olduğu için, hiç duraksamadan babasının yerine ülke için savaşmaya karar vermişti. “Adını çağıran annesini duyduğunu sanıyor. Ama bu sadece ağlayan ırmağın sesi” ve “karanlıkta, babasının sesini duymak için can atıyor ama duyduğu şey yalnızca uzaktaki düşman atlarının kişnemeleri” diyen şarkının sözleri evdeki ebeveynleri tarafından sevilen, genç ve yetişkin bir kızı anlatıyordu ve o da evden ayrıldıktan sonra da ebeveynlerini özlemişti.

Şarkının sözleri şöyle diyordu: “Anne ve baba kızlarının geldiğini duyunca, onu karşılamak için birbirlerine yaslanarak surlarının dışına doğru yürüdüler. Ablası küçük kız kardeşinin geldiğini duyunca yüzünü kapıya dönerek allığını tazeledi.” Şarkı sözlerindeki bu paralellik, Mulan'ın geri döndüğü haberini duyduklarında bütün ailenin çok mutlu olduğunu gösteriyordu. Ayrıca, sözler şöyle diyordu: Mulan kadın elbisesi giyince, kasten erkek askerlik arkadaşlarının önünde yürüdü, bu herkeste için büyük bir sürprizdi. Bu sözler Mulan'ın muzip ve hayat dolu kişiliğini

canlı bir biçimde somutlaştırıyordu. Bir erkek kadar cesur olan Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) kızı Mulan öne çıkarılarak, şarkı sözlerinin sonunda, halkın kaçan tavşanın erkek veya dişi olduğunu anlayabileceğini söyleniyordu.

Mulan'ın Işığ (Mulan's Glory), yalnızca Kuzey Çin'deki halkın savaşçı ruhunu somutlaştırmakla kalmıyor, aynı zamanda halkın barış sever duygularını da gösteriyordu. Bu şarkı kuzey halk şarkılarının olağanüstü bir şaheseridir. Bir kadın kahraman olarak Mulan, Çin halkı tarafından uzun süre övülmüştür.

II.IV. Bozkır İpek Yolu'nun Yeni Efendileri

Çin'in iç kısmındaki (İç Moğolistan) Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) göçebe halkı çok sayıda bölücü rejim kurduktan sonra, Orta Ovalar bölgesindeki ayrıcalıklardan yararlanan ve daha fazla Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) kabilesinin Çin'in iç kısımlarına göç etmesini özendiren bir grup insan haline geldiler. Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) halkının göçünün neden olduğu terkedilmiş bozkır bölgeleri, çok geçmeden diğer halklar tarafından işgal edildi. Kuzey Wei Hanedanlığı'nın kurulmasından sonra Moğol platosu ile Avrasya Bozkırları arasındaki durum büyük ölçüde değişti. Gobi Çölü'nün (Dış Moğolistan) kuzeyindeki Rouran Kağanlığı (*Cücen*, *Juan-Juan*, *Apar*, *Avar*) adında yeni bir göçebe güç birden bire ortaya çıktı. Rouran Kağanlığı, batıya doğru Tiyanşan Dağları'nın kuzey ve güney kesimlerinde bulunan, "Gaoche (*Karahoca*) devleti" olarak bilinen Chile ile sınırdışı. Ayrıca, Chile ile doğuda sınırdışı olan Da adında bir kabile daha vardı. Bu üç kavim, bu dönemde bozkırların ticari sefer rotasını oluşturup denetimleri altına aldılar. Bu rota doğudaki Orta Ovalar bölgesinde bulunan Wei Hanedanlığı, batıdaki Pers (İran) ve güneydeki Hindistan'ın ticaretlerini birleştiriyordu.

(I) Gaoche (Karahoca) Devleti

Doğu Han Hanedanlığı, Üç Krallık ve Batı Jin Hanedanlığı'ndaki Chile kabilelerinin bir çoğu Gobi Çölü'nün (Dış Moğolistan) kuzeyindeki diğer kabilelerle birlikte, güneye göç ettiler. Ancak göçleri düzenli değildi. Örneğin, bazıları Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) kabilesine katılmak için Gobi Çölü'nün (İç Moğolistan) güneyine, bazıları ise Hexi Koridoru ve Orta Ovalar Bölgesine, güneye göç ettiler. Onaltı Krallık Dönemi'nde, Chile (Tiele) kabilesi, Xiongnular, Xianbei, Jie, Di ve Qiang'ı -yani "beş Hu" olarak adlandırılan Çin'deki beş eski etnik halkı- sevmemesine rağmen geniş toprakları kontrol altına alan ve Çin tarihinde de önemli bir rol oynayan federal bir hanedanlık kurdu. Tarihsel kayıtlarda, iç bölgelere göç eden halklar "Dingling" olarak adlandırıldı. Kuzey Wei Hanedanlığı'nın çöküşünden sonra, Chile (Tiele) halkı yavaş yavaş Han ulusu ile kaynaşp kayboldu.

4. yüzyılda, Chile (Tiele) kabileleri Gobi çölünün kuzeyine dağılmıştı. 5. yüzyılda, bu kabileler Rouran Kağanlığı (*Cücen, Juan Juan, Apar, Avar*) devletinin kontrolü altındaydı. Daha sonra, Kuzey Wei hanedanıyla sık sık yapılan savaşlarda Rouran Kağanlığı, Chile halkına orduya katılmalarını istedi ve bu da Chile halkı arasında gerilime neden oldu. 478 yılında, Chile (Tiele) kabilesinin başkanı Afuzhiluo, Rouran Kağanlığı'nın baskısına dayanamadığı için kardeşi Qiongqi ile birlikte Güney Tiyanşan Dağları'ndaki bölgeye (bugünkü Şıncan bölgesindeki Turfan) göç ederken 100.000'den fazla kişiye önderlik etti ve Gaoche (Karahoca, Karahoço) devletini kurdu. Chile (Tiele) halkı, Afuzhilo'ya "İmparator veya Cennetin Oğlu" anlamına gelen "hulug bir", Qiongqi'ye ise "tahtın halefi" anlamına gelen "ho-ubei" diyordu. 5. yüzyılın sonunda, bu devletin denetimi altında olan bölge oldukça büyüktü: Kuzeydoğusu Selenga, Orhon Nehri ve Tuul Nehri dahil Merkezi Moğolistan'a, kuzeyi Altay Dağları, batısı İli Nehri havzasındaki Chuban'a, güneyde Tiyanşan Dağları'nın doğu kesimlerine, doğuda Kuzey Wei Hanedanlığı'na uzanıyordu. Daha sonra, bu Gaoche (*Karahoca, Karahoço*) devleti, doğu-batı yolculuğunun önemli anayolu olan Gaochang bölgesini denetimi altına aldı ve bu da birçok komşu kabilenin karşı koymasına yol açtı. Tuyuhun (*Xianbei veya Siyenpilerin kurduğu bir devlet*), Gaochang, Kuzey Wei ve Rouran Kağanlığı'nın müdahalesi nedeniyle Gaochang üzerindeki kontrolü kaybetti. O sırada, Da adında başka bir kabile, tahtın halefi Qiongqi'ye saldırdı ve onu öldürdü. Ayrıca, Gaoche (*Karahoca*) devleti bir iç çatışmayla karşı karşıya kaldı ve bir gerilemeyle yüz yüze geldi. Bu koşullar altında Gaoche Devleti, Rouran Kağanlığı'nın gelişmesini engellemek için Kuzey Wei Hanedanlığı ile işbirliği yapmayı seçti. 541'de Rouran Kağanlığı çöktü.¹²

Kurucuları bugünkü Uyurluların ataları olan Gaoche (*Karahoca*) Devleti ile Orta Ovalar bölgesi arasındaki ticaret "baç" ve "ödül" biçimindeydi. Gaoche devletinin bölgesi Tiyanşan Dağları'nın (Tanrı Dağları) kuzey ve güneyinde yer alıyordu, bu yüzden ana ürünü hayvansal ürünlerdi. Ayrıca, Altay Dağları bölgesi, eski zamanlardan beri altın rezervlerine ev sahipliği yapmıştır. O zamanlar, Gaoche Devleti'ndeki soylular, Orta Ovalar bölgesinden gelen ipekten hoşlanıyorlardı, buna karşılık Orta Ovalar bölgesindeki halk Gaoche Devleti'nin ürünlerini talep ediyorlardı. Bu nedenle, Gaoche eyaletinin canlı hayvan, kürk, altın ve gümüşten oluşan malları Orta Ovalar bölgesine taşınırken, Kuzey Wei Hanedanlığı onlara daha çok Orta Ovalar bölgesinde üretilen ipek ve el sanatları ürünleri veriyordu. Örneğin, Kuzey Wei Hanedanlığı'nın Yongping döneminin 1. yılında (508) Qiongqi'nin oğlu Mietu, aniden Kuzey Wei Hanedanlığı imparatoruna altın, gümüş, iki altın asa, 7 at ve 10 deve bağ ile elçiler gönderdi, buna karşılık Kuzey Wei Hanedanlığı 60 top karışık renkli ipek verdi. Aynı yıl, Mietu beş at, altın, gümüş, vizon ve diğer şeyler gibi

12 Zhou Weizhou: Şili (Tiele) ve Rouran Kağanlığı Devleti. Şangay Halkı Yayınları, Ed, 1983 ve Duan Lianqin: Dingling Halkı, Gaoche ve Şili (Tiele), Şangay Halkı Yayınları, 1986.

baçları Kuzey Wei Hanedanlığı'na sunarken, Hanedanlık, 10 top kırmızı ipek ve 60 top karışık renkli ipektan oluşan hediyelerle elçiler gönderdi. Miete'nun kardeşi Yifu, Gaoche (Tiele'nin Çince transliterasyonu Chile idi) Devleti'nin egemenliğine girdiği zaman, Kuzey Wei Hanedanlığı imparatoruna baş teklif etme bahanesiyle, Wei İmparatoru'ndan kendisine ünlü bir tablo, bir ipek Longpao (*ejderha desenli ipek elbise*), yelpaze şeklinde bir şemsiye ve beş kırmızı laklı şemsiyenin yanı sıra on davul ve boynuz (orduda kullanılır ve bugünkü borazana benzer) istemişti.¹³

Geç Kuzey Wei Hanedanlığı döneminde, Gaoche Devleti ile Orta Ovalar bölgesi arasındaki yakın ilişki vasıtasıyla Gaoche'nin yerel müziği de Orta Ovalar bölgesine girmiş oldu. Kuzey Wei Hanedanlığı sarayı bayramlar ve festivaller düzenlediğinde, Tiele (Chile) dansı sık sık görülmüyordu. (Kuzey Song Hanedanlığı, Erzhuorong Biyografisi). Ayrıca, Gaoche Devleti halkı da Orta Ovalar bölgesinin müziği ile ilgilieniyorlardı. 508 yılında, Kuzey Wei Hanedanlığı hediyeler vermek için Gaoche Devleti'ne elçilere gönderdiğinde, elçi onlara bir parça müzik aleti ve 80 müzisyen takdim etmişti.¹⁴

(II) Rouran Kağanlığı ve Rouran Halkı

Wei, Jin ve Güney ve Kuzey Hanedanlıkları (M.S. 220-589) dönemi, Çin toprakları üzerinde sık sık etnik göçlere tanıklık eden, Çin'in etnik halkları arasındaki geniş çaplı bir birleşme ve kaynaşma dönemiydi ve bu dönem ayrıca Rouran (*Jorjan veya Cücen, Juan Juan, Apar, Avar*), Gaoche, Yeda ve Tuyuhun gibi birçok eski etnik halkın Şincan bölgesine göç etmelerine tanıklık etmişti. Rouran kabilesi, 5. yüzyılın başlarında Kuzey Bozkırlarında yükselen eski bir halk olan Donghu'nun torunlarıydılar. M.S. 402'de Moğol Bozkırlarında güçlü bir devlet kurduktan sonra, Batı Bölgeleri üzerinde egemenlik kurmak için Kuzey Wei Hanedanlığı'na (386-534) karşı savaştılar. Tolos veya Teli olarak da adlandırılan göçebe Gaocheler, önce Baykal Gölü ve Orhon ve Tura nehirlerinin havzalarında ortaya çıktılar. 487'de, Gaochelerin Puwurgur kabilesinin yöneticisi Avochilo ve kardeşi Qunqi, Batıya göç etmek için 100.000'den fazla aileye önderlik etti ve Eski Cheshi'nin (bugünkü Turfan yakınlarındaki eski Jiaohe kenti) kuzeybatısında Gaoche Devleti'ni kurdu. Çin Seddi'nin kuzeyindeki bölgede ortaya çıkan Yeda'lar, Doğuya doğru ilerleyerek Tarım Havzası'na göç etti, Güney'deki Rouzhi'ye (*Yüeciler*) saldırdı ve 5. yüzyılın sonlarında bir devlet kurdu. Pamir Çölü'nü geçip Güney Şincan'ın bir bölümünü bir zamanlar denetimleri altına aldılar. Eski Xianbei (*Siyenpi, Hsienpi*) halkından gelen Tuyuhun, dördüncü yüzyılın başlarında Liaodong'dan (Kuzeydoğu Çin'deki Liaohu Nehri'nin bölgesi) batıya göç edip Güney Gansu, Siçuan ve Çinghay bölgelerindeki

13 Wei Hanedanlığı Tarihi, Gaoche Historiyografisi

14 A.g.e.

eski Di ve Qiang halklarını boyunduruk altına aldıktan sonra kendi devletlerini kurdu.

Her ne kadar çok sayıda Xianbei (Siyenpi, Hsienpi), Wei Jin Kuzey ve Güney Hanedanlıkları döneminde Orta Ovalar bölgesine göç etmiş olsa da, Gobi çölünün kuzeyinde kalan birçok Xianbei kabilesi vardı. Bu kabileler bir Xianbei Grubu kurdu ve Orta Ovalar bölgesindeki Tabqaci'lere (Tuoba veya Tofa, T'o-ba, Tabyaç'lara) karşı savaştı. Aslında, bu grup tarih kitaplarında kaydedilmiş Rouran Kağanlığı idi. Rouran Kağanlığı devleti Moğol Bozkırlarında yaklaşık 150 yıl boyunca varlığını sürdürdü ve Moğol Bozkırlarındaki Xiongnu ve Xianbei kabilelerinin arkasındaki bir başka güçtü. Çin Jin Hanedanlığının hüküm sürdüğü aynı çağda Xianbei kabilesinin başına Tuoba Liwei veya Liwei (174-277), adlı bir lider geçmişti, onun son döneminde Xianbei kabilesi küçük yaşta bir çocuğu köle olarak ele geçirmişti. Çocuk yavaş yavaş gerçek ismini unuttu ve sahibi de onun gerçek ismini önemsememişti. İlk başta çocuğa, dazlak kafalı olduğu için, "dazlak" anlamına gelen "Mugulv" ismi verildi. Daha sonra, çocuk güçlü vücudu sayesinde kölelikten şövalyeliğe terfi etti. Kabile şefi Yülu döneminde (304-316) askeri bir eylemde ciddi bir hata yaptığı için Tabyaç Xianbei kabilesinin (Tabyaç Şiyenpileri) yasalarına göre ölüme mahkum edildi. Fakat kaçıp engin çöl ile vadi arasında saklandı. Ardından kendi etrafında kaçak köleleri birleştirip ve Xianbei kabilesinin kölelerini kendi yanına kazayıp bir güç oluşturdu. Mugulv'un soyundan gelenler, yanlış telaffuzlarından dolayı "Mugulv" sözcüğünü "Yujiulv" olarak okudular ve Yujiulv'u Rouran Kağanı'nın soyadı olarak kabul ettiler. Bu nedenle Rouran Kağanlığı (Cucen, Juan-Juan, Apar, Avar), esas olarak Xianbei kabilesi kökenli kölelerinden oluşan bir kabile devletiydi. 16 Krallık Dönemi'nin sonunda Rouran Kağanlığı, Gobi Çölü'nün kuzeyi ve güneyinin bazı bölgelerine kadar genişlemişti. 5. yüzyılın başında, Shelun Han döneminde, Rouran Kağanlığı, Gobi çölünün kuzeyindeki çeşitli kabileleri yendi ve güçlendi. Daha sonra, onun tarafından ele geçirilen topraklar kuzeyde Kore'ye, güneyde Kuzey Wei Hanedanlığı'na ve batıda Jinshan Dağı'nın yanı sıra kuzeydeki Baykal Gölü'ne kadar uzandı. Kısacası, Rouran Kağanlığı o zaman geliyordu.

Rouran Kağanlığı'nın Gobi Çölü'nün kuzeyindeki ve Orta Ovalar bölgesinin kuzeyindeki On Altı Krallık Devletçikleri¹⁵ ile yakın ilişkileri vardı. 5. yüzyılın

15 Eski Kuzey Çin'deki On Altı Krallık Devletçikleri (M.S. 303-439) Çin tarihinde On altı Krallık Devletçikleri Dönemi terimi Kuzey Çin'in tamamına veya bir kısmına hükmeden kısa ömürlü Çinli olmayan çok sayıda kurulan ve yıkılan devletçikleri ifade eder. Bunların kurucuları arasında Türklerin ataları olan çeşitli kabileler, Xiongnular, Moğollar, Xianbei kabilesi ve Tibetliler (Di ve Qiang kabileleri) dahil olmak üzere birçok etnik grup olmuştur. Tibetlilere Touba da deniyordu. Nüfusu görece küçük olan bu göçebe halkların çoğu aslında bir dereceye kadar Çinlileşmişti. Bazılarının -özellikle Qiang ve Xiongnuların- Han Hanedanlığının son döneminden itibaren Çin Seddi'nin sınır bölgelerinde yaşamalarına izin verilmişti. Bu Kabileler, Çin halkı dışı etnik unsurların askeri bir aristokrasi oluşturduğu

başlarında, devletin başı Shelun'un kardeşi olan Hulv'un iktidar olduğu dönemde Kuzey Wei Hanedanlığı'nı sıkılaştırmak için Rouran Kağanlığı Kuzey Yan devletçiği ile işbirliği yapmıştı ve Kuzey Yan'ın prensesi Lelang'la, nişan armağanı olarak 3 bin at vererek, evlenmişti. Kuzey Wei Hanedanı ile Rouran Kağanlığı arasında birçok savaş olmasına rağmen olumlu iletişimleri de vardı. Kuzey Wei Hanedanı'nın imparatoru Tuoba Tao, Rouran Kağanlığı'nın başındaki Wuti Han'a sadece prenses Xihai'yi eş olarak vermedi fakat aynı zamanda kendisi de Wuti Han'ın kız kardeşi ile evlendi. Rouran Kağanlığı'nın başındaki Wuti Khan, kız kardeşine Kuzey Wei Hanedanlığı'na kadar eşlik etmesi için erkek kardeşini 2000 atın taşıdığı binlerce insanla birlikte özel olarak gönderdi. Prensese eşlik eden bu refakatçılar sıcağ karşılandı ve Kuzey Wei Hanedanlığı Sarayı tarafından ağırlandı. Kuzey Wei Hanedanlığı güneye taşındıktan sonra, siyasi merkezini de güneye taşıdı, bu yüzden Rouran Kağanlığı ile Kuzey Wei Hanedanlığı genellikle barış içindeydi ve daha az savaş yaptı. Wei Hanedanlığı'nda (487) İmparator Wendi'nin yönetiminin onbirinci yılından (487) Kuzey Wei Hanedanlığı'nın (534) ölümüne kadar geçen yarım yüzyıl boyunca Rouran Kağanlığı Kuzey Wei Hanedanlığı'nı dört kez işgal etmiş ve Kuzey Wei Hanedanlığı Rouran Kağanlığı'na iki kez saldırmıştı ancak birbirlerine 22 sefer kadar elçiler göndermişlerdi.

Kuzey Wei Hanedanı'nın yıkılmasından sonra, Batı Wei Hanedanı ve Doğu Wei Hanedanı, Rouran Kağanlığı'nı kendi taraflarına çekmek için yarıştı ve Rouran Kağanlığı'nın soylularıyla evlendiler. Örneğin, Batı Wei Hanedanlığı'nda (535-551) Yuan Baoju denilen İmparator Wendi, kraliyet ailesinin kızı olan Prenses Huazheng'i Anagui Han'ın kardeşi Tahan ile nişanladı ve kendisi de Anagui Han'ın en büyük kızı ile evlendi. Daha sonra, İmparator kendisinin ilk imparatoriçesini azledip Anagui Han'ın en büyük kızını imparatoriçeliğe getirdi; bu kadın Wie Hanedanlığı'nda İmparatoriçe Diao olarak biliniyordu. Buna ek olarak, Anagui Han kızına eşlik etmek için 700 araba gönderdi ve on binlerce at ve binlerce deve den oluşan büyük bir çeyiz hazırladı.

Aynı zamanda, Batı Wei Hanedanlığı'nı engellemek için Rouran Kağanlığı evlilik yoluyla Batı Wei Hanedanlığı ile bağlanmıştı. Doğu Wei Hanedanlığı imparatoru, Le'an prensesinin adını Lanlingjun yaşça büyük prenses olarak değiştirdi. Binlerce atı olan Rouran Kağanlığı, çeyiz olarak Batı Wei Hanedanlığı prensesi ile evlendi. 542 yılında Anagui Han, torunu Linghe prensesini Doğu Wei Hanedanlığı İmparatoru Guanhuan'ın beşinci oğlu Gaozhan'la nişanladı. 545 yılında, Anagui Han, "Ruoruo Prensesi" olarak bilinen kızını da Gaozhan'la nişanladı. Batı Wei

ve bu aristokrasinin silahlı kuvvetlerin çekirdeğini oluşturduğu yarı Çinleşmiş devletler kurdu. Bu kabileler, idari konularda deneyimden yoksun olduğundan ve kendi görece basit kabile kurumları bir tarım toplumunu yönetmek gibi karmaşık bir görevi yerine getiremediğinden geleneksel Çin yönetim yöntemlerini kullanmak zorunda kaldılar.

Hanedanlığı İmparatoriçeleri Biyografisi'nde Anagui'nin kızı "Ruoruo Prensesi"ne Orta Ovalar bölgesi topraklarına kadar eşlik etmesi için erkek kardeşini gönderdi ve erkek kardeşi Prenses çocuk doğuruncaya kadar orada kaldı.

Rouran Kağanlığı, Orta Ovalar bölgesine yerleşti ve Orta Ovalar Çin kültüründen kuvvetli bir biçimde etkilendi. Rouran Kağanlığı'nın ilk günlerinde, Gobi Çölü'nün kuzeyindeki bölgesel yönetim biçimini uyguladı; bu yönetim biçimi daha önceki kuşağın uygulamasıyla aynıydı. Shekun Khan, 402'de Gaoche Devleti'ni ve onun aşiretlerini ele geçirdikten sonra, askeri sistemde ilk sistemin yerini alacak olan önemli bir reform başlatıp uyguladı; bunun için bin kişiyi yönetmesi için "Jun komutanı" (genel komutan), yüz kişiyi yönetmesi için "Zhang komutanı" kadrolarını kurdu. Yeni askeri sistem aslında Tabqaci (Tabgaç) halkı tarafından oluşturuldu. Kuzey Wei Hanedanlığı'nda İmparator Daowu'nun hükümdarlığının 1. yılında (386) 500 çavuşu yönetme yetkisi olan "Zhang komutanı" birimi kuruldu. Ayrıca, bu komutanların bir üst düzeyi bin çavuşa önderlik edebilecek "Jun komutanı" idi. Bir tür askeri birim olarak "Zhang komutanı", Xexi bölgesindeki Beiliang (Beiliang, On Altı Krallık dönemindeki krallıklardan biriydi) yönetiminde de bulunuyordu. "Jun komutanı", "Zhang komutanı" gibi Rouran Kağanlığı askeri sisteminin Tabgaç halkından öğrenildiği açıktı. Wei Hanedanlığı Kitabı · Ruoruo Biyografisi tarihsel verilerden alıntı yapıp şöyle demişti: Rouran Kağanlığı halkı Orta Ovalar bölgesinden hukuk oluşturmaya öğrendi ve savaştan sonra ordu kurma yöntemlerini ve askeri taktikleri öğrendi. Ayrıca, Rouran Kağanlığı zaten yıllara sayı vermenin yolunu biliyordu ve imparatorun saltanat döneminin adını belirlemek için Orta Ovalar bölgesini taklit etti. Tarihi verilerde belirtilmiş olan imparatorların saltanat dönemlerinin beş adı şöyledir: Yongkang, Taiping, Taian, Shiping ve Jianchang. Daha sonra Rouran Kağanlığı ayrıca Shizhong ve Huangmeng gibi resmi rütbeleri de belirledi.

Gobi Çölü'nün kuzeyindeki Rouran Kağanlığı, Kuzey Wei Hanedanı'nın tehdidi ile karşı karşıya kaldı, bu yüzden Kuzey Hanedanlığı'nın düşmanı olan Güney Hanedanlıkları ile ilişkiler ve ittifak kurmak arayışı içine girdi. Kuzey Wei'in oluşturduğu engel yüzünden, Rouran Kağanlığı, genellikle Batı Bölgeleri, Tuyuhun ve Kuzeybatı Sichuan aracılığıyla Güney Hanedanlıkları ile iletişim kurdu. 442'den Çinli Song Krallığı'nın sonuna kadar geçen 30'dan fazla yıl boyunca, Rouran Kağanlığı, Song Krallığı'nın başkenti Jiankang'a 10 özel görevli elçilik heyeti gönderdi ve bazen yılda iki özel görevli elçilik heyeti gönderdi. Song Hanedanlığı generali Wang Honggui, Kuzey Wei Hanedanlığı'na saldırmak için Rouran Kağanlığı ile güçlerini birleştirme amacıyla 479'da Rouran Kağanlığı'na da ulaştı. Qi Hanedanlığı, Song Hanedanlığı'nın yerini aldıktan sonra, Rouran Kağanlığı, Qi Hanedanlığı ile iş birliği yapmayı sürdürdü. Kuzey Wei Hanedanlığı'nı birlikte engellemelerine ek olarak, Rouran Kağanlığı ayrıca Güney Hanedanlıkları'ndan doktor ve dokumacılar

istedi. (Qi Hanedanlığı Kitabı · Rouran Kağanlığı Biyografisi.) Rouran Kağanlığı'nın sonlarında, Ling Hanedanlığı Yangtze Nehri'nin güneyindeki bölgelere hakim oldu. Tarih kayıtlarına göre, bu dönemde Rouran Kağanlığı, Liang Hanedanlığı'nı ziyaret etmek için beş kez elçiler göndermişti.¹⁶

Rouran Kağanlığı tarafından Orta Ovalar bölgesine ihraç edilen mallar çoğunlukla canlı hayvanlar ve hayvan ürünleriydi. Datān Han döneminde, Datān Han bir keresinde Kuzey Yan Hanedanlığı'na 3.000 at ve 10.000 koyun ihraç etmişti. Aynı şekilde, Güney Hanedanlıklarına kürk, canlı hayvan ve altın ihraç etmişti. O zamanlarda, Rouran Kağanlığı bazı ülkeleri fethetmiş ve Orta Ovalar bölgesi ile Batı Bölgeleri arasındaki ticaret yolunu denetimi altına almıştı. Rouran Kağanlığı'nın ticaret yolu üzerindeki denetimini yitirmesine kadar Gaoche Devleti yükselişe geçemedi. Bununla birlikte, Rouran Kağanlığı hala Orta Ovalar bölgesi ile Batı Bölgeleri arasındaki ekonomik ve kültürel alışverişlerde önemli bir rol oynamaktaydı. Qi Hanedanlığı döneminde, Tuyuhun'dan Orta Ovalar bölgesine giden yol genellikle Rouran Kağanlığı'dan geçiyordu. Orta Ovalar bölgesine seyahat eden Tuyuhun kervanında çok sayıda Hu halkına mensup kişi vardı. Hu halkı, Orta Ovalar ve Batı Bölgeleri ile ticaret yaparak para kazandılar.

(III) Da Halkı (Eftalitler, Ak Hunlar)

Jinshan Dağı'nın güneyinden gelen Da halkı, "Hua halkı" olarak da bilinen göçebe bir kabileydi. Başlangıçta Rouran Kağanlığı'na bağlıydılar, daha sonra Rouran Kağanlığı'nın baskısından kaçmak için batıya doğru göç ettiler. 370'lerde Soğdiana'ya geldiler. Kısa bir süre sonra Tiyanşan Dağları'nın arasından güneye yöneldiler ve neredeyse tüm Tarım Havzası'nı ve çevresindeki bölgeleri ele geçirmiş olan bazı krallıkları mağlup ettiler. 420'lere kadar bu bölge Rouran Kağanlığı olarak kaldı. 420'lerde, Tokharoi (*Toharistan*) bölgesine egemen olan ve kralını Gandhara'ya süren Kidara Kuşan (*Kidarite Krallığı*) adlı krallığı ele geçirmek için Amuderya'nın güneyine doğru hareket ettiler. Daha sonra, Sasani hükümdarı Yezdgerd (*Yezdicerd*) II (438-457) yönetiminin birinci yılında Sasanilerin İranı bölgelerini işgal ettiler. Savaşlar bir yüzyıldan fazla sürdü. O zamandan itibaren, Hephalitler veya Eftalitler (Çince adı Yeda), Orta Asya'da yaşayan göçebe halk olan Yueshi'yi (*Yüeçiler*) izlediler, Hint Gupta Hanedanlığı'na saldırmak için Hindukush Dağları boyunca güneye doğru yürüdüler. 490'lı yıllarda Tiyanşan (*Tanrı*) Dağları'ndan geçtiler ve Gaoche krallığı ile savaştılar, Gaoche krallığının bir sonraki imparatoru olan Qiong-qi'yi öldürüp Qiong-qi'nin oğlu ve Gaoche'nin müstakbel imparatoru Miete'u ele geçirdiler. 6. yüzyılın başlarında, Eftalitler Orta Asya'daki en güçlü krallık oldu ve sınırları eski Kuşan İmparatorluğu'nu çok aştı. Türk Hanlığı'nın (*Göktürk Kağanlığı*)

yükselişinden sonra, Sasani İran Hanedanlığı onlarla Eftalit İmparatorluğu'na karşı savaşmak için ittifak yaptı. 560'larda da iki ülkenin saldırısı altında yok olup gitti ve toprakları muzaffer krallıklar arasında bölüşüldü.

Çin ile İran arasında bulunan Hephthalite (*Eftalit*) İmparatorluğu Doğu-Batı kara ticaretini denetimi altına aldı. Çin ile İran arasındaki ticaretten büyük ölçüde faydalandı ve ticaretten kazandıklarını Çin'in Kuzey Wei Hanedanlığı'nda üretilen Çin ürünlerini satın almak için kullandı. Hebei eyaletinin Ding ilçesinde bulunan İran gümüş sikkeleri arasında "Eftalit" yazıtları ile birlikte gün yüzüne çıkartılmış bir sikke vardı.¹⁷ Wei Hanedanlığı Kitabı, birçok kez Çin'in merkezi olan Orta Ovalar bölgesini ziyaret eden Bizans ve İran'dan gelen elçilerin yanı sıra Da (Eftalit) elçilerinden de söz etmekteydi. Batı Wei Hanedanı'nın elçisi Gao Wei, sırasıyla 512-515 yıllarında ve 518-520 yıllarında iki kez Da'yı ziyaret etti. Bu dönemde, Kuzey Wei Hanedanı'nın keşişlerinden Song Yu da Da Krallığı'nı ziyaret etti. Da Krallığı, Kuzey Hanedanlıkları ile iletişim halindeyken, Güney Hanedanlıkları'na da elçiler gönderdi. Aynı zamanda, Da Krallığı'nın denetimi altındaki küçük krallıklar da Orta Ovalar'a tacirler göndermişti.¹⁸

(IV) Türk İmparatorluğu (Göktürk Kağanlığı)

5. yüzyıldan itibaren, Asya tarihi muazzam değişimlere uğramıştır, bu değişimlerin temel özelliklerinden biri doğudan batıya sürekli göç dalgalarıydı. Doğudan, Orta Asya'daki Hexi Koridoru'ndan, Perslerin batısına kadar uzanan uçsuz bucaksız topraklar, insanlık tarihinin yazıyla kayıt altına alınmasının başlangıcından bu yana İran dili veya diğer Hint-Avrupa dillerini konuşan insanlar tarafından işgal edildi. 5. yüzyıldan itibaren, Moğol Bozkırlarında ve Jinshan bölgelerinde göçebe hayatı yaşayan Türk kavimleri, yavaş yavaş Batıya göç etmiş ve İran ve diğer Hint-Avrupa dillerini konuşan halkları hızla asimile etmişlerdir. Bu süreç hemen hemen Moğol İmparatorluğu zamanına kadar sürmüştü.

Doğudan Batıya kitlesel Türk göç dalgalarının tersine, Batı'dan Doğuya İslamlaşma hareketi yaşandı. Tarihte, Batı Asya'nın kültürü, Batı Bölgeleri'ndeki vaha yerleşimlerinin ile Avrasya Bozkırlarının göçebe halklarının anlaşmaları üzerinde büyük bir etki yapmıştı. Kuzeybatı Hindistan'da yaşayanlar uzun bir süre yerel konuşmayı yazıya geçirmek için Kharoshti denen Alama alfabesini kullandılar. Daha sonra bu alfabe oldukça uzun bir süre yaygın olarak kullandığı Güney Şincan'da tanındı. Türkler, Türk yazılarının oluşturulmasında Batı kültüründen etkilendiler ve Uygurlar Uygur yazısını oluşturmak için Soğdlardan ilham aldılar. Dashi (*Arap, İslam*) İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra, dışı doğru güçlü bir genişleme ile İslam dini her tarafa yayıldı.

17 Xia Nai: Çin'de keşfedilen Farsça gümüş sikkelerin özetlenmesi, Arkeoloji Dergisi, 1974/1.

18 Yu Taishan: Da Tarih Araştırmaları, Qilu Yayınları, 1986.

Türkleşme ve İslamlaşma Hareketi İpek Yolu üzerindeki bölgenin tarihini temelden değiştirmiştir ve bu değişimin sonuçları hala günümüzü etkilemektedir. Bugün, Kuzey Avrasya'da, doğuda Heilongjiang (Amur) Nehri'ne, batıda Balkanlara, güneyde İran'a, kuzeyde Kuzey Kutbu'na kadar çok büyük bir alanda birçok Türk dillerini konuşan halklar var. Doğu Avrupadaki Türklerin etnik profili Doğu Avrupadaki Kafkas ırkına benzer, Kuzey Asya'daki Türk etnik halklarının etnik profili Moğollarınkine benzerken, Orta Asya'da dağılmış olan Türk halklarının görünüşü Hintli, Çinli ve İranlı arasındadır. Bunun nedeni bölgelerinde yaşayan kişilerle evlenip karışmalarıdır.

Her ne kadar bu milletlerin fiziksel görünüşleri farklı olsa da ve coğrafi dağılımları birbirinden uzak olsa da, kullanılan dillerin birçok benzerlikleri vardır. Dünya tarih literatüründe bu dile Türk dili denir. Aslında, Türk kabilesi aslen Jinshan bölgesinde yakın akraba oymakların asıl nüvesi olarak yaşayıp çobanlık yapan, küçük bir boy olan Aşina boyunu ifade eder, çünkü Sui ve Tang Hanedanlıkları döneminde Asya'nın kuzey kesiminde büyük bir imparatorluk kurdular, birçok bölgeyi fethedip Moğol platosunun ve Avrasya bozkırlarının halklarına hükmettiler, adları egemenlikleri altındaki göçebe halkların ortak adı haline geldi.

Türk isminden söz eden en eski tarihsel doğru veri *Zhoushu Yuwen Ce Biyografisi*'dir, bu belgede 542'den önce Türklerin Çin'in Batı Wei sınır kalesine orayı yağmalamak için girdiği söylenmekteydi. Daha sonra Türk Hanlığı'nın önderi Tumen Batı Wei Hanedanlığı ile ticaret yapmaya karar verip bu kararın uygulanmasını istedi. Batı Wei Datong'un 11. yılında (545), Jiuquan'daki Anguo'dan (bugünkü Özbekistan, Buhara) gelen Türklere barışçıl bir ilişki kurmak için Annopantuo adlı bir kişiyi gönderdi. Buna karşılık bir yıl sonra Türkler bir elçi gönderdiler ve ertesi yıl Tumen tacirleri Çin topraklarının yolunu tuttular.

Tumen (aslen Bümin Han) Türk krallıklarının tarihinde önemli bir isimdi, tahtta çıktığında Türk halkı Rouran krallığı tarafından zorla köleleştirilmişti. Türk dilinde "Tumen" kelimesi "Wanhu (10.000 hane)" anlamına gelmektedir, Türk kabileleri oldukça kuvvetli savaş güçlerine sahip olduğunu göstermektedir. 546 yılında, Gaoche kabilesi Rouran'a saldırıyı planladı ve Rouran'a saldırmaya giderken yolda Tumen Han kuvvetlerine yenildi. Tumen, Rouran'la müttefik olmak için onlara siyasi bir evlilik talebinde bulunurken, Rouran Krallığı, Türk halkının düşük statüde köleler olduğunu düşündükleri için aynı fikirde değildi. Tumen bu hakarete katlanmadı, bir evlilik talep etmek için yönünü Batı Wei'ye döndü ve Batı Wei onu Changle Prensesi'yle evlendirdi. 552 yılında Tumen Han Rouran'ı (Cücen) mağlup etti, bu zaferlerden sonra kendisine "Yili Han" (İllig Han) unvanı verip Göktürk Hanlığı'nı kurdu. Tumen Han, erkek kardeşi İstami'ye (İstemi), Batı Bölgelerine doğru harekete geçmesi için "10 boyun"¹⁹

19 Eski Türklerin örgütlenmesi 10 boydan oluşuyordu, bunlardan A-shi-na boyu veya ailesi en büyüğü idi ve öünde sonunda hanlar bu boydan çıkacaktı. A-shi-na sonraları A-shi-de ailesiyle evlilik yaptı.

başına geçmesini emretti. 553 yılında Tumen Han'ın (Bumin İllig Kağan) ölümünden sonra, onun oğlu Ke-luo 科羅 (552-553) (*İssik Kağan*) han oldu (Yi-xi-ji Kağan 乙息記可汗 unvanıyla), daha son a sını larını büyük ölçüde genişleten Muqan Han (*Mukan Kağan*) tahta çıktı (木杆可汗 (also written 木桿, 553-572). O zamanlar, Batı bölgelerindeki en güçlü göçebe devlet Da idi (哒, Eftalitler), İstami (*İstemi*) Han kızını İran Sasani İmparatorluğunun hükümdarı Khos u Anushirwan (*I. Hüsrev*) ile evlendirdi ve iki taraf güçlerini birleşt i p 563-567'de Eftalit İmparatorluğu'nun (Yeda 嚙哒) güçlerini yenilgiye uğ attı ve top aklarını bölüştüler. Aynı zamanda, Muqan Han (*Mukan Kağan*) Doğu'da Khitan'ı (*Hitay*, *Liao Hanedanlığı*) yendi; Kuzeydeki Qigu'yu (Kırgız) topraklarına kattı. Toprakları doğuda Liao Denizi'nden, batıda "Batı Denizi"ne (bugünkü Hazar Denizi) binlerce mil mesafeye uzanıyordu; güneyde çöle, kuzeyde "Kuzey Denizi"ne (bugünkü Baykal Gölü) beş veya altı bin mil mesafelik bir alanı kaplıyordu. Merkezi devlet sarayı Orkhon (Orhun) Nehri'nin üst kesimlerindeki Otgontenger uul bölgesinde bulunuyordu. Batı bölgesindeki Türk kabilelerini yöneten kişi İstami (İstemi) idi, 567'de Bizans İmparatorluğu'na bir elçi gönderdi, bu elçi Kral Justinian tarafından kabul edildi. Bizans, Türk tacirlerinin kendi bölgelerinde ipek satmalarına izin verdi.

Sui Hanedanlığı'nın sonunda, Han bölgesi kaos içindeydi, bunu bir fırsat olarak kullanan pek çok zorba kişi, Xue Ju, Liu Wuzhou, Liang Shidu, Li Gui, Gao Kaidao, Wang Shicong ve Li Yuan ve diğerleri gibi ayrılıkçı küçük k allıklar kurdular, statülerini sağlama almak amacıyla, hepsi durumlarını Doğu Türk Hanlığı'nın (*Doğu Göktürk Kağanlığı*) onayına sundular ve hatta bazıları Türk unvanlarını ve rütbelelerini kabul ettiler. Erken Tang Hanedanlığı döneminde, Batı Türk (*Batı Göktürk*) önderlerinden Sheguy Khan (*Şeguy Kağan*) ve kardeşi Tung Yabgu Han (*Tong Yabgu Kağan*) hükümdarlıkları dönemlerinde bugünkü Jungga Havzasını (*Çungarya*) elinde tutan Xue Yantuo'yu fethettiler, topraklarını kuzeydoğuda Jinshan'a, güneydoğuda Yumen Geçidi'ne, güneydoğuda Hindukuş Dağları'na kadar genişlettiler ve Tukhara (*Tokhara*, *Toharistan*) topraklarını işgal etmek için Amuderya'yı geçtiler. Kağan'ın kampı, Talas ve Qianquan yakınındaki Suyab'ın batısında ve bugünkü Şıncan Tiyanşan (*Tanrı*) Dağları'nın kuzeyindeki Yili Nehri'nin yukarısındaki Yuleduos Vadisi'ndeydi. Zhenguan'ın 1. yılında (627) Xueyantuo (*Sir Tarduşlar*) ve diğer Tiele (*Tinglingler*) kabilele i tek ar isyan ettiler, Moğol platosunun doğusundaki Xi (奚), Xi (霫) ve Khitan (*Hitay*) kabilele i, Türk Hanlığı'na ihanet ettiler ve Tang Hanedanlığı ile çarpıştılar. İmparator Tang Taizong bu fırsatı değerlendirdi ve Doğu Türk Hanlığı (Doğu Göktürk Kağanlığı) kuvvetlerine saldırmak için birlikler gönderdi. Jiali Han (*İllig Kağan*) ülkeye ihanet edip kaçtı, sonra yolda yakalandı ve Chang'an'a (bugünkü Xian) gönderildi. Böylece Doğu Türk Hanlığı devleti (*Doğu Göktürk Kağanlığı*) devleti ortadan kalkmış oldu.

Batı Türk halkının kökenleri, İstamlı (*İstemi*) Han'da kalan "On Ok"tu. "On ok" Suyab Nehri'nin iki yakasında Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmıştı, nehrin doğusunda "Beş Dulo" boyu ve nehrin batısında da "Beş Nushibi" boyu vardı. Zhenguan'ın 2. yılının kışında (628) Batı Türk Devleti kağanı Tung Yabgu Kağan bir iç savaşta öldü ve Batı Türk Devleti iki kısma bölündü, her iki kısımda da kendi soylularını Han olarak seçti ve her iki taraf da bir diğ erinin seçtiği Han'a itiraz etti. Tang Hanedanlığı İmparatoru Taizong (Tang Taizong), Batı Türk Hanlığı'nın (*Batı Göktürk Kağanlığı*) çöküş zamanını kendi etkisini Batı bölgelerine yaymak için kullandı ve Zhenguan'ın 4. yılında (630), Batı Bölgesi'nin giriş kapısı olan Yiwu'yu (bugünkü Şincan'da bulunan Hami) ele geçirdi. On yıl sonra, Tang Xizhou ve Anxi Sınır Komutanlığını kurmak için Gaochang'ı (bugünkü Turfan Gaochang Gucheng veya Karahoca) ele geçirdi; ayrıca Pagoda Han kentini (bugünkü Jimisar İlçesi, Şincan) aldı ve Tingzhou'yu kurdu. Zhenguan'ın 22. yılında (648), Tang Hanedanı kuvvetleri Qiuzi'yi (bugünkü Şincan'daki Kuqa veya Kuçar ilçesi) ele geçirdi ve Anxi Sınır Garnizon Komutanlığı merkezini oraya taşıdı. İlerleyen yıllarda Batı Bölgesindeki Tang ordusu yavaş yavaş Tiyanşan (*Tanrı*) Dağları'nın kuzeyini işgal etti. Xianqing'in 2. yılında (657), Tang ordusu Ishbara (*İşbara*) Kağan liderliğindeki Batı Türk Hanlığı (*Batı Göktürk Kağanlığı*) ordusunu yendi. İki yıl sonra, tüm Batı Türk Hanlığı (*Batı Göktürk Kağanlığı*) toprakları Tang Hanedanlığı tarafından ele geçirildi. Doğu Türk Hakanlığı'nın yıkılmasından sonra, Xue Yantuo Mobeide bir yönetim kurdu. Doğu Türk halkının geri kalanı, çölün güneyinde Tang Hanedanlığı'nın koruması altında bir devlet kurdu. Chang'an'a göç eden bazı Türk soyluları vardı, ayrıca halkı dahil, toplam nüfus 10.000'den fazlaydı. Bunların saraydaki toplam memur sayısının neredeyse yarısına karşılık gelen 100'den fazlası, beşinci derecenin üzerindeydi. Batı Türk Hanlığı (*Batı Göktürk Kağanlığı*) Tang Hanedanlığı'na tabi kılındıktan sonra, Tang hükümeti Hanlığın topraklarını iki Duhufu (Himaye Devlet, Protektora) yönetimine ayırdı; Suyab Nehri'nin doğusundaki beş Dolu oymağı Kunling Sınır Komutanlığı ve Suyab Nehri'nin batısındaki beş Nushibi oymağı Mengci Sınır Komutanlığı oldu.

Türk halkı Batı bölgelerine göç ettikten sonra, Türk halkına düşman olan Avar halkının bir kısmı (Birçok bilim insanı Avarların Rouran'la ilişkilendirildiğine inanır) batıya, Bizans topraklarına geçti. Düşmanı olan Avarları yeniden denetimi altına almak amacıyla İstamlı (*İstemi*) Han Bizans imparatorluğu ile görüşmesi için bir elçi göndermişti. Bizans batıdaki Farsların (İran'ın) en büyük rakibi idi. Türk halkı ile İran arasındaki ilişkilerin bozulmasından sonra, Batı Türk Hanlığı (*Batı Göktürk Hakanlığı*) sarayında görev yapan Soğd tacir Mannah, Bizans ile bir ittifak yapılmasını savundu. Mannah, İstamlı (*İstemi*) Han tarafından Bizans'a gönderildi, 568'de Konstantinopolis'e (şimdiki İstanbul) geldi ve II. Kralı Justinian ile

Sasani İmparatorluğu'na (İran) karşı bir ittifak kurdu, bu ittifaktan sonra Bizans İmparatorluğu Türk tacirlerin Bizans topraklarında doğrudan ticaret yapmasına izin verdi. Bizans İmparatorluğu bu ziyarete karşılık vermek için Zemarchus ve Soğd tacir Mannah'ın başkanlığında Türk Hanlığı'na elçiler gönderdi. Zemarchus, Yin Suo Chuan'daki "Beyaz Dağ"da (bugünkü Şincan, Tiyanşan Dağları'nın kuzeyindeki Yili Nehri'nin kolu Yuludu Si Vadisi) Batı Türk Hanlığı'nın (*Batı Göktürk Devleti*) otağına vardı. Zemarchus'un önderlik ettiği özel görevli elçilik heyeti Batı Türk Hanlığı (*Batı Göktürk Kağanlığı*) ile Bizans arasında yakın ilişkiler kurdu ve iki taraf defalarca ortaklaşa İran'a saldırdı ve birbirlerine karşılıklı elçiler gönderdiler.

Türklerin önderi, Roma İmparatorluğu döneminde Bizans için her zaman "Roma" (Rum olarak) terimini kullanmıştı. İpek Yolu üzerindeki birçok ulusta ilk ünsüzü "r" olan bir sözcük yoktu. İlk ünsüzü "r" olan ödünç alınmış bir sözcikle karşılaştıklarında, genellikle bir tür fonem (birimses) eklemek zorunda kalırlar. Örneğin, "Roma", Al-Mani (Ermenice) dilinde Hrom veya Horom, ortaçağ Posbalevi (Pehlevi) dilinde Hrom, Harezmce veya Harezmi dilinde (Hwarezmian) ve Soğdca'da "Roma" olarak adlandırılmıştır. Türk halkı "Roma" hakkında Soğdca veya Harezmce (Hwarezmian) aracılığı ile bilgi sahibi oldu. Türk dilinin Porom olarak okunan bir ünsüz formu yoktur. Türk *Kültüğü Yazıtı*'na göre, Domon Han'ın ölümünden sonra, imparatora bağ ödemek için gelen yabancı elçilerin arasında Porom'dan bir elçi vardı. Çin tarih materyallerinde Roma İmparatorluğu'nun Bizans İmparatorluğu için kullanılan ad olan "Flynn", Soğd tacirlerden veya Türklerden alınmış olmalıdır.

Türk halkıyla Bizans arasındaki dostluk uzun sürmedi. Daha sonra, Bizans'ın kendisine sığınan bir Türk bakana ev sahipliği yapması Türklerin hoşnutsuzluğuna ve iki ülkenin ilişkilerinin soğumasına neden oldu. Türk Hanlığı (*Göktürk Kağanlığı*) devletinin yıkılmasından kısa bir süre sonra, Batı Asya'da Dashi (Arap, İslam) İmparatorluğu, Moğol Bozkırlarında ve Avrasya Bozkırlarında Türgeş, Ge Luo Lu, Uygurlar, Kırgızlar ve benzeri göçebe devletler ortaya çıktı, Doğu ile Batı arasındaki Bozkır İpek Yolu üzerinden yapılan alışverişler yeni bir döneme girdi.

(V) Çinlilerin Jımlı Yönetim Sistemi: Batı Sınırlarını Güvence Altına Alma

Doğu Türk kabilelerini yatıştırmak ve denetim altına almak için, Zhenguan'ın 4. yılında (630), Tang hükümeti, çölün güneyinde Yunzhong Dudufu ve Dingxiang Dudufu adı verilen iki Dudufu²⁰ (*yönetim bölgesi*) kurdu ve güneye göç eden Doğu Türk Hanlığı'nı (*Doğu Göktürk Kağanlığı*) 6 alt devletçiğe (vasal devletçikler) ayırdı. Zhenguan'ın 23. yılında (649), Tang hanedanlığı hükümeti yukarıda sözü edilen iki

20 Dudufu, gözetim ve jeo-stratejik askeri görevler üstlenen ve vasal devlet işlerini yöneten bir komuta merkeziydi.

Dudufu'nun yetki alanı içindeki vasal devletçikleri yeniden düzenledi, buna göre Sheli devleti, Ashina devleti, Chao devleti, Helu devleti ve Ge Loulu devleti gibi beş vasal devletçik Yunzhong Dudufu'nun yönetimi altına verildi. Sounon devleti, Aster devleti, Zhishi devleti, Beishi devleti, Yushe devleti ve Yishi devleti gibi altı vasal devletçik Dingxiang Dudufu'nun denetimi altına sokuldu.²¹

Diaolu'nun 1. yılında (679), Tang hanedanı, Türk topraklarındaki Hu halkı için Hequ'da 6 vasal yönetim bölgesi kurdu. Longshuo'nun 3. yılında (663), başlangıçta Güney çölünün güneyinde bulunan eski Yanran vasal devleti Hanhai Dudufu'nun kontrolüne verildi, daha sonra Yanran'ın kontrolü Mobei'ye devredildi, Hanzasty'deki Yunzhong şehrinin eski bölgelerinde (bugün İç Moğolistan'ın Togto ilçesi) Yunzhong Dudufu kuruldu. Bütün bu güneyli Türk vasal devletçikleri ve yönetim bölgeleri onların yetki alanındaydı. Bir sonraki yıl, hükümet Yunzhong Dudufu'nun statüsünü Büyük Chanyu Sınır Komutanlığı olarak değiştirdi. Doğu Türk Hanlığı'nın (*Doğu Göktürk Kağanlığı*) yıkılmasından sonra onun yerini alan XueYantuo Hanlığı (*Sir-Tarduş Kağanlığı*) 19 yıl yaşadı ve ayrıca Zhenguan'ın 2. yılında (646) Tang Hanedanlığı tarafından tahrip edildi. Ertesi yıl, İmparator Tang Taizong, Tiele (*Tingling*) kabilelerinin yaşadığı göçebe Moğol Bozkırları bölgesinde altı yönetim bölgesi ve yedi vasal devletçik kurdu ve bunların hepsi, çölün güneyindeki Xia ve Sheng adlı iki devletçik arasında bulunan Chanyu Tai Yanlan Sınır Komutanlığı'nın yetki alanı altına alındı. Altı valilik ve yedi devletçik aşağıdaki gibiydi:

Uygur bölgesinde Hanhai Yönetim Bölgesi

Pugu bölgesindeki Jinhui Yönetim Bölgesi

Duolange bölgesindeki Yanlan Yönetim Bölgesi

Bayegu bölgesindeki Youling Yönetim Bölgesi

Tongluo bölgesindeki Guiling Yönetim Bölgesi

Sijie bölgesindeki Lushan Yönetim Bölgesi

Qun'daki Gaolan Devleti

Huxue'da Gaoque Devleti

Xijie'deki Jilu Devleti

Yan-ti'de Jitya Devleti

Qibi'de Yuxi Devleti

Sijiebie'deki Ling Devleti

Baixi'deki Zhiyan Devleti.

21 Jimi politikasının anlamı, birliği sürdürebilecek bir şekilde kabileleri yönetmek için bir vasal devlet sistemi idi.

Tang Hanedanlığı, yukarıdaki yönetim bölgelerindeki valileri, devletçiklerdeki Cishi'yi (eyalet valileri) belirledi. Tüm valiler ve Cishiler yerel beyler tarafından kabullenildi. Aynı yıl, Moğol platosunun kuzeyindeki Kur'an ve Jiegu'da (*Kirguises*) Xuanque Devleti ve Jiankun Yönetim Bölgesi kuruldu, ikisi de bugünkü Rusya Federasyonu'ndaki Tuva Cumhuriyeti'nde ve Kazakistan Cumhuriyeti'nde idi. Tang Hanedanlığı, ayrıca XueYanto'dan (*Sir Tarduşlar*) geriye kalanlar için Xitan Devleti'ni ve Qilian Devleti'ni de kurdu. Daha sonra Longshuo'nun 3. yılında (663), Yanran Dudufu, Hanhai Dudufu olarak değiştirildi ve merkezi Mobei'ye taşındı. Longshuo'nun 2. yılında (669), Hanhai Gözetim ve Denetleme Dairesi'nin adı Anbei Gözetim ve Denetleme Dairesi olarak değiştirildi.

Batı Türk Hanlığı'nın (*Batı Göktürk Devleti*) çökmesinden sonra, Tang Gaozong, Batı Bölgelerinde Anxi Gözetim ve Denetleme Dairesi tarafından denetlenen dokuz Dudufu, 76 devletçik, 110 ilçe, 126 askeri garnizon daha kurdu, mesela:

Tukhara bölgesinin Ehuan kentinde (bugünkü Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Kunduz) bulunan Rouzhi Dudufu;

Jiesu'daki Suman kentinde (Tacikistan yakınındaki bugünkü Duşanbe) bulunan Tianma Dudufu;

Guduoshi'deki (bugünkü Tacikistan'ın güneyinde, Amu Derya'nın kolu Vakhsh Nehri'nin su toplama havzasındaki) Wosha kentinde bulunan Gaofu Dudufu;

Shihanna'nın (Özbekistan'ın güneyinde bugünkü Sulhan Nehri Havzasındaki) Yan kentinde bulunan Yuepan Dudufu;

İran'ın Jiling şehrinde (İran'ın Sistan ili'ndeki bugünkü Zereng) bulunan İran Dudufu'su;

Damo'daki Damo kentinde (mevcut Termez şehri, Afganistan'a bitişik, Özbekistan'ın güneyinde Amuderya nehrinin kuzey kıyısında) bulunan Heme Devleti.

Ayrıca, batılı Türk halkının yaşadığı Suyab Nehri'nin batısında bulunan Qunling Gözetim ve Denetleme Dairesi'nin ve doğusunda bulunan Mengchi Gözetim Denetleme Dairesi'nin yönetimi altındaki 9 imparatorluk devlet dairesini de içermektedir.

Yukarıda belirtilen kuzeybatı sınır bölgesindeki yönetim bölgeleri ve vasal devletçikler Çin topraklarında uygulanan il ve ilçe yönetim sisteminden oldukça farklıydı, ilk belirtilenler Jimi politikasının özelliklerini (ödün verme ve denetim altına alma) taşıyordu. Hükümet, Tang Hanedanlığı dönemindeki komşu etnik halkların soydan yerli liderlerine onların vasal statülerini sürdürebilmek için Orta Ovalar'ın unvanını verdi. Bu Han Hanedanlığı'nın tarihte ilk kez çölün kuzeyinde ve Cong Long sırtlarının batısında idari organlar kurmasıdır. Bu idari sistem Orta Ovalar ile sınır bölgeleri ve çevresindeki bölgeler arasındaki alışverişlerin teşvik edilmesi için büyük öneme sahipti.

(VI)İpek-At Takası Ticareti

Türk Hanlığı'nın (*Göktürk Kağanlığı*) yıkılışından sonra, Uygur Hanlığı onun yerine geçti. Sui Hanedanlığı döneminde, Uygur halkı bugünkü Moğolistan'daki Selenga Nehri ve Orhon Nehri bölgesinin kıyısında yaşıyordu, daha sonra Türk Hanlığı'nın (*Göktürk Kağanlığı*) yükselişiyle Türk bölgesinin bir parçası haline geldi. Uygurlar, bugünkü Uygur etnik ulusunun atası olan Soğdların Tiele (*Tingling*) kabilesinin bir üyesiydi. Zhen Yuan'ın 4. yılında (788), Uygur Han, kendilerinin Uygurlar olarak adlandırılmalarını isteyen bir öneri sundu. Uygurlar aslen dokuz kabileden oluşuyordu ve bunlardan Yuoluoge önde gelen kabileydi. Uygurların Türk halkından farklı kökenleri vardır. 13. Yüzyıl İran tarihinde kaydedilmiş olan Uygurların efsanesine göre, Mobei Halaheling'in dağlarında Qut Tagh (*Kut Dağ*) adında bir dağ vardı ve dağlarda bir yerde dokuz nehir, başka bir yerde on nehir vardı, dokuz nehrin bulunduğu yerde yaşayan insanlara "Tughuz (Dokuz) Uygur", on nehrin bulunduğu yerde yaşayanlara "On Uygur" deniyordu. Tola Nehri (şu anda Moğolistan'daki Tuul Nehri) ile Xueliangge Nehri (şimdiki Selenga Nehri) arasında, biri çam ve diğeri selvi iki ağaç yetmişti, ağaçlar birbirine yakındı, iki ağacın arasından büyük tepe ortaya çıktı, her gece gökten gelen ışık onun üzerine düşüyordu ve daha sonra büyük tepede bir kapı açıldı, kapının içerisi beş odaya bölünmüştü, her oda bir biberon emen bir çocuk oturuyordu. Beş çocuk büyük tepeden çıktıktan hemen sonra konuşmaya başladı. İnsanlara ebeveynlerini sordukları zaman ebeveynlerinin iki ağaç olduğunu öğrendiler ve onları selamladılar. Daha sonra, insanlar beş çocuğun sonuncusunun en zeki olduğunu gördüler, o yüzden Han olarak seçildi.²²

Uygur Hanlığı, Tang Hanedanlığı ile uzun süreli dostça ilişkiler sürdürdü ve Batı Bölgelerindeki eski hanedanlıkların tüm Hanlarına, Tang Hanedanlığı liderleri tarafından Han ünvanları verildi. Ani Şi İsyanı sırasında, Orta Ovalar kargaşa içindeydi, Çin Tang Hanedanlığı ordusu tamamen bozguna uğramıştı ve Changan ve Luoyang'ı yani iki başkentini kurtarmak için Uygurlardan askeri destek almak zorunda kaldı. Zhide döneminin üçüncü yılında (758), Tang imparatoru Shuzong, Ningguo'nun genç prensesini, Orta Ovalar savaşında Tang imparatoruna destek veren Uygurlu Gele Han'la evlendirdi.

Dali döneminin 4. yılında (769), Tang imparatoru Daizong, Uygurlu Mu Bu Han ile evlendirmek için Tang Bakanı Bu Gu Huaie'nin kızına Conghui Prensesi olarak

22 Bkz. Juvayni'nin (Atâ-Malek Juvayni (1226-1283)) İran kaynaklı çalışması, He Gaoji'nin çevirisi: "Dünya Fatihleri Biyografisi" Cilt 1, İç Moğolistan Halkı Yayınları, Yayımlanma, 1980, s. 62-64; Lashiduddin: "Tarih Derlemesi" Çince çeviri, Cilt 1, Kitap 1, s. 239-241. Uygur Gaochang Wang ailesinin sözlü açıklamalarına göre Yuan Hanedanlığı edebiyatçısı Yu Ji tarafından yazılan Çin Zhiwen "Gaochang Wang Shixun Anıtı" da benzer bir efsane kaydetmişti.

parlak bir ünvan verdi. Zhen döneminin 4. Yılında (788) Tang Dezong, kızı Xianan Prensesi'ni Uygur Hanı Dayton Mohe ile evlendirdi. Changqing döneminin ilk yılında (821) Tang imparatoru Muzong, Uygur Zonta Han ile evlenmesi için kız kardeşine Prenses Taihe adını verdi. Uygurlar, Mobei bölgesi tarihindeki diğer göçebe kökenli halklar gibi, hayvancılık ürünleri ve tarım ve el sanatları ürünleri göndererek Orta Ovalar bölgesindeki Çinlilerle uzun süreli bir alışverişi sürdürmüştür. Uygur halkı Orta Ovalar'dan gelen ipekli kumaşları seviyordu, Tang Hanedanlığı ayaklanmaya karşı değerli yardımı nedeniyle Uygurlara her yıl 20.000 parça ipek vereceğine söz vermişti. Prenses evlendiğinde, Tang hükümeti düğün konvoyu ile birlikte bir seferde 20.000 parça renkli ipek gönderdi. Tang Hanedanlığı döneminde en yaygın ticaret "ipek-at takası ticareti" idi. Tang hanedanı Uygurlarla alışveriş ederken çok cömert davrandı ve 8. yüzyılın ortalarından itibaren bir Uygur atı uzun süre 40 parça ipek, bazen de bir Uygur atı 50 parça ipek ile değiştirildi. Sadece ipek-atının fiyat oranının büyük ölçüde eşitsiz değildi, değişim miktarı da son derece büyüktü, genellikle yılda onbinlerce at ipek ile takas ediliyordu. İpek-at takası ticareti önceleri Uygurlara itaatkar olmaları için ödüllendirilme niteliğine sahipti, ancak uzun vadede Orta Ovalar halkına ağır bir yük oldu.

Han ipeğini kullananlar ve sevenler elbette sıradan Uygur halkı değil, üst düzey soylulardı. Uygur tacirlerinin Orta Ovalardan bu kadar çok miktarda ipek satın almayı sürdürmeleri tarihte görülmemiştir. Bozkır bölgesinde, ekonomik ve sosyal yaşamda köklü bir değişikliğin olmadığı koşullarda, bu ipekler normal olarak Bozkır halkı arasında tüketilemezdi. Uygur'un dış ticaret faaliyeti Orta Asya'daki Soğd tacirler tarafından yönetiliyordu.²³ Soğd tacirler Uygur soylularının güvenini kazanmışlardı ve Orta Ovalardan bozkırlara akan ipeğin ticaretini yapıyorlardı, bu ticaret Çin ipeğinin Batıya akması için önemli bir kanal olmuştu. 820'lerden sonra, Uygur Hanlığı'nda, birçok iç kargaşa ve savaş ortaya çıktı ve liderler sık sık değişti. Çin İmparatoru Kaicheng'in 4. yılında (839), Uygur Hanlığı'na tabi bir devletçik olan Batı Türk Shadası (*Batı Göktürk Şato Türkleri*), Uygur'daki isyancı güçlerle anlaşarak Uygur yöneticileri devirdi, isyancılar Zhangxin Han'ı öldürdü. Yeni Han tahttan çıktıktan kısa bir süre sonra, Kırgızlar Uygur iç isyancı güçleriyle tekrar anlaşarak Uygur başkentine saldırdı, bunun sonucunda Uygur Hanlığı nihayet ortadan kalktı. Uygur halkı Mobei bölgesine dağıldı, buna ek olarak güneydeki az sayıda Uygur Tang Hanedanlığı'na bağlandı ve doğuda yaşayan Uygurların bir kısmı Shiwei'ye (*Moğol*) bağlandı, küçük bir grup yerleşmek amacıyla Ganzhou'ya ve küçük bir grup da Al-Mu'miniya'ya göç etti. Ganzhou'ya göç eden Uygurlar, Hexi

23 Soğdların Sogdiana devleti ve başkenti Semerkand, Doğu İran dillerinin ve kültürünün merkeziydi. Orta Asya'nın usta tacirleri, diplomatları ve din adamları olan Soğdlar, yüzyıllar boyunca İpek Yolu'nu aşarak İpek Yolu boyunca kültürleri ve Budizm, Maniheizm, Zerdüştlük gibi dinleri taşımışlardır.

bölgesinde yaşayanlarla kaynaştılar ve Beiting'e göç edenler bugünkü Şincan'ın diğer bölgelerindeki halklarla kaynaştılar ve yavaş yavaş bugünkü Uygur toplumunun bir parçası oldular.

II.V. Batı Liao ve Jin Hanedanlıkları Dönemlerinde Kara İpek Yolu

(I) Karasal İpek Yolu Üzerinde Batıya Doğru Göç Dalgası

11. yüzyılın başlarında, bugünkü Türkmenistan'daki Maru'dan olan *Maweiji*, *Hayvanların Özellikleri* adlı eserinin "Türkler" başlıklı 9. Bölümü'nde Kuzey Asya Bozkırlarında meydana gelen göç hareketine bir dizi neden göstermiş ve şöyle demişti: "Khitan'dan korkmaları ve bozkırlık alanların olmayışı nedeniyle Batıya göç eden, Nesturilik'e inanan Qun adında bir Türk kabilesi vardı. Qun halkı onları kovan Qay kabilesi tarafından takip edildiler. Qun halkı Shari topraklarına göç ederken, Shari Türkmen topraklarına göç etmek zorunda kaldı. Buna karşılık, Türkmenler, Ghuzz (bugünkü Türkçe'de *Oghuz* veya *Oğuz*) ülkesinin Doğu kısmına girdi. Ghuzz (*Oğuz*) Türk halkı Alimani kıyılarının (bugünkü *Ermenistan*) yakınındaki Bajanak'a (*Peçenek*) göç etti".

Burada belirtilen Qun halkı, 15 kabileden oluşan Tiele (*Tingling*) federasyonunun Qun kabilesi olmalıdır. "Hun" adı ilk olarak *Sui Beidi Tiele Biyografisi*'nin *Tarihi*'nde belirtilmişti: "Tiele'nin ataları, çoğu Batı denizinin doğusundan gelen vadiler boyunca yaşayan Xiongnu halkının soyundan geliyorlardı, Pugu, Tongluo vardı ... ve Irkin, Monchen, Sijie, Hun, Huxue ve benzeri soyadlarıyla (*burada soyadı kabilelerin veya boyların adı anlamında kullanılmıştır*) kuzeyde Le Nehri'ne kadar olan bölgede ve uzun bir süredir yaşıyorlardı, güçleri 20.000 askerden daha fazlaydı." Yeni ve Eski "Tang Kayıtları" Qibei'nin etrafına dağılmış olan 15 farklı Tiele kabilesini kaydetmiş ve Hun'dan da söz etmiştir, bu kayıtlar Hun'un Kuzey Çin çöllerinin yakınında yaşayan eski bir göçebe kabile olduğunu gösteriyor. Tang Hanedanlığı döneminde Zhen Guan'unun 20. yılında (646), Xueyantuo'nun (Seyanto Hanlığı veya Sir-Tarduş) ortadan kalkmasından sonra, Tiele kabilelerinin şefleri İmparator'u onurlandırmak için Tang'a geldiler, ertesi yıl Tang Taizong, Qun'un yaşadığı Gaolan Devleti'ndeki (bugünkü Moğolistan Tura Nehri havzası) diğer bölgelerinde 6 özel yönetim bölgesi ve 7 devletçik kurdu, sonra bunlar Doğu ve Batı olarak iki devlete ayrıldı. Türk Hanlığı'nın (*Göktürk Kağanlığı*) yükselişinden sonra, Tiele'nin eski toprakları Mochuo Han tarafından işgal edildi, Qun ve Uygur, Qiebi ve Sijie'nin dört kabilesi güneydeki çöle göç etmek zorunda kaldılar, Gan (bugünkü *Zhangye*) ile Liang (bugünkü *Wuwei*) arasına göç edip orada yaşadılar, kısa bir süre içinde Qibei'ye geri döndüler. Hun kabilesi Uygurlar ile yakından ilişkili olmasına rağmen, Uygurların

bir kabilesi değildi. Uygur'un içerisinde dokuz soyadlı aile (yani dokuz ayrı kabile veya boy) vardı ve sonra da toplamda 11 soyadı (kabile veya boy) olan Geloulu ve Baximi, Uygur soyadları (kabileleri veya boyu) arasında olmayan 6 Pugu kabilesi, Hun kabilesiyle birlikte "eşit Yi (Yabancılar)" oldular.

840'ta Uygur Hanlığı'nın dağılmasından sonra, Qun Uygurlarla göç edecekmiş gibi görünmüyordu. Tang Hanedanlığı'nın son dönemlerinde Tongguang'ın 3. yılının (925) Şubat ayına kadar "Türk Hunjielou" hakkında tarihi bir kayıt var. Bu kayıta şöyle deniyor: "Türk lider Hunjielou, Tang Hanedanlığı'na baş vermek için resmi elçiler gönderdi."²⁴ Bu sırada Hunlar muhtemelen Türk halkından geriye kalanlarla birlikteydi. Liao Hanedanlığı döneminde Tai Tsu komşu kabileleri denetimi altına alıp pasivize ettikten sonra Yeh-lu A-pao-chi (Karahitayların reisi Apaoki) batıya doğru genişlemeye başladı. Sonbahar Temmuz'unda, Tanrı Tarihi'nin 1. yılında (916), batının fethine başladı, Shatuo (Şato) kabileleri dahil Türk halklarını, Dangxiang, Tuyuhun, küçük Tibet'i yendi, liderlik yapıları dahil hepsi pasivize edildi. Bunların arasında, Türk halkları Qun ve Tiele (Tele, Tingling) ve Qun ile ilgili Türk kabilelerini ifade eder. Tianzhang'ın 3. yılında (924), Qidan (Kitan / Khitan, Hitay) kabilesinden oluşan askeri birlikler, yine "Batıdaki bütün kabileleri denetim altına almak için kayan kumları geçip Futu Şehri'ni ele geçirdi." Futu Şehri Al-Mu'miniya yakınlarındaydı ve Hun'un batıya göçü muhtemelen bu olaydan sonra başladı.

Qun (Qungrat/Onggirat) halkının göçünü anlatmanın yanı sıra, Ma Wei Ji ayrıca Selçuklu Sultanına hizmet eden eski bir Khwarezm Shah (Harezmi Şah) olan Akinchi'nin (Ekinci) bir Hun olduğunu kaydetmişti. Babasının adı Qochqar'dı (Koçkar). Akinchi'nin bir Khwarezm Shah olduğu duyulmamıştı ve Akinchi'nin Khwarezm Şahları arasında olduğu doğrudur. Akinchi, Selçuklu Sultanının kölesiydi, daha sonra Harezmi Şah olarak atandı. Qun halkının bir kısmı çölün batısında Nayman ve Uygur vb. komşularıyla birlikte kalıyordu. 12. yüzyıldan 13. yüzyıla geçerken, Moğol İmparatorluğu hızla yükseldi, Mobei'deki kabileler hem birleşip kaynaştılar hem de birbirleriyle savaştılar ve Bozkır bölgelerinde karmaşa vardı. Cengiz Han çeşitli kabileleri etrafında birleştirdi, ve Naymanlara saldırdı onları dağıttı ve boyunduruk altına aldı, Kuchlug (1150-1218) geride kalan Naymanları Batı Liao Hanedanlığı (Kara Hitay kağanlığı) topraklarına göç etmeye yönlendirdi. Ayrıca Orta Ovalara göç eden Nayman halkından, Qun ve diğer kabilelerden arta kalan insanlar da vardı, bunlar da Jin Hanedanlığı hükümetine sığındılar, ve Moğol saldırılarına karşı "sadık muhafız birlikleri" olarak kullanıldılar. Jin Hanedanlığı Tarihi Yıllıkları, Rahip General Wanyan Chen Biyografisi'nde bahsedildiği gibi: "Sadık muhafız birlikleri Uygur, Nayman, Qiang, Qun kabilelerinden ve ayrıca Orta Ovalardan gelen mahkumlardan oluşuyordu ve acımasız, gaddar

²⁴ Ce Fu ve Yuan Gui tarafından yazılan "Baç Ödeyen Dışişleri Bakanları", "Eski Beş Hanedanlar Tarihi" adlı kitabına bakınız. Cilt 32; "Yeni Beş Hanedanlar Tarihi" Cilt. 5.

ve kontrolü çok zor olan birliklerdi.” Yuan Hanedanlığı’nın kurulması öncesinde Hexi bölgesinde dağınık halde yaşayan Hun halkından insanlar vardı. “Yuan Tarihi: Yuan Yu Biyografisi”nde şöyle yazıyordu: “Xixia’da, Qiang halkı ve Hun halkı birlikte yaşıyordu, iyiyi kötünden ayırmak çok zordu.”

İranlı bir coğrafyacı olan Ebu Said Gardizi, 1050 civarında “Zeyn al-akhbâr” adlı kitabında, Tatarların bir kısmının batıya, Yeer Taşlı Nehir (bugünkü İrtiş Nehri) vadisinin içlerine göç etmesi ve Kimek²⁵ kabile federasyonunu (7 kabile) kurmasıyla ilgili hikayeye atıfta bulunarak şunları yazmıştı: Tartarların başı ölünce geriye iki oğlunu bıraktı. Büyük oğlu tahtta çıktı, Shad (Şad) adındaki küçük oğlu kiskançlık nedeniyle kardeşini öldürme girişiminde bulundu, fakat öldüremeyince kendisi için kaygılanmaya başladı. Daha sonra Shad (Şad) bir köle kızı (Kanizak) alarak kardeşinin otağından kaçtı. Shad, yerleştiği Yeer Taşlı Nehir (bugünkü İrtiş Nehri) kıyılarına gitti. Sonra, asıl oturdukları bölgede bozkırlar bulunmadığı için yedi Tatar kabilesinin başkanı bu bölgeye göç etmişti. Yeer Şi Nehri’nin kıyılarında hayvanlarını otlattılar. Ertesi yılın ilk baharından sonra Tatar kabilelerinin yaşadığı bölgeye bir kişi gönderdiler ancak onlar bölgeyi terkettikleri zaman bazı düşman güçlerin Tatar halkından çok sayıda kişiyi öldürdüklerini anladılar, bu yüzden ana vatanları bomboştu, böylece Se’yi başkan yaptılar. Daha sonra, diğer kabileler bu durumu öğrendi ve onlara katılmaya gittiler, 700 kişi toplanmıştı. Zaman geçtikçe, nüfusları arttı ve yedi kabile oluşturarak Kayalık Dağları’ndan yayıldılar.

10. yüzyılda yazılmış isimsiz bir İran coğrafya çalışması olan *Hudud al-Alam* kitabında, daha önce bahsedilmiş olan Kimek kabilesinin doğusunda Kırgız toprağı, güneyinde Yeer Taşlı Nehir (İrtiş), batısında Kıpçaklar olduğu ve krallarına Khan (Han) denildiği, kralın adamlarının 11 amir olduğu yazıyordu. Gardizi’nin Kimeklerin Tatarlardan geldiği dair efsanesinin ardında gerçek bir tarihsel temel olmalıydı. Küçük bir Tatar grubu Uygurların batıya doğru hareket etmesinden önce veya sonra 840 yılında Taşlı Nehir (İrtiş) havzasına göç etmişti. Ayrıca Tatar kabilesiyle bir tür bağlantı sürdürmüşlerdi, daha sonra bu bağlantı bölgenin uzaklığı veya savaş nedeniyle, Tanrıdan gelen afet gibi diğer nedenlerle kesilmişti, böylece Kimek’de sadece Tatarlardan geldikleri efsanesi sürdürülüyordu. 11. yüzyılda, Türk bilim insanı Kaşgarlı Mahmud “Yu du Jin” kelimesini açıklarken şöyle yazmıştı: “Uygur yakınlarındaki bir Tatar çölünün yer adı”dır. Buradan, o zamanlar Tatarların ve Moğol kabilelerinin Türk ve Uygur Hanlıklarının merkez bölgesini işgal etmiş oldukları görülmektedir.

25 Kimek veya Kimaek, M.S. 850-1050 döneminde Kimek Hanlığı’ndaki yedi kabileden biri olarak Arap ve İranlı Ortaçağ coğrafyacılarının bildirdiği Tunguz kabilelerinden biriydi. Ebu Said Gardizi’ye (d. 1061) göre diğer altı kurucu kabile, Yemaek, Kıpçaklar, Tatarlar, Bayandur, Lanikaz ve Ajlad’dı. Bugünkü Kore etnik grubunun atalarıydılar.

Kaşgarlı Mahmud'un ileri sürdüğü şey, Ma Wei'ji'nin Qun'un binlerce mil batıya seyahat ettiğine dair kayıtlarının yanı sıra, Kıpçak kabilesine kuzeybatıya doğru Kıpçak ülkesine göç eden bir Yuan Hanedanlığı generali olan Tutuha'nın önderlik ettiği şeklindeki Çin tarihsel belgelerinin kayıtlarına benzer. Tarihi kayıtlara göre, "Tutuha bir "Kıpçak'tı, ataları başlangıçta Wuping'in kuzeyindeki Andahan Dağları'nın yakınında, Jelian Nehri civarında yaşıyorlardı, sonraları Ögeday Han'ın üçüncü oğlu Kuça'nın önderliğinde kuzeybatı bölgesindeki Üyük'e göç etmişlerdi. Tutuha Büyük Cengiz Han'ın Generali'ydi. İki ünlü nehir arasında bulunan Üyük denilen bir yer vardılar, soldaki nehre Yayiq (Yayık veya bugünkü Ural Nehri), sağdaki nehre Etil (İdil veya bugünkü Volga Nehri) deniliyordu, oraya yerleşip kendilerini Kıpçak olarak adlandırdılar."²⁶ 1215-1217 döneminde, General Subedei (Sabutay veya Subutai) Cengiz Han'ın emriyle Merkitleri cezalandırmak askeri sefer düzenledi, Merkitler yenilip hepsi teslim oldular ve topraklarını terketmek zorunda kaldılar. Merkit kabilesinin yöneticisi Ghodu Kıpçaklara kaçtı. Ancak General Subutay Ghodu'yu ikna ederek yanına çekti ve birlikte Üyük'te yaşayan Kıpçaklara saldırdı. Başka bir tarihçiye göre Merkitler bir etnik grup olarak ortalıkta görünmez olmuşlardı. Hayatta kalanlar muhtemelen diğer Moğol kabilelerinin (Oyratlar, Buryatlar, Halhalar) içinde eridiler ve Kıpçaklara kaçan diğerleri onlarla karıştılar. 1215-1218 arasında, General Jochi ve General Sabutay Merkitlerden geriye kalanları katlettiler ve ayrıca onların daha önceki önderi Toghta Beki'nin ailesini de öldürdüler. Moğollar Merkitleri korudukları için Kıpçaklar ile de çatıştılar. Sabutay'ın ordusu Merkit/Kıpçak önderliğine baskın yapmış, onları kuşatmış ve tümünü tutsak almıştı. O zamanlar, Kıpçak kabile devletinin şefi, Tutuha'nın büyük dedesi Yinasi idi. 13. yüzyılın ilk dönemlerinde, Boyuewu (Bayad) klanı en az üç kuşaktır İlbari'ye bağlıydı. General Tutuha'nın torunu El Temür, Yuan Hanedanlığı'nın sonlarında güçlü bir bakandı ve kızı Çin Yuan Hanedanlığı hükümdarı Togon Temür ile evlenmiş olan İmparatoriçe Danashiri'ydi. İmparatoriçe Kıpçak kabilesi tarafından da kullanılan Boyuewu (Bayad) soyadı ile anılıyordu. *Yuan Shi* Cilt 134, Kıpçak adı olan bir keşişten söz ediyordu, "dedesi Qarachar"dı (Karaçar), Qarachar (Karaçar) Cengiz Han'a bağlılık yemini eden ilk kabile önderlerinden biriydi. Büyük komutan Qarachar hem İlbari klanından hem de Boyuewu (Bayad) klanından olduğu için Tutuha ile aynı klandandı.

Tutuha'nın atalarının yaşadığı Ural Nehri ile Volga Nehri arasındaki yöre önemli bir yer olagelmıştır. Kuzey Hindistan'da, Delhi'de bulunan Sultanlığın kurucusu İlbari klanı (Türk) halkıydı, çeşitli tarihçiler bu hanedanlığı Köle Hanedanlığı veya İlbari Hanedanlığı olarak göstermişlerdir. Delhi Sultanlığı'nın kurucusu İltutmish'in (Şemseddin İltutmüş) babası, İlbari klanının önderi İl Han'dı. Onun

26 Bak. "Yuan Hanedanlığı'nın Ünlü Yetkililerinin Hayat Hikayelerinin Özeti" Cilt 3-3'te bulunan "Jurong Wu Yi King", Zhonghua Book Company.

birçok akrabası, klanına bağlı adamları ve takipçileri olduğunu biliyoruz. İltutmuş 10 yaşından küçükken, yakınları onu kıskançlıktan yüzünden tacirlere sattı, birçok yeri dolaştıktan sonra, nihayet Delhi, Hindistan'a getirildi, daha sonra Ghazni (Gazne) Hanedanlığı'nın generali Kutb al-Din Ay Bey²⁷ onu satın aldı ve ona kraliyet ahırlarının sorumluluğunu verdi. Tizanidine kayıtlarına göre, bazıları Orta Asya'ya göç etmek zorunda kalan İlbari klanından 10.000 kişiyi yönetmiş olan Abar Han'ın soyundan gelenler arasında bazıları daha sonra yukarıda sözü edilen Delhi Sultanlığı (Hindistan Yarımadası) ülkesinde İltutmuş tarafından esir edilmiş ve köle olarak yaşamıştır.

Boyuewu, Yuan Hanedanlığı'nın birçok tarihçisinin dikkatini çeken bir klandı, çünkü yalnızca Moğol kabilesinin bir kolu değildi, aynı zamanda Kuri, Yemek ve Kimek'te de görülmüştü. Ve de Kıpçak'ta. Boyuewu kelimesinin Boyawute, Boyaodai, Bayawut (Bayadsı) vb. gibi farklı yazılışları vardı; bunlar Moğol dilinde "zengin" anlamına gelen bayan (Bo Yan) kelimesinden türetilmiş "Bayawut" kelimesine benzer uyuşmayan çevirilerdi. Mevcut araştırmalarda göz ardı edilen Moğol ve Tatar kabilelerinin göç etmesinin ve farklılaşmasının tarihini incelerken iyi bir çalışma konusu olabilecek Boyuewu klan adı çeşitli etnik halklar arasında görülebilir. 13. yüzyıl İran tarihçisi Rashid-al-Din Hamadani'nin taksimata göre, Boyuewu kabilesi, Xueliangge Suyunun her iki tarafında yaşayan Dielelejin Moğollarına bağlıydı. *Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi* kitabında şöyle yazılmıştı: Cengiz Han'ın 13. göbek atası (Liao Hanedanlığı'nın erken döneminde) Boyuewu'lu Maalihe oğlunu yoksulluk nedeniyle biraz geyik eti değiş tokuş yapmak için götürmüştü. Böylece, Boyuewu halkı o zamandan itibaren Moğol soylularının hizmetkarları olmuştu. Yemaek kabilesinin ayrıca Bayawut (Bayad) kolu da vardı. Yemaek kabilesinin yaşadığı bölge batıda Yeer Taşlı Irmak havzasında idi. 13. yüzyılda Chorasmiyalı (Khwarazm, Harezmi) Al-Biruni tarafından yazılan "Athar ul-Baqiyah'da, Cengiz Han döneminde, Khwarazm hükümdarı Ala'al-Din Muhammed II'nin annesi Terken (Türkan) Hatun ve Ala'al-Din Muhammed II'nin imparator cariyesi, hepsi Yemie (Yemek) Bayawut (Bayad) kabilelerindeydi.²⁸

Kangli (Qangli kabilesi) arasında Bayawut (Bayadlar) kolu da vardı. Bugün, Yuan Hanedanlığı dönemindeki tarihi materyallerde Yuan Hanedanlığı döneminde, Kangli'de Çin topraklarına giren ve yaşayan iki Bayawut'un (Bayadlar) olduğunu fark ettik, bunlardan biri Yiesudaer kabilesi, diğeri Wuluosi kabilesiydi. "Yuan Tarihi"nde

27 Qu'b al-Din Aibak, Aibak Aybak olarak da yazılır, (doğum yılı 1150—ölüm yılı 1210), Hindistan'daki İslam yönetiminin kurucularından biridir ve Mu'izz al-Din Mu'ammad ibn Sâm of Ghūr'un yetenekli bir generalidir.

28 Qu'b al-Din Aibak, Aibak Aybak olarak da yazılır, (doğum yılı 1150—ölüm yılı 1210), Hindistan'daki İslam yönetiminin kurucularından biridir ve Mu'izz al-Din Mu'ammad ibn Sâm of Ghūr'un yetenekli bir generalidir.

bu iki kabile için bazı kayıtlar vardı. “Yiesuer Biyografisi” şöyle diyordu: “Kangli’de doğan, soyadı Boyawut [Shi] olan Yiesuer, İmparator Taizu döneminde halkı yönetti.”²⁹

Metin ayrıca şunları da eklemişti: “Mobei’nin eski başkentinden olan Hangli’nin ülkedeki soylu aile Boyawu soyadı vardı. Cengiz Han’dan sonra, yani Taizu’nun Shengwu İmparatoru ilk olarak her yere yerleşti. Jiyin’de yaşamaktan hoşlanan çok sayıda Boyawu halkından kişi vardı. *Yuan Tarihi: Wuluosi Tarihi* de şöyle demişti: “Wuluosi halkı, Kangli, Hashi’nin büyük dedesi, Boyao, hepsi bir araya geldi., Kraliçe Zhuangsheng (Börte Hatun) ile Cengiz Han’dan olma Sorghotani Beki (Saruk Hatun) Tuolri’nin karısı oldu.” Wuluosi kabilesinin Kangli Boyuewu kabilesinin de bir parçası olduğu görülebilir. Boyuewu kabilesinin kökenleri doğuda olmalıydı ve Türk kabilelerinin tarihine entegrasyonu Moğol ve Tatarların batıya göç sürecinin bir parçasıydı. Türk halkının, Moğol kabilelerinin batıya göç hareketi, çok uzun bir tarih dönemi boyunca sürekli olarak meydana geldi ve oldukça geniş bir bölgeyi kapsıyordu. Onların zorla ya da kendiliğinden göçleri, aralıklı olsa bile, sabit bir varış noktasına ve açık bir rotaya sahip değildi. ama genel olarak, doğudan batıya doğru genel bir eğilim vardı.

Bu batıya doğru göç dalgasının nedenleri nelerdi? Kısa ve öz bir analizle, Asya kıtasının doğu bölgelerinde, güneyin geniş bir tarla tarımı bölgesi olduğunu, buraya bitişik kuzeyin ise uçsuz bucaksız Moğol Bozkırları olduğunu görüyoruz. Han Çin medeniyeti tarım yapılan bölgelerde gelişmiş ve istikrarlı bir ülke olmuştur. Moğol Bozkırlarındaki hayvancılık için mükemmel koşulların yanı sıra Han’ın uzun vadeli büyük politik, kültürel etkisi Moğol Bozkırlarını asırlar boyunca güçlü göçebe özelliklerin beşiği haline getirmiştir. Doğu Asya’nın batısında, uzun bir süre boyunca, tarım bölgelerinde veya bozkırlarda, güçlü bir siyasi ve ekonomik merkez ortaya çıkmamıştır. Moğol Bozkırları için, uzun bir süre boyunca doğudan ve batıdan gelen baskıların dengesiz olması, göçebe halkın sürekli olarak Batıya doğru dalgalar halinde göç etmesine neden oldu. Tang Hanedanlığı döneminde Wangjian Nehri (bugünkü Eguna Nehri) boylarında yaşayan Cengiz Han’ın kökeninin Moğol kısmı, yukarıda özetlediğimiz göç dalgalarına benzer şekilde, çok sayıda göçebe kabileden oluşan zincirin sadece bir halkası olarak Sanhe’nin kaynağına doğru göç etti. Bu göçebe halkların batıya doğru hareketi, Cengiz Han ve soydaşlarının önderlik ettiği batının fetihine bir başlangıç oldu.

(II) Gaochang (Karahoca veya Karahoço) Uygur Krallığı ve Kültürü

9. yüzyılın başlangıcından önce, Uygur Kağanlığı devletinin Han makamı Uyğurların Yaorogge klanı (Yaghlaqar, Yağlakar) tarafından işgal edildi. Uygur

²⁹ Yukarıda bahsedilen kayıtlar Cheng Jufu’nun “Boyawut Mezarlığı Anıtı” Kar Evi Koleksiyonu “Cilt 17, Cilt Yuan, Yuan Hanedanı Üzerindeki Nadir Kitap Koleksiyonlarına göre dir.

Kağanlığı'nın sonlarında topraklarında bir huzursuzluk vardı ve Han'ın klanı, yani, Yaorogge (Yaghaqar veya Yağlakar) tahttan indirildi, Tiele kabilelerinden biri olan Adie klanı (Ediz) tahtta çıktı, ancak krallık kendi ismini Uygur olarak hala sürdürüyordu. 840'ta Donnu'nun (bugünkü Rusya Federasyonu'nun Tuva Cumhuriyeti) kuzey kesiminde yaşayan Kırgızlar, Uygurların baskılarına dayanamayıp 100.000 askerle isyan etti, Uygur Kağanlığı'nın yerli kabilelerinin muhalif güçleriyle ittifak kurdu ve Han'ın başkenti Woerduo Bali'ye girdi. Uygur Kağanlığı'nın yıkulmasından sonra, kabileler kaçtılar, bir kısmı güneye doğru Jinshan'ı geçip Tang'ın Anxi Sınır Komutanlığı'nın ilk kurulduğu bölgeye göç ettiler. Uygurlar, Mobeiden Batı Bölgelerine göç etti, önderleri sık sık değişmiş olsa da muhtemelen krallığın büyük kısmı Uygur halkından olduğu için, Yuan ve Ming Hanedanlıkları dönemlerinde "Uygur" sözcüğü her zaman krallığın adında Gaochang (Karahoca, Karahoço) Uygur Krallığı olarak sürdürüldü. Uygur krallığı batıya doğru göç ettikten sonra, İslam tarihçileri tarafından sık sık "dokuz boy" (Toquz Oğuz) denildi. Batıya doğru göç eden Uygurlar, karmaşık bir iç değişim yaşadılar ve kısa süre sonra Han unvanı Tiele kabilelerinin Pugu kolu tarafından ele geçirildi.

Gaochang (Karahoca, Karahoço) Uygur krallığının kuruluşunun başlangıcında, bu devlet oldukça zengin ve geniş bir bölgeye hakim oldu. Gaochang (Karahoca, Karahoço) Uygur'un o çağdaki bölgelerini kaydetmiş olan kaynaklardaki kayıtlar tutarsızdı, örneğin *Wang Yande'nin Gaochang'a Yaptığı Seyahata İlişkin Kayıtlar* Gaochang'ın hakimiyeti altındaki bölgeleri şöyle kaydetmişti: "Gaochang batıda olan bir devlettir. Khotan'ın güneyinden, Dashi'nin (Arap İmparatorluğu) güneybatısına, İran'a ve Batı Bulushe'ye, Kar Dağları'na, Pamir'e kadar binlerce mil var. Orada tüm Güney Türkleri, Kuzey Türk halkı, Hazarlar, Oğuzlar, Yagma (Yağma), Guolu, Kırgız, Peçenek, Avarlar, Ungari (Macarlar veya Ogurlar/Onogurlar) vb. yaşar." Buradaki Dasjo kelimesi Samanid Hanedanlığı'na (Samaniler, İran'ın ilk İslami devletlerinden biri) atıfta bulunmalı ve Bulushe bölgesi Pakistan'ın kuzeyindeki bugünkü Peşaver'dir. Bu kayıtlara göre, Gaochang Uygur'un hakimiyetindeki bölgeler, Jinshan'ın kuzeyinden, Lop Nur'un güneyine, Kashi'nin (Kaşgar) güneybatısına uzanıyordu. Bu yüzyılın başında, Gaochang'ın antik harabeleri arasında bir Alman akademik araştırma keşif ekibinin bulduğu ahşap tokmak üzerine kazınmış yazıda şöyle deniyordu: "Ateş koyunu yılı (Dingwei yılı) Şubat'ın 3'ünde". Gaochang Uygur Krallığı Sachiu'nun Doğusu (Dunhuang, Çin'in Gansu Eyaleti) ile Nuch Barsxan'ın (Nuch Barsxan, Issyk Kul gölünün kıyısında bulunur) batısı arasındaki toprakların büyük çoğunluğuna egemen oldu.³⁰

30 Alman araştırma belgesine bakınız: "Abhandlungen der Preussischen Akademie Wissenschaften zu Berlin", 1915, No. 3, Dil, tarih kategorisi, FWK Mueller "Turpan'da ortaya çıkarılan üzerinde yazılar olan iki tahta tokmak" (Zwei Pfalinschriften aus den Turfan funden) ve bkz. ek "Huozhou'da üçüncü tokmak gün yüzüne çıkarıldı."

Yukarıda belirtilen “Nuch Barsxan”, bugünkü Kırgızistan Cumhuriyeti'ndeki Issyk Kul gölünün (Atami) sahilinde yer almaktadır. Bu açıklamaya göre, Gaochang Uygur Krallığı'nın bölgeleri Issyk Kul gölünün (Atami) batısından Doğu Shazhou'ya (Dunhuang) kadar uzanıyordu. Song Zhenzong'un 4. yılında (1001) Song Hanedanlığı'nı ziyaret eden Qiuci (Kucha veya Kuche veya Kuçar) elçisi Cao Wantong'un Xianping'de şunları söylemişti: “Ülkemiz doğudan Sarı Irmak'a, batıda Karlı Dağlara kadar uzanır ve yüzlerce küçük şehri vardır.”³¹ Moğol dönemine kadar, Uygur soyundan gelenler, atalarının çölün kuzeyinden Jiaozhou'ya göç ettiği zamanlardaki olayları, “Beshbaliq'ı (Beşbalık), kuzeyde Aju Nehri'ni, güneyde Jiuquan'ı, doğuda Wudun'u, Jiashihai'yi yönettiklerini, Batı Barbarlarının batısında yaşadıklarını”³² hala hatırlıyorlardı. Uygurlar, Türk halkının yön terminolojisini kullandılar ve Çin halkının yön kavramı ile karşılaştırıldığında genellikle saat yönünün tersine 90 derece farklılık gösteriyordu, güney denilen yön doğu ve doğu denilen yön kuzey olmalıydı. Aynı şekilde “Wudun”, “Woduan” ın farklı yazılış biçimi olmalıydı; ayrıca “Jiashihai”, “Kazakh” için başka biçimde çeviri kelimesi olmalıydı.³³

Gaochang Uygur krallığının ilk günlerinde, toprak çok büyüktü, ancak daha sonra çölün ve vahaların çevresel sınırlamaları nedeniyle ulusal gücü giderek azaldı. Toprakları genişlemiş de daralmış da olsa, merkezi alanı her zaman bugünkü Tiyanşan Dağı'nın (Tanrı Dağı) kuzeyini ve güneyini kapsamaktaydı. Beş merkez şehir vardı: Beshbaliq (Türk dilinde, “beş şehir” anlamına gelir, bugünkü Şincan bölgesindeki “Jimsar”), Yangi Baliq (Türk dilinde, “yeni şehir” anlamına gelir), Jan Baliq, Gaochang (Qocho, bugünkü Turpan veya Turfan) ve Solmi (bugünkü Yanqi, Şincan). Bu bölgelerin çoğu, antik Batı bölgelerindeki geleneksel vaha sulamalı tarım bölgeleridir, burada Uygurlar yaşam tarzlarını yavaş yavaş değiştirip yarı tarımla uğraşan yarı göçebe tip bozkır halkları haline geldiler.

Gaochang (Ganzhou, Karahoca, Karahoço) Uygur krallığının en tepedeki lideri uzun süre Han veya “Assaran Khan” olarak adlandırıldı. Türk dilinde “Assaran”, “aslan” anlamına gelen “Arslan”dır, bu nedenle Çince tercümesi de “Aslan Kral” anlamına gelir. Daha sonra, “Iduq Qut” unvanını da benimsendi; bu unvan “Mutluluğun Efendisi” demek olan asıl ikamet ettiği yer Al-Mu'miniya ile yaklaşık aynı anlama geliyordu. Uygur halkı Batı Bölgeleri'ne göç etmiş, Tang Hanedanlığı döneminde, yavaş yavaş Turgesh (Türgiş, Türkeş) halkı tarafından oluşturulan yazıyı kullanmaya başlamıştı, bu Türk dilinde okumayı Soğd yazısını (harflerini) kullanarak

31 Şarkı Düzenlemelerinin Derlemesi · Fan Yi IV, 13. Cilt 197, s. 7720.

32 Yu Ji: “Daoyuan Xuegu'nun Kayıtları”, Cilt. 24, “Gaochang Wang Shixun Anıtı”, Dört Kategori Serisinin Görünümü, s. 218; ve ayrıca, “Yuan Hanedanlığı Tarihi · Baerju Aerte Dijin'in Biyografisi” ve Huang Wenbi: “Kültür Eserleri Dergisi, 1964 / 2'deki” Yi Du Hu Gaochang Wang Shixun Anıtı Restorasyonu ve Düzeltilmesi Kayıtları "na bakınız.

33 İç Moğolistan Üniversitesi Dergisi'nde, 1979, No. 3-4 (İki sayı), s. 17, Not 1.

yapmaktı, daha sonra bu Soğd yazısı (harfleri) çeşitli bölgelerde yaygın olarak kullanılmıştı, “Uygur” yazısı olarak bilinen bu yazı Ming Hanedanlığı döneminin sonuna kadar kullanılmıştır. Moğol döneminde Cengiz Han Uygur bilim insanı Tata-tonga’ya Uygur harflerini temel olarak Moğolca yazı oluşturmasını emretti, daha sonra Mançular Ming Hanedanlığı’nın son dönemlerinde Moğol yazısına bakarak Manchu yazısını oluşturdu.

Gaochang Uygur Krallığı ve Orta Ovalar bölgesi Çin devletleri yakın politik, ekonomik ve kültürel bağlar sürdürmüştü. 924’te Liao Hanedanlığı, Kral Yelu Abaoji (tapınak adı Taizu), geniş çaplı bir Batı fetih seferi gerçekleştirdi, Gaochang (Karahoca) Uygur Krallığı Khitan’a yani Hitaylar’a, Liao Hanedanlığına (907–1125) bağlıydı. Liao Hanedanlığı’nın yıkılmasından sonra, Khitan soylusu Yelu Dashi, 1130 yılında kabilenin batıya göç etmesine önderlik etti ve Batı Liao Hanedanlığını (Kara Hitay kağanlığı) kurdu. Bu kez, Gaochang Uygur krallığı, Batı Liao’nun bir vasal devleti oldu.

Uygur halkının uygarlık düzeyi, Liao Hanedanlığı’nın kuzeybatısında en yüksek uygarlık düzeyiydi, bu durum Batı Liao’daki Qidan (Hitaylar) soylularının dikkatini çekti, Uygurlardan Batı Liao soylularını ve sarayını eğitmelerini istediler. Kuzeybatıdaki Uygur Krallığı’na komşu olan Naiman (Nayman) halkı da Uygur medeniyetinden güçlü bir şekilde etkilenmişti. Naiman sarayı Uygur uzmanlardan altın mühürler, hazine yönetimi ve onlar için tahıl toplama işlerinden sorumlu olmalarını istedi. Batı Liao Hanedanlığı, Uygur bölgesindeki hakimiyetlerine büyük önem veriyordu; Batı Liao Hanedanlığı’nın son imparatoru Zhenugu hakimiyetini güçlendirmek için bir Taishi keşişi olan Shaojian’ı Uygur bölgesine gönderdi. Shaojian’ın yönetim yetkisini kural tanımaz bir şekilde kullanması, savurganlığı ve cüretkarlığı Uygur soyluları arasında büyük memnuniyetsizliğe neden oldu. 1208’de Cengiz Han, Naiman kabilelerinden arta kalanları ezdi, daha sonra Yieer Taşlı Irmak havzasını işgal etti ve Uygurlara ağır bir darbe vurdu. O dönemde, krallığın hükümdarı Baerju Aertedi Jin Idiqt Moğolistan’ın bir vasal devleti olmaya karar verdi. 1209’da “bir binaya kaçan keşiş Shaojian’ın etrafını kuşatmak için harekete geçtiler, onu öldürmeye üst kata koşullar ve baş aşağıya yere attılar.”³⁴

Daha sonra, Moğol kuvvetleri Naymanların arta kalanlarını yenip bölgelerinin dışına çıkardı. 1211’de, Baerju Aertedi Jin Idiqt, Cengiz Han’ı görmek için bizzat Kelun Nehri’ni ziyaret etti. Cengiz Han, kendisine övgüde bulundu ve onu kızı Yieli Anton’la evlendirmeye söz verdi ve Uygur liderine “beşinci çocuğu” gibi davranacağına sözü verdi. Uygur toprakları Moğollar tarafından ilhak edildi ve Moğol Hanı’nın yönetimi altına alındı.

(III) Batı Liao (Moğol) Krallığı³⁵

12. yüzyılın başında, Khitan'ın (Hitaylar) kontrolü altındaki kuzeydoğu bölgele-
rinde yaşayan Nuzhen kabilesi (1636-1911 arasında Çin Qin Hanedanlığını yöneten
Mançu kavminin önceli) Khitan soylularının şiddetli baskısı altında büyük hüsrana
uğradılar, Liao'ya karşı savaşmak için Wanyanaguda'nın önderliğinde bir isyancı
ordusu oluşturup Jin Hanedanlığı adı verilen bir devlet kurdular. Khitan'ın merkezi
hükümet güçleri oldukça güçlü ve hırslı olan isyancıların ordusunu bastıramadılar,
sonuç olarak merkezi hükümet güçleri yenildi ve Khitan yönetimi dağıldı. 1125
yılında, Liao Hanedanlığı imparatoru Yelü Yanxi Yingzhou'da esir alındı, böylece
Liao Hanedanlığı (907-1125) yıkıldı. Liao Hanedanlığı'nın yıkılışının arifesinde,
Khitan soylusu Yelü Dashi, Baighü'nün 8. oğlu, Khitan'dan geriye kalanlara önderlik
etti ve Khitan sarayını bu kritik dönemde kurtarmak için çeşitli çabalar gösterdi,
örneğin, Wei Wang Chun'u tahta çıkardı ve Liao Hanedanlığı'ndan Tian Zuo'yu
destekledi, ancak Yelü Dashi yine de durumu kurtaramadı. Daha sonra, Temmuz
ayında, Baoda'nın 4. yılında (1124), Yelü Dashi, Liao Hanedanlığı imparatoru Tian
Zuo'ya karşı bir isyanda halka önderlik etmeye karar verdi ve kendisini hükümdar
olarak ilan etti ve daha sonra Karasu'da (Maoming Birliği Sancağı'ndaki bugünkü
Ebiha Nehri, bugünkü İç Moğolistan Özerk Bölgesi) yaşayan Chen Dezhi'yi gör-
meye gitti.³⁶

Ongut kabilelerinin şefi Chuanguer'in yardımıyla çölün kuzeyine gidip askeri
üssünü kurdu, askerlerinin sayısını on binlerce kişiye kişiye çıkardı. Jin kuvvetlerine
saldırarak devleti yeniden kurmak geçici olarak umut vadetmediği için, Yelü Dashi,
Batı'yı fethetmek için bir sefer yapmaya karar verdi, Moğolistan'ın kuzeybatısındaki
Tangnu Dağı'nın kuzeyindeki Qianzhou'daki yoldan geçip, ardından da güneybatıya
Yemili Nehri Havzası'na gitti ve Qara Hanid Krallığı'na (Karahanlılar veya İlekhan
Krallığı) tehdit oluşturmak için oradaki askeri birlikleri aslen Batı Bölgesi'nde ya-
şayan Qidan halkıyla birleştirdi. Karahanlılar'ın asıl iktidar merkezi Suyab Nehri civa-
rındaydı. 1134 yılı içerisinde, Yelü Dashi, Doğu Karahanlı Hanedanlığı hükümdarı-
nın Kangli ve Hakaru kabilelerinin taciz edici saldırıları nedeniyle yardım istemeye
gelmesi fırsatını değerlendirip ordusunu Pei Luo Jiangjun Şehrinin merkezini (yani
General Pei Luo şehri veya Husi Ordu şehri) fethetmeye yönlendirdi.

O zamandan itibaren Yelü Dashi doğudaki toprakları birleştirmek için çok
çaba harcadı ama Jurchen (Çurçen) Krallığı'nın kuvvetlerini yenemedi. Bu yüz-
den, Yelü Dashi batıya doğru genişlemeye karar verdi, böylece Amuderya'nın ku-
zey bölgesinde ikamet eden Batı Karahanlılar'a saldırdı, Yelü Dashi, yerel Halalu

35 Batı Liao, Kara Khitai devleti olarak da adlandırılır.

36 Chen Dezhi'ye bakınız: 1982/2 Tarih ve Dergilerinde yer alan "Yelü Dashi Kuzeyle İlgili
Tarih ve Coğrafya Üzerine Çeşitli Araştırmalar".

(Karluk) kabilelerini Karahanlıları sürekli taciz etmek için kullandı ve Karahanlı Hanedanlığı'na yardım etmeye gelen Selçuklu Sultanı Sancar'ın ordusunu mağlup etti, daha sonra Yelü Dashi, başkentini kurduğu Saqianqian'a (yani, Samarkand'a) girdi. O zamandan itibaren, Batı Liao ordusu Amuderya boyunca yürümeye devam edip Chorasmia (Harezm) kuvvetlerini mağlup etti ve Selçuklu Sultanlığı'nın bazı kısımlarını ele geçirdi. Kara-Khitaneler (Karahıtaylar) Orta Asya'da hakim güç oldular ve Harezm ve Karahanlılar bu imparatorluğun vasal devletleri oldular. İmparatorlukları kabaca bugünkü Şıncan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Güney Kazakistan'a hakim oldu.

Yelü Dashi'nin önderliğinde Khitan (Hitay) halkının bir kısmı ve seçkinleri Batı Liao veya Karahıtay İmparatorluğu (Xiliao, 1124-1211) veya Türk dillerinde Kara Kitan denilen devleti kurdukları batıya göçtüler. 1137'nin Mayıs'ında Yelü Dashi Batı Karahanlılar'ın hükümdarını Khujand'da (Hucend veya Hücent ya da Hocent) yendi ve gücünü pekiştirmek için Fergana Vadisi'nde ve Taşkent'te birkaç yıl geçirdi, böylece imparatorluğunu batıya ve güneye doğru genişletti. O zamanlar Batı Karahanlılar Selçuklu'nun vasal devletiydi ve Mahmud Selçuklu Sultanı Ahmed Sancar'a kendisine yardım etmesi için başvurdu. 1411'de, Dashi, Karahanlılar ile Karluk göçebeleri arasındaki bir anlaşmazlıkta araya girerek Selçuklular ile doğrudan çatışma içine girdi. Sancar Karahıtayları karşılamak için birliklerini yola çıkardı. Lakin, Qatwan Savaş'ında Dashi, Selçuklu Türkleri'ne karşı kesin bir zafer kazandı. Selçuklu ordusu ağır bir kayıp verdi ve Sancar açıkça canını kurtarmak için kaçtı, fakat karısı ve en iyi savaşçılarından bazıları esir alındı.

Yelü Dashi 1143'te öldüğünde, Batı Liao doğuda Tula Irmağı'ndaki Kerait kabilelerine, batıda Amuderya'ya, kuzeyde Qianzhou'ya ve Aral Denizi'ne, güneyde Hindukuş'a (Hindukush) ve Khotan'a (Hotan) kadar çok geniş bölgeleri hakimiyeti altına almıştı. Başkenti, Karahanlıların ilk başkenti olan Balasagun (Koz Ordu) idi. Batı Liao'ya Kara Qidan anlamına gelen Karahıtay da deniliyordu, bu Qidan halkının kendilerine verdikleri isimdi ve Batı Liao Hanedanlığı bu adı Liao Hanedanlığı'nın yıkılışından sonra da kullanmaya devam etti. Çin topraklarının hanedanı olarak Batı Liao, hükümdarlık unvanını, hanedan unvanını belirtmek için Çinceyi kullandı, yöneticilerine kuzeybatı kabileleri tarafından "Gur Han" deniliyordu, "Pukhan" veya "bütün kabilelere hükmeden Han" anlamına geliyordu.

Yelü Dashi'nin ölümünden sonra, kraliçesi Shanta Buyan, bir imparator gibi davrandı, daha sonra hükümdarlık unvanını "Xianqing" olarak değiştirdi, "Gantian Kraliçe" olduğunu iddia ederek, 7 yıl boyunca krallığı yönetti. 1150'de Gantian Kraliçe yetkilerini Yelü Dashi'nin oğlu Yelü Yilie'ye devretti ve hükümdarlık unvanını "Shaoxing" olarak değiştirdi. O zaman, ülke sakinlerinin kayıt dosyaları 84.500 haneyi içeriyordu. Yelü Yilie, 13 yıl boyunca krallığı yönetti, 1163 yılında

öldü, hanedanlık unvanı “Ren Zong” idi. İmparator Ren Zong’un öldükten sonra okunan fermanında kız kardeşi Yelü Pusuwan’ın yeni imparator olarak tahta çıkması emrediliyordu ve hükümdarlık unvanını “Chongfu dönemi” ya da “Chengtian İmparatoriçesi Dowager” dönemi olarak değiştiriyordu. Çok geçmeden bir saray içi çatışma meydana geldi, İmparatoriçe’nin saray dışından bir akrabası olan Xiao Wolichi bir darbe yapıp İmparatoriçe’yi öldürdü, Yi Lie’nin ikinci oğlunu (Yelü Zhilugu) imparator olarak yaptı ve hükümdarlık döneminin unvanını “Tianxi” olarak değiştirdi. Yelü Zhilugu’nun hükümdarlığının son döneminde Batı Liao Hanedanlığı’nın gücü azaldı. 1206’da, Chorasnia (Harezm) krallığı baş ödemeyi reddetti ve Batı Liao Hanedanlığı’na ihanet etti. Görünüşte, Batı Liao Hanedanlığı hala güçlü bir devletti ve çevredeki devletlere karşı caydırıcı bir güce sahipti. Aynı yıl, Cengiz Han ordusu Naiman kabilesini yendikten sonra, Naimanlar’ın lideri Kuchlug -Tayang’ın oğlu- güneydoğuya, Uygur bölgesinin kuzeyindeki Beşbalık’a kaçtı, ondan sonra Tiyanşan (Tanrı) Dağı’nı aşarak güneydeki Kuuzhu’ya (bugünkü Şıncan’daki Kuqa’ya) ulaşarak, 1208’de, Batı Liao Hanedanlığı’na saldırmak için Husi Woerduu’ya yürüdü. Yelü Zhilugu, Kuchlug’u kabul etti ve onu bir prensesle evlendirdi, böylece Kuchlug, İmparator’un Batı Liao Hanedanlığı tarafından desteklenen eniştesi oldu.

Batı Liao Hanedanlığı’nın krizini bir fırsat olarak kullanan ve son imparator Zhilugu’nun güvenini kazanan Kuchlug, Naiman’dan arta kalanları ve Haiyali, Yemili ve Beşbalık’a dağılmış Mieerqi’yi (Merkitler) bir araya toplayıp Batı Liao’ya karşı gücünü gizlice arttırdı. Eksiksiz bir güç kazandıktan sonra, tahtı ele geçirmeyi planlayan hırslı Chorasnia Shah (Harezmşah) ile gizlice anlaştı. İki müttefik, Batı Liao’ya doğudan ve batıdan saldırmak ve zaferden sonra Batı Liao topraklarını paylaşmak için anlaştı. Eğer Chorasnia Shah (Harezmşah) daha önce başarabilirse, o zaman onun güçleri topraklarını Almalık, Keshi Haer (Kaşgar) bölgesine kadar genişletebilirdi ve Naiman, Beşbalık, Zhizi Yemili ve Haiyali bölgesini elinde tutabilirdi. Eğer Kuchlug daha önce kazanırsa, Batı Liao ve Huchan Nehri kıyısındaki Benakent (bugünkü Özbekistan’ın başkenti Taşkent’in güneybatısı) ülkesi Naiman halkı tarafından yönetilecekti. 1991 yılında, ben ve ekibim Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından düzenlenen “Bozkır İpek Yolu” araştırma gezisine katıldığımızda, Taşkent’in güneybatısında, kent merkezinden 50 km uzaktaki Benakent (Shahrisabz veya Şehr-i Sebz) harabelerini gezmiştik. Yuan Hanedanlığı’nın ilk döneminde Huihu Hanedanlığı’nın (bir Uygur devleti) ünlü devlet yetkilisi Ahmmad’ın memleketi olan Benakent kenti Siriderya Nehri’nin kıyısında bulunmaktadır. Ming Hanedanlığı döneminde, Tamerlane (Timur-Timurlenk, Aksak Timur) Benakent (Shahrisabz veya Şehr-i Sebz) yakınlarında doğmuştu ve kentin bugüne kadar gelebilen en eski anıtlarını yaptırmıştı.

Chen Cheng batıya yaptığı gezi sırasında bu şehri ziyaret etmişti. Benakent'in (Shahrisabz veya Şehr-i Sebz) eski yerleşim bölgesinin mimari yapılarının güvenliği onu en değerli turistik nesne olarak eşsiz şehire-Büyük İpek Yolu üzerindeki müzeye- dönüştürüp muhafaza etmeye izin veriyor. Benakent'in eski yerleşiminin sit alanı birçok açıdan özgündür. Diğer benzer anıtlarla karşılaştırıldığında, Otrar (Kazakistan) ve Namangan Bölgesi'ndeki (Fergana Vadisi, Özbekistan) Ahsikent (Akhsikath) gibi en büyük anıtlarla bir benzeşim olduğunu gördüler.

Shahruhiya, Orta Asya'daki çok büyük arkeolojik sit alanlarından biridir. Burası, iç kale, iki kent yerleşim bölgesi (Shakhristan) ve geniş ticaret ve el sanatları mahallesinden (Rabad) oluşuyordu- 400 hektar alanı vardı. Kuleli kale bedenleri surlar ile çevrilidir. Shahruhiya (Benakent) Moğollar tarafından tahrip edilmişti, daha sonra Emir Timur (Timurlenk, Aksak Timur) tarafından yeniden inşa edilmiş ve Shahruhiya olarak adlandırılmıştır (yani, Timur eski Benakent'e en küçük oğlu Shahruh'un adını vermiştir). O zamandan itibaren Temuridler ve Şeybaniler eyaletinde önemli bir ekonomik ve kültürel merkez haline geldi. Kent, burada yaşamış olan seçkin bilim adamlarının, şairlerin, yazarların ve sanatçıların isimleriyle tanınıyordu. Bugünkü arkeolojik kazılar, el sanatları atölyelerinin kalıntılarının bulunduğu mahalleye odaklanmıştır. Mevcut harabe araştırma alanı 260 hektardır ve Sirderya Nehri'nin akış yatağı yüzünden çok sayıda harabe bölümü sular altında kalmıştır, alan daralmış ve giderek küçülmüştür.

1210'da, Zhilugu ordusunu Ho-chung fu'ya (Irmakların arasındaki kent, Hezhong, Semerkand) bir sefere göndermesi üzerine, Kuchlug ordusunu batıya doğru götürmüş, Sirderya Nehri'nin alt kesimlerinde bulunan Ejikan kentindeki Batı Liao Hanedanlığı'nın hazinesini yağmalamayı başardılar ve daha sonra doğuya doğru Suyab Nehri havzasına yürüdüler, sirBatı Liao'nun başkenti Husi Woerduo'ya (güçlü ordu anlamına gelen Quz Ordo, Husi Horde, Balasagun) aniden saldırdılar ancak Batı Liao birlikleri tarafından yenilgiye uğratıldılar. Daha sonra, Kuchlug'un müttefiki olan Chorasnia (Harezmi), Zhilugu'nun birliklerinin Ho-chung fu'dan (Hezhong, Semerkand) çekilmesini sağlama fırsatını kullandı, orayı işgal etmek için birlikler gönderdi ve böylece doğuya Sirderya Nehri içlerine gitti, Talas şehrini koruyan Batı Liao generali Tayanggu'ya saldırdı, sonunda Batı Liao'nun ana ordusu Harezmi ordusu tarafından mağlup edildi, mağlup edilmiş ordudan geriye kalanlar başkente geri döndüler, ancak Husi Woerduo'nun (güçlü ordu anlamına gelen Quz Ordo, Husi Horde, Balasagun) muhafızları ve halkı kentin kapılarını kapattı ve onların içeri girmelerini kabul etmediler. Batı Liao birlikleri, 16 gün boyunca şiddetli bir şekilde kente saldırdılar ve kente girdikten sonra, pek çok kişiyi öldürüp, halkın mallarını yağmaladılar. Kral Zhilugu onlara durmalarını emretti ve bunun arkasında orduya yağmaladıkları malları iade etmelerini emretmesi ordunun isyan

etmesine neden oldu. Kuchlug, isyan edenleri kendi tarafına kazanmak için bu fırsattan yararlandı, böylece gücü hızla arttı. Batı Liao Hanedanlığı sarayının orduya komuta etme gücünü yitirmesi fırsatını kullanarak Zhilugu avda iken, ani bir saldırıyla onu ele geçirdi. Bununla birlikte, görünüşte Zhilugu'ya emekli bir imparator olarak hâlâ saygı duyuluyordu ve Batı Liao'nun devlet unvanı başkasına geçmişti. O sırada Almalık'ın Karluk halkı Cengiz Han'a bağlıydı. Kuchlug Batı Liao toprakları üzerindeki kendi hükümlanlığını güçlendirmek için Karluk halkının Almalık'taki Wozhaer Han'ı (Bozar Han) ele geçirdi ve Almalık'a saldırdı. Wozhaer öldürüldükten sonra Moğol Hanlık sarayı, Kuchlug'un bulunduğu yeri belirlemek için keşif yaptırdı ve Batı Liao'ya boyun eğdirmek için birlikler gönderdi.

Kuchlug, Batı Liao Hanedanlığı'nı kendine bağladıktan sonra, ordunun aşırı vergi ve harçlar uyguladığı Kazakistan'a birlikler gönderdi. Kuchlug Nesturilik'e inanıyordu ve Prensesi de bir Budist olduğu için yerel halkı İslam'dan vazgeçmeye zorladılar. 1218'de Cengiz Han, general Jebie'yi (Jebe, Cebe) Wozhaer'in (Bozar Han'ın) intikamını almak için gönderdi. Jebie (Jebe, Cebe) orduyu Almalık'a yöneltti ve Kuchlug'un birlikleri ile karşılaştı, Kuchlug'un güçleri geri çekilmek zorunda kaldı, daha sonra General Jebie (Jebe, Cebe) batıya doğru Fergana havzasına yürümeye devam etti ve Keshan (Keşan) Kenti'ndeki General Huosimaili ve General Wosijiancheng komutasındaki Batı Liao'nun Karluklardan oluşan ordusuyla karşı karşıya geldi, Batı Liao ordusu doğruya doğru Kaşgar'a (Keshi Haer, bugünkü Şincan'da) giderken teslim oldu. Kuchlug haberi duyduğunda, Kaşgar'ın (Keshi Haer) kuzeydoğusundaki Uygurlar Jebie (Jebe, Cebe) tarafından komuta edilen Moğol kuvvetlerine teslim olmuş ve Hunbasheng'den geçerek Tian Shan'ı veya Tiyanşan Dağlarını (Tanrı Dağlarını) aşan ve Hushan Nehrinin kuzeyindeki bozkırlara giden kaçış yolu Almalık Karluk askeri birlikleri tarafından kesilmişti, Arti Basheng'e giden yol, Bahanna içlerine doğru Nalin Vadisi General Jebie'nin (Jebe, Cebe) önderliğindeki kuvvetler tarafından kontrol ediliyordu ve Kaşgar'ın (Keshi Harer) doğusunda –çorak bir toprak– devlet kurmak için hiç bir uygun koşul yoktu. Sonuçta, bu önemli gerçekleri öğrendikten sonra, Kuchlug Khan Kaşgar'dan Batı'ya kaçmak zorunda kaldı, Badakshan (Bedahşan) bölgesi sınırlarına geldi, burada Kuchlug Han yerel halkı tarafından yakalandı ve Moğol ordusuna teslim edildi ve öldürüldü, böylece Batı Liao Hanedanlığı (*Karahıtay* İmparatorluğu) son buldu. O zamanlarda, Moğol İmparatorluğu'nun batı bölgeleri tamamen Harezmi Krallığı (*Harezmsahlar*) ile çevriliydi.

III. Hu Halkları ile Han Çinlileri Arasındaki Yeni İletişim Dönemi

Çinliler için Hu halkları sözcüğü Türk dillerini, Moğol dillerini, Tunguz dillerini konuşan halkları veya Çin'in Batı sınırlarında yaşayan halkları hatta Hint-Avrupa dillerini kullanan halkları kapsar.

III.1. İran Sasani Hanedanlığı ile Çin Arasındaki Alışverişler

İran Sasani (Sasanid) Hanedanlığı (226-642) Persler tarafından kurulmuştu. Pers İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, İran'ın hakimiyeti kuzey komşusu Partlara geçti. İranlılar her zaman Pers İmparatorluğu'nun güneybatısında yaşadılar. Part Hanedanlığı'nın son dönemi olan 5. Ardavan (5. Artabanu veya Ardavan-i Panjunl, 216-224s) döneminde İranlılar yeniden güçlerini arttırdılar. Sasan'ın torunu Ardashir (*Ardeşir*, 226-240) önderliğindeki İranlılar, Part ordusunu yendi ve iktidarı ele geçirdi, böylece Sasani (Sasanid) Hanedanlığı olarak adlandırılan yeni hanedanlığı kurdular. Ardeşir, pek çok sözü iyi bilinen ve bugün İranlılar tarafından hala alıntısı yapılan bu sözleri kuşaktan kuşağa aktarılan İran tarihinde ünlü bir imparatordu. Örneğin, "Erkeksiz devlet olmaz, parasız erkek olmaz; refah olmadan para olmaz; ve adalet ve iyi yönetim olmadan refah olmaz." Çok geçmeden Şah Ardeşir (*Ardashir*) ve Şah Şapur Orta Asya seferine başladı. Bu seferde Harizm'i (*Khwarism*), Sute'yi, Bactria'yı aldılar, Kuşan Hanedanlığı'nı yenip Batı Asya'daki en güçlü ülke oldular. Batı'da, Sasani Hanedanlığı ile Roma İmparatorluğu arasında uzun savaşlar yapıldı. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Doğu ile Batı arasındaki ticareti denetimi altına alma hakları için mücadele etmek amacıyla Sasani Hanedanlığı Bizans İmparatorluğu'na karşı savaş ilan etti. 5. yüzyıldan sonra, Altay Dağları'ndan Eftalitler Orta Asya'ya geçip Sute bölgesini işgal etmeye

başladılar ve sürekli olarak Amuderya Nehri'nin güneyine ve Horasan Bölgesi'ne akın ettiler. Türk imparatorluğunun (*Göktürk Kağanlığı*) yükselişinden sonra Eftalitler 560'lardan itibaren Sasani Hanedanı ile Türklerin birleşik saldırılarından muzdarip olmaya başladı, sonunda Ephthalitler ortadan kaldırıldı. 7. yüzyılın başlarında, Arapların yükselişini görüyoruz. 637'de Araplar Sasani İmparatorluğu'nu işgal edip başkentini aldılar ve hükümdar Yazdegerd (*Yezdigirt*) kaçtı. Sasani Hanedanlığı'nın yıkılmasından sonra Kral Yazdegerd'in oğlu Peroz (*Firuz*) yardım almak için Chang'an'a (bugünkü Xia'an) kaçtı. Sasani Hanedanı'nın kültürünün Çin üzerinde önemli etkileri vardır. İran'ın Zerdüştlüğü ve Maniciliği ülkemize girmiştir, Çin'in mimarisi ve resim sanatı da Sasanilerden etkilenmiştir.

(I) Xi'an Kenti'nin Tumen Köyü'nde Atalardan Kalma Tabletlerin Bulunması

1955 kışında, Tang Hanedanlığı'ndan Bayan Su Liang'ın (Nee Ma) mezar kitabesi (kısaca Bayan Ma'nın mezar kitabesi) Xi'an'ın Tumen Köyü'ndeki Shaanxi Kültürel Kalıntılar İdaresi Komitesi tarafından bulundu. Bu mezar kitabesi şu anda Xi'an Şehri Steles Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Mezar kitabe taşının ön üst yarısına enlemesine altı satırlık belli bir yabancı yazı oyulmuştur; mezar kitabe taşının ön alt yarısına yedi satırlık Çince yazı oyulmuştur. Japonya'daki Kyoto Üniversitesi'nden Prof. Ito tarafından bu yabancı metnin bir tür Ortaçağ Farsça-Pehlevi dili olduğu doğrulandı. Bugüne kadar muhafaza edilen oyulmuş taşların sayısı 20'den fazla değildir, bunların çoğu İran'da ve pek azı da Batı'nın büyük müzelerinde muhafaza edilmektedir. Xi'anda bulunan Çince-Pehlevi iki dilde yazılmış dikili taş, Ito'nun (Japonya) yayınlanmasıyla hızla yurtiçindeki ve yurtdışındaki "İranbilim" (Farsça) uzmanlarının hızla ilgisini çekmiştir. Şimdiye kadar Pehlevi dili ile oyulmuş az sayıda dikili taş korunmuş olarak bulunduğundan, her yeni bulunan yazı oyulmuş dikili taş akademik bir heyecan yaratmaktadır. Fransız dilbilimci tarafından yazılan ve 1972'de yayımlanan *Pehlevi ve Partça Yazıt Sözlüğü*, *Bayan Ma'nın Mezar Kitabesi*'ne SN Yazıtı ("Xi'an" ın kısaltması) demiş ve bu sözlüğe belli bir okuma yöntemiyle bir kısa sözlük eklemiştir.

Çince yazısının *Bayan Ma'nın Mezar Kitabesi*'ndeki Çince yazıtının bazı kısımları nispeten iyi korunmuştur ve esasında ne olduğu anlaşılıyor ve okunabiliyor. Shaanxi Kültürel Kalıntılar İdaresi Komitesi tarafından, Çince yazıtının toplamda 7 satır ve 44 kelimeyi içerdiği bildirilmiştir. Bu Çince yazıt şunları içerir:

"Kutsal Strateji Ordusu'nun (Sizinsay) sol kanat komutanı Su Liang'ın (Suren) karısı Bayan Ma (Mashi), Jisi'de doğdu ve 26 yaşında öldü. Xiantong döneminin 15. yılının 2. ayının 2. gününde saat 15:00 ila 17:00 arasında öldü. İşbu kitabe onun anısına dikilmiştir." Çince yazıt kısmıyla karşılaştırıldığında, Pehlevi yazıt kısmı daha uzundur ama daha kötü korunmuştur. Yazıtın Pehlevi (Orta Farsça) kısmı

Çince kısmından farklı olarak şöyle çevrilebilir: “bu ölmüş soylu Su Liang ailesinde doğmuş, Kutsal Strateji Ordusu’nun (Sizinsay) sol kanat komutanının kızı Bayan Ma’dır ve Yazdkart’ın 240’ında, Tang Hendanlığı döneminin 260’ında, Xiantöng (Chonggao) döneminin 15. yılında, Aralık ayının 5’inde (İran takvimi) öldü. 26 yaşındayken göçüp gitti.”“Ohrmazd (Ahura Mazda) ve Amahraspands (melekler) ile birlikte güzel bir ışık cennetinde yaşasın! Sağlık dilerim!” Pehlevi yazıtlara göre, “Su Liang” sözcüğünün aslı Parthia Hanedanlığı’nda ve Sasani Hanedanlığı’nda seçkin bir ailenin adı olan Suren’dir ve soyadları Sasani Hanedanlığının soylu ailelerinden gelmektedir. Böylece, ölen kişilerin İran soylu ailelerinin torunları olduğu bilinebilmektedir.

Çin dilindeki yazıt ile Pehlevi dilindeki yazıt arasında bazı önemli farklılıklar var. Örneğin, Çince yazıtta, Bayan Ma’nın, sol kanat Kutsal Strateji Ordusu’nun (Sizinsay) komutanı Su Liang’ın karısı olduğu yazılıdır; Pehlevi yazıtta, Bayan Ma’nın, Suren (Su Liang) ailesinden, Dadweh’in son Farrroxzad’ının (oğlunun) kızı olduğu yazılıdır. Burada Farrroxzad, süvari komutanı anlamına gelir. Burada Dadweh, Kutsal Strateji Ordusu (Sizinsay) anlamına gelir. Ayrıca, Bayan Ma’nın ölüm yılıyla ilgili olarak, Pehlevi yazıtta, Yazdkart’ın 240’ı olduğu kaydedilmiştir, bu da 17 Mart 872’ye karşılık gelir ve 19 Mart 874 olarak kaydedilen Çince yazıttan yaklaşık iki yıl farklıdır. Bu meseleler hakkında henüz mantıklı açıklamalar yoktur.

Yukarıda *Bayan Ma’nın Mezar Kitabesi*’nde sözü edilen Dadweh (Kutsal Strateji Ordusu (Sizinsay)), Tang hükümeti tarafından verilen askeri resmi ünvanlardı ve Çin’in Chang’an kentinde uzun süre kalan bu komutanlar Batı bölgelerinin farklı ülkelerine gönderiliyordu. Tang Hanedanlığı’nın Yeni Tarihi Wang E Efsanesi’ne, Tianbao Hanedanlığı’nın sonlarında, Anxi Jiaoshi’sinden ve Batı Bölgeleri’ndeki Beiting’den binlerce ordu komutanı vardı. Longyou bölgesi Tubo ordusu birlikleri tarafından kısa bir süreliğine işgal edilmişti, ordu geri dönmek istese de, dönemedi. Yiyecekleri yaklaşık 40 yıldır Tang hükümeti tarafından sağlanıyordu. Tang Dezong’un hükümdarlığında, Tang hükümeti yiyecek sağlamayı durdurdu ve İmparator Ming’in önderliğindeki 4000’den fazla kişiye Sizinsay (komutan) unvanı (Qarib) verildi. *Zi Zhi Tong Jian (Bir Ayna Olarak Tarih)* kitabı bunu Zhenyuan’ın 7. yılında (787) kaydetmişti, anlattıkları *Tang Hanedanlığı’nın Yeni Tarihi*’yle kabaca aynıydı, ancak buradaki anlatım aşağıda görüldüğü gibi daha ayrıntılıydı: “Hu misafirler, yani Batı Bölgesi’nin prens büyük elçileri, hiç kimse geri dönmek istemedi, Tang hükümetinin onları iki gruba ayırmaktan başka seçeneği yoktu.” “Prens büyük elçiler hem ordu komutanları hem de büyük elçilerdi ve hepsi de gönderildikleri bölgelerde kaldılar.” cümlesi 1964 yılı Arkeoloji, s. 460, *Liang Ma’nın Karısının Mezar Kitabesi*’nin Sonsözü’ne atıfta bulunabilir. Su Liang’ın görev yaptığı Sizinsay Tang Hanedanlığı’nın soylularından oluşan ordu olduğu görülebilir. Bu mezar kitabesi sayfasıyla Tianbao

savaşları arasında 100 yıldan fazla bir zaman farkı var ve ayrıca bu mezar kitabesiyle Batı bölgesinden gelen prens büyük elçilerin Tang hükümeti tarafından Zhenyuan'ın 3. yılında Sizinsay'da bir araya getirilmesinin arasında yaklaşık 80 yıllık zaman farkı var. Bu nedenle, Su Liang, Tang hanedanı tarafından İran'a gönderilen prens büyük elçilerin 3. kuşağı ya da 4. kuşağı olmalıdır. Su Liang ile hayat ortağı Bayan Ma, muhtemelen Çin'de Pehlevi dilini öğrenmişti. Yıllarca evden uzaktaydılar, hala ana dillerini kullanabiliyorlardı ve mezar kitabesi yazabildiler. Bu durum, Zerdüştlülüğe inanan Farsların ve Partların arasında Pehlevice ve Part dilinde eğitim faaliyetleri olduğunu açıklayabilir.

(II) Çin'de Bulunan Sasanî Edebiyatı

Pehlevi dili, Aram alfabesiyle yazılmış bir tür Orta Farsça'yı ifade eder. "Pehlevi" kelimesi, Eski Farsça çivi yazısı yazılarında görülen bir isim olan Parthava (eski Farsça'da Partlar, Part ülkesi) dilinin orta biçimiydi. Parthava, eski Part İmparatorluğu'nun (An Xi) yönetimi altındaydı ve Parthava, bugünkü Çince dünyasının tarih kitaplarında Parthia olarak bilinirken, *Han'ın Çin Tarihi-Han Tarihi/Batı Bölgelerinin Biyografisi/An Xi (Arsacid veya Arşaklar)* kitabında Buai-tiuk olarak adlandırılıyordu; Buai-tiuk bugünkü İran bölgesi, Afganistan ve Türkmenistan'ı sınırları içine alıyordu. Pehlevice aslında Doğu İran'daki bir lehçeyi ifade eder, ancak bu kelimenin (Pehlevi) asıl anlamı ikincisinin kullanımından farklıdır. Bugünkü İran'ın yerel akademik çevresinde Pehlevi genellikle çeşitli alfabelerle yazılan Orta Farsça'nın yazı dilini ifade eder; Batılı İran uzmanı bilginlere göre, Pehlevi genellikle Aram alfabesiyle yazılmış bir Orta Farsça dilini ifade eder. Bu tür bir alfabeyle yazılan Orta Farsça, dilbilgisi düzleminden bakılırsa, yeni Farsça'ya oldukça benzer. Eski Fars kültürü, Batı Asya medeniyetinden kuvvetli bir şekilde etkilenmiştir, bu nedenle Pehlevi alfabesi yalnızca doğrudan Batı Asya'daki Aramice yazılardan kaynaklanmamıştır, aynı zamanda Pehlevi dili de orijinal Aramiceye uygun şekilde fonogramik olarak kullanılan ve yazılan çok sayıda Semitik kelimeyi kendisine katmıştır. Bu ideogramlar, anlamları değişmeden kalan (Semitik dil) orijinal telaffuzlara göre yazılırken, telaffuzu ise Farsça diline uygun oluyordu. Bu Çince'nin Japon dilinde yorumlanmış telaffuzuyla karşılaştırılabilir.

Su Liang'ın Karısı Nee Ma'nın Mezar Kitabesi'nin bulunması, Çince-Pehlevice birleşimi Çin ile yabancı ülkeler arasındaki kültürel değişim tarihi üzerine yapılan çalışmalar için ciddi bir değeri vardır. Eski Doğu'da, Hint uygarlığı hariç, Han uygarlığı ile İran uygarlığı sırasıyla komşu coğrafi bölgeleri karşılıklı olarak etkileyen iki çok gelişmiş kültürel çevreyi oluşturdu. Geçtiğimiz 19. yüzyıldan bu yana, Batı güçlerinin Orta Asya içlerine doğru genişlemesiyle birlikte İngiltere, Rusya, İsveç, Prusya (Almanya), Fransa, Japonya, vb'den gelen çok sayıda kişi etnik halkların

yaşadığı Çin'in kuzeybatı bölgelerinin kültürel kalıntılarının peşinde oldu. 1902'den 1914'e kadar Grunwedel ve Von le Coq liderliğindeki Prusya Krallığı'ndan bir keşif takımı Şincan, Turfan'a 4 "keşif gezisi" yaptı, ve Turfan'daki eski eserler yasadışı bir şekilde toprak altından çıkarıldı ve çok sayıda yazılı eser onlar tarafından yağmalandı. Bu buluntuların ve yazılı eserlerin Berlin'e gelmesinin sonra, F.W.K. Muller, Lentz, Henning vb. gibi bilim insanlarının çalışmalarıyla bunlar üç eski İran literatürü olarak ayrıldılar; bunlar Batı İran'a ait Mani yazısıyla yazılmış Orta Farsça ve Partça literatür, Doğu İran dillerine ait Soğd diliyle yazılmış literatürdü. Hepsi de 8. yüzyıl ila 10. yüzyıl arasındaki dönemden kalmaydı. Turfan'da keşfedilen bu Orta Farsça literatür Avrupa Doğu araştırmalarının gelişmesini teşvik etmiş ve "Dunhuangn-oloji" – "Turpan-oloji" benzeri bir akademik dalın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Turfan literatürlerinin bilim adamları tarafından derlenmesinden ve incelenmesinden sonra, Tang Hanedanlığı'nın Turfan bölgelerinde, Maniheizm tapınağın etrafında toplanmış İran dili konuşan sürekli bir göçmen grubunun var olduğunu anladılar. Bunların çoğu 100 yıldır Turfan'da yaşayan, dillerini doğru yazmak için- çağdaş bilim insanları tarafından- Maniheizm yazısı adı verilen alfabeler kullanan Maniheizmlilerdi. İran dilini konuşan bu göçmen gruplar kabaca üç kavime bölünebilir. Bunlardan biri, Turfan literatüründe dili Parsig (*Orta İran Pehlevicesi*) olarak bilinen, çağdaş bilim insanları tarafından "Maniheizm Orta Farsça" olarak adlandırılan ve aynı dili Orta Fars dilinin güneybatı lehçesi olan Pehlevice ile paylaştan Farslardı, bunlar çağdaş Dari halkının doğrudan atalarıydı. İkincisi Part halkıydı, bunlara aynı zamanda Partiyalılar da deniliyordu, Turfan kentinde gün yüzüne çıkarılan kutsal metinlerde ve literatürde bunların dillerine Pahlavanig (*Pehlevani*) deniliyordu ve ayrıca çağdaş bilim insanları tarafından bu dil "Mani Anxi" olarak da adlandırılıyordu. Bu dil, yukarıda sözü edilen "Maniheizm Orta Farsça" diline oldukça benzeyen Orta Fars dilinin kuzey lehçesine aitti ve bu dili konuşanlar çağdaş Dari halkın doğrudan atalarıydı.

Üçüncüsü, Doğu İranlı olan Soğd grubuydu. Dilleri Orta İran kategorisine ait olmasına rağmen, Part ve Pehlevi dilleri ile birlikte, daha önceki iki dilden oldukça farklıydı ve Çinli akademisyenler tarafından keşfedilen Khotan Saka diliyle benzerlikler gösteriyordu, Soğdların bu dili Harezmi (*Khwazmian*) diline (*Harezmce*, Chorasman dili) de benziyordu. Literatürlerde kullanılan dil karakterine göre, Turfan'da Maniciliğe inanan Soğdlar ile Budizm ve Zerdüştcülüğe inanan diğer Soğdlar Çin'in Kuzeybatı bölgelerinde yaşamışlardır ve farklı lehçeler grubuna girerler. Günümüzün bilim insanları tarafından onların yazısına "Maniheizm-Soğdca" denilir. Prusya Krallığı'nın keşif ekibi tarafından Turfan'dan yağmalanan Orta İranca literatürlerinin sayısı çok sayıda araştırmacının dikkatini çekti. İngiliz

bir bilim insanı olan Mary Boyce, bu literatürleri derlemek için yıllarını verdi ve Prusya Alman Turfan Koleksiyonu'ndaki *Maniheizt Kutsal Metinlerindeki İran El Yazmaları Kataloğu* (Akademie-Verlag, Berlin, 1960) yayımladı.

Prusyalı Alman arkeologlar tarafından Turfan'da bulunan binlerce Maniheizt Orta İranca literatür olduğunu biliyoruz. Part literatürünün bugüne kadar bulunan literatürlerden (İran dahil) çok daha fazla olduğunu tahmin edebiliriz, ayrıca bunlar büyük bir servet olarak değerlendirilebilir. Uzun bir zaman, bu literatürlerin çoğu, Doğu Berlin Alman Bilim Akademisi Arkeoloji Bölümünde muhafaza edildi. 1988 kışında, Doğu Berlin'i ziyaret ettiğimde, W. Sundermann bana bazı kalan parçaları gösterdi. Bu literatürler şu anda Berlin Ulusal Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Bu kalan Maniheizt Orta Farsça ve Maniheizt Partça parçaları ayrıntılı bir şekilde okuduktan sonra, bu literatürlerin iki kategoride sınıflandırılabilceği anlaşılabilir. Metindeki ilk kategori masumiyet ve tanrısal güçlerle ilgilidir. İnsanlar rahatlıkla bu literatürlerin orijinal Maniheizm literatürleri veya bu literatürlerin o zamanki Çin'e göçmenler tarafından getirilen kopyaları veya kendi ana dilleri olan Maniheizt Part dilini ustaca kullanabilen göçmenler tarafından yaratılan eserler olduğunu tahmin edebilirler.

Diğerleri, kabaca Maniheizt Orta Farsça veya Maniheizt Part literatürlerine dahil edilebilecek bazı literatürlerdir; dikkatlice okuduktan sonra, Maniheizt Orta Farsça literatürlerle karışmış bazı Part kelimelerinin var olduğu veya sadece Part literatüründe var olan bazı gramer fenomenleri gibi görüldüğü veya tam tersi bulunabilir. Hatta bazı literatürlerde Dari Farsça (*Afgan Farsçası*, *Doğu Farsçası*) görünmektedir. Bu tür literatürlerin uzun süre Turfan'da yaşayan İranlıların torunları tarafından yaratıldığını insanlar hayal edilebilir. Bir başka deyişle, daha önceki yazılarla karşılaştırıldığında bu yazıların daha sonraki yıllarda yazıldığı söylenebilir. Zaman geçtikçe, İranlı ve Part göçmenleri arasındaki ırksal ayrımlar önemli olmamaya başladı, dolayısıyla birbirleriyle giderek daha fazla iletişim kurdular. Ve bu iletişim onların daha önceki dillerinin karışımını mümkün kıldı. Bir dönem muhtemelen iki dili kullandılar, aynı anda, dilleri yeni Farsça aşamasına evrildi ve konuşma dilleri Dari Farsça (*Doğu Farsça*) diline yaklaştı. Ancak, yazılı dilde hala Maniheizt yazıları kullandılar. Dil eğitimleri sırasında amaca uygun eski Orta Farsça dilini kullanmayı öğrendiler. Konuşulan dil ile yazı dili arasındaki bu ayrım, yazarın asıl lehçesini anlamayı kaçınılmaz kılabilir. Turfan kazı alanlarında bulunan yazılı metinlerde bu sorunla karşı karşıyayız.

Sasani Hanedanlığı'nın yıkılışı ile Orta Farsça dilinin yerini giderek daha Yeni Farsça aldı. Yeni Farsça'nın ilk evresinden günümüze kalan sadece birkaç belge var. Rus-İngiliz bir bilim insanı olan V. F. Minorsky, 12. yüzyılın başlarından öncesine ait muhafaza edilmiş Yeni Farsça kitapların yarısının Şincan'ın Turfan bölgesinin eski Khotan şehrinde keşfedildiğini bahsetmiştir. Bunlar arasında, eski Çin'in

kuzeybatı bölgelerinde yaşamış olan sırasıyla Yahudilik, Nesturi Hristiyanlık ve İslam'ın takipçileri tarafından İbranice, Süryanice ve Aramice harflerle ile yazılmış Yeni Farsça dindışı literatür vardı.¹

(III) Chang'an'daki (Xi'an) Tatlı Hu Çörekleri

Qian Hanedanlığı'nın başkenti olan Xianyang şehrinin geçmişteki gelişimini miras almış olan Chang'an (Xi'an) kenti Han Hanedanlığı'nın ve Tang Hanedanlığı'nın ekonomik ve kültürel merkeziydi. İran ve diğer eski Batı Bölgeleri literatürlerinde, göreceli olarak büyük bir tarihsel dönem boyunca, Chang'an'a Kumdam denilmiştir. Çağdaş bilim insanlarının araştırmalarına göre bu "Xiangyang'ın" Han dönemindeki ve Han döneminden önceki söyleniş biçimidir.

Chang'an şehri, Tang Hanedanlığı döneminde 35 km'lik kent çevresi, yaklaşık 1 milyon kişilik nüfusu, düzenli caddeleri ve çok sayıdaki dükkanları ile zirvesine erişmişti. Batı Bölgelerinden insanların ve kuzeyli halklardan insanların Chang'an kentine göç etmesi Chang'an'ı uluslararası bir kent haline getirmişti. Hu² halkı tarafından açılan şarap dükkanları çoğunlukla Batı Yakası, Chunming Kapısı ve Qujiang Havuzu bölgesinde toplanmıştı ve genellikle "Huji şarap dükkanları" adı verilen bu dükkanlarda genellikle hizmetçi olarak Batı Bölgelerinden gelen egzotik özelliklerle dolu kızlar hizmet ediyordu.

Zamanın eğitilmiş düzeyli halkı tarafından tercih ediliyorlardı ve birçok alim ve yazar bu şarap dükkanlarının müşterisi oldular ve bu şarap dükkanlarını anlatmak için geriye bazı şiirler bıraktılar. Hu yemekleri Tang Hanedanlığı döneminde Chang'an'da sevilirdi, bu nedenle Kaiyuan'dan sonra, *Tang Hanedanlığı'nın Eski Tarihi*, *Resmi Yemekler Sözlüğü*'nde ve Wang Zihui'nin *Tang Hanedanlığı Çin Yemekleri* kitabında şöyle yazıyordu: "Kraliyet ailesi mensuplarının ve İmparator'un yemeklerinin hepsi Hu yemekleridir".³

Çin ile yabancı ülkelerarasındaki alışverişlerin gelişmesi, Çin topraklarına önemli miktarda yabancı egzotik yiyeceklerin girmesini sağlamıştı. Kuzey Hanedanları'nda, birçok egzotik yiyecek ve hıyar yöntemi, Hu-pirinç yöntemi, Hu çorba yöntemi vb. gibi hazırlanma yöntemleri Qi Min Yao Shu'da (Halkın Refahı için Önemli Sanatlar) kaydedilmişti. Bunların içinde en bilineni mayalanmış unun fırında pişirilmesiyle yapılan Hu çöreğiydi. Bugünkü Şinçan'da ve Orta Asya'daki ülkelerde ve Pakistan,

1 V. Minorsky, Farsça'da Bazı İlk Belgeler (1), JRAS, 1942, s. 181-184; ve toplanan bildirileri Orta çağ İran ve Komşuları'na bakınız, Londra, 1982.

2 Hu, Çin'in kuzey ve kuzey doğusunda yaşayan Çinli olmayan halklar için genel bir terimdir. Esas olarak Savaşan Devletler (M.Ö. 5. yüzyıl-M.Ö. 221) ile Güney ve Kuzey Hanedanları dönemi (300-600) arasında kullanılmıştır. Xiongnu'ların bozkırlarda kurduğu güçlü aşiretler federasyonu devleti, aynı zamanda Hu devleti olarak da anılıyordu.

3 Wang Zihui, Tang Hanedanı Chang'an'daki Huji Şarap Dükkanları, Tarihi Yemek Konuşmasında, Çin Yemekleri kitap serisi, Ed 1986, Çin Ticaret Basını, s. 105-107.

Bangladeş, İslam'a inanan Güney Asya'daki İran Körfezi Bölgesi'nde buna nan (Farsça) denir ve “饊” (nang) şeklinde yazılır. Han halkı Batı Bölgelerine geçtikten sonra, Hu çöreği Çin içinde Hu halkıyla yerleşti. Bunun bir çeşidi olan “shaobing” Çin'de sevilirdi. *Han'm Xu Tarihi*'nden (Han Hanedanlığı Tarihinin Devamı) alıntılanmış olan *Tai Ping Yu Lan'a* (*Tai ping Dönemi İmparatorluk Okumaları*) göre, Doğu Han Hanedanlığı'nın son döneminde İmparator Lingdi Hu çöreği yemekten hoşlanıyordu ve imparatorun tüm akrabaları Hu çöreği talep ediyorlardı. Kitap ayrıca Wie Zhi'nin yazdıklarını alıntılararak geç Han Hanedanlığı'ndan Zhao Qi'nin Hejian'a kaçıp “Kuzey Denizi” ne geçtiğini ve “genellikle sokaklarda Hu çörekleri sattığını” kaydetmişti. Lyu Bu'nun ordusunda yiyecek olmayınca, halk bu askeri birliklerin doyması için binlerce Hu çöreği yapmıştı.

Tang Hanedanlığı döneminde, Hu çöreği daha da popüler hale geldi. Sui ve Tang Hanedanlıklarının Bir Anekdotu'nda şunlar yazılmıştı: Liu Yan, saraya gitmek için şafakta kalktı, hala çok üşüyordu, bu yüzden saraya giderken Hu çöreği aldı ve tuhaf haz verici bir lezzet hissetti. Yuan Ren yazdığı *Budizmi Öğrenmek için Tang Hanedanlığı'ndaki Seyahat Notları*'nda şöyle diyordu: Chang'an'da “Hu çöreği, yulaf lapası aldı. Hu çöreği sevilen bir şeydi, tüm memurlar memnun kaldı.” Hu çöreğine “Susamlı Hu çöreği” de deniliyordu. Bai Juyi, Yang Wanzhou'ya Hu Susam Ezmesi Göndermek adlı şiirinde şöyle yazmıştı, “Başkent'te Hu Mabing öğrenmek, çıtır çıtır kabuğu ve mis gibi kokan yağı ile. Fuxing'i tatması için acaba onu aç olan Yang'a mı göndersek?” yazıyordu. Bai Juyi tarafından satın alınıp ve tadına bakılan Hu susamlı çöreği, bugün Çin'deki çıtır susamlı çörek ile aynıdır.⁴ Çok çeşitli Hu çöreği bulunmaktadır ve bunların bazıları yemeklerin bir parçası olarak servis ediliyor. Örneğin, “Shaobing pişirme yöntemi”, *Qi Min Yao Shu*'da (*Qi Halkının Olmazsa Olmazı*) şöyle yazıyordu, “bir kile un, bir kilo koyun eti, 20 ml beyaz soğan sosu, acı kavun ve tuz, daha sonra fırında pişir.” Bu susamsız pişmiş bir tür koyun etli çörek tir.

III.II. Zhaowu Vahasındaki Dokuz Kable Devleti: Dokuz Oğuzlar

“Zhaowu civarındaki Dokuz Devlet veya Dokuz Oğuzlar” adı, ilk olarak Sui ve Tang Hanedanlıkları döneminde Amuderya-Siriderya nehirleri havzasındaki bazı küçük devletler için genel terim olarak Kuzey Hanedanlıkları Tarihi'nin Batı Bölgeleri Efsanesi'nde geçmektedir. Kuzey Hanedanlıkları Tarihi'ndeki kayıtlara göre, “Zhaowu vahalarındaki dokuz oğuzların” kökeni aşağıdaki gibi anlatılmıştır: İlk başlarda Qilian Dağları'nın kuzeyinde, Zhaowu'da yaşamış olan Kral'ın soyadı Wendi ve bir Rouzhi (Yüeci, Yuezhi) ailesinde dünyaya gelmişti. Ülkesi Xiongnular tarafından işgal edildiğinden, Congling'i

4 Huang Yongnian: Antik Başkentte Yaşam Üzerine Konuşmalar; Wang Zihui, Hu Susamlı Pastalar Üzerine Kısa Bir Çalışma, Tarihi Yemek Konuşmasında, Çin Yemek Kitabı, Çin Ticari Yayınevi, 1986, sf. 108-109, 471-472.

batıdan geçip Soğdiana'yı işgal etti. Daha sonra, Xiongnular bunları yenip dağıttığında birçok parçaya bölündüler fakat tüm parçalar köklerine bağlılıklarını ifade etmek için Oğuzlar (Dokuz Soyadı) adını kullanmaya devam ettiler. Muhtemelen, ana teması Rouzhi'lerin (Yueciler) batıya göçü olan bu efsane, Rouzhi (Yueci) halkının Batıya göçmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Zhaowu'nun bu Dokuz Oğuz Kabilesi (Zhaowu jiuxing), aynı zamanda "dokuz barbar aile" (jiuxing hu) olarak da adlandırılıyordu, Soğdia (Soğdiana da denir, eski Yunanlılar tarafından Transoxana –Oxus Nehri'nin ötesi, Maveraünnehir– denir) bölgesinde birkaç küçük veya daha büyük devlet kurdu. Bunlar "Zhaowu'nun [kabilelerin] birçok devleti" (Zhaowu zhuguo) olarak biliniyordu. Geleneksel inanca göre bu dokuz kabile, kendi memleketleri olan Qilian Dağı'nın eteğindeki (bugünkü Gansu, Zhangye yakınlarındaki Linze) Zhaowu'yu terkettikten sonra batıya göç etmişlerdi. Bu yüzden ana yurtları Han İmparatorluğu'nun batısındaki bölgelerde (M.Ö. 206-M.S. 220) bulunuyordu. Xiongnu'ların bozkır federasyonu tarafından mağlup edildikten sonra burayı terk etmişlerdi.

Amuderya ve Sirderya nehirlerinin düzlüklerine vardıklarında, Kangguo, Anguo, Caoguo, Migu, Heguo, Shiguo, Shiguo, Wudi ve Huoxun şehirlerini veya eyaletlerini kurdular. Son ikisi, 6. ve 7. yüzyıllarda oldukça önemsizdi, ancak Huoxun (yani Khwarezmia) 11. yüzyılda Orta Asya'da güçlü ve hakim bir devlet olarak ortaya çıktı. Bu devletlerin siyasi liderleri ("*krallar*") Zhaowu ailesinin adını taşıyordu. Tarih kitaplarında "Zhaowu vahalarındaki dokuz devletin" hangi ülkelerden söz ettiği konusunda farklı görüşler bulunuyor. Genelde tarih kitaplarında bu dokuz devlet bugünkü Özbekistan'ın Semerkand'ı olan "Kang"ı içermektedir, "Kang", Kand'ın (bir İran dili Soğdca) transliterasyonu olmalıdır; "An", Özbekistan'ın Buhara'sı; "Cao", Kuzeybatı Semerkand'ın Khebud'unu; "Shi" (Chach), Özbekistan'ın başkenti olan Taşkent'i; Mi, Maimargh olarak da tercüme edilmişti, Semerkand ve Zela Fushan Nehri'nin güneyinde bulunuyordu; "He" (Koshana) Semerkand ve Buhara arasında bulunuyordu; Khwarezm (Harezmi) Özbekistan ile Türkmenistan arasında sınır olan Amuderya'nın aşağı kesimlerinde bulunuyordu; Betik bugünkü Özbekistan'ın güneybatısında bulunuyordu; Kesh, Güney Özbekistan'daki Shahr-i Sabz'da bulunuyordu. Han halkı genellikle Hu ticaret adamlarına onların geldikleri bölgelerin adına göre soyadı yakıştırdı. "Kang", bu dokuz devlet içerisinde en önemlisiydi, esasen Han ve Wie Hanedanlıkları dönemindeki Kangju'ya (Kanglılar) kadar geriye gidebiliyordu. Aslında, Kangju "Kang Devleti"nden farklıydı. Budizm, Kang Devleti'ne Bactria'dan (Toharistan/Tokaristan) aktarılmıştı. 2. yüzyılın sonunda Rouzhi (Yüeci), Tianzhu (Hindistan), Parthia'da (Part İmparatorluğu) Budizm'i yaytıktan sonra Kangju rahipleri Budizm'i öğretmek için Çin'e geldiler. Budist kutsal metinlerini çeviren ünlü rahipler Kang Mengxiang, Kang Senghui, vb, idi. Bunlar çoğunlukla Mahayana Budizmi klasiklerini çevirdiler.

“Zhaowu vahalarındaki dokuz devlet” , hepsi Orta Asya'daki vahalarda yaşıyordu. Genel olarak, bu devletlerin bölgeleri büyük değildi ve hepsi birden Soğdiana bölgesine eşitti. Bu vahalar arasındaki mesafeler farklıydı, örneğin Kang Devleti ile Mi Devleti arasındaki mesafe deveyle bir günden fazla değildi; örneğin An devleti ile Khwaresm arasındaki mesafe deveyle 10 günden daha fazla sürüyordu. Vahaların toprakları sınırlı ve nüfusu az olduğu için, halkın yaşamlarını sürdürebilmesi diğer bölgelerle yapacağı alışverişlere bağlıydı, bu durum “Zhaowu vahalarındaki dokuz devlet” halklarının ticaret geleneğine sahip olmalarını sağlamıştı. Onların ayak izleri doğudaki Çin uygarlığının merkezi olan Orta Ovalar Bölgesine, kuzeydeki Moğol Bozkırlarına ve kuzeydeki Bozkır çayırlarına, güneydeki Hindistan'a ve batıdaki Dashi (*İslam, Arap*) krallığına kadar her yerde görülüyor. Bu bölgelerdeki sınırlı maddi kaynaklar ve insan kaynakları nedeniyle hanedanlıklar güçlü olamadı ve bu bölgede kurulan krallıklar sırasıyla Pers İmparatorluğu, Makedon İskender İmparatorluğu, Rouzhi (*Kuşan İmparatorluğu*) Eftalitler (*Eftalitler*), Gupta İmparatorluğu, Türk İmparatorluğu'na (*Göktürk Kağanlığı*) tabi oldular. 7. yüzyılın ortalarında, Batı Türk Hanlığı'nın (*Batı Göktürk Kağanlığı*) Tang Hanedanlığı tarafından yenilmesinden sonra Tang hükümeti, Soğdiana'da birçok küçük krallığın kurulmasını teşvik etti. Dashi İmparatorluğu yükselişe geçtikten sonra doğuya doğru genişledi, Soğdiana ülkesi tekrar Dashi İmparatorluğu tarafından istila edildi.

(I) Soğd Uygarlığı

Soğdlar Yutian Sakaları (*Khotan Krallığı*), Şincan ve Aral Denizi yakınlarındaki Harezmîler ile yakın kan hısımlığı olan Doğu İran halkının bir koluydu. Soğdlar, Zerdüştlük klasiği Avesta'da, Suxda olarak adlandırılan Orta Asya'nın eski sakinleridir. Ayrıca İran ve Yunan literatürlerinin kayıtlarında da sözü edilmektedir. Han edebiyatında kabaca iki sisteme bölünebilecek birçok tercüme edilmiş adlar vardır. “Sonraki Han'ın Tarihi” kitabında Suyi, Weilüe kitabında Shuyao; Batı Bölgeleri üzerine Büyük Tang Kayıtlarında Suli; *Budizm'i Öğrenmek için Tang Hanedanlığı'nda Yapılan Seyahatin Notları* kitabında Suli; Yijing'in Bin Sanskritçe Kelimesi'nde Sünlig; Tang Liyan'ın Sanskritçe Çeşitli İsimleri'nde Suli deniyordu. Tüm bu kelimeler, Sülük'a'nın, yani, Orta Farsça dilindeki Soğdiana'nın transliterasyonlarıydı. Ayrıca, muhtemelen Sogdcadan çevrilmiş olan ve Soğdlardan söz eden “Kuzey Hanedanları Tarihi” kitabında da Soğdiana (*Soğd ülkesi*) olarak da adlandırılmıştır. Soğdların farklı vahalara yerleşmesine gelince, coğrafi bölünme onların birleşik bir dile sahip olamamasına neden oldu. Zela Fushan Nehri'nin kıyılarında yaşayan Soğdlar, Sogd dili (Soğdca) olarak adlandırılan kendi dillerini yazmak için Arami alfabesini kullandılar. Öte yandan, Maniheizm'e inanan Soğdlar, Maniheizm alfabeyi Soğd dilinde Manicheaen denilen dini Maniheizm klasikleri yazmak için kullandılar. Zerdüştlüğe inanan Soğdlar, Zerdüştlük klasiklerini yazmak için başka

bir Arami alfabesini, yani Süryani alfabesini kullandılar. Araştırmaların ardından uzmanlar tarafından Soğdların farklı dinlere inandığı ve farklı lehçeler konuştuğu ortaya çıkarıldı.

Soğd halkı arasında en yaygın dil Soğd diliydi. Arami alfabesinde, 17'si Soğd alfabesinden toplam 22 harf vardı. Temel olarak, Soğdlar sağdan sola yazarlar, ancak Han kültürünün etkisinden sonra, bazı Soğdlar yukarıdan aşağıya yazdılar. İlk Soğd alfabesi ayrı ayrı yazılmıştır; daha sonrakiler gittikçe daha fazla bitişik oldu. Soğd diline başvuran ilk kişi Xuan Zang'ın öğrencisi Bian Ji'dir. *Batı Bölgelerindeki Büyük Tang Kayıtları*'nda şöyle yazmıştır: "Soğd yazısının farklı kelimelere dönüştürülebilen 20'den fazla harfi var. Çok yaygın kullanılıyordu ve dikey olarak okunuyordu". 1932'de Sovyetler Birliği bilim insanları, Semerkand'ın (Özbekistan) 140 km doğusundaki Tacikistan'ın Kuh-i Mugh kentinde Soğd dili ile yazılmış belgeler buldu. Ortaya çıkan çalışmalar sonucunda toplamda 94 belge ve bazı madeni paralar bulunmuştur. İkisi koyun derisi üzerine yazılmış Arapça belgeler ve Soğd belgelerinin arkasına yazılmış 5 Han belgesiydi. Bu bulunan belgeler, 8. yüzyılın başlarında Tang, Soğd, Dashi ve Türk hanedanlıkları arasındaki ilişkileri kaydeden, birçok bilim insanının ilgisini çeken ilk tarihsel materyallerdi.

Soğd tacirleri dokuz devletin ticari işlerini üstlenmişlerdi ve Çin ile ticari ilişkilerini geliştirmişlerdi. İngiliz "kaşif" Marc Aurel Stein, Dunhuang'ın batısındaki fener kulesinde, Soğd harfleriyle yazılmış 6 mektup buldu. Bu 6 mektup, Çin'de ticaret yapan "Dokuz Ülkeler" den Hu tacirler tarafından ailelerine yazılmıştı. 63 satır uzunluğundaki mektup, Çin İmparatoru'nun Luoyang'dan kaçmasını ve Luoyang'ın Xiongnu krallığı tarafından işgal edilmesini vs. anlatıyordu; bugüne kadar muhafaza edilerek gelmiş dünyadaki en eski Soğd yazılı belgesiydi. Dunhuang yazılı belgeleri arasında, Soğd Budizm literatürleri vardır; Turfan literatüründe, Maniheizm'e inanan yöredeki Soğdlar tarafından yazılmış Maniheizm (*Manici*) yazılar vardır. Tang Hanedanlığı'ndaki Türk ve Mobei yazıtları arasında, Soğd harfleriyle oyulmuş bazı yazıtlar da vardır. Tang Hanedanlığı döneminde, Suyab'da yaşayan Türgeş halkı kendi dillerini Soğd alfabesiyle ilk ifade eden Türklerdi. Daha sonra bu yöntem batıya göç eden Uygurlar tarafından benimsendi ve yaygın olarak kullanıldı ve daha sonra Uygur yazısı olarak adlandırıldı. 12. yüzyılda, bu ifade biçimi Uygurlar tarafından Moğol Bozkırlarının batısına yayıldı. 13. yüzyılda, Cengiz Han'ın Mobei'yi birleştirmesinden sonra Uygurlar'dan Moğol dilini Soğd alfabesi ile ifade etmeyi öğrendi. Daha sonra, Ming Hanedanlığı'nın son döneminde Mançular bu yazıyı Manu yazısını oluşturan Moğollardan öğrendi.

Soğdlar yüksek kültürü olan bir ulustur. Duvar resimleri Soğd kültürünün en önemli parçalarıdır. Bugüne kadar, keşfedilen Soğd halkının kültürel kalıntıları, Afrasiyab kalıntısı, Semerkand kentinin banliyösünde bulunan Kang kültürel kalıntısı, Buhara yakınlarında Paikent kalıntısı, Tacikistan'daki Bunjkend kalıntısı gibi

vb., tüm bu resimlerin içinde çok güzel duvar resimleri vardır. Bunların arasında en bilineni Semerkand'ın Kang Kalıntılarındaki bulunan duvar resimleridir; güney duvarına çizilmiş ve boyanmış büyük beyaz bir fil resmi ve at ve deve süren savaşçıların resmi vardır, bazı savaşçılar koruyucu maskeler ve zırhlar giymiştir. Batı duvarında geleneksel Soğd desenleri olan renkli kıyafetler giyen üç savaşçı resmi çizilmiş ve boyanmıştır ve birçok adam sarı elbiseler giymektedir, bunların üçünün Orta Ovalar'dan gelen kişiler gibi görünmektedir. Kuzey duvarında uçan bir ata binen ve bir leopara saplamak için elinde mızrak tutan bir adamın çizilmiş ve boyanmış resmi vardır ve bu adam tipik Orta Ovalar kıyafetleri giymişti.

Soğdlar güçlü bir ticaret ve alım satım geleneğine sahipti. *Eski Tang Tarihi: Batı Bölgelerinin Biyografisi* adlı kitapta şöyle yazılmıştır: "Soğd tacirleri ticarete çok iyidirler ve küçük bir kazanç için bile mücadele etmekten hoşlanırlar". "Kazancı severler", nerede kazanç varsa orada olurlardı. Oğulları olursa, oğullar şekerle yedirilir ve avuç içlerine yapışkan sürülürdü. Oğullarının tatlı dilli olmasını ve ellerinin tutkal gibi para toplamasını umut ederlerdi. Oğul 20 yaşına gelince, kazanç elde etmek için ticaret yapmak amacıyla evden ayrılmak zorunda kalırdı. Ayrıca *Batı Bölgeleriyle ilgili Büyük Tang Kayıtları*'nda da şöyle yazılmıştır: Soğdlar kurnazdı, "genellikle yüksek karlar elde etmek için gözlerini hırs bürüyordu, ve hatta babalar ve oğullar arasında bile kazanç paylaşımı açgözlülükle hesaplanırdı". Ayrıca bu kitap şöyle demektedir: "Soğdlar, yüklü paraya ve maddi zenginliğe sahip olmayı soy-luluğun kriteri olarak görür, böyle kişilere, onların iyi ya da kötü olmalarına bakmaksızın, değer verirdi." Bazı güçlü kişiler çok paraları olmasına rağmen, yine de "iyi yemek yemezlerdi". Pek çok Soğd tarımsal faaliyetten kopmuştu ve "sadece az sayıda Soğd çiftçilikten kazanç elde etmeye çalışıyordu".

Kuzey ve Güney Hanedanlıkları döneminde, Soğd tacirleri Orta Ovalar Bölgesi ile Batı Bölgeleri arasında gidip geldiler. Tacirlerin gidip gelmeleri İpek Yolu üzerinde arttı, kentler ve kasabalar genellikle bu ana sevkıyat yolu üzerinde kuruldu. Soğdiana'dan ve vahalardan ayrıldıktan sonra, Dokuz Devlet'in tacirleri için doğuya doğru ilk durak yeri Sirderya Nehri'nin kuzey kesimindeki bozkırlarda bulunuyordu. Soğdlar Suyab'ta birçok küçük kasaba kurmuşlardı, böylece Suyab bozkırlarının en yoğun nüfusu bölgesi haline gelmişti. 4. yüzyılın ilk yarısında, Dunhuang bölgesinde 100'den fazla Hu vardı ve bunların bakmakla yükümlü olduğu nüfus yaklaşık 1000 kişi olabilirdi. *Kuzey Hanedanlıkları Tarihi: Batı Bölgelerinin Biyografisi*'nde şunlar yazılıydı: 16 Krallık döneminde Dokuz Devlet'ten çok sayıda Hu vardı, bunların çoğu Liangzhou'da ticaret yapan Soğdlardı. Kuzey Wei Hanedanlığı Hexi'yi denetimi altına aldıktan sonra, oradaki Soğd tacirlerinin hepsi hapse atıldı. İmparator Wencheng döneminde (452), Soğd hükümdarı hapisteki Soğdların serbest bırakılması için ricada bulunmak üzere elçilerini gönderdi, bu olay Kuzey Wei Hanedanlığı sarayı tarafından

onaylanmıştır. Soğdlar mücevher ticaretini iyi beceriyorlardı, dolayısıyla Çin halkı arasında hala anlatılan Hu tacirlerin mücevherler konusunda uzmanlıklarıyla ilgili çok sayıda hikaye vardır. Tai Ping Guang Ji, yeşim taşlarının hakiki olup olmadığının tespitinde çok başarılı olan bir Hu'dan söz etmiştir.⁵

Çin Sui ve Tang Hanedanlıkları döneminde, Soğdların göç bölgeleri Congling'in doğusunda daha geniş bir alana dağıldı. Batı Bölgelerinde ve Hexi bölgelerinde Shule (Kaşgar), Yutian, Lob Nor yakınları, Boxian kasabası (bugünkü Şincan Qie Mo), Shicheng, Xizhou (Gaochang antik kenti, bugünkü Turfan kenti), Yizhou (bugünkü Hami), Dunhuang, Suzhou (bugünkü Jiuquan), Ganzhou (bugünkü Wuwei), Liangzhou (bugünkü Zhangye), Ling, Xia, vb. vardı. Guanzhong bölgesinde, Chang'an, Lantian, Luoyang kentleri vardı; Kuzey Çin'de, Monyang bozkırlarında Fanyang, Yingzhou ve Moğol bozkırlarında İç Moğolistan'ın Hetao bölgesinde bulunan Liu Huzhou vardı, ayrıca Mobei bozkırlarında da Orhon vb. vardı. Soğd halkı ayrıca müzikleri ve astronomideki uzmanlıkları ile de meşhurdur. Dini çoğulculuk dikkat çekiciydi. Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm ve 8. yüzyıldan itibaren İslamı kendi içlerinde barındırıyorlardı. Şehirlerin dışında, Soğd halkı tarımla uğraşırken, bazıları kırsal göçebe üretim tarzını sürdürüyorlardı. Bazı bölgelerde, bu insanlar at da yetiştiriyorlardı.

(II) Boyunbükten Pipa (Qujing Pipa) Çalma: Soğd Halkı Arasında Çok Popülerdi

Soğdiana (bugünkü Tacikistan), şarkıların ve dansların beşiği idi.⁶ *Tang Hanedanlığı'nın Eski Tarihi: Batı Bölgelerinin Biyografisi*'nde "Zhaowu'nun vahalarında yaşayan dokuz devletin" halkı, özellikle şarkı söylemekten ve dans etmekten hoşlanır. Soğdların çok etkileyici olan şarkıları ve dansları güzel ve hareketlidir." Onaltı Krallık ve Kuzey Hanedanları döneminde, Batı Bölgelerinden pek çok şarkı Çin uygarlığının merkezi olan Orta Ovalar Bölgesine taşınmıştı. Orta Ovalara tanındı. Bu dönemde, Batı Bölgelerinde şarkıların yayılması ve gelişimi kabaca iki aşamada yaşandı. Birinci aşama Onaltıncı Krallık dönemi idi, Sonraki Liang'lı Lu Guang Batı Bölgeleri'ndeki Qiuci'yi (Şincan'daki bugünkü Kuqa yani Kuçar İlçesi) fethetti ve müzisyenleri ele geçirdi. Kuzey Wei Hanedanlığı Hexi bölgesini hakimiyeti altına aldıktan sonra, Qiuci müziği de Çin'e girdi. İkinci aşama, Kuzey Wei Hanedanlığı İmparatoru Xuan Wu'nun (500-515) hükümdarlığından sonra başlayan dönemdi. Sarayın soyluları "husheng" (bir çeşit ağızla çalınan org), "pipa" (*ut benzeri bir telli çalgı*), "banjo", "konghou" (*Çin arpı*), "hugu" (*bir çeşit davul*) gibi

5 Bkz. Zhonghua Yayınevi, 1961 yılı baskısı, Cilt V, sayfa 1877 tarafından yayınlanan Wen Tingjun'dan Qianzi, s. 243.

6 Ustalıkla yapılan ve dönmeli bir dans olan Soğd dansı genellikle renkli keçe halı üzerinde yapılırdı.

müzik aletlerinden çok hoşlanıyorlardı ve Batı Bölgelerinin dansı Orta Ovalar'da gittikçe daha popüler oldu. Kuzey Wei Hanedanlığı'nın yıkılışına kadar Hu müziği halk arasında hala fazla popüler değildi. Kuzey Qi Hanedanlığı ve Kuzey Zhou Hanedanlığı hükümdarları da Hu danslarını ve Hu müziğini sevdi ve beğendi.⁷

Geleneksel olarak, Batı bölgelerinin farklı müzikleri, bu müziklerin yörelerine göre adlandırıldı. Örneğin, Batı Bölgeleri'nin kültür merkezi olan Kang ve An'ın müzikleri Kang müziği ve An müziği olarak adlandırılmıştı. Kang müziği Çin'e İmparator Zhou Wu Türk kraliçesiyle evlendiği zaman girmişti, söylenen şarkılar arasında Ji Dian Nong He Zheng vardı, dans müzik parçaları He Lan Bo Bi Shi, Mo Xi Bo Di, Nong Hui Bo Bi Shi, Qian Ba Di Hui Di vb. gibi parçalardı; An müziği parçalarının şarkıları Fu Sa Dan Shi'yi, dans müziği parçaları Mo Xi'yi içeriyordu ve bestelenmiş müzik parçaları Ju ve Di'yi içeriyordu. "Kang" ve "An" kelimeleri, Soğdların bir araya geldiği bölgelerdi, bu yüzden yukarıdaki müzik parçası isimlerinin Soğdca kelimelerin transliterasyonu olmalıydı. Tiyanşan'ın güneyindeki kasabalar Orta Ovalar'a daha yakındı. Kuzey Hanedanlıkları döneminde Batı Bölgelerinin en bilinen güney müziği Qiuci müziği ile Shule müziği idi. Qiuci müziği hüzünlü ve dokunaklıydı. Qiuci müziği arasındaki ünlü şarkılar Pojiaer'in bestelediği Shan Shan Mani, Xiaotian'ın dans müziği, Shule Yan, vb. idi.⁸

Müzik aletleri Orta Ovalar'a egzotik dans ve müzikle girmişti. Bilim insanlarının çalışmalarına göre, Konghou (*Çin arpı*) Batı Asya'dan gelmiş ve Doğu Han Hanedanlığı döneminde Orta Ovalara yayılmıştı, genellikle Xiliang müziği, Qiuci müziği ve An müziğinde kullanılıyordu ve Çin halkı arasında sevilen bir müzik aleti haline gelmişti. Cao Zhi'nin Yuefu şiirlerinde, Konghou Yin'den söz ediliyordu. Güney Hanedanlıklarının Güneydoğu Tavuskuşu Uçuyor kitabında, Jiao Zhongqing'in karısı Liu Lanzhi'sinin 15 yaşındayken Konghou çalabildiği anlatılmıştır. Çin'e dışarıdan giren ilk müzik aleti olan Konghou başlangıçta dikeydi ve daha sonra ülkemizdeki müzisyenler tarafından geliştirildi ve yatay Konghou yapıldı. Göçebe flütü Hujia iyi bilinen ve genellikle halk tarafından beğenilen üflemleri bir çalgıydı. Hayvan boynuzlarından yapılmıştı ve istenilen sesleri çıkarabilmesi için delikleri vardı. Cai Yan şöyle anlatmıştı: "Hujia çalınınca atlar ağlar, yalnız kazlar geri gelir, sesleri dokunaklıdır", bu da insanların hüzünlenmesine neden olur.

7 Zhou Jingbao'nun İpek Yolu Üzerindeki Müzik Kültürü, Xinjiang Halk Yayınevi, 1987, s.169-170.

8 Bkz. Sui Kitabı: Müzik Zhi kayıtları, Shule müziği genel adı altında Keng Li Si Rang Le'nin şarkıları, Yan Fu dans müziği, Yan müziği besteleri vardı. Sui Kitabı, Sui Hanedanlığı'nın resmi tarihidir. İmparatorluk Çin'in resmi Yirmi Dört Tarihi arasında yer almaktadır. Tang Hanedanlığı İmparatoru Taizong tarafından görevlendirilen Yan Shigu, Kong Yingda ve Zhangsun Wuji gibi önde gelen bilim adamları ve baş yazar Wei Zheng tarafından yazılmıştır. M.S. 636'da tamamlanmıştır. Bkz. Xinjiang Halkının Basını, Zhou Jingbao'nun İpek Yolu üzerindeki Müzik Kültürü,

Sui Kitabı: Müzik Zhi'de kaydedildiği gibi, Pipa (ut benzeri bir telli çalgı) da Huaxia'ya (Çin ulusu ve kültürü) ait bir çalgı değildi, ancak Huaxia'ya Batı Bölgeleri'nden girdi. Yabancı bir müzik aleti olan Pipa'ya gelince, uygun bir çevirisi yoktu. Han Hanedanlığı'nda ona "Piba" deniliyordu. Kuzey Hanedanlıkları'nda Pipa Orta Ovalar'daki Dunhuang duvar resimlerinde ve Datong Yungang Mağaraları'nda görülebilecek kadar popülerdi. Bu çalgı ortaya çıktıktan sonra iyileştirilerek Shuangfeng Pipa, Longjing Pipa, Da Hulei, Xiao Hulei gibi çalgılar oluşturuldu. Bugün, Pipa Çin'in ulusal bir müzik aleti olarak kabul edilmektedir. Soğd halkının bir kolu olan Cao halkına, Orta Ovalarda genellikle Cao soyadı verilmiştir. Kuzey Hanedanlıkları döneminde, Cao müzisyenleri çok yetenekliydi, özellikle Pipa çalmakta çok başarılıydılar. Tanınmış en eski Pipa müzisyeni bir Cao Brahma rahibiydi ve Pipa'yı Qiuci tacirlerinden satın almıştı. Daha sonra, son Kuzey Wei ve erken Kuzey Qi'de yaşayan ve iyi Pipa çalan bir Cao keşişi vardı. Onun oğlu, Cao Miaoda, Pipa'yı çalmakta çok ustaydı. Cao Miaoda, Kuzey Qi Hanedanlığı'nın saray halkının önünde çaldığı zaman İmparator Wenxuan Hu davuluyla kendi başına ritim tutabilmişti, bu sayede Cao Miaoda'ya özel bir ünvan verilmişti. Cao Miaoda'nın bütün ailesi Pipa'yı iyi çalıyordu ve İmparator tarafından çok takdir ediliyordu. Küçük kız kardeşi imparatorluk haremine girdi; küçük erkek kardeşine prens adı verildi; ablası birkaç müzik aletini çalabilecek yüksek bir yeteneğe sahipti ve Cao Miaoda birçok bölgede, çok sayıda kişi tarafından tanınıyordu. Kuzey Qi'nin Kuzey Zhou tarafından yıkılmasından sonra, Cao Miaoda Kuzey Zhou'ya hizmet etti; Kuzey Zhou Hanedanlığı'nın yıkılmasından sonra, Cao Miaoda Sui Hanedanlığı tarafından korundu ve desteklendi.

Bunjikend Kalıntıları'nın duvar resimlerinde dalıp gitmiş bir şekilde arp çalan bir hanım arpçı vardır. Aynı kalıntıda, bir dansçı heykeli olan zarif bir ahşap heykel bulundu. Heykel ince vücut yapısına uyumlu bir şekilde kolye, ziller ve güzel kıyafetlerle zarif bir şekilde süslenmiştir. Muhtemelen, bu ünlü bir "Hu-xuan dansçısı"nın görüntüsü olmalı. 1958'de bulunan duvar resimlerinde, yüksek belli elbiseler giyen 4 dansçının bulunduğu bir duvar resmi vardı ve aralarında biri Pipa çalıyordu. Tang Hanedanlığı döneminde, danslarını ve şarkılarını Orta Ovalara getiren çok sayıda Soğd Çin içlerine göç etmişti. Ve bu tür şarkı ve dans Orta Ovalar halkı tarafından hızla kabul gördü. Kaiyuan'ın 15. yılında (727), Kesh bu dansçıları Tang Hanedanlığı'na tanıttı; Kaiyuan'ın 17. yılında (729), Maimargh Hu-xuan dansçıları'nı Tang Hanedanlığı sarayına sundu.

"Zhaowu vahalarındaki dokuz Ülkenin" Cao halkı, Kuzey Wei Hanedanlığı ve Sui Hanedanlığı'ndaki Orta Ovalar'da herkesçe bilinen Pipa'yı iyi çalıyorlardı. Zhenyuan döneminde, Cao Gang Pipa çalma tekniklerinin ünü tüm komşu bölgelerde yayılmıştı. *Liu Yuxi* bir şiir yazmıştı: "Kalın teller gürültülü, ince teller ise

parlak, anlamları kar ve rüzgarlara denk. Cao Gang'ın Baomei'si duyulduğunda, Jiangcheng'ten dışarıya süzülürken, yaşamın huzurlu değilken." Cao Gang Pipa'yı çalarken "mızrap" kullanıyordu, böylece müziğin sesi daha güçlü oluyordu. Yuefu Zalu'da sesin "rüzgar gibi veya yağmur gibi" olduğu yazılıdır. O zaman, Pei Xingnu da Pipa'yı oldukça iyi çalıyordu ve çalgıyı çalmak için sadece parmaklarını kullanıyordu, bu yüzden Yuefu Zalu'da "onun parmakları hafifçe yumuşadı" yazıyordu. Cao Gang sadece usta bir Pipa icracısı değildi, Han halkına kendi çalma tekniklerini öğretmişti. Tang Hanedanlığı'nın ünlü Pipa sanatçısı Lian Jiao onun öğrencisiydi. Başka bir kadın Pipa sanatçısı Cao Gongfeng'in de öğrencileri vardı. Öğrencilerinden biri minnettarlığını göstermek için ünlü şair Bayi Juyi'den öğretmeni Cao Gongfeng için bir şiir yazmasını rica etmişti.

He (Koshana / Koshan) halkı şarkı söylemede ustaydı, bu ustalıkları Orta Ovalar halkı tarafından da biliniyor ve takdir ediliyordu. Kuzey Hanedanları Tarihi'nde şöyle anlatılmıştır: Enxing Efsanesi'nde Koshana'lı bir şarkıcı olan He Hongzhen ve babasına şarkıcıların kraliçesi ve kralı adı verilmiştir. Tang Hanedanlığı'nın Han bölgesindeki en ünlü şarkıcı, Cangzhou'da yaşayan Kaiyuan ve Tianbao'dan olma He Manzi idi. Yuan Zhen'in bir şiiri He Manzi'den şöyle söz ediyordu: "He Manzi şarkı söyleyebilir, ağlayabilir, böylesine Tianbao'da ender rastlanır". Yuan Zhen, o şarkı söylerken onun yüz ifadesini de anlatmıştı, Yuan Zhen şöyle demişti: "Şarkı söylemeye yoğunlaşır, bulutların durması ve tozun düşmesiyle hiç ilgilenmez, sesi çok uzaklara uçar gider". Ayrıca Bai Juyi'nin bazı satırları şöyle söyleyerek onu övmüştü: "Bir şarkı ve dört ton sekiz ölçüde söyler, baştan itibaren kederli ses". He Manzi daha sonra ölüme mahkum edildi, idam edilmeden önce affedilip ölüm cezasından kurtulmak için bir şarkı yaptı, ancak isteği kabul edilmedi. Ölümünden sonra, He Manzi'nin şarkısı her tarafa yayıldı. İmparator Zhongzong döneminde yaşayan He Yi ve başka bir Hu çok popüler olan "Hesheng"i, yani iki kişiyle söylenen bir şarkıyı, söylemekte iyi idiler.

Mi (Maimargh) halkı da iyi şarkı söylüyordu. Yuanhe döneminde (806-821) Mi Jiarong'un ünü Orta Ovalar'daki diğer tüm şarkıcıların ününü bastırmıştı. Onun şarkıları, "ağızdan ve yürekte gelen hareketli, gür çıkan titreşimsiz ses", "bulutları delip gökyüzüne yükselen" etkileyici sestir. Liu Yuxi ondan son derece etkilenerek bir şiir yazmıştı: "Jiarong'u otuz yıl geride bırakarak, birdenbire eski şarkıları duymak hala çok güzel". Ayrıca başlığı şöyle olan başka bir şiir de yazmıştı: Şarkıcı Mi Jiarong'a şiirde şöyle diyordu: "Liangzhou'nun beklenmedik sesiyle şarkı söyleyen kişinin adını söylemek gerekirse, bu kişi Mi Jiarong'dan başkası olamaz". Sirderya nehrinin kuzeyindeki bozkırlar ile vahalardaki tarım yapılan bölgeler arasında kalan Şi (Chach) halkı, danslarıyla ünlüydü. *Sınıflandırılmış Tang Şiirleri Koleksiyonu*'nun 64. Cilt'i *Liu Yanshi'nin Zhongcheng Wang Huteng Dansı Seyrederi* derlemiştir,

bu derlemede şöyle deniyordu: “Sadece birkaç Shi (Chach) görülebilir, ama dansla karşı karşıya kalmış kuş gibi”. Huteng Dansı, canlı hareketleri olan bir dans türüdür, dansçılar tırtıklı başlık ve kolları dar olan Hu kıyafetleri giyerlerdi.⁹

Orta Ovalar halkıyla yapılan ticaret nedeniyle, Soğdlar genellikle Çin sikkelerini kullandılar ve ortasında kare bir delik olan yuvarlak şekilli Çin sikkelerini tercih ettiler, ayrıca bu yuvarlak biçimli parayı elde tutmak ve biriktirmek için daha uygundu. Daha sonra, Han sikkelerinin biçimini Soğdiana'da taklit ettiler, Han sikkesinden daha küçük ortası delikli Soğd sikkelerini yaptılar. Orta Asya'nın çeşitli kültürel kalıntı sit alanlarında yapılan arkeolojik kazılarda, bu tür paralar bulundu.

III.III. Hu ve Han Halkları Arasındaki Bilim-Teknoloji ve Kültür Alışverişleri

(I) İpek Endüstrisinin Çin'in Batı Bölgelerine Girişi

Batı Bölgelerinde ipek üretimi yoktu. Tarihçi Sima Qian'ın kaydına göre, Dawan'ın batısında “ipek üretilmez”.¹⁰ Budizm'in Çin'e girmesinden uzun bir süre sonra Batı Bölgelerinde hala ipek yoktu. *Fayuan Zhulin*'in *Cilt IV*'ünde yazdığına göre, “Hu halkı ipeği gördüğünde ipek böceğinin ipek kozası örmek için ağaçların yapraklarını yediklerine inanmadılar.”¹¹ Batı Bölgeleri halkı ipek ürünlerini bilmesine rağmen, hala ipeği nasıl üreteceklerini bilmiyorlardı.

I. Batı Bölgelerindeki İpek Dokuma Endüstrisi

İpek endüstrisinin gelişmesinden önce, eski Batı Bölgelerinde yaşayan soyluların ipek talebi, esasen Çin'in iç kısmı ile olan ticari alışverişlere bağlıydı. Eski çağlardan bu yana, Çin'in Orta Ovaları'ndan Batı Bölgeleri'nin kuzeyine ihracatı yapılan başlıca ürünler ipek ürünleriydi.

Han ipeği, Çin sınırı yakınındaki Pazyryk'te (*bugünkü Rusya'daki Pazırık*) M.Ö. 1. yüzyılın ortalarına tarihlenen eski mezarlarda günyüzüne çıkarılmıştır. Ayrıca Kazakistan ve Rusya Federasyonu'nun Altay bölgesinde Çin'in Savaşan Devletler dönemine ait bakır ayna toprak altından çıkarıldı. Bulunan bu malzemeler, Çin toprakları ile Altay bölgesi sakinlerinin, M.Ö. 1. yüzyılın başlarında ve ortalarında birbirleriyle etkileşime girmiş olduğunu göstermiştir.¹² İpeğin Batı

9 Zhou Jingbao'nun İpek Yolu üzerindeki Müzikal Kültürü, Xinjiang Halk Yayınevi, 1987, s. 153-164.

10 Tarihsel Kayıtlar: Dawan Yorum Bölümü'ne bakınız.

11 Taisho Tripitaka'da kaydedildi, Cilt 53, s. 296. Taishō Tripiaka, 20. yüzyılda bilginler tarafından kullanılan Çin Budist külliyatının ve Japonca yorumlarının eksiksiz bir baskısıdır. Takakusu Junjiro ve diğerleri tarafından düzenlendi.

12 Lu Kejin'in Çin ile Altay Kabileleri Arasındaki Eski İlişkiler Üzerine, Acta Archaeologica Sinica, No. 2, 1957.

Bölgelerine getirilmesinden uzun bir süre sonra bile Batı Bölgelerinin bazı ülkeleri hala ipekten kumaş dokumayı bilmiyordu ve ham ipeği hazır bir malzeme olarak görüyordu. Bir Silla keşişi olan Huichao'nun yazdıklarına göre, Keşmir Bölgesi Kralı sık sık iki veya üç yüz kişiye yağmalama ve soygun yapma emirleri veriyorlardı. "Bırakın insanlar depoda tutulan ipekleri çalıp gitsin, bırakın onları parçalasınlar, fakat elbise yapmasınlar".¹³ Moğolların "Batı Bölgelerine" hakim olduğu 13. yüzyıla kadar, Batı Bölgesi'ndeki ipekböcekçiliğin gelişimi sınırlıydı. Yelü Chucai Semerkand'da yaptığı gözlemini şöyle not etmişti: "burada bol miktarda beyaz dut ağacı var, fakat çok az kişi ipek böceği besleyebiliyor, bu da ham ipek üretmeye engel oluşturunor."

İpeğin ilk dokuması Gaochang ve Yutian'da ortaya çıkmış ve orada gerçekleşmiştir. Bu durum *Sui Kitabı: Batı Bölgeleri Üzerine Notlar*'da Gaochang'ın ipek böceği yetiştiriciliği için çok uygun olduğu şeklinde kaydedilmişti. Batı Bölgeleriyle ilgili *Büyük Tang Kayıtları, Yutian Tarihinin Tibet Klasiği ve Yeni Kitap: Batı Bölgeleri Üzerine Notlar*, bunların hepsi de Yutian'ın ipek böceği tohumlarının Çin'in iç kesimlerinden getirildiğine işaret etmektedir.

Batı Bölgeleri'yle İlgili Büyük Tang Kayıtları'nın 12. Cildi ipek endüstrisi sürecinin Yutian'a yayıldığını kaydeder. Daha belirgin bir biçimde, uzun zaman önce, Yutian ipek böceklerini bilmiyordu. Daha sonra, Orta Ovalar'da ipek böcekleri olduğunu duydular. Böylece, ipek böceği kozalarını istemeleri için elçiler gönderdiler. Ancak, Orta Ovalar İmparatoru, ipek böceği kozalarının diğer bölgelere yayılmasını istemedi, bu yüzden katı önlemler alınmasını ve sınırlarda kontroller yapılmasını emretti. Sonra, Yutian (Hotan Şincan Uygur Bölgesi) devletinin İmparatoru Çin Han hanedanı saray mensupları ile politik evlilikler yapma diplomasi fikrini ortaya attı. Orta Ovalar İmparatoru her zaman kibirliydi, Batı bölgelerinden Yutian devletinin politik diplomasisini savunduğunu, Orta Ovalarla evlilik yapmak istediğini görünce, Orta Ovalar İmparatoru bir prensesin bir Yutian lideriyle evlenmesine izin vermeyi kabul etti. Yutian İmparatoru mesajı aldıktan sonra, prensesi karşılama adına Orta Ovalar'a elçiler gönderdi, Yutian'da hiç ipek ve ipek böceği bulunmadığını, eğer prensese evlendikten sonra ipek elbiseler istiyorsa, kendi başına uygun bir şekilde ipek yapmak için ipek böceği kozaları getirmesi gerektiği mesajını gizlice ilettili. Bu mesajı aldıktan sonra, prenses gizlice ipek böceği kozalarını hazırladı, onları anka kuşu tacının (bir tür yüksek başlık) içine sakladı. Gelini götürren grupsınırlara ulaştığında, görevliler prensesin tacı dışındaki tüm eşyaları muayene ettiler. Böylece, ipek böceği kozaları nihayet güvenle Yutian'a ulaşabildi. Prens bir süre Ma-Za'nın yerinde yaşadı ve sonra imparatorluk sarayına taşındı. Ayrılmadan önce, prenses buraya ipek böceği kozalarını bıraktı. Baharda, Mart'ta her şey büyümeye başladı ve

13 Taisho Tripitaka, Cilt 53, s. 979.

insanlar ipek böceklerini beslemeye başladı. Başlangıçta, insanlar ipek böceklerinin dut yapraklarıyla beslendiğini anlamadılar, bu yüzden çeşitli yapraklar denediler. Daha sonra, sadece dutların en yararlı olduğunu anladılar. Sonra birçok dut diktiler. Prenses, ipek endüstrisinin Yutian'da gelişmesini sağlayan dutların korunmasını emretti. Daha sonra, bunun anısına halk Prenses Ma-Za'nın yerine İpekböceği Kozaları Tapınağını kurdu. Tang Hanedanlığı dönemine kadar, çabuk büyüyüp yetişen birkaç çeşit dut vardı. Yutian Tibet Tarihi kitabı da Orta Ovalar'dan bir prensesle evlenen Vijaya-jaya adında bir kral olduğundan söz ediyordu. Prenses Ma-Za'nın yerine beslenen ipek böceği kozalarını gizlice getirmişti. 20. yüzyılın ilk günlerinde, Yutian'ın doğusundaki Dandan Oilik Kültürel Kalıntıları'nda, üzerine ipekböceği kozalarını Yutian'a getiren Han prensesinin hikayesinin resmedildiği bir duvar resmi bulundu.¹⁴

İpekböceği kozaları Yutian'a getirildiğinde Kuzey Hanedanlıklarının On Altı Krallık dönemi idi. Batı Bölgelerinin iklimi ve toprakları, dut yetiştirmek için elverişliydi. Bu nedenle, ipek endüstrisi bu bölgelerde hızlıca yayıldı, hatta Şincan bölgesindeki Kongling'in batısı da dahil olmak üzere neredeyse tüm Batı Bölgelerine yayıldı. Ancak aynı zamanda Çin'in bu uzak Batı bölgeleri (Şincan), batıya yayılan ipekçiliğin daha da yayılması için kavşak ticari bölge haline geldi, sadece Kongling'in batısı da dahil olmak üzere Batı Bölgelerinin çeşitli yerlerinde tanıtılmadı. Ancak aynı zamanda Batı bölgeleri, batıya yayılan ipekçiliğin daha da yayılması için kavşak bölgesi haline geldi.

II. İpekböceği Yetiştirilmenin Doğu Roma ve Hindistan'a Girmesi

İpek endüstrisinin Avrupa'ya ne zaman girdiğini doğrulamak oldukça zordur. *Sonraki Han Tarihi: Batı Bölgesi Efsanesi: Da Qin* adlı kitapta *Da Qin'e* (yani Roma İmparatorluğu) dut diken halkın çoğunun çiftçilik yaptıklarını yazılıydı. Ne var ki, oldukça uzun bir süre içinde, Roma İmparatorluğu'nun ipeği daha çok Çin'e dayalıydı. Bununla birlikte, malzemeleri Doğu'dan da ithal edilen ülkede bir miktar ipek endüstrisi vardı. Çin'den ithal edilen ipek, Roma'daki ipek atölyeleri tarafından dokunmamış ve yeni boyanmış ve bitmiş üründü. İpeğin diğer dokuma ürünlerinden daha gösterişli olması nedeniyle, Roma'da ipeğe olan talep büyüktü. Kaydadeğer bir Çin ipeği İran üzerinden Roma'ya girdi, bunun maliyeti çok büyüktü ve devlet hazinesi bu harcamayı karşılayamıyordu. Böylece, ipek ithalatını kontrol altına almak için, Roma İmparatorluğu, 297'de İran Sasani Hanedanlığı ile bir anlaşmaya vararak ipeğin devlet tarafından tekelleştirildiğini bildirdi. Avrupa ipek ticareti tekeli İran'a büyük kazanç sağladı. Bu Avrupa halkını Bizans İmparatorluğu'nun tamamlamada

14 Ji Xianlin, vd.: Batı Bölgeleri kayıtlarında Büyük Tang Kayıtlarına İlişkin Açıklamalar, Zhonghua Book Company, 1985, s. 1021-1023.

başka kaynaklar bulmaya, ipek endüstrisinde İran'a bağlı kalmaktan kurtulmaya zorladı; bu durum İran halkının mutsuz olmasına neden oldu. İranlılar Bizans'ın Çin ile doğrudan temas kurmasını beklemiyorlardı ve ayrıca Avrupalıların ipek üretim sürecini anlamalarına izin vermek istemiyorlardı.

Doğu Roma'lı (Bizans) ünlü tarihçi Caesarea'lı Procopius'un (*Kayseryalı Prokopius*), yazdıklarına göre, yaklaşık 550'de, Bizans'ta birkaç Hintli keşiş Doğu Roma İmparatoru'nun (*Justin-I. Justinianus*) ipek ticaretinden kaynaklanan açığı azaltmaya çalıştığını ve İranlılar'a güvendiğini biliyordu, bunlar daha sonra İmparator ile görüşmek istediler, ipek üretebildiklerini ve Bizans'ın bu sorunu çözmesine yardım edebileceklerini iddia ettiler. Justin'e Kuzey Hindistan'da Serinda denilen yerde yaşadıklarını, sadece ipeğin üretim sürecinden anlamadıklarını, ayrıca Bizans'ta da ipek üretmeyi hayal ettiklerini; Justin'e, ipeğin ipek üretmek için doğan bir tür solucan tarafından üretildiğini söylediler. Ancak ipek böceklerinin kısa üretim döngüsü ve ipek böceklerinin beslenme sorunu nedeniyle bu tür canlı ipek böceklerini elde etmek zordu. Bununla birlikte, üremeleri kolaydı çünkü ipek böcekleri yumurtadan çıkıyordu. Ayrıca kuluçka işlemini de öğrettiler, yani yumurtaları örtmek için gübre kullanmayı, ısı ürettirmelerini sağlamayı da öğrettiler, daha sonra genç ipek böcekleri yumurtalardan çıkacaktı. 9. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Theophile de Byzance (*İmparator Theofilos*) ipek böceklerini Bizans'a getiren kişinin İranlı bir keşiş olduğunu yazmıştı.¹⁵ Bu keşişlerin ipek böceği kozalarını aldığı yer olan Serinda kelimesi Ser ve Inda kelimelerinden oluşturulmuştur. Ser, ipek ülkesi, yani Çin anlamına gelen Seres idi; Inda ise Hindistan'dı. Serinda, Çin'in tarihi eserlerinde Batı Bölgelerine karşılık gelen Çin ile Hindistan arasındaki yeri ifade ediyordu. İpek endüstrisi o zamanın Yutian'ı yoluyla Batı bölgelerine getirildi, dolaşısıyla ipek böceği kozaları Yutian ya da oraya yakın bölgelerden bu Hintli rahipler tarafından Bizans'a getirildi. Bu Hintli rahipler Doğu Roma'ya yalnızca ipek böceği tohumları getirmede, aynı zamanda başarıyla ipek böceği yumurtaları da kuluçkaya yatırdı ve dut dikme ve ipek böceklerini beslemenin yollarını uygulayarak gösterdi. Böylece, eski Çin'den, malzeme imalatından ipek ürünlerine kadar uzanan ipek endüstrisi, Doğu Roma İmparatorluğu topraklarına tamamen yerleşmişti.¹⁶

Akdeniz bölgesinin iklimi dut yetiştirmek için elverişliydi, bu da ipek endüstrisinin orada hızlı bir şekilde gelişmesini sağladı. 6. yüzyılda, Bizans Batı Türk Hanlığı (*Batı Göktürk Kağanlığı*) ile ilişkiler kurdu. O zamanlar Türk Hanlıkları, Doğu'da Liaohai'den ve Batı'dan Hazar Denizi'ne kadar olan geniş bozkırları ve Doğu ile Batı arasındaki ipek ticaretini denetimleri altına almışlardı. İmparator

15 Ge Daisi, Geng Sheng: Uzak Doğu Çin Eski Yunanlı ve Latin Yazarların Eski Edebiyatları, Çin Yayınevi, 1987, s. 116.

16 Bkz. Ge Daisi, Geng Sheng: Uzak Doğu Çin Eski Yunanlı ve Latin Yazarların Eski Edebiyatları, Çin Yayınevi, 1987, s. 96-97.

Justin, ülkeyi ziyaret eden Türklere ipek üretim işlemini gösterdi, Doğu Romalıların bu sırrı nasıl öğrendiğini bilmeyen Türkleri hayrete düşürdü. Yukarıda belirttiğimiz gibi, *Kuzey Hanedanlıkları Tarihi: Batı Bölgeleri Efsanesi*, sayfa 116'da Da Qin (Roma) toprağının pirinç, dut yetiştirmek ve insanların ipekböcekçiliği yapması için uygun olduğu kaydedilmiştir. Arap İmparatorluğu'nun yükselişinden sonra, ipek endüstrisi Kuzey Afrika'nın batısında yayılmış ve Cebelitarık Boğazı'nı geçerek Arap İmparatorluğu'nun hakimiyetindeki İspanya'ya girmiştir. 1146'da Sicilya Kralı (şu anda İtalya'daki Sicilya) ipek böceği yetiştiriciliği tekniklerini bilen esir Bizanslı Rum ustaları görevlendirdi ve Sicilya'da ipek üretmeye başladı. Daha sonra, ipek endüstrisi Sicilya'dan İtalya'ya ve diğer Avrupa bölgelerine sokulmuştur. Hindistan'da çok eski zamanlarda insanlar vahşi ipek böceklerini kullanarak ipek yapmayı ve dokumayı biliyorlardı, bu ipeğe Kauseya deniliyordu. Daha sonra, Hindistan Çin'den ipek böceği ve ipek ithal etmeye başladı. M.Ö. 4. yüzyılda yazılan Arthashastra'da Çin ipeği balyaları anlamına gelen "cinapatta" kelimesi vardır. Çin ipeğinin çok eski zamanlardan beri Hindistan'a ihraç edildiği görülebilir.¹⁷

Bununla birlikte, çok uzun bir süre, Hint halkı ipek böceği yetiştirme tekniğini bilmiyordu. Tang Hanedanlığı'nın Silla keşişi Hui Chao Hindistan'da iken, Hintlilerin ipek böceği üretmediğini gördü. Ancak, kısa bir süre sonra ipek endüstrisi Hindistan'a girdi ve çok geçmeden gelişti. 1220'lere kadar Nuzhen'li bir adam olan Wugu Sun Zhongduan Orta ve Güney Asya'yı ziyaret ettiğinde, Hindistan'da bol miktarda ipek üretimi olduğunun farkına varmıştı.

(II) Kağıt Yapımının Yayılışı

Kağıt yapımı, Çin halkının dünya uygarlığına yaptığı en büyük katkılardan biri olmuştur. Çin, dünyanın eski uygarlıklarından biridir, ancak dünyanın en eski uygarlaşmış ve modernleşmiş ülkesi değildir. Birçok halk uygarlıklarının gelişim sürecinde mükemmel diller ve yazılar oluşturmuştur, bunların arasından bazı halklar Çin'den daha önce diller ve yazılar kullanmıştı. Kağıt yapımının icadından ve yayılmasından önce, dünya uygarlık merkezleri sırasıyla ülkelere uygun kendi yazılı uygarlıklarını taşıyıcı materyallerini geliştirdiler. Bu taşıyıcı materyallerden bazıları taş, seramik gibi birbirinin benzeri materyallerdi, bazıları ise bölgesel uygarlıklara özgü taşıyıcı materyallerdi. Orta Ovalar halkının özgün yaratımı bambu çıtalar (üzerine yazı yazmak için kullanılırdı), tahta çıtalar (üzerine yazı yazmak için kullanılırdı), fal yazıtları (kemik üzerine yazıtlar), ipek gibi yumuşatılmış levhalar (çarşaf benzeri) ve benzeri gibi materyallerdi; iki nehir bölgesinde (*Mezopotamya*) ve Nil bölgesindeki özgün yaratım kil tabletleri, deriler ve diğerlerinden oluşuyordu; Eski

17 Ji Xianlin: Çin İpekinin Hindistan'a İhracatı Konusundaki Ön Çalışma, Çin ile Hindistan Arasındaki Kültürel İlişkiler Makalelerinde, Sanlian Kitabevi, 1982.

Hindistan'ın özgün yaratımı *bhurja* (üzerine yazı yazmak için kullanılan bir cins *huş ağacının kabuğu*), *patra* (bir çeşit ince levha) ve diğerlerini içeriyordu. Oldukça yeni arkeolojik buluntulara göre, Çin'de kağıt M.Ö. 1. yüzyıl gibi erken bir zamanda yapılmıştır. Çin'de kağıt yapımıyla ilgili en eski araştırma kaydı M.S. 104 tarihli Doğu Han İmparatoru Ho-Di'ye verilen rapordur, kağıdın icadı genellikle saray görevlisi Cai Lun'a isnat edilir.¹⁸ Aslında, kağıt yapımı Doğu Han Hanedanlığı'ndan önce de vardı. En eski kağıt parçası Gansu Eyaliti'ndeki Fangmatan'da gün yüzüne çıkarıldı, bu kağıt parçası M.Ö. 179-141'e tarihlendirilmiş bir haritanın parçasına benziyordu. Ayrıca M.Ö. 65 yılından kalma kağıt parçaları Dunhuan'da (Batı Çin) ve M.Ö. 8'e tarihlendirilmiş kağıt parçaları da Yumen Geçidi'nde bulunmuştur. Gerçekleştiği yıldan yüzlerce yıl sonra kayda geçen "Cai Lun'un" icadı M.S. 105'e tarihlendirilmiştir. İcat edilen kağıt duttan ve diğer ağaç liflerinden ve kağıt üretim maliyetini azaltmak için balık ağları, eski paçavralar ve kendir artığı ile birlikte yapılıyordu, Batı'da sadece paçavra katılıyordu. İlk Çin kağıdı dut ağacının kabuğundan yapılmıştı. Ağaç kabuğunun lifleri kırılıp kağıt tabakası haline gelene kadar dövülüyordu. Daha sonra, Çinliler kendir kırıntıları ve eski balık ağları ekleyerek daha kaliteli kağıt yapılabileceğinin farkına vardılar. *Bhurja* ve *patranın* yanı sıra, Hintliler aslen pamuklu kumaşları, derileri ve metal levhalara üzerine yazı yazılacak malzemeler olarak görüyorlardı.

Batı Han Hanedanlığı ticari sefer yollarını batı bölgelerine açtıktan sonra, Han kağıdı yavaş yavaş batı bölgelerine girdi. 7. yüzyıldan önce, Hintliler kağıtlar kullanmaya başladılar ve Yi Jing buna değinmişti. Ayrıca Sanskritçe'de, birkaç farklı "kağıt" ortaya çıktı, bunlardan birine "shaya" deniliyordu. Hintli araştırmacılar "shaya"nın Han "kağıdının" Sanskrit diline çevirisi olduğunu savundular.¹⁹ Her ne kadar, Güney Çin en azından Jin Hanedanlığı'nda, Linsi'de, Jiaozhi'de (Vietnam) kağıtlar yapabiliyor olsa da, komşu *Chenia'da* Song, Yuan, Ming Hanedanlıkları zamanına kadar kağıdın nasıl yapılacağı bilinmiyordu. Bu arada, Borneo, Jawa, Malacca Zheng He zamanına kadar kağıt kullanmamıştır. Çin kağıtlarının Hindistan'a deniz yoluyla değil kara yoluyla girdiği not edilmelidir.²⁰

Yine de, kağıt yapımının Hindistan'a ne zaman girdiği belirsizliğini koruyor. Bununla birlikte, Zhen He 15. yüzyılda Batı Okyanusu'na gittiğinde, onun müridi Ma Huan, Bengal'de yerel halkın ağaç kabuğundan yapılmış pürüzsüz ve kaygan ve geyik derisine benzer beyaz kağıtlar kullandığını gördü.²¹ Genel olarak, kağıt

18 Geç Hane Hanedanlığı Dönemi Tarihine İlişkin Notlar (Dong Guan Han Ji), Cai Efsanesi.

19 Ji Xianlin: Çin Kağıtları Üzerine Sorunlar, Kağıt Yapımının Hindistan'a Giriş Zamanı ve Yeri, Çin ile Hindistan Arasındaki Kağıdın Kullanıldığı Kültürel İlişkiler Üzerine Makaleler, Baskı, 1982, Sanlian Kitabevi, s. 11-39.

20 Aynı yerde 44-50

21 Feng Chengjun Tarafından Anlatılan Yurtdışı Harikaları, Commercial Press Beijing s. 61.

yapımının Abbasilere (Dashi), Tang askerlerinin 751'de Talas'ta Abbasi (Dashi) askerlerine yenilmesinden sonra, esir alınan zanaatkarlar tarafından öğretildiği düşünülür. Bu düşünce bilim insanlarının çoğu tarafından hala kabul görür. Ancak bu, Batı bölgelerinin halkının bu savaştan önce hiç Han kağıdının olmadığı anlamına gelmez. Araştırmacı Stein, Dunhuang'da Çin kağıdına yazılmış birkaç Soğd mektubu buldu, bu mektupların M.S. 312-313 arasında yazılmış olduğu doğrulandı. Bu bize bazı yeni fikirler verir. Bu belgeler, Çin'in iç kısımlarındaki Hu tacirlerinin Orta Asya'daki akrabalarına yazdıkları mektuplardı. Muhtemelen, bazı nedenlerden dolayı, bu mektuplar evlerine teslim edilemedi ve Dunhuang'a bırakıldı. O zamanki birçok tacirinin akraba ve arkadaş mektuplarını Dunhuang bölgesine götürdüğünü, Çin'in iç kısımlarından gelen birçok mektubun varış yerlerine yine onlar tarafından teslim edildiğini tahmin edebiliriz. Böylece, Orta Asya halkı Çin kağıdını yalnızca duymakla kalmadı, aynı zamanda ilk zamanlardan itibaren onu görüp kullandı. Hafif ve yumuşak, ucuz ve büyük miktarlarda üretilmesi kolay olan bu tür yazı malzemesi, eski zamanlarda Batı Bölgelerinde yaşayan halkın ilgisini çekmişti. Bu kağıt yapımıcılığının Batıya yayılmasının tarihsel arka planı olmalıdır.

Tang Hanedanlığı generali Gao Xianzhi 751 yılında Talas'ta (Taraz) mağlup edildikten sonra, esir alınan Tang askerlerinin çoğu Dashi'ye gönderildi. Savaşta esir alınan subay Du Huan'ın yazdığı *Yolculuk Öyküleri*'nde (*Jing Xing Ji*) bazı Çinli ressam ve dokuma ustalarından söz etmiş fakat kağıt yapımından söz etmemişti. Arap'ın tarihi materyaline göre, esir alınan Çinli askerler arasında kağıt yapımı ustaları da vardı, böylece Dashi halkı Semerkand'da kağıt yapmak için Han ustalarını kullandı. Ondan sonra, kağıt yapımını Orta Asya'ya, daha sonra Şam ve Bağdat'a yaydılar. Dashi İmparatorluğu'nun uçsuz bucaksız toprakları Avrasya Kitası'nın ötesine ulaşıyordu, bu da kağıt yapımının uzak Batı'ya hızla yayılması için son derece elverişli koşullar sağladı. 1109'dan önce, kağıt yapımı Kahire'den Sicilya'ya, daha sonra da İtalya'ya götürüldü. Ayrıca, kağıt yapımı Kahire'den Akdeniz kıyısı boyunca batıya doğru Kuzey Afrika'ya yayılmaya devam etti. O zamandan itibaren, "Semerkand kağıdı" Han kağıdının resmi adı olmuştu. Bugün hala, Çin Xuan kağıdına Fars dilinde "Semerkand kağıdı" denilmektedir. Çin kağıt üretimi girdikten sonra, Doğu ve Güney Akdeniz kıyılarında "Semerkand kağıdı" yerel geleneksel papirüs kağıdı ve parşömen kağıdı ile belirli bir süre bir arada bulundu. Daha sonra yavaş yavaş papirüs kağıdının yerini aldı; parşömen kağıdı kalıcı olarak tarih sahnesinden çekildi. 20. yüzyılın başlarına kadar, Mısır papirüs kağıdı ortadan yok olmuştu. Batı pazarlarında şu anda bulunan papirüs kağıdı, eski zamanlardaki geleneksel papirüs kağıdı yapımının incelenmesinden sonra, çağdaş uzmanlar tarafından üretilmektedir. 16. yüzyılda, kağıt yapan imalathaneler Avrupa kıtasında her yere yayıldı.

Kitaplar, insanın bilimsel bilgisinin taşıyıcılarıdır. Dahası, kağıdın icadı, kitapların soyluların evinden çıkıp sıradan insanların evlerine girmesini sağlamıştır. Han Çin kağıt üretiminin dünyaya hızlı yayılması, kağıdın icadının büyüklüğünün kanıtıydı. Daha sonra, kağıt endüstrisi, baskı teknolojilerinin ortaya çıkması için temelleri attı. Böylece, Çin kağıt yapımı, insanın uygarlık tarihindeki en büyük icatlardan biri olmuştur. 14. yüzyıldan itibaren Avrupa'da gelişme hız kazanmış, Rönesans ve Reform eğilimleri ortaya çıkmış ve toplum hızla ilerlemişti. Aslında, bu, Avrupa'nın Çin kağıt üretimini yaymasının ardındaki temel unsurdur.

(III) Kaynağı Batı Bölgeleri olan Türlerin Doğuya yani Çin Merkezine Doğru Yayılışı

I. Merkezli Çin'e Yabancı Tarım Ürünleri

Yabani Yonca

Yabani yonca baklagil ailesinden bir tür çok yıllık köklü bitkidir ve aynı zamanda son derece yüksek besin özelliği olan bir çeşit yeşil yemdir. Çin elçisi Zhang Qian, Çin'in Batı Bölgelerindeyken, Dayuan'daki iyi atlar için ana yemin yabani yonca olduğunu anladı ve sonra bunu Han sarayına bildirdi. O zamanlar bu keşiflerin değeri, tüm ülkeyi şok eden bugünün akaryakıtsız yeni tip otomobillerin keşfine benziyordu. İyi atlar güçlü orduların temel dayanağıydı, bu nedenle birçok Han elçisi Batı'ya gittiklerinde yabani yonca tohumlarıyla geri döndü. Han Hanedanlığı İmparatoru Wu bile yabani yoncayı malikanelerinde ektirdi. Böylece yabani yonca hızla yayıldı. Han Shu'daki Tang Hanedanlığı döneminden Yan Shigu²², "Kuzey yolu üzerindeki eyaletlerde, eski Anding'te, kuzey topraklarında yabani yonca var. Hepsi Han Hanedanlığı'nda ekildi." Çiftçiler hızlı bir şekilde, yabani yoncanın iyi azot sabitlemesi ile toprağın verimliliğinin artırılabilirliğini buldu. Böylece, tarımsal ürünleri dönüşümlü olarak ekmek ve tarımsal üretimi arttırmak önemli bir yöntem haline geldi ve Çin'in iç kısmında tarım ve hayvancılığının gelişmesinde önemli bir rol oynadı.

Üzüm ve Şarap Üretimi

Çin'de her zaman yabani üzümler vardı, ama eski Çin halkı daha önce hiç üzüm yetiştirmemişti. Üzüm ilk önce eski Mısırlılar tarafından yetiştirilmişti. Han'lı Zhang Qian, Batı Bölgelerini ziyaret ettiğinde, Dawan'da meşhur üzüm şarabını gördü ve zenginlerin rezerve şarabı bazen 10,000 dan (eski Çin hacim ölçü birimi)

22 Yan Shigu (581-645), resmi adı Yan Zhou olan ünlü bir Çinli yazar ve Tang Hanedanlığı'nın dilbilimcisidir. Han Shu, Han'ın Kitabı veya Önceki Han Tarihi'ni 111 yılında tamamlanmış bir tarih kitabıdır, Batı ya da Önceki Han Hanedanlığı, M.Ö. 206 yılındaki ilk imparatorlardan M.S. 23 yılında Wang Mang'in tahttan indirilmesine kadar uzanan Çin tarihini kapsamaktadır. Bu kitaba Önceki Han Kitabı da denir.

kadar oluyordu. Eski Çin tarafından yapılan şarabın alkol miktarı yüksek değildi ve kolayca ekşiyip bozulabilirdi, ancak Dawan halkı tarafından yapılan şarap on yıl boyunca saklanabilirdi, Han elçileri buna hayret etmişti. Elçiler ayrıca Kangju'da çok üzüm çeşidi gördüler ve üzümleri yanlarında Orta Ovalara (Çinlilerin bölgesi) götürdüler, geri dönüp Han İmparatoru Wu tarafından kabul edildikten sonra, İmparator Wu diğer malikanelerine de üzüm dikilmesini emretti. Eski Çin'in kuzeybatı bölgeleri, ikliminin benzer olduğu Dawan, Kangju ve diğer bölgelerle bağlantılıydı. Bu nedenle ilk zamanlardan itibaren üzümler ilk önce bu bölgelerde dikildi. *Taiping Dönemi İmparatorluk Okumaları* Cilt 97, *Liang'ın Kayıtları*'ndan cümleler alıntılanmıştı: "16 Krallık döneminde Sonraki Liang hükümdarı Lyu Guang Qiuci'yi (bugünkü Kuqa, Şincan'ın Kuçar İlçesi)fethettiği zaman, yerel halkın üzüm şarabı içmekten hoşlandığını gördü, hatta bazı zengin ailelerin evlerindeki rezerve şarabı 1000 hu kadardı. Soğdlar, üzüm dikiminin yayılmasında önemli bir rol oynadı. Tang Hanedanlığı döneminde Kang'ın başkanı Kang Yandian, bugünkü Lob Nor'un güneyinde bazı göçmen yerleşim yerleri kurdu, bu yerlerden birine, 'üzüm şehri' deniliyordu."

Daha önce, Zhang Qian üzüme "putao" diyordu. Eski İranlılar üzüm şarabına buda, Yunanlılar üzüm botrus'u diyordu. Zhang Qian'ın Batı Bölgelerinde duyduğu "putao" adı, muhtemelen Farça veya Yunanca kökenlidir. "Putao'nun" kökeni hala belli değildir.

II. Hayvancılık ve Lacivert Lapıs Lazukl Taşı

At Yetiştiriciliğinin ve At Türlerinin Gelişmesi

Eski çağlarda bölgesel yakınlık ve ticari sefer rotaları nedeniyle, Orta Ovalarda yaşayan göçebe halk Moğol bozkırlarının ana sakinleriyle her zaman iletişim halinde olmuştur. Orta Ovalarda (eski Çin'in merkezi) orduya ait atlar çoğunlukla Moğol atlarıydı. Zorluklara dayanabilen Moğol atı eski dünyanın ünlü iyi at ırklarından biridir ve daha büyük başı ve karın bölgesi, kısa bacakları ve kısa boyu ile yetiştirilmesi kolay bir at cinsidir. Moğol atı birçok üstün özelliklere sahip olmasına rağmen, uzun yolculuklarda dayanıklı değildir ve kısa yolculuklarda hızı daha yavaştır. Zhang Qian Batı Bölgelerini ziyaret ettiğinde, özellikle Li Guangli'nin Dawan'ı yenmesinden sonra, Fergana Vadisi'nin iyi at cinsleri Han topraklarına girmeye başladı, ancak birkaç iyi at cinsi vardı. Batılı Bölgelerin iyi atlarını Moğolistan'ın yerli atlarıyla melezleştirerek, kendi cinsinden gelenlerin özelliklerini iyileştirdi, bu nedenle Batılı Bölgelerin melez atlarının ülkeye sokulması her Çinli yönetici tarafından son derece önemsendi ve Dawan ve Wusun'un mükemmel atları sürekli olarak Orta Ovalara getirildi (Çin). At endüstrisi, Tuyuhun ekonomisinde önemli bir rol oynadı. Tuyuhun'un en ünlü atları ikiye ayrılabilir: "ejderha türü" ve

“Qinghai cong”. *Kuzey Hanedanlıkları Tarihi: Tuyuhun Efsanesi*’ne göre „ejderha türü“ Qinghai Gölü’nün içindeki küçük adalarda serbestçe yetiştirilen bir tür attı. “Qinghai cong” Dawan atı olan “İran bozkır atının” soyundan gelir. “İran bozkır atı” denilen at aslında Dawan atıdır. Tuyuhun, İran atlarını tanıtarak Qinghai ve Hexi’deki doğa koşullarına uygun yeni “Qinghai cong” cinsini geliştirdi. 1969’da, arkeologlar Gansu eyaleti, Wuwei ili, Leitai’daki Doğu Han Hanedanlığı’na ait bir mezarda uçan kırlangıç üzerine basan bir bakır at bulmuşlar ve ona “Uçan Kırlangıcın üzerine Basan At” adını vermişlerdi ve daha sonra bu bakır at Çin turizminin amblemi olmuştur. Bu kültürel eser sadece nadir bir sanat hazinesi değil, aynı zamanda hayvan yetiştiriciliği tarihini anlamada da oldukça değerli bir şeydir. Hayvancılık uzmanları tarafından yapılan yerel araştırmalara göre, Wuwei, Litai’deki bakır atın, yani “Uçan Kırlangıcın üzerine Basan At”ın en önemli özelliği “rahvan” yürüyüş biçimidir. Qilian Dağları’nın güneyinde ve kuzeyinde ve Qinghai Gölü çevresindeki at ırklarının sadece cinsi, görünümü ve vücut büyüklüğü bu bakır ata benzemez fakat aynı zamanda “rahvan” yürüyebilirler. Mevcut araştırmalar yabancı at ırklarının yerli atlarla karışmasından doğan atların da “rahvan” yürüyebildiklerini göstermektedir. Bu durum Qinghai ve Hexi’deki atların kalıtımla geçmiş güçlü bir “rahvan yürüyüş” özelliği olduğunu kanıtlar ve ayrıca bunun eski bir at ırkı olduğunu doğrular.

Bir tür iyi at ırkının ıslah edilip yetiştirilmesi çok zaman gerektirir, bu nedenle Tuyuhun halkının “Qinghai cong ırkını” eski Kuzey Batı halkının tecrübesine dayanarak yetiştirmesi gerekiyordu. Bakır atın bulunması, Han Hanedanlığı’ndan bu yana, Kuzeybatı Bölgelerindeki göçebelerin, yerel atları Orta Asya’daki Dawan atlarıyla melezleştirdiğini gösteriyor. Han bakır atının biyolojik ilk örneği “Qinghai cong ırkının” yetiştirilmesi sürecindeki önemli bölümlerden biri olmalıdır. Uzmanlar “Qinghai cong ırkının” muhtemelen Qinghai’de yetiştirilen mevcut “Haomen at ırkı” ile bazı kan bağları olduğunu savunmuştur. Bugün, bakır at prototipini inceleyerek, Çin’in hayvancılık uzmanları “Haomen atının” kalıtsal özelliklerini araştırıyor ve süzüp ayırıyor ve yeni bir “Qinghai Cong ırkı” kuşağını geliştirmeyi planlıyor.²³ Altay Dağları’nın kuzeyinde yaşayan göçebe Quriqan kabilesi İmparator Taizong’un hükümdarlığının 20. yılında, İmparatora bağ olarak 100 at sundu, bu atların arasından 10’u İmparator tarafından çok takdir edildi ve bu atlara “On At” adını verdi. Bu nedenle, *Tang Hanedanlığı Yeni Tarihi: Bing Zhi* adındaki kitapta şöyle yazıyordu: “Longyou, Hu cinsi atları daha güçlü hale gelebilmeleri için melezleştirdi.” Buna göre, duvar resimlerinde, heykellerde, oyulmuş taşlarda, Tang çömleklerinde iyi atların görünmesi at cinslerinin iyileştirilmiş olmasındandı.²⁴

23 Bkz. Zhou Weizhou: *Tuyuhun Tarihi, Ningxia Halkı Yayınevi*, 1984, s.109-110.

24 Bkz. Zhang Zhongge: *Zhang Zhongge’deki Hayvancılık Tarihi Anlatımı*, Zhu Xianhuang: Çin Hayvancılığının Tarihsel Materyalleri, 1986, Bilim Yayınları, s. 16-30.

İyi at yetiştiriciliğinin yanı sıra, kuzey bölgelerindeki göçebelerin koyun ve at yetiştiriciliği deneyimi de Orta Ova bölgesine girmiştir. Xiongnu kabile federasyonu hükümdarı²⁵ Xiu Tu'nun oğlu olan Jin Ri, Han Hanedanlığı topraklarına girdikten sonra at yetiştiriciliğinde ustalaştı. Koyunlarının ve atlarının sağlığı ve şişmanlığı nedeniyle, Jin Ri defalarca ödüllendirildi. İmparator Han Wu ciddi bir şekilde hastalandığında, Jin Ri ve Huo Gunag'a vatandaşlık verildi.

Deve Yetiştirme

Develer kurak çöllerde yaşar. Tarihçi Sima Qian'a göre, Tangyao-Yushun zamanlarından önce, kuzeyin göçebe halkı çok sayıda at, inek ve koyun yetiştirdi, ancak develere egzotik hayvanlar gibi davrandılar.²⁶ Develerin, o zamanlar bir tür besi hayvanı olduğu görülebilir. Shang ve Zhou Hanedanlıkları döneminde develer, kuzeybatı bölgelerinin komşu halklarının Orta Ovalar halkıyla değiş tokuş ettiği başlıca canlı hayvanlardan biri olmuştur. Yi Zhou Shu'ya göre, Dasha, Shache, Xiongnu, Loufan ve Rouzhi'nin baş olarak verdiği nesneler arasında develer de vardı. Savaşan Devletler döneminde, Orta Ovalar ve Kuzey Bozkırlarının sınır bölgesi olan Yan ve Dai'de deve yetiştiriliyordu. *Savaşan Devletler Savaş Hileleri: Su Qin'in Chu İmparatoru Wei'yi İkna Etmesi* kitabında şöyle yazıyordu: "Yan ve Dai'nin develeri ve iyi atları eyalet ahırlarını doldurmalıdır". Erken Han döneminde, Han hükümeti bir süredir dikkatini iç meselelere çevirmişti, Kuzey Han halkı ve göçebelerin işbirliğiyle yetiştirilen melez hayvancılık hızla gelişti. Xiongnu ve Batı Bölgeleri arasındaki sık ilişkilerle birlikte, develer Han ordusu ve hükümet için önemli lojistik nakliye hayvanı oldu. Han hanedanlığı, merkezi hükümette "Taipu" bölümünü kuran Qin hanedanlığının sistemini devralmıştı. Deve yetiştirmek ise ana görevlerinden biriydi.²⁷

Han döneminde (M.Ö. 206-M.S. 220) Kuzeybatı Bölgelerinin kenarında 36 mera vardı. Önceki Han döneminde (M.Ö. 206-M.S. 8), İmparator Jing hükümdarlığı sırasında (M.Ö. 157-M.Ö. 141) at ve deve yetiştirme işinde çalışan 30.000 kişi 300.000 hayvanın bakımını yapıyordu. (*Han Tarihi: İmparator Jing Kayıtları*). Kuzeybatı bölgelerinin yanı sıra, Orta Ovalardaki insanlar da yavaş yavaş develere alışmaya başladı. *Tuz ve Demir Üzerine Konuşmalar*'da şundan söz ediyordu: "sırasıyla at, eşek ve deve ülke topraklarına geldi". Develer gittikçe daha çok sanat eserinde yer aldı. *Luoyang'daki Tapınaklar ve Manastırlar* kitabına göre, Luoyang'da 10 metre boyunda ve uzunluğunda üç bakır deve vardı. Eski Suiyang'ın kuzeyine doğru beş veya altı mil uzaklıkta, Han görevlisi Qiao Xuan'ın mezarı bulundu. Türbenin önünde iki taş deve vardı. Bu arada, bu bölgede başka pek çok deve heykeli bulundu; örneğin,

25 Xiongnu halkı, Qin Hanedanlığı (M.Ö. 221-206) ve Han (206 BCE-220 CE) dönemlerinde Çin'in kuzey ve kuzeybatısındaki göçebe bir halktı.

26 Bkz. Tarihçi Sima Qian'ın Kayıtları: Xiongnuların Biyografisi.

27 Hun Tarihi: İmparator Jing'in kayıtları.

Shandong, Feicheng'in güneybatısında, Xiaotang Dağı'ndaki taş heykellerin üçüncü seviyesindeki deve rölyefi; Shandong, Xicheng'teki 16. taşın yukarı seviyesindeki çift hörgüçlü deve tasviri; Shandong, Qizhou'da toprak altından çıkartılan ve şimdi Tokyo Müzesi'nde muhafaza edilen binek devesi tasviri. Hunan'da 1976'da topraktan çıkartılan vernikli eşyada, altın varak baskı ile yapılmış deve görüntüleri vardı.

Kuzey Wei Hanedanlığı döneminde, göçebeler Orta Ovalara göç etmişlerdi. Deve yetiştiriciliği ve ticareti benzeri görülmemiş bir gelişme sağlamıştı. Devlet Hexi'de milyonlarca deve yetiştirmişti. (*Wei Tarihi: Yiyecek ve Para Monografisi*). Deve Doğu-Batı ticaret yolunun ana ulaşım aracıydı. Kuzey Hanedanlıkları dönemindeki büyük deve mevcudu Sui ve Tang'ın Batı Bölgelerindeki faaliyetleri için uygun bir zemin hazırladı. Üç renkli sanat tarzındaki develer, deve yetiştiriciliği endüstrisinin önemli rolünün gerçek yansımasıdır.

Eşekler ve Koyunlar

Eşekler Kuzey Afrika kökenlidir, M.Ö. 7.500'den M.Ö. 5.000'e kadar, oradaki insanlar eşek yetiştirmeye ve eğitmeye başlamıştı. Çağımızdan yaklaşık 4 bin yıl önce bugünkü Şincan'da yerli eşekler ortaya çıktı. Eşekler, tropikal veya subtropikal bölgelerdeki hayvanların tüm ortak özelliklerini taşır. Sadece sıcağa değil soğuğa da dayanabilirler; bazıları birkaç gün boyunca hiçbir şey yemeden durabilir; az su içerler, su kaybına karşı güçlü direnç gösterme özelliği vardır. Bu nedenle, kuru ve sıcak iklim koşullarında çalışmak için uygundurlar ve Batı Bölgelerinde Hexi'nin başlıca hayvanı oldular. İlkbahar ve Güz Dönemi sonuna kadar az sayıda eşek ve onun melezi katır Orta Ovalara girdi ve üst düzey insanlar tarafından yetiştirilen nadir ve egzotik hayvanlar haline geldi. *Lyu'nun İlkbahar ve Sonbahar Yıllıkları'na* (*Lyu Shi Chun Qiu*) göre "Zhao Jian'ın oğlu beyaz bir katırı var ve onu çok seviyor". Erken Han zamanına kadar, Lu Jia hala eşiği kehribar, mercan, yeşim taşı, inci gibi hazinelerle bir tutuyordu, bu eşiğin yüksek değeri olduğunu kanıtlıyordu. Bunun ana nedeni o zamanın üst düzey kişilerinin eşek yetiştirmesinin temel nedeni eğlenmektir. Doğu Han Hanedanlığında, bazı yetkililerin aileleri eşeklerin sesinden hoşlanıyorlardı ve genellikle eğlenmek için onun sesini taklit ediyorlardı; Han Hanedanlığı İmparatoru Lingdi dört eşiğe biniyordu ve eğlence için onların saray bahçelerinde serbestçe dolaşmalarına izin veriyordu. Han Hanedanlığı'nın ticari sefer yollarını Batı Bölgelerine açması, büyük eşek nüfusunun Orta Ovalara (eski Çin'in merkezine) girmesine neden oldu. Zu Ti kuzey keşif seferini yönettiğinde, yiyecek taşımak için binden fazla eşek kullandı. Buradan, eşeklerin o zamanın Orta Ovalarında popüler olduğunu görebiliriz, ve daha sonra eşekler ulusumuzun ana hayvanlarından biri oldu.²⁸ Yabani koyun Batı Asya ve Orta Asya'da yetiştirildi ve

28 Bkz. Yang Zai: 1982/2, Yuxi Tarım Bilimleri Dergisi'nde, Çin'de Eşek Yetiştiriciliğinin Tarihsel Anlatımı; ayrıca bkz. Zhang Zhongge'in Kitabı, Zhu Xianhuang: Çin Hayvancılığının Tarihsel Materyalleri, Sosyal Bilimler Yayınları, 1986, s. 123-125.

İpek Yolu üzerinden Çin topraklarına sokuldu. Huaihai Ovası'nda yaygın olan büyük kuyruklu Han koyununun kökeni doğu Akdeniz kıyılarındaki yağlı kuyruklu koyundur.²⁹

Lacivert Lapis Lazuli Taşı (Lacivert Taşı)

Lapis Lazuli'ye (*Lacivert Taşı*) Persler Lajurd derken, Batı Bölgeleri halkı onu Lapis Lazuli (*Lacivert Taşı*) olarak adlandırmıştı. Ana kimyasal bileşenleri silis, alüminyum oksit, sodyum vb. olan Lapis Lazuli (*Lacivert Taşı*) Afganistan'ın doğusunda Faizabad'da üretilirdi, sertliği 5 ila 5,5'tur. Lapis Lazuli, kireçtaşı içerisinde kristal ve topak biçiminde oluşur. Eski çağlardaki güzel rengi, camgöbeği ve yarı saydamlığı nedeniyle bir mücevher olarak kabul edilmişti. M.Ö. 3. binyıldan itibaren Lapis Lazuli'nin İran, Batı Asya, Mısır ve Hindistan'da ticareti yapılmıştır. Lapis Lazuli en azından 2. yüzyılda Çin topraklarına getirildi. 1969'da, Liu Gong'un yani Doğu Han Hanedanlığı İmparatoru Jing'in mezarı Xuzhou'da bulundu; mezardan Lapis Lazuli parçacıklarıyla birlikte, hayvan şekilli bir altın kaplama bronz mürekkep taşı kutusu gün yüzüne çıkarıldı. Bu, şimdiye kadar bulunan en eski nesneydi. Doğu Hanedanlığı döneminden sonra, Lapis Lazuli'nin Çin'e yayılmasıyla birlikte bu taş soylular ve zenginler tarafından çok beğenilmişti, bu nedenle birçok arkeolojik kazıda sıklıkla bulundu.

1975 yılında Hebei eyaleti, Zhanhuang'daki Doğu Wei'nin Li Xizong'un mezarında Lapis Lazuli kakmalı bir altın yüzük bulundu. Bu Lapis Lazuli, ren geyiği çizilerek oyulmuş, kenar kısımları çeşitli inci motiflerle oyulmuştu. Altın yüzük muhtemelen Kuzey Qi Hanedanlığı'ndan (M.S. 550-577) Li Xizong'un karısı Cuishi'ye aitti. Ayrıca, Xi'an'ın banliyösünde Sui Hanedanlığı'ndan Li Jingxun'un (608) mezarından çıkarılan altın kolyede bulunan iki parça Lapis Lazuli'ye gömülmüş kare altın aksesuarlar da vardı. Cuishi ve Li Jingxun'un mezarlarından gün yüzüne çıkarılan yukarıdaki Lapis Lazuli, Orta Asya'da yapılmış ve muhtemelen Soğd tacirler tarafından Orta Ovalara getirilmiştir. Kuzey Hanedanlıklarından Sui Hanedanlığı'nın başlarına kadar, Lapis Lazuli toz haline getirildi ve sonra duvar resimlerinde boya olarak kullanıldı. Dunhuang 285 mağara ve Şincan Kızıl Mağaraları duvarları üzerindeki mavi mineralli boya Lapis Lazuli tozu olarak onaylanmıştır. Lapis Lazuli, Tang Hanedanlığı döneminde Çin'den Japonya'ya götürüldü. Orta Shosoin'de muhafaza edilen "gan yu dai"daki kare ve yarım daire levhaların tümü Lapis Lazuli idi. Hem Güney Shosoin'deki tören alanında hem de Kuzey Shosoin'deki ayçiçeği alanında Lapis Lazuli parçacıkları vardı.³⁰ Mavi-beyaz Ming porselenleri farklı ülkelere ihraç edildikten sonra, Orta Asya ve İran halkı bu tür porselenlere Lapis Lazuli kase

29 Bkz. Shan Naiquan: Zhang Zhongge, Zhu Xianhuang'da Han Koyunları Üzerine Eski Çalışmalar: Çin Hayvancılığı Tarihi Materyalleri, Science Press, 1986, s. 160-167.

30 Doğu ve Batı arasındaki Eski Kültürel Değişimler Lapis Lazuli'ye bakınız. Çin Kültür Mirası Haberleri sütunu, Ed. 344.

anlamına gelen “Kasa-i lajurdi” dediler, bu son derece önemliydi. Batı Bölgeleri’nden gelen büyükelçiler, Ming hükümetinden sık sık bu tür “Kasa-i lajurdi”yi ve “Kuza-i lajurdi”yi yani mavi-beyaz porselenleri hediye olarak istediler.³¹

(IV) Bianwen Nazım Koşuk Sanatı: Şarkı Sözleri ve Öyküler

Dunhuang Mağaraları’nda bulunan birçok yazı koleksiyonu edebiyatla ilgilidir ve çoğu sonraki Tanci’ye (şarkı sözü için bir yazı) benzeyen şarkı sözleri ve öykü çalışmalarını içerir. Bazıları şarkı söylemeden aktarılabilecek düzyazılar, bazıları ya öykü olarak anlatılabilecek veya bir şarkı olarak söylenebilecek dizeler içeriyordu. Bu yazılı materyallerdeki şarkı sözlerinin ve öykü çalışmalarının kaynağı esasen Budist kutsal yazıları, bazıları ise halk efsaneleri ve tarihi hikayelerdir. Daha önceki araştırmalarda, Dunhuang’da bulunan bu şarkı sözleri ve öykü çalışmaları Budist melodileri olarak değerlendirildi, örneğin, Luo Zhenyu, 1924 yılında basılan “Dunhuang Lingshi” kitabında böyle bir değerlendirme yapmıştı. Mu Lian Bian, Bu Xiang Bian gibi bazı Bianwen isimleri özgün yazılarda muhafaza edilmişti, bu yüzden bu tür eserler “Bianwen” türü edebiyat olarak görüldü.

Bianwen, Tang Hanedanlığı döneminde (618-907) popüler olan bir tür edebiyattı. Müzik Bürosu’nun (yuefu shi) şarkılarının edebi geleneğini miras alan ve geliştiren Budist changdao’dan (anlamı: “[halk tarafından söylenen, aydınlanma için] yol gösteren şarkı) etkilenmiş olan bir edebiyat türüdür. Han (M.Ö. 208-M.S. 220), Wei (220-265) ve Güney Hanedanlıkları (420-589) döneminde çok popüler olan, yerel lehçe ile söylenen ve hem düz yazı hem de şiir içeren garip olayların öyküleri ve heyecanlı ve duygusal konuşmalardı.”

Keşif Huijiao’ya (497-554) göre Budist misyonerlerin acilen herkes tarafından anlaşılabilir bir çeşit yerel dille yazılmış literatüre ihtiyaçları vardı. Bu tür şarkı sözleri ve dizeler dinleyicileri eğlendirmeye ve bu karmaşık konuları bile kolayca ifade etmelerine yardımcı olacaktı. Bianwen edebiyatı türü Budist hikayelerin yanı sıra içinde Çin tarihinden anekdotlar olan masalları içerir. Bianwen, daha sonraki Çin edebiyatı üzerinde önemli bir etki yaratmıştır.... Bu etkinin nedenleri, her şeyden önce onun temelde yeni olan biçiminde yatmaktadır.... Bianwen’in etkisini belirleyen belirli diğer bazı özellikler [vardır].... Bu özelliklerin bir dereceye kadar bulunduğu Çin edebiyatının daha sonraki bütün türleri (drama, kısa hikaye, roman öncesi anlatı ve şarkı-anlatı türleri) Bianwen’le doğrudan veya dolaylı bağlantılar gösterir.

“Bianwen” kelimesinin anlamı, genellikle tarihsel romanlar için kullanılan bir terim olan yangi 演義 (kelimenin tam anlamıyla. “[romanın bir bölümünün]

31 Minobu Honda: Hui-Hui-Kuan I-Yu (Çince Farsça Kelime Bilgisi), Hokkaido Üniversitesi Edebiyat Bölümü Belgeleri, Cilt. 11, 1963, sayfa 149-157, 1, 13, 17, 26.

genişletilmiş anlamı / manevi gücü”) ile aynıdır. Bu, tarihi bir olayın tarihi kayıtlarda anlatılardan daha çekici olabilecek yeni bir biçimde anlatıldığı anlamına gelir. Dolayısıyla, “Bian” ya tarihsel bir içeriğin popüler bir forma “dönüştürüldüğü” anlamına gelir (bu nedenle kullanılan ortak çeviri “Dönüşüm Metinleri” dir) ya da sıradan bir tarihsel anlatım içinde bir olay örgüsü yaratılır. Bianwen, uzun zaman önce unutulmuş ve yalnızca ünlü Dunhuang Mağaraları’ndaki el yazması romanların bulunması ile dikkat çeken bir edebiyat türüdür. O zamandan itibaren, Duan Anjie tarafından yazılmış olan *Yue Fu Za Lu* ve *Lu Shi Za Shuo*’ya ve Yuan Ren tarafından yazılmış olan *Budizm’i Öğrenmek için Tang Hanedanlığı’ndaki Seyahat Notlarına* göre, bilim insanları Tang Hanedanlığı döneminde manastırlarda yaygın olan bir tür halk konuşmasının varlığını biliyorlardı. Halen Paris Müzesi’nde muhafaza edilen bir belgede (Kod No. 3894) yazılı “Halk Konuşması Töreni” gibi kelimeler vardı. Böylece, “Bianwen” denilen şeyin “halk konuşması” ile ilgili yazılar olduğunu söyleyebiliriz. Dünyada “Bianwen” neydi? Akademik çevrelerde, bu soruyu cevaplamaya çalışan birçok görüş olmuştur. Amerikalı bir akademisyen olan V. Henry Mair’in bir keresinde dediği gibi: “Bir Bianwen’i ilk gördüğümde, şaşırtıcı bir şekilde Bianwen’in çok önemli olduğunu, ancak Bianwen’in çeşitli yönleriyle ilgili derin bir anlaşmazlık olduğunu gördüm.” Mevcut Bianwen metinlerinin sayısı ve Bianwen ve diğer edebiyat türleri arasındaki ilişkiler, Bianwen’in kendi anlamları ve diğer şeylerle ilgili olarak, bilim insanlarının farklı görüşleri vardır.³²

Bianwen kelimesindeki “Bian”, derin bir anlamı olmayan dönüşüm anlamına gelir.³³ Zhou Shaoniang, Çin Sosyal Bilimler Akademisi’ne bağlı *Edebiyat Araştırma Enstitüsü’ndeki Çin Edebiyatı Tarihi* üzerine çalışan bir uzmandır. “Bian” kelimesi adaptasyon anlamına gelir ve “Bianwen” kelimesi uyarlanmış bir çalışma anlamına gelir. Tarihsel kayıtlara göre, o günlerde dini Budist öykü anlatan yazıları dindışı Bianwen anlatılarına ve dindışı şarkı sözlerine uyarlama ya da bir anlatı eserini şarkı sözleri eserine uyarlama gibi bir türden diğer bir türe uyarlama, bunların hepsi Bianwen olarak adlandırıldı. Bianwen’in farklı türleri vardı, bazıları melodiyle şarkı olarak söylendi; bazıları uzun şiirlerdi.

Tang Hanedanlığı döneminde yaşayan Yuan Ren *Seyahat Notları*’nda Budizm’i öğrenmeyle ilgili şöyle yazmıştı: “9. yüzyılın ilk yarısında, önde gelen bazı suijiang (halk konuşmaları) ustaları vardı. Bunlar soldaki sokaktan Hai Yan, Ti Xu, Qi Gao ve Guang Ying, sağdaki sokaktan Wen Xu ve diğer iki usta idi. Bunların arasında, Jing’in ilk etkili kişisi olduğu iddia edilen Wen Xu bilhas tanınmıştı. Bu insanlara

32 Victor H. Mair’in “Dunhuang’da Bulunan Bianwen Metinleri Üzerine Çalışmam” başlıklı makalesi, Çin Edebiyatı ve Tarihi Dergisi, Sayı 8, 1988.

33 V. H. Mair, Bianwen adlı eserinde “Dönüşüm Metinleri” ve See adlı akademik çalışmaları. Zhou Shaoniang, “Bianwen Metinlerini Okuduktan Sonra Tang Hanedanı Halkı Edebiyatı Üzerine”, 1963/1 Sayılı Yeni Kültürel Yapı Dergisi’nde yayımlandı.

sujiang (halk konuşmaları) ustaları deniyordu.” Ne var ki, onların yazıları bugün elimizde yok. Mevcut eserler arasında muhafaza edilen *Bianwen* yalnızca Bao Xuan tarafından yazılan *Pin Po Suo Luo Wang Hou Gong Cai Nu Gong De Yi Gong Yang Ta Sheng Tian Yin Yuan Bian* idi. Ve yazarın adı olan Bao Xuan yazının sonunda yer alıyordu.

Ayrıca, iki *Bianwen*'in sonunda, bir ithaf bölümü vardır, burası yazarın kendini tanıttığı bölümdür. Bunlardan ilki: *Po Mo Paris*'te (Kod: Bozi 2187), ikincisi: *Ba Xiang Pekin*'de (Kod: Fangzi 24) muhafaza edilmektedir. Paris Müzesi'nde muhafaza edilen iki tane daha var: Birincisi: *Chang Xing Si Nian Zhong Xing Dian Ying Sheng Jie Jiang Jing* (Kod: Bozi'li Wen 3908), ikincisi: *Fu Mu En Zhong Jiang Jing* (Kod: Bozi'li Wen 2418). Bunlar da *sujiang* (halk konuşması) ustaları tarafından yazılmıştır, ancak Bao Xuan dışında, bu ustaların isimlerini bilmiyoruz.³⁴ Tang Hanedanlığı döneminden kalma *Bianwen* yazıları, manastırlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumdaki seküler insanlar arasında da yaygındı ve zamanın halkı tarafından da çok beğenilmişti. Paris Müzesi'nde (Kod No. 4524) muhafaza edilen *Xiang Mo* adlı *Bianwen* “Raudraksa'nın Sariputra'ya karşı sihirli savaşını” (özgün dinî bir Sutra) anlatır. Bu öyküde, Sariputra'da diğer dinlerin altı temsilcisine boyun eğdirir.

Bu yazının arkasında “Raudraksa'nın Sariputra'ya karşı sihirli savaşı” hikayesini anlatan resimler vardır. Bu resimler hikayeyi anlatan *Bianwen*'e karşılık geliyordu. *Bianwen*'den başka, bir hikayenin resimsel anlatıma dönüşümü demek olan, *Hua* olarak adlandırılan, *Luoyang Longmen Mağaraları*'nda bulunmuş olan “*Bianxiang*”³⁵ adı verilen bir tür de vardı. Tang Hanedanlığı'nın İmparatoriçesi Wu döneminde yapılan, “Tang Hanedanlığı döneminden itibaren bilinen *Bianxiang* (lar)” arasında en eskisi olan “*Niepan Bian*” var. Bu nedenle, *Bianwen*'in 7. yüzyılın sonuna kadar oldukça popüler olduğu söylenebilir. 9. yüzyılın başlarında, *Wen Xu* adında “*Sujiang*” ın tanınmış ve seçkin ustası vardı. Her ne kadar yüksek subaylara ve hanedanların krallarına saldırıp bu davranış nedeniyle 20 yıl boyunca sürgüne gönderilmesine rağmen şöhreti bozulmadan kaldı ve unutulmadı. Krallar veya sıradan halk farketmeksizin toplumun her kesiminden insanları etkileyip kendisine hayran bırakabilirdi, onun gücü ve etkisi benzersizdi. *Wen Xu*'nun yazılarına göre ve onun halk konuşmasını (*Sujiang*) inceledikten sonra, bu halk konuşmasının çok yüzeysel olduğunu, karmaşık olmadığını, incelikli olduğunu, dolayısıyla eğitilmiş insanlar tarafından beğenilmediğini söyleyebiliriz. Yüzeysel yapıları nedeniyle, sıradan halk arasında beğeniliyordu, dinleyicileri manastırlar inşa eden ve buna

34 Bkz. http://sino-platonic.org/complete/spp012_tang_transformation_texts.pdf.

35 *Bianxiang*, bir Budist sutrasının resimsel bir temsile dönüştürülmesini ifade eder. *Bianwen*'in *bianxiang*'la özdeş bir şekilde bağlantılı olduğu tartışılmaz, ancak ilişkinin kesin niteliği henüz belirlenmemiştir.

inanın, keşiş denilen kişilerdi. Ve müzik grupları onların dizelerini şarkı sözlerine dönüştürdüler. Böylece “halk konuşması” halk tarafından iyi karşılanan bir tür yeni edebi tür haline geldi. Bu halk konuşması, Song Hanedanlığı’ndan bu yana anlatıcıların, yazarların ve halk edebiyatının yavaş yavaş oluşumunda öncü bir rol oynamıştır.

Sujiang (halk konuşması) edebiyatı geniş bir yol açtı. İçerikleri Budist kutsal yazılarında, halk efsanelerinde ve ayrıca tarihi hikayelerde bulunan masal ve sözlerden uyarlanmıştır. Elbette, Budist hikayeler Budizm’i desteklemeyi amaçlıyordu. Örneğin, hikayeleri Fo Ben Xing Ji Jing’den uyarlanmış olan *Tai Zi Cheng Dao Jing* ve *Ba Xiang Bian*’ın 1 numaralı tomarı. Bir başka örnek ise, hikayeleri *Xian Yu Jing* (Hikmet ve Aptallık Üzerine Sutra) başlıklı tomar 10’da bulunan *Xiang Mo Bianwen* ve *Zhi Yuan Yin You Ji*’dir. Öykülerin ve şarkı sözlerinin canlı tarzı, onları halk arasında unutulmaz kılıyordu. Örneğin, “diğer dinlerin altı temsilcisine boyun eğdiren Sariputra” hikayesinden söz eden bir anlatı ve şarkı sözü içeren *Xiang Mo Bian* onlardan biriydi. Başka bir örnek, “Vimalakirti adında zengin bir müridin hastalığını araştıran Manjushri’nin” hikayesinden söz eden bir anlatı ve şarkı sözleri olan *Wei Mo Bian*’dır.³⁶ Wei Mo Bian, son derece karmaşık ve ilginçti, dinin anlamı neredeyse insan sevgisiyle iç içe geçmişti.

(V) Sınır Bölgeleri Şiir Türü

Tang Hanedanlığı, Çin tarihinde şiir yaratma zirvesi olmuştur. Çin eski şiirinin birçok tarzı vardır. Örneğin, pastoral şiir, aşk şiiri, övgü şiiri ve sınır şiiri. Sınır şiirinin uzun bir tarihi vardır ve Çin eski dönem şiirinin önemli bir bileşenidir. Diğer şiir tarzlarından farklı olarak, sınır şiiri bireylerin siyasi yaşamını, ülkelerin ve siyasi grupların siyasi ilişkilerini ve eylemlerini ifade eder. Buna ek olarak, sınırı ana

36 Asıl hikaye şu şekildedir: Manjushri, saygıyla etrafını saran ve ona eşlik eden bodhisattvalar (başkalarına yardım etmek için kendi aydınlanmasını erteleyen kişi), önemli müritler ve cennetsel varlıklarla birlikte Vaishali kentine girmek için yoluna devam etti. O zaman zengin adam Vimalakirti kendi kendine düşündü, “Şimdi Manjushri o büyük meclisle geliyor!”. Vimalakirti aniden odayı boşaltmak için doğaüstü güçlerini kullandı, odadaki tüm eşyaları ve orada bulunanları tahliye ederek sadece bir yatak bıraktı. Manjushri eve girdiğinde odanın boş olduğunu gördü, sadece bir yatak vardı ve Vimalakirti onun üzerinde yatıyordu. Vimalakirti şöyle dedi, “Hoşgeldin, Manjushri! Gelme izleri olmadan geliyorsun, beni görme izleri olmadan beni görüyorsun.” Manjushri, “Tamamen doğru, rahip olmayan adam. Zaten gelmiş olan, hiç gelmeyebilir. Ve de zaten gitmiş olan hiç gitmeyebilir. Ben ne demek istiyorum? Gelen hiçbir yerden gelmiyor, giden hiçbir yere gitmiyor ve görülebilen daha fazla görülebilir. Ama bunu şu an için kenara bırakalım.” “Rahip olmayan adam, bu senin hastalığın- ona dayanabilir misin? Tedavi belki de onu iyileştireceğine daha mı kötülüyor? Dünyaca Onurlandırılan Biri sayısız kez sizinle ilgili dikkatli araştırmalar yaptı. Rahip olmayan adam, bu hastalığın sebebi nedir? Uzun zamandır hasta mısın? Ve nasıl tedavi edilebilir?” Bkz. Xiang Da: Dunhuang Bianwen Koleksiyonlarının Önsözü, Dunhuang Bianwen Koleksiyonları, Halk Edebiyatı Yayınevi, 1957.

nesne olarak ele aldığı için sınır şiirinin belirgin bir sınır bölgesi özelliği vardır. *Xu Zong, Tang Şiirleri Tarihi: Sınır Şiiri*'nde şöyle yazmaktadır: Sınır Şiiri özel bir bölgenin kültürünün ortaya çıkardığı sonuçtur. Sonuç olarak, hayatları yansıtan bakış açısından, sınır bölgeleri şiiri yeri doldurulamaz bir şiir tarzıdır. Diğer yandan, sınır şiiri zengin ulusal kültürel unsurlara sahiptir. Farklı ulusların ve farklı zamanların uygarlaşma sürecini ifade ederken göçebe halkın kültürünün tarım kültürüyle nasıl çatıştığını ve onunla nasıl karıştığını gösterir. Bu nedenle, sınır bölgeleri şiiri güçlü ulusal duygular, yabancı gelenekler ve görkemli estetik betimlemeler taşır. Bunlar, sınır bölgeleri şiirinin eşsiz bir şiir tarzı olduğunu ve dolayısıyla Çin'in eski şiirlerinde önemli bir yer işgal ettiğini ve belirgin bir değeri olduğunu göstermektedir.

Tang Hanedanlığı ilk dönemlerinde güçlü ve kudretliydi, gitgide imparatorluk etkisini askeri yollarla zor kullanarak genişletti. Böylece, Orta Ovalar ve Çin'in uzak Batısındaki sınır bölgeleri birbirleriyle eş görülmemiş derecede yakın ilişkiler sürdürdüler. Şiir yaratma konusuna gelince, halkın yurtseverliğini, devasa sınır görünümelerini ve sınır askerlerinin acısını öven sınır tarzı şiirler ortaya çıktı. Wang Changling yazmış olduğu *Ordu Yaşamında (Cong Jun Xing)* güzel mısralar kullanmıştı: "Çölde esen güçlü rüzgar ve toz kasvetli gösterir gökyüzünü, hızla yola çıkarılır alır almaz savaş tebliğini. Öncü askerler Tao Nehri'nin kuzey kıyılarında şiddetli bir savaş başlattılar, ancak Tuyuhun'u yenerek çabucak bir zafer kazandılar." Ayrıca, *Chen Yen* yazmış olduğu *Beiting'de Feng Dafu'yu Beklemek*'te Tiyaşan'ın kuzeyindeki yerel kabilelerin teslim olma törenlerini kabul eden ve alkışlayan Tang ordusu subaylarının görünümelerini nefis cümleleriyle şöyle anlatmıştı: "Sınır bölgelerindeki Medicago çok güzeldir ve Luntai'de savaşan atlar çok şişman. Feng Dafu, Hu halkına karşı savaştı ve Batı seferine devam etti. Savaşmadan önce, düşman birlikleri sol kanatlarını teslim etti ve yurtlarına geri döndü. Yinshan bölgesindeki sürekli deve birlikleri ve yurt çadırları ile birlikte o zamandan itibaren fener ateşleri gözden kayboldu ve hatta Jianshu bölgesindeki endişe verici belgelerle birlikte."

Wang Wie yazmış olduğu *Hakim Ping Zhanran'ı Yolcu Ederken Kitabı* 'nda erken Tang İmparatorluğu'nun gücünü yansıtmak için iki şiir dizesi kullandı. Cen Shen, sınır şiirinin önde gelen şairiydi, *Hakim Dan'ı Wuwei'deki Anxi'ye Uğurlama Şiiri* Tang görevlisinin Batı Bölgelerine girmesinden sonra karşılaştığı muhteşem koşulları şu cümlelerle canlı bir biçimde yansıtıyordu "Duhu sefere çıktı, yalnızca Mayıs ayında askeri üniformaların dağıtımı için. Binlerce asker seferlerine devam ettiler, zırhlar ve kılıçlar parladı! Ordu sancakları Kunlun üzerinde dalgalandı, savaş davullarının sesleri Puchang'ı salladı. Venüs orduya komuta etti, kralın gücü vahşeti ateşledi. Ordu birliklerinin havaya kaldırdığı toz batıdan bakan yılan gibiydi, bu değiştirilmesi veya yenilmesi gereken bir görüntüydü. Askerler Dawan'ın iyi atlarının peşine düştüler ve ordu subayları Loulan Kralı'nı esir aldılar." Birçok eğitimli

kişi, şiirlerinde sınır askerlerinin cesaretlerini övmüş ve yurtseverlik edebiyatını desteklemiştir. Cen Shen onlardan biriydi ve şu şiiri yazmıştı: "Luntai içinde geceleyin borular çalındı ve Luntai'nin kuzeyindeki Maoxing düşüyordu. Ordu mektubu Quli'den gönderildi, Chanyu (Şan-yü) Batı Yinshan'dan saldırmıştı.... Savaş davulları dalgalar gibiydi, üç askeri birlik Yinshan'la büyük bir yankı yaptı. Düşman kampının hüzünlü ölüm saçan görünümü gökyüzüne yükseldi, savaş alanlarındaki kemikler ot kökleriyle sarmalandı. Jianhe'de soğuk rüzgarla birlikte yağar her tarafı kaplayan kar, soğuk taş üzerinde donakalmış parçalanmış nallar.... Torunlar tarafından hatırlanan birçok ünlü kişi vardı, şimdi bu görevli eski kişilerden üstün çıktı."

Bu geniş sınır bölgeleri milyonlarca asker tarafından savunuluyordu. Savaştan zaferle çıktıktan sonra ordu subayları saraydan ödülleri alırken, savaşta hayatını kaybeden sıradan askerler halkı tarafından unutulacaktı. *Chang Jian'm Sai Xia Qu* (Bir Sınır Kalesinin Altında) adlı eserinde anlatıldığı gibi, "Zhao Jun Ci'deki ev yerini görerek, surlara yayılmış askerlerin kemikleri." Birçok şair, kralların sınırlarını genişletme konusundaki arzularını değerlendirirken, sıradan askerler evlerinden ayrıldı ve büyük fedakarlıklar yaptı. *Li Bai'nin, Guan Shan Yue'de* (Guanshan Dağları Üzerindeki Ay) yazdığı gibi, "Krallar savaş alanlarını zafer kazanmayı severken, çok az asker savaştan geri döner; sınırdaki insanlar olanları görür ve memleketlerini özler." Sınır bölgeleri şairi Cen Shen, şiirlerinde bu tür bir "fetih hüznünü" anlatmıştır. *Liu Dan Dan Hakimini Wuwei'deki Anxi'ye Uğurlama* adlı eserinde şöyle yazmıştı "Gece sessiz, hayaletler ağlar sokaklarda. Yerde çok sayıda insan kemikleri var, hepsi eski savaş alanları". Hujia tarafından yazılan *Yan Zhenqing'i Helong'a Gönderme* adlı eserde Hujia şöyle yazmıştı, "Jun üzülüyor Hujia'yi duymadığı için, Hu halkı Hujia oynuyor..."

Sık yapılan sınır bölgesi faaliyetleri, halkın ülkenin iç kesimlerindeki bölgeleri ziyaret etme ve görme şansını elde etmesini sağladı. İnsanlar Li Bai tarafından yazılan *Guan Shan Yue'nin* dizelerini okuduğunda, Kuzeybatının büyüklüğünü hissedebiliyorlardı. Bununla birlikte, Cen Shen'in şiirleri Li Bai'in şiirlerinden farklıdır. *Westward Conquer* (Batının Fethi) de bizi aynı şekilde sonsuz çöle alır götürür. Wang Changling tarafından yazılmış olan *Cong Jun Xing'in* dizeleri, aynı şekilde okurları uzak Suyab çağlayanının içine götürür. Bazen bu sınır şiirinde bir tür hüzünlü atmosfer yansıtılıyordu. Örneğin, Chen Shen tarafından yazılmış olan *Liu Dan Dan Hakimini Wuwei'deki Anxi'ye Uğurlama*'da da bu hüzünlü duyguyu görebiliriz İç bölgelere geri çağrılan diğer askerleri gördükleri zaman, sınır bölgelerindeki erkeklerin mektupları çok hüzünlü oluyordu. Wu Hakimi'ni Beyaz Kar Şarkısı ile Jing'e Geri Uğurlama şiirinde Cen Shen, ilk üç dizede arkadaşların uğurlanmasının yarattığı hüzünlü duyguları yansıtan ilk karı anlatıyordu. Birçok sınır bölgesi

şairi, Çin'in İç bölgeleri ile sınır bölgeleri arasındaki büyük kültürel alışveriş fırsatlarını yansıtmıştır. Li Xin tarafından yazılan An Wanshan'dan Yue Dinlemek şiirinde şöyle yazmıştı: "Zhuji yapmak için Nanshan Jiezhü'yu kullanan bu müziğin kökeni Qiuci'dir. Bu müzik Han halkına yayılınca sihirli bir hal aldı, Liangjun'un Hu halkı bu müziği bana icra eder." Chen Shen tarafından yazılan "Du Gu'ya Veda"da şiir dizeleri vardı, "Huamen Jiangjun iyi idi Hüge'de, Yehe Kralı ise Han dilinde usta". Huamen "Uygur Kağanlığı" anlamına gelir, Huamen Jiangjun iyi idi Hüge'de. Uygur Kağanlığı'dan Huamen Jiangjun halkı şarkılarını iyi söyler anlamına gelir; Yehe hükümdarı Han dilini iyi bilen Suyab krallığına işaret eder. Sadece bu iki şiir dizesi, Han ve Fan kültürel alışverişinin görünüşünü açıkça yansıtabilir.

(VI)Orta Ovalar Bölgesi Kültürü ile Bozkırların Kültürünün Harmanlanması

Türk halkı ve birçok Tiele (Chile) kabilesi Türk dili konuşuyordu. Türk halkları ile Orta Ovalar arasındaki yakın ilişkiler sayesinde, Türk halkları Han kültüründen büyük ölçüde etkilendi. Türkçeye birçok Han sözcüğü yerleşti ve Türk-Uygur halkının günlük diline girdi. Alman akademisyen *Annemarie von Gabain*, *Eski Türkçenin Dil Bilgisi* adlı kitabında, tüm derlemiş olduğu eski Türkçede Çince'den ödünç alınanları şöyle listeledi: bir (bi), ciq (chi), xua (hua), la (luo), long (long), mır (mi), sangun (jiang jun), tan-si (tian zi), tutuq (du du).³⁷

Türk diline uyarlanan yukarıdaki Çince kelimelerde bilgileri en çok etkileyen şey üst düzey görevlilerin ve rütbelerin isimleriydi. Eski çağlardan beri, Türk halkı Kuzey çöl bölgelerinde yaşamış, böylece kendi makam / rütbe adlarını oluşturmuşlardı. Mesela, Türk halkının en tepedeki aşiret başkanına kağan, yani han deniliyordu, bu unvan Kuzey Wie Hanedanlıklarının kurucusu Tuoba halkından alınmıştı. Türk halkının aşiret başkanına irkin deniliyordu, bu unvan "yi jin" olarak tercüme edilmiş, o da Tuoba halkından alınmıştı; hanın yakın adamlarına "tegin" deniliyordu, "te qin" olarak tercüme edilmişti, eski Han kayıtlarında alışlagelen biçimde "te le" olarak yanlış yazılmıştı; Türk halkının en büyük devlet görevlisine Yapqu (*Yabgu*) deniliyordu, "ye hu" olarak tercüme edilmişti, bu unvan İsa doğmadan önceki çağlarda Rouzhi (Yüeci) halkı, Wusun halkı ve Xiongnu halkı tarafından da kullanılıyordu. Diğer kabilelerin subaylarına şad deniliyordu, "she" ya da "sha" ya da "cha" vb. olarak tercüme edilmişti; soylu insanlara beg deniliyordu, "fu" olarak tercüme edilmişti, muhtemelen eski Indo-Avrupa dilindeki "bege"den veya eski Çince'deki "bo"dan gelmişti; öndere buiruc (*buyruk*) deniliyordu, "mei lu" olarak tercüme edilmişti; bir kabilenin önderine chur deniliyordu, "chuo" olarak tercüme edilmişti; denetleyici yetkiliye tudun deniliyordu, "tu tun"

37 Bkz. Xue Zongzheng: Türk Halkları Tarihi, Çin Sosyal Bilimler Yayınevi, 1992, s. 719.

olarak tercüme edilmişti; kahramana isbara deniliyordu, “shi bo luo” veya “sha bo lue” olarak tercüme edilmişti; yaşlılara “qari” deniliyordu, “ge li” olarak tercüme edilmişti, böylece “ge li da guan” vardı.³⁸

Han Çin kültürünü özümseydikten sonra, kuzeyli azınlık halklar arasında bazı yeni resmi makam ve rütbeler ortaya çıktı. Tang Hanedanlığı’nın Yeni Tarihi’ne göre Kırgız Türk yönetiminde Kırgız subayları arasında 3 dudu, 10 chigshi vardı, hepsi subaydı; 15 changshi ve sayısız jiangjun vardı. Bu memurların hepsi Çinliydi. Chigshi eski Türk yazıtlarında chishi’den transliterasyonu yapılmış bir unvandır, aslında cishi olmalıydı. Tang’daki görevli Kırgız görevlilerini düşünmeden kayda geçirirken, Çince transliterasyonu yapılmış kelimeleri gelişigüzel seçmişti, böylece cishi’yi chigshi olarak tercüme etmişti.

19. yüzyılın sonlarında, Finlandiyalı bilim insanları Moğolistan’ın kuzeyinde ve Yenisey Irmağı’nın yukarı havzasında Tang eski eserlerinin Türk dilindeki yazıtlarını buldular, bunlardan bazıları Kırgız bölgelerinde dağılmıştı. Bu yazıtların çoğu devlet görevlilerinin ve subayların unvan ve rütbelerinden söz ediyordu, Annemarie von Gabain’in sözünü ettiklerinin yanı sıra bunlar “chigshi”, “changshi”, “qunchu”, vb. idi. Bu belgeler mevcut literatürdeki kayıtların gerçeğe uygun özelliğini büyük ölçüde ortaya koyar. Daha sonra “changshi” rütbesi Türkçe konuşan diğer azınlıklar tarafından kabul edildi ve birkaç yüzyıl boyunca kullanıldı ve Khitan (Hitay), Moğolistan ve diğer azınlıklara da yerleşti. Orta Ovalar Bölgesindeki “tian zi” unvanı da Hu tacirler tarafından Orta Asya’ya getirildi. Soğd dilinde yazılmış günümüze kadar kalan kağıtlarda, bilim insanları Soğdların hükümdarlarına “tian zi” anlamına gelen “bagfur” dediklerini buldular. Soğd tacirleri, yalnızca Orta Ovalar ile ticari alışveriş yapmakla kalmadılar fakat ayrıca Batı Bölgelerinin diğer bölgelerinde de ticaret yaptılar. “Bagfur” kelimesini Farsça konuşan azınlık halklara getirdiler. Çağdaş bilim insanları, bu “bagfur” kelimesini Part dilinde de buldular.

Orta Ovalar Bölgesi’nin uygarlığı ve kültürü, Orta Ovalar Bölgesi’nin başkın Çin uygarlığı ve kültürü, Türk uygarlığından geniş ölçüde etkilenmiştir. Kuzeyli göçebeler hayvancılıkta yaşamlarını sürdürüyorlardı, bu nedenle mevsimlerin değişimiyle ilgili tarımla uğraşan halklarından daha az şey biliyorlardı. Han uygarlığı ve kültürüyle etkileşime geçmeden önce, sistemleri basitti ve yılları sayılarla tanımlama hakkında çok çok az şey biliyorlardı. Zhou Kitabı: Türk Efsanesi (Tujue)’ne göre “Türk halkı yılları bilmiyordu, zamanı bozkırlara göre belirliyorlardı”. Han halkının geleneği 60 yılı bir döngü olarak kabul ediyordu. Türk halkı ve Orta Ovalar arasında gelişen alışverişlerin yanı sıra, bu yılları sayılarla ifade etme yöntemi kuzey çöl bölgelerine de yerleşti. Kabaca, ayın hareketinin 12 evresi ve buna göre de 12 ay vardı, bu nedenle hatırlaması kolaydı. Böylece, Türk halkı ilk önce 12 Hayvanlı Takvimi

38 Bkz. Han Rulin: Türk subaylarının unvanları üzerine yapılan araştırmalar, Han Rulin Toplanan Eserlerinde, Jiangsu Eski Çin İle İlgili Klasik Eserler Yayınevi, s. 503-524.

kabul etmişti ve sonra 12 yılı da 1 döngü olarak kabul etmişti. Sui Hanedanlığı'ndan (M.S. 584) Kaihuang'un hükümdarlığının 4. yılında, Türk Hanlığı'ndan (*Göktürk Kağanlığı*) Shabolue Han (*İşbara Kağan*), Sui Hanedanlığı'na elçilerle kitaplar gönderdi ve bu kitaplarda "Sui İmparatoru'na"³⁹ 14 Eylül şeklinde bir not vardı.

Bu, tarihi materyallerde bir yılın sayısını kaydetmek için 12 Hayvanlı Takvime ilk kez başvurulmasıydı. Türk halkı Orta Ovalar halkundan sürekli bir şeyler öğrenmişti. Gao Zu tarafından yazılmış olan *Sui Kitabı* da yılların sayısını öğrenen Türk bilim insanlarıyla ilgili olay kaydedilmişti, olay Sui Hanedanlığı döneminde, olay Sui Hanedanlığı Kaihuang'un hükümdarlığının 6. yılında (586), meydana gelmişti. Her ne kadar Türk halkı yılları numaralandırmak ve işaretlemek için 12 Hayvanlı Takvimi kabul etmiş olsa da, başlangıçta Han 12 Hayvanlı Takvimi'nin terimlerini kullanmaya alışmamışlardı, halbuki hatırlanması kolay olan ve yalın açıklama yapmayı sağlayan Çin zodyağını kullanmaya alışmışlardı. Moğolistan'daki Wong Jin Yazıtı, Türklerin Çin zodyağını yılları numaralandırmak nasıl kullandığıyla ilgili mevcut olan eski kültürel kalıntıdır; bu kalıntıdaki Türk dilindeki yazıt, adına yazıt dikilen kişinin 692 yılında öldüğünü söylemektedir. Yılları numaralandırmak için kullanılan bu tür metodoloji ünlü *Kültigin Yazıtları*, İkinci Göktürk Kağanlığı'nın kağanlarından Bilge Kağan Yazıtı, Uygur Bilge Han (*Kutlug Bilge Kül Kağan*) Yazıtı vb. gibi çeşitli eski Türk yazıtlarında sıkça görünmektedir. Ayrıca bu metodoloji *Taiping döneminin Coğrafi Kayıtları* Cilt 199'da "Kırgız" maddesinin girişinde ve *Tang Hanedanlığı'nın Yeni Tarihi*'nde şöyle kaydedilmiştir: "Kırgız halkı yılları numaralandırmak için zodyak kullandı. Ayrıca Uygur halkı da onu Uygur Hanlığı döneminde kullandı. Daha sonra Moğollar da yılları saymak için bu tür bir yöntem kullandılar."

Han ulusu ile iletişim kurarken, Türk dilini konuşan azınlıklar yılları numaralandırmak amacıyla zodyak kullanmanın yılların hatırlanması için çok daha kolay olduğunu, ancak aynı zamanda tekrarlama yapmanın da kolay olduğunu anladılar, oysa Han ulusunun On Göksel Kök ve 12 Hayvanlı Takvimi oldukça karmaşıktı ama tekrarlama oranı düşüktü. Bu nedenle, On Göksel Kök ve 12 Hayvanlı Takvimi zodyak yönteminden daha üstündü. Uzun süreli gözlem ve değerlendirmeler yoluyla, On Göksel Kök ve 12 Hayvanlı Takvimi'nin gerçekten en küçük ortak çarpan sıralamasında olduğunu buldular. On Göksel Kök ve 12 Hayvanlı Takvimin en küçük ortak çarpanı 60 idi, bu yüzden Göksel Kökler ve Takvim Hayvanları 60 yıl içinde tekrarlamıyorlardı. Bununla birlikte, On Göksel Kök ve 12 Hayvanlı Takvim çift sayı idi, bu nedenle On Göksel Kök yarı yarıya azaltılırsa 60 yıl içinde tekrarlama olmazdı. Bunun nedeni, 12 ile 5'in en küçük ortak katının da 60 olmasıydı. Bu sırrı öğrendikten sonra, Han'ın Jiazi'sinin o kadar karmaşık olmadığını anladılar,

bu nedenle, 10 Göksel Kök'ü sırasıyla metal, su, tahta, ateş ve toprak olmak üzere 5'e indirip basitleştirdiler. Bilim insanları bu tür yöntemleri Uygurların batıya göç etmesinden sonraki dönemin literatürlerinde, ateş koyunu yılı, yer tavşanı yılı vb. şeklinde buldular. Bu tür takvim oluşturma yönteminin daha sonra İslam tarihçileri tarafından "Türk takvimi" olduğu ileri sürüldü.

(VII) Sarı Nehrin Kaynaklandığı Yer Konusunda Yanılsmalı Teoriler Görsel Kökeni

Eski Çinliler her zaman dünyanın merkezinde yaşadıklarını düşündüler, bu yüzden yaşadıkları yeri "Çin" olarak adlandırdılar. Eski Çin imparatorları ülkelere "tian xia" dediler, yani "tüm bölgeler imparatorlara ait" idi. Qing hanedanlığı döneminde Orta Ovalar halkının faaliyet alanı sınırlıydı ve dünya hakkında çok az şey biliyorlardı. Ancak Budizm'in girişiyle Çin uygarlığının dünyayı sarmış olduğu görüşü yıkıldı; Çin'in dünyanın merkezi olduğu düşüncesi sarsıldı. Hintliler insanların yaşadığı yere "shan bu zhou", ayrıca "shan fu zhou" veya "yan fu ti zhou" diyorlardı, bunların hepsi "Jambudvîpa"nın transliterasyonudur. Hintliler merkezde Jambu'nun bulunduğunu düşünüyorlardı. Budizm'in yayılmasıyla birlikte Hintlilerin coğrafya bilgileri büyük ölçüde gelişmişti. Asya kıtasının birçok bölgesini öğrenmeye başladılar ve dünyanın (Jambudvîpa) dört büyük ülkesi bulunduğunu ve sırasıyla dört usta tarafından yönetildiklerini düşünüyorlardı. Bu tür bir coğrafya görüşü, Budizm'in doğuya yayılmasıyla Çine de girdi. Doğu Jin'in Hintli sutra (vecizeler) tercümanı olan Kalodaka, *Buddha'nın On İki Sutrasi'nı* çevirdi ve şöyle dedi, "Jambudvîpa'da dört tane tian zi vardı: içinde çok insanın bulunan doğudaki 'Jin tian zi'; dünyadaki fillerin çoğunun bulunduğu güneydeki "Hint tian zi"; dünya üzerindeki hazinenin çoğunun bulunduğu batıdaki "Qin tian zi"; dünyadaki iyi atların çoğunun bulunduğu kuzeybatıdaki Rouzhi tian zi."⁴⁰

Budizm'i kabul eden keşişlerin gözünde, Çin imparatoru artık yüce ve seçkin "Tian Zi" değildi, ondan başka en azından diğer üç imparator vardı: batıda "Qin tian zi", kuzeybatıda "Rouzhi tian zi", güneyde "Hint tian zi". Çin imparatoru, yalnızca doğuyu yöneten hükümdardı. Doğu Jin ve Tang Hanedanlığı döneminde, yaklaşık 300 yıl boyunca, Budist "tian xia"yı yöneten "dört usta" inancının içerdiği bazı değişiklikler oldu. Dao Xuan'ın Shakya Kaydı ilk Jambudvîpa ustasının fillerin ustası, yani Hindistan kralı olduğunu, ikinci ustanın hazinenin ustası Hu kralı olduğunu ileri sürdü. Dördüncü usta erkeklerin ustası Çin kralıydı. Sadece üçüncü usta, "Karlı dağların kuzeyinden Kuzey Denizi'ne kadar, soğuk topraklı, atlar için

40 Taisho Shinshu Daizokyo, Cilt IV, Sayı.195, s. 147. Bu konuda okuyucular Bo Xi ve Feng Yongjun tarafından tercüme edilmiş olan ve Batı Bölgelerinde Nanhai Denizi ile ilgili Çalışmaların Çevirileri arasında, Feng Yongjun tarafından çevrilen Dört Tian Zi hakkındaki Efsaneye başvurabilirler. sf. 83-103.

uygun olan bir bölge” nin yöneticileri denilen Türk Hanlığı'nın kralı atların ustası olarak değiştirildi.⁴¹

Hintliler, Jambudvipa'yı yani insanların yaşadığı merkezi karlı dağlara- Pamir dağlarına- yerleştirdiler. Karlı dağların, yani Pamir dağlarının, tüm Asya kıtasındaki nehir sisteminin boşaltma havzaları olduğunu düşünüyorlardı. Anavatapta denilen yer olduğunu düşünüyorlardı. Bu su havzasından çıkan nehirler dünyanın ünlü ve önemli nehirleri olmuştı. Hintlilerin görüşüne göre, dünyada 4 nehir vardı, yani Doğu Denize'ne (bugünkü Bengal Körfezi) dökülen Ganj Nehri; Güney Denizi'ne (bugünkü Arap Denizi'ne (*Ummân Denizi*) dökülen İndus Nehri; Batı Denizi'ne (bugünkü Hazar Denizi) dökülen Oxus Nehri (Amu-Darya)-Amu-Darya bugün Aral Denizi'ne dökülmektedir, ancak tarihte birçok kez Hazar Denizi'ne dökülmüştür; sonuncusu, Kuzey Denizi'ne (bugünkü Aral Denizi) dökülen Sita Nehri (Sirderya Nehri) idi. Tang Hanedanlığı'ndan kalma Han yazılı kaynakları arasında, yukarıdaki “dört nehir” ile ilgili kayıtlarda, özellikle Sita Nehri ile ilgili kayıtlarda, ilginç ve düşünce uyandıran farklılıklar vardı. *Budizm'i Öğrenmek için Tang Hanedanlığı'ndaki Seyahat Notları* yukarıdaki “dört nehir” anlatırken, yalnızca nehirlerin akış yönünü 45 derece döndürmemiş, aynı zamanda Sita Nehri'nden bugünkü Tarim Nehri olarak söz etmişti ve Sarı Nehir'in başlangıcı yapmıştı vb. Böylece Sita Nehri'ni Tarim Nehri ile irtibatlandırmış, daha sonra Sarı Nehir ile irtibatlandırmıştı. Bu nedenle, bu iki nehir: Sita Nehri ve Sarı Nehir, aralarında hiçbir ilişki olmadan, akış yönündeki 90 derecelik farka ve 1000 mil uzaklığa rağmen aynı akarsuyun üst kısmı ve alt kısmı olarak görülmüştür. Datang Daci'ensi Sanzang Fashi Zhuan (*Büyük Cîen Manastırının Üstadı Tripitaka'nın*⁴² *Biyografisi*) da *Budizm'i Öğrenmek için Tang Hanedanlığı'nda Seyahat Notları*'ndaki bazı kayıtları tekrarlamış ve şöyle demişti; Dalong chi'nin suyu Sita Nehri ile birleştikten sonra “doğu tarafından Yangtze'ye karışıyordu, toprağın eğimiyle aşağıya doğru akıp taşlık dağdan dışarı çıkıyordu. Bu nedenle, burası ülkenin nehirlerinin doğduğu yeri.”⁴³

Xuan Zang'ın Sita Nehri'ni Tarim Nehri olarak görmesinin, dahası onu Sarı Nehir'in çıkış yeri olarak düşünmesinin nedeni onun kafasındaki iki dünyanın görünüşüydü. Xuan Zang Orta Ovalardandı ve bugünkü Henan Yanshi'sinde büyüdü, bu yüzden Sarı Nehir'in Kunlun'dan çıktığı söylentisinden derinden etkilenmişti. Hem de bir Budistti ve gerçeği aramak için Batı dünyasına gitti, böylece dört nehrin

41 Atların efendisinin yönettiği bölgeler. Kan terleyen at Türklerindi. Bkz. Shakya'nın kayıtları, gözden geçirilmiş baskısı, Zhonghua Yayıncılık, s. 11-12.

42 Taishō Tripiaka, 20. yüzyılda bilginler tarafından kullanılan Çin Budist kanonunun ve Japonca yorumlarının eksiksiz bir baskısıdır. Takakusu Junjirō ve diğerleri tarafından düzenlendi.

43 Zhonghua Kitap Şirketi'nin karşılaştırmalı baskısı Cîensi Manastırı Efsanesi, s. 117-118.

aynı denize döküldüğüne inandı. Bu, Çin ve Hindistan tarafından ortaya atılan farklı coğrafya görüşlerinin karması olan bir sonuçtu. Tang Hanedanlığı döneminde sonra, çok az kişi Tarim Nehri'ni Sita Nehri olarak adlandırmıştı.

III.IV. Doğulu Gezginler

(I) Faxian'ın Batıya Yolculuğu

Faxian, eski zamanlarda dharma'yı (*erdem, hakikat*) aramak için Batı'ya seyahat eden seçkin rahiplerden biriydi, aynı zamanda dünyanın en az ünlü gezginlerinden biriydi. Faxian, Onaltı Devlet Dönemi'nde doğdu. Kendisine Gong soyadı verildi ve üç yaşındayken keşiş oldu. Dharma öğrenme sürecinde, Vinaya kitaplarının eksikliğini derinden hissetti, böylece bilgi edinme konusundaki iştahını tatmin edemedi. Sonra, dharma için Hindistan'a gitmek amacıyla Hui Jing, Dao Zheng ve diğer keşişlerle bir araya geldiler.

Faxian ve diğer keşişler, Hongshi'nin 2. Yılında (400) Chang'an'a gitti. Chang'an'dan yola çıkarak, Xianbei'nin (*Siyenpi, Hsien-pi*) başbuğu Qifu Qiangui tarafından kurulan ve yaz boyunca orada kalan Batı Qin'e katılmak için Long Dağları'na tırmandılar. Sonbaharda, Qinghai'nin doğusundan yürüdüler ve Xianbei (*Siyenpi, Hsien-pi*) kabilesinin Tufa kolu tarafından kurulmuş olan Güney Liang Devleti'nin denetimi altında olan Hexi Koridor'una gitmek için Yanglou Dağı'na (Qilian Dağları) tırmandılar. Zhangye'deyken, Xiongnu Juqu Mengxun Zhangye'nin Taizong'u (*Hükümdarı*) Duan Ye'yi öldürmek için isyan etti. Sonra, Juqu Mengxun kendisini Zhangye Gong ilan etti. Geçici olarak, Zhangye'de karışıklık oldu ve batıya giden ticari sefer yolu kapandı. Juqu Mengxun'un alıkoymasıyla, Faxian geçici olarak Zhangye'de kaldı ve orada bir yaz geçirdi. Bu arada, dharma çalışmalarına katılan birçok keşişi ikna edip Batı'ya gitmek için güç topladı.

Aynı yılın sonbaharında, Faxian batıya doğru Dunhuang'a gitti. Dunhuang'dan, Bailongdui Çölü'ndeki Yangguan Geçidi'ni yürüyerek geçti; burası hiçbir kuşun veya hiçbir hayvanın hayatta kalamayacağı bir yerdi. Faxian, dharma'yı bulmak için herhangi bir ipucu bulabilirdi, sadece ipucu olarak kabul ettiği ölümlerin kemikliydi. Faxian, Lop Nur bölgesini 17 gün boyunca yürüyerek geçti ve Shanshan'a geldi (bugünkü Şincan'daki Ruqiang veya *Qakılık veya Çarklık*). Bu ülke çok küçük olsa da, tüm ülke Budizm'e inanıyordu ve Hinayana'ya inanan 4.000'den fazla keşiş vardı. Faxian'ın batıda kaldığı dönemde, yalnızca Orta Ovalar değil, aynı zamanda Hexi de kargaşa içindeyken, Batı Bölgelerinin durumu da istikrarsızdı. Başlangıçta, Faxian doğrudan Shanshan'dan Yutian'a gidebilirdi. Güvenlik nedeniyle, kısa süren yol yerine uzun süren yolu takip etmek zorundaydı, bu yol Che erchen Nehri ve Peacock Nehri Havzası boyunca ilerleyerek Lop Nur'un batı kıyısından geçiyordu.

Faxian, Yanqi'den yola çıktı, ilk önce önce Tianshan Dağları'nın (*Tanrı Dağları*) güneyinden, sonra da Tarim Nehri ve Taklamakan'dan geçerek sonunda Yutian'a vardı. Toplam olarak bu yolculuk bir ay beş gün sürdü. Faxian'a göre, Yutian Mahayana'ya inanıyordu ve binlerce inanana vardı. Sadece Faxian'ın yaşadığı manastırda 3.000 keşiş vardı. O zamanlar, Yutian'da 14 büyük manastır ve çok sayıda küçük manastır vardı. Sonra, Faxian, Yutian'dan Batı'ya doğru, Jiecha Ülkesi'nden (bugünkü Şıncan'daki Kashi veya *Kaşgar*) geçerek Pamirlere, sonra Xintou Nehri (Hindu Nehri) yoluyla Kuzey Hindistan'a gitti. Sonra Hindistan'a geldi ve Ganj Nehri havzasına girdi. Daha sonra Hint denizine, yani Shizi Ülkesine (mevcut Sri Lanka) doğru deniz yolculuğuna çıktı ve sonunda kendi ülkesine döndü. Faxian 14 yıl boyunca seyahat etmişti ve geri döndükten sonra *Faxian'ın Biyografisi* ya da "*Bir Budistin Hindistan'a Yolculuğu*" veya "*Budist Ülkeye Yolculuk*" adlı bir kitabı yazmıştı.

(II) Song Yun'un Sutra Yazılarnı Getirmek İçin Batıya ve Gandhara'ya Gtmesi

Song Yun, Dunhuang'ta doğan ve Kuzey Wei Hanedanlığı İmparatoru Xiaoming döneminde keşişleri yöneten bir devlet görevlisiydi. Budizm, Kuzey Wei yöneticilerinin teşviki sayesinde geniş çapta yayıldı. Sadece Luoyang'da 500 manastır vardı. Bu arada, klasikleri farklı şekilde yorumlayan birkaç Budizm mezhebi de vardı. Bu yüzden, İmparatoriçe Hu (Dogawer), hakikati aramaları için Song Yun, Hui Sheng ve diğerlerini Hindistan'a gönderdi.⁴⁴ Kuzey Wei Hanedanlığı'nda Shengui döneminin 1. yılının sonunda (518), Song Yun, Luoyang'dan yola çıktı. Yola çıkmadan önce, İmparatoriçe Dogawer Hu memurlarına Song Yun'a yolculuğu boyunca insanlara verebileceği kadar çok para ve hediye olarak verebileceği eşyalar vermelerini emretti.

Song Yun, Longshan Dağlarını aştı ve 40 gün boyunca yürümeye devam etti ve Kuzey Wei Hanedanlığı'nın batı sınırı Chiling'e ulaştı. Buradan Tuyuhun topraklarına girdi, Qinghai Gölü ve Qaidam (Çaydam) Havzası'ndan Altun Dağları'nı geçip, kuzeybatıya doğru 1.750 km boyunca yürüdü ve sonunda Shanshan Ülkesi'ne vardı. Daha sonra, Song Yun Kunlun Dağları'nın kuzeyi boyunca Zuomo şehrine doğru (bugünkü Şıncan bölgesinin Qiemo (Çerçen) ilçesi) 637 km yolculuk etti. Yutian'a batı yönünde ilerleyerek, Zhujubo (bugünkü Şıncan'ın Yecheng (Kargılık) ilçesi), Hanpantuo (bugünkü Şıncan'ın Taşkurgan ilçesi) üzerinden giderek, Song Yun Congling Dağları'na (Pamir Dağları) vardı.

Shengui Dönemi'nin 2. yılının (519) 9. ayında, Song Yun, Bohe eyaletini (bugünkü Tacikistan ve Afganistan arasındaki sınırın doğusundaki Wakhan'da bulunan Congling Dağları'nda yani bugünkü Pamirler bölgesindedir) ziyaret etti, daha

44 İmparatoriçe Dowager, sofu bir Budistti ve Luoyang'da 洛陽, Yique伊闕 Budist taş mağaralarıyla ve sekiz basamak yüksekliğinde bir Buda heykeliyle, dokuz katlı yüksek bir Budist tapınağıyla, mürşif bir şekilde dekore edilmiş Yongning Manastırı'nı 永寧寺 inşa etmek için büyük miktarlarda para harcadı (bugün Longmen Grottoes olarak bilinmektedir).

sonra ertesi ay Da'ya (Eftalitler Krallığı veya Akhun Krallığı) vardı. Eftalitlerin "kentleri" yoktu ve göçebe bir hayat yaşıyorlardı. Yazları serin bozkırlara çıkıyorlar; kış yaklaştığındaysa, sıcak bozkırlık bölgelere göçüyorlardı. Song Yun ayrıca, Akhun krallığının kuzeydeki Tiele kabilesiyle, doğuda Yutian'la ve batıdaki İran'la da sınır komşusu olduğunu anlattı. Ayrıca, Song Yun, saygılarını sunan 40 ülkenin elçilerini gördü, bu durum Eftalitler halkının azınlıklar arasında en yüksek statüye sahip olduğunu gösteriyordu. Ve ayrıca, Eftalitler krallığının Budizm (Dharma) dine inanmadığını, ama "yabancı tanrılara taptığını" fark etti. Da (Eftalit) halkının inandığı din muhtemelen Zerdüştlük diniydi.

Birkaç ay sonra, Udyana (Wuchang) Krallığı'na (Pakistan'ın kuzeyindeki bugünkü Swat Nehri) vardılar. Udyana Kralı, Kuzey Wei Handanlığını "Büyük Wei" olarak bildiğini söyledi ve Song Yun ile görüştüğünde, ondan resmi devlet elçilik belgelerini saygı ile aldı. İmparatoriçe Dogawer Hu'nun Budizme olan bağlılığını duyduğu zaman derinden etkilendi. Udyana Ülkesi'nde, Çince bilen bazı insanlar vardı, bunlar daha önce hükümdar tarafından Çin hakkında bilgi edinmek için Çine gönderilmişti ve Çinde ermişlerin bulunup bulunmadığını öğrenmeye çalışmışlardı. Song Yun Udyana kralına Zhou Gong'un, Konfüçyüs'ün, Zhuang Zi'nin ve Lao Zi'nin erdemlerini ve bilgeliğini ve Penglai Adası'ndaki ölümsüzleri tanıttı ve ünlü Çinli doktor Hua Tuo ve diğerlerinden bahsetti. Kral bütün bunlardan derinden etkilenerек şöyle konuştu: "Çin gerçekten de Song Yun'un dediği gibiyse, Çin, Budizmin Dharma ülkesi olmalı. Öldüğümde sonra bir sonraki yaşamında Çin'de yeniden doğmak isterim. Song Yun ve yardımcısı Hui Sheng, elinde kalan paralarla Kralla konuştuğu kentin dışındaki dağda bir Strupa Budha tapınağı inşa etti, bu taş anıta Kuzey Wei Hanedanlığı'nı öven resmi yazılar nakşettirdi. Bu tapınağa Butkara adı verilmişti ve Song Yun 6.yüzyıldan kalan yazılarında bu tapınağın adını Tuola manastırı olarak yazmıştı, bu konuda araştırmacı Tucci'nin saptamaları doğrudur.

Maalesef, bu Strupa günümüze kadar bulunamamıştır. Song Yun M.S. 520'de İmparator Zhengguang'ın hükümdarlığının 1. yılında, Gandhara krallığına geldi. Bu krallığın 4. yüzyılın sonunda Da tarafından fethedilen ve tahtına yeni bir kralın çıkarıldığı Gandhara'ya geldi. Song Yun devlet elçilik belgesini sunduğunda, Kral tahtında oturuyordu ve belgeyi oturarak kabul etti, Song Yun'un önünde diz çökmedi. Kral sandalyeye oturdu ve belgeyi kabul etti. Başlangıçta, ülkeler arasındaki hiyerarşik farklılıklar göz önüne alındığında bunu kabul etmek zorundaydı. Daha sonra birkaç alışveriş vasıtasıyla fikir alışverişinde bulunabileceklerini düşündü. Böylece, Song Yun, "Wei binlerce ülkenin efendisi büyük ve güçlü bir ülkeydi, dolaşısıyla Gandhara da dahil olmak üzere azınlıkların buna saygı duyması gerekir" diye kınadı ve "dağların ve denizlerin farklı seviyeleri vardır. Bu yüzden, dünya ülkeleri arasında bir hiyerarşi vardır" dedi. Ayrıca, Eftalitlerin (Akhun) Kralı ile Wuchang

Kralı'nın, Wei Hanedanlığı'nın devlet belgelerini kabul ederken dizlerinin üzerine çöktüklerini ve Gandhara Kralı'nın da onlardan öğrenecek çok şeyi olduğunu söyledi. Gandhara Kralı, Wei İmparatoru'nun kendisine diz çökebileceğini, ancak belgeye diz çökemeyeceğini söyledi. İnsanlar ebeveynlerinden mektup aldıklarında, okumak için oturlardı. Ebeveynleri Wei Hanedanlığı olsa bile, belgeyi okumak için oturmak mantıklı bir hareketti. Song Yun, onu ikna edemedi. Song Yun, gerçek aslanları görmemişti. Batı Ülkesi'nin Gandhara'ya gönderdiği iki aslanı görünce o kadar şaşırırmıştı ki, Orta Ovalar'da gördüğü resimlerdeki aslanlar ile gerçek aslanlar arasındaki büyük farklılıklar olduğunu anladı.

Daha sonra, Song Yun Hindistan'a geçti ve 522'de Zhenguang döneminin 3. yılında 170 Mahayana klasığı ile Çin'e geri döndü ve *Song Yun'un Kayıtları*'nı yazdı. Bu sırada, Hui Sheng de *Seyahat Notları*'nı yazdı. Yukarıda sözü edilen bu iki kitap saçılıp dağıldı ve yok oldu. Song Yun'un çağdaşı olan Yang Xuanzhi, bazı kayıtlara göre Song Yun'un seyahatini tanıtmak için *Luoyang'daki Budist Tapmakların Kaydı*'nı yazdı. Song Yun ve diğerlerinin dışında, Kuzey Wei hanedanı birkaç kez Batı Bölgeleri'ne nice başka elçiler gönderdi. Tuoba Tao'nun hükümdarlığı altındaki Taiyan Dönemi'nde (435-439), Wang Ensheng, Xu Gang ve diğerleri Batı Bölgeleri'ne gönderildi. Bundan kısa bir süre sonra, Dong Wan ve Gao Ming Batı Bölgeleri'ne gönderildi ve Poluona'ya vardılar (bugünkü Şincan'ın Fergana Havzası). Taiping Zhengun Dönemi'nde (440-450), Han Yangpi İran'a gönderildi.

(III) Tang Keşiş'i'nin Kutsal Metinler İçin Hacca Gitmesi

Budist kutsal metinlerini toplamak için kendilerini adayan keşişler arasında Xuan Zang en ünlü olanıydı. Xuan Zang'a Chen soyadı verildi, Henan, Luoyanglıydı. Gençken keşiş olmuştu ve Budist klasikleri üzerine çalışmalar yapmıştı. Daha sonra, ilim tahsil etmek seyahatlar yaptı ve 627'de Chang'an'a vardı. Budist klasikleri arasındaki çelişkileri fark ettiği ve birçok sorunda cevaplar alamadığı için, kutsal yazılar için Hindistan'a gitmeye karar verdi. Bu kararını saraya bildirdi ve ülke dışına gitmek talepte bulundu. Ne var ki, Dunhuang'ın batısı Batı Türk Hanlığı (Batı Göktürk Kağanlığı) tarafından yönetilmekteydi ve Tang Hanedanlığı ile Türk krallıkları birbirlerinin düşmanlarıydılar, bu yüzden gidiş talebi onaylanmadı. Zhengun Dönemi'nin üçüncü yılında (629), Chang'an'dan (Xian) çıkıp Liangzhou üzerinden Guazhou'ya doğru (bugünkü Gansu'daki Anxi) yola koyuldu. Yasağa rağmen, Mohe Yanqiden Yiwu'ya kadar olan bölgeden (bugünkü Hami) geçerek gizlice Guanyi'ye girdi. Ertesi yıl Ocak ayında Gaochang'a vardı ve batıya Turpan Havzası'na gitti, daha sonra Tianshan'ın güneyine döndü, batıya Balujia'ya (şimdiki Aksu) vardı. Ondan sonra batıya doğru 150 km yürüdü ve Tianshan Dağı'nın uzantısını aşarak Daqing Chi'ye (yani Atami, bugünkü Kırgızistan'daki Issık Gölü) ulaştı.

Xuan Zang, kuzeybatıya doğru 250 km'den fazla yol kat etti ve Tianshan Dağı'nı aşarak Doğu ile Batı arasında önemli kara ticaret yolu güzergahı olan ve içinde çok sayıda insanın yaşadığı ve çok sayıda kasabanın olduğu Suyab'a geçti. Daha batıya gidilerek Talas Nehri'ne, ondan sonra Siri'ya (Seyhun Nehri) ulaşıyordu. Suyab'dan Siri'ya (Seyhun Nehri) giden bozkurlar en zengin bozkurların olduğu bölgelerdi ve ayrıca buralar güçlü göçebe devletlerin beşiği idi. O zamanlar bu bölge Batı Türk Hanlığı (Batı Göktürk Kağanlığı) tarafından yönetiliyordu. Xuan Zang 100 km batıya, Baishui Kenti'ne (bugünkü Kazakistan'ın Çimkent kenti) gitti, daha sonra Siri'dan Chach'a (bugünkü Özbekistan'ın başkenti Taşkent) gitti ve daha sonra güneybatıya, Soğdların tarım bölgesine geldi. Buradaki en önemli kent Semerkand idi. Batı Bölgeleri'yle İlgili Büyük Tang Kayıtları'na göre, Semerkand'tan 10 km uzaklıktaki bölge son derece tehlikeliydi, çünkü Soğdlar sık sık ticaret yapmak için bu kente geliyorlardı ve burada çok miktarda kaliteli ithal mallar toplanmaktaydı. Bu şehir Zelafushan (Nami veya Zerafşan) Nehri'nin kenarındaydı ve Orta Asya'daki en ünlü kentti ve buradaki toprak ekmek için uygun bereketli bir topraktı. Tarımın dışında ve at yetiştiriciliği için de uygun olmakla beraber aynı zamanda, el sanatları endüstrisi de kazançlıydı.

Xuan Zang, buradan batıya doğru bir başka önemli kent olan Buhe'ye (bugünkü Özbekistan'ın Buhara kenti) gitti ve ondan sonra güneye doğru Tianshan'ın batısındaki Baixuntao Dağı'na döndü, sonradan Soğdiana'ya ve Toharların bölgesine geçti ve sonunda Toharların ülkesine girdi. Toharistan, Amuderya (Ceyhun Nehri) kıyılarından, batıda İran, doğuda Kongling (Pamir), kuzeyde Tiemen ve güneyde Daxue Dağları (Hindukuş Dağları) boyunca 1.500 km'den fazla uzanıyordu. O zamanlar, bütün bölge 27 yönetim bölgesine bölünmüştü ve Türk Hanlığı (Göktürk Kağanlığı) tarafından yönetiliyordu. Xuan Zang, Toharlar'ın dilinin diğer ülkelerden biraz farklı olduğunu ve Soğd diliyle benzer olduğunu fark etti. Kelimeler 25 harften oluşturulmuştu. Toharlılar yazı yazmada Soğdlardan daha iyilerdi. Toharlıların yazısı soldan sağa doğruydı. Amuderya'nın (Ceyhun Nehri) kuzey yakasında bulunan Dami (bugünkü Özbekistan'da Termez), Toharlılar'ın en önemli kentiydi. Xuan Zang buraya geldiğinde, kentin çevresi 10 km'ye kadar çıkmıştı ve ondan fazla Budist manastırı ve binlerce keşiş vardı.

Xuan Zang, Bamian (bugünkü Afganistan'daki Bamyān) yoluyla Daxue Dağları'nın üzerinden geçerek yoluna devam etti, sonra güneye doğru Hindistan'a gitti. Xuan Zang toplamda 17 yıl boyunca seyahat etmiş ve 641'de geri dönmeye başlamıştır. Pamirler'de ve Tarım Havzası'nın güney sınırında yürüyerek, Yutian ve Qiemo üzerinden Chang'an'a geri döndü. Tang Hanedanlığı İmparatoru Taizong'un emri altında, öğrencisi Bian Ji'nin yardımıyla, Batı Bölgeleri'nde Dharma arayışıyla ilgili deneyimlerini kaydeden *Büyük Tang Kayıtları'nı* yazdı. Kayıtları coğrafya, tarih, tarım, el sanatları endüstrisi, ekonomi, kültür, din ve diğer pek çok şey hakkında değerli bilgiler içeriyordu.

(IV)Silla Keşifi Hui Chao

Hui Chao Kore Yarımadası'nda bulunan Silla kentinden bir keşifti ve gençliğinde Çin'e gitmişti. Hindistan'a, Çin'den gemiyle gitti ve daha sonra Batı Bölgelerinden Çin'e geri döndü. Kaiyuan Dönemi'nin (M.S. 727) 15. yılında Anxi'ye (bugünkü Kuche (Kuşar), Şincan) vardı. Hui Chao, 8. yüzyılın başlarında Batı Bölgesi'ndeki politik durumlarda büyük değişiklikleri gördü. Tang Hanedanlığı ve Tubo arasındaki anlaşmazlığı anlattı. Ve dedi ki, kuzeybatıdaki Büyük Bruzha (Pakistan'ın kuzeyindeki bugünkü Gilgit bölgesi) Kasmira (bugünkü Keşmir), Yangtong Tubo'ya ait iken, komşu Küçük Bruzha ise, "giysi, halk gelenekleri, yemek ve şive" bakımından Büyük Bruzha ile aynı olmasına rağmen Tang Hanedanlığı tarafından yönetiliyordu. Büyük Bruzha aslında Küçük Bruzha'nın bir parçasıydı ve daha sonra Küçük Bruzha askeri garnizonu Tubo devletinin büyük baskısı altında Büyük Bruzha'dan vaz geçmek zorunda kaldı ve Küçük Bruzha'ya kaçtı, ne var ki Büyük Bruzha'da yaşayanlar Tubo (eski Tibet İmparatorluğu) tarafından yönetildi.

Kasmira'dan Gandhara'ya bir ay boyunca kuzeybatıya doğru yürüyen Hui Chao, Batı Türk Hanlığı'nın (Batı Göktürk Kağanlığı) bu ülkeyi fethetme sürecini kaydetmiş ve şöyle demişti: "atlar ve askerler Türklerin yönetimindeydi ve yerliler Hu halkıydı." Türk soyluları bu bölgeyi fethettikten sonra, yerel kültürden etkilenip Budist oldular ve "üç Budist hazinesine" inandılar. O zamanlar Türk atları ve askerlerinin bulunduğu birçok ülke vardı. Amu Derya'nın (Ceyhun Nehri) yukarı kısmındaki Panj Nehri'nin kuzeyinde bulunan Khuttal (Tacikistan'ın güneyindeki bugünkü Kulob) kralı Türk olan bir yerd. Ülkenin dili, "Tohar dili, Türk dili ve yerel dillerin karışımı" idi. Her ne kadar Dashi (Arap) halkı tarafından fethedilse de, kral, kabile başkanları ve sıradan halk "üç Budist hazineye" inanıyordu ve manastırlar ve keşişler vardı, ayrıca Hinayana (Budizm inancının iki büyük ekolünden biri) burada popülerdi. Hui Chao ayrıca, İranlıların Dashi (Araplar) tarafından mahvedildiğini de gözlemledi ve şöyle dedi: "Dashi (Araplar) aslen İranlıların deve yetiştiren kabilesiydi, daha sonra İranlılara ihanet edip, kralını öldürdüler ve ülkeyi yönetimleri altına aldılar." Hui Chao, İranlıların ticarete iyi olduklarını, bir çok Hu tacirin Batı Denizi'nden (bugünkü Arap veya Umman Denizi) yola çıkıp Güney Denizi (Hindistan'ın güney bölgesi) üzerinden gemilerle yolculuk ettiklerini fark etti. Aslan Ülkesi'nden (şimdiki Sri Lanka) değerli mallar ve Kunlun Ülkesi'nden (şimdiki Güneydoğu Asya'dan) altın satın alıyorlardı ve ayrıca ticaret yapmak için Han'a (Çin) yelken açıyorlardı.

Kongling'in (Pamirler) batısındaki tarım bölgesi, yani "Zhaowu vahalarındaki dokuz devlet", Dashi (Arap) halkı tarafından yönetiliyordu. Burada birçok krallık olmasına rağmen, bunlar genellikle Dashi (Arap) yöneticilerinin denetimi altındaydı. Bu vahaların çoğu Zerdüştlüğe inanıyordu ve Dharma'yı (Budizm) bilmiyordu.

Sadece Kang Ülkesi'nde (şimdiki Semerkand) "bir manastır ve bir keşiş" vardı, ancak doktrinlere ciddi anlamda uymuyorlardı. Kang Ülkesi'nin doğusundaki Bahena Ülkesi (bugünkü Fergana Vadisi), Batı Türkleri ve Arapların etkileşim içinde olduğu yerdir. Hu Ülkesi, yani Soğdiana'nın kuzeyi, kuzeyde Kuzey Denizi'ne (bugünkü Aral Denizi), batıda Batı Denizi'ne (bugünkü Hazar Denizi), doğuda Han'a (Tang ülkesi) kadar, bütün bu bölgeler Türk halkının yaşadığı yerlerdi. Toharlara 7 günlük bir yolculukla Toharlara giden Hui Chao, Humi'de bir Tang elçisiyle karşılaştı. Farklı yönlerde doğru yürüdülerse de, her ikisi de uzun ve zorlu yolculukların zorluklarını hissediyordu. Hui Chao duygularını ifade etmek için şiirsel satırlar yazdı: "Ben doğuya yolculuk için iç geçirirken, sen uzak Batı Bölgeleri'den nefret ediyorsun" ve "Tüm hayatım boyunca nadiren gözyaşı döksem de, gözyaşlarım bugün akıyor". Eve döndüğü zaman Hui *Hindistan'a Seyahat* adlı kitabını yazdı. Bu kitap Tang Lin'in Tripitaka'nın Sesi ve Anlamına benziyordu, ancak bu kitap torunları tarafından muhafaza edilemedi. Dunhuang yazılarının (kağıda yazılmıştır) 20. yüzyılın başlarında bulunmasından sonra, Batı ülkelerinden gelen "kâşifler" burada kalabalıklaşmıştı ve bu yazılar da dahil olmak üzere çok sayıda tarihi materyali çaldılar. Bilim insanlarının belirlemelerine göre, başlangıç ve bitiş kısımları olmayan tek parça bir belge vardı ancak Hui Chao'nun *Hindistan'a Seyahati* parçalar halinde Dunhuang belgelerinin arasındaydı, daha sonra bilim insanları bu parçalar halindeki belgenin Hui Chao tarafından yazılmış olduğunu kabul ettiler.

(V) Du Huan'ın Tecrübeleri

Du Huan, Tang Hanedanlığı İmparatoru Dezong'un hükümdarlığı döneminde Başbakan olan ve aynı zamanda Tong Dian'ın (*Kapsamlı Bir Tarih İncelemesi*) yazarı olan Du You'nun yeğeni idi. Tang Hanedanlığı İmparatoru Xuanzong'un hükümdarlığı altındaki Tianbao Dönemi'nin 7. yılında (748), Du Huan, Gaoli-azınlığı Generali ve Tang Hanedanlığı'nın Batı Askeri Subayı Gao Xianzhi ile birlikte, askeri birliklere Shi krallığına (Özbekistan'ın bugünkü başkenti) saldırımları için önderlik etti. Shi krallığı, Tang hanedanlığına bağlıydı. Ancak, Toharların fesatçılığı yüzünden, Gao Xianzhi, Shi ülkesinin başkentini fethedip Kral Chebishi ve onun cariyelelerini tutsak etti ve onları Chang'an kentine yolladı ve hazinelerini yağmaladı. Ancak, Shi Krallığı'nın Prensi, Tang ordusunun tutuklamasından kaçtı ve Tang ordusunun zulmünden nefret eden Batı Bölgesi'ndeki ülkelere şikayet etti. Böylece, Soğdiana gibi bazı ülkeler Tang Hanedanlığı'na ihanet ettiler ve Tang'ı düşmanları olarak nitelendirdiler, ayrıca Tang Hanedanlığı ile başa çıkmak için Dashi (Arap) ordusuyla da ittifak kurdular. Bunu duyduktan sonra, Gao Xianzhi, kuzeybatı kabilelerinden asker topladı ve Dashi (Arap) kuvvetlerine karşı savaştı. 751'de, Gao Xianzhi, Talas'ta (Taraz) (Kazakistan'da bugünkü Jaunpur), Talas Nehri'nin kenarında ve Tianshan'ın

kuzey bozkırlarının bulunduğu bölgede Dashi (Arap) ordusuyla karşılaştı. Birkaç gün boyunca savaştılar. Savaş sırasında, Geluo Lu, Tang Hanedanlığı ordusunun birliklerine ihanet etti ve Gao Xianzhi'ye karşı savaşta Dashi (Arap) güçlerine yardım etti, sonunda Tang Hanedanlığı'nın ordusu yenildi. Gao Xianzhi, Orta Ovalar Bölgesi'ne kaçarken Du Huan ve çok sayıda Tang ordusu subayı tutsak edildi.

Dashi güçleri yanlarına Du Huan ve diğer Tang askerlerini alıp onları Shi Ülkesi, Kang Ülkesi (bugünkü Semerkand), Yamei (bugünkü Türkmenistan'dak Cha'er) üzerinden Molu'ya (bugünkü Türkmenistan'daki Mali'ye) gitmeye zorladı. Du Huan, Bahanna'da (Kokand, bugünkü Fergana Vadisi), yaklaşık 10 şehir olduğunu biliyordu; burada insanlar, deriden ve pamuktan yapılmış kıyafetleriyle, topraktan yapılmış odalarda yaşıyorlardı. Kadınları, makyaj pudrası kullanan Han kadınları gibi değillerdi ve fakat gözlerini boyamayı seviyorlardı. Du Huan, İslam hakkında Çin'e tam olarak bilgi veren ilk kişiydi. Dashi (Arap) ülkesinde, "Kadınlar dışarı çıkarken yüzlerini örtmek zorundalar" diye yazdı. Dashi (Arap) halkı arasında ayrılık yoktu, onlar saat beşte tanrıya ibadet ederlerdi. Ayrıca İslam camilerine binlerce kişinin ibadet etme ve toplanma yeri olan "salon" diyordu. Her hafta, kral ibadet etmek için tapınağa gitmek ve halka bir konuşma yapmak zorundaydı. Konuşmaları, kutsal Kur'an'da şart koşulan ilkeler hakkındaydı. Du Huan, Dashi ülkesinde aralarında Fan Shu, Liu Ci gibi tanınmış ressamaların, Lue He ve Lyu Li gibi Hedong'lu dokumacıların olduğu birçok Çinli gördü. Ayrıca ünlü mükemmel Arap atlarını da gördü. Arap atlarının "küçük bir karnı, uzun bilekleri vardır ve günde 500 km dört-nala gidebilir". 12 yıl sonra, Du Huan, Tang Hanedanlığı İmparatoru Daizong'un hükümdarlığı altındaki Baoying Dönemi'nin 1. yılı olan 762'de ticari bir gemi ile geri döndü.

III.V. Bozkırlardaki İpek Yolu Ağı

Çin'in Sui ve Tang Hanedanlıkları dönemindeki refah, birçok komşu ülkenin dikkatini çekmişti. Sui ve Tang Hanedanlıklarının geniş toprakları, Orta Ovalar ve kuzeybatı sınır bölgeleri arasında eşi görülmemiş yakın ilişkiler sağladı. Daha sonraki dönemde Tang Hanedanlığı yönetimi Mobei'ye (Kuzey Çin'deki çöl bölgesi) kadar uzatıldı ve Mobei'den Orta Ovalara giden ticaret ve posta yolları açıldı. Tang hükûmeti Batı Türk halkını yendikten sonra, Tianshan'ın kuzeyindeki bazı bölgelerde ticari sefer yolları yapıldı. Ve Yizhou'dan (şimdiki Hami) Beiting'e kadar kullanılabilecek askeri sefer yolları açıldı. Ayrıca, Beiting'den Gaochang'a "Tadi Yolu", "Wugu Yolu", "Xinkai Yolu", "Huagu Yolu", "Yimo Yolu", "Sahan Yolu", "Tubo Yolu" vb. olarak adlandırılan birçok askeri sefer yolları onrası yol vardı. Beiting'den batıya gidilince, Yili Nehri havzasına doğru askeri sefer yolları vardı ve buradan batıya Suiyechuan'a gidilip daha da batıya gitmek mümkündü. Kuzeye doğru giderek Mobei Uygur Kağanlığı'nın yaşadığı çadırlarının bulunduğu Yuduju Dağı'na

varılırdı. Bozkır ipek yolu ağı, göçebe halklarla Orta Ovalar halkını birbirine bağlayan bir bağ ve Doğu ile Batı arasındaki önemli alışveriş güzergahı oldu.

(I) Göksel Kağan'a Tapmak İçin Yapılan Sefer

Tang Hanedanlığı'nın egemenliği altında Zhenguan Dönemi'nin 4. yılında (630), Doğu Türk Hanlığı'na (Doğu Göktürk Kağanlığı) Tang Hanedanlığı tarafından son verildi. Mobei bölgesi kabilelerinin reisleri, peş peşe Tang Sarayı'na tabi oldu ve Tang Hanedanlığı İmparatoru Taizong'a (Tang Taizong) "Göksel Han" olarak saygı duyuldu. Doğu Türkleri'nin (Doğu Göktürkler) yerini alarak yükselen Xueyantuo Hanlığı (Sir Tarduşlar) 646'da Tang hanedanı tarafından yıkıldı. Tang imparatoru Taizong Kuzey Çölü'nde ve bozkır bölgelerinde (Mobei) Türk kabilelerinin başkanları tarafından yönetilen sekiz askeri garnizon yerleşimi (Jimi Zhoufu) kurdu, daha sonra bu bölgede Yanran Himaye Devleti'ni (Yanran Protektorası) kurdu. Çok geçmeden, yönetim bölgelerinin ihtiyaçları doğrultusunda "Göksel Han'a İbadet Etme Yolu"nu açtı, 68 keşif görevi ve yol işaretleri oluşturdu ve bu yolu Mobei bölgesinden Orta Ovalar'a giden ana yol haline getirdi. Tang topraklarının kuzeyi uçsuz bucaksız Moğol Platosunu aşip Kuzey Asya bölgesine ulaştı; batıda Aral Denizi'nin kuzeyindeki bozkırlara ulaştı. Tang Hanedanı, Orta Ovalar halkı arasındaki yakın ilişkileri kurmuş olan, eşi benzeri görülmemiş derecede refaha erişmiş bir hanedandı. Bu dönemde göçebelerle ilgili çeşitli eserler yazılmıştı. Örneğin, Dai Dou'nun Zhu Fan Ji eseri, Li Fan'ın Kuzey Halkı ile İlgili Uzun Kayıdı, Gao Shaoyi'nin Dört Barbar'ın Saray'a Övgüsü, Lu Shu'nun Kırgız'ın Saray'a Sunduğu Baç kitabı ve Tang Gaozong tarafından gözden geçirilen Batı Bölgeleri'ne Seyahat bunlardan bazılarıydı. Jia Dan en önemli bilim insanıydı, 10 ciltlik harita, 10 ciltlik Huang Hua Si Da, Dört Barbar'ın Eski Şehir Yolları Hakkındaki Konuşması gibi vs. eserleri yazmıştı fakat bu kitaplar kayboldular.

Jia Dan, gençken tarih ve coğrafya öğrendi ve saray meclis töreni işlerinin yöneticiliği görevini yaptı. 784'te, Tang Dezong tarafından Guo Lu'yu gözden geçirmesi emredildi ve köken araştırması 10 yıl sürdü. 801 yılında, Hainei Huayi Haritası (Jia Dan'ın Haritası) 1 inçe 100 mil ölçeğinde çizildi. Bu harita 3.3 zhang genişliğinde ve 3 zhang uzunluğundaydı. Bu daha sonra kayboldu, ancak Wei Qi, bu haritayı daha önce, hakkında genel fikir verebilecek şekilde taş oymuştu ve bu haliyle Xi'an Dikili Taş Ormanı'nda⁴⁵(Beilin) muhafaza edilmişti. *Tang Hanedanlığı'nın Yeni Tarihi: Coğrafya* adlı eserdeki Yedi "Komşu Ülkeye Giden Yollar ve Güzergahlar" Jia Dan'ın yazdıklarına göre yazılmıştı ve aşağıdaki bilgileri içeriyordu:

45 Dikili Taş Ormanı veya Beilin Müzesi, Çin'in Xi'an kentinde bulunan dikili taşlar ve taş heykeller için bir müzedir. Eski bir Konfüçyus Tapınağı'na ev sahipliği yapan müze, 1087'den beri büyüyen bir Dikili taş koleksiyonuna ev sahipliği yaptı. 1944'ten bu yana Shaanxi eyaletinin başlıca müzesiydi.

Yingzhou'dan Andong'a giden güzergah,
 Dengzhou'dan Koryo'ya giden nakliye güzergahı,
 Xiazhou'nun dışından Yunzhong, Datong'a giden güzergah,
 Orta Shouxiang Şehri'nden Uygur Kağanlığı'na giden güzergah,
 Anxi'den Uygur Kağanlığı'na giden güzergah,
 Annan'dan Hindistan'a giden güzergah,
 Guangzhou'dan nakliye güzergahı.

Yukarıdaki yedi güzergah arasında, kuzeyli göçebe ulusların topraklarının içlerine kadar giden dört ya da beş güzergah vardı, bunlar Tang Hanedanlığı dönemindeki Orta Ovaların kuzey ve kuzeybatı ile alışveriş yaptığı bozkır ipek yollarının parçasıydı. Dördüncü güzergah “Merkezi Shouxiang Kenti'nden Uygur Kağanlığı'na Giden Güzergah”, Tang Taizong döneminde kuzeyli göçebe halklarının “Göksel Han'a İbadet Etme Yolu” olmalıdır. Bu güzergah kabaca Merkez Shouxiang Şehri'nden (bugünkü İç Moğolistan'daki Kundulun Nehri'nin Sarı Nehir'e katıldığı Baotou'nun batısında) başlıyordu, daha sonra kuzeye doğru Huyangu, Guitangshan, Pitiquan'dan Gobi'ye kadar uzanıyordu ve daha sonra Lu'er Dağı ile Cuojia Dağı arasından geçerek bir 400 km daha gidiyor ve Yangzijing'e ulaşıyordu, daha sonra kuzeybatı yönünde Mishu Dağı, Dadanpo, Yemapo, Khan Qan, Hengling, Mian Quan, Jing Po'ya gidiyordu ve nihayet bir 350 km daha yürüdükten sonra Uygur Kağanlığı'nın çadırlarına⁴⁶ yani Yudujiin Dağı'nın Eer Hun havzasına varıyordu.

Pitiquan'dan, yani Gongzhu Kenti, Meijian Kenti, Talas Dağı, Chiya vb'den Mobei'ye (Gobi çölünün kuzeyi) giden başka bir güzergah vardı ve daha sonra Uygur Kağanlığı'nın çadırlarına geri dönüyordu (744-840). Sui Hanedanlığı Çin'i yeniden birleştir dikten sonra, ekonomik gücü önemli ölçüde artmış, komşu bölgeler ve azınlıklar üzerinde büyük etkisi olmuştu. Sui Hanedanlığı İmparatoru Yangdi, Wei Xie ile Du Xingman'ı Batı Bölgeleri'ne gönderdi. Wei Jie geri döndükten sonra Xi Fan Ji'yi (*Batı Devletleri Üzerine Kayıtlar*) yazdı, ancak bu kitap kaybolmuştu. O zamanlar, Batı Bölgesi ülkelerinden gelen Hu tacirler, Zhangye'de sık sık alışverişler yaptı. Sui Hanedanlığı'nın İmparatoru Yangdi, bakan yardımcısı Pei Ju'yu denetim için Zhangye'ye gönderdi. Pei Ju zeki bir insandı. Yerel kitapları topladı ve Batı Bölgeleri'nin coğrafyası, kültürü ve yerel ürünlerini öğrenmek için Hexi'deki Hui halkıyla görüşmeler yaptı. Topladıklarına Batı Bölgeleri Resim Koleksiyonu olarak isimlendirdi ve onu İmparator Yangdi'ye bir saygı ifadesi olarak verdi ve sarayın

⁴⁶ Uygur yöneticileri kentsel saray mekanları kurmuş olmalarına rağmen, Çin ve hükümdarlık gücünün önemli bir değerlendiricisi (tarihçi) olan Tamim ibn Bar'ın açıklamalarında belirtildiği gibi Uygur yöneticilerinin kendileri bizzat görkemli bir altın çadırın içinde sembolik bir “göçebe” hayatı sürdürmüşlerdi.

takdirini kazandı ve Dışişleri'nde iş yapabilmesi için özel bir resmi unvan verildi. Pei Ju'nun yaptığı şey Batı Bölgeleri ile Orta Ovaları arasındaki ilişkileri teşvik etmektir. O zamanlar Sui'ye sık sık baş veren 30'dan fazla Batı Bölgesi ülkesi vardı. Hu halkından gittikçe daha fazla sayıda insan Chang'an, Luoyang, vs. gibi kentlere geldi. Sui hükümeti Chang'an'da yabancı ülkelerden gelen tacirleri kabul etmek ve ticaret işini yönetmek için "Sifang Guan"ı kurdu.

Harita ve resimlerle birlikte, 44 ülkenin çalışmalarını kaydeden Batı Bölgeleri Resim Koleksiyonunda üç cilt vardı. Ancak, Sui Hanedanlığı Tarihi: Pei Ju'nun Biyografisi'nde sadece önsöz muhafaza edilmişti. Batı Bölgeleri Resim Koleksiyonu, Sui Hanedanlığı'ndaki doğu ile batı arasındaki irtibatın üç ana ticari sefer güzergahını kaydetmişti. Birincisi "Kuzey Güzergahı" idi. Bu güzergah Yiwu'dan başlıyordu, kuzeybatıya doğru Pulei Denizi (bugünkü Şincan'daki Barkol Gölü) yakınındaki Tiele (Tingling) kabilesinin çadırları arasından geçerek, sonra kuzeybatıya doğru Türk Hanlığı'nın çadırları arasından giderek, daha sonra batıya giderek ve Yenisey Nehri'ni, Ob Nehri'ni ve kuzeye doğru akan diğer nehirleri geçerek nihayet Batı Denizi (Akdeniz) kıyısındaki Fulin Ülkesi'ne (Bizans İmparatorluğu) varıyordu. İkincisi "Merkezi Güzergah" idi. Bu güzergah Gaochang'dan başlıyordu, Tianshan Dağları'nın (Tanrı Dağları) güneyindeki Quici boyunca Shule giderek, sonra Congling'i (bugünkü Pamir bölgesi) aşarak Bohan'a (bugünkü Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan sınırındaki Fergana vadisi) varıyordu ve batıya doğru Soğdiana'ya giderek, Soğdiana kentleri arasından geçip Kang Ülkesi'ne (bugünkü Semerkand), An Ülkesi'ne (bugünkü Buhara) ulaşıyordu, Amu Derya'yı geçerek İran'a gidiyordu, sonunda Batı Denizi'ne (Akdeniz'e) varıyordu.

Üçüncüsü "Güney Rotası" idi. Dunhuang'dan başlayıp batıya doğru gidiyordu, Yangguan üzerinden Shanshan'a ve Tarım Havzası'nın güneyinden batıya uzanıyordu, sonra Congling'i geçerek batıya doğru Toharlara varıyordu, nihayet İran'a giriyordu ve İran'dan batıya doğru uzanıp Batı Denizi'ne (Akdeniz) ulaşıyordu. Yukarıdaki 3 sefer güzergahından birincisi olan "Kuzey Güzergahı" Avrupa-Asya Bozkırları ve Kuzey Asya göçbelerinin iki üstünlüklerini kullandığı güzergahtı: Doğu ile Batı arasındaki iletişimi sağlamak için hızlı atlar ve Moğol Bozkırları ile Avrupa-Asya Bozkırları'nın devasa doğal bloğu. Diğer iki güzergah, yani "Merkezi Güzergah" ve "Güney Güzergahı" çöl vahalarından geçen geleneksel güzergahlardı.

Tang Hanedanlığı döneminde Avrupa-Asya Bozkırlarından geçen güzergahlar daha sorunsuzdu. Anxi'den (bugünkü Şincan'daki Kuche veya Kuçar) başlayarak batıya doğru gidip Badaling'i (şimdiki Tianshan'ın bir uzantısı) aşıyor, asıl Wusun'un Dunduo kentinden ve Atami'den (bugünkü Kırgızistan'daki Issık Gölü) geçip Tianshan'ı aşarak Suiye Chuan'a, yani Kazakistan ile Kırgızistan'ın doğu sınırına ulaşıyor, sonra 40 km batıya doğru giderek Peiluo'ya (Balasagun) varıyor,

sonra batıya doğru Suyab'a 10 km, Migu'o'ya 5 km, Xincheng'e 15 km, daha sonra Dunjian kentine 30 km ve Barskhan'a 25 km, Kulan'a 35 km, Shuijian kentine 5 km, Talas'a (Taraz) 25 km yürünüyordu. Suiyab'ın batısındaki birçok küçük kent vardı, bunların arasında en önemlisi Talas'tı.

Talas Savaşı'ndan sonra Dashi (Arap) halkı gittikçe artarak Orta Asya Bozkırları'na girdi. Dashi (Arap) coğrafyacılarının eserleri de Orta Asya Bozkırları'nda doğuya uzanan güzergahı kaydetmişti. Bu İslam bilim insanları tarafından kaydedilen batıdan doğuya olan güzergahın bazı bölümleri Han eserlerinin kayıtlarıyla karşılaştırılabilir. Örneğin, bir Dashi (Arap) coğrafyacı olan İbn Hurdâzbih, el-Mesalik ve'l-Memalik (Yollar ve Ülkeler) adlı eserinde şöyle anlatıyordu: "Talas'tan (Taraz) Barkshan'a 3 fersah, sonra Kulan'a 4 fersah, Mirch'e 4 fersah, Asbarah'a 4 fersah, Nuzhicheng'e 8 fersah, Ak-tepe'ye 4 fersah, Zhule'ye 4 fersah, Salick'e 7 fersah⁴⁷, Turgesh'e 4 fersah, Xincheng'e 4 fersah, Copar'a 3 fersah gidiliyor, sonunda Çin sınırı olan Bars Kağan'a varlıyordu." Her ne kadar Suyab'tan bu metinde söz edilmiyorsa da, Kudüs'lü bir Dashi (Arap) bilim insanı olan İbn Qudamah'a göre Copar Suyab idi.⁴⁸ Bu Dashi (Arap) tarafından sözü edilen güzergahlar, Dashi (Arap) ve elçilerinin Dashi (Arap) İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra Çin'e seyahat ettikleri güzergahlardı.

(II) Bozkır İpek Yolu Üzerindeki Kasaba ve Kentler

8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar, Asya Bozkırları'nın kuzeyi karmaşık siyasi değişikliklerle karşılaştı. 750'de, Batı Bölgeleri'nde Tang Hanedanlığı hakimiyetinin en yoğun dönemi idi ve Tang orduları Şi krallığını (Suyab) ortadan kaldırdı. Ertesi yıl, Tang ordusu ile Arap ordusu Talas'ta karşı karşıya geldi ve savaştı, Tang ordusu yenildi. Bu yenilgiyi izleyen "An Shi İsyanı" (An Lushan İsyanı) Tang'ın gücünü büyük ölçüde zayıflattı. 8. yüzyılın sonunda, Orta Asya'nın doğu kısmı Uygur Kağanlığı'na karşı savaştan Tubo Krallığı (Tibet kökenli) egemenliği altındaydı. 9. yüzyılın başlarında, bugünkü Mobei ve Tianshan'ın kuzeyi Uygur Kağanlığı'na aitti. 840'ta Uygur Kağanlığı, Kırgızlar tarafından yenilgiye uğratıldı. Böylece, tarihsel olarak "Gaochang Uygurları" olarak adlandırılan Uygur Kağanlığı halkının bir kısmı Mobei'den Tianshan'ın doğusuna kaçtı. Uygur Kağanlığı halkının batıya göçünden sonra, pek çok halk tarım uluslarına dönüştü. Yuan ve Ming Hanedanlıkları dönemlerinde Uygur halkının bu bölümüne "Weiuer" (Uygur) deniliyordu. Orta Asya'nın doğu bozkırlık bölgeleri (Moğolistan dahil), Uygur halkının göç etmesinden sonra Kırgız, Hitaylar, Nüzhen ve Kara-Hitaylar Hanlığı krallıkları tarafından yönetildi. Çayıt İpek Yolu'ndaki kentler bu dönemde hızla gelişti. Aşağıda, bu önemli kentlerden bazılarını kısaca tanıtaçaz:

47 Fersah, saatte 4 ve 12.000 adıma tekabül eden ölçü birimidir.

48 Bkz. Zhuang Guangda: Pekin Üniversitesi Dergisi, Suyab Coğrafyası Üzerine Güncel Araştırmalar, Sayı, 1979/5

I. Beiting

Beiting kenti, “Türk dili” nin transliterasyonuydu ve “beş kent” anlamına gelen “bes baliq” (Beş Balık) idi. “Beş kent” yer adı ilk kez *Kul-Tegin Yazıtı*’nda (*Türk halkının Kül Tigin Yazıtı*) görülmüştür. Büyük Türk Dili Sözlüğü’nde bes baliq (Beşbalık), Weiwu’er’deki (Uygur) beş kentten biri ve Weiwu’er’deki (Uygur) en büyük kent olarak kaydedilmiştir. İlk önce Han yazılı kaynaklarından *Tang Hanedanlığı’nın Eski Tarihi: Coğrafya* adlı eserde “Eski Hu krallığının beş kenti vardı, kabaca ‘beş kentin yeri’ ” olarak söz edilen “Beş kent” adı çok eskiydi. Ancak kent Tang Hanedanlığı’ndan çok uzun bir süre önce de vardı. Han ve Türk yazılı kaynaklarının dışında, diğer halklar da “beş kentin” yerini biliyorlardı. 760 yılında, Bes Baliq (Beş Balık), Tubo krallığının egemenliği altına girdi. M.S. 840’tan sonra, Bes Baliq, Weiwu’er’in başkenti ve siyasi merkezi oldu, ayrıca Tianshan Dağları’nın kuzeyindeki başlıca askeri ve taşımacılık merkeziydi. 10. yüzyılın sonunda, Kuzey Song’un elçisi Wang Yande, yolculuk günlüğünde Beiting’de Gaotai Tapınağı, Yingyun Taining Tapınağı ve diğerlerinin olduğundan söz etmişti. Ayrıca yerel halkın el sanatlarında, silah yapımında ve yeşim taşı işinde becerikli olduğundan da söz etmişti.⁴⁹

Bunun dışında, Qiu Chuji *Beiting*’de, *Changchun Zhenren’in Batı Yolculuğu’na*, *Wang Guowei’nin Eskiye Dönme (Reversiyon) ve Jing An’ın İntihar Notu’na* atıfta bulunarak Beiting’de Longxingxi Tapınağı olduğunu biliyordu. Uygur Kağanlığı’nın batıya gidişinden sonra, kuzeyde yaşayan Uygurlar göçebe yaşam tarzını sürdürdüler. Wang Yande Beiting’e geldiği zaman, Beiting’de çok sayıda atın olduğunu görmüştü; Kral, Kraliçe ve Prenses ayrı ayrı at yetiştiriyorlardı. Beiting eski sit alanı bugünkü Jimusar, Şincan’da bulunan, 141 hektarlık bir alanı kaplayan eski bir kent kalıntısıdır ve beş bölümden oluşur: dış kent, dış kentin kuzeyi, kentin batı uzantısı, iç kent ve iç kentteki küçük kent. Dış kent doğudan batıya 850 metre, güneyden kuzeye 1700 metre uzanan düzensiz bir dikdörtgendir. Surlar gerçek kilden yapılmıştır. Kentin iç surlarında ve dış surlarında bulunan kalıntılar şunları içerir: gerçek kilden yapılmış olan kentin surlarının kalıntıları, Mamian (savunma için at suratı şeklinde çıkıntılar olan sur), kuleler, Ditai (Mamian’a benzer, ancak Mamian’ın içi dolu, Ditai’nin içi ise boştur), kent giriş kapısı, sur hendekleri, bina kalıntıları ve cadde kalıntıları. Beiting Qocho Uygur Budhist Tapınağı (Beiting Batı Tapınağı) Beşbalık kentinin batısında, bu Budist Tapınağı krallığın kraliyet tapınağıydı. Kentin doğu kesiminde küçük bir şehir vardır. İç şehrin içinde bulunan bu küçük şehir, Gaochang Uygur Kağanlığı’nın mimari tarzı ile inşa edilmiştir.⁵⁰

49 Bkz. Wang Yande’in Gaochang’a Yolculuğu

50 Bkz. Meng Fanren: *Beiting Üzerine Tarihsel Araştırma*, Şincan Halk Yayınevi, 1985, s. 190-196.

II. Suyab (Ak-Beshim)

Suyab Nehri'nin alüvyonlanma birikimiyle meydana gelmiş ova olan Suyab Chuan bölgesi, Tianshan Dağları'nın kuzeyindeki en zengin topraklara sahiptir, bu nedenle yoğun nüfuslu çok sayıda kasaba ve kentin bulunduğu bölge olmuştur. Suyab Nehri, bugünkü Kazakistan ve Kırgızistan sınırındaki Chüy Nehri'dir. Batısı Şi krallığına ait Talas Nehri havzası olan Suyab Nehri'nin uzunluğu yaklaşık 500 km'dir. Du Huan'a göre, burada farklı isimlerle sayısız Türk ve Moğol kabilesi yaşamıştı. Her birinin binlerce askeri ve atı vardı ve sürekli başkalarına karşı savaştılar. Bununla birlikte, birçok çiftçi şehirlerde ve kasabalarda yaşadı ve savaşan kabileler için silah ve asker sağladılar, bu çiftçiler bu amaçla komşularını yağmalayarak yakıp yıktılar ve onları köle olarak kullandılar. *Yeni Kitap: Coğrafya* adlı kitap doğudan batıya Balasagun, Suyab, Mi Ülkesi kenti, Yeni kenti, Dunjian kenti vb. gibi kentlere ve kasabalara atıfta bulunmuştur.

Xuan Zang batıya doğru yürüdüğünde, Suyab'dan geçti ve şöyle dedi: "Kentin çevresi yaklaşık 3-3.5 km'dir ve çeşitli ülkelerden gelen tacirler orada birarada yaşıyorlar". Ayrıca Suyab çevresindeki tarımı gözlemledi ve "toprağın darı, buğday ve üzüm için çok uygun" olduğunu anladı. Ve az ağaç vardı. Yerel halk "keçeden yapılmış giysiler" giyiyordu. 679'da, Tang Hanedanlığı hükümeti "Anxi'nin dört kenti" ile ilgili düzenlemeler yaptı, Yanqi'nin (Karaşehir) yerine Suyab'ı koydu ve Suyab'ı "Anxi'nin dört kentinden biri" olarak belirledi. Anxi yöneticileri Wang Fangyi ve Pei Xingjian, Suyab kentini "dört yönden 12 kapısı" ile sadece "50 günlük" bir sürede inşa ettiler. Şehrin inşası tamamlandıktan sonra, Batı Bölgeleri'nin Hu halkı şehri ziyarete geldi. 51 692'de Tang kuvvetleri tekrar Suyab'ı ele geçirdi. 719'da Tang hükümeti, Batı Türk Hanlığı'nın (Batı Göktürk Kağanlığı) taleplerini kabul etti ve Türk krallığının Suyab'ı yönetmesini kabul etti. Dolayısıyla, Suyab artık "Anxi'nin dört kentinden" biri değildi. 748'de, Tang'ın Beiting Valisi Suyab'a saldırdı, böylece kent ağır bir şekilde tahrip edildi. Du Huan, "kent surlarının hepsi tahrip edildi ve yalnızca birkaç ev hasar görmeden kalabildi" dedi.

Suyab sit alanında Ak Beshim'in kalıntıları vardır, Kırgızistan'da, Bişkek'in doğusunda ve Chüy Nehri'nin güney kıyısında yer alır, dış ve iç kısımlardan oluşur, dış kısmı toplam 16 km'dir ve Batı Bölgeleri üzerine Büyük Tang Kayıtları'nın anlattığından daha uzundur.⁵² Muhtemelen, Batı Bölgeleri üzerine Büyük Tang

51 Bkz. Tang Hanedanlığı'nın Eski Tarih Kitabı: Wang Fangyi'nin Biyografisi, and Wang Pu tarafından yazılan Tang Huiyao Cilt 73 ve Cefu Yuangui Cilt 967. Tang Huiyao (kelimesi kelimesine: "Tang'ın Kurumsal Tarihi") Wang Pu tarafından derlenmiş olan Tang Hanedanlığı'nın bir kurumsal tarihidir ve İmparator Taizu'ya 961'de sunulmuştur. Kitap 100 cilt ve 514 kısımdan oluşur. Cefu Yuangui Çin Song Hanedanlığı zamanında (M.S. 960-1279) derlenmiş en büyük leishu'dur (ansiklopedi). (Song'un Dört Büyük Kitabı'nın sonuncusudur, daha önceki üç ansiklopedi 10. yüzyılda yayımlanmıştı.

52 Chüy bölgesinde bulunan Ak-Beshim, Kırgızistan'ın başkenti olan Bişkek'ten yaklaşık 53 km uzaklıkta, Kırgızistan'da bulunmaktadır.

Kayıtları'nın yazdığı şey, kentin çevresiyle ilgiliydi. 5. yüzyıldan 12. yüzyıl arasına kadar eskiye dayandırılabilen olan yoğun yerleşim bölgesi 2.25 kilometrekaredir. Ancak, muhtemelen 15. yüzyılda bazı belirli yerlerde yaşayan bir miktar halk vardı. Şehrin surlarına 600-700 metre uzaklıkta da bir yerleşim alanı kalıntısı vardı. İranlı bir bilim insanı olan Gardizi, "Tarihlerin Süslemesi: Doğu İslam Ülkelerinin Tarihçesi M.S. 650-1041" adlı kitabında Suyab yakınında 3 köy bulunduğunu belirtmiştir. Gardizi'nin bahsettiği bu yerleşim alanları bununla ilgili olmalıdır.

1938'de Sovyet arkeolog Bernstein bir kazıya başladı ve 8.-9. yüzyıllara kadar eskiye dayanan bir Budist tapınağı buldu. Ancak, Bernstein yalnızca genel bir açıklama yaptı ve kapsamlı bilgi vermedi. Daha sonra, başka bir Sovyet arkeoloğu olan I.I. Kyzlasov, yeniden kazı işine devam etti, böylece bu Budist tapınağının 704 metre karelik bir alanı kapsadığını buldu. Surların dışından yaklaşık 100 metre güneybatıda, yabancı otlarla kaplı ve mimari kalıntıları olmayan uzun bir höyük vardı. 1957- 1958'de Sovyet bilim insanları, 6. ve 7. kadar eskiye dayanan ve aynı yerde bulunan Niesicong Tapınağı ile aynı döneme ait olan ikinci Budist tapınağını buldular. Bu Budist tapınağının çapı, bulunan asıl Budist tapınağınkinden daha büyüktü. Tapınak 80 metre uzunluğundaki ve 25 metre genişliğindeki duvarı ile dikdörtgen şeklindeydi, kapısı doğuya bakıyordu, Kentin surları topraktan inşa edilmiştir ve evlerin duvarları kerpiçtendi; kemerli çatısı kerpiçten yapılmıştı. Budist tapınağının girişinde keşişlerin yatakhane, ikincisinin ön salonu ve son ana salon vardı. Ana salon sekiz sütunlu düz bir çatıydı. Girişin iki tarafında Budist simgeler vardı: solda Buda, sağda Maitreya duruyordu. Salonun dışında heykel platformları, içeride bakır Buda simgeleri vardı. Budist tapınağının tüm düzeni, Turpan (Turfan) ve Karashar'da (Karaşehir) bulunanların benzeriydi. Bu tür bir dikili taş ile süsleme, Çin Orta Ovaları'ndan etkilenmiştir.⁵³

Bu Budist tapınağı, Ashina Huaidao'nun kızı olan Prenses Jiaohe'nin yaşadığı Dayun Tapınağı (bugün Turfan şehri yakınlarında) olabilir. Bu tapınak, Çinli gezgin Du Huan batıya doğru gittiğinde hâlâ vardı. Suyab, Li Bai'nin dedesinin ve babasının yaşadığı ve aynı zamanda Li Bai'nin doğduğu yerd. Tang Sarayı, bozkır bölgelerini denetimleri altına almak için oralara askerler yerleştirdi ve bir garnizon kurdu. Suyab, Batı Türk Hanlığı'nın (Batı Göktürk Kağanlığı) ana başkentiydi ve aynı zamanda bu şehir, Moğol Bozkırları ve Orta Asya Bozkırları'ndan uzak batıya geçmek için gerekli stratejik yerd. 4 Haziran 1991'de, UNESCO'nun "Bozkır İpek Yolu"nun keşif ekibine katıldım, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek üzerinden, Chu Nehri havzasındaki Balasagun ve Suyab gibi sit alanlarına giderek eski eserler araştırmasında yer aldım. Suyab kalıntılarının kuzeybatısından aşağıya baktığımda, Balasagun'un Burana Kulesi⁵⁴ olan İslami minaresini açık seçik görebiliyordum.

53 Bkz. Zhao Huashan: Hindistan ve Orta Asya'daki Budist Tapınakları ve Budalar, Kültürel Eserler Yayınevi, 1993, s. 308-311; Zhang Guangda: 1979/5 Sayılı Pekin Üniversitesi Dergisi, Suyab Üzerine Güncel Araştırmalar.

54 İslami Burana Kulesi (Minare) kuzey Kırgızistan'daki Chuy Vadisi'nde büyük bir

III. Balasagun (Burana)

1134 civarında, Yelü Dashi, Balasagun şehrini işgal etti. Batı Liao Hanedanlığı olarak da bilinen Qara Khitay (Karahitay) devletinin kurucusu olan Yelü Dashi, 1131 ya da 1132'de yandaşları tarafından Gurkhan ilan edildi. Bu unvan hükümdarın yeni memleketine alıştığını ima eden Orta Asya'ya özgü yeni unvandı. Almalıq (Almalık) ve Qayalıq (Kayalık) üzerinde otoriteyi sağladı. Batı'da dağılmış Karahanlı Hanlığı vardı, Balasagun'un Karahanlı hükümdarı İbrâhîm II b. Ahmed, Karluklar ve Kankalilere karşı yardım istedi; 1134'te Dashi onu tahttan indirdi ve Balasagun'u hakimiyeti altına aldı. Bugün, Tokmax'a 18 km uzaklıkta Burana kalıntısı vardır. Sovyet arkeologları, 1970'lerde bu eski kentte kazı çalışmasına başladılar. Buradan yaklaşık 1 km batıda, eski Nesturilerin ünlü mezarlığı vardı. Tüm kalıntılar bugün yerel yönetim tarafından korunmaktadır, bu kalıntıların girişi Türk Qara Khitay (Karahitay) Hanedanlığı'nın İslam minaresi önündendir. Bu kule (minare) 11. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar, orijinal yüksekliği 44 m. olarak inşa edilmiştir. Ne var ki, 15. ve 16. yüzyıllardaki depremlerde tahribata uğramış, bu nedenle muhafaza edilen kısmın yüksekliği sadece 24 metredir. Ayrıca minarenin kaidesi 100 metreka-relik bir alanı kaplıyordu. Kalıntının etrafındaki duvar bugün hâlâ durmaktadır. Balasagun muhtemelen Suyab şehrini ve hatta Nevakat'ı (Yeni Kenti) içeren daha geniş bir alanı kaplıyordu.

Jia Yu adında bir Tang Hanedanlığı memuruna göre (kitabı *Huang Hua Si Da*), burası Suyab'dan toplam 10 km uzaklıktaki Orta Ovalar'a giden güzergahın ilk istasyonu idi. Bugünkü ölçü birimlerine göre, Burana kalıntısı surlarından Suyab kalıntısına kadar olan mesafe 6 km idi. Chu Nehri havzasında bulunan 6. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar uzanan çoğunluğu Türk Shi halkından kalan kalıntıların toplandığı açık bir kalıntı toplama merkezi vardı ve buradaki kalıntılar tam anlamıyla korunuyordu. Sitede ayrıca yörede gün yüzüne çıkarılmış eski eserlerin sergilendiği bir müze de vardı. Bu koleksiyonlar arasında, üzerinde haçlar ve Süryanice yazıtların bulunduğu Zerdüştlükle ilgili dörtlü oyma taş vardı; ayrıca dördü Kaiyuan tongbao, biri Han sikkelerine benzeyen yedi kare bakır sikkesi sergileniyordu, fakat sikkelerin üzerindeki yazılar Han harfleri değildi ve muhtemelen 8-9. yüzyıllar arasında yapılmıştı.

minaredir. Kule, mezar işaretleri, bazı toprak işleri ve bir kalenin ve üç türbenin kalıntıları-nın yanı sıra, 9. yüzyılın sonunda Karahanlılar tarafından kurulan antik Balasagun kentinin kalıntılarıdır. Burana minaresi, Orta Asya'daki temel İslam minarelerinin bir prototipi oldu; Uzun Minaresi.

IV. Navekat (Yeni Şehir)

Tang Hanedanlığı'nın Yeni Tarihi: Coğrafya Kitabı'na göre Suyab'ın 10 mil batısında Mi Ülkesi, batıya doğru bir 30 mil sonra da "Navekat" (Yeni Şehir) vardı. 4 Haziran 1991'de, Krasnaya Rechka'nın (Kızıl Nehir) kalıntılarının bulunduğu sit alanını veya Suyab'ın 20 mil kuzeybatısında bulunan Kırgızistan'daki Yukarı Chu Vadisi denilen yeri ziyaret eden keşif ekibine katıldım. Sovyet bilim insanlarının araştırmalarına göre, burada Jia Yu adlı bir Tang resmi görevlisi tarafından yazılmış *Huang Hua Si Da* adlı Kitap'ta da doğrulanan Navekat vardı. Burada tek bir Tang Hanedanlığı "Dali tong bao" madeni parası ve bir Turgesh (Türgeş) madeni parası gün yüzüne çıkarıldı. Kalıntıların bulunduğu sit alanı yaklaşık 10-12 kilometrekareydi ve kalıntılar 5. yüzyıldan 12. yüzyılın sonlarına kadar olan bir zaman aralığına aitti. Ayrıca Tang Hanedanlığı dönemine ait olan ve 7. yüzyılda inşa edilmiş olan binalar 11.000 metrekaresi kaplıyordu. Biri 1931'de keşfedilen ve muhtemelen 8-9. yüzyıllar arasında inşa edilmiş olan eserler arasında iki Budist tapınağı bulundu. Burada bulunan kil Budist heykelleri de vardı ve Budist heykelinin boyu, boyun ve göğsün parçalanmış kısmına göre 12 metre olarak hesaplanmıştı. Kentin içinde ayrıca Zerdüş tapınakları da vardı. Suyab bölgesindeki kalıntılar arasında, "küçük kırmızı nişan" en iyi korunmuş olanıydı.

V. Talas Şehri (Taraz)

Suyab kentinin batı kesiminde Talas Nehri havzası vardı. Xun Zang şöyle demişti: "Şehrin 4-4.5 km ölçülerinde bir suru vardı ve burada çok sayıda yabancı tacir yaşıyordu. Ve Talas (Taraz) buradaki en önemli şehirdi. 751'de Tanglı Gao Xianzhi, Dashi (Arap) ordusuyla karşılaştı ve Dashi ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı. Talas savaşı, Çin ve Batı ülkelerinin tarihinde ünlü savaş oldu. Talas'ın güneyinde, 300'den fazla hanenin bulunduğu "küçük, yalnız bir kasaba" vardı. Xuan Zang, bunların hepsinin Türk halkı tarafından yağmalanmış Çin halkı olduğunu anladı, daha sonra burada toplandılar ve bir Çinli göçmen kasabası oluşturdular. Kendilerini korumak için kent inşa ettiler ve kentin içine evler kurdular, giysileri Türk halkının giysilerine benziyordu ve Orta Ovalar'ın dil ve görgü kurallarını muhafaza ettiler."

VI. Moğol Platosu'ndaki Şehirler

Moğol Platosu'ndaki kentler, tarihin oldukça erken dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Tang Hanedanlığı döneminde Mobei Uygur Kağanlığı, Orhon Nehri havzasında Ordu-Balık'ı (Uygur Kağanlığı şehri) kurdu. Tang Hanedanlığı'nın Yeni Tarihi: Coğrafya kitabı Uygur kamplarının doğusunda düzlükler bulunduğunu ve güneydeki Wakun Nehri yakınında batı yer alan Wudejian Dağı'nın (Hang'ai Dağı'nın bölümü) yanında bulunduğunu belirtmekteydi. Kuzey göçebelerin Xiongnu

dönemindeki faaliyet merkezi burasıydı. Liao döneminde burada daha fazla şehir ortaya çıktı. 1991 yazında, UNESCO tarafından düzenlenen Moğolistan'daki "göçebelere veya Altay İpek Yolu" konulu çalışmaya katılmak için buraya geldim. Asıl kalıntılar burada Karabalasagun'da (Ordu-Balık) idi. Bu şehir, erken Liao hanedanlığı döneminde terk edilmişti ama şimdiye dek tamamen muhafaza edilmişti. Kentin yüksekliği yaklaşık 6 metre idi ve çevresindeki yan şehirler ve uzantı şehirler ve Soğd yazıyla yazılmış yazıt parçaları vardı. Ayrıca, Bilge Kağan Yazıtı ve Qurum'un 60 km kuzeyindeki Kül Tigin Yazıtı, dünyanın ünlü uygarlık kalıntılarındandır. Kül Tigin Yazıtı temelde bütüncü, Bilge Kağan Yazıtı hasar görmüş ve birkaç parçaya bölünmüştü.

Moğolistan'ın başkentindeki Qurum kalıntısı Orhun Nehri havzasındaki en önemli kalıntı idi. Qurum'un tam adı, Qara Kurum (Karakorum) idi ve bugünkü Moğolistan'da Övörhangay ilinde bulunuyordu. Qurum kentinin bulunduğu bölge aslında Kerait kabilesinin yazlık üssü idi ve Liao Hanedanlığı döneminde orada manastırlar vardı. Tang Hanedanlığı döneminde, Moğol Platosu'nun kuzeybatısındaki Kemkemjik'te şehirler ortaya çıktı. Qianzhou olarak da bilinen Kemkemjik, Tangnu Dağı'nın kuzeyinde bulunur ve Kırgız halkı tarafından inşa edilmişti. Mobei bölgesindeki tarıma elverişli bölgelerden biri olan İlan merkezde bulunuyordu. Karakhitan (Karahitay) Hanlığı döneminde de önemli bir askeri garnizonda.

IV. Çin'e Batıdan Gelen Dinler

Diğer halklardan öğrenmeyi iyi yapan bir ulus olarak, Çin halkı tarihte diğer birçok halkın düşüncelerini çeşitli kanallar aracılığıyla özümsemiştir. Yabancı düşüncelerden gelen geniş çaplı aydınlanma Budizm'in Doğu'ya yayılmasıyla başladı. Çin'de, Budizm Çin'e girdikten sonra giderek Çin kültürünün bir parçası haline geldi. Bazı dinlerin yanı sıra, çoğunlukla Maniheizm, Zerdüştlük, Nesturilik, Yahudilik ve İslam gibi Batı Asya'dan kaynaklanan dinler "Onaltı Krallık" döneminden itibaren Doğu-Batı alışverişlerinin gelişmesinin bir sonucu Doğu Çin'e doğru yayıldılar.

IV.1. Maniheizm

(I) Maniheizm'in (Mingjiao) Çin'e Girişi

Maniheizm'in kurucusu Mani (Manes ve Manichaeus olarak da bilinir), 14 Nisan 216'da Güney Babilistan'da (Mezopotamya, Arsak İmparatorluğu'nun bir parçası) doğdu. 276'lı yılların başlarında Sasanilerin Büyük Kralı I. Bahreyn onu prangaya vurdurup hapishaneye attırınca kadar, Pers İmparatorluğu topraklarında aktif olarak vaaz verdi. Maniheizm kaynaklara göre, Mani hapse atıldıktan sonra bir ay içinde öldü.

Babası Patek oraların yerlisi değildi ve ataları Arsak İmparatorluğu'nun orta kesiminden gelen insanlardı. Patek, Arsak Hanedanlığı'nın sonunda memleketi Hamadan'dan (*Hamedan*) Mezopotamya'ya göç etti. Annesi Maryam, Ermeni tarihçilerinin de sıkça bahsettiği gibi, 4. yüzyıl Ermenistan'ında yaşayan soylu bir aile olan Kamsarakan klanından gelmekteydi. Aile kökenlerinin Arsak imparatorluk ailesi olduğunu iddia ediyordu. Bu nedenle, *Maniheizm'in Öğretilerine ve Ayinlerine Kısa Bir Giriş*'te şöyle diyordu: "Mani, Babil, Suristan İmparatorluk Sarayı'nda doğdu ve annesi Patek'in Kamsarakan karısı Maryam idi".

3. yüzyılın başında İran hala Partlar tarafından kurulan Arsak İmparatorluğu'nun egemenliği altındaydı. 226'da onların yerini Sasani Hanedanlığı olsa da, ülkenin sosyal statüsü değişmemişti. Mani, çocukluğundan beri insanların acılarını gördü ve sosyal yaşamdaki kötülükleri hissetti. Ona göre, bir rüyada melek annesine doğumundan önce onun büyük sorumluluklar alacağını anlattı. 12 yaşındayken, melek ona ilk kez kuşkusuz sağlam temellere dayanmayan vaftiz tarikatından ayrılması talimatını verdi. Ancak, hiç şüphesiz gençken teolojiyi, Zerdüştlüğü, Hristiyanlığı ve diğer dinleri inceledi.

24 yaşındayken Mani, melek tarafından ikinci kez kendisine talimat verildiğini iddia etti. Yeni bir din kurması ve yayması gerekiyordu. O andan itibaren, kendisini kutsal ruh ve bilginin somutlaşmış hali ve tanrı tarafından dünyaya gönderilen "ışık elçisi" olarak gördü. Çevresindeki insanlara vaaz etmeye başladı. Başlangıçta başarılı olamadı ve sadece babası ve iki kişi ona inandı. Geçmişin peygamberlerinin öğretilerinin kusurlu olduğuna ve hatta çarpıtıldığına inanıyordu ve sadece vaaz ettiği vahyin tam gerçek olduğunu söylüyordu. Ayrıca, önceki dinlerin yalnızca bazı bölgelerde, örneğin İran'da Zerdüştlük, Doğu'da Budizm, Batıda Hristiyanlık ve buna karşın yalnızca Maniheizm'in evrensel ve somut gerçek olduğuna inanıyordu. Mani, Maniheizm'in diğer dinlerin yerine geçeceğini ve dünya yok olmadan önce insanlığı kurtaracağını vaaz etti. Mani'nin kurduğu din Zerdüştlük, Hristiyanlık, Budizm, Sol Invictus İnancı ve Gnostisizm'in' düşüncelerini ödünç aldı, ama Maniheizm onların basit bir karışımı değildi.

241'de, Sasani Hanedanlığı'nın kurucusu olan Kral I. Erdeşir göçüp gitti ve yerine oğlu I. Şâpûr (242-271) tahta geçti. Maniheizm dininin kurucusu Mani, Kral'ın kardeşi Firuz tarafından yeni Kral Şâpûr'a tanıtıldı ve Mani, misyonerlik çalışmaları için destek ve koruma aldı. *Mani*, eski peygamberlerin kitap yazamadığını, ancak kendisinin yazabildiğini iddia etmişti. Kitaplarına çok sayıda illüstrasyon dahil etti ve büyük popülerlik kazandı Bu yüzden onun fikirleri, Zerdüştlüğe karşı çok kısa bir sürede rekabet edebildi. Kral Şâpûr'a adanmış *Shapuragan* adlı kitabı yazdı. *Shapuragan*, kelimenin tam anlamıyla, Maniheizm'in ilkelerine odaklanan "Şâpûr" anlamına gelir. 243 yılında Kral Şâpûr, Mani'nin kendisi için yazdığı kitabı resmen kabul etti. Maniheizm, özü "iki kaynak" ve "üç aşama" dan oluşan dualist bir dindir.

"İki kaynak" dünyanın başlangıcı olan ışık ve karanlıktır, her şey iyilik ve kötülük içerir anlamına gelir. Peyganber Mani, ışığın ve karanlığın iki komşu ülke olduğunu ve "Işık"ın kuzeyi, doğuyu ve batıyı kaplarken, "Karanlık"ın güneyi kapladığını söyledi. "Işık"ın ülkesi, Zawan tarafından yönetilen ve endişesiz ve üzüntüsüz, huzur ve neşe dolu olan güzel bir dünyadır. Aksine, "Karanlık" ülkesi pislik dolu bir ülkedir.

1 Gnostisizm, kısmen Hristiyanlık öncesi olan 2. yüzyıl Hristiyan Kilisesi'nin belirgin bir sapma hareketidir. Gnostik doktrini, dünyanın daha az bir ilahiyatla, ilahi güç tarafından yaratıldığını ve yönetildiğini ve Mesih'in, insan ruhunun kurtuluşunu sağlayan ezoterik bilginin (gnosis) uzaktaki yüce ilahi varlığın bir elçisi olduğunu savunmuştu.

Mani bu iki kaynağı temsil etmek için iki ağaç kullandı, yani ışık için “yaşam ağacı” ve karanlık için “beş zehirli ölü ağacı”.

“Üç aşama”, dünyadaki gelişim evrelerine, yani ilk, orta ve daha sonrasına atıfta bulunur. İlk aşamada, ne evren, ne de cisimler vardı, ama ışıkla karanlık arasındaki çelişki vardı. Orta aşamada, karanlık ışığa karıştı ve büyük kaosa neden oldu. Mani, gerçek dünyanın orta aşamada olduğunu ve bu dünyada iyinin ve kötünün karıştığını ve insanların iyiliğe yardım etmesi ve kötülüğü ortadan kaldırması gerektiğini düşündü. Daha sonraki aşamada, dünya bir kez daha ikiye ayrılacaktı, yani, iyiyi ve kötülüğü ayırt etmek için ışık ve karanlık olarak ikiye bölünecekti.

Maniheizm ile diğer dinler arasındaki fark, iyiliğin kötülükleri yeneceğini desteklememesi ve fakat bunun yerine iyilikle kötülüğün her zaman çatışkı içinde olacağını, iyilik ile kötülüğün birbirinden ayrılması gerektiğini savunmasıdır.

Çin'deki Maniheizm Mingjiao, Mingzunjiao olarak ya da moni, mouni, momoni, mamani gibi transliterasyon olarak bilinir. *Dini Atalar Tarihi*'nin 39. Cildi'nde, 694 yılında İranlı *Fuduoda*'nın² Maniheizm dini kitaplarını Tang Hanedanlığı'na getirdiği yazılır.

Bu, ilk kez Maniheizm'in Çin'in tarihi kayıtlarında dile getirilişiydi. Aslında, Maniheizm'in Çin'e yayıldığı zaman muhtemelen 694'den önceydi.³ *Ce Fu Yuan Gui*'nin 971. Cildi'ne göre, Tang Hanedanlığı'nın 7. yılının Kaiyuan Dönemi'nin 6. ayında (719), “Tukhara Kralı Muzhe'yi, astronomi alanında istişiare etmesi için Tang Hanedanı'na tavsiye etti. Muzhe, tüm sorulara cevap verebilecek bilgelik ve derin bilgiye sahipti. Bu yüzden, uzmanlığı için Tang Hanedanlığı'na önerildi. Kral, Tang Sarayı'ndan, dini öğretiler için yetenekli Muzhe'nin mabed olarak kullanabileceği bir salon inşa etmesini istedi.”⁴

Güvenilirliğini iki kez kontrol etmek için, Maniheizm'in Çin'e yayılmasıyla ilgili, Dowager Wu Zetiang'ın hükümdarlığı döneminde Fuduodan ve İmparator Xuanzong'ın hükümdarlığı döneminde Muzhe öncülüğündeki tanıtıcılarla ilgili diğer literatürleri inceleyebiliriz. Muzhe, Maniheizm'in hiyerarşik sıralamasına göre Fuduodan'dan daha yüksek bir mertebeye sahipti. Maniheizm Çin'e girdikten sonra, kuzeybatı sınır bölgelerine kadar yayıldı. Çin'in tarihi belgelerinde Dali Dönemi'nin 3. yılında (768) “Uygur'un Maniheizme inananları için Dayun Guangming Tapınağı'nın kurulmasına ilişkin bir kararname” vardı (768).⁵

2 Fuduodan kişisel bir isim değil, Soğdca ('δ't'δ'n) bir Mani piskoposunun unvanıdır, kelimenin tam anlamıyla ‘yetmişinci’ anlamına gelir, yani 72 piskoposun birinden biri olan apostollerin birbirini takip ediyor olması etkisi vermesi için Mani tarafından yaratılmış olduğu farzedilmektedir.

3 Lin Wushu: Çin'e Yayılan Maniheizm'in Zamanına İlişkin Sorular, Maniheizm ve Doğuya yayılması, Zhonghua Kitap Şirketi, 1987, ss. 46 -63.

4 Bkz. Taiping Huanyu Ji'nin 186.cildi (Taiping Dönemi Evrensel Coğrafyası, 976-983).

5 Bkz. Dini Ataların Tarihi cilt 41.

İmparator Kaiyuan'ın hükümdarlığının 20. yılında (732), Tang hükûmeti "Maniheizm'in sıradan insanları aldatan şeytani bir din olduğunu, kesinlikle yasaklanması gerektiğini" söyleyerek Maniheizm'i yasakladı. Kısa süre sonra An Shi adlı bir isyanın çıkmasından dolayı Maniheizm tekrar popüler oldu. Uygur Pijia Kağan Dikili Taşı'ndaki Çince yazıtta, Uygurlar'ın 763'teki An Shi (An Lushan) İsyanı'nın bastırılmasında önemli bir rol oynadığı sırada, Maniheizm'in Uygurlar'a nasıl tanıtıldığını yazılıydı. Yazıt şöyle diyordu: Mouyu Han, askerlerini Luoyang'ta konuşlandırdığı zaman, bir ruhani lider yanında dört Maniheizt keşişle iki kaynak ve üç aşama ilkelerini vaaz etmek için onu ziyaret etti. Yetenekliyidiler, propaganda konusunda iyiydiler ve ayrıca Maniheizm'in yedi klasiğini kavrama konusunda da yeterliyidiler. Böylece Uygur aristokratlarının hepsi ikna edildi. Tüm bakanlar ve devlet yetkilileri "yanlışlarını, günahlarını düzeltmek ve bu akılcı dine inanmak" istediklerini dile getirdiler. Maniheizme geçtikten sonra Uygurlar önceki "şeytani resimlerini" yaktılar. Yazıt ayrıca şöyle diyordu: "Din değiştirdikten sonra Uygurların gelenekleri büyük ölçüde değişti. Et yemekten vazgeçip, savaşçı bir millettten, iyiliksever bir millete evrildiler." Uygur'un Maniheizm'e olan inancı, Doğu-Batı Bozkır İpek Yolu'nun gelişiminde önemli bir rol oynadı. "O zamandan itibaren Muzhe'nin Maniheizm'i tanıtmak için Batı ile Doğu arasında mekik dokuyan birçok öğrencisi vardı".⁶

Uygur dilinde yazılmış Mouyu Han'ın Maniheizm'i Dönmesi yazıtlarının kalıntıları da, Mouyu Kağan'ın Maniheizm'i kabul etmesini kaydetmiş ve şöyle demişti: "Göksel kral yani Mouyu Kağan ve seçilmiş kişiler, yani Maniheizm'e inananlar, iki gün iki gece tartıştılar. Üçüncü gün, göksel kral oruç tuttu, çok acı çekti ve sonra içine kapandı. Daha sonra, Mouyu Kağan bir toplantı yaptı ve seçtikleri kişilerin affedilmeleri için onların önünde diz çöktü."⁷ Jiuxing Hu (dokuz soyadı arasında Hu) Uygur'un Mani dinine dönmesinde önemli rol oynadı. Uygurlar, Batı Bölgeleri ve Orta Ovalar arasında gidip gelen Hu tacirlerin çoğu Maniheizm dinine inanıyorlardı. Bunlar Uygur dış ticaretine hakim olmuşlardı ve Uygur soylularını büyük ölçüde etkiliyorlardı: Tang Hanedanı'nın Ani İsyanı'na yaptığı katkıdan dolayı Uygur'a ayrıcalıklı davranması da Maniheizm'in yayılmasına katkı yapıyordu. Sonuç olarak, Uygur Krallığı Orta Ovalar'da Maniheizm dininin destekçisi oldu.

M.S. 840'ta Uygur Kağanlığının dağılmasından sonra, Tang Hanedanlığı'ndan İmparator Wuzong, Budizm ve Mani dinini yasaklama kararı aldı. Maniheizm resmi olarak yasaklanmış olmasına rağmen, Yangtze Nehri ve Huaihe Nehri havzalarındaki halk arasında hâlâ popülerdi. Bugün, Song ve Yuan Hanedanları döneminde

6 Bkz.Luo Zhenyu tarafından derlenmiş Helin Jin Shi Lu (Helin Yazıtları).

7 Bkz. Yeni bulunan tamamlanmamış Mouyu Han'ı Maniheizm Dinini Kabul Etmesi yazısı, s. 7-9 of Cilt. 2 Türkçe Turfan-Metinleri, W. Bang ve A. von Gabain. Uygur Tarihi Materyalleri Özeti sayfa 38'deki kayıtlara dayanır.

inşa edilen ve işletilen Maniheizm tapınaklarının manastırları hakkında çok iyi belgelenmiş materyaller vardır: Siming'deki Chongshougong (bugünkü Ningbo, Zhejiang), Wenzhou Pingian'daki Qianguangyuan, Fujian Quanzhou'daki Shidao Dağı'nda bulunan Maniheizm Tapınağı, Quanzhou Huabiao Dağı'ndaki Maniheizm Sazdan Kulübe. Beş Hanedanlar, Song, Yuan, Ming ve Qing dönemindeki Mingjiao, Bailianjiao, vb. gibi özel gizli dini örgütlerin tümü Maniheizm'e ilgiliydi. 920-1120 yılları arasında Maniheizm'e inananlar Mu Yi ve Fang La ayaklanmalarını başlattılar. Mevcut Maniheizm sit alanları Dunhuang'daki duvar resimlerini, Turpan'daki manastırı ve Quanzhou'daki sazdan kulübeyi içermektedir. Bunlar Maniheizm'in Ganzhou ve Xizhou'daki Uygur halkı tarafından yaygın olarak benimsendiğini göstermektedir. 1950'lerde, arkeologlar, Quanzhou'da Çince ve Nesturi Türkçesi ile yazılmış bir dikili taş buldular. Yazıt, "Malishilimen Abisiguba Malihaxiya" isimli bir kişinin Yangtze Nehri'nin güneyinde Mingjiao, Qinjiao ve diğer dinlere önderlik etmeye yetkili olduğunu yazmaktaydı. Mingjiao, gerçekte Maniheizm Çincesi ve Qinjiao ise Nesturilik Çincesiydi. Yazıtlar Maniheizm'in Yuan Hanedanlığı'nda resmen tanınmış bir din olduğunu göstermiştir.

(II) Maniheizm'in Manastırları ve Keşişleri

Dunhuang'da 20. yüzyılın başlarında bulunan yazıtlar arasında, Kainyuan'ın hükümdarlığının 19. yılındaki (731) bir yazılı buyruk uyarınca Chang'andaki (Bugünkü Xian) Maniheizm keşişler tarafından yazılmış olan *Maniheizm'in Öğretileri ve Ayinleri'ne Kısa Bir Giriş* denilen tamamlanmamış bir Maniheizm sutra vardır. Bu sutranın "Tapınaklar Üzerine" bölümü, Maniheizm tapınakların biçimi anlatıyordu. Bir Maniheizm tapınağı genellikle, yazıtları ve resimleri muhafaza etmek için kullanılan Sutra Deposu'na benzer bir salondur. Maniheizm, resimler kullanılarak vaaz verme işini iyi yapıyordu. Bu nedenle sutra metinlerine ek olarak resimler de vardı. Kutsal yazıları barındıran salondan başka konferanslar, itiraf odaları, eğitim ve sağlık için de salonlar vardı. Keşişler için sağlık hizmeti salonu, hastalıklardan muzdarip keşişlerin tedavisi için özel olarak tasarlanmıştı. Bu muhtemelen Çin'in eski hastane sisteminin ilk biçimiydi. Manastırdaki keşişler kolektif bir yaşam sürdürdüler. Sutu'yu zikretmek ve "iyiliği geliştirmek" rutin işleriydi. Hiç kimsenin kendi mutfağını kurmasına, hayvan yetiştirmesine ya da hizmetçi kiralamasına izin verilmezdi. Keşişin hayatı çok mütevazı ve zordu. Vejetaryen diyeti sürdürdüler. Onların ekonomik kaynağı esas olarak sadaka verenlerin desteğiydi. Maniheizm kuralları, keşişlerin, bağışları saygılı bir şekilde kabul etmelerini şart koşuyordu. Bağışların yetersiz kalması durumunda, rahiplerin kurallara göre dilenmesine izin veriliyordu. Maniheizm anıt sutrası ayrıca rahiplerin yılda yalnızca bir kez yeni kıyafetler giydiklerini ve günde sadece bir öğün yediklerini gösteriyordu. Seyahat

sırasında, keşişler çok sade, basit hayatlar yaşadılar ve Maniheizm'in güçlü münzevi karakterini açıkça gösteren zor şartlar ve zorluklarla karşı karşıya kaldılar. Aynı zamanda, birçok Maniheizt manastırının tarım çiftlikleri vardı. Şincan'da keşfedilen Maniheizt manastırlara ilişkin Uygur kayıtlarına göre, manastırların ayrıca tarlaların yanı sıra yemek pişirmek, çörek yapmak, dikmek, yakacak odun kesmek, hayvanları otlatmak, kaz yetiştirmek, ağaç işleri yapmak için işçileri hatta doktorları vb. bile vardı. Manastırlar ayrıca at ve sığır yetiştirdi.⁸

Manastırın üst hiyerarşi kademelerinde üç çeşit keşiş vardı. Birincisi, yasaların öğrenilmesinden sorumluydu ve "A Fo Yin Sa" deniliyordu. A Fo Yin Sa kelimesi, orta eski Farsça'dan geliyor ve "afwrynst" sözcüğünün transliterasyonuydu, övgü anlamına geliyordu. Görevi klasikleri okumaktı ve sadece yüksek seviyede bilgi sahibi olan insanlar bu görevi üstlenebilirdi. İkincisi ödüllerden sorumluydu ve "Hu Lu Huana" deniliyordu. Üçüncüsü, sadakalardan sorumluydu ve "E Sai Jian Bo Sai" deniliyordu. Görünüşte, her ne kadar Maniheizm hem münzeviliği hem de eşitliği teşvik etse de, rahipleri arasında katı bir hiyerarşi vardı. Ve tüm müritler, *Maniheizm Öğretisi ve Ayinleri'ne Kısa Bir Giriş* bölümünde beş sınıfa ayrılmıştı:

Sınıf I, 12 muzhe, yani, dini aktarırlar ve öğretileri vaaz ederler;

Sınıf II, 72 samusai veya foduodan, yani öğretileri destekleyenler;

Sınıf III, 360 moksisiide, yani, alt bölümlerin başkanları;

Sınıf IV, aluohuan, yani tüm iyi kalpli insanlar;

Sınıf V, ruoshayan, yani tüm tam inananlar.

Söz konusu beş sınıftan ilk dört sınıf için "özel sade kıyafetler" gerekirken, V. Sınıf'a dahil olanlar için özel bir kıyafet gerekmiyordu.

IV.II. Zerdüştlük

(I) Zerdüştlüğün Kurulması

Çin tarihinde Zerdüştlük İran dini, Ateş Zerdüştlüğü ve Parseizm vb. olarak da bilinmekteydi. Bugün, aynı zamanda dini liderinin ismini taşımakta ve Zerdüştlük dini denilmektedir. Zerdüştlüğün yaratıcısı Zoroaster idi, bu isim Yunanlıların onu verdiği isimdi. Farsça yazılmış eski *Avesta* kutsal kitabında⁹ ona "sarı deve" anlamına gelen Zarath ve Ustra'dan oluşan Zarathustra adı verildi. Eski Çin kaynaklarında bu adın transliterasyonu "Suluzhi"dir.

Zerdüştlük öğretisi Aryan inancından kaynaklanıyordu. Herodot, Sakaların "tüm tanrılar arasında sadece Güneş'e ibadet ediyorlardı ve atları Güneş'e kurban ediyorlardı. Atları tanrılara kurban etmelerinin nedeni, atların dünyadaki en hızlı

⁸ Geng Shimi, Maniheizt Manastırları'nın Uygur Belgeleri'nde Ön Açıklaması, Arkeoloji Dergisi, 1978/4, sf. 497-516.

⁹ Avesta, Zerdüştlüğün kutsal metinlerini içeren kutsal kitaptı.

yaratıklar olduklarına, sadece dünyadaki en hızlı atların tanrılara layık olabileceğine inanmalarındı.” demişti. Sakalar’ın bu inancı, Fars dilindeki “güneş ülkesi” anlamına gelen Harezm gibi Batılı Bölgeler’inin eski isimlerine yansırken, Soğd ise “ateş ülkesi” anlamına geliyordu. Daha sonra Orta Asya’ya göç eden Aryanlar’a ek olarak İran’ın yerli halkları Işık ve Ateşe saygı gösteren Süryaniler gibi Semitik dilleri konuşanları da içeriyordu. Bu nedenle, Zerdüştlük Aryanların ve de İran, Orta Asya ve İran’ın yerli halklarının özgün inançlarının ürünüdür denilebilir. Zerdüştlük ateşe tapıyordu ancak bu uygulama bu dinin tüm öğretilerini özetleyemez. Tipik bir dualist din olan Zerdüştlük doktrininin iyilik ve kötülük ikiliği inancı olduğu sonucuna varılabilir. Ateş, ışık, yaradılış ve yaşama tapınan Zerdüştlükte, iyi son kavramına Niki deniliyordu. Bilgelik tanrısı ve dünyadaki iyiliğin efendisi olan Ahura Mazda bu dinin yüce tanrısı idi. Zerdüştlükteki kötü sonu (Badi), karanlık, murdarlık, zarar ve ölümdü, temsilcisi ise Angra Mainyu idi. Angra Mainyu çok güçlü olmasına rağmen, Zerdüştlük’te bir tanrı değildi. Tüm kötülüklerin yaratıcısıydı, ama gücü Ahura Mazda ile karşılaştırılmazdı.

Zerdüştlük doktrinine göre, Ahura Mazda ölümlülere rehberlik etmesi için bir peygamber gönderdi, çünkü onlar cahildiler ve aldatılmaya çok açıktılar ve yanlış karşı doğruları söyleyemiyorlardı. 8. yüzyılda, *Zaspārī* adlı bir kitap, İran’daki Ahura Mazda ve Angra Mainyu efsanesini kaydetti: Dünya’nın efendisi Zurvan’ın (Maniheizm’de “damingzun” ve “mingfu” olarak tercüme edilmiştir), çocuğu olmadı ve binlerce yıl dua etmesine rağmen çocuk sahibi olamadı. Zurvan kurban sunmayı önerdiğinde tanrıdan şüphe duydu. Daha sonra Zurvan’ın iki bebeği oldu: biri iyinin temsilcisi Ahura Mazda, diğeri kötülüğün temsilcisi olan Angra Mainyu idi. Zurvan ikizlerin yaşça büyük olanının dünyaya hükmetmesini diledi, ancak Ahura Mazda bu dileği öğrendi ve ilk doğan çocuk olmak için uğraştı. Zurvan, sözünü tutmak zorundaydı ve Ahura Mazda’nın 9000 yıl boyunca dünyaya hükmetmesine ve geriye kalan yılların Ahura Mazda için muhafaza edilmesine izin vermek zorunda kaldı. Bir Zerdüştin hayatını yönlendiren temel ahlaki ilkeler üçtür:

Humata, “İyi Düşünceler” Asha’ya uyma niyeti veya ahlaki kararlılık, şeylerin doğru sırası.

Hukhata, “İyi sözler” yukarıda bahsi geçen niyetin iletişimi.

Havarašta, “İyi İşler” bu niyetin gerçekleştirilmesindeki eylemler.

Pers İmparatorluğu, Zerdüştlüğü devlet dini yaptı. Yunanlılar Ahameniş İmparatorluğu’nu yıktıktan sonra, Zerdüştlük ortadan kaybolmuş gibiydi, ama aslında hâlâ Farsiler arasında yaygın olan bir inançtı. 3. yüzyılın başında, Farsiler Arsak krallığını devirip Sasani Hanedanlığı’nı kurunca, Zerdüştlük hızla yayıldı.

(II) Zerdüştlüğün Çin'de Yayılışı

Zerdüştlük ilk olarak Kuzey Hanedanları döneminde Çin topraklarına girdi. *Wei Boshi'nin Tarihi* Kitabı şöyle yazmıştı: "Pers ülkesi... adı ateş tanrılar, tanrılar...". Wei, *Wei Batı Biyografisi'nin Orijinal Tarihi*'ni aldı ve Tang Hanedanlığı'nın daha sonraki nesilleri, *Batı Bölgeleri'nin Kuzey Tarihi*'ne dayanarak onu tamir ettiler. *Zhou Hanedanlığı Tarihi 50. Cildi*'nde şöyle yazıyordu: "Pers ülkesinde ateşten bir Budha tanrısı vardı." Kuzey Orta bölgedeki halk Amur Nehri'nin Batı Bölgesi'nin de Zerdüştlüğü sürdürdüğünü biliyordu. Kang kitabında, Kang Guo Zhuan: "Kangguo... Zerdüş Tapınağı'na konulmuş Hu yasaları vardı" diyordu. Kangguo şu anda Özbekistan Cumhuriyeti bölgesinde, yani Semerkand şehrinin Afrasiab yerleşim kalıntılarının kenar mahallelerindedir. Burada adı geçen "Hu yasası" muhtemelen Sasani Hanedanlığı döneminde derlenen *Avesta* adlı dini kitaptı.10

"*Wei Kang Guo Zhuan'ın Tarihi*" adlı Kitap'ta gördüğümüz Zerdüştlük kelimesi, Kuzey'in zaten bu sözcüğü bildiğini ispatlayamaz. *Wei Batının Biyografisi Tarihi, Batı Biyografisi'nin Kuzey Tarihi*'nden kaynaklanıyordu ve Batı Bölgeleri Kuzey Tarihi Biyografisi, "*Sui Shu*" (*Sui Tarihi*) adlı eski kitaptan derlenmişti. Bu nedenle, ilk olarak "*Wei'nin Tarihi*" kitabında görülen "Zoroastrian" (*Zerdüşti, Mecusi*) kelimesinden ilk kez *Sui Shu*'da (*Sui'nin Tarihi*) söz edilmiş olmalıdır. *Sui Shu* kitabı erken Tang Hanedanlığı döneminde düzeltilmiş, bu nedenle "Zoroastrian" kelimesi, erken Tang Hanedanlığı döneminde kullanılan yeni kelime olmalıdır. Tang halkı "Zerdüş" ve tanrı kelimelerini aynı zamanda Zerdüştlüğü kastetmek için kullandı. Zerdüştlük, Kuzey Çin bölgelerine ve Çin halklarına uzun zaman önce tanıtılmıştı. *Wei Hanedanlığı Tarihi*'nin 101. Cildi Gaochang ulusundaki tanrılarla ilgili ulusal gelenekleri kaydetmiştir. Tang Hanedanlığı'ndan *Duan Chengshi, Youyang Zazu* adlı Kitabı'nda, Türk halkı tarafından tapınan tanrılarını kaydetmişti: "Türk halkı, Xian Tanrısı'na taptı, ancak hiçbir mabet inşa etmedi ve deri çantalarının içine koymak için keçeyi Xian Tanrısı'nın şekline sokup içini oydu ve dolaşırken üzerine yağ koydu; ya da keçeyi bir çubuğun tepesine bağladı ve her mevsim ona taptı."

Kuzey Wei Hanedanlığı'nı kuran Tuoba (Tibet halkı) yönetici grubundan bazıları da Zerdüştlüğe inanıyordu. *Wei Hanedanlığı Tarihinden Ling İmparatoriçesi Dowager'in Biyografisi* şöyle bir şey kaydetmişti: "Ling İmparatoriçesi Dowager, yüzlerce takipçisiyle birlikte Song Dağı'nı ziyaret etti ve Hu Tian Tanrısı (*en büyük tanrı*) dışındaki tüm ibadet törenlerini kaldırdı." *Sui Hanedanlığı Tarihi* şunu kaydetmişti: "İmparator Qi'nin son yıllarında, Hu Tian Tanrısı'nın ibadet törenini kendisi gerçekleştirdi ve bugüne kadar süren çeşitli ibadet gelenekleri oluşturdu." Kitap ayrıca, daha sonra Zhou Hanedanlığı'nın Batı Bölgeleri'ne geldiğini ve İmparator'un kendisinin Hu Tian Tanrısı'na ibadet ettiğini ve İmparatorun Barbar

geleneklerini sürdürdüğünü, bu durumun Kuzey Hanedanlığı'nda, Xian Tanrısı'na inananların Pers ve Batı Bölgeleri'nde uygulandığı şekilde ibadet ettiğini gösterdiğini söylüyordu.

Tang Hanedanlığı'nın Zerdüştlüğü Çin topraklarında daha da yayılmaya devam etti. *Chang'an Tarihi (Xi'an şehri)* bir keresinde *İki Başkentin Yeni Tarihi* adlı eserden Chang'an'da dört Xian Tanrı tapınağı bulunduğunu alıntılar. Çin belgeleri Sabao, Xianzheng, Xianzhu, Muhi gibi Çin topraklarındaki Zerdüştlük liderleri tarafından isimlendirildi. Tang Hanedanlığı, Xian rahiplerinin derecelendirilmesinde Kuzey Hanedanlığı ve Sui Hanedanlığı'nı izledi. Tong Dian'ın Sivil Yetkililer Kayıtları, Sabao'nun imparatorluk sarayı hiyerarşisinde 5. sınıf katip ve imparatorluk sarayının dışında 4. sınıf katip olarak derecelendirildiğini kaydetmiştir. Wuwei Şehir Müzesi'nde Tang Hanedanlığı'nın başlangıcında yapılmış, üzerine on çizgi oyulmuş bir Zerdüşt eserleri koleksiyonu vardır. Mezarın ismi Ada idi, bu Kang ulusunda yaşamış olan bir kişinin adıydı. Ada'nın büyükbabasının adı, Tang Hanedanlığı ile yakından ilişkili olan Da Liang'dı ve Liang, Gan ve Gua devletlerine subay olarak hizmet etmişti. Zerdüştlüğü dini işlerinden sorumluydu ve ölümünden sonra Wuwei eyalet başkanı olarak onurlandırıldı.

Tong Dian'ın 193. Cildi, Batı Barbarları'nın Kang ulusuna hakkındaki kayıtlarından alıntı yapmıştı ve Zerdüştlük inancının defin geleneğinden söz ediyordu: "oradaki halk geleneklere çok önem verirdi ve siyah takım elbise giyerlerdi fakat ölümlerin ayakkabıları yoktu ve gözlerinden yaşlar boşanarak yüksek sesle ağlıyorlardı. Yaklaşık üçyüz veya beşyüz erkek veya kadın alanın etrafında dolaşıp yedi gün Tanrı'ya yalvarıyorlardı. Köyün dışında iki yüz kişi de bu törene katılacaktı. Ölmüş kişinin vücudu içinde köpeklerin yaşadığı bir avluya gönderilecekti ve köpekler cesedin etlerini yiyecekti. Bütün etler yenip bitirilince, cesedin kemikleri tabutsuz gömülecekti."

Cesetlerle köpekleri besleyen bu göksel cenaze töreni, yalnızca Zerdüştlüğe aitti. Zerdüştlük, köpeklerin kutsal hayvanlar olduğunu düşünür ve ölümlerin bedenleri köpekler tarafından gözetilecekti. Bu gelenek, Çin'de Zerdüştleşme ile birlikte geldi. *Tang Hanedanlığı Erken Tarihi'nde Li Hao'nun Biyografisi* şunları kaydetmişti: "Tang Hanedanlığı döneminde, Taiyuan'daki bir keşiş eski geleneklerine uyup kuşlar ve hayvanlar tarafından etlerinin yenmesi için cesetleri kentin hemen dışına gönderdi ve birkaç yıl sonra, insanlar bu yeri "Huang Keng" olarak adlandırdı, burada ceset yiyecek yüzlerce aç köpek olacaktı, ancak yakınlarda yaşayan birçok kişi böylesi bir gelenekten rahatsızlık duydu, ancak yetkililer yine de buna bir dur diyemediler. Hao, tahta çıktıktan sonra, bu tür olayları kesinlikle yasakladı ve o zamandan itibaren bu geleneklerin ortadan kalkması nedeniyle askerlere bu köpekleri avlamalarını ve öldürmelerini emretti."

Tang Hanedanlığı'nın Yeni Tarihi de böyle bir kayıt içeriyordu, ancak diğer kelimeler oldukları gibi bırakılmalarına rağmen “keşiş” kelimesini “Fu Tu Fa Zhe” olarak değiştirmişti. Çinli bilgin Lin Wushu, hem “keşişlerin” hem de “Fu Tu Fa Zhe” nin sıradan ailelerden gelmediklerine işaret etti. Ölülerin cesetlerini vahşi alanlara köpeklerin yemesi için terk etmek şöyle dursun, eski Çin'in ya da Tang Hanedanlığı'nın Budizmi'nde göksel defin gibi bir gelenek yoktu. Bu rahipler, Zerdüştlüğü takipçileri olmalıydılar, çünkü onların defin gelenekleri, Batı Barbarları kitabında kaydedilmiş olan Kang ulusunun Zerdüştlük inançları ile aynıydı. Bu nedenle, yerel Zerdüştlüğü o zamanlar büyük etkisi olmuştu, o nedenle yetkililer bu tür gelenekleri uzun süre yasaklayamadılar.

Ayrıca, Çin'e göçtüklerinde defin geleneklerini değiştiren Zerdüştlerin örnekleri de vardı. Konfüçyüs kültürünün atmosferinin etkisiyle, bazı Zerdüştler üst sınıfı, geleneksel Çin defin tarzını kabul etti, çünkü defin biçimleri diğer insanlar tarafından küçük görülüyordu. Bay Xiang Da, ilk anıtın Yuanyang Qi Zhi Zhai'nin Sui Zhai Tu Po Kitabesi olduğu Tang Hanedanlığı döneminde *Chang'an ve Batı Medeniyeti* adlı kitaptan iki anıtta yazılanları alıntılanmıştı. Alıntıda şöyle yazıyordu: “Benim adım Tu Po ve Bo He Biduo benim takma adımdır; memleketim Bing Zhou'daki Taiyuan. Babam Da Sabao olarak görev yapan Po Mo'dur. Bo He Biduo 70 yıl yaşadı ve 18 Ocak'ta Daye hükümdarlığının 10. yılında hastalandı ve Henan Eyaleti, Junyang İlçesi, Chongye Kasabası, Jia Shanlı'de öldü ve Zhai Köyü'nün güneyindeki Mang Dağı'nın kuzeyinde gömüldü.” Zhai Tupo'nun babası Da Sabao olarak görev yapan Bay Po Mohe, Ateş Zerdüştleri (*Mecusi*) lideriydi. Bay Zhai Tupo, 70 yaşında öldü, bu nedenle babasının Kuzey Qi ve Kuzey Zhou Hanedanlığı dönemlerindeki gruba öncülük ettiği hayal edebilirdi. Taiyuan'da doğan Bay Zhai Tupo, yerli Çin Zerdüştleri'nden ancak Taiyuan'dan ayrılmıştı. Tıpkı Taiyuan'daki Zerdüştlerin hâlâ göksel ölü gömme adetlerini korumaları gibi, belki de çevre baskısı nedeniyle babasını çevresindeki Han ulusunun ölü gömme adetlerine göre gömmüştü.

Bay Xiang Da'nın alıntısını yaptığı diğer yazıt, 6. *Pekin Kütüphanesi Dergisi*'nde derlenen 2 numaralı *Mi Sabao Kitabesi* idi. Mezar sahibi, soyadı Mi Hanedanlığı'nda dokuzuncu sırada olan Zhaowu halkıydı. Kitabedeki yazıtta cenaze töreni şöyle kaydedilmişti: “65 yaşında öldü. Bu gün Tianbao'nun üçüncü yılı Ocak'ın 26'sıdır. Onun “Bian”ı, Gao Lingyuan'da hazırlandı.” “Bian” tabut demektir. Daha önce de belirtildiği gibi, Kang Hanedanlığı'ndan Bay A Da, babasını toprağın altına gömdü. Avesta'nın ilk kısmı olan Vendidad'ın 3. Bölümü'ne göre, eğer biri köpeği ya da kişiyi 6 ay boyunca toprak altına gömürse, 1000 sopa; bu süre 1 yıl ise 2000 sopa; bu süre 2 yıl ise cezası kaçınılmazdır ve ilgili ceza *Doğu Serileri Kutsal Tarihi'ne Giriş* Cilt IV, Kısım 15, Bölüm 3'teki *Zend Avesta'da* görülebilir. Adetlere uymayan Zerdüştler eğer Çin kültürü altında yaşamıyorlarsa, cenaze adetleri Zerdüşt dini cemaati tarafından ciddi şekilde cezalandırılacaktı.

Güncel araştırmalardan, Çin topraklarındaki Zerdüştlerin neredeyse tamamının Batı bölgesi halkı ve onların torunları olduğu görüyoruz. Faaliyetleri Batı Bölgeleri ve Kuzeyli ulusların yanı sıra çoğunlukla Hexi, Guanzhong ve Orta Ovalar'da yoğunlaşıyordu. 845 yılında, Uygur Kağanlığı dağılınca, Tang imparatoru Wu Zong, Dharma'nın yani Budizm dini faaliyetlerine son verildiğini ilan etti ve Zerdüştlük hariç tutularak yabancı dinleri baskı altına aldı. Zerdüşt rahiplerine İran dilinde "mughin" ve Çin dilinde "Ma Ge" veya "Mu Hu" deniliyordu.¹¹

IV.III. Nesturilik¹²

(I) Doğu'nun Hristiyan Kilseleri

Eski Farsça belgelerde yazıldığı gibi, Çin'de Qin Jiao (qinjiao), vb. kelimesi Tang Hanedanlığı döneminde Hristiyan Nesturi dinine atıfta bulunuyordu ve Yuan Hanedanlığı dönemine kadar Nesturilik deniliyordu. Hristiyan dininin eski bir kolu olan Nesturilik bugün Çin'de artık yok, fakat eski Doğu'da kayda değer bir etkiye sahipti ve Orta Asya ve Çin'e yerleşmişti.

Önderi İsa olan Hristiyanlık, Yahudilikten doğdu. İsa'nın müritleri, onun Yahudi halkının arzu ettiği "büyük adam" (Mesih) olduğuna inanıyordu, bu yüzden ona vaftiz edilmiş anlamına gelen İsa (Hristos) adını verdiler. İsa'nın ölümünden sonra, öğrencileri İsa'nın inancının temel ilkelerini Doğu'ya ve Batı'ya yaydılar. Roma İmparatorluğu'nun tahtındaki İmparator Konstantin, 313'te Hristiyanlığın korunması için bir emir yayınladı ve 325'te Roma'nın tüm piskoposlarına Asya'daki İznik kentinde toplanmalarını emretti, Hristiyanlık tarihindeki ünlü İznik Konsili'ni oluşturdu. Toplantı, İsa'nın hem "Tanrı" hem de "insan" olduğunu iddia ederek hem "tanrısal" hem de "insan" doğasını kendisinde birleştirerek Hristiyanlığın "üçleme" inancını onayladı. Ancak İsa'nın "tanrısal" doğası ile "insan" doğasının birliğine ilişkin farklı bir anlayış oluşturuldu. Bazıları İsa'nın her iki doğasının birleşmesini savundu, ancak bazıları onun bu iki doğasının ayrılmasını savundu, bu iki farklı görüş birbirini "sapkın" görüşler olarak görüp birbirleriyle çekişmişlerdir.

11 Tarihsel kayıtlarda Tang Hanedanlığı'ndaki Tapınaklar Harabesi, yaklaşık üç bin Zerdüşt keşişin Tang Da Zhao Tebliği'nin 113 Cilt bölümünde de görülebilecek şekilde yaşamlarına dönmek zorunda kaldıklarını yazar; Cilt 20, Li Deyu: Huichang Yi Pin Koleksiyonu; Yiyecek ve Günlük Yaşama İlişkin Tarihsel Kayıtlar; Cilt 248, Zizhitongjian. Çin Orta Ovalarında Tang Hanedanlığı'nın son döneminde Zerdüştlüğe ibadet eden binlerce insan olduğunu görebiliyoruz. Tang Wuzong döneminde (840-846) Zerdüştlük yasaklanmasına rağmen, Tang ve Song Hanedanlığı arasındaki dönemde Çin'de bazı Zerdüşt tapınakları vardı. Chen Yuan'ın makalesi: Ateş Zerdüştlüğü'nün Çin'e Tanıtılması, Chen Yuan Akademik Deneme Bölüm 1; ve Wang Su'nun makalesi: Wei Jin Güney Ateş Zerdüştlüğü, Çin Edebiyatı ve Tarihi 1985, No. 2, s. 225-233; Gong Fang Zhen'in makalesi: Batı Dinleri, Moğolistan'da Zerdüştlük, Tibet'te Zerdüştlük, Çin Edebiyatı ve Tarihi Dergisi, 1986/2.

12 Nesturilik, ilahi kişiliği olan İsa'nın insani ve ilahi tabiatı arasındaki ayrımı vurgulayan Hristolojik bir doktrindir.

428-431 yılları arasında İstanbul Başpiskoposu olarak görev yapan Nestoryus, bu konuda kendine özgü bir görüşe sahipti. O zamanlar, genel olarak Konstantin Kilisesi'nde İsa'nın annesi Meryem'e sadece "Tanrı'nın annesi" denilmediğine, aynı zamanda "insanın annesi" olarak da bilindiğine inanılıyordu. Nestoryus, Meryem'i Tanrı olarak görmedi ve İsa'nın ruhunu muhafaza eden kutsal bir kap olarak onun fiziksel bedenini doğurmuştu. "Tanrı Ana" teorisinin, İsa'nın havarilerinin öğretileriyle tutarlı olmadığını ya da kilisenin onayladığı "çoklu tanrı" anlamına gelmediğini iddia etti. Nestoryus, Mezopotamyalı papaz Dioudu'nun (Theodore) eklektik sözlerini kullanmayı savundu. "Meryem, Mesih'in annesidir", "İsa'nın tanrısallığını insan doğasından ayırdım, ancak ibadette bir birlik halinde yeniden birleştirdim," dedi. Nestoryus İsa'nın iki doğası olduğunu, bir anlamda İsa'nın hayatının farklı dönemlerinde birleştiklerini ve ayrıldıklarını öğretti. Nestoryus'a göre Logos'un, Tanrı'nın kutsal oğlu'nun, tutkuyla acı çekmesi imkansızdı, dolayısıyla yalnızca İsa'nın insanlığı tutkuyla acı çekiyordu. Aynı şekilde, Logos'un (yani, Kutsal Üçleme'nin önceden var olan ikinci kişisi) bir kadından doğmamıştı; yalnızca İsa'nın insanlığı bir kadından doğmuştu. Meryem için doğunun bakire anneye verebileceği en sevilen ünvan olan Tanrı'nın Annesi (Theotokos)- adını kullanmayı reddetmişti. "Meryem, Tanrı'nın annesi değil, yalnızca İsa'nın annesidir" dedi. Mısır, İskenderiye kentinin başpiskoposu Cyril (Nestoryus'a düşman Hristiyan lider), Nestoryus'un argümanlarına karşı sert muhalefet etti ve sonunda Roma İmparatorluğu İmparatoru her iki tarafı da tutukladı. Nestoryus, Suriye'ye geri gönderildi ve daha sonra Arabistan'a sürgün edildi ve sonunda Mısır çölünde öldü. Cyril kısa süre sonra serbest bırakıldı ve Başpiskoposluk görevine devam etti ve sonunda "Tanrı'nın Annesi" tartışmasını kazandı.

Nestoryus ölmesine rağmen, inananları yavaş yavaş inançlarını doğuya yaydılar ve neredeyse tüm doğu kiliselerine ulaştılar. Çoğunlukla Dicle ve Fırat Nehirlerinin kıyılarında yaşıyorlardı. 498 yılında Nestoryus, Kıbrıs'ta düzenlenen bir toplantıda Roma Kilisesi ile ilişkilerini kesmeye karar verdi. Doğu Kilisesi'nin bağımsız başpiskoposunu seçtiler; Nesturilik inancını resmen kabul ettiler; bekar ruhban sınıfı sisteminden vazgeçtiler. Ayrıca vejeteryanlığı teşvik ettiler ve Bakire Meryem'e tapınmaya karşı çıktılar. Nesturilik Başpiskoposu Seleukia-Tizponvda konuşlandı ve 7. yüzyılda Arap fetihlerinden sonra karargâhlarını Bağdat'a taşıdılar. İslam, Nesturi vaazlarına karşı hoşgörülü oldu, bu yüzden Doğu Kilisesi'nin misyonerlik faaliyetleri çok aktifti. Gönderdikleri misyonerler Mezopotamya'dan Çin kıyılarının engin topraklarına kadar 25 piskoposluk bölgesinin yetkisi almıştı, ancak 1370'de Timur önderliğindeki askerler tarafından dağıtıldılar. Orta Asya ve Uzak Doğu'daki eski doğu kilisesinin revaçta olduğu dönem en az 600 yıl sürdü.

(II) Çin Kitabeleri'nde Nesturilik

Halk, 17. yüzyıla kadar Hristiyanlığın Tang Hanedanlığı döneminde Çin'e girmediğini bilmiyordu. Çin'deki Nesturi Kitabeleri, Xi'an Şehri'nin batı banliyölerinde, Ming Hanedanlığı dönemine, 1625¹³ yılına kadar bulunamamıştı; halk Nesturilerin Tang Hanedanlığı döneminde Çin'e misyonerler gönderdiğini o zaman öğrenmişti.

Nesturi anıtı 781 yılında Tang Hanedanlığı döneminde yontulmuş siyah taştan yapılmıştı. Yaklaşık 3 metre yüksekliğinde, bir metre genişliğinde, 30 santimetre kalınlığında ve yaklaşık 2 ton ağırlığındaydı. Kitabenin üst kısmında çapraz desen ve ön tarafındaki anıt yazısında 32 satır, her satırda 62 yazı karakteri, toplamda 2000'den az kelime vardı. Kitabenin arkasında hiçbir kelime yoktu. Süryanice yazılmış harflerle dikili taşın her iki tarafına da 70 Nesturi keşişin ismi kazınmıştı. Yirmi bir isim solda, kırk bir isim sağ tarafta idi. Bu isimlerin hepsinde, 8 isim dışında, Çince çeviriler vardı. Bu dünyaca ünlü anıt şu anda Xi'an Beilin müzesinde sergilenmektedir.

Yazıtın içeriği şu şekilde iki kısma ayrılabilir:

İlk bölüm, daha uzun bir metin olan önsözdür. Öncelikle, Nesturi temel inançlarına kısa bir giriş dikili taşın üzerine oyulmuştu ve daha sonra Çin'in Chang (Xian) şehrine seyahat eden ve İmparator Taizong ve daha sonra beş imparator tarafından tercihli muamele gören Nesturi keşişi Arropp'ın ayrıntılı açıklaması yapıldı. 150 yılda Çin'de Nesturilik'in gelişimi de olmuştur. İkinci bölüm önsözden daha kısa olan ve mısra biçiminde yazılmış olan övgüdür.

Yazıtlara göre, Arroyo'nun Piskoposu Daqin (Nesturi) Changvan'a geldi ve İmparator Tang Taizong tarafından 635'te saraya kabul edildi. Taizong, büyük resepsiyon için Chang'an'ın batı banliyölerine yalnızca Başbakan Fang Xuanling'i göndermedi, fakat aynı zamanda Aroben ve diğer insanların İmparator'un kütüphanesindeki İncil'i çevirmelerine ve İmparatorun sarayındaki İncil'in anlamını tartışmalarına izin verdi. 638 yılından (Zhen Guan'un 12. yılı) üç yıl sonra, Taizong, Nesturilik'in vaaz edilmesine izin verecek bir kararname yayınladı ve hükûmet tarafından finanse edilen "Daqin Tapınağı"nı Chang'an Yining Meydanı'nda inşa etti. O zaman, Nesturilik'e Farsça *Kutsal Kitap* (İncil) deniliyordu. *Kutsal Kitap*, İncil anlamına geliyordu. Bu, İmparator Taizong'un kararnamesini kaydeden Wang Pu tarafından Kuzey Song Hanedanlığı'nda yazılmış *Tang'ın Tarihi Kayıtları* Cilt 49'da da görülüyor: "Dinlerin kurulması insanlara hizmet etmek içindi. İran piskoposu

13 1625 yılında, yaklaşık 377 yıl önce, Xi'an kentinin batısındaki Zhouzhi ilçesinin Zongren tapınağında, inşa edilen Xi-an-fu (veya Si-Ngan-fou) adlı ünlü bir Çin-Süryani iki dilli Nesturi Yazıtı 781 yılında bulundu. Bulgu, tüm ülke ve dünyayı şok etti. Orta Çağ'da Hristiyanlığın bir kolu olan Nesturilik, Türk ve Moğol dilinde (Hristiyan Nesturilik, Çin kaynaklarında Yelikewen olarak da anılırdı, 7. yüzyılda İpek Yolu'ndan İran ve Orta Asya üzerinden Çin'e girdi.

bize dini öğretileri getirmek için çok uzun yollar katetti. Bu öğretiler bütün millete tanıtılmalıdır." İçinde 21 keşiş bulunan bir kasaba inşa edildi. Bu andan itibaren, Chang'an şehrinin Daqin tapınağında yaklaşık 20 keşiş vardı.

Daha sonra, Gao Zong'un hükümdarlığı sırasında Nesturilik, Chang'an şehri dışındaki bölgelere yayıldı. Yazıt, "Farklı devletlerin hepsinde Nesturi tapınakları vardı. Yüzlerce şehirde tapınaklar vardı," dedi. Nesturilik'in Tang Gaozong'un hükümdarlığı döneminde nasıl yayıldığı anlatılıyordu. Biraz abartı olabilir, ancak o zaman Nesturilik ile ilgili muhtemelen dikkate şayan büyük bir gelişme oldu. İmparator Tang Gaozong ona "Da Fa Zhu" adını vermişti. Kadın İmparator Wu Zetian döneminde, Nesturilik muhtemelen küçük bir gelişmeyle karşılaşmıştı.

İmparator Tang Xuanzong, Çin'de Nesturilik'in gelişmesine yardımcı olmuştu. İmparator Tang Xuanzong, beş kardeşine ve akrabalarına Daqin Tapınağı'nda sunaklar kurmalarını emretti ve bu binayı onardı. Ayrıca Gao Shili'ye 742'de imparatorun beş parça imparator portresini -Tang, Gaozong, Taizong, Zhongzong, Rui Zong- göndermesini emretti ve portrenin tapınaklara yerleştirilmesini emretti ve ayrıca yüzlerce ipek bohçası verdi. Ayrıca, o zamanlar İranlı bir misyoner Hacı (George), Piskopos'un yerini almak için buraya geldi. Xuanzong, misyoner Luo Han, Pu Lun'a ("Paul"un transliterasyonu) ve diğer 17 kişiye ve yeni piskopos Heji'ye, Qingxing Sarayı'nı tamir etmelerini, ibadet etmeyi sağlamalarını rica etmişti ve Xuanzong ayrıca şahsen tapınağın isminin yazılı olduğu tabelayı vermişti.

Nestor'un kitabesi, Chang Taizong tarafından Changvan'da inşa edilen manastıra "Daqin Tapınağı" denildiğini söylüyordu. Diğer tarihi materyallere göre, bu manastıra inşaatın başlarında "İran Tapınağı" deniliyordu ve yerel halk tarafından da "İran Hu Tapınağı"deniliyordu. *Song Ming'in Chang'an Tarihçinin Kayıtları'nın* birinci cildi, Yi Ning Fang Caddesi'nin kuzeyinde bir İran Hu Tapınağı olduğunu yazıyordu. 745 yılında, Xuan Zong verdiği yazılı emirde şöyle diyordu: "Farsça öğretiler Daqin'den geldi ve insanların İncil'den öğrenmesi gerekiyor. İki Jing (burada Chang'an ve Luoyang) İran Tapınağının adı Daqin Tapınağı olarak değiştirilmelidir." Bir yönetim oluşturmak gerekirse, *Tang Hanedanlığı Tarihi Kayıtları* Cilt 49'a uymak zorunda olacaklardı. Xuan Zong'un döneminden sonra bazı imparatorlar da Nesturilik'in gelişmesini desteklemişlerdi. Yazıtlarda Suzong Tapınağı'nın Lingwu'da ve diğer beş ilçede yapıldığından söz ediliyordu; İmparator'un doğum gününde, keşişlere kraliyet yemeği verilecekti; Dezong Nesturilere yeni bir yaşam veriyordu, bu da Nesturilik'e inananların yeni bir hayata erişebileceği anlamına geliyordu.

Nesturilerin manastırı, babası Nesturi Keşiş Min Li (Milis) olan Afganistan Barih (Belh) papazı Yisi (Yazedbuzid) tarafından desteklenmişti. Yisi daha sonra bir Ziguanglu devlet yetkilisi, Shuofangjiegua görevlisi ve adliye sarayının başkanı

yardımcısı oldu ve İmparator tarafından verilen mor cüppeyi aldı. Daha sonra bulunan Nesturi anıtı, kibarlığı ve hayırseverliği istediği, derin gerçekleri bildiği ve çok çalıştığı için onu övüyordu. Yisi, Su Zongting için çalışmaya başladı ve adını imparatorun *Mu Fu Kitabı*'na yazdı. Guo Ziyi'nin askeri birlikleri Shuofang'a konuşulurken, Yisi de yanındaydı. Ödediği aylık ücretleri Du Li (cam) ve imparator tarafından kendisine verilen para da dahil olmak üzere maaşlarını hediye olarak verdi ve tüm bu ödenekleri Daqin (Nesturi) Tapınakları'nı onarmak için kullandı. Ayrıca "Çin'deki Nesturiler" dikilitaşını (taş anıt) dikmek için de para harcadı, bu dikilitaşın üzerindeki yazı da oğlu Jingjing tarafından yazılmıştı.

Kitabede belirtildiğine göre bu anıt Tang Dezong'un hükümdarlığı döneminde, 781'de, ilk ayın 7. gününde, yani "Da Yao Sen Wen" gününde inşa edilmişti. Burada adı geçen "Yao Sen Wen" kelimeleri, eski Farsça "yak shanba"nın (Pazar günü) transliterasyonu olmalıdır. O sırada Doğu Kilisesi Başpiskoposu Ningshu'du (Hanan Yeshu) idi. Aslında, Ningshu 778'de ölmüştü, bu anıtın kuruluşundan üç yıl önceydi, ancak ölüm yılı M.S. 779 ya da 780 olabilir. Bağdat Çin'den uzak olduğu için, ölümünün haberi anıt dikilinceye kadar Çin'e kadar yayılmamıştı, dolayısıyla Tang Hanedanlığı'nda Nesturilik de ana dindi.

Tang Hanedanlığı'nın 12. yılında, Tang Taizong'un hükümdarlığı döneminde ilan edilen imparatorluk fermanında olduğu gibi başlangıçta Hristiyanlığa "İncil'in öğretileri" anlamına gelen "Kutsal Kitap" deniliyordu. Tang Xuanzong'un 745 yılının Eylül ayındaki emrine, "Farsça klasikler" deniliyordu. Bu anıtta bulunmasının yanı sıra, Nesturi kelimesi ayrıca 2 Ekim 717 tarihli Daqin Nesturi Xuan Yuan Ben Jing ve 20 Mayıs 720 tarihindeki *Daqin Nesturi Büyük Gerçeği* gibi diğer belgelerde de bulunur. Dunhuang'da bulunan *Daqin Nestorian Üç Wei Mengdu Zan* 700 yılında yazılmıştı, bu nedenle "Nestorian" (Nesturi) adı muhtemelen 7. yüzyılın sonlarında ortaya çıktı. "Nestorian" (Nesturi) adı hakkında söz ederken, yazıt "Nestor de-nebilecek bu dine isim vermek neredeyse çok zor" demekteydi. Yani, o zamanlar insanların uygun bir Çince çeviri bulmaları zordu. "Nestorian" (Nesturi) kelimesi muhtemelen "Jingjiao" nun eşcinsel olma korkusudur. Çince yazıtların büyük bir bölümünün yanı sıra, bunlara Süryanice yazı eklenmiş birkaç da paragraf vardı. İlk paragraf Çin'in (Çinistan) vaftiz babası, bölgenin piskoposu ve büyüğü olan ve Süryanice adı Adam olan (Yahudilikte Adan) yazıtın yazarı Jingjing'in tanıtı-mıydı. Çince yazıtlardan ve Süryanice yazıtlardan Jingjing'e Lingbao da denildiği görülmüyordu.

Bir başka Süryanice metnin sonunda şöyle yazılmıştı: "Belh'teki Milis'in büyük oğlu, yani Khumdan Jingdu bölgesi piskoposu Yezdduzid, Yunan takvimine göre 1092'de anıtı dikti." Anıt çok sayıda Nesturi keşişin isimlerini içeriyordu, örneğin, Iohanan Piskoposu, Çince transliterasyonu Yaolun; yaşlı Ephrem, Folin;

Yaşlı Musa, Huilong, vb. gibi yazıtlarda yaklaşık 70 keşişin ismi sıralanmıştı, Chang'an'daki keşişlerin sayısını gösteriyordu, ancak aslında Nesturilik'in gelişimi Budizm'ininkiyle karşılaştırılmaz. Shu Yuanyu, Ağır Kaya Tapınağı Anıtı Mimari Üslubu'nda, tapınakta Mani, Daqin, Yaoshen ve benzeri gibi başka dinlerin olduğunu da yazmıştır. Üç dinin sayısı, *Tang Hanedanlığı'nın Tüm Eserleri* Cilt 727'de kaydedilen küçük bir kasabadaki tapındaki din sayısından daha azdı.

Uygur Kağanlığı'nın 840'ta yıkılmasından sonra, Tang Hanedanlığı sarayı, Budizm'in yayılmasını yasaklamaya başladı ve Nesturilik de buna dahil edildi. Huichang'ın 5. yılının Temmuz ayında, Tang sarayının iki daire başkanlığı, Daqin'in (ayrıca Nesturilik'in) de "kötü" bir din olduğunu ve Budizm ve Maniheizm ile birlikte yasaklanması gerektiğini belirtti. Bu dinlerin Çinli müritleri evlerine gönderilmeli, yabancı inananlar sıkı gözetim ve denetim altında tutulmalıydı. Tang Wuzong'un Budizm'in M.S. 844'te ortadan kaldırması emrinden sonra, Tang'ın Yeni Tarihine Göre: "Bazı küçük tapınaklarla birlikte yaklaşık 4600 tapınak tahrip edildi. Dinsel olmayan hayata devam etmek zorunda kalan keşiş ve rahibelerin sayısı 260.000'e ulaştı ve yaklaşık 150.000 rahibe serbest bırakıldı ve bütün bu insanlar vergi mükellefleri yapıldı. İmparatorun fermanı Nesturilik'e Çin topraklarında ağır bir darbe vurdu, ancak yok edemedi." Ondan sonra, Çin genelinde hâlâ Maniheizm faaliyetleri vardı. 20. yüzyılın başlarında, Tang Hanedanlığı dönemine ait Çin Nesturilik'i ile ilgili 7 çeşit yazılı belge Dunhuang taş odasında keşfedildi. Bu belgeler Daqin Nestorian San Wei Meng Du Zan, Zun Jing, Daqing Nestorian Xuan Yuan [Zhi] Ben Jing, Zhi Xuan Bir Le Jing, Xu Ting Su Shi Suo Jing, Yi Shen Lun, Daqin Nestorian Da Sheng Tong Zhen Gui Fa Zan ve benzerleridir.

Nesturi Dikili Taşı'na aynı zamanda Nesturi Anıtı, Nesturi Yazıtı deniliyordu veya onun asıl Çince ismi olan Daqinjfngjiao liiaing Zhongguobei idi ve "Daqin'den gelen Aydınlık Dinin Çin'de Yayılmasının Anıtı." anlamına gelir. Nesturi Dikili Taşı'nın tek konulu yazı uzunluğu uygunlamaları için ayrıca bkz. Holm, Carus ve Wylie, Nesturi Anıtı; Saeki, Nesturi Anıtı; Pan, Nesturi Kitabesi; Feng, Nesturi Dikili Taşı; Pelliot, Linscription nestorienne. Çin'deki Nesturilerin Dikili Taşı gibi bu eski kalıntılar, Çin'deki Nesturilik'in Tang Hanedanlığı döneminde yaptıkları çalışmaları incelemek için önemli kaynaklardır.¹⁴

(III) Kuzey Bozkırlarında Nesturilik'in Yayılması

Tang Hanedanlığı'nın sonunda Nesturilik Orta Ovalar'dan kayboldu, ancak Kuzeybozkırbölgelerinde çok yayıldı. Nesturilikadılı olarak Yuan Hanedanlığı'nda Huang Jin tarafından yazılmış olan *Jin Hua Derlemesi* Cilt 43, Ma Shi Shi Pu Xu'da

14 Ayrıca bkz. Drake, "Nesturi Edebiyatı," 609-14; Saeki, Nesturi Belgeleri, s. 7, 11, 27-31, 360-62; Kung, Hristiyanlık, s. 16-23.

görüldü. Liao Jin Hanedanlığı döneminde Wang eski Ma ailesinin tarihini kaydetti (M.S. 1115-1234): "Ma ailesinin ataları, Batı bölgelerinin Nesturi soylularıydı." Nesturilik, Yuan Hanedanlığı'nda, "Daqin" veya "Daqin Nesturileri"nin kısaltması olan, Qin Jiao olarak da biliniyordu.

Liao ve Jin Hanedanları döneminde, Nesturilik'e inanan insanlar, Moğol Platosu'nun ortasında yaşayan Kerait (Kereyit, Kelie) kabilesi, Altın Çin Seddi'nin yakınında yaşayan Wanggu kabilesi, Batı Hitaylar sınırından Orta Asya'ya göç eden Hun kabilesi, Altay Dağı ile Yarkent nehri arasındaki Shihe bölgesinde yaşayan Naiman kabilesi, batıya göç ettikten sonra Tianshan Dağı bölgelerinin doğu kısmına yerleşen Uygurların bir kısmı, Yi Lie Nehri, Chui Nehri ve Ta Ji Si Nehri çevresindeki bölgeleri işgal eden Hakaru kabilesidir.

Ma Shi Shi Pu Xu'da adı geçen Ma ailesi, Wanggu (Ongutlar, Öngütler) kabilesi halkındandı. Çölün güneyinde yaşayan Wanggu Kabilesi (Ongut Boyu), Türkçe konuşan ve Süryanice harfleri kullanarak Türkçe yazan bir halktı ve Nesturilik'in doktrinlerini vaaz eden ünlü bir kabileydi. 1930'lardan itibaren, arkeologlar, eski Wang (Ongut) kabilelerinin yaşadıkları bölgelerde Nesturi anıtları (dikili taş) buldular. İç Moğolistan, Siziwang şehri, bugünkü güneybatı Wulanhua'da Güneybatı Çin Bilimsel Alan Çalışması Ekibi tarafından bulunan Ye Lv Gong Shen Dao Zhi Bei şöyle diyordu: "Yelü'nün ataları... Batı Bölgelerindeki Tie Li Xue". Burada "Tie Li Xue" muhtemelen "tersa", yani *Changchun'un Batıya Hareketli Yolculuğu*'nda belirtilen "Die Xie" olmalı, Farsça'da da Nesturilik'e inananlara "tersa" deniliyordu.

Wanggu (Ongut) kabilesi, Yuan Hanedanlığı dönemine girildikten sonra doğuda Nesturilik'i vaaz eden en ünlü kabile oldu. Odorik, bu nedenle, Wanggu (Ongut) bölgesini yaşlıların ülkesi olarak görüyordu ve Marko Polo ayrıca Kuolijisi'yi de (Onggut kabilesi başbuğu A La Hu Si Ti Ji Hu Li'nin torunu olarak) Çin'de Nesturi Hristiyanlığının kurucusu olarak görüyordu ve Kuolijisi Wanggu (Ongut) kabilesi prensi oldu. Kuolijisi yaşlı John'un soyundandı. Yuan De Ning Lu Zhi'deki Tucheng kalıntılarının bulunduğu sit alanında, Nesturilik'i anlatan kalıntılar bulundu. Orada bulunan ana yazıtta ağırlıklı olarak, Nesturi ilkeleri, mitoloji ve dinsel törenler özetlenmektedir.

Nesturilik'in bir başka merkezi ise Wanggu veya Ongut kabilesinin yaşadığı bölgeydi. Batı'ya hac yolculuğu için seyahat eden iki papazdan biri olan Mogusi, Dongsheng Bölgesi'ndeki Da Fu Jiao'nun (Bayniel) oğluydu. Kuolijisi'nin amcası Junbuhua ve babası "Aibuhua" Dongsheng bölgesinin yakınında bir bölgeye yerleşmişti ve bu iki Batılı rahibi bu bölgede tutmaya çalışmışlardı. Doğudaki Wanggu (Ongut) kabilesi bölgesinde yaşayan Nesturilik'e inananlarının birçoğu Çin'in iç bölgelerine göçtü. Guillaume de Roubruck, bugün Shan'xi eyaletindeki Datong ilçesi olan Jin Hanedanlığı dönemindeki Xijing'a atıfta bulunan Xijing'deki bir Nesturi

Piskoposu olduğundan söz etmişti. Datong şehrinin güney bölgelerinde Nesturilik'e inanan birçok kişi yaşıyordu.

Nesturilik'e inanan bir diğer önemli kabile Kerait (Kelie) kabilesiydi. Liao Jin Hanedanlığı döneminde ilk Türk Hanlığı'nın Hang Ai Shan bölgesinin merkezinde ve Uygur Kağanlığı'nda yaşayan Kelie (Kerait) kabilesi, Moğol Platosu'ndaki en güçlü göçebe kabileydi. 11. yüzyılın başlarında, Kelie (Kerait) kabilesi Nesturilik'e inanıyordu. Süryani yazılarına ve kaynaklarına göre, Merv kenti Metropolit, M.S. 1009'da Patrik'e veya Bağdat Ortodoks Kilisesi'nin liderine bir mektup göndermişti ve mektupta şunlar yazılıydı: "Kerait (Kelie) Boyu'nun başbuğu birgün avdan eve dönerken yolunu kaybetmişti, ancak bir aziz tarafından yönlendirildikten sonra yolunu bulmuştu, bu nedenle İsa Mesih'in takipçisi olmuştu." Kısa bir süre sonra bu başbuğ, yerel Hristiyan tacirlerine Nesturi Hristiyan öğretileri öğrenme çağrısında bulundu, Kerait Boyu'ndaki 200.000 kişinin Hristiyan olmaya istekli olduğunu söyleyerek rahibin onları vaftiz etmesini istedi.¹⁵

Jinshan ile Ye Er bölgesi arasındaki Shihe bölgesinde yaşayan Naimanlar, Nesturilik'e inanan bir kavimdi, çünkü Uygurlar'dan etkilenmişlerdi. Ayrıca, Arap tarihi kayıtlarına göre, başlangıçta çölün kuzeyinde yaşayan Hun kabilesi Nesturilik'e inanıyordu. Khitan (Hitay) halkının yükselişinden sonra, Hun kabilesi Orta Asya'nın batısına Aral Denizi bölgesine geçmek zorunda kaldı.

(IV) Batı Bölgeleri'nde Hristiyan Nesturilik (Ye Li Ke Wen)

Mevcut belgelerden ve kültürel kalıntılardan, Yuan Hanedanlığı'nın Kuzeybatı Bölgesi'ndeki Nesturilik'in esas olarak aşağıdaki altı bölgede yayıldığı ve etkin olduğu görülmektedir.

Uygur Bölgesi

Nesturilik'in Uygur bölgesine ne zaman geldiği tam olarak bilinemez. Moğolların zamanında, Nesturilik'e inananlar kimi zaman Han ulusu tarafından "Die Xie" ya da "Tie Li Xue" olarak adlandırıldılar. Bu, Farsça "tersa"nın transliterasyonuydu ve "korku" anlamına geliyordu, yani Tanrı'ya boyun eğme anlamına gelen çevirisidir, ayrıca bu İranlıların kendine özgü Nesturileri çağırma biçimiydi. Çin'deki Nesturi anıtındaki "Nestorian" (Nesturi) kelimesi, "keşiş" kelimesini ifade eden "Da Suo" olarak çevrilmişti. Muhtemelen Uygur bölgesinde çok sayıda Nesturi bulunduğundan, bazı insanlar "Die Xie"yi Uygur halkıyla karıştırdılar, örneğin, Armani

15 13. yüzyılda, Suriyeli tarihçiler Bar Hebraeus, Shengjiao Yıllığı mektubunda yer alan mektubu alıntılar, bkz. Feng Chengjun'un Moğolistan Duo Sang Tarihi çevirisi, Cilt 1, Bölüm 2, sayfa 4, 1936 yılı baskısı, Ticari Yayınevi Bununla birlikte, Bo Xihe, Bar Hebraeus'un bu anlatımın güvenilirliğinden şüpheliydi, bkz. Sheng Wu Qin Zheng Lu Jiao Zhu, Guowei Wang, s. 208.

(Ermenistan) tarihçileri Uygur ülkesini "Die Xie'nin ülkesi" olarak adlandırmıştı. Qiu Chuji (Taocu bir bilgin) saraya Cheng Ji Si Han'ı (Cengiz Han) görmeye gittiğinde, yolculuğu Uygur topraklarından geçti. Bu olay Hai Ning Wang Jing An Xian Sheng tarafından yazılmış olan *İntihar Notu* adlı kitabın Chang Chun Zhen Ren Xi You Ji Zhu bölümünün birinci kısmındaki Cilt 39, sayfa 28'de şöyle kaydedilmişti: "Su Lun Tai'nin doğusunda (bugünkü Urumçi'nin kuzeyinde) Die Xie lideri tarafından karşılandık."

"Die Xie'nin lideri" örgütlenmiş Nesturi misyonerlik ekiplerinin varlığından bahsetti. Geçtiğimiz yüzyılda, Kırgızistan Cumhuriyeti ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin bitişiğinde yer alan Rusya'nın Zhetysu veya Semirechye bölgesinde, Tang Hanedanı'nın kalıntıları ile birlikte Uygur Zuo Bo Hao Lang'a ait Uygur dilinde yazılmış kitabeleri olan birkaç Nesturi mezar taşı da bulundu. Ayrıca, bu yüzyılın başında Turpan'da (Şincan) harap olmuş "İsa'nın İncili" kalıntılarının Uygurca çevirisi bulundu.¹⁶ Xi Batı Liao Hanedanlığı döneminin sonlarında Uygur'da Zhi Lu Pu Er adında bir başbaşkan vardı, torunlarından birinin adı Sargis'ti (Sa Ji Si). Süryanice metinlerindeki Sarghis'in transliterasyonu olan bu ad, Nesturiler tarafından yaygın olarak kullanılmaktaydı. Büyük ünlü uyumu kuralı nedeniyle, Moğol ve Türk dilinde bu isim Sergis veya Sirgis olarak okunuyordu ve Yuan Hanedanlığı Çincesi'nde ise Xi Er Ji Si veya Xi Li Ji Si kelimelerini kullanıldı.

Batılıların o zamanki seyahat notlarından Uygur Nesturileri'nin diğer dinlerle birlikte yaşadığını görebiliyoruz. Örneğin, Fransa Kralı IX. Lui tarafından gönderilen Fransiskan elçi Rubrock Guillaume, 4. Büyük Moğol Hanı Möngke Hanı (Mengü Han) görmeye gitti ve yolculuğu Uygur bölgesinden geçti ve bu sırada Uygur Nesturi keşişlerini gördü. Sarazenler'le (Müslümanlar) birlikte yaşadıklarını ve ikisinin arasında daima kavganın olduğunu söyledi.¹⁷

Uygur topraklarını anlatırken, Marko Polo şöyle demişti: "Huo Zhou Zhi Di'nin Ou Xiang müritlerine (veya Budist) ek olarak çok sayıda Nesturi ve Sarazen vardı." *Marko Polo Seyahatnamesi*'nde (Muller ve Beth'in İngilizce çevirisi, sayfa 155-160.) yazıldığı gibi Hristiyanlar genellikle Budistler ile evleniyordu. Aslında, Marko Polo Uygur bölgesine gitmemişti, yukarıdakiler bununla ilgili duyduğu şeydi.

Almalık Bölgesi

Almalık bölgesi, Jin ve Yuan Hanedanlığı dönemlerinde Karluk (Halalu) boyunun ve Kuzeybatı Bölgesi'ndeki Nesturi dini merkezin bulunduğu yerd (Almalık bölgesinin bugünkü adı Huocheng'dir). Zuo Bo Hao Lang tarafından toplanan Yedisu bölgesi ya da Yedi Nehir Bölgesi'nde toprak altından çıkartılan Nesturi

16 Bkz. Nesturi Araştırmaları, s. 840, No. 83, Nesturi mezartaşları.

17 Guillaume Rubrock Seyahat Notlarının İngilizce versiyonu, s. 143-144, Lv Pu Han tarafından çevrilmiştir, s. 155.

mezar yazıtları arasında, mezarların yalnızca 10 sahibi bulunabildi ve bunlardan 7 tanesi Almalık'tandı. Ölüm tarihleri (yalnızca tespit edilebilen), hem kadın hem de erkek, 1287 ile 1300 yılları arasında değişiyordu ve bunlardan bazıları da bilim insanıydı.¹⁸

Çinli arkeologlar, Almalık sit alanında, Süryani kelimelerinin ve yazılarının oyulduğu ve bazılarında da Hristiyan haçını bulunan birkaç taş buldular. Şincan Müzesi de birkaç Huang Wenbi buldu.¹⁹ 1349'da din vaaz etmek için seyahat eden Nesturi Piskoposları arasında, Hanbalık (şimdiki Pekin) ve Al Falik (muhtemelen Almalık) bölgesi gibi yerlerin adları listelenmişti. Al Falik, Almalık şehri olmalıdır. 14. yüzyılın sonunda, İtalyan katolik gezgini Giovanni de' Marignolli (Bartholomen), yazılarında Almalık'ın Khitan (Hitay) veya Tatar kenti olduğuna değiniyordu.²⁰ Genelde Nesturilik'in diğer bölgelere yaymaktan sorumlu olan Nesturi Piskoposunun, o zamanlar Yuan Hanedanlığı'nın vasal devleti Çağatay Hanlığı'nın kuzey başkenti olan Almalık'ta bulunduğuna inanılmaktadır. Nesturilik dinine ek olarak, İslam dini de Almalık halkı arasında yaygındı.

Almalık Nesturi cemaati ile Kayalık Nesturi cemaati arasında çok yakın bir ilişki vardı. İkisi arasındaki dini bağlara ek olarak, siyasi ilişkiler de vardı. Batı Liao Hanedanlığı'nın hükümdarı Yelü Dashi, birliklerini Orta Asya'ya götürdüğünde, Balasagun'un Karahanlı hükümdarı II. İbrahim bin Ahmed, Karahanlı Hanedanlığı'na sık sık saldırıları Karluk (Halalu) ve Kankalis boylarına karşı Yelü Dashi'nin yardımını istemişti.²¹

Kökeni Almalık (Elmalık) şehri olan Karluk (Halalu) lideri Dashiman Dejin (Danışment Tigin), 657'de²² (İslam ay takvimi) Kayalık kentinde vefat etti ve cesedi Almalık'a taşındı ve burada babası Xigenahei Dejin'in (Suğnak Tigin veya Suknak Tigin) lahitinin yanına gömüldü. Karahanlı Hanedanlığı döneminde ve Batı Liao Hanedanlığı dönemi boyunca Moğol dönemine kadar, hem Almalık hem de Kayalık kentlerinde Karluk (Halalu) halkının yaşadığı görülmektedir. İbn Batuta, Almalık'ın Tatar Sultan Alaaddin Tarmaşirin'in imparatorluğunun daimi başkenti olduğunu yazmıştı. Mâverâünnehir (Transoxiana) Bölgesi yakınlarında yaşayan Almalık Nesturi cemaatinin yanı sıra, Almalık bölgesinde de Nesturi faaliyetleri vardı.

18 Nesturi Araştırmaları, s.792, No.8 Mezar taşı; sayfa 804, No. 11. Mezar taşı; s.854, No. 135 Mezar taşı; s.486, No. 461 Mezar taşı; s.883, No.500 Mezar taşı.

19 Bkz. Yuan Almalık Eski Kenti Arkeolojik Çalışmalar, 1963 Arkeoloji Cilt 10, s. 577.

20 Bkz. Yuan Almalık Antik Kenti Arkeolojik Çalışmalar, 1963 Arkeoloji Cildi 10, s. 577.

21 Yelü Dashi veya Yeh-Lü Ta-Shih (r. 1124-1143), Batı Liao Hanedanlığı olarak da bilinen Karahitay devletinin kurucusuydu. Ayrıca İslam kaynaklarında Nüşî Taifü, Qushqîn Taifü veya Baigh oğlu Qushqîn olarak da biliniyordu.

22 657, İslam ay takvimi, M.S. 1259, Karlukların baş liderine Tigin deniliyordu.

Kayalık Bölgesi

Bu bölge, unvanı Kül-Erkin olan geçmişteki bir Uç-Karluk beyinin önderliğinde bu bölgeye göç etmiş olan Nesturi Karluk (Halalu) boyunun yaşadığı bölgelerden biri ve merkezidi. Guillaume Rubrouck, Nesturilik'e inanan halkın dini faaliyetlerini kendi dilleriyle yürüttüklerini yazmıştı. Sözcükler, Nesturi dinine inananlar arasında yaygın olan Süryanice yazıyla yazılmış Türk dili olmalıdır. Rubroucklu Guillaume, bölgede ilk kez bir Nesturi ile tanıştığı zamanki durumu şöyle açıklamıştı: "(Nesturilere atıfta bulunarak) elinde mürekkeple yazılmış küçük bir haç vardı ve bu yüzden onun bir Nesturi olduğuna emindim. O Hristiyan olduğunu söyledi." Sonra tekrar sordum: "Neden haç ve İsa Mesih'in resmi yok? 'Öğretilerimiz Hristiyanlarınkilerden farklı' dedi. Böylece onların da Nesturi olduklarını, yanlış olduğuna inandıkları bazı Hristiyan öğretilerini görmezden geldiklerini tahmin ettim." Guillaume Rubrouck ayrıca, Nesturilik'e inananların yalnızca kendi öğretilerini ve inançlarının olduğu, denizin doğusundan çokta uzakta olmayan bir köy kurduklarından söz etmişti.²³

Yedisu Bölgesi (Zhetysu)

1883 yılı sonbaharında, o zamanlar Rusya tarafından yönetilmekte olan Batı Liao'nun eski başkentinin yakınında, Semirechie bölgesinde, (veya Yedi Nehirler Bölgesi) Nesturilik'e inanan 610 kişinin gömülü olduğu iki mezarlık (biri diğerinden daha büyük) bulundu; burası Kırgızistan'ın bugünkü Tokmok kenti yakınındaki Burana kalıntılarıdır. Mezarlıklardan biri Tokmok şehrinin güneyinde çok uzakta olmayan, diğeri ise Bişkeke yaklaşık 1,5 km uzaklıkta olan bu 610 mezar taşı arasından yaklaşık 537'sinin sahibi belirlenebildi ve bunlardan 37 tanesi hiç belirlenemedi. Yapılış yılları söylenebilecek 432 mezar taşı var, ancak 131 mezar taşının yapılış yılları bilinmemektedir. İlk mezar 858 yılında yapıldı; bu da, Nesturilerin burada vaazlarını oldukça erken dönemde vermiş olduğunu gösteriyor.

9. yüzyılda Hu Chan Bei bozkırlarının kuzeyinde yaşayan Nesturilerle ilgili hikayeler İslam kaynaklarında kaydedilmiştir. *Narshaki'nin Buhara Tarihi*'ne göre, Samani Hanedanlığı'nın (Samaniler) hükümdarı İsmail 893'te Talas (Taraz) ve Otrar'a bir savaşmak için bir ordu gönderdi, Samani Hanedanlığı bu iki şehri Türk göçebe konfederasyonlarına karşı savaşmak için kilit önemde askeri ön karakol ve Türk topraklarında önemli İslami öğrenme merkezleri haline getirdi. Bu savaştan sonra yerel halk baskı altına alındı ve boyun eğdirildi, böylece ana kiliseleri camiye çevrildi. Talas (Taraz) Semirechie'den (Yedisu Bölgesi) çok uzak olmadığından, yukarıdaki *Buhara Tarihi*'ndeki kayıtlar, Semirechie'de (Yedisu Bölgesi) M.S. 858'de dikilmiş olan ve 1883 yılında gün yüzüne çıkarılan mezar taşlarından aldığımız bilgilerle kısmen çelişmiştir.

23 Rubrouck Guillaume'nin Seyahatnameleri, s. 141-144; Çinceye Lv Pu Han tarafından tercüme edilen versiyon, sayfa 154-155.

9. yüzyılda Hu Chan Bei bozkırlarının kuzeyinde yaşayan Nesturilerin izleri İslam kaynaklarından bulunabilir. İncelenilecek ve okunabilen mezar taşlarının büyük çoğunluğu 1248-1342 yıllarında dikilmiştir; bu mezar taşları Moğol Krallığı döneminde yaşamış olan çok sayıda Nesturiye işaret etmektedir. Bu mezar taşlarına kazınmış tarihlere göre, 1286-1347 yılları arasında yıllık ortalama ölüm oranı 5 kişiydi. Normal ölüm oranı ile tahmin edildiğinde, burada toplanan Nesturi rahiplerinin binden fazla olduğu hesaplanabilir. Mezarların kimlikleri, üst düzey yetkililer, piskoposlar ve başpiskoposlar, halktan inananlar ve bazıları kadın inananlar olmak üzere çeşitlilik göstermekteydi. Yerel Nesturi cemaati Almalık Piskoposu tarafından yönetilmekteydi. Mezar taşı üzerine kazınmış yazılar, nüfusun 1330 ve 1340'lı yılların başlarında, bölgeyi sosyal ve ekonomik olarak gerileten korkunç veba salgınlarının etkisiyle bu bölgedeki Nesturi cemaatinin de nüfusunun büyük ölçüde azaldığını göstermektedir.

Bu mezar taşları üzerindeki yılları numaralandırmanın iki yolu vardı. Bunlardan biri M.Ö. 310'u ilk yılı olarak kullanan Yunan takvimiydi, yani, mezar taşları üzerindeki eksi 310, mezarın kurulduğu milattan sonraki yıl olacaktı. Diğer bir yol da, 12'li Çin Burçlar takvimini kullanarak yılları numaralandırmaktı.

Kaşgar (Ke Shi Ha Er) ve Yarkent (Ya Er Kan)

Bugün Kaşgar (Keshihaer), Şıncan-Uygur Özerk Bölgesi'ndedir. Marko Polo Kaşgar'ı (Keshihaer) ziyaret etmişti ve orada yaşayanların bir kısmının Nesturilik'e inanan Türk halkı olduğunu ve kendi kiliseleri ve dinleri olduğunu söylemişti. Hristiyan Nesturi öğretilerini araştırmışlar ve farklı inançlara sahip ülkenin diğer sakinleriyle birlikte yaşamışlardı.²⁴ 13. yüzyılın ortalarında, Nesturilerin Piskoposu'nun Kaşgar'da ikamet ettiğini ve orasının bu din için önemli bir merkez olduğunu belirtmişti. Geçtiğimiz yüzyılda o dönemde Ruslar'ın yönetimi altında bulunan Yedi Nehirler Bölgesi'nde bulunan mezar taşlarının sahipleri Kaşgarlı idi. Yarkent şehri (Shache), Şıncan-Uygur Özerk Bölgesi'nde bulunur. Marko Polo şunları kaydetmişti: "Shache sakinleri (Ya Er Kan / Yarkent) çoğunlukla İslam'dı (Mu Su Lu Mang) ve yalnızca birkaç Nesturi keşişi ve Ya Ge keşişiydi." Nesturilik'in bu bölgeye ne zaman geldiği tespit edilememiştir.²⁵

Semer kand Şehri

Çin, Avrupa ve İslam yazılı kaynakları, Semer kand'ın Orta Asya'da iyi bilinen bir Nesturilik merkezi olduğunu kaydetmişlerdir. Semer kand'taki Nesturilik'e inananlar, İsa'nın doğumunu anmak için Cha Hetai'n (Çağatay) desteğiyle bir kilise inşa ettiler. Cha Hetai (Çağatay), Huilerin evinden bir taş aldı ve Nesturi

24 Marko Polo'nun Yolculukları, Mu Le, Xi Bo tarafından çevrilmiştir, s. 143.

25 Marko Polo'nun Yolculukları, Mu Le, Xi Bo tarafından çevrilmiştir, s. 143.

Hristiyanlar, bu taşı mermer ayağı desteklemek için kiliselerine koydular. Böylece Semerkand'ın Huileri (Müslümanlar), Cha Hetai'dan (Çağatay) korktu ve onun emirlerine uydu. Çin kayıtları, esas olarak Yuan Hanedanlığı'ndaki Liang Xiang'ın Daxingguo Tapınağı'ndaydı. Liang Xiang ve Marko Polo'nun aşağıdaki ifadeleri muhtemelen aynı kaynaklardandır. Marko Polo şunları söylemiştir: Semerkand sakinleri Nesturilik'e inananlar ve Huilerdi (İslam). Moğol Han'ının kardeşi Cha Hetai (Çağatay), Hristiyan olarak vaftiz edilmişti.

Cha Hetai'nin (Çağatay) ölümünden sonra, iktidar Haidu'ya (Kara Hülagu) geçti. Ancak, Haidu (Kara Hülagu) Nesturi Hristiyan (Ye Ke Li Wen) dininden nefret ettiği için Semerkand'ın Huileri, taşı geri istedi. Nesturi Hristiyanlar bu taşın onlara ait olduğunu kabul etmelerine rağmen, taşın kilisenin yapımı için kullanıldığını göz önünde bulundurarak satın almak istediklerini beyan ettiler. Ancak, Huiler bu taşı geri almakta ısrar etti ve Haidu'nun (Kara Hülagu) desteğini aldılar. Haidu (Kara Hülagu), Nesturi Hristiyanlara 2 gün içinde taşı iade etmelerini emretti. Emri aldıktan sonra, büyük bir üzüntü ve endişe içinde bulundular ve ne yapacaklarını bilemediler. Çağatay'ın ölümünden sonra, taraftarlarını kaybettiler, böylece durumu ne para ile çözebildiler, ne de bu iyi inşa edilmiş, büyüleyici kiliseyi bu taş olmadan ayakta nasıl tutacaklarını bilebildiler. Bu yüzden İsa Mesih'e dua ettiler, merhametini istediler ve başlarındaki belayı defetmesi için yardımını dilediler.

Sonra bir mucize oldu, İmparator Haidu'nun (Kara Hülagu) emrettiği gibi, taşı geri verme zamanı geldiğinde Nesturiler talep edilen taşların üzerinde duran sütunların, İsa Mesih'in iradesi ve güçleri tarafından, kendi temellerinden yaklaşık 3 metre yukarı doğru kendi kendine yukarı doğru hareket ettiklerini ve sütunların altında hâlâ taşlar varmış gibi durduklarını gördüler. O günden itibaren, sütun desteksiz olarak asılı kaldı. Sonuçta, Huiler hayal kırıklığına uğradı ve taşı alıp gittiler.²⁶

İsa Mesih'in doğaüstü gücü elbette irrasyoneldir, ancak bu hikaye Hristiyanlar (Ye Ke Li Wen) ile Moğol döneminin Semerkand'ındaki Huiler (İslam) arasındaki savaşı yansıtır. Bu savaşta Hristiyanlar (Ye Ke Li Wen) Moğol hükümdarları tarafından desteklendi. Ermenistan (Kilikya) Kralı I. Hetum'un kardeşi Shampad'ın (Sempad), 7 Şubat 1248'de Semerkand'tan kendi ülkesine gönderdiği mektup, Hristiyanlık (Ye Ke Li Wen) ile Huiler (İslam) arasındaki mücadeleleri yansıtıyordu. Bu mektup ayrıca Nesturilik'in Moğollar arasındaki nüfuzunu açıkladı ve Han'ın kendisi Büyük Han Güyük'ün (Gui You) yakın zamanda bu ortodoks inanca döndüğünü söyledi. Sempad ayrıca yerel kiliseyi ziyaret etti ve Mesih'in bir tasvirini gördü ve üç bilgeyi okudu. Sempad ayrıca şöyle dedi: "İslam halkı onlara (Hristiyanlara) kötü muamele etti ve şimdi de geçmişte yaptıklarının iki katı acılara katlandılar."²⁷

26 Marko Polo'nun Seyahatleri, Mu Le, Xi Bo tarafından çevrilmiştir, s. 143-146.

27 Barthold: Moğol istilasına dek Türkistan, Rus Külliyyatı, s. 569-570.

Shu Zha Ni kitabında da benzer kayıtlar var. Kitap şöyle diyordu: Semerkandlı bir Seyid (prens, efendi, lider vb. anlamına gelir) İslami ay (Hicri) takvimine göre 657'de (M.S. 1259) Delhi Şehri'ne geri döndü. Seyid'in adı, "Ashraf-ud-din" idi, her nesilde ailesinden imam (İslam din adamı) vardı ve Semerkand'taki "Nur-ud-Di-A'ma" tapınağında çalışıyordu. Şöyle dedi: "Semerkand Şehri'nde İslam'ı kabul eden bir Nesturi Hristiyan (Die Xie) var. Ayrıca Çin'de hiçbir dine inanmayan Moğol vardı, Nesturilik'i vaaz etmeye başladı. Kentteki Nesturi Hristiyanlar (Ye Ke Li Wen), Huilerin (İslam) inananlarını kandırdığından şikayet ediyorlardı. Moğol yöneticiler İslâm'ı kabul eden genç adamın kendilerine getirilmesini emrettiler ve genç adamı çeşitli baskılarla İslam'dan vaz geçmeye zorladılar, ancak bu girişim başarısız oldu. Böylece Moğol yöneticiler öfkelenildiler ve ona ölümüne işkence ettiler. Semerkand'taki Huiler, bu olayları Kıpçak Hanı Berke'ye şikayet ettiler ve Berke Nesturilik'e inananları baskı altına aldı. Tüm inananlar kilisede toplandıklarında, hepsi tutuklandı ve kilise de yıkıldı."²⁸

Semerkand, Orta Asya'da geleneksel Nesturilik'in merkeziydi. İspanyol elçisi Ruy González de Clavijo Semerkand'da 1404'e kadar kaldığı süre boyunca şunları gördüğünü söylemişti: "Bu yerde, İslam'a inanan halkın yanı sıra, Ermeniler, Yunan Ortodoksları, Yakubi Hristiyanları ve Nesturiler var"²⁹

(V) Çin Topraklarında Nesturilik (Qin Jiao)

Yuan Hanedanlığı'na girdikten sonra, kuzeybatı bölgesindeki Nesturilik'e inanan kabileler Cengiz Han tarafından bastırıldığı için, Nesturilik'e inananlardan bazıları ülke çapında göç etmek zorunda kaldı, bu yüzden Nesturilik Çin topraklarına yeniden girdi.

Yuan Hanedanlığı'nın yazılı kaynaklarında, Yekelewen "Ye Ke Li Wen" ismi sıklıkla görünmektedir. Moğol dilinde, Ba Si Ba olarak hecelenen bu kelimenin çoğul hali aslında "Erkeud" idi; bunun için Nesturilik ve onun rahipleri ve inananlarına atıfta bulunmak için kullanılan Shi Mo Juan Hua'nın 6. cildine bakınız. Yakınçağda, Güney Ordos'ta vücudun susam yağı ile yağlanması ve cesetleri haç ile koyma geleneklerini hala sürdüren Erkud kabilesi denilen bir Moğol halkı yaşıyordu. Kabilelerini "Erkud" olarak adlandırdıklarından, Nesturilik'e bağlı olmaları muhtemeldir.³⁰

Yuan Hanedanlığı'ndaki Nesturi Hristiyanlardan sorumlu olan hükümet dairesi, 1289'da, imparatorluğa bağlı üst düzey bir bölüm olan Zong Fu Dairesi idi. "Bu daire Ma Er HaXi, Lie Ban, Nesturi Hristiyanlar (Yekeliwen), kilise inşa etme ve diğer işlerden sorumluydu."³¹

28 Asya Muhammet Hanedanlığı Tarihi, Londra, 1881, s. 1287-1290.

29 Clavijo'nun Doğusu, Yang Zhanjun tarafından çevrilmiştir, Ticari Basın, 1957, s. 157.

30 Tian Qingbo: Ordos, Fu Jen Katolik Üniversitesi Dergisi, Cilt 9, s. 14.

31 Yuan Yetkililerinin Tarihi.

Ma Er Haxi, Süryanice Mar (ermiş, aziz) Hasia'nın (Havarilik) transliterasyonuydu; Mar Hasia Nesturi yüksek piskoposluk rütbesiydi. Diğer Çin tarihi verilerinde, bazen Mali Ha Xi Ya olarak çevrilmiştir.³²

"Yalan Yasağı", Nesturi keşişler için bir unvan olan Süryanicedeki Rabban'ın transliterasyonuydu. Diğer din adamları gibi, onlar da Juan (vergi) muafiyetinden yararlandılar. Nesturi Hristiyanlar (Yekelewen) (Ye Ke Li Wen) ,den sorumlu olan bölümler ülkenin bütün bölgelerine dağılmıştı ve sayıları 72' ye kadar ulaştı. Saray'ın Chong Fu Dairesi'nin Katolik misyonerlik faaliyetlerini yönetme yetkisi olup olmadığı belli değildi. Nesturilik Çin iç kesimlerine kuzeybatı bölgesi üzerinden Yuan Hanedanlığı döneminde yeniden girdi ve Yuan Dadu'da³³ kuzeybatının çoğu yerinde ve hatta Yangtze Nehri bölgelerinde bile Nesturilik'e inananlar vardı.

Yuan Da Du (bugünkü Pekin), Yuan Hanedanlığı'nın politik merkezi idi, bu yüzden Hristiyanların savaştığı "sıcak nokta" bölgesi haline gelmişti. Yuan Dadu'daki Nesturilik'in etkisi oldukça büyüktü ve Fangshan San Pen Dağı'ndaki Dadu yakınındaki kalıntılar günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Monte Corvino'lu John (1247-1328) Fransiskan tarafından yazılan mektupta şöyle deniliyordu: Hristiyan adını taşımayı kabul eden, ancak Hristiyan dininden çok sapmış olan Nesturiler, o yerlerde o kadar güçlenmişler ki, başka bir dini gelenekten olan bir Hristiyanın çok küçük bir kilise yapmasına ya da herhangi bir öğretiyi kendilerinden farklı yayımlamasına asla müsaade etmezler. Bu bölgelere hiçbir havari ya da onların müritleri gelmedi. Ve böylece, yukarıda belirtilen Nesturiler, doğrudan ya da rüşvet verdikleri başkaları aracılığıyla, bana zulmün en keskinini gösterdiler. Çünkü efendimiz Papa hazretleri tarafından gönderilmediğimi, büyük bir casus ve sahtekâr olduğumu söylediler; ve bir süre sonra İmparator için muazzam değerde hediyelerle beraber gönderilen bir elçinin olduğunu açıklayan, ancak Hindistan'da o elçiyi öldürdüğünden bahseden ve ona emenet edilenleri çaldığımı beyan eden sahte hikayeler ve tanıklar ürettiler. Ve bu entrikalar ve iftiralar beş yıl kadar sürdü."³⁴

Nesturilik'i Semerkand (Yangtze Nehri'nin güneyinde) bölgesinde yayan en önemli kişi Marko Polo tarafından sözü edilen "Mar Sarghis" (Ma Xue Si Ji Si) idi. Zhi Yuan'ın 14. yılında bir memurun Zhen Jiang Fu Yolu'ndaki köşkünde çalıştı ve görev süresi boyunca biri Hangzhou'da olan 7 kilise inşa etti. Zhenjiang'daki birçok tapınağın en ünlüsü Daxingguo Tapınağı idi. Bu bölgelerdeki hem yetkililer hem de halk tarafından kullanılan Nesturi tapınakların sayısı 70'e ulaşmıştır. Nesturilik adına yapılanları kaydeden Da Xing Guo, Yuan Hanedanlığı döneminde Han halkının

32 Bakınız Liang Xiang: Daxingguo Tapınağı ve Shunzhen Jiang Cilt 9; Xia Nai: Quanzhou'daki Yekelewen (Ye Ke Li Wen) (Nesturi) İki Dilde Yazılmış Mezar Taşları, Kültürel Eserler Dergisi, Sayı, 1981/1.

33 Dadu, Pekin (Dadu denir-Hanbalık'ın büyük başkenti)

34 Bkz. Monte Corvinolu John, Moğolistan'a Elçi Olarak Hizmet Etme, s. 224-227. Ayrıca bakınız: <http://www.thenagain.info/Classes/Sources/MonteCorvino.html>.

Nesturilik hakkındaki bilgilerini yansıtan tek yazılı kaynaktı. Bu kaynağın tam metni artık yoktur ve sadece özeti *Zhi Shun Jiang Cilt 9*'da bulunabilir.

Metinde şöyle yazıyordu: "Semiz Kent (Xue Mi Si Xian), Orta Ovalar'ın kuzey-batısında 10.000 milden daha uzaktı ve Nesturilerin (Ye Ke Li Wen) ilkelerini vaaz ettiği yerdı." Onlara nasıl vaaz verileceğini sorarsanız şöyle yanıt verirlerdi: "Bu bölgede 12 'haç (Hristiyan)' tapınağı vardı ve içinde 40 chi yüksekliğinde ve tahtadan yapılmış bir Budha vardı. Mu Le ve Ji Le her ikisi de Mar Elijah'ın (Elias/İlyas) transliterasyonudur. 'Bu ruh yüz yıldan fazla sürdü' sözünü Yunan takvimi olarak görüyorlardı. Yunan takviminin 1500 yılının başlangıcında (M.S. 1190), gerçekte yüz yaşından daha yaşlıyken ölen Mar İlyas (Elias / İlyas) adlı bir piskopos vardı."³⁵

Bu kayıt ile Marko Polo'nun Semerkand'ın kutsal tapınağı efsanesinin kaynağı açıkça aynıydı. Burada adı geçen "Xuemi Sixian", Samaritan Türkçesi olan "Semiz kent" adının transliterasyonuydu, Li Fei Cheng anlamına geliyordu ve ayrıca Yuan Hanedanlığı'nda Xue Mi Si Gan, Xie Mi Si Gan ve Xun Xi Gan vb. şeklinde de yazılıyordu. "Semiz kent" in iki adından (Daxing Guo Tapınağı'ndaki Xuemi Sixian ve "Mar Sargis" (Ma Xueli Jisi)) büyük ünlü uyumu kuralının kullanımını sezebiliriz, bu "Mar Sargis'in" (Ma Xueli Jisi) Semerkand'daki Türk dilini kullananan Nesturi bir aileden geldiğini gösterir. Nesturilik'in öğretilerine gelince, Daxing Guo Tapınağı'nda şunlar yazılıydı: "Nesturilik'in öğretileri Tian Zhu'dan farklıdır."³⁶

Zhenjiang, Nesturilik'e inanan halkın öğretilerini vaaz ettiği önemli bir bölgeydi. Ayrıca, başkaları tarafından yaptırılmış çok sayıda haç (Hristiyan) tapınağı vardı. Marko Polo'nun yazdıklarına göre, Zhenjiang kenti ile bir nehir tarafından ayrılan Yangzhou kentinde üç haç Nesturi tapınağı vardı.

Marko Polo'ya göre, Hangzhou'da sadece bir Nesturi kilisesi vardı; burası şüphesiz "Mar Sargis" (Ma Xue Li Ji Si) tarafından oluşturulmuş tapınaktı, yani burası Nesturi (Da Pu Xing) Tapınağı idi. Ming Hanedanlığı dönemine girdikten sonra, Jiang Qiao'nun doğusunda bulunan "Shi Fang Tapınağı" kalıntıların adı "San Tai Fu Salonu" olarak değiştirildi.³⁷

Yuan Hanedanlığı'nda, Yangtze Bölgesi'nin güneyindeki Nesturilik'i denetlemek için uzman yetkililer sorumluydular. Moğollar'a göre, İran'dan getirilen Mingjiao dini (Maniheizm) ile Hristiyan Nesturilik arasında önemli bir fark bulunmuyordu. Bu yüzden Moğollar, Nesturilik'e inanan ve dili Türkçe olan Wanggu (Ongud, Öngüd) soylularını (bölgedeki bir kabile) din işlerini yönetmek için görevlendirmişti. Bu görevliler özellikle "Mingjiao (Maniheizm) ve Qinjiao (Nesturi Hristiyan) dinlerinden sorumluydu".³⁸

35 Bkz. Jiangsu Eyaleti, Zhenjiang Hristiyanları s. 635.

36 Bkz, Zhishun Zhenjiang Kitabı (Zhishun saltanatından Zhenjiang'ın yerel gazetesi), Cilt 9, Keşif Tapınağı.

37 Bkz. Tian Rucheng tarafından yazılmış Batı Gölü Turu (Shi'de 1526).

38 Moğol Bozkırları ve Baykal Gölü çevresindeki ormanlar, Tatar, Wongjiqa, Mierqi, Woyela, Kerait (Kelie), Naiman ve Wanggu gibi birçok büyük kabileye de ev sahipliği yaptı.

Yukarıdaki ana bölgelere ek olarak, diğer bölgelerde başka Hristiyan mezhepleri de vardı. Kırmızı kent (bugünkü Yunnan, Kunming) sakinleri gibi Nesturilik'e inanan (Nie Si Laisi) bazı insanlar vardı. Liaodong bölgesinde Nesturilik'e inananlar önemli ölçüde yoğunlukta idi. Prens Nayan³⁹ liderliğindeki isyanda, Nesturi Hristiyanlarını harekete geçirmek için savaş bayrağına Hristiyan haçı çizilmişti.

Nayan'ın başarısızlığından sonra, yerel Nesturi Hristiyanlar aşağılandılar ya da Çin içlerine göç etmek zorunda kaldılar. Eski Liaodong kentinin kalıntılarındaki Nesturi Hristiyanlara ait (Yuan Hanedanlığı döneminden kalma) kalıntıları'nın bulunması isyandan sonra hâlâ bu bölgede yaşayan Hristiyanların olduğunu kanıtlamaktadır.

IV.IV. Yahudilik

(I) Çin'e Göç Eden Yahudiler

Eski zamanlarda, Yahudiler zaten Çin'de yaşayan ve ticaret etmeye gelen yabancı tacirler arasındaydı. Tang Hanedanlığı döneminde keşif gezisi daha önce görülmemiş bir zenginliğin kapısını açtığı için Nesturilik ve Maniheizm Çin topraklarına girmişti. Han Hanedanlığı tarihinde Yahudilerin Çin'e geldiğine dair kesin bir kayıt olmamasına rağmen, o zamanlar Çin'de yaşayan Yahudiler olduğu şüphesizdi. Ebu Zaid el-Hassan'a göre, Tang Hanedanlığı sonlarındaki Huang Chao isyanları sırasında, Guangzhou ele geçirildi ve Yahudiler, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Zerdüşterler dahil olmak üzere yaklaşık 12.000 kişi idam edildi.⁴⁰

Arap coğrafyacı Ali Masudi de aynı şeyleri yazmıştı. Guangzhou'da oturan Yahudiler muhtemelen deniz yolculuğuyla Çin'e gelmişlerdi.

1901 yılında Aurel Stein, Hetian'ın kuzeydoğusundaki Luo Fu yakınında İbranice harflerle yazılmış yeni bir Farsça mektup buldu. 1908 yılında Bo Xihe, Dunhuang'da bir İbranice dua buldu. Bu buluntu Tang Hanedanlığı dönemine ait kalıntılar arasında sınıflandırılmıştır. Bu buluntu, deniz yolculuğunun dışında, Yahudilerin bir kısmının Çin'e karayolundan geldiğini göstermektedir.

Song Hanedanlığı döneminde, Yahudiler Kaifeng'e yerleştiler ve 1163'te bir Zhu Hu Yuan (Yahudi manastırı) inşa ettiler. Manastır daha sonra uzun yılların ihmali nedeniyle ağır hasar gördü, ama neyse ki şu anda onunla ilgili dört yazıt vardır. Bu yazıtlar sırasıyla Ming döneminin Hongzhi saltanatının 2. yılında (1489), Ming döneminin Zhengde saltanatının 7. yılında (1512) ve Qing İmparatoru Kangxi'nin

39 Nayan, Moğol İmparatorluğu'nun Borjigin kraliyet ailesinin prensi idi. Moğolistan, Kubilay Han'a karşı kayda değer ve ciddi bir isyan çıkardı. Nesturi bir Hristiyan idi. Nayan'ın bildiklerinin çoğu Venedikli gezgin Marko Polo tarafından kaydedildi.

40 Francois. Renault, Arapların ve İranlıların Hindistan ve Çin'e Seyahatleri, Vol. 1, Paris, 1945, s. 64; Zhang Xingzhi, Çin ve Batı İletişiminde Tarihi Eserlerin Derlemesi, Cilt 2, Zhonghua Kitap Şirketi, 1977, s. 207-208.

saltanatında (1663, 1697) kazınmıştır. Bu 4 yazıt, Çin'deki Yahudiliğin tarihini incelemek için değerli orijinal belgelerdir ve bu konudaki Çinli ve yabancı akademik yazıların ana kaynaklarıdır.

Yuan Hanedanlığı'nın başlangıcından itibaren Çin'de Yahudilerle ilgili çok sayıda tarihi kayıtlar vardı. Çin'in Yuan Hanedanlığı tarihi yazılı kaynaklarında, Yahudilere Zhuhu, Zhu Hu veya Zhuhu Hui Hui deniliyordu ve onlar "Se Mu Halkı"na (Yuan Hanedanlığı döneminde bir tür sosyal tabaka idi) tabakasına mensuptu. Yahudilere İbranice'de "Yahudiler" deniyordu ve Araplar ve İranlılar da bu ismi kabul ederek Yahudileri "Yahud" olarak adlandırıyorlardı. Muhtemelen Han halkının çok duyduğu Yahud'un adı, Türk dilini konuşan Kıpçak halkı vasıtasıyla okumuştı ve Kıpçak lehçelerinde "y" "j" olarak telaffuz ediliyordu, bu nedenle Çince "Zhuhu" olarak yazılmıştı. Çince "Hui Hui" kelimesi mutlaka Çin Yuan Hanedanlığı döneminde Müslümanları temsil etmiyordu, ancak Çin'in "Batı Bolgeleri" ile neredeyse eş anlamlıydı. Aynı zamanda Yahudilik ve İslam arasında pek çok benzer uygulamalar vardı, bu yüzden yahudiler için "Zhuhu Hui Hui" sözcüğü kullanılmıştı.

Yuan Hanedanlığı Tarihi adlı kitap da bir olayı kaydetmişti: "Yuan döneminde, İmparator Zhi'nin hükümdarlığının 16. yılının Aralık ayında (M.S. 1279), Hui'ler sadece kendileri tarafından kesilmiş olan koyunları yiyordu, bu yüzden yerel halk çok sıkıntı çekiyordu. İmparator öfkeyle, 'Hepiniz kölelersiniz ve beni dinlemeyip, kurallarıma uymamaya nasıl cüret edersiniz?' dedi. Bu yüzden İmparator, Hui Hui halkına sadece kendilerinin kestiği koyunları yemelerini yasakladı."⁴¹

Moğollar koyunları keserlerken göğsünü yarıyorlardı, Müslümanlar ve Yahudilerden oluşan Huiler de boğazını kesiyorlardı. Huilerin görüşüne göre, Moğollar koyunları murdar etmekteydi. Yuan Hanedanlığı'nda, Hui kökenli ve Yahudi tacirler, ticari sefer yollarından geçerken yiyecek temin etme ayrıcalığından yararlanma imkanı vardı, ancak onlar için hazırlanan kuzu etini temiz olmadığı gerekçesiyle yememişlerdi ve üstelik kesimlerin kendileri tarafından yapılmak istenmesi de kervansarayları işleten insanlar arasında memnuniyetsizliğe sebep olmuştu. Bu olay saraya bildirildiği anda, İmparator Kubilay Han, Huilerin kendilerine ikram olarak sunulan kuzuyu yemeyi reddetmelerini yasaklayan bir emir çıkardı. Olay, *Yuan Hanedanlığı Tarihi*'nin kayıtlarına göre Yahudilerle ilgili değildi, yalnızca Huileri ilgilendiriyor gibi görünüyordu, ancak gerçeği doğrulamak için yine de başka belgelere ihtiyacımız var.

13. ve 14. yüzyılda İran Yili Han (İlhanlı) tarihçisi Reşidüddin Hemedânî tarafından yazılmış olan *Câmi'ut Tevârih*'de şöyle bir hikaye kaydedilmişti:

"Huoli, Barhu ve Jilijisi'den bir grup Hui taciri, Hehan Sarayına özel bir deniz kuşu ve beyaz kartalı baş olarak vermek amacıyla geldiler. Hehan çok hoştu ve

41 Bkz. Yuan Hanedanlığı Tarihi.

onlara yiyecek verdiler, ancak onlar verilen yemeği reddettiler. Hehan onlara nedenini sorduğunda yemeğin temiz olmadığını söylediler. Hehan çok sinirlendi, Hui ve Hristiyan halkının Moğolların yaptığı gibi koyunları öldürmek için onların göğsünü yarıp açamadıklarını ve koyunun boğazını kesmek zorunda olduklarını söyledi. Koyunları eskisi gibi kesenler ölüm cezasına çarptırılacaktı ve eşleri ihbarcıya verilecekti".⁴²

Daha sonra, Rashid-al Din yazmış olduğu *Câmi'ut Tevârih* adlı kitabında, Nesturi Ngai-Sie'nin Huilere saldırmak için bu fırsatı nasıl kullandığını açıkladı. Rashid-al Din'in kaydettiği şeyin, Yuan Hanedanlığı Tarihi Koleksiyonunda belirtilenlerle aynı olduğu açıktır. Bununla birlikte, Çin'de bu olaylar olurken, Yuan Hanedanlığı Tarihi, Hui halkını kervansaraylarda kendilerini ağırlayanların sundukları yemekleri yemeyen insanlar olarak açık bir şekilde tanımlamıştır, ancak bu haberler İran'a geldiği zaman Hui halkının Kubilay Han'ın kendilerine verdiği yemekleri yemedikleri söylentisi yayılmıştı.

Ancak, Çin Yuan Hanedanlığı Tarihi, Kubilay Han'ın kararnamesinin orijinal metnini kaydetmemişti. Aksine, *Câmi'ut Tevârih* eseri, Kubilay Han'ın düzenlemeleriyle ilgili daha ayrıntılı kayıtlara sahipti. Özel öneme sahip olan şey Huilerin yanı sıra "İncil öğretilerinin" emirlerde bahse konu olması gerçeğiydi. Burada "öğretilere inanan insanlar" Farsça olarak Hristiyanlara ve Yahudilere atıfta bulunuyordu. Bu Yuan Hanedanlığı Tarihi'ne ve *Câmi'ut Tevârih*'in Farsça sürümüne ek olarak, Yuan Hanedanlığı Kararnameleri ve Düzenlemeleri'nde de bulunabilir. Metin aşağıdaki gibidir:

"Kuzunun Boynunu Keserek Açma Yasağı: Yuan Hanedanlığı'nın 16. Yılı'nın 24 Aralık'ında, İmparator Cengiz Han doğdu ve bunu kutlamak için çevre kabilelere bol miktarda yiyecek dağıtıldı. Ancak, Hui halkı bu yiyecekleri kabul etmedi. Saraydan Moğollar, 'Siz (Huiler) bizim tarafımızdan yönetildiniz, ancak Moğol yemeklerini yemediniz, bu yüzden hepiniz kanunları çiğnediniz' dediler. Bu nedenle, bu günden itibaren, koyunların boynunu kesip açarak yiyen kim olursa olsun cezalandırılacaktır. İhbarcı, para ile ödüllendirilecektir."⁴³

Kod 57'de kaydedilmiş olanın, Tarih Koleksiyonu'ndaki orijinal metin olduğu açıktır. Kod 57'deki kayıtlara göre, Mu Su Lu Mang (Müslüman) Huiler, yalnızca Shu Hu Huilerine atıfta bulunuyor, bu nedenle "İncil halkı" sadece Yahudilere atıfta bulunuyor, Hristiyanları kapsamıyor.

Yuan Hanedanlığı'ndaki Yahudilerden söz eden birkaç Çin ve yabancı tarihsel materyal daha vardır. Yang'ın Shan Ju Xin Hua'sına göre, "Hangzhou'daki Şeker Bürosu yetkililerinin hepsi zengin Zhu Hu ve Hui tacirlerdi". Burada 'Zhu Hu', 'Zhu Hu'yu (farklı Çince karakterlerle aynı telaffuz), yani Yahudileri ifade eder.

42 *Câmi'ut-Tevârîh*, Reşidüddin Hemedâni tarafından yazılmıştır, Tahran, Farsça Baskı, s. 654.

43 Tayvan Fotokopileri, Yuan Hanedanlığı Kanunu, Cilt XIX, Kod 57.

Muhtemelen Yahudiler ve Huiler, şeker üretme teknolojisinde ustalaşmışlardı, bu yüzden Hangzhou'daki şeker üretimine hakimdiler. Hangzhou'daki Ming Hanedanlığı'nın Yahudileri, şeker teknolojisinde ustalaşan "Zhu Hu"nun torunlarıydı. Hangzhou'ya seyahat eden ve tarihe geçmiş olan Faslı bir gezgin olan İbn Tatu, Hangzhou'da çok sayıda Yahudi olduğunu ve bir cemaatleri olduğunu söyledi. Şehrin ikinci bölgesinde, onlar için "Yahudilerin Kapısı" adı verilen bir kapı bile vardı. Böylece, İbn Tatu'nun kayıtları Çin'in tarihi verilerini desteklemektedir.

(II) Kaifeng'in Yahudi Cemaati

Çin Yahudilerine ilk dikkat çeken kişi 17. yüzyıl başlarında Katolik Cizvit misyoneri Matteo Ricci idi. Ming Hanedanlığı döneminde (1582) Çin'in güneyine geldi. 1601'de Matteo Ricci Pekin'e ulaştı. 1605 yılının Haziran ayının sonlarında, Çinli bir Yahudi, Matteo Ricci hakkındaki haberleri duyarak Pekin'e geldi ve onu ziyaret etti. Bu kişi Ai Tian'dı. Matteo Ricci'ye göre, Ai Tian aşağıdakileri anlatmıştı:

Henan Eyaleti'ndeki Kaifeng'de 10 ila 12 Yahudi vardı. Ayrıca, koyun derisine yazılmış ve beş veya altı yüz yıllık bir geçmişli olan Mozaik Beş'in derlendiği bir Yahudi tapınağı vardı. Ai Tian Yahudi ailelerinin bulunduğunu Hangzhou'da ayrıca Yahudi tapınaklarının da bulunduğunu söyledi. Başka bölgelerde de Yahudiler vardı, fakat Yahudi tapınakları yoktu. Hangzhou'daki Yahudi ailesi, Yuan Hanedanlığı'ndaki şeker bürosu yetkililerinin soyundan gelmiş olmalıdır.

Yahudiler Huiler gibi domuz eti yemedikleri için, sıradan Han sakinleri onlar ile Huiler arasındaki farkı ayırt edemiyorlardı. Kaifeng'de (Bugünkü Henan eyaletinde) birçok Hui vardı ve Yahudiler onlardan hoşlanmazdı ya da onlarla temas kurmazdı. Ai Tian kendine "Yi Ci Le Ye", yani İsraili diyordu. Yahudilerin bu isimlerini bilmiyorlardı, ancak yalnızca "Ya A Jue Wu" (Yakup'un) ataları olduğunu biliyorlardı. Ai Tian, Eski Ahit'teki bazı hikayelerden bahsetti ve İsrail'de Musa'nın yönettiği 12 kabilenin varlığından haberdardı. Ai Tian, Matteo Ricci'ye, resmi bir iş için sınavlara girmek için Pekin'e geldiğini söyledi. Ziyaretin nedeni sadece merakından değil, aynı zamanda tanınmak istediği içindi. Katoliklik ve Yahudilik arasındaki farkı anlamadığı için ziyareti habersiz yapmıştı.

Üç yıl sonra, 1608'de Matteo Ricci, Kaifeng'e bir Çinli Katolik yolladı ve Ai Tian'ın söylediklerini doğruladı ve Çinli Tevrat'ın ilk beş bölümünün (Pentateuch) bazı bölümlerinin metnini de geri getirdi. Kaifeng'de muhafaza edilen Tevrat'ın bölümlerinde kullanılan İbranice'de hiç ünlü yoktu. Tevrat'ın eski versiyonuydu ve Belçika Anversli kitapçı Christopher Plantin'in 16. yüzyıl İbranice Tevrat metniyle örtüşüyordu.

Matteo Ricci'nin kendisi İbranice bilmiyordu, bu yüzden Kaifeng'e tekrar Çinli birini gönderdi ve Kaifeng Yahudi tapınağının hahamına (Yahudilerin din adamı) bir mektup gönderdi. Matteo Ricci, Pekin'de kendine ait ölümlü dünyaya gelen Mesih'in sözlerinin ve davranışlarının yazılı olduğu Eski Ahit ve öğretiler olduğunu

söyledi ve fakat buna karşın Kaifeng'deki Haham, Mesih'in henüz dünyaya gelmediğini ve yüz bin yıl geçtikten sonra kurtarıcının geleceğini söyledi.

Matteo Ricci ve Kaifeng Yahudileri arasındaki tartışma, Yahudilik ile daha sonra Yahudilikten türeyen Hristiyanlık (Katolik) arasındaki temel farkı göstermişti. Yahudilik, kurtarıcı bir Mesih'in dünyaya gelip Yahudi halkını koruyacağına inanırken, Hristiyanlık, İsa Mesih'in kendilerini kurtaracaklarını umdukları Mesih olduğuna inanıyordu.

Matteo Ricci'nin, Batı Bölgeleri'nde prestijli bir misyoner olduğunu bilen Kaifengli Haham, Kaifeng Yahudi Tapınağı'nı onun yönetmesini istediğini dile getirdi. Tek koşul Matteo Ricci'nin domuz eti yememesi ve Yahudiler'le birlikte yaşamak zorunda kalmasıydı. Bu, Kaifeng'deki Çin Yahudileri'nin Yahudilik ve Katoliklik arasındaki farkı anlamadıklarını gösteriyordu.

Matteo Ricci ve Kaifeng Yahudileri arasındaki iletişimden sonra, biri Ai Tian'un yeğeni olan üç Yahudi, Kaifeng'den Pekin'e gelip Katolikliğe dönme isteklerini dile getirdiler. Matteo Ricci'ye Kaifeng'deki Yahudiliğinin hızla gerilediğini ve insanların İbranice bilmediğini söylediler. Dahası, Haham ölmüştü ve oğlu gençti ve Yahudiliğe aşına değildi. Matteo Ricci derhal Vatikan'a, en kısa sürede misyonerlerin Kaifeng'e gönderilmesinin uygun olduğunu bildirdi. Cizvitler, Çin Yahudilerini Katolik Kilise'sine çekmek istedi ve onları Katolikliğe inanmaya teşvik etti. 1628'de Cizvitler, Kaifeng'de Yahudi Tapınağı'na çok yakın bir misyonerlik üssü kurdu.

Batılı İncil bilimcilerinin metnin doğruluğu hakkında kuşkuları var ve konuyla ilgili birçok tartışma yaptılar. Avrupa Kilisesi, eski Yahudilerin İsa'nın doğumuyla ilgili kehanetleri Eski Ahit'ten çıkardıklarından şüpheleniyordu. Çin Yahudileriyle iletişime geçtikten sonra, Cizvitler yavaş yavaş başka bir fikir daha ürettiler: Eski Tevrat'ı Kaifeng Yahudilerinin elinden aldılar ve karşılaştırmalı çalışmalar yaptılar, ancak Kaifeng Yahudi Tapınağı, yaklaşık dört yüz beş yıllık olan bu İbranice Tevratı geri aldı. Ünlü bir Alman filozof olan Leibniz de bu soruya büyük önem verdi. Leibniz, 18. yüzyılın başlarında Cizvitlere, Batı dünyasından izole edilen Kaifeng Yahudilerinden eski Tevrat'ı alma arzusunu ifade eden birkaç mektup gönderdi. Bununla birlikte, Kaifeng Yahudileri eski Tevrat'ı el üstünde tuttular, ancak kitabın satışını kabul etmediler ve onu Tanrı'nın lütfu olarak kabul ettiler, ancak bunun kopyasını vermeyi de kabul etmediler.

Kaifeng'deki Çin Yahudileri hakkında araştırma yapan ilk kişi, "Avrupa Konfüçyüsü" olarak bilinen ve İbranice bilen İtalyan rahip Juliu Aleni oldu. 1613'te Roma Curia'nın (Roma Katolik Kilisesi'nin merkezi yönetim organı) görevlisi olarak Kaifeng'i ziyaret etti. Kaifeng Yahudi Tapınağı'nı gördü ama eski Haham ölmüştü. Onu tapınağı ziyaret etmeye götüren insanlar, kitaptaki sır perdesini kaldırmayı reddetti, bu yüzden Kaifeng'in İbrani Tevratı'nı göremedi.

Kaifeng Yahudi topluluğuyla ilgili ayrıntılı rapor, bir yüzyıl sonra Kaifeng'i ziyaret eden Portekizli P. Jean-Paul Gozani, Fransız P. Jean Domenge ve P. Antoine Gaubil tarafından yayınlandı.

P. Jean-Paul Gozani, 1704'te Kaifeng'i ziyaret etmesi için doğrudan Roma Kilisesi tarafından atandı. Orada yaşayan Yahudiler tarafından sıcak karşılandı. Eskiden Kaifeng'te çok fazla Yahudi olduğunu öğrendi, ancak ziyaret ettiğinde yalnızca yedi soyadı kalmıştı: Zhao, Jin, Shi, Gao, Zhang, Li ve Ai. P. Jean-Paul Gozani, Yahudi tapınağını ziyaret etti ve Haham tarafından muhafaza edilen çeşitli yazıt levhaları ve 13 tabla gördü, bunların yukarısında ağ örtüyle kaplı 13 niş veya oyuk vardı ve bunların içinde 13 cilt kutsal kitap duruyordu. Bu kitaplardan biri Musa'yı anmak için kullanılıyordu, diğer iki altı cilt İsraililerin 12 kabilesini anmak içindi. Ciltler koyun derisiydi ve İbranice yazılmıştı. Ayrıca, çeşitli "diğer kutsal yazılar" denilen şeylerin muhafaza edildiği bazı kutular vardı. P. Jean-Paul Gozani İbranice okuyamadığından bunları anlayamadı.

Kaifeng Yahudileri dinlerine, ataları Batı Bölgelerinden gelmiş olan "Yi Ci Le Ye" diyorlardı. Mısırlı Johua öncülüğünde Kızıl Deniz'i aşarak çölden geçmişler ve farklı bölgelere yayılmışlardı. Mısır'dan yola çıktıklarında 600.000 Yahudi olduğunu söylüyorlardı. İbranilerinde 27 harf vardı, ancak yalnızca 22 tanesi yaygın olarak kullanılıyordu. Bu, *Tevrat*'ı (*Yahudiliğin kutsal kitabı*) Latice'ye çevirdiği için St. Jerome'un işaret ettiği alfabenin (yaklaşık 340-420 yıl) tamamen aynıdır. İbranice'nin sadece 22 harfli olduğunu ve ifadelerinde 5 değişiklik olduğunu söylemiştir. Kaifeng Yahudileri, *Tevrat*'ı okurken, Musa'nın Yehova tarafından verilen On Emri ve Sina Dağı'nın altında diğer yasaları okurken peçe takmasını anmak için bir peçe takarlardı.

Her Sebt günü (Cumartesi) bir bölüm okurlardı. Avrupa ülkelerinin Yahudileri gibi, kitabın 53 bölümünün tamamını da okuyabilirlerdi. Okuyucu, bir konuşmacının yanında durduğu Yahudi tapınağındaki Musa'nın tahtının üzerine *Tevrat*'ı koyardı. Okuyucunun hatalarını düzeltmesine yardımcı olmak için birkaç adım ötede bir haham bulunurdu. Musa'nın tahtının arkasında imparatorun isminin bulunduğu "Çok Yaşa Kartı" vardı. "Çok Yaşa Kartı"nın yukarısında, altın harflerle yazılmış "İsrail bizi dinlemek zorundasın! Yehova, sen tek Tanrı'sın. Adımı gelecekte sonsuza kadar kutsa" anlamına gelen kelimelerin bulunduğu ipek bir bayrak asılıydı.

Kaifeng Yahudileri, cumartesi günleri Yahudi dininin Sebt (Sebat) günü kuralını sürdürdüler. Zaten yiyecekler Cuma gününden hazırlandığı için o gün ateş yakmadılar. Yahudiler ayrıca diğer dinlere inanan halktan insanlarla evlenmediler. Sadece tendonu olmayan sığır eti ve koyun eti yedikleri için, yerel halk onlara "tendonsuz dindar insanlar" dedi. Ancak, bu isimle kendilerini küçük düşürülmüş hissetmediler, böylesi bir isimlendirme onları Huilerden ayırmak için kullanıldı. P. Jean-Paul

Gozani, Mesih'in İncil'de İsa Mesih olarak inananlara bildirildiğini söylediğinde, Kaifeng Yahudileri buna çok şaşırdılar ve kafaları karıştı. Han veya Huiler'i ayinlerine kabul etmediler, hatta tapınaklarına dahi kabul etmediler. Ayrıca buradaki Yahudiler Konfüçyüs'e de saygı duyuyorlardı, ancak tapınaklarında Konfüçyüs büstleri yoktu. P. Jean-Paul Gozani, Ming Hong Zhi Anıtı ve Ming Zheng De Anıtı'nın parçalarını alıp Roma'ya göndermişti.

1722'de, Peder Meng Zhengqi, Kaifeng'de 8 aydan fazla bir süre yaşadı. Kaifeng Yahudi Tapınağı'nın iki resmini çizdi, bunlardan biri Mezar'ın panoramik manzarası, diğeri de tapınağın görünüşüydü. Bu tapınak, Ming Hanedanlığı döneminde meydana gelen bir yangın sonucu ciddi şekilde hasar gördü. Dahası, Li Zicheng, 1643'te Kaifeng'i kuşattı ve Ming ordusu Sarı Nehir'de ona karşı savaştı ve tapınak da sular altında kaldı. 1663 yılında, Zhao Yingsheng adlı bir Kaifeng Yahudi yetkilisi, bu tapınağı onarmak için çok fazla para harcadı. Yahudi tapınağı 19. yüzyılın ortalarında tamamen yıkılmıştır. Mengzhengqi'nin bu iki resmi olmasaydı, insanlar bugün Kaifeng'de 700 yıldır var olan bu tapınağın büyüklüğünü hayal edemezlerdi.

Meng Zhengqi'nin el çizimlerine göre, Kaifeng Yahudi Tapınağı'nın 6 Zhang (bir uzunluk birimi, 1 Zhang, 3.13 metre) uzunluğunda ve 4 Zhang genişliğinde olduğunu görüyoruz. Yardımcı binalar da eklenirse 30-40 Zhang uzunluğunda ve 15 Zhang genişliğindedir. Avluda, insanlar tapınağa girmeden önce üç kapıdan geçiyorlardı. Ön kapısı doğu yönüne doğruydı ve Kudüs'ün Kutsal Toprakları'nın olduğu gibi batıya dönük ibadet ettiler. Avrupa'daki Yahudiler doğu yönüne bakıyorlardı, bu da Kudüs ile yüzleşmek anlamına geliyordu. Kapının dışında bir çift taş aslan vardı. Kapı, İmparator Kangxi'nin "Tanrı'ya saygı duymak ve ülkeye iyi şanslar dilemek" yazdığı, 3,8 metre yüksekliğindeki bir kemerdi. Burada elbette "Tanrı" Yehova'ya atıfta bulunuldu. Konfüçyüs'e de saygı duydular, bu yüzden her ilkbahar ve sonbaharda Konfüçyüs anma törenine katılmak için tapınağa giderlerdi. Tapınakta atalara ait salonlar vardı. Atalara tapınma ritüelinin Han halkınıninki ile büyük bir farkı yoktu. Tek fark, hiçbir görüntünün ve domuz kurbanının olmamasıydı.

İkinci kapıdan yürüyerek, yaklaşık 13 metre genişliğinde ve 18 metre derinliğinde olan ve birçok ünlü anıtın durduğu "Yi Ci Le Ye Salonu"na girilirdi. Bu salonun arkasında, batı duvarına On Emir kazanmış diğer bir salon vardı ve her iki taraftaki masalarda da kutsal kitaplar sergileniyordu. Salonun iki tarafında öğretim salonu, mutfak ve İbrahim, Esau, Yakup, Musa, Ezeiel (Ezra) ve diğerleri gibi İsrail'in atalarını anmak için atalardan kalma tapınak vardı. Bu ataların sadece anma levhası vardı, fakat hiç resim yoktu. Ayrıca soyadı Zhao ve Li olanların atalar kalma tapınakları da vardı. Kaifeng Yahudileri, ilkbahar ve sonbahar döneminde her yıl bu tapınakta atalarına geleneksel Çin usulleriyle tapıyorlardı. Meng Zhengqi, İbranice'yi anlıyordu ve Kaifeng Yahudilerinden kutsal yazıları almaya çalıştı ama başaramadı.

1723'te bir bilim insanı olan Rahip Song Junrong İbranice Tevrat'ı incelemek için Kaifeng'e geldi. Tapınağın iç duvarlarındaki yazıtlardan Song Junrong, Kaifeng Yahudilerinin 1462'deki Sarı Nehir selleri sırasında orijinal eski yazıları kaybettiğini anladı ve daha sonra Ningbo ve Ningxia'daki Yahudiler, *Torah* kutsal kitabına (*Tevrat*, *Tora* veya *Pentateuk*, *Tanah* ve *Eski Ahit*'in ilk beş kitabına verilen isim) bağışta bulundu. 16. yüzyılın sonunda, Kaifeng tekrar sular altında kaldı ve Yahudiler bir kez daha kitaplarını kaybetti. Daha sonra Shaanxi'deki Hui halkından bir tane kutsal kitap satın aldılar, ancak Shaanxi'deki Hui kökenli eski bir Yahudi'den çok eski olduğu söylenen bir kutsal kitap satın almışlardı. 1642'de Li Zicheng'in Kaifeng'i kuşatınca, toprak sette gedik açıldı ve Yahudi tapınağı tekrar sular altında kaldı. Yaklaşık 26 cilt tahrip oldu ve özellikle Musa'nın cildinden geriye kalan özel değeri olan kısım suyla bozuldu.

Song Junrong'un kayıtlarından ve diğer belgelerden Ming ve erken dönem Qing Hanedanlıklarındaki Yahudilerin Henan, Zhejiang, Ningxia, Shaanxi, Guangzhou ve Yangzhou kentlerinde Çin'in her tarafına dağıldığını görebiliriz. Kendi aralarındaki yakın ilişkileri sürdürdüler.

Song Junrong, "Kaifeng Yahudilerinin İbranice'ye hiç aşina olmadıklarını" söyledi. "İki yüzyıldan fazla bir süredir Batı Bölgeleri'ndeki insanlar onları çok etkiledikleri için, sonuç olarak, İbrani dilini Çince bir aksanla okuyorlar." Song Junrong'un araştırması, Kaifeng Yahudilerinin yaklaşık 16. yüzyıldan itibaren Batı Bölgeleri ile olan bağlantılarını kaybettiğini ortaya çıkardı, bunun sonucunda Yahudi cemaati içindeki bağlar koptu, Yahudilik yavaş yavaş geriledi ve bu onların Yahudiliği bırakmalarının temel nedeni oldu.

Song Junrong'un araştırmasına göre: "Kaifeng'de, yaşayan yaklaşık 7 soyadı vardı ve yaklaşık 1000 kişiydiler. Bebekleri hâlâ sünnet ediyorlardı, Sebt günü, Fısıh Bayramı, Puer Festivali ve diğer festivalleri takip ediyorlardı." Kaifeng Yahudileri, Song Junrong'un Tevrat'ın kopyasını yazmaları için insanlara ricada bulunmasına izin verdi. Daha sonra, İmparator Yongzheng, 1724 yılında bu dinin yasaklanmasını emrettiği için, misyonerler sınır dışı edildi ve Song Junrong Tevrat'ın kopyasını alamadı.

19. yüzyıldan itibaren, Batılı misyonerler ile bu Kaifeng Yahudileri arasında sürekli temaslar vardı. Bu Batılı ziyaretçilerin kayıtlarından Kaifeng'deki Yahudi cemaatinde İbranice bilen hiç kimsenin olmadığını ve Yahudi tapınağının harap durumda olduğunu görebiliriz. Bu Yahudiler daha sonra Huiler tarafından asimile edildi. Çin'e gelen Yahudiler kısa sürede bir düşüşle karşılaştı. Çin'de yapılan tüm Yahudi anıtlarının Çince yazılması, Yahudi kültürünün ölmeye başladığının bir işaretiydi. Bu Yahudi yazıtlarında temel olarak Yahudi isimleri ve bölgelerin isimleri olan bazı özel Yahudi sözcükleri vardı ve çevirileri bugünkülerden çok farklıydı.

Kaifeng'in Yahudi Tapınağı'na cami deniyordu ve Yahudiliğe inananlar hafta sonları oraya gittiklerinde mavi başlık takıyorlardı, bu yüzden diğer insanlar onlara "mavi başlıklı Huiler" diyorlardı. İbranice Kutsal Yazıları okuyabilen din adamlarına "Man La", yani molla diyorlardı; bunlar İran kültüründen oldukça etkilenmiş kişilerdi.

Herkesçe bilinen İbranice *Tevrat* 54 Cilde bölünmüştü, ancak sadece Kaifeng'dekiler 53 ciltti, bu 53 cilt İran Yahudileri'nin ciltleri ile tamamen aynıydı. 52. ve 53. kısımları bir cilt olarak birleştirmişlerdi, böylece bir yılda tüm cildi okumayı bitirebilirlerdi.

Song ve Yuan Hanedanlıkları dönemlerinde Kaifeng'deki Yahudiler, öğretmenlerine Farsça "Üstad" kelimesinin transliterasyonu olan "Wu Si Da" diyorlardı. Yahudi cemaatindeki bazı kimselere de "Allah'ın Kulu" anlamına gelen Arapça "Abd al Allah" kelimesinin transliterasyonu olan "An Du La" deniliyordu; bu kelime bugün "A Bo Du La" (Abdullah) olarak tercüme edilir. Bu Yahudilerin İslam'dan etkilenmiş olduğu görülebilir. Çine göç etmeden önce bunların bir süre Orta Asya'da yaşadıkları tahmin ediliyor. Orta Asya'da anadili Farsça olan ve tarımla uğraşan ya da ticaret yapan ve tarihte İslam'a inananlarla birlikte yaşayan çok sayıda Yahudi vardı. Bugün, Tacik dili (Farsça bir lehçesi) konuşan ve Semerkand ve Buhara kentlerinde yaşayan birçok Yahudi var. Tarihte, soyadı Soğdiana bölgesinin Hu'su ve Orta Asya'nın Huiler'i olan birçok halk, Han halkının topraklarında ticaret yaparak yaşamıştır. "İpek yolunu" kullanarak Çin Orta Ovalar bölgesi ile Çin'in Batı Bölgeleri arasında gelip-gidip iş yaptılar. Bazıları çeşitli nedenlerle Orta Ovalar'da çok uzun bir süre yaşadı. Soğdiana bölgesinin tacirleri ve Batı Bölgeleri'ndeki Huiler arasında çok fazla Yahudi vardı. Kaifeng Yahudileri'nin ataları muhtemelen tacirlerin içine karışmış Yahudi tacirlerin torunlarıydı.

Kaifeng Yahudi tapınağının yazıtlarından Kaifeng Yahudileri'nin Çin kültüründen derinden etkilendiği görülmektedir. Çince konuşuyorlardı, Han elbiseleri giiyorlardı ve bazı entelektüeller Konfüçyüs ve Mensiyüs klasiklerini de incelemişti ve imparatorluk sınavlarıyla memur olmuşlardı.

(III) Kaifeng Yahudilerinin Yahudiliği Bırakma Nedenleri

Çin topraklarındaki Huiler Çin'in iç bölgelerinde Yahudilerin olduğunu açıkça biliyordu. Yahudiler de Hui'leri tanıyordu, fakat Qing Hanedanlığı'nın orta dönemine kadar Hui'ler Yahudiler tarafından heterojen yapıda görülüyorlardı. *Cennet Töreni* kitabının 14. Cildi'nde ünlü bilim insanı Liu Zhi (yaklaşık 1660-1730): "Hui halkından olmayanları ayırt edeceğimiz bir işaret olmalıdır. Ouruo Tang (kilseler), Zhuhu Yuan (Yahudi tapınağı), Budist tapınağı ve Taocu tapınağının Hui halkı arasında kafa karışıklığına neden olmasına izin veremeyiz." Burada "Ouruo"

Avrupa'yı ve "Ou Ruo Tang" da Katolik kiliselerini ifade eder. Burada adı geçen "Ouruo", Farsça Yurup kelimesinin Avrupa anlamına gelen transliterasyonudur. "Zhuhu Yuan", Huiler tarafından Yahudi tapınaklarına verilen resmi ad olan Yahudi Zhuhu Evidir. Bu isim aynı zamanda, Qing Hanedanlığı döneminin bilim insanı Yu Zhengxie'nin (1775-1840) yazdığı *Kui Si Cun Gao*, Cilt 13'te de görülebilir.

Demek ki Müslüman Hui halkı Hristiyanlarla kendileri arasındaki farkı açıkça belirlemişti. Ancak gerçekte, Kaifeng Yahudileri daha sonra Huileri kabullenmeye istekliydi ve sonunda Huilerin dini olan İslam'a döndüler. Bunun nedeni neydi? Kaifeng, Çin'de Yahudi halkının en çok bulunduğu yer olduğundan, Kaifeng Yahudilerinin başka dine geçmelerinin nedenlerini tartışarak Çin'in diğer bölgelerindeki Yahudilerin de başka dine geçiş nedenlerini bilebiliriz. Yaklaşık 700 yıl süren Kaifeng Yahudi cemaatinin asimilasyonu için birçok neden vardı, onların zayıflamasının ve asimilasyonunun 4 ana nedeni aşağıdadır:

1. Çaresiz Bir Durumdaydılar

Kaifeng Yahudilerinin durumu Avrupa'ya dağılmış olan Yahudilerden oldukça farklıydı. Her ne kadar Avrupalı Yahudiler, yaşadıkları yerlerdeki ulusların çoğunluğu tarafından her zaman ayrımcılığa maruz kalsalar da, komşu bölgelerindeki diğer Yahudilerle yakın ilişkileri vardı. Avrupa'da, hahani'nin (dini önder) konumu kurallı bir şekilde aileden geliyordu. Bununla birlikte, Çin ve Batı Bölgeleri ile Akdeniz bölgesi arasında uzun bir mesafe olduğu için, geç Ming Hanedanlığı ve erken Qing Hanedanlığı dönemlerinde izlenen inziva politikası ile birlikte Kaifeng Yahudileri ile Çin dışındaki Yahudiler ilişkilerini kesti, bu yüzden Haham'ın halefi yoktu. Üstelik, Çin'de yalnızca birkaç Yahudi olduğu için sürekliliği olan Yahudi toplulukları oluşturulamazdı. 1722'de, Meng Zhengqi Kaifeng'i ziyaret edince, o zamanlar Yahudilerin Yahudilik hakkında az bilgisi olduğunu anladı çünkü son Haham'ın Kaifeng'i ziyaret etmesinden bu yana 100 yıl geçmişti. Dünya'daki Yahudi topluluklarının sürdürülebilmesinin nedeni Yahudiliğin Yahudileri birbirine bağlamada önemli bir rol oynamasıydı. Kaifeng Yahudileri çok uzun zamandır çaresiz bir durumdaydı, bu yüzden dini geleneklerini sürdürmeleri zordu, bu durum Kaifeng Yahudilerinin Yahudiliği bırakmasının önemli bir nedeniydi.

2. Ard Arda Gelen Felaketler

Sarı Nehir'in kenarında bulunan Kaifeng, defalarca selden etkilenmişti. 1663'te dikilen anıtta, 1624'de Li Zicheng'in ayaklanması sırasında, Kaifeng'in tekrar sular altında kaldığından söz ediliyordu. "Böylece tapınak yıkıldı ve kutsal yazılar da yok edildi. Sadece yaklaşık 200 kişi hayatta kaldı." Bu, zaten başı belada olan Kaifeng halkı için muhteşem bir nüfus, personel, para, kültür kaybı ve yerine konulamayan bir kayıptı.

3. Konfüçyüsçü Geleneğin Etkisi.

Çin'in güçlü feodal Konfüçyüsçü geleneklerinin etkisine direnmek, çaresiz bir durumda olan Kaifeng Yahudi toplulukları için zordu. Çin'in feodal ekonomisi çok güçlü ve meta ekonomisi az gelişmiş olduğu için, Avrupa Yahudileri gibi bir tefeci sınıfı oluşturmak mümkün değildi. Bu nedenle, Kaifeng Yahudileri toplumsal konumlarını iyileştirmek istemeleri halinde, onlar için sadece tek yol vardı; bu yol Han kültürünü tamamen kabul etmeleri, çocukluktan itibaren Çinlilerin Dört Kitap ve Beş Klasikler'inin öğrenimini görmeleri, imparatorluk memuriyet sınavlarını geçmeleri ve devlet memuru olmalarıydı. İmparatorluk sınavında üçüncü olan Ai Tian, Matteo Ricci'ye çocukluğundan beri Çince karakterler öğrendiğini ancak İbranice öğrenemediğini söyledi. Kaifeng'in Yahudi Cemaatlerinde Çin kültürü hakkında çok şey bilen birkaç Yahudi vardı. Örneğin, Qing Hanedanlığı'nda bir ilçe sulh hakimi olan Zhao Yingdou, Kaifeng'de ibadet ederken bir beyit yazmıştı: ne kadar uzakta olurlarsa olsunlar, cenneti ve dünyayı tanımak...

Doğruluğun ve bilginin düzeltilmesi, ermişlerin kaynağıdır. Bu Yahudilerin, Konfüçyüsçülüğten derinden etkilendiği görülebilir. Kaifeng Yahudilerinin üst sınıfının Konfüçyüsçü olması tüm Yahudi cemaatinin çöküşünde önemli bir rol oynadı ve ulusal ve dini özelliklerini yavaş yavaş kaybetmesine neden oldu.

Bununla birlikte, Konfüçyüsçülüğün Kaifeng kenti Yahudi cemaatinin üst sınıfına etkisi abartılı bir şekilde vurgulanmamalıdır, çünkü bir ulusun varlığının devam etmesi büyük ölçüde halkın çoğunluğunun yeteneğine, onların kültürlerini sürdürme yeteneğine bağlıdır, yani bir azınlığa, yani toplumun üst sınıflarına bel bağlanamaz. Çin'in imparatorluk işe alımı sınavlarıyla (yüzlerce yılda birkaç kişi) memur olan çok fazla Kaifeng Yahudisi yoktu ve onların Çinileştirilmesi, Yahudilerin dinlerini bırakmalarının arkasındaki nedenlerden yalnızca biriydi. Dahası, Kaifeng Yahudilerinin çoğu toplumun alt sınıflarından gelmekteydi ve resmi işlere atanmak için imparatorluk işe alım sınavlarına girme yolunu seçmediler. Yahudi topluluğu ancak Han halkıyla özdeşleşmedikleri sürece varlığını sürdürebilirdi. Bununla birlikte, Çin topraklarında yaşayan Hui halkından çok sayıda kişi çok çalıştılar ve Ming Hanedanlığı'nın imparatorluk sınavlarını kazandılar, resmi görevler üstlendiler ve böylesi Hui kökenli görevliler sayıca çok az değildi, böylece Huiler kimliklerini korudular. Dolayısıyla eğer Konfüçyüsçülük Kaifeng Yahudilerinin dinlerini bırakmalarının nedeni olsaydı, Yahudilerin neden Han halkıyla özdeşleşirken Hui halkının özdeşleşmediğini ve asimile olmadığını açıklamak zor olurdu.

4. Çin'in Hoşgörülü Dini Ortamı

Dünyanın dört bir yanındaki Hristiyanlık, İslam ve Budizm siyasi ve dini bir birlik sistemi oluşturmak için genellikle yerel hakim sınıflarla birleşmiştir. Bu tür

politikaların genellikle putperestlere karşı aşırı dışlayıcı tutumları vardır, bu da putperest topluluklar içinde güçlü düşmanca eğilimlere ve birbirlerine bağlanmalarına neden olur. Song Hanedanlığı'ndan sonra, Çin'in hakim sınıfı genellikle isyan etmedikleri sürece çeşitli dini örgütlere ve inananlara karşı daha hoşgörülü bir politika benimsedi. Bu barışçıl ortamda, Kaifeng kentinin Yahudilerinin birbirlerine bağlılıkları giderek zayıfladı ve farklı etnik gruptan olanlarla evlilikten kaçınma uygulamasının sürdürülmesi de zordu. 1866'da Amerika Birleşik Devletleri misyoneri Ding Weiliang (W.A. Parsons Martin) Kaifeng'i ziyaret etti ve Yahudilerin İbranice bilmediğini, tapınağa gitmediğini ve aralarındaki temasın da artık o kadar yakın olmadığını gördü. Bunun sonucunda birçok insan Hui halkı tarafından asimile edilmişti. Bunların arasında keşiş olan bir Yahudi bile vardı. Yahudi "Yi Ci Le Ye" tapınağının kapısını süsleyen altın levha, yerel bir cami tarafından sökülüp alınmıştı. Yahudiler artık sünnet edilmiyorlardı ve hatta Hui halkından veya Han halkından kişilerle evleniyorlardı. Karısının Yahudi olmadığını itiraf eden bir Yahudi vardı. Birçoğu artık geleneksel Yahudi bayramlarını hatırlamıyorlar ya da kutlamıyorlardı. Kaifeng Yahudi cemaatinin o zaman gerçekten yok olup gittiği söylenebilir. Kaifeng Yahudilerinin dinlerini bırakması, yukarıda bahsettiğimiz gibi, birçok faktörün birleşik etkilerinin bir sonucudur.

IV.V. Çin ve Asya'da İslam

İslam'ın dünyanın batısından doğu bölgelerine ve Orta Asya'sına girişi tüm bölgeyi değiştirdi ve bu değişimin etkisi bugüne kadar devam etti. Dünya uygarlığının başlangıç bölgesi olarak, Batı Asya üç kıtaya, yani Avrupa, Asya ve Afrika'ya yayılan kültürler geliştirerek dünyanın çehresini değiştirmiştir. İslam'ın doğuya yayılması, Batı Asya'nın düşünce ve kültürünün doğuya yayılması tarihinin bir parçasıydı. Zerdüştlük, Maniheizm, Nestorilik ve Yahudilik gibi Batı Asya'dan çıkan Çin'in yabancı dinleri Kuzey Hanedanlıklarından Song Hanedanlığına kadar olan dönemde İpek Yolu topraklarında ticaret yapan tacirlerle birlikte Çin'e girdi. İslam'ın yayılması, Batı'nın yukarıda belirtilen dinlerinin yayılmasından önemli ölçüde farklıydı, ancak buna Arap İmparatorluğu'nun askeri genişlemesi de eşlik etti. Bu nedenle, İslam Asya'nın birçok yerine yayıldı. Çin'de, İslam'a inanan birçok etnik halk kuzeybatıda yaşıyordu. Bu halkların İslamlaştırılması İslam'ın Kara İpek Yolu boyunca doğuya yayılmasının bir sonucuydu, bu ayrıca İslam'ın Orta Asya'daki bütün yayılma sürecinin parçasıydı. Budizm'den başka, diğer yabancı dini kültürlerin yanı sıra, İslam Çin'in modern toplumunda göreceli önemli bir rol oynadı.

(I) İslam'ın Oluşması ve Ortaya Çıkışı

İslam, Arap yarımadasında doğdu. Araplar, Semitik insan grubuna ait çöllerde yaşayan göçebe Bedevi kabilelerinin bir koluydu. İslam'ın doğuşundan önce, Araplar birçok dine inanıyordu. Yahudilik, Arap yönetimi kurulmadan önce Arap Yarımadası'na girmiş olan Batı Asya'nın özgün bir yerli dindi. M.Ö. 129'dan sonra, Seleukos İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte, Aşağı Irak'ta, aşağı Dicle kıyılarındaki Hispaosines'in yönettiği Charax (Spasinu Charax) adlı bir yerleşim birliğine dayanan, büyük çoğunluğu etnik açıdan Arap olan bir prenslik ortaya çıktı. Daha sonra Yahudilik'ten bağımsız bir din olarak Hristiyanlık kısmen Arap Yarımadası'nın halklarını etkilemişti. Arap yarımadası İranlılar tarafından kurulmuş olan hanedanlığın egemenliği altındaydı, İran hakimiyetiyle birlikte İran Zerdüştlük ve Maniheizm'i Arabistan Yarımadası bölgesine girdi. Ayrıca, Arap kabileleri kendi ilkel dinlerine sahipti, dolayısıyla doğaya, hayvanlara ve bitkilere, ruhlara, atalara ve putlara tapıyorlardı.

Arap yarımadası, Hint Okyanusu ile Akdeniz arasında yer almaktadır ve eskiden beri Batı ile Doğu arasındaki ticaret için bir istasyon görevi görmektedir. Yarımadanın doğu tarafındaki Basra Körfezi, Mezopotamya bölgesinden Hint Okyanusu'na giden su yoluydu. Yarımadanın batı tarafı, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan su yoludur. Bu elverişli coğrafi konum, Arapları eski zamanlardan itibaren yetenekli tacirler yapmıştır.

İslam'ın kurucusu, kökeni Mekke'nin eski kabilesinden gelen peygamber Muhammed idi. Muhammed, çocukluğunda ana babasını ve iki dedesini de kaybetmişti ve amcası tarafından büyütüldü. Ticaret kervanlarında görev yaptıktan sonra, Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında bilgilenmesini sağlayan Filistin ve Suriye seyahatlerini gerçekleştirdi. Bu iki din, daha sonra onun İslam'ı kurmasında önemli bir etkiye sahip oldu. Daha sonra, kendisinden birkaç yaş büyük, zengin bir dul kadına hizmet etti ve sonunda onunla evlendi.

Zaman içerisinde Mekke'de, Muhammed sık sık Allah'tan vahiy gönderilmesi için bir mağara içerisinde yalvardı. Sonunda kendi dinini kurdu-İslam. "İslam", Arapça'da "dönüşüm" anlamına gelir ve İslam'a inananlara "Müslüman" yani Allah'a inanan ve Peygamber'e itaat edenler denilir. İslam, eski kabile tanrısı olan Allah'ı tek tanrı olarak görür. Dinin vaaz edilmesini kolaylaştırmak için Yahudiliğin ve Hristiyanlığın peygamberlerinin var olduğunu kabul etti, ancak Allah'ın dünyaya gönderdiği son peygamber olduğunu iddia etti. İlk başta, sadece akrabaları bu dine inanıyordu. Kabileler arasındaki kavgaların bir sonucu olarak, müslümanlara zulmedildi. Daha sonra, Kureyş'in üst sınıfından Ömer adlı bir kişi de İslam'ı kabul etti. İslam'ın gelişimi Mekke'de çok iyi olmamasına rağmen, Medine'de nispeten başarılıydı. Muhammed daha sonra 24 Eylül 622'de inananlarını Medine'ye götürdü, bu

yüzden o gün İslami takvimin başlangıcı olarak belirlendi. İslami takvim, Arapça'da "göç" anlamına gelen "Hicret" tarihi ile başlıyordu. Ocak 630'da Muhammed Mekke'yi fethederek Mekke soylularını İslam'ı kabul etmeye çağırırdı. Muhammed, 8 Haziran 632'de vefat etti ve yerine geçen kişiye "ardıl, yerine geçen" anlamına gelen "Halife" denildi.

İslam'ın kutsal kitabı *Kur'an*'dır. *Kur'an*, inananların Allah'a olan görevlerinin Muhammed tarafından derlemesidir. İslam'ın öğretilerine göre, Allah'ın iradesi baş melek Cebrail'in ağzından Muhammed'e geçmiştir. Kuran, Muhammed hayat-tayken tam bir kitap değildi, çünkü *Kur'an*, yapraklara ve beyaz levhalara ya da Muhammed Allah'ın iradesini insanlara açıklarken yanındaki insanların hafızaları-na kaydedilmişti. *Kur'an*, Halife Ebu Bekir dönemine (632-34) kadar tam bir kitap olarak derlenmedi. Ne var ki Müslümanlar, orijinal Kur'an yazılarını okudukları-nda farklı anlayışlara sahip oluyordu, bu yüzden Halife Osman, *Kur'an*'ın tam bir nüshasını derledi ve diğerlerinin yakılmasını emretti, böylece kutsal kitabın son halini ortaya çıkardı. Bu nedenle kitabın son haline *Osman Mushafı* veya *Nüshası* deniliyordu.

Kur'an'da 114 sure ve 6236 ayet vardır. İslam'ın öğretilerini, dini geleneklerini, davranış kurallarını, yasa ve yönetmelikleri ve ahlakı vb. içerir. Sadece İslam'ın kut-sal kitabı değil, aynı zamanda eski Arap tarihi çalışmaları için de temel bir malze-medir. *Kur'an*, güzel bir dille klasik Arap düzyazısından oluşur. Arap edebiyatının tarihinde, Arapça yazı dili ve standart konuşma dili oluşumunda önemli bir rol oynamış, böylece Arap uluslarının ve müslümanların birliğini korumanın temelini oluşturmuştur.

İslam, inananların beş tür görevi yapmalarını şart koşar: ilk olarak, "Allah tek-tir ve Muhammed, Allah'ın elçisidir" diyerek iman dile getirilir. İkincisi, her gün 5 kez Mekke yönüne dönerek ibadet edilir (namaz). Müslümanlar her Cuma yerel camide toplanıp ayın düzenlerler. Üçüncüsü, Ramazan ayı boyunca, İslam'a inanan-lar oruç tutarlar (Savm veya Sıyam) ve şafaktan gün batımına kadar cinsel ilişkide bulunamazlar. Dördüncüsü, varlıklı İslam aileleri cami topluluğuna ve fakirlere bir tür vergi olarak Zekât (mali bağış) bağışında bulunurlar. Beşinci olarak, eğer mad-di durumları el verirse, yaşamları boyunca birkez İslam takviminin Aralık ayın-da Mekke'ye hacca gitmeleri gerekir. Mekke'yi ziyaret edip bu şartı gerçekleştiren Müslümanlara "Hacı" denir.

(II) Doğu ve Batı'nın İki Büyük İmparatorluğunun Teması: Araplar ve Çin

Hz. Muhammed'in halefleri döneminde, Araplar yabancı fetihler yoluyla eşi görülmemiş derecede devasa bir imparatorluk kurdular. Çin'in Tang Hanedanlığı, bu Arap İmparatorluğunu Dayi olarak adlandırdı. İranlılar, komşuları Arap kabilesi olan Tayyî'ye Tacik diyorlardı. Tang Hanedanlığı dönemindeki Çinlileri bu ismi İranlılardan duymuş ve onu Dayi olarak tercüme etmişlerdi; bu isim özellikle Arap İmparatorluğunu ifade etmek için kullanıldı. Halife, hem siyasi hem de dini güçleri elinde bulunduran İslam lideriydi. Halife Ömer tahttayken (634-644), Arap İmparatorluğu topraklarını Arap yarımadasının dışındaki bölgelere doğru genişletmeye başladı. Ömer, Suriye ve Filistin'i fethetti ve sırasıyla Bizans ve İran Sasani Hanedanlığını yendi. Emevi aşireti, 661'de yönetimi ele geçirdi ve Emevi Hanedanlığını kurdu. Yabancı ülkelerde genişleme savaşlarına devam etti. Emevi Hanedanı Kuzey Afrika ve Batı Afrika'yı fethetti ve 711'de İspanya'nın bazı bölgelerini fethetti.

Dayi (Arap) İmparatorluğu'nun doğuda (Asya) genişlemesi oldukça güçlüydü. İran'ın tamamını işgal ettikten sonra doğuya doğru yürümeye devam etti. 664'te Araplar, bugünkü Hindukuş Dağı'nın güneyindeki Kaofu'yu (bugünkü Kabil, Afganistan'ın başkenti) işgal etti. 674'te Amuderya Nehri'nin öbür tarafındaki Soğdiana'nın orta bölgesini işgal etti. 705 yılında, Dayi'nin Horasan Eyaleti komutanı Kuteybe bir saldırı başlattı ve Toharistan'da önemli bir şehir olan Belh'i işgal etti. Kuteybe komutasındaki ordu Amara'yı (Buhara) ve yaklaşık 3 yıl içinde (yani 706-709) etrafındaki bölgeleri fethetti. 710-711 arasında, ordu Amara'dan daha doğuya doğru yürüdü, Semerkand ve Harezmi aldı. 715 yılına kadar daha doğuya Sirderya Nehri'ne doğru yürüdüler ve Tang Hanedanlığı'nın Batı Türk Hanlığı'nı (Batı Göktürk Kağanlığı) yıktuktan kurduğu Jimo Bölgesi'ne bağlı bölgelerin çoğunu işgal ettiler. 9. yüzyılın başlarında, toprakları Atlantik Okyanusu'ndan Çin sınırlarına kadar olan bölgeleri kaplayan Dayi (Arap) İmparatorluğu tepe noktasına ulaştı. Avrupa, Asya ve Afrika dahil üç kıtayı kontrol etmekteydi. Dünya tarihindeki az sayıdaki devasa imparatorluktan biriydi. İnsanlık tarihinde, sadece Pers İmparatorluğu, Makedonyalı Büyük İskender İmparatorluğu, Tang İmparatorluğu, Moğol İmparatorluğu, İngiliz İmparatorluğu ve Rusya İmparatorluğu onunla karşılaştırılabilir.

Halife Ömer döneminde, Dayi (Araplar), Çin ile iletişim kurmaya başlamıştı. Du You tarafından yazılmış olan Dayi'nin *Tong Dian-Biyografisi* ve *Tang Kayıtları*'nda *Dayi'nin Biyografisi*, İmparator Yonghui'nin hükümdarlığının 2. yılının (M.S. 651) Ağustos ayında Dayi'nin Tang'a elçiler göndermeye başladığını belirtmiştir. Kayıtlara göre, o zamanın Dayi kralına "Emir El-Müminin" deniliyordu. Dayi krallığı 34 yıl sürdü ve toplamda 3 kral gördü. "Emir el-Muminin" Arapça idi,

inananların lideri anlamına geliyordu. Halife'nin resmi unvanıydı. O zaman tahttaki kral, üçüncü kral Halife Omar (Ömer) idi, bu tarih ile tutarlıydı ancak 34 yıldan fazlası doğru değildir.

İran Sasani Hanedanlığı'nın son hükümdarı III. Yazdicerd pek akıllı değildi. Dayi (Arap) İmparatorluğu'nun genişlemesi konusunda çaresizdi. Arap tarihi kayıtlarına göre, Dayi birlikleri Merv'e yaklaştığında, (bugünkü Türkmenistan'daki Mari'nin doğusunda, 651'de III. Yazdicerd, birkaç ülkenin hükümdarından yardım istemek için Küçük Merv'e kaçtı; yardım istediği hükümdarlar Tang Hanedanlığı İmparatoru, Fergana Kralı, Kaofu (bugünkü Afganistan, Kabil), Sogdiana Kralı ve Hazar Kralı (Batı Türk Hanlığı'nın Hazar Denizi'nin kuzeyindeki vasal devleti) idi. *İran'ın Tang Biyografisi'nin Yeni Kitabı*'na göre III. Yazdicerd'in elçisi çok sayısız zorluklar ve tehlikeler altında Tang Hanedanlığı'ndan acil yardım istemek Chang'an'a (şimdiki Xi'an) geldi. Tang İmparatoru Gaozong, İran'ın uzak olduğunu ve asker göndermenin zor olduğunu düşündü, ancak Sasani düzenini yeniden kurması için İran Sasani elçisine eşlik edecek bir general verdi. Elçiyi yatıştırarak ülkesine geri yolladı. Arap tarih kitabı, Çağlar Dönemi, Tang Hanedanlığı'nın III. Yazdicerd'e gönderdiği mektubu kaydetti. Mektup, Tang Hanedanlığı'nın bir askeri birlik göndermesine rağmen, Dayi (Arap) güçlerine yenildiklerini ve geri püskürtüldeklerini gösteriyor. Bu yüzden Tang Hanedanlığı, İranlılara Dayi (Araplar) ile iyi geçinmelerini ve onları kızdırmamalarını tavsiye etmişti.

III. Yazdicerd yardım için Tang hanedanına elçi gönderdiği yıl, Horasan'daki Dayi (Arab) askerleri tarafından öldürüldü. Oğlu Prens Peroz canını kurtarmak için, bugünkü İran'ın Afganistan sınırında bulunan Seistan'ın Zereng kentine kaçtı. Bu olay, kısa bir süre sonra Tang Hanedanlığı'nın Batı Türk Hanlığı'nı (Batı Göktürk Kağanlığı) ortadan kaldırdıktan kısa bir süre sonra zaman meydana geldi. Tang Hanedanlığı, Batı Bölgeleri'ne bakan gönderdi ve Jimo Yönetim Bölgesi'ni kurdu, böylece İran Yönetim Bölgesi Zereng'de kuruldu ve Prens Peroz oraya vali olarak atandı. Longshuo döneminin 1. yılında (661), Peroz Dayi'nin işgalini tekrar bildirmek ve yardım istemek için Tang Hanedanlığı'na bir elçi gönderdi. Fakat Tang Hanedanlığı asker göndermedi. Zereng, İran Yönetim Bölgesi'nin kurulmasından kısa bir süre sonra, Dayi tarafından işgal edildi, Peroz Tohar'a taşınmak zorunda kaldı. Ülkesi işgal edilmesine rağmen, İmparator Xianheng'in (670-674 arasında hüküm süren) hükümdarlığının sonuna kadar, Pers kralı ünvanı altında Tang Hanedanlığı'yla hâlâ ilişkisi vardı.

Dayi İmparatorluğu doğuya gittikçe genişlediğinden, Peroz'un saklanacak hiçbir yeri yoktu ve Xianheng döneminin 4. yılında (674) Tang Hanedanlığı bölgesine kaçmak zorunda kaldı ve Tang Hanedanlığı tarafından memnuniyetle karşılandı. Peroz, Yifeng döneminin 3. yılında öldü (678). Daha sonra, Tang Hanedanlığı Pei

Xingjian'ı "Dayi uzlaşma elçisi" olarak atadı ve ayrıca Peroz'un oğlu Narsieh'e ülkesine kadar ona eşlik edecek askerler verdi. Pei Xingjian'ın "Dayi uzlaşma elçisi" unvanı yalnızca göstermelik bir ünvanı, çünkü o zamanlar Tang Hanedanlığı Batı bölgelerinde Tubo güçleriyle ilgilenmek zorunda kalmıştı ve eğer işler yolunda gitmezse Dayi İmparatorluğu'na karşı ikinci bir planları yoktu. Pei Xingjian, Narsieh'e Tohar'a kadar eşlik etti ve geri döndü. Narsieh 20 yıl boyunca orada kaldı. Jinglong döneminin 2. yılında (708), Narsieh, Tang Hanedanlığı'na bir elçi gönderdi ve göstermelik bir unvanla General Zuoweimei olarak atandı. Narsieh çok geçmeden öldü, ancak torunları, Tang Hanedanlığı'yla uzun süre iyi ilişkilerde bulundu.

Tang Hanedanlığı İmparatoru Xuanzong döneminde, Batı bölgesinde Tang, Tubo, Türgeş ve Dayi Hanedanlıkları veya İmparatorlukları olmak üzere dört güç vardı. Türgeş ile birlikte Tubo, Tang Hanedanlığı'nın batı bölgelerini istila etmeyi planlıyordu. Kaiyuan döneminin (734) 22. yılında, Tang Hanedanlığı "uzak ülkelerle müttefiklik ve komşu ülkelere saldırma" stratejisini benimsedi ve elçi Zhang Yaoshe, Dayi İmparatorluğu'na Tubo ve Türgeş krallıklarına karşı bir anlaşma yapması için yollandı. Dayi batıdan askeri birlikler gönderdi, Tang Hanedanlığı ise Tubo ve Türgeş krallıklarına saldırmak için doğudan askeri birlikler gönderdi. Planın gerçekleştirilmesinde zorluklar olmasına rağmen, sonuçta, Tang ve Dayi'nin ortak çıkarlarını yansıtıyordu. 737'den 738'e kadar Dayi, Tohar ve Orta Asya'daki Türgeş'e bir dizi saldırı başlatmak için silahlı güçler kullandı. Kaiyuan döneminin 27. yılında (739), Tang birlikleri Suyab'daki Türgeş'e saldırdı ve Suyab ve Fergana'yı ele geçirdi.⁴⁴

Tang Hanedanlığı ile Dayi'nin ittifakı Türgeş'in gücünü zayıflattı. Sonra Tang, Tubo ile ilgilenmeye yoğunlaştı. Tianbao döneminin 6. yılında (747), General Gao Xianzhi, askeri birlikleri Kongling Sırtları götürdü ve Küçük Burusho ile yaptığı savaşı kazandı. Dayi'nin egemenliği altındaki Harezmi, Huttal (bugünkü Güney Tacikistan) ve Chach'ın (bugünkü Taşkent) Tang Hanedanlığı ile irtibatı vardı. Tianbao döneminin 10. yılında (751), Tang Talas'taki savaşı kaybetti. Çok geçmeden, Tang Hanedanlığı döneminde "An-Lushan İsyanı" oldu. Tang Hanedanlığı, askeri güçlerini yavaş yavaş Orta Asya bölgesindeki nüfuz mücadelesinden çekti ve Batı Bölgeleri'nde savunma durumuna geçti. Zhenyuan döneminin 8. yılına (792) kadar, Tang güçleri batı bölgelerinde geri çekildi. Tubo (Tibet güçleri) da kısa süre sonra gerilemeye başladı. Tang, Tubo ve Dayi'nin gerilemesinden sonra, Batı Bölgeleri'nde çok sayıda krallıklar ortaya çıktı; bunların arasında Karahanlılar, Gaochang Uygurlar, Selçuklu İmparatorluğu, Harezmi ve Batı Liao Hanedanlığı Avrasya bozkırlarını büyük ölçüde etkilemiştir.

44 Bkz. Wang Xiaofu, Tang ve Tubo ve Dai arasındaki Siyasi İlişkiler Tarihi, Pekin Üniversitesi Yayınları, 1992, s. 195-88.

Bir asırdan fazla bir sürede, Araplar Asya, Afrika ve Avrupa'da geniş bölgeleri fethetti. Büyük bir nüfus, birçok millet, farklı toplumsal yapılar ve çeşitli dinler içeren geniş ama bağları sıkı olmayan bir imparatorluk kurdular. Bu kadar geniş bir bölge üzerindeki hakimiyet tamamen askeri fetihlere dayanıyordu ve egemenlikleri altına almış oldukları bölgeler arasında geleneksel ekonomik bağlar yoktu, bu yüzden uzun süre birliği koruyamadı. Dayı İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu zamanlarında bile, Halife bütün ülkeyi, özellikle uzaktaki bölgeleri, yönetemedi. Arap-İslam İmparatorluğu gerilemeye başladığında ve baştaki merkezi otorite içsel uyumunu yitirdiğinde, birçok güçlü derebeyi etki alanını genişletti ve Dayı (Arap-İslam) İmparatorluğu'nun çöküşüne neden olan bağımsız krallıklar kurdu.

(III) Batıdaki Bozkır Bölgelerinin İslamlaştırılması

7. yüzyılda, İslam İmparatorluğu'nun genişlemesiyle, Farsça konuşan insanlar da doğuya göç etmişlerdi. Aslen Doğu Farsçası konuşan halkların yerleşim yeri olan bu Soğdiana bölgeleri kısa sürede Farsça konuşanların bölgesi oldu. 9. yüzyılın başlarında İslam İmparatorluğu (Dayı) yavaş yavaş dağıldı ve İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde, çeşitli büyük kabileler özerk hale geldi (Tahiriler, Safariler, Samaniler). 874'te Farsça konuşan halklar Dayı'nın (İslam İmparatorluğu) egemenliğinden kurtuldu ve Buhara'da Samani Hanedanlığı'nı kurdu. Samani Hanedanlığı (İslam), 100 yıldan fazla bir süre varlığını sürdürdü, ancak 999'da Gazne Hanedanlığı ve Karahanlıların ortak saldırısı altında çöktü. Samani Hanedanlığı'nın merkezi Amuderya ile Sirderya arasında Soğdiana'nın bulunduğu yerdeydi. Toprakları kuzeyde Aral Denizi'ne, güneyde Güneydoğu Afganistan ve İran'a, doğuda Amuderya ile Sirderya'ya ve batıda Hazar Denizi'ne ulaşıyordu. Liao Hanedanlığı'nın yönetimindeki Orta Ovalar halkı, Amuderya ile Sirderya arasındaki bölgelere İslam İmparatorluğu diyordu (Çin Dayısı). *Liao Tarihi-Taizu Dönemi* kitabında şöyle yazıyordu: "Tianzan'ın tahta çıkışının 2. yılında, Liao Hanedanlığı'nın (Karahitay) İmparator Taizu döneminde, bir sonraki yılın Eylül ayında (923), Dayı Liao'ya bağ ödedi. Burada "Dayı" Samani Hanedanlığı olmalıdır. Söz konusu olan "bağ" ise sadece ticaret yapmak veya ziyaret etmek içindir. Liao Hanedanlığı (Karahitay) İmparatoru Taizu'nun Tianzan saltanat döneminin birinci yılında, İmparator Mobei'ye askeri kuvvetler gönderdi ve Moğol Platosu'nun merkezinde ve Orhon Nehri'nin yukarısındaki eski Huihe kentine girdi." Sonra ordu batıya, Jinshan Dağı'na ve daha sonra güneye doğru yürüdü. Daha sonra, Liao ordusu, bir zamanlar Tang Hanedanlığı'nın Yönetim bölgesinin merkezi olan Beiting'i⁴⁵ ele geçirdi.

45 Beiting, antik Ting ili (Jimsar İlçesi); 2014 yılında, Beiting şehir kalıntıları, UNESCO Dünya Miras Alanları kapsamında İpek Yolu'nun bir parçası olarak belirlenmiştir.

Bu olayları ve Liao Hanedanlığı (Karahitay) askerlerinin yeteneklerini duyan Müslüman Samani (Saffarid) Krallığı (867-1495) ordusu Orta Asya'daki bozkırlardan, Jinshan Dağı'nın kuzeyinden ve Moğol Platosu'ndan Liao topraklarının içlerine yürüdü.

Batı Türk Hanlığı (Batı Göktürk Kağanlığı) dağıldıktan sonra, ortaya çıkan fırsatları kullanmak için birçok Türkçe konuşan kabile konfederasyonu aktif hale geldi. Samani Hanedanlığı egemenliği altındaki Türk kabileleri konfederasyonları yavaş yavaş İslam'ı kabul ettiler ve yerel yöneticiler tarafından askeri güç olarak devletin hizmetine alındılar. Bu, Türk ordusu generallerinin yavaş yavaş ordunun kilit görevlerinde ustalaşmasına neden oldu. Samani Hanedanlığı, iç dini bölünmeler nedeniyle güç kaybetmeye başladıktan sonra, bazı Türk kabile önderleri isyan etme fırsatını yakaladı ve aralarında en eskisi Gazne Hanedanlığı olan hanedanlık devlet kurdu. Bu hanedanlığın ismi Çin'deki tarih eserlerinde "Gazneli Hanedanlığı" olarak çevrilmiştir. Ghazna (Gazne) Hanedanlığı 962 yılında kurulmuştur. Gazne'nin kurucusu, eski bir Türk köle ve Samani Hanedanlığı eski generallerinden, Horasan Eyaleti Valisi olarak atanan Alp Tigin idi. Gözden düştükten sonra Afganistan'ı işgal etti ve bağımsızlığını ilan etti. En güçlü olduğu dönemde, Gazneli Hanedanlığı, doğuda Hindistan'a, batıda İran'ın kuzeyine, kuzeyde Harezm'e kadar genişledi. 1186'da yükselen Gur Krallığı (Gurlular) tarafından yıkıldı.⁴⁶

Karahanlılar, Orta Asya'da Batı Türk Hanlığı (Batı Göktürk Kağanlığı) kalıntıları üzerine kurulmuş bir hanedanlıktı. Bu durum Nianghanu'nun Jin Tarihi Biyografisi'nde açıkça belirtilmiştir. Buna göre, Karahanlı devletini kuran Uyгур kavmiydi. Bu kavim, muhtemelen Batı Türk Hanlığı kaynaklı Çigil kavmiydi. İslam tarihi kayıtları, Karahanlıların kurucusunun Bilge Kül Kadir Kağan olduğunu belirtmektedir. 9. yüzyılın sonunda, Karahanlılar Buhara'da Farsça konuşan halklar tarafından kurulan Samani Hanedanlığı'yla yoğun mücadelelere girişmişti. 960 yılında Saltuk Buğra Han liderliğindeki Karahanlılar İslam'ı kabul etmişti. 10. yüzyılın sonundan 11. yüzyılın başlarına kadar Karahanlılar, Budist Hotan Wei Chi'nin yönetimini ele geçirdi. Sonra, Keşhar'ı işgal eden Karahanlıların bir alt kabilesi olan Karluklar Batı Liao Hanedanlığı'na (Batı Karahitay) tabi devlet haline geldi.

Karahanlı Devleti (Çince Dashi) hükümdarı Togan Han'ın (998-1018) hastalığı nedeniyle gerilemeye başlamıştı. Togan Han'ın yerine, onun ölümünden önce de Balasagun'u yöneten kardeşi Arslan Han Mansur bin Ali (1013-1024) geçti. Togan Han'ın diğer bir kardeşi, Khotan fatihi (1006) Kadir Han doğu bölgelerini yönetmeyi sürdürdü ve muhtemelen Liao ile iyi ilişkiler onun sayesinde kurulmuştu: 1020-21'de, *Liao Hanedanlığı Resmi Tarihi*'nde Dashi'den (Karahanlılar) iki elçilik heyetinin geldiği kaydedilmiştir.

46 Gur Krallığı, Orta-Batı Afganistan'da, 12. yüzyıl ortalarından 13. yüzyılın başlarına dek Gur'da (modern Ghowr) merkezlenmiştir. Kurucusu Alâeddin Hüseyin idi.

Kasım 1020'de gelen elçilik heyeti bir fil veya fil dişi ve yerel ürünler getirmişti. Ayrıca, Liao soyluları ile Dashi (Karahanlı) hükümdarının oğlu Cege arasında bir evlilik ayarlamaya çalıştı. Ertesi yıl Dashi (Karahanlılar) hükümdarı yine temsilciler gönderip bir prenses istedi. Saraydan bir soylunun kızı Kelao'ya prenses unvanı verilip Dashi hükümdarına gönderildi. Bu durumda Dashi'nin Karahanlılar olduğu çok açıktır; çünkü İmparator Shengzong'un Gazneli Mahmud'a yazdığı mektupta, Kadir Han'ın oğlu Çağrı Tigin'le sarayın soylu bir prensesinin evlendirilmesi vasıtasıyla Kadir Han'la ittifak kurduğundan söz etmişti. Bu mektup gerçekten de Liao ile İslam dünyası arasındaki etkileşimin en iyi şekilde belgelenmesidir; ancak Liaoshi'de ondan hiç bir iz kalmamıştır.⁴⁷

1130'larda Karahanlı hükümdarı, II İbrahim bin Ahmed, Kankaliler ve Halalu'nun (Karluk) işgallerinden ve tacizlerinden bıkmıştı ve Çin Batı Liao Hanedanlığı'ndan yardım istedi. Bu fırsatı kullanarak, Batı Liao Hanedanlığı İmparatoru Yelü Dashi ordusunu Balasagun şehrine getirdi ve İbrahim II b. Ahmed'i tahttan indirdi. İranlı tarihçi Atâ Melik Cüveynî'ye göre, Yelü Dashi "hiçbir şeye mâl olmayan bir tahtta çıktı". Dashi, Balasagun'da eski paralı asker olan 16.000 Hitay'ı işe aldı, ardından Kaşgar, Hotan, Kırgız ve Uygur'un merkezi Beşbalık üzerinde otoriteyi sağladı.

Harezmi, Orta Asya'da Amuderya'nın aşağısında bulunan eski bir devlettir. Eski zamanlarda, Harezmi halkı Doğu İranlıların bir koluydu. Zerdüştlüğe inanıyorlardı ve geçinmelerini sağlamak için sulu tarımsal üretim yaptılar. 8. yüzyılda, Arap krallığı Orta Asya'yı ele geçirdikten sonra, Harezmi Arap krallığı bölgelerinden biri oldu. İslam, Soğdiana'dan kuzey bölgelerine girdi. Aynı zamanda, Türkçe konuşan Kankaliler ve Gutların, yani Aral Denizi'nin kuzeyinde yaşayan göçebe kabilelerin sürekli olarak güneye doğru göç etmesi etnik kompozisyonunda ve kültürel özelliklerde değişikliklere neden oldu. 11. yüzyılda, Harezmi sakinleri temelde Türk dilini konuşan milletler tarafından asimile edildi, fakat krallarına İran'da olduğu gibi "Şah" denildi.

11. yüzyılda Harezmi, Selçuklu Türk Hanedanlığı'na tabi devlet haline geldi. 1141'de Batı Liao (Batı Karahitay), Sultan Sencer'in yönettiği Selçuklu Türk İmparatorluğu'nu yendikten sonra Yelü Dashi (Batı Liao Hükümdarı) General Erbus'u Amuderya boyunca Harezmi'ye saldırması için gönderdi ve Harezmi devletini teslim olmaya zorladı. Ayrıca Harezmi tarafından Batı Liao'ya yapılacak olan 30 bin altın "Dina" yıllık ödeme koşulunu dayattı.

Ming Hanedanlığı'ndan Chen Cheng ve Li Xian tarafından yazılan *Batı Bölgeleri'ndeki Ülkelerin Biyografisi*'nde "Herat" terimi altında, küçük gümüş para birimine "Dina" denilirken, büyük gümüş para birimine "Denger" denilmektedir. 1170'lerde Harezmi soyluları tahtı ele geçirmek için iç savaşa giriştiler. Prens Tekesh,

47 Bkz. 1992/1, Modern Tarih Dergisi, Huang Shijian Liao ve Dashi (Araplar) adlı makale.

Batı Liao Hanedanlığı'na (Batı Karahitay) iltica etti. İmparator'un Batı Liao'lu damadı olan Ciaodolub, güç kullandı ve ülkesine geri dönüp tahta geçmesi için onu destekledi.

Harezmi devleti teslim olduktan ve Batı Liao (Batı Karahitay) devletine bağlı olmayı onayladıktan sonra, Amudearya boyunca sürekli olarak Batı Karahanlı devletine karşı savaştılar. Alternatif olarak, Selçuklu İmparatorluğu'na karşı savaşmak için Amu Derya'nın (Ceyhun Nehri) kuzey kısmındaki Horasan bölgesine saldırdılar. Hatta Irak'a saldırdılar, Bağdat'ı tehdit ettiler ve giderek güçlendiler. Harezmi ile Batı Liao Hanedanlığı arasındaki güç dengesinin kayması ve Batı Liao bürokratlarının öncülüğündeki acımasız baskı politikaları nedeniyle, Harezmi soyluları Batı Liao yönetimine karşı direnmeye başladı. Sultan Tekiş Batı Liao Hanedanlığının küstah bir elçisini öldürmüştü. Batı Liao İmparatoru'nun damadı Ciaodolub, Tekiş Şah'ı askeri güçle tahttan indirmeye çalıştı ve kardeşi Sultan Şah'ı tahta geçmesi için destekledi. Ama başarısız oldu. Böylece Sultan Şah'ı Horasan, Maru'da krallığı kurması için destekledi. Tekiş Şah, Batı Liao ile sürekli bir anlaşmazlık içinde olmasına rağmen, her zaman onunla ilişkilerini kesmekten kaçındı ve her zaman altın ödedi. 1200 yılında oğlu Muhammed tahta geçti. Hükümdarlığının başlarında, Batı Liao Hanedanlığı ile hala vasallık ilişkisi içinde kaldı. Ancak, 1206'da Cengiz Han tarafından Moğolların hakimiyetinin kurulmasından sonra, Batı Liao Hanedanlığı'nın gerilemesiyle, Batı Liao Hanedanlığı'na vasal devleti olan Harezmi ona ihanet etti ve altınları toplamaktan sorumlu olan elçiyi öldürüp Batı Liao Hanedanı'ndan bağımsızlığını ilan etti.

Moğolistan ve Harezmi'nin yükselişi Batı Liao yönetiminin hızlı çöküşü için belirleyici faktördü. Cengiz Han tarafından mağlup edildikten sonra, geri kalan Nayman kuvvetleri Harezmi kuvvetleriyle işbirliği yaptı, böylece Batı Liao hanedanlığı kuvvetleri hem Batı hem de Doğu tarafından saldırıya uğradı. Batı Liao yönetimi 1211'de Kuchlug Kağan'ın (Nayman kabilesi) eline düştü. Kuçlug Kağan'ın kalan güçlerinin Cengiz Han tarafından yok edilmesinden sonra, Orta Asya kıtasında aynı anda yükselen iki büyük güç Sirderya (Seyhun Nehri) havzasının doğu kısmında sınır komşusu oldu.

V. Cengiz Han ve Torunları

12. ile 14. yüzyıl Asya tarihi, Dünya Tarihi'nde Moğol dönemi olarak bilinir. Cengiz Han ve soydaşlarının önderlik ettiği Moğol süvarileri, neredeyse tüm Asya kıtasına ve Doğu Avrupa'ya hızla yayıldı ve bu dönemdeki tarihsel Çin-yabancı etkileşimi kaçınılmaz olarak zamanın ruhuna uygun şekilde tarihteki yerini aldı.

V.I. Batı'nın Moğollar Tarafından Fethi

(I) Moğolların Kökenleri

Bilim insanlarının araştırmasına göre Moğol ulusunun etnik kökenleri şu şekildedir; Donghu (*Doğu Hu*) → Xianbei (*Siyenpi*, *Hsienpi*) → Shiwei → Tatar → Moğol. Xianbei, Donghu soyundan gelen torunlardı. Xianbei kabilesinin bir kolu olan Tuoba (*Tofa*, *T'o-ba*, *Tabgaç*) Xianbei, bir zamanlar Kuzey Çin'de güçlü Kuzey Wei Hanedanlığı'nı kurmuştu. Han Çin bölgelerine yerleşmiş olan Tuoba halkı, Xianbei dilinde olanlar da dahil olmak üzere birçok kitap yazdı. *Sui Hanedanlığı Tarih Literatürü üzerine Monografi* de, Xianbei dilindeki bu kitapların başlıkları bulunabilir. Her ne kadar bu kitaplar bugün mevcut olmasa da, Xianbei dilinin anlaşılır çevirileri yapılmış bazı sözcüklerinin transliterasyonları diğer Çin klasiklerinde de muhafaza edilmiştir.¹

Tang Hanedanlığı'nın Coğrafya Kitabı, "Yuanhe Haritaları ve Yönetim Bölgeleri ve İlçelerin Kayıtları"nda, Yunzhong İlçesi'nin (şimdiki Datong, Shanxi) doğusundan 30 li uzakta "Qichin Dağı"nın bulunduğu belirtilir, burada Xianbei (*Siyenpi*) dilinde "Qichin" sözcüğü kullanılmıştır ve bu sözcük Çince'de 30 li anlamına gelir. Bilim insanları, "Qichin" in açıkça Moğolcada sayma sayısı olan "ghuchin'e

1 Yi Linzhen, "Kuzey Çin'de Milliyetler ve Moğol Milliyetinin Etnik Kökeni", "İç Moğolistan Üniversitesi Dergisi", Sayı 1979/3, s. 1-23.

benzediğini fark ettiler. *Nan Qi Hanedanlığı Tarihi Wei Lu Biyografisi*'nde, 13 Tuoba subayının unvanları yazılmıştı, hepsi de kimlikleri ve meslekleri temsil eden Moğolca "chin" eki ile kaydedilmişti. Han Çin bölgesinde yaşayan Xianbei halkı arasında, "Yujiülü Chounu" klanı vardı ve daha sonra Çince "kurt'a ait" anlamına gelen Çince bir soyadı (*klan adı, sülale adı*) ile değiştirildi. Yao Weiyan'ın *Kuzey Hanedanlığı'nın Hu Soyadı Üzerine Araştırma Kitabı*'na göre "Yujiülü Chounu" kesinlikle Moğolcada "chino" olan "kurt" un çevirisidir; bu, "Yujiülü Chounu" kabilesinin Moğol dilini kullanan kabilelerden biri olduğunu gösterir.

Başlangıçta, "Moğol", Moğolca konuşan çeşitli kabileler arasında sadece bir kabile adıydı, bununla ilgili kayıtlar Tang Hanedanlığı'nın Shiwei Kabileleri ile ilgili kayıtlarda bulunabilir. Bu kabileye *Tang Hanedanlığı'nın Eski Tarihi: Beidi Biyografisi*'nde *Mengwu Shiwei* ve *Tang Tarihinin Yeni Tarihi: Beidi Biyografisi*'nde "Mengwa" denilmektedir. "Büyük Shiwei"nin bir kabilesi olan Mengwu Shiwei "Wangjian Nehri" (bugünkü Ergun veya Argun Nehri'nin yukarı kesimi) çevresinde yaşıyordu. Moğol efsanesine göre, eski zamanlarda Moğollar diğer kabileler tarafından yenildi ve sadece iki erkek ve iki kadın kurtuldu. Er Er Gu Nie Kun vadisine kaçtılar ve iki kabile kurdular: Kiyan ve Nie Gu Si.

Song, Liao ve Jin Hanedanlıklarında, Moğolistan ile dış dünya arasındaki ilişkiler giderek arttı ve Moğolistan adı çeşitli yazılı belgelerde görülüyor. Hitaylar'ın Ulusal Kayıtları'nda Moğolistan'a "Meng Gu Li" denilir. Bu çağın Çin yazılı belgelerinde, Moğolistan'dan, "Meng G" (*Liao'nun Tarihi*), "Meng Gu" (*Qidan Hikayeleri*'nden alıntılanan *Jin Hanedanlığındaki Çizgiler*) ve "Meng Gu" vb. gibi farklı isimlerle söz edilmiştir.

Mengwu Shiwei bugünkü Büyük Khingan Dağları'nın etrafında yaşadığı zamanlarda, Moğolca konuşan bazı kabileler Moğol bozkırlarına göç etti ve Türk dili konuşan yerel kabilelerle birlikte yaşadı. Bu ilk Moğol kabilelerine, genellikle "Tatarlar" deniliyordu, bu başlangıçta Ju Lun Po² (bugünkü Hulunbuir) çevresinde yaşayan "Tatar" kabilelerini ifade ediyordu.

Tatarlar bir zamanlar çok güçlü olduklarından, Moğol Bozkırlarına göçen çeşitli eski Moğolca konuşan kabileleri yenmişlerdi, Tatarlara bağlı olan bu derebeylikle yönetilen kabileler kendilerine Tatarlar diyorlardı. Türk ve Uygur yazıtlarında yer alan "30 Soyadı (*klan, boy*) Tatar Soyadı" ve "Dokuz Soyadı (*Klan, boy*) Tatar" yukarıda sözü edilen Moğol halkı olmalıdır. Daha sonra, "Tatarlar" adı, geniş çöllere bitişik bozkırlarda yaşayan göçebe kabilelerin çoğu tarafından benimsendi.

2 Han Hanedanlığı döneminde (M.Ö. 206-M.S. 220), Hulunbuir, Liaodong Komutanlığı'nın bir parçasıydı. Qing Hanedanlığı döneminde (1644-1912), Hulunbuir, Heilongjiang eyaletinin bir parçasıydı. 1858 Aigun Antlaşması, Heilongjiang'ın topraklarına büyük kayıplar vererek bugünün yaklaşık Çin-Rus sınırını oluşturdu.

Ayrıca, Tiele (*Tingling*) halkı tarafından asimile edilmiş Moğolca konuşan bazı kabileler vardı. Örneğin, Sui ve Tang Hanedanlıklarındaki 15 Tiele (*Tingling*) kabilesinden biri olan “Ba Ye Gu”, daha sonraki Moğol “Ba Er Hu” kabilesi olmalı. „Ba Ye Gu, Uygur halkının ikinci Türk Hanlığı’nı (*İkinci Doğu Göktürk Kağanlığı* veya *Kutluk Devleti*) yıkma savaşında çok önemli bir rol oynamıştı. Ayrıca, Moğolca konuşan birkaç kabile, bugünkü Baykal Gölü’nün çevresine çok önce göçmüştü ve bir zamanlar yazı dili olarak Luni Türkçesi yazılarını kullandılar. En ünlü kabilelerden biri, üç kabilenin birleşmesiyle oluşan “üç soyadı Kurikanlar”dı. Daha sonra, Tang Hanedanlığı döneminde, “4.500 silahlı ve 10.000’den fazla kişi” ile onlara Moğol “Qori” kabilesi denildi.

840 yılında Mobei’deki (Moğolistan’ın kuzey çöl kısmı) Uygur Kağanlığı Moğol Platosu’na göçen Moğolca konuşan kabileler tarafından mağlup edildikten sonra, Moğollar bu kaçan Uygur halkını takip etmedi. Uygur kabilelerinin yaşadığı bozkır bölgeleri, daha önce Erguna (*Ergun veya Argun*) Nehri havzasında yaşayan çok sayıda Moğol kabilesinin ilgisini çekmişti. Bu Moğol kabileleri Büyük Hingan Dağları’nı peş peşe terkedip Moğol Bozkırları’na girdi. Bunların arasında, doğudaki Onon Nehri havzasının yukarı kısmındaki Burgan Qaldun’a (bugünkü Moğolistan Henti Dağları) göç eden Moğol kabilesi vardı. Bu Moğol kabilesinin liderine Borte Chino (“boz kurt” anlamına gelir) deniliyordu ve karısının adı Gua Maral (Qohai Marral) (“beyaz geyik” anlamına gelir) idi. Bu insanların göçü Moğol Platosunda yaşayan, Moğolca konuşan kabilelerin federasyon oluşturmalarının yolunu açtı.

Moğolistan’ın erken tarihine ilişkin övünecek bir şey yoktu. “Khitan’ın (*Hitaylar*) Ulusal Kayıtları”nda Moğolistan’da “yönetecek bir kral olmadığı” ve “Khitan’la kavga olmadığı” yazılıdır. Sadece, Khitanlar (*Hitaylar*) ile sığırlar, koyunlar, develer, atlar, kürkler ve diğer ürünlerin alışverişi veya ticareti yapılıyordu. Cengiz Han’ın 9. atası Borjigidai Mergen döneminde Moğol kabilesi Wuriyayhai halkının küçük bir kabilesini yenmişti.

Liao Hanedanlığı’ndaki Khitan (*Hitaylar*) tarafından yenilen Zhalair (Jalair) geri çekilirken karşılaştıkları Moğol kabilesi Borjiginleri yendi ve onların üzerine gitti. Ancak, Cengiz Han’ın 16. atası olan Khaidu tarafından yönetilen Borjiginler galip geldi ve onları Moğol kabilelerine dağıttı. Böylece, bir Moğol kabilesi olan Zhalair’in (Jalair) kalıntıları kendilerini Barhu kabilesinin kucağına atmak zorunda kaldılar, bunun sonucunda Moğol kabileleri büyük bir güç kazandı.

Cengiz Han, 1162’de Onon Nehri’nin kıyısında doğdu ve adı Yesügey olan babası Moğol soylularındandı (Khamag Moğol Federasyonu). Cengiz Han doğduğunda, Yesügey Tatar kabilesine karşı savaşı kazandı ve Tatarların başkanı Temuçin Uge’yi ele geçirdi. Zaferin anısına, Cengiz Han’a Temuçin adı verildi.

Cengiz Han 9 yaşındayken, Yesüгей karşılaştığı bir grup adamla bir ziyafet için durdu, ancak bunların Tatarlar, yani Moğolların baş düşmanları olduğunu bilmiyordu. Birlikte ziyafet çekerken, Tatarlar gizlice Yesüгей'in yemeğine zehir katıp öldürdüler. Temuçin'e koalisyonun liderliğini üstlenmesi için çağrı yapıldı, ancak diğer kabile liderleri genç yaşından dolayı bunu istemedi. Koalisyonun diğer kabile liderleri Temuçin'in kampından ayrılp gitti ve çok geçmeden kendi Kiyad kabilesinden olanlar bile terk etti. Sonunda Temuçin'in kampında sadece annesi, dört kardeşi, iki üvey kardeşi ve bir aile hizmetkârı kalmıştı.

Böylece, Temuçin'in ailesi hızla güçten düştü ve hiç bir şey yapamaz bir duruma geldi. Moğol kabileleri Tayichigud soyluları tarafından yönetildi. Moğol kabilesinin geri kalan kuvvetleri, Jadaran kabilesinden Jamukha'ydı (Zha Mu He). 12. yüzyılda, Moğol kabilelerinin yanı sıra, Moğol Bozkırları'nda yaşayan birkaç güçlü kabile vardı:

Kerait kabilesi: Kerait halkı muhtemelen ya Türk'tü ya da Türk kültüründen güçlü bir şekilde etkilenmiş Moğollardandı. Hristiyanlığın bir kolu olan Nesturilik'e inanıyorlardı. Başbuğ Tuğrul Ong (Wang Han) ve Cengiz Han'ın babası Yesüгей'in yaşıtıydı (yarı kardeşlerdi ve birbirleriyle yakın ilişkileri vardı.) Kerait halkı Tola Nehri ve Wo Er Han Nehri'nin yukarısında yaşıyordu.

Liao Hanedanlığı döneminde "Mei Li Ji" veya "Mi Er Ji" denilen Merkitler Kabilesi, Moğol Platosu'nun kuzeyinde bulunmaktaydı. Uzun yıllar Kerait ile Moğol kabileleri birbirleriyle savaştılar. Moğolların yükselişinden önce Tatarlar, Moğol bozkırlarında en ünlü kabileydi. Tang Hanedanlığı'ndan sonra Mobei'de (Moğolistan'ın kuzey çölü) yaşayan bir takım kabileler kendilerini Tatar ilan etmiş olanlardı. 12. yüzyılda, Tatarlar bir araya gelip Bu Yu Er Hai Zi'de (bugünkü Hulunbuir) hayvancılığı geliştirdiler. Tatarlara düşman olanlar sadece Moğollar değildi, aynı zamanda Tatarlar ile Keraitler arasında da birçok anlaşmazlık vardı.

Moğol Platosu'nun batısında bulunan Nayman kabilesi, bir zamanlar Kara-Khitan Hanlığı'na (*Karahitaylar*) boyun eğmişti. Nayman kabilesi, o zamanlar Moğol Platosu'ndaki en gelişmiş kabileydi. Kara-Hoca Krallığı kültürünü özümsemiş, Uygur alfabesini benimsemiş ve pulları ödeme aracı olarak kullanmayı öğrenmişlerdir. Sık sık doğu komşusu Kerait devleti ve kuzey komşuları olan Merkit devletine karşı savaştılar. Çoğu bilim insanı Nayman'ın Türk dilini kullanan bir kabile olduğuna inanmaktadır.

12. yüzyıl boyunca, Liao ve Jin Hanedanlıkları Moğol Platosu'nda yaşayan diğer kabilelere boyun eğdirmek için kuzeyde sürekli olarak askeri güçleri kullandılar. Ayrıca, farklı kabilelerin kendi soyluları Han unvanı, toprak ve nüfus gücü için birbirlerini öldürmeye çalıştılar ve kabileler arasında sürekli savaş oldu. Sonuç olarak, geniş bozkırlarda yaşayan tüm etnik halklar büyük sıkıntılarla karşı karşıya kaldı.

Moğol Platosu'nda yaşayan kabileleri birleştirmek ve Liao ve Jin Hanedanlıkları ile olan çekişmeyi bitirmek kaçınılmaz bir tarihsel eğilim haline geldi.

Cengiz Han, "Temuçin" çalkantılı zamanlarda büyüdü; Temuçin'in gençlik yılları zorluydu. Yetişkin olduğunda ilk önce Kerait Hanı'na sığınmayı seçti ve ayrıca 10.000'den fazla asker topladı. Kerait Hanı'nın ve bir Zha Zhi La soylusu olan Jamukha'nın (Zha Mu He) desteğiyle, Merkit (Mie Er Qi) kabilesini mağlup etti ve 1189'da soylular kurultayı tarafından Han seçildi. Tatarlar Jin Hanedanlığı'na tabi oldu. Jin Hanedanlığı'nın İmparatoru Zhangzong'un 6. yılında (1195), Zhi Wu Ti ve He Da Jin adlı iki göçebe Moğol kabilesi Jin Hanedanlığı'nın sınırını Hong Ji La Kabilesi ile birlikte işgal ettiler. Jin Hanedanı, bugünkü Hulunbuir'e asker gönderdi ve onlara karşı savaşı kazandı. Geri dönerken, topladıkları hayvanlar Tatarlar tarafından çalındı. Ertesi yıl, Jin Hanedanlığı Tatarlara karşı asker gönderdi. Bu haberi duyduktan sonra Cengiz Han Temuçin, atalarının intikamını almak ve eski düşmanı olan Tatar krallığını zayıflatmak için bu durumun büyük bir fırsat olduğuna inanıyordu. Bu nedenle, Kerait Hanı ile birlikte, Jin Hanedanlığı birliklerine yardım etti ve Tatarları mağlup etti. Bundan sonra Tatarlar gerilemeye başladı. Cengiz Han Temuçine 1197'de Jin Hanedanlığı tarafından (Wang Han) "Zha Wu Ti Hu Li" ünvanı verildi ve Kerait Hanı "Kral" ünvanını aldı.

Cengiz Han Temuçin'in gücü, Moğol Bozkırlarının doğu bölgesini denetimi altına aldıktan sonra, Han ile arasındaki ittifakın temelini tehlikeye atacak şekilde büyük ölçüde arttı. 1203 yılında, Han Hanedanlığı, Cengiz Han tam olgunlaşmış bir güç olmadan önce Cengiz Han'ı yenmeye karar verdi. Bu gizli raporu alan Cengiz Han, savaşı aceleyle başlattı ve başarısız oldu. Han zafer kazandığından itibaren, Kerait kabilesi federasyonunun iç uyumu bozuldu ve gücü zayıfladı. Cengiz Han Temuçin, Kerait kuvvetlerine karşı bir saldırı başlattı ve Han'ın ana gücü parçalandı. Nayman kabile devletine kaçış yolunda, Kerait Hanı Nayman generalleri tarafından öldürüldü. Oğlu Senggum, geriye kalanları Qu Xian'a (bugünkü Şincan'daki Kuka'ya) kaçırmaya yöneltti ve Tangut yolunda öldürüldü.

Kerait devletine Cengiz Han Temuçin tarafından son verilmesinden sonra, Moğol kabilesinin etki gücü alanı batıya Nayman halkının sınırına kadar uzandı. Nayman soyluları her zaman Moğol halkına yukarıdan bakıyordu ve bu zafer Nayman'ı sarsıtı. Nayman hanı Taiyang Han Moğol kabilesine saldırmaya karar verdi ve çölün güneyindeki Ongud'a saldırıda yardımcı olmaları için bir ulak gönderildi. Ancak Ongud Başbuğu Cengiz Han'ı bundan haberdar etti. Cengiz Han bir kurultay topladı ve bunun sonucunda Nayman Hanı Taiyang Han'ın askeri birlikleri dağıtıldı ve "1000 hane" ve "100 hane" sistemleri kuruldu. Moğol Cengiz Han ordusu her zaman muazzam bir güç haline geldi. Buna karşılık, Nayman devleti Taiyang Han ve Buyulu Kağan olmak üzere ikiye ayrıldı ve birbirleriyle olan sayısız çatışmalar

yüzünden, tek tek yok olma olasılığı ile karşı karşıya kaldılar. 1204 yılında, Cengiz Han orduyu batıya yöneltti ve Taiyang Han'ın kabilesini yendi. Yaralı Taiyang Han yakalandı ve çok geçmeden öldü. İki yıl sonra, Cengiz Han, askeri birlikler gönderip Naymanların Buyulu bölümünü ele geçirdi. Taiyang Han'ın oğlu saklanmak için Kara-Hitay Hanlığı'na kaçtı, böylece Nayman Devleti yıkıldı. Artık bütün Moğol Yaylası, Cengiz Han'ın hakimiyeti altındaydı. 1206'da Cengiz Han Temuçin, Onon Nehri'nin kaynağında soylular kurultayını topladı. Ona saygıyı ifade eden unvan "Cengiz Han" dı ve ülkeye "Yeke Monggul Ulus" yani "Büyük Moğolistan" adı verildi. Bundan önce, çölün kuzeyi ve güneyindeki bütün kabilelerin hepsinin kendi unvanları vardı ve Moğolistan da bunların arasında sadece bir isimdi. Moğol Krallığı'nın kurulmasından sonra Moğolistan tarafından yönetilen kabilelerin hepsi üye olmuş ve Moğolistan genel terim olarak kabul edilmişti. Birleşmiş bir Moğol ulusu topluluğu, tarih sahnesine çıkmıştı.

(II) Moğolların Batı Bölgeleri'ni Fethi

1217'de, Cengiz Han, Batı Bölgeleri'ne asker göndermeye karar verdi ve Batı Xia devletine zorla asker alımı yapmaları ve Cengiz Han'ı takip etmeleri emredildi. Bunun reddilmesi üzerine, Cengiz Han derhal Batı Xia'ya karşı bir ordu gönderdi. Batı Xia Hanedanlığı'nın İmparatoru batıya kaçtı ve Cengiz Han'a bir elçi gönderdi ve merhamet göstermesi için yalvardı. Cengiz Han, o an için Batı Xia'yı haritadan silmemeye karar verdi ve Batı Bölgeleri'nin fethine odaklandı. Moğol birlikleri çölün kuzeyine çekildi. Cengiz Han'ın Batı'yı fethetme döneminde, Batı Xia Sarayı'nda ya Moğolistan ya da Jin Hanedanlığı'na katılma konusunda çok fazla tartışmalar oluyordu. Cengiz Han, Batı Xia liderlerinin topraklarında keşif yaptırdı ve Kuzey Çin'i idare eden Mukali'nin oğlu Beilu'ya Yinzhou şehrine cezalandırıcı bir askeri sefer yapmasını emretti. 1224 sonbaharında, Bei-lu Moğol ordusunun Yinzhou kentini işgal etmesini sevk ve idare etti, savaşı kazandı ve Batı Xia'lı³ on binlerce Tangut askeri öldürüldü.

1225'te Cengiz Han, birliklerini Batı Bölgelerinden geri çekti. Batı Xia'nın rehin takası için bir elçi göndermeyi reddetmesi ve Jin Hanedanı ile yaptığı gizli görüşme değerlendirildikten sonra, Cengiz Han bir sonraki yıl içinde, saldırı biçiminde bir Xia seferinin yapılmasına karar verdi. Sırayla, Kara Su Şehri (bugünkü Er Ji Na Sancağı'nın Güneydoğu Bölgesi), Gan Zhou (bugünkü Zhangye, Gansu), Su Zhou (bugünkü Jiuquan, Gansu), Liang Zhou ve Ling Zhou (şimdiki Lingwu, Ningxia) ele geçirildi. Batı Xia ordusunun ana güçlerini yok ettikten sonra, Cengiz Han, Zhongxing hükümetini kuşatmak için bir grup asker bıraktı ve kendisi de, Batı Xia

3 Batı Xia, daha sonra Dangxiang göçebeleri veya Tangutların önderlik ettiği Batı Xia Krallığı'na evrilecek olan Qiang halkından Tangut kabilesine dayanıyordu.

Devleti'nin bitişindeki Jin ve Song Hanedanlıkları'nın topraklarına saldırmak için ana güçleri yönetti. 1227 yazında, Cengiz Han ağır bir biçimde hastalandı. Ölmeden önce aşağıdaki talimatları verdi: Düşmanlarının bunu bilmemesi için kendi cenazesi gizli tutulmalıydı ve halefinin Batı Xia Devleti'nin teslim olmasını beklemesi gerektiğini kesin olarak belirtti. Moğol ordusunun altı ay kuşatmasından sonra, Zhongxing hükûmeti yiyeceksiz kalarak teslim olmak zorunda kaldı. Böylece Batı Xia Devleti, kuruluşundan yaklaşık 200 yıl sonra yok oldu.

Cengiz Han'ın Nayman lideri Tayang Han'ı ve ona bağılı adamları öldürmesinden sonra Tayang Han'ın oğlu Kuschlug, Ye, Er'in Taş Nehri'nden geçti ve Kara-Khitan Hanlığı'na sığınma talebinde bulundu. Kara-Khitan Hanlığı'nın son İmparatoru Zhi Lu Gu'nun güvenini kazandı. Kuschlug Han tam güç elde ettiğinde, Kara-Khitan Hanlığı'na tabi bir devlet olan Harezmi Krallığı ile birlikte imparatorluk güç ve yetkisini ele geçirmek için çalışmaya başladı. 1218'de, Cengiz Han, generali Jeb'e Kuschlug Han'a boyun eğdirmesini emretti. Kuschlug Han, Ke Shi Ha, Er'den (bugünkü Kashi veya Kaşgar, Şincan) batıya doğru kaçtı, ancak Moğol ordusu tarafından yakalandı ve kafası kesilerek infaz edildi. Kara-Khitan Hanlığı çöktü. O zamanlar, Moğolistan'ın batı tarafı Harezmi krallığına bitişikti. Kara-Khitan (*Karahitaylar*) Hanlığı'nın soyundan gelenler batıya doğru İran'a göç ettiler ve orada yerel ayrı bir krallık kurdular.

1219'da, Cengiz Han'ın bizzat kendisi, bir Harezmi sınır kasabası olan Otrar'ın valisi Ghaiyr Han İnalçık'ı cezalandırma bahanesiyle Batı Bölgeleri'ni fethetmek için çok büyük orduları yönetti. Cengiz Han, Ghaiyr Han'ın kendisine teslim edilmesini talep etti, fakat Harezmi Şah sadece bu istekleri reddetmekle kalmadı, ayrıca elçilerin öldürülmesini de emretti. Harezmi krallığına karşı açılan savaşın nedeni buydu. Cengiz Han'ın bahanesi, Otrar valisi tarafından öldürülen Moğol ticaret kervanındakiilerin ve elçisinin intikamını almaktı. Cengiz Han, Harezmi kentlerine saldırımları için orduyu dörde ayırdı. En büyük oğlu Johi (*Cuci*) tarafından komuta edilen ordu, Huzha Nehri'nin (Siri Derya, Seyhun Nehri) aşağı kesimlerine saldırdı ve bu bölgeleri fethettikten sonra, bu ordu Aral Denizi'nin kuzey bölgelerinde savaşmaya karar verdi. Otrar valisi Ghaiyr Han çaresizce savunma yaptı. Otrar kuşatması neredeyse beş ay sürdü. Otrar meselesine yönelik yaklaşımında Cengiz Han, kuşatmayı sürdürmeleri için oğulları Çağatay ve Ögeday'ın emri altındaki askeri birlikleri bıraktı. Kahramanca savunmanın beşinci ayının sonunda, Harezmi komutanı Karaca Hacıp on bin kişilik bir birlik ile Moğolların kentin içine girmesine izin vererek onlara teslim oldu. Ancak, Otrar hâlâ tam anlamıyla yenilmemişti. Ghaiyr Han'ın bir grup asker ile iç kaleyi güçlendirmesi nedeniyle kenti alınması Moğolların bir ayına mal oldu. Tüm savunmacılar can verince Otrar Şubat 1220'de alındı. Ghaiyr Han yakalandı ve idam edildi.

Bu zaferden sonra, Cengiz Han ordusu ilerlerdi ve eski Harezmi'nin başkenti Urgenç kentine saldırmak için Kızıl Kum Çöllerini (bugünkü Siri Derya [*Seyhun Nehri*] ve Amu Derya'nın [*Ceyhun Nehri*] aşağı kesimleri arasındaki çöller) geçti. Diğer orduya da Huzha Nehri'nin orta kesimleri boyundaki kentlere saldırması emredildi. Cengiz Han ile en küçük oğlu Toluy, Huzha Nehri'ni geçerek Amu Derya'nın (*Ceyhun Nehri*) kuzey bölgelerine yürüdü, doğrudan Harezmi'nin yeni başkenti Semerkand'a (bugünkü Özbekistan'daki Semerkand) saldırıp ele geçirdi ve eski Samani Hanedanlığı'nın başkenti olan Bolara'yı (bugün Özbekistan'ın Buhara kenti) da aldı, daha sonra Amu Derya'nın (*Ceyhun Nehri*) güney bölgelerine, Horasan'a ve bugünkü Hindukuş'un güney bölgelerine saldırdı.

Harezmi Krallığı'nın ulusal gücü zinde olmasına rağmen, kuruluş dönemi istikrarsız yönetim yapısıyla oldukça kısa olmuştu. Ayrıca, askeri liderleri Moğol istilasına karşı savunma stratejileri benimsemişlerdi ama güçlü Moğol ordusuna karşı savunmada yetersizdiler. Moğol ordusu Semerkand'ı işgal ettiğinde, Harezmi Şahı Muhammed kentini terk edip kaçtı, Cengiz Han üstünlüğünü vurgulamak için Cebe ve Subutay'ı gönderdi. Muhammed, Kuantianjisi Denizi'ne (bugün Hazar Denizi) kaçtı, kısa bir süre sonra hastalıktan öldü. 1221'de Johi (*Cuci*), Çağatay ve Ögeday eski Harezmi'nin başkenti Urgenç'i (bugün Türkmenistan'daki Kunya Urgenç) ele geçirdi. Cengiz Han ve Toluy, askeri güçlerini bölerek Horasan'ın (bugün Amu Derya'nın güneyindeki bölgeler, Hindukuş'un kuzeyindeki bölgeler) kentlerini fethettiler ve daha sonra İndus Nehri kıyısındaki Muhammed oğlu Celâleddin Mingburnu'nun önderliğindeki orduyu yendiler. Celâleddin Mingburnu Hindistan'a çekildi. 1223 yılında Moğol orduları devlet görevlileri ve temsilcileri belirlendikten sonra Moğolistan'a geri döndü.

İran'ın birçok bölgesini ele geçirdikten sonra, Cebe ve Subutay tarafından sevk ve idare edilen ordu, 1223'te Tai Karakurumg (şimdiki Kafkas Dağları) üzerinden Kıpçak bozkırlarını istila etti ve Rusya'nın ilk Moğol istilasında, Jebe ve Subutay tarafından sevk ve idare edilen bir ordu, Kalka Nehri (muhtemelen güneydoğu Ukrayna'daki bugünkü Kalçik Nehri) boylarında bulunan Kuman kabile grubu ile Rus prenslerinin ittifakını yendi. Uzun süren bir akın hareketinin parçası olan zafer, Rus prenslerinin ordularını perişan etmişti ve Rusya'nın güney bölgelerini savaşıp ele geçiren Moğol süvarilerinin kaba gücünü kanıtlamıştı. Bu yenilgi, Rus Kiev Prensligi'ni işgalcilerin insafına terk etmesine rağmen, Moğol kuvvetleri geri çekildi ve 13 yıl boyunca yeniden ortaya çıkmadı, bu süre zarfında Rus prensleri daha önce olduğu gibi, yeni ve Kalka savaşından daha dehşetli bir işgalci kuvvetle karşılaşmaya kadar, çekişmeye ve savaşmaya devam ettiler.

Daha sonra, 1236'da Batuhan ve Subutay'ın komutasındaki 35.000 civarında okçunun bulunduğu çok büyük atlı Moğol orduları, Volga Nehri'ni geçti ve 1236 sonbaharında Volga Bulgarları'nın ülkesini işgal etti. Alanların, Kıpçakların ve Volga Bulgarlarının direnişini kırmaları 1 yıl sürdü. 1251 yılında Möngke Han tahta çıktı ve ailesinin iktidarını güçlendirmeyi amaçlıyordu. Möngke Han tüm kıdemli valilere ve soylulara 1252'de yeni bir ordu oluşturmak için kendi yönetim bölgelerinden halkın 12'de 2'sini seçmelerini emretti. Aynı anneden olma kardeşi ve Hülâgü, böyle bir orduyu Batı Bölgeleri'nde boyun eğmeyen halkları yenmek için yönetti ve Tatar Salınayan'a, Hülâgü Han'ın askeri seferiyle eşgüdüm sağlamak için Keşmir'i işgal etmesini emretti. Ayrıca Taizong döneminde Kafkasya bölgesinde birçok yeri fetheden Cormaqa'nın ordusuna da Hülâgü'nün komutası altında savaşması emredildi. Möngke Han'ın emriyle Hülâgü, savaşta kullanmak için taş döşeme makinistleri, topçular, toplam 1000 tatar yayı okçusu ve çok sayıda silah topladı.⁴

Yuan Hanedanlığı Tarihi Guokan Biyografisi'nde, 1252'de Hülâgü'nün Batı Bölgelerini fethetmesi için Karakurum'a silahlar ve savaşçılar gönderildiği kaydedilmiştir. Hülâgü komutasındaki ordu uzun ve yorucu bir yürüyüşle Beşbalık'ı, Amu Derya'nın (*Ceyhun Nehri*) kuzey bölgelerini geçip İran'a vardı. O zamanlar, İslam'ın İsmaili mezhebinden olanlar İran'ın bugünkü Mazandaran şehirlerine yerleşmişlerdi, diğer İslam inancında olanlar tarafından onlara Arapça'da "kafir" anlamına gelen "Mullahidah" deniliyordu. Kuruluşundan bu yana 500 yıldan fazla geçmişi olan Abbasi Hanedanlığı güç kaybetmiş ve doğrudan kontrolü altındaki bölgeler, Abbasi'nin başkenti olan Bağdat (bugünkü Bağdat, Irak) ve onu çevreleyen bölgelerle sınırlı kalmıştı. 1256'da İlhanlıların kurucusu Hülâgü Han, Alamut'u yok etti ve 1258'de orduları Bağdat'ı ele geçirip son İslam Halifesi'ni öldürdü. Abbasi Halifeleri Kureyş kabilesinden olan İslam peygamberi Muhammed'in amcası al-Abbas ibn Abd al-Muttalip'in soyundan gelen Abbasi Hanedanlığı'na mensup İslami halife unvanını taşıyan kişilerdi. 1259'da, Moğolların batı fetih orduları bugünkü Suriye bölgelerini istila etmek için üç kola bölündü. Çinli Han'da üretilen çeşitli barutlu silahlar yaptıkları savaşlarda çok büyük rol oynadı. Ertesi yılın ilkbaharında, Shigi-Qutuqu önderliğindeki Moğol diplomat heyeti ordunun garnizonuna gelip Möngke Han'ın ölümünü bildirdi. Bunun üzerine Hülâgü Han İran'a geri çekildi ve başkomutan Ketboğa Noyan savaşmayı sürdürdü. Aynı yılın Eylül ayında, Ketboğa Noyan'ın ordusu Ayn Calut Savaşı'nda Mısır'ı yöneten İslam lideri Seyfeddin Kutuz tarafından yenilgiye uğratıldı. Bunun üzerine Moğolların saldırgan genişlemesi ve Batı'nın fethi sona erdi. Batı'nın fethinden sonra Hülâgü Han, İran'ı yönetmeye devam etti ve artık Doğu'ya geri dönmedi.

4 Câmî'ut-Tevârih, Reşidüddin Hemedâni tarafından yazılmıştır. (1247-1318), Cilt 3, Çince versiyonu, s. 30.

V.II. Doğu Ve Batı Arasındaki Yaygın Etkileşimler

(I) Göçmenlerin Geniş Çaplı Göç Hareketi

Cengiz Han Batı'nın fethine başladığında, orduda çok sayıda zorla askere alınmış Curçen, Hitay halkı, Han halkı, Uygur ve Batı Xia'dan insanlar vardı. Moğol ordusuyla birlikte Batı Bölgeleri'ne geldikten sonra, bazı kişiler askeri güç ve nüfuz vasıtasıyla büyük çaplı mülk edinme fırsatlarını zorladılar ve çok büyük servete el koydular, ancak, yerel Hui halkının toprak sahibi olma hakkı yoktu ve Han halkı, Hitaylar halkı ve Hexi vb. gibi halklara mensup kişilerin emri altına girmek zorundaydılar. *Qiu Chang Chun'un Batıya Yolculuklar* adlı eseri şöyle yazmaktadır: "Tarım teknolojisi olmayan, şehirleri ve kentleri yönetmenin yabancı olan Moğollar 'at sırtındaki' ulustur. Amu Derya'nın (*Ceyhun Nehri*) kuzeyindeki kalabalık ve zengin ve bereketli toprakları ele geçirdikten sonra, orduyla birlikte gelen Han, Qidan ve Batı Xia halkından kişiler, oralarda yaşayanları yönetmek için en güvenilir yardımcılar oldular. Baba ve oğul, Yelü Ahai ve Yelü Miansige Semerkand'ı koruyan Hitay halkındandı". Yelü Chucai tarafından yazılmış olan *Ho-chung fu ile ilgili Tutanakların Özeti* kitabında Curçen bir Pucha mareşalinden birkaç kez söz edilmiştir ve onun oğlu yerel bir garnizonda "generaldi". Farsça "*Tarikh-i Wassaf*" adlı kitapta, daha sonra "Amu Derya (*Ceyhun Nehri*) bölgesinde Devlet İşleri Dairesi"nden sorumlu bir vali olan Ma Suhu ile birlikte Semerkand'ı yöneten bir "başbakan" dan birçok kez söz edilmiştir. "Başbakan" ın Han Çin bölgesinden bir devlet yetkilisi olduğu açıktır.

Ayrıca, Moğol devletinde resmi görevler üstlenenler, çoğunlukla kuzeybatıya göç etmeye zorlanan ya da Moğolların rüzgarına kapılan sıradan insanlardı. 1220'lerde, Qiu Chuji Tianshan Dağı'nın kuzey yolunu takip ederek batıya doğru ilerlerken, Beşbalık bölgesinde müzik ve seyirlik oyun gösterisi yapanların "Orta Ovalar" halkı olduğunu görmüştü. Luntai'de, Orta Ovalar'dan bir bilim insanıyla tanıştı. 30 yıldan fazla bir süre sonra, Changde İmparator Xianzong'un emri üzerine elçi olarak yurt dışına Hulagü tarafından yönetilen bölgelere elçi olarak gönderildi ve Beşbalık'ta Han halkından çok sayıda insan gördü. Tianchi (Şincan'daki bugünkü Sayram Gölü) yakınlarındaki "Temur Chancha muhafızlarının tümünün Han halkından olduğu söyleniyordu." Almalık kentinde, "Uygur ve Hanlar birlikte yaşıyorlar"dı. Buranın güneyindeki Mohe antik kentinde yaşayanların çoğu Shanxi Bingzhou ve Fenhe halkındandır. Kubilay Han'ın hükümdarlığı altında, kuzeybatı bölgelerindeki üst düzey silahlı beyler arasında sıkça yapılan savaşlardan yüzünden askeri garnizonların malzeme kıtlığı vardı. Taşıma sıkıntısını hafifletmek için askeri malzeme temin etmenin en uygun yolu, yerel bölgelerden doğrudan vergi almak olmuştur. Song Hanedanlığı'nın çöküşünden sonra, Yuan Hanedanlığı hükümeti

Han ordusu, yeni ihtiyat ordusu ve çiftçiler, zanaatkarlar için büyük miktarda vergi ve para topladı ve onları kuzeybatı bölgelerine gönderdi. Hükümet, Han halkının Beşbalık'ta, yani bugünkü Şincan'daki Hotan kentinde, Hamili ve Batı Bölgelerine alt diğer birçok yörede ekilmeyen toprakları tarıma açıp gıda tahılları yetiştirmesini ve tarım aletleri ve silah dökmek için izabe alanları kurmasını destekledi. Henan'ın Mi İlçesi'nden Chen Fushen, Shanxi, Pingyang'ın dokumacı listelerine kaydı yapıldı ve daha sonra 15 yıl çalıştığı Huozhou'ya gönderildi.⁵

Moğol Platosu'ndaki şehirler ve kasabalar çok eskiden kurulmuştu. Bununla birlikte, bu bölgelerdeki en yüksek gelişme Moğol İmparatorluğu zamanında olmuştur. Antik kentin Moğol Platosu'ndaki tipik örneği Karakorum'du. Karakorum'un tam adı, Karakurum'dur, Moğolistan'ın Uvurhangay (Övörhangay) ili, Harhorin'de bulunur. Karakurum'un bulunduğu yer aslında Kerait halkının yaylasıydı ve Khitanların (Hitaylar) Liao Hanedanlığı (Karahitaylar) tarafından yaptırılmış tapınaklar vardı.⁶

Karakurum'un hemen yanındaki Ordo Cengiz Han'ın hükümdarlığı döneminde kuruldu ve bir keresinde İmparatoriçe ve imparatorluk cariyeleri tarafından savunulmuştu. Qiu Chang Chun'ın Batısı'na Seyahatler kitabında, o zamanlar, bu bölgede, “yüzlerce atlı araba” vardı, “atlı arabalar ve oturma yerleri yeteri kadar değerli görünüyorlardı ve Chanyu (*Şan-yü*) tarafından yönetilen hiçbir şehir, bundan daha müreffeh değildi,” diye kaydedilmiştir. 1235 yılında, (yani, Yuan İmparatoru Taizong'un ölümü sonrası) Ögeday, Orhon Nehri'nin doğu kıyıları boyunca Wan An Sarayı'nın (Ögeday Kağan Sarayı) ve üst düzey vali ve bakanlar için köşkların, depoların ve tapınakların inşa edilmesi emrini verdi. İnşaat işleri Han ulusundan bir Yenching ustası olan Büyük Baş Danışman Liu Min tarafından yönetildi.⁷

Fransa elçisi Guillaume de Rubrouck'un kayıtlarına göre, “Wan An Sarayı” veya “Sonsuz Huzur Sarayı” veya Ögeday Han Sarayı, 2800 metrekareselik bir arsa üzerine inşa edilmişti ve çok çekici ve büyüleyici altından çatıları ile üç katlı bir yapıydı. “Saray, bir orta holüyle, iki sıra sütun arkasındaki iki cephesiyle bir kiliseye benzer ve üç kapısı vardır ve bu kapıların tümü güneye bakar. Ve içteki orta kapının ötesinde ağaç durur ve Büyük Han kuzeyde yüksek bir yere oturur, böylece herkes tarafından görülebilir; ayrıca iki sıra basamak ona doğru çıkar: birisinden onun fincanını taşıyan biri yukarı çıkar, diğerinden aşağı iner. Ağaç ile ona doğru çıkan bu basamaklar arasındaki alan boştur; çünkü burada onun fincan taşıyıcısı ve ayrıca hediyeler taşıyan elçileri durur; ve kendisi orada bir tanrı gibi oturur. Onun sağında,

5 Bkz. Aile adı için Chen yazıtı, Ju'ang Cilt 7'nin Derlenen Eserleri.

6 Chen Dezhi: Yuan Hanedanlığı İdari Bölgesi'nde (Üst Kısım) Tapınakların Kurulması, Nanjing Üniversitesi Yuan Hanedanlığı ve Kuzey Milletleri Tarihi Üzerine Araştırma Makaleleri Derlemesi, Sayı, 1985/9.

7 Bkz. Gongcheng Yuan Haowen: Usta Yi Shan'ın Derlenmiş Eserleri, Dört Kategori Serisinin İlk Baskısı, Cilt 28, Aile Adı Liu'nun Mezar Levhası, Baş Danışman.

yani batıda erkekler durur, solunda kadınlar durur. Saray kuzeyden (güneye doğru) uzanır. Güneye doğru, sağ taraftaki sütunların yanında, oğlu ve erkek kardeşlerinin oturduğu bir platform gibi yükseltilmiş oturma sıraları vardır. Sol tarafta belli bir tarzda düzenlenmiş, eşlerinin ve kızlarının oturduğu yer vardır. Yukarıda onun yanına, onun kadar yüksekte oturmaya da, sadece bir kadın oturur. Bu büyük sarayın girişinde, süt ve diğer içeceklerden götürmek yakışksız kalırdı. Parisli mimar ve kuyumcu William Bouche, büyük bir gümüş ağaç yapmıştı ve köklerinde gümüşten dört aslan vardı, her birinin içinden birer kanal geçiyordu ve bu kanallardan beyaz kısırak sütü fışkıırıyordu. Ağacın içinden dört kanal tepeye kadar gider, aşağı doğru bükülür ve her birinin üzerinde ayrıca kuyruğu ağacın etrafını saran yaldızlı birer yılan vardır. Ve bu boruların birinden şarap, diğerinden kımız (bir çeşit Tatar içkisi) ya da durultulmuş kısırak sütü, başka birinden bal ya da baldan yapılmış bir şarap ve ötekenden pirinçten yapılan, terracina denilen pirinç şarabı akar; ve her içki için, ağacın dibinde onu almak için özel bir gümüş kase vardır. Tepedeki bu dört kanalın arasına, William Bouche trompet tutan bir melek yaptı ve ağacın altında bir erkeğin saklanabileceği bir kubbe yaptı. Borular ağacın kalbinin içinden geçerek meleğe gider.”

13. yüzyılda Karakurum kenti, Saint Denis’le aynı büyüklükteydi. Şehirde iki bölge vardı, biri Hui halkı, diğeri Han halkı içindi. Tacirler ile esnaf ve zanaatkarlar, Han Çinlilerinin bölgesindeki küçük bir topluluk içinde yaşıyorlardı. Karakurum’da 12 Taoist (Budist) tapınağı, Hui halkı için 2 cami, 1 kilise vardı. Kentte 4 kapı vardı, doğu kapısı tahıl pazarı için, batı kapısı koyun pazarı için, Güney kapısı inek ve taşımacılık pazarı için, Kuzey kapısı ise at pazarı içindi.⁸ Karakurum mimarisi, Möngke Han (Moğol) zamanına kadar korunmuştur. Karakurum’un (Karakorum) inşası Möngke Han’ın hükümdarlığına kadar (1251-1259) devam etti. Karakurum’un 35 km kuzeyinde, Ogedey Han’ın emriyle Sahurin denilen bir kasaba ve Gegen Kağan Sarayı inşa edildi; Karakurum’un 15 km’den daha fazla güneyinde, Tuzqu kasabası ve bir başka Tuzqu karşılama imparatorluk sarayı da Möngke Han’ın emri üzerine inşa edildi.

Arkeolojik kazılara göre, Wan An (Ögeday Han) Sarayı, Karakurum’un güney-batı tarafındaydı, 1 kilometrelik bir bir saray duvarı ile çevrelenmişti. Merkez saraydaki temel 3 metre yüksekliğinde, 80 metre uzunluğunda ve 55 metre genişliğindedir. Kuzeyden güneye 9 sıra, doğudan batıya 8 sıra olan salon sütunları toplamda 72 direktir. Seyirci salonu 2,475 metre karelik bir alanı kaplıyordu ve her yönüyle Han tarzı mimariyi bünyesinde barındırıyordu. Karakurum çevresinde yaklaşık 6 km, doğu-batı ve kuzey-güney yönünde şehrin merkezine giden, dört kapıya

8 Moğol Misyonu, Moğolistan’daki Fransisken Misyonerlerinin Anlatıları ve Mektupları, Christopher Dawson tarafından düzenlenmiştir, Londra ve New York, 1955, s. 175-177, 183-184.

yönlendiren iki geniş cadde vardı. Yolun iki yakasında, resmi konutlar, tapınaklar, konutlar ve atölyeler vardı.⁹

Dade'nin 11. yılında (1307), Yuan Hanedanlığı Karakurum'da ve diğer bölgelerde Yürütme Sekreterliği kurdu ve daha sonra Lingbei Eyaleti olarak değiştirdi, böylece Karakurum Lingbei eyaletinin başkenti oldu.

Chenghaicheng (*Balaqasun*), Yuan Hanedanlığı döneminde Moğollar tarafından yönetilen ve denetim altına alınan Batı Bölgesi'ndeki siyasal, ekonomik merkezdi ve sadece Karakurum kentinden sonra gelen ikinci önemli kentti. Bu kent Cengiz Han Jinhae subayı tarafından hapse atılan yetenekli bir esir Çinli Han ustası tarafından inşa edilmiş ve kente onun adı verilmiştir. Bu kente Tian Zhenhai Balaqasun da deniliyordu, "balaqasun" bir Moğolca bir sözcüktür, "kent" anlamına gelir. Han halkı bu şehri kurdu, çorak arazileri açtı ve besin maddesi tahılları yetiştirdi ve aynı zamanda el sanatları üretimi ile de uğraştı. Şehirde depolar inşa edildi. Daha sonra, Antaishan, Jingim'e komşu olması nedeniyle, Balasagun kenti bölgesi, Yuan Hanedanlığı'nın bölgesel isyanlara karşı savunma için yaptığı askeri hareketlerde kilit kent haline geldi. Veliaht Prens Zhenjin'in oğlu ve Kubilay Han'ın torunu olan Temür Han döneminde¹⁰ ve Qayshan Guluk / Khaisan Külüg Han döneminde iki lider, bu yeri korumak için muazzam kuvvetlere komuta ettiler; komutaları altındaki askeri garnizon daha çok silah altına alınan Kıpçak askerlerinden oluşuyordu. 14. yüzyılın başlarında, Yuan Hanedanlığı hükümeti, Chengai Asayiş Denetim Dairesini kurdu ve Chenghaicheng'deki yıllık tahıl hasatı, kıraç arazileri açarak ve tahıl yetiştirerek 1.200 kilograma ulaştı.¹¹

Moğol Platosu'nun kuzeybatısında merkezi bir şehir olan Kemkem, Tangnu Dağı'nın kuzeyindeki ilan bölgelerinde bulunuyordu. Türkçede anlamı "yılan" idi: Kemkem, Mobei'de tarıma elverişli bölgelerden biriydi. Cengiz Han'ın hükümdarlığı döneminde, Kemkem Cengiz Han'ın 4. oğlu Tuluy'un yasal eşi Sorghaghtani Beki'nin tımarıydı. Kemkem şehri Han askeri birlikleri ve zanaatkarlar için çok sayıda adam sağlamıştı.¹²

9 S.V. Kiselev'in yazdığı Antik Moğol Şehirleri'nde kaydedilmiştir (Rusça baskısı C. B. Киселев, Древнемонгольские Города, Москва, 1965) Москва, 1965, sayfa 138-168, 173-182. Ayrıca Bkz. Huttel, Hans-George. Ögeday Han Sarayı-Karakurum Saray Bölgesi'nde Alman Arkeoloji Enstitüsü Kazıları [Ögeday Han Sarayı-Karakurum Sarayı Bölgesi'nde Alman Arkeoloji Enstitüsü Kazıları], Cengiz Han ve Mirasçıları, Moğol İmparatorluğu [Cengiz Han ve Mirasçıları, Moğolların İmparatorluğu]. (Münih: Hirmer, 2005): s. 140-146.

10 Temür Han, Temür Olcaytu Han, Temür (ayrıca Moğolca, Timur: 1265-1307). Ayrıca Chengzong (Yuan İmparatoru Chengzong); Çin İmparatoru, Moğol İmparatorluğu veya Moğolların altıncı Büyük Hanı olarak kabul edilir, ancak İmparatorluğun bölünmesi nedeniyle sadece nominal bir isimdir, adı Moğol dilinde "Kutsanmış Demir Han" anlamına geliyor.

11 Bkz. Chen Dezhi: Yuan Hanedanlığı'ndaki Chenghaicheng (Balasagun) Jindikao, Yuan Hanedanlığı ve Kuzey Milletleri Tarihi Üzerine Araştırma Makaleleri Derlemesi, Nanjing Üniversitesi Dergisi Özel Sayısı, 1980/4.

12 Bkz. Jiatalahun'un Yuan Hanedanlığı Biyografisi Tarihi.

Tarihsel kayıtlara göre, binlerce hane halkı vardı ve çoğu Moğol ve Hui halkıydı ve Han halkının birçoğu Moğolistan kurulduktan sonra birinci dalgada göç eden zanaatkarlardı ve *Yuan Hanedanlığı Tarihi: Coğrafya Yıllıkları* kayıtlarına göre çoğu Devlet Çalışma Dairesi'nde fiilen çalışıyordu. Bu yerde üretilen ipek kumaşlar çok ünlüydü. Han ustalarının getirdiği demir eritme sanatı, tarım aletlerinin ve silahlarının imalatında burayı önemli bir yer haline getirmişti. Yuan Hanedanlığı hükûmeti burada "Kemkem Silah Bürosu"nu kurdu. Kubilay zamanında feodal görevliler, depolar ve atölyeler vardı. Eski Sovyetler Birliği arkeologları, Yuan Hanedanlığı'nın eski bir şehir bölgesini buldu ve burada devlet daireleri, harabelerdeki halkın oturduğu evler gibi mimari eserlerin yanı sıra burada silah, tarım aletleri, öğütme vb. gibi kültürel eserler de bulundu.¹³ Yuan Hanedanlığı hükûmeti, Song Hanedanlığı'nın ortadan kaldırılmasından sonra Yeni Takvim'i derlemeye başladı ve bu iş Wang Xun, Guo Shoujing ve diğerlerinin sorumluluğundaydı. Zhiyuan'ın 16. yılında (1279), Guo Shoujing engin ve açık alan koşullarından faydalanarak gündüz-gece uzunluğunun ve güneşin, ayın ve yıldızların değişik yerlerde gerçek ölçümünü yapmak için adam göndermeyi önerdi. Kubilay, Guo Shoujing'in görüşlerini kabul etti ve insanları gözlem için 27 araştırma noktasına gönderdi. Yuan Hanedanlığı Tarihi, Astronomik Bilimsel İnceleme'de "doğuda Kore'ye, batıda Dian Gölü'ne, güneyde Zhuya'ya, Kuzey'de Tiele'ye" kadar olan ölçme noktalarının dağılımı, bunların arasında Mobei'deki 3 ölçme noktasının Karakurum, Tiele ve Beihai olduğu kaydedilmiştir. Karakurum araştırma noktasından elde edilen veriler: ufuk teğeti ile yeryüzü ekseninin yönü arasındaki açı 45° iken 44°4' 'e çevrilmişti, güneş saati ibresinin gölgelerinin uzunluğu yaz gündönümünde 324 inçti, gündüz 64°15 dakika ve geceleri 36°15 dakikadır. Buna göre yapılan hesaplamada, böyle bir araştırma noktası Karakurum'dan yaklaşık iki yüz mil uzakta, 45°51' kuzey enleminde yer almaktadır.

Tiele ölçme noktası, ufuk teğeti ile dünya ekseninin yönü arasındaki açı dahil 55 dereceyi gösteriyordu, güneş saatinin ibresinin gölgelerinin uzunluğunu yaz gündönümünde 501' idi, gündüz 70°15 dakika ve gece 30°15 dakika olarak gösteriyordu. Buna göre hesaplanan bu tür ölçme noktaları, Baykal'ın batısındaki bir yerde, 55°51'7" kuzey enleminde yer alıyordu. Beihai ölçme noktası, güneş saati ibresi gölgelerinin uzunluğunun, yaz gündönümünde 678' olduğunu gösterdi, buna göre hesaplanan böyle bir ölçme noktası 64°4'4" kuzey enleminde, Kuzey Kutbu'na yakın bir konumda, Yenisey'in aşağı kesimindeydi.¹⁴

Büyük göç hareketinde, iç göçmenler ileri üretim teknolojisini getirdiler, kuzey-batının eski kültürüne taze kan getirdiler ve sınırdaki topraklar ile ülke içindeki

13 S.V Kiselev: Eski Moğol Şehirleri, Moskova, 1965, ss. 59-119.

14 Bkz. Yuan Hanedanlığı'ndaki Chen Dezhi'nin Üç Araştırma Noktasının Coğrafi Özeti, Yuan Hanedanlığı ve Kuzey Milletleri Tarihi Nanjing Üniversitesi, Sayı, 1981/5.

topraklar arasındaki üretim teknolojisi iletişimini hızlandırdılar. Almalık'taki halk sadece "şişeyle su almaktan, ay görüldüğünde eve dönmekten" anlıyordu, yeterlilikleri oldukça düşüktü. Han halkının kullandığı çektirmeyi görünce çok hayranlık duydular ve Qiu Chang Chun'un *Batı'ya Seyahat* adlı eserinin 2. cildinde kaydedildiği gibi, "Han halkı ile bağlantılı olan her şey yeteri kadar ustalıklıdır" diyerek övmekten kendilerini alamadılar. "Her şey ustalıklıdır" ifadesi İç Bölgelerdeki insanların birçok ileri üretim teknolojisi icat ederek Batı Bölgelerinde yaşayanlara aktardığını tanıttığını göstermektedir

20. yüzyılda, 13. yüzyıldan kalma basılı materyaller Turpan (Turfan) bölgesinde keşfedildi. Bunların birçoğu Uygur yazıları ile levhaların üzerine oyulmuştu, ancak ortadaki bağlantı yerine Han yazıları sayfaları ve Han ustalarının isimleri eklenmişti. Bu Uygur'daki oyma baskı türünün, Çin'in iç kesimlerinden gelen (Çinli Han halkı) ustalar tarafından yapıldığını veya öğretildiğini gösterir. Gansu eyaleti, Dunhuang'ta ahşap levhalara oyulmuş bu tür yüzlerce Uygur yazıtları bulundu.¹⁵

Hepsi sert tahtayla aynı yükseklik ve kalınlıkta ahşap oymacılığı ile yapılmıştı. Wang Zhen tarafından *Ziraat Kitapları*'nda kaydedilmiş olan tahta harflerle tutarlıydı. Dolayısıyla bu kanıt, bu teknolojinin Çin'in iç bölgelerinden Gansu'ya yayıldığını göstermektedir. Moğollar Çin'in Batı Bölgelerini fethettikten sonra, Çin'in merkezi olan Orta Ovalar bölgesini işgal etmek için Batı Bölgeleri'nin insan gücü ve maddi kaynaklarını seferber ettiler. Moğol ordusuna eşlik eden Batı Bölgelerinden çok sayıda halk Han bölgesine geldi. Kuzeybatı çevresindeki bölgelerden Han bölgesine gelenler arasında memurlar, askerler, zanaatkarlar, aydınlar, rahipler vb. vardı. Konumları ikincil durumda olan Moğollara birincil konumda olan Moğollar tarafından Semu deniliyordu. Yabancı uluslardan bu kadar çok sayıda göçmenin Orta Ova bölgesine göç ettiği o zamana kadar görülmemişti. Yuan Hanedanlığı'nın ortadan kaldırılmasından sonra, Semu adı ortadan kalktı. Semu halkının bir kolu olan Hui halkı, Hui ulusuna dönüşmüştür. Sonunda, Han bölgesine göçen diğer Semu halkı, ulusuyla bütünleşmişti.

Üretim teknolojilerinin değişimi iki yönlü idi. Han bölgesi halkı üretim teknolojilerini kuzeybatı bölgesine ihraç ederken, kuzeybatı bölgelerinden üretim teknolojisi ve tahıl türlerini aldı. Han bölgesinin geleneksel tekstil hammaddeleri ipek ve kenevirdi. Kuzey bölgesinde ipek üretiminin geliştirilmesi zordu ve kenevirden yapılan giysi malzemesinin dokusu çok sertti. Song ve Yuan Hanedanları'nda, pamuk ekimi yavaş yavaş iç bölgelerde yaygınlaştı. Pamuğun Çin'e girişi deniz ve kara yoluyla oldu; kara yolu esasen Batı Bölgelerinden geçiyordu.

Yuan Hanedanlığı'ndaki *Çiftçilik ve İpekboceği Yetiştiriciliğinde Temel Uygulama* adlı kitapta, pamuğu "Ceiba" deniliyordu. Kitap şöyle demektedir: Ceiba ilk kez

15 Bkz. "Çin Matbaasının İcadı ve Batı'ya Doğru Yayılması" kitabı, Çince baskı, s. 126-188.

Batı Bölgeleri'nde ortaya çıktı, Yuan Hanedanlığı Ceiba'sının Shaanxi bölgelerine ekilmesinden itibaren, Çin topraklarında ekilenler kadar iyi ve kalındı. Uygur halkı, Shaanxi bölgelerinde pamuk ekiminin yaygınlaşmasında önemli rol oynadı. Bir Uygur olan Yanli Timur şunları yazmıştı: "başlangıçta, Shaanxi'deki Xixiang İlçesinden insanlar, pamuk ekmenin maddi faydalarını bilmiyorlardı; Yuan Hanedanlığı'ndan itibaren, pamukla ilgili görevliler yerel çiftçilere tohum verdiler ve onlara nasıl ekeceklerini öğrettiler", "bu yüzden insanlar bundan faydalandı ve yaşamları bir hayli düzeldi".¹⁶

(II) Doğu ile Batı Arasında Kara Yolu Taşımacılığının Büyük Gelişme Dönemi

Liao döneminde, Jin Hanedanlığı, Batı Xia rejimi tarafından engellenmesi nedeniyle, Orta Ovalar ve Batı Bölgeleri arasındaki karşılıklı ilişkiler çoğunlukla Mobei Bölgesi üzerinden yürütüldü. 13. yüzyılın başlarında, Barçuk Art Tekin, Uygur Idikutu ve Almalık'ın Karluk liderleri ve Kayalık Cengiz Han'a teslim olduktan sonra Çin ile Uzak-Batı-Çin arasında Mobei üzerinden yapılan ulaşım daha kazançlı oldu. 13. yüzyılın ilk yarısında, Kuzey Çin ile Batı Bölgeleri'ni birbirine bağlayan güzergahların tamamı şöyleydi: Orta Ovalar'dan yukarıya kuzeye, Mobei'yi geçerek Jinshan'a, geriye dönerek aşağıya güneyden Beşbalık'a, sonra Yinshan Dağlarının (*bugünkü Tianshan Dağı*) kuzey yamaçları boyunca Almalık'a varılırdı. Buradan, kuzeye doğru, Talas (*Taraz*) kentine gidilirdi; yol kuzeybatıya doğru Avrupa'ya götürürdü; güneybatıya doğru İran'a götürürdü. Cengiz Han'ın batıya doğru birkaç ülkeyi ele geçirmeyi amaçlayan seferleri sırasında, yolların bir kısmı yenilenmişti.

Cengiz Han'ın üçüncü oğlu Ögeday orduyu batıyı fethetmeye götürdüğünde "bu askeri sefer yolunu ilk kez o açmıştı". Tianshi'nin çevresindeki bölgeye (*bugünkü Şincan'daki Sayram Gölü*) ulaşamıyordu. Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han geçtiğinde, "taşları kesti ve ilk kez yolu temizledi, köprüde yan yana hareket edebilen kereste ve arabalar kullanarak kırk sekiz köprü inşa etti".¹⁷ Geçmişte, "Doğu ile Batı arasında binlerce mil boyunca, maymun ve kuğu bile geçmeye cesaret edemedi", Tianshan Dağı'nın dağ geçidi, onarıldıktan sonra "muhteşem manzara ile çevrili yan yana kırk sekiz köprü ulaşılabilir" oldu.¹⁸

Qiu Chuji¹⁹, bu yol aracılığıyla Orta Asya'da Cengiz Han ile bir araya geldi ve onunla konuştu. *Wang Yun Qiu jian Seti*, Cilt 94'te kaydedildiği gibi, yaklaşık yirmi yıl sonra, Changde Xianzong'un imparatorluk emirleriyle İran'ı bu yoldan geçerek terk etti.

16 Pu Daoyuan: Yanli Timur'un Temsilcinin Xixiang'a Bıraktığı Miras, Perhizi Bozarken Evden çıkmayan Yazılar, Cilt 16.

17 Qiu Chang Chun tarafından Batı'ya Yolculuk, Cilt II.

18 Yelü Chucal: Yinshan Dağları'nın Uyaklı Dizesi, Ev sahibi Zhanran'ın Derlemesi, Cilt 2.

19 Qiu Chuji, Fiderha Kapısı Taoizmi adlı okulun kurucusuydu. Qiu, onu dini işlerden sorumlu kılan Moğol hükümdarı Cengiz Han'la iyi ilişkiler içindeydi.

İletişimler sonrası bir sistemin kurulması, Moğollar tarafından üstlenilen önemli bir idari görevdi. *Günlük Tarih Kayıtları Külliyyatı*'nda anlatıldığı gibi Ögeday tahta çıktıktan sonra, ülke çapında posta istasyonları kurulmasını emretti ve bu görev için işbirliğinde bulunmak amacıyla Çağatay Han, Batu Han, Toluy Han²⁰ (Cengiz Han'ın dördüncü oğlu) tarafından yönetilen Moğol İmparatorluk Sarayı ile temaslarda bulundu ve düzenlemeler yaptı.

Tianshan Dağı'nın kuzeyindeki posta yolları yenilenmiş olsa da, insanların bu yolların üzerinde gitmesi zordu. Ayrıca, Orta Ovalar'dan Mobei üzerinden Batı Bölgeleri'ne giden yol kestirme bir yol değildi. Özellikle, Mobei ve Tianshan Dağı'nın kuzeyindeki yolların geçtiği bölgeler, sınırlı üretimi olan yüksek ve soğuk bölgelerdi. O zamanlar Doğu-Batı arasında sıkça yapılan taşımacılığı sürdürmek için yetersizdi. Moğolistan, Batı Xia'yı ortadan kaldırıp Guanzhong bölgesini Jin Hanedanlığı'ndan aldıktan sonra, Orta Ovalar'a Hexi Uygur bölgesi üzerinden giden ticari sefer yolunu yeniden açmanın zamanı gelmişti. Bu yol Qin öncesi (M.Ö. 221) dönemden itibaren Tang Hanedanlığı döneminin ortalarına kadar Doğu ile Batı arasındaki ana ticari sefer yoluydu. Ayrıca Ongud²¹ halkı, bu ticari sefer yolunun iyileştirilmesinden ve bakımından sorumluydu. 1228'de, Ögeday Shandan'ı (bugünkü Gansu'daki Shandan) koruma görevini üstlenmeye karar verdi, "Zhangye, Jiuquan'dan Yuguan'a kadar, Batı Bölgeleri'ne ulaşabilecek posta istasyonları kurdu."²²

Hexi Koridoru ile Uygur bölgesi arasında taşımacılığın ve ticari seferin gelişmesine katkıda bulunan bir diğer önemli kişi Uygur Yue Lin'dir. Orta Ovalar'dan Uygur Bölgesi'ne anne-babasını ziyareti sırasında şunu not etmişti: "Hexi Koridoru'nda seyahat ederken, yol boyunca çiftçiliğin ve suyun olmadığını gözlemledim, su için kuyu kazmak ve kaleler kurmak için komşuluğumuzu geliştirip bunu kutlamalıyız."²³

Arık Böke isyanları, Orta Ovalar ve Uygur Bölgesi ile çevre bölgeler arasındaki seyahatleri geçici olarak olumsuz etkiledi, ancak Weisu'nun kayıtlarına göre, Arık Böke isyanının başarısızlığından hemen sonra, Yelü Xiliang imparatorluk emriyle Ulus Alghu bölgesinden Çağatay Hanedanlığı'nın yönetimi altındaki Woduan'a ve Huozhou'ya Kucha (bugünkü Şinca'naki Kuqa) yoluyla bir keşif yolculuğu yaptı ve iç bölgelere geri döndü (bu Yelü Xiliang'ın Mezar Taşı, Weitaipu'nun Akibeti, Cilt 2'de kaydedilmişti). Bu keşif yolculuğundan sonra Yelü Xiliang, Güney Tianshan

20 Tuluy Han, Cengiz Han'ın Baş Hatun Börte'den olma 4. oğlu. 1227'de babasının ölümünden sonra onun ulusu veya miras olarak kalan bölge anavatanları Moğolistan'dı.

21 Cengiz Han'ın kızı Alaga, Ongud halkını, Güyük Han hükümdarlığına kadar (1246-48), reşit olmayan prenslerden ötürü saltanat naibi olarak yönetti. Birçok ünlü Cengiz sonrası Moğol, Ongud kökenlidir.

22 Bkz. Yonggugong Yolları'nın Kitabevi Yazıları, Yuan Mingshan, Yongle Kanon Ansiklopedisi (Yongle Çağının Büyük Kanyonu) Cilt 10888.

23 Ouyang Xuan, Gaochang Xie Ailesi Biyografisi, Guizhai Edebi Derlemeleri, Cilt 11.

Dağı güzergahının ulaşılabilir olduğunu gördü. Bu ticari sefer güzergahı, Yuan Hanedanlığı'nda uzun süre devam ettirildi. Zhiyuan'ın 10. yılında (1273) Kubilay Han, "her posta istasyonundan altı ata" ihtiyacı olan Woduan ve diğer bölgelerden yeşim toplamak için adamlar gönderdi. Uçsuz bucaksız yolculuk ve develerin üzerindeki ağır yük nedeniyle, posta taşımacılığı görevinin kolaylaşması için teslimattan önce yeşim taşlarının hatalı yerlerinden kesilmesi gerekiyordu.²⁴

Woduan'dan Kaşgar'a doğruya doğru yolculukta, çöl ve Gobi her yerde görülüyordu ve yol boyunca ikmal malzemeleri oldukça elverişsizdi. Tallinn'in (bugünkü Tarım) yaz aylarında bol miktarda suyu vardı. Quxian'dan başlayıp, Woduan ve Yarkent'e (bugün Şincan'da Kağılık) ve diğer bölgelere, nehrin güney kaynakları boyunca Hotan Nehri ve Yarkent Nehri'nin yukarı kısımlarından ayrı ayrı kolayca gidilebilir. Güney bölgesinde posta yollarının açılmasından sonra, Yuan Hanedanlığı hükûmeti çok geçmeden kazançlı doğal koşulların farkına vardı. Zhiyuan'ın döneminin 11. yılında (1274), Yuan liderleri Hotan ve Yarkent kentinin her ikisinde de 13 su posta istasyonu kurmayı emrettiler, bu 13 posta istasyonu mevsimsel istasyonlardı.

Böyle bir zamanda, Yuan Hanedanlığı'ndaki hükûmet Uygur Bölgesi'ndeki isyan sorunlarıyla karşı karşıya kaldı. Uygur'daki savaşların yol açtığı karmaşayı önlemek için Kubilay Han, Shazhou'nun kuzeyinde su posta istasyonu ve kara posta istasyonu kurulmasını emretti. Bu posta istasyonlarının içinde su istasyonu Lop Nor'dan geçen Shule Nehri'nin su kanalında bulunuyordu, kuzeybatıda Karaşehir kentine ve güneydoğuda Hotan kentine gidecekti. Zhiyuan'ın 19. yılında (1282) ve daha sonra, Yuan Hanedanlığı hükûmeti, sürekli olarak Shazhou'dan Shule Nehri boyunca batı bölgelerine kadar olan yolu iyileştirmeye kararlıydı. 1285-1287 yıllarında, Yuan Hanedanlığı hükûmeti peş peşe Lop Nor, Dulihui (bugün Şincan'da Çerçen), Qietaide vs. yol postaları kurdu. Yol postaları Hexi-Shule Nehri -Lop Nor'un güneyi-, Tarım Havzası, Congling-Kunlun Dağları'nın kuzeyinden geçip Batı Bölgeleri'ne gidiyordu- ve Doğu ile Batı arasında ana hat haline gelmişti. Hem Polo'nun Çin'e olan seyahati hem de batıdaki İran Sutra dininin rahibi olan Rabban Sauma'nın Batı yolculuğu bu yoldan gerçekleştirilmişti.

Bu arada, Yuan Hanedanlığı döneminde hükûmet Tianshan Dağı'nın güney bölgesindeki Doğu-Batı seyahat koşullarını iyileştirdi, Uygur bölgesini ile Çin'in iç kesimlerini birbirine bağlayan posta istasyonlarını inşa etme görevini üstlendi. Zhi

24 İdari İşlerin Kayıtları ve Kitapları- Posta İstasyonları, bkz. Yongle Dadian (Ansiklopedi) Eserleri, Cilt 19417. Yongle Ansiklopedisi veya Yongle Dadian, kelimesi kelimesine: "Yongle'in Eserlerinin Büyük Listesi") 1403 yılında Ming Hanedanlığı'nın Yoongle İmparatoru'nun görevlendirmesiyle hazırlanmış bir Çin Tarih Referans kitabıdır ve 1408'de tamamlanmıştır. Geniş kapsamı ve hacmi onu dünyanın en büyük kağıda basılmış genel ansiklopedisi yapmıştır.

Yuan'ın 18. yılında (1218), Yuan Hanedanlığı hükûmeti, Yuan Hanedanlığı Tarihi Coğrafi Kronikleri'nde kaydedilmiş olduğu gibi, Taihe tepesinden Beşbalık'a kadar olan hat boyunca 30 yeni istasyon kurdu. Taihe Tepesi, Yanmen'in yanında, bugünkü Shanxi'nin kuzeyinde bulunuyordu, Dadu'ya istasyon yolu ile doğrudan bağlanmıştır. 30 istasyonun kurulması, Uygur bölgelerini ile Yuan Hanedanlığı'nın siyasi merkezi doğrudan bağlandı. Daha sonra, Yuan Hanedanlığı hükûmeti sürekli olarak bu posta istasyonlarının koşullarını iyileştirmeye çalıştı. Zhi Yuan'ın 22. yılında (1285), Yuan Hanedanlığı hükûmeti 18 istasyon daha ekledi.²⁵

Orta Ovalar'dan Mobei üzerinden Batıya giden ticari seyahat koşulları önemli ölçüde iyileştirildi. Yuan Hanedanlığı döneminde Hanbalık'tan Karakurum'a iki seyahat güzergahı vardı, bir güzergah Shangdu'dan (Zhenglan Doğusu, İç Moğolistan), Ying-chang'a (Dalınor'un güneybatısında, Hexigten Sancağı, İç Moğolistan) batıya doğru Kerulun Nehri'nin yukarı kesimlerine gidiyordu ve batıya doğru Karakurum'a dönüyordu, bu güzergahta toplam 57 istasyon vardı. Diğer güzergah ise Xinghe'den (şu anki Zhangbei, Hebei), Fengzhou'dan (Baita Kasabası, Hohhot'ın doğusunda), Daqing Dağından, Jingzhou'dan (Chengpuzi, Siziwang Sancağı, İç Moğolistan), Shajing, Damo'dan geçerek, batıya doğru Ongiyn Gol'üne, oradan kuzey yönündeki Karakurum'a ulaşıyordu, Mulin yolu denilen bu güzergahta toplam 38 istasyon vardı. Karakurum'da, Qianzhou, Jinshan'a giden ticari sefer güzergahı üzerinde bir posta istasyonu daha vardı.

Sadece kıdemli valiler, derebeyi akrabalar, elçiler, memurlar ve kraliyet sarayıyla yakın ilişki içinde olan tacirler sayısız ayrıcalıklara sahipti. Ancak, kuzeybatıdaki uzak bölgelere ulaşan ticari sefer güzergahlarında posta istasyonları kurulması, merkezi hükûmet ile çeşitli vasal devletler, Hanlar ve Uygurlar ve ayrıca çeşitli etnik ırklara mensup halklar arasında etkileşimlere olanak sağlayan çevredeki bölgeler arasındaki ilişkilerle yakından alakalıydı. Karışıklık zamanlarında, Kaydu ve Duva'nın Yuan Hanedanlığı'na karşı kuzeybatı bölgesinin kontrolünü sağlamak için mücadele ettikleri zaman, Çin'in iç kesimleri ile Batı arasındaki kara yolculukları ve taşımacılık sık sık kesildi. Çağatay Hanlığı Orta Asya'yı yönetmeye başladıktan sonra, aslında Yuan Hanedanlığı hükûmeti tarafından belirlenen ve işletilen posta yolları, Çağatay Hanlığı tarafından tamamen kontrol altına alınıp kullanıldı. 20. yüzyılın başlarında, Uygur yazıları, mektupları ve Moğol resmi belgeleri Turfan'da Batılı bilim insanları tarafından bulundu, aralarında Çağatay Hanlığı valileri tarafından Huozhou yetkililerine gönderilen elçilere ilişkin resmi belgeler vardı.²⁶

25 Bkz. İdari İşler Kitap ve Kayıtları-Posta İstasyonları, bkz. Yongle Dadian (Ansiklopedi), Cilt 19418.

26 Çağatay Hanlığı'nın Atlı Kuryesi tarafından İletilen Moğol Resmi Belgeleri, Michel Weiers, Orta Asya Araştırmaları Dergisi, Orta Asya Kültürel Araştırma Odası'nda kayıt altına alınmıştır, Bonn Üniversitesi, Sayı 1, 1967, Sayfa 7-54; Fu Haibo: Orta Asya Kültürel

(III) Bir zamanlar İpek Yolu Üzerinde Görülen Elçiler ve Tacirler

Avrupa ve Asya'da yayılmış olan Moğol İmparatorluğu'nun kurulması, uzak ülkeler arasındaki uzun zamandır süren sınır kısıtlamalarını ortadan kaldırdı. Moğol İmparatorluğu'nun itibarı ve ticari sefer güzergahlarındaki gelişmeler, Doğu'dan birçok tacir ve elçiyi kendine çekmesine yardımcı oldu. Bu arada, Moğolların uzak Batı ülkelerinde bir yer edinmesi, Doğu ile Batı arasındaki ilişkiyi tarihte her zamankinden daha yakın hale getirdi. İpek Yolu üzerindeki Çinli ve yabancı gezginlerin çoğu kendi kayıtlarını tuttu.

I. Yelü Chucai

Yelü Chucai (1190-1244), Yelü Abaoji'nin, yani Liao Hanedanlığı İmparatoru Taizu'nun, uzak bir torunuydu ve Cengiz Han Jin Hanedanlığına saldırdığında Moğol ordusuna teslim olmuştu. 1218'in sonunda Cengiz Han, Yelü Chucai'den kendisine Batı seferinde eşlik etmesini istedi. Yelü Chucai, Juyong Geçidi'nden yürüdü, Yunzhong'dan (Datong, Shanxi), Tianshan Dağı'nın (bugünkü Yin Dağı) üzerinden aştı ve çölün öbür yanına geçti. En sonunda Qielvlian Nehri'nin (bugünkü Kherlen Nehri) kıyısındaki Cengiz Han'ın konakladığı yere ulaştı. Sonra, Yelü Chucai çölün kuzey kısmından batıya doğru hareket etti ve Jinshan Dağı'nın batı kısmından Shihe Nehri'ne geçti. Daha sonra Yelü Chucai güneye doğru Yili Nehri'ne gitti, Bulacheng ve Almalık'ı geçti ve batıya doğru, Batı Liao'da eski bir yer olan Suiyechuan'a geçti, Husi Orda'yı (General Peiluo Şehri, Balasagun) ve Talas Nehri havzasını geçerek Sirderya'ya (*Seyhun Nehri*) ulaştı. Daha sonra Fergana Havzası'nın batı kesiminde Kuzhan, Bapu ve Keşan'a, sonra da güneyde Bancheng'e (bugünkü Belh) gelmeden önce Amu Derya'nın (*Ceyhun Nehri*) kuzeyindeki önemli şehirlerden Tiemen ve Amu Derya'nın (*Ceyhun Nehri*) karşısındaki Semerkant ve Buhe'ye (bugünkü Bokhara / Buhara) yürüdü.²⁷ Yelü Chucai eve dönmeden önce, Bianshibaliq (Beiting / Beşbalık), Hezhou (bugünkü Gaochang kalıntıları, Turfan) ve Tianshan Dağı'nın kuzeyindeki Yizhou'dan geçti. Döndükten sonra, Batı Bölgeleri'nin yerel geleneklerini ve uygulamalarını kaydetmek için Batı'ya Yolculukla İlgili Kayıtları yazdı.²⁸

Araştırmalar Dergisi, Sayı 1968/2, Sayfa 7-14'te kaydedilmiş başka bir Çağatay Hanlığı'nın Atlı Kuryesi tarafından İletilen Mongol Resmi Belgeleri (14. yüzyıl).

27 Belh, Hindukuş Dağları ile Afganistan'ın kuzeyindeki Oxu adıyla bilinen Amuderya arasındaki ovada, 2500 yıllık bir geçmişli olan eski bir şehirdir. Arap fatihleri tarafından "şehirlerin annesi" Umm-belad olarak bilinir.

28 Yelü Chucai: Zhonghua Kitap Şirketi, Xiang Da tarafından 1981 yılında şerh düşünülmüştür, Batı'ya Yolculuk Hakkındaki Kayıtlar.

II. Qiu Chuji'nin Seyahatleri Ve Seyahatnameleri

Qiu Chuji (1148-1227), Taoizm'in bir kolu olan Quanzhen Taoizmi'nin başıydı; ayrıca Taocu adı olan Changchun zi olarak da bilinir. Wang Chongyang'ın bir Taoist müridi idi. O, Kuzeyin Yedi Gerçek Taoisti arasında en ünlüsüydü. Müritlerin tarikatlarından çıkan akımların içinde en geniş ilgi uyandıran Taoizm'in Ejderha Kapısı tarikatının kurucusuydu.

Batı Bölgeleri'ne yapılan seferde, Cengiz Han, Qiu Chuji'nin üstün sihir gücünü duydu ve askeri seferine katılmasını emretti. 1220 sonbaharında, öğrencilerine önderlik eden Qiu Chuji ve öğrencileri Shandong'daki Laizhou'dan yola çıktılar. Xuanhua'dan (bugün Xuande, Hebei Eyaleti) geçip Yehu Dağı'nı aşarak, Qielvian Nehri boyunca batıya hareket etmeden önce kuzeydoğuya Hulunbuir'e gittiler. Daha sonra, Moğol Platosu ve Jinshan Dağı'nı geçtiler, Beşbalık, Changbaili (bugünkü Changji (*Sanci*), Şıncan), Almalık, Talas Nehri, Sailan (bugünkü Çimkent, Kazakistan), Sirderya (Seyhun Nehri), Semerkand, Jieshi (bugünkü Şaheli-Şabani Özbekistan) ve Amuderya'dan geçerek güneye doğru yolculuk ettiler ve sonunda 1222 yılı yazının başlarında Daxue Dağı'nda (bugünkü Hindukuş Dağı, Afganistan) Cengiz Han'la buluştular. Bir sonraki baharda geri döndüler. Onunla seyahat eden çömez Li Zhichang, Qiu Chuji'nin Batı'ya yaptığı bu yolculukta gördüklerini ve duyduklarını kaydettiği *Changchun Zhenren'in Batı'ya Yolculuğu* adındaki kitabı yazdı.²⁹

III. Nyuzhen Elçisi Wugusun Zhongduan

Wugusun Zhongduan, 1220'de barış görüşmeleri için Cengiz Han'ın karargahına gönderilen bir Nyuzhen elçisiydi. Wugusun Zhongduan, Orta Ovalar'dan kuzeye doğru, çölün kuzey kesiminden geçerek Selenga Nehri'nin aşağı kesimlerindeki Meiliji'ye (Mie'erqi / Merkits) ve Tuma'ya (Tumati) gitti. Daha sonra Helihesi (Jilijisi), Naiman ve Hangli (Kangli) üzerinden batıya gidip Jinshan Dağı'ndan geçti ve Batı Bölgeleri'ne ulaşmadan önce Meigu (Uygur) ve Helu (Halalu) üzerinden batıya doğru yol aldı ve Yili Nehri havzasından geçerek güneye doğru gitti. Ertesi yaz Tieman'da Cengiz Han ile görüştü ve o kış eve döndü. 1222'de tekrar Batı Bölgeleri'ne gitti ve Cengiz Han ile bir görüşme yapmak için yalvardı. Cengiz Han, Jin'den (Curçen kabilesi liderliğindeki Jin Hanedanlığı) toprak ödünü talep ettiği için barış görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlandı. Döndükten sonra, egzotik bölgelerdeki görüp yaşadıklarını kaydetmek için *Bir Elçi olarak Moğolistan ve Batı Bölgeleri'ne Yolculuk* adlı Kitabı yazdı.³⁰

29 Li Zhichang: Wang Guowei tarafından şerh düşülen Changchun Zhenren'in Batı'ya Yolculuğu, Haining'deki Bay Wang Jing'an'ın Son Sözleri adlı kitapta yayınlandı.

30 Guizhianzhi, Bir Elçi Olarak Moğolistan ve Batı Bölgeleri'ne Yolculuk, Cui Wenyin, 1983, Zhonghua Kitap Şirketi, Cui Wenyin tarafından açıklanan Liu Qi tarafından derlenen Guizhianzhi'de 13. Cilt'te yayınlanan Moğolların Kuzey Çin'in fethinin özel olarak yazılmış bir tarihidir.

IV. Papa Elçisi Giovanni De Plano Carpini

1241'de Batu Han'ın önderlik ettiği Moğol ordusu, Avrupa'daki bütün imparatorluk saraylarını ve Kutsal Makam'ı (Vatikan) şok eden Doğu Avrupa bölgeleri saldırısına başladı. Innocent IV, 1245'te Fransisken Hristiyanlığın liderlerinden İtalyan Giovanni de Plano Carpini'yi bir elçi olarak Moğolistan'a gönderdi. Nisan ayında, Giovanni de Plano Carpini Lyon, Fransa'dan yola çıktı ve Polonya ve Rusya üzerinden Batu ile görüşme yaptığı Yedili Nehri'nin (bugün Volga Nehri) aşağı kesimlerindeki Saray'a gitti. Daha sonra Hazar Denizi ve Aral Denizi'nin kuzeyindeki bozkırları geçti ve eski Batı Liao Hanedanı ve Naiman bölgeleri boyunca Sirderya (*Seyhun Nehri*) boyunca kuzeye doğru ilerleyerek Moğol Bozkırları'na yürüdü. 22 Temmuz 1246'da Karakurum yakınlarındaki Syra-Orda'ya ulaştı. 24 Ağustos'ta Yuan Hanedanlığı İmparatoru Dingzong için düzenlenen taç giyme törenine katıldı. O kış, İmparator Dingzong ile tanıştı ve ona Papa'nın güven mektubunu verdi. Güven mektubu, Moğol ordusunu Hristiyanları katlettiği için kınıyordu, barış talebinde bulundu ve Moğolları, Hristiyanlığa devşirme umudunu dile getirdi. İmparator Dingzong, Innocent IV'e, Moğolistan'ın diğer bölgelere saldırısının Tanrı tarafından yönlendirildiğini ve Moğolların asla Hristiyan olamayacağını bir mektupla bildirdi; Papa içtenlikle barışı umuyorsa, şahsen gelmesi gerekir, yoksa savaş alanında görüşülür dedi. İmparator Dingzong ayrıca, Tanrı'nın Hristiyanları kutsadığını ve Moğolların zaferinin "Tengri"nin lütfunun sonucu olarak kabul edildiğini söyleyerek reddetti. Bundan kısa bir süre sonra, Giovanni de Plano Carpini yola çıktı ve 1247 Kasım'da Fransa'nın Lyon kentine geri döndü. Görevini tamamlayıp Papa ile görüştüktan sonra raporunu Latin dilinde yazdı. Bu rapor 13. yüzyılın başlarında Moğolistan ve Doğu ülkelerinin tarihini incelemek için önemli bir belge olarak görülebilir. Hem Papa'nın Moğolistan'a gönderdiği güven mektubu hem de Yuan Hanedanlığı İmparatoru Dingzong tarafından yazılan cevap mektubu günümüze kadar muhafaza edilmiştir. İmparator Dingzong tarafından yazılan cevap mektubu Uygurca ve Farsça dilinde yazılmış ve imparatorun mührü ile damgalanmıştır.³¹

V. Rubrucklu William

Guillaume de Rubrouck Fransisken bir Katolik'ti. Fransa Kralı Lui IX'nin emri ile 1253'te misyonerlik çalışması yapmak ve Moğolistan'ı Hristiyanlarla müttefik olmaya ve Ortadoğu'daki İslam ülkeleriyle birlikte başa çıkmaya ikna etmek için

31 Elçi olarak Moğolistan'a Yolculuk ile ilgili kayıtlar, Lv Pu tarafından çevrilmiştir: Çin Sosyal Bilimler Basını tarafından 1983 yılında basıldı; Jean-du Plano Carpini'nin Moğolistan'a Yolculuğu Kayıtları, 1985 yılında Zhonghua Kitap Şirketi tarafından yayınlanmış, Geng Sheng tarafından çevrilmiştir; Moğolistan ve Vatikan, Paul Pelliot tarafından yazılmıştır, Feng Chengjun tarafından çevrilmiştir, 1994 yılında Zhonghua Kitap Şirketi tarafından basılmıştır.

Moğolistan'a doğru yola koyuldu. Akdeniz'in doğu kıyısındaki Akka'dan (bugün Kuzey Hayfa, İsrail) yola çıktı ve Karadeniz'i geçerek Batu ile görüşme yaptığı Yedili Nehri'nin (bugün Volga Nehri) aşağı kesimlerindenki Saray'a geçti. Batu, onu Moğolistan'daki Büyük Han ile görüşme yapması için Moğolistan'a gönderdi. Moğol Platosu'na varmadan önce Zhayahei Nehri (bugün Ural Nehri), Talas Nehri, Uygur Nehri ve eski Naiman bölgesi boyunca doğuya gitti. 1253'ün kışında, Helin'in güneyinde Wangji Nehri tarafından Moğolistan'ın kışlık karargahına ulaştı. Ertesi temmuzda, Büyük Han'ın Fransa Kralı'na gönderdiği güven mektubu ile geri döndü. 1255 yılında Akdeniz'in doğu yakasına ulaştı. Eve döndükten sonra, 13. yüzyılın ilk yarısında Doğu ile Batı arasındaki alışverişi incelemek için kullanılan önemli bir belge olan Doğu'ya Seyahat ile İlgili Kayıtlar'ı Latin dilinde yazdı.³²

VI. Küçük Ermenistan Kralı I. Hetum

1243'te Moğol General Baiju, Rum ülkesindeki (bugün Küçük Asya) Selçuklu İmparatorluğu'nun ordularını yendi ve Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı bir devlet olan Kilikya'daki Küçük Ermenistan Kralı I.Hetum teslim olmaya karar verdi. 1247-48 yıllarında, erkek kardeşi Sembat'ı bir elçi olarak Moğolistan'a gönderdi. 1254'te Batu'nun çağrısıyla Hetum, Küçük Ermenistan'ın başkenti olan Xisi'den (bugün Kozan, Türkiye) yola çıkarak Batu Orda'ya geldi. Sonra, I.Hetum Zhayahei Nehri'ni (bugünkü Ural nehri) geçip doğuya doğru yola devam ederek, Irtysh Nehri'nin (bugünkü E'ercisi Nehri) diğer tarafındaki çölün kuzey kesimindeki Büyük Han'ın Sarayı'na ulaşmadan önce eskiden Batı Liao Hanedanlığı'nın ve Nayman kabilesinin topraklarından yoluna devam etti. 13 Eylül'de, Yuan Hanedanlığı İmparatoru Xianzong ile yani Möngke ile görüşme yaptı ve İmparator ona üzerinde imparatorluk damgası bulunan, onun devletini koruyacağını belirten ve Hristiyanlığın yasal olarak varlığına izin veren bir imparatorluk fermanı verdi. I.Hetum, 50 gün boyunca Möngke'nin karargahında kaldı ve ülkesine dönüş yolunda Humushengji'er (şu anda Irtysh Nehri'nin üst kısmı olan Ulungur Nehri), Bieshibali (Beşbalık), Yele, Zhangbali, Yangjibali, Yemishi, Naihu Gölü'nden (bugün Sayram Gölü), Almalık, Yilabali, Talas (Taraz), Miaomaerhan, Buhuala (Buhara), Malu ve Tiflis'ten (Tiflis Gürcistan) geçti ve ülkesine vardı. Yardımcısı Kirakos Ganjakeci, Hethum'un seyahat notlarını "Ermenistan Tarihi" adlı kitabında yazdı.³³

32 Bkz. Elçi olarak Moğolistan'a Yolculuk ile ilgili kayıtlar, Lv Pu tarafından çevrilmiştir; Çin Sosyal Bilimler Basını tarafından 1983 yılında basıldı; Jean-du Plano Carpin'i'nin Moğolistan'a Yolculuğu Kayıtları, 1985 yılında Zhonghua Kitap Şirketi tarafından yayınlanmış, Geng Sheng tarafından çevrilmiştir; Moğolistan ve Vatikan, Paul Pelliot tarafından yazılmıştır, Feng Chengjun tarafından çevrilmiştir, 1994 yılında Zhonghua Kitap Şirketi tarafından basılmıştır.

33 1981 yılında Zhonghua Kitap Şirketi tarafından yayınlanan, He Gaoji tarafından çevrilen, Kirakos Ganjakeci tarafından yazılmış I. Hetum'un Yolculuğu ile ilgili kayıtlar.

VII. Batı Bölgelerine Gönderilen Elçi Changde

Changde, Yuan Hanedanlığı İmparatoru Xianzong tarafından Batı Asya'ya gönderilen bir elçiydi. 1259 yılının ilk kameri ayında Möngke, Changde'yi Hulagu'nun fethettiği Mulahid ve Bağdat'a gönderdi. Changde Helin'den yola çıktı, Linhe'yi bir uçtan bir uca geçip güneye doğru Beşbalık, Bolod, Almalık, Husi Orda, Talas (Taraz) ve Sailan'a gitti. Daha sonra, batıya doğru giderek Huzhang Nehri'nden (bugünkü Sirderya) geçti ve Semerkand üzerinden yola devam ederek Amuderya'dan karşıya geçti ve nihayet varış noktasına ulaştı. 14 ay sonra Moğolistan'a döndü. Yardımcısı Liu Yu, döndükten sonra elçi olarak *Batı'ya Yolculuk* başlıklı kitabı yazdı. Hülâgü'nün Batı seferi hakkındaki açıklamaların yanı sıra, Yuan Hanedanlığı'nın başlarında Batı Bölgeleri'ndeki halk gelenekleri ile ilgili kayıtların tarihi değerleri çok yüksektir.³⁴

VIII. Rabban Sauma Ve Marcus

Rabban Sauma, Yuan Hanedanlığı'nda ünlü bir Uygur Nesturi rahibi idi. Yuan Hanedanlığı'nın 12. yılında (1275) bir Ongut olan Marcus ile birlikte hac için Kudüs'e gitti. Nesturi Piskoposu Mar Denha'yla görüştüğü İlhanlılar'ın başkenti Melahe'ye (bugünkü Maragha, İran) varmadan önce, Dadu'dan yola çıktılar, Dongsheng'den (bugün İç Moğolistan Tuoketuo bölgesi), Ningxia'dan (bugün Yinchuan), Woduan, Keshihaer (*Kaşgar*), Talas ve Tusi'en (bugün İran'da, Meşhed yakını) geçtiler. Daha sonra İran, Ermenistan ve Gürcistan'daki Hristiyan harabelerini ziyaret etti. Kudüs'e savaş yüzünden gitmedi ve Maozili (bugün Musul, Irak) yakınlarında kaldı. 1280'de Mar Denha, Marcus'u Dadu (Pekin) ve yeni ismi Yabbbh Allah olan Ongut'un Piskoposu olarak atadı ve Rabban Sauma'ya ordu baş komutanı unvanı verdi ve onları Doğu'ya geri gönderdi. Ancak İlhanlılar ve Çağatay Hanlığı arasındaki savaş nedeniyle geri dönemadiler. 1281'de Mar Denha öldü ve Marcus yeni İmam seçildi ve ona Yabbbh Allah III adı verildi. 1287'de, İlhanlı Hanı Ergun Han, Rabban Sauma'yı Avrupa'ya gönderdi. Rabban Sauma, Konstantinopolis ve Napoli'den Roma'ya geçti, ancak Papa henüz seçilmemişti. Daha sonra, batıya doğru Paris'e gitti ve İlhanlılar'ın güven mektubunu Fransa Kralı Filip IV'e verdi. Ondan sonra Fransa'nın güneyindeki Bordeaux'ya gitti ve İngiltere Kralı Edward I ile görüştü. 1288'deki dönüş seferi sırasında Nikolas IV'in Papa'lık makamına geçtiğini duydu ve Papa ile görüşmek için Roma'ya döndü. Papa'nın İlhanlı Hanı Ergun'a yazdığı cevap mektubu bugüne kadar hala Apostolikum Vatikanum'un Gizli Arşivleri'nde tutulmaktadır. Rabban Sauma Biyografisi bir zamanlar 13. yüzyılda yazılmıştı, ancak daha sonra kaybolmuştu. Bu kitabın ana içeriği yazarı bilinmeyen *İmam Yabbbh*

34 Bay Qiuqian'ın Derlenen Eserlerinin Cilt 4'ü, Liu Yu tarafından Batı'ya Bir Elçi Olarak Yolculuk; bkz. Wang Guowei tarafından, Haining'deki Bay Wang Jing'an'ın Son Sözlerinin 37. Cildi'nde Eski Yolculuğun Açıklamalı Kayıtları.

Allah ve Devriye Komutanı Rabban Sauma hakkındaki Biyografi kitabında bulundu-ğu için, onların yaptıkları daha sonraki kuşaklara aktarılmıştır.³⁵

IX. Venedikli Gezgin Marko Polo

Marko Polo ünlü bir gezgindi. Doğmadan kısa bir süre önce babası ve amcaları Niccolò ve Maffeo-Polo kardeşler-ticaret için Doğu'ya gittiler ve Kıpçak Hanlığı'nın başkenti Saray'a kadar ulaştılar. Geriye dönerken, Kıpçak Hanlığı ile İlhanlılar arasındaki savaş yüzünden Doğu'ya yürüdüler. Hülagü'nün Orta Ovalara gönderdiği bir elçi ile karşılaştılar ve 1265'te Shangdu'ya (*Yuan Hanedanlığı'nın Hanbalık'tan önceki başkenti*) gittiler. Kubilay, Polo kardeşlerle görüştü ve ülkelerine döndükleri zaman Moğol elçileri olarak Kutsal Makamı (*Papalık*) ziyaret etmelerini istedi. 1269'da ağabeyi Niccolò, Akdeniz'in doğu kıyılarındaki Akka'ya (Hayfa şehrinin kuzeyinde, bugünkü İsrail) ulaştı, ancak eski Papa'nın öldüğünü ve o zamana kadar yeni papanın seçilmediğini öğrendi. Bu yüzden Venedik'e geri dönmek zorunda kaldılar. 1271'de Polo kardeşler, kuzeni Marko Polo'yu da Doğu seferine götürmeye karar verdi ve Akkadaki yeni Papa Gregory X'yi ziyaret etti. Papa, onlarla birlikte bir elçiyi de Doğu'ya gönderdi, ancak elçi yoldan geri döndü ve Papa'nın gönderdiği güven mektubunu Polo'ya verdi. Aile, 1275'te Shangdu'ya ulaşmadan önce Taolishi'den (bugün Tebriz, İran) İlhanlı, Hürmüz, Badakhşan, Keshihaer, Woduan, Shazhou ve Ningxia'dan (Yinchuan) geçti.

Akıllı tavırları nedeniyle Marko Polo, kendisini bir çok bölgeye elçi olarak gönderen Kubilay Han'ın güvenini kazandı. Marko Polo, Dünyanın Tasviri (AC Moule ve P. Pelliot tarafından çevrilmiştir, Londra, 1938) kitabında Çin'de Dadu, Jingzhao (Xi'an), Chengdu, Dali, Jinan, Yangzhou, Zhenjiang, Fuzhou, Hangzhou ve Quanzhou dahil olmak üzere onlarca şehir kaydedilmişti. 1289'da İlhanlı Hanı Argun, saraya bir elçi gönderdi ve cariyesinin ölmesi nedeniyle kendisi için yeni bir cariyeye talep etti. Yuan Hanedanlığı, Kuokuozhen adında bir kızı seçti. Marko Polo ve ailesinden, bu kız için İlhanlı'ya kadar eşlik etmesi istendi, sonuçta Polo ve ailesi, 17 yıl kadar Çin'de kaldı. 1291'de Quanzhou'dan İran'a gitmek için deniz yoluyla ayrıldılar. Kuokuozhen'i İlhanlı'ya götürdükten sonra, Taolishi'den Venedik'e döndüler.

Marko Polo eve döndükten kısa bir süre sonra, Venedik ve Cenova arasında savaş başladı. Marko Polo savaşa katıldı ve esir alındı. Hapishanede, Çin'de gördüğü ve duyduğu her şeyi kendisi de mahpus olan romancı Rusticiano'ya sözlü olarak anlattı. Bütün anlatıkları Rusticiano tarafından *Marko Polo'nun Seyahatleri* adı verilen kitaba kaydedildi. Kitap geniş çapta ve hızlı bir şekilde yayıldı. Polo 1324 yılında öldü.

35 Bkz. Kubilay Han'ın Keşifleri, E.A.W. Hudge, New York, 1928.

X. Papa'nın Bir Elçisi, Giovanni Di Marignolli

Giovanni di Marignolli, Floransalı ve Fransisken tarikatındandı. 1336'da, Yuan Hanedanlığı İmparatoru Shundi, Vatikan'daki Kutsal Makam'a 15 elçi gönderdi. Bu arada, bir Dadu (Hanbalık veya Pekin), Alan halkı (As halkı) soylusu olan Fuding Papa'ya bir mektup gönderdi ve Kutsal Makam'dan Hanbalık için yeni bir Piskopos göndermesini istedi, çünkü Piskopos Giovanni da Montecorvino sekiz yıl önce olmuştu. Papa XII. Benedikt, Giovanni di Marignolli'yi Yuan Hanedanlığı'na gönderdi. 1336'nın sonunda, Giovanni di Marignolli, Yuan Hanedanlığı'na gönderdi. 1336'nın sonunda, Giovanni di Marignolli, Papa'nın yaşadığı Fransa'nın güneyindeki Avignon'dan yola çıktı ve Kıpçak Hanlığı'nın başkenti olan Muhammed Özbek Han'ı ziyaret ettiği Saray'a ulaştı. Sonra doğuya doğru seyahat etmeyi sürdürdü ve Çağatay Hanlığı'nın başkenti Almalık'a ulaştı. 1342'de Giovanni di Marignolli Shangdu'ya geldi ve Yuan Hanedanlığı İmparatoru Shundi'yi ziyaret etti. Giovanni di Marignolli, Papa'nın Çin İmparatoru'na gönderdiği güven mektubunu verdi ve ona hediye olarak güzel bir at verdi. Yuan Hanedanlığı Sarayı çoğunlukla küçük ve kısa olan Moğol atlarını görmüştü. Giovanni di Marignolli'nin getirdiği at güçlü, büyük ve uzun boyluydu, hem İmparator hem de bakanlar ondan hoşlandılar ve "gökyüzü atı" olarak nitelendirdiler. İmparatorluk ressamı Zhou Lang tarafından resmedildi ve birçok alim tarafından şiirlerde övgüyle söz edildi. Giovanni di Marignolli memleketine deniz yolu ile döneceği Quanzhou'ya gitmeden önce üç yıl boyunca Dadu'da kalmıştı. 1364 yılında Avignon'a geri döndü.

XI. Moğollar ile Kutsal Makam (Vatikan) Arasındaki Alışverişler

Tahta geçtikten sonra, Yuan Hanedanı İmparatoru Taizong, Shuo'er Mahan'a bir ordunun başına geçip Taikeling bölgesine (bugün Kafkasya) saldırmasını emretti. Shuo'er Mahan öldükten sonra Baycu Noyan baş komutan olarak onun yerine geçti. Moğolistan'ın Batı askeri seferlerinde birçok Hristiyan öldürüldüğü için, Papa Moğolistan tarafından yapılan katliamı eleştiren bir mektup göndermişti. Baycu, Aybeg ve Sargis'i elçi olarak gönderdi ve Hristiyan Papa'dan barış ve savaş arasında seçim yapmasını istedi.

Yuan Hanedanı İmparatoru Dingzong tahttan çıktıktan sonra imparatorun Batı Asya'ya gönderdiği Moğol Generali Yeli Zhijidai, elçiler aracılığıyla Papa ile alışverişlerde bulundu. 1248'de Yeli Zhijidai, Papa'ya bir mektup vermek üzere Saifuding Muqifei Daodi ve Ma'er Husi'yi gönderdi. Mektup, Moğol soylularının yabancı liderlere gönderdiği mektuplardaki genel olarak görülen kibirli tutumu göstermekle beraber, Moğolların, Hristiyanlığın koruyucusu olduğunu ve Latin Okulu, Rum Okulu, Ermeni Okulu, Nesturi Okulu ve Yakubi Okulu gibi Hristiyanlık okullarına yaklaşımın ayırım gözetmeksizin olduğunu iddia ediyordu. 1255 yılında,

Fransa Kralı'nın elçisi bir elçisi olan Rubruk, Moğolistan'dan dönerken, Papa tarafından Moğol Dükleri Salita ve Buli ile Yuan Hanedanlığı İmparatoru Xianzong'a gönderilen beş elçi ile karşılaşmıştı.

Hülâgü, Arap İmparatorluğu'nun kalan kuvvetlerini de ortadan kaldırdıktan sonra, Avrupa'daki prensler ve dükler büyük ölçüde cesaretlendi; İlhanlılar geçmişte Kutsal Makam ile görüşmelerde bulunmuştu. 1268'de Hülâgü Han'ın halefi olan Abaka Han, Vatikan'daki Papa'ya Latince bir mektup yazdı. 1274'te Abaka Han'ın elçisi de, Fransa'daki Lyon Kilisesi'ne Latince bir mektup gönderdi. Ar gun (Argoun) Han, bir zamanlar İngiltere ve Fransa krallarının yanı sıra Papa'yı da ziyaret etmesi için elçi olarak Rabban Sauma'yı göndermişti. 1291'de İlhanlı Gazan Hanı Papa'ya Moğolca bir mektup gönderdi. İran'a gitmek için Çin'den çıkan ve Nesturi Kilisesi'nin Başpiskoposu olarak atanan Yabballah, Papa'ya sırasıyla 1302 ve 1304'te Arapça yazılmış ve Uygur dilinde mühürlenip damgalanmış mektuplar yazdı.³⁶

İmparator Yanyou döneminde (1314-1320), Bizans İmparatorluğu, Yuan Hanedanlığı'na, Dadu'daki (şimdiki Pekin) Giovanni da Montecorvino'un misyoner heyetine katılan Andrew adlı bir elçi gönderdi.³⁷ Andrew, vefat eden Quanzhou piskoposu Gerard Peregrine'nin halefi olarak 1318'de Quanzhou'ya ulaştı. Andrew, ölümünden dört yıl önce Quanzhou'da yaşamıştı. Mezarındaki anıt yazı Quanzhou'da bugüne kadar korunmuştur. 1336'da, Yuan Hanedanlığı İmparatoru Shundi, başkent Dadu, Alan halkı (As) soylusu ve Zhishumi'de devlet görevlisi olan Fuding'den ve Zuoasuwei'nin komutanı olan Xiangshan'dan da mektuplar alan Andrew da dahil olmak üzere 15 Avrupalı'yı Vatikan'daki Kutsal Makam Papa'ya bir mektup götürmeleri için gönderdi. Giovanni da Montecorvino'nun 8 yıl önce olmuş olduğunu öğrenen Papa, Giovanni di Marignolli liderliğindeki 32 kişilik bir ekibi Yuan Hanedanlığı Sarayı'na gönderdi.

36 Paul Pelliot tarafından yazılmış, 1994 yılında Zhonghua Kitap Şirketi tarafından yayınlanan Feng Chengjun tarafından çevrilmiş olan Moğolistan ve Vatikan.

37 Chen Dezhi, Çin Tarihinin Koleksiyonu'nda Yayınlanan Yuan Hanedanlığı İmparatoru Rengzong döneminde Çin'e Papalık Elçileri Heyeti Tarafından Yapılan Ziyarete İlişkin Çin Tarihi Kayıtları, Çin Tarihi Koleksiyonu'nda yayınlanmıştır, Tianjin Eski Kitaplar Yayınevi, 1994.

V.III. Yuan Hanedanlığı Döneminde Doğu ve Batı Arasındaki Dini Ve Kültürel Alışverişler

Yuan Hanedanlığı döneminde, Moğol hükümdarlarının hoşgörülü tutumu sayesinde, farklı türlerde dinler ve kültürler gelişmiştir. Yabancı dinler arasında esas olarak Budizm, Nesturi Okulu, Hristiyanlık ve İslam Okulu ve Katoliklik Çin'e girdi. Orta Ova Bölgeleri'nde popüler olan Taoizm, Han halkının batıya göçüyle Batı Bölgeleri'ne girdi.

(I) Budizm'in Tang ve Yuan Hanedanlıkları Döneminde Kuzeybatı Bölgeleri'nde Yayılışı

Henüz Kuzey Song Hanedanlığı döneminde, Budizm, Pamirler'in doğusundaki bölgelerde yaygınlaşmıştı. *Song Hanedanlığı Tarihi* kitabı - Hotan Krallığı, Hotan Kralı'nın, Jiayou saltanatının 8. yılında (1063) "Linhei Hanwang" unvanı için yalvardığını söylemekteydi. "Lin" Sanskritçe bir sözdü ve "altın kanatlı bir kuş" demektir. Bu, Hotan'ın İslam'a inanan Karahanlılar tarafından fethedilmesine rağmen, kraliyet ailesinin Budizm'den ciddi ölçüde etkilendiğini gösteriyordu.

Yelü Dashi, Batı Liao Hanedanlığı'nı kurduktan sonra, Budizm bir şekilde Orta Asya'da kraliyet ailesinin ve soyluların eski geleneği izlemesiyle ve Budizm'e inanması sebebiyle gelişti. Nayman halkı Nesturilik'e inanıyordu. Qu Chulv, Batı Liao Hanedanlığı imparatorunun kayınpederi olduktan sonra, eski inancından vazgeçip Budizm'e geçti. Daha sonra Qu Chulv, Batı Liao Hanedanlığı'nın tahtını kullandı ve Keshi Ha'er (*Kaşgar*) ve Woduan'a saldırdı. Ondan sonra, yerel halkı İslam'dan vazgeçmeye zorladı, bunun yerine Nesturilik'i ve Budizm'i seçti ya da Qidan halkının (*Hitaylar*) geleneklerini takip etti. Ayrıca, yerel halkı evlerinde izlemek ve bastırmak için askerler gönderdi. Güç kullanma tehdidi altında, Keshi Ha'er ve Woduan halkı baskıya itaat etmek zorunda kaldı. Müslümanlar için çalışma yasaklandı ve camiler ve islami okullar kapatıldı.³⁸

Qu Chulv'un baskısı yerel Müslüman halktan gelen güçlü bir muhalefetle karşılaştı. Müslümanlar, Woduan'da sorunlar üzerine tartışmak üzere 3.000'den fazla imamın katıldığı bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Alâeddin Muhammed cesur bir şekilde İslam'ın lehine konuştu ve dini hakları savundu, ancak cami kapısında çarpmıha gerilmeden önce hapse atıldı ve işkence gördü.

Askeri güce dayalı Budist etkisi uzun sürmedi. Qu Chulv Moğol ordusu tarafından idam edildikten sonra, İslam hızla tekrar Hotan ve Keshi Ha'er'de (*Kaşgar*) güç kazandı. Bu nedenle, 1370'lerde, Polo bu şehirlerden geçerken Budist nüfus göremedi. Zhou Mi tarafından yazılmış olan Guixin Notları'na Eke göre, Başbakan

38 Bkz. Alâeddin Atâ Melik Cüveynî, *Dünyadaki Fetihlerin Tarihi*, Çince versiyonu, s. 73 ve s. 85.

Boyan Chang, bir kuyu kazdırıp yeşimtaşından bir Buda'yı aldığı yer olan Hotan'a ulaştı. Buda yaklaşık bir metre uzunluğundaydı, cildi beyaz ve pürüzsüzdü ve içindeki damarlar açıkça görölüyordu.³⁹

Bu hikaye dolaylı olarak Budizm'in bu bölgelerdeki düşüşünü yansıtır.

Tang Hanedanlığı'ndan sonra, Kuzeybatı bölgelerindeki Budist merkezleri, Uygur halkının yaşadığı Tianshan Dağı'nın doğusunda toplanmıştı. Anxi'ye taşındıktan sonra Uygur halkı Maniheizm'i uygulamaya ve Budizm'e de derin saygı duymaya devam etti. Yuan Hanedanlığı'ndan bir bilim insanı olan Ouyang Xuan'ın kayıtlarına göre, "Gaochang Kralı, Tang Hanedanlığı tarafından verilen bir damgayla sahiptir. Bu günlerde Budizm'e saygı duyulduğu için Sanskritçe yazı kullanılmıştır."⁴⁰

Kuzey Song Hanedanlığı'nın erken döneminde, Gaochang'dan döndükten sonra, Wang Yande, Gaochang'ın, hepsinde de Tang Hanedanı'lığının hediye ettiği levhalar olan, 50'den fazla Budist tapınağının bulunduğunu söylemiştir ve Tripitaka, Tangyun, Yupian, Jingyin ve onların içinde saklı tutulan diğer birçok Budist sutra (*Sanskritçe vecizeler*) vardı.⁴¹

Bu bölgede Budizm'in yaygın olduğunu gösteren Gaochang (*Karahoca*) Uygur (Krallık) dönemine ait Uygur harfleriyle yazılmış çok sayıda Budist sutra, kısa bir süre önce Turpan'da bulundu.

Gaochang Uygur halkı arasında Budizm, Maniheizm dininden derinden etkilenmişti. Mesela, Uygur Budizmi'nde birçok isim, inandıkları Maniheizm'deki tanrılardan veya kötülüklerden geliyordu. Örneğin, Brahma, Çin Budist sutralarında tüm canlıların babası anlamına gelen Poluoximo, Poluohemo veya Polanmo olarak çevrilir. Azrur, Zervan'ın yanlış çevirisiydi; Indra, Çin Budist sutralarında, İmparator anlamına gelen, Yintuoluo olarak çevrildi. Khormuzta, Işık Tanrısı Ormuz'un yanlış çevirisiydi.⁴² Uygur Budist edebiyatlarındaki Orta Asya terimleri Soğd halkıyla ilgiliydi. Dolayısıyla Uygur halkı aynı anlamı taşıyan Soğd dilinden ödünç alınan "tamu" kelimesiyle "naraka" kelimesini değiştirdi, "klesa" kelimesini "nixwan" kelimesiyle değiştirdi ve "prthgjana" yerine "midik" kelimesini kullandı.

Moğol hükümdarları Uygur'da Budizm'in yönetimi için görevliler atadı. Uygur Yu'er Siman "Yuan Hanedanlığı İmparatoru Xianzong'a hizmet etti, babasının ünvanını devraldı ve keşişleri yönetti".⁴³

39 Xuejin Taoyuan, s.17- 18; Nancun Chuogenglu, Cilt 28 Xuejin taoyuan "Öğrenme açlığını gidermek için sık sık gidilen bir ova" Qing dönemi (1644-1911) bilim insanı Zhang Haipeng tarafından çeşitli kaynaklardan derlenmiş bir metinler derlemesidir.

40 Gaochang Xieshi'nin Kayıtları, Guizhai'nin Derlenmiş Çalışmaları, Cilt 11.

41 Haining'deki Bay Wang Jing'an'ın Son Sözleri, Cilt 37, s. 5.

42 1934 yılında The Presser tarafından yayınlanan Zheng Yuanfang tarafından çevrilen, Batı Bölgeleri Uygurlık Tarihine Genel Bakış, s. 81; Uygur hakkında Tarihsel Materyallerin Kısa Baskısı, 1958, s. 93.

43 Yuan Hanedanlığı Tarihi Halayi Hachibeilu Biyografisi.

Yu'er Siman, 1350'ler ile 1370'ler arasında yerel Budist işlerini yönetti. Yuan Hanedanlığı'na gelen Avrupalı elçiler ve gezginleri tarafından bırakılan yazılı belgelerde Uygur'daki Budizm ile ilgili kayıtlar da vardı. Fransa Kralı tarafından gönderilen bir elçi olan Guillaume de Rubrouck, Uygur'da birçok Budist rahip gördü, 1253'te Moğol Han'ı ziyaret etmek için Doğu'ya giderken, "Tapınağa girerken keşişler gördüm. Her kameri ayın ilk gününde kapıyı açtılar, cüppeler giydiler, çin buhurdanı çubukları yaktilar ve kurbanlar sundular. Her nereye gittilerse, altın kemerli paltolar giydiler ve sol omuzdan vücudun sağ tarafına kadar cüppeyle örtünmüşlerdi."⁴⁴

Polo hiç Uygur'a seyahat etmediyse de, Budizm'in Uygur'da üstün olduğunu duydu. "Uygur, Büyük Han'a bağlı büyük bir devlettir. Halahuozhou adlı başkentle, pek çok köy ve şehri yönetti. Sakinleri Budizm'i inancını sürdürüyorlardı. Hristiyanlar ve rahipler genellikle Budizm'i sürdürenlerle evlendi" dedi."⁴⁵

Uygur'un doğusundaki bir yer olan Hamili, aynı zamanda Kuzeybatı bölgelerinde Budizm'in bir merkeziydi. *Yuan Hanedanlığı Tarihi: Sakyamuni ve Laozi'nin Biyografisi*'ne göre, devlet öğretmeni Bilan Nashili'nin adı Moğolca'da da aynı şekilde telaffuz ediliyordu ve Sanskritçe'de bilgelik ve şans anlamına geliyordu. Yuan Hanedanlığı Tarihi İmparator Wenzong ile ilgili Kayıtlar'da, bu kişiye aynı zamanda Bilate Nashili de deniliyordu ve Ganmulu Krallığı'ndandı (bugünkü Kumul, Şincan). *Yuan Hanedanlığı Tarihi*'ne göre, "Onun asıl adı Zhilawa Midili idi. Uygur ve Batı Bölgeleri'ndeki kitaplara aşına, Budist dillerinde yetkindi. Dade döneminin 6. yılında (1302), bir imparatorlukta emriyle Guanghan Salonunda keşiş oldu ve şimdiki adı verildi: 1312-1313 yılları arasında İmparator'un emriyle klasik Budist sutralarını tercüme etti. İmparator Yanyou döneminde (1314-1320), yabancı kabileler tarafından sunulan belgelerdeki sözcükleri imparatorluk sarayına tercüme etmesi emredildi. Geniş bilgi birikimi nedeniyle başkaları tarafından beğenildi. 1323 yılında 'Shajinaihuichi' unvanına layık görüldü ve Yinjinshi (teşrifatçı) olarak atandı."⁴⁶

1331 yılında, ona bir yeşim mühür verildi ve Devlet Öğretmeni Pujueyuaming Guangzhaohongbian Sanzang ünvanını aldı. Birçok cilt Budist sutrasını Çin diline ya da Batı Bölgeleri'nin dillerine çevirmişti. Polo şöyle demişti, "Hamili'de oturanlar Budizm'e inanıyorlardı, diğer bölgelerin sakinlerinin öyle olduğu söyleniyordu."⁴⁷

Ming Hanedanlığı'na kadar Halahuozhou ve Hamili sakinleri arasında Budizm'e inanlar hakkında kayıtlar vardı.

44 Guillaume de Rubrouck'un Doğu'ya Seyahati, 1253-1255, William W. Rockhill, s. 147-148.

45 Polo, Dünyanın Tasviri, A. C. Moule ve P. Pelliot tarafından çevrilmiştir, s. 155-156.

46 Yuan Hanedanlığı Tarihinin yorumcusuna göre, Türk dilinde "Sazin ayghuchi" kelimesi, yazıt öğretmenleri anlamına geliyordu, bkz. İki Uygur Sözleşmesine İlişkin Açıklama, Merkezi Milletler Üniversitesi Dergisi, Sayı, 1978/2, s. 46-47.

47 Polo, Dünyanın Tasviri, A. C. Moule ve P. Pelliot tarafından çevrilmiştir, s. 154.

Changchun Zhenren'in yazdığı *Bir Elçi Olarak Batı'ya Yolculuk* eserine göre, Uygur'da Changbala'nın batısındaki bölgelerde Budist keşiş yoktu. Fakat Liu Yu tarafından yazılan *Bir Elçi Olarak Batı'ya Yolculuk* eserine göre, "1259'da Sailan'ı geçtim ve yerel halkın dınlı hizmetlere katıldığı bir Budist tapınağı gördüm."⁴⁸ Bu, Moğol döneminde Uygur'un batısındaki bölgelere ve hatta Huchan Nehri havzasına dağılmış bazı Budist bölgelerinin bulunduğunu gösterir.

(II) Uygurlar'da Ünlü Budist Kişiler ve Budizmle İlgili Literatür

Tang Hanedanlığı'nın sonlarından Yuan Hanedanlığı'nın geçişin gerçekleştiği yüzyılda, Budizm Gaochang (Karahoca) Uygur topraklarında hızla yükselişe geçmişti. 1320'lerde Qiu Chuji, Cengiz Han'ı ziyaret etmek için Batıya doğru seyahat ederken Beşbalık'taki yüzlerce Uygur soylu, seçkinler ve vatandaşlar, Budist rahipler ve Taoistler tarafından karşılandı. Tüm Budist rahiplerin kırmızımsı kahverengi kıyafetler giydiğini gördü. Uygur bir kabile liderinin kendisi için düzenlediği şöende konuklar Budist rahipler, Taocular ve Konfüçyüsçülerdi. Beşbalık'ta Budist sutraların muhafaza edildiği Longxing Tapınağı vardı. Daha batıya doğru Uygur liderinin kendisini kabul ettiği Changbala'ya gitti ve kendisiyle birlikte gelenler arasında Budist rahipleri de vardı. Budist rahipler onun için düzenlenen şöende bulundu. Qiu Chuji keşiflere hangi sutraları okuduklarını sordu. Rahipler, Budist sutraları okuduklarını söylediler.⁴⁹

Qiu Chuji'nin gördükleri muhtemelen Uygur Budist rahipleriydi. Moğolistan'ın kurulmasından hemen sonra, Uygur krallığı Moğolistan'a bağlanan ilk krallıktı, liderleri Yiduhu ve Moğol prensleri birbirlerini kardeş ilan ettiler.⁵⁰ Ondan sonra birçok Uygur rahip Çin'e göçtü ve Moğol hükümdarlarına hizmet etti. Örneğin, Gaochang'dan (Karahoca) She Lanlan'a göre, "Buradaki insanlar Budizm'e inanıyor. Erkek rahiplere Sanskritçe'de Bhiksu denir ve kadınlara da Bhiksuni." Haidu isyanı birçok Uygurun Çin'e göç etmesine neden oldu. 8 yaşındayken, O Lanlan ailesiyle birlikte Dadu'ya taşındı ve Yuan Hanedanlığı İmparatoru Shizu'nun karısı Kraliçe Chabi'ye hizmet etti. She Lanlan İmparatorun emriyle Grags Pa'odzer'i öğretmeni olarak aldı. Öğrenim kursunu bitirdikten sonra, hem prensesler hem de prensler tarafından saygı duyuldu ve Bahashl olarak anıldı. Daha sonra Miaoshan Tapınağı'na taşındı ve "Tibetçe Ashtasahasrika Prajnaparamita Sutra gibi bir düzine Budist Sutra, ayrıca Çince Avatamsaka Sutra and Surangama Sutra ve Uygurca Lotus Sutra'yı yazdı. Bu arada Tibet ve Gaochang'da Budist tapınaklarının inşa edilmesi veya faaliyette bulunması için bağışlarda bulundu."⁵¹

48 Wang Guowei tarafından Eski Yolculuğun Kayıtları, Haining'deki Bay Wang Jing'an'ın Son Sözlerinin 37. Cildi.

49 Li Zhichang: Changchun Zhenren'in Batı'ya Yolculuğu, Haining'deki Bay Wang Jing'an'ın Son Sözleri, Cilt 39, s. 27-29.

50 Genel Buda Tarihi, Vol. 22.

51 A.g.e.

Shelanlan, Dadu'ya göçmesine ve ünlü bir Budist üstadı olmasına rağmen, memleketi Uygur'u unutmadı. Beşbalık'tan An Zang geldi. Onun resmi olmayan adı Guobao idi ve takma adı ise Longgong Laoren idi. Bütün ailesi Budizm'e inanıyordu. An Zang, "babasının ve erkek kardeşlerinin çocukluktan beri sutra ilahileri söylediğini" ve "dokuz yaşından beri bir öğretmenden öğrendiğini ve iyi bir hafızası" olduğunu söyledi. Abhidharmakosa-sastrayı 13 yaşında okuyabiliyordu, 15 yaşında Konfüçyus ve Budist kitaplarını tam olarak anlayabiliyordu ve 19 yaşında imparatora danışman oldu. Yuan Hanedanlığı İmparatoru Shizu'nun tahta geçmesinden sonra, kendisini çok mutlu hisseden imparatora 11 ciltlik Baozanglun Xuanyanj'i sundu.⁵²

An Zang, Yuan Hanedanlığı'nda ünlü bir tercümandı ve Çin dilindeki birçok Budist sutralarını azınlık dillerine çevirdi. Dachengdu, Uygur'daki Beşbalık'taki soylu bir aileden geliyordu. "Evinden ayrıldı ve Yuan Hanedanlığı'nın İmparatorunu ziyarete geldi. İmparator Shizu ailesi hakkında geniş bilgi sahibiydi ve onunla Budist sutraları hakkında konuştu. Zamanla, yakın bir ilişki geliştirdiler ve İmparator ona güzel kıyafetler, altın ve gümüş eşyalar ve yeşim Buda heykelleri vs. verdi. Oğullarına Dalidu ve Dadidu denirdi.⁵³

"Aluhun Sali de, Budizm'e inanan Uygur bir ailede doğdu. Büyükbabası Atai Sali Budizm alanında uzmandı. Cengiz Han Batı Bölgeleri'nden döndükten sonra, ona Yandu'ya giderken eşlik etti. Babası, Budist sutralarında da yetkin olan Qitai Sali idi. Kutsal yazı öğrenimini tamamladıktan sonra öğretmeni ona 'Wanquan' adını verdi. 1275 yılında Shijiao Duzongtong olarak seçildi."⁵⁴ Qitai Sali için İmparatorluk Kitabesi'ne göre, "Budizm'i Zhiquanweili Kewupodisha'dan öğrendi". Öğretmeni Zhiquanweili Kewupodisha, Yandu'da yaşayan bir Budist üstadıydı. "Wanquan" Budist ismi, öğretmenin muhtemelen Han uyruklu olduğunu gösterir. Babasına "Wanquan" denildiği için, Alunhun Sali, Quan'ın soyadını aldı. "Küçükken akıllıydı ve Bahasiba'dan öğrendi". Aluhun Saili'nin öğretmeni Bahasiba, kıdemli bir Tibet rahibi olan Basiba olmalıdır. Aluhun Sali, birkaç dilde uzman bir Budist rahipti. 1283'te, "Batı bölgelerinden bir keşiş gök olaylarını anlayabildiğini iddia etti ancak hiç kimse ne söylediğini anlamlandıramadı. İmparator onun söylediklerini kimin yorumlayabileceğini sordu. Tuolie, "Aluhun Sali bunu yapabilir!" diye cevapladı ve bunun üzerine İmparator, tartıştığı keşişin saygısını kazanan Aluhun Sali'yi görevlendirdi."⁵⁵

52 Cheng Jufu: Qing Hanedanından Wenjinggong için Kutsal Kitap ve Cheng Xuelou'nun Toplu Çalışmaları, Cilt 9, Ulusal Merkezi Üniversite Kütüphanesi tarafından derlenmiştir, Yuan Hanedanlığı Derlenmiş Çalışmaları.

53 A.g.e.

54 Genel Buda Tarihi, Vol. 22.

55 Yuan Hanedanlığı Tarihi - Aluhun Sali'nin Biyografisi.

Qitai Sali İmparatorluk Kitabesi, oğlu Aluhun Sali'den ziyade Qitai Sali'den bahsetmiştir. Yuan Hanedanlığı döneminde, Uygur rahipleri, Yuan sarayının dini faaliyetlerinde önemli bir rol oynadı. Kraliyet ailesi için sık sık dua etmeleri istendi. Bu nedenle, Budist dini hizmetleri tutan Gaochang (*Karahoca*) keşişleriyle ilgili kayıtlar *Yuan Hanedanlığı Tarihi ve Buda Genel Tarihi* nde sıkça görülüyordu.

Moğol İmparatorluğu'nda Batı Asya bölgesini idare eden bakan Kuolijisi, Beşbalık'ın yakınında bir yerdeydi. Atâ Melik Cüveynî'ye göre, bir zamanlar Budist idi. Budist kültürü Çağatay Hanlığı'nı da etkilemişti. 1430'larda Çağatay Hanlığı'nda Tarmaşirin adında Ulus liderleri vardı. Bu isim muhtemelen Sanskritçe'den gelmişti ve şans anlamına geliyordu.

Karunadaz, Yuan Hanedanlığı'ndaki en iyi bilinen çevirmenlerden biriydi. O da Uygur idi ve "Eski Hindistan'daki din ve dil konusunda uzmandı". An Zang'ın tavsiyesiyle saraya girdi ve devlet öğretmenine sutralar hakkında dersler verdi. Devlet öğretmeni bir Tibetli olduğu için Karunadaz'ın ne dediğini anlamıyordu. Böylece, Kubilay, Karunadaz'a Tibet dilini devlet öğretmeninden öğrenmesini emretti ve Karunadaz çok kısa bir zamanda bu dilde uzmanlaştı. "Uygur sutralarını Hint ve Tibet dillerine çevirdi ve onların yayımlanmasını bakanlar arasında dağıtılmasını sağlayan imparatora sundu."⁵⁶

Tibet Belgesi (No. TM, U4759) tamamlanmamış bir Budist kitabıdır. Kitabın önsözü Karunadaz'dan bahsetmekteydi. Şöyle demektedir, "Bu çalışmanın en iyi çevirisi, bu işi başarıyla ve ihmâl etmeden yapan Karunadaz tarafından gerçekleştirildi. Çeviri, Kaplan yılının 7. ayında, Dadu'daki zarif Stupa'da yapıldı." Bu yazılı belge basılı Budist; sutraların yalnızca Çin'deki prens ve bakanlara değil aynı zamanda Çağatay Hanlığı'nın Uygur bölgelerindeki soylularına da dağıtıldığını göstermiştir. Bu bize, Turpan'da ortaya çıkarılan Moğol dilinde başka bir Budist kitabını hatırlatıyor. Kitabın önsözüne göre: "Han'ın emriyle bu Budist kitap, Fare yılının ilk yaz ayının ilk günü Dadu'ların Stupa'sında binlerce kopya olarak basıldı."⁵⁷

Moğolca Budist sutra Yuan Hanedanlığı Sarayı tarafından Gaochang'daki (*Karahoca*, Uygur) soylulara dağıtılmadan önce Dadu'da (Hanbalık / Pekin) da basıldı. *Gengshen'in Gayriresmi Tarihi*'ne göre, "Yuan Hanedanlığı'nın ilk yıllarında Jiangnan Yuan Hanedanlığı'na teslim olduktan sonra, Song Hanedanlığı'nın eski imparatoru Yingguogong, kendi isteğiyle Stupa'da keşiş oldu." Bu kayıt, sözü edilen Stupa'nın Yuan Hanedanlığı'nın ilk yıllarında Dadu'da var olduğunu ve Budist sutralarının yukarıda belirtildiği gibi tercüme edilip basıldığı "Stupa"nın sözü edilen bu yer olduğunu ve bu yerin Pekin'de, Xisi yakınlarındaki bugünkü Beyaz Stupa Tapınağı olduğunu göstermektedir.

56 Yuan Hanedanlığı Tarihi · Karunadaz Biyografisi.

57 Heinishi: *Mongolica der Berliner Turfan-Sammlung*, I Ein buddhistisches Bruchkfmgment von Jahr 1312, ADAW, Issue, 1953/3, Berlin, July 1954.

Yuan Hanedanlığı'nın orta döneminden sonra, Uygur krallığı Çağatay Hanlığı tarafından devranulmasına rağmen, Uygur liderlerinin hâlâ Yuan Hanedanlığı sarayıyla yakın bağları vardı. Çin'deki prensler ve bakanlar gibi, Gaochang'daki Uygur soylularına da Dadu'da (Hanbalık/Pekin) basılmış Uygur ve Moğol dillerine tercüme edilmiş Budist sutralar verildi. Yuan Hanedanlığı sarayı, Gaochang'deki Budist tapınaklarının günlük işleyişi için de para sağladı. Yuan Hanedanlığı İmparatoru Shizu döneminde, Yiduhu ailesi Hamili'den Hexi'ye göçüp oraya yerleşti. Çin'in Dunhuang kentinden Stein tarafından çalınan edebiyat eserleri arasında, şu anda British Müzesi'nde muhafaza edilen, Uygurca bir şiir koleksiyonu vardı (No. 8218). 147 mm × 193 mm'lik bir boyutu olan şiir koleksiyonu, beyaz ve ince kağıtlarla Çin tarzında süslenmiştir. Herhangi bir sayfası zarar görmeden iyi muhafaza edilmiştir. Kelimeler, bir fırçayla itinayla yazılmıştır, yazılar açık seçik ve okunması kolaydır. Kelimeler t ve d ile z ve s arasındaki dönüşmeler dışında hiçbir harf değişikliği olmadan standart bir şekilde yazılmıştır. İlk şiirin ardından, Budist felsefesi hakkında "Doğa Hakkında" başlıklı bir makale vardır. Dipnot, bunun muhtemelen Dadu'da yaşayan Vapshi Baqshi tarafından yazıldığını söylemektedir.

Stein tarafından Dunhuang'dan çalınan başka bir Budist literatür parçası vardı. Yuan Hanedanlığı döneminde, Tibetçe'den Uygurca'ya çevrilmiştir. 1350 yılının 6. ayının 4. gününde, Xining Kralı Süleyman'ın oğlu Asutay'ın emriyle Ush Lukchun'lu Uygur Sarigh Tutung tarafından kopyalanmıştır.

(III) İslam ve Diğer Dinler

10. yüzyıldan sonra, İslam kültürü yavaş yavaş Amuderya'dan (*Ceyhun Nehri*) Sirderya'nın (*Seyhun Nehri*) doğusundaki ve Pamirlerin doğusundaki bozkırlara yayıldı. Moğol devrinde İslam, Kuzeybatı bölgelerine yaygın olarak girmiştir. Çağatay Hanlığı döneminin sonlarından 13. yüzyılın başlarına kadar Amu Derya (*Ceyhun Nehri*) nehrinin kuzeyi, Gazne ve Fergana havzası bölgeleri dahil olmak üzere bütün bu bölgeler İslam kültürünün akınına uğramıştır, ancak bu bölgelerde Nesturilik de vardı. Suriye Darya'nın doğusundaki bozkırlarda ve vaha kasabalarında, Tianshan Dağı'nın kuzeyindeki şehirlerde Uygur halkı arasında Budizm inancının baskın statü kazanması dışında benzer bir durum vardı. Moğol istilası, İslam'ın gelişmesine büyük bir darbe vurmuştu, ancak genel tarihsel eğilimi, yani İslam'ın doğuya yayılmasını değiştirmede. Yuan Hanedanlığı'nın son döneminde, Çağatay Hanlığı'nın Moğol kökenli hükümdarı, hızlı bir şekilde diğer dinlerin yerini alan ve daha sonra Şincan'da ana din olan İslam'ı kabul etti. 1220'lerde, Qiu Chuji⁵⁸, Batı'ya yaptığı seyahat sırasında, Uygur halkının ve liderlerinin yalnızca

58 Qiu Chuji, 1148-23 Temmuz 1227), Taocu ismi Changchun zi olarak da bilinir, Wang Chongyang'ın bir Daoist öğrencisidir. O, Kuzeyin Yedi Gerçek Taoistleri arasında en ünlüsüdür. Taoizm'in Ejderha Kapısı tarikatının kurucusuydu.

İslam'a inandıklarını ve "Batı yolunda keşiş bulunmadığını, Uygur'un Tanrı'ya ibadet ettiğini" öğrenmişti. Qiu Chuji, Karluk halkının yaşadığı bölge olan Almalık'a ulaştığında, oradaki Müslüman hükümdar ve bir Moğol subayı (Daluhuachi) tarafından karşılanmıştır.⁵⁹

"Musslinal" adı, Farsça lehçesindeki "Musalman"ın bir transliterasyonuydu ve dolayısıyla Farsça "Musalman." ("İslam" anlamına gelir) kelimesidir ve Yuan Hanedanlığı döneminde "Masuki" olarak çevrilmiştir. O sırada Almalık hükümdarı, Kuçluk Han (Nayman kabilesi federasyonu kralı) tarafından öldürülen Karluk lideri Ozar Tegin'in oğlu Sıknak Tegin idi. Kuçluk Han sonra Cengiz Han ile birlikte batıya doğru bir askeri sefere katıldı. Qiu Chuji ile görüşen bu Musslinal Kralı muhtemelen Wo Zha'er'in aile üyelerinden biriydi ve yaşadığı kenti ve memleketini korumak için ayrılmıştı.

Kayalık'ta yaşayan bir diğer grup ise Alsilanhan'ın önderlik ettiği Karluk halkıydı. 1211'de, Alsilanhan'ın, Mama adlı bir Karluk asiliyle beraber Cengiz Han ile bir görüşmesi olmuştu. Daha sonra Mama'nın torunu olan Hacı tutuklandı ve daha sonra Yuan Hanedanlığı İmparatoru Taizong'un baş Huang Jin'i oldu.⁶⁰

Hacı'nın tutukluluk halinin sonlandırılıp serbest bırakılması için Alsilanhan ile kan hısımlığı olduğunu kanıtlamaktan başka bir seçenek yoktu. Mama'nın oğlunun adı Ali idi. Dahası, üç kuşağı İslami Hristiyan adını kullanmıştı. Sadece Mekke'yi ziyaret edenlere hacı denmesi Kayalık'taki Karluk halkının üst sınıfının İslam'ı uyguladığını açıkça göstermektedir.⁶¹

Gezgin Rubrucklu William, 3 Nesturi tapınağı görmüş, ayrıca Nesturi ve İslam halkının birlikte yaşadığı bir yer görmüştü.

Yuan Hanedanlığı Tarihi: İmparator Shun'un Kayıtları'na göre, İmparator Shun, Michael To Di'nin de annesi olan imparatorluk cariyesi Kusala Karluk kabilesinden-di. Geng Shen, ona Hui kadını dediğinden, bu kanıt Micheal To Di isminin İslam'ı kucaklayan bir Karluk ailesinden geldiğini gösteriyor. Song ve Yuan Hanedanlıkları döneminde, Balasagun ile Sailan arasındaki bölgelerde yaşayan ulusa Argınlar deniliyordu. Yuan Hanedanlığı'nın başlangıcında, bu insanların bir kısmı temel olarak İslam'ı uyguluyorlardı.⁶²

59 Daluhuachi, (gözetmen ya da denetmen) her Çinli veya Curçen görevlisi, Darughachi ("daluhuachi") adı verilen bir resmi dairede, Moğol veya Orta Asya denetmeni tarafından denetlendi.

60 Xuanhuishi'nin Mezar Taşı, Büyük Muhafız, Postum adı Lianggong olan Dingguozhong, Huang Jinhua'nın Koleksiyonu, Cilt 24.

61 Bkz. Yang Zhijiu: Yuan Hanedanlığı'ndaki Danışmentler, Yuan Hanedanlığı'ndaki Üç Tarih Teorisi, Halk Yayınevi, 1985, s. 220.

62 Bkz. Yang Zhijiu: Yuan Hanedanlığı'ndaki Argın halkı, Yuan Hanedanlığı'ndaki Üç Tarih Teorisi, Halk Yayınevi, 1985, s. 226-236.

Balasagun bölgesinde, İslam'a inanan bu Argın (kabilesi) halkı Nesturilerle birlikte yaşıyorlardı. Tianshan Dağı'nın güneyindeki vahalar bölgesi, Moğol istilasından önce İslam'a büyük oranda inanıyordu. 1270'lerde, Polo Güney yolu boyunca Yuan'a girdiğinde, İslam'ın Kaşgar, Hotan, Duchan ve diğer bazı bölgelerde baskın olduğunu derinden hissetti.

Nesturilik'e ek olarak, İslam kuzeybatıdaki Budist inancının merkezi Uygur'a girmişti. 1209'da, Duhu Bayurcuk Art Tekin'in Uygur'un Cengiz Han'a bağlanması için gönderdiği elçiler arasında Turki Omar vardı.

13. yüzyılın ortalarında gezgin Rubruck, Möngke Han'la görüşmeye gittiğinde şunu gördü: "Nesturi ve Müslüman halk tüm Uygur kasabaları ve şehirlerinde yaşıyordu."⁶³

Atâ Melik Cüveynî'ye göre, 1251'de Duhu Saliandi, Cuma günleri camide Müslümanların namaz kıldığını gördüğü zaman, onları Beşbalık'tan (Uygur başkenti) süpürüp atmak için bazı soylularla görüşmüştür. Daha sonra, bu plan ortaya çıktı ve gerçekleştirilemedi. Bu, Uygur'un siyasi başkenti olan Beşbalık'ta büyük sayıda Türk'ün bulunduğunu göstermiştir.

Orta Asya'daki Moğolların İslam'ı kabul etmesinden önce çok uzun bir süre geçti. Yerel Hui kültürü, Moğolların batıyı Çin'in batı bölgelerini fethetme döneminde ve Orta Asya'da Moğol imparatorluğunun kuruluşunun başlangıç yıllarında amacsızca yok edildi. Moğolistan yönetimine isyan eden ünlü bilim insanları ve Hui soyluları öldürülecek veya kötü muamele görecekti. Moğol yasaları uygulandığı için, Türk halkının gelenek ve adetleri temelsiz müdahalelerden muzdaripti. Bütün bunlar Batı bölgelerini koruması emredilen Türk halkı arasında güçlü bir memnuniyetsizlik uyandırmış ve Çağatay'ı terk edip gitmelerine sebep olmuştu.

Harezmi Yalawachi (Yalavanchi) ve oğlu Maskut Kurumsi (Mesud), Otrar Habashi Ami gibi pek çok Hui asil ve entelektüel, Moğol işgalcilerine teslim oldular ve Moğol yöneticisinin sağ kolu oldular. Moğol nüfusu çok azdı ve yerli uygarlıklar tarafından kuşatılmıştı. Batı Bölgeleri'nde uzun süre yaşadıkdan sonra Moğollar, çevredeki ortamdan yavaş yavaş etkilendi ve İslami kültür anlayışlarını derinleştirdi, dolayısıyla bazı Moğol soyluları İslam'ı kabul etmeye başladı. Arapça ve Farsça'da "Kutlu veya Kutsal Kral" anlamına gelen "Mübarek Şah" adı, İslam kültürünün etkisini yansıtmaktadır. Yili Han'ın devletini işgal etmedeki başarısızlığından sonra, Barak İslam'ı kabul etti ve Heiyashuding adını aldı. 13. yüzyılda yaşayan bu iki Çağatay Uygur Hanı, İslam'ı kabul eden Moğolların öncüleriydi.

Zaman geçtikçe, Batı Bölgeleri'ndeki Moğollar yerel halk tarafından yavaş yavaş asimile edildi. 1320'lerde, Behan'ın hükümdar olduğu dönemde, Çağatay Hanlığı merkezi Batı tarım kültürünün yaygın olduğu vaha bölgesine taşındı ve Moğollar

İslam dünyasında yaşamak için buraya yerleşti. 1331'de Tarmaşirin, Han'ı çağırdığında, Han Ülkesi'nin batı kısmındaki Moğolların birçoğu Müslüman olmuştu. Tarmaşirin, zamana uygun davranarak doğuya yürüyüşünden vazgeçti ve İslam'a geçiş emrini verdi, böylece İslam, Batı Bölgesi'ndeki pek çok Moğol halkı arasında diğer dinlerden daha üstün duruma geldi.

Han'ın ölümünden sonra, Taiwan Han'ın devleti bölündü. O zaman, Batı Moğolları İslam'ı kabul etmişti. 1348'de Dohelati'nin desteğiyle Taimur, Doğu bölgelerinde Han'a karşı hak iddia etti. Türk kuvvetlerinin ikna etmesiyle İslam'ı şevkle destekledi, böylece Doğu Han'daki 160.000 Moğol, İslam'ı kabul etti. Çağatay Hanlığı yönetiminde yaşayan Moğol halkının İslamlaşma sürecinin tamamlandığına dikkate alarak, İslam'ın kuzeybatı bölgelerinde ana din haline gelmesinin temelini attı. Tang Hanedanlığı'ndan bu yana İslam, Çin'in kıyı bölgelerinde yaşayan İranlı ve Arap tacirler arasında oldukça popüler oldu. Ancak, Song Hanedanlığı döneminde İslam'ın yayılması kısıtlandı. Yuan (Moğol) hanedanlığı döneminde, aralarında Müslümanların da bulunduğu Orta Asya'dan gelen bütün uluslardan çok sayıda insan iç bölgelere taşındı. İslam'ın Çin'e yayılması da tam bu zamanda gerçekleşti.

"İslam" Çince'de ilk olarak Jin Hanedanlığı döneminde görüldü ve o zamanlar Yixilan olarak tercüme edildi. *Jin Hanedanlığı Tarihi: Zhangehannu Biyografisi*: "Jin Shizong döneminde, 3 Uygur ticaret yapmak için Güneybatı'ya gitti." Doğal olarak, Kara-Hitaylar Hanlığı'ndan olan bu üç kişi Müslümandı. İslam kelimesi Yixilan'a çevrildi ve fonetik anlamda çakıştı. Yuan Hanedanlığı döneminde, İslam genel olarak Musliman veya Musman olarak yazılmıştır. Arapça İslâm, Farsça Musalman'ın kökeniydi. Çin tarihinde Müslümanlara genellikle Türk denirdi. Başlangıçta, Hui sözcüğü Song Hanedanlığı'ndaki Çin halkı tarafından Uygur halkından olan kişilerin başka bir adlandırmasıydı. Song, Liao ve Jin (Curçen) hanedanlıklarında, Uygur ve Hui'nin Orta Asya halkı olduğuna atıfta bulunulmasının nedeni esas olarak Song Hanedanlığı topraklarının Çin toprakları ile sınırlı olmasından kaynaklanıyordu, bu yüzden bu durumu Song Hanedanlığı'ndaki halk Tang Hanedanlığı'ndaki halktan daha kötü anlıyordu. Ancak Uygur halkı, batıya göçün ardından orta ve batı bölgesinin iletişim merkezinde bulunuyordu. Bu nedenle, Song Hanedanlığı'ndaki halk, Çin'in batısından gelenleri her zaman Uygur ülkesinden ticaret yapmak için Çin topraklarına girdiklerinde benzer bir dille konuşan Türkler olarak görüyorlardı. Yuan Hanedanlığı'nda Türk halkı İslam'ı ifade ediyordu, fakat aynı zamanda bu durum Nesturi Hristiyanlar gibi diğer Batı halklarını da içeriyordu. Bazen Yahudilere "Shuhu Uygur", Ortodoks Doğu Kilisesi'ne inanan Aorsoi'ye "Yeşil gözlü Uygur", Çingene'ye "Luoli Uygur" diyorlardı. Daha sonraları Yunanlılara ve eski Romalılara bile "Uygur" denildi. Ancak çoğu durumda, Yuan Hanedanlığı döneminde Çin'in

çeşitli bölgelerine gelen ve bugünkü Çin'deki Hui'lere İslam ve Türk deniyordu. Yuan Hanedanlığı dönemindeki Türk halkları esas olarak Orta Asya ve İran'dan gelen zanaatkarlar ya da sivil esirlerden, birbiri ardına yapılan savaşlardan sonra kalan esir askerlerden, Yuan Hanedanlığı'ndaki sayısız devlet görevlisi ve bilim insanlarından, Çin'e iş yapmak için gelen tacirlerden ve İranlılardan ve önceki hanedanlıklardan beri Orta Çin'de yaşayan yerli halktan olmayanlardan oluşuyordu. Semuren denilen ayrıcalıklı tabaka içinde çok sayıda Hui vardı. Moğol yöneticileri tarafından derinden güven duyulduklarından, birçok Türk kökenli yetkiliye merkezi veya yerel hükümet organlarında kilit görevler verildi. İç ve dış ticaret işleri üzerinde büyük etkileri vardı. "Büyük tacirler hem kara hem de deniz ticaretinde iyidirler. Ünlü ve büyük şehirler her zaman kilit noktalardadır ve bol miktarda doğal kaynaklara sahiptirler."⁶⁴

1263'te, nüfus kütüğü kayıtları yapılırken 3000 hane Hui vardı ve çoğu varlıklı tacirdi. Doğal olarak, feodal devlet dairesinin ve soyluların esnaf ve sanatkarlar bürosunun emrinde tekstil, inşaat, askeri makine ve teçhizat, kağıt imalatı, şeker üretimi, altın ve gümüş eşya ve diğer sanayi işlerinde çalışan büyük sayıda üst sınıftan Hui sanatkarı ve esnafı vardı. Öneğin, Simali Esnaf ve Sanatkarlar Bürosu (Hebei Eyaleti, Zhang Jiakou'nun güneybatısındaki Simali, Ximali) Ögeday'daki 3000 Hui ustası tarafından inşa edilmişti, bu ustaların çoğu Semerkand'lıydı.⁶⁵

Doğu'dan gelen Türkler, Orta Çin'de yaşamaktan memnundu, tıpkı söylendiği gibi: "herkes Orta Ovalar'ı, özellikle Yangtze Nehri'nin güneyini öz evi gibi görür ve artık memleketine geri dönmez". Zhou Mi tarafından yazılmış olan *Guixin Yılından Çeşitli Gözlemler* kitabı şöyle diyordu: "Yuan Hanedanlığı'nda Hui'ler her yerdeydi".⁶⁶

Diğer yandan, Türk halkının çoğu, İslam'ın ilkelerini "Orta Çin'de yaşarken oradaki yiyeceğe de alışmıştı", sadece gelenekleri farklıydı." Bu farklı bölgeye alışıp, varlıklarını sürdürdüler ve nesiller boyunca asla göç etme girişiminde bulunmadılar."⁶⁸

Bunlarla Çin Yuan hükümetinin dini uyumluluk politikası birleştiğinde İslam, Çin'in her köşesine ve islam'dan etkilenen bölgelere, yani Batı Bölgeleri, Orta Ovalar ve Sınır Bölgeleri'ne girdi. *Yasaların Yeni Bir Derlemesi*'ne göre, Yuan hükümeti, Arapçası Kadı (yargıç) olan Hac Amiri tarafından yönetilen Hac Dairesi'ni kurdu. Tüm dini faaliyetler, hane halkı, evlilik, para ve tahlil ile ilgili yasal davalar ve ceza hükümleri Hui yasalarına uygun olmalıydı. İmparator Renzong göreve geldiğinde Hac Dairesi'ni kapattı ve Yamen'i kurdu.⁶⁷

64 Xu Youren: Anıt Hac, Zhizheng Koleksiyonu, Cilt 53.

65 Çin Tarihi Coğrafya Dergisi; Yuan Hanedanlığı Tarihi Hahsana Biyografisi.

66 Bkz. Batı Bölgeleri Tarihi.

67 Yuan Yönetmeliği, Cilt 53, Ceza Bakanlığı 15, Hac Soruları.

Saray dışındaki Yamen kurumları her yerde bu konuya ilişkin olarak kurulmuş yerel resmi kurumlardı. Bu kurumlar merkezi kuruluş olan Hui Hac Dairesi'ne bağlandı. 1313 yılından sonra, Hac Dairesi'ne bağlı yerel bürolar kaldırılacaklar listesindeydi. O günlerde, Yuan hükûmeti, Hui Hac Dairesi'nin bazı sivil ve kamusal sorumluluklarını geri almayı hedefledi, bu nedenle Yuan hükûmeti, Hui Hac Dairesi'nin sorumluluklarını, ibadet yerlerinin sorumluluğunun üstlenilmesi, kutsal metinlerin okunması gibi tamamen dini faaliyetlerle sınırlandırmak istedi. İmparator Wenzong döneminde, Hui Hac Dairesi'nin faaliyetlerine son verilmesini şart koşan bir imparatorluk fermanı yayınlandı.

İslam, Yuan Hanedanlığı döneminde ülkenin her tarafına yayılmış olmasına rağmen, çoğunlukla Türk halkları arasında yaygındı. Kuzeybatıya göç eden Moğollar art arda Müslüman olurken, Çin bölgesinde yaşayan az sayıda kral ve soylu da İslam'a inanıyordu. Bunlardan en ünlüsü Kubilay Han'ın torunu Mongalan'ın oğlu (Kral An Xi Mongalan) Ananda idi. Kral Anxi'nin yönettiği Guanglong Hexi bölgesi, Türk halkının ikâmet ettiği bir bölgeydi. Çin Yuan Hanedanlığı'nın astronomu, hicri takvimi ve Mekke'nin yerel saatleri hakkında bilgiyi Kral Mongalan'a gönderdi, böylece Türk halkı dua ederken bu sistemi kullanabildi. Türk halkının yetiştirdiği Ananda, 1280'de Kral Anxi'nin tahtını devraldı ve Moğolistan ordusundaki 150.000 askerin çoğunu İslam'a inanmasını sağladılar. Yuan döneminin sonlarına ve Ming Hanedanlığı'nın başlangıcına kadar Uygur halkının çoğu Gansu eyaletinde yaşıyordu.⁶⁸

İslam uzun zamandan beri birkaç mezhebe bölünmüştü. Yuan Hanedanlığı'nın Çin içlerindeki Müslümanlarla ilgili tarihi materyalleri onların esasen İslam'a inanlar arasındaki mezheplere çok az ilgi gösteren Han halkının dışında kaldığını ileri sürüyordu. Dikkatlice bakarsak, bazı İslam mezheplerinin faaliyetlerini ve karşılıklı ilişkilerini yansıtan bazı materyaller bulabiliriz. 1310-1311'de Quanzhou'daki Qinjin Tapınağı'ndaki Arapça eski yazılar "Allah'tan Ali taraftarlarını bağışlamasını, Muhammed'i ve aile üyelerini esirgemesini diliyorum"diyordu. Bu, Quanzhou'da Şii İslami faaliyetler olduğu anlamına gelir; bu nedenle, Şii İslam Ali'nin takipçisi olduğu için Qinjin Tapınağı'nın Şii camii olması muhtemeldir. Ayrıca, Quanzhou'daki Müslümanlar, Sufi ilkelerle çıkan Lingshan Kutsal Mezarı'na dua ediyorlardı. İbn Battuta'nın anlatımına göre, Yuan Hanedanlığı'ndan itibaren, Sufizm ve Mistisizm Çin'e girmişti.⁶⁹

İslâm dervişlerinin Yuan Hanedanlığı'ndaki yaygın unvanı da İslâm'ın Sufi akımına özgü unvandır. 10. yüzyıldan bu yana, Farsça giderek Doğu İslâm'da dünya edebiyat dili haline geldi ve Orta Çin'de Moğol İmparatorluğu'nun yükseliş döneminde, Moğol İmparatorluğu döneminde ve Yuan Hanedanlığı döneminde yaygın

68 Bkz. Ming'in Tarihi ve Batı Bölgeleri'nin Tarihçesi.

69 Bkz. Tasaka Xindao: İslâm'ın Çin'e Girişi ve Çin'deki Gelişimi, Tokyo, 1964, s 773.

olarak kullanıldı. Kuzeybatı Uygur halkının çoğu Kuzeyin yukarı bölgelerinden gelmişti. Bu nedenle, Yuan topraklarında bulunan İslam ve İslami kültürel kalıntılarıyla ilgili belgeler, İran kültürün renkliliğini göstermektedir. Hala ve Tuohui Tapınakları kalıntıları arasında bulunan yazıtlar Farsçadır. Dahası, Qufu'da ortaya çıkarılan 1235 yılının imparatorluk anıtı üzerindeki bir dizi egzotik sözcük, aslında Farsça olan Phagspa yazıtı olarak kabul edilmişti.⁷⁰

Moğolistan'ın eski başkenti Karakurum'da, 1339'da inşa edilmiş bir İran anıtını da vardır. Yuan Hanedanlığı'nın İslam'la ilgili resmi belgelerinde geçen sözler "danişmand", "darvish", "marth" (Farsça Namaz) ve benzeri gibi Farsça'dan çok fazla kelime içeriyordu.

Cami, Hui halkının dini faaliyetlerinin kutsal yeri olmuştur, Çin'deki Hui halkı, camilerini çok eski zamanlarda inşa etmişlerdir. Yuan Hanedanlığı'ndan önceki camiler, çoğunlukla Çin'in kıyı bölgeleri boyunca yer alıyordu. Yuan Hanedanlığı döneminde, kuzey bölgelerinde ve Çin'in içlerinde giderek daha fazla cami inşa edildi. 1348'de Zhongshan Konağı (şimdiki Ding ilçesi, Hebei eyaleti) Camisinin Yeniden İnşası'nın Hikayesi hakkında şunları söyledi: "Bugün başkentin yakınında bulunan milyonlarca tapınak, batı tarafındaki Tanrı'ya tapıyor."⁷¹

Bu anlatım biraz abartılı olsa da, Yuan Hanedanlığı döneminde İslam camilerinin inşasının tüm ülkeye yayılmış olduğu gerçeğini yansıtıyor. Pekin, Hangzhou, Yangzhou, Dingzhou, Kaifeng ve diğer bölgelerde, Hui halkı tarafından inşa edilmiş yeni ibadethaneler vardı. Rus Kozlov ve diğer araştırmacılar ayrıca Doğu Mesozoik-Senozoik'teki⁷² 14. yüzyıldan kalma Farsça yazılmış dikilitaş kalıntıları ve camiler bulmuşlardır. 1339'da Moğol başkenti Karakurum'da dikilen İran Anıtı, Liu Yingsheng, Shi Weimin ve Siqin Chaoketu⁷³ gibi yerel isimlerden söz ediyordu. İran anıtı, Hui halkının tapınaklar inşa ettiğini ve İslam dinini desteklediğini göstermektedir.

Çingeneler Hindistan'dan gelmişlerdi. Kendilerine Luri diyorlardı ve başkaları onlara Multani diyorlardı. Multan Pakistan'ın Pencap eyaletindeki Multan Bölgesi'nin idare merkezidir, Chenab Nehri'nin kıyısında bulunur. 15. yüzyıldan sonra, Luri halkının bir kısmı Mısır üzerinden Avrupa'ya gitti, bu yüzden Mısırlılar olarak adlandırıldı. Çingene'nin İngilizce dilinde "Gypsy" olan bugünkü adı Mısır (Egypt) kelimesinden geliyordu. Ayrıca, bazı ülkelerde Tzigane olarak adlandırılırlar. Bu ulus sürekli gezinme ile nitelendirilmişti. Yuan Hanedanlığı'nda doğudaki Hui halkı çingeneler ile karıştırılmıştı, Yuan onlara Lyuli ve Lali adını verdi. Aylaklığı hâlâ ulusal karakterleri olarak sürdürürler. *Yuan Hanedanlığı Tarihi*

70 Bkz. Shawan: Moğolca Tebliğ Yazıtları ve Yazıları, 21., Tounng Pao, 1908, s. 307-308; Bo Hexi: Çin'deki Eski Arapça Yazıtlar, Asya Dergisi, 1913.

71 Sun Guangwen: Caminin Yeniden İnşası Anıtı Colophon, Kültürel Kalıntılar Dergisi, Sayı, 1961/8.

72 Bkz. İran Kitabı: Eski Arapça Yazıtlar, Asya Dergisi, 1913, s. 179, not 2.

73 Bozkır İpek Yolu, Çin Sınır Alanlarının Tarihi Coğrafyası, 1992, Sayı 3, s. 119-140.

İmparator Chengzong'un Kayıtları 1302'de İmparatorluk Sekreterliği Dairesi'nin Lyuli halkının yerel sakinleri rahatsız ettiği konusunda saraya şikayette bulunduğundan ve Yuan hükümetinin bu sorunu çözmek için Luri'lerin köylerinin yerlerini değiştirme önlemi almaya söz etmekteydi. İmparator Shun'un Kayıtları kitabına göre İmparator Zhizheng'in 3. Yılında (1343 yılında) Hui'ler arasında yaşayan Luri'lerden beş yüzden fazla yağmacı nehri geçerek Haizhou, Jizhou'yu yağmalamıştı. Yuan (Moğol) Hanedanlığı'nın yasalarına göre eğer "Moğollar, Semu'lar Han Çinlilerini ve Güneyli halklara saldırıp dövdükleri durumlarda dövenlere karşılık" veremeyeceklerdi. Yuan Hanedanlığı'nın son döneminde, Yangtze Nehri'nin güneyindeki yüzlerce Lyuli (Luri çingenesi), Hui'lerden de destek alarak her yeri yağmaladı, bu yağmalamadan sadece yardıma muhtaç sakinler sağ kalabildi. Bu olayda Jingxian bölgesinin valisi Hu Song, saldırganları yatıştırmak için onlara pirinç ve şarap ikramı yaparak eğlendirmiş ve onları isyanı bırakarak evlerine dönmeye ikna etmişti. Bugün hala Jingxian ilçe bölgesinde Yunling'de Luri denilen bir köy vardır.

Yuan Hanedanlığı dönemi sona erdikten sonra, Çin'in kuzeybatı bölgelerinde hala bazı Luri'ler yaşamıştır. Ming Hanedanlığı döneminde Qinzhou bölgesinde (bugünkü Gansu eyaleti Tianshui kenti) çeşitli Luri grupları yaşıyordu. Bunlar sadece kendi toplulukları arasında evleniyor Han Çinlilerle evlenmiyordu. Fakat nüfusları o günlerde çok sınırlı olduğu için, kardeşler arası veya teyze ile dayı evliliği bile vardı, ki bu sakıncalıydı. Yerel yetkililer bu sorunu öğrendiklerinde bir araştırma yaptılar ve Huaian, Qingshui'de de Luri çingene halkının yaşadığını öğrendiler artık onlarla evlilik yapabileceklerini söylediler, böylece sorun çözülmüş oldu.

İmparator Shun'un Kayıtları'na göre Hui halkından beş yüzden fazla insan nehirleri geçerek Haizhou, Jizhou ve diğer bölgelere gitmiştir. Yuan Hanedanlığı devlet sistemi, Moğol, Semu ve Güneyli halklarının geri dönmeyeceğini öngörmüştü. Yuan Hanedanlığı'nın son döneminde, Yangtze Nehri'nin güneyindeki yüzlerce Lyuli, her yeri yağmaladı, bu yağmalamadan sadece yardıma muhtaç sakinler sağ kalabildi. Bununla birlikte, resmi yetkili Hu Song, Lyuli halkını orada kalması için ikna etmiş ve şarap ikramı yaparak ziyafet çekmiştir.

Yuan Hanedanlığı döneminde, kuzeybatı bölgelerinde Lyuli'nin izleri vardı. Hui'deki Luri hane halkı Ming Hanedanlığı dönemine kadar kaldı ve sadece toplulukları arasında evlendiler. Nüfusları o günlerde sınırlı olduğundan Lyuli'nin farklı yaşama alışkanlıkları olduğu için, çalmayı meşru meslek olarak görüyorlardı ve çoğu zaman Han halkıyla anlaşmazlıkları vardı. 1559'da, İmparator Jiajing'in 38.iktidar yılında Lyuliler Qingshui ilçe bölgesinde yerel hükümetle belirli çatışmalar yaşadı ve önemli bir yetkiliyi (Dianshi) vurdular. İmparator Wanli'nin 15. İktidar yılında (1587'de), Luri'ler liderleri Ma Youzhong ile binlerce kişiyi etraflarında toplayarak bir kargaşa yarattılar, sonunda Qingshui valisi onları bastırdı ve 20. Luri'yi öldürdü. Daha sonra, Fengxiang bölgesinde yağmalamaya devam ettiler, yoksul madencileri

ve açlık sınırındaki yoksul insanları soydular. Bu kez Ming ordusuna mağlup olduktan sonra, kaçtılar ve çok zor duruma düştüler. 1640'ta Lyuri, Qinshui'yi yeniden yağmalamaya başladı ve Avalokitesvara Buddhisatva Salonu'ndaki bir vilayetin sulh hakimi tarafından takip edildiler ve öldürüldüler.

Lanzhou'nun kuzeyinde, Bei Yongdeng İlçesi, Xuan Jiawan'daki halkın bir kısmına sibyl deniliyordu ve bu kurtuluştan önce bilim insanlarının dikkatini çekti ve bunlar Çingenelerle bağlantılıydı. Yabancılar "Huoji" diyorlardı ve bugüne kadar Amerikalılar, İngilizler ve Çingeneler benzer şekilde onlara Gaje veya Gagio diyorlardı. Lanzhou Üniversitesi'nin araştırmalarına göre, buradaki köye 100 yıl önce Gao, Liu, Liu ve He soyadlarıyla gelmişler, yabancılarla evlenmek yerine topluluk içinde evlenmişlerdi. Kurtuluştan sonra, arazileri olmasına rağmen, hala falcılıkla yapmaktan hoşlanıyorlardı ve çiftlik işlerini çalışanlara bıraktılar. Onlar Dük Zhou, Taohua İmparatoriçesi ve Wuliang'a inanıyorlardı. İslam'ı hiç benimsemediler ve hiçbir zaman Hui halkından olmadılar.⁷⁴

Yuan Hanedanlığı'nın Taoculuğu da Çin'in kuzeybatı sınır bölgelerine yayıldı. 1220'lerde, Qiu Chuji Cengiz Han'la bir görüşme yapmak için Batı Bölgeleri'ne gitti ve 1222'de Uygur başkenti Beşbalık tarafından geçtiğinde aralarında Idikut'un aile üyelerinin, yetkililerin, soyluların ve sivillerin aynı zamanda Budist keşişlerin ve Taoist rahiplerin de olduğu yüzlerce insan tarafından karşılandı. Qiu Chuji'nin kendisi bir Taocu rahipti, bu yüzden Taocu görgü kuralları ile ilgili dikkatli bir gözlem yaptı. Görüşüne göre "Yerel Taocu görgü kuralları, Çin görgü kurallarından farklı" idi. Uygur lideri tarafından onuruna düzenlenen karşılama ziyafetine katılanlar keşişler, Taoistler ve Konfüçyüsçülerdi.⁷⁵

Almalık'ta Doğu Park'ta Çinli bir sanatkar Zhang vardı, "400'den fazla kişi törene katıldı ve herkes tüm dikkatini verdi." Bir keresinde Qiu'yu davet etmiş ve vaaz vermesine izin vermişti.⁷⁶

Görünüşe göre Taoizm takipçilerinin çoğu Han halkındandı ve muhtemelen Taoizm de yerel halk arasında yayılmıştı. Moğol Bozkırları'nın genişliği nedeniyle Taoizm, Mobei Bölgesi'ne Moğollar tarafından fethedilen Han Çinlileri tarafından getirildi. Hâlen, Helin Kalıntılarının Erdene Zuu Manastırı'nda (Karakorum şehri), Zhizheng Dönemi'nin (1349) 9. yılında dikilen "Sanlinghou Tapınağı"nın (Üç Ruhlar Hou Tapınağı-Taocu bir tapınak) dikili taşı duruyor. Dikili taş yazıtı, Helin'in Yazıtları Koleksiyonu'na dahil edilmiştir. Ancak, kitapta bulunanla, dikili taş üzerindeki asıl yazıt arasında bazı çelişkiler vardır.⁷⁷ Bu tapınağı inşasına katılanlar her ulustan insanlardı.

74 Bkz. Yang Zhijiu: Tarihsel Çalışmalar Dergisi, Sayı 1991 / 4'te yayınlanan Yuan Hanedanı Luri ve Hui'deki Çingeneler.

75 Haining'deki Bay Wang Jinan'ın postum evrakları, Cilt. 39.

76 A.g.e..

77 Bkz. Liu Yinsheng, Shi Weimin, Siqin Chaotu; Çin'in Sınır Bölgeleri Tarihsel Çalışmalarında yer alan Otlak İpek Yolu, 1992, 3. baskı, s. 119-140.

V.IV. Renkli Ulusal Kùltürler

(I) Bozkır İpek Yolu Üzerindeki Eski Yazılar

Song Hanedanlığı, Batı Liao ve Jin Hanedanlıkları döneminde, kuzey uluslarından Hitaylar, Curçenler ve Moğollar gibi bazı ulusların orduları Orta Ova Bölgeleri'ne girdiler ve bu dönemi Çin tarihinde çok kültürlü birarada yaşama dönemi haline getirdiler. Moğolistan halkı Moğol dili, Hitaylar ise Hitay yazılarını kullandı. Türk dilini kullanan, farklı coğrafi bölgelerde ve farklı dini inançlara sahip ve farklı ırksal kökenlere sahip insanlar, sırasıyla Uygur, Süryani, Türk ve Çağatay Hanlarının yazılarını (harfleri) kabul ettiler. Ve İslam'a inanan Farsça konuşan insanlar Fars dilini kullandılar.

I. Moğollar

Moğollar, Yuan Hanedanlığı döneminde kendi yazılarını yarattılar ve Moğolistan ve Yuan Hanedanlığı döneminde Uigarjin Moğol Bichig ve Phagspa yazılarını kullandılar. Cengiz Han döneminde Uygurca yazılar (harfler) oluşturuldu. Başlangıçta, Moğolların yazıları yoktu, ancak Cengiz Han Naymanları ortadan kaldırdığında, Cengiz Han tarafından esir alınmış, Nayman Krallığı'nın üst düzey bir subayı ve Uygurlu bir memur olan Tatatonga, Cengiz Han'ı yazının önemi konusunda ikna etti. Cengiz Han Tata-tonga'ya derhal Moğolca diline uygun olarak Uygur harfleriyle, soldan sağa dikey yazmasını emretti ve Tata-tonga bu yazıyı Moğol öğrencilerine öğretti. Bu yazıya Moğol-Uygur yazısı denirdi. En eski belge, Leningrad Sovyet İmparator Chongzhen'in 13. İktidar yılında (1640'ta) Luri'ler, Qingshui'yi yeniden yağmalamaya başladılar, bunun üzerine Vali askerleri ile onların üzerine yürüyüp hepsini yakaladılar ve onları bir Guanyin Budist tapınağında yakarak öldürdüler. Sovyetler Birliği Müzesi'nde muhafaza edilen 1225 yılından kalma Cengiz Han Kitabesi'ydi. Kubilay Han, Phagpa'ya yeni Moğol yazısı tasarlamasını emrettiği için Uygur yazıları artık resmi değildi, ama halk arasında hâlâ yaygındı. Süregelen reformlardan sonra, Uygur yazıları bugün hâlâ kullanılmaktadır.

Kubilay Han tahta çıktıktan sonra, Phagpa'ya devlet öğretmeni ünvanını verdi ve ona Moğol yazısı oluşturmasını emretti. Yeni yazı 1269'da yayınlandı ve ertesi yıl Moğol Kitabı olarak yeniden adlandırıldı. Resmi olarak onaylanmış yazılar olarak, Phagpa yazıları Yuan Hanedanlığı tarafından desteklenmiştir. Yuan Hanedanlığı'nın devrilmesinden sonra Kuzey Yuan Hanedanlığı Phagba yazısından yararlandı ama daha sonradan bıraktı. Tibet harfleriyle yeniden yapılandırılan bu Phagpa yazısında, kırktan fazla harfe karşılık gelen, yukarıdan aşağıya, sağdan sola yazılan kare formlar vardı. Çince kare karakterlerini, Moğolca hecelemede benimsemek ve kelimeyi bir heceye indirgemek, kelimelerin parçalanmasına sebep oldu ve okunması kolay olmadı.

1270 yılında, yeni Moğol alfabesi uygulamaya koyulduğu zaman, açıkça "bütün kelimelerin çevrilebilmesi ve yazılabilmesi" için yapıldı. Bu nedenle, Moğolca'nın heceleme ve ifade edilmesinin yanı sıra Çince kelimeleri heceleme için de Phagpa yazıları kullanılmıştır. Alfabe temelde evrensel, ancak Moğol ve Çin alfabesinin hecelenmesi farklı fonetik değerleri temsil ediyordu. Kubilay Han, bütün ulusların dilini tek ortak yazıyla doğru olarak yazma girişiminde bulundu; bu girişim Çin dili ve yazı karakteri tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir girişimdi ve ayrıca bir Çin fonetik alfabesi oluşturmak için ilk girişimdi.

Kuzeybatı bölgesine az sayıda Moğol göç etmesine rağmen, kendi kültürlerini uzun süre korudular. 15. yüzyıla kadar Çağatay Hanlığı'nın soyundan gelenler, halen Uygur yazılarını kullanmaktaydı. Çağatay Hanlığı ve Kıpçak Hanlığı eyaletlerinde bulunan Moğol halkı hala üzerinde Phagpa yazıları bulunan gümüş paralar kullanıyorlardı.

II. Khitan Yazıları

Khitan (Hitaylar) halkı eski Moğol lehçesini konuşuyordu. Farklı boyutlarda iki tip Khitan yazısı vardı. İmparator Liao Taizu döneminde Tulu, Çince harf vuruşlarını Çince diline uygun şekilde ekleyerek ve çıkararak Khitan büyük yazısını yarattı. Khitanların küçük yazısı, Uygur yazı yöntemini öğrenen ve Khitan dilini birkaç sembolle ifade eden Diela tarafından oluşturuldu. Khitan halkından bir kısmı Yelü Dashi ile birlikte Orta Asya'ya göçmüş olsa da, kültürlerini titizlikle korumuşlardı. Kara-Khitan Hanlığı'nda halk Khitan yazılarını kullandılar. İlde 3.9 santimetre yüksekliğinde bir Khitan bakır mühürü bulundu ve mührün üzerindeki yazılar Khitan alfabesine aitti ve mührün çevresinde de Khitan yazısı vardı.⁷⁸Bu, devlet dairelerinin Khitan yazılarını kullandığının kanıtıydı. Kara-Khitan Hanlığı'nın çöküşüne kadar, bazı Çinli yetkililer de Khitan metinleri yazabiliyordu. Örneğin, Yelü Chucai Batı Bölgeleri'ne geldiğinde, son Gürhan'ın başbakanının yardımcısı olan Li Shichang adlı bir Çinli'den Khitan yazısını öğrendi. Yelü Chucai, sadece bir yaşındayken biraz öğrendiğini iddia etti. Erdemli ve yazıda ve şiirde iyi olan tapınak ustası, Su Shi ile Huang Tingjian'ı uygun bir biçimde karşılaştırabilir. Khitan yazısıyla yazılmış "Sarhoş Doğruluk Şarkısı" onun başyapıtıydı. Batı Liao Hanedanlığı döneminde bir kez Çinceye çevrildi, ancak uzun bir süre sonra kayboldu. Khitan dilinin çalışmasını bitirdikten sonra Yelü Chucai, Sarhoş Doğruluk Şarkısını bulup tekrar Çinceye çevirdi.⁷⁹

78 Şıncan Uygur Özerk Bölgesi Müzesi: Şıncan Tarihi Eserler, Kültürel Eserler Yayınevi, 1978, s. 43, Resim 42.

79 Yelü Chucai: Lay Budist Toplanan Eserleri Zhan Ran, Cilt. 8, Xie Fangdian tarafından düzenlendi ve derlendi, Zhonghua Kitap Şirketi, 1986, s. 171.

Kuşkusuz, Liao'nun ölümünden sonra, Khitan halkı kısa sürede Türk dilini konuşan yerel uluslar tarafından asimile edildi. Khitan yazılarının Kara-Khitan Hanlığı'nda kullanılıp kullanılmadığı belli değildir.

III. Uygur Yazıları

Moğolların en güçlü olduğu zamanlarda Batı Bölgeleri'ndeki Türk halkları arasında tekdüze bir dil yoktu. Bu dönemde genel olarak üç tür Türkçe yazı kullanılmıştır: Uygurca yazıları, Süryani yazıları ve Çağatay Türkçesi yazıları. Uygur yazısı 8. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Uygur ve Hami (Kumul) halkı tarafından kullanılmıştır. Bu yazıya Uygur yazısı adı verildi. Çin'in akademik topluluğu buna "eski Uygur yazısı" demiştir. Bu yazı Arap Latin alfabesinin Millet harflerinden gelmişti ve Tang Hanedanlığı döneminde Sui Yechuang'da yaşayan Türk halkından etkilenmişti. Kırgızistan, Kazakistan ve Çin'in Şincan'ında ortaya çıkarılan sikkeler arasında, ortasında bir delik bulunan ve daire şeklinde olan, şeklen Han sikkelerine benzeyen bir Türgeş sikkesi vardı. Sikkelerde Millet harfleriyle yazılmış Türkçe yazı vardır ancak bu sikkeler Han sikkelerine göre daha küçüktür. Uygurların, Mobei'den Batı'ya göç etmesinden itibaren, Millet harfleriyle yazılan bu tür Türkçe, Çin'de yaygınlaştı ve Uygur halkının temel yazısı oldu. Bu nedenle, bu yazıya bilim insanları tarafından Uygur yazısı denildi.

Song, Liao ve Jin Hanedanlıkları dönemlerinde, Uygur yazısı kullanımının merkezi Uygur Gaochang (Karakhoja) kenti olmuş ve yavaş yavaş Nayman kabilesine yayılmıştı. Moğol İmparatorluğu'nun yükselişinden sonra, Uygur yazısı son derece yaygındı ve beğeniliyordu. Moğol egemenliği döneminde, bölgede Çin ve Hui yazıları eşzamanlı olarak kullanılmıştı, ancak Hui yazısı daha baskındı. Hui yazısının ustası, Jinshan'ın kuzeyinde bir liman kenti kuran saray memuru Zhenhai idi. Bu Hui yazılarını yazabilen insanlar kolayca resmi bir makam sahibi olabilir ve kolayca terfi ettirilirdi, bu nedenle Yanjing'deki birçok kişi Uygur yazısını öğrendi. Moğol orduları topraklarını Batı Asya'ya genişlettiğinden, Uygur devlet yetkilileri Uygur yazılarını Batı Asya'ya ve Kıpçak bozkırlarına götürdü. Ayrıca, Idikut kabilesinin doğuya göçü Hexi Bölgesi'ni etkiledi ve Uygur yazısının yaygınlaşması Hexi'ye kadar ulaştı. Yuan Hanedanlığı'nın çökmesinden sonra Doğu Çağatay Hanlığı ve Timur İmparatorluğu Uygur yazılarını kullanmaya devam etti. Ming'den, erken dönem Qing Hanedanlığı'na kadar, Ming ve Qing Hanedanlıklarında bu yazı her zaman Şincan bölgesindeki yerel yetkililer ve Batı Afganistan'da kullanılan temel yazılardan biri oldu. İmparator Qianlogn, Çungarya'yı fethetince, Uygur yazısının kullanımından nihayet vazgeçildi ve Gaochang (Katakhoja) garnizonu Qing Hanedanlığı döneminde kapatıldı.

Tao Zongyi'nin Çin Kaligrafisinin Önemli Olayları Tarihi eserine göre, Uygur yazısında yirmiden fazla harf vardı, aynı olanların dışında sadece 15 harf kalıyordu, bu da harflerin başka bir harfin yerine kullanılmasına neden oluyordu. Bütün Almalık alfabesi harf çeşitleri gibi, Uygur alfabesinin her harfinin de çeşitli şekilleri, beş sessisi ve iki yarım sessisi vardı. Uygur uygarlığının Çin'in kuzeyine büyük etkisi oldu. Moğol kraliyet ailesi bilim insanlarını, öğretmenler olarak hatta Yuan Hanedanına girmeye davet etti. Birçok Uygur entelektüel Kıpçak Hanlığı, Çağatay Hanlığı, İlhanlılar ve daha sonra Timur İmparatorluğu Ordu Devleti'nde görev yaptı. Cengiz Han zamanında, Uygur halkından Tatatonga Moğolcayı oluşturdu. Ayrıca, Ming Hanedanlığının son döneminde, Mançular, Moğol harflerinin birçok faydalı özelliğini benimsemiş ve Mançu yazılarını yaratmıştır. Uygur yazılarının temel harfleri ve imla kuralları şu anda Moğol dilinde ve Mançu dilinde kullanılmaktadır.

IV. Süryani Ve Türk Yazıları

Liao ve Jin Hanedanlıkları döneminde, Nesturi Hristiyanlığa inanan bazı Türk halkları, Türk dilini ifade etmek için Süryanice mektuplar kullandılar. Bu tür yazılar alimler tarafından Süryani alfabeli Türkçe yazıları olarak adlandırılmıştır. Merkezileşmiş bölgeler, 14. yüzyılın sonuna kadar süren Balasagun, Almalık bölgesi ve Ongud istasyonuydu. Asıl adının ne olduğu bugüne kadar belli değildir. Balasagun'da keşfedilen dökümanlar esasen yazıt idi. Resmi bir makam sahibi olmak için Han Bölgesi'ne göç etmiş olan Ongud halkı, bu yazıyı Quanzhou kenti dahil Çin topraklarına getirmişti.

V. Çağatay Dili

Çağatayca, Yuan Hanedanlığı döneminde Kuzeybatı Çin'de en yaygın dildi. Çağatay Hanlığı devletin 11. yüzyılında, Türkçe konuşan bilim insanları Arapça ve Farsça harflerle yazmaya alıştılar. Ancak, yazarken, bu bilim insanları kaçınılmaz olarak birçok Türkçe sözcük kullanıyorlardı; böylece yavaş yavaş Türkçe söylenen sözcükleri Farsça ve Arapça alfabeyle yazma eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu tutum, 13. Yüzyıl Harezmi Türk edebiyatı eserlerinde ve İran tarihi belgelerinde de ortaya çıkmıştır. Bu eğilim, Çağatay dilini oluşturan Türkçe konuşma dilini yazıya döken Farsça alfabe olarak yavaş yavaş gelişmiştir. İslam medeniyetinin etkisiyle, pek çok Farsça ve Arapça kelime Çağatay diline ve yazısına girmiştir. Dilsel temeli, Türkçe'nin bir Orta Asya lehçesiydi. Moğol egemenliğinin orta döneminde, özellikle Dowa Han'dan sonra, Çağatay adı, Çağatay Hanlığı'nın, özellikle de Batı bölgesindeki göçebe halkın mecaz-ı mürseli (antonomazi) oldu. Çağdaş Türk dilleri arasında Uygur ve Özbek dilleri de buna yakın idi. Çağatayca olmasına rağmen, Yuan (Moğolistan) döneminde yaygın değildi. Timur Hanlığı zamanında Çağatayca yazı

çok yaygın bir hale geldi ve Türkçe Uygur ve Süryani yazısı, Orta Asya'daki Türk lehçesi için tek yazı dili haline geldi. Ayrıca Farsça ve Arapça yerine, Doğu Orta Asya'daki Türk halklarının ve Çin'deki kuzeybatı bölgelerinin ortak yazı dili haline geldi.

VI. Hui (Uygur) Dili Ve Uygur Yazısı

Genel olarak konuşmak gerekirse, Hui dili Farsça anlamına gelir, ancak aynı zamanda farklılıkları da vardır. Hei Da Shi Lue'nin *Kara Tatarlar (Moğollar) Üzerine Kısa Notları* kitabında şöyle yazmaktaydı: "Tatar yazısı yoktur, ancak bugün hâlâ üç tip yazı kullanılıyor, Tatar halkı, dört köşesini yontarak veya oyarak üç ya da dört parçalı küçük ağaçları kullanabiliyor, Uygur'da yaşayanlar, sarayda üst düzey yetkili ve Hui alfabesinin ustası olan Zhenhai'nin oluşturduğu Uygur yazılarını kullanmıyordu. Uygur alfabesinde esasen 21 harf vardı, diğerleri yazının yanında oluşuyordu. Han Hanedanlığı, Khitan Hanedanlığı ve Cürçen Hanedanlığı halkı yalnızca Chucai'den sorumlu olan Çince karakterlerini kullanabiliyordu." *Kara Tatarlar Üzerine Kısa Notlar (Moğollar)* ayrıca şunları söylemekteydi: "Çin evrak işleri geliştirilmeden önce, Hui alfabesinin ustası Zhenhai, Uygur alfabesini her zaman yazışmalarda kullandı. Zhenhai'nin bu tavrının ardındaki sebep Chucai'ye karşı rekabet etmekti, bu yüzden Uygur yazısı yaygındı. Uygur alfabesiyle yazılmayan bir belge gerçek bir belge olarak görülmezdi".⁸⁰ Zhenhai'nin sorumlusu olduğu "Uygur alfabesi"nin yalnızca 21 harfi vardı.

(II) Tobçıyan

I. Moğolların Gizli Tarihi

Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra hızla uygarlık çağına girdi. Moğol dilinin oluşturulmasıyla birlikte, Cengiz Han ve ailesinin eserlerini kaydeden önemli tarih kitabı *Tobçıyan (Moğolların Gizli Tarihi)* 13. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Tobçıyan'a ek olarak, Yuan Hanedanlığı'nın tarih yetkilileri de İmparatorlar için "Gerçek Kayıtlar" ı derlemişti.

Hem *Tobçıyan (Moğolların Gizli Tarihi)*, hem de *Gerçek Kayıtlar* kraliyetin gizli kitaplarıdır. Yuan Hanedanlığı'nın ünlü bilim insanı Yu Ji'ye, *Jing Shi Da Dian'daki Tang ve Song Hanedanları dönemindeki Hui Yao* (tarihi bir kitap kayıt sistemi, tarih, coğrafya ve kültür) gibi Yuan hikayelerini kaydetmesi" emredildi. Yu Ji, İmparatorluk Akademisi'ne *Gerçek Kayıtlar* adlı kitaba bakmalarını rica etti çünkü bazı öyküler diğer belgelerde kaydedilmemişti. İmparatorluk Akademisi'nin bir yetkilisi saraya

80 Wang Guowei: *Kara Tatarlar (Moğollar) hakkında kısa notlar*, Haining'deki Bay Wang Jinan'ın Postum Bildirileri, Cilt. 39, s. 8.

rapor verdi ve *Gerçek Kayıtlar*'da kaydedilen hiçbir şeyin halka gösterilmesine izin verilmediğini belirtti. Yu Ji, Cengiz Han'ın hikayelerini derlerken *Tobçıyan*'ı tekrar okumak istedi ve tekrar reddedildi. Yu Ji, yabancı olarak kabul edilen bir Hanlıydı. Bu yüzden *Tobçıyan*ı veya *Gerçek Kayıtlar*'ı okuyamadı.

Tobçıyan Moğolca yazılmıştı. Yuan Shi'de kaydedildiği gibi: Chagan, Zhenguan Zheng Yao'yu Moğolca'ya çevirdi, böylece ona Shengwu Kai Tian Ji denilen *Tobçıyan*'ı Çince'ye çevirmesini emreden İmparator Yuan Zong'u memnun etti. Chagan *Tobçıyan*'ı okudu, ancak Han'lı hiçbir kimse onu okuyamazdı. Yukarıda belirtilen bilgilere göre, *Tobçıyan*, Cengiz Han'ın Yuan Hanedanlığı'nın kurulması ve yabancı fetihleriyle ilgili olayların kaydedildiği bir kitaptır. Yuan Hanedanlığı İmparatoru Wen Zong'un döneminde, Togon Temür çoktan tahtın varisi olarak seçilmişti. Ancak İmparator, oğlu Alatenadala'yı varis yapmak istedi. Togon Temür'ün hemşiresine göre, İmparator Ming Zong iktidardayken, Togon Temür'ün kendi kabilesinin kanından olmadığını düşündü ve onu tahttan indirip, güneye sürgün etti. Bu nedenle, İmparator Wen Zong, Alin Timur ve Huduludu Mesh'e bu olayı *Tobçıyan* yazısıyla yazmasını emretti ve Yu Ji'ye dünyaya karşı bir imparatorluk fermanı bildirmesini emretti. *Tobçıyan* ve *Gerçek Kayıtlar*'ın sonraki dönemlerde sürekli olarak güncellendiği doğrudur.

1368'de Yuan Hanedanlığı'nın dağılmasından sonra *Tobçıyan*, Ming hükûmetine miras kaldı ve onun tarafından muhafaza edildi. Ming hükûmeti Yuan Shi'nin derlenmesini düzenlediğinde, Moğolca yazılmış *Tobçıyan*'a atıfta bulunulamadı. Ancak Ming Hanedanlığı İmparatorluk Akademisi, Moğolca öğretmek ve tercüman yetiştirmek için bu kitabı aldı. Moğolca okumayı kolaylaştırmak ve Moğolca'nın telaffuzunu öğretmek için, Çince karakterlerle kelime kelime yazıldı. Orjinal metni anlamak için, Moğolca olan her kelimenin Çincesi açıklanmıştır. Metin 282 bölüme ayrılmıştı ve her bölümün Çince karşılığı vardı. *Moğolların Gizli Tarihi*, "Moğolistan'ın gizli tarihi" anlamına gelen "Moğolistan ve Nihuca *Tobçıyan*" ile aynıydı. *Moğolların Gizli Tarihi* yayım için 12 cilde, *Yongle Ansiklopedisi*'ne dahil edildiğinde 15 cilde bölünmüştür.

1262'de (Zhongtong'un üçüncü yılı) Kubilay Han, Han ulusundan Wang E. ve birkaç alime ve daha sonra muhafaza edilen *Shengwu Qin Zheng Lu* adlı tarihi kitabı derlemesini emretti. Yuan Shi: Tai Zu'nun ana temeli olan *Yuan Tai Zu Shi Lu*'nun derlemesinde Yuan halkına atıfta bulunuldu. Yuan hükûmeti ayrıca Moğol tarihi belgelerini tüm bağlı ülkelere gönderdi. 13. ve 14. yüzyılın başlarında, İlhanlılar'da yazılmış olan *Cengiz Han'ın Tarihi*, *İmparator Sheng Wu'nun Seferi* ve *Yuan Shi: Tai Zu* adlı kitapla büyük bir tutarlılığa sahiptir. Bundan, Yuan Hanedanlığı'nın vasal ülkelere gönderdiği Moğol tarihi belgelerinin, *Moğolların Gizli Tarihi*'ne benzer şeyleri olan *İmparator Sheng Wu'nun Seferi*'nden gelebileceğini görüyoruz. Ayrıca, Yuan halkı, *Moğolların Gizli Tarihi*'nin 1-68 bölümünün içeriğine göre On Atalar Soyu'nu yazdı.

Tobçıyan'ın Moğolca orijinal metni Ming Hanedanlığı döneminde kayboldu ve bir daha bulunamadı. Moğol kraliyet ailesi kuzeye çekildiğinde, *Tobçıyan* (Gizli Tarih) Mobei'ye getirildi ve Ming Hanedanı'ndaki bir Tatar bilim insanı bunu kopyaladı, ne yazık ki, Moğolca metnin bugüne kadar muhafaza edilmiş bir kopyası yoktur. 1926'da, Moğol Eski Kitaplar Müzesi'nin müdürü Zha Muyang, Yongxiebutaiji'nin evinde Huang Jin Shi (*Altın Tarih*) adlı eski bir kitap buldu. *Moğolların Gizli Tarihi*'nin yaklaşık üçte ikisini oluşturan 1-38, 40-176, 208-254, 256-266 ve 268 bölümlerini içerir. Ancak, kayda değer miktarda eksik parça ve hatalar vardır ve bazı bölümler eksiktir. Rahatça söyleyebiliriz ki, Moğol dilinde araştırmacılar ve halk tarafından incelenebilecek olan şey Moğolca orijinal *Tobçıyan*'dır (Gizli Tarih).

Moğolların Gizli Tarihi'ne ve diğer tarihi materyallere göre, bozkırlarda yaşayan birçok göçebe kabilenin kendi tarihi efsaneleri vardı. Sadece Cengiz Han'ın kabile tarihi göreceli olarak eksiksiz bir şekilde kaydedildi, çünkü büyük birleşmeyi başardı. *Moğolların Gizli Tarihi*, Cengiz Han'ın atalarının soylarını ve Cengiz Han'ın işlerini kaydeder. Yuan Hanedanlığı'ndaki eski Moğol toplumunun bir ansiklopedisi olarak, eski Moğol toplumunun gelişimini görebileceğimiz mevcut tek tam kapsamlı eserdir.

Muhafaza edilmiş olan Çince metinlerdeki *Moğolların Gizli Tarihi*'ni incelersek, yazılı kelimelerin ve cümlelerin ses kurallarının ve özelliklerinin çok net ve düzenli olduğunu, aynı zamanda, dilbilgisi biçimlerini belirten bir dizi özel kelimelerin var olduğunu görebiliyoruz, dolayısıyla bu eser bilimsel değeri yüksek bir eserdir. *Moğolların Gizli Tarihi* de tüm dünyada bilinir. 1866'da Bodie adlı bir Rus, St. Petersburg'ta bu kitabın Rusçaya çevirisini yaptı. 1907'de, Japon Naketongshi, Japonca sürümünü yayımladı. Daha sonra, Almanca, Fransızca, Türkçe, yeni Moğolca ve Çince versiyonları yayınlandı. Şu anda, farklı ülkelerde *Moğolların Gizli Tarihi*'ni inceleyen birçok bilim adamı vardır. Buna "gizli tarih çalışması" denir.

II. Çağatay Hanlığı'ndaki Han Halkının Tarihi Eserleri

Batı Bölgeleri'nde yer alan Çağatay Hanlığı'nın erken döneminde, Moğolların eski gelenekleri korunmuş ve geçmişte olan şeyler hatırlanıp sözle hafızalara kaydedilmiştir. O zaman Moğollar tarafından tutsak edilip Batı bölgelerinde tutulan bazı Han aydınları, gördükleri bazı durumları ve başlarından geçen bazı olayları yazdılar. Shi Ji (*Jami' al-tawarikh* veya *Câmi'ut Tevârih*) Çağatay Hanlığı'nın bakanlarından Qushuq Noyan adlı birinin, geçmişi en iyi bilen kişi olduğunu kaydeder. Bir keresinde, Çağatay Han⁸¹ ona Cengiz Han'ın tarihini ve hangi ülkeleri fethettiğini sordu. Bundan emin değildi ve görevlilerinden bildikleri geçmiş ile ilgili ayrıntıları vermelerini istemek için geri döndü.

81 Cengiz Han'ın ikinci oğlu, Çağatay Han.

Kölelerinden biri Khitan (Hitaylı) bir doktorun hizmetkar olan bir Khitan'dı. Doktor öldükten sonra, Qushuq'un kölesi olmuştu. Köle, Qushuq'un evinin dışında onun sorduğu soruları duyunca, hizmetçiler tarafından verilen cevapları ayrıntısına kadar kontrol etti ve sonunda herkes onunla aynı görüşte oldu. Qushuq, Khitan (Hitaylı) kölesinin geçmişi nasıl bu kadar açıklıkla hatırlayabildiğini görünce hayret etti. Khitan köle, günlüklerini yazdığı bir kitap çıkardı. Sonra Qushuq Noyan bu köleyi yanına alarak görüşmek için Çağatay Han'a götürdü, köleyle görüşen Çağatay Han da çok şaşırılmıştı. Sonra bu Khitan köle Çağatay Han'ın maiyetine girdi ve onun tarafından kendisine çok değer verildi. Ayrıca kendisine "Vajra" anlamına gelen "Vazir" adı verildi.⁸²

Buradan, Çağatay Hanlığı'nın erken dönemiyle ilgili yazan Orta Ovalar'da yaşamış bilge bir alimin var olduğu görülebilir. Ne yazık ki, yazdıkları muhafaza edilememiştir.

III. Batı Bölgeleri'ndeki Hul Halkının Tarihi Eserleri

Mülhakâtü's-Surâh, Cemâl-i Karşı tarafından Yuan Hanedanlığı döneminde Çağatay Hanlığı'nda yazılmış tarihi bir kitaptır. Halalu (Karluk) krallığı sarayında eğitim alan Cemâl-i Karşı, 1230'da Almalık'ta doğdu, bu nedenle kendisine Türk dilinde "kraliyet adamı" anlamına gelen "Karşı" adı verildi. Ömrünün çoğunu, 14. yüzyılın başlarına kadar yaşadığı Qarshihar'da (bugünkü Özbekistan'daki Karşı) geçirdi. 13. ve 14. yüzyıllarda Çağatay Hanlığı tarihine tanık oldu. Kitap, Çağatay ve Haidu ailesinin tüm durumlarını ve Orta Asya'dan bir Hui olan Rumasudu'nun hikayelerini kaydeder ve Almalık Halalu kabilesi'nin (Karluk kabilesi) Wozhaer (Bozar) ailesi gibi Orta Asya'nın çeşitli insanlarını ve şehirlerini anlatır. Bu kitap Çağatay Hanlığı'nın tarihinin incelenmesinde en önemli tarihi belgelerden biridir. Kitabın Arapça yazılı bir nüshası vardır.

IV. Uygurların Tarihyazımı

Yuan Hanedanlığı döneminde Batı Bölgeleri'nde yaşayan Uygur halkının kendi tarihyazımı vardı. Yönetici ailelerinin kökenleri, Mobei Uygur Kağanlığı'nın ve Uygur halkının Mobei'den Gaochang'a göçleri hakkında kendi efsaneleri vardır. 13. yüzyılda, İran tarihçisi Atâ Melik Cüveynî, Uygur halkından duyduğu efsaneleri kaydetti.

Uygur halkının eski yaşadıkları bölgeler, Urkan, Xuelinge ve iki kutsal ağacın bulunduğu Tuhula nehirleridir. Aryadeva'nın 5 oğlunun yaşadığı iki ağaç arasında yükselen bir höyük vardı. Beşinci oğul, Han olarak seçilen Bugudejin'di (Bügü Tekin). Tahta çıktıktan sonra, Bugudejin (Bügü Tekin) Moğolistan, Qirqisud, Xixia,

82 Shi Ji, (Büyük Tarihçi'nin Kayıtları) Çince, Cilt. 2, s. 185.

Çin toprakları ve Suiyechuan gibi Batı ve Doğu Bölgeleri'ne sefer yapmaya başladı. Başlangıçta Şamanizm'e inandılar ve rahiplerine "Gan" denilirdi. Daha sonra Çin topraklarından gelen keşişlerin propagandalarıyla Budizm'i kabul ettiler. Daha sonra, bazı nedenlerle, yerleşmiş oldukları yer olan Beşbalık'a ailelerini getirdiler.⁸³

Bu hikaye Yu Ji'nin *Gaochang Kralı Anıtı* kitabında da bulunabilir. Anıt şöyle demektedir: "Uygur topraklarında iki nehrin kaynağı olan (yani Tuhula Nehri ve Xuelinge Nehri) ⁸⁴ bir dağ var (Kutsal Dağ- Tengri Tagh- Tanrı Dağı). İki nehir arasında, iki kutsal ağaç ve onların altında Uygur'un beş atasının doğduğu ışıqla kaplanmış höyükler vardı.

Bunlardan en küçüğü olan Bügü Han, yedi yıldan fazla bir süre boyunca, her gece duman deliğinden giren ve onu bir dağa taşıyan tanrının gönderdiği doğaüstü bir kızı rüyasında gördü. Bu dağ, Bügü'nün soyundan gelen Yulundejin Han'ın, Tang Hanedanlığı'na karşı savaşıırken, Tang birlikleri tarafından yakılan Uygurların savunma dağıdır. Sonra devlet çökmeye başlamıştı ve Jiaozhou'ya göç etmek zorunda kalmışlardı."

İki benzer efsane de hiç şüphesiz bugün var olmayan aynı belgedendir. Buna ek olarak, İran tarihçisi La Shidu Ding tarafından yazılan *Oğuz Kağan Biyografisi*, Uygur dilinde yazılmış olan ve onların arasındaki yakın ilişkiyi gösteren *Oğuz Kağan Efsanesi*'ne çok benzemektedir. Yuan Hanedanlığı döneminde de, Uygur Kağanlarına ilişkin değişikliklerin tarihini ve 3 klan, yani Yaoluoge (Yağlakar) boyu, Adie (Ediz) boyu ve Bugu (buguk, bokug, böğü, büğü) boyu arasındaki iktidar mücadelelerini anlatan bazı Çin belgeleri vardı.

Yukarıda sözü geçen Çince ve Farsça kayıtlara göre, Uygur tarihi eserleri kendi atalarının tarihi ile ilgili olarak bazı yönlerden belirsiz görünmektedir. Atalarının, Kırgız kuvvetleri tarafından mağlup edildikten sonra, Moğol Platosu'ndan çekilmek zorunda kaldıklarını göz ardı etmeleri özellikle dikkat çekicidir. Bu, Uygur tarihçiliğinin hâlâ Yuan Hanedanlığı döneminden önceki ilk dönemlerinde olduğunu göstermektedir. Yuan Hanedanlığı döneminde Uygur tarihçiliği büyük ölçüde iyileşmiştir. Günümüzde Uygurlar'ın en önemli tarihi anıtı, Gansu eyaletinin Wuwei kenti müzesinde bulunan Gaochang Kralı Anıtı'dır. Bu anıt 1,82 metre yüksekliğinde, 0,47 metre kalınlığında ve 1,73 metre genişliğindedir. Kaybolmamış kısımdaki yazıtlar, "Kiki qorsa ichqu" adlı bir adam tarafından yazılmış 61 kaftiyell dizeyi içermektedir.

83 Bkz. He Gaoze, Dünya Fatihi, 1981 Baskısı, İç Moğolistan Halk Basını, s. 62-67.

84 Bu nehirler, mevcut Selenga ve Orhun nehirleridir.

(III) Yeme-İçme Adetleri

Moğolistan geniş bir alana sahipti; bu, Moğol Bozkırları'nda yaşayan çok sayıda halkın, kendi aralarında ve Moğol Bozkırları'na komşu olan halklarla epeyce çok kültürel alışverişleri olduğu anlamına geliyordu. Sonuç olarak, sayısız mükemmel yemek pişirme yöntemi ve nadir yeme içme eşyaları yalnızca kraliyet ailesi ve soylular tarafından kullanılıyordu. Husihui tarafından düzenlenen Yuan Sarayı'nın yemek kitabı olan *Yin Shan Zheng Yao*, yalnızca Orta Ovalar'da yaşayan Han'ların geleneksel yemeklerini değil, çoğu Batı Bölgesi'nden olan diğer halkların mutfaklarını da içermektedir. Batı Bölgeleri ve bozkır bölgelerinin mutfakları çoğunlukla koyun eti ve sebzeler ve bazı baharatlar dahil olmak üzere çeşitli garnitür yiyecekleri içeriyordu. Örneğin, bu kitapta, Shuoluotuoyin adı verilen bir çeşit beğenilen yiyecek ve içeceğin nasıl yapılacağı kaydedilmişti: İlk önce hamuru yoğurun ve bakır para şekline getirin. Sonra koyun eti, çin otu, mantar, havuç, zencefil, baharat ve farklı mevsimlere göre diğer ek gıdalardan garnitür koyun. Bunları kızartırken içine lezzetli koyun eti çorbası, sirke ve soğan bunlara ekleyin. Bu yemek soğan ve erişte ile pişirilmiş kızarmış kuzu dilimlerine çok benzemektedir.

Bir diğer halk tarafından beğenilen ve yaygın olan yemek ise Tutumashi denilen bir çeşit özel makarnadır. Yuan Hanedanlığı döneminde Gao Li tarafından Çince yazılmış bir kitap olan *Pu Shi Tong*, bir zamanlar bu yemeğin nasıl yapıldığını anlatıyordu. İlk olarak, hamur yoğurmak için una bir miktar su ekleyin. İkincisi, ellerinizi soğuk suya batırdıktan sonra hamurdan küçük bezeler alıp elinizle bastırıp küçük gözlemeler yapın. Sonra buhara tutulmuş gözlemeleri tabaklara yerleştirin. Son adımda, koyun eti dilimlerini kısa kısa kesin ve kızartmaya başlayana kadar biraz tuz koyun. Tutumashi yapımı kızarmış kuzu dilimleri, tatlı veya ekşi çorba ile karıştırılarak tamamlanır. Dahası, kendi zevkinize göre ezilmiş sarımsak ve peynir ekleyebilir ve bunları bambu çubuklarıyla yiyebilirsiniz. Bu, tatlı ve ekşi koyun eti dilimleriyle kızartılmış buğulanmış gözlemedir.

Söğüt dalları ile buğulanmış kuzu da tarifi aşağıda yapıldığı gibi bir tür özel yemektir. İlk önce, derinliği 91.44 cm olan bir ocak kazın ve ocak ateşle kızıllaşınsın. Sonra kuzu etini, muz yapraklarına yerleştirin ve eti örtmesi için söğüt dallarını kullanın. Bu özel yemek aslında fırında kuzuya çok benzer, ancak pişirilmesinde su kullanılmaz.

Kitap'ta (*Yin Shan Zheng Yao*), çok çeşitli çorba yemekleri vardı. Masidaji çorbasını örnek olarak ele alalım (Masidajia aynı zamanda bir ağacın kabuğundan çıkan ve cila yapımında kullanılan bir maddedir ve sakız olarak da adlandırılır), güç verici ve qi'yi (ruhu) yumuşatma işlevlerine sahiptir. Çorbayı yapmanın bir yolu, kaoguo, anason ve soyulmuş ve püre haline getirilmiş haşlanmış bezelyeden oluşan üç malzemeyi kıyılmış kuzu bacağına içine katın. Bunları pişirdikten içinden bezelyeyi

ayırp çıkartın. Son olarak, cilalı yuvarlak taneli pirinç, Masidaji, tuz ve arpa ekleyin ve çorbaya koyun. Yazar Hu Sihui, başyapıtında, tatlı ve toksik olmayan bezelye ürünlerinin esas olarak zayıflamak için ve susamaya karşı kullanılmasını önerir. Hul halkının yaşadığı bölgelerde bezelye bitkisi yetişiyordu. Bezelye bitkisinin filizleri fasulyeye benzer ve tarlalara bezelye ekilmiştir.⁸⁵

Ayrıca Masidaji'nin zehirli olmadığını, tadı acı olduğunu ve güzel koktuğunu, ayrıca kötü şansı defetmek için kullanılabileceğini, güç verici olduğunu, qi'yi (ruh, nefes) aşağıya doğru yönlendirdiğini, ağrıyı giderdiğini, susuzluğu azalttığını ve tükürük üretmeye yardımcı olduğunu ve nefesiniz tazelediğini açıklamıştı.⁸⁶ Çorba yapmanın diğer yolu, kıyılmış kuzu bacağı kendi suyunda pişirirken, önce arpayı pışırıp cao guo (zencefil benzeri bir bitki) eklemek, sonra arpayı süzüp biraz tuz eklemektir.

Xitianchafan da denilen Baerbutang'ın, qi'yi (ruhu) canlandırma işlevi vardı. Öncelikle, kıyılmış kuzu bacağı pişmekte olan çorbaya ekleyin ve önceden soyulmuş ve püre edilmiş olan bezelyeleri ve cao gou'yu da ekleyin. Suyu süzdükten sonra koyun eti ve havuçları küçük küpler halinde kesin, daha sonra küçük parçalar halinde koyun etini, havucu, Zanfulan (safran/safran), zerdeçalı, karabiberi, feruliki, kişnişi sirkeyle karıştırın. Japon pirinci ile yaygın olarak yenilmekteydi. Hu Sihui'nin kayıtlarına göre, endişe ve stresi azaltmak için yaygın olarak tatlı ve tokluk olmayan Zanfulan (safran) kullanılmıştır. İnsanlar onları yediğinde, kendilerini mutlu hissederlerdi.⁸⁷

Ayrıca, ferulik baharlıdır ve zehirli değildir; esas olarak böcekleri öldürmek ve kötü kokuyu gidermek, karın bölgesini eritmek, kötü şanstı kurtulmak ve zehirin etkisini gidermek için kullanılırdı.⁸⁸

Shaqimouer çorbası yapma yöntemi, kıyılmış kuzu bacağı, cao guo, bezelye ve Shaqimouer (lahana) ile karıştırmak ve iyice pişirmektir. Ek olarak, çorbaya yaklaşık 30 veya 40 temiz kuzu paçasını biraz su ilave ederek koyun. Çorbanın sadece dörtte biri kalması koşuluyla suyu, susam yağını ve dibe çöken posayı süzün. Bu tür çorba, aslında kuzu kemikli çorbaya eşdeğer olan tüm malzemelerin katılaştırılmasıyla yapılır. Batı Xia Hanedanlığı'na Orta Ovalar'dan giren Heximitang püresi gücü artırabilir ve qi'yi (ruhu) canlandırabilirdi. Heximitang püresini pişirmek için, öncelikle kıyılmış kuzu bacağından yapılan çorbadan gelen su süzülmalıdır. Daha sonra bir miktar temiz Hexi pirinci, ince Qima pirinci, soğan ve tuzu ilave edin ve yulaf lapasının içine koyun. Ayrıca, Hexifei adında başka bir özel yemek de vardı. Bu yemeğin içeriği kuzu

85 Yin Shan Zheng Yao, İmparatorun Yiyecek ve İçecekleri İçin Uygun ve Gerekli Şeyler, Şangay Çin Klasikleri Yayınevi, 1990, s. 210

86 A.g.e., s. 320.

87 A.g.e., s. 320.

88 A.g.e., s. 320.

çiğer, Çin sarımsak suyu, yağlı un, tereyağı, biber ve zencefil suyudur. Hexi yiyecek ve içecekleri de Batı Xia devletinin yiyeceklerindendi.

Yuan Hanedanlığı'nda bulunan etlerin adları Tacibuhua (dağ sıçanı), Yekeshichun (büyük kazlar), Chulugehun (küçük kazlar), Suerqici (kazamayan kazlar), Acihun (bazı renkli tüyleri olan kazlar), Abaerhuyu (somon), Qilimayu (mersin balığı) vb. gibi Kuzeyli halklarının kullandıkları adlarla çok benzerlikleri vardı. On metre veya yirmi metre uzunluğundaki bir balığın Liaoyang Kenti yakınındaki kuzeydoğu okyanusunda yaşadığı söylenir.⁸⁹

Çeşitli içecekler de vardı. Çok sevilen bir içeceğe Aciji şarabı denilirdi ve Aciji, Arapçanın transliterasyonudur. Aciji şarabı, baharatlı ve sıcaktı; bu, çoğunlukla üşümeyi gidermek için kullanılıyordu. Aciji şarabını yapmak için damıtma yöntemi kullanılıyordu ve somut işlemler iyi şarabı buharlaştırmak ve buharlaşıp yoğunlaşan suyu toplamaktır. Damıtma yöntemi, şarap yapım yöntemlerinde bazı radikal değişiklikler getirmiştir. Göçebe halk da, sert likörlere Aciji diyordu. Çin geleneğinde insanlar şarabı yapmak için her zaman pirinç, darı ve diğer tahılları kullanırlar. Batı Bölgeleri'ndeki üzüm şarabı Çinliler tarafından uzun süredir kabul görmesine rağmen, yine de yabancı ülkelerden gelen bir tür içecek olarak kabul edilmektedir. Ancak, Yuan Hanedanlığı döneminde durum değişti. Üzüm şarabı, Çin'de Shanxi Eyaletindeki Taiyuan ve Pingyang gibi eyaletlerde de üretildi. Yine de en kaliteli üzüm şarabı, Kuzey Çin ve Tibet'ten çok daha ünlü olan Şincan, Turfan'da üretilmiştir.

Şerbet adında nadir bir içecek (Arapçadan bir transliterasyon), Arap ülkelerinde hâlâ çok sevilen geleneksel bir meyve suyu içeceği anlamına gelir. Aralarındaki esas farkın kullanılan meyveler tarafından belirlendiği çok çeşitli şerbetler vardır. Bu içeceğin yapılabilmesi için, önce meyve şekerle iyice pişirilir, sonra tortuları süzülür, saflaştırılır ve soğumaya bırakılır, sonra tatlı ve ekşi olarak güzel bir renk kombinasyonu ile lezzetli bir tada kavuşur. Bu içeceğe hâlâ şerbet denir ve Orta Asya ve Batı Asya'da sevilen bir içecektir.

Maxuelisiji, Zhenjiang'da şerbet yapmak için iyi bilinir. *Xu Tong Kao Cilt 28*'de tanıtıldığı gibi, Sheliba'ya Shalibie da denilir. Zhi Shun Zhen Jiang Zhi'ye göre, şerbet yağda kızartılmış meyvelere bir miktar bal eklenerek de yapılabilir.

VI. Ming ve Qing Hanedanlıkları Döneminde Bozkır İpek Yolu

VI.1. Ming Sarayı ile Kuzey Yuan, Tatar ve Wala (Oirats) Krallıkları Arasındaki İlişkiler

Yuan Hanedanlığı'nın son döneminde, büyük çapta bir köylü isyanı patlak verdi ve Yuan Hanedanlığı'nın yönetimi hızla çöktü. 1368 yılında, Zhu Yuanzhang, Yingtian'da (bugünkü Nanjing) Ming Hanedanlığı'nı kurdu. Ming ordusu, Orta Ovalar'ın çoğunu ele geçirdi ve Dadu'yu (bugünü Pekin) işgal etti, Toghun Temür yani Yuan İmparatoru Huizong, Yukarı başkente, Moğolistan bozkırlarına kaçtı ve "Kuzey Yuan" olarak bilinen bu bölgeyi Ming Hanedanlığı ile uğraşmayı sürdürmek amacıyla bir ayak basacak sağlam bir yer olarak kullandı.

(I) Ming Sarayı ile Tatar (Tumeds) ve Wala (Oyrat) Devletleri Arasındaki İlişki

"Kuzey Yuan" Hanedanlığı, yıkılan Yuan Hanedanlığı'nın bir devamıydı. Yuan Hanedanlığı kuzeye taşındı, ama yine de Çinli Orta Ovalar'ı zorla geri almayı hayal ediyordu. Çin Ming Hanedanlığı Kuzey Seferine devam etmek ve Yuan Hanedanlığı'nın kalıntılarını tamamen yok etmek istiyordu. Çatışan çıkarlar iki taraf arasında uzun süre devam eden bir savaş başlattı. 1370'de, Yuan İmparatoru Huizong, Yingchang'da (şu anki İç Moğolistan'da bulunan) öldü, bu nedenle oğlu Biligtü Han Ayushiridara (veya Yuan İmparatoru Zhaozong), tahta çıktı ve dönem adını Xuanguang olarak değiştirdi (1371-1378). 1387'de, Kuzey Yuan Hanedanlığı'nın generali Naghachu, Ming'in askeri güçlerine karşı savunma yapmak için ordunun sorumluluğunu üstlendi. Ming ordusu bir kez daha Moğollara

saldırıp Kuzey Yuan'ın gücünün büyük bir kayıplar vermesine neden oldu. Uskhal Han (ya da Moğol Yuan'ın Son İmparatoru), Arık Böke'nin bir torunu olan Yesüder tarafından saldırıya uğradı ve yenildi. Moğollar savaşta başarısızlığa uğradığı için Orta Ovaları fethetme umudu kalmamıştı, bu yüzden Moğol kağanının otoritesi büyük ölçüde azaldı. Diğer yandan, diğer Moğol soyluları güçlenmeye başladı ve tahtta sık sık değişiklikler oldu. Daha sonra, Gün Temür Han Yuan soyundan gelmeyen Gulichi tarafından öldürüldü ve tahtı gasp edildi. Gulichi kısa süre sonra öldürüldü, bu nedenle Gün Temür Han'ın tacı küçük kardeşi Olcay Temür Han Bunyashiri'ne kaldı, ancak asıl güç bakan Aruktay'ın elindeydi. Bundan sonra, Ming Hanedanlığı'ndaki insanlar Doğu Moğolistan çölünün kuzey ve güney bölgelerine hükmeden Kuzey Yuan soyuna "Tatar" demeye başladılar. Tatar kabileleri, Yuan İmparatorunun soyundan gelenleri derebeyi olarak görüyorlardı.

Ming Hanedanlığı'nın orta döneminde, en ünlü Tatar (Tümed) lideri, Çince transliterasyonu "Büyük Yuan" olan Altan Han'dı. Altan Han, daha önce Monan Moğolistan'a göçen Han halkından 100.000'den fazla kişiyi İç Moğolistan'ın Tumote Ovaları'na yerleştirdi, onlara sığır, koyun ve yurt (göçebeler tarafından kullanılan yuvarlak bir çadır) verdi ve onlar için tarım arazileri ayarladı. Altan Han ayrıca Çinli ve Tibetli zanaatkarları Tumote bölgesinde tahkimat ve tapınak yapmaya davet etti. Moğolistan, Han Hanedanlığı'na bitişikti ve tarihte hayvancılık ve tarım ürünleri alışverişinde bulunmuştu. Çin'in lüks mallarına yalnızca Tatarların üst soylu sınıfı ihtiyaç duymuyordu, Moğolistan'ın sıradan halkı da günlük yaşamlarında Çin el sanatlarına ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle, Altan Han, Ming Hanedanlığı'ndan defalarca ticari ilişkilerin önünü açmasını istedi, ancak talebi reddedildi. Ayrıca, Ming hükûmeti Altan Han'ın iki elçisini öldürmesi iki taraf arasında ciddi bir çatışmaya neden oldu. Altan Han Ming Çin'ine bir baskın düzenleyerek 200.000 tutsağı kurtardı ve iki milyon baştan fazla hayvanı ele geçirdi. Çin'e yaptığı baskınlar neredeyse her yıl yapılan bir alıştırma çalışması haline geldi. 1550'de (Jiajing'in 29. yılı), Altan Han Büyük Çin Seddi'ni geçti ve birlikleri Pekin'e yaklaştı, serbest geçiş ve açık pazarlar talep etti. 1570'te (Longqing'in 4. yılı), Altan Han ve Ming Hanedanlığı nihayet bir barış anlaşması imzaladı ve Altan Han'a, Longqing İmparatoru tarafından Shunyi Wang ("İtaatkar ve Haklı Kral") ünvanı verildi. Tatarların, İmparator'a baş sunmasına izin verildi ve ayrıca ticaret sistemini kurdular. Ming Hanedanlığı, Shanxi, Gansu ve Ningxia'da yılda bir ya da iki kez açılan, her seferinde 3 ila 15 gün açık kalan 11 geçiş yeri ve pazar kurdu.

Pazar açıldığında, atlar ilk önce devlet tarafından satın alındı ve hükûmet at, kumaş, tencere ve diğer nesneler karşılığında gümüşle ödeme yaptı. Bu tür bir pazara "resmi ticaret" (hükûmet tarafından kurulan bir çarşı) deniliyordu. Bu yüzden, pazarın açılışından önce her zaman, Ming hükûmeti bir sürü yiyecek, giyecek

ve kumaş, demir ve diğer mal ve malzemeleri hazırlamak zorunda kalıyordu. Çobanların sınır bölgelerinde Han halkıyla olan, çoğunlukla takas şeklinde ticareti, "halk ticareti" olarak biliniyordu. Hayvancılık üretimi hava durumuna bağlıydı ve kurak günlerde, çobanlar kıtlıktan kurtulmak için tahıllara bel bağlamak zorundaydılar, bu yüzden hayvancılık ürünleri ile tahıl değiş tokuşuna büyük önem verdiler. Bir inek 100 litreden fazla pirinçle değiştirilebilirken, koyun ve tahıl da bazı değişim oranları vardı. Hayvanları olmayan fakir Moğollar için tahıl çıra, tuz ve kürk vb. gibi nesnelerle değiş tokuş edebilme imkanı vardı.¹

Hayvancılık ve kürkün yanı sıra çobanlar, odun ve diğer eşyalar da sattılar. Han halkı yiyeceğe ek olarak, tekstil ürünleri, kağıt, ilaç, boya, çay vb. malzemeler gibi çok çeşitli ürünler sattı. Tatarların silah üretimini kısıtlamak için bakır, demir ve diğer metaller ve silahlar Ming hükûmeti tarafından kesinlikle yasaklandı. Ancak, sürü sahipleri hâlâ çiftlik gereçleri, demir ve bakır tencere, zırh, ok, hatta bronz silah ve diğer nesneleri alabiliyorlardı. Bu tür bir alışveriş sadece çobanlar için yararlı değildi, aynı zamanda Han tacirleri için de kârlıydı. Geri üretim koşulları nedeniyle, Tatarların mallarının çoğu birincil ürünlerdi, ancak bunun yerine Han halkının daha fazla işlenmiş ürünleri vardı. Sonuç olarak, Han tacirleri çoğu zaman bir kumaşla bir koyunu, kaba bir giysi ile bir deri giysiyi değiş tokuş edebilirdi, böyle bir değiş tokuş %100 kar elde etmeyi sağlayabilirdi.²

Ticari alışverişlerin başlangıcı, Ming Hanedanlığı'nın kuzeyinde uzun vadeli bir barışı sağlamıştır ve ticari alışverişler sayesinde, Ming Hanedanlığı topraklarındaki pazarlar, Han ve Tang Hanedanları döneminde hiç görülmemiş bir refah seviyesine ulaşmıştır.³

Moğol Bozkırları'nın eski zamanlardan beri kendi ilaçları vardı, ayrıca bozkır göçebe halkı uzun zamandır Han doktorlarının ününü biliyordu. Tatar soylularının hastalıkları tedavi edilemediğinde, genellikle tedavi için Han doktorlarına başvurdular. Ming Hanedanlığı'nın erken döneminde, Arughtai baş ödemek için Hui taciri Hafeth'i Ming bölgelerine gönderdi ve Han ilacı istedi. İmparator Yongle (Çince fonetikte Yung-lo (1402-1424) onun isteğini yerine getirip İmparatorluk Tıp Akademisi'ne ilaç vermesini emretti. Moğol asilleri ciddi bir şekilde hastalandığında, Ming Hanedanlığı'ndan yardım istediler ve Ming Hanedanlığı'ndan teşhis koyup tedavi etmeleri için doktor göndermelerini istediler. Çin ilaçları, Ming hükûmeti tarafından Tatarlara, saraya başlarını sunduktan sonra onlara teşekkür etmek ve onurlandırmak için verilen geleneksel bir armağandı. Moğol soyluları da gizlice bölgelerine göç eden Han halkından yetenekli zanaatkarları da topladı. Ming hükûmeti tarafından zulüm gören Beyaz Lotus tarikatının pek çok müridi Çin'den

1 Bkz. 1590'ların askeri kayıtları, Büyük Yuan Biyografileri (B), Cilt 8.

2 Anda (B) Biyografileri, İmparator Wanli'nin 8. Cildi.

3 Ming ve Qing Hanedanları Kayıtları, Cilt 33, s. 15-74

kaçarak, sonunda Güney Moğolistan'daki sayıları yaklaşık 50.000'e varan gruba kattıldılar. Bu göçmenlerin durumlarından hoşnut olmayan liderleri, Altan Han ve Çinliler arasında ajan provokatörlük yaparak, Altan Han'ı ve diğer Moğol yöneticilerini birçok defa Ming sınır bölgesini istilâ etmeleri için kışkırttı. Söylemeye gerek yok, Ming hükûmeti isyancıların Çin'in denetimi altına geri dönmelerini yıllarca çabaladı.

Altan Han, Beyaz Lotus tarikatına üye olan ve aralarında ilaç hazırlamada iyi olan Zhou Yuan adlı birinin de olduğu Han halkından birçok kişiyi destekledi ve korudu.⁴

Çin ilaçlarını sadece Moğol soyluları kullanmıyordu, sıradan Moğol halkı da Han doktorlarının yetenekli olduklarını biliyordu. Monan Moğol halkı çiçek hastalığından muzdaripken, sık sık Han halkından tedavi etmelerini isterlerdi. Ayrıca, Moğol tacirleri sık sık pazarlardan Çin ilaçlarını satın alırlardı.

Wala (*Oyrat*), Yuan Hanedanlığı döneminde Moğol Weilate kabilesini ifade ediyordu. Bilim insanlarının bu kabile adının kökeni hakkında pek çok açıklamaları vardır. Rusya Federasyonu'ndan Moğolca çalışmalarının uzmanı Dorji Balzarov'un makalesi daha ikna edici görünmektedir. Weilate adının "oyi" ve "arad" olmak üzere iki kelimeden oluştuğunu savundu. Moğolca'da, birincisi "orman", ikincisi "halk" kelimesi "Orman Moğolları" anlamına gelir. Wala halkına ayrıca Qing Hanedanlığı döneminde Oyrat ve Orirats adı verildi. Oyrat içindeki Durbat ve Jungar kabilelerinin baş klanı Choros'du ve Oyrat sol kanat kabilelerindendi. Moğol dilinde, "sol" "Jonqar" olarak adlandırılır, bu yüzden bazen Oirat halkına "Junggar(lar)" da denilirdi.

Todo Moğol Yazısı ile yazılmış Oyrat kabilelerini anlatan belgeler, Junggar ve Durbat halkının kökeni hakkında bazı efsaneleri kaydetmişti. Efsaneye göre, Junggar'ın atası, 10 oğlu olan Amooney'di; Durbat'ın atası ise, 10 oğlu olan Domooney'di. Daha sonra bu iki kabile kalabalıklaştı. Ormanda avlanırken ağacın altında bir bebek buldular. Ağaç, kavisli bir şekilde çocuğu özüyle besleyen annesiydi. Ağacın yanında bir baykuş vardı ve o çocuğun babasıydı. İnsanlar çocuğun Tanrı'nın çocuğu olduğuna inandılar, bu yüzden çocuğu geri getirdiler ve büyüdüğünde onu hem Junggar hem de Durbat kabilelerinin şefi yaptılar. "Chorqo"nın Moğolca çoğul hali "chorqos"dur, daha sonra ünsüz "q" düşmüştür ve sonunda "choros" olmuştur. Bu yüzden Junggar ve Durbat'ın her ikisi de Choros'du. Bazı Budist içerikle karıştırılmış benzer efsaneler de vardır, ancak hepsi bebeği besleyen bir ağaçla ilgilidir.⁵

4 Anda (B) Biyografileri, İmparator Wanli'nin 8. Cildi.

5 Bkz. Moğolistan Oyrat Kabilesinin Kısa Tarihi, Cilt I, Şincan Halk Yayınevi, 1992, sf. 6-7.

Bu efsaneleri, İranlı tarihçi Atâ Melik Cüveynî'nin 13. yüzyılın ortalarında dikte etmiş olduğu Uygur Kralı'nın torunları ve Dünya Fatihlerinin Tarihi'ne dayanarak Yuji'nin yazmış olduğu "Gaochang Kralı Dikilitaşı" karşılaştırsak, Durbat ve Jungar efsanelerinin atalarının kökenleri hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Bu efsanenin Gaochang Uygur halkının ataları hakkındaki efsanelerle benzerlikleri vardır. Dolayısıyla, Uygur kültüründen etkilendikleri sonucuna varabiliriz.

Bir göçebe kabilesi olarak Oyratlar (Moğol kökenli), Çin'in Liao ve Jin Hanedanlıkları dönemlerinde Baykal Gölü'nün ormanlık bölgesinde yaşadılar ve daha sonra Yenisey Nehri'nin üst kesimlerine göç ettiler. Cengiz Han'ın yükselişinden sonra (1162-1227), Oyrat krallığı Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu'na teslim oldu ve Cengiz Han kabilesiyle siyasi evlilik ittifakı kurdu. Tarihsel olarak, Oyratlar dört büyük kabileden oluşuyordu: Dzungar (Cungar, Choros veya Olots), Torghut, Dörbet ve Khoshut. Ardından dört büyük Oyra kabilesi, "Dört Oyrat" (Dorben Oyrat) adı verilen güçlü bir ittifak yaptı ve Hangay Dağları'nın batısındaki Khovsgol Gölü çevresinde yaşadı. Yuan Hanedanlığı'nın sonunda "Dört Oyrat" yavaş yavaş Moğolistan'ın batısına ve Tianshan Dağı'nın kuzeyine göçtü, yani onlar Yuan Hanedanlığı, Çağatay Hanlığı ve Kıpçak Hanlığı arasında kaldılar. Bu sırada, "Dört Oyrat" halkı diğer birçok kabileyle birleşti. Örneğin, Liao ve Jin Hanedanlığı döneminde—Moğolistan Platosu'nun orta kesiminde yaşayan Keraitler, Cengiz Han tarafından mağlup edildi ve bir kısmı Oyrat kabilesiyle karıştı ve diğer bir kısmı Nayman kabilesine katıldı. Batı Moğolistan'da bulunan Nesturilik'e inananlar daha sonra Yuan Hanedanlığı tarafından yok edildiler.

Ming Hanedanlığı'nın erken döneminde, Oyrat kabilesi (Moğol kökenli), Çin Orta Ovalar halkı tarafından Wala (Oyrats) olarak biliniyordu ve 3 bölüme ayrıldı ve 3 şefi sırasıyla Mahamud, Taiping ve Batum Polo idi. Yuan Hanedanlığı'nın sonlarında Orta Ovalar'da büyük kaos vardı, Yuan İmparatoru devletin kontrolünü kaybetti, Kuzey Yuan Hanedanlığı ile Ming Hanedanlığı arasında uzun süre devam edecek olan bir savaşa girdi, Yuan İmparatorluğu varisleri yavaş yavaş yetkilerini kaybetti. İktidar, Cengiz Han'ın sisteminden olmayan bir yönetici olan Timur'un eline geçtiğinden ve Kıpçak Hanlığı da Timur tarafından yenilgiye uğratıldığından Wala'nın batı kesiminde bulunan Çağatay Hanlığı da bölünmüştü ve Cengiz Han'ın torunları da birer kukla oldular. İranlılar ve Moğollar da aynı kaderle karşılaştılar ve Cengiz Han kabilesinin yerini Zhalayier'in (Celayirli) güçlü yöneticileri aldı.

Cengiz Han kabilesinin çöküşü, Wala'ya (Oyratlar) güçlü ve başarılı olma fırsatı sundu. Yuan Hanedanlığı'nın ortasındaki Çağatay Hanlığı ve Ögeday ile yapılan savaştan sonra, Wala krallığı topraklarında (Oyratlar) yarım asırdan fazla bir süre savaş olmadı. Bu nedenle, toparlanmalarından sonra, güçleri büyük ölçüde

artmıştı ve Wala krallığı Moğol Bozkırları'nda siyasi rekabete girişmeye başladı. İmparator Yongle, Wala (Oyratlar) ile Tatarlar arasındaki çatışmadan faydalandı ve Mahmud'u, Shunning Kralı (istikrarlı ve sadık) ünvanı ile ve Bunyashiri'yi de (Doğu Moğol Tatar lideri) "Barış Kralı" ünvanıyla tımar verdi. Her ne kadar Yongle başlangıçta Tatar ve Oyratların liderlerini uzlaştırmaya çalışsa da, daha sonra Bunyashiri 1409'da Yongle'nin gizlicasusunun öldürülmesini emrettiğinden, Bunyashiri (Doğu Moğolları) ile ilişkisini kesti. Bunun üzerine Yongle Oyratlar ile Doğu Moğollara karşı yeniden ittifak kurdu ve onlara karşı bir savaş başlatmaya karar verdi. 1412'de, İmparator Yongle, Mobei'de (Dış Moğolistan) savaşması için 500 bin askeri başına geçti. Bunyashiri yenildi ve Wala (Oyrat) krallığına kaçtı, ancak 1412 baharında, Mahmud'un Oyrat Moğolları Ming ordularından kaçmakta olan Bunyashiri'yi bulup öldürdü. Bunyashiri'nin oğlu Delbek, Mahmud (Oyrats) tarafından Han olarak atandı ve Delbek, eski Yuan'ın başkenti Karakurum'u kuşattı.

Çin sarayının tutumu Oyratlara karşı daha sert ve olumsuz oldu. Yongle İmparatoru, Oyratların başbuğu Mahmud'un, Bunyashiri ve Arughtai'ye karşı savışan adamlarına ödül verilmesi talebini reddetti.

Mahmud çok geçmeden Ming sarayının kendisini yok saymasına öfkelenildi. Çin'den gelen Ming elçilerini hapse attırdı, bu nedenle Yongle İmparatoru hadım elçisi Hai T'ung'u göndererek hapse atılanların serbest bırakılmalarını sağlamak için başarısız bir girişiminde bulundu. Mahmud, Ming ve Doğu Moğolları arasındaki yeni bir ittifaktan korkuyordu, bu nedenle 1413'de Oyratların başbuğu Mahmud, Ming Çin'ine karşı Kerulen Nehri'ne 30.000 Moğol askeri gönderdi. 1413 yılının sonlarında, Arughtai, Ming Sarayı'na Oyrat başbuğu Mahmud'un Kerulen Nehri'ni geçtiğini ve Ming'le bir savaşa başlamasının an meselesi olduğunu söyledi. 6 Nisan 1414'te, Yongle İmparatoru, Oyrat Moğolları'na karşı askeri bir sefer başlatmak için Pekin'den ayrıldı. Ming, üst Tula Nehri'nde Oyratlarla savaş meydanında karşılaşmak üzere Xinghe'den Kerulen'e ilerledi. Ming ordusu ve Oyrat arasındaki savaş, Tula ve Kerulen nehirlerinin üst kısımları arasında gerçekleşti. Oyrat Moğolları, Ming toplarının ağır bombardımanı ile ezilmişti. Büyük kayıplar verdiler ve geri çekilmek zorunda kaldılar. Mahmud ve Delbek, Ming ordularından kaçtı. Yongle İmparatoru 1414 Ağustos'unda Pekin'e döndü.

Arughtai (*Aruktay*, *Alutay*) hasta olduğu bahanesiyle savaştan kendini muaf tutmuştu. Mahmud, Ming ile uzlaşma arasa da, Yongle İmparatoru bu düşünceye şüpheyle baktı. Her bakımdan, her hangi bir şey olmadan önce, Arughtai, 1416'da Mahmud ve Delbek'e saldırdı ve her ikisini de öldürdü.

Ming İmparatoru, Mahmud'un oğlu Toghan'a, babası Shunning Wang ünvanıyla tımar verdi ve iki Moğol grubu arasında barışı sağlamaya çalıştı. Toghan kendisine Taishi (büyük yönetici) adını verdi ve gerçek gücü elinde tuttu.

1439 yılında, Esen Tayishi (Toghan'ın oğlu) babasının yerine geçti, Wala (Oyrats) kuvvetleri onun hükümdarlığı döneminde büyük gelişme gösterdi ve Doğu Moğolistan'ı yönetimi altına alıp Batı Bölgeleri'nin batısına doğru genişledi. 1449'da Ming Hanedanlığı, Çin'de Esen Tayishi'nin elçilerinin sayısını sınırladı ve Esen Tayishi'ye verilen hediyeleri ve desteği azalttı ve Esen Tayishi'ye Moğol Bozkırlarında yaşayan kabilelerle işbirliği içinde büyük çaplı bir savaş planını planlamasına imkan veren siyasi evlilik politikasını uygulamayı reddetti. Taisun Han'ın Liaodong'a yürüyen doğudan gelen kuvvetlerin başına geçmesiyle üç aşamalı saldırı Temmuz'da başladı, baş danışman Alag, Ganzhou ve Xuanfu'ya (bugünkü Xuanhua, Hebei eyaleti) yapılan saldırıyı yönetti ve Esen Tayishi'nin kendisi Ağustos ayında Datong'u yağmalayan askerleri sevk ve idare etti. Bu şartlar altında Ming Hanedanlığı'nın dokuz sınır bölgesi zor bir durumun içine düştü.

Ming Hanedanlığı, Esen Tayishi'nin saldırgan savaş seferlerini sevk ve idare ettiği haberi karşısında şok oldu. Ming sarayında çok etkili olan hadım devlet yetkilisi Wang Zhen, 22 yaşındaki İmparator Zhengtong'un kendi ordularını Esen'e karşı savaşa sokması için teşvik etti. Aynı yılın Ağustos ayında, İmparator, 50.000 asker ile Datong'a geldi, sonra da Wala (Oyratlar) Moğolları'nın öncü savaşçıları Juyong Geçidi'ne ulaştı. Bu vahşi Wala süvarileri ile karşı karşıya olan Ming ordusu birliklerini geri çekti, ancak Tumu Kalesi'ne kadar olan yol boyunca kovalanıp Wala Moğolları tarafından mağlup edildi. Bu nedenle, Ming orduları Tumu Kalesi'nde Wala kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı. İlk başta Esen Tayishi ordusunu geri çekiyor ve Ming Hanedanlığı ile barış yapıyormuş gibi yaptı. Ancak, Ming ordusu dışarı çıktığında, Wala Moğolları aniden saldırdı. Sonuç olarak, cesareti kırılmış olan Ming ordusu savaşı aceleyle ve kötü bir komuta altında kabul etmek zorunda kaldı. Savaşın sonra, üst düzey Ming generallerinin ve saray yetkililerinin çoğu öldürüldü. Ming ordusu temelde kargaşa içindeydi ve neredeyse yok edilmişti ve Ming İmparatoru düşman tarafından esir edildi.

İmparator Zhengtong, Ming hükûmetine haberciler yolladı ve onlardan fidyeye verip kendisini kurtarmalarını istedi, Ming hükûmeti bu isteği derhal yerine getirdi. Bununla birlikte, Esen Tayishi, Ming Hanedanlığı'nın gönderdiği değerli şeyleri kabul ettikten sonra İmparatoru geri vermedi ve Ming Hanedanlığı'nı daha fazla ödün vermeye zorladı. Bununla birlikte, planının gerçekleşmesi başkentteki Ming komutanı General Yu Qian'ın kararlı liderliği sayesinde önlenildi. İmparator Zhengtong'un erkek kardeşi (daha sonra Jingtai İmparatoru olan Zhu Qiyu olarak tanınan bir prens) sonuna kadar direnme kararlılıklarını göstermek için tahta oturdu. Ne var ki, Wala'nın mücadele ruhu, Ming ordusunun yenilmesinden sonra büyük ölçüde artmıştı. Ming Hanedanlığı'nın yeni bir İmparator seçtiğini öğrenen Esen Tayishi, esir imparatoru Pekin'e geri gönderdi. Aslında, Esen Tayishi'nin

gerçekten yapmak istediği şey güneye doğru ilerlemek, Zijin Geçidi engelini geçmek ve Yuan'ın Büyük Başkentini geri alırken Ming Hanedanlığı'nı başkentlerini değiştirmeye zorlamaktı.

General Yu Qian, imparatoru korumak için tüm güçleri seferber etti. Aynı zamanda, Pekin'i kararlı bir şekilde savundu ve sonunda Esen Tayishi güçlerini yendi. General Yu Qian ayrıca Wala ordusunu böldü, Tatar Han, Taisun Han ve Wala krallığının sağ kanat üst düzey subaylarının başıyla ayrı ayrı görüştü. Esen Tayishi nihayet barış yapmaya karar verdi, çünkü şehir savunmasının kapsamlı bir şekilde güçlü olduğunu, savunma hattının kırılmasının zor olduğunu ve şehir halkı arasındaki uyumun sağlam olduğunu gördü. Ayrıca, Esen Tayishi, Ming Hanedanlığı'nın Wala krallığı ile olan her türlü ticari ilişkiyi kesmesinden korkuyordu. Sonuç olarak, 1450 yılında Esen Tayishi tarafından yönetilen Wala ile Ming Hanedanlığı İmparator Zhengtong'un serbest bırakılmasını içeren bir anlaşmaya vardı, daha sonra iki taraf da ilişkilerini yeniden kurdu ve iyileştirdi.

Tumu Krizi, Ming Hanedanlığı'nı şok etmişti ve bu kriz aynı zamanda Ming Hanedanlığı'nın yükseliş dönemini geride bırakmasının ve durgunluk dönemine girişinin düşüşünün simgesiydi. O zamandan itibaren, Ming Hanedanlığı ordularını İmparator Hongwu ve Yongle'in hükümdarlık döneminde olduğu gibi Mobei bölgesinde tutamazdı, bunun yerine Ming Hanedanı stratejisini değiştirdi ve Tatar ve Wala kuvvetlerine karşı savunma vaziyetine geçti. Sınır bölgelerinin savunmasını güçlendirmek için Ming hükümeti Çin Seddi'ni sağlam bir şekilde yeniden güçlendirildi ve genişletti, böylece Doğudaki Yalu Nehri'ne, batıdaki Jiayu Geçidi'ne ulaşabildi ve bu sayede Çin Seddi'nin uzunluğu yaklaşık 13.000 mile ulaştı. Bu günümüze kadar ayakta kalan Büyük Çin Seddi'dir.

Wala, Ming Hanedanlığı'yla resmi ve iki halk arasındaki özel ticari ilişkileri sürdürdü. Resmi ticaret baş ödeme ve karşılığında hediye verme şeklindeydi. Wala'nın baş götüren elçisi Ming topraklarına genellikle Gansu'dan giriyordu ve Pekin'e Shanxi üzerinden geliyordu. Mahmud'un oğlu Toyon döneminde, baş elçileri 260'tan fazla kişiydi ve baş atları 1500'den fazlaydı. Esen Tayishi döneminde, baş elçilik heyetleri binlerce kişiden oluşuyordu, baş taşımak için kullanılan develerin sayısı 40 binden fazlaydı. Wala'nın Ming Hanedanlığı ile olan ticaretinde, Hui halkı önemli bir rol oynadı. Örneğin, 1447'de Wala baş elçisinin adı Farsça konuşan Hui halkından Pir Muhammed idi, Yaşlı Muhammed anlamına geliyordu. Elçilik heyetiyle birlikte 2472 adam, 4172 küçük deve ve 12.300 adet kürk ürünü vardı.⁷

Ming Hanedanlığı haraca karşılık verdiği hediye sayısını genellikle şu şekilde sınırlamıştı: her güzel at için dört renkli şam kumaşı ve sekiz ipek parçası; orta güzellikteki at için iki renkli şam kumaşı ve iki pamuk ipliği; ortanın altı at için bir ipek

7 Bkz. Ming İmparatoru Zhengtong'un Kayıtları Cilt 160, Kasım 1447.

ipliği ve sekiz parça ipek ve bir pamuk ipligi; değersiz at için sadece altı adet ipek ve bir adet pamuk ipligi. Sansar derisi, kakım derisi, beyaz tavşan derisi ve beyaz tilki derisi gibi Wala kürkleri, Ming Hanedanlığı'nda çok beğeniliyordu.⁸

Wala ve Hui halkının yönetimi altındaki göçebeler de sınır kalelerinde ticaret yapmaya başladılar. Ming Hanedanlığı'nın erken dönemlerinde, Wala için pazar açmadılar, bu nedenle Wala'dan getirilmiş çok az miktarda sığır olursa, Gansu'da alım satım yapıldı; sığırların sayısı büyük olursa, alım satım yapmak için Ningxia, Lanzhou'ya girerlerdi. 1438'de, Ming Hanedanlığı Datong'da at pazarı kurdu ve Wala ile ticaret yaptı. Ticaret sırasında, Wala tacirleri ilk defa atlarını altın, gümüş, kumaş, ipek ve diğer el sanatlarıyla değiş tokuş edecekti. Resmi ticaretten sonra, halk ticareti açılacak ve Wala'nın kalan atları ile Hanlılarla ürün alışverişinde bulunmasına izin verilecekti.

O zamanlar, Moğolistan zanaatkarları metalurji konusunda zaten birikimliydi, ama bakır ve demir madenciliği çok zordu, bu yüzden Moğol zanaatkarları sık sık Han halkından aldıkları bakır ve demirleri alet, zırh ve silah yapmak için eritiyorlardı. Ming Hanedanlığı tarafından Moğolistan'ın silah gücünün sınırlandırılması amacıyla bakır ve demiri ticareti yasaklandı. Diğer tüm mallar serbestçe alınıp satılabildi.

(II) Gelug Öğretilerinin Yayılması

Tibet, Yuan Hanedanlığı döneminde Çin topraklarına dahil edildi ve birçok Tibetli rahip Moğol soyluları tarafından Moğolistan topraklarına davet edildi, onlara "Devlet Öğretmeni" veya "İmparatorluk Öğretmeni" ünvanları verildi ve bu durumda, Tibet Budizmi (Lamaizm) de Yuan Hanedanlığı kraliyet ailesi tarafından kabul edildi. 14. yüzyılın sonunda, Qinghai Laması Tsongkhapa, üst düzey Lama rahipleri arasındaki yolsuzluğa karşı çıktı, bu yüzden Gelug okulunu⁹ kurarak Tibet Budizm'inde (Lamaizm) bir reform yaptı.

Gelug, bağlılığı savundu ve rahipleri sarı renkte giyinmişti, bu yüzden Gelug olarak adlandırıldılar. Yuan Hanedanlığı'nın çöküşünden sonra, Gansu, Moğolistan ve Wala'daki yüksek sınıf halen Tibet Budizmi'ne inanıyor olsa da, Tatarların çoğu (Tartarlar) Şamanizme inanıyordu. 1558'de Altan Han, yolda ilk defa Gelug dininden 1.000'den fazla Lama rahipliyle ve ayrıca Tubo taciriyle karşılaştığı Sarı Uygur seferini başlattı. Birkaç yıl sonra, torunu Daicing Ejei Taiji ve ordusu Tubo'ya (Tibetliler üzerine) yürüdüğünde, 3 Tubo kabilesi, Gelug dininin ortaklaşa geliştirilmesi koşuluyla teslim olmaya çağırıldı. Daha sonra, 3. Dalai Lama Sonam Gyatso,

8 Bkz. Ming İmparatoru Zhengtong'un Gerçek Kayıtları Cilt 211, Aralık 1451.

9 Gelug, Tibet Budizmi okullarının en yenisiydi. Filozof ve Tibetli bir dini lider olan Je Tsongkhapa (1357-1419) tarafından kurulmuştur. Kurduğu ilk manastıra, Gelug okuluna alternatif bir isim olan Ganden adı verildi.

Budist yazılarını Altan Han'a öğretmek için seçkin bir keşiş gönderdi, böylece Altan Han ve karısı Gelug dinini kabul etti. Böylece, Altan Han'ın güçleri 16. yüzyılın ikinci yarısında Qinghai'ye (*Çinghay*) girerken, Gelug, Tibet'ten Moğolistan'a girmiş oldu.

Altan Han, Budist öğretilerini Moğolistan'a tanıtmaları için Sonam Gyatso'yu defalarca davet etti ve Qinghai'de (*Çinghay*) Ming hükûmetinin onunla görüşmeye razı olması anısına bir tapınak inşa etti. İmparator bu tapınağa "Yanghua Tapınağı" adını verdi. 1578'de Altan Han ve Sonam Gyatso, Yanghua Tapınağında bir araya geldiler, bir tören yaptılar ve bu törene 10.000'den fazla Moğol katıldı. Altan bu kutlu toplantının şerefine Sonam Gyatso'ya "Dalai Lama" unvanını verdi. Dalai, "engin" veya "okyanus" anlamına gelen Moğolca bir kelimedir; aynı zamanda Tibet sözcüğü gyatso'nun doğrudan bir Moğolca çevirisidir ve Sonam Gyatso için özellikle uygun bir unvandır. Buna karşılık Sonam Gyatso, Altan Han'a "Dönen Çark ve Bilgelik Kralı" ünvanını verdi ve onu resmi olarak Cengiz Han'ın torunu ve Çin'deki Yuan Hanedanlığı'nın kurucusu Kubilay Han'ın reenkarnasyonu olarak gördü.

O zamandan beri, Altan Han, topraklarında birçok tapınak kurdu, tek bir kentte, Guihua'da (bugünkü Hohhot), ünlü Da Zhao (Hong Ci tapınağı), Shiretu Juu Zhao (Yan Shou Tapınağı), Qingyuan Tapınağı, Meidai Zhao (Çin) Ling Shou Tapınağı) vardı. "Zhao" Moğolca'da "tapınak" anlamına gelir. Altan Han, 1581 yılında vefat etti, Sonam Gyatso, cenaze töreni boyunca Gelug'u kabilelere tanıttı. 3. Dalai Lama ölümünden sonra Altan Han ailesinde tekrar reenkarne olacağı şeklindeki son sözünü söylemişti. Bunun üzerine, Altan Han'ın büyük torunu Yonten Gyatso, 4. Dalai Lama olarak seçildi.

3. Dalai Lama, Altan Han'ın cenazesine katıldığı zaman, Haki Kharky'den Abag Han da Gelug dinini kabul etti ve Budist öğretilerini yaymasını istedi. Abag Han'ın yönetim merkezi, Erhun Nehri'nin ortasındaki eski Yuan Hanedanlığı ve Lincheng bölgelerinde idi. 1586'da Abag Han, Lincheng kalıntılarındaki taş yontmacılığı gibi inşaat malzemeleriyle büyük Gelug manastırı Erdene Zuu'yu (*Guangxian Tapınağı*) inşa etti. Daha sonra, Khalkha (Halhalar) halkı kutsal şeyleri ve Budist sutraları Lhasadan aldı ve onları kutsal bir yerde muhafaza etmek ve tapmak için manastıra yerleştirdi. Erdene Zuu, Gobi çölünün kuzeyinde, bugüne kadar korunmuş olan en önemli Gelug manastırı oldu.

3. Dalai Lama, Moğollar arasında misyonerlik çalışması yapması için temsilcisi olarak Donkor Khutuktu'yu seçti. Heshuote Wala kabilesi (*Oyratlar*) şefi, Donkor Khutuktu'yu Budist öğretilerini halkı arasında yaymaya davet etti. Donkor Khutuktu'nun yanı sıra, 4. Dalai Lama, Gelug inancını Wala resmi yetkililerine yaymak için seçkin rahipler de gönderdi. Baibakesi liderliğinde Wala krallığının kabile liderleri Gelug dinine geçti. Hızla Tubo (*Tibet*) krallığı ile doğrudan bağlantı

kurdular. Wala krallığı, Zaya Pandita'yı Qinghai üzerinden Tibet'te Lamaizm'i (*Tibet Budizmi*) incelemesi için gönderdi ve 22 yıl boyunca 5. Dalai ile birlikte yaşadı, bu yüzden üst düzey Gelug halkının güvenini kazandı. 40 yaşındayken Wala'ya geri döndü ve Budizm'i 4. Dalai Lama ve 5. Panchen'in talimatlarıyla yaydı. Zaya Pandita Wala'ya döndükten sonra, doğudaki Qinghai'ye (*Çinghay*), batıdaki Zhai Nehri'ne (bugünkü Ural Nehri), kuzeydeki İrtiş Nehri'ne ve Yili Nehri'nin üst kısımlarına ve güneydeki Kırgızistan ve Kazakistan'dan akan Chu Nehri'ne kadar olan bölgede 1638'den 1662'ye kadar 20 yılı aşkın bir süre seyahat etti. Ayrıca, Gelug'u Talas Nehri boyunca uzanan topraklarda tanıttı ve Tibet Budizmi'nin (*Lamaizm*) kısa bir süre içinde Moğolistan'a yayılmasını sağladı.

Ming Hanedanlığı, Moğolistan'da Gelug'u destekledi ve Tubo (*Tibet*) Lamalarını dini öğretileri için ödüllendirdi. Aynı zamanda, Ming Hanedanlığı, Moğol kabilelerinin Dalai Lama'yı karşılamaları ve görmeleri için elverişli koşullar sağladı ve Moğolistan ile Tibet arasında uzanan Ming bölgelerini geçmelerine izin verdi. Ming hükûmeti Pekin'deki Budist yazılarını basmış, çeşitli müzik aletleri üretmiş ve Moğol kabilelerine vermişti. Çöl bölgelerinin güneyinde ve kuzeyinde halk tapınaklar kurduğunda, çok sayıda Han ustasına ihtiyaçları vardı ve Han bölgesinden inşaat malzemeleri almak da çok önemliydi.

Ming Hanedanlığı'nın sonunda, Wala'nın Torgout (*Torgut*) kabilesi Batı'ya göç ederek, daha sonra yerleştikleri Volga Nehri vadisine ulaştı. Fakat yine de Lamaizm'e olan inançlarını korudular ve sık sık Tibet'teki hac ziyaretine rahipler gönderdiler. Kangxi İmparatoru'nun hüküdarlık döneminde (4 Mayıs 1654-20 Aralık 1722) Qing Hanedanlığı'nın başlangıcında, Torgout'tan Ayuka Han, Dalai Lama tarafından ünvan ve mühür aldı. Gelug'un yayılması, tarihte zaten var olan Moğol-Tibet ilişkisinde daha çok yakınlığa sebep oldu ve çok geniş kapsamlı bir etkisi oldu. Moğolistan ve Tibet halkının yaklaşık iki yüzyıllık çabalarıyla, Gelug dininin kapsama alanı büyük ölçüde genişledi. 17. yüzyılın sonunda, Moğolistan'daki göçebelerin çoğu benzeri Budizm tarihinde görülmeyecek şekilde, güneydeki Nepal sınırından kuzeydeki Sibirya'ya ve doğudaki Xing'an'dan, Volga Nehri'ne ve doğudaki Xing'an'a ve batıdaki Don Nehri'ne uzanan bir alanda Lamaizm'e (*Tibet Budizmi*) inanıyordu. Bu, tarihte Budizm'in emsali görülmemiş bir şekilde yayılmasıydı.

Moğol kabileleri Gelug'u kabul ettikten sonra Moğol entelektüelleri arasında Tibetçe çalışmaları yaygınlaştı. Çok sayıda Tibetçe yazı, Moğolcaya da çevrildi. Aynı zamanda, eski Hindistan'ın bilimsel kültürü de Tibetçeye, Moğolistan'a tanıtıldı. Çok sayıda Tibetçe kelime Moğolcaya girdi. Bugüne kadar Moğol halkının Tibet tıbbına gösterdiği saygı, Han halkının Çin tıbbına gösterdiği saygısıyla aynı olmuştur.

VI.II. Timur ve İmparatorluğu

14. yüzyılın ortalarından sonra, Moğol-Yuan Hanedanlığı dağıldı. Dört büyük hanlıktan, Orta Asya'daki Çağatay Hanlığı hanedanı, iki hanedanlığa ayrıldı; biri doğuda Doğu Çağatay Hanlığı, diğeri ise daha sonra Timur İmparatorluğu tarafından yıkılan ve onun yerini alan batı kısmıydı.

(I) Timur ve İmparatorluğu

Timur, Moğolların Barlas kabilesindendi, babası Taragay, kökenini Moğol komutanı Karaçar Barlas'a kadar götüren, Moğol kökenli, Türk dili konuşan göçebe bir kabile olan Barlas kabilesinin başıydı. Taragay, Karaçar Noyan'ın torunudur ve kabiledaşları arasında İslam'ı kabul eden ilk kişi olarak tanınır.

Moğolistan'ın kurulması ve ünvanı olan kahramanların atanmasıyla, Karaçar'a (Alm. *Halachaer*) Minggan'ın (bin hane) ünvanı verildi, sonra Çağatay adlı ikinci oğluna Han ünvanı ile tımar verildi. Barlas kabilesi Orta Asya'ya yerleşmeye başlamıştı. Timur'un ataları Çağatay Hanlığı'nın hizmetkârıydı, bu yüzden Kiş veya Keş'in, yani bugünkü Özbekistan'ın güney kısmında bulunan Şehr-i Sebz'in (Farsça olan Şehr-i Sebz Türkçe'de "yeşil şehir" anlamına geliyor) tımarını aldılar.

1350'li ve 1360'lı yıllarda, Doğu Çağatay Hanlığı'nda Tuğluk Timur Han ve oğlu, tüm Çağatay Hanlığı'nı savaşıyla birleştirmeye çalışırken, Barlas Çağatay Hanlığı, başlangıçta güç elde edip zaman kazanmak ve daha sonrası için kendi güçlerini geliştirmek için onlara katıldı.

1370'lerde Timur rakiplerini yendi ve Batı Çağatay Hanlığı hükümdarı oldu. Çevredeki bölgede büyük fetihler yaptı. Kuzeyde, önce Harezmsahları fethederek topraklarını Kıpçak Hanlığı ile bitişik hale getirdi. 1390'da Kıpçak Hanlığı'na saldırması için birlikler gönderdi ve tam bir zafer kazandı. 1394'te bir kez daha Kıpçak Hanlığı'na saldırdı, Don Nehri ve Kırım'a girdi ve Kıpçak Hanlığı başkenti Saray'ı ele geçirdi. Batı'da, 1380 savaşından yıllar sonra İran ve Hindukuş'un güneyini fethetti, daha sonra Kafkasya'nın güneyini ve Mezopotamya'yı, İran Hanlığı'nın ve Moğolistan Hanlığı'nın kalıntıları içinden yükselen tehditkar Osmanlı Devleti'ni fethetti. 1399'da Osmanlı İmparatorluğu'nu istilâ etti. Üç yıl sonra, Ankara savaşında, Osmanlı ordusunu yendi ve imparatorunu esir aldı. Güneyde, Timur 1398'de Hindistan'a saldırdı ve de Sultan'ın başkenti Delhi'yi işgal etti. Doğu'da Timur, Doğu Çağatay Hanlığı'na defalarca saldırdı ve bir kez de Şincan'daki Turpan Eyaletine saldırdı.

Timur, Cengiz Han Ailesi'nin Prensesi ile evlenmişti, bu yüzden kendisini kadın hükümdarın kocası olan prens ilan etmişti, bu yüzden Ming Hanedanlığı, her zaman ona kadın hükümdarın kocası prens Timur diyordu. 1387'den itibaren Timur, Ming Hanedanlığı ile resmi ilişki kurmaya başladı. O yılın nisan ayında, Timur

Ming Hanedanlığı'na Molla Hafız adlı bir elçi gönderdi ve Ming İmparatoru Zhu Yuanzhang büyükelçiyi cömertçe ödüllendirdi. Molla sözcüğü Orta Asya'daki islam din adamları için kullanılırdı, "Hafız" sözcüğü de övgü içeren bir sözcük olarak Hui halkı arasında ezberi kuvvetli ve Kuran'ı iyi okuyabilen din adamlarına verilen isimdir. 1392'de Timur'un elçisi, Nanjing'e tekstil, kırmızı ve yeşil yünlü örülmüş giysilerin yanı sıra çelik zırh ve kılıç gibi hediyeler ile geldi. Ayrıca, Timur bölgesindenki Hui halkından Liangzhou'da at ticareti yapanlar vardı, bu yüzden Ming İmparatoru Yuanzhang, onlara Çin içlerinde ticaret yapmalarını emretti ve 1200'den fazla kişiye Gansu'dan Semerkant'a geri dönmeleri için talepte bulundu. 1394 yılında Timur, Hui halkından Sufizm rahibi olan Delibishi'yi 200 güzel atla birlikte Ming Hanedanlığı'na gönderdi. Timur'un baş mektubundaki uslubu çok mütevazıydı ve Ming İmparatoru'nun binlerce kilometre uzağında تنها bir yerde olmasına rağmen tüm dünyayı birleştirme konusundaki büyük tutkularını duyduğunu söyledi. Ming Hanedanlığı'nın güven mektubundan ve armağanlarından çok memnun kaldı.

Timur daha sonraki yıllarda çok geniş bir bölgeye sahip oldu, ancak yine de Ming Hanedanlığını fethetmeyi hayâl etti. Ordusunu Sir Derya'daki (*Seyhun Nehri*) karargaha gönderip, doğuya doğru yürüyüş için hazırladı. 1405'te Ming Hanedanlığı, Timur'un Doğu Hanedanlığı toprakları aracılığıyla Ming Hanedanlığı'nı istilâ etmeye hazırladığı bilgisini aldı. İmparator Yongle'nin saltanatının ilk yıllarındaydı ve Ming Hanedanlığı tarihinin zirvesindeydi. Savaş iki büyük güç arasında olacağından, Timur zaferinden emin olamazdı. Ming Hanedanlığı, Yuan Hanedanlığı'nın tüm kalıntılarını yok etmek amacıyla Batı seferine başlayabilirdi, eğer böyle bir şey olursa, iki taraf da ağır bir bedel öderdi. Ancak, aynı yıl içinde Timur Farab'da öldü, dolayısıyla savaş sona erdi. Timur'un ölmesi hem Orta Ovalar hem de Batı Bölgeleri'ndeki insanlar için Tanrı'nın bir lütfuydu.

(II) İspanyol Elçi Ruy González de Clavijo

1350'lerde İlhanlıların yıkılmasından sonra, Osmanlı İmparatorluğu Batı Asya'da ortaya çıktı ve kısa süre sonra Avrupa'daki Hristiyan güçleriyle çatıştı. 1396'da, Osmanlı İmparatoru Bayezid, Fransız ve Macar kuvvetlerini yendi. Kısa süre sonra, Osmanlı ordusu Konstantinopolis'i kuşattı (şimdiki İstanbul), Bizans İmparatorluğu'nun kalıntılarını (Doğu Roma İmparatorluğu) bir harabe durumunda bıraktı. Fransızlar Çanakkale Boğazı'na filolarını gönderdi ve Osmanlı filosunu yendi. Fransız ordusunun, Konstantinopolis'in kuşatılmasında (İstanbul) Küçük Asya Yarımadası'na (Anadolu) çıkarma yapması, kuşatmayı hafifletti. Ancak bir yıl sonra, Osmanlı ordusu bu defa Fransız ordusunu yendi. Fransız ordusu geri çekildiğinde, İmparator Manuel'i Doğu Roma'dan Avrupa'ya getirdiler. Manuel, Avrupa

ülkelerine yardım çağrısında bulundu, ancak hiçbir ülke olumlu cevap vermedi. Tam bu esnada, Timur'un ordusu Osmanlı İmparatorluğu'na saldırdı. Ankara savaşında (1402), iki taraf yaklaşık bir milyon askeri seferber etti. Sonunda, Osmanlı İmparatorluğu ordusu ağır bir yenilgiye uğradı ve İmparator Bayezid, Timur tarafından esir alındı ve bir kafese kondu. Bu yenilgi, Konstantinopolis (İstanbul) kuşatmasını ortadan kaldırdı ve geciktirdi. Doğu Roma İmparatorluğunu (*Bizans*) yarım yüzyıl daha ayakta tuttu.

Timur İmparatorluğu'nun yükselişi, Avrupa Hristiyan prenslerini ve düklerini şok etti. İspanya kralı 1402'de Yakın Doğu'ya bir görevli gönderdi. Görevli, Akdeniz'den Ege Denizi'ne doğru yola çıktı ve Küçük Asya Yarımadası'na (*Anatolia*) indi. Elçiler, Ankara şehrinde Timur'la görüştüktan sonra ülkelerine döndüler. Daha sonra İspanya kralı bir kez daha Doğu'ya Clavijo'nun yönetiminde diplomatik heyet gönderdi. Timur, Osmanlı ordusunu yendikten sonra Doğu'ya döndü. Clavijo ve yardımcılar Konstantinopolis (İstanbul) ve Trabzon üzerinden Tebriz'e geldiler. Yolda, Clavijo Mısır elçilik heyetine rastladı ve onlarla birlikte Doğu'ya gitti. Sultaniye, Meşhed, Belh, Kiş ve diğer şehirlere uğradılar ve sonunda Semerkand'a geldiler. Gezgin Clavijo'ya göre, Timur onunla görüşme yaparken görevli kişi onu tahtın sağ tarafındaki bir sandalyeye götürdü. Bu sandalye bir zamanlar Timur'dan baş istemek için Semerkand'ı ziyaret eden Çin elçisi için kullanılmıştı. Timur, Clavijo'yu huzuruna kabul etmeden önce İspanyol ve Çin elçilerinin koltukları hakkında düşünmüştü. Görevli, İspanya elçisinin koltuğunu Çin elçisinininkinden daha alçakta ayarlamıştı, ancak Timur bunu istemeyerek Clavijo'nun koltuğunu Çin elçisinin önüne taşıttı. Clavijo yerine oturduktan sonra, bir prens Çin elçisiyle konuştu ve Timur'un isteğini şöyle anlattı: "Timur İspanya kralıyla dost iken, Çin elçisi, Timur'un düşmanıdır." İspanyol elçisini, Çin elçisinin önüne koymaktaki amaç, Timur'un Çin'e olan hoşnutsuzluğunu göstermekti. Ancak Çin'le olan çekişme yakında çözülecek ve Çin'in gelecekte baş isteyen elçiler göndermesine gerek kalmayacaktı. Timur, lütfunu Çin elçisinden İspanyol elçisine yöneltti. Clavijo ayrıca Timur'un bir zamanlar geçmişte Çin'e baş ödediğini ancak gelecekte bunu yapmayı reddettiğini söyledi.

Clavijo'nun Timur Sarayı'nda karşılaştığı Çin elçisi, 1395'te Ming İmparatoru Zhu Yuanzhang tarafından Timur'a gönderilen Fu An olmalıdır. *Ming Hanedanlığı Tarihi'ndeki Batı Bölgeleleri'nin Biyografisi*'ne göre, Fu An, Ming Hanedanlığı'nda bir Sanasür Denetleme Memuruydu ve büyükelçi yardımcısı Guo Ji ile birlikte seyahat etti ve keşif gezisine 1500'den fazla asker götürdü. Fu An ve maiyeti Semerkand'a geldi ve hepsi Timur tarafından yıllarca hapsedildi. 1397'de, Ming Hanedanlığı, bir kez daha Pekin Chen Dewen'in gözetim komiserini Semerkand'a gönderdi ve Chen Dewen de Semerkant'ta tutuklandı. İmparator Yongle tahta çıktıktan sonra elçiler,

mühürlerle, kitaplarla, ipek ve diğer hediyelerle Timur krallığına tekrar gönderildi, ancak elçiler tekrar tutuklandı. Ancak Timur'un ölümünden sonra halefi Halil bu tutsakları 1407'de Çin'e geri gönderdi. Fu An da serbest bırakıldı, geri döndükten sonra Fu An, Timur onu alıkoyduğunda ve Ming Hanedanlığı'na bağ ödemeyi bıraktığında, adamlarına Timur krallığının geniş topraklarını göstermeleri için onu ülkenin her yerine götürmelerini emrettiğini söyledi. Chen Dewen, Batı Bölgeleri'nde de seyahat etmişti ve bazı kabile/krallık liderlerini Ming Hanedanlığı'na bağ ödemeye ikna etmişti, ancak küçük krallıkların çoğu mesafenin uzun olduğu bahanesiyle bunu yapmayı reddetti. Muhtemelen Timur'un engellemesi reddetmelerinin temel nedeniydi. Clavijo, Timur Sarayı'nda Çin hakkında birçok haber duydu. Örneğin, Çin İmparatoru'na "dokuz devletin büyük imparatoru" anlamına gelen Cayis Han denliyordu. Tatarlar Çin'e "et sever" anlamına gelen Tanguz diyordu. Clavijo, Çin imparatoru ünvanının Çince "dokuz devletin efendisi"nin çevirisi olduğunu duymuştu. Belki de "Tauqach"(Tabkaç) sözcüğü "Tanguz"un bir varyantıydı (Türk uluslarının Çin Orta Ovalar halkına verdikleri isim). Ayrıca Yuan Hanedanlığı'nda bu sözcük "şeftali çiçeği taşı" olarak tercüme edilmişti ve Han halkını ifade ediyordu. Bu isim Türk halkının Kuzey Wei Hanedanlığı'nın kurucusuna verdikleri isimden kaynaklanmaktadır.

Ruy González de Clavijo, Timur'un Çin elçileri ile karşılıklı konuşmasına da tanık oldu. Çin elçisi, Timur'un 7 yıldır bağ ödemediğini söyledi. Timur, İmparator'un bağ talep etme hakkına sahip olduğunu, ancak 7 yıllık bağ miktarının büyük olduğunu, bu yüzden yeteri kadar hediye topladığında Çin'e bağ göndereceğini belirtti. Çin heyetinin başındakiler, son 7 yılda Çin'in bağ istemediğini ve ülkede bazı değişikliklerin de olduğunu söyleyerek cevaptan tatmin olmadılar. Timur ile bu görüşmeyi yapan elçi, muhtemelen İmparator Yongle tarafından Semerkand şehrine gönderilen elçiydi.

Timur, Küçük Asya Yarımadası'na (Anadolu) askeri saldırı başlatığı zaman, Johanan Schitbarga adlı bir Almanı yanında götürdü. Bu adam uzun yıllar Timur'un ordusunda görev yaptı ve uzun bir süre Orta Asya'da yaşadı ve 1427'ye kadar Almanya'ya geri dönmedi. Yazılı seyahat notlarında Çin ile Timur arasındaki ilişkilere de atıfta bulundu. Timur'un peş peşe beş yıl boyunca bağ ödememesi nedeniyle, Çin İmparatoru'nun, onu vergi ödemeye zorlamak için 400 athyla elçiler gönderdiğini söyledi. Timur, Semerkand'a gönderdiği bir elçiyle yolladığı mektupta artık bağ ödemeyeceğini belirtti. Bunun yerine, Çin'i hedef alan ve Çin İmparatoru'nun kendisine bağ ödemeye zorlayan bir askeri sefer başlattı.¹⁰

Timur Han'ın başkenti Çin'den çok uzak olmasına rağmen, bizzat Çin'le çok yakından ilgilenmekteydi. Çin elçileri Çin'in durumunu anlattıklarında, Clavijo,

Jingkang Olayının ünlü hikayesini duydu. Çin imparatoru öldüğünde, üç prensin sırayla tüm ülkeyi yönetmesi emrini verdiği söylendi. Ancak en büyük prens, iki kardeşinin topraklarını işgal ederek tüm ülkeyi tek elde toplamak istedi; bu da, aralarında bir savaşa yol açtı. En büyük prens sonunda yenildi ve sayısız insanla birlikte kendini yakarak öldürdü. Sözde en büyük prens Ming Hanedanlığı'ndan İmparator Jianwen'di. Tahtını sağlamlaştırmak için İmparator Jianwen, derebeylerinin askeri güçlerini ortadan kaldırmayı planladı, böylece kuzeyi yöneten Yan Prensi iktidara ele geçirdi.

Clavijo ayrıca Çin'e giden yolu sordu, ona "Hanbalık" adlı Çin başkentinin adının Türk dilinde "Kral Şehri" anlamına geldiğini söyledi. Semerkand'tan bu kente varıncaya kadar altı aylık yolculuk yapıldı. Ona göre, Semerkand'a varmadan birkaç ay önce, 800 deve bulunan büyük bir Çin kervanı vardı. Timur bu kervanı yağmaladı. Timur, Çin'in yerel koşulları ve gelenekleri, coğrafi koşulları, genel durumu, nüfusu ve zenginliği hakkında bilgi toplanmasına önem verdi. Ayrıca, Çin başkentinde yarım yıl kalmaları için insanları da gönderdi, bu insanların asıl görevi araştırma ve bilgi toplamaktı. Bu araştırmacılara göre, Çin'in başkenti denizden uzak değildi ve İran'daki Tebriz kentinden 20 kat daha büyüktü. Ayrıca, Çin'in kalabalık bir atmosferi olduğunu, İmparatorun askerlerini büyük bir askeri sefer için bizzat yönlendirmesine rağmen, arkada yedek olarak yaklaşık 400 bin asker kaldığını belirttiler.

Başka bir şölenle, çeşitli ülkelerin yeni elçileri şeref konuğunun ağırılanmasına yardımcı oldular. Bazıları bir zamanlar Çin yönetiminde olan Çin'e yakın bölgelerden geldi. Clavijo'nun bu sefer tanıştığı bu elçiler muhtemelen Doğu Çağatay Hanlığı'ndandı. Daha sonra, Timur ciddi bir şekilde hastalandı, Ruy González de Clavijo, Buhara üzerinden İspanya'ya geri döndü ve Kafkasya'nın güneyine doğru inmesi dışında yaklaşık olarak aynı rotayı takip etti.¹¹

Döndükten sonra *Timur Döneminde Cartes'ten Semerkand'a* adlı seyahatnameyi yazdı. Çok geçmeden kitap çok ünlendi. Madrid Müzesi'nde 1582'de basılmış bir ilk kopyası vardır. Japonya'ya karşı Direniş Savaşı sırasında, Çinli bir alim olan Yang Zhaojun, bunun Türkçe versiyonunu, *Ruy González de Clavijo'nun Doğu'ya Yolculuğu* başlığıyla Çinceye tercüme etti. Ruy González de Clavijo, 1412'de öldü. Doğu'ya yaptığı ziyaret Marko Polo'nunkinden yaklaşık yüzyıl sonra olmasına rağmen ve Çin'in iç kesimlerine hiç seyahat etmemiş olmasına rağmen, Çin'in Ming Hanedanlığı döneminde Batı Bölgeleri'ndeki önemli etkisini seyahat notlarından anlayabiliyoruz.

11 Clavijo, Akdeniz'den geçerek Mayorka, Sicilya ve Rodos'tan Konstantinopolis'e geçti. İçinden geçtiği ülkeler için modern isimler kullanan Clavijo, Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında Trabzon'a, ardından Ermenistan'a ve nihayet İran'dan Türkistan'a gitti. 1404 yılında Tahran'ı ziyaret etti.

(III) Chen Cheng'in Batı Bölgeleri'ne Seyahati

Ming İmparatoru Zhu Yuanzhang ve İmparator Yongle, Batı Bölgesi'ne birçok elçilik heyeti göndermişti, bunlardan en ünlü olanı Chen Cheng tarafından yönetilen heyetti. Chen Cheng, 1365 yılında Jiangxi eyaletinin Jishui'sinde doğdu. Gençken, Juren makamına yükseldi. 1396 baharında, isyancılar için genel af çıkarma ve onları askere alma göreviyle Hexi'deki isyancılara ve isyancı Uygur kabilelerine gönderildi. Aynı yıl, toprak anlaşmazlıkları üzerinde görüşme yapmak için Annan'a gitti. 1401 yılında Moğolistan'a diplomatik bir görevle gönderildi. Bu görevler ona, komşu etnik halklarla iletişiminin gelişmesinde deneyim kazandırdı. İmparator Yongle tahttan yükseldikten sonra, Dört Barbar Krallık ile ilişkilerini geliştirmek ve güçlendirmek istedi. Bu yüzden sınır bölgelerinde yaşanan durumları bilen bazı yetenekli kişileri seçti ve Chen Cheng'in daha önceki zengin deneyimi onu uygun bir aday yaptı.

Timur'un (*Timurlenk*) ölümünden sonra, Timur İmparatorluğu¹² kaos içindeydi. 1408'den 1409'a kadar, Fars dilinde "kralın ruhu" anlamına gelen Timur Şahruh'un dördüncü oğlu iç savaşı bastırdı ve kral oldu. Şahruh, Timur'un Ming Hanedanlığı'nı ele geçirme planından vazgeçti ve Çin'e yönelik iyi komşuluk politikası güttü.

1413 yılının Temmuz'unda, Herat'tan (bugünkü Batı Afganistan) diplomatik elçiler Pekin'e geldiler. Ming Hanedanlığı'nın iki büyük güç, yani kendisi ve Timur İmparatorluğu arasında uzun süren normal bir ilişki kurma umudu suya düştü. İmparator Yongle tedirgindi ve Şahruh'un elçilerine ülkelerine geri dönerken eşlik etmesi ve onların ülkesini ziyaret etmesi için devlet görevlisi Li Da ile birlikte bir diplomatlar heyeti gönderdi. Chen Cheng, elçilik heyetinin genel sekreteri olarak görev yaptı ve ayrılmadan önce arkadaşı Hu Guang, ona dağları ve nehirleri gözlemlemesini, yabancı ülkelerde yaşayan insanların yiyecek ve geleneklerini kaydetmesini tavsiye etti. Bu yüzden geri döndükten sonra, eski kayıtların hatalı kısımlarını düzelterek gelecekteki tarihsel çalışmalar için önemli bir referans haline getirebilirdi. Daha sonra Chen Cheng onun tavsiyelerine uydu ve keşif deneyimlerini ayrıntılı olarak kaydetti ve *Batı Bölgesi'ndeki Barbar Ülkelerin Kaydı ve Batı Bölgesi'nde Seyahat* kitabını yazdı.

Ay takviminin bir sonraki yılının ilk ayında, diplomatik heyet Jiuquan'dan başladı ve Dunhuang, Hami, Yumen, Lu Chen (Turpan'ın bugünkü Liucheng'i) ve Turpan'ı geçti ve yukarıda sözü edilen bölgelerde ya üç ila beş gün ya da sadece bir gün kaldılar. Böylece Mart ayının başlarında Jiaohe harebelerine çabucak geldiler. Daha sonra, Doğu Çağatay Hanlığı'ndan geçmeyi planladılar, bu yüzden doğru

12 Kendini Gurkani (Farsça: Gurkāniyān) olarak adlandırılan Timur İmparatorluğu, bugünkü İran'ı, Kafkasya'yı, Mezopotamya'yı, Afganistan'ı, Orta Asya'nın birçok bölgesini ve bugünkü Pakistan'ı, Suriye'yi ve Türkiye'nin bir bölümünü kapsayan İranlılaşmış bir Türk-Moğol imparatorluğu idi.

gidiş yönü hakkında soruşturma yapmak için 17 gün boyunca Jiaohe harabelerinde kaldılar. Bu sırada, Doğu Çağatay Hanlığı'ndan Muhammed Han, Wala krallığı tarafından yapılan askeri baskılar nedeniyle halkıyla birlikte Ili Nehri'ne doğru batıya göçtü. Muhammed'in "Shannan" da bir yere göçtüğünü öğrendiler, bu yüzden Jiaohe harabelerini terk ettikten sonra iki gruba ayrıldılar, gruplardan biri Li Da'nın öncülüğünde kuzeye gitti; ikinci grup batıya doğru hareket etti, Chen Cheng ve Li Si ikinci gruptaydı. İlk grup Beşbalık'tan ve diğer bölgelerden kuzeye doğru ilerledi. İkinci grup Tuoxun'dan geçip Botuo Dağları'nı geçerken, Tianshan Dağları'na tırmandı ve sonunda bugünkü Yili Nehri'nin üst kısmı olan Kunes Nehri'ne ulaştı. (*Wang Jiguang: Chen Cheng ve Çalışmaları Üzerine Araştırma-Batı Bölgesi'nde Seyahat ve Orta Asya Dergisi* üçüncü sayı, 1990'da yayımlanan *Batı Bölgesi'ndeki Barbar Ülkelerinin Kaydı*.) Sonra batı istikametinde hareket etmeye devam ettiler ve Muhammed tarafından gönderilen elçilerle karşılaştılar. 13 gün boyunca onun topraklarında kaldılar ve yolculuklarına erkenden devam etmek için Yili Nehri'ni geçerek güneye doğru ilerlediler. Yolculuğun bu aşamasında, kuzeye doğru giden elçiler nehrin Kuzey kıyılarında ulaştılar, Chen Cheng, Hui halkından olan görevlilerden Hasan'ı yol üzerinde temin ettikleri iyi atlarla Pekin'e dönmesi için gönderdi.

Kuzeye giden elçiler hala Yili Nehri'nin kuzey kıyısında ilerlerken, Chen Cheng ve grubu dağ geçidi boyunca ve Sharyn Nehri boyunca yukarıya doğru yürüdü ve daha sonra Kazakistan'daki Kegen'in kuzeyinde bulunan Shan-Tac'ın güneyine doğru yürüdü. Chen Cheng şöyle kaydetmişti, "Yolun kuzey tarafında, tıpkı bir tepe gibi büyük bir taş yığını vardı." 1991 yılında UNESCO sponsorluğundaki Bozkır İpek Yolu projesine katılırken buradan geçtim ve bu taşlar hâlâ oradaydı. Ondan sonra, Chen Cheng ve grubu batıya doğru gitti ve Tianshan Dağı'nın bir bölümünden geçti, ardından Kazakistan sınırından Kırgızistan topraklarına yürüdü ve Issık Göl'e geldi (bugünkü Kırgızistan'daki *Issyk-Kul*, *Ozero*). Ve batıdaki grup, gölün kuzey kıyısı boyunca batı yakasına kadar gitti. Daha sonra, Tianshan dağından kuzeye geçti ve Kazakistan, Yengi Balık'a (*bugünkü Talas*), Sairan'a (bugün Çimkent) ulaşmak için Sui Yechuan ovasına girdiler. Li Da'nın grubu bu yere önce gelmişti ve iki grup karşılaşarak bu noktada bir araya geldiler. Daha sonra oradan güneybatıya geçerek şimdiki Özbekistan'a yürüdüler. Günün sonunda, Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e ulaştılar. Bozkır İpek Yolu projesinin keşif gezisine katıldığım sırada bu noktadan tam tersi yönde geçtim. Ondan sonra daha güneyde Şahrüh uçurumu anlamına gelen Şahrüh Kaya'ya gittim ve burası bugünkü Taşkent'in güneyinde yer almaktadır. Eski harabeler Sir Derya'nın (Seyhun Nehri) sol kıyısında kalmıştı. Nehrin kıyısındaki setler çamurdan yapıldığı için, nehrin neden olduğu erozyon, yüzyıllar sonra eski sit alanının önemli bir kısmının nehir yatağının içine almıştı. Bozkır İpek Yolu projesine katıldığım esnada ben de bu noktada bulundum. Ming

diplomatlar heyeti, Heicheng'in liderine vermek üzere hediyeler hazırladı, güneybatıya giderek Timur'un doğum yeri olan Şehr-i Sebze geldiler.

Şehr-i Sebz'den güneye giderken, Şehr-i Sebz'in eski uğrak yerinin güneyinde bulunan Baisuntao Dağı uzak değildi. Dağdaki Demir Kapı Geçidi, eski zamanlardan beri Soğdiana ile Baktriya'nın (*Toharistan*) doğal sınırıydı. Ming diplomatlar heyeti, yolun sonuna kadar güneybatıya doğru devam ederek Özbekistan'ı ve Afganistan'ı birbirine bağlayan Amu Derya'nın (*Ceyhun Nehri*) kıyısındaki Demir Kapı Geçidi'nden (bugünkü karşıdan karşıya geçiş yeri olan Levon Metz) geçip Termeze gittiler. Amu Derya'yı geçtikten sonra, bugünkü Afganistan'ın kuzey sınırındaki Mezari Şerif kenti (*Balık*) üzerinden Horasan bölgesine yürüdüler. Diplomatlar heyeti Amherst Vadisi boyunca yola devam etti ve Afganistan'ın kuzey sınırı olan Türkmenistan Andkhvoy yakınlarındaki Andkhuy'dan geçti. Daha sonra Afganistan'ın kuzey sınırına yakın Almar, Kaysar ve Türkmenistan Chechaktu üzerinden güneye doğru hareket ettiler. Oradan batıya, Türkmenistan yakınlarındaki Mari Chaq'a, daha sonra da güneydoğuya, 7 günlük bir yolculuktan sonra Haru istasyonuna geldiler.¹³

Bu görev sırasında Ming Hanedanlığı diplomatlar heyeti 16 ülkeden geçti ve karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinde büyük etkisi olan Batı bölgelerinde yaşayan etnik halkların çoğu tarafından hoş karşılandı. Döndüklerinde Herat, Şiraz, Semerkant, Şincan'daki Huozhou, Turfan ve diğer bölgelerin liderleri gruba katılmaları ve Ming Hanedanlığı'na bağ ödemeleri için elçiler gönderdi.

1415 yılında Ming diplomatlar heyeti ve Batı Bölgeleri için elçiler Pekin'e geri döndü. Chen Cheng, İmparator Yongle tarafından ödüllendirildi. Bir sonraki sonbaharda, bu elçiler Pekin'den ayrıldılar ve İmparator Yongle, Lu An ve Chen Cheng'e onlarla birlikte Batı Bölgeleri'ne gitmelerini emretti. İki görev arasında sadece 8 ay vardı. Ming hükûmeti, Semerkand'ta yaşayan Uluğ Beg'e armağanlar sunma emrini verdi ve o Şahruh'un en büyük oğluydu. Adı Türk dilinde, "Yüksek rütbeli resmi insan" anlamına gelirdi. Ayrıca Ming Hanedanlığı'na bağ ödeyen tüm liderlere hediyeler hazırladılar. Yolculuk, son görevle birlikte çeşitli yollar aldı. Güney Tianshan boyunca batıya gittiler ve Şincan'ın Kashi'sinden Fergana Vadisi'ne girdiler. Ondan sonra bugünkü İran'daki İsfahan'na gittiler. Elçilik heyeti bugünkü Andijan'ın liderine de hediyeler taşıdı. Görev iki yıl sürdü ve Chen Cheng 1418 yılının Nisan ayında Pekin'e geri döndü.

Chen Cheng, Timur İmparatorluğu'nun elçisi Erduvan (Ardusa) ile Pekin'e geldi. Aynı yılın Eylül ayında, Erduvan (Ardusa) memleketine dönmek için ayrıldı, bu yüzden İmparator Yongle bir kez daha Li Da ve Chencheng'i onunla Batı Bölgeleri'ne gitmesi için yolladı. Bu sefer elçilik heyeti Hami kralı Melk Temur için (Şah Melik)

13 Bkz. Ulusal Peiping Kütüphanesi'ndeki İlk Kitap Seti (Pekin'de)-Batı Bölgeleri'ne Seyahat'in kopyası.

ve Doğu Çağatay Hanlığı (Moğolistan Hanlığı) Uais (Üveys Han) için de hediyeler taşıdı. Görevi tamamladıktan sonra, Chen Cheng, Kasım 1420'de Pekin'e geri döndü. Bu görev, Timur İmparatorluğu'nun tarihi verilerinde de kaydedilmiştir.

Ertesi baharda, Ming hükûmeti tekrar Chen Cheng'i Batı Bölgeleri'ne göndermeyi planladı, ancak Ming Sarayı'ndaki o yılın 8.günü meydana gelen yangın nedeniyle, görev gerçekleşmedi. 1424 yılında, Ming hükûmeti sınırlardaki dört barbar kabilesiyle diplomatik ilişkilerini sürdürecekti, bu yüzden Chen Cheng, Batı Bölgeleri'ne diplomatik bir görevle gönderildi. Mayıs ayında Chen Cheng, Pekin'den başlayarak, birkaç ay sonra Gansu'ya geldi. Ve Jiayuguan Geçidi'nden geçeceği sırada, İmparator Yongle'nin ölüm haberini aldı. Bu nedenle, Chen Cheng, Pekin'e geri çağırıldı.

On yıl boyunca, Chen Cheng üç kez Batı Bölgeleri'ne gönderildi ve Ming Hanedanlığı ile Timur İmparatorluğu arasındaki barışçıl ilişkilere olan katkısı nedeniyle önde gelen bir kişi haline geldi. Hexi'den günümüz Afganistan'ının batı bölgesine kadar kat edilen mesafenin ayrıntılarını kaydeden "Batı Bölgesi'nde Seyahat" dönüşünden sonra yazıldı. Diğer çalışması, *Batı Bölgesi'ndeki Barbar Ülkeleri'nin Kaydı* kitabında Herat, Semerkant, Jiaohe'nin harabeleri gibi 17 bölgede gördüklerini ve duyduklarını kaydetti. Ve 15. yüzyılın başlarından itibaren, dünya çapında bilginlerin dikkatini çeken Batı Bölgesi ile ilgili beşeri bilimler ve tarih çalışmaları bakımından önemli bir belgedir.

(IV) İmparator Yongle'nin yolladığı Güven Mektupları

1368-1398 yılları arasında Timur, ülkesini genişletmek için askeri güçleri örgütlemek ve harekete geçirmekle meşguldü, bu yüzden Ming Hanedanlığı'ndan barış istedi ve mütevazı bir tavır takındı. 1394'te Timur, Ming Hanedanlığı'na güzel atlar sundu ve Ming İmparatoruna, diğer imparatorlar tarafından asla fethedilmeyen bölgeleri fethettiğinden, büyüklüğünü açıklayan bir anma yazısı sundu. Çin şehirlerini gören tüm tacirler zenginliklerine ve görkemlerine övgüde bulundular. Timur yönetimindeki kabilelerin halkı, Ming imparatoru Zhu Yuanzhang'ın lütufta bulunmak için bir mektup gönderdiğini öğrendikleri için memnundu.

Yukarıdaki anma yazısında adı geçen Ming İmparatoru tarafından yazdırılıp onaylanmış olan mektup artık yoktur. Timur'un cevap mektubunun orijinal metni de arşivlerin içinde bulunmamaktadır. Bugün elimizde olan, yalnızca Semerkand'taki *Ming Hanedanlığı Tarihi Batı Biyografisi*'nin Çince versiyonudur. Ming Hanedanlığı Tarihi Batı Biyografisi, Şahruh ve İmparator Yongle arasındaki mektuplaşmalardan da söz etmektedir. *Ming Hanedanlığı Tarihi*'ne göre, Timur öldükten sonra torunu Halil, Semerkand'ı ve oğlu Şahruh Herat'ı işgal etmişti ve sonra birbirleriyle iyi geçinemediler ve ikide bir çatışma yaşadılar. Şahruh'un yaptığı

şey aslında Konfüçyüsçülük'te savunulan Çin ile bir vasal devlet arasında olması gereken hiyerarşik ilişkiye açık bir meydan okumaydı. Başka bir deyişle, Şahruh, Ming Sarayı tarafından dayatılan boyun eğme ilişkisini kabul etmemişti. Şahruh için, Timur İmparatorluğu, Çin merkezli bir düzenin dışında var olmuştu ve iki devlet arasındaki ilişki eşit olmalıydı.

Tarihsel kayıtlara göre, Ming İmparatoru Yongle (Chongze), Çin elçisi Bo'a'erxintai'ya Timur imparatoru Şahruh'a bir mektup götürmesini emretti, mektupta şu yazıyordu: "Tanrı insanları yarattı ve onlar için bir kral atadı, her insan kendi yerini bilmeli. Ben dünyayı yönetiyorum ve ayrımcılık yapmadan tüm insanlara adil davranıyorum. Bir zamanlar senin yönetim tarzından çok memnun kalmıştım. Bir keresinde senin ve yeğenin Halil'in iç savaşlar yapmakta olduğunuzu duydum ve inanmadım. Kabileler yabancı saldırganlara ancak birleşirlerse karşı koyabilirler, kabileler bölünülürse, kabileler düşmanlar tarafından işgal edilir ve yok olurlar. Bu açık değil mi? Şu andan itibaren, iç savaşlara son vermeli, halkınıza barış ve huzur getirmek için çalışmalısınız." Timur Hanlığı Mala-ı Sadeyn ve Mecm-ı Bareyn adlı tarih kitabı Şahruh Han'a Ming İmparatoru tarafından gönderilen güven mektuplarını içeriyordu. Ming Hanedanlığı Tarihi kitabında kaydedilmiş olan İmparator Yongle'nin güven mektupları ile Çin versiyonu karşılaştırıldığında, insanlar derhal ikisinin de aynı orijinal nüsha olduğunu görecektlerdir. *Ming Hanedanlığı Tarihi'nin içeriği göreceli olarak son şeklini almamıştı, bu nedenle İmparator Yongle'nin güven mektupları özel baskı olabilirken, İran tarih kitabı daha ayrıntılı bilgiler kaydetmiştir, bu nedenle İmparator Yongle'nin güven mektuplarının orijinal Farsça metni olabilir. Orijinal Farsça'daki "gurgan" kelimesi Çince'deki "imparatorun kayınpederi" nin karşılığıydı ve Türkçeydi, ancak bu kelimeyi Farsça versiyonunda kullanmıyordu ve onun yerine "Timur Fuma" transliterasyonu yapılmıştı. Ferman belgesinin Farsça versiyonu, Çince ferman belgesinin formatına uyuyordu. "Daiming", "Hüdavend", "Taizui Padişah A'li" gibi sözcüklerin tümü başka bir satırın üst tarafına yazılmış olması bunun doğrudan Çince ferman belgesinden tercüme edildiğini gösteriyordu.*

Ming Hanedanlığı Tarihi, Şahruh'un fermanı aldıktan sonra Ming Sarayı'na bağ ödediğini ve hediyelerin aslan, at, leopar vb. olduğunu kaydetmiştir. Ancak Ming Hanedanlığı'ndaki kitaplar Şahruh'un bağ listesini muhafaza etmemişti. Neyse ki, Farsça tarihi kayıtlar Şahruh'un İmparator Yongle'ye verdiği anmalığının orijinal metinlerini içeriyordu. Açıklamasının ilk cümlesi şuydu: "Büyük Daming İmparatoru Şahruh size sağlıklı günler diler." Sonra İslam inancından bahsediyordu ve Tanrı'nın bir zamanlar yüce Adam'ı (*Adem*) dünyaya gönderdiğini ve Adem'in soyundan gelen İbrahim'in Yahudilik ve Hristiyanlık'taki İbrahim olduğunu söyledi. Musa, Musevilik ve Hristiyanlık'taki Musa'yı ifade eder. Yahudilik'te Davut olan isim Hristiyanlık'ta David anlamındaydı. Muhammed, "gören" ve "nebi" anlamına

gelen peygamberdi. Muhammed'in kutsal sözleri bütün uluslar tarafından kabul görüyordu. Kıpçak'ta ve İran'da yaşayan Cengiz Han'ın torunları İslam'a inanıyorlardı, bu yüzden Ming Hanedanı'nın İslam'a geçmesini istiyordu.

Daha sonra, İmparator Yongle, Li Da'yı İran'a elçi olarak gönderdi ve Şahruh, Ming Hanedanlığı İmparatoru Yongle'yi ziyaret etmeleri için elçiler gönderdi; elçilerin yanlarında baş olarak verecekleri aslanlar ve atlar vardı. İmparator Yongle, daha sonra Li Da ve Chen Cheng'i Batı Bölgeleri'ne yolladı ve bir kez daha Ming Hanedanlığı güven mektubunu Timur İmparatorluk Sarayı'na sundu. Bu güven mektuplarının orijinal Çince versiyonu şimdi yok, ancak Farsça versiyonu Timur Hanlığı tarih kitabında okunabilmektedir. Güven mektuplarında, İmparator Yongle, daha sonra Li Da ve Chen Cheng'i tekrar Batı Bölgeleri'ne ve Timur İmparatorluk Sarayı'na yolladı ve resmi mektuplar gönderdi. Bu mektupların orijinal Çince versiyonu şimdi yok, ancak Şahruh'u, Hui halkını yönetmesi için Hüdavend (*Tanrı-İlah*) tarafından dünyaya gönderilen bir hükümdar olarak övdü. Güven mektuplarında Şahruh'tan söz edildiğinde, adı başka satırın üstünde "Daiming" ve "Hüdavend" gibi yazılmıştır.¹⁴ Bundan Ming hükûmetinin, Batı Bölgeleri ile olan ilişkileri vasıtasıyla Şahruh ve Timur İmparatorluğu tarafından yönetilen engin toprakların önemini anlayabildiğini ve dolayısıyla onu o bölgenin hükümdarı olarak tanıdığını görebiliyoruz.

(V) Şahruh'un (Mirza Şahruh) Gönderdiği Diplomatik Elçiler

Çin'i ziyaret eden İranlı elçilerin seyahat raporları arasında en ünlü eseri, İran'ın Çin elçiliğini yapan Gıyasettin Nakkaş yazdı. Kayıtlara göre, Timur 1419'da Ming Hanedanlığı'nı ziyaret etmeleri için bir diplomatik elçilik heyeti gönderdi ve bu diplomatik elçilik heyetinde sadece Şahruh'un kendi elçileri yoktu, fakat Semerkant'ta bulunan Şahruh'un en büyük oğlu Uluğ Bey'in elçileri ve İsfahan kentinde bulunan Şahruh'un ikinci oğlu Mirza Suyurgatmış'ın elçileri vardı. Gıyasettin Nakkaş, ise Şahruh'un üçüncü oğlu Şah Baysungur'un elçisi olarak gönderildi. Uluğ Bey'in elçileri Sultan Şah ve Muhammed Bedahşi, Mirza Suyurgatmış'ın elçisi Arıgdak idi. Gıyasettin'in adının ikinci kısmı, Farsça'da ressam anlamına gelen Nakkaş'tı, bu yüzden ressam Gıyasettin olarak da biliniyordu. Görevi boyunca, Herat'tan ayrıldığı ilk günden başlayarak günlük tuttu ve tüm yolculuğu boyunca gördüklerini ve duyduklarını kaydetti. Eve döndükten sonra, bu günlük notlarına göre Çin'deki seyahat gözlemlerini yazdı.

Gıyaseddin Nakkaş'ın kayıtlarına göre, Semerkand hükümdarı Uluğ Beg, iki ay önce Semerkant'a gelmiş olan Ming Hanedanı elçileriyle birlikte Çin'e kendi

¹⁴ Şahruh unvanı Suǒ Lǔ Tán (Sultan), Bkz. Shao Xunzheng'in Erken Ming Hanedanlığı ile Timur İmparatorluğu Arasındaki İlişkisi ve Shao Xunzheng'in Tarihsel Gelişimi, Pekin Üniversitesi Yayınları, 1985.

elçilerini göndermişti. Orada Şahruh'un Maverâünnehir (Transoxania) Naibi Uluğ Beg tarafından gönderilen başka bir elçi grubu ile buluşmayı umuyorlardı. Ancak, Uluğ Beg'in heyetinin oradan çoktan ayrıldığı ve Şahruh'un elçilerinin ve diğer prenslerin elçilerinin görevlerine ayrı devam etmesi gerektiği ortaya çıktı. Bunların hepsi, 25 Şubat 1420'de Çin'e geri dönen Cin elcileriyle birlikte Semerkand'a yola koyuldular. Önce Taşkent'e, sonra Seyram'a, daha sonra Eşbere'ye ve ardından Doğu Çağatay İmparatorluğu topraklarına (Moğol) girdiler. Elçiler burada korkutucu bir iç karışıklığa rast gelirler. Bölgenin hakimi Üveys Han, Moğol emirlerinin isyanını bastırır ve elçiler yollarına devam ederler. Ancak Tarkan şehrine gelinceye dek bu bölgedeki yağma haberlerini alıp telaşlanırlar. Sekcu kenti (Sukchu) sınırında onları Çin imparatorunun gönderdiği bir Duglat adlı bir Moğol kabilesinin kabile şefi karşıladı. Wala krallığı güçlerinin saldırı riskini dikkate alarak Chen Cheng'in Batıya giderken kullandığı güzergahın ters istikametinde ilerlediler ve Yili Nehri'nin üst kısımlarındaki Kunes Nehri'nden geçip, Yili Nehri'nin üst kısımlarında, Tianshan Dağı'nı geçtikten sonra batıya, Turfan, Kumul, Jiayu Geçidi, Suzhou, Ganzhou ve Hebei üzerinden geçtiler. Sonunda 14 Aralık 1420'de Pekin'e geldiler. Bütün yolculuk 385 gün sürdü. Ve İran elçileri, İmparator Yongle sarayında 5 ay kaldılar. 18 Mayıs 1421'de, elçiler memleketlerine geri dönmek için Pekin'den ayrıldılar. Shanxi, Ganzhou, Suzhou ve Jiayu Geçidi'nden Pingyang'ı geçtiler. Eve dönüş yolunda güney ticari sefer yolu boyunca Tianshan Dağı, Yutian, daha sonra Kashi Junggar, Quar, Shuman, Suerhan Havzası ve diğer birçok bölge boyunca seyahat ettiler. Elçiler 29 Ağustos 1422'de Herat kentine ulaştılar ve Şahruh'a rapor verdiler, yolculukları 2 yıl 10 ay sürmüştü.

Giyaseddin tarafından yazılan *Çin'e Bir İran Elçiliği* kitabı diğer seyahat yazılarından oldukça farklıdır. Genel olarak, seyahat yazılarının çoğu gezginler geri döndükten sonra gezginler tarafından yazılır, ancak Giyaseddin'in seyahat yazıları onun günlük not defterine göre düzenlenmiştir ve bu da *Çin'e İran Elçiliği* kitabını son derece güvenilir bir tarihi materyal yapar. Çin'in politikası, askeri ilişkileri ve kurumların yanı sıra halkın yaşam koşulları ve onun için yeni ve ilginç olan şeyler hakkında yazmıştır.

Ayrıca iletişim ve sınır güvenlik uyarı sisteminden de söz etmişti ve şöyle yazmıştı: "Ming Hanedanlığı sınırında inşa edilmiş birçok işaret kulesi vardır ve aralarındaki mesafe görüş menzili içerisinde. Kulelerdeki her duman iskelesinde 10 asker var ve bir düşman tespit ettiklerinde hemen bir ateş dumanı oluşturuyorlardı". Ayrıca, Ming Hanedanı'nın yabancı elçilere ev sahipliği yaparken kullandığı yöntemleri de anlatmıştı: "elçi sınıra ulaştığında, sınır memuru kişi sayısını ve valiz sayısını kaydeder. Ülkeye giriş yaptıktan sonra, elçinin, yalnızca başları içeren bagajı taşınmasına ve onun dışındaki bagajların başkente girerken sınır istasyonuna bırakılması şartıyla, Çin'den ayrılıp geri dönerken almasına izin verilirdi. Ming

Hanedanlığı topraklarında, elçinin gündelik yaşamı her düzeyde yerel yönetimler tarafından üstlenilmiştir.”

Bir zamanlar İran elçilik heyeti Hebei'deki Büyük Budist Tapınağı'nı ziyaret etmişti. Gıyasettin'e göre, birçok eli olan altın yaldızlı bronz bir Buda heykeli vardı ve her avucunun ortasında oralarda Qianshoufo olarak bilinen bir göz vardı. Eskiden Longxing Tapınağı olarak bilinen tapınak 586 yılında inşa edilmişti. 965'te 22 metre yüksekliğinde büyük bir Buda heykeli yapılmıştı ve bu heykelin 42 kolu vardı. Tapınak 1301'de tamir edilip restore edildi ve daha sonra İran elçilik heyeti tarafından görülmüştü.

Pekin'de kaldıkları süre boyunca Ming Sarayı yakıldı ve bütün şehir geceleyin alevler parlarken görülebilmekteydi. Gıyasettin, İmparator Yongle'nin dehşet içinde kaldığını ve dua etmek için tapınağı gittiğini söylemişti. Yongle'nin tapınakta dua etmesi Mayıs 1421'de İmparatorluk Sarayı'nda meydana gelen ve "Ming Hanedanlığı Anıtı" kitabında kaydedilen büyük yangın felaketinden sonraydı. Sonuç olarak, bu yangın yeni inşa edilmiş üç büyük salon olan Cenneti Sunan Salon, Kanopi Salonu ve Ahlak Kültürü Uygulama Salonu'nu kül etti.

Gıyaseddin'in kayıtlarına göre, İmparator Yongle, 1421 Mart'ında avlanmaya gitti. Onun yokluğunda, prenslerinden biri Tamnai denilen bir yerden hükümet işlerini yönetmek için Pekin'e geldi. *Ming Hanedanlığı Anı Yazıları*'na göre, bu prens Zhu Gaochi'ydi (daha sonra Hongxi adıyla İmparator olmuştu) ve başkente gelmeden önce Nanjing'deydi. "Tamnai", Farsca "Namtai" nin hatalı bir şekliydi. "Namtai", "Namtai" anlamına gelir ve Hui Kelimeler Derlemesi'nde, bir yer adı olan "Nanjing" in Farsca karşılığı "Namtai" idi. "Namtai", sözcüğü Yuşi Nantai adlı Yuan Hanedanlığı'nda imparator adına devlet görevlilerini denetleyen bir üst düzey denetleyicinin adından geliyordu, onun adı (Yuşi Nantai) idi ve Nanjing kentinde bulunuyordu. Yuan Hanedanlığı döneminde, "Nanjing" e müslüman Hui halkı tarafından "Namtai" deniliyordu ve bu ad Ming Hanedanı tarafından kullanılmaya devam edildi.

(VI) Seyyid Ali Ekber Hatai ve Onun Hatai-Name (Hitayname) Kitabı

İslami takvimle 922 yılında yani (Ming Hanedanlığından Zhengde'nin Hükümdarlığının 11. Yılında ve Miladi takvimde 1516'da), Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da Seyyid Ali Ekber Hatai adında bir müslüman aydını Farsça dilinde Hatai Name (Hitay Name) adlı bir kitap yazdı. Ancak, kitabın yazarı diğer herhangi bir tarihi kayıta yer almamıştır. Hitay Çin anlamına geldiği için bu Çin Sefaretnamesi veya Çin Seyahatnamesi olarak çevrilebilir. Hitâinâme'yi doktora çalışması olarak Çin kaynaklarıyla karşılaştırmalı olarak inceleyen Çinli araştırmacı Lin Yih-Min, Ali Ekber'in Çin'de bizzat seyahat etmediği, eserini yazarken Gıyaseddin Nakkaş'ın Sefaretnamesi'nden yararlandığı

görüştüğüdür. Ayrıca, yazarın Doğu Türkik dillerinde (Çağatay) kullanılan çok sayıda özel sözcükler kullanmış olması onun ana dilinin Çin'deki Sincan'dan veya Sincan'ın çevresinden olabileceğini gösteriyordu. Hatai Name Keşmir yolu, Hetian (Hotan) yolu ve Moğol yolu olmak üzere Orta Asya'dan Çin'e üç yolu tarif etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İran halkı genellikle kendi kökenlerinin geldiği şehir adlarını kendi adlarının sonuna ekler. Soyadı "Hatai" olduğundan, babasının veya kendisinin muhtemelen Çin'de doğduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, yazarın Doğu Türkik dillerinde (Çağatay) kullanılan çok sayıda özel sözcükler kullanmış olması onun ana dilinin Çin'deki Sincan'dan veya Sincan'ın çevresinden olabileceğini gösteriyordu. Hatai Name Keşmir yolu, Hetian (Hotan) yolu ve Moğol yolu olmak üzere Orta Asya'dan Çin'e üç yolu tarif etmiştir. İlk iki yol geleneksel olarak Güney Sincan'dan Batı Bölgeleri'ne geçerken, Moğolistan yolu Doğu Çağatay Hanlığı yolu olarak da biliniyordu; bu yol Doğu Çağatay Hanlığı'nın yönetimi altında olan Kuzey Sincan'dan Gansu'ya giden bir ticaret yoluydu.

Hatai Name Hitayname), Çin imparatorlarının "Kin Tai" ve "Cin Khwar" adlarını örnek göstererek bunların baba ve oğul olduğunu yazıyordu. Aslında, imparator Cin Khwar (Chenghua), imparator Kin Tai'nin (Jingtai) yeğeni idi. Kitap Tumu Krizinin ayrıntılarını anlatıyordu ve Walalı Esen Tayishi'nin 60 bin askerle Çin'e saldırdığını ve Çin İmparatoru Cin Khwar'ı esir aldığını söylüyordu. Bu Wala halkı, İmparator Cin Khwar'ı Karakorum'a götürmüş ve kızlarıyla evlenmesine izin vermişti. Ancak, Çin halkı yeni bir imparator seçmişti. Daha sonra Wala halkı Cin Khwar'ı ilişkilerin iyileştirilmesi için Çin'e geri yollamıştı. Ekber'in anlatımı yanlış, çünkü Wala (Oyrat moğolları) tarafından ele geçirilmiş olan Çin Khwar'ın babası İmparator Zhengtong'du. Yazar ayrıca, Çin İmparatorluk Sarayı'nda genellikle dört barbar kabilesinin elçilik heyetinin olduğunu söylemişti. Ve bu elçiler, Hui, Tubo, Tatar, Uygur ve Curçen'den vb. geliyorlardı. Hatai Name Çinlilerin İslam'a Kinke Zin dediklerini de kaydetmişti.

Yazar, Çin'de Baikhu'nun 100 adama komuta eden subayı, Sankhu'nun 1000 adama komuta eden subayı, Gukhu'nun 10.000 on bin adama, Yam Samzan'ın 20.000 adama, Samzan'ın 30.000 adama, Yan Zunbun'un 40.000 adama, Zunbun'un 50.000 adama komuta eden subayı ifade ettiğini açıklamıştı. Bu Çinli subaylar dışarı çıkıp tahtirevan içinde oturarak halkı denetlediklerini ve görevlilerin onlara eşlik ettiğini anlatmıştı. Yazar ayrıca, Kinjanfu, Kanju, Sukchu gibi birçok ünlü kenti bulunan Shaanxi eyaleti dahil 12 Çin eyaletini tanıtmıştı; Manziastan eyaleti ve onun ünlü şehri Namtai'den (Nantai) bahsetmişti-Huiler Yuan Hanedanlığı'ndaki Nanjing'e Namtai diyorlardı. Hanbalık eyaleti (Çinliler bunu Pekin veya Dadu olarak kullanıyordu), Hanbalık Yuan Hanedanlığı'nın başkentinin Uygurca veya Tatarca ismiydi. Bugünkü Zhejiang eyaleti yani Jing Shi eyaleti Çin'in başkenti olarak tanımlanmıştı

ve kitap bir de Hotan eyaletinden bahsediyordu, bu eyalette yeşim taşı bakımından zengin olan Koryo kenti vardı.

Hanbalık eyaleti (Çinliler bunu Pekin veya Dadu olarak kullanıyordu), Hanbalık Yuan Hanedanlığı'nın başkentinin Uygurca veya Tatarca ismiydi. Bugünkü Zhejiang eyaleti yani Jing Shi eyaleti Çin'in başkenti olarak tanımlanmıştı ve kitap bir de Hotan eyaletinden bahsediyordu, bu eyalette yeşim taşı bakımından zengin olan Koryo kenti vardı.

Hanbalık (*Pekin* veya *Dadu*), Yuan Hanedanlığı'nın başkentinin Uygurca veya Tatarca ismiydi. Bugünkü Zhejiang eyaletine Jing Shi eyaleti ve Hotan kentine de yeşim taşı bakımından zengin olan Koryo diyorlardı.

Yazar özellikle Lamsin'deki porselen imalatı endüstrisinden söz etmişti. Lamsin, Nanchang'ın eski adıydı ve porselenin üretildiği yer Jingdezhen olmalıydı. Porselenin üretim sürecini anlatmıştı: ilk önce taşları öğütün ve sonra suyla karıştırarak hamur haline getirin, ardından ilk çökeltme tankına çekin, ardından yarı akışkan karışımı ikinci ve üçüncü tankların içine çekin. İlk tanktaki kil en kaba olanıydı ve onunla yalnızca kaba porselen yapılabilirken, üçüncü tankta en yumuşak kil vardı ve ince porselen yapılabilirdi. Bu resmi porselen fırınlarının dibinde sızdırmazlık contaları vardı ve altın kadar değerliydi, bu nedenle diğer ülkelere ihraç edilmesine izin verilmiyordu.¹⁵

VI.III. Rusya'nın Doğu'ya Doğru Genişlemesi

Moğolistan, Ming Hanedanlığı'nın sonlarına gelindiğinde daha da bölündü. Tatar (Tartar), yani Doğu Moğolistan, Gobi çölünde güney ve kuzeye bölündü (Monan ve Mobei). Ancak, Gobi Çölünün batısında yani Moxi bölgesinde Walalar (Oyratlar) diğerlerinden daha güçlüydü. Kuzey Moğolistan (Mobei) Tushetu, Zasaktu ve Chechen adlı üç kabile arasında bölünmüştü. Güney Moğolistan'da (Monan bölgesi) Naymanlar, Keraitler, Ordolar (Ordos), Tümedler, Çarar (Charar) kabile halkları vardı. Batı Moğolistan bölgesinde (Moxi bölgesi) Çungar (Cungarya), Hoşut, Dörbet ve Torgutlar adı verilen 4 kabile vardı. Ming Hanedanlığı'nın çöküş döneminde, Çin'in kuzeydoğu kesimindeki (Mançurya'daki) Curçen (Nuzhen/Jurchen) halkı güçlendi ve aynı zamanda Avrupa'daki Rus Hanedanlığı, Kıpçak Hanlığı'nın boyunduruğundan kurtuldu ve hızla güçlü bir devlet olarak görkemli bir döneme girdi. Böylece Rusya yükseldi ve Batı'daki Avrupa güçleriyle, Güney'deki Osmanlı İmparatorluğu ile rekabet etmeye başladı ve Doğu'daki uçsuz bucaksız bozkırları ve ormanları denetimi altına aldı. Cengiz Han ve soyundan gelenlerin genişlemesi, Rusya ile Avrasya göçebeleri arasında yakın bir bağlantı oluşturmuştu. Kıpçak Hanlığı'nın çöküşüyle birlikte, uçsuz bucaksız bölgelerde, yani batıda Rusya'dan

15 Akbar'ın çalışması, Zhang Zhishan tarafından çevrildi, SDX Ortak Yayın Şirketi, 1988.

doğuda Çin'e kadar, Rusya ile mücadele edecek veya ona rakip olacak hiç bir güçlü krallık yoktu; bu durum Rusya'nın (Rocia) doğuya doğru genişlemesi için çok uygun koşulları oluşturmuştu. Rusya, Qing Hanedanlığının başlarında Çin tarihi metinlerinde Rocia olarak adlandırılmıştır.

(I) Moğolistan'ın Birlikleri ve Sancakları¹⁶

Güney Moğolistan (Monan bölgesi) sınırları şöyleydi: doğusunda bugünkü Jilin eyaleti, batısında Helan dağı, güneyden Çin Seddi, kuzeyden Hanhai ile çevrilidir. Bu bölgede başlıca Naymanlar, Öngütler, Ordolar (Ordos),Tümedler, Çararlar (Charar), Horçinler, Jarutlar, Bayarlar adlı kabileler yaşıyorlardı. Kabaca Güney Moğolistan (Monan bölgesi) bugünkü Çin'deki İç Moğolistan Özerk Bölgesinin bulunduğu yerdı. Bu kabileler arasında en güçlüsü Çararlardı (Charar) ve resmen diğerlerini ve bu sancağı yöneten konumdaydı. Qing hanedanı hükümdarı Chongde'nin (diğ er adı Hong Taiji) 1. İktidar yılında (1636 yılında) Güney Moğolistan'daki 16 sancaktan gelen 49 Moğol asilleri bugünkü Şenyang (Shengjing) kentinde toplanarak hükümdarı Chongde'yi (Hong Taiji) desteklediklerini ilan ettiler, bu dönüm noktasından itibaren Güney Moğolistan Nuzhen/Jurchen'lerin veya dolaylı olarak Mançuların kontrolü altına girdi. Aslen göçebe kökenli olan Mançular, daha önce Jin İmparatorluğu'nu kuran Curcenlerden geliyorlardı. 17. yüzyılın başlarında, liderleri Nurhaci'nin (Nu-erh-ha-ch'ih) (1559-1626) önderliği altında Mançular Güney Moğolistan kabileleri üzerinde kontrol kurmaya başlamıştı.

Halha Moğolistan bölgesinin bu bölge doğusundan bugünkü Heilongjiang eyaleti ile, batıdan Wala (Oyrat Moğolları) ile, güneyden Gobi Çölü ile ve kuzeyden Rusya toprakları ile çevrelenmişti. Halha Moğolistan kabaca bugünkü Dış Moğolistan'ı ve Rusya'daki Baykal Gölü çevresindeki Moğol kabilelerini içeriyordu. Güney Moğolistan (Monan bölgesi) Mancu (Qing) Hanedanlığı'nın kontrolüne girince, Halha Moğolistan bölgesindeki kabileler de Qing Hanedanlığı ile ilişkiye geçmeye başladılar. Halha Moğolistan bölgesindeki kabilelerin Batı Moğolistan bölgesindeki (Moxi bölgesi) kabilelerle yakın ilişkileri vardı.

Halha Moğolistan vasal devletinin uçsuz bucaksız toprağı vardı, doğudaki Heilongjiang'dan başlayarak batıdaki Wala'ya kadar çok geniş bir bölgeyi kaplıyordu, güney sınırını Gobi Çölü ve kuzey sınırını Rusya'ya toprakları oluşturuyordu. Ve kabaca bugünkü Dış Moğolistan'ı ve Rusya'daki Baykal Gölü çevresindeki Moğol

16 Sancaklar, ilk olarak Moğolları, Sekiz Sancaklara ait olanlar dışında sancaklar halinde düzenleyen Qing Hanedanlığı döneminde kullanılmıştır. Her sancak, nominal alt bölümler olarak "sumu"ya sahipti. Moğollar arasında, birçok sancak bir birlik oluştururdu. Dış Moğolistan, kuzey Şincan ve Çinkay (Qinghai) de dahil olmak üzere geri kalanı Aimag (Aymay) bölgesi olarak en büyük idari bölümdü. Qing Hanedanlığı, Moğolların sancak sınırlarını geçmesini engellerken, Moğolistan'ı, da Çin'den gelen göç ve nüfus baskısından

kabilelerini içeriyordu. Halha Moğolistan bölgesindeki kabilelerin Batı Moğolistan bölgesindeki (Moxi bölgesi) kabilelerle yakın ilişkileri vardı. 1640'ta, Ming hanedanı Chongzhen'in iktidarının 13. Yılında, Halha'nın çeşitli bölgelerinden gelen özellikle Çungar (Cungarya), Hoşut kabilelerinden 44 Moğol soylusu ve Lama din adamı bir toplantı yaptılar ve kabileler ve sancaklar arasındaki hakları, yükümlülükleri ve sınırları tanımlayan "Moğol-Oryat Büyük Yasa"yı formüle ettiler. Bu yasa Halha Moğolistan bölgesindeki kabileler ile Batı Moğolistan bölgesindeki kabileler arasındaki hukuku düzenlemişti.

Daha sonra, Halha'da ne zaman bir sivil çatışma yaşansa, önde gelen yetkililer, Qing Hanedanlığı'nda sığınacak yer bulmak için güneye kaçacaklardı. 1688'de, Halha'daki sivil çekişmeden faydalanan Çungarya, Doğu'daki krallıkları fethetmek için askeri birlikleri ile Hangay Uul'a karşı yürüyüşe geçti ve çok geçmeden Erdene Zuu Mongoli'nin (bugünkü Moğol Harhorin) eski başkenti Karakurum'u ele geçirdi.

Daha sonra, Doğu Halha bölgesinde bulunan Tuul Nehri'ni geçtiler. Böylece, Qing hükümeti güneye doğru hareket eden bu Halha kabilelerini bastırmayı başarmıştı. 1691'de, İmparator Kangxi, Dolha Nor'da Khalha Kağan ve Jebtsundamba Khutughtu ile görüştü ve Gobi çölünün kuzeyinde uyguladığı kuralları aynen Gobi çölünün güneyinde de uygulayacağını açıkladı. 1696'da Qing imparatoru Kangxi, Çungarya'yı (*Lama*) yendi ve Halha (*Khalha*) kabilelerinin topraklarını denetimi altına aldı. Geç Ming Hanedanlığı döneminde, Gobi çölünün batısındaki Wala, denetimi altına aldığı bölgeyi genişletti. Wala'nın Torgout Bölümü, Ejrich Nehri'nin (bugünkü *Volga Nehri*) orta ve alt kesimlerine göç etti ve Dorbet Bölümü ise Irtiş Nehri'nin alt ve üst kesimlerine göç etti. Çungarya Bölümü Tianshan Dağı'nın kuzey kısmında, Şincan'ın kuzey kısmında ve Kazakistan'ın doğu kısmında bulunuyordu. 1637 yılında, Gushri Han önderliğindeki Hoşut Tarım Havzası üzerinden Tianshan Dağı'nı geçerek daha önceki göçebe Moğol kabilelerini mağlup edip Qinghai'ye vardı. Ayrıca, batıya Volga Nehri havzasına göç eden ya da Batı Bölgesi'nin diğer bölgelerine dağılmış olan Torgout ile birlikte bazı Hoşut kabileleri de vardı. Ming ve Qing Hanedanlıkları döneminde, Wala'nın denetimindeki topraklar doğuda Hangay Uul Moğolistan'dan batıda Volga Nehri'ne, kuzeyde Ertix Nehri'nin orta kesimlerinden ve güneyde Hindistan'a kadar uzanıyordu.

Cungar kabilesi Kalmuk'un (Oyrat) dört kabilesinden biriydi ve Ming Hanedanlığı'nın son döneminde başbuğ Hara Hula ve oğlu Batur'un yönetimi altında güçlendi. Qing Hanedanlığının erken döneminde, Galdan Han Çungarya topraklarını genişletmiş çevresindeki sancakların bölgelerini topraklarına eklemişti. 1679'da, Qing Hanedanlığı İmparatoru Kangxi'nin 18. iktidar yılında, Galdan Han, Şincan'daki Tianshan Dağı'nın doğu ve güney bölgelerine saldırdı ve orada da kendi hakimiyetini kurdu. Çok geçmeden batıdaki Kazak kabilelerine karşı bir savaş

başlattı. Savaştan sonra, krallığının egemen olduğu bölgeler genişledi ve Taşkent, Fergana Vadisi ve Şincan'ın güney kısmındaki bozkırları sınırları içine aldı. Bundan sonra, Galdan Han, Halha'daki iç karışıklığı fırsat olarak kullanıp 1688'de Mobei bölgesine (Gobi Çölü'nün kuzeyine) saldırdı ve buradaki üç Halha Kağanının Gobi Çölü'nün güneyine kaçmaya ve Qing Hanedanlığı'ndan sığınma istemeye zorladı. İmparator Kangxi'nin 29. İktidar yılında, 1690'da Galdan Han, çöl boyunca güneye gitti, bu Pekin'i şok etti. Bu nedenle, Çin imparatoru Kangxi orduyu kendisi yönetti ve Ulan Buh'ta Galdan'ı yendi. 1696'da Çin imparatoru Kangxi yine orduyu Gobi Çölü'nün kuzeyine götürdü ve Galdan Han yenilginin ardından intihar etti. Yirmi ya da otuz yıllık toparlanma döneminden sonra, Cungarya krallığı tekrar güçlenip Tibet ve Gobi Çölü'nün kuzeyindeki bölgelere egemen olmak için Qing Hanedanlığı sık sık çatışmalar içine girdi.

Cungarya o zamanlar çok güçlüydü, doğu sınırında Halha Moğolistan'dan batıda Kazakistan, kuzeyde Rusya güneyde Hindistan ile çevriliydi. 1640'lı yıllardan beri Cungarya krallığında iç karışıklık oluyordu. Bu durumdan yararlanan Qing Hanedanı (Mancular) 1755'te (İmparator Qianlong'un 20. İktidar yılında) asker gönderme fırsatı yakaladı ve Tianshan Dağı'nın kuzey bölümünü kısa bir zaman içinde kontrol etti. Ancak, kısa bir süre sonra teslim olan bazı Cungarya soyluları bir kez daha isyan etti, bu yüzden İmparator Qianlong onların üzerine büyük bir ordu gönderdi ve Cungarya kuvvetlerini tamamen yendi, böylece Tianshan Dağı'nın kuzeyi ve güneyi ve bunun yanı sıra Orta Asya'nın doğu kısmı, Çin topraklarına katıldı.

Moğollar ve Curcenler (Nuzhen) arasındaki özel ilişkiye dayanarak Qing (Mancu) Hanedanlığı, Pekin'de 1636'da Gobi Çölü'nün güneyindeki işlerin sorumluluğunu üstlenmesi için Moğol Yamen'ini (Qing Hanedanlığı hükümetinin merkezi bir kurumu) (Uzak bölgelerin Yönetim Organı) kurdu.

İki yıl sonra bu kurumun ismi Çince "Lifan Yuan"a ve Mançuca "Tulergi golo be dasara jurgan"a çevrildi. Bu kurumun üstlendiği işler: Moğol kabileler arasında otlak sınırlarını belirlemek, Moğol asillerin ünvanlarını düzenlemek, resmi görevler vermek, ikamet kayıt işleri yapmaktı. Statüsü, Çin'in Orta Çağ ve Erken Modern Dönem İmparatorluklarındaki Altı Bakanlık sisteminin devamı idi. Ayrıca, Monan bölgesinde, Mobei Moğol bölgesinde, Çinkay bölgesinde, Tianshan Dağı'nın güney ve kuzey kısımlarında Moğol kabilelerinin işleriyle ilgilenecek askeri kontrol ve bakanlık daireleri kuruldu.

Qing Hanedanlığı orduları daha henüz Yumen (Shanhaiguan) Geçidi'ni işgal etmezden önce, Monan Moğol bölgesinin 24 parçasında 49 sancak (ilçe) ve 6 birlik (eyalet) oluşturmuş ve kendine bağlamıştı. Birbirine komşu sancaklar düzenli aralıklarla toplanırlardı, toplantı yeri ve zamanları sabitlenmişti. Gobi Çölü'nün kuzeyinde (Mobei) yaşayan Moğolların teslim olmasından sonra, Qing Hanedanlığı

yavaş yavaş Halha Moğolları ile çeşitli ittifaklar oluşturmaya başladı. Bunun ardından Çin Hanedanı, Qinghai Moğolları, Shuote (Khosut) Moğolları and Bayanbolak otlak bölgesinde yerleşik olan Turhute kabilesi ile ayrı ayrı ittifaklar yaptı. Sancak Qing Hanedanlığı'ndaki Moğol bölgesinin temel idari birimi ve aynı zamanda Moğol soylularına Qing Hanedanlığı İmparatoru tarafından verilmiş bir gelir kaynağı idi. Sancak ve birlik sisteminin kurulması, Gobi Çölü'nün güneyinde yaşayan, Gobi Çölü'nün kuzeyinde yaşayan, ve Batı Bölgeleri'nin bozkırları ile Çin'in merkezi hükümeti arasında düzenli bir ilişki kurulmasına yardımcı oldu ve bugünkü Kuzey Çin ve bugünkü Batı Bölgeleri'nin oluşumuna tarihsel kaynaklık etti.

(II) Turgout Halkının Batıya Doğru Göçü ve Elçi Tullçen'e Verilen Görev

Turgout moğol halkının kökenleri Keraitler (Kele) kabilesine dayanıyordu, Keraitler Batı Liao ve Jin Hanedanlıkları dönemlerinde ortaya çıktılar ve Turgout kabilesi de Wang Han'ı kendi onderleri ve ataları olarak görüyorlardı. Bunlar Nasturi dinine bağlıydılar. Wang Han, Çin Jin Handanlığı'nın çağdaşı idi. O zamanlar, tüm Moğol kabilelerinin liderlerinin Moğolca "torqut" denilen kendi muhafız birlikleri vardı. Torgoutların ataları aslen Kerait kabilesinin ü muhafızlarıydı. Yuan Hanedanlığı'nın son döneminde, ü Keraitlerin Turgout kolu Wala'ya (Oyratlar) katıldı ve Kalmuk'un (Oryat) dört kabilesinden biri oldu. Turgout Halkı Ming Hanedanlığı'nın son döneminde, Dorbet ve Cungan kabileleri ile birlikte İrtiş Nehri'nin orta ve ust havzalarında göçebe bir yaşam sürdürdüler. 17. yüzyılın başlarında merkezi yerleşimleri bugünkü Yili'de (Şincan'ın bir bölgesi) bulunuyordu.

Daha sonra Doğu Moğol İmparatorluğu ile yapılan savaşta yenilmeleri nedeniyle ve işbirliği yaptıkları Kalmuk kabilesiyle olan iç çatışmalar yüzünden, Torgout Krallığı'nın önderi Kho Orluk¹⁷ 1618'de Hazar Denizi kıyısında ve bugünkü Volga Nehri'nin aşağı kesimlerinde keşif yapmaları için bazı adamlar gönderdi.

Sonunda bol su ve yemyeşil çimenlerin yanı sıra az sayıda yerleşik halkın bulunduğu iyi bir yer buldular. Böylece, Kho Orluk liderliğindeki Torgout, oraya Khoshut ve Dorbet kabilelerinden 50 binden fazla haneyle yerleşti. Todo uzug (bir tür Moğol dili ve yazısı) tarihi kayıtları *Dört Oyrat Tarihi*'ne göre, Torgout 1628 civarında Batı'ya göç etti ve başkentlerini Volga kıyısına, Astrahan'a kurdu.

Torgout kabilesi, vatanından uzak olmasına rağmen, diğer Moğol kabileleriyle yakın teması sürdürdü. 1640 yılında, Kho Orluk oğlu Shukhur Daichin ile birlikte

17 Kho Orluk (Moğol, 1644 yılında öldü) Oyrat Prensi ve Torghut-Oyrat kabilesinin Tayışı idi. Kho Orluk, diğer Torghut prenslerini ve kabilelerini batıya doğru güney Sibiryada ve güneyde Emba Nehri boyunca Astrahan'daki Rus garnizonunun kuzeyindeki bozkırlık steplere taşımak için daha az soyluluğa ikna etti. Halkı için bozkırları güvence altına alma sürecinde, Kho Orluk yerel İslami kabilelerden az bir dirençle karşılaştı, buna mukabil Kalmuk olarak bilinen hanlığın temelini oluşturdu.

geldiği yere geri dönüp Moğol kabilelerinin asillerinin birlik toplantısına katıldı ve "Moğol-Oryat Büyük Yasa" antlaşmasını imzaladı. Daha sonra Torgoutların başbuğu Kho Orluk insanlara bu yasayı Todo uzug yazısıyla beyaz kurdele üzerine kopyalamalarını emretti ve daha sonra onu hükümdarlığının kanıtı olarak Volga Nehri Vadisi'ndeki Han'ın çadırında muhafaza etti. 1620'de kızı İshim-Kağan (Sibir Hanı Küçüm'ün oğlu) ile evlendi. Kho Orluk Çungarya ile olan ilişkisini sürdürmek için, kızını Çungarya başbuğu Batur ile evlendirdi. Daha sonra, onun torunu Batur'un kızıyla evlendi. Batur'un torunu, Çungarya'da yetişen ve 12 yaşında dedesi Shukhur Daichin tarafından Volga Nehri vadisine getirilen Ayuka Han'dı. Ayuka Kağan, kız kardeşlerinin kabile liderleriyle evlenmesini sağlamıştı.

Uzun mesafeye rağmen, Torgout halkı hala Tibet Budizmi inancına bağlıydı ve Tibet ile yakın ilişkileri sürdürüyordu. 1646'da Kho Orluk'un oğlu Shukhur Daichin, tütsü sunmak için Tibet bölgesine gitti ve yıllarca orada kaldı. Bu yüzden Dalai Lama, ona Han unvanını verdi. Shukhur Daichin'in torunu Ayuka han döneminde, Torgout, Tibet rahiplerinin ve rahip olmayanların üst sınıflarıyla yakın ilişkiler kurdu. 1690'da Dalai Lama ona Han ünvanını ve mührünü verdi. O zamandan itibaren Ayuka Han kendisini Han olarak adlandırdı.

Qinghai ve Tibet'i işgal eden Hoşut başbuğu Qing Hanedanlığı ile temas kurduğu zaman, *İmparatorluk Sarayı'nın Kısa Bir Tarihi ve Kalmuk'un Özeti*, Cilt 9'da kaydedilmiş olduğu gibi Shukhur Daichin de olan Qing hükümetine bağ verdi.

Ardından, Torgout başbuğu Qing Hanedanlığı ile karşılıklı ilişkileri sürdürdü, ancak iki ülke arasında büyük bir mesafe vardı. Bununla birlikte, Çungarya ile Torgout arasındaki ilişkilerin bozulmasından sonra, Çungarya, Torgout'un Qing Hanedanlığı elçilik heyetinin yolunu defalarca kesip durdurdu ve Torgout ile Tibet arasındaki bağlantıyı engelledi. Bu nedenle, Torgout geleneksel güzergahtan vazgeçmek zorunda kaldı ve Sibirya üzerinden Halha Moğolistan ve Gobi Çölü'nün Moğolistan kısmının güneyinden geçerek Pekin'e gitti. 1709'da, Ayuka Han'ın elçileri bu geleneksel olmayan ticari sefer yolundan Pekin'e ulaşılar ve İmparator Kangxi tarafından kabul edildiler. Sonra Kangxi, Yin Zana'nın başkanlığındaki bir elçilik heyetini Torgout'u ziyaret etmesi için onlarla birlikte gönderdi.

Çin'in resmi devlet dairesi Lifan Yuan'dan¹⁸ Tulichen dahil Turgout'u ziyaret eden 32 elçi vardı. Seyahatten döndükten sonra, Tulichen seyahatlerini ve Torgout bölgesinde görüp yaşadıklarını kaydetti: bu kayıtlar bu dönemdeki *Bozkır İpek Yolu*'nu araştırmak için önemli bir belge oldu. Bu, Çinli ve yabancı bilim insanlarının dikkatini çekti ve çeşitli dillere tercüme edildi. Elçilik heyeti, 23 Haziran 1712'de Pekin'den yola çıktı, Torgout yolu boyunca Halha, Sibirya, Volga Nehri'nin aşağı kesiminden

18 Lifan Yuan: 17. yüzyılda Çin'in Qing (Mançu) hanedanı tarafından İç Asya halklarıyla ilişkileri düzenlemek için kurulan hükümet bürosu. Çin'in Orta Asya'ya olan ilgisinin arttığını belirtti. Ofis, Orta Asya ve Tibet'teki Çin topraklarını denetlemek için valiler atadı.

geçerek Torgout krallığının sınırına ulaştı. Torgout krallığı Tai Ji ve Lama'ya bu elçileri kabul etmelerini emretti. Daha sonra Volga Nehri'ni geçtikten sonra, nihayet 12 Temmuz 1714'te Ayuka Han'ın çadırına ulaştılar. Elçi, Çin imparatoru Kangxi'nin imparatorluk fermanını yüksek sesle okudu.

Ziyafet esnasında Ayuka Han, memleketiyle ilgili elçik heyetine ayrıntılı sorular sordu. Ayuka Han duygulu bir şekilde şunları söyledi: "Mançurya ve Moğolistan kabaca birbirine benzer, bu yüzden ikisi ilk başlangıçta aynı halk olmalı." Ayrıca Moğolistan'ın "şapka ve elbise tarzı Çinlilerden biraz farklı, ancak Rusya aynı değil çünkü Rusya'da farklı kıyafetler ve dilleri var." dedi. Bu sözleri anavatanına olan özlemini ifade ediyordu. Bir başka konuşmada, Ayuka Han, Çungaryanın Tibet ile temaslarını engellediğini ve Tibet ilaçlarını bulmanın ve almanın son derece zor olduğunu söyleyerek memnuniyetsizliğini dile getirdi. Oraya Rus Sibiryası üzerinden gidebilseler de, Rus prenslerinin bu ticari sefer yolunu kapatacağından ve bu nedenle Torgoutların bağ ödemekten başka hiçbir yolu kalmadığından korkuyordu.

Torgout'ta kaldıkları süre boyunca, Qing elçilik heyeti birçok Torgout soylusu tarafından iyi karşılandı ve ağırlandı. Elçilik heyeti, iki hafta boyunca Torgout'ta kaldı ve 1714'te memleketine döndü. 30 Nisan 1715'te, elçilik heyeti Pekin'e geri döndü ve Qing sarayına görevlerinin tamamlandığına dair bir rapor hazırladı. Bu görevin, Torgout halkının üzerinde memleketleri ve anavatanları için güçlü özlem kabarmalarını neden olan ve uzun süre Çin'i manevi destekçileri olarak görmelerini sağlayan derin bir etkisi oldu.

1730'da, Torgout krallığının başbuğu, Qing sarayına bir elçilik heyeti gönderdi. Elçilik heyeti Pekin'e geldikten sonra, Qing hükümetine Rus Hanedanlığına hizmet etmediklerini ya da uymadıklarını belirttiler, dolayısıyla Qing hükümeti Torgout halkının Moğol halkının bir kolu olduğuna inanıyordu. Eve döndükten sonra, heyetteki elçiler Rusya hükümeti tarafından gözaltına alındılar, çünkü Rus Hanedanlığı'nın vasal bir devletini temsil ettiklerini inkar etmişlerdi. Aynı yıl, İmparator Yong Zheng, Rus Hanedanlığı Kraliçesi Anna'nın taç giymesini kutlamak için St. Petersburg'a bir elçilik heyeti gönderdi. Daha sonra elçilik heyeti Torgout'u ziyaret etti ve orada üst düzey rahipler ve rahip olmayanlar tarafından coşkuyla karşılandı. Daha sonra Torgout'un başbuğu, 1737'de Dalai Lama'ya saygı göstermek için Tibet'e 37 kişilik bir heyet gönderdi. Ziyaretlerini izlemek için, Rus hükümeti elçilik heyetinin içinde resmi yetkililer ve tercümanlar gönderdi. Moğolistan sınırına ulaştıklarında, giriş yapmaları reddedildi çünkü elçilik heyetinin arasında bazı Ruslar vardı.

1753 yılında (İmparator Qianlong'un 18. İktidar yılında) Torgout'ların kağanı Donduk Daşı, İmparator Qianlong'a hediyeler sunmak için Çuçabu başkanlığında bir elçilik heyeti gönderdi ve üç yıllık seyahatten sonra yanlarındaki hediyelerle

birlikte Rehe (bugün Changde) sarayına geldiler. Bu armağanların arasında bulunan yaylar ve oklar Çin Tarihi Müzesi'nde hala muhafaza edilmektedir. İmparator Qianlong, Çuçabu'nun hac için Tibet'e gitme talebini onayladı ve onlara eşlik etmesi için bazı kişileri koruma olarak onların yanına verdi. gönderdi. Tibet'ten geri döndükten sonra Çuçabu ve yanındaki elçilik heyeti üyeleri Pekin'den geçerken İmparator Qianlong tarafından kabul edildi. Qianlong'a Turgoutları tanıttı. Çuçabu, İmparator Qianlong'a Torgoutların Rusya'ya düşmanlarına karşı savaşmasında yardımcı olduğunu söyledi. Ayrıca Torgoutların yalnızca Rusya'ya sadık dost olduğunu, ancak "Bir kişi büyük imparator tarafından yönetilmediği sürece, bir başkasının hizmetinde olmaya nasıl istekli olabilir?" diyerek Ruslara boyun eğmediğini söyledi

Çuçabu, Qing hükümetinden Orta Asya'daki Kazak kabilelerine, Torgout elçilerinin bölge üzerinden geçerek Çin'e gitmelerine müsaade etmeleri için emir vermelerini istedi. Hatta Torgout halkının yaşadığı bölgelerin bir krokisini Qing Hanedanlığı Sarayı'na sundu.

(III) "Malmalcheng" Ticaret Kenti Üzerinden Çin-Rusya Ticareti

1581'de, lider Yermak'ın önderlik ettiği Kazaklar, Ural Dağları'nı geçip Sibir Hanlığı'nın (Sibiryadaki) merkezine saldırdı. Sibiry Hanlığı, tatarların Altın Ordu (Golden Horde) hanlığının bir devamıydı. Sibir Hanlığı'nın başında Küçüm Han vardı. Yermak bu savaşta öldürüldü, daha sonra Moskova Carı destek ve takviye gönderdi ve Kazaklar sonunda Sibiry hanlığı'nı fethettiler. Ardından Rusya tarafından desteklenen Kazaklar hakimiyetlerini doğuya doğru genişlettiler ve İrtiş Nehri, Yenisey Tuomuer Nehri ve Ob Nehri havzası boyunca birçok koloni kalesi kurdular. 17. yüzyılın başında Yenisey Nehri, Angara Nehri, Begall ve Heilongjiang'a doğru genişlediler.

Rusya doğuya doğru genişledikçe, birçok Rus tacir de doğuya geldi. Rusya, Ming Hanedanlığı'nın sonlarında Sibir Hanlığı'nın kontrol ettiği Sibiry bölgelerini ele geçirdikten sonra, Tomsk kentindeki Rus tacirler çok geçmeden Doğu ile ticaretin faydalarının farkına vardılar. 1574'te Rus Çarı, Buhara'daki Hui (İslam) tacirlerine Wala (Woyela) ve Kazak tacirleriyle birlikte yukarıda belirtilen Rus kaleleriyle mal ticareti yapmalarını emretti. Ayrıca, tüm ticaret vergiden muaf tutulmuştu.¹⁹

Rusya'daki Taras, Wala ve Rusya arasındaki en büyük ticaret yeri idi. Bu şekilde, Rusya Hui halkı, Wala ve Kazak halkı ile yaptığı alışverişler yoluyla Ming Hanedanlığı ile dolaylı ticari ilişkiler kurdu.

1618'de, Rusya'dan Rus Kazak Ivan Petlin, Çin'i ziyaret etti. Ivan Petlin, Tatarlar üzerinden Pekin'e geldi ve İmparator Wanli'nin (Ming Hanedanlığı) emir kağıdıyla memleketine döndü. Mançu Hanedanlığı Shanhaiguan Geçidi'ne girdikten sonra, Çar 1655 ve 1660'ta Çin'i ziyaret etmek için peşpeşe elçiler gönderdi

ve Shunzhi İmparatoru'ndan güven mektupları getirdi. Bununla birlikte, Mançu Hanedanlığı'nın ana güçleri Shanhaiguan Geçidi'ne girmekle meşgulken, Rusya uzun süredir Çin-Rusya sınır sorununa neden olan bazı Çin topraklarını işgal etti.

Qing Hanedanlığı döneminin başında, Çin ile Rusya nihayet barışçıl bir ilişki kurmaya karar verdiler. Bu nedenle, iki ülkenin tacirlerinin birbirleriyle ticaret yapmalarına izin veren 1689'da Nerçinsk Antlaşması'nı imzaladılar. Anlaşmanın beşinci maddesinde şunu öngördüler: "İki ülkenin halkından bir pasaportu olanlar sınırı geçip birbirleriyle ticaret yapabilirler".¹⁹

Bir asırdan fazla bir süre sonra Rus tacirler, Çin topraklarına Nerçinsk üzerinden girdiler ve sonra Nenjiang vadisine doğru gittiler. Qing Hanedanlığı'ndan Li Fanyuan, Rus tacirlerinin sayısına belirli sınırlamalar getirmişti; örneğin, Çar'ın gönderdiği elçi sayısı 200'ü geçmemeli, Rus sınır yetkilileri tarafından gönderilen özel görevliler ise 50 kişiyle sınırlı kalmalı. Rus elçilerinin sadece üç yılda bir Pekin'e girmesine izin verildi. Pekin'de kaldıkları süre boyunca Rus misafirhanesinde (handa) yaşamak zorunda kaldılar. 18. yüzyılın başından sonra Rus tacirler ve elçiler sık sık Baykal bölgesinden Moğolistan, İç Moğolistan ve Zhangjiakou yoluyla Pekin'e geldiler.

Kuzey Asya'dan Orta Ovalar'a ticaretin ana geleneksel ürünü kürk idi. Sibiryա bölgesine egemen olması nedeniyle Rusya, doğudaki yönetimi altındaki pek çok ulustan çok miktarda kürk topluyordu. İstatistiklere göre, siyah vizon, sincap derisi ve kıvıltı derisinin Sibiryа'daki fiyatları Pekin'deki fiyatların sırasıyla 3 katı, 5 ila 7.5 katı ve 3.3 ila 6 katıydı. Fiyatlardaki büyük farklar Rusya'ya, kayda değer bir kârla Çin ile kürk eşya ticareti yapmaya zorladı. Rus yetkililer Pekin'e defalarca büyük elçilik heyetleri gönderdi ve Qing hükümetinin, insan sayısı ve ziyaret sıklığı ile ilgili kısıtlayıcı hükümlerine rağmen, elçi sayısı bir keresinde 800 kişiye ulaşmıştı.

Tomsk kentindeki Rus tüccarlar, Cuncarlarla geleneksel ticari bağlantıları olan Buharadaki Huiler'in yardımı ile Çin ile ticaret yapıyorlardı. Bu Hui tüccarlar Sibiryа'nın merkezi bölgeleri ile batı Çin'deki Gansu ve Çinkay arasında ticaret yapıyorlardı. 1688 yılında, İmparator Kangxi'nin 7. İktidar yılında, Huilerin yönetimindeki Rus ticaret kervanları, orta Sibiryа'dan başlayarak Cuncarya, İrtiş Nehri, Jinshan, Dış Moğolistan, İç Moğolistan, Zhangjiakou'ya ulaşp ve sonunda Pekin'e geldiler. Üç yıl sonra, bu ticari kervan Tomsk kentine geri döndü ve daha sonra Moskova'ya gidip, Çin'den gelen tüm malları sattılar, sonunda üç kat kar elde ettiler. Daha sonra, bu ticaret yolu Çin ve Rusya arasındaki ana ticari yollardan biri haline geldi. 1727'de Çin Qing hükümeti ile Rusya, "Kyakhta Antlaşması" ile iki ülkenin sınırlarını netleştirdiler böylece iki ülkenin Moğolistan toprakları üzerindeki sınırları belirlenmiş oldu. Bu anlaşma Çin İmparatoru Yongzheng'in iktidarının 5. Yılında

19 Wang Tiewa: Çin'in, Eski Yabancı Anlaşmalar Derleme Kitabı 1, SDX Ortak Yayın Şirketi, 1982, s. 2.

yapılmıştı. Kyakhta Antlaşması aynı zamanda daha önce yapılmış olan “Nerchinsk” anlaşmasını da teyit etti. Antlaşmanın 4. Maddesi şöyleydi: Eskiden üzerinde anlaşılan anlaşmada belirlendiği gibi “200 kişiyi aşmayan Rus ticari kervanları –her 3 yılda bir- Pekin’e gelip” ticaret yapabileceklerdi. Buna ilaveten sınır bölgesinde bulunan bağımsız tek tek tüccarlar , Nercinsk kentinde ve Selenge nehri kıyısındaki d Kyakhta kentinde konut inşa edilebilirler. İnsanlar oraya yerleşip ticaret yapmakta özgürdürler.”²² Wang Tieya’ya göre “ Sınır ticareti pazarı etrafında duvarlar ve citler olması gerekiyordu . Sınır ticareti pazarı etrafında duvarlar ve çit’ler vardı.”²⁰ Aynı yıl, Rusya, sınırın kendi tarafında Kyakhta’da Baykal Gölü’nün güneyinde bir pazaryeri inşa etti ve inşa etmeye başlarken, aynı şekilde Qing hükümeti de tam karşı tarafta “Maimaicheng” Ticaret Kenti adlı bir pazaryeri inşa etti. Çin’in adını verdiği “Maimaicheng” Ticaret Kenti (Moğolca Altanbulak) adı hala Moğol ve Rus halkı tarafından kullanılıyor.

Kiakhta Antlaşması’nın imzalanması Çin-Rusya ticaretinde büyük bir büyüme-yeye yol açtı. 18. yüzyılın ikinci yarısında, Kiakhta’daki Çin ve Rusya arasındaki ticaret hacmi ve “İş kenti”, Rusya’nın toplam dış ticaret hacminin %7 ile %9’unu ve Rusya-Asya ticaret hacminin %67,6’sını oluşturunuyordu. Rus istatistiklerine göre Qing Hanedanlığı tarafından toplanan 1760 gümrük vergisi, Rusya’nın toplam gümrük vergi ödemelerinin %20,4’ünü oluşturunuyordu ve 1775’e kadar %38,5’e yükselmişti. Bu duruma karşısında, Asya’daki Rus nüfusu hızla artmıştı. Qing Hanedanlığı döneminde Selenga nehrinin kıyılarında ve Moğolistan sınır bölgesine yakın olan Irkutsk kentinde (*Sibirya*) nüfus daha da arttı.²¹

Bu dönemde, Qing Hanedanlığı Huiler ile Çungarya’yı barıştırdıktan sonra, Şıncan ile Qing Hanedanlığı’na boyun eğen Kazak aşiretleri arasındaki ticaret büyük ölçüde arttı. Kazak tacirleri, Kuzeybatı Çin’den satın aldığı malları Sibirya’ya gönderiyor ve aynı zamanda Rusya’dan da mal alıp yeniden satıyordu. Kuzeybatı Çin ile Rusya arasındaki ticaret, Urumçi ve Yili gibi sınır şehirlerine refah getirmişti.

Erken Qing Hanedanlığı dönemindeki Çin-Rus Nerçinsk savaşı sırasında (1689), bazı Ruslar Qing Hanedanlığı’na teslim oldu ve Pekin’e yerleştirildi. Qing hükümeti, bu yaklaşık yüz Rus’u askere alarak (*Albazin topluluğu*) Sarı Sancağın²² 17. bölüğünün emrine verdi.

(Qing) Mançu Hanedanlığı ayrıca onların Pekin’in bir Hutong’unda (mahallesinde) oturmalarına, yiyecek ve giyeceklerin yanı sıra yıllık maaşların sağlanmasına izin

20 Wang Tieya: Bkz. Li Sheng: Sincan’ın Rusya ile Ticaret Tarihi, 1600–1990, Sincan Halk Yayınevi, 1993, s. 25-26 . Çin’in, Eski Yabancı Anlaşmalar Derleme Kitabı 1, SDX Ortak Yayın Şirketi, 1982, s. 2.

21 Rusya’nın Çin’e Yönelik Taarruz Tarihi Cilt I, Halk Yayınevi, 1978. Modern Tarih Enstitüsü Yayınları, CASS.

22 Sekiz Sancak, tüm Mançu hanelerinin yerleştirildiği Qing Hanedanı’nın altındaki idari-askeri bölümlerdi. Sarı Sancak onlardan biriydi.

verdi. Rus tarihi kayıtları onlara "Rus Bölüğü" diyordu. İmparator Kangxi, bu insanlara Nikolsky Kilisesi ("Sheng Ni Gula") denilen ve bir Ortodoks Kilisesi'ne dönüştürülen, daha sonra Ayasofya Kilisesi olarak kutsanmış olan bir tapınak verdi. 1715'te Tulichen Volga Nehri vadisindeki Torgout'u ziyaret etti ve Rusya tarafından gönderilen Ortodoks rahipleriyle birlikte Pekin'e geri döndü. Kiakhta Antlaşması'nın 6. Maddesi, Pekin'deki Rus halkının Rus Misafirhanesi'ne yerleştirilmesini şart koşuyordu. Çin, Rusya'nın, Pekin'de bir Ortodoks Kilisesi inşa etme talebini kabul etti. İki ülke antlaşmayı imzalamadan önce, Pekin'de bir Rus Ortodoks rahibi vardı ve Qing hükümeti kilisede üç Ortodoks Hristiyan'ın daha yaşamasına ve Pekin'de kalan Rusların ibadet kurallarına uygun olarak kiliseye gitmelerine izin verdi. Rusya, 10 yılda bir Çin'e bir grup Ortodoks rahip gönderdi ve 1949'a kadar toplam 20 grup gönderildi.

Pekin'deki Ortodoks rahiplerinden bazıları, Çince, Mançuca, Moğolca, Tibetçe ve ayrıca Çin tarihi ve kültürü öğrenmeye hevesliydi, bu yüzden ünlü Sinologlar oldular ve memleketlerine döndükten sonra Rusya'da, Çince ve Mançu öğrettiler. Li Fanyuan ayrıca Rusya dil okulunu kurdu ve Sekiz Sancağın çocuklarını Rusya ile müzakere becerilerini geliştirmek için Rusça öğrenmeye gönderdi.

VI.IV. Kültürel Alışverişlerde Yeni Bir Döneme Geçiş

(I) Asya Enstitüsü – Etnik Gruplar Evi

Komşu ülkeler ve etnik azınlıklarla yapılan alışverişi teşvik etmek için, Ming Hanedanlığı 1407'de Etnik Gruplar Evi'ni (Siyi Guan) 'u kurdu. Etnik Gruplar Evi'nde Tatar, Curçen, Batı Barbarlar, eski Hindistan, Huiler, Bai Yi, Gaochang (Karahoca) ve Burma gibi toplam sekiz ev vardı. Etnik Gruplar Evi'nin genel müdürü tercüme ve sözlü çeviri personelinin sorumlu Shao Qing'di ve hepsi Hanlin Akademisi'ne bağlıydı. Etnik Gruplar Evi öğrencilerinin belli bir eğitim süresi vardı ve çalışmalarını tamamladıktan sonra, her seviyede sınavlardan geçmeleri gerekiyordu ve nitelikli olanlar ülkede ihtiyaç duyulan yerlerde tercüman olarak işe alınacaktı. Daha sonra, dış münasebetlerin gelişmesiyle birlikte, orijinal sekiz dil, hükümetin ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olmadı, bu yüzden Ming hükümeti Babai (Peštu) ve Siyam evlerini de ekledi. Etnik azınlık dillerini öğretmek için Etnik Gruplar Evi, Çince ve etnik dillerin kitaplarını yani Çevirmenler Bürosu'nun *Çok Dilli Sözlüğü* (华夷译语, Huá-Yi yìyǔ, 'Çin-Barbarca Sözlük') kitabını yazdı. Ayrıca, komşu ulusların tahta çıkış anma mektupları derlendi ve muhafaza edildi. Ming Hanedanlığı'nın yıkılışından sonra, Qing Hanedanlığı, Etnik Gruplar Evi'ni geliştirmeye devam etti. Çünkü Mançular Han halkı değildi, bu yüzden Qing hükümeti Etnik Gruplar Evi'nin ismini, İmparatorluk Bölgesel Dillerin Çeviri Eğitim Ajansı olarak değiştirdi. Bu kurumda 10 dil inceleniyor ve çeviri yapılıyordu. Etnik Gruplar Evi, Çin'de kurulan en eski Asya enstitüsüdür

Çevirmenler Bürosu'nun "Çok Dilli Sözlüğü" (Huayi Yiyi) adı, akademide iki farklı anlamasahiptir. Dar anlamda, Çevirmenler Bürosu'nun Çok Dilli Sözlüğü (Huayi Yiyi) Ming Hanedanlığı'nda Hongwu döneminde Huo Yuanjie ve arkadaşları tarafından yazılmış Moğolca ve Çince tasnif edilmiş bir sözlüğün adıdır. Bu sözlük "Hanfen Lou Sırları" (10 Cildin Tamamı) adıyla Sun Yuxiu tarafından 2000 yılında derlenmiştir. Bu sözlükleri genellikle resmi görevliler kullanıyordu.

Geniş anlamda, Çevirmenler Bürosu'nun Çok Dilli Sözlüğü ifadesi (Huayi Yiyi), Etnik Gruplar Evi Bölümü ve Birleşik Öğrenme Okulu tarafından derlenen, Çince-etnik azınlık dilleri ve komşu milletler için hazırlanmış çok sayıda sözlüğü ifade eder ve bazıları da saraya gönderilen ya da sarayın gönderdiği önemli mektup ve belgelerin derlemesini içerir. Bu kurumda incelenen ve öğretilen 10 dil iki gruba ayrılmıştı: "Fanyu" ve "Fanwen", birinci grup Tayland, Burma ve Miao dillerine odaklanırken, ikinci grup Kuca, Tibet ve Hint dillerine odaklanmıştı.

I. Kuzey Asya Dilleri Departmanı-Tatar Evi ve Curçen (Nuzhen) Evi

Liao Hanedanlığı'nın ilk dönemlerinden itibaren, kuzeyli etnik halklar kendi yazılarını oluşturmak için Çince karakterleri taklit etmeye ya da benimsemeye başladı. Çince karakterlerin bileşenlerinin eklenmesi ve yeniden yapılandırılması ve ayrıca Uygur Pinyin'in özelliklerinin özümsemesi yoluyla, Khitan (*Hitaylar*) halkı, büyük ve küçük Khitan yazısını oluşturdu. Liao Hanedanlığı'nın dağılmasından sonra Curçen halkı Khitan halkından öğrenip Curçen yazısını oluşturdu. Jin Hanedanlığı ve Yuan Hanedanlığı'nın yıkılışından sonra da Curçen yazısı hala muhafaza ediliyordu. Temür Han²³ devrinde (1265-1307), Moğol bilim insanı Choskyihod-zer (*Lama alimi*) Uygur yazılarında reform yaptı.

1269'da Kubilay Han (Moğol Hanedanlığı'nın 5. İmparatoru) kabileleri arasında Moğolca okulları kurmaya başladı. İki yıl sonra, Büyük Moğol İmparatorluğu'nun imparatorluk eğitimi olan düzenli Moğolca okulları kurdu. Moğollar egemen sınıftı, bu yüzden Moğol diline hakim olmak resmi bir kariyer yapmanın en kestirme yolu oldu. Ayrıca, Han halkının Moğolca öğrenmesine yardımcı olan Çince-Moğolca kitaplar ortaya çıkmaya başladı. Bunlardan en ünlüleri *Yuan Hanedanlığı Sözlüğü*'dür (*Zhi Yuan Yi Yu*). Moğolca kelimeleri astronomi, coğrafya, personel, tahıl, yiyecek, vücut, giysi, mutfak eşyaları, bitki örtüsü, sebze ve meyve, mevsim, renk, karakterler, kuşlar, hayvanlar ve diğer hazineler vb. gibi anlamlara göre 22 kategoriye ayrılan bir tür sözlüktür. Sözlükte Moğolca orijinal bir metin yoktu, ancak Moğolca sesçil yazım (fonetik notasyon) ile Çince karakterlere çevrilmişti.

23 Temür, büyük Kubilay Han'ın torunu; 1295-1307 yılları arasında Çin'in Yuan (Moğol) Hanedanlığı'nın İmparatoru ve Moğol İmparatorluğu'nun büyük hanı olarak hüküm sürdü. Çin'in kontrolünü elinde tutan son Moğol kökenli hükümdardı. Yuan (Moğol) Hanedanlığı (1206-1368) arasında varoldu.

Ming Hanedanlığı'nda, Orta Ovalar ve Kuzey Asya'daki halklar, Etnik Grup Evi'ndeki Tatar evi ve Curçen evi tarafından öğretilen temel olarak Moğolca ve Curçence ile birbirleriyle iletişim kurdular. Şayet, Etnik Grup Evi genel bir Asya enstitüsü olarak düşünülürse, Tatar Evi ve Curçen Evi'nin Kuzey Asya dilleri için ona bağlı alt bölümler olduğunu söyleyebiliriz.

Ming hanedanlığı dönemine girilmesinden sonra (1368-1644), aynen ilk kurulan çevirmenler enstitüsünde olduğu Tatar Evi 'nde de yazılı sözlükler kullanılmaya başlandı ancak fark Moğolca harf karakterlerinin kullanılmaya başlanması oldu. Moğolca karakterlerin kullanıldığı ilk sözlük Ming Hanedanlığının erken döneminde (1382) Huo Yuanjie adlı bir Moğol alimi tarafından hazırlanan "Huayi yiyu" adlı sözlüktü.

Moğolca Sözlüğü şöyle bir kitaptı, içine önce sözcük Moğolca harflerle yazılmıştı, sonra sözcüğün anlamı açıklanıyordu ve en son olarak da sözcüklerin Çince karakterlerle ifade edilmesi eklenmişti, örneğin, "Allah, "Tengri", "Tanrı" 天, 騰, 吉, 里". Bu sözlük astronomi, coğrafya, mevsimler, çiçekler, kuşlar ve hayvanlar, saray odaları, , mutfak eşyaları, kıyafetler, yiyecekler, hazine ve zenginlikler, karakter, personel, renkler, duygular, sesler, sayılar, insan vücudunun bölümleri, geometrik şekiller ve genel amaçlı sözcükler gibi 18 kategoriye ayrılmıştı. Bu sözlük açıkça *Yuan Hanedanlığı Sözlüğü*'nden (*Zhi Yuan Yi Yu*) etkilenmişti. Tatar Evi'ndeki yetkililer, Çevirmenler Bürosu'nun Çok Dilli Sözlüğü'nün daha fazla sözcük eklemeleri yapılmış bir sözlük derlediler (Zeng Ding Hua yi yi).

Moğolca öğretimin yanı sıra, Tatar Evi ayrıca resmi mektupların tercümesinden sorumluydu. Ming Hanedanlığı, Tatar ve Wala (Woyela) Moğol soyluları ile iletişim kurmak için Moğolca'yı kullandı. Ayrıca, Kuzeydoğu Çin'de yaşayan Jianzhou Curçen (Jurchen) kavmi ile temaslarda kullanılan resmi belgeler de Moğolca yazılmıştır. Şu anda, bu belgelerin bazıları Gaochang (Karahoca) Evi'nde muhafaza edilmektedir.

Ming Hanedanlığı döneminde, Tatarlar ve Wala krallığı ile etkileşime girme zorunluluğu nedeniyle çeşitli resmi ve özel Moğol-Çin sözlükleri vardı ve aralarında en önemlileri Lu Long Sai Lue, Genel Memurlar için Gerekli Okumalar ve Sınıflandırılmış Bir Askeri Yazı Külliyyatı'dır. Açıkçası, bu eserler, Moğol kültürünü incelemek ve Ming Hanedanlığı döneminde Han Hanedanlığı ve Moğol Bozkırları arasındaki kültürel bağları anlamak için bizim için önemli malzemelerdir.

Ming Hanedanlığı döneminde, Moğolların Çinli Orta Ovalar'dan çekilmesine rağmen, Moğol etnik halkları ve Çin Han uyruğu arasındaki sıkı alışverişler nedeniyle, çok sayıda Çince kelime, özellikle çeşitli resmi rütbeler ve ünvanlar Moğol halkı tarafından uyarlandı ve Moğol kabilelerinin soyluları arasında kullanıldı.

Örneğin:

Taiji—Prens

Hong Taiji, Khong Taiji, Huang Taiji—Veliaht Prens

Fujin—Asilzade'nin eşi

Ji Nong—Jin Prensi

Zai Sang—Zai Xiang (feodal Çin'de başbakan)

Curçen dili, Mançu - Tunguca'nın Mançu şubesine aittir ve bu dil en çok Heilongjiang'ın aşağı kesim bölgesinde, Çin-Rus sınırının her iki tarafında yaşayan Hezhe etnik grubunun diline benziyordu ve ayrıca Mançu ve Sibo dilleriyle de yakın bir ilişkisi vardır. Bugün, Curçen diline benzer bir dil konuşan ve Rusya Federasyonu'na bağlı Doğu Sibirya bölgesinde yaşayan birçok ulus vardır.

İki farklı Curçen yazısı vardı: Khitan büyük yazısında biçimlendirilmiş olan "büyük yazı" 1120'de Jin Hanedanlığı'nın ilk İmparatoru Wanyan Aguda'nın emriyle tasarlandı; ve "küçük yazı" da 1138'de İmparator Xizong tarafından oluşturuldu. Jin Hanedanlığı'nın yıkılışından sonra, Han'ın topraklarına giren Curçen halkının çoğunluğu Çinileşti, sadece Çin'in kuzeydoğusundaki insanlar Curçen dilini kullandı, bunun yanında Choson'un bir kısmı da Curçence biliyordu. Curçen'in tahta çıkışı anma mektubu çoğunlukla Curçen yazısıyla yazıldığından, Curçen çeviri becerilerini geliştirmek için Etnik Gruplar Evi'nde Curçen Evi kuruldu. Ve bu zamana kadar varlığını sürdüren Curçen dili, Curçen büyük yazısıdır.

Curçen Evi tarafından derlenen tasnif edilmiş Çince-Curçence sözlüğe Çevirmenler Bürosu'nun Çince-Curçence Sözlüğü (Nuzhên Yiy 女真 馆 译 语) deniliyordu. O da diğer bazı çeviri dilleri gibiydi ve iki versiyona ayrıldı; biri üç bölümden yani Curçence, Çince ve Çince çevirisinden oluşuyordu ve "Yongle yazısı" deniliyordu; diğeri ise sadece Curçen dilinin ve Çincenin transliterasyonu olan "Huitong Guan versiyonu" idi ve Curçence yazı dahil edilmemişti. Çevirmenler Bürosunun Çince-Curçence Sözlüğü'nün iki versiyonu ayrı olarak hazırlanmıştır. Yuan Hanedanlığı'nda muhtemelen bir şekilde var olmuş bu sözlük Jin Hanedanlığı döneminde yazılmış sözlüğün tarzını taşıyordu.

Çevirmenler Bürosunun Çince-Curçence Sözlüğü Curçence sözcükleri 19 kategoriye ayırmıştı, kitabın tamamı 917 sözcükten oluşuyordu. Bu Curçence yazılı materyaller Curçence ile Türk ve Han halklarıyla birlikte benzer diller konuşan diğer etnik halkların (Mançu ulusu dahil) arasındaki kültür alışverişlerinin, ayrıca Ming hanedanlığı ile Kuzeydoğu Çin ve Kuzey Asya'daki krallıklar arasındaki ilişkilerin incelenmesi açısından büyük değeri vardır.

Curçen Evi'nde arşivlenmiş, Curçen yazısıyla yazılmış 79 adet Laiwen vardır; bunların çoğu, İmparator Yongle'nin son yıllarından imparator Jiajing'in ilk yıllarına kadar Ming Sarayı'na verilen anma yazılarıdır. Curçen dilini inceleme açısından

bakıldığında, bu Laiwen belgeleri kesinlikle yerli Curçence konuşanlar tarafından yazılmamıştır ve Curçence karakterleriyle (yazı) ifade edilen Çince gramer yapısını içermektedir ve neredeyse hiçbiri Curçen dilinin gramer yapısına uygun değildir. Bu nedenle, rahat bir şekilde bu Laiwen belgelerinin Çince olarak yazılmış olduğunu ve daha sonra kelimesi kelimesine tercüme edilerek Curçence metnin oluşturulduğunu iddia edebiliriz. Ming Hanedanlığı'nın kurallarına göre, vasal devletlerin temsilcileri imparatora baş ödediğinde beraberinde bir özel hatıra mektubu verilmeliydi. Bazı Curçen liderlerinin, daha sonra Curçen Evi'nde arşivlenmiş ve Curçen'in Laiwen Belgeleri (yabancı dilde yazılı belge) olarak bilinen bu anma mektuplarını hazırlamaları için Etnik Evdeki yetkililere rüşvet vermiş olabilecekleri olasılığı üzerinde durulmaktadır.

Bununla birlikte, Curçen dilindeki Laiwen Belgeleri, Ming Hanedanlığı döneminde Kuzeydoğu Asya bölgesindeki etnik halkların tarihini incelemek için hala nadir bulunan önemli belgelerdir. Lanwei Curçen Belgeleri'nde belirtilen bağların dağılımına bakarak bakanlıklar Ming Hanedanlığı'na bağlı Curçen kabilelerinin o zamanlar çoğunlukla Çin'in üç Kuzeydoğu Bölgesi'nde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ancak, sınır bölgelerinin dışındaki bölgelerden gelen bazı bağlar da vardı. Bu materyaller, Orta Ovalar ve Kuzeydoğu Asya bölgesinde ikamet eden çok sayıda ulus arasındaki eski dönemlerdeki yakın siyasi, ekonomik ve kültürel bağları yansıtmaktadır. Curçen halkı ve Han halkı arasındaki çok yönlü temaslar nedeniyle, birçok Han Çince sözcük Curçen diline uyarlanmıştır. Curçen dilindeki birçok sözcük doğrudan Çin dilinden alınmıştır. Örneğin, başkent, il, ilçe, saray, salon, tuğla, jin, liang, düka, markiz, general, keşiş, Taocu vb. (府, 州, 县, 宫, 殿, 楼, 堂, 砖, 瓦, 斤, 两, 王, 公, 侯, 伯, 将军, 指挥, 尚书, 侍郎, 和尚, 道士).²⁴

II. İç Asya Dilleri Eğitimi Bölümü—Uygur Evi ve Gaochang (Karahoca) Evi

Abbasi Hanedanlığı, Emevilerin (Umayyad) yerini aldıktan sonra, Arap İmparatorluğu'nun siyasi merkezi Doğu'ya taşındı ve iç Asya dillerinin yazı dili Farsça oldu. Yuan Hanedanlığı'nın başlangıcından itibaren, Orta Ovalar'daki insanlar, bu tür Farsçaya Arap alfabesiyle okunan Uygur yazısı diyorlardı. Kuzey Hanedanlıklarının yıkılış döneminde, Türk Hanlığı'nın (Göktürk Kağanlığı) yükselişi, Türkçe konuşan insanların Batı'ya göç etmesine neden oldu. Song, Yuan ve Ming Hanedanlıkları döneminde Uygurca, Kuzeybatı Çin'de Türk dili konuşanların kullandığı ortak bir dildi. Batı'dan Doğu'ya Çine gelen İslami dalga ve Doğu'dan Batı'ya doğru giden Türkleşme hareketi, Farsca ve Uygurca'yı, Song, Yuan ve Ming Hanedanlıkları dönemlerinde Orta Ovalar'daki insanlar ile İç Asya bölgesi sakinleri

²⁴ Bkz. Jin Guangping, Jin Qizong tarafından yazılmış: Curçen Dili ve Sözleri Üzerine Araştırmalar, Kültürel Kalıtlar Yayınevi, 1980; Jin Qizong: Çin Tercümanlar Bürosu'nun Çin-Curçen Sözlüğü, İç Moğolistan Üniversitesi Dergisi, İç Moğolistan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1983.

arasındaki alışverişlerin ana yazılı dili haline getirdi. Etnik Gruplar Evi'nde, Uygur Evi ve Gaochang Evi bölümleri sırasıyla Farsça ve Uygurca dilini öğretmekten sorumluydu. Böylece, Etnik Gruplar Evi'nin bir Asya araştırma kurumu olarak görülebileceğini ve Uygur Evi ile Gaochang Evi'nin de iç Asya dillerini inceleyen bölümler olarak görülebileceğini söyleyebiliriz.

Uygur Evi'nde Derlenen Sözcükler ve ayrıca Uygur Evi'ndeki Çokdilli Sözlük denilen Uygur Evi tarafından derlenen Farsça ders kitabı Çevirmenlerin Çokdilli Sözlüğü Bürosu'nda muhafaza edilmiştir. Uygur Evi'nde Çok Dilli Sözlüğün iki versiyonu vardı- *Yongle versiyonu* ve *Huitong Guan versiyonu*. Yongle versiyonu, Sözcük Derleme ve Lanwei belgeleri olmak üzere iki bölümden oluşurken, birincisi, Uygur Evi'nde arşivlenen Sözcükler Derlemesi olarak bilinen kitaptır.

Uygur Evi'nde muhafaza edilen Sözcük Derlemesi Çince-Farsça tasnif edilmiş bir kısa sözlük metnidir. O zamanlar, bilim insanları sözcüklerin alfabetik olarak nasıl düzenleneceğini hala bilmiyorlardı, Çevirmenler Bürosunun Çokdilli Sözlüğü'ndeki diğer dillere benzeyen tasnif edilmiş düzenleme yöntemini kullandılar. Bu nedenle, güncel tasnif edilmiş sözlüğe eşdeğer oldu. Uygur Evi'ndeki Sözcük Derlemesi daha önce derlenmişti ve en iyisi 777 sözcük içermekteyken, Sözcük Derlemesi kitabının ekinde 333 Farsça sözcük vardı. Bu nedenle, toplamda 1110 Farsça sözcük vardı.

Lanwei belgeleri Kumul, Turfan, Semerkant, Afganistan'daki Belh, İran'daki Basra ve Mısır'dan Ming Hanedanlığı'na gönderilen 26 anma mektubudur. Bu anma mektuplarının çoğunda, kendi hükümetleri tarafından yayınlanmadıkları için çok sayıda çeviri sorunu ve hatası vardı. Ayrıca, bu anma mektuplarının bazıları resmi elçiler tarafından değil, iki ülke arasında ticaret yapan tacirler tarafından sunulmuştu. Han Çin topraklarına para ödemediği giriş yapma imkanından yararlanmak için, bu tacirler Han Çin topraklarında Ming Hanedanlığı'nın resmi koruması altında serbestçe ticaret yapmayı amaçlayan elçiler gibi davrandılar. Ayrıca, Farsça bilen Han halkından (ya da Hui halkından) saray karşısında prestijlerini yükseltmek için böylesi diplomatik belgeleri ve baş sunum hatıra mektuplarını taklit etmelerini istediler. Saray'da Farsça bilen çok az yetkili vardı, böylece kolayca aldatılabilirlerdi. Bu sahte belgeler Uygur Evi'nde arşivlenmiştir ve bugüne kadar muhafaz edilmiştir. Muhtemelen, bu dökümanları yazanların Farsça hakkında temel bilgileri vardı, fakat Farsçaları akıcı değildi, bu yüzden hatalar kaçınılmazdı. Araştırmacılar, bu insanların Uygur Evi'nde Farsça öğrenmiş olabileceklerini veya birkaç kuşaktan beri kendi memleketlerinden uzakta olabileceklerini veya Uygur Evi'nde personel olarak çalıştıklarını tahmin etmiş ve tartışmışlardır.

Uygur Evi'ndeki Çokdilli Sözlüğün Huitong Guan versiyonu, Lanwei belgeleri olmadan sadece *Sözcük Derlemesi*'nin bir parçasıydı. Ayrıca, *Sözcük Derlemesi*, Sözcük Derlemesine Ek'i olmayan metnin yalnızca ana gövdesiydi. Etnik Gruplar

Evi ve Huitong Guan'un Uygur Evi'nde Sözcük Derlemesi'ni ve Uygur Evi'nde Çokdilli Sözlük'ü mecbur etmesi Ming Hanedanlığı'nın kurduğu dış ilişkileri temsil ettiği için, çoğu insan onları doğal olarak Ming Hanedanlığı'nın eserleri olarak görüyordu. Bununla birlikte, son yıllarda Çevirmenlerin Çokdilli Sözlüğü Bürosu ile ilgili yapılan araştırmalarda, Çinli bilim insanları, Qing Hanedanlığı'ndaki Yuan ailesinin İffet Salonunda Çokdilli Sözlük'ün bir kopyasını bulmuşlardır. *Çokdilli Uygur Sözlüğü* sayfa 69'dan 80'e kadardı. Sözlük 17 kategoriye ayrılmıştı ve 673 Farsça kelime içeriyordu. Üzerinde "Büyük Komutanlık Mühürü" yazan resmi bir mühür yazısı vardı ve üst tarafında "1371'de Feodal Çin'deki Ayin Bakanlığı tarafından yapılan Büyük Komutanlık Mühürü" yazısını görebiliyoruz. Bu bulguları göz önünde bulundurursak, Uygur Evi'ndeki Çokdilli Sözlüğün ana kopyasını temel alan belgenin ilk olarak Ming Hanedanlığı döneminde kopyalandığını ve söyleyebiliriz. Bu nedenle, Hexi Bölgesi'ndeki Çokdilli Sözlüğün Ming Hanedanlığı döneminde tamamlanmış olduğunu söyleyebiliriz, ancak ilk önce Yuan Hanedanlığı döneminde yayınlandı ya da asıl kopyası o sırada şekillendi. orjinal baskısının Hexi Bölgesi'ndeki Çokdilli Sözlük'ün tıpkı kopyası ile tamamlandığını söyleyebiliriz.

Bu Çokdilli Sözlük'te yalnızca Çince Pinyin ve başka sözcüklerle açıklamalar vardı ve Çokdilli Gaochang Sözlüğü içindeki *Çokdilli Uygur Sözlüğü* olarak adlandırılmıştı ve Huitong Guan'daki Çevirmenler Bürosu'nun Çok Dilli Sözlüğü ile, özellikle de içeriği bakımından, aynıydı. Bu durum, bu sözlüğün Uygur Evi'ndeki Çokdilli Sözlüğün Huitong Guan versiyonunun asıl ana baskısı olduğunu ve aynı zamanda *Uygur Evi'ndeki Sözcük Derlemesi*'nin ve Uygur Evi'nde Çokdilli Sözlük'ün farklı metinlerinden olduğunu kanıtlamıştır. Huitong versiyonu en eskisidir ve muhtemelen Yuan Hanedanlığı döneminde derlenmiştir. Muhtemelen, Uygur İmparatorluk Akademisi ve İmparatorluk Akademisi Müdürlüğü'ndeki İslam dil öğretim etkinliklerinin öğretim materyalleriyle de ilgiliydi.

Gaochang Evi de, Etnik Gruplar Evi'ne bağlıydı ve Uygur dilinin öğretilmesi ve çevrilmesinden sorumluydu. Mevcut Gaochang Evi Belgeleri iki kısma ayrılabilir: *Gaochang Guan Çokdilli Sözlüğü* (veya *Gaochang Guan'ın Sözcük Derlemesi*) ve Gaochang Evi Belgeleri. Diğer çokdilli sözlükler gibi, *Gaochang Guan'un Çokdilli Sözlüğü*'nün iki versiyonu bulunmaktadır. Uygur yazısı ile yazılmış olan ilk versiyona "Etnik Gruplar Evi versiyonu" deniliyordu; diğerinde ise Uygur yazısı yoktur ve "Huitong Guan versiyonu" deniliyordu. Uygur yazısına yer veren sözlük, çok dilli Tatar Evi Sözlüğü ile aynıdır, çünkü önce etnik azınlık dillerindeki kelimelere yer verir, sonra anlamlarını açıklar ve sonunda Çince karakterlerle kelimenin okunuşunu ardından en sonunda sözcüğün anlamını veriyordu, örneğin, "tengri, tanrı, 天, 騰, 克力". İkinci versiyonun formatı *Yuan Hanedanlığı Sözlüğü*'nde olduğu (*Zhi Yuan Yi Yu*) gibiydi, çünkü Çince karakterlerin ve Çince çevirilerin yalnızca fonetik açıklaması vardı, ancak kategorileri ve sözcükleri de ilk versiyondan daha azdı. Bu

iki çeşit *Gaochang Guan Çokdilli Sözlüğü*, ayrı olarak düzenlenmiş ve derlenmişti. İlk versiyon Ming Hanedanlığı'nda hazırlandığından ve ikincisi, muhtemelen Yuan Hanedanlığı'na verilen *Çokdilli Gaochang Sözlüğü*'nün bir çeşit yeniden düzenlenmiş versiyonuydu.

Türk dili, İç Asya'nın birçok yerinde yaygındı. Ming Hanedanlığı eski Yuan Hanedanlığı uygulamalarını takip etti ve "Gaochang Evi" denilen kurumun yönetimi altında İç Asya bakanlıklarının yardımıyla belgelerinin önemli bir bölümünü tercüme etti. İmparatorluk Bölgesel Diller Tercüme Eğitim Ajansı Kurallarına göre, Gaochang Evi, Kumul bölgesi gibi sınır kaleleriyle yazışmalardan sorumluydu. Bu kopyası çıkarılmış belgelerin birçoğu bugüne kadar güvenli bir şekilde kalmıştır ve çoğu Gaochang Evi'nin Belgeleri içinde muhafaza edilmektedir. Bunlar baş ödeme, Kuzeybatı Çin bakanlarının amirlerinden ve diğer çeşitli devletlerden ödül ve resmi görevler istemeyi içeriyordu. İmzaları incelediğimizde, bu bölgeler en yakınından uzağına kadar Gansu ilinin batı bölgesiydi, Şincan'daki Kumul ve Turfan gibi bölgelerdi, Çin sınırının ötesindeki Afganistan, Tacikistan idi ve Çin sınırlarının ötesindeki en uzak bölge Batı Afganistan'daki Herat'tı.

Macar bilim insanı L. Ligeti'ye göre 41 Laiwen (yabancı dilde yazılmış) belgesini incelemiştir ve Çinli bilim insanları Hu Zhenhua ve Huang Runhua tarafından yayımlanan Gaochang Evi'nin Belgeleri adlı kitapta olan *Huang Runhua*, Gaochang Evi'nin 89 adet Laiwen belgesi bulunmaktadır. 1993 yılının kışında, Berlin'de Almanya Ulusal Kütüphanesi'nde iki Lanwei belgesi buldum. Bu belgeler genel olarak çoğunlukla her ikisi de yazı fırçası kullanılarak, Çin ve Uygur yazıları ile yazılmış çevirilerdi, her iki dildeki yazılar Çin fırçası kullanılarak yazılmıştı, yazışmalarda, "İmparatorluk Sarayı", "Büyük Ming" ve "İmparatorluk Kararnamesi" gibi bazı sözcükler geçtiğinde bu sözcükler başka bir satırın üst tarafına yazılmıştı.

Çokdilli Gaochang Guan Sözlüğü ve Gaochang Evi Belgeleri'nin keşfedilmesi sayesinde, bilim insanları bu eski antik Uygur metinlerinin anlamını nasıl çözeceklerini öğrendiler, böylece Tang Hanedanlığı'ndan başlayarak Qing Hanedanlığı'nın başlarına kadar olan çok sayıda eski Uygurca belgelerin içeriği tüm dünya araştırmacıları için bilinir oldu. Bilim insanlarının çalışmalarına göre, Gaochang Evi'nde muhafaza edilen Lanwei belgelerindeki Uygurca, otantik konuşulan Uygurca değildir ve anadili Çağatay Türkçesi olan birisi tarafından yazılmış olmaları imkansızdır. Bu durum, bu belgelerin gerçek diplomatik belgeler olmadığını ve muhtemelen bu elçiler veya işadamları Çin sınırına ulaştıklarında bu belgelerin Han Çinlileri tarafından yazıldığını gösteriyor. Yazma tarzını incelersek, önce Çince'nin yazıldığını, sonra da kelimesi kelimesine eski Uygurcaya çevrildiğini söyleyebiliriz.²⁵

25 Bkz. Hu Zhenhua, Huang Runhua: Ming Hanedanlığı'ndaki Gaochang Evi Belgeleri-Latin Alfabesinin Metinleri, Şincan Tarihi Araştırma Materyalleri Koleksiyonu, Şincan Halk Yayınevi, 1982

(II) Çağatay Hanlığı Alfabesinin Ortaya Çıkışı

Türk dilleri uzmanları, 14. yüzyıldan sonra Farsça alfabeyle yazılmış olan Doğu Türk dilini, Çağatay Hanlığı dili olarak adlandırmışlardır. Çağdaş Türk dillerinde Uygur ve Özbek dili bununla yakından ilgilidir. 8. yüzyıldan sonra, Orta Asya'nın kültürel görünümü Batı'dan Doğu'ya İslam'ın yükselişi ve Doğu'dan Batı'ya Türkleşme hareketi ile çarpıcı bir şekilde değişmiştir. Tang Hanedanlıkları döneminde ve öncesinde, Çin'in kuzeybatısında yaygın olan Soğdca ve He Tian (Hotan, Hetian veya Khotan) dili gibi yazılı dillerin yerini, İslami yükselişin etkisiyle zamanla Arapça ve Farsça alınırken, Türk dili, Türkleşme akımının etkisiyle Kuzeybatı Çin'de en yaygın dil oldu.

Karahanlılar döneminde, Türk edebiyatçıları, Arapça ve Farsça yazmaya alışkındı, ancak eserleri kaçınılmaz olarak çok sayıda Türkçe kelime içeriyordu, bu yüzden insanların Türkçe kelimeleri Fars ve Arap alfabesiyle yazmaları yaygınlaştı. Ayrıca, 13. yüzyılda Harezmi ve Türk edebi eserlerinde ve 13. ve 14. yüzyılların İran tarihi belgelerinde çok sayıda Türkçe ve Moğolca sözcük Fars ve Arap alfabesiyle yazılmıştı.

15. yüzyılda Türk dilini yazıyla ifade etmek için yavaş yavaş Fars alfabesi gelişmiştir, böylece Türkçe'de Farsça ve Arapça sözcükler oluşmuştur. Bunun temeli, Türk dilinin Orta Asya lehçesiydi. Çağatay, Cengiz Han'ın ikinci oğlunun adından, yani Çağatay'dan gelmektedir. Cengiz Han ölmeden önce (1227), Moğol İmparatorluğunu oğulları arasında böldüğü zaman Çağatay, Maveraünnehir (Harezmi hariç), Semireçhye (Yedisu) ve Doğu Şincan'ı aldı. Çağatay Han, İli Vadisi'nde ikamet ediyordu, Cengiz Han'ın oluşturduğu yasaları en iyi kendisi bildiği için Moğollar arasında büyük saygı görüyordu. Çağatay Han, 1241-1242 tarihlerinde vefat etti, onun ismini taşıyan imparatorluk-Çağatay Ulusı-torunu Kara Hülagü (1242-1246) tarafından kuruldu; Çağatay Han'ın soyundan gelen Duwa Kağan tarafından da devlet yeniden örgütlendi. İslam kültürünün etkisiyle Çağatay Hanlığı dilinde (Çağatayca, Çağatay Türkçesi) büyük sayıda Arapça sözcük vardı.

1180'lerin ortalarından bu yana, özellikle Duwa Han'dan sonra, bu devlete resmen Çağatay Hanlığı adı verildi. Ayrıca, Çağatay Hanlığı'nın askeri güçlerini oluşturan Batı Bölgeleri ve Maveraünnehir'de Türklere ve Türkçe konuşan tüm göçebelere "Çağatay"²⁶ deniliyordu.

Çağatay Hanlığı dili (Çağatayca, Çağatay Türkçesi) denmesine rağmen, Yuan Hanedanlığı döneminde yaygın değildi. Timur Hanlığı döneminde geniş çapta yayıldı ve daha sonra sadece Uygur ve Süryani alfabesiyle yazılmış Türkçe metinlerin yerini almakla kalmadı, aynı zamanda Farsça ve Arapça dillerinin yerine Doğu Orta Asya ve Kuzeybatı Çin'deki Türk halkı için ortak bir yazılı dil oldu.

26 Çağatay Hanlığı'nın doğusunda yaşayan göçebe insanlara "Moghul" deniliyordu.

Song Hanedanlığı'ndan sonra, Çin topraklarındaki halkın Batı bölgelerinin dilini anlaması, oradaki kültürel değişikliklerle tamamen tutarlı değildi. Yuan Hanedanı'nın İmparatorluk Sarayı, Farsça'yı, Kuzeybatı Çin'deki Hanlık'la ve diğer ülkelerle iletişim kurmak için kullanıyordu, bu durum o zamanlar Farsça'nın İslam dünyasında hakim yazılı olmasıyla tutarlıydı. Çok sayıda Kuzeybatılı Çin topraklarına göçmüş, dolayısıyla Uygurca ve Farsça dilleri Çin topraklarına girmişti ve ayrıca Yuan Dadu'da (Yuan Hanedanlığı'nın başkenti) Uygurca ve Farsça öğretim yapan özel ve devlet okulları vardı.

Yuan Hanedanlığı'nın yıkılışından sonra, Ming Hanedanlığı, Yuan Hanedanlığı'ndaki Batı bölgelerinin tüm bilgilerini devraldı ve Farsça ve Uygurca'yı, Batı bölgelerinin ve ülkelerinin tüm bölümleriyle resmi iletişim dili olarak kullanmaya devam etti. Başkentteki Etnik Gruplar Evi'ndeki Gaochang Evi (Uygurca öğretene) ve Uygur Evi (Farsça öğretene) Batı Bölgeleri ile ilgiliydi. Çağatay Hanlığı dilinin (Çağatayca, Çağatay Türkçesi) Türk dilinin yazı dili haline gelmesi, kısa süre sonra Batı Bölgeleri ülkelerinin resmi belgelerinde açığa çıktı. Zhengde İmparatoru (1491-1521) döneminden sonra, Batı Bölgeleri'nin Ming hükümetine yazdığı bazı belgeler Çağatay Hanlığı'nda yazılmıştır. Çağatay Hanlığı diline (Çağatayca, Çağatay Türkçesi), Ming Hanedanlığı'ndaki tercümanlar ve yetkililer tarafından "Gaochang lehçesi, Uygur yazısı ve bölgesel dil" deniliyordu.²⁷

İmparator Zhengde'nin 13. İktidar yılında (1518) bir hükümet görevlisi yetkilileri, Batı bölgeleri arşivlerini incelediklerinde "Hui Hui harfleriyle Yazılan Gaochang lehçesi" bir dilin olduğunu yazdılar. Çinlilerin "Hui Hui harfleriyle Yazılan Gaochang lehçesi" dedikleri şey, Uygur dilinin Hui Hui harfleriyle yazılması anlamına geliyor. "*Uygur Evi Sözcük Derlemesi*"nde Çeşitli Sözcükler-Coğrafya", Çince "Gaochang" sözcüğü Uygur yazısındaki "Türki" ye karşılık gelir ve Tuju (Tuerçi) olarak okunur. (*Pekin Kütüphanesindeki Nadir Eski Kitaplar*, Cilt 6, sayfa 470. *Türki* bölümüne bakınız) Ming Hanedanlığı döneminde Çin'in Orta Ovalar topraklarında yaşayan halk, Orta Asya'daki Türk dilini Uygur halkı ile etkileşim içinde öğrendi, Dolayısıyla Çinlilerin "Hui Hui harfleriyle Yazılan Gaochang lehçesi", aslında Fars alfabesi ile yazılmış Orta Asya Türkçesi idi (Onların alfabesi Arapçadan 4 harf fazlaydı). Çin Ming imparatoru Chenghua döneminin ortalarında Batı Bölgesi vasalllarının yazdığı bazı Lanwei (orjinal yabancı dilde yazışma) belgeleri "Hui Hui harfleriyle yazılan Gaochang lehçesi" dilinde yazılmış olmasına karşın, Çağatay yazısı Ming Hanedanlığı'nın sonuna kadar Etnik Gruplar Çeviri Evi'nde öğretilmemiştir. Ancak tam tersine, Uygur Evi ve Gaochang Evi, dillerinin kaydını tutmaya ve öğretmeye devam etti. Ming hükümetinin gözünde, eğer Farsça çok faydalı ve pratikse, Uygur dilini Batı Bölgeleri ile iletişim kurmak için resmi dil olarak kullanmak

27 Bkz. Chen Gaohua: Ming Hanedanlığı döneminde Kumul ve Turfan tarihçeleri, Şıncan Halk Basını, 1984, s. 7.

gereksizdi. Bu, Ming hükümetinin, Orta Asya'daki yazı dilinin Uygurca'dan Çağatay diline değiştiğini göz ardı ettiğini gösteriyordu. Bugüne kadar muhafaza edilen yazılı belgeler, Ming Hanedanlığı'nın hükümdarlığı altındaki yaklaşık 100 yıl boyunca, Uygur dilinin 16. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş tarih sahnesinden silinmekte olmasına rağmen, Ming hükümeti tarafından Batı krallıklarına gönderilen belgelerin Farsça ve Uygurca yazılmış olduğunu gösteriyor.

Batı Bölgeleri ülkelerinden, Ming Hanedanlığı'nın orta döneminden sonra kalan birkaç belge ve Batı bölgeleri ile ilgili diğer bazı belgeler, Uygur Müzesi ve Gaochang (KaraHoja) Müzesi Belgesel Arşivi'nde toplandı ve muhafaza edildi. Bu belgeler genellikle Farsça ve Uygurca yazılmış olup, hiçbiri Çağatay dilinde yazılmamıştır.

Cin Khwar'ın hükümdarlığı döneminde, Ming hükümeti bu tür "Gaochang lehçesini, Uygur yazısı ve bölgesel dili" tercüme edebildiği için, o zaman Çin topraklarındaki halkın bazılarının Çağatay Hanlığı dilini anladığı sonucuna varılabilir. Etnik Gruplar Evi'nden edinilen bilgiler, Uygur Evi'ndeki personelin diğer uluslardan gelen belgelerin tercüme edilmesi işinin içinde olduğunu göstermiştir. "Gaochang lehçesi, Uygur yazısı ve bölgesel dilin" Batı bölgelerinde kabul edilmesinin ardından, Uygur Evi ve Gaochang Evi tercümanlarının birlikte çalıştıkları ve bu tür belgelerin Gaochang lehçesinde ifade edildiğini gördükleri bilim insanları tarafından tahmin edilmektedir.

Etnik Gruplar Evi'nde muhafaz edilen yazılı belgelerin mirasçısı olan Qing Hanedanlığı, Ming Hanedanlığı Etnik Gruplar Evi'nin yazılı belgelerini devraldı ve Batı Bölgeleri'nin yöneticileri arasındaki resmi yazışmalarda halen kullanılmakta Farsça ve Uygur dillerinin öğretilmesini sürdürdü. Qing Hanedanlığı'nın ilk yıllarında, Qing Hanedanlığı tarafından Batı bölgelerine yazılan mektuplar uygun şekilde yazılmadı; Ming Hanedanlığı döneminin sonlarında da durum böyleydi, yani, az bilinen Uygur dili kullanılıyordu. Bunun nedeni, İmparator Kangxi'nin hükümdarlığından önce, halk Batı Bölgeleri hakkında çok az şey biliyordu, bu yüzden Ming Hanedanlığı'nın eski uygulamalarını takip etmekten başka çareleri yoktu.

İmparator Qianlong'un hükümdarlığı döneminde (25 Eylül 1711-7 Şubat 1799), Uygurca ve Farsça, artık Qing hükümetinin ve Batı Bölgeleri'nin resmi dili değildi. İmparator Qianlong'un hükümdarlığının son yıllarında, hükümetin derlediği ve yayınladığı çok miktarda kitap tümüyle Farsça ve Uygurca yerine, Çağatay Hanlığı dilinde (*Çağatayca*, *Çağatay Türkçesi*), *Wu Ti Qing Wen Jian* ve *Coğrafya ve Batı Bölgesinin Rakamsal Verileri Anketi* gibi, yazılmıştır. Bu gerçeklerden, Qing Hanedanlığı'nın Çungar Hanlığı'yla (1687-1757) yaptıkları uzun savaşlardan ve Üç Derebeylik'teki köylü isyanlarını bastırmasından sonra, Çin toprakları ile Kuzeybatı bölgeleri arasındaki ilişkilerin büyük ölçüde arttığını görebiliriz.²⁸

28 Çungar-Qing Savaşları (1687-1757), Çungar Hanlığı ile Çin'in Qing Hanedanlığı artı Çin'e bağlı Moğol devletçikleri arasında geçen on yıllarca süren çatışmalardı.

Böylece, Kuzeybatı bölgeleri- yani Şincan, Tibet ve Dış Moğolistan bölgeleri Çin Qing hanedanlığının kontrolü altına girmiş oldu.

Bu yeni dönemde, Qing hükümeti Çağatay Hanlığının Türkik dilinin Batı bölgelerinde en yaygın dil haline geldiğini fark etti.

(III) Chang Zhimel ve Kitabı Minhaj Al-Talab

1978 yazında İranlı bilim insanı Ebu Talib Mir Abidini, *Farsça Sözlük* derleme ve düzeltme okuması çalışmalarını tamamlamak için Pekin'de veri topladı. Dongsi Camii'ndeki dinsel törene katıldığında, aynı içeriğe sahip üç Farsça eserin nüshasını buldu ve bu üç kitabı daha önce hiç duymadığını söyledi. Kitabın adı "öğrenmeye başlangıç" anlamına gelen *Minhaj al Talaib* idi. Bu kitabın yazarı kendisine "Şandonglu bir Çinli bilim insanı olan Zinimi'nin oğlu Muhammed" diyordu.²⁹

Zashia, da-fawat ve qandil namah gibi eski metinlerin yanı sıra, günümüze kadar muhafaza edilen *Manasik-i kamil-i islam* gibi yeni baskısı yapılmış kitaplar da Farsça İslami ritüellerin metinlerinden ve tefsirlerinden oluşur. Bu ayinler ve sözler yürekten öğrenildi ve uygulandı. Farsça kelimelerin yanı sıra bu metinlerde kullanılan terimlerin çoğu, ödünç alındı ve Çince'ye dahil edildi.

Şincan, Shandong ve Shaanxi gibi kentlerdeki geleneksel İslami öğretim merkezlerinde Farsça, ilk öğretilen dil olmuştur. Farsça dilinin Çin Müslümanları ve Müslüman olmayanlar arasında yaygınlaşması ve kullanımı, Çinli araştırmacılar tarafından geniş çapta incelenmiştir.

Aşağıdaki iki alıntı, Farsça elyazmalarının Çin'de neden bu kadar yaygın olduğuna ve kullanıldıklarına ilişkin bilgi veren iki tanınmış İslam aliminden yapılmış alıntılardır. İki farklı dönemde, üç yüz yıl ara ile yaşamış olan bu iki ünlü fıkıhçı bilim insanının söz konusu noktaya ilgili açıklamaları, Farsça'nın, Çin'in Müslümanları arasında kültürel dil ve birincil dini dil olarak kullanılmasının sürekliliğini teyit eder. Birinci kuşak bilim insanları arasında, Shandong İslami Geleneksel Öğrenim Merkezi'nin kurucusu *Muhammed ibn Hakim Zinini*, İslami Ay Takvimi'ne göre 1070 yılında / Miladi 1660 yılında yazdığı *Minhaj al-talib* adlı kitabında şöyle demiştir: "Fıkıh, tasavvuf ve tefsir metinlerinin çoğu, Farsça yazılmış olup, dini metinleri anlamak için Fıkıh aliminin, Farsça'yı öğrenmek dışında başka bir seçeneğe sahip değildir, çünkü hassas dini konularla ilgili bir sorun ortaya çıkarsa, fetvayı verecek olan alim Farsçayı düzgün bilmiyorsa, sorunla nasıl başa çıkacak?"

Diğer alim, Muhammed Nur el-Şahin ibn Luqman el-Sini, 19. yüzyılın son yarısında Shanxi İslami eğitim merkezinin tanınmış bir fıkıh alimidir, *Kimiya* adlı eserinde şöyle demiştir: "Çin, İran topraklarına yakın olduğundan ve atalarımızın

29 Zinimi, Fars dilinde Zeynami olarak ifade edilir. Bugünkü İran belgelerinde Minhaj al-Talab kitabının yazarı Muhammad ibn al-Hakim al-Zinimi olarak verilmektedir.

çoğu aslında İranlı olduğundan fıkıh, tefsir, tevhid ve tasavvuf üzerine Çin'deki Farsça kitaplar sayısızdır. İslam öğrencilerinin ve yeni başlayanların İran dilini öğrenmeleri kaçınılmazdır.”

Minhaj al-Talab adlı kitap Ocak-Şubat 1660'ta tamamlandı, içeriği açısından Farsça bir gramer kitabıydı. (Qing Hanedanlığı İmparatoru Shunzhi'nin hükümdarlığının 17. yılının 1. ayında).

İranlı bilim insanı Mir Abedini eski Çinli bilim insanları tarafından yazılmış olan bu Farsça ders kitabının çok değerli olduğuna inanıyordu, bu nedenle onun kopyasını çıkardı ve İran'a götürdü. Daha sonra, yukarıdaki üç nüshayı inceledikten sonra eski metinleri gözden geçirdi ve bilim insanı Zinimi'nin oğlu Mohamed tarafından yazılmış olan ve Mir Abedini, Kuhantarın Dasturi Zaban-i Farsi, Muhammad b. Al Hakimal Zinimi, Bakushishi Duktur Muhammad Jawad Shir't tarafından yayıma hazırlanan *Minhaj al-talab*'ı (*Farsça en eski gramer kitabı*) 1981 yılında İsfahan (İran) kentinde yayımladı. (İsfahan, yayım tarihi, İran Takvimi 1360 / M.S. 1981)

İlgili öğretim kitaplarını inceledikten sonra, bunun Farsça yazılmış, dünyadaki en eski Farsça gramer kitabı olduğunu anladı. Aslında, Minhaj al-talab (*Öğrenmeye Başlangıç*) kitabı Hui ulusu arasında yaygın bir biçimde biliniyordu ve birçok cami-de muhafaza ediliyordu.

Minhaj al-talab (*Öğrenmeye Başlangıç*) aslında geç Ming Hanedanlığı ve erken Qing Hanedanlığı döneminde ünlü bilim insanı Chang Zhimei tarafından yazılmış olan *Mi Nuo Ha Zhi* adlı kitaptı ve halkın İslam'ın kutsal kitabını öğrendiği bölümdeki dil öğretim materyallerinden biriydi. Ancak “Muhammed'in oğlu, Zinimi Çin, Shandong'lu bir alimdi” cümlesindeki “Zinimi” kelimesi Zinin ile bağlantılıdır, çünkü Zinin Jining, Shandong anlamına gelir ve Zinini, Jining anlamına gelir. Muhammed'in oğlu Chang Zhimei, Jining'deki Shandong Camii'ne uzun süre baş imamlık yapmıştı, bu yüzden kendisini Jining halkının bir üyesi olarak görmüştü.

Minhaj al-talab (*Öğrenmeye Başlangıç*) kitabı iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır: düzensiz fiiller, mastar, geçmiş zaman, gelecek zaman, emir kipi ve olumsuz emir kipi, aktif ve pasif isimler ve sıfatlar vb.

İçeriği şöyle idi: yazar Farsça sözcükleri üç kategoriye, isimlere, fiillere ve işlevsel kelimelere ayırdı. Bu sınıflandırma, geleneksel Arapça gramer sisteminden açıkça etkilenmişti ve Farsça'daki asıl sözcük türüne uymuyordu. Fiiller kategorisinde, yazar değişen kurallarının ayrıntılı bir açıklamasını ve tartışmasını yapmaktadır. Onları Farsça fiillerin geçmiş ve gelecek zamanlarının ilgili kişi biçimleri arasındaki benzerlik ve farklılıklara göre dört gruba ayırmıştı:

Grup 1, tamamen aynı geçmiş ve gelecek zaman formuna sahip fiilleri ifade eder, ancak telaffuz farklıydı.

Grup 2, geçmiş zamandaki sözcük kökü harf sayısının gelecek zamandaki sözcük kökü harf sayısından daha az olduğu fiilleri ifade eder.

Grup 3, Grup 2'nin tersidir, geçmiş zamandaki sözcük kökü harf sayısının gelecek zamandaki sözcük kökü harf sayısından daha fazla olduğu fiillerini ifade eder.

Grup 4, aslında güçlü düzensiz fiiller olan, geçmiş ve gelecek zamanda farklı kökleri olan fiilleri ifade eder.

Ve sonra ilk bölüm geçişli fiilleri ve geçişsiz fiilleri ele almıştır. Fiillerin mastar bölümü-kök fiilleri, türetilmiş isimleri ve aynı kökten sıfatları vb. anlatmıştır. Chang Zhimei'nin yukarıdaki gramer terimlerinin kullanımında, bazen mastarın anlamı kök fiilin o anki karşılığına denk gelmediği belirtilmelidir. Örneğin, Chang Zhimei'nin gramer sistemindeki mastar çok geniş bir kavramdı ve kök fiil ile denk düşmüyordu. Daha sonra, yazar aktif geçmiş zamanı, pasif geçmiş zamanı, olumsuz şekli, gelecek zaman fiilini, emir kipini ve olumsuz emir kipini anlatmıştır. Chang Zhimei, geleneksel Arapça gramerinden etkilenmişti, bu yüzden emir kipini iki kategoriye ayırmıştı: Hazir ve ghayab, ikinci şahıs ve üçüncü şahıs emir kipi. İkinci fiilden önce "söyle" kelimesindeki yorumu özellikle dikkat çekiciydi. Yazar daha sonra aktif isimleri ve pasif isimleri tanıtmıştı. Son bölüm sıfatlarla ilgiliydi. Sıfatları üç kategoriye ayırmıştı: "rawan" gibi türevsel sıfatlar "akıcı", "guya", "konuşmada iyi" anlamına gelir; "muz", yani kök sıfatları; "murarkab", "nikkhuy" gibi "iyi huy" anlamına gelir ve "mahruy", "aya benzeyen" anlamına gelir.

İkinci bölüm isimler bölümünü, fiiller bölümünü, işlevsel kelimeler bölümünü ve sonuç bölümünü içermektedir.

İsim bölümünün içeriği çok karmaşıktı. Chang Zhimei isimleri kendi anlamlarını belirten ve zaman kavramı olmayan kelimeler olarak tanımlamıştı. İsim özne, yüklem, etken özne ve nesne olarak nitelenmişti. Özne ve yüklem bölümlerinde, yazar fiil şahıs ekini, fiil ile özne arasındaki ilişkileri açıklamıştı. Bundan sonra, eylemi yapanı, fiillere yapılan ekleri vb. açıklar. Daha sonra, ayrıca nesnenin konumundan ve akuzatif fiillerin "ra" işaretinin olmamasından, merkezi sözcüklerin yanı sıra niteleyen sözcüklerden bahsetmişti.

İşlevsel sözcük bölümünün içeriği, harf-i izafa, bağlaçlar, pishwand, puswand ve bazı zarflar da dahil olmak üzere oldukça zengindi.

Yazar, Arapça ve Farsça arasındaki farklılıkların yanı sıra, "ka" ilgi zamiri, "a" ve "in" zamirleri, "chun", "ta", "jambon", "ast" zarfları, şimdiki zamanda "budan" fiilini bağlayan tekil üçüncü şahısı, v.b. araştırmıştır.

Minhaj al Taleb, Farsça yazı dilinin gramer kurallarının çoğunu içermektedir. fakat bu kitap öğrenmeye başlayanlar için uygun bir kitap değildir, bütün kitap kuru gramer bilgisi ile doludur, sadece böyle bir kitapla Farsça öğrenmek çok zordur. Muhtemelen bu nedenle Hui'lerin camilerinde dini eğitimde Farsça kullanılmamaktadır.

(IV)Çin Zenaatlarının ve Becerilerinin Batı Ülkelerine Yayılması

11. yüzyılda, Türkçe konuşan halklar Orta Asya'dan Batı ülkelerine göç etti, örneğin Orta Asya'nın Batısındaki bir Türk boyu İran'a yerleşti ve orada Büyük Selçuklu İmparatorluğunu kurdu. Bu yeni dönemde, İran'daki seramik zenaat üretimi endüstrisi yeni bir gelişmeye tanık oldu ve İranlı çömlekçiler kumu kille karıştırmaya başladılar. Böylece, çanak çömlek üretiminde hammaddenin değişmesi, daha zarif hale getirmiş ve zenaatkarlar çoğunlukla Song Hanedanlığı porselenlerini taklit etmişlerdir.

Yuan Hanedanlığı döneminde, Çin'in Orta Ovalar bölgesi ve Çin'in Batı Bölgeleri arasındaki benzeri görülmemiş güçlü siyasi ve ekonomik bağlar kurulduğu için Orta Ovalar bölgesinin el sanatları, Batı Bölgeleri'nde de uygulanmaya başlanmıştı. Orta Ovalar bölgesinin Çin Hanlarının sanatsal bakışı, birikimi ve tekstil kültürü Batı Bölgeleri'ni derinden etkiledi. Nilüfer, şakayık, anka kuşu, telli turna şekilleri genellikle İran ve çevresindeki bölgeler tarafından kabul edildi ve bu şekiller genellikle resim, tekstil ve mutfak eşyalarında kullanıldı.

Yuan Hanedanlığı'nın yıkılışından sonra, Orta Ovalar ve Batı Bölgeleri ilişkilerini kesmedi. Aksine, Doğu-Batı kültürel ve sanatsal alışverişlerinde yeni bir yükseliş yaşandı. Orta Ovalar'da ejderha imgesi ile süslenmiş olan çanak çömlek, metal ve mücevher eşyaları, İran ve çevre bölgelerde büyük sayılarda ortaya çıkmıştır.

Ming halkı, Asya'nın batısındaki Osmanlı İmparatorluğu'na "Lu Mi" diyordu. "Lu Mi" ismi Rum'dan, yani Roma'dan geliyordu. Bu, Orta Asya'daki Türk dili konuşan halkın Bizans İmparatorluğu'nu (Doğu Roma) tanımladığı geleneksel addı. Bizans'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından yıkılmasından sonra, insanlar ona "Lu Mi" demeye devam etti. Osmanlı İmparatorluğu, Ming Hanedanlığı porselenine çok düşküdü ve soylu krallar, prensler ve ayrıca tüm soylular sürekli Çin porseleni alıyordu. 1478'de Osmanlı Sultanı II.Mehmet, İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nı inşa ettirdi, bu sarayın en seçkin koleksiyonu Çin porselenleriydi. Sarayda, geç Yuan ve Ming Hanedanları'ndaki mavi ve beyaz tabak ve büyük kase ve Yuan ve Ming Hanedanları döneminden kalma çeşitli soluk yeşil porselenler de dahil olmak üzere Song, Yuan, Ming ve Qing Hanedanlıkları dönemlerine ait 10.000 parçadan fazla porselen eşya vardı. İşte dünyada en büyük denizaşırı eski Çin porseleni koleksiyonu bu Osmanlı Topkapı Sarayı'ndaydı. Bu Saray'da, üzerinde flütle çalınan Chibi Türküsünün Chibi Türküsü'nün (Ode of Chibi) bütün orjinal metni bulunan ve üzerinde tekne ile Chibi'nin kıyısından seyahat eden ozan-sanatçı ve arkadaşlarının resmi olan mavi ve beyaz bir Ming Hanedanlığı porselen kasesi vardı. Ozan Su Shi arkadaşları ile Yangtze nehrinde bir gezi yapmış gezi esnasında kıyıda kızıllı sarp ve dik kayalıklardan (Çince Chibi) ilham alıp bu müzik parçasını ve sözlerini bestelemişti.

Ayrıca Osmanlı sanatkarlarının Çin porselenine zengin Osmanlı kültürünün özelliklerine sahip altın ve gümüş süslemeler, yiv, altlık ve kulplar eklemesi kayda değerdi. Araştırmacılar, Çin porselenlerine eklenen bu yerel altın ve gümüş kaplamaların dekorasyon amacıyla değil, bu porselenlerin uzun ömürlü olmasını sağlamak için olduğunu yazmaktadırlar. Çünkü bazı Çin porselenlerinin farklı derecelerde kusurları vardı ve Osmanlı sanatkarlar bunları gidermek istemişti. Bu aynı zamanda o dönemde Osmanlıların ve Avrupalıların Çin porselenlerine büyük değer verdiğini göstermektedir

Osmanlı İmparatorluğu, Çin mavi ve beyaz porselenlerine olan pazar talebini karşılamak için büyük mavi ve beyaz çömleklerin kopyalarını büyük ölçüde yaptı. Bizans İmparatorluğu'nun en büyük kenti olan Nicae (Küçük Asya (Anadolu) Yarımadası'ndaki İznik), mavi ve beyaz seramiklerin önemli bir üretim bölgesi haline gelmişti. 16. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu İranlıları ve Akdeniz'in doğu kıyısındaki ülkeleri mağlup etti, dolayısıyla Çin mallarının ülkesine girişindeki engelleri azalttı ve böylece üst sınıfın Çin porseleni talebinin karşılanmasını kolaylaştırmış oldu. Bununla birlikte, Bizans'ın İznik kenti mavi ve beyaz seramikler üretti ve ürünlerinin kalitesi ve fiyatı toplu tüketim için elverişliydi. Bu dönemde Osmanlı ve Safaviler'de mavi ve beyaz seramikler eşzamanlı olarak gelişmiştir. Xuande-porseleninden derinden etkilenmişti ve sır altı renk tekniği ile çapı geniş olan tabak üretme yeteneğine sahipti.

Çin sanatları Asya'nın batısına uzun zaman önce girmişti. 751'de, Tang Hanedanlığı, Orta Asya'daki Araplar tarafından yenilgiye uğratıldı ve bunun sonucunda çok sayıda Çinli devlet görevlisi ve asker esir alındı. Çin halkından bu kişiler, Du You'nun yeğeni (Tong Dian'ın yazarı) Du Huan adında bir adam da dahil olmak üzere Arapların merkezi kentlerine götürüldü. Du Huan Çinli bir ressamın Arap başkentinde resim yaptığını görmüştü. 10. yüzyılda ünlü bir Arap coğrafyacı olan Mad'udi, bir keresinde bir Çinli'nin kendi çizimlerini pazarda sattığından söz etmişti. Çizim bir ipek üzerine yapılmış, çim üzerinde duran bir kuştur. Resim uzun bir süre pazarda sergilendi ve önünden geçen herkes, Çin resminin ne kadar canlı olduğuna şaşırdı. Ancak, bu tabloyu son derece küçümseyen yalnızca bir adam vardı, bu yüzden Çinli ressam adamı Sultan'a götürdü ve ona nereyi iyi boyamadığını sordu. Bu adam, kuşların dik duran otların üzerinde yaşamayacaklarını herkesin bildiğini, çünkü kuşların ağırlığının otları egeceğini belirtti. Bu nedenle, Çinli ressam ikinci bir çizim yaptı. Bu sefer, otlar düzdü ve kuş havada uçuyordu. Mad'udi tarafından kaydedilen hikaye, Çin resminin Tang'ın sonlarında ve Song Hanedanlığı'nın başlarında Batı Asya'ya tanındığını ve yerel halk tarafından takdir edildiğini gösterdi. Daha sonra sanat tarihinin uzmanları kayıtları inceledi ve güvenilir olduğuna inandı, çünkü kuşlar Song Hanedanlığı döneminde mükemmel

resim çalışmalarının ana temalarından biriydi. Arabistan daha sonra bölündü ve Mısır'ın hükümdarı Fatımi Hanedanı'ydı. Bu dönemde Arap resminde Çin resim tarzından derinden etkilenen "Fatımi okulu" adı verilen bir üslup vardı.³⁰

İran ve Çin resimsanatı birbirinden bağımsız olarak gelişmiştir. İran resim sanatı oldukça renkli iken, Çin resimlerinin renklendirmeleri o kadar ağır basmıyordu. Moğol döneminden sonra, İran resminde birkaç yeni fenomenler vardı: İran Yili Hanlığı'nın, bir zamanlar Yuan Hanedanlığı'nın en uç vasal devleti olarak hizmetinin tarihsel gerçekliğini yansıtan çok sayıda Çinli ve Moğol karakterinin resimde ortaya çıkması; İran resimlerinde ejder ve anka kuşu gibi hayali hayvanlar gibi Çin Orta Ovaların eşsiz desen ve dekorlarının ortaya çıkması, o zamanlar Orta Ovalar ve Batı bölgeleri arasındaki kültürel alışverişlerin derinliğini ve genişliğini yansıtmaması; Batı bölgelerine Çin resim teknikleri girmişti ve Çin'in sanata estetik bakışı İran sanatçıları da etkiledi, bu yüzden İran'da yalnızca Çin yazı fırçasıyla boyanmış eserler ortaya çıktı. İran'ın güzel ve itinalı resim yapma sanatı, Han resminden çok etkilenmiştir, bu yüzden sanat tarihçileri "Çin resminin İran'daki çok özenli resmin kaynağı" olduğuna inanıyorlar.³¹

Mevcut hem Çin hem de İran eserleri, Hongwu ve Yongle adlı imparatorlar dönemlerinde, Ming Hanedanlığı dönemindeki Çin ile İran arasındaki en yakın ilişkinin kanıtlarıdır. Bu dönemde, Timur Hanedanlığı'nın birçok resmi, Çin resim sanatı tarafından kopyalandı. Bu kopyalanan tablolara İslam resim sanatı tarihinde "Timur Okulu" adı verilmiştir. İranlı ressam, Timur Okulu'nun kurucusunun Ustadi Gung adlı biri olduğuna ve onun bir dilsiz olduğuna inanıyorlardı. Adı, Çinlilerin ismine çok benziyordu, ancak Farsça bilmediği için muhtemelen dilsiz olarak kabul edildi. Onun hakkında az bir bilgi vardır ve öğrencilerinden biri Buhara'da çok ünlü bir alim olan Ustadi Jahangir (Buharalı Üstad Cihangir) idi.³²

Ming Hanedanlığı ile Safevi Hanedanlığı arasındaki etkileşimler hakkında çok az bilgi vardı, ancak Safevi Hanedanlığı hükümdarı Şah Abbas'ın yönettiği İsfahan şehri, Ming Hanedanlığı'nın sosyal atmosferinden derinden etkilenmişti. Örneğin, kıyafetler açısından, üst sınıftan kadınlar Ming Hanedanı kadınlarını taklit etti; resim açısından, yerel ressam Song ve Yuan Hanedanları eserlerini kopyaladı.³³ Kitabın temaları çiçekler ve kuşlardan alimler ve hizmetçilere kadar uzanıyordu.

30 F.R. Martin: 8. ve 18. yüzyılda İran, Hindistan ve Türkiye Minyatür Resimi ve Ressamları, Cilt. 1, Londra, 1912, s. 6.

31 F.R. Martin: Sultan Ahmad Jalair'in Şiirlerinin El Yazmalarında Timur Dönemi Minyatürleri, Viyana, 1926, s. 19.

32 F.R. Martin: 8. ve 18. yüzyılda İran, Hindistan ve Türkiye Minyatür Resimi ve Ressamları, Cilt. 1, Londra, 1912, s. 28.

33 E. Blochet: 12. ve 17. yüzyıllarda İslam Resim Sanatı. Orijinali Fransızca'dır. Cicely M. Banyon'un İngilizce çevirisi: İslam Ressamlığı, 12.-17. yüzyıl, Londra, s. 62-63.

Sonuç Yerine

Neolitik Çağ'dan önce insanlık, yaşamını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu maddeleri üretmek için çok uzun saatler boyunca çalışıyordu. İnsanların avlanma yoluyla veya toplama yoluyla doğadan elde edebileceği her türlü gıda, insanların üremesi için yeterliydi. Kendi içlerinde veya dünyanın yaşam bölgelerinde farklılıklar olsa da onların üretim biçimleri ve yaşam tarzları açısından aralarında çok fazla bir fark olmadığını söyleyebiliriz. Zamanın ilerleyişiyle, insanın üretim tarzı muazzam değişikliklerden geçti. İnsanlar, bol yağışlı ve elverişli iklime sahip bölgelerde gelişerek toplayıcılıktan tarım aşamasına geçtiler, bu arada avlanmayı geride bırakıp daha az yağış alan bozkırlık bölgelerde hayvancılık yapmaya başladılar.

Tarım halkları ve göçebe halklar arasındaki ilişkilerin ve mücadelelerin tarihi, Avrasya'daki başlıca ülkelerin tarihinde yerini alır. Avrasya'nın bozkırlarındaki göçebe insanlar, Avrasya kıtasının tarihine sadece katkıda bulunmadılar, aynı zamanda Doğu ve Batı arasındaki kültürel alışverişlerde aracı rolünü oynadılar. Bozkır İpek Yolu, çağdaş ulaştırma ve taşıma hatları ortaya çıkmadan önce Doğu ve Batı arasındaki uluslar arasındaki ilişkiler için ana kanallardan biriydi. Bugün Çin, benzeri görülmemiş bir ulusal uyum dönemine girmiştir. Şu anda, göçebe ve yerleşik tarımla uğraşan halklar arasındaki tarihsel olarak tekrarlanan çatışmalar artık yoktur ve hem İç Moğolistan'ın bozkırlarında hem de Tianshan bölgesinde yaşayan ulusların büyük bir kısmı Çin halkının büyük ailesinin eşit üyeleri haline gelmişlerdir. Bozkır göçebelerinin geleneksel besini olan süt ürünleri, ülkenin her yerindeki şehir ve kırsal kesimlerdeki halk arasında sevilen bir besin olmuştur. Bozkır insanların ürettiği hayvansal ürünler olan deri ve kürk, Çin'in sayısız etnik halkının giydiği kostümlerin yapımında kullanılan başlıca hammaddeler oldu. Hem Han ulusunun çayı, sebzeleri ve meyveleri hem de Çin topraklarının sanayi ürünleri bozkır insanların yaşamlarını büyük ölçüde zenginleştirmiştir. Kuzeybatı sınır

bölgelerine göç eden ve yerel azınlık uluslarla birlikte sınır bölgelerini oluşturan Han halkından çok sayıda insan vardı.

1990'lardan bu yana, uluslararası durum bir dizi radikal değişim geçirmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, eski Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Orta Asya cumhuriyetlerinin bazıları bağımsız ülkeler haline geldi ve Çin ile ilişkileri hızla gelişti. Ayrıca, Moğolistan Cumhuriyeti de ülkemizin dostane bir komşusu oldu. 1950'lerde inşa edilen İç Moğolistan demiryolları yeniden canlandırılıp yeni Bozkır İpek Yolu'nun doğu hattına uzatıldı. Ayrıca, Kazakistan demiryolu ağına bağlı olan ve yeni İpek Yolu'nun bir parçası haline gelen Lanxin Demiryolu'nun (Lanzhou-Şincan Demiryolu) batıya doğru uzatılması projesi tamamlandı.

Bozkır İpek Yolu, tarih boyunca Asya halkına fayda sağlamıştır ve bugün hala bir anlamı vardır ve gelecekte de olacaktır. Yeni bir yüzyıla girdik ve dünya gelecekte değişecek. Çin birkaç on yıllık dönem içinde dünyanın önde gelen sanayi güçlerinden biri olacak ve Çin'in dünya siyaseti üzerindeki etkisi çarpıcı biçimde değişecek. Moğolistan ve eski Sovyetler Birliği'ndeki Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan dahil İpek Yolu boyunca birkaç Orta Asya cumhuriyetinin ortak bir özelliği var: küçük bir nüfusa ve bol kaynaklara sahip geniş bir bölge. Ancak, bu ülkelerin hepsi dünyanın önde gelen endüstrisinin merkezinden uzaklar ve kendi deniz limanlarına sahip değiller. Yeni yüzyılda Çin ile yeni bir ilişki kuracaklar. Yani, Çin endüstriyel ürünlerinin ana tedarikçisi olacak ve ülkemiz de tarım, hayvancılık ve madencilikğin temel ürünlerinin ana pazarı olacak. Böylece yeni Bozkır İpek Yolu ülkemizle bu komşular arasında bir bağlantı haline gelecek ve çocuklarımıza ve torunlarımıza fayda sağlamaya devam edecektir.

BAŞLIK II

DENİZ İPEK YOLU

Giriş

Bugün, dünyadaki eğitimli insanların çoğu “İpek Yolu” kavramına aşinadır. “İpek Yolları Hikayeleri” (Sanjiva Wijesinha tarafından yazılan İpek Yolu Hikayeleri kitabı, Sri Lanka, 1991) isimli kitabın İngilizce baskısında Vijay Sinha adlı bir çocuk yazara şu soruyu sorar: “İpek yolu baştan sona ipekle mi döşeli?” Görünüşte basit olan bu soruya cevap vermek için ipek üretiminin gelişimiyle birlikte ipeğin Batı’ya kadar uzanan dağıtım ağına kısa bir bakış atmamız gerekiyor.

Çin Orta Ovalar Bölgesinin¹ en eski sakinleri yabani kınkanatlı böceklerin yaşamları boyunca koza örebildiklerini keşfettiler. Bu kozalardan elde edilen ipek tekstil üretiminde hammadde olarak kullanılabilirdi. Halk, bu nedenle, ipek böceği olarak tanınan böcekleri evcilleştirmeye başladı. Eski Çin yazılı kaynaklarına göre Çin ulusunun efsanevi atası Leizu’nun bizzat kendisi ipekçiliğe başlamış ve halka ipek böceği üretme yöntemleri öğretmişti. Yeni ortaya çıkan gerçekler halkın muhtemelen ipekçilik teknolojisi konusunda eğitildiğini gösteriyordu, fakat ipekçilik çok sayıda kişi tarafından bulunmuş ve zamanla geliştirilmişti. 1926’da arkeologlar Çin’in Shanxi ilinin Xia ilçesinde, Batı Yin Köyü’nün kireçli sırtlarındaki Neolitik sit alanında kozaları kesmek için kullanılan bir bıçak buldular; bu bıçak Neolitik çağda ipek böceğinin varlığını gösteriyordu. Jiangnan’ın eski sakinleri yaklaşık 5000 yıl önce ipekçiliğe başlamıştı, Zhejiang kenti yakınlarındaki Wuxing Qianshan sit alanında toprak altından çıkarılan küçük bir ipek kumaş parçası bunu ispat edebilir.

Çin’in ipekli ürünleri- hafif ve renkli- ülke dışında uzun süre beğenildi ve Avrupa gibi uzak yerlere kadar ticareti yapıldı. Yunanlılar Çin’e “ipek ülkesi” anlamına gelen “Seres” diyorlardı. Yunan uygarlığından sonra yükselen Roma uygarlığı da ipeğe “Seres ülkesinin kumaşı” veya “Seres ülkesinin ipliği” dedi. 19. yüzyılda, Alman tarihsel coğrafyacı Ferdinand von Richthofen (1833-1905) Doğudan Uzak Batıya

1 Orta Ovalar Bölgesi Çin medeniyetinin ilk doğduğu bölgelerin adıdır ve kabaca bugünkü Çin’in Shaanxi, Shanxi, Henan ve Hebei eyaletlerinin bulunduğu bölgedir.

kadar uzanan güzergaha "İpek Yolu" (die Seiden strasse) denilmesini önerdi. Bu günümüzde de kullanılmaktadır ve zamanla Doğu ile Batı arasındaki eski kültür alışverişi ile aynı anlama gelmiştir.

I. Deniz İpek Yoluna Kısa Bir Bakış

Çin İpek Yolu'nun başlangıç ülkesidir. Çin Akdeniz ile Kızıldeniz arasında bulunan dar kıstak ile Afrika'ya bağlanan Avrasya kıtasının doğusunda yer alır. Avrasya ile Afrika'ya eski kıta denir çünkü bu kıtalar insan uygarlığının ilk beşikleridir. M.Ö. 5000'den M.Ö. 3000'e kadar eski kıtanın çeşitli bölgelerinde birbirinden bağımsız uygarlık merkezleri ortaya çıkmıştır: Afrika'nın kuzeyindeki Nil havzasının orta ve aşağı kısımlarındaki eski Mısır uygarlığı, Fırat ile Dicle nehirleri arasındaki Mezopotamya uygarlığı, Pakistan'daki İndüs Nehri havzasının orta kısmındaki İndüs Vadisi (Harappa) uygarlığı, Sarı Irmak ile Yangtze Nehri boylarındaki eski uygarlık. Bu eski uygarlıkların ortasında birbirleriyle bazı bağlantıları olan insan topluluklarının yaşadığı küçük noktalar vardı. Dolayısıyla bu uygarlıklar bağımsız olarak geliştiler, fakat aynı zamanda doğrudan veya dolaylı olarak birbirlerine bazı şeyler öğrettiler. Çin'in doğusunda ve güneyinde bulunan Pasifik Okyanusu uygarlıklarından söz edecek olursak Çin'den başka önemli uygarlık merkezi yoktu.

İpek Yolu ilişkisi farklı uygarlıklar arasındaki karşılıklı çekimle ortaya çıkmıştır. Çin uygarlığı Sarı Irmak ve Yangtze Nehri havzaları boylarında başlarken diğer uygarlıklar dağlarda, çöllerde, büyük nehirlerde ve denizde oluşmuştur. Aralarındaki mesafe çok fazlaydı, birbirleri arasında yolculuklar zordu. Diğer uygarlıklara olan mesafeler diğer üç uygarlık merkezi arasındaki mesafelerden çok daha fazlaydı. Buna karşılık Pakistan bölgesindeki İndüs uygarlığı deniz yoluyla İran Körfezi'ne (Basra Körfezi'ne) çok yakındı, bu nedenle eski Mezopotamya uygarlığı ile uzun kültürel ilişkisi olmuştur. Mezopotamya ile Mısır birbirlerine yakındı, bu nedenle bu iki uygarlık arasında çok sıkı bir ilişki vardı.

Asya kıtası doğu, güney ve kuzeyden denizlerle kuşatılmıştır. Doğu'da Pasifik Okyanusu, güneyde Hint Okyanusu çok geniş alanlara yayılmışken kuzeyde Kuzey Buz Denizi vardır. Kuzey Buz Denizi Sarı Irmak ile Yangtze Nehri'ne oldukça uzaktır ve yılın çoğu kısmında donmuş durumda olması buraya deniz yolculuğu yapmayı zorlaştırır. Bundan dolayı, Pasifik Okyanusu ve Hint Okyanusu Asya'nın eski sakinleri için temel deniz yolu güzergahları olarak kalmıştır.

Eski Çin'in doğu kısmında Pasifik Okyanusu ile bağlantılı denizler vardır: Japon Denizi, Bohai Denizi, Sarı Deniz, Doğu Çin Denizi ve Güney Çin Denizi. Çin'in iç kısmından gelerek bu denizlere dökülen Heilongjiang Nehri, Liao Nehri, Sarı Irmak, Huai Nehri, Yangtze Nehri, İnci Nehri, Lancang Nehri ve Nu Nehri iç bölgelerde yaşayan Çin halkı için bu nehirler boyunca yaşayan komşuları ile etkileşim içinde olmayı sağlayan doğal deniz taşımacılığı kanalları olmuştur.

Coğrafi olarak Çin Avrasya'nın yalıtılmış bir bölgesi olabilirdi, fakat küçük toplumlardan oluşan eski uygarlıklar arasındaki karşılıklı ilişkiler sayesinde Doğu ile Batı arasında doğrudan karşılıklı alışverişler çok önceden başladı. Çinliler batıda zengin bir uygarlığın var olduğunu zaten biliyorlardı; batının ana kraliçesi efsanesi diğer batı uygarlıklarını görme arzusunu simgeler. Bu nedenle uzaklığa rağmen, insan toplumları zorlukların üstesinden gelerek birbirleriyle iletişime geçmek için riskler almışlardır.

Doğu Asya kıtası yakınlarında okyanus boyunca Japonya, Filipinler, Endonezya ve diğerleri gibi binlerce ada vardır. Orta Çağ'dan önce Güneydoğu Asya'daki adalar Çinliler tarafından barbarların yaşadığı bölgeler olarak görülüyordu. İlginç bir şekilde, bu bölge Batı Pasifik ve Kuzey Hint Okyanusu'ndaki denizcilik faaliyetleri için eski insanların doğal tutunma noktasıdır. Denizcilik teknolojisindeki gelişmeler sonrasında adalar arasında denizcilik faaliyetlerinde bulunmak için bu adalar rotayı belirlemede önemli işaret yerleri oldular ve sefer için gerekli ikmali yapmak için yedek istasyon olarak kullanıldılar. Batı Pasifik ve Hint Okyanusu'nda bulunan binlerce ada insanların gelişmemiş teknolojiyle bile başarılı bir şekilde deniz yolculuğu yapmalarını mümkün kılmıştır. Eski Çinli denizciler denizcilik faaliyetlerinde rotaları belirlemek için coğrafi koordinat olarak yoğunlukla adaları kullanmışlardır.

Tarih öncesi çağlarda, Çin'in kıyı yerleşimleri kıyından uzaktaki adalara ve Güneydoğu Asya'ya kadar ulaşmıştı. Çin'in doğu kıyıları güneyden kuzeye uzanır, bundan dolayı Çinli denizciler doğuya yapılan deniz yolculuğunun Japonya'ya ve güneye yapılan yolculuğun Güneydoğu Asya'ya götüreceğini biliyorlardı. Doğu Çin'in kıyı bölgelerinde yaşayan insanlar Sarı Deniz'i kullanarak Japonlarla ve Kuzey Korelilerle çok sıkı ilişkiler içinde olmuşlardı. Güney Çin kıyılarında yaşayanların da Güneydoğu Asya ile yakın ilişkileri olmuştur.

Geç Tang Hanedanlığı dönemine doğru, Güneydoğu Asya'dan Hint Okyanusu'na kadar Çin'in elinde bulunan adalar Çinliler tarafından "doğu" ve "batı" olarak bölündü. Eski çağ tarihinde "doğu" ve "batı"nın birçok tanımı veya açıklaması vardır, ayrıca çağdaş bilim insanları da "doğu" ve "batı" coğrafi kavramları üzerine derinlemesine araştırmalar yapmışlar fakat bunlardan hiçbiri bu bölünmeyi tam olarak anlayamamışlardır. Eski Çinli denizciler için Güneydoğu Asya'ya giden iki ana rota vardı; bunlardan biri Çin'in Fujian ve Guangdong kentlerinin kıyılarındaki limanlardan yola çıkarak Tayvan veya Luzon'a (*Filipinler*) doğru Doğu Çin Denizi'ni geçen ve Filipinler boyunca güneye giderek Borneo denilen adaya varan rotadır. Batı Pasifik Adaları kıyılarını takip eden bu rotanın geçtiği bölgelere "doğu" deniyordu. Başlangıç noktası Çin kıyıları olan diğer rota, Çin topraklarının güney kıyılarını izleyerek Hindîçin Yarımadası'nın bir ucundan diğer ucuna giden rotadır. Bu rotayı takip ederek geçilen bölgelere "batı" deniyordu. Doğu ile batıyı ayıran hat Güney

Çin Denizi'dir. Bu nedenle, "doğu" ve "batı" esasen Çin topraklarından uzak olmayan Güney Çin Denizi bölgesini işaret etmektedir.

Güneydoğu Asya'da bulunan başlıca adalardan biri üzerinde daha çok Malayların (Malezyalıların) ve diğer yerli halkların yaşamış olduğu "Kunlun" adasıdır. İlk çağda, bu insanlar denizcilik sanatında mükemmelleşmişlerdi. Malaylar (Malezyalılar), Hint Yarımadası ve Afrika kıtasının doğusu arasında kültürel irtibat vardı. Çinlilerin Hindistan'a seyahati bu insanların yardımı ile gerçekleşmiştir. Daha önce bahsedildiği gibi, Hint Yarımadası ve İran Körfezi'nin geleneksel denizyolu bağlantıları vardı, dolayısıyla Çin ile Batı Asya arasındaki denizyolu keşif gezilerine Hindistan ve Batı Asya arasındaki ilişkinin de bir yardımı olabilir. İlk çağlarda birkaç uzun rota olmasına rağmen başlıca deniz yolculuğu biçimi kılavuz kullanmaktı. Denizcilik teknolojisinin gelişmesiyle birlikte gittikçe daha uzun ve kılavuz kullanmadan veya doğrudan deniz yolculuğu girildi.

Karadan gitmek Çin ile Batı arasında ana ulaşım kanalıydı. At ve deve kullanmak başlıca nakliye şekliydi. Canlı hayvan kullanmak yüklenen mal miktarını kısıtlıyor ve maliyeti artırıyordu. Buna ek olarak, doğal koşullar sertti ve yolculuğun güvenliği büyük bir sorundu. Bu yüzden denizcilik teknolojisi geliştiği zaman deniz Batı ile Doğu arasında daha çok tercih edilen bir ulaşım kanalı oldu. 15. yüzyıldaki büyük coğrafi keşiflerden sonra deniz giderek karanın yerini aldı.

Deniz İpek Yolu eski toplumlar için dostane mal alışverişi için ana yol olmuştur. Tang Hanedanlığı'ndan önce, ipek ve altın Çin için başlıca denizaşırı ihracat malları olmuştur; bu durum *Han Coğrafyası Tarihi*'nde "altın ve diğer değerli nesnelerin gitmesini kabul etme" olarak adlandırılır.

Çin ipeğinin kalitesinin iyi olması ve fiyatının yüksekliği Batı'daki insanlar için kolayca bulunup satın alınmasını zorlaştırmıştır. Yıllarca yapılan araştırmadan sonra Doğu Roma İmparatorluğu (*Bizans*) nihayet ipek üretim sürecini öğrenip Doğu Roma'da ipek sanayiini başlatmıştır. Çin Tang Hanedanlığı zamanında ipek ana vergi kalemlerinden biriydi; hazine gelirini garanti altına almak için, Tang İmparatoru Dezong'un hükümdarlık döneminin 1. yılında, piyasada her türlü sırmalı kumaşların ve ipeğin ticareti yasaklandı.²

Changsha'nın (bugünkü Xian) fırınlanmış porseleni, Güney Çin'in soluk yeşil renkli porseleni, Kuzey Çin'in Sancai porseleni, Xingzhou (Xingyou) beyaz porselen eşyası üretimi tam da bu zamanda hızla gelişti. Bu iyi porselenler denizaşırı pazarlarda kolayca talep gördü. Porselen ipekten farklıdır; taşınması zordur ve kolayca kırılır, bu yüzden deniz nakliyesi bu mallar için en çok tercih edilen ticaret yolu olmuştur. Porselen çok geçmeden Çin'in ana ihracat ürünlerinden biri olmuştur. Son birkaç on yılda, Tang hanedanı döneminden kalma seramik parçaları arkeologlar

2 Ming Hanedanı Tarihi, Cilt. 4 B, s. 999.

tarafından şu bölgelerde bulunmuştur: Japonya'nın doğusunda, Borneo'nun güney-doğusundaki Brunei ve Sarawak'ın güneyinde, Kahire'deki Fustad'ın batısında ve Doğu Afrika'da 70'den fazla arkeolojik alanda. Çin porseleni deniz aşırı limanlara varduktan sonra yerel tüccarlar tarafından çeşitli dağıtım kanalları vasıtasıyla hızla diğer bölgelere taşınıyordu. Bu eğilim Song Hanedanlığı'ndan sonra büyük miktarda Çin porseleninin ihraç edilmesiyle birlikte artmaya devam etti. Denizaşırı birçok farklı yerde Song, Yuan, Ming ve Qing Hanedanlık dönemlerinden kalma büyük miktarlarda porselen bulunmuştur. Çin porseleninin dünya çapındaki satış ağı yaklaşık bin yıldır vardır. İyi kaliteli ürünler deniz aşırı seramiğin gelişmesini doğrudan etkilemiş ve Çin porseleni işinin bol kazançlı bir iş olmasına çalışmıştır, bu durum üzerine deniz aşırı ülkeler giderek bu ürünleri seramik kalite standartları çıkartmasının belirleyicisi olarak gördü ve bunun sonucunda çok sayıda taklit ürün ortaya çıktı. Tayland'da "Tay uçuk yeşili" bir porselen üretildi; bu porselen Çin fırınlanmış porselenine benziyordu fakat biraz daha pütürlüydü. Batı Asya ülkelerinin yıllarca süren porselen üretme çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Halkın Çin mavi-beyaz porselenine olan psikolojik talebini karşılamak amacıyla Çin mavi-beyaz porselenini taklit eden büyük miktarda alt sırlama yapılmış mavi-beyaz çömlek üretilmişti. Almanya nihayet yeni çağda porselen üretiminin sırrını bulmasına rağmen eski Çin porseleni hala yabancı ülkelerde değerli ürünler olarak görülür.

Büyük coğrafi keşiflerden sonra çok sayıda Avrupalı Doğu'ya geldi. İpek ve porselen ticaretinin yanında Çin çay içme kültürü de ihracat değeri buldu. Çay içme modası Birleşik Krallık'ta hızla yayıldı ve çok geçmeden bu ülke en büyük çay ithalatçısı oldu. İngilizler ticaret açığını azaltmak için İngiliz sömürgesi olan Hindistan'da çay tarımını başlattılar. Yıllar geçtikçe yerel çay üretiminin hızla artmasıyla birlikte Hindistan ve Sri Lanka bu içeceğin önde gelen küresel ihracatçıları oldular.

Ticaretin iki yönü vardır. Çin'in denizaşırı piyasalara pazarlanan geleneksel ihracat mallarına karşılık yabancı ülkelerdeki bazı mallar Çin'e geldi ve gelen malların arasında baharatlar başlıca mallardı. Denizaşırı ülkelere baharat girişinin uzun bir tarihi vardır; Han Hanedanlığı zamanında literatürde sığla yağından bahsedilmiştir. Rinan İlçesi ve Hindistan'da bulunan sığla ağacı, Kabil'in lalesi, İran'daki Parthia'nın sığla yağı, Yakın Doğu'nun damla sakızı Kuzey ve Güney Hanedanlıkları zamanında dünyanın çeşitli yerlerinden Çin'e taşındı. Baharatın artan ithalat miktarı onu lüks mal olmaktan çıkarıp günlük tüketilen ürün haline getirdi. Song Hanedanlığı zamanında baharattan alınan vergi tek başına toplam gelirin %10'una tekabül ediyordu. Kuşkusuz, baharatın yanında tekstil, ilaç, cam, altın ve gümüş de Çin tarafından ithal edildi.

Eski kıtadaki halklar İpek Yolu aracılığıyla sadece maddi kültür alışverişinde bulunmamışlar dinsel etkileşim içinde de olmuşlardı. Bunun sonucunda Hindistan'daki Budizm, Batı Asya'daki Maniheizm (*Manicilik*), Yahudilik ve İslam, Katoliklik ve Hristiyanlık Çin'e yayıldı. Hindistan'ın dilbilimi ve Hint ve Arap astronomi bilimi Çin'de büyük etki yapmıştır. 2000 yıldan fazla bir süre içinde Çin kültürü kuzeyde Japonya'ya ve güneyde Vietnam'ı içine alan etki alanıyla Doğu Asya'da güçlü bir canlı kültürel çevre oluşturdu; Çin'in denizci pusulası, resim sanatı, tarih bilgisi, kağıt parası gibi şeylerin tümü eski kıtadaki ülkelere yayıldı.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Batı sömürgeciliğinden önce İpek Yolu Doğu ile Batı arasındaki kültür alışverişlerinin ana kanalı işlevini görmüştür. Haçlıların ve Moğolların uzak yerleri fethetmesinin yanında Doğu ile Batı arasındaki deniz yolu esasen bir barış yoluydu. Tarihte yıllarca süren karşılıklı değişimler eski kıtadaki Çinliler ile diğer halkların bu değişimlerden önemli ölçüde yararlandıklarını kanıtlamıştır. Bu tarihin araştırılması ve gözden geçirilmesi sadece insanların Çin uygarlığı ve kültürünün zengin geçmişi ve parlak geleceği hakkında eğitilmesine yararı olmaz, fakat aynı zamanda küresel insan toplumu içerisinde karşılıklı anlayışın güçlendirilmesine ve insanlığın ilerlemesine ve dünya barışının desteklenmesine yardımcı olur.

UNESCO 1987'den itibaren 1997'ye kadar sürecek "İpek Yollarının Bütünsel Araştırması: Diyalogun Yolları" denilen bir on yıllık plan uygulaması planladı. Bu planın oluşturulması esnasında resmi adı tartışılırken bazı bilim insanları baharat, porselen ve diğer nesnelerin eski Doğu ile Batı arasındaki deniz ticaret yollarında büyük partiler halinde ticari malları oluşturduklarını, böylece Doğu ile Batı arasındaki deniz ticaret yoluna "baharat yolu" veya "porselen yolu" denilmesi gerektiği önerisinde bulundular.

Fakat diğer bilim insanları mal alış-verişinin yanı sıra Budizm, Zerdüştlük, Nesturilik'i ("*Cihai*" bölgesinde Nesturilik'e Daqin diyorlardı, fakat Batılı tarihçiler buna "*Nesturi Hristiyanlık*" dedikleri için bu kitapta biz de Nesturi diyeceğiz.") içeren kültür alışverişinin de olduğunu savundular. İslam dininin yayılması ve Çin'in kağıt yapımı teknolojisi, matbaacılık ve pusula ile barut kullanılan silahların batıya geçmesi de kültürel alışverişlerin tamamlayıcı parçalarıdır. Projenin adının "baharat yolu" veya "porselen yolu" olarak değiştirilmesi bizzat projenin anlamı daraltabilir. Sadece "İpek Yolu" adı Doğu ile Batı arasındaki hem maddi ve hem de kültürel alışverişlerin zengin içeriğini kapsamaktadır. Bu ad dünya çapında bilim insanları tarafından yaygın bir şekilde onaylanmasıyla en sonunda UNESCO tarafından benimsenip projenin resmi adı olmuştur. Bu proje çok sayıda ülkenin hükümetlerinden ve sivil toplum örgütlerinden olumlu tepki almıştır.

Çin Hükümeti'nin onayı ile özellikle İtalya, Venedik ile Guangzhou arasındaki güzergah üzerinde çalışma yapan Çinli bir uzman olarak Deniz İpek Yolu araştırma faaliyetlerine katıldım. Faaliyetlere katılmak için 20 Ekim 1990'da Pekin'den yola çıktım, 9 Şubat 1991'de Guangzhou'ya geldim ve oradan Quanzhou, Fujian'a hareket ettim. 21,000 km'den fazla süren yolculuk yaklaşık dört ay sürdü. Araştırmanın ikinci aşamasında Umman, Muskat'tan başlayarak Sri Lanka, Colombo kentine gittim. Colombo'dan Hindistan Madras'a kadar bilimsel iletişim komisyonu başkan vekili seçildim; ayrıca komisyon başkanı görevini yaptım. Birçok ülkeden farklı bilim insanları ile üç aydan fazla bir süre bir arada oldum ve 10'dan fazla ülkeyi ziyaret ettim.

Araştırmalarım sırasında Çin uygarlığının gerçekten de görkemli tarihi ve muhteşem kültürü olan eski bir uygarlık olduğuna daha fazla ikna oldum. Dünyanın diğer ülkeleri arasında Çin'in öne çıkan bir kültürü ve uygarlığı vardır ve etkisini Deniz İpek Yolu boyunca yaymıştır. Dünyada Çin gibi böylesine zengin yazılı kültürel ve uygarlık kalıtı zengin materyalleri muhafaza eden başka ülke yoktur, eski Çin kitapları geçip gittiğimiz tüm ülkeleri ve bölgeleri kaydetmiştir. Bu durum dünyanın her tarafından, gelişmiş ülkelerden veya Üçüncü Dünya ülkelerinden, önde gelen bilim insanlarını etkilemiş ve bu bilim insanları atalarımızın yarattığı muhteşem kültüre olan derin hayranlıklarını ifade etmişlerdir. Sri Lanka'dan doğuya doğru giderken, özellikle Güneydoğu Asya'da, Tang Hanedanı, Beş Hanedanlık dönemi, Song Hanedanı, Yuan Hanedanı, Ming Hanedanı ve Qing Hanedanı gibi eski Çin hanedanları dünyanın her tarafından bilim insanlarından övgü almıştır. Bu bilim insanlarının çoğu Çin dili hakkında az şey bilmesine rağmen, Çin'in "Genç İmparator" veya "Kangxi İmparator" gibi hükümdarlık unvanlarına aşinadır. Bu nedenle, Çin tarihini ve kültürünü anlamayanların İpek Yolunu kapsamlı bir biçimde araştırmaları veya Asya tarihi, özellikle Hindistan ve Güneydoğu Asya tarihi üzerinde çalışma yapmada zorluklar yaşayabileceklerini söyleyebiliriz.

Gezdiğimiz tüm ülkelerde eski Çin seramikleri her yerde görülebiliyordu. Yüzyıllar boyunca Çin porselen teknolojisini geliştirdi. Çin porseleni dünyanın pek çok ülkesinde yaygınlaştı ve Çin'in ihracatında büyük partiler halinde satışı yapılan ana ticari mal oldu. Bu durum bazı bilim insanları tarafından yapılan şaka yollu açıklamalara neden olmuştur: "eski Çin uçuk yeşil porseleni ve mavi beyaz porseleni en iyi kaliteye fakat en düşük fiyata sahipti! Çin porseleninin o eski zamanlarda gördüğü rağbet bugünkü Japon Sanyo ve Toshiba marka ev aletlerinin gördüğü rağbete benziyordu". Çin eski dünyada çok önemli bir rol oynamıştır ve Çin tarihindeki ana olayların çoğu o zamanki dünya tarihini etkileyen önemli etmenler olmuştur. Araştırma gezisi esnasında Çin'in araştırma sürecinin parçası olan 16 oturumun hepsine dahil edildiğini gördüm. Mısır sınırından çıktıktan sonra gezi boyunca, tartışmalar yabancı akademik çevrelerce "Amiral Zheng" olarak bilinen Zheng He'ye odaklandı.

II. Çin Tarihi Kayıtlarındaki Denizaşırı "Barbarlar" İle İlgili Anlatımlar

Çin'in denizaşırı halklar ile ilgili araştırmalarının uzun bir tarihi vardır. Dünyadaki en eski tarihi kayıtlar Çin'dedir. Çin tarihi kayıtlarında Deniz İpek Yolu tarihi ile ilgili çok kayıt vardır. "Yıllık kayıtların tutulduğu Bambu Defterlerde" Xia Hanedanı İmparatoru Mang'in Juiyi'ye denizdeki büyük balıkları tutmasını emrettiği kayda geçilmiştir. "Şarkıların Tarihi"nin bir bölümü olan "Shang Şarkısı"ndaki "xiang shi lie lie, hai wai you jie" gibi Çince sözcükler Xia Hanedanlığı tüccarlarının etkisinin Bohai Denizi ve Sarı Deniz'in ötesine kadar ulaştığını gösterir. Denizaşırı halkların düzenli ve ayrıntılı kayıtları ilk olarak Han Hanedanlığı'nda görülmüştür. Eski Çinliler dünyayı çeşitli devletlere bölmüşlerdi ve bu bölünme dünyanın yuvarlak olduğu teorisine dayanmıyordu. Geleneksel olarak Çin halkı denizaşırı ulusları yaşadıkları bölgelere göre adlandırıyorlardı. Kore ve Japonya dahil Çin'in doğusunda yaşayan halka "Dongyi"; Güneydoğu Asya halkına genellikle "Nanman"; Hindistan ve Pakistan alt kıtası halkına "Tianzhu" veya "Yindu"; İran Körfezi, Arap Yarımadası ve Doğu Afrika halkına "Dashi" ve Akdeniz'in kıyı bölgelerindeki halka "Daqin", "Xiyu", "Dashi" ve "Uyghur" deniyordu. Bu eski Çin adlandırması kaba deniz rotalarına dayanıyordu ve Batı sömürgeciliği Çin kıyılarına ulaşana kadar kullanıldı.

Çin'in ilk hanedanlığa ait biyografik tarih kitabı olan *Han Tarihi*'nin *Dilizhi*: *Yuedi* bölümünün son paragrafında Han İmparatorluğu'nun güney kıyılarından Hint Okyanusu'na gidiş deniz rotası kaydedilmiştir: "rinan" (şimdiki *Vietnam*'ın *Quang Ti bölgesi*) "zhang sai", "Xuwen" (şimdiki *Guangdong eyaletinin Xuwen idari bölgesi*) ve "Hepu" (şimdiki *Guangxi eyaletinin Hepu idari bölgesi*)'dan yola çıkan gemiler Güneydoğu Asya denizlerinden geçerek Tang Hanedanlığı zamanında "jian zhi bu luo" denilen "Huangzhi" (şimdiki *Hindistan*'ın *Madras kenti*) ve "ji cheng bu guo" (şimdiki *Sri Lanka*)'ya vardılar. Bu Çin ile Güneydoğu Asya ve Güney Asya arasındaki deniz yolu hattının en eski düzenli kayıdıdır. Han Hanedanlığı tercümanları seyahatler esnasında dilleri tercüme etmenin üstesinden sorunsuz bir biçimde geliyorlardı. Hint Okyanusu'nun doğu bölgelerinin geleneksel ticaret dilleri Hindistan'ın eski Tamil dili (*Dravid dil ailesi kökenli*) ve Güney Asya'nın Bahasu Melayu Kuno (*Malay dili*) idi. Büyük olasılıkla Han Hanedanlığı tercümanları her iki dili de iyi biliyorlardı.

Eski Çinliler Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz kıyılarının doğu bölgelerine "Lixuan", "Daqin", "Haixi" ve "Folin" diyorlardı. "Lixuan" ismi ilk önce *Sima Qian* tarafından yazılan "*Büyük Tarihçinin Kayıtları*" kitabının "Dayuan ile ilgili Bilimsel İnceleme" bölümünde görülmüştür. "Lixuan" bugünkü Mısır'ın *İskenderiye Limanı*'dır. *Sima Qian*'ın kayıtlarına göre Batı Han Hanedanlığı'nın elçisi "Lixuan"ı

ziyaret etmiştir. “Lixuan’ın akrobatları Han Hanedanlığı’na Part (İran) ülkesi üzerinden giriş yapmışlardır. Tang Hanedanlığı yazarlarından Du You *Tong Dian*” adlı kitabının *Bian Fang Niu* bölümünde “Lixuan” halkının görünüşünü çatık kaşlı, dik burunlu ve saçlar yanlara serbest bırakılmış olarak tarif etmiştir. “Ailisan” “Lixuan”ın transliterasyonudur. *Milindapanha* kitabında Baktriya Kralı Milinda’nın “Daqin”de (Roma İmparatorluğu’nda) “Ailisan” denilen yerde, yani bugünkü Mısır’ın İskenderiye kentinde, doğmuş olduğu anlatılmaktadır.

“Daqin” (Roma İmparatorluğu) Kızıl Denizin veya Akdeniz’in batısındaydı bu nedenle ona tam olarak deniz kıyısında ve batıda yer alan ülke anlamına gelen “Haixiguo” deniliyordu. Doğu Han Hanedanlığı halkı İran-Kızıldeniz deniz rotasını zaten biliyordu. Ban Chao, Batı Bölgelerini yönetirken, M.S. 97’de elçisi Gan Ying’i “Daqin”e göndermişti. Gan Ying ancak “Tiaozi”ye kadar gidebilmişti çünkü Part Krallığı denizcileri onu denizi geçmenin tehlikeleri konusunda ısrarla uyar-mışlardı, bu deniz İran Körfeziydi. İran Körfezi ile Mısır arasında Kızıldeniz’in ku-zey ucuna ulaşan bir deniz rotası vardı. “Daqin” ile Han Hanedanlığı arasındaki alış-veriştin *Geç Han Dönemi Tarihi*’nin bir bölümü olan “Batı Bölgeleri”nde söz edilmiştir. “Daqin”in tacirleri Han Hanedanlığı’nın tacirleri ile doğrudan ticaret yapmayı umuyorlardı, fakat İranlı tacirler aracı tacirler olarak Çin’den Avrupa’ya olan ipek ticaretindeki tekel konumlarını kaybetme riski konusunda endişe duyuyorlardı. *Güneyli ve Güneybatılı Barbarların Biyografileri* kitabında M.S. 120’de “Daqin”den gelenlerin “Danguo” (bugünkü Myanmar) üzerinden Çin Han ülkesine ulaştığından söz edilmiştir. Bu kitapta, ayrıca “Daqin” kralı Marcus Aurelius Antoninus’un M.S. 166’da Han’a hediyeler sunmak için “Rinan” yoluyla elçi gönderdiğinden de bahsedilmiştir. Tarihi kayıtlar Romalı tacirlerin İran, Hindistan ve Güneydoğu Asya üzerinden Çin’e ulaşan deniz rotalarını keşfederken karşılaştıkları zorlukları göstermektedir.

Pei Songzhi Güney Song İmparatoru Wen’in hükümdarlığı döneminde *Chen Shou* tarafından yazılmış olan *Üç Krallığın Kayıtları*’na ek açıklamalar yapmıştır. Onun kitabından 150’den fazla alıntı yapılmıştır, fakat ne yazık ki bu orijinal kitapların çoğu kaybolmuştur. *Wu Wan Xian Bei Dong Yi Zhuan* kitabının “*Weilue, Xirongzhuan*” bölümü Daqin” tüccarlarının Part Krallığı gibi ülkelerle deniz yolu üzerinden Çin ipeği ticareti yaptığından söz etmiştir. Çin ipekli ürünlerinin değerli olması nedeniyle Romalı tacirler Çin ipekli ürünlerini çoğu zaman daha hafif giysilere dönüştürmüşlerdi. Tarihi kayıtlar “Daqin” tacirlerinin Hint Okyanusu üzerinden Çin’e olan deniz rotasını araştırmalarının ana nedeninin ipek ticareti olduğunu göstermektedir. “*Weilue, Xirongzhuan*” “Daqin” tacirlerinin Çin’e gitmek için sadece deniz yolunu değil fakat ayrıca onlardan önce başkaları tarafından bilinmeyen kara yolunu da kullandıklarından söz etmektedir. Kitabın yazarı ayrıca

Daqin'in (Roma) yerel koşullarını ve adetlerini de anlatmıştır. Tarihi kayıtlar o günlerde Çin'in Güneydoğu Asya ve Akdeniz halkı hakkında zaten çok şey bildiğini göstermektedir.

Çin tarihi kayıtlarında sözü edilen "Folin" Roma sözcüğünden doğrudan kaynaklanan tek sözcüktür. "Folin" Roma İmparatorluğu'nun doğusundaki bölgeleri işaret eden isimlerden biridir. "Folin" sözcüğü Çin'e kara yolu vasıtasıyla da geçmiştir.

Tang Hanedanlığı'nın çöküşünden sonra Çin bölünmüştür. Bunun sonucunda Çin ile Batı ülkeleri arasındaki karasal İpek yolu kullanılamaz olmuştur. Deniz aşırı ticaretin Çin'in güney bölgelerini yöneten Song Hanedanlığı'na hızla bağımlı hale gelmesiyle birlikte Çin halkının deniz aşırı halklar hakkındaki bilgileri de önemli ölçüde artmıştır. *Zhao Rushi* tarafından yazılmış olan *Zhu Fan Zhi* İskenderiye Feneri'nden, Akdeniz'in güney kıyılarındaki Arap Mağrip halkından ve İtalya'nın Sicilya volkanından daha önceden söz etmişti.

Eski Çin coğrafyası genel olarak Afrika kıtası hakkında çok şey bilmiyordu fakat bu Çinlilerin Afrika hakkında hiçbir şey bilmediği anlamına gelmiyordu. Yukarıda eski Çinlilerin İran Körfezi, Arap Yarımadası ve Afrika'nın doğu kıyılarını tek bir coğrafi bölge olarak ele aldıklarını zaten söylemiştik. Tang Hanedanlığı'ndan *Duan Chengshi* tarafından yazılmış olan *You Yang Za Zu*'da bugünkü Umman Denizi (Arabian Sea) olan Xi Nan Hai'daki Ba Ba Li Guo anlatılmıştır. Ba Ba Li Guo bugünkü Somali'yi işaret eden Berberi ülkesinin çevirisi olmalıdır. Bu Çin tarih kitaplarında Doğu Afrika ile ilgili bir coğrafi ismin ilk kez kaydedilmesidir.

Eski Çin halkının deniz aşırı haklarla olan alışverişi Song, Yuan ve Ming Hanedanlıklarında zirveye ulaştı. Resmi temsilciler ve özel tacirler sık sık deniz aşırı ülkelere gitmek için yelken açtılar. Çinliler denizaşırı ülkeler hakkında giderek daha fazla bilgi elde ettiler. Denizaşırı ülkelerin coğrafi bilgileri, yerel koşullar ve yeni gümrüklerle ilgili epeyce resmi ve özel kayıtlar vardı. Eski Çinlilerin denizaşırı ticareti Pasifik'in batısı ve Hint Okyanusu'nun kuzeyindeki ticaret ağlarının parçasıydı. Çinli tacirler denizaşırı ticaretlerini Güneydoğu Asya'da "Kunlun" halkı, Güney Asya'da Hintliler ve Umman Denizi kıyıları boyunca İranlılar ve Araplar gibi yerel ortaklarla birlikte yapmak zorundaydılar. Tacirler tarafından yapılan keşif gezilerinin amacı servet kazanmaktı. Bu yüzden, yerleşim yerleri olan bayındır bölgeler gittikçe daha çekici oldu. Ayrıca, Deniz İpek Yolu rotalarını kullanan çeşitli ülkelere mensup tacirlerin kıskançlıkla korudukları kendilerine ait özel pazarları vardı, bu yüzden arazi durumlar haricinde, Eski Dünya ülkeleri (Avrupalılar) Orta Çağ'ın sonlarından önce yeni ticaret rotaları keşfetmek amacıyla planlı keşif gezilerini tercih etmediler. "Kunlun" tacirlerinin başlıca denizaşırı ticari ortakları kuzeyde Çinliler ve batıda Hintlilerdi. Hintli tacirlerin başlıca denizaşırı ticari ortakları

Çinliler, Güneydoğu Asya halkı, İranlılar ve Araplardı. İranlılar ve Araplar için uygun başlıca iş ortakları Akdenizli, Hintli, Güneydoğu Asyalı ve Çinli insanlardı. Eski Çinlilerin geleneksel denizaşırı iş ortakları binlerce yıl değişmedi. Bu nedenle Çin gemileri ancak Pasifik'in batı kıyılarına ve Hint Okyanusu'nun kuzey kıyılarına kadar gitti. Hiçbir zaman Avustralya, Güney Afrika ve Amerika kıyılarına gitmedi.

III. Yabancı Kitaplarda Kayıtlara Geçmiş Olan Doğulu Halklar

Antik dünyada, Çin dışında, Yunan ve Roma uygarlıklarının taşıyıcısı olan Avrupa halklarının ve Batı Asya ve Kuzey Afrika uygarlıklarının taşıyıcısı olan Müslüman halkların da Deniz İpek Yolu ile ilgili bilgileri de içeren, zengin tarihi kayıtları vardır. Doğu ile Batı arasındaki deniz ticaretinde önemli bir rol oynamalarına rağmen Güney Hindistan halkının tarihi kayıtlar tutma alışkanlıkları yoktu. Tanjore anıtı 1050'de yapıldı. Tamil dilindeki yazıtlarının yüksek tarihi değeri vardır. Malaylar Doğu ile Batı arasındaki deniz ticareti rotalarında kilit yeri tutmuşlardı, fakat 1365 gibi geç bir tarihte yazılmış olan *Nagarakrtagama* onların ilke tarihsel olay kayıtlarıdır. Yunanlılar, Romalılar ve Müslümanları kapsayan eski yabancı halklar Doğu ile Batı arasındaki deniz rotalarıyla ilgili en eski tarihi kayıtlara sahiptirler.

Avrupalılar Akdeniz'in ve Kızıldeniz'in doğusunda bulunan bölgelerdeki insanlarla çok eskiden ilişki kurmuşlardı. Pers İmparatorluğu M.Ö. 5. yüzyılda Yunanlılarla uzun süre savaş yaptı. M.Ö. 330'larda Makedonya Kralı İskender Pers İmparatorluğunu yenip onun Hindistan ve Orta Asya'ya kadar uzanan bölgelerdeki hakimiyetine son verdi. Bu savaşlar objektif olarak eski Avrupa ile Asya arasındaki ticareti artırdı. Yunanlılar ilk kez Hindistanlı ve İranlı aracılar vasıtasıyla ipek satın aldılar ve bu kumaşa açıkça Çin ipeğinin bir transliterasyonu olan "Ser" dendiğini öğrendiler. Böylece Yunanlılar ipek üreten ve satan insanlara Çinli ve ilgili halklara "Seres" dediler. Yunanlılar ipeğin hammaddesinin bir cins ağaçtan elde edilebilen "yün" olduğuna dair bir söylentiye işitmişlerdi.

Roma İmparatorluğu'nun yükselişinden sonra ince ipek kumaşlar üst tabakalar tarafından tercih ediliyordu. Merak insanları sürekli olarak bu kumaşın hammaddesine ilişkin gerçeği araştırmaya yöneltti. Uzun mesafeye ve keşif gezisi yapmanın zorluğuna rağmen, en sonunda Augustus (Octavius) döneminde Avrupalılar "Seres" halkının Hindistan'ın ve "Daxia" (*Baktriya ya da Toharistan*)'ın ötesindeki bölgede yaşadığını öğrendiler. Romalı bilgin Plinius M.S. 77'de bitirdiği "*Doğa Tarihi*" kitabında "Seres" ağaçlarının beyaz ince liflerle kaplı olduğunu ve "Seres" halkının ipeği ağaçlardan aşağı akıtmak için su kullandığını yazmıştır. İpek Roma İmparatorluğu'na ihraç ediliyor ve oradaki kadınlar ipeği tekstil ürünlerine dönüştürüyordu. Nihayet M.S. 2. yüzyılda Marcus Aurelius'un Roma İmparatoru olduğu dönemde Romalılar ipeğin hammaddesinin ipek böcekleri tarafından üretildiğini

öğrendiler. *Pausanias* "Yunan'ın Özellikleri" kitabında "Seres" in ipeği ağaçlardan elde etmediğini yazmıştır. İpek Yunanlıların "Ser" dedikleri ve "Seres" tarafından kamış yaprakları ile beslenen böcek tarafından üretiliyordu. Bu kayıt *George Coedès* tarafından derlenmiş ve *Geng Sheng* tarafından tercüme edilmiş olan "Yunanlı ve Latin yazarlarının Uzak Doğu üzerine Hikayeleri" kitabında bulunuyordu. Bu kitap 1987'de Zhonghua Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

Roma İmparatorluğu'nda, Avrupalı tacirler ipeği İranlı ve Hintli tacirlerden alıp Avrupa'ya satıyorlardı. Bu alışverişler esnasında Romalılar dünya coğrafyası hakkında daha fazla bilgi edindiler. Coğrafyacı Strabon Asya'nın denize bakan doğu kısımlarını gösteren Asya'nın ilk haritasını çizmiştir. M.S. 1. yüzyılda Mısır'ın İskenderiye kentinde bilinmeyen bir tacir tarafından yazılmış olan "Eritre Seyahati" kitabı önemli bir tarihi anlatımdır. Yazarın kendisi Hint Okyanusu'nda seyahat etmiştir. Hindistan'ın Doğu kıyılarının ve Thinaï (Çin)'in doğal görüntülerini oldukça kusursuz bir şekilde anlatmış ve Doğu Han Hanedanlığı ve ona komşu halkların Batı ile ticari faaliyetlerini yazmıştır. Çin ile Batı arasındaki alışverişin artmasıyla birlikte Batılılar Çin'i daha derinlemesine anlamışlardır. Daha M.S. 4. yüzyılda, Romalı bilgin *Ammianus Marcellinus Res Gestae* adlı kitabında Çin Seddi'nden söz etmiştir.

Pers İmparatorluğu da geleneksel olarak donanması olan bir devlettir. Batı Asya'da yer alan Pers İmparatorluğu'nun deniz tacirleri eski çağlarda Doğu ile Batı arasındaki alışverişlerde uzun süre aracı rolü oynadılar. M.Ö. 4. yüzyıldan önce Pers İmparatorluğu'nun donanması Umman Denizi'nde ve hatta Eritre'de savaşlar yapmıştır. Batı ve Doğu Han döneminde Part (Pars/İran) İmparatorluğu'na giden Çin heyeti daha o zamandan Part tacirlerinin Hint Okyanusu halkından Çin ipeği satın alıp Romalı tacirlere sattığını gördüler.

En güçlü olduğu zamanlarda, Pers İmparatorluğu bugün doğudaki Arap ülkelerinin bulunduğu bölgelere egemen olmuştu. Pers ve Part denizasıırı faaliyet gösteren tacirlerin bazıları büyük olasılıkla Sami dili konuşan eski Araplardı. Roma İmparatorluğu bir zamanlar Yakın Doğu'ya egemen oldu. Bu nedenle, Hint Okyanusu ve Güneydoğu Asya'da ticaret yapan Romalı tacirlerin arasında da çok sayıda antik çağın Arapları vardı. Arapların yükselişinden sonra, Batı Asya ve Kuzey Afrika'nın İslamlaştırılması hızla gerçekleşti. Ahemeniş (Birinci Pers İmparatorluğu), Seleucus (Seleukos İmparatorluğu), Part (Arşak İmparatorluğu) ve Sasani (Sasani İmparatorluğu) hanedanlıkları döneminde ve ayrıca Roma İmparatorluğu hakimiyeti süresince İranlı ve Arap tacirler Doğu ile Batı arasında geleneksel deniz ticaretlerini etkin bir şekilde sürdürdüler. İranlı ve Araplardan önemli kişilerin bıraktığı birçok kültür klasikleri arasında Doğu ile ilgili yazılar şu andaki Deniz İpek Yolu araştırması için önemli tarihi verilerdir.

Eski Yunan ve Roma coğrafya bilgilerinden doğrudan miras alınan Arap coğrafya bilgisi dünya coğrafya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Arap coğrafya bilgisinin Doğu ile ilgili kayıtlarının önemli bir kısmı daha önceki kayıtlardan öylece kopyalanmasına rağmen, bu kayıtlar yine de Roma İmparatorluğu dönemindeki benzerlerinden çok daha ayrıntılı ve doğrudur.

Doğu'ya giden deniz rotalarının açıklamalarını yapan çok sayıda Arap coğrafyacı vardı. El-Biruni bir zamanlar Hindistan'ı gezmişti ve Hindistan'nın batısındaki bölgelerle ilgili anlattıklarının yüksek tarihsel değeri vardır. Uzak Doğu ile ilgili açıklamaları eski Yunan ve Romalı bilginlerin yazdıklarının doğrudan kopyasıdır. El-İdrisi ve Ebu al-Fida gibi diğer meşhur Arap coğrafyacıları, daha önceki eski Yunan ve Romalı bilginler gibi, Hint Okyanusu'nun kapalı bir okyanus olduğunu ve Afrika kıyılarının Çin ile bağlantılı olduğunu düşünmüşlerdi. Böylesine yanlış düşüncelerin nedeni eski Batı Asyalı denizcilerin Doğu Asya hakkında hiç bilgilerin olmaması değil fakat o günlerdeki birçok coğrafyacının kendi yeni coğrafya bilgilerini eski zamanlarda Yunan ve Romalı kaynaklar tarafından zaten açıklanmış olan dünyada geçerli olan bilgi çerçevesinin içine katmak istemeleridir.

Ahmed İbn Hurdazbih en önde gelen Arap coğrafyacılarından biridir. M.S. 820'de doğmuş ve M.S. 911'de ölmüştür. "*Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*" (*Rotaların ve Krallıkların Tarihi*) adlı kitabında *Batlamyus*'un eserini bir zamanlar okuyup Arap diline tercüme ettiğini belirtmiştir. Geçmişteki Yunan ve Roma'nın coğrafya ile ilgili görüşlerinin kendi düşüncesini sınırlamasına izin vermemiştir. İran Körfezi'ndeki Basra limanından çıkıp Hindistan ve Güneydoğu Asya'yı geçerek Çin'e ulaşan rotalarla ilgili tüm mola yerlerinin adlarını listeleyerek ve gerekli olan yolculuk sürelerini belirterek ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Çin tarihi kayıtları ile karşılaştırıldığında onun çok sayıdaki açıklamaları yine de değerlidir.

Diğer önemli bir kitap da M.S. 9. yüzyılın ortalarında yazılmış olan *Süleyman'ın Seyahat Notları* (*Çin ve Hindistan'da Yaşadıklarım*) adlı kitaptır. Diğer çok sayıda Arap coğrafyacı gibi *İbn Hurdazbih* çok sayıda olgu belirterek ve yazılı materyallerden alıntılar yaparak Doğu hakkında açıklamalar yapmıştır. Diğer yandan *Süleyman'ın Seyahat Notları* Hindistan ve Çin'e deniz yolculuğu yapmış Arap tacirlerinin ve denizcilerinin sözlü açıklamalarına dayanıyordu, bu da kitaptaki açıklamaları daha ayrıntılı ve inandırıcı yapıyordu.

Yukarıda belirtilen Çin, Yunan, Latin, İran ve Arap tarihi kayıtları Deniz İpek Yolu araştırmalarında ana tarihi materyalleri oluşturmaktadır.

I. Deniz İpek Yolunun Oluşması ve Başlangıç Dönemi

I.1. Eski Çağlarda Doğu Asya'daki Ünlü Figürler ve Denizler

İnsanın denizlerle olan bağlarının tarihi neredeyse insanlığın kendi tarihi kadar eskidir. Pekin'de bulunan Zhoukoudian Yukarı Mağara Adamı sit alanında üzerinde küçük delikleri olan çok sayıda midye kabukları bulundu. İnsanların bu midye kabuklarını süslenmek amacıyla bağladıkları tahmin edildi, bu da Yukarı Mağara Adamı'nın kıyı bölgeleriyle ilişkisi olduğunu ispatladı. Çin'in bulunduğu Doğu Asya Anakarası doğuda muazzam büyüklükteki Pasifik Okyanusu'na bakmaktadır. Pasifik Okyanusu ile Doğu Asya Anakarası arasında kuzeyden güneye doğru Ohotsk Denizi, Japon Denizi, Sarı Deniz, Bohai Denizi, Doğu Çin Denizi ve Güney Çin Denizi vardır. Ayrıca Çin Anakarası'na paralel olarak Kuril Adaları, Japon Adaları, Ryukyu Adaları, Tayvan Adası ve Filipinler vardır. Pasifik Okyanusu bu adaların doğusundadır. Böylesine coğrafi koşullar nedeniyle eski Doğu Asya'da doğudan batıya adalar ile anakara arasında dolaşmayı ve güneyden kuzeye doğru batı Pasifik Okyanusu'nun kenarındaki kıylara paralel deniz yolculuğu yapmayı içeren iki çeşit deniz yolu rotası vardı. Bu bölge Doğu Asya'nın kara ve denize olan konumundan etkilenen tipik muson rüzgarları kuşağıdır. Kışın, kuzey rüzgarı güneye deniz yoluyla gitmek için uygundur ve yazın güney rüzgarı kuzeye deniz yoluyla gitmek için elverişlidir. Aynı zamanda, Batı Pasifik'in iç suları boyunca en önemlisi Kuzey Ekvator Akıntısı yani Kuroshio veya kara akıntı olmak üzere düzenli okyanus akıntıları vardır. Kara deniz yolu akıntısının eni 180 km. kadardır ve tüm yıl boyunca değişmeyen bir akma yönü vardır. Eski Çin halkı için uygun doğal koşullar doğanın gücüyle desteklenen deniz ve nehir yolculuğunun geliştirilmesi bakımından çok önemliydi.

Deniz ve nehir yolculuğu faaliyetleri ilkel toplumda, sözcüklerin ortaya çıkmasından bile önce başladı. Doğu Asya'nın kıyı bölgelerindeki eski çağların kültürel kalıntılarından uygarlığın dağılma rotasının deniz ve nehir yolculuğu faaliyetleri ile bağlantılı olduğu yargısına kabaca varılabilir. Bahar ve Güz Tarihi Kayıtları'na göre, Lu Zhuanggong (İmparator Lu'nun 8. yılında Qi Xianggong (daha sonra İmparator Qi) Gufen'i ziyaret etti ve Midye Höyüğü taraflarına ava gitti. Midye Höyüğü burada kıyı bölgelerindeki halkın Neolitik Çağın midye kabukları üzerinde yaşadıklarını kanıtlıyor. İnsanlar artan midye kabuklarını evlerinin yanına atmışlardı, bu nedenle bir Midye Höyüğü oluşmuştu. Kıyı bölgelerinde hala böyle yerler bulunabilir. Kültürel Kalıtlar dergisinde yayımlanan An Zhimin tarafından yazılmış olan Hebei İli Ninghe İlçesindeki Qin Hanedanlığı (M.Ö. 221) öncesi Kültürel Alanlar Araştırması'na göre 1953'te, Çinli arkeologlar Hebei İli'nin Ninghe İlçesi'nde denizden 30 km'den fazla açıktaki birkaç bölgede Midye Höyüğü buldular.

Çin halkı çok eski zamanlarda çevredeki denizlerin enginliğinin farkına varmıştı. Bir tekne ana karadan uzaklara sürüklendiğinde denizciler Büyük Okyanus'un uzaklarda gökyüzü ile birleştiğini görebilirlerdi ve içinde yer aldıkları küçük tekne bu sulara ceviz kabuğu gibi çok önemsiz hale gelirdi. Liezi eski insanların suyun okyanusa aktığını fakat okyanusun hiçbir zaman taşmadığını gördüklerini hep söylemiştir. Bu nedenle insanlar okyanusun bir yerinde dipsiz bir vadi olduğunu düşünmüşlerdi. Bunun yüzden, Xu Shen tarafından yazılan Çin Yazı Karakterlerinin Kökeni kitabında denize "Tanrı Havuzu" denmiştir. Çin'in Jin Hanedanlığı döneminde Zhang Hua'nın Tabiat Bilimi kitabına göre gökteki Saman Yolu'nun denizle bağlantılı olduğunu kitabının birçok yerinde yazmıştır.

Doğu Asya'daki ilk denizcilik faaliyetleri kıyı bölgeleri ile açıktaki adalar arasında mevcut su akıntıları yardımıyla yapılan kısa mesafeli yolculuklardır. Arkeologların Doğu Çin'deki Zhoushan Adaları'nda bulunan otuzdan fazla Neolitik yerleşim yerinde yaptıkları araştırmalar sonucunda Zhoushan Adaları'nın kültürünün Zhejiang Bölgesi'nde bulunan Yuyao'daki Hemudu Kültürü'nden çok etkilenmiş olduğu kanıtlanmıştır. Neolitik Kültür'ün kalıntıları Liaodong Yarımadası'nda ve ona komşu adalarda da vardır. Miaodao Adaları'ndan biri olan Daqin Adası'ndaki Doğu Köy yerleşim yerinde bulunan kum katkılı çömlekler Baishi Köyü yerleşim yeri, Yantai, Shandong Yarımadası'nda toprak altından çıkarılmış kalıntılarla aynıdır. Arkeolojik malzemeler, altı veya yedi bin yıl önce kadar erken bir zamanda, Doğu Zhejiang'daki kıyı bölgelerinin, Liaodong Yarımadası'nın ve Shandong Yarımadası'nın tamamının açıktaki adalarda yaşayanlarla ilişki halinde olduğunu kanıtlamıştır. Bununla birlikte, Liaodong Yarımadası ile Çin Shandong Yarımadası arasında Neolitik Çağda kültürel olarak hala farklılıkların olması insanların Miaodao Adaları'nın Kuzey kısmında bulunan Kuzey Huangcheng Adası ile Liaodong Yarımadası'nın güney

kusmında bulunan Lvshunkou'daki Laotieshan arasındaki 22.8 deniz mili genişliğindeki Laotieshan Boğazı'nı geçmeyi başaramadıklarını kanıtlamıştır.

Neolitik Çağın geç dönemlerinde, Doğu Asya'daki insanların denizcilik becerileri çokça gelişmişti. Kore Yarımadası'nda ve Rusya'daki Vladivostok'ta bulunan Büyük Peter Körfezi'ndeki beş veya altı bin yıl öncesine uzanan tarihi olan yerleşim yerlerinin tümünün Liaodong Yarımadası'ndaki Xiaozhushan Alt Devri Kültürü ile ilgisi vardır. Yaklaşık 5,000 yıl önce, Shandong Bölgesi'ndeki Dawenkou Kültürünün etkisi Liaodong Yarımadası'na kadar yayılmıştı ve Liaodong Yarımadası'ndaki mevcut kültür kalıntılarına Shandong Yarımadası'nda da rastlanır. Yaklaşık 4,000 yıl önce, Shandong Yarımadası'ndaki Longshan Kültürü Liaodong Yarımadası'nın kıyı bölgelerine yayılmıştı. Bununla birlikte, Shandong Yarımadası'ndaki Dawenkou Kültürü ve Longshan Kültürü sadece Liaoning Bölgesi'nin güneyinde görülebilir ve Bohai Denizi'nin kuzey kısımlarındaki diğer bölgelerde bu kültürlerin izine hiç rastlanmamıştır. Bu durum Liaodong Yarımadası ile Shandong Yarımadası'nda yaşayan insanların birbirleriyle Bohai Denizi'nin batı kıyıları yoluyla değil doğrudan Laotieshan Boğazı yoluyla ilişkiye geçtiklerini gösterir. İnce ve parlak siyah çömleklerin piyasaya çıkmasıyla Shandong Bölgesi'nden çıkan Longshan Kültürü hızla Jiangsu Bölgesi, Zhejiang Bölgesi ve Fujian Bölgesi ve hatta Tayvan'a kadar yayıldı.

Güneydoğudaki kıyı bölgelerinde Neolitik kültürün iki ana özelliği vardı. Bu özelliklerden biri Tayvan'da da bulunabilen damgalı çömlekti. Diğeri ise ot keseri' idi. Arkeologlar tarafından hazırlanan istatistiklere göre ot biçme aleti en yaygın şekilde Fujian, Guangdong ve Jiangxi'de görülüyordu, ikinci olarak yaygın bir şekilde Jiangsu Bölgesi'nde görülüyordu, üçüncü olarak daha az yaygın bir şekilde Anhui'de görülüyordu ve nadiren de Kuzey Çin'in doğu kesimlerinde görülüyordu ve ayrıca Changshiang Nehri havzasının orta ve batı kısmında da nadirdi. Ancak, Kuzey Çin'in batı kısmında hiç görülüyordu. Kuşkusuz, daha çok kıyı bölgelerinde görülüyordu. Longshan Kültürü araştırma bölgelerinden başka, ot keseri Tayvan'da da bulundu, özellikle Yuanshan deniz kabuğu höyüğünde. Birçok araştırmaya göre, ot keseri kano yapmaya yarayan bir alettir. Bu nedenle, Çin'in güneydoğu kıyılarında Neolitik Çağ'daki denizcilik faaliyetleri üzerine yapılan araştırmaların derinleştirilmesinde ot keserinin dağılımı hayati önem arz etmektedir.

Ot biçme aleti oldukça geniş bir alana dağılmıştır, örneğin, Filipinler'de, Kuzey Borneo'da, Endonezya'daki Sulawesi'de ve Pasifik Okyanusu'ndaki Polinezya Adaları'nda bulunmuştur. Bu çeşitli yönlerde olan akıntılar vasıtasıyla kültür Pasifik

1 Ot keseri: sapına yaklaşık 90° açısı olan keskin ağızlı, baltaya benzeyen bir alettir; ağaçları kesmek ve şekil vermek için kullanılır; yeşim taşından ve serpantin taşından yapılmış keser ve baltalar yaygın olarak kullanılırdı. Taş keskiler, taşı yerleştirmek için yuvaları olan, saplara bağlanırdı. Bu aletler kano yapmak için de kullanılırdı. Yontulmuş taş kesmek ve oymak için bıçaklar veya eğri ağızlı çakılar kullanılırdı.

Okyanusu'nda yayıldı. Arkeologlar Çin, Shandong'daki Dwenkou ve Xixiahou bölgelerinde toprak altındaki kemikleri incelediler. Sonuçlar o zamanlar oralarda yaşayanların Polinezyalılarla² ilişkili olduğunu gösterdi.

Çin'in Zhejiang Kenti'nin³ banliyösünde bulunan Hemudu Sit Alanı'nda toprak altındaki kemiklerin incelemesinden de benzer sonuçlar çıktı. Bu tarihi materyaller ve buluntular Polinezyalıların eski atalarının Çin anakarasının güneydoğusundan geldiklerini gösteriyor. Dış ülkelere göç sürecinde, bu insanlar ot keserini diğer bölgelere de yaydı. Polinezyalılar Malaylarla çok yakından ilişkilidir ve Pasifik Okyanusu'nda yaptıkları deniz yolculukları ile meşhurdurlar. Pasifik adalarına yaptıkları göçün rotaları güneydoğu Asya'nın kıyı bölgeleri boyunca veya akıntıyı kullanarak ilk önce Tayvan'a, sonra Filipinler'e, Borneo adasının kuzeyine ve Sulawesi'ye deniz-aşırı yolculuklar ile belirlenmiştir. Bu aynı zamanda ot keserinin de yayılmasının rotasıdır. Böylece Polinezyalılar keser aletini Polinezya Adaları'na, Yeni Zelanda'ya ve diğer bölgelere yaymıştır.

Liaodong ve Shandong'daki Neolitik Kültür'ün Rusya'nın Vladivostok Kültürü ile yakın ilişkisi vardır. Doğu Asya anakarasının kıyı bölgelerinde yaşayan insanların denizci olmasından dolayı Longshan'daki siyah çömlek Tayvan'da tanındı ve ot keseri de geniş ölçüde yayıldı. Song Tarihi'nde "Tang Hanedanlığı'nın eski bir imparatoru olan Xiangtu kahramanlığı ile ülkesini kıyı bölgelerine kadar genişletti." diyen bir cümle vardır. Xiangtu'nun hükümdarlığı sırasında Shang kavminin ülkesi, Bohai Denizi'ne kadar genişledi, hatta bazı deniz aşırı bölgeler de ülke sınırlarının içine katıldı. Belgelerin ve Herşeyin Tarihi'ne göre, Zhou Hanedanlığı İmparatoru Cheng döneminde, Çin Japonya ve Vietnam ile bağlarını geliştirmiştir.

I.II.Çin'de Gemi Yapımı Sanayinin Başlangıcı

Doğu Asya uygarlığının deniz yoluyla yayılması, zaruri bir araç olan geminin o zamanlarda ortaya çıkmasının zorunlu olduğunu göstermektedir. Eski insanlar suyun kaldırma kuvvetini günlük yaşamlarında buldular. Ağacın suda yüzdüğünü gözlemleyip oyulmuş ağacın suyun üzerinde yüzerken daha fazla ağırlık taşıyabildiğini keşfettiler. Bu Hanfeizi'de yazılı olan şeydir: "Bir gemi ile en ağır şeyler yüzdürülebilir, bir gemi olmadan en hafif şeyler bile batacaktır." Eski çağlarda, en önemli suda yüzen taşıtlar sallar ve kanolardı. Değişimlerin Tarihi'nde şöyle bir cümle vardır: "Çin'in eski çağlarında bir imparator olan Fuxi sala bindi."; bu cümle eski çağlarda salın olduğunu kanıtlar. Yüzebilirliği ve dengeyi geliştirmek amacıyla eski insanlar zamanla kütük ile bambuları birbirine bağladı ve sal böylece ortaya

2 Çin Arkeolojik Tutanakları 1. baskı (1972), Neolitik Çağda Dawen Sit Alanı ile ilgili Araştırma Raporu.

3 Han Kangxin ve Pan Qifeng tarafından yazılan Çin Antropolojik Tutanakları II. Cilt ikinci baskı: Zhejiang Yuyao'daki Hemudu Sit Alanı'nda bulunan insan kemikleri.

çıktı. Salın icat edilmesinden sonra, insanlar düşen yaprakların da suyun üzerinde yüzdüğünü gözlemlədiler, böylece kanoyu icat ettiler. Qin Hanedanı öncesi (M.Ö. 221) döneme ait belgelerde suda yol alan taşıtlardan defalarca söz edilmiştir. Örneğin, Değişimlerin Tarihi “eski insanların birbirleriyle olan ilişkileri geliştirmek için oyulmuş ağacı kano, yassı tahtayı da kürek yaptıklarından” bahsetmektedir. Aslında, gemi yapımının başlangıcı bu buluşlardan çok daha öncedir. Suda giden en eski taşıt antik kanodur. Neolitik Çağ’ın sonlarından kalan çok sayıda kano ve araç-gereç Çin’de birçok bölgede bulunmuştur. 1973-1978 arasında Zhejiang’daki Hemudu Arkeolojik Alanı’nda arkeologlar 6 sal küreği buldular. Hasar görmüş kürek kalıntısının uzunluğu 0,6 metre, eni 0,12 metre, kalınlığı 2 cm ve pala kısmı ise 50 cm’dir. Küreğin tutma yerinde yatay ve vev çizgilerden oluşmuş birtakım geometrik şekiller vardı. Kalıntı uzunluğu 92 cm. olan diğer bir kürek vardı. Bu kürek söğüt yaprağı şeklinde yassı ve uzundu. Bu yaklaşık 7000 yıl öncesine tarihlenen kültürel bir kalıntıydı. 1979’da, Shandong’da Rongchengwan Körfezi’nin kuzeyindeki Guojiacun Köyü’nde Neolitik Çağ’a ait bir kano bulundu. Bu kanonun uzunluğu 3,9 metre, orta kısmının eni 70 cm ve baş ile kık kısmının eni 60 cm, kamara kısmının derinliği 30’a 40 cm. idi, ayrıca kanonun içinde iki çapraz giriş vardı. 1958’de, Wuxing’deki Qianshanyang ve Zhejiang Bölgesi, Hangzhou’daki Shuitianfan’da yaklaşık 4700 yıl önce yapılmış beş veya altı kürek toprak altından çıkarıldı. Bunların arasında, Qianshanyang’ta toprak altından çıkarılan hafif eğri uzun küreklerin boyu 96 cm kadar, eni de 19 cm. kadardır ve küreğin tutma yerinin uzunluğu 87 cm kadardır. 1973’te, yaklaşık 2200 yıllık bir kano Fujian Bölgesi, Lianjiang İlçesi’nde toprak altından çıkartılmıştır. Uzunluğu 7,1 metredir, baş kısmının eni 120 cm ve kık kısmının eni 1,6 metredir.⁴

Neolitik Çağ’da tekne yapımında kullanılan biçim ve malzeme toprak altından çıkartılan tekne biçimli çömleklerden görülebilir. Yaklaşık 7.000 yıl önce yapılmış gemi biçiminde bir çömlek Hemudu Sit Alanı’nda toprak altından çıkartılmıştır. Geminin baş tarafında bir demir atma deliği vardır ve geminin hatları yumuşak ve düzgündür. 1979’da, yaklaşık 6000 yıl önce yapılmış tekne biçiminde bir çömlek de Liaoning, Dandong’da bulunmuştur. 1973’te, Hubei, Honghuatao’da yaklaşık 5.700 yıl önce yapılmış tekne biçiminde bir çömlek bulunmuştur. 1979’da, Dalian, Changhai İlçesi’nde ve Liaoning’deki Lvshun’da yaklaşık 5000 ve 4000 yıl önce yapılmış iki tekne biçimli çömlek bulunmuştur.

Dengeyi ve taşıma yeterliliğini geliştirmek amacıyla eski insanlar kanonun etrafına tahta kalas yerleştirmeye başladılar. Yerleştirilen tahta kalasların sıra sayısının artmasıyla birlikte, kanonun, tahta kalasları taşıyan araç olarak, çok fazla derin

4 Bu tarihi kayıtlar Çin ve Deniz İpek Yolu üzerine Xi Longfei tarafından yazılan, Fujian People’s Publishing Yayınevi tarafından 1991’de yayımlanan Deniz İpek Yolunu Açan Çin’in Antik Gemileri kitabında anılmıştır.

oyulmasına gerek kalmadı. Bu yüzden, ilk kano tekneye dönüştü ve altı V şeklinde olan tekne ortaya çıktı. Bu sırada sal evrim geçirerek düz tabanlı tekneye dönüştü.

Çin'de gemi yapımını kimin icat ettiğini kesin bir şekilde saptamak zor bir şeydir. Huaxia'nın- Çin'in eski bir adı- büyüklüğü eski çağlarda nakliye ve iletişimde zorluklara yol açmıştı ve deniz, nehir ve göl kıyılarındaki bölgelerde gemi yapımı teknolojisi birbirinden bağımsız olarak veya birbiri arkasından gelişmiş olabirdi. Bu durum Shibei, Dağlar ve Denizlerin Klasik Eseri, Mozi ve Lv'nin Bahar ve Güz Tarihi Kayıtları gibi tarihi kayıtlarda anlatılmıştır. Zhejiang'ın Hemudu Sit Alanı'nda eski insanların tahta tekneler yapmak için teknik kapasiteleri olduğunu gösteren tahta kalası ve oturmuş zıvanalı geçme kereste teknolojisini bulunmuştur. 1979'da, Shandong Bölgesi'ndeki Daheishan Adası'nda tahta bir teknenin kık kısmının kalıntıları bulunmuştur. Zıvanalı geçmenin açıkça görüldüğü yassı kerestenin kalınlığı yaklaşık 5 cm'dir. Bulunan bu kalıntı Çin'in M.Ö. 3. binin sonundan önce zıvanalı geçmeli ağaç tekneleri üretmiş olduğunu kanıtlamaktadır.

Bir Çin tarih kitabı olan Guangzhi'de yelkenli geminin at nalından esinlenerek icat edildiği çünkü yelkenli gemilerin kıcının at nalı şeklinde olduğu yazılıdır. Wuyuan adlı kitapta ise dümen ve küreğin Diku tarafından icat edildiği yazılmıştır. Ne var ki, bu kayıtlar tamamen doğru ve güvenilir tarihi kanıtlar olarak görülemezler. Muhtemelen, yelken, dümen ve kürek belirli bazı akıllı insanlar tarafından değil suyun üzerinde yaşayıp sudan geçimini sağlayan, kuşaklar boyunca sudaki kaynaklardan yararlanarak üretim faaliyetlerinde bulunan insanlar tarafından yaratılmış ve geliştirilmiştir.

Çin'in Qin Hanedanı öncesi (M.Ö. 221) döneminde, eski Çin'de kıyıdaki bölgelerde yaşayan insanlar tekneleri taşımacılık için kullanmaya başlamıştı. Bu nedenle Konfüçyüs, Konfüçyüs'ten Seçmeler'de "Eğer kara yolu uygun değilse salla gidebilirdim" demiştir. O zamanlar, gemicilik becerileri gelişmişti ve deniz yolculuğunun güvenliği ve rahatlığı da iyileştirilmişti, bu nedenle İmparator Qi en az 6 ay süren deniz yolculuğunu memnuniyetle tercih etmişti. Muhtemelen Qi'nin deniz rotası kıydan pek uzak olmamasına rağmen, asiller tarafından kullanılan gemiler kesinlikle büyük, iyi donanımlı ve bir dereceye kadar rüzgara bağlı olarak geminin değişen hızını kontrol etme kabiliyetine sahipti, böylece yolculuk keyifli olabiliyordu.

Bahar ve Güz Dönemi'nde, eski Çin'in gemi yapımı teknolojisi oldukça yüksek bir düzeye erişmişti. Güney Çin'de, savaşmak için çeşitli gemiler kullanan deniz gücü filoları kurulmuştu. Muhtemelen Bahar ve Güz döneminin sonlarında veya Savaşan Devletler döneminin başında yazılmış olan Wu ile Yue'nin tarih kitabı Yuenjueshu'daki kayıta Wu imparatoru He Lv ile Wu'nun stratejistlerinden Wu Zixu arasındaki konuşmada çeşitli tip gemilerden ve onların büyüklüklerinden söz edilmiştir. Wu'nun donanmasındaki gemiler arasında 10 Zhang (3,58 metreye

eşit bir Çin uzunluk ölçü birimi) uzunluğunda ve 1,52 Zhang eninde, ağır savaş teçhizatı olan savaş gemilerinin benzeri Dayi adlı bir gemi vardı. Ayrıca 9 Zhang uzunluğunda ve 1,2 Zhang eninde hafif savaş teçhizatı olan savaş gemilerinin benzeri Xiaoyi adlı bir gemi, bir saldırı aracı olan "Chongche"nin benzeri Maotu, düşmanı gözetlemek için "Louche"nin benzeri kuleli gemi, küçük bir hız teknesi olan "Qiaochuang" vardı. Bunlar Taiping İmparatorluk Ansiklopedisi'nde, Zhaoming Prensler için Edebi Seçmeler'de ve Yuejueshu'da kaydedilmişti. M.Ö. 485'te, Qi devleti bir savaşta Wu'yu yendi.

Wu'ya komşu bir devlet olan Yue gemi yapımında uzmanlaşmış bir diğer güçtü. Mızraklı gemileri ve kuleli gemileri ile övünüyorlardı. Yue devleti Wu devletini ele geçirdikten sonra M.Ö. 468'de Yue başkentini Langya'ya, bugünkü Shandong'da bulunan Jiaonan İlçesi'ne taşıdı. Yue 8,000 asker taşıyan 300 mızraklı gemi kullandı. Han Hanedanı dönemine kadar Çinli ustaların gemi yapım becerileri iyice gelişti. Han Hanedanı'ndan İmparator Wu büyük bir donanma oluşturup Kunming Gölü'nde geçti. Duan Chengshi tarafından yazılmış olan Youyang Derlemesi'ne göre Han donanmasına ait olan büyük Yuzhang gemisi 1,000 kişiyi taşıyabiliyordu ve geminin üzerine bir saray yapılmıştı. Halbuki, Taiping İmparatorluk Ansiklopedisi büyük Yuzhang gemisinin 10,000 kişiyi taşıyabileceğini yazıyordu. Bunun yanlış olduğu görülüyor. O zamanki bunun gibi büyük gemilerin taşıma kapasitesinin yaklaşık 100 tona ulaştığı görülebilir. Han Hanedanlığı'ndaki Liu Xi'ye göre yüksekliği 10 Zhang'tan (35,8 metreden) fazla olan bir çeşit kuleli gemi vardı. Dümen, kısa kürek ve uzun kürekten başka ikinci katta birçok kamara (bunlara Çince Lu denir), üçüncü katta yine birçok kamara (bunlara Çince Fei Lu denir) ve dördüncü katta Çince "Que Shi" denilen gözetleme kamaraları vardı. 500 Hu (bir Çin ağırlık ölçü birimi) taşıma kapasitesi olan büyük gemilerin de Çince Chi Hou denilen gözetleme için kullanılan küçük kamarası vardı. Hanshu'da Han Hanedanlığı'nın güneydoğu kıyı bölgelerinde kuleli donanma gemilerinin bir zamanlar savaştığı yazılıdır.

I.III. Eski Çağlarda Denizcilik Becerileri

(I) İlk Açıkdeniz Yolculuğu ve Coğrafi İşaretlerin Deniz Yolculuğunda Kullanılması

Asya Kıtası'nın doğu kıyısının ana hatları güneyden kuzeye uzanır. Jeolojik faaliyetlerden dolayı kıtanın doğusunda Japon Adaları, Ryukyu Adaları, Tayvan ve Filipinler'i içeren bir dizi ada oluştu. Bu adaların doğusunda büyük Pasifik Okyanusu uzanıyordu. Bu doğal koşullar uyarınca eski insanlar daha çok güneyden kuzeye ve kuzeyden güneye deniz yolculuğu yaptılar. Sadece doğudaki kıynlardan yukarıda sözü edilen adalara veya Güney Çin Denizi yoluyla Hint Okyanusu'na

giden gemiler doğuya ve batıya doğru yolculuklar yaptılar. Eski çağlarda denizcilik becerileri gelişmemişti, bu yüzden denizcilik faaliyetleri sadece kıyı bölgelerinde yürütüldü. Doğu Asya anakarasından sefere çıktıktan sonra yolculuğun ilk evresinde okyanus yolculuğu için bile gemiler sadece kıyı bölgeleri ile Pasifik'teki adalar arasında kalan iç sularda seyahat ettiler. Asya anakarasının doğu kıyısındaki yukarıda sözü edilen doğal koşullara uygun olarak eski çağlarda Doğu Asya'daki denizcilik esas olarak coğrafi işaretler kullanılarak yapıldı.

Coğrafi işaretler kullanılarak yapılan denizcilik kıyı bölgelerinde yaşayan insanların uzun süreli denizcilik deneyimleri ile gelişti. Eski çağlarda, deniz yolculuğu için kullanılan güç esas olarak rüzgar ve okyanus akıntısıydı. Bu yüzden, hız ve geminin takip ettiği yol denizciler tarafından rahatça tam olarak kontrol edilemiyordu. Bu koşullar altında, güvenli bir yolculuğu ve doğru istikameti seçmeyi sağlama alabilecek en önemli unsurlardan biri geminin konumunu/koordinatlarını anlaşılır biçimde belirlemektir. Eski çağlarda coğrafi işaretleri kullanarak yapılan deniz yolculuğu esasen karadaki yön bulmaya yarayan işaretlere bağlıydı. Denizcilerin geçtikleri adaların ve kıyı bölgelerinin konumunu ve doğal yeryüzü şekillerini hatırlamaları ve onları yaklaştıkları her yönden ve her mevsimde ve her türlü hava durumunda iyi bir şekilde tanımlarını gerektiriyordu.

Yeryüzü şekillerinden başka, suyun derinliğinin ölçülmesini, gres yağı veya mumlu iskandilin altına yapıştırılmış ince kum vasıtasıyla deniz tabanındaki toprağın özelliklerinin ve suyun renginin incelenmesini kapsayan deniz dibinin şeklini tanıma da geminin konumunu belirlemeye yardımcı oluyordu. Bu nedenle, deniz yolculuğunu doğru bir şekilde yapmak için denizcilerin denizin ve kıyı bölgelerinin yeryüzü şeklini hatırlamaları gerekiyordu. Denizcilik becerilerini çocuklarına aktarmak amacıyla bazı dümenciler rotaları üzerindeki dağların haritalarını çizmişler ve referans olarak alınacak doğal işaretleri, suyun derinliğini ve deniz tabanındaki toprağın özelliklerini dikkatlice not etmişlerdi. Bu tarihi kayıtlar düzenlenip Genglubu, Zhenjing (sefer yönleri hakkında rehber kitaplar) ve deniz haritalarına dönüştürülmüştü.

(II) Denizlerde Yıldızları Gözlemleme

Gökyüzünde yıldızlar ve gezegenler vardır. Yıl, yüzyıl veya milenyum olarak hesap edilen insanlık tarihinde yıldızların konumlarının değişmesi önemsenmeyebilir. Bir başka deyişle, belirli bir mevsimde, insanlar yıldızların konumunun yeryüzünde belirli bir gözlem noktasından nispeten sabit olduğunu gözlemleyebilir. Gözlem noktalarının boylam ve enleri değişseydi, yıldızların konumları da değişecekti. Gökyüzündeki gezegenlerin hareket güzergahları ve yörüngeleri de insanların dikkatlerini çekmiştir.

Yıldızları referans sistemi olarak kullanan deniz adamları erken çağlarda yıldızların açılarının değişmesini ölçerek ve gezegenlerin konumsal değişimlerini gözlemleyerek kendi coğrafi konumlarını belirleyebiliyorlardı. Geceleri yıldızların ve gezegenlerin gözlemlenmesini temel alan denizcilik yol bulma becerileri oluştu. Han Hanedanı dönemine, ait yazılı kayıtlarda ve insanların yıldızlarla ilgili yaptıkları gözlemlerden pek çok eserde söz edilmiştir. Hanshu'ya göre Haizhong Wuxingjing Zashi, Haizhong Wuxing Shunni, Haizhong Ershibaxiu Guofen, Haizhong Ershibaxiu Chenfen ve Haizhong Riyue Huihong Zazhan adlı kitaplar deniz astrolojisi ile ilgiliydi. Burada Wuxing sözcüğü beş gezegeni (Merkür, Venüs, Mars, Jupiter ve Saturn) ve Ershibaxiu yıldızları ifade etmektedir. Bu kitaplar deniz hava tahminlerinin varlığını gösteren geleceği tahmin etme konusunda zengin içeriğe sahiptirler. Bu yüzden bu kitaplara daha sonraki astronomik gözlemlerle coğrafi konumu belirleme -coğrafi işaretlerin yanında- ve deniz hava tahmin yöntemleri hakkındaki bilimsel kitapların öncüleri denir. Qin ve Han Hanedanları dönemlerinde, astronomik gözlemlerle coğrafi konum belirleme sadece tamamlayıcı bir yöntemdi (M.Ö. 200- M.S. 250).

(III) Deniz Yolculukları Sırasında Beslenme Sorunu

İnsanlar denizcilik yöntemleriyle ilgili bilgi biriktirip ticari deniz yolculuğuna yardımcı olan araçları kullandıklarında, büyük okyanuslarda gemi yolculuğu yapma olanakları artmıştı. Bu tür okyanus için tasarlanmış deniz yolculukları denizcilik becerilerine ve gemi yapımı tekniklerine bağlıydı. İleri düzeyde denizcilik becerileri ve güçlü gemiler temel teknik gerekliliklerdir. Bununla birlikte, denizcilerin hayatta kalma yetenekleri bir diğer sınırlamaydı. Denizcilerin denizde hayatta kalması sadece onların istek ve deneyimlerine bağlı değildi, fakat yeterli ve uygun beslenme de gerekiyordu. Gemi yapımı tekniklerinin gelişmesiyle, gemiler giderek büyüdü, böylece denizcileri aylar hatta yıllarca beslemeye yetecek yiyecek taşıyabilirdiler. Ne var ki, tek taraflı olarak tahıllarla beslenen denizciler bazı hastalıklarla karşı karşıya kaldılar. 15. yüzyıldan sonra, Portekizli sömürgeciler deniz aşırı yayılmaya aşırı derecede çaba harcarken, uzun deniz seferleri sırasında çok sayıda denizci taze sebze ve meyvelerde bulunan vitaminleri alamadıklarından dolayı hasta oldu, hatta öldü. Bu yüzden, gıda desteği sağlamak denizde uzun süre hayatta kalabilmeyi belirleyen bir etmen olmuştur.

Eski çağlarda Çinlilerin okyanus yolculuğu ile ilgili kayıt ve belgelerde, denizcilerin uygun gıdadan yoksun olmaları nedeniyle hasta olduklarına dair hiçbir şey yoktur. Bunun nedeni sadece Çinliler ile Batılılar arasında farklılıklar olması değildir fakat ayrıca Batı Pasifik'te ve Hint Okyanusu'nda, özellikle daha çok Çinli gemicilerin gittikleri Güneydoğu Asya'da çok sayıda adanın bulunmasıdır. Bu adalar

denizcilerin gidecekleri yönü tanımlarına ve takviye besinleri almalarına yardımcı olmuştur. Ticari gemiler genellikle tacirlerin mal yükleyip boşalttıkları ve tatlı su, sebze ve meyve takviyesini yaptıkları kalabalık ve zengin adalara yanaşıyorlardı.

Song Hanedanlığı'nda mıknaatlı pusulanın icadından sonra bile Çin'deki doğal coğrafi işaretlerden yararlanarak yapılan okyanus yolculukları ve diğer deniz yolculukları esasen rota boyunca bir dizi konaklama yerine bağlıydı. Bu yüzden, bir dereceye kadar, eski çağlardaki okyanus yolculukları Batı Pasifik ve Hint Okyanusu'ndaki doğal koşullar tarafından belirlenen, kıyı bölgeleri boyunca karada bulunan doğal işaretler tarafından yönlendirilen kısa mesafeli yolculuklardı.

(IV) Muson Rüzgarları Yardımıyla Yapılan Deniz Yolculuğu

Gemilerin denizde yol alabilmesi için insan gücü, doğanın gücü veya makine gücü gerekir. Çağdaş zamanlardaki sanayi devrimiyle birlikte insan gücünün ve doğanın gücünün kullanılması yerine makine gücü okyanus yolculuklarında kullanılmaya başlandı. Eski çağlarda okyanus yolculukları esas olarak doğanın gücüne dayanıyordu. Denizlerdeki ve okyanuslardaki rüzgar gücü ve akıntılar, özellikle rüzgar gücü, başlıca doğa güçleriydi.

Asya anarakasının doğu kısmı tam da muson kuşağında yer almaktadır, bu yüzden çok düzenli bir şekilde kuzey rüzgarları kışın ve güney rüzgarları yazın eser. Muson rüzgarları kuşağı içinde yaşamış olan Çin ulusunun ataları rüzgarların yönlerini uzun zaman önce kavramıştı. Taiping İmparatorluk Ansiklopedisi'ne göre, Xia ve Yu hanedanı dönemlerinde, insanlar rüzgar yönünü tanımlayan bir araç olan Xiangfengniao'yu icat etti. Liu Zhaomin tarafından yazılmış olan Çin Meteoroloji Tarihi'ne göre Anyang'ta toprak altından çıkarılan bir fal yazıtının üzerinde dört yönden esen rüzgarların isimleri kazınmıştı. Baharda esen doğu rüzgarı sıcak ve düzenli olup buz örtüsünü eriterek bitkilerin filizlenmesine katkıda bulunur; yazın esen güney rüzgarı hafif ve yumuşak olup bitkilerin büyümesine yardımcı olur; sonbaharda esen batı rüzgarı serin olup bitkilerin olgunlaşmasına katkı yapar; kuzey rüzgarı soğuk olup bitkilerin enerji tasarrufu yapmasını sağlar. Ayrıca hem dört yönden ve hem de sekiz yönden esen rüzgarlarla ilgili Dağlar ve Irmakların Klasiği, Lv'nin Bahar ve Güz Tarihi Kayıtları, Huainanzi ve Tarihçinin Kayıtları dahil çok sayıda tarihsel kayıt ve belge vardır.

Wang Zinian tarafından yazılmış olan bir Çin mitolojik bilimsel eser olan Shi Yi Ji'ye göre İmparator Shun ve karısı Ehung bir keresinde dört mevsimde rüzgar yönünü tahmin etmek için rüzgar yönünü tanımlama aletini kullanmışlardı. Bu tam doğru bir tarihi hikaye olarak görülemeyecek olsa bile, yine de denizcilerin çok eski çağlarda, hatta Shang ve Zhou hanedanlıklarından da önce, rüzgarların yönlerini tanımaya başlamışlardı. Rüzgarın gücünü kullanan yelkenler gemiyi ileriye doğru itebilirdi. Yelkenin icadı geminin icadından sonra olmuştur. Yelkenin icadından

önce, gemiciler deniz yolculuğunda rüzgar gücünün işlevini zaten keşfetmişlerdi. Uygun bir rüzgarla, gemiler hızlı ve sorunsuz bir şekilde gidebilirdi; uygun olmayan rüzgar koşullarında veya güçlü fırtınalarla karşılaşınca gemiler yavaş gidiyorlardı. Çin'de yelkenlerin ne zaman icat edildiğini belirten güvenilir tarihi kayıt ve belgeler yoktur, fakat yelkenlerden Han hanedanı döneminde faydalandığı kesindir. Doğu Han Hanedanlığı'nda yaşamış olan Liu Xi şeylerin isimlerinin kökenine dair bir kitap olan Shi Ming'te şöyle demiştir: "yelkenler açıldığı zaman, gemiler etrafta dolaşmaya başlar".

En azından Han Hanedanlığı'ndan önce, Çinli denizciler musonun sırlarını keşfetmişlerdi. Suzhou ve ona komşu bölgelerdeki geleneklere dair bir kitap olan Qing Lia Ju'ya göre bir keresinde Chin Shi Köylü Atasözleri şiirinde yağmur mevsiminde ve ticaret rüzgarlarıyla birlikte aralıklarla çiseleyen yağmurlardan bahsetmiştir. Güneydoğu musonu olan ticaret rüzgarının yağmur mevsiminden sonra Çin yelkenlileri için uygun rüzgar olduğu belirtilmiştir. Üç Krallık Dönemi'nde Wu Hanedanlığı'nın güçlü bir donanması vardı. Tarih kitaplarında, Wu Hanedanlığı'ndan Wu Fan muson rüzgarlarını tahmin etmeyi ve kullanmayı iyi yapıyordu. Bu dönemde ticaret rüzgarlarının yelkenli gemi yolculuğu için kullanılması anlatan kitaplar dikkati çekecek derecede artmıştı. Örneğin, Batı Jin Hanedanlığı'ndan Keşif Fa Xian Budist Ülkelerin Kayıtları'nda bir keresinde güneybatı istikametine giden bir ticaret gemisinin kışın başlangıcında esen ticaret rüzgarlarının yardımıyla Simhala'ya 14 günde vardığını yazmıştır. Song Hanedanlığı Tarih'i'nde, Han Hanedanlığı'nın Lui Song döneminde gemilerin ticaret rüzgarlarının yardımıyla uzak mesafelere yolculuklar yaptıkları anlatılmıştır. O zamanlar, Güneydoğu Asya ve Hint Okyanusu'ndan tacirlerin deniz seferlerini mümkün kılmak için ticaret rüzgarlarını yaygın olarak kullanıyorlardı.

I.IV. İpek Yoluyla İlişkili Eski Uygarlıklar

İpek Yolu dünya uygarlıkları arasındaki karşılıklı çekimden ortaya çıkmıştır.

Çin ulusu bugün ataları tarafından yaratılan eski uygarlıkla gurur duymaktadır. Bununla birlikte, eğer Çin halkı hala Çin'i dünyanın merkezi olarak görüp eski Çin uygarlığının tüm uygarlıklar içinde en iyisi olduğunu düşündüğü takdirde, bu düşüncüyü kanıtlamaları çok zor olacaktır. Çünkü Çin'in çağdaşı olan çok daha ileri uygarlıklar vardı M.Ö. 4. bin ila M.Ö. 3. bin arasında Sarı Irmak ile Yangtze Irmağı boylarındaki eski Çin uygarlığı gitgide gelişirken eski dünyanın birçok bölgelerinde diğer bağımsız uygarlıklar yani Kuzeydoğu Afrika'da Eski Mısır Uygarlığı, Batı Asya'da Mezopotamya Uygarlığı ve İndus Vadisi Uygarlığı da geliyordu. Bu uygarlıkların merkezleri arasında birbirleriyle ilişkisi olan çok sayıda ırk ve kabile vardı. Eski Çin uygarlığının merkezleri olan Sarı Irmak ve Yangtze Irmağı diğer uygarlıklardan çok uzakta olmasına rağmen eski Çin halkının diğer uygarlıklarla doğrudan

ilişkisi vardı. Eski Çin mitolojisindeki Batı'nın Ana Kraliçesi hakkındaki efsane Çin halkının Batı uygarlıkları ile ilgili bilgisini yansıtmaktadır.

(I) Eski Mısır ve Babil Uygarlıkları

Eski Mısır uygarlığı güneyden kuzeye Akdeniz'e doğru akan Nil Nehri vadisinin aşağı kısmında ortaya çıkmıştır. Dağlar ve çöller nehrin her iki kıyısından millerce uzakta bulunmaktadır. İnsanların yaşamlarını sürdürmeleri için en uygun yer nehir vadileri boyundaki bölgeler olmuştur. Nil Nehri vadi boyunca toprağın verimini ve havanın nemini arttırmıştır ve Nil Nehri'nden kolaylıkla su çekilebilmiştir. Bataklık olan Aşağı Mısır Nil'in ağzı ile Mısır-Kahire arasında bulunmaktadır. Bu arada, Kahire ile Nil Nehri'nin Birinci Çağlayan'ı arasındaki bölgelere Yukarı Mısır denmekteydi. Eski Mısırlılara ait mezarlardan büyük miktarda kalıntılar çıkarılmıştır ve ayrıca eski mağaralarda bulunan duvar resimlerinde Eski Mısırlılar çizilmiştir. Bu tarihi kayıt ve belgelere göre siyah tenli ve saçlı olan Eski Mısırlılar uzun boyluydu, bu nedenle Doğu Afrika ve Batı Asya'daki ırklar ile kan akrabalıkları olması gerekir. Uzmanlar Eski Mısırlıların yazılarını incelemişler ve Mısır dilinin Afro-Asyatik (Hami-Sami) dil ailesinden ve bugünkü Arapça ve İbranice ile ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

M.Ö. 5000'de, Nil Nehri vadisindeki Eski Mısır halkı hala Neolitik Çağ'ın geç dönemindeydi ve aynı zamanda tarımda ve hayvancılıkta önemli gelişme elde etmişlerdi. M.Ö. 4000'in başlarında, Eski Mısır hem taş alet edavat hem de bakır eşyalar kullanmaya başladı ve Nil Vadisi boyunca yaklaşık kırk küçük krallık vardı. M.Ö. 4000'in ortalarında bu küçük krallıklar birleştiler ve Nil deltasının aşağı kısmında Aşağı Mısır ve kuzeyde Yukarı Mısır krallıkları ortaya çıktı.

Çin toplumu hala ilkel toplumun geç dönemindeyken Eski Mısırlılar daha o zamandan muhteşem yüksek piramitleri inşa etmişlerdi. M.Ö. 2680 ila M.Ö. 2560 arasında 4. hanedan döneminde inşa edilen Kufu Piramidi 146,5 metre yüksekliğindedir ve tabanının eni 230 metredir. Bu yapıda ortalama ağırlığı yarım ton olan yaklaşık 2,3 milyon taş kullanılmıştır. Eyfel Kulesi yapılmadan önce bu yapı dünyanın en yüksek binasıydı. Bundan başka, eski Mısırlılar büyük tapınaklar da inşa etmişlerdi, bunların arasında Teb şehrindeki ana mabet olan Amun Tapınağı en meşhurdur. Bu mabet 5.000 metre karelik bir alanı kapsamakta ve içinde 134 adet sütun bulunmaktadır. Bunların en yükseği 21 metredir. Bu sütunun tepesinde 100 kişi durabilir. Ayrıca çok sayıda göz alıcı duvar resmi ve kabartma vardır.

Hiyeroglif yazıların ilk ortaya çıkışından sonra, Eski Mısırlılar bazı yazı karakterlerini yavaş yavaş hecelere ve kavram yazıya dönüştürerek Eski Mısır dilinin 24 harfli alfabetik yazısını oluşturdular. Eski Mısırlılar sadece sessiz harfleri- sesli harfler olmadan- kullandılar, bu Batı Asya'daki eski yazının yazım kuralları haline geldi. Eski Mısırlılar yazılarını

Aşağı Mısır'da yetişen bir bitki olan papirüs üzerine yazdılar. İnsanlar bu bitkinin saplarını yarıp parçalar halinde bir araya getirdiler. Düzleştirilip kurutulduktan sonra bu saplar bir tür kağıt haline getiriliyordu. O zamanlar, insanlar karniş ile yazıyorlardı ve mürekkep sebze suları ile yanmış tahtanın isindeki karbon siyahın karışımından elde ediliyordu. Yaklaşık 6200 yıl önce Mısırlılar çoktan bir takvim oluşturmuşlardı. Bu takvime göre bir yılda 12 ay, bir ayda 30 gün vardı. Bir yılda her biri dört aydan oluşan üç mevsim vardı. 12. ay diğer aylardan 5 gün daha fazlaydı, böylece bir yılda 365 gün vardı. Bir dönencel yıldan sadece ¼ gün daha kısaydı. Bu takvim dünyanın en eski takvimidir.

Mısır tüm ülkeyi güneyden kuzeye doğru akarak geçen Nil Nehri ile Kızıl Deniz'in ve Akdeniz'in kıyı bölgelerinde yer alır. Eski Mısırlılar çok eski zamanlarda Nil ile Kızıl Deniz'i birleştiren bir kanal kazmışlardı ve bu su kanalının yapımında kanalın kazılması ve kanal tabanının taranması on yılları almıştı. Mısır Hint Okyanusu'na açılan Kızıl Deniz ile Atlantik Okyanusu'na açılan Akdeniz arasında yer alır; bu durum Mısır'ı Doğu ile Batı'yı denizden birleştiren en kestirme yol yapar. Uygun coğrafi koşullar sayesinde Mısırlılar iyi denizciler haline gelmişlerdi. Eski Mısır'ın duvar resimlerinde çok sayıda gemi görüntüleri vardır. 1954'te Sfenks'in arkasındaki Keops Piramidi'nin yanında 4.700 yıl öncesine tarihlendirilebilecek bir Kufu gemisi enkazı toprak altından çıkartılmıştır. Uzun yıllar süren çalışmalardan sonra bilim insanları sonunda gemiyi restore ettiler. Bu bir tür armuzlu (düz döşemeli) gemiydi, Düz döşemelerin 4 köşesinde delikler vardı ve bu düz döşemeleri birbirleriyle birleştirmek için hindistan cevizi ağacı lifinden yapılmış halat kullanılmıştı. Bu tür gemilerin yapımı zıvanalı geçmeli gemilerin yapımından daha kolaydı. Ne var ki, rüzgara bağlı olarak geminin değişen hızını kontrol etme kabiliyeti ve su sızıntısına engel olma kabiliyeti zayıftı. Buna rağmen, bu Mısır gemi yapımı becerileri birçok Batı Asya ülkeleri tarafından kabul görmüş ve Orta Çağlara kadar kullanılmıştı.

Fırat ve Dicle Nehirlerinin Irak'taki aşağı havzalarına Mezopotamya bölgesi denir. Buranın kuzeyi Asur ve güneyi ise Babil'di. Babil'in iki kısmı vardı: kuzeyde Akad, güneyde Sümer. Burası Batı Asya uygarlığının doğduğu yerd. M.Ö. 4000'de, kökenleri bilinmeyen yuvarlak kafalı ve düz burunlu Sümerler Mezopotamya'ya yerleştiler. Bunlar tarım arazilerini suladılar, koyun, keçi, domuz ve kanatlı kümes hayvanlarını evcilleştirdiler. Sümer ülkesinde birçok site ortaya çıktı.

M.Ö. üçüncü binin başlarında Sami dili konuşan Akadlar Babil'in kuzeyine yerleştiler. Sümerlerden farklı olarak Akadların uzun yüzü, kemerli burnu ve sakal ve bıyıkları vardı. M.Ö. 24. yüzyılda Akadlar Babil'i birleştirdi. M.Ö. 3. binin sonunda Mezopotamya'da Ur'un Üçüncü Hanedanlığı ortaya çıktı. M.Ö. 20. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Babil Mezopotamya'yı ele geçirdi. Babil Krallığı'nda topyekün dört hanedanlık vardı ve 4'ncü hanedanlık M.Ö. 7. yüzyılda sona ermiştir.

M.Ö. 4000'in ortalarında Sümerler yazıyı icat etti. Başlangıçta Sümer yazısı hiyeroglif tip yazı grubuna giriyordu, ne var ki, yavaş yavaş hece ve ideogramların ortaya çıkmasıyla harf veya karakter sayısı azaldı. Sonunda, yazı sayısı 600'ün altına düştü. Bu tür yazılar harf değildi, fakat heceler ünsüz ve ünlü harflerden oluşuyordu. Sümerler yazılarını kil tabletler üzerine kamyşla yazmışlardı. O zamanlar, insanlar yazıları kil tabletler üzerine kamyşla yazıyorlardı. Bugün, bu tür yazılara çivi yazısı deniyor ve bu yazı komşu kavimler tarafından da benimsenmişti.

Eski çağlarda, Dicle ve Fırat arasında toplum ve ekonomi yüksek bir düzeye erişmişti. M.Ö. 18. yüzyılın ortalarında, Babil Krallığı'nın altıncı hükümdarı olan Hammurabi tarafından - Hamurabi Kanunları- düzenlenmişti. Bu kanunların maddeleri çivi yazısı şeklinde taşlara oyulmuştu. Bu en eski iyi korunmuş yazılı kanun maddeleri 1901 yılında bulunmuştur. Bu yazılı kanunlar önsöz, ana bölüm ve özetten oluşuyordu ve ana bölüm 282 maddeyi içeriyordu.

Eski Sümer-Babil edebiyatında büyük tufan ve Nuh'un Gemisi ile ilgili bir efsane vardır. Daha sonra bu efsane Yahudiler tarafından benimsenmiş ve Eski Ahit'in bir bölümünü oluşturmuştur. Bu efsane Tevrat'ta da yer almış ve dünyaya yayılmıştır.

Eski Babil'de bilim ve teknoloji epeyce gelişmişti. Babilliler ondalık sayı dizgesini ve altmışlı sistemi benimsemişlerdi. Babil'in altmışlı sistemi yıldızların dairesel dönüşünü, dairenin çevresini ve zamanı bölmek için dünyadaki tüm halklar tarafından benimsenmiştir. Eski Babilliler Pisagor Teoremini, ikinci dereceden ve bazı özel üçüncü dereceden denklemleri çözme yöntemlerini keşfetmişlerdi. Babilliler Efemeris (gök günlüğü) çalışmalarında yıldızları ve gezegenleri tanımlamış ve dünyayı çevreleyen tutulum çemberinin yörüngesinin çizgisini tahmin etmişlerdi. O zamanlar, astrologlar görünürdeki yıldızları burçlar olarak kabul ediyorlardı ve burç işaretlerinin resimlerini çiziyorlardı. Aslan, Terazı ve Yengeç burç isimleri Batılı astronomlar tarafından hala kullanılmaktadır. Babil'in 4. Hanedanı dönemindeki astronomlar güneş tutulması, ay tutulması ve gezegenlerin birbirlerine karşı konumlanışlarını tahmin edebiliyorlardı. Babilliler ayın hareketini tam olarak gözleyip ayın yörüngesinde dönüş zamanını 29 gün, 12 saat, 44 dakika ve 3 1/3 saniye olarak ölçmüşlerdi ve bu ölçülen süre bugünkü ölçümden sadece üçte bir saniye daha fazladır. Babilliler ay takvimi kullanmışlardı, bir yılda 12 ay, bir haftada 7 dönüş vardı ve günler adını dünyadan, aydan ve beş gezegenden almıştı. Onların keşfettiği hafta kavramı dünyanın tüm halkları tarafından kabul edilmiştir. Babil takvimi bir günü 12 adet iki saatlik sürelerle bölmüştü ve bir yıl 354 gündü. Ay takvimi ile güneş takvimini koordine etmenin yolu artı bir ay eklemektir.

Arkeologlar 4. Hanedan zamanındaki Babil kenti sitesini buldular. Kentin surları 13,2 km. uzunluğundaydı. Birbirleri arasında 44 metrelik mesafeler olan 300'den fazla kule vardır. Kentin kuzey çift kanatlı kapısının 12 metre kadar yüksekliği

vardır. 25 metre yüksekliğinde üzerinde bitkiler ve çiçekler bulunan toprak bir set vardır, bu nedenle buraya “Asma Bahçe” denir. Bu eski çağlardan miras aldığımız dünya harikalarından biridir. Eski Mısırlılar eski Mezopotamyalılarla sürekli temasta olmuşlardı.

(II) İndus Nehri boylarındaki Eski Uygarlık

Bu eski alt kıta uygarlığı aslında eski Hint Uygarlığı idi. Eski Hindistan nispeten bağımsız bir coğrafi bütünlük arz eden bugünkü Güney Asya alt kıtası bölgesini ifade eder. Eski Hindistan'ın ilk sakinleri Dravitler ile Austronezyan dilleri ve Malayca konuşan diğer halklardı. Pakistan'daki İndus Nehri boylarındaki Eski Hint uygarlığına Harappa Uygarlığı da denir. Burada yüzden fazla eski yerleşim yeri bulunmuştur ve bunlardan en meşhuru Pakistan'ın Sind Eyaletindeki Moenjodaro arkeolojik alanıdır. 260 hektarlık alanıyla Moenjodaro M.Ö. 2500 ile M.Ö. 1500 arasında var olmuş eski bir kenttir. Ne var ki, bu kentle ilgili yararlanılabilir hiç tarihi belge yoktur. Yüksek surları ve mantıklı yerleşim planı olan tuğladan yapılmış binaları vardır. Doğu-batı ve güney-kuzey yönlerinde olan caddelerinin genişliği muhtemelen 10 metreydi ve caddelerin kesiştiği yerlerdeki binaların köşeleri ulaşımın daha kolay yapılabilmesi için kavisliydi. Ayrıca tuğladan yapılmış kemerli kanalizasyon sistemi vardı. Kentte yaşayanlar kuyu suyu kullanıyordu ve kuyuların duvarları tuğladandı. Zengin ile fakir arasında büyük uçurum vardı.

Harappa Uygarlığında (İndus Vadisi Uygarlığı) yaşayanlar Bronz Çağı'na girmişler ve tarımsal bir yaşam sürmüşlerdi. Arpa, buğday, pamuk, keten ve sebzeler ekmişler ve siyah yeleli beyaz atlar, sığır, koyun, domuz ve kümes hayvanları yetiştirmişlerdi. Arkeologlar tarafından bulunan binlerce sığır veya hayvan figürlü örnek ve üzerinde yazı karakterleri bulunan mühürlerden hiyeroglif yazı geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu yazıların anlamlarının çözülmesinde bir ilerleme sağlanamamıştır. Harappa Uygarlığı sakinleri İndus Nehri, Umman Denizi, İran Körfezi ve Kızıl Deniz yoluyla Batı Asya Uygarlığı ile sürekli ilişki içinde olmuşlardı.

Harappa Kültürü M.Ö. 2. binin birinci yarısından itibaren inişe geçmiş ve M.Ö. 2. binin ortalarında yok olmuştur. Bu çok gelişmiş uygarlığı sona erdiren şeyin ne olduğu henüz bilinmemektedir. Mevcut tarihi belgelerde hiçbir kayıt olmamasına rağmen bilim insanlarının çoğu Harappa kültürünün ve uygarlığının yok olmasını Aryan istilasıyla açıklamaktadır.

M.Ö. 1500'e doğru Hint-Avrupa dilleri konuşan çok sayıda kavim Orta Asya'dan gelerek Hindistan'ın kuzeybatısına girmiştir. Bu kavimler kendilerine zarif anlamına gelen Ariya diyorlardı. Başlangıçta göçebe olmalarına rağmen, İndus Vadisi'ne yerleştikten sonra Aryanlar giderek bir tarımsal yaşam tarzı benimsediler. M.Ö. 1. binin erken dönemlerine kadar Aryanlar İndus Vadisi ve Ganj Vadisi boyunca

her yerde görülebiliyordu. Aryanlar, Hindistan'ın ilk halkıyla birlikte, çok ileri düzeydeki Hint Uygarlığını yaratmışlardır.

Eski Hintliler, Myanmar ve Yunnan üzerinden kara yolu ve Güneydoğu Asya üzerinden deniz yolu dahil, çeşitli yollar vasıtasıyla Çin ile sürekli ilişki içinde olmuşlardı.

(III) Güneydoğu Asya'nın İlk Sakinleri- Kunlun Halkı

Güneydoğu Asya ve komşu bölgelerde konuşulan diller dilciler tarafından Avustrik diller olarak adlandırılır. Avustrik diller Güney Pasifik'teki adalar ile Afrika'nın doğusundaki Madagaskar arasındaki bölgelerde konuşulan dilleri kapsar. Bunların arasında Malay dili en önemli dildir. Buranın ilk sakinleri muhtemelen çok uzun bir süre önce Güneydoğu Asya'dan göç etmişlerdi. Genellikle Malay dili konuşan ilk sakinlerin M.Ö. 2. binde Malezya'dan Endonezya Adaları'na ve Filipin Adaları'na göç ettikleri ileri sürülür. Malay dili konuşanlar Güney Pasifik'teki adalara göç ederken, Güneydoğu Çin kökenli Baiyue etnik halkı tedricen Güneydoğu Asya bölgesine göç etmişlerdi. Hindistan'daki ve Hint Okyanusu'ndaki Çinliler için Çin'e ve Doğu Asyalı tacirler için Batı Asya'ya giden tek yol olan Güneydoğu Asya'daki Hindiçin Yarımadası ile Malay Yarımadası ve uçsuz bucaksız okyanuslardaki çok sayıdaki adanın sıcak bir iklimi, büyük nüfusu ve bereketli kaynakları vardır. Özellikle eski çağlarda, denizcilik becerileri gelişmemişti ve filoları okyanus yolculuğuna uygun değildi ve yolculuk boyunca karada bulunan yön bulma işaretleri kullanılarak desteklenmek zorundaydı. Bu nedenle, Pasifik Okyanusu ile Hint Okyanusu arasındaki denizlerde bulunan çok sayıda ada en uygun mola yerleri oldu. Dünyadaki birçok uygarlık güç kullanma yoluyla yayılırken, eski çağlardaki Güneydoğu Asya tacirlerin toplanma yeri idi. Kuzeydeki Han Uygarlığı, batıdaki Hint Brahmanist ve Budist uygarlık, Batı Asya'daki İslam Kültürü, bunların hepsi ticari alışveriş vasıtasıyla yayılmıştır, güç kullanma yoluyla değil. Güneydoğu Asya'nın denizcilikte iyi olan asıl yerlilerine eski Çin tarihi kayıtlarında Kunlun halkı deniyordu. Kunlunlar uzaklardan gelen tacirlerle deniz üzerinde ticaret yapıyorlardı ve "Kunlun gemileri" denilen gemileriyle Çin, Hindistan ve Umman Denizi'ne gidiyorlardı. Bu nedenle Kunlunlar zengin coğrafya bilgisi ve denizcilik deneyimleri sayesinde çok çeşitli alışverişlerde Batı ile Doğu arasında aracı tacirler olmuşlardı. 15. yüzyılda bu bölgedeki Kunlunların yerini yavaş yavaş Batılı tüccarlar aldı.

I.V. Eski Çağlarda Doğu ile Batı arasındaki Deniz Rotaları

(I) Yichengbu Ülkesine (Bugünkü Sri Lanka) Giden Eski Deniz Rotası

Han Shu Kayıtları (*Han Hanedanlığı Tarihi* olarak da bilinir) Doğu ile Batı arasındaki deniz ticareti ve keşif gezileriyle ilgili ilk eksiksiz kaydı tutmuştur. Guangdong'un kıyı bölgelerinden Hindîçin Yarımadası ve Güneydoğu Asya'dan geçerek Huangzhi Ülkesine, bugünkü Hindistan'da bulunan Kanchipuram'a ve Yichengbu Ülkesine, bugünkü Sri Lanka'ya giden deniz rotalarını kaydetmiştir. Başlangıç noktaları genellikle Rinan, bugünkü Vietnam'ın Quang Tri Eyaleti, Xuwen, bugünkü Leihou Yarımadası'nda bulunan Guangdong'daki Xuwen İlçesi, Hepu, bugünkü kuzey Guangxi'deki Hepu İlçesi ve diğer bölgelerdi. Bu bölgelerden yola çıkan gemiler 5 ayda Duyuan Ülkesine, daha sonra 4 ayda Yilumo Ülkesine ve oradan da 20 günde Chenli Ülkesine ulaşabilirlerdi. Chenli Ülkesine gemiyle gelenler buradan yaya olarak 10 günde Fugandulu Ülkesine varabilirlerdi. Gemiler Chenli Ülkesinden Huangzi Ülkesine iki aydan fazla bir süre daha yol alarak gidebilirlerdi. Burası çok geniş topraklara ve büyük bir nüfusa sahipti. O zamanlar buranın adetleri Hainan Adası'ninki ile aynıydı. Huangzi Ülkesinden gelen elçiler Han Hanedanı'ndan İmparator Wu'ya ve diğer imparatorlara birçok kez hediyeler vererek saygılarını sunmuşlardı. Yichengbu Ülkesi Huangzhi Ülkesinin kuzeyinde bulunuyordu. Han Hanedanlığı Yichengbu Ülkesinden kişileri deniz yolu boyunca tercüman olarak kullanıyordu. Deniz filosu dönüş yolculuğunda, Huangzhi Ülkesinden Pizong'a gitmek için 8 ay deniz yolculuğu yapıyordu ve Rinan'a varmak için 2 ay daha gidiyordu.

Bu deniz rotasıyla ilgili olarak bilim insanları tarafından birçok araştırma yapılmıştır. Duyuan İlinin muhtemelen Tang Hanedanı döneminde Jia Dan tarafından sözü edilen Luoyue Ülkesi olduğuna inanılır. Bu ülke Singapur Boğazı'nda bulunan Dungan Irmağı'nın yan tarafında Malay Yarımadası'nın güneydoğusu boyunca uzanıyordu. Dungan isminin Duyuan'ın kökeni olduğu görülüyor. İkinci mola yeri olan Yilumo Ülkesi muhtemelen Tang Shu kitabında sözü edilen Loujuloumi'ydi. Tang Hanedanı döneminde Arap coğrafyacılar buraya Rahmi, Rahma veya Rahmen diyorlardı. Bu ülke Sittaung Irmağı'nın Güney Myanmar'daki Mottama Körfezi'ne döküldüğü bölgedeydi. Üçüncü mola yeri olan Chenli Ülkesi muhtemelen Myanmar'daki Irrawaddy Irmağı'nın orta havzalarında eski bir ülke olan Pagan'daydı. Yilumo Ülkesine ulaştıktan sonra Han Hanedanlığı filosu Irrawaddy Irmağı ağzının güneydoğusuna doğru gitmiş ve daha sonra akıntıya karşı yola devam etmişti. Dördüncü mola yeri muhtemelen Bengal Körfezi'nin hemen yanındaki Fugandulu Ülkesiydi- bugünkü Myanmarda bulunan Tagaung. Huangzhi Ülkesi muhtemelen Güney Hindistan'ın doğusundaki kıyı bölgeleri boyunca uzanan Tamil

Nadu Eyaleti'nin başkenti olan Madras'ın güneyinde bulunan Kanchipuram idi ve Yichengbu Ülkesi de bugünkü Sri Lanka idi. Dönüş yolundaki Pizong bölgesi muhtemelen Malakka'nın doğusundaki Pidang Adası idi. "*Han Shu Kitabı*"ndaki bu kayıt Çin ticaret gemilerinin ve elçilerinin o zamanlar Çin'den Güney Asya alt kıtasının güney bölgesine deniz yoluyla doğrudan gidebildiklerini gösterir.

Ne var ki, bazı bilim insanları Kra Yarımadası'ndaki Kra Isthmus'unun doğu kıyılarına vardıklarında gemilerin küçük olması, rüzgarların zayıflığı ve gemilerin okyanus yolculuğuna uygun olmaması yüzünden filonun tayfalarının gemileri terk edip kara yolunu kullandıklarını ileri sürerler. Filolar muhtemelen doğuya doğru giderek bugünkü Myanmar'daki Fugandulu Ülkesinin doğusuna gidip oradan da Bengal Körfezi üzerinden Güneydoğu Hindistan'a doğru yola çıkmışlardı. Bu bilgi Güney Denizleri Cemiyeti Güncesi'nde Eski Çağlarda Güney Çin Denizi'ndeki Kıstak ve Coğrafi Kutup ile ilgili kayıtlarda vardır. Denizcilikteki becerilerin sınırlı olması nedeniyle o zamanki gemiler anakaradan çok uzağa gidemiyorlar ve sadece Güneydoğu Asya'nın kıyıları boyunca yol alabiliyorlardı, bu yüzden yolculuk zamanı oldukça uzun oluyordu. Bununla birlikte, gemiyi terk edip kara yolculuğunun rotasını izlemek de mümkündü.

Han Hanedanı döneminde, yabancı dile aşina memurlar vardı. Huangzi Ülkesi ile Yichengbu Ülkesi Tamillerin ülkesiydi ve Çin Han halkı onların diline aşinaydı. Han Hanedanlığı'nın elçileri görevli olarak bir yolculuğa çıktıklarında yanlarına daha çok altın ve ipek alıyorlardı. Yolculuk esnasında, genellikle yabancı gemilerle ticaret yapıyorlardı ve böylece büyük kazançlar elde edebiliyorlardı. Ne var ki, yine de yağmalanma ve geminin kazaya uğraması gibi belli bazı riskler vardı.

Deniz aşırı keşif gezilerinin ve taşımacılığının temel saiki ticaret olagelmıştır. Batı Han Hanedanlığı döneminde, deniz aşırı ülkelerden gelen ürünler sürekli olarak Çin'e girmişti. *Hanshu Kitabı*'na göre, "Han Hanedanı'ndan İmparator Ping'in ikinci yılının baharında, Huangzhi Ülkesi bağ olarak verdikleri bir gergedan ile ona saygılarını göstermiştir." Ayrıca bu kitapta "Huangzhi Ülkesinin 30.000 mil uzaktan bir gergedan getirdiği" belirtilmiştir. Aslında, Çin'e gergedan girişi bu kitaptaki kayıtlarda belirtilen zamandan daha önce olmuştur. 1955'te, Guangzhou, East Hill, Plum Blossom Köyü'ndeki 2 No'lu mezardan gergedan boynuzu şeklinde dört çömlek çıkartılmıştır. Kızıl sarı çömleklerin hepsi aynı boyuttur ve arta kalan uzunluğu yaklaşık 10 santimetredir. 1960'da Guangzhou, Sanyuanli, Mapen Hillock'taki 1 No'lu mezardan gergedan boynuzu şeklinde 15 çömlek çıkartılmıştır. Bunların altısı barut renginde ve sertti. Diğer dokuzu kızıl sarı ve biraz yumuşaktı. Biçim ve yapı bakımından hepsi aynıydı. Alt kısımları koni şeklinde oyuktu. Boynuz uçları düz bir biçimde kesilmişti. 17 cm. uzunluğunda ve 6 cm. enindeki gergedan boynuzu şeklindeki çömleklerin resimleri Güney Çin Denizi İpek Yolu'ndan Eski Eserler

Koleksiyonu'nun 26. sayfasına basılmıştır. Aynı mezardan 34,2 cm. yüksekliğinde ve 35,9 cm. eninde bir tahta kutu da çıkartılmıştır. Kutunun her iki tarafında kırmızıya boyanmış mükemmel gergedan resmi vardır. Muhtemelen, kutu zanaatçılar tarafından canlı gergedana bakarak boyanmıştı. Gergedan Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Afrika'da yaşamıştır. Onların Huangzhi Krallığı'ndan Çin'e nakledilmesi çok zordu. İnsanlar bunu yapmak için yüksek ücret talep etmişlerdi. Han Hanedanı'ndan İmparator Wen'in hükümdarlığı sırasında, Güney Yue Krallığı'nın bir kralı olan Zhao Tuo kendini Han Hanedanlığı'na tabi kıldı. Zhao Tuo, Han Hanedanlığı'nın bir elçisi olan Lu Jia'ya İmparator Wen'e on gergedan boynuzu sunmak için yetki verdi. Gergedan boynuzlarının üst yönetici sınıfın hoşuna giden prestijli ve pahalı ürünler olduğunu böylece anlayabiliyoruz.

1983'te, Guangzhou'da Jiefang Kuzey Yolu'ndaki Xianggang Dağı'nda bulunan Güney Yue Krallığı'nın 2. kralı olan Zhao Mei'in mezarı kazılmıştır. Mezarın batı odasında birbiri üstüne konmuş beş adet büyük fildişi toprak altından çıkarılmıştır. Bu fildişlerinin hepsi de 120 cm'den uzundur ve en uzun 126 cm'dir. Bu fildişleri arasında bariz farklılıklar vardır ve Asya fillerinin dişleri daha ince olduğu için bu fildişleri Afrika fillerine ait olmalıdır. Bu tarihi kayıt ve belgeler Deniz Ulaşımı ve Han Hanedanlığı'ndaki Fanyu ile ilgili Arkeolojik Buluntular ve Deniz İpek Yolu'nun Doğu'daki Doğum Yeri kitabına kaydedilmiştir. Güney Asya alt kıtasının güney ucunun Batı Han Hanedanlığı zamanında Deniz İpek Yolu'nun son durağı olmadığı görülebilir. Afrika ürünlerinin Çin'e götürülmesi Çin ile Batı Hint Okyanusu ve Afrika arasında Qin hanedanlığı öncesi dönemde (M.Ö. 221), doğrudan veya dolaylı ilişki olduğunu gösterir. Batı Han Hanedanlığı'ndaki Güney Çin'den Hint Okyanusu'na deniz rotası Qin Hanedanlığı öncesi dönemde vardı. Ancak Han Hanedanlığı'ndan önce bununla ilgili kayıt ortada yoktu. Bu dönemde Pasifik Okyanusu'ndan Hint Okyanusu'na yapılan denizciliğin özellikleri gemilerin hareketinin musona bağlı olması, deniz rotalarının kıyı bölgelerinden uzakta olmaması ve yolculuk boyunca gemilerin lojistik destek almak zorunda olmasıdır. Güney Çin'in ile batıdaki sular arasındaki ilişkide Hindistan aradaki lojistik destek sağlama noktası olmuştur.

(II) Yunanlılar ve Romalılar Tarafından Kullanılan Doğu Yönündeki Deniz Rotaları

M.Ö. 6. yüzyıl ila M.Ö. 5. yüzyıl arasındaki dönemdeki Pers İmparatorluğu'ndan itibaren İran bazen savaş halinde bazen de barış içinde Eski Yunan ile sürekli ilişki içinde olmuştur. Makedonya İmparatoru Büyük İskender'in doğuya askeri sefer yapmasından sonra Orta Asya ve Hindistan Yunanlıların kontrolü altına girdi. Büyük İskender tarafından kurulan imparatorluğun Avrupa ve Asya'yı kontrolü

altına alması iki kıta arasındaki alışveriş ve iletişimde yeni bir çağı teşvik etti. O sıralarda, Avrupalılar sadece Orta Asya ve Hindistan'a ulaşabiliyorlardı. İki yüzyıl sonra, İmparator Wu din adamı elçi Zhang Qiang'ı⁵ Batı Bölgelerine gönderdi, böylece Çin Batı Bölgeleri ile doğrudan bağlar kurmuş oldu.

Çin Batılı insanlarla tanışması sayesinde Akdeniz'de bulunan Büyük Qin Ülkesi'ni (eski Roma İmparatorluğu'nu) de tanıdı. Doğu ile Batı arasında ulaşımın sağlanmasıyla birlikte Çin'le ilgili bilgi ve haberler Batı'ya doğru bir şekilde yayılabildi ve ipek kumaşlar Akdeniz üzerinden kara veya deniz yoluyla Avrupa'ya satıldı. Kara yolunda, Belh, Soğdiana ve Part Krallığı'ndan tacirler aracı olarak önemli bir rol oynadılar. Deniz yoluyla ilgili olarak, Güneydoğu Asya, Hindistan ve Part Krallığı'ndan tacirler kilit roller oynadılar.

Romalı asiller lüks bir hayat yaşıyorlardı ve ipek kumaşları beğeniyorlardı. İpek kumaş Avrupa'da satılmasına rağmen, Roma İmparatorluğu'nda ender bulunan bir şeydi. Başlangıçta, Romalı asiller ipek ürünlerini dantel gibi süs olarak kullanabiliyorlardı ve daha sonra onları pervaz veya mostra olarak giysilerde kullandılar. İpeğin az bulunur olması nedeniyle, Romalılar kalan malzemelerdeki ipeği bile sökerek kullandılar. Romalıların ipeği sadece hafif ve ince olduğu için sevmiyorlardı aynı zamanda Romalılar koyu eflatuni kırmızıyı da tercih ediyorlardı. O zamanlar, Akdeniz bölgesindeki zanaatkarlar eflatuni kırmızı boya yapmak için bir tür kabuklu deniz hayvanı kullanıyorlardı ve ipeği boyamak kolaydı.

Doğu ile Batı arasında ulaşımın veya taşımacılığın başlamasıyla birlikte Çin'den gelen ipekli ürünler fazlaştı. Batılı Asiller ipekli ürünlere büyük rağbet göstermeye başlamıştı. 1. yüzyılın ortalarında yaşamış olan bir Roma tarihi uzmanı olan Lucanus'a göre M.Ö. 48 ila M.Ö. 30 arasında tahtta oturan Mısır Kraliçesi Kleopatra'nın sahip olduğu ipekli elbiseler kıskançlıklara neden olmuştu. Aslında, onun elbiselerinin kumaşı Çin'de üretilmiş özgün ipekten yapılmamıştı, yeniden örülmüş ipekli damasko idi. İmparator Julius Sezar da bu tür elbiseler giyiyor ve ipek şemsiye kullanıyorlardı. Romalı zanaatkarların yeniden örme işindeki becerileri Çin tarihi kayıtlarına da geçmişti. Tang Hanedanı döneminde bir tarihçi olan

5 Zhang Qian 2.yüzyılda, Han Hanedanı zamanında, Çin'in dışındaki dünyada bir imparator temsilcisi olarak hizmet veren Çinli bir resmi görevli ve diplomattır. Han Hanedanlığı İmparatoru Wu'nun yönetimindeki Çin İmparatorluk Sarayı'na Orta Asya ile ilgili güvenilir bilgi getiren ilk resmi görevlidir ve Şincan dahil Batı Bölgeleri ile Çin'in ilişkilerinin gelişmesinin teşvik edilmesinde önemli bir öncü rol oynamıştır. Bugün Zhang Qian'in seyahatlerinin kıtalararası ticaret rotası, İpek Yolu ile ilgili vardır. Esasında, onun misyonu o zamanlar Çin için bilinmez olan, birçok krallığın ve ürünün bulunduğu dünyanın bir bölümünü Çin'e açmıştır. Zhang Qian'in Orta Asya'da yaptığı keşif gezileri ile ilgili anlattıkları M.Ö. 1. yüzyılda Sima Qian tarafından derlenen Büyük Tarihçinin Kayıtları adlı Erken Han dönemi tarih kitabında ayrıntılı olarak yazılıdır. İpek Yolu rotalarının Orta Asya'daki bölümleri M.Ö. 114'te büyük ölçüde Zhang Qian'in misyonu ve keşifleri sayesinde açılmıştır. Bugün Zhang Qian'a Çin'in ticari faaliyetler dünyasına açılmasında oynadığı kilit rol için saygı gösteriliyor.

Du You'ya göre Büyük Qin Ülkesi'ndeki insanlar ince Çin ipeğini yeniden öreerek ipekli damasko yapıyorlardı. Kalın su geçirmez ipek sert ve ince ipekten yapılıyordu. Romalı zanaatkarların ipek hammaddelerini yeniden örmesinin nedeni muhtemelen o zamanlar ipeğe ulaşmanın zor olması ve yeniden örmek suretiyle daha fazla ince ipek kumaş yapılabiliyor olmalarıdır.

Süveyş Kanalı'nın bulunduğu kıstak Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesiştiği yerdedir. Bu kıstak uygun coğrafi konumu sayesinde insanlar tarafından iyi biliniyordu. Gemi yapımı becerilerinin ve denizcilik becerilerinin giderek gelişmesiyle birlikte insanlar deniz nakliyesi maliyetinin kara nakliyesi maliyetinden daha düşük olduğunu gördüler. Bu nedenle, Doğu ile Batı arasındaki ticaret gelişti. Kızıldeniz eski çağlardan bu yana Hint Okyanusu'ndan Akdeniz bölgesine giden tacirler ve Asya'ya yolculuk yapan Batılı denizciler için doğal bir kanal olmuştur. Eski Mısır'da, Kızıldeniz ile Nil arasındaki kanal Atlantik Okyanusu'na açılan Akdeniz ile Hint Okyanusu'na açılan Kızıldeniz'i birbirine bağlıyordu.

Eski çağlarda, Kızıldeniz'e Eritre Denizi deniyordu. Kızıldeniz'in kıyı bölgeleri ile Hint Okyanusu arasındaki ticaretin uzun bir tarihi vardır. Mısırlılar Kızıldeniz'in dışına çok eski zamanlarda deniz yolculuğu yapmışlardır. M.Ö. bininci yılda Kızıldeniz ve Umman Denizi'ndeki deniz ticareti hızla gelişti. M.Ö. 336 ila M.Ö. 146 arasında Mısır Eski Yunan'ın Batlamyus veya Ptolemaios Hanedanı'nın yönetimi altındaydı ve Yunanlılar Kızıldeniz boyunca güneye deniz yolculuğu yaparlardı. Arabistan Yarımadası'nın güneyinde bulunan Aden ile Cibuti'yi (Afrika) birbirine bağlayan Kızıldeniz'in güneyindeki Mendep Boğazı'nın her iki yakasında Hindistan ve Afrika'dan gelen mallar boşaltılırdı. Somali ve Etiyopya'dan gelen yükler Kızıldeniz boyunca yapılan deniz yolculuğu ile Akdeniz'e taşınırdı. Çin'den gelen ipekli ürünler doğrudan veya aracılar vasıtasıyla Hindistan'a varduktan sonra aracılar vasıtasıyla Avrupa'ya da nakledilirdi. Bir dizi aktarmadan sonra ipekli ürünler Akdeniz'e varınca çok daha pahalılaşırdı. Romalılar ipek ticareti üzerindeki Batı ülkelerinin tekeli kurmak için her zaman Doğu ile doğrudan ilişkiler kurmak istemişti.

Avugustos baştayken Roma İmparatorluğu Mısır'ı fethetti. Nil Deltası'nda bulunan İskenderiye limanı Roma İmparatorluğu için doğuya gitmek için gerekli yoldu. O zamanlar, Han Hanedanlığı'nın gücü Orta Asya'ya kadar yayılmıştı. İran bölgesindeki Part Krallığı Roma İmparatorluğu ile Çin Han Hanedanlığı'nın batı bölgeleri arasındaydı, bu yüzden Part Krallığı'ndan kurtulmanın tek yolu Doğu'ya deniz yolu keşfetmekti. M.Ö. 1. bin civarında, Yunanlı bir kaptan olan Hippalus, tesadüfen Hindistan'ın batı kıyısına ulaşmıştı. M.S. bininci yılın başında, bir tacir olan Annus Plocamus azat edilmiş bir köle olan Publius'u vergi tahsildarı olarak Kızıldeniz'e göndererek Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti altındaki Kızıldeniz'den vergi

toplamıştı. Publius fırtınayla karşılaşmış ve denizde 15 gün sürüklenerek kazara, Çin tarihinde Simhala denilen, Sri Lanka'ya ulaşmıştı. Burada yarım yıl kalmış ve Sri Lanka'nın Roma'ya gönderdiği elçi olan Rachias ile Avrupa'ya dönmüştü. Plinius'un kayıtlarına göre, Publius'un okyanus yolculuğu Cladius'un yönetiminde sırasında (M.S. 41-54 arasında) olmuştu. Koipato'nun 100 km. güneyindeki Berenica Limanı'na yapılan keşif yolculuğu hakkındaki Yunanca ve Latince bir kitabeye göre, Publius'un dönüş tarihi M.S. 6. yılın 5 Temmuz'udur. Plinius tarafından yazılmış olan Doğa Tarihi'ne göre, Rachia'nın babası bir zamanlara Seres'e, eski Çin'deki Han Hanedanlığı'na, varmıştı. Bu iki Romalı denizciye yardımcı olan şey Hint Okyanusu'ndaki Muson rüzgarlarıydı. Bilahare, epeyce uzun bir zaman sonra, Hint Okyanusu'ndaki Muson rüzgarları⁶ Avrupalılar tarafından Hippalus Rüzgarları olarak adlandırıldı.

Bu yolculuklar Romalı tacirlerin Doğu'ya giden deniz rotalarını bulmalarına olanak sağlamıştı. Romalılar sık sık Hint Okyanusu'na gidip gelen deniz yolcuları yapmaya başlamışlardı. Strabon'un kayıtlarına göre, o sıralarda, Hint Okyanusu'na yelken açan yılda yaklaşık 120 gemi vardı. Romalı tacirler İtalya'dan yola çıkıyorlar ve üç aylık bir yolculuktan sonra Ekim'de Hindistan'a varıyorlardı. Nisan ayına kadar orada kalıp muson rüzgarlarını kullanarak geri dönüyorlardı. 1. yüzyılın sonunda Latince yazılan Eritre Denizi Periplusu'nun yazarı İskenderiyede yaşayan bir Yunanlı idi. Bir keresinde Sri Lanka'ya ulaşmıştı. Onun kayıtlarına göre Çin ipeği, deri eşyalar, biber, Çin tarçını, baharat, metal ve ilaçların hepsi Hindistan'daki limanda yükleniyordu. Daha önce, Doğu'ya gelen Romalıların hepsi tarçın ağaçlarının Arap Yarımadası'nda yetiştiğini tahmin etmişlerdi. Çin tarçını kozmetik, ilaç ve yumuşatıcı krem imalatında kullanıldığı için Roma İmparatorluğu'nda çok talep ediliyordu ve bu yüzden pahalıydı. Bir Roma librası yüksek kalite Çin tarçının değeri 1.500 eski Roma gümüş sikkesiydi, hatta düşük kalite Çin tarçının değeri 50 eski Roma gümüş sikkesiydi. Latin literatürü Roma İmparatorluğu ile Çin arasındaki ticaretten bir kez söz etmiştir. Plinius, sadece mücevher takılar takmaktan hoşlanmayan fakat ipeğin de zevkini çıkaran Romalı asillerin lüks yaşamını da anlatmıştır. Romalı asiller elbise diktirmek için ipek alışverişi yapmaya Seres'e (Çin'e) bile seyahat etmişlerdi. Romalıların en çok ihraç ettiği mal cam ürünlerdi. Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında bulunan Akdeniz bölgesi cam ürünlerinin üretim merkeziydi. Büyük Plinius'a göre, yaklaşık 100 milyon Sestertius ya da sesterce Hindistan, Seres (Çin) ve Arap Yarımadası'na uçmuştu. Bu para o sıralarda Roma İmparatorluğu ile Doğu arasındaki ticaret hacminin değeri idi. Büyük Plinius

6 Son birkaç bin yıl içerisinde Hint Okyanusu'nun gemici ve ticaret rotaları hakim mevsimsel hava koşullarına bağlı olarak kendine özgü bir düzen içine girmiştir. Bu mevsimsel hava koşulları muson olarak bilinir; muson ismi Arapça mawsım (mevsim) kelimesinden türetilmiştir ve yılın değişmez ve düzenli bir dönemi anlamına gelir.

şöyle yazmıştır: “Seres (Çin) ormanlarından elde edilen yünlü madde ile meşhurdur; suya batırdıktan sonra yaprakların beyaz yumuşak tüylerini tarayarak ayırırlar... Romalı genç kızların şeffaf giysilerle halkın içinde hava atmasını sağlamak için harcanan emek o kadar değişik ki, kullanıldığı bölge dünyanın o kadar uzak bir bölgesi ki.”

(III) Büyük Qin Ülkesi'nin (Roma'nın) İmparatoru Marcus Aurellus Antoninus'a gönderilen Çin Elçileri

Çinliler Roma imparatorluğuna ve tüm yakın doğu ülkelerine Daqin veya Büyük Qin ülkesi diyorlardı.

Batı Han Hanedanlığı'nın tacirleri Hindistan'a vardıktan sonra, Hint Okyanusu'nda Büyük Qin Ülkesi'ne giden bir yol keşfettiler, böylece tacirler Hintli ticaret temsilcileriyle birlikte Roma İmparatorluğu'na seyahat edebilmişlerdi. Roma İmparatorluğu'nda, M.Ö. 1. yüzyılın sonlarında, M.Ö. 30'da yaşamış olan tarihçi *Florus'un* yazdığı *Roma Tarihi'nin Epitomu'nun* “Partlar ile Barış ve Avgustos'un (ilk Roma İmparatoru) Yüceltilmesi” bölümünde yazdığına göre “İmparatorluğun hakimiyeti altında olmayan dünya ülkelerinin geri kalanı da onun ihtişamının farkına varmıştı ve ülkelerin büyük fatihi Roma halkına saygı ile bakmıştı. Bu nedenle İskitler ve Sarmatlar bile Roma ile dostluk kurmak için elçiler göndermişlerdi. Yalnız bunlar değil, Seres (Çinliler) de aynı tavrı takındı, tam tepedeki güneşin altında yaşayan Hintliler de armağan olarak değerli taşlar ve inciler ve filler getirdiler, ancak sadece bu kısa anı düşünüp girişmiş oldukları ve dört yıl sürdüğünü söyledikleri çok uzun yolculuğu unutmuşlardı. Gerçekte bu gerekiyordu ama hiç olmazsa onların bizim dünyamızdan ayrı bir dünyanın insanları olduğunu görmek için onların görünen yönlerine bakmak gerekiyordu.

Han Hanedanlığı kayıtlarına göre bu ziyaret uygun olmadığından büyük olasılıkla Çinli tüccarlar Roma İmparatorluğu'na özel kişiler olarak gittiler fakat kendilerine elçi süsü verdiler. Servet kazanma arayışı içindeki Romalı tüccarlar Hint Okyanusu deniz rotasını keşfettikten sonra vakit kaybetmeden doğudaki bölgelere ulaşmaya başladılar. Eski Hint Okyanusu'nda altın üretim merkezi Endonezya bölgesi ve Hindicın Yarımadası idi, dolayısıyla bununla ilgili kayıtlar Roma'nın yazılı belge ve kayıtlarda hızla yer aldı. M.S. 1. yüzyılın ilk yıllarında yazarlar Yunanca yazıyorlardı ve bugünkü Sumatra'ya altın kıtası anlamına gelen Chryse adını vermişlerdi.

“Geç Han Dönemi Tarihi” eski Myanmar'da bulunan Shan Devleti'nin kralı Yong You'nun Han Hanedanlığı'na saygısını göstermek için elçiler gönderip binlerce şarkıcıyı ve akrobatik gösteri yapan sihirbazı Han'ın beğenisine sunduğundan söz etmiştir. Bu sihirbazlar Xaixi'li olduklarını söylemişlerdi, bu ülke Büyük Qin Ülkesi

(Roma) idi. Büyük Qin (Roma) Ülkesi'ne Shan Devleti'nin batısından ulaşılabilirdi. Romalı tacirlerin Hindistan'a vardiktan sonra tatmin olmayıp Sereşe (Çin'e) ulaşmak için her türlü çabayı gösterdikleri belirtilmiştir. Romalı tacirler Myanmar'a vardiktan sonra Shan Devleti'nin Han Hanedanlığı ile ilişkili olduğunu anlamışlardı, bunun üzerine Luayang'a ulaşmak için Shan Devleti'nden yardım aldılar. O sıralarda, içlerinde tacirlerin ve zanaatkarların da olduğu birçok Romalı eski Çin'i ziyaret etti. Shan Devleti üzerinden Çin'e giden güzergah uzun bir süre varlığını korudu. M.S. ikinci yüzyılda, Zhang Qian Batı Bölgelerine gönderilip Özbekistan'daki Boysundagı'nın güneyi ile Amuderya'nın güneykıyıları arasındaki Baktriya'ya ulaştıkları zaman orada Shu'da üretilmiş ve Hindistan üzerinden taşınması yapılmış bambu kamışlar ve kumaşlar gördüler. Shu'dan gelen bu ürünler muhtemelen Yunnan, Shan Devleti, Bengal Körfezi ve Hindistan yoluyla nakliyesi yapılp Orta Asya'ya getirilmişti.

Shan Devleti üzerinden Han Hanedanlığı'na giden dağ yolları uzun yolculuklar için çok zorlu yollardı, bu yüzden bu yollar üzerinden taşınan ipekli ürünlerin değeri çok yüksekti. Romalı tacirler Doğu'ya giden başka bir yol bulmak zorundaydı. Ara vermeden sürdürülen çabalardan sonra nihayet deniz yolculuğu ile Hindicın Yarımadası'ndaki Vietnam'ın sahillerine ulaştılar. Sonraki Han Tarihi'nde Büyük Qin Ülkesi'nin İmparatoru Marcus Aurelius Antoninus'un dokuzuncu yılda Doğu Han Hanedanlığı'nın imparatoru Huan'a fildişleri ve gergedan boynuzları sunmak için Vietnam üzerinden bir elçi gönderdiğinden söz edilmiştir. Görevliler de bunun Han Hanedanlığı, Shan Devleti ve Büyük Qin Ülkesi (Roma) arasındaki ilk iletişim olduğunu kaydetmişlerdir.

Bununla birlikte, görevliler aynı zamanda bu elçinin getirdiği armağanların o kadar paha biçilmez ve nadide olmadığını düşünmüşlerdi. Geç Han Dönemi Tarihi'nde Büyük Qin Ülkesi'nin imparatorunun M.S. 161-180 arasında tahtta oturan Marcus Aurelius Antoninus olduğundan söz edilmiştir. Geç Han Dönemi Tarihi'nde bu diplomatik heyetlerin içindeki kişilerin adlarıyla ilgili hiç kayıt yoktur, dolayısıyla bu kişiler muhtemelen özel tacirlerdi. *Geç Han Dönemi Tarihi yazarı Fan Ye* şöyle yazmıştı: *"Onların kralı her zaman Çin'e elçiler göndermeyi arzulamıştı, fakat An-hsi (Partiyalılar) onlarla Çin ipeği ticaretini sürdürmek istediler ve bu nedenle onların irtibatı kesilmiştir."* Bu durum İmparator Huan-ti'nin hüküdarlığı sırasında (M.S. 166) Ta-ts'in kralı An-tun'un Jih-nam (Anam) sınırından gönderdiği bir elçinin Roma İmparatoru'na fildişi, gergedan boynuzları ve kaplumbağa kabuğu sunduğu zamana yani Yen-hsi döneminin 9. yılına kadar sürmüştü. M.S. 166'da Roma İmparatoru Marcus Aurelius Antoninus'tan başkası değildi.

II. Hint Okyanusu'ndaki Deniz İpek Yolu

II.1. Hint Okyanusu'ndaki Hareketli Deniz Rotaları

(I) Uzak Doğu'dan Kızıldeniz'e

Çin Han Hanedanlığı'nın Üç Krallık döneminin (230 ila 280 yılları arası) sonundan ülke birliğinin sağlandığı Sui Hanedanlığı'na (M.S. 589) kadar üç buçuk asırdan fazla bir süre boyunca Güney Çin ile Batı ülkeleri arasındaki kara irtibatı Çin'deki Kuzey-Güney savaşlarının neden olduğu bölünmeden dolayı kesilmişti. Bu yüzden, Güney Çin diğer ülkelerle olan ilişkilerinde esas olarak deniz yoluna bel bağlamak zorunda kalmıştı. Bu zorunluluk objektif olarak denizcilik ve yön bulma teknolojisini geliştirmiş ve böylece deniz ulaşımının güvenliğini arttırmıştı. Çin ile Roma İmparatorluğu deniz yoluyla ilişkilerini sürdürmüştü. Liangshu tarafından yazılan Zhong Tianzhu Zhuan adlı kitaba göre Wu ülkesinde Sun Quan'ın hükümdarlığı zamanında Huangwu'nun beşinci yılında (226 yılı) Roma İmparatorluğu'ndan Qin Lun bugünkü Vietnam'ın kuzeyindeki Jiaozhi'ye gelmiş ve ülkesine dönmeden önce Jiaozhi'nin temsilcisi tarafından gönderilen bir elçiyle birlikte Sun Quan'ı ve maiyetini ziyaret etmişti. Aşağı yukarı aynı zamanda, Sun Quan deniz aşırı ülkelere ziyarette bulunmaları için Zhu Ying ve Kang Tai liderliğindeki bir elçilik heyetini göndermişti. Elçilik heyetindekiler ülkeye döndükten sonra dışarıda gördüklerini iki kitapta- Funan Yiwuzhi (Funan Krallığı Hikayeleri) ve Wushi Waiguo Zhuan (Wu Hanedanlığı'nda yazılmış Yabancıların Hikayeleri)- kayıt altına almışlardı. Ne yazık ki, bu kitaplar ortadan kaybolmuştur; geriye sadece Denizyolları Klasığı ile ilgili Yorumlar, Yiwenleiju, Taiping Çağının Tongdian ve İmparatorluk için Hazırlanmış Okunacak Çalışma gibi kitaplardan bazı parçalar kalmıştır.

Çin'in Jin hanedanlarının deniz aşırı halklarla ilişkilerinin kayıtları sınırlı olmasına rağmen yabancı ülkelerin bilgilerinin kaydedildiği çok sayıda kitap ortaya çıkmaya başlamıştı. Suishu Jingji Zhi II'nin yazdığına göre aşağıdaki kitaplar Tang Hanedanlığı'nın başlangıcında bulunabilirdi: Shamenshizhimeng tarafından yazılmış olan Youxing Waiguo Zhuan'ın (Yabancı Ülkelere Seyahat Hikayeleri)'nin bir cildi, Shitan Jing tarafından yazılmış olan Waiguo Zhuan'ın (Yabancı Ülkelerin Hikayeleri'nin) beş cildi, Shifa Sheng tarafından yazılmış olan Liguozhuan'ın (Değişik Ülkelerin Hikayeleri'nin) iki cildi, yazarı bilinmeyen Dasui Fanjing Brahmin Fashi Waiguo Zhuan'ın (Sui Hanedanlığı'ndaki Üstat Brahma Rahibi'nden Yabancı Ülkelerin Hikayeleri'nin) beş cildi, yazarı bilinmeyen Jiaozhou Yinan Waiguo Zhuan'ın (Jiaozhou'nun Güneyindeki Yabancı Ülkelerin Hikayeleri'nin) bir cildi, Geç Han Hanedanlığı'nda bir devlet memuru olan Yang Fu'nun yazmış olduğu Jiaozhou Yiwuzhi'nin (Yabancı Hikayeler'in) bir cildi, yazarı bilinmeyen Linyiguo Ji'nin bir cildi, yazarı bilinmeyen Fanshu Fengsu Ji'nin (Yabancı Ülkelerin Gelenekleri'nin) iki cildi, yazarı bilinmeyen Zhufanguo Ji'nin 27 cildi ve Zhu Ying tarafından yazılmış olan Funan Yiwu Zhi'nin bir cildi ve vb..

Eski Çin ile Hint Okyanusu arasındaki özel amaçlı yolculuk rotalarının gelişmesi kitlelerin yer değiştirmesine olanak sağladı ve Çin'i ziyaret eden yabancıların sayısını sıçrattı. Yi Wen Lei Ju adlı seksen beş ciltlik bir ansiklopedinin kayıtlarında şunlar yazılıydı: Batı Jin Hanedanlığı İmparatoru Taikang'ın hükümdarlık döneminin ikinci yılında (280 yılında), Roma İmparatorluğu elçileri Çin'e Guangzhou limanından giriş yaptılar ve İmparatora saygı nişanesi olarak içlerinde muhteşem değerli nesneler ve özellikle ender ve çok pahalı kumaşlar bulunan hediyeler sundular. Üç Krallık Dönemi boyunca (220 ila 280 yılları arası) Güneydoğu Çin şehirlerinde uzun bir süre yabancılar az görülür oldu. Üçüncü yüzyılın tarih kitabı olan Üç Krallık Kayıtları (Sanguozhi) Shi Xie'nin hayat tecrübesine ilişkin ana kaynaktır, Shi Xie şöyle demiştir: tütsü çubukları yanan caddelerde sadece bir düzine yabancı görülebiliyordu, Gunangzhou kentinin ana caddelerinde devriye gezen yerel yetkililer hoş görülüydü.

Coğrafya hakkında daha fazla şey öğrenmelerinin ardından deniz tacirleri ve denizciler yolculukları sırasında geçtikleri deniz bölgelerinin koşullarını kaydetmeye başladılar. Geç Han Hanedanlığı dönemi (20-220 yılları arası) sonrasında itibaren Güney Çin Denizi tarihi kayıtlara "Zhanghai" olarak kaydedilmiştir. Geç Han Hanedanlığı Tarihi kitabında, Jiaozhi dahil yedi eyaletin başlarını Zhanghai yoluyla ödedikleri yazılıdır. Daha sonraları sadece Çin tarihi kayıtları Zhanghai'dan söz etmemiş, yabancı tarihi yazılı kaynaklar da bu isme atıfta bulunmuştur. 9. yüzyılda, bir Arap coğrafyacı olan Süleyman Çin'e gidiş rotasını şöyle kaydetmişti: "Yolculuğa Kunlun Adası'ndan başlayan filo Zhanghai sularına doğru yelken açtı."¹

1 G. Ferrand'dan alıntı yapılmıştır: 8. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Arapların, İranlıların ve Türklerin Doğu'ya Yaptıkları Seyahatler ve Coğrafya ile ilgili Kaynakları, I. Cilt, Paris, 1914.

Denizcilik teknolojisinin gelişmesiyle birlikte, Çin ana karasından Güneydoğu Asya'ya doğru yola çıkan gemiler artık kıyılara yakın yol almıyorlar ve açık denizlerde yolculuk yapmayı tercih edebiliyorlardı. Bunun sonucunda, Güney Çin Denizi üzerinden deniz yolculuğu rotaları boyunca gemiciler Güney Çin Denizi'ndeki adalarla ilgilenmeye başladılar. Funan Zhuan'ın kitabında (Phnom'a gidiş-dönüş Seyahatleri) Kang Tai ve diğer gemicilerin Zhanghai'da bir deniz seferi düzenledikleri zaman kayaların üzerinde büyüyen çok sayıda mercan resifleri bulduklarından bahsedilir.²

Yukarıda sözü edilen deniz bugünkü Güney Çin Denizi'dir. Nansha Adaları, Xisha Adaları gibi Güney Çin Denizi adaları gerçekten de mercan resifi adalarıdır. 1957'de, Guangdong Müzesi'nin Xisha Adaları'ndaki arkeolojik faaliyetleri sırasında Kuzey Hanedanlıklarına ait altı-kulaklı toprak küpler ve toprak yüzükler ortaya çıkarılmıştır. Sadece Çinli denizciler değil, Çin ile Hint Okyanusu üzerinden ilişki kuran yabancı denizciler de Güney Çin Denizi'ndeki mercan resiflerini farketmişlerdi. Arap coğrafyacı Süleyman gemi "Zhang" (Zhanghai'ye) girdiği zaman geminin denizin dalgaları ile kabilen mercan resiflerinin arasındaki açıklıklardan geçtiğini anlatmıştı. Bu yüzden gemicilerin hayatları ve güvenlikleri Allah'ın merhametine bağıydı.³

Diğer İslam coğrafyacıları da denizcilik teknolojisinin dünyanın dört bir yanında gelişmiş olduğunu gösterir bir şekilde, Güney Çin Denizi'ndeki adalardan söz etmişti. Eldeki yazılı kaynaklara göre, Song ve Qi Hanedanlıkları döneminde- bunlar Güney Hanedanlıkları arasındaydı- ondan fazla ülke Çin'e kıyılardan ulaşmıştı. Güney Hanedanlıkları çağında Liang döneminde birçok denizası vasal devlet diğer Güney Hanedanlıklarına onların süzeryan devleti olarak bağlanmıştı. Bu dönemde daha önceki hanedanlıklar döneminden daha fazla ülke saygılarını göstermek için deniz yoluyla Çin'e geldiği söylenmiştir. Çin halkı Batı Asya deniz yolu rotalarını doğru ve geniş kapsamlı bir şekilde kavramıştı ve ülkelerin coğrafi konumları hakkında daha fazla bilgi sahibiydi. "Hainan çevresindeki ülkeler muhtemelen Jiaozhou'nun güneyinde ve Dahaizhou'nun güneybatısında bulunmaktaydı. Bu ülkeler batıdaki Xiyu'ya (Batı bölgesi) komşuydu. En yakın ülkeler sadece üç veya beş bin mil uzaktayken en uzak ülkeler yirmi veya otuz bin mil uzaktaydı."⁴

Bu kitap Geng Sheng ve Mugen Lai tarafından Çince'ye çevrilmişti ve Çince versiyonuna "Arap ve İranlı Coğrafyacılar tarafından Doğu ile ilgili Basılan Kitap ve Dergiler" adı verilmiştir, 1989 yılında Zhonghua Yayınevi tarafından basılmıştır, s. 41. Süleyman'dan başka bazı İslam coğrafyacıları da "Zhanghai" hakkında yazmıştır.

2 Bkz. Taiping İmparatorluk Ansiklopedisi, Coğrafya 34, Cilt 69.

3 G. Ferrand'dan alıntı yapılmıştır: 8. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Arapların, İranlıların ve Türklerin Doğu'ya Yaptıkları Seyahatler ve Coğrafya ile ilgili Kaynakları, Paris, 1914. Bu kitap Geng Sheng ve Mugen Lai tarafından Çince'ye çevrilmişti ve Çince versiyonuna "Arap ve İranlı Coğrafyacılar tarafından Doğu ile ilgili Basılan Kitap ve Dergiler" adı verilmiştir, 1989 yılında Zhonghua Yayınevi tarafından basılmıştır, s. 57.

4 Bkz. Liang Shu, Hainan çevresindeki Ülkeler Giriş. (Introduction About Countries around Hainan)

Sınırları bugünkü Vietnam'ın ortalarına kadar uzanan Liu-song Hanedanlığı-Güney hanedanlıklarından biri- döneminde Güneydoğu Asya ve Hint Okyanusu ülkeleriyle yakın ilişkiler kurulmuştu. Linyi, Funan (bugünkü Kamboçya) Çin'e ve Endonezya sınırları içinde bulunan Heleuotu ülkesine saygı göstermek ve hediyeler sunmak için elçiler göndermişti; ayrıca diğer kişiler de Song Hanedanlığı ile ticaret yapmayı talep etmişti. Lui-Song Hanedanlığı döneminde Hint Okyanusu ile Batı Pasifik Okyanusu arasındaki karşılıklı bağlar ve seferler daha da sıklaştı. Aslan ülkesi'nin (bugünkü Sri Lanka'nın) kralı Yuanjia hükümdarlık döneminin 5. yılında (428 yılı) Çin'in Liu-Song Hanedanlığı'na bir mektup yazarak şöyle demişti: "Bizim iki ülke olarak aramızdaki uzun mesafeye rağmen iyi niyetle mektuplaşmamızın değerini anlıyorum".⁵

Bu o zamanlar Çin ile Seylan Adası arasında düzenli resmi bağlantıların sürdürüldüğünü gösterir. Güney Qi Hanedanlığı'nın kralı Yongming'in hükümdarlık döneminin 2. yılında (484 yılı), Funan İmparatoru Qiao Chenru, Qi Hanedanı Devleti'nin yeni kurulduğunu duyduktan sonra bir Tianzhu Taoist rahip olan Na Jiaxian'ı Funan'da Jiuchouluo adındaki bir hainin isyan ederek Linyi'yi ele geçirdiğini bildiren bir açıklama ile bağ verip saygılarını sunmak için oraya göndermişti. Jiuchouluo'ya ve yerel halkı soyan diğer çetelere karşı Qi Devleti'nden askeri yardım talebinde bulunmuştu. Qi Devleti'nin imparatoru Wudi destek birlikleri göndermeyi kabul etmişti. Qiao Chenru Qi Hanedanlığı'nın imparatorundan yardım talebinde bulunmuştu çünkü o zamanlar Çin'in güney sınırları Jiaozhou'ya kadar uzanıyordu ve Çin krallıklarının Güneydoğu Asya üzerindeki etkisi çok büyüktü. Guangzhou, denizasıra ticaretteki başarısı ile Güney Hanedanlıkları döneminde yükselişe geçip büyümüştü ve Doğu ve Batı Han Hanedanlıkları dönemlerinin iki gelişmiş kenti olan Xuwen ile Hepu'nun yerini almıştı.

İmparator Liangwu tarafından Budizm'in ülke çapında yayılması için verilen destek nedeniyle Funan'dan gelen ticari eşyaların çoğu mercandan yapılmış Buda, Tianzhuzhantanrui heykeli ve Sala ağacı (Çin At Kestanesi Ağacı) yaprakları vb. gibi Budizm ile ilgili süs eşyalarıydı. Funan'dan 3,96 metre uzunluğunda bir saç telinin (bu telin Budizm'in kurucusu Sakyamuni'nin saç teli olduğu söyleniyordu) geldiğini duyunca İmparator Liangwu bu saç telini karşılamaya Sharamanalı Yunbao'yu göndermişti. Panpan (bugünkü Tayland'ın güney kısmındaki Wanlun Körfezi'nde), Dandan (bugünkü Malezya'daki Kelantan), Gantuoli (bugünkü Malezya'daki Kedah), Langyaxiu (bugünkü Tayland'ın güney kısmındaki Changwat Pattani) ve Poli (bugünkü Borneo) gibi güneydeki diğer ülkelerin de Liang ile deniz yoluyla sıkı münasebetleri vardı.

5 Bkz. Güney Hanedanlıkları Döneminde Barbarların Hikayeleri (Stories of Barbarian Songs during the Southern Dynasties Period.)

Batı Pasifik ile Kuzey Hint Okyanusu suları Kra Yarımadası yoluyla birleşir. Kra Yarımadası'nın doğusundaki Siyam Körfezi Pasifik Okyanusu sistemine dahilken Kra Yarımadası'nın batısındaki Andaman Denizi Hint Okyanusu sisteminin bir parçasıdır. Kra Kistağı denilen Malay Yarımadası'nın en dar yeri yaklaşık 40 km. enindedir. Rüzgar gücünün denizcilerin ana desteği olduğu çağda Malay Yarımadası'nın etrafından deniz yolculuğu ile geçmek çok zaman alıyordu, bu yüzden tacirler mallarının nakliyesini yaparken zamandan tasarruf yapmak ve maliyeti azaltmak için Kra Kistak'ını kara yoluyla geçmeyi tercih ediyorlardı. Bu tür birleşik "deniz+kara+deniz" rotaları eski Çin literatürü kayıtlarına⁶ geçirilmiş ve denizcilere önerilmişti.

Wei ve Jin Hanedanlıklarından bu yana Çin'den yola çıkan birçok gemi Malay Yarımadası'nın doğusundaki Siyam Körfezi'ni liman olarak tercih ediyorlar ve kullanıyorlardı. Siyam Körfezi sularında bulunan küçük körfezde Çin'den gelen tacirler Kra Kistağı'ndan gelen teknelerle mallarını yüklüyorlardı ve yine ticaret rüzgarı ters yöne esmeden önce bölgeden satın aldıkları malları da yüklüyorlardı. Bu tekneler küçük ırmakların içinde yolculuk yaparak Malay sırtının eteklerine varıyorlardı, malların nakliyesi insan gücüyle veya hayvanlar tarafından çekilen arabalarla dağırtından aşılarak yapıyordu ve sırtın öbür tarafında tekrar gemilere yükleniyordu, daha sonra yüklenen gemiler Andaman Denizi'ne doğru yelken açıyorlardı. Andaman Denizi kıyılarında Hindistan, Batı Asya, Afrika'nın doğusu ve Roma İmparatorluğu'ndan gelen çok sayıda tacir yüklerini boşaltıp Malay Yarımadası'nın diğer tarafından gelecek Çin mallarını satın almak için bekliyorlardı. Bunların yerel tacirlere satılan malları Malay sırtının diğer tarafına götürülüp Çinli tacirlere tekrar satılıyor.

Batı Han Hanedanlığı döneminde, Çin gemileri Güney Asya alt kıtasının güney uçları kadar uzak yerlere gidebiliyorlardı, yani, bugünkü Sri Lanka'ya kadar uzanabiliyorlardı. Doğu Han Hanedanlığı döneminde, Roma İmparatorluğu'ndan gelen tacirler Kızıldeniz'den Uzak Doğu'ya giden deniz taşıtlarını kullanmaya başladılar. Güney Hanedanlıkları döneminde Barbarların Hikayeleri kitabında şöyle yazıyordu: "Tianzhu ile Roma İmparatorluğu Batı Ming'te (Batı Denizi'nde) yer almaktaydı. Batı ve Doğu Han Hanedanlıklarının elçileri bu iki ülkeye görevli olarak gitmenin tehlikeli olduğunu düşünüyorlardı. Ancak ticaretin çok büyük kazançları ile baştan çıkan değişik ülkelerden birçok tacir, uzun bir yolculukta sonra, dağda

6 Bkz. Han Zhenhua, Çin ve Deniz İpek Yolu, s. 235-245'te bulunan "Wei, Jin ve Güney ve Kuzey Hanedanlıklarının Güney Tayland ve Malay Yarımadası'nın Kra Kistağı'ndan geçen İpek Yolu Deniz Rotaları üzerine Araştırma" -("Research on the Silk road Maritime Route of the Wei, Jin and the Southern and Northern Dynasties and Study of Maritime Routes across South Thailand and Kra Isthmus of Malay Peninsula". included in China and the Maritime Silk Road, s. 235-245.)

veya denizde bulunan değerli nesneler de dahil binlerce malı, değerli yeşim taşı, mücevherat ve asbest kumaşını ve diğer nadir malları alıp ticaret rüzgarının yardımıyla ticaret yapmaya geldiler.”

Çinli denizciler için, Hint Okyanusu'nun batısına deniz yolculuğu yapabilmenin anahtarı gemileri Hindistan ve Sri Lanka'nın güneyindeki akıntıdan Umman Denizi kıyılarına götüren rotaya hakim olmaktı. Doğu Han Hanedanlığı döneminde, Çin ile Güney Asya arasındaki irtibat daha da yaygın hale geldi. Çin halkı yeni bir anlayışa sahip oldu ve Hindistan'ın Çin ile Batı ülkeleri arasında yer aldığını kavradı ve Hindistan'dan Umman Denizi'ne nasıl gideceklerini öğrendiler; bu arada Çinli keşişler dini amaçlarla Batı Bölgelerine seyahat ederken Hindistanlı Budist misyoner keşişler Budizm'i yaymak ve vaaz vermek için Çin'e geldiler. Funan Tarihi, Güney Hanedanlıklarından Lui-song Hanedanlığı'nda Zhu Zhi denilen bir keşiş tarafından görüldüğü ve duyulduğu şeylere dayanarak yazılmıştır. Zhu Zhi kitabında şunları yazmıştır: “Deniz kenarındaki Part İmparatorluğu Simhadvipa'dan 20.000 li (10.000 km.) uzaklıktadır. Yaklaşık bir milyon nüfusu ile en büyük ülkedir.” Burada “Part İmparatorluğu” olarak bahsedilen yer Pers (İranlı) “Part İmparatorluğu” idi. İran o zaman Sasani İmparatorluğu tarafından yönetilmesine rağmen Çin halkı burayı eski ismi ile adlandırıyordu. “Simhadvipa” Üç Krallık döneminde (220-280 yılları arası) Wan Zheng tarafından yazılmış Güneydeki Ülkelerin Hikayeleri kitabında sözü edilen bir yer olan Sitiao'yu (Pali dilindeki Sihalahadipa'nın transliterasyonu) ifade ediyordu. O zamanlar, Çin halkı Hindistan'dan İran Körfezine giden deniz rotasını öğrenmişti.

(II) Nanhal Budizm Kara Yolu

Han Hanedanlığı'nın sonunda Çin savaşlarla bölündü. Batı ve Doğu Han Hanedanlıkları döneminde ölümsüz ruh ve reenkarnasyonla fıkriyle cazip hale gelen Budizm tüm Çin'de hızla yayıldı. Doğu Jin Hanedanlığı (317-420 yılları arası) Güney Çin'de kurulduğu zaman Güney Çin göreceli olarak istikrarlı ve barış içindeyken Budizm'i yaymak amacıyla Budist tapınaklar inşa etmek için mali kaynak toplandı. Yabancı keşişler yerel halk tarafından iyi karşılandı. O zamanlar, Batı'ya giden geleneksel kara yolu rotası kuzeydeki ayrılıkçı rejim tarafından bloke edildiği için Çin-Hindistan rotası gittikçe çok daha önemli hale gelmişti.

Tang Hanedanlığı'nda bir keşiş olan Ying Jing'in kitabında kaydettiğine göre Nalanda'nın doğusundan kırk aktarma istasyonu uzaklıkta, Ganj Irmağı kıyısında Lu Yuan Tapınağı vardı. “Bu tapınağa uzak olmayan Zhina Tapınağı denilen tuğla temelli eski bir tapınak vardı.” Kral Srigupta'nın hükümdarlık döneminde, Kral Çin'deki Guangzhou'dan gelen yirmiden fazla keşiş için tapınaklar inşa edilmesi emrini verdi, böylece keşişler oralarda barınabilirdi ve onlara büyük bir köyün

24 tımarını verdi. Tang Hanedanlığı'na kadar üç köyün köylüleri hala Lu Yuan Tapınağı'nın sakinleri olarak tanınıyordu. Tang Hanedanlığı döneminde, Doğu Hindistan Kralı Tipomoba yeni gelen Çinli keşişler için Lu Yuan Tapınağı'nı yeniden inşa etmeye karar verdi.⁷

Ying Jing'in anlatıklarına göre Kral Srigupta'nın hükümdarlık dönemi kendi zamanından beş yüz yıl önceydi. Bilim insanları Hindistan'ın Gupta Hanedanlığı'nın 1. kralının Mihrace yani "kral" adı verilen Srigupta olduğunu anladılar. Böylece, Ying Jing tarafından anlatılan "kral" muhtemelen Gupta Hanedanlığı'nı 3. yüzyılın sonunda yöneten Srigupta'ya işaret eder.⁸

Kitapta sözü edilen yirmiden fazla Çinli keşiş muhtemelen önce Schuan'dan Guangzhou'ya gitmiş ve daha sonra Guangzhou'dan bir gemiyle Doğu Hindistan'a yolculuk yapmıştı.⁹

Bu dönemde Tianzhu¹⁰ bölgesinde Budizm eğitimi alan çok sayıda keşiş arasında en tanınmış Fa Xian'di. Fa Xian Çin'in kuzeyindeki Wuyang, Pingyang'tan (bugünkü Shanxi eyaletinin Linfen kenti) gelmişti.

Geç Qin Hanedanlığı döneminde (399 yılı) İmparator Hongshi'nin 1. yılında, Fa Xian yolculuğuna Changan'dan (Xi'an) başladı, sonra kara yolundan Tianzhu'ya (Hindistan) gitti ve Hexi Koridoru, Taklamakan Çölü, Orta Asya, Congling (Pamir Dağları) yolunu yürüyüp geçtikten sonra Hindistan'a vardı. Sanskritçe öğrenimi gördü ve Magadha'nın başkenti Pāliputra'da 3 yılda Budist klasiklerinin çevirisini yapıp kopyasını yazdı. Daha sonra Ganj Nehri boyunca seyahat ederek eski Hindistan'ın kuzeydoğusunda iyi bilinen liman olan Tāmralipti'ye (bugünkü Batı Bengal'deki Kalküta'nın güneydoğusundaki Tamluk) gitti. İmparator Yixi'nin hükümdarlığının 5. yılında (409), Fa Xian güneydoğuya giden bir ticaret gemisine bindi, kış başlangıcındaki muson ticaret rüzgarlarının yardımıyla 14 gündüz ve

7 Bkz. Ying Jing, *Memoir of Eminent Monks in the West in the Tang Dynasty*, Wang Bangwei tarafından ek açıklama yapılmıştır, Zhonghua Book Company (Zhonghua Kitap Şirketi), 1988'de yayımlandı, s. 103.

8 Bkz. age., s. 105-106.

9 Bkz. Yang Heshu, *Guangzhou and the Maritime Silk Road* kitabında s. 114'te bulunan "M.Ö. 700-300 arasında Guangzhou'da Yayılan Budizm Açısından Çin ve Yabancı Kültür Alışverişleri" (On China and Foreign Cultural Exchanges from the Perspective of Buddhism Spreading in Guangzhou between 700-300BC).

10 Tianzhu Hindistan'ın Doğu Asya'daki tarihi ismidir. Eski Çince'de özgün bir biçimde Hin-duk olarak telaffuz edilirdi, aslında İndus Nehri'nin yerel adı olan Sanskritçe Sindhu'dan türetilmiş olan Pers Hintçesi sözcüğün Çince transliterasyonundan gelir. Yaklaşık M.Ö. 6. yüzyılda kuzeybatı Hindistan'da seyahat eden İranlılar nehir çevresindeki bölgeye isim vermişlerdi. Tianzhu Sindhu'nun birkaç transliterasyonundan sadece biridir. Sima Qian'in başyapıtı olan Shiji ve Tiandu'daki "Yuandü görünür" Hou Hanshu'da (Sonraki Han Kitabı) kullanılır. Yinteja Hindu dilinin bir diğer transliterasyonu olan Kuchean Indaka'dan gelir. Tianzhou'nun ayrıntılı bir açıklaması Fan Ye (398-445) tarafından derlenen Hou Hanshu'daki "Xiyu Zhuan'da (Batı Bölgelerinin Kayıtları) verilmiştir.

gece sonra aslan ülkesine (bugünkü Sri Lanka) vardı. Fa Xian'ın kışın başlangıcında bindiği gemi Hindistan'ın doğu kıyıları boyunca kuzey rüzgarı başlamadan önce denize açılarak yola çıktı. Kalküta ile Sri Lanka arasındaki mesafe yaklaşık 1.200 deniz miliydi. Bilim insanları Fa Xian'ın bindiği geminin bir ticaret gemisi- gündüz vakti ve geceleyin ortalama 85 deniz mili hızı olan bir Hindistan ticaret gemisi- olduğunu saptadılar. Yixi'nin 7. yılının sonbaharında (M.S. 411 yılının sonbaharında) Fa Xian Bengal Körfezi'ni geçerek eve dönmek için Sri Lanka'dan (aslan ülkesi) bir ticaret gemisine bindi. Bu büyük ticaret gemisi 200'den fazla insan taşıyabiliyordu. Kalktıktan sonra gemi muson ticaret rüzgarı ile doğuya doğru yol aldı. Ne var ki gemi iki günlük yolculuktan sonra şiddetli bir fırtınaya tutuldu, sonbahar mevsimi olduğu için kuzey Hint Okyanusu'nun musonları düzensizdi ve yönleri beklenmedik bir şekilde değişebilirdi.¹¹

Fa Xian bir adaya sürüklendi. Japon bilim insanı Adachi Kiroku bu adanın Hint Okyanusu'nun doğu kısmındaki Nicobar İsa adalarından biri olduğunu ileri sürmüştür.¹²

Kabaran denizin suları geri çekildiğinde hasar görmüş gemi tamir edilip yoluna devam etti. Geceler ve gündüzler süren bir deniz yolculuğundan sonra gemi Yāva-dvīpa'ya vardı. Hint destanı "Ramayana'da doğuda Yāva-dvīpa adında büyük bir ada olduğundan söz edilir. Batlamyus'un coğrafya kitabında aynı adadan bahsedilmiştir ve Batlamyus bu adaya "Iabadiou" demiştir. 6. bölüm ve 166. bölümde de Yāva-dvīpa'dan söz edilmiştir. Tarihçi Zhang Xun Yāva-dvīpa'nın Java ve Sumatra'nın eski adları olduğunu ileri sürmüştür çünkü bunlar eski çağlardan bu yana birbirleriyle bağlantılıdır.¹³

Fırtına yüzünden Fa Xian'ın gemisinin rotasının dışına çıkıp Sumatra adalarının güneybatı kıyısı boyunca yol alarak Sumatra'nın doğusuna vardığı tahmin edilmektedir. Fa Xian orada musonu bekleyerek beş ay kaldı. Yixi'nin 8. yılının (412 yılı) ilkbaharında Fa Xian 200 yolcu taşıyabilen, 50 gün yetebilecek yiyeceklerle yola çıkan bir ticaret gemisine binerek yolculuğunu sürdürdü. Guangzhou'da teknedan karaya çıkmadı fakat rüzgar koşulları sayesinde bugünkü Shandong'a vardı.

Eve döndükten sonra Fa Xian ülke dışındaki yaklaşık 14 yıllık deneyimi ile ilgili Fa Xian'ın Seyahati kitabını (ayrıca Budist Ülkelere Seyahat ve diğer bazı adları da vardır) yazdı. Kitabında o zamanlardaki Güney Asya ve Güneydoğu Asya'nın

11 Bkz. Zhang Xun, Annotations to Fa Xian's Expedition (Fa Xian'ın Seyahatine Ek Açıklamalar), Yayın Tarihi 1985, Shanghai Ancient Book Publishing House (Şanghay Eski Kitaplar Yayınevi).

12 Bkz. Journey of Fa Xian—to Central Asia, India and the South China Sea (Faxian'ın Seyahati- İç Asya, Hindistan ve Güney Çin Denizi), s. 220.

13 Bkz. Zhang Xun, Annotations to Fa Xian's Expedition (Fa Xian'ın Seyahatine Ek Açıklamalar), Yayın Tarihi 1985, Shanghai Ancient Book Publishing House (Şanghay Eski Kitaplar Yayınevi). s. 170, not 29.

gelenek göreneklerini canlı bir biçimde tarif etmiştir; Fa Xian'ın anlattıklarının gemiler, denizcilik, rotalar, Güneydoğu Asya ve Güney Asya'nın deniz ticareti gibi eski Hint Okyanusu'ndaki deniz taşımacılığının çeşitli yönlerini anlayabilmemiz açısından büyük değeri vardır.

Bu dönem boyunca, Çin'de ve Güney Asya'da çok sayıda keşiş deniz yolculuğuna çıkmıştır. Çin'den çok sayıda keşişin ilk kez batıya doğru seyahate çıktıklarında kara yollarından gittikleri fakat çoğunlukla geriye gemi ile döndükleri görülmüştür. Xilianglı keşiş Zhi Yan, Keşmir'i dolaşıp Keşmirli bir keşiş olan Jue Xian'la birlikte Hindistan'dan eve gemiyle dönüp tıpkı keşiş Fa Xian gibi Shantung, Qingzhou'da karaya çıkmışlardı. Daha sonra Tianzhu'ya bir ticaret gemisi ile gitmişlerdi.¹⁴

Aynı dönemde, Youzhoulu Li Yong da Hindistan'a kara yolundan gidip orada eğitim aldıktan sonra Tianzhu'nun güneyinden gemiyle Guangzhou'ya gelmişti.¹⁵

Gaochanglı keşiş Dao Pu Hindistan'dan eve dönmek için bir gemiye binip Shantung eyaletindeki Qingzhou limanında karaya çıkmıştı.¹⁶

Bu durum Çinli keşişlerin denizasıra ticaretle iştigal eden tacirlerle ilişkilerinin olmadığını ve Çin ile Güney Asya arasındaki deniz rotaları hakkında az bilgileri olduğunu gösterir. Bu yüzden, keşişler Batı'ya doğru ülkeden ayrılırken kara yolunu tercih etmişlerdi ve geri dönerken ülke dışında yaşayanlardan Çin ile Güney Asya arasında devamlı deniz taşımacılığı olduğunu öğrenince genellikle deniz yolunu kullanmışlardı. Güney ve Kuzey Hanedanlıkları döneminde yabancı keşişlerin Çin'i ziyaret ettiklerinde deniz yolunu tercih etmelerinin nedeni buydu.

Çok sayıda batılı yabancı keşiş doğuya ilk kez gelirken deniz yollarını kullanmıştı. Zhongtianshu'lu (Madhya-des) bir keşiş olan Quinabatuoluo ilk önce bir gemiye bindiği aslan ülkesine (Sri Lanka) vardı. Yunjia'nın 12. yılında (435 yıl) Guangzhou'da karaya çıktı.¹⁷

Hatta bazı iç kesimlerde yaşayan Keşmirli keşişlerin bazıları da kara yolu yerine deniz yolunu seçmişlerdi. Daha önce adı geçen keşiş Jue Xian Keşmir'de Çinli keşiş Zhi Yan ile karşılaştıktan sonra Çin'e gelmeye karar verdi. Önce Cochin'e, oradan da deniz yolu ile Shantung'a gitti. Keşmir prensi Quinabamo önce aslan ülkesine (Sri Lanka'ya) oradan da Budizmin öğreticisi ve yayıcısı olarak bilinen Java ülkesine

14 Huijiao, *Stories of Eminent Monks (Ünlü Keşişlerin Hikayeleri)*, Cilt 2, bkz. A Collection of Stories of Eminent Monks (Ünlü Keşişlerin Hikayelerinin bir Derlemesi), Shanghai Ancient Books Publishing House (Şanghay Eski Kitaplar Yayınevi), 1991, s. 15; Cilt 3, s. 20.

15 Huijiao, *Stories of Eminent Monks (Ünlü Keşişlerin Hikayeleri)*, Cilt 3, bkz. A Collection of Stories of Eminent Monks (Ünlü Keşişlerin Hikayelerinin bir Derlemesi), Shanghai Ancient Books Publishing House (Şanghay Eski Kitaplar Yayınevi), 1991, s. 19.

16 Huijiao, *Stories of Eminent Monks (Ünlü Keşişlerin Hikayeleri)*, Cilt 2, bkz. A Collection of Stories of Eminent Monks (Ünlü Keşişlerin Hikayelerinin bir Derlemesi), Shanghai Ancient Books Publishing House (Şanghay Eski Kitaplar Yayınevi), 1991, s. 15; Cilt 3, s. 17.

17 A.g.e., s. 24.

gitti. Güney Hanedanlığı'ndaki Lui-songlu keşişler de onun haberini almışlardı. Böylelikle, İmparator Song Wen Quinabamo'yu Çin'e davet etmek için bir memuru Cochine gönderdi.¹⁸

Güney Hanedanlığı'ndaki Liangzhong'lu Datong'un 1. yılında (546 yılı) keşiş Junatuoluo (Zhen Di adlı Çinli dharma) deniz yoluyla Funan, Langkasuka'dan geçerek Nanhai İlçesine seyahat etmiştir. Daha sonra, bir keresinde Langkasuka'ya gemi ile dönmeye niyetlenmiştir.¹⁹

Tianzhu'nun güneyinden olan keşiş Putidamo da deniz yoluyla gelerek Çin'i ziyaret etmiş, sonradan "Zen'in atası" olarak saygı görmüştür. Bu dönemde, Hintli keşişlerin yanında çok sayıda Güneydoğu Asyalı keşiş de Çin'i ziyaret etmiştir; bunların en tanınmışları Fu Nanlı Sengjiapoluo (Seng Yang adlı Çinli dharma) ve Mantuoluo'dur (Hong Ruo adlı Çinli dharma).²⁰

Bunlar Batı ve Doğu Han Hanedanlıkları sonrasında itibaren deniz rotalarının Çin ile Güney Asya arasındaki ulaşım açısından daha önemli hale geldiğini ifade etmekteydi.

(III) Her Yönden Rüzgar Alan Gemi Yelkenleri

Batı ve Doğu Han Hanedanlığı'ndan itibaren deniz aşırı alışverişlerin gelişmesi denizcilikteki ilerlemeyi hızlandırdı. En göze çarpan ilerleme yelkenli gemicilikte oldu. Üç Krallık döneminde (220-280 arası), Wu'nun temsilcisi olan Wan Zhen Güney Çin Denizi'ndeki yelkenli tekneleri şöyle anlatmıştı: "Yabancı kişiler teknelerin büyüklüğüne göre açtıkları dört yelkeni baş ve kık tarafta uyumlu hale getirdiler. Üzerinde üç metre uzunluğunda dokuma kumaş bulunan bir Lutou ağacı parçası pervane şeklindeydi. Dört yelken doğrudan geminin baş tarafına bakmıyor fakat rüzgarı daha iyi bir şekilde alabilmesi için ayarlanabiliyordu."²¹

Lutou ağaçlı bu dokuma yelkenin geminin denizde gidişini yönlendirmek için kullanıldığı görülebiliyordu. Rüzgarın estiği yöne doğru gitmek olağan değildi fakat kık taraftan sağ veya sol rüzgarla, düz veya baş taraftan rüzgarla karşılaşıldığında yelkenlerin doğrudan ileriye doğru ayarlanması rüzgarın etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamıyordu, onun yerine gemiyi planlanan yolun dışına sürükleyip büyük

18 Huijiao, Stories of Eminent Monks (Ünlü Keşişlerin Hikayeleri), CILT 3, bkz. A Collection of Stories of Eminent Monks (Ünlü Keşişlerin Hikayelerinin bir Derlemesi), Shanghai Ancient Books Publishing House (Şanghay Eski Kitaplar Yayınevi), 1991, s. 20-21.

19 Bkz. Dao Xuan, Sequel to Stories of Eminent Monks (Ünlü Keşişlerin Hikayelerinin Devamı), Cilt 1, bkz. A Collection of Stories of Eminent Monks (Ünlü Keşişlerin Hikayelerinin bir Derlemesi), Shanghai Ancient Books Publishing House (Şanghay Eski Kitaplar Yayınevi), 1991, s.111.

20 A.g.e., s. 106.

21 Bkz. Wan Zhen, Stories of the Countries in the South (Güneydeki Ülkelerin Hikayeleri), bkz. Taiping Imperial Encyclopedia'daki tekneler bölümü.

tehlikelere yol açabiliyordu. Bu yüzden, yelkeni yönlendirirken, yelkenin açısı uygun bir şekilde ayarlanıp rüzgarın yelkenin yüzeyi üzerinde oluşturduğu itici gücü kullanmalı ve dümenin yardımıyla yatay sürükleyici gücün üstesinden gelinmelidir, böylece gemi daha önceden belirlenen rotada yoluna devam eder. Wan Zen ayrıca düz rüzgarla karşılaşıldığında baş ve kıç tarafta açılan çifte yelkenlerden kıç taraftaki yelkenin rüzgarı 45 derece açıyla karşılaması ve tekneyi ileriye doğru götürmek için baş taraftaki yelkene yansıtması için ayarlanabileceğini kaydetmiştir. Geminin hızlanması gerekiyorsa yelkenler tümü ve yavaşlamak için yelkenlerin yarısı açılıbiliyordu. Ağırlık merkezini alçaltarak gemi dengeli bir şekilde yol alabiliyordu. Bu kayıt Güney Çin Denizi'nde seyreden yabancıların gemilerini anlatmışsa da yelken kullanma tekniklerinin gelişmesi sayesinde, gemiler hızlandığı gibi şiddetli rüzgar ve dev dalgalarda da yol alabiliyordu.

Denizciler kuşaklar boyunca gemileri musonla götürmüştür, bu da yelkencilikteki ilerlemeye bir dereceye kadar katkı yapmıştır. Uzun süreli çalışmalar içinde gemiciler rüzgarın nasıl kullanılacağını kavradılar. Hint Okyanusu ve Pasifik Okyanusu'ndaki ana limanlar arasında belirli deniz yolculuğu dönemleri belirlendi. Fa Xian Ganj Nehri ağzından aslan ülkesine (Sri Lanka) gitmek için yola çıktığında, güneybatıya doğru kış başlangıcındaki ticaret rüzgarı ile yaptığı deniz yolculuğu 14 gün ve gecesini aldı. Daha sonra Yâva-dvîpa'dan yola çıktığı zaman 50 gün yetecek kadar yiyecek aldı. Janaito Adası'ndan yedi yelkeni olan bir gemiyle Roma İmparatorluğu'na gitmesi en azından bir ay sürdü.

Bu dönemde deniz yolculuğundaki bir diğer önemli ilerleme de astronomik navigasyonun gelişmesiydi. Fa Xian'a göre "sonsuz deniz üzerinde hiç kimse yönü bilemez fakat güneşi, ayı ve yıldızları gözlemleyerek gemi yönlendirilebilir. Eğer hava yağarsa, dümençiler rüzgarı takip ederler." Besbelli gemiler, artık eski çağlarda gemicilerin yaptıkları gibi karadaki coğrafi işaretlere bel bağlamaksızın, okyanusta karadan çok açıkta yol alabiliyorlardı. Gemiler güneşli günlerde güneşe bakarak, geceleri yıldızlara bakarak yönlendiriliyordu ve eğer yağmur yağarsa rüzgar tarafından yönlendiriliyordu. O zamanlar, Doğu Asya anakarasının doğusundaki Çin gemileri, sadece kıyılardaki yön bulma işaretlerine dayanmadan, kıyıdan uzakta yol alabiliyordu. Ge Hong'un Taoist yazılarla yazdığı Taiqing Jinye Shendan Ying'e göre, Kuzey Yıldızı'nı arkaya alarak 28 ay konağından biri olan Ji Yıldızı'na doğru yol alan astronomik navigasyon yöntemi kullanılsa bile Qinnan Pu'dan Funan'a deniz yolculuğu on gündüz ve geceden fazla sürer.

(IV) Tehlikeli Yolculuk

Yön bulma teknolojisindeki ilerlemelere rağmen gemi yolculuğu belirsizliklerle doluydu. Eski çağlarda çok sık deniz kazaları oluyordu. Başlıca tehlikeler fırtınalar, sığ kayalıklar ve korsanlardı. Han Hanedanlığının Tarihi Coğrafyasında Hindistan'a giden rota üzerinde korsanların yolcuları öldürüp malları yağmaladıkları ve elçilerin suda boğulmaktan korktukları yazılıdır.

Fa Xian'a göre, 411 yılında aslan ülkesinde (Sri Lanka) eve dönmek için karaya çıktı. O zamanlarda bile gemiciler geminin kış tarafına küçük bir kayığı bağlayarak yedeğe almayı biliyorlardı. Yolculuğunun ikinci gününde, bindiği gemi fırtınadan zarar gördü. Son derece kritik anda, yolcular ve denizciler kurtulmak için küçük cankurtaran kayığına bindiler. Kayığa binen çok sayıda insan nedeniyle alabora olma tehlikesi karşısında halat kesildi. Gemide kalan insanlar malları denize atmak zorunda kaldılar. Fa Xian da gemide mahsur kalıp denizde 13 gün kaldıktan sonra dalgalar tarafından ıssız bir adaya sürüklendi. Fa Xian cankurtaran kayığının içine atlayanların akıbetini anlatmamıştır. Böyle bir fırtınada, okyanusta dalgalara kapılıp sürüklenen bir cankurtaran kayığı kurtuluştan çok felaketlere yakındır. Fırtınaya ek olarak, Fa Xian "bindiğiniz kayık kayalıklara çarparsa ölürsünüz" demiştir. Ayrıca, "denizde soyguncularla ve hırsızlarla karşılaşmak olağandı ve onlarla karşılaştığınızda hayatınızı ve mallarınızı kaybedersiniz".²²

Yava-dvipa'dan ayrıldıktan sonra, Fa Xian güneydoğu rüzgarının yardımıyla deniz yoluyla eve gitmişti. Eve 50 günde dönmeyi planlamıştı, fakat fırtına yüzünden gemi rotasından sapmış ve Guangzhou'ya varana kadar denizde yüz günden fazla zaman harcamıştı. Yiyecek ve su dökülmüş ve kişi başına iki buçuk litre tatlı su ve yarım litre deniz suyu dağıtılmıştı. Yolcular ayrıca başka tehlikelere de maruz kalmıştı.

Batı Liangzhou'lu başka bir keşiş olan Zhi Yan da Fa Xian'la benzer şeyler yaşadı. Keşmirli bir seçkin keşiş olan Jue Xian'ı kendisiyle birlikte Budizm'i Çin'de yayması için davet etti. Güney Çin Denizi'ne gitmek için bindikleri gemi rüzgarı beklerken bir adada demirledi. Bir gün birçok gemi rüzgarın yönünü belirlemeye çalışan Zhi Yan ile Jue Xian'ın bindikleri gemiyi yalnız bırakıp rüzgar çıkmadan önce yelken açtı. Ancak bu gemilerin hepsi tahrip olmuştu. Jue Xian ve diğerlerinin bindiği gemi yelken açtıktan sonra yola çıkan gemilerin hepsi korsanlar tarafından yağmalanıp tahrip edilmişti.²³

22 See Zhang Xun, Annotation for Journey of Fa Xian (Fa Xian'in Seyahatine Ek Açıklamalar), 1985 baskısı, Shanghai Ancient Book Publishing House (Şanghay Eski Kitaplar Yayınevi) tarafından yayımlanmıştır, s.167.

23 Hui Jiao, Stories of Eminent Monks Ünlü Keşişlerin Hikayeleri), (Cilt 2, bkz. A Collection of Stories of Eminent Monks Ünlü Keşişlerin Hikayelerinin bir Derlemesi), Shanghai Ancient Books Publishing House (Şanghay Eski Kitaplar Yayınevi), 1991, s. 15.

Zhongtianzhu'lu (Madhya-des) keşiş Quinabatuoluo Budizm'i doğuda yayma niyetindeydi, bu nedenle doğuya giden bir gemiye bindi fakat yarı yolda rüzgar kesildi. O zamanlar, gemiler denizde yol alabilmek için temel güç olarak ticaret rüzgarlarını kullandıkları için rüzgar kesilince gemi denizde demirledi. Sınırlı yiyecek ve tatlı su ile yetinmek zorunda kalan yolcular tatlı su neredeyse bitince paniğe kapıldılar. Daha sonra, beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan ticaret rüzgarı ve yağan yağmur onların Guangzhou'ya sağ salim varmalarını sağladı.²⁴

Gemi kazalarının kurbanları arasında gemiciler, tacirler, Budist keşişler ve bazen de Güney Çin Denizi'ndeki ülkelerden krallar ve asiller vardı. Güney Qi Hanedanlığında yazılmış bir kitap olan Güneydoğudaki Yabancıların Hikayeleri'nde Çin kültürüne hayran olan Linyi Krallığı'nın (bugünkü Vietnam'ın orta bölgesi) kralı Chu Non'un kendi başına Çin'e doğru deniz yolculuğuna çıktığı, ancak ne yazık ki denizde boğulduğu anlatılmıştır.

II.II. Çin ile Hindistan arasındaki Kültür Alışverişinin Doruğa Ulaşması

(I) Çin Ürünlerinin Hindistan'a Girişi

Kültür alışverişi Çin ile Hindistan arasındaki bağların ana yönelimiydi. İpek Hindistan'a Çin'den getirilen en önemli üründü. Çin, ipek böceğini evcilleştiren ve ipek liflerini eğirip ören dünyadaki ilk ülkeydi. Zhili Ye'nin Arthasastra adlı kitabındaki "cinapatta" kelimesi "Çin malı bir demet ipek" anlamına geliyordu ve Sanskrit dilinde "cinamasuka" kelimesi "Çin kumaşı" ve "ipek kumaşı" anlamına geliyordu. Bu iki kelime de "Çine" gönderme yapan aynı kökü, "cina" kökünü paylaşır ve Çin ipeğinin Hindistan'a Qin öncesi (M.Ö. 221) dönemde girdiğini gösterir.

Hintliler kağıtları olmadığı için tahtaya, bambuya, bir çeşit palmye olan coryphe umbraculifera yapraklarına ve huş kabuğuna vb. yazıyorlardı. Hemen hemen tüm Hint literatürü daha sonraki kuşaklara sözlü anlatımla aktarılmıştır. Tang Hanedanlığı Dönemi'nde (M.S. 618-907) Yi Jing tarafından yazılmış olan "Hindistan ve Güney Asya'daki Ülkelerin Sadhanaları" kitabında Hindistan'da "bilgiler kağıda yazılmak yerine ağızdan ağıza aktarılır" denilmiştir. Yi Jing "Tang Hanedanlığı Döneminde Batıdaki Seçkin Keşişlerin Biyografileri" kitabında Sriboja'ya (bugünkü Sumatra) seyahat ederken Guangzhou'dan kağıt ve yazı fırçası istediğinden söz etmiştir. Tang Hanedanlığı Döneminde, Hintliler muhtemelen kağıdı biliyorlardı. "Sanskritçe'de Bin-Karakter Klasik"te Sanskritçe "kakali" kelimesi Çince "kağıt" yazı karakterine gönderme yapar fakat Sanskritçe İsimler'de bu kelime

“kakari” olarak geçer. Bunlar Sanskritçe kelimeler değildir fakat yabancı bir dilden alınmıştır. Tang Hanedanlığı döneminde Sanskritçe ve Çince yazılmış olan kitaplar da kağıda (zhi) “saya” deniliyordu; bu kelime muhtemelen “zhi” kelimesinin Çince söylenişinin transliterasyonuydu.

Çelik Hindistan'a giren bir başka Çin ürünüdür. Çelikle ilgili sözcüklerden biri olan “Cinja” “Çin'de üretilmiştir” anlamına geliyordu. Bu çeliğin Hindistan'a belli bir çağda Çin'in belli bir bölgesinden geldiğini gösterir.²⁵

(II) Hintçe Fonetik'in Çin'e Girişi

Sanskritçe, 2000 yıl boyunca büyük değişikliklerle karşılaşmamış değişmeyen telaffuzu ile eski bir Hint diliydi. Şu anda ölmekte olmasına rağmen Batı dilleri arasında Latince ile karşılaştırılabilir. Budizm'in Çin'e girişiyle birlikte Çince fonolojiyi büyük ölçüde geliştiren Sanskrit fonetiği de Çin'e girmiştir.

I. Xitan (Siddham)

“Xitan” Sanskritçede “başarı” veya ilkokul adı anlamına gelen “siddham” kelimesinin transliterasyonudur. Siddham ayrıca “moduo” (ünlü) veya “tiwen” (ünsüz) içeren 47 hece anlamına gelmektedir. Sonuncu Nirvana Öğretileri'nde siddham'a “yarım kelime” denir. Kısacası, “siddham” kelimesi Hint Sanskritçesi demektir.

Eski çağlarda, Çinli keşişler Sanskritçe öğrenebilmek için siddham üzerine Çince yazı karakterleri koymuşlardı. Hintçe fonetiğin girişi Çince fonetiğini çok etkilemiştir. Genel olarak, Sanskritçede 13 ünlü ve 33 ünsüz içeren 46 hece vardı. Bazı Budizm okullarının bir diğer uzun ünsüzü “l” ile birlikte Çin Budist klasiklerinde bunlara 47 hece deniyordu. Bazı Çinli keşişler ünlü seslerin listesine “am” (Anusvara) ve “ah” (Visarga) yardımcı sembolleri eklemişlerdi. Hui Lin Siddham'ın Ek Açıklaması kitabının 25. cildinde bileşik sessiz olan “ks”'yi ekleyip hecelerin sayısını 50'ye yükseltmiştir.

Sanskritçenin fonetiği çok özeldir, şimdiki ünlü ve ünsüzlerden tamamen farklıdır. Örneğin, bugün, genel anlamda, bir ünlü ağzın veya gırtlığın herhangi bir kısmını kapatmadan nefesin dışarı verilmesiyle telaffuz edilir. Ne var ki, bugün ünsüz olarak kabul edilen “r ” “r ” “l” ve “l” telaffuzları dahil, Sanskritçedeki 13 (veya 14) ünlü hece listesinin sonunda listelenmiştir.

“Siddham”ın (Hint Sanskritçesi) Çin'e ne zaman girdiği belirsizdir. Budizm'i inceleyen tarihçilerin araştırmalarına göre geç Doğu Han Hanedanlığı döneminde 300'den fazla Budist klasiği Çinceye tercüme edilmiştir. Öyle bir ortamda, çok sayıda keşiş “siddham” öğrenimi görmekle yükümlü oldu. Batı Jin ile Doğu Jin ve Song

25 Bkz. Jixian Lin, Sino-India Wisdom Exchange (Çin-Hindistan İlim Alışverişi), Zhou Yiliang tarafından yayıma hazırlanmış olan, History of Chinese and Foreign Cultural Exchange (Çin ve Yabancı Kültür Değişiminin Tarihi), Henan People's Publishing House (Henan Halk Yayınevi), 1987, s. 140-143.

Hanedanlıkları döneminde Budizm son derece yaygın hale geldi ve ünlü edebiyatçı Xie Lingyun bile siddham öğrenimi gördü. Hui Rui'nin Seyahati, Seçkin Keşiflerin Hikayeleri'nde Song Shi Chenjun'lu Xie Lingyun'un Budizm öğrenimi görmekten hoşlandığını söylemişti. Xie Lingyun anlamadığı bazı hecelerle ve birden çok anlamı olan bazı siddham kelimeleriyle ilgili Hui Rui'ye danışmıştı. Daha sonra iyi düzenlenmiş ve anlaşılır olan ve siddham araştırması için kaynak gösteren Ondört Hecenin Açıklaması adında bir kitap yazmıştı. Bu kitabın eski Çin kitapları arasında korunma altına alınıp alınmamasını değerlendirmek zordur fakat onun siddham üzerine yaptığı yorumlar Japon Budist klasiklerinde görülebiliyordu. Japonyalı An Ran tarafından yazılmış olan Siddham'ın Kutsal Metinleri'nin 5. cildinde Xuan'yi Tarihi'nde Songlu Xie Lingyun'un şunları söylediğinin kaydedildiğini not etmişti:

Mahaparinirvana Sutra'daki (Öğretiler'indeki) 50 harf farklı siddham kelimesinin oluşturulduğu köklerden ve bunların arasında "a" "ā" "i" "ī" "u" "ū" "e" "ai" "o" "au" "am" "ah" seslerini içeren 12 harf hemen yanlarındaki harflere benziyordu ve kolayca yanlış anlamalara neden olabilirdi. İlk dört harf önde olduğu zaman arkada olma durumuna göre daha kısa telaffuz edilirken sonraki altı harfte farklılık olmuyordu. Ancak son iki harfe telaffuz edilirken sırasıyla "a" ve "a"ya "-m" ve "-h" ekleniyordu. Dört harf "r" "r" "l" "l" listenin en sonundaydı çünkü çok az kullanılıyordu. 34 ünsüzün arasında 25'i ünsüzdü ve 9'u yarı ünsüzdü. Beş heceli bir siddham kelimesinde, eğer 3. ve 4. harfler aynıysa o zaman bu harflerin vurguları farklı olmak zorundaydı. Kısa kelimelere yarım kelime deniyordu. Yukarıda gösterildiği gibi, 12 harfle, ünlü ve ünsüzler kaynaştırılarak, 34 siddham kelimesi oluşturulabilirdi. İki harften oluşan bir siddham kelimesine "tam kelime" deniyordu. Ünlü ve ünsüzlerin bir kombinasyonu Hui dilini oluşturmuştu, bu aslında siddhamdı.

Siddham harflerine atfedilen bir "Hu kelimesi": 悉 (a), 阿 (a), 亿 (i), 伊 (i), 郁 (u), 优 (u), 哩 (e), 野 (ai), 乌 (o), 炮 (au). Eski çağlarda, insanlar yukarıdan aşağıya ve sağdan sola doğru yazıyorlardı. Her siddham harfi yanındaki harfle aynı sesi veriyordu. 庵 (am) ve 痾 (ah) sesleri 嗯 (a) ve 阿 (a)'dan ayrılamayan seslerdi. Ancak bir harf tam bir heceyi temsil edemezdi bu nedenle yeni heceler oluşturmak için iki harf birleştiriliyordu. Yukarıdaki harflerden 12 siddham hecesi oluşturulabilirdi.

迦 (ka), 呌 (kha), 伽 (ga), 恒 (gha), 俄 (na), gırtlaksız ses

遮 (ca), 车 (cha), 阇 (ja), 鍺 (jha), 若 (na), damaksal ses

吒 (ta), 咤 (tha), 荼 (da), 袒 (dha), 孖 (na), yumuşak-damaksı (dilardı) ses

多 (ta), 他 (tha), 陀 (da), 弹 (tha), 那 (na), dişsil ses

波 (pa), 颇 (pha), 婆 (ba), 沱 (bha), 摩 (ma) dudaksız ses

Ekleme noktaları içten dışa farklılaşan şu dört Siddham hecesi, 她 (ya, damaksal ses), 罗 (ra, yumuşak damaksı ses), 罗 (la, dişsil ses), 唎 (va, dudaksız ses), yarı-ünlüydü. Üç siddham hecesi de, 𑖦 (s'a, damaksal ses), 沙 (sa, yumuşak-damaksı

ses), 娑 (sa, dişsil ses), ekleme noktaları içten dışa farklılaşan tıslama sesleriydi. 呵 (ha, soluklu ve boğazsıl ve ötümlü ses) ve 茶 (ks, bileşik ünsüz) ile yukarıdaki dokuz siddham hecesi dudaklar dile yaklaştırtılarak telaffuz ediliyordu. Bu şekilde telaffuz edilen toplam 34 siddham hecesi vardı.

Şu 4 siddham hecesi 鲁 (r), 流 (r), 卢 (l), 楼(l) çok az kullanılmasına rağmen bunlarla bile 50 kelime oluşturabiliyordu.

Sui Tarihi, Kitapların ve Klasiklerin Bir Derlemesi Brahmanaların bir cildini (not: ve Liang You tarafından yazılmış olan Funan Kitabı'nın bir cildini) içeriyordu. Bibliyografide, Kitapların ve Klasiklerin Bir Derlemesi'nde şöyle yazıyordu: "Doğu Han Hanedanlığı'ndan bu yana Budizm Siddham dilinde yazılmış kitaplarla Çin'de popüler olmuştur, 14 Çince yazı karakteri ile tüm Siddham heceleri açıklanabilirdi. Kutsal Brahmanaların içeriği veciz ve anlamlıydı."

II. Çin Fanqie Yönteminin Kaynağı

Fanqie yöntemi bir Çince yazı karakterinin, birincisinin belirlenmiş yazı karakteri olarak aynı ünsüzü olan ve ikincisinin de belirlenmiş bir yazı karakteri olarak aynı ünlüsü olan, iki başka Çince yazı karakteri kullanarak telaffuzunu gösteren geleneksel bir yöntem olmuştur. Fanqie yönteminin kaynağının tartışılmasında, Çinli bilim insanları iki gruba ayrılabilir: bu bilim insanlarının bazıları Fanqie yönteminin Sanskritçeden etkilendiğine inanırken diğer bazı bilim insanları bu yöntemin Çin halkı tarafından bulunduğunu savunurlar. Eski Çin halkında hece kavramı yoktu. Zheng Qiao Çince ile Sanskritçe Tartışması Üzerine adlı kitabında şunları söylemiştir: "Hintliler heceleri işittiklerine dayanarak oluşturdukları için onları iyi kullanırken Çinliler hiyeroglifleri gördüklerine dayanarak oluşturdukları için onları iyi kullanırlar." Alfabeler ile hiyeroglifler arasındaki temel farklılık budur.

Eski çağlarda, Çince yazı karakterleri "Xiesheng" (resim yazı) ve "Jiajie" (aktarım) yöntemiyle oluşturulmuştu, yani, Çince yazı karakterleri bir tür hiyerogliftir. İlk önce "工" "可" "公" "白" gibi yazı karakterleri oluşturulmuş ve daha sonra

"江" "河" "松" "柏" oluşturulmuştur. Ses öykünmesi ve aktarım yöntemleri özünde aynıydı çünkü bir Çince yazı karakteri oluşturmak için kökler eklemek ses öykünmesi yöntemini kullanmak anlamına gelirdi, aksi takdirde aktarım yönteminin kullanılması demektir. Bazı yazı karakterlerinin konuya vakıf bilim insanları için bile telaffuz edilmesi ve anlaşılması zordur. Eski çağlarda, Çin halkı hecelerin açıklanması yerine seslerin açıklanması için Çince yazı karakterleri kullanmıştır. Fan Hanedanlığı döneminde Xu Shen tarafından yazılmış olan Çince Yazı Karakterlerinin Kökeni kitabında şöyle denilmiştir: "bir yazı karakterinin 'belirsiz bir yazı karakteri' gibi okunması onların telaffuzunun aynı olduğu anlamına gelir." Örneğin, Shijing'te (Odes Tarihi) "薄言掇之" ibaresindeki "掇" yazı karakteri Odes Tarihi'nin Mütalaası'nda "掇"nin "拾" ile eşanlamlı olduğu açıklanmıştır. Ayrıca, Lu

Mingde “拾”nin “十” olarak telaffuz edildiğini açıklamıştır, yani bu iki yazı karakterinin anlamı aynıdır. Seslerin bu şekilde açıklanması yöntemine Zhiyin yöntemi deniyordu. Bazen bir eşsesli kelime bulmak çok zor olduğu için Zhiyin yönteminin birçok kısıtlamaları vardır. Örneğin, Mandarin Çincesinde “丢” yazı karakteri için tam bir eşsesli kelime bulamazsınız. Bazen sıra dışı bazı eşsesli kelimeler seslerin açıklanması için kullanılırsa hiçbir anlam ifade etmez çünkü insanların yeni yazı karakterlerini öğrenmesine yardımcı olma kurallarını ihlal etmektedir.

Seslerin açıklanması sorununa çözüm bulmak için bir diğer yol da ilk önce farklı tonları olan bir eşsesli kelimeyi ve sonra da nüansları belirlemektir, ne var ki, bu yöntem geliştirilmiş olsa da hala Çincenin tüm fonetik sorunlarının çözülmesini garantileyemez. Bu nedenle, Doğu Han Hanedanlığı döneminden bu yana, Güney Hanedanlıkları döneminden önce “Fan” yöntemi denilen Fanqie yöntemi var olmuştur. Özellikle, Fanqie yöntemi bir Çin yazı karakterinin iki başka Çin yazı karakteri kullanarak- birincisinin belirlenmiş yazı karakteri olarak aynı ünsüzü olan ve ikincisinin belirlenmiş yazı karakteri olarak aynı ünlüsü olan- telaffuz edilmesini ifade eder.

Kuzey ve Güney Hanedanlıkları döneminde, prozodinin (bürünbilim) giderek gelişmesi Çincenin araştırılmasını gerektirdi. Bazı Çinli edebiyatçılar, Budist kutsal metinlerinin tercümesi sayesinde, Hint fonetiğini tanımladılar ve Klasik Çince fonetiğinin 4 tonunu keşfettiler. Çince sesleri açıklama yönteminin dezavantajlarının farkına varıp Fanqi yöntemini yaygınlaştırdılar. Sanskritçenin Çine girmesinden önce, Çinde “ünsüzlerin ünlülerle birleştirilmesi” kavramı vardı ve Hint fonetiğinin etkisiyle Çinliler bilinçli bir şekilde onu akademik bir dil olarak kullandılar. Dolayısıyla, Fanqi yöntemi atalarımızın yüceliğini belleklerden silmeyecek olan, tam tersine, Çin ulusunun kapsayıcı mükemmel bir yabancı kültürü onayladığını belirten Budist keşişler ile Çinli edebiyatçılar tarafından ortaklaşa yaratılmıştır. Fanqi yönteminin yaygınlaşmasından itibaren, “uyak” olmaları amacıyla Fanqi yöntemiyle benzer yazı karakterleri toplanmıştır; toplanan bu yazı karakterleri Wei ve Jin Hanedanlıkları dönemlerinden sonra yaygın biçimde kullanılmıştır.

III. Otuz altı Çince Fonetik Alfabeti

Çince fonolojide söz konusu alfabe ünsüzleri temsil eden Çince yazı karakteri olan “Niu”yu ifade eder. Eski fonoloji çalışma kitabında, ünsüzleri aynı olan Çince yazı karakterlerinde çoğunlukla farklı yazı karakterleri kullanılmıştır, ancak daha sonra eski Çinli fonologlar bu yazı karakterlerini özetlediler ve onların arasından bir kelimeyi seçtiler. Bu fonologların yaptığı bu çalışma her ne kadar uyakların özetlenmesine benziyorsa da çok yavaş ilerledi. Altı Hanedanlık döneminde, Xie Lingyun “Siddham” fonetik sistemini kullanmakta usta olmasına rağmen, Sanskritçe’nin Tang Hanedanlığı’nın sonlarında keşişler tarafından benimsendiği göz önüne alınırsa, bilginler tarafından benimsenmesi uzun bir süre aldı. Fanqi

yöntemi ve özetleme çalışması büyük ilerleme sağladı. Çince fonolojideki “otuz altı Çince fonetik alfabesi” denilen alfabe yazı karakterlerini belirtmek için gerekli olan ünsüz ihtiyacını karşılayan otuz altı Çince yazı karakterinin temsilcisi karakterleri ifade eder. Song ve Yuan Hanedanlıklarında (M.S. 960-1368), aşağıdaki yazı karakterleri halk tarafından kabul edilmişti:

对应梵文字母	Eşdeğer Sanskritçe fonetik
见溪群疑	k, kh, g, gh, ō
端透定泥	c, ch, j, jh, n
知彻澄娘	t, th, d, dh, n
帮滂并明	p, ph, b, bh, m
非敷奉微	
精清从心邪	
照穿床审禅	s', s, s
晓匣	h
影喻	
来日	l, r

Eğer dikkatlice bakarsanız, otuz altı alfabenin Sanskritçeden kaynaklandığını ve düzenlemesinin Sanskritçeden etkilendiğini göreceksiniz. Bu alfabeler ünsüzlerin yazı karakteri temsilcileri olarak yıllarca kullanıldılar. Yuhai Tarihi'nde kaybolmuş olan Otuz Altı Çin Fonetik Alfabetesinin Tablosu'nun bir cildinin Shu Wen'de olduğu yazılıdır. Şu anda Paris'teki Ulusal Kütüphane'de muhafaza edilen Dunhuang'a ait üç parçaya bölünmüş hasarlı bir kağıtta herhangi bir başlık olmadan sekiz yazı karakteri yazılıdır: “南梁比丘守温述”. Burada ayrıca şunlar da yazılıdır:

唇音: 不芳并明。dudaksıl ses
 舌音: 端透定泥是舌头音。dil ile çıkartılan ses
 知彻澄娘是舌头音。dil ile çıkartılan ses
 牙音: 见君溪群疑等字是也。yumuşak-damaksı ses
 齿音: 精清从是齿头音。düz-dişsil ses
 审穿禅照是正齿音。sağ-dişsil ses
 喉音: 心邪晓是喉中音, 清; orta-gırtlaksı ses, ötümsüz
 匣喻影亦是喉中音, 浊。orta-gırtlaksı ses, ötümlü²⁶

26 Bkz. Guoxue jikan'daki “Appendix of study of Shou Wen's Thirty-six Chinese Phonetic Alphabetsarrangement (Shou Wen'in Otuz altı Çin Fonetik Alfabetesi çalışmasının düzenlemesi)”, (National Studies Quarterly [Üç Aylık Milli Araştırmalar Dergisi], 1923-1952), Cilt 1, üçüncü bölüm, s. 460.

Kağıtta 30 alfabe kaydedilmişti. Yazı karakteri temsilcisi yöntemi Tang Hanedanlığı'nın sonlarında başlamıştır. Bu yöntem Çince fonoloji tarihinde bir dönüm noktasıdır. Song Hanedanlığı döneminde diğer altı alfabenin eklenmesiyle bu alfabeler Tang ve Song Hanedanlıkları dönemindeki ünsüzleri temsil eden otuz altı Çince fonetik alfabesi oldu.

Yuan ve Ming Hanedanlıklarının fonologları Shou Wen'e "Liangshan'ın Shouzu'o'su" olarak saygı duyarlardı. Zhao Yingtang'ın araştırmasına göre, Güney Lingzhou'lu (bugünkü Hunan Baoqing ili) Shou Wen Wuling ilindeki Liangshan Tapınağı'na bir keşiş olarak girdikten sonra "Shouzu'o" oldu. "Shouzu'o" mertebesi Budist başkeşişi mertebesi kadar yüksek olmadığı için hayatı kutsal Budist kitaplarında kayıtlara geçmemişti. Muhtemelen, Tang Hanedanlığı döneminin son yıllarında doğmuş ve Song Hanedanlığı döneminin başlarında ölmüştür.

Zhu Mi tarafından yazılmış olan (1241 yılı) ve edebiyatın Dört Dalı'nda muhafaza edilen "Görüşler" kitabının ek bölümünün önsözünde şöyle denmekteydi: "Gu Yewang tarafından yazılmış olan Yupian ve Lu Fayan tarafından yazılmış olan Guangyun gibi Çince fonoloji kitaplarından fonetiklerin nasıl telaffuz edileceği belirlenebilirdi. Hece ve seslere gelince, Shamenshengong tarafından yazılmış olan Jiunonfanniu Luowenceniu kitabını hiç kimse anlayamazdı. Sadece Husengliaoyi tarafından yazılmış olan Otuz Altı Çince Fonetik Alfabesi yayıldı. Böylece bu kitap Husengliaoyi'nin katkısını gösteren ilk kitap oldu." Bu önsöze dayanarak, Shangguan Wanli tarafından yazılmış olan Huangjijijing Shengyintu kitabında şöyle denilmişti: "Husengliaoyi'den itibaren insanlar otuz altı Çince fonetik alfabesini öğrenmiş oldular." Böylelikle, Çince yazı karakteri temsilcilerinin özetlenmesine katkı yapan birden fazla keşiş olduğu görüldü.

(III) Çin-Hint Edebiyatı ve İki Sanatın Harmanlanması

I. Budist Klasiklerin Tercüme Edilmesi

Çin'in yabancı kültürü geniş kapsamlı kabulü Budist klasiklerin tercüme edilmesinden itibaren başlar. Budist tercümeler ne resmi kurumlar tarafından ne de Çinli edebiyatçılar tarafından organize edildi fakat halk arasında gelişti, böylece Çin kültürü üzerinde kalıcı etkisi oldu. Budist kutsal metinlerinin tercümesi dini klasiklerle ve felsefi teorilerle ve de edebiyatla ilgili bir faaliyetti çünkü bazı edebi hikayeler tercüme edilmişti ve yabancı dilden tercümenin kendisi bir edebi faaliyetti. Bir edebiyat türü olarak, Budist tercümeler yavaş yavaş Çin edebiyatı içine karışıp onun bir parçası haline geldi, bununla birlikte, Budist kutsal metinlerinin tercümesiyle birlikte gelişen tercüme teorileri çoğunlukla edebiyat açısından tartışıldı. Budist klasiklerin tercümesinin Çin edebiyatı ve estetik teorisi ile sıkı bir ilişkisi vardı ve kendisi de orta çağda edebiyat ve estetik teorisinin bir parçasıydı.

Çin Sui Hanedanlığı'na kadar (M.S. 581-618) Budist kutsal metinlerinin tercümesi olgunluğa erişti. İstatistiklere göre, Sui Hanedanlığı'na kadar, aralarında 617 Mahayama Öğretileri (2076 cilt), 487 Theravada Öğretileri (852 cilt), 380 karışık içerikli yazılar (716 cilt), 172 karışık ve soru içerikli yazı (336 cilt), 52 Mahayama Öğretileri ilkeleri (91 cilt), 80 Theravada Öğretileri (472 cilt), 27 karışık ilke veya kurallar (46 cilt), 35 Mahayama Öğretileri teorisi (141 cilt), 41 Theravada Öğretileri teorisi (567 cilt), 51 karışık içerikli yazı (437 cilt) ve 20 kayıt (464 cilt) bulunan Budist araçlar (ruhsal çalışma yöntemleri), ilke veya kurallar, teoriler ve kayıtlar dahil Çinceye tercüme edilen Budist kutsal metinlerinin sayısı toplamda 1950 idi (6198 cilt).²⁷

Çok sayıda Budist misyoner keşiş deniz yoluyla Çin'e geldi ve Budist tapınaklarda Budist kutsal metinlerini tercüme etti. Daha Wu Hanedanından Sun Hao'nun hükümdar olduğu sırada (270 yılı) Shamenqiangliang'lı (bugünkü Borneo) bir yabancı olan Lou Zhi Guangzhou'ya gelip Oniki Budist Hikayesi'nin bir cildini tercüme etti. Jinwu İmparatoru Taikang'ın ikinci yılında (281 yılı) diğer bir keşiş Jiamoluo Budist tapınaklar inşa edip Budizm vaazları vermek için Guangzhou'ya geldi. Jinlonganzhong'ın zamanında (M.S. 397-401 yılları) Dhramayasa (Fa Ming) adlı bir Keşmirli birçok ülke dolaştıktan sonra Guangzhou'ya gelip Baisha Tapınağı'na yerleşti. Burada "Piposhalv" söylemekte iyi olduğu için "Büyük Piposha" adını aldı. Tercüme işini sürdürdüğü Changan'a gitmek için güneyden ayrıldı ve daha sonra güneye geri döndü. Chaimjing, Shelifo, Apiton vb. onun tek başına ve müşterek olarak tercüme ettiği klasiklerdir. Güney Hanedanlarından Liu-song Hanedanı'ndan Yuanjia'nın hükümdarlık döneminin birinci yılında Batı'daki ülkesine yine deniz yoluyla geri dönmüştü (kesin değil).

Aslında, tercüme kültürel bir dönüşümdü. İlk zamanlarda dil engelleri ve Çin ile Hindistan arasındaki kültürel farklılıklar yüzünden tercüme yapmak epey zordu. İki farklı kültür arasında ortak noktaları bulmak amacıyla tercümanlar Budist terimler dizgesini tercüme ederken "boşluk" için "Xingkong" veya "Zhenru", "Nirvana" için "Wuwei", Budist "Anapana" için Taoist Tuna (vahiy ve sona eriş) vb. gibi geleneksel Çince kelimeleri seçtiler.

Budizm'in Eski Hindistan ve Batı ülkelerinde yeni yayılmaya başladığı dönemde "Budizm yazılı herhangi bir kayıt olmadan ağızdan ağıza aktarıldığı" için Budist öğretinin bir belirli nüshası yoktu. Bu durum Budist Keşişler ile ilgili Olağanüstü Hikayeler kitabına kaydedilmişti. Fa Xian şunu da söylemiştir: "Kuzey Hindistan'da ve diğer ülkelerde, Budizm sözlü iletişim ile yayılmıştır."²⁸

27 Bkz. Geng Yinceng yazılmış olan Bibliography of South Asia (Güney Asya'nın Bibliyografyası), 1990, Peking University Press (Pekin Üniversitesi Yayınevi), s. 97.

28 Zhang Xun, Annotations from the Journey of Fa Xian (Fa Xian'in Seyahatinden Notlar), 1985, Shanghai Ancient Book Publishing House (Şanghay Eski Kitaplar Yayınevi) tarafından yayımlanmıştır, s. 41.

Budist tercümelerin başladığı ilk yıllarda, ilk özgün Budist klasikler yabancı keşişler tarafından ezberlenmiş ve daha sonra yabancı dilleri anlayan Çinli keşişler tarafından Çinceye tercüme edilip yazıya dökülmüştür. Tercüme edilmiş Budist metinlerin anlatımının sade olmasının nedeni budur.

Budist çeviri teorisi üzerinde çalışma yapmanın anahtarı bu çevirilerin edebi çeviri mi yoksa serbest çeviri mi olduğu üzerine bir tartışmaydı. Dao An, Jiumoluoshi, Seng Zhao, Hui Yuan vb. gibi ünlü keşişler bu konuyu tartışmışlardı. Esasen, bu tartışma tercümenin biçimi veya içeriği üzerinde odaklanmıştı. Bu konuyla ilgili üç farklı görüş vardı: Dao An edebi tercümeyi savunmuş, Jiumoluoshi serbest tercümeyi savunmuş ve Hui Yuan her ikisini birleştirmeyi savunmuştu.

Hint Budist eserlerin tercümesinde başlangıçtan itibaren temelde edebi tercüme yöntemi kullanılmıştır. Tercümeyle ilk başladığı zamanlarda, yabancı keşişler için Çinceyi tam olarak anlayamadıkları için bu zordu. Örneğin, Wei Zhinan Wu'da Budist metinleri tercüme ederken Çincesinin zayıf olması nedeniyle Zhu Jiangyan'ı birlikte tercüme yapmak için davet etti fakat Zhu Jiangyan'ın Çinceyi çok iyi bilmediğini anladı. Bu nedenle, onların tercüme nüshaları "oldukça basit ve anlaşılabilir sözcükler içermişti"²⁹

Doğu ve Batı Jin Hanedanlığı döneminde, dil engelleri azaltılmış ve tercüme metinleri daha akıcı ve anlamlı olmuştu çünkü tercümanların çoğu Sanskritçeyi ve Çinceyi iyi biliyordu. Çin topraklarındaki keşişlerin ve edebiyatçıların tercüme katılımda bulunmaları tercüme edebiyatı ile Çince tercüme arasında ve Çince tercüme teorisi ve tercüme edebiyatı teorisi arasında daha yakın bağlar oluşturmuştu. Liang Hanedanlığı döneminde, edebiyatçıların Budist katılımda bulunmalarına daha çok önem verildi, bu doğrultuda İmparator Liangwu (464-549) Budist tercüme doktoru adı verilen resmi bir pozisyon oluşturdu. Çinli keşişler ve edebiyatçılar, bir yandan tercümeyle Çin çalışma tarzı ve edebiyat üslubu getirmiş diğer yandan da Budist tercümeden Hint edebiyatının söyleyiş şekli ve edebi betimleme üslubunu alıp özümsemişti.

II. Gizemli Romanlar

Güney ve Kuzey Hanedanlıklarından itibaren, Hint hayvan masalları (fabl), peri masalları ve romanları Çin'e akın etti. Luichao'dan itibaren Sui'ye kadar, mucizevi hikayeler anlatma temalı özel bir edebiyat biçimi olan gizemli romanlar Çin'de ortaya çıkmaya başladı. Gizemli romanların görülmeye başlaması Çin ortaçağ edebiyatında yeni bir yönelimdi ve bu romanların arasında en çok bilinenleri şunlardı: Zhang Hua tarafından yazılmış olan Bowuzhi (Eski Ansiklopedi), Wang Jia tarafından yazılmış olan Shiyiji, Gangbao'nun yazmış olduğu Soushenji (Ölümsüzlerin Hikayeleri), Tao Qian'ın yazmış olduğu Soushenhouji (Ölümsüzlerin Hikayelerinin

29 Wei Zhinan, *Stories of Eminent Monks* (Ünlü Keşişlerin Hikayeleri).

Devamı), Liu Jingshu'nun yazmış olduğu Yiyuan, Liu Yiqing tarafından yazılmış olan Youminglu, Dongyang Wuyi'nin yazmış olduğu Qixieji ve Wujun tarafından yazılmış olan Qixieji'nin Devamı vb.. Geç Doğu Jin Hanedanlığı'ndan itibaren Xunshi'nin Hortlak kitabı, Budist hikayeler ve geleneksel Çin hortlak hikayeleri gibi karışık gizemli romanlar daha fazla Budist hikayeler içermeye başlamıştı. Avalokitesvara Bodhisattva'nın yazmış olduğu Xie Fu'sun Hikayeleri de buna iyi bir örnekti. Soushenhouji (Ölümsüzlerin Hikayelerinin Devamı) kitabında ölümsüzler, hortlaklar ve Budist hikayeler birlikte harmanlanmıştır. O zamandan sonra Budist karma düşüncesini yayan çok sayıda kitap ortaya çıktı.

Gizemli romanların Budist hikayelerden alıp benimsediği edebi biçimler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1- Birinci yol iki şekilde yorumlanan Budist hikayelerin temel yapısının kullanılmasıydı: birincisi hikayelerin atıfta bulunulmadan kopyalanması veya taklit edilmesi ve giderek hikaye kahramanlarının ve çevresinin yerleştirilmesi; ikincisi Budist hikayelerin giriş bölümlerinin, hikayelerin yapıları değiştirilmeden, yerleştirilmesi idi.

2- İkinci yol Budist hikayelerindeki bazı olayların diziliş sırasının Çince hikayelerin içinde harmanlanmasıydı.

3- Üçüncü yol Hint hikaye üslubunun yerel Çin çevresi ve Çin hikaye karakterleri ile birleştirilerek görünüşte yerel bir Çin hikayesi yaratılması anlamına gelen Budist hikaye üslubunun aktarılmasıydı.

Gizemli romanlar, yabancı kültürün harekete geçirilmesinde, sanatsal düşüncenin, hikaye kahramanlarının betimlemesinin ve anlatım üslubunun gelişmesi açısından Tang Hanedanlığı'ndaki söylence edebiyatının yolunu açtı.

Hint hikayeleri Çin toplumunun tüm kesimlerine derinlemesine nüfuz etmişti, bu durum Çin edebiyatçılarının tüm yapıtlarına yansımıştı. Fan Weizong'un Geç Han Tarihi'nde anlatılan Guo Xian ile Fan Ying adındaki iki kişinin ateşi şarapla söndürdüğü hikaye Fo Tucheng'in hikayesi ile hemen hemen aynıdır. ChenShou'nun Kader Savaşçıları kitabındaki Cao Chong adlı adamın bir fili kaldırdığı meşhur hikaye de bir Hint hikayesinden çıkmıştır. Kuzey ve Güney Hanedanlıklarındaki tarihi kayıtlar her zaman ülkenin hükümdarının dış görünüşünü tasvir etmiştir. Örneğin, Kader Savaşçıları'daki Wei İmparatoru Ming'in Biyografisi'nde Sun Sheng'in İmparator Ming'in saçlarının yere değecek kadar uzun olduğu betimlemesi Pei Zhu tarafından alıntılanmıştı; Kader Savaşçıları'ndaki Wei İmparatoru Xianzu'nun Biyografisi'nde Liu Bei'in kollarının dizlerine kadar uzandığı ve gözlerinin kendi kulaklarını görebildiği anlatılmıştı. Benzer betimlemeler Chen Kitabı'ndaki İmparator Gaozu'nun Biyografisi'nde, Chen Kitabı'ndaki İmparator Xuandi'nin Biyografisi'nde, Wei Kitabı'ndaki İmparator Taizu'nun Biyografisi'nde,

Beiki Kitabı'ndaki Wushen'in Biyografisi'nde, Wendi'nin Biyografisi'nde vb. bulunabilirdi. Bu betimlemelerin Budist klasiklerdeki Sakya-muni betimlemeleriyle, büyük kulak, uzun saç ve dizlere kadar uzanan kollar ile karşılaştırılması bu Çin tasvirlerinin Hint kültüründen etkilendiği sonucuna götürürdü.³⁰

III. İçbükey-Dışbükey Resim Boyama Yöntemi

Kuzey ve Güney Hanedanlıkları döneminden sonra Budist heykeller tüm Çin'e yayıldı. Budist heykellerin gelişimi Hint resim sanatı teknikleri sayesinde olmuştur. Liang İmparatoru Tianzheng zamanında (551 yılı) Liang'lı Yao Zui tarafından yazılmış olan Sequel History of Comments on Painters (Ressamlar Üzerine Yorumlar Tarihinin Devamı) kitabı üç yabancı ressam keşiş dahil 20'den fazla Liang'lı ressam üzerinde yorumlar yapmıştır. Xu Song'un kitabı Records of Jiankang'a (Jiankang Kayıtları) göre Liang döneminde Zhang Sengyao adındaki ressam bir tapınakta Hint içbükey-dışbükey resim boyama yöntemini denemişti. Bu duvar resmi kırmızı ve yeşil renk ile boyanmıştı. "Belli bir mesafeden, içbükey ve dışbükey olarak görünüyordu fakat yakına gelince düz gibi görünüyordu. Tapınak bu duvar resmi nedeniyle 'içbükey ve dışbükey tapınağı' adını almıştı." Bu duvar resmi Hint içbükey ve dışbükey resim yapma yöntemi örnek alınarak yapılmıştı ve çeşitli tonlarda gölgelerle, koyu ve açık renklerin karışımıyla üç boyutlu görünüyordu. Zhang Sengyao kendi zamanında tanınmış bir ressamdı. Yao Zui Zhang Sengyao'nun "kulelerin ve tapınakların olağanüstü usta ressamı olduğundan ve yabancı görünümlü insanları farklı renklerde giysiler içinde canlı bir biçimde resmedebileceğinden" büyük bir övgüyle söz etmişti. Bu Zang Sengyao'nun Hint sanatı unsurlarını geleneksel Çin resim sanatına kattığını gösteriyordu. Gu Kaizhi tarafından yazılmış olan Yuntai'nin Resim Yapma Deneyimi kitabında Doğu Jin Hanedanlığı'nda (317-420 yılları) bir ressamın "gölgelerin tonlamasıyla dağların resminin yapıldığını" söylediğinden bahsetmişti, bu da gölgeli boyama yönteminin, içbükey ve dışbükey yönteminin manzara resmi yapılırken kullanıldıklarını gösteriyordu.

Çağdaş bilim insanların Güney Qi'li ressam Xie He tarafından yazılmış olan Eski Resimlerin Bir Kataloğu kitabının önsözünde ileri sürülen Hint "Sadaga" ile "Altı Teknik" arasındaki ayrım konusunda bölünmüş olmalarına rağmen bu bilim insanların hepsi Çin ile Hindistan'ın resim yapma teorileriyle ilgili alışverişte bulunmuş olduklarını kabul etmişlerdir.

Akrobasi ve sihirbazlık da Çin'e Hindistan'dan girmiştir. Çin halkının ilgisini çektiği için birçok eski kitapta kayıt altına alınmıştır. İkinci yüzyılda, Doğu Han

30 Bkz. Ji Xianlin, Sino-India Wisdom Exchange (Çin-Hindistan İlim Alışverişi), bkz. Zhou Yiliang tarafından yayıma hazırlanmış olan, History of Chinese and Foreign Cultural Exchange (Çin ve Yabancı Kültür Değişiminin Tarihi), Henan People's Publishing House Halk Yayınevi), 1987, s. 144-145.

Hanedanlığı İmparatoru An döneminde (M.S. 107-125) Genel Müzikoloji kitabında “değişik hanedanlıklarda, Tianzhu oyuncularının kendi ellerini ve ayaklarını kesip koparabildiklerinden, bağırsaklarını çekip çıkarabildiklerinden” söz edilmekteydi. Jin Hanedanlığı'ndan Ganbao tarafından yazılmış olan Soushenji'nin (Ölümsüzlerin Hikayesi) ikinci cildindeki “Tianzhu halkı” maddesinde Jin Hanedanlığı İmparatoru Yongjia zamanında (307-313 yılları) Hintli oyuncuların kopmuş bir dili iyileştirdikleri ve ateş soludukları kaydedilmişti. Fayuanzhulin adlı kitabın yedinci cildinde de yabancı Taoistlerin bıçak yutup ateş soluyabildikleri ve ağızlarından kusarak mücevher, yeşim, altın ve gümüş çıkartabildikleri açıklamaları Hayalet kitabından alıntı yapılmıştı.

(IV)Çin ile Hindistan arasındaki Bilim ve Teknoloji Alışverişleri

Budist tarihi kayıtlarına göre, Tianzhu'lu seçkin keşişler arasında, bazı ünlü Budist keşişler bilim ve teknoloji üstadlarıydı. Örneğin, keşiş An Shigao “bilgili ve ‘fengshui’, astronomi (Siven Zheng), kehanet, doğal afet araştırması, akupunktur, tıbbi tedavi, hayvanlarla anlaşma ve müzik aletleri konularında usta idi”.³¹ Güneş, Ay, Venüs, Jupiter, Merkür, Mars and Satürn'den söz eden “Siven Zheng” onun astronomiyi de bildiğini göstermekteydi. Ayrıca, Ünlü Keşişlerin Seyahati kitabında An Shigao'nun “yabancı klasiklerin, astronominin, beş elementin (metal, tahta, su, ateş ve toprak) ve tıbbın” üstadı olduğundan söz edilmesi onun tıbbi tedavide de usta olması anlamına gelir. Onun Çin'e getirdiği asıl bilgi bilim ve teknolojiydi.

Ayrıca, Hui Jiao'nun Seçkin Keşişlerin Hikayeleri'nde keşiş Kang'ın “Budist klasiklere, altı yola ve astronomiye hakim” kapsamlı anlama yeteneği olan bir mürit olduğu anlatılmıştı. Bunun dışında keşiş Ketanjialuo “Budist klasikleri, tıbbi tedaviyi, kehaneti ve diğer bölgeleri iyi biliyordu”; yabancı bir keşiş olan Qiunabatuoluo “astronomi, matematik, tıbbi tedavi ve büyüde” ustaydı.

I. Yanfuti Devleti'ndeki Dört İmparator

Çin halkı dünyanın merkezinde yaşadıklarını düşünüyorlardı, bu nedenle barbarların bölgeleri gibi çevredeki yerleri küçümseyerek yaşadıkları yere “Çin” yani merkez ülke adını vermişlerdi. Qin öncesi (M.Ö. 221) dönemde Orta Ovalar Bölgesinin göbeğinde yaşayan halk hareket alanlarının sınırlı olması nedeniyle dünya hakkında az şey biliyorlardı, ne var ki, Budizm'in gelmesiyle birlikte Çin uygarlığı tarafından savunulan yerleşik efsaneler yıkıldı ve Çin'in dünyanın merkezi olması fantezisi büyük ölçüde sarsıldı.

31 Records by Chusanjang (Chusanjang tarafından yapılan Kayıtlar), (Sonraki Han Hanedanlığı döneminde An Shigao tarafından tercüme edilmiş olan Anban shouyi jing'in (ânâpânasmṛti üzerindeki kutsal yazıt, bundan böyle ABSYJ) 6. Cildi'nin önsözü).

Bilinen dünyanın tüm insanların yaşadığı ülkeye, eski Hintliler merkezi bölgede Jambu'nun bulunduğu inandıkları için, Jambu (Jambudvīpa) devleti veya Shanfu devleti veya Yanfuti devleti (Yanfuti Jambu'nun transliterasyonudur) deniyordu. Budizm'in yayılmasıyla coğrafya bilgileri arttı ve Asya kıtasının birçok bölgesini de kapsadı. Jambu'nun bölgelerinin dört hükümdar tarafından yönetildiğine inanıyorlardı. Hintli bir Budist çevirmen olan Kalodaka çeviri kitap Oniki Budist Klasığı'ndan yaptığı alıntıda Yanfuti devletinde (Jambudvīpa topraklarında) on altı ülke, seksen dört bin kent, sekiz kral ve dört Cennet'in Oğlu (dört İmparator) olduğundan söz ediyordu. Jin ülkesinin imparatoru çok büyük bir nüfus ile doğuyu, Tianzhu (Hindistan) imparatoru fillerin çok olduğu güney bölgelerini, Roma İmparatoru bereketli toprakların ve yeterli altın ve gümüşün olduğu batı bölgelerini, son olarak Rouzhi imparatoru mükemmel atların bulunduğu Kuzeybatı bölgelerini kontrolü altında tutuyordu. Budist keşişlerin gözünde Çin imparatoru ne en yüce ne de yegane imparatordu fakat sadece Batıdaki Roma'nın, Kuzeybatıdaki Rozhi'nin, Güneydeki Tianzhu'nun imparatorları gibi diğer üç imparatorlardan biriydi. Çin imparatoru sadece doğu bölgelerinin hükümdarıydı.

Tang Hanedanlığı döneminin yazarlarından Bian Ji- bir Budist keşiş- şunu eklemiştir: "güneydeki imparatorun sıcak ve nemli hava sayesinde çok sayıda fili vardı, batıdaki imparator ülkesi denize karşı olduğu için yığınla değerli nesneye sahipti, kuzeydeki imparator soğuk hava sayesinde kaliteli atlar besliyordu ve doğudaki imparator ülkesinde yerleşik çok büyük nüfus ile yumuşak başlıydı."³²

Doğu Jin Hanedanlığı'ndan Tang Hanedanlığı'na kadar üç yüz yıl geçip gitmiş, Hindistan "dört imparator" kayıtlarında da bazı değişiklikler olmuştu. Dao Xuan tarafından yazılmış olan Saka-muni Yerel Kronikleri Jambu devletinin "dört imparator" tarafından yönetildiği görüşünü sürdürüyordu. Bu imparatorların birincisi Güney Denizi'ne yakın, zirveleri karla kaplı dağların güneyini elinde tutan Hindistan hükümdarı yani "fil imparatoru" idi. Ülkesinde, sıcak ve nemli hava sayesinde çok fil vardı ve hükümdar askeri amaçlı fil birlikleri kullanıyordu. Tefekkür ve parfümden hoşlanan halkı acımasız ve sertti. Burası Hint ülkesiydi. İkinci imparator Batı Denizi'ne doğru, zirveleri karla kaplı dağların batısına hakim olan Hui ülkesinin hükümdarıydı. Bu verimli topraklarda mala tapılırken saygı ve incelik göz ardı ediliyordu. Burası Hu kabilelerinin ülkesiydi. Üçüncü imparator Kuzey Denizi'ne doğru, zirveleri karla kaplı dağların kuzeyine hakim olan bir Türk kabilesinin hanı "atların imparatoru" idi. Soğuk hava sayesinde kaliteli atlar orada besleniyordu. Onun ülkesindeki insanlar şiddete eğilimli ve acımasızdı ve kalın giysiler giyorlardı. Burası Türk dilini kullananların ülkesiydi. Dördüncü imparator zirvesi karla kaplı dağların doğusundan Doğu Denizi'ne kadar uzanan topraklara hakim

32 Bkz. Bian Ji tarafından derlenmiş olan Batı Bölgeleri üzerine Büyük Tang Kayıtları (Great Tang Records on the Western Regions) Cilt 1.

olan Zhina (Çin) hükümdarıydı. Bu topraklarda barışçıl ve ılımlı tutum sürdürülüyor ve doğruluk teşvik ediliyordu. Bunun yanında, insanlar kendi anavatanlarına sadıktılar. Zhina (Çin) "Zhendan ülkesi" denilen yerd. Yukarıdaki dört imparator sınırla ayrılmış olan kendi ülkelerini ayrı ayrı yönetiyordu.

Hint halkı bu yeni coğrafya kavramının uygulayarak sevgili başkentlerini Jambu'dan zirveleri karla kaplı dağlara, Pamir'e taşıdı. Hint halkı Pamir'i çevreleyen dağlar olan zirveleri karla kaplı dağların bugünkü Asya kıtasının akarsu ve dağ sistemlerini ayıran ana set olduğunu gördüler. Bundan dolayı, zirveleri karla kaplı dağların üzerinde çok sayıda dünyaca tanınmış nehirlerin çıkış noktası olan Anouda su kaynağının olduğunu varsaydılar. Hint halkı dünyada dört büyük nehir olduğuna inanıyordu- Ganj, İndus, Amuderya ve Sirderya. Bazı Budist kutsal yazıları dünyada beş nehir olduğunu ileri sürmüşlerdi, ancak ilk dördü yine de yukarıdaki dört nehirdi.

Kuzey Wei Hanedanlığı döneminde (M.S. 386-534) Li Daoyuan tarafından yazılmış olan Commentary on the Waterways Classic (Suyolları Klasik Eserinin Açıklaması) kitabı Çin'deki dünya coğrafyası anlayışındaki gelişmeyi yansıtan mükemmel bir kitaptır. Bu kitapta, Çin'in sınırları içindeki ve dışındaki Çin'le bağlantılı su sistemleri ve coğrafi koşulları, özellikle Güney Asya alt kıtasının ve Hindîçin Yarımadası'nın koşulları, ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu kitapta Güney Asya ile ilgili açıklamalar bölgedeki iki en büyük nehir üzerine odaklanmıştır- İndus ve Ganj. Çinliler tarafından Tang Hanedanlığı'nda çizilmiş olan harita tüm Orta Asya (doğudaki Yemen boğazından başlayıp kuzeydeki Tokmok'a, batıdaki Harezm'e ve güneydeki Tibet'e kadar uzanarak Çin'in kuzeybatısını kapsayan) alt kıtasını, aslan ülkesini (Sri Lanka), Güneydoğu Asya'yı (Sriboja - bugünkü Sumatra- Linyi- bugünkü Vietnam'ın orta kesimi) ve Güneybatı Asya'yı içeriyordu.

II. Brahma Rahibinin Mucizevi Tedavisi

Çin ile yabancıların kültürel alışverişinin ilk aşamasının doruk noktasına ulaşması Hint Budizminin Çin'e yerleştiği zaman diliminde olmuştur. Budistler tarafından çok sayıda tıp kitabı Çin'e getirilmiştir. Sui Shu Jing Ji (Sui Shu'daki Kitapların Katologu) kitabında bu gibi tıp kitapları Hint tıbbıyla ilgili şu kitapların arasında listelenmiştir: Shi Dao Hong Fang'ın kitabı 1. Cilt, Shi Seng Kuang'ın Akupunktur kitabı 1 cilt, Nāgārjuna Bodhisattva'nın Şifa Yöntemi kitabı 4 cilt, Batılı Ölümsüzler kitabı 23 cilt (bir cilt katalog ve içerik listesi artı içerik olarak 25 cilt), Xiangshan Ölümsüzlerinin Şifa Yöntemi 10 cilt, Batılı Bolou Ölümsüzlerinin Şifa Yöntemi 3 cilt, Batılı Doktorların Şifa Yöntemi 4 cilt (içerik olarak 12 cilt), Brahma Rahibi Ölümsüzlerinin Şifa Yöntemi 5 cilt, Jivaka'nın Anlattığı Ölümsüzlerin Şifa Yöntemi 2 cilt (bir katalog listesi artı içerik olarak 3 cilt), Qiantuoli'nin Şifa Yöntemi 10 cilt,

Qiantuoli'nin Yeni Şifa Yöntemi 4 cilt, Nāgārjuna Bodhisattva'nın Tütsü Yapma Yöntemi 2 cilt, Nāgārjuna Bodhisattva'nın Zihin Geliştirme Yöntemi kitabı 1 cilt.

Bazı keşişler Budist kutsal metinlerini iyi biliyorlardı ve tıbbi tedavide ustaydılar. Kuzey Wei Hanedanlığı hükümdarı İmparator Xianwen döneminde Shramana keşişi Tan'dan akupunktur öğrenmiş olan imparatorluğun baş doktoru Li Xiu tedavi yöntemlerinin yazılmasına ve düzeltilmesine başkanlık etmişti. Geç Zho döneminde bir Hengyang temsilcisi olan Teng Yongwen, Luoyang'daki Man Shui Tapınağı'nda bir süreliğine kaldığı zaman Hintli keşişler onun yıllardır sürmekte olan hastalığını iyileştirmişlerdi. Keşiş Fa Kai tıbbi tedaviyi Jivaka'dan öğrenmişti ve ilaçları iyi biliyordu. Bir keresinde kalacak yer ararken kendisini misafir eden ailedeki doğum yapmakta zorluk çeken bir kadına akupunktur ve koyun kemiği çorbası ile güvenli bir şekilde doğum yaptırmıştı. Doğu Jin Hanedanlığı'nda Shengping'in hükümdar olduğu yılda (361 yılı), Fa Kai kraliyet ailesinden hastaları tedavi etmişti.

Uzun bir tarihi olan Hint tıbbi tedavisi bağımsızdı. Atharvaveda ve Arthasastra'da tıbbi kayıtlar bulunmuştur. Wuwang Klasikleri kitabında fizyopatoloji teorileri "insan sağlığı dört noktadan kontrol edilir" şeklinde tartışılmıştı. Eğer bu dört noktadan biri işlevini yerine getirmezse o kişi hastalık kapacaktı ve eğer dört nokta'nın hepsi işlevlerini yerine getirmezlerse o kişi yüzlerce hastalığa yakalanabilirdi. Fokaifanzhia Jing "evren, dünya, insan ve nesnelerin tümünün işlevlerini yerine getirmemeleri halinde hastalığa neden olan dört qi (madde) yani toprak, su, ateş ve rüzgar tarafından kontrol edildiğini" söylemişti. Diğer bir deyişle, insan işlevlerini yerine getirmemeleri halinde hastalığa neden olan dört noktadan oluşmuştu. Hint medikal teorisi Çin'e girdiğinden itibaren Çin tıp bilim insanları tarafından benimsenmişti. Tao Hongjing'in Bu Que Zhou Bai Yi Fang'a yazdığı önsözde şöyle deniliyordu: "bir insanın sağlığı dört nokta tarafından kontrol edilir. Eğer bir nokta işlevini yerine getirmezse, o kişi bir veya daha fazla hastalığa yakalanacaktır."

Geç Sui Hanedanlığı dönemi ve Tang Hanedanlığı ilk döneminin ünlü doktoru Sun Simiao tarafından yazılmış olan Değerli Tedavi Yöntemi adlı kitapta Hint tıbbının "dört nokta" teorisi tekrarlanmıştır. Sun Simiao şöyle yazmıştır: "insan toprak, su, ateş ve rüzgarın bir bileşimidir. Eğer ateş işlevini yerine getirmeseydi, o kişinin vücudu buhar çıkarmaya başlardı; eğer rüzgar işlevini yerine getirmeseydi, o kişinin vücudu gözenekler kapanıp sertleşirdi; eğer su işlevini yerine getirmeseydi, nefes darlığıyla birlikte o kişinin vücudu şişerdi; eğer toprak işlevini yerine getirmeseydi, o kişi kendini yorgun hisseder ve zor konuşurdu... Eğer dört nokta işlevlerini yerine getirseydi, o kişi sağlıklı olurdu, bir noktanın işlevini yerine getirmemesi bir rahatsızlığa neden olurken dört noktanın işlevlerini yerine getirmemesi tüm hastalıklara yol açardı."

Sun Simiao, Hint tıp görüşlerinden esinlenerek Değerli Tedavi Yöntemi kitabının 12. cildindeki zihinsel gelişme bölümüne “Chang Pu tedavisi” ve “güçsüzlük ve soğuk algınlığı için bir tedavi yöntemi”; 17. cildine “güçsüzlük ve soğuk algınlığı için kükürt buğusu yapma”; 19. ciltteki çeşitli hastalıklar bölümüne “susuz kalmışlar için bal kaynatma”, “susuz kalmışlar için ve kuruluk için koyun kemik iliği kaynatma”, “ağız kuruluğu için bal kaynatma”; 21. ciltteki hastalık bölümüne “tüm hastalıklar için Ajiatuo ilacı”, “Aweilei hapi ile tedavi”, “Panaks cinseng C.A. Mey ile tedavi”, “beyaz ilaç ile tedavi”, “kara ilaç ile tedavi”, “sabun ile tedavi”, “basit hap”, “pelegra cilt hastalığı için on tedavi yöntemi”, “sara hastalığı için tedavi yöntemi” ve 22. ciltteki bir dizi bölüme “iç organlardaki hastalıklar ve uzun ömür için Jivaka'nın tedavi yöntemi” gibi Hint tedavi yöntemlerini dahil etmişti.

“Chang Pu tedavisinin” anlatıldığı kısmın sonunda, bu kısmın Luoyang'da bulunan Jintu Tapınağı'daki Budist misyoner keşiş Dade için Sui Hanedanlığı hükümdarı Daye'nin 8. yılından Tang Hanedanlığı hükümdarı İmparator Wude'nin 6. yılına kadar geçen sürede (612-623 yılları arasında) aşağıdaki kişiler tarafından ortaklaşa tercüme edildiğine değinilmiştir: Türk Hanlığı'ndan gelen bir heyetiyle birlikte Schicheng kentindeki Yituo Tapınağı'nın misyoner rahibi Cixian Sanzang ve Tianzhu (Hindistan) Mojietuo Krallığı'ndan bir keşiş. “Panaks Cinsengi CA Meyer Tedavisi” kısmının sonunda bu tedavinin Jivaka'nın Tedavi Yöntemi Tarihi'nde bulunduğundan söz edilmiştir. Eski Hint halkı, Çinliler gibi, hasta olduklarında tıbbi tedavinin yanında büyücülükten de yardım alma arayışında olmuşlardı. Hastalığı iyileştirmenin bir yöntemi olarak görülen büyü Hint ve Çin halkları tarafından paylaşılan ortak psikoloji nedeniyle Budizm'le birlikte Çin'e girmişti. Sun Simiao'nun kitabı tedavi yöntemleriyle birlikte Hint büyülerini de içermektedir. Değerli Tedavi Yöntemi kitabının 13. cildinde bulunan Pigu'nun hayalet kovma büyüünde eğer akıllı olursan ve iyileşmeyi arzularsan hastalığın iyileşebilir anlamına gelen şu büyü “然摩然摩，波悉諦苏若摩竭状闍提” kaydedilmişti. Aynı kitabın Jivaka'nın Tedavi Yöntemi kısmında uzun ömür için büyüler de kaydedilmişti.

Bay Chen Yinke'nin düşüncesine göre, eski Çin tıp kitaplarında adı geçen Qi Bo eski Hint efsanelerinde bir tıp bilim insanı olan “Jivaka'nın”³³ bir transliterasyonu olabilir.

Seçkin bir Çinli doktor olan Hua Tuo ile ilgili Wei, Kader Savaşçıları'nda yazılı olan hikayeler Çin cerrahi teknolojisinin muhtemelen Hindistan'dan etkilendiğini belirten Bir Kadının, Qi Yu'nun Hikayesi adlı kitaptaki Qi Yu ile ilgili hikayelere çok benziyordu.

33 Jivaka tercüme bir kitap olan Bir Kadın, Qi Yu'nun Hikayesi (A Female, Qi Yu's Story) kitabında “薺域” yı ifade eder.

III. Yabancı Bitki Türleri

Deniz aşırı ticaretin gelişmesi ve yabancı tacirlerin Çin'e gelmesi Çin halkının deniz aşırı ülkelerdeki ilaçlar ve canlı türleri hakkındaki bilgisini genişletti. Jin Hanedanlığı hükümdarlarından Yongxing döneminin ikinci yılında (305 yılı) Ji Han tarafından yazılmış olan Güneydoğu Asya'nın Florası adlı kitapta eski Linyi (bugünkü Vietnâm'ın orta kesimi), Güney Vietnâm'daki Jiuzhen, Cochin ve diğer bölgelerdeki dört ot, ağaç, meyve ve bamboo türü kaydedilmişti. Bu kitap, bundan başka, yaseminin Batı Çin'den alınarak Güney Çin'e dikildiğinden de söz etmişti.

Çin'in kendine özgü takvimi ve tarihlendirmeleri vardı. Çok sayıda insan Batı Asya'nın, Kuzey Afrika'nın da "İrak hünnabı" denilen bir tür "hurma" üretmiş olduklarını bilir. Aslında bu hurma türü Çin bilim insanları tarafından uzun zamandan beri biliniyordu. Wei Tarihi ve Sui Tarihi kitaplarında İran'da bir "bin yıldan bu yana hünnap" üretildiğinden söz edilmişti. Tang Hanedanlığı'ndan Du Huan "Molin'e Yaptığım Seyahatimin Hikayesi" kitabında Tazi'nin (Arap İmparatorluğu) Laobosa (bugünkü Somali) bölgesinde hünnabın halkın ana yiyeceği olduğundan bahsetmişti. Tang Hanedanlığı'ndan Duan Chengshi bu bitki türüne "İran hünnabı" adını vermişti ve ona Farsça "kumang" diyordu. "Kumang" Farsça "hurma"nın yani hünnabın transliterasyonuydu. Duang Chengshi bu bitkinin şeklini şöyle tarif etmişti: "ağacın uzunluğu on-onüç metre, eni 1,5-1,8 metreydi. Yaprakları asmaya benziyordu fakat sararmıyordu. Şubat ayında çiçek açıyordu, muz çiçekleri gibi iki sert taç yaprağı vardı. Çiçeği yavaş yavaş açıyordu, çiçeğin içinde ondan fazla pistil vardı ve içinde bir çekirdeği olan sarı-beyaz meyvesi beş santimetre uzunluğundaydı. Meyve olgunlaştığı zaman tatlı bir kuru hurmaya benziyordu ve çekirdeği siyahlaşıyordu."³⁴

Çin halkı bu bitkiyi biliyordu ve daha önce veya Tang Hanedanlığı zamanında bu bitki Güney Çin'e girmişti. Tang Hanedanlığı zamanında Liu Xun tarafından yazılmış olan Lingnan Ürünleri kitabına göre "Guangzhou'da doksan ila yüz yirmi santimetre yüksekliğinde gövdesi olan dalsız bir İran hurma palmyesi vardı. Palmiyenin gövdesinde tepeye kadar palmye yaprağı şeklinde yayılan yaklaşık on dal vardı. Bu palmye türüne "deniz palmyesi ağacı" deniyordu. Her üç veya beş senede bir bu ağaç "kuzey yeşil hurmasına" benzer fakat Çin hurmasından küçük meyve veriyordu. Tacirlerin Çin'e getirdiği aynı tür meyve daha büyüktü ve kahverengi şeker kadar kırmızıydı. Kuzeydeki hünnap gibi yumuşaktı ve tatlı bir tadı vardı fakat hünnabinkinden farklı olarak çekirdeğinin uçları ametist taşı gibi yuvarlaktı."

34 Youyang Zazu (Bir Tang Derlemesi: Asya Düşüncesine ve Kültürüne Giriş [A Tang Miscellany: An Introduction to Asian Thought and Culture]), Cilt 18, Dört Değerli Şeyler Defteri Serisi (Four Treasure Notebook Series), Shanghai Ancient Books Press (Şanghay Eski Kitaplar Yayınevi), 1991, s. 756.

Duan Chengshi de yabancı bir bitki olan "Qidun meyvesini" şöyle anlatmıştı: "Qidun ağacı İran ve Bizans İmparatorluğu'ndan gelmişti. Bizans İmparatorluğu halkı bu ağaca "qi" diyordu. Ağaç yeşil renkli ve 60-90cm yüksekliğindeydi. Beyaz çiçekleri, greyfurt çiçekleri gibi hoş kokuluydu. Meyvesi, karambola gibi, Mayıs ayında olgunlaşıyordu. Duan Chengshi'nin anlattığı bu yağ bitkisi Akdeniz bölgesinde yetişen zeytin idi.

Tang Hanedanlığı'ndan Chen Cangqi İlaç Bilimi Tamamlayıcıları adlı kitabın 31. cildinde yabancı bir bitkiyi şöyle tanımlamıştı "Abole Bizans İmparatorluğu'nda bulunan bir ağaçtı, şekli Çin'in gladiyaya meyvesine benziyordu, tatlı ve lezzetliydi." Duan Chengshi ayrıca bu bitkinin İran gladiyası olduğuna değinmiş ve bu bitkiye İran'da "Huyeyanmo" ve Bizans İmparatorluğu'nda "Aliqufa" dendiğini söylemişti. Bu ağaç doksan veya yüz yirmi santimetre yüksekliğinde, on ila on üç santimetre genişliğindeydi ve yaprakları kısa ve küçüktü. Soğukta solmuyor ve çiçeksiz meyve veriyordu. Tohum zarfı beş santimetre uzunluğundaydı ve ortadan ayrıldı. Tohum zarfının kenarında büyüklüğü parmak ucu kadar olan meyveler vardı. Bu meyvenin ortası koyu kırmızı ve siyahtı, tatlı bir tadı vardı ve bir tür ilaç olarak kullanılabilirdi. Açıkça görüldüğü gibi, "Alebo" (akçakavak ağacı) Chen Cangqi tarafından yanlışlıkla "Abole" olarak anlaşılmıştı. "Alebo" Sanskritçe "aragbadha"nın transliterasyonuydu ve Cassia mimosoides L.'ye işaret ediyordu. Duan Chengshi'nin sözünü ettiği "Aliqufa" Bizans İmparatorluğu'ndaki bir başka isimden çok Sanskritçe "aragbadha"nın başka bir transliterasyonuydu. İran'daki "Huyeyanmo" terimi eski Farsça "xiyar-chambar"ın bir transliterasyonu olmalıydı.

Bugün Çin'de yaygın görülen nergis deniz aşırı yerlerden gelmişti. Duan Chengshi "zhi" denilen bir bitkiyi şu şekilde kaydetmişti: "doksan ila yüz yirmi santimetre uzunluğunda çiçek fidesi olan bu bitkinin kökeni Bizans İmparatorluğu idi. Kökünün büyüklüğü tavuk yumurtası kadar vardı ve yaprakları sarımsağa benziyordu. Ortadaki sapı uzundu ve sapın ucunda altı kırmızı-beyaz çiçek açıyordu. Sarı-kırmızı olan dişi organı meyve vermiyordu. Bu bitki yazı büyüyüp kışın ölüyordu. "Zhi" eski Farsça "nargi"nin yani nergisin transliterasyonuydu. Buradan bu bitkinin Farsça konuşan tacirler tarafından Çin'e getirilmiş olduğu sonucuna varılabilirdi. Bugün Fujian, Zhangzhou'daki nergislerin şöhretini göz önüne alırsak muhtemelen nergis ilk önce Çin'in Fujian kıyı bölgelerine getirilmişti." Duan Chengshi "Abosen" adlı bir bitkiyi de şu şekilde kaydetmişti: "bu bitki Bizans İmparatorluğu'nda yetiştiriliyordu ve üç metre yüksekliğindeydi. Dalları kesilirse yağa benzer bir özsu akar." Bu yağ uyuz tedavisi için kullanılıyordu fakat fiyatı yüksekti. "Abosen" aslında Aramice'deki "afursama"nın (zeytin merhemi) bir transliterasyonuydu.

IV. Yedi Gezegen Takvimi

Hint astronomisi ve takvimi Budizm'le birlikte Çin'e girmişti. Kuşkusuz, Hint astronomisi Çin halkını Budist klasikler vasıtasıyla etkiledi. Eski Çin halkının evrenin başlangıcı ile ilgili farklı teorileri olmuştu. Bilim insanları arasındaki en hararetli tartışma Üç Krallık döneminden Jin Hanedanlığı'na kadar olan süre boyunca başlangıçta evrenin yumurtaya benzediği ve etrafı suyla çevrili olduğu şeklindeki teori ile ilgili tartışmaydı. Aslında, bu teorinin Hintli Brahman'ın 'hiranyangarbha'sı ile benzerlikleri vardı.³⁵

Budist kutsal metinlerinin dışında astronomi ve takvim de Çinli keşişlerin ilgisini çekmişti. Güney Hanedanlıkları'ndaki Liusong şehrinden He Chengtian başkentteki Dongan tapınağından bir keşiş olan Shi Huiyan'a Hint takvimini sordu ve Shi Huiyan ona güneş vasıtasıyla oluşan gölgenin uzunluğunu, takvimi ve Hindistan'ın kullandığı ölçüleri gösterdi. He Chengtian ayrıca Bali'li keşişlerle bu bilginin sağlamasını yaptı.

Çok sayıda Hint astronomisi ve takvimi ile ilgili eser Hindistan'da Budizm eğitimi görüp ülkelerine geri dönen Çinli keşişler ve Çin'e gelen yabancı keşişler tarafından getirilmişti. Sui Shu Ji Zhi kitabında (Sui Shu'daki Kitapların Kataloğu) astronomi ve takvime ilişkin bazı eserler listelenmişti: 21 cilt "Brahman'ın Astronomisi", 30 cilt "Jeja Ölümsüzlerin Astronomisi", 1 cilt "Brahman Astronomisi", Geç Wei döneminde Zhen Shuzun tarafından yazılmış olan 3 cilt "Qiyaobenqi" (qi yao: 7 gezegen), 1 cilt "Qiyaoxiaojiazi takvimi", 1 cilt "Tuiqiyao takvimi" (dört cilt Liang'ın Qiyao takvimi), 1 cilt "Qiyaoyaoshu", 1 cilt "Qiyaolifa", 1 cilt "Tuiqiyao", 4 cilt "Qiyaolijing" (Zhang Bao tarafından yazılmıştır), 1 cilt "Qiyaolishusuanjing" (Zhao tarafından yazılmıştır), 1 cilt "Qiyaolishu" (Li Yexing tarafından yazılmıştır), 1 cilt "Qiyaoyishu", 2 cilt "Qiyaosuanhu" (Zhen Luan tarafından yazılmıştır), 5 cilt "Qiyaolishu" (bir devlet görevlisi olan Zhang Zhouxuan tarafından yazılmıştır), 3 cilt "Brahman Suanfa", 1 cilt "Brahman Yinyangsuani" ve 3 cilt "Brahman Suanjing" vb..

Shi Daoan, Shi Sengfan ve Seng Hua, bunların hepsi, astronomide ve yedi Yáo'da (yedi gezegen) konusunda ustaydılar ve Shi Tanying, Xiao Ji, Wei Yuansong, Ru Ruke ve diğerleri shu (yin ve yang) üstadlarıydı. Kuzey Hanedanları Biyografisi kitabında, Kuzey Wei Hanedanlığı'nın hükümdarı İmparator Wu döneminde shu ve astronomi konusunda uzmanlaşmış yüksek rütbeli bir subay olan Yin Shao'nun imparatora Shi Tanying ve Dao Mu'dan astronomi ve shu (yin ve yang) eğitimi aldığını rapor ettiği yazılıdır.

Hindistan'ın sayma yöntemi Çin'inkinden farklıydı. Yüzlük sistem ve binlik sistem Hindistan'daki iki ana sayma sistemleriydi. Yüzlük sistem Budist Klasikleri'nin

35 Bkz. Rao Zongyi, Anda and Wu and Jin's View on universe (Anda ile Wu ve Jin'in evren üzerine Görüşü), bkz. History, Selected Works (Tarih, Seçme Eserler).

12. cildine kaydedilmişti, örneğin, 10 milyona “bir yüz-yüz-bin” denmişti ve bu birim “juzhi” olarak tercüme edilmişti; bir milyara “yüz juzhi” denmiş ve bu birim “ayouduo” olarak tercüme edilmişti; yüz milyara “yüz ayouduo” denmiş ve bunun birimi “ayouta” olarak tercüme edilmişti; on trilyon “yüz nayouta” idi ve bu birim “boluoyouta” olarak tercüme edilmişti; bin trilyon “yüz boluoyouta” idi ve bu birim “jialuo” olarak tercüme edilmişti bu ve bunun gibi.

Ayrıca, sayma yönteminin katları da Hindistan'da kullanılmıştır, örneğin, Dafanguangfohuayan Klasik Eser'inin 45. ve 46. ciltlerinde, “yüz bine ‘luocha’ denildiği, yüz louchanın yukarıdaki paragrafta olduğu gibi bir ‘juzhi’ olduğu; ‘juzhi’nin karesine ‘ayuduo’ denildiği, yukarıdaki paragrafta olduğu gibi ‘ayouduo’ ile aynı şekilde yüz trilyona eşit büyük bir sayıya ulaştığı; ‘ayuduo’nun karesine ‘nayouta’ denildiği yani yüz trilyonun karesinin büyük bir sayı olan ‘nayouduo’ya ulaştığı anlatılıyordu.” Bu iki tür sayma yöntemi Sunzisuanjing, Shushujiyi ve Kuzey Zhou'da Zhen Luan tarafından yazılmış olan Wujingsuanshu gibi eski Çin matematik kitaplarında da bulunabiliyordu.

Yirmi Sekiz Konak (Ay Konakları)

Eski Çin halkı yer küreyi ekvator kuşağı üzerinde 28 dilime bölmüştü ve her dilim ayın konakladığı bir konaktı. 28 xiu'yu (konağı) belirlerken ekvator kuşağı üzerinde bir takım yıldızı işaretleyip mesafeleri ölçmek için 28 konak içinden birini seçmişlerdi. “Xiu” “gece” anlamına geliyordu. Başlangıçta, her bir ayda ayın hareket rotasını işaretlemek için 28 xiu (konak) kullanılıyordu ve bu rota her ay 27 veya 28 konum oluyordu, bu yüzden “28 xiu” denmişti. Eski çağlarda, söz konusu olan yörünge zodyak yerine ekvatordu ve her iki yörünge bahar ekinoksunda ve sonbahar ekinoksunda buluşuyordu.

Çin'in yanında, eski Hindistan (Hindistan, Pakistan, Bangladeş), Arabistan, İran, Mısır ve diğer ülkelerde de 28 ay konağı kavramı vardı ve bunların arasında Çin ile Hindistan en eskileriydi. Yirmi sekiz ay konağı Mısır'da 3. yüzyıldan sonra Kıpti döneminde, 500 yılında İran'da ve Arap ülkesinde kutsal Kuran'ın yazımı bitmeden önce orta çıkmıştı. 28 ay konağı kavramının bu ülkelere Hindistan'dan geldiği düşüncesi mantıklıydı. Çinli bilim insanı Zhu Kezhen, bu kavramın Çin ile Hindistan'daki benzerlikleri ve farklılıkları üzerinde çalışma yaparak her iki ülkedeki kavramın benzer olduğu sonucuna varmıştı. Çin 28 ay konağının ev sahibiydi ve bu kavramı Hindistan'a tanıtmış ve orada benimsenip yerleştirilmişti.³⁶

36 Zhu Kezhen, “Time and Place Origins of Twenty-eight Lunar Mansions” (Yirmi sekiz Ay Konağının Ortaya Çıktığı Zaman ve Yer), Journal of Thought and Times'da (Düşünce ve Çağ Dergisi) yayımlanmıştır, Sayı (1944/34), s. 10-13.

Zhu Kezhen'in 28 ev konağının Çin'den çıktığına neden inandığının gerekçeleri aşağıdadır:

Birincisi, 28 ay konağının Çince adı çok uzun bir geçmişe dayanıyor ve ismin kaynağı üzerine çeşitli görüşler var. Bu ismin oluşma ve gelişme sürecinin izi geçmişe doğru sürülebilir. Ancak Hindistan'da, 28 ay konağı isminin varlığı sağlıklı bir şekilde açıklanmalı bu konuda hala belirsizlik var. İkincisi, eski Çin halkı kuzey gökssel kutba büyük önem veriyordu çünkü eski Çinlilerin yaşamış olduğu Sarı Irmak'ın enlemi Babil ve Hindistan'ın bulunduğu enleme göre daha kuzeyde olduğu için Çin'de daha fazla gece boyunca batmayan yıldız gözlemlenebiliyordu. Geleneksel olarak, eski Çinliler gece boyunca batmayan yıldızların arasında gözlem merkezi olan Büyük Ayı'nın sapının ucunu gözlemleyerek mevsimleri biliyorlardı. Kutup yıldızının gece boyunca batmayan yıldızları gösterdiği yöne doğru bakarak 28 ay konağının bazı yıldızları bulunabilirdi. Dört konağın dışında, 28 ay konağının ortada bulunan bir konağı merkezde bulunuyordu. Bütün bunlar 28 ay konağının ve gece boyunca batmayan yıldızlar kavramının kökeninin Çin olduğunu ispat etmişti. Ancak eski Hindistan'da, sadece zodyak çevresindeki yıldızlar gözlemlenebiliyor ve Büyük Ayı gibi gece boyunca batmayan yıldızlar dikkat çekmiyordu. Mevsimler güneş, ay ve beş tanınmış yıldızın konumlarıyla ilişkilendirilerek belirlenmiyordu. Bunun dışında, Hindistan'da, Kutup Yıldızı'nın gece boyunca batmayan yıldızlar arasındaki 28 ay konağının istikametlerini gösterdiğine dair hiçbir şey bilinmiyordu. 4 ay konağı tartışılmasına rağmen, ortada bulunan ay konağı tartışılmamıştı. Bunlar 28 ay konağının Hindistan'a dışarıdan geldiğini gösteriyor.

Üçüncüsü, Çin'in 28 yıldızı en parlak yıldızlar değildi veya ekvator yakınlarındaki en parlak yıldızlar da değildi. Uzaklık ölçme yıldızı dahil 28 yıldız içinde sadece biri birinci-derece yıldız ve biri ikinci-derece yıldızdı ve diğerleri çoğunlukla üçüncü-derece veya dördüncü derece yıldızlardı, ayrıca dört beşinci-derece ve bir altıncı-derece yıldız bile vardı. Yıldızlar arasındaki uzaklık eşit değildi, bu yüzden mesafe ölçme yıldızları yakın yıldızlar arasındaki uzaklığı ölçmek içindi. Bu eski Çin astronomisinin ölçme ve gözlem üzerine odaklanmış olduğunu gösteriyordu. 28 yıldız uygun uzaklık ve eşleştirme temeline göre seçilmişti. Hindistan'da, Babil ve Eski Yunan'da olduğu gibi, teoriye önem verilirken gözlem ihmal edilmişti. 28 yıldız arasındaki uzaklık aynıydı, her birinin arasındaki uzaklık 13 derece 20 dakikaydı ve yıldızlar belli bir eşleştirme düzeni olmadan dağınık bir şekildeydi. Hindistan'da ayrıca uzaklık ölçme yıldızı kavramı vardı- bu yıldız Çin'deki uzaklık ölçme işlevini gören yıldızdan farklı olarak çoğunlukla yıldızların içindeki en parlak yıldızdı. Bu Hintlilerin Çin'de 28 ay konağının nasıl seçildiğini anlamadıklarını gösteriyordu. Bunun dışında, Hintliler astronomik gözlemlere önem vermemiş bunun yerine Hint astronomi düşüncesi geleneğine uygun olması için Çin'in 24 ay konağını değiştirmişler kendi görüşlerine uyarlayarak 28 konak görüşünü benimsemişlerdir.

Dördüncüsü, Çin'in 28 yıldızı dört mevsim temeline göre "Dört Mevsime" bölünmüştü. Çin'in dört mevsimi 28 ay konağının "Dört Mevsimiyle" uyumlu olan Sarı Irmak Vadisi'nin iklimine göre belirlenmişti. Eski Hintliler bir yılı altı mevsime bölmüş olmalarına rağmen Çin'in 28 yıldızının bölünmesi gibi "Dört Mevsimi" vardı. Hindistan'ın dört mevsimin yaşandığı bir ülke olması bağımsız bir faktördü ve Hintlilerin tam olarak anlayamadığı bu dört mevsim teorisinin Çin'den gelmiş olduğunu gösteriyor.

Beşincisi, eski Çinliler Doğu Han Hanedanlığı'na kadar zodyak üzerine odaklanmamıştı ve Hindistan, Babil ve Eski Yunan ekvatoru gökküresi için nirengi noktası olarak uygun görürken Çinliler Han Hanedanlığından önce ekvatoru nirengi noktası olarak aldılar. Doğu astronomisi ile Batı astronomisi arasındaki temel fark buydu. Ancak Hindistan'ın 28 yıldızı (veya 27 yıldızı) ekvatoru standart olarak alması 28 yıldızın Hint astronomisi için yabancı bir faktör olduğunu gösterir.

Özetle, Çin ile Hindistan'daki eski astronomi sistemini karşılaştırarak 28 ay konağının Çin'den çıkıp Hindistan'da geliştirildiği sonucuna varılabilir. Bu kavram Çin'deki eski astronomi gelenekleriyle uyumluyken Hindistan'dakilere ters düşüyor. Ancak 28 konak görüşünün Hindistan'a giriş biçimi hala bazı belirsizlikler taşımaya devam ediyor. Bakınız, Xia Nai "Xuanhua'daki Liao'nun mezarında bulunmuş olan bir yıldız haritasına dayanılarak 28 ay konağı üzerine yapılan tartışma."³⁷

Oniki Sui ve Oniki Burç

"Oniki sui" Üstad Lv'nin İlkbahar ve Sonbahar Vakayinamesi ve Huai Nan Zi adlı iki eski kitapta yazılıydı. "Oniki sui'nin" isimleri tuhaftı, örneğin, Huai Nan Zi adlı kitapta "taisui'ye" "kundun" deniyordu. Çince bu kelimeye denk bir karşılık bulunamadı ve Sanskritçe bir sözcüğün transliterasyonu olabilirdi, başka bir deyişle, "12 sui" kavramı büyük ihtimalle Hindistan'dan alınmıştı, fakat bu kavramın Çin'e giriş tarihi muhtemelen Qin Hanedanlığı (M.Ö. 221-M.S. 206) veya erken Batı Han Hanedanlığı'ndan önce değildi. Zhu Kezhen, "yirmi sekiz ay konağının çıkış zamanı ve yeri".³⁸

Zodyak görünüyıldız rotalarını kuşatan tutulum çemberinin merkezinde bulunan göklerdeki sanal bir kuşaktı. Zodyakın her iki tarafındaki sekiz derecelik bölgeye, yani 16 derece genişliği olan bölgeye, zodyak kuşağı denirdi. Güneş, ay ve ana gezegenler bu kuşak içinde hareket ediyordu. Eski Çinliler zodyak kuşağını on iki bölüme ayırmışlardı; her bölüm zodyak kuşağı üzerinde 30 derecelik bir bölgeyi kapsıyordu ve her bir bölge 12 burçtan birini temsil eden bir sembole sahipti. 12 burç ekvator yerine Zodyaka göre bölünmüştü. "Oniki sayısı" bir yıldaki on iki ayı

37 Bkz. Ancient Chinese Astronomical Relics (Eski Çin Astronomi Eserleri), Heritage Publishing House (Miras Yayınevi) (1989, s. 287-312.

38 Bkz. Journal of Thought and Times (Düşünce ve Çağ Dergisi), Sayılar (1944/34), s. 8-9.

ifade ediyordu. Her burcun, Batı astronomisinin 360 derecenin on iki eşit parçaya bölünmesine uygun olarak, 30 derecelik bir bölgesi vardı ve 28 ay konağında olduğu gibi uzaklık ölçme yıldızına ihtiyaç yoktu. Böylelikle, 12 burç ve 28 ay konağının farklı astronomi sistemlerine ait olduğu görülebilir.

12 burç kavramı Babil'de ortaya çıkmıştı çünkü M.Ö. 2100 yılına ait çivi yazısı tabletinde zodyaka ilişkin işaretler vardı ve bu kavram Eski Yunan'a 800 yıl sonra gelmişti. Milattan sonra ikinci yüzyıla doğru Büyük İskender'in doğu seferinden sonra on iki burç Hindistan'da yaygın hale geldi. Hindistan'da 12 burç ile ilgili Eski Yunan'dan gelen iki isim dizisi vardı: biri bazı hataları olan transliterasyon versiyonu ve diğeri de birebir tercüme versiyonuydu.

12 burç kavramı Çin'e Budist kutsal metinlerin tercümesiyle girmişti. Sui Hanedanlığı'nın (M.S. 581-619) erken dönemlerinde, bu kavram daha Qi döneminde tercümeye başlayan Ye Lian Ti Ye She tarafından tercüme edilmiş olan Da Cheng Da Fang Deng Ri Cang Jing adlı kitapta yer almıştı. Da Cheng Da Fang Deng Ri Cang Jing 6. yüzyılın ikinci yarısında erken Sui Hanedanlığı döneminde tercüme edilmiş olan Da Fang Deng Da Ji Jing kitabının bir kısmıydı. Erken Sui Hanedanlığı'ndan Song Hanedanlığı'na kadar on iki burç farklı isimlerdeki farklı Budist kutsal metinlerde sık sık yer alıyordu. Tang Hanedanlığı ve Beş Hanedanlıklar döneminin sonunda 12 burç kavramı Çinliler tarafından yazılmış olan kitaplarda "shu" ve kehanetten söz edildiğinde tartışılmıştı. Tercüme edilmiş 12 burç isimleri o zamanlarda giderek tek düze oldu.

On iki burcu tasvir eden şekiller Çin'e Tang Hanedanlığı dönemine doğru girmişti. Bunlardan en eskisi Şincan'daki Turfan'da toprak altından çıkartılmış bir harita, 28 ay konağından yedisi, 12 burçtan üçü ve bazı Çin yazıları bulunan astroloji kalıntılarıydı. Yıldız haritası daha o zamandan bölgeye uygun hale getirilmişti. Diğeri Dunhuang Bin Buda Mağarası'ndaki 61 numaralı mağaranın içinde koridor duvarının her iki yanındaki Budist resimlerdi. Duvar resminin arka planındaki gökyüzünde kuzey ve güneydeki on iki burç resmedilmişti. Biçim ve resim becerisi açıkça Çin tarzı gibi görünüyordu. Mağaranın içindeki duvar resimleri erken Song Hanedanlığı zamanında yapılmışken koridordakiler Xia Krallığı (M.S. 1038-1227) döneminde yapılmıştı. 1974'te, Hebei Eyaleti, Zhangjiakou, Xuanhua bölgesindeki Xiabali köyünde bulunan Liao'nun Mezarının kubbesinin merkezinde renkli bir harita bulunmuştu. Haritada 28 ay konağı, Büyük Ayı ve 12 burç çizilmişti ve zodyak tamamen Çin tarzında boyanmıştı. Bakınız, Xia Nai, "Xuanhua'daki Liao'nun mezarında bulunan yıldız haritasına dayanarak 28 ay konağı üzerinde tartışma".³⁹

M.Ö. 221'den sonra Qin ve Han Hanedanlıkları döneminde bir dereceye kadar astronomi gözlemlerinde uygulanan 12 burç, orijinal 28 ay konağı ve on iki yıldız

39 Bkz. Ancient Chinese Astronomical Relics (Eski Çin Astronomi Eserleri), Heritage Publishing House (Miras Yayınevi) 1989, s. 287-312.

sıralaması kavramının bir tekrarı olduğu için 12 Burç kavramı Çin'de takvim çalışmasında kullanılmamıştır. Jin Hanedanlığı (M.S. 1115-1234) ve Yuan Hanedanlığı (M.S. 1271-1368) döneminde Moğollarla birlikte çok sayıda Uygur Çin'e gelip kendi Uygur Takvimini getirmişti. Uygur takviminin ölçme yönteminin kaynağı gözlem nirengi noktası olan zodyakla birlikte eski Yunan astronomisiydi. Yuan Hanedanlığı hükümdarları Uygur takvimini temel alan takvim yapmak için özel bir astronomi bakanlığı kurarak Uygur astronomisine çok önem vermişti. Yuan Hanedanlığı döneminde Uygur takvimi batı bölgelerindeki halk arasında kullanılmış ve geleneksel Çin takviminin doğrulanmasını sağlamak amacıyla bir referans takvimi işlevini görmüştü. Yuan Hanedanlığı'nın yıkılışından itibaren, Uygur halkı daha önce Yuan Hanedanlığı döneminde sahip oldukları siyasi güçlerini yitirmişti fakat kültürleri yaşamayı sürdürdü ve gelişti. Batılı misyonerlerin gelişinden önce Ming Hanedanlığı'nda (M.S. 1368-1644), Uygur gökbilimcileri Çin Sarayında özel astronomi dairesinde çalışmışlar, takvimler üzerine çalışmalar yapmışlar, yabancı takvimleri incelemişler ve eski Çin'de kayıt altına alınmış 12 burçla ilgili en ayrıntılı bilgilerin bulunduğu Uygur astronomi kitaplarını tercüme etmişlerdi.

(V) Vejetaryenlik

Vejetaryenlik Çin'de uzun süre ilgi uyandırmıştır. Qin Hanedanlığı (M.Ö.221) öncesi dönemde, zengin ve güçlü olanlar yiyecek olarak sık sık et yerken fakir halk temel olarak tahıl yiyordu, bu yüzden "et yiyiciler onu hor gördü" gibi ifadeler *Bahar ve Güz Tarihi Kayıtları* kitabına kaydedilmişti. "Zhuangzi" kitabında, şöyle yazıyordu: "Konfüçyüs'ün müritlerinden biri olan Yanhui yoksul olduğu için aylardır ne alkollü içki içmiş ne de et yemişti". Han Hanedanlığı Tarihi, *Wang Mang'ın Biyografisi* kitabında Wang Mang'ın geç Batı Hanlığı'nda sel ve kuraklık doğal afetleri olduğu zaman hiç et yemediği yazıyordu. Dul İmparatorice Dowager bunu duyması üzerine Wang Mang'a bir görevli gönderdi şu mesajı ilettili: "çok üzgün olduğun için sadece sebze ve meyve yediğinden haberim var, seni anlıyorum." Açıkça görüldüğü gibi, fakir insanların ana besini meyve ve sebzelerdi. Budizm hayvanların insanın yiyeceği olması yerine özgür bırakılması gerektiğini savunuyordu. Daha sonra, Sakya-muni'nin bir müridi olan Devadatta Budistlerin Budist ilkeleri uygulayıp hiç süt içmemeleri ve hiç yumurta, balık ve et yememeleri gerektiğini savundu. Hayvan etine ek olarak, Budistler sarımsak, asafetida yağı (ferula sinkiangensis), Çin hardalı (brassica campestris) ve kişniş vb. gibi acı içeren maddeler de yemiyorlardı.

Esasen Mahayana Budizmi Çin topraklarına gelip yerleşmişti. Bu inanç alkol, et ve acılı beş maddenin keşişlere yasak olmasını savunuyordu çünkü "alkolün insanları mahvedeceğine" inanıyordu. Alkollü içecek içmeyle ilgili beş kötü davranış, otuz beş kötü davranış ve otuz altı yanlış listenmişti. Et yemenin merhamete

aykırı olduğuna inanıyordu çünkü et yemek öldürmek anlamına geliyordu ve bu da Budizm'in beş emrini çiğniyordu vs. Böylece, Budizm'in Çin'e girmesinden sonra yoksulların yemekte oldukları sebzelerle Budizm doktrini birleştiren yeni bir diyet dalı olan "vejetaryen gıda" ortaya çıkmıştı. "Vejetaryen gıda" Budizm'in merhametini ve Devadatta ekolünün vejetaryenliği ile Çin'in Taoist ilkelerini miras alarak Çin usulü yemek yapmıştı. Pırasa bile "et" yemekleri listesindeydi. Ama aslında, sıradan insanlar sebzeleri "et" yemeği listesi içinde görüyor ve yiyordu. Güney Hanedanlıkları imparatoru Liangwu döneminde vejetaryenlik çok gelişmişti, örneğin, Nanjing'teki Jianye tapınağının aşçısı olan keşiş bir hıyardan bir düzine çeşnisi olan bir düzine yemek yapmıştı. "*Qi Min Yao Shu*" kitabındaki bağımsız bölümde "soğan pırasası çorbası", "su kabağı çorbası", "yağlanmış çam fıstığı" vb. gibi yemekler, kış kavunu, su kabağı, pırasa, mantar, patlıcan vb. gibi yemeklik malzemeler, soğan, zencefil, tarçın, biber, soya fasulyesi sosu, tuz, susam ve bal gibi baharatlı soslar listelenmişti.

Vejetaryen gıda Çin'de Yuan Hanedanlığı'ndan bile oldukça yaygınlaşmıştı, bunun sonucu olarak, bir ölçüde bir vejetaryen yiyecek dalı gelişmişti. Yuan Hanedanlığı'nda yazılmış olan *Ev Halkından Bir Derleme* adlı kitapta bazı vejetaryen yemeklerine et görüntüsü verme arayışı içinde et adı verildiği yazılmıştı. Örneğin, "vejetaryen ciğer" yemeği, yiyeceğin ciğer şeklinde olmasından dolayı öyle adlandırılmıştı ve "çift balık" yiyeceğe, elle balık şekli verildiği için, o şekilde adlandırılmıştı. Bazı yemeklere renklendirilmiş yılan balığı adı verilmişti çünkü yemeğin rengi yılan balığının renklerine benziyordu. Ming ve Qing Hanedanlıklarından sonra vejetaryen yiyecek çoğunlukla tapınaklarda geliştirildi. Aynı zamanda "Budist yulaf lapası" olarak da bilinen Çin "yulaf lapası" bir çeşit vejetaryen yiyecekti. Ayrıca, içi sebze ile doldurulmuş, buharda pişirilmiş ve içi sebze doldurulmuş doldurulmuş vejetaryen çöreğe "suanjian" deniyordu.

(VI)Eski Çin Kitaplarında Kayda Geçirilmiş Hint Okyanusu Kıyılarındaki Ülkeler

Çin ile Hindistan'ın kültürel gelenekleri farklıydı. Çinliler bilim ve uygulamaya önem verirken Hintliler hayal güçlerinin peşindeydiler. Eski Hintliler hayallerinin gerçekleşmesini sağlamaya çalışmışlardı, böylece çok sayıda masallar ve mitler ortaya çıkmıştı fakat değerli tarihi eserler azdı. Çinliler onların tam tersiydi. Hindistan'a ve Güney Asya alt kıtasına ilişkin kayıtlar resmi ve kişisel belgeler veya Budist çalışmalar şeklinde farklı hanedanlıklarda 2000 yıl boyunca sürekli olarak muhafaza etmişti.

Çin'in dışında, diğer bazı ülkeler de Hindistan tarihine ilişkin bibliyografilerini muhafaza ettiler. Örneğin, eski Romalı Arian tarafından yazılmış olan

Hindistan Tarihi Kayıtları kitabında ve Strabon tarafından yazılmış olan Coğrafya Tarihi Kayıtları'nda, eski Yunan'da yazılmış kayıtlarda M.Ö. 4. yüzyılda Maurya Hanedanlığı döneminde Hindistan'la ilgili bazı betimlemeler muhafaza edilmişti. Ancak bu kayıt ve belgeler zenginlik ve güvenilirlik bakımından eski Çin kitaplarındaki Hindistan ile ilgili kayıtlara rakip olamaz. Bu yüzden Hindistan'ın tarihi, onsuz Hindistan tarihinin araştırılması neredeyse imkansız olan Çin tarihi yazılarında muhafaza edildiği söylenebilir.

Hint Okyanusu kıyılarındaki ülkeler ile ilgili Çin tarihi kayıtları Tang Hanedanlığı'ndan önce kapsamlıydı; bu kayıtlar Çin ile Güneydoğu Asya ülkeleri arasındaki ve Çin ile Hint Okyanusu ülkeleri arasındaki ilişkileri, yerel tarihi, gelenekleri, canlı türlerini ve özel ürünleri, ticari ilişkileri, taşımacılığı, Budizm'in ve diğer dinlerin yayılmasını, kültür ile sanatı ve diğer bilgileri içeriyordu. Bilgilerin sınıflandırılmasından bu kayıtların hem resmi hem resmi olmayan tarihi kitapları ve diğer belge ve kayıtları kapsadığı görülüyor.

Resmi tarihi kayıtlarda, en göze çarpan kayıtlar, Han Hanedanlığı Tarihi'nde kayıt altına alınmış, daha önceki bölümde alıntılanan Güney Çin'den Güney Asya'ya olan rotaydı. Güney Hanedanlıklarından Song Hanedanlığı döneminde İmparator Yuanjia'nın 22. İktidar yılında Fan Ye tarafından yazılmış olan Han Hanedanlığı'nın Coğrafyası'nda Guishuang Hanedanlığı'nın Hindistan'ın kuzeyini fethettikten sonra Roma İmparatorluğu ile iletişim kurduğu kaydedilmişti. Romalılar Batı Bölgelerine olan ulaşım engellendiği zaman Çin'i sık sık Rinan (bugünkü Vietnam'ın orta kesimi) üzerinden ziyaret ediyorlardı. Yongming'in 6. yılında (M.S. 488'de) Shen Yue tarafından yazılmış olan Song Tarihi, Yabancıların Biyografisi kitabında Geç Han döneminden kalma Çin hanedanlıklarına yazılmış tercüme edilmiş iki diplomatik mektuba yer verilmişti: bu mektuplardan biri aslan ülkesi (Sri Lanka) tarafından Liu (Erken Dönem) Song Hanedanlığı imparatoru Wen'e yazılmış bir yeterlilik belgesiydi ve diğeri ise Tianzhu (Hindistan), Kapilavatthu kralı Yue Ai tarafından Liu (Erken Dönem) Song Hanedanlığı imparatoru Wen'e yazılmış bir yeterlilik belgesiydi. Xiao Zixian tarafından yazılmış olan Güney Qi Tarihi, Güneydoğu Asya Biyografisi kitabında Tianzhu (Hindistan) Taoist Najiaxian'in Linyi bölgesinin (bugünkü Vietnam'ın orta kesimi) Funan şehrinde ve Güney Qi'de yaşadıklarını anlatan bir hikaye anlatılmıştı fakat Taoist Najiaxian Guangzhou'dan Funan'a eve dönüş için deniz yolculuğunda Linyi şehrinde soyulmuştu.

Hint Okyanusu kıyılarındaki ülkeler hakkında resmi olmayan çalışmalarda çok sayıda kayıt vardır, bunların arasında Üç Krallık döneminde Jingzhao'lu Yu Huan tarafından yazılmış olan Wei Lue önemli bir kitaptı. Bu kitap Batı Asya, Doğu Akdeniz bölgesi ve Hint Okyanusu bölgesini anlatıyordu. Örneğin, kitap Sakya-muni'nin doğum yeri olan "lin er ülkesinden" (bugünkü Nepal'deki loumingda), Tianzhu'dan (Hindistan) üç bin kilometreden daha uzaktaki "che li ülkesinden",

Shu'nun tacirlerinin ticaret yapmakta olduğu Hindistan'ın doğusundaki "Panyue Krallığı"ndan söz ediyordu. Yu Huan ayrıca şunları da yazmıştı: "eğer güneye doğru yelken açarsanız, Coch'in yedi vilayetinden geçerek Roma İmparatorluğu'na ulaşabilirsiniz. Ayrıca, Yunnan'dan Myanma üzerinden açık denizlere çıkarak ticari taşımacılık yolu olarak kullanılan Roma İmparatorluğu'ndan Yizhou ve Yongchang'a ulaşılabilir su yolları vardır". Ne var ki, Yu Huan'ın çalışmasının tümü kaybolmuştur, fakat Yuanjia'nın hükümdarlık döneminin 6. yılında (M.S. 429) Pei Songzhi tarafından yazılmış olan Kader Savaşçıların Açıklama Notu'nda Yu Huan'dan günümüze ulaşan bazı metinler vardır.

Jin Hanedanlığı'nda Fa Xian tarafından yazılmış olan Budist Ülkelerde Seyahat- ayrıca Fa Xian Zhuan, Fa Xian Xing Zhuan, Fo You Tianzhu Ji ve Li You Tianzhu Jizhuan vb. olarak biliniyordu-, Lianglı Hui Jiao tarafından yazılmış olan Seçkin Keşiflerin Hikayeleri gibi Budist eserler de göze çarpan tarihi kayıtlardı. Fa Xian, Changan'dan yola çıkmış, ırmakları geçmiş, dağlara tırmanmış ve en sonunda Kuzey Tianzhu'ya varmıştı. 408 yılında Doğu Tianzhu'ya ulaşmış, bir gemiye binerek aslan ülkesine (bugünkü Sri Lanka) gitmiş ve 412 yılında geri dönmüştü. Fa Xian'in bu otobiyografik eseri o zaman ki deniz İpek Yolu boyunca bulunan ülkelerin tarihinin ve kültürünün incelenmesi için en önemli tarihi kayıt olduğu kabul edilmisti. Hui Jiao'nun Seçkin Keşiflerin Hikayeleri Doğu Han Hanedanlığı döneminden Liang Hanedanlığı'nın başlangıcına kadar olan dönemdeki seçkin keşiflerin biyografilerinin bir derlemesiydi. Jin ve Liang Hanedanlıkları döneminde Bao Chang tarafından yazılmış olan Ünlü Keşiflerin Kayıtları gibi çok sayıda biyografi kitabı ortaya çıkmıştı. Seçkin Keşiflerin Hikayeleri kitabı Hui Jiao'nun daha önceki eserlerin özünü özümsemesi ile yazılmıştır. Çin'e gelen keşiflerle veya ülke dışında Budizm öğrenimi gören Çinli keşiflerle ilgili birçok hikayenin yazılı olduğu bu kitap Budizm'in yayılmasını inceleyen bilim insanları tarafından altı çizilerek öne çıkartılmıştır.

O sırada Zhang Hua tarafından yazılmış olan Bowuzhi (Eski Ansiklopedi), Ji Han tarafından yazılmış olan Güneydoğu Asya Florası, Wan Zhen tarafından yazılmış olan Güneydeki Ülkelerin Hikayeleri, Li Daoyuan tarafından yazılmış olan Suyolları Klasik Eseri Üzerine Açıklama gibi bazı önemli kitaplar vardı. Dağları ve coğrafyayı, egzotik çiçekler ve ağaçları, hayvanları ve böcekleri, mitleri ve efsaneleri içeren Bowuzhi'nin içeriği genişti. Suyolları Klasik Eseri Üzerine Açıklama Üç Krallık döneminde yazılmış olan Suyolları Klasik Eseri için açıklama notu kaynağı olmuştu. Suyolları Klasik Eseri Üzerine Açıklama Hindistan ve Güneydoğu Asya hakkında ölçülemeyecek kadar çok değerli ve nadide bilgiyi muhafaza etmişti. Li Daoyuan'ın Çin'in dışındaki ırmakları anlatırken alıntı yaptığı Wu Kangtai tarafından yazılmış olan Funan Zhunan, Jin Hanedanlığı döneminde Guo Guangyi tarafından yazılmış olan Guangyi, Zhisengzai tarafından yazılmış olan Waiguoshi, Shi Daoan tarafından yazılmış olan Shishi Xiyu Ji ve Fo Diao Chuan, Song Zhuzhi'nin

yazdığı Funan Tarihi gibi kitaplar kaybolmuştu; Li Daoyuan'ın eserinde yaptığı alıntılardaki kısımlar korunarak bugüne kadar gelmiştir. 20. yüzyıldan bu yana Tang Hanedanı öncesi Çin ile yabancı ülkeler arasındaki iletişim tarihini Çin tarihi kayıtlarına dayanarak incelemek akademide çok güçlenen bir eğilim olmuştur.

III. Çin ile Yabancı Ülkeler Arasındaki Kültür Alışverişlerinin Güçlü Bir Şekilde Gelişmesi

III.1. Çin ve Yabancı Paraların Çin'e Girişi

Çin ile yabancı ülkeler arasındaki eski ekonomik alışverişleri incelediğimizde, şöyle bir olgunun var olduğu görülebilir: Çin sikkeleri yabancı ülkelerde dolaşıma girmiş diğer yandan yabancı ülkelerin değerli madeni paraları da Çin'e akıyordu. Ülkeler arasında ticari faaliyetler olduğu için, bir ödeme sorunu vardı. Çin ile deniz aşırı ülkeler arasındaki ticari faaliyetler daha çok takas yoluyla yapılıyordu, bu da kaçınılmaz olarak ticari alışverişlerde dengesizlikle karşı karşıya kalmaya neden oluyordu. Takasın değeri dengelenmediği zaman alışveriş hesabındaki açığın para ile ödenmesi gerekiyordu. Para ile ödemenin iki yolu vardı: biri değerli metalleri kullanmak ve diğeri ise uluslararası ticarete tanınan paraları kullanmak. Genel anlamda, zayıf ülkelerin paralarının diğer ülkeler tarafından kabul edilmesi zordu, bu nedenle zayıf ülkeler takasta oluşan açıkları değerli madenlerle ödemeleri gerekirken daha güçlü ekonomileri olan ülkeler kendi paraları ile ödeyebiliyorlardı çünkü onların paralarının uluslararası para olarak o ülkede dolaşıma girmesi kabul edilmişti.

Deniz İpek Yolu üzerindeki ülkelerle karşılaştırıldığında Çin güçlü ve zengindi. Bu nedenle, Çin paralarına olan talep gittikçe artıyordu, bu da Çin sikkelerini deniz aşırı mallardan daha değerli kılıyordu. Ne var ki, yabancı insanlar Çin sikkelerinin daha çok bir çeşit değersiz madeni para olan bakır sikkeler olduğunu anladılar; bunun aksine, Çin'e akan kendi paraları çoğunlukla altın, gümüş ve diğer değerli madenlerdendi.

Eski Güneydoğu Asya uzun bir zaman üretim ve alışverişte düşük bir gelişme düzeyinde kalmıştı, bu nedenle ya az sikkeleri olmuştu ya da hiç yerel sikkeleri olmamıştı ve Çin sikkelerinin genelde kabul edilen para birimi olarak kendi ülkelerine girmesine izin vermişlerdi. Bundan dolayı, yerel tacirler Çin mallarını satın aldıkça Güneydoğu Asya'ya akan Çin bakır paraları ve değerli metaller Çin'e geri akmak yerine o ülkelerin yerel paraları olarak kullanılmıştı. İşte bu nedenle geçmiş binlerce yılda Çin sikkelerine olan talep artmıştı.

Eski Güneydoğu Asya uzun bir zaman üretim ve alışverişte düşük bir gelişme düzeyinde kalmıştı, bu nedenle ya az sikkeleri olmuştu ya da hiç yerel sikkeleri olmamıştı ve Çin sikkelerinin genelde kabul edilen para birimi olarak kendi ülkelerine girmesine izin vermişlerdi. Bundan dolayı, yerel tacirler Çin mallarını satın aldıkça Güneydoğu Asya'ya akan Çin bakır paraları ve değerli metaller Çin'e geri akmak yerine o ülkelerin yerel paraları olarak kullanılmıştı. İşte bu nedenle geçmiş binlerce yıl boyunca Çin sikkelerine olan talep artmıştı.

(I) Bakır Paraların Çin Dışına Akması

Qin Hanedanlığı'ndan (M.Ö. 221) önce, Çin parası Kore ve Japonya gibi Kuzeydoğu Asya ülkelerine akmıştı.¹

Çin sikkelerinin Güneydoğu Asya'ya ve Hint Okyanusu'na ne zaman girdiğine dair elimizde yeterli kanıt yoktur. Güneydoğu Çin'de ve Filipinler'in Sulu Adalarında ve de Borneo'nun kuzey bölgelerinde çok sayıda kişinin para olarak deniz kabukları kullanmış oldukları, bu durumun Han Hanedanlığı'ndan önceki dönemde Çin ile Güneydoğu Asya adalarında yaşayanlar arasında ticari ilişkilerin olduğunu gösterdiği ileri sürülmektedir.

Batılılar Doğu'ya gelmeden önce, Hindistan ve Batı Asya paralarının girişinin yanı sıra Güneydoğu Asya 1500 yıldan fazla bir süre Çin sikkelerini de kullanmıştı ve bu olgu yeni çağa kadar sürmüştü. Güneydoğu Asya'da bulunan en eski para Batı Han Hanedanlığı'nda dökülmüştü. Daha sonra Brunei (eski Borneo) ve Endonezya'da "Kaiyuan Tongbao" denilen Tang Hanedanlığı'na ait bazı sikkeler de toprak altından çıkarıldı. Tang Hanedanlığı'ndan itibaren Çin sikkeleri Vietnam, Kamboçya, Tayland ve Malezya'ya akmaya başladı. Song Hanedanlığı döneminde saray Çin sikkelerinin dışarı çıkarılmasını yasakladı fakat bu başarısız oldu. Zhao Ruguo (Rukuo) tarafından yazılmış olan *Yabancı Ülkelerin Girişleri* kitabında şöyle yazıyordu: "Song Hanedanlığı'ndaki tacirler Java'da biber ticareti yapmak için sık sık gizlice bakır para taşıyorlar". Ayrıca, Ming Hanedanlığı'nda yaşamış olan Ma

1 Wang Guichen ve Wang Dawwen, *Bkz the Maritime Silk Road in Guangzhou from the Ancient Chinese and Foreign Currency Exchanges, Guangzhou and the Maritime Silk Road* (Eski Çinlilerden bu yana Guangzhou'daki Deniz İpek Yolu ve Yabancı Para Değişimleri, Guangzhou ve Deniz İpek Yolu). s. 93.

Huanın yazmış olduğu *Okyanus Kıyılarının Bütünsel İncelenmesi* kitabında şöyle demişti “yabancı kişilerin çoğu zengindir ve ticarete Çin sikkeleri kullanırlar”.

Song Hanedanlığı'ndan sonra, Çin bakır paralarının yurt dışına akışı çok daha ciddi bir sorun olmuştu. Brunei'deki raporlara göre, “Xianping Yuanbao” (998-1003), “Xining Yuanbao” (1068-1077), “Yuanfeng Tongbao” (1078-1085) ve “Kaixi Tongbao” (1205-1207) sikkeleri gibi Song Hanedanlığı'na ait çeşitli Çin sikkeleri bulunmuştu.²

Java ve Güneydoğu Asya'daki eski Çin gemi enkazlarında çok kez büyük miktarlarda Çin sikkeleri bulunmuştu. 1991 Ocak ayının sonunda, UNESCO'nun sponsor olduğu Deniz İpek Yolu araştırma faaliyetlerine katıldığım zaman, Brunei Ulusal Müzesi'nde “Shengsong Yuanbao”, “Huangsong Tongbao”, “Yuanfeng Tongbao” and “Shaoding Tongbao” (1228-1233) sikkeleri gibi Song Hanedanlığı'na ait çok sayıda Çin sikkeleri görmüştüm. Java ve Endonezya Bali'de bulunan Çin bakır sikkeleri daha çok Kuzey Song Hanedanlığı'ndan sonra gelen hanedanlıklara aitti. Sikkelerin sadece küçük bir kısmı, “Kaiyuan Tongbao” sikkeleri, Tang Hanedanlığı'na aitti. Bundan başka, 1991 yılının ortalarında, bu kitabın yazarı Doğu Java Bölgesi'nin Majapahit Müzesi sit alanında “Daguan Tongbao” (1107-1110) sikkeleri ve “Xuanhe Tongbao” (1119-1125) sikkeleri gibi bazı Song Hanedanlığı sikkeleri görmüştü. Çin bakır sikkelerinin Güneydoğu Asya'da hakim durumda olmasının temel nedeni eski Çin sikkelerinin teknolojik olarak ileri olması, bol miktarda bulunması, renginin değişmemesi ve düşük maliyetli olmasıydı. Bu nedenle Song Hanedanlığı'ndan sonra Çin paraları sadece Güneydoğu Asya ve Doğu Hint Okyanusu bölgesinde değil fakat ayrıca Batı Hint Okyanusu'nda da kullanılmıştı. 1990 Kasım ayının sonunda, Zufar Yönetim Bölgesi- yani Umman'nın 9 yönetim bölgesinden biri- başkentinin Kültür Merkezi'nin açılış töreninde Song Hanedanlığı sikkeleri görmüştüm.

Güneydoğu Asya'da ticaretin gelişmesi ve sikkelere olan talebin artmasıyla birlikte bölgeye giren eski Çin paralarının miktarı ihtiyacı karşılamaya yetmiyordu, bu yüzden kendi sikkelerini dökmeye başladılar. Çin sikkelerinin Güneydoğu Asya'daki insanlar arasında tanınmış olması ve rağbet görmesi nedeniyle Güneydoğu Asya'nın ilk sikkelerinde rağbet ve kabul görmeyi teşvik etmek amacıyla daha çok Han Hanedanlığı'nın döküm tekniği taklit edilmişti. 9. yüzyıldan sonra, Java'nın bazı bölgeleri ortasında kare bir delik olan daire şeklindeki Hang Hanedanlığı bakır ve kalay sikkeleri dökmek için Çin ve Japonya'dan hammadde getirmeye başlamışlardı. Ne var ki, sikkelerin üzerindeki Çin yazısı karakterlerinin yerine Budizm ve Hint Şaivism desenleri konmuştu. 13. yüzyılda, Java Kuzey Song Hanedanlığı'nın tekniğini taklit ederek yerli sikkelerini dökmüştü ve bu sikkeler “Xianping Yuanbao”,

2 William L. S. Barrett, Brunei and Nusantara History in Coinage, Bandar Seri Begawan, Pusat Sejarah Brunei (Brunei ve Nusantara Madeni Para Basma Tarihi, Ejderhalar Şehri, Brunei Tarih Merkezi) s. 98, 1988.

“Jingde Yuanbao”, “Xiangfu Tongbao” ve “Tiansheng Yuanbao” gibi Çin yazı karakterleri ile de basılmıştı. Bazı eski sikkeler bugün bile bulunabilir, daire şeklinde olan bu sikkelerin ortasında kare bir delik ve Çin yazı karakterleri vardır; onların üzerindeki “Xiangfu Tongbao” yazısı hala okunabilir.

Bali Çin bakır sikkelerini kullanmayı yeni çağa kadar bırakmamıştı. Bali, Lombok ve diğer adalardaki kişiler tarafından saklanan Çin bakır sikkelerinin miktarının kabaca 1000 tona ulaştığı yazılıdır. Tayvan ve Japonya ara sıra buralardan düzinelerce ton bakır sikke almış ve en iyi sikkeleri seçip ayırmıştı. Yuan Hanedanlığı kağıt paralarının basılmasından sonra, Çin kağıt paraları da Güneydoğu Asya'da dolaşımaya girmeye başladı. Güneydoğu Asya'da Çin paralarının yaygın kullanımı nedeniyle Çin parası ile yabancı paralar arasında yavaş yavaş döviz kuru oluşturuldu. *Wang Dayuan*'a göre *Daoyi Zhilue* kitabında (yabancı paraları tanıtan bir kitap) şöyle yazılıdır: “Yuan Hanedanlığı döneminde Jiaozhi denilen bir ülke (bugünkü *Kuzey Vietnam*'da yer almaktadır) dolaşımında bakır sikkeler kullanılmaktadır. Sıradan insanlar bir kağıt parayı 67 bakır sikke karşılığında bozdururken resmi memurlar bir kağıt parayı 70 bakır sikke karşılığında bozdurmaktadır.” Böylece bundan şöyle bir sonuç çıkartılabilir: resmi memurlar ve sıradan insanlar için ayrı ayrı değişim oranı vardır ve sıradan insanlar için değişim oranı resmi memurlarinkinden düşüktür. Kitap ayrıca şöyle demektedir: “*Lopburi Krallığı*'nda (Tayland'daki *Ochoa Phraya Nehri* bölgesinde bulunmaktaydı) yerel halk para olarak deniz kabukları kullanıyor. Deniz kabukları ile kağıt para arasındaki değişim oranı 100.000 :24'tür. *Wudi*'de (bugünkü *Burma*'da bulunmaktaydı) yerel para karşılığında 11 kağıt para veya 15.020 deniz kabuğu alınabiliyordu”.

(II) Jiaozhou ve Guangzhou'da Para İşlevi Gören Altın ve Gümüş Eşya

Eski Çin'in uçsuz bucaksız bir arazisi vardı fakat uzun yolculuk yapma koşullarının sınırlamaları yüzünden çok sayıda yerel piyasa vardı. Birleşme döneminde bile, ulusal kararların birleştirilmesine rağmen, ekonomik gelişmenin hala güçlü bölgesel özellikleri vardı. Daha kötüsü, ekonomik gelişmedeki dengesizlikler ülkenin parçalanma döneminde daha aşıkardı. *Sui Hanedanlığı Yiyecek ve Paraları Tarihi Kayıtları* kitabı *Liang Hanedanlığı* döneminde eski Çin'in iç kısmındaki çoğu bölgelerin bakır sikke ile veya takas sistemi ile ticaret yaptığından, sadece Jiaozhou ve Guangzhou'da (*Lingnan bölgesinde* bulunuyordu) para olarak gümüş ve altın kullanıldığından söz etmişti. Jiaozhou ile Gunagzhou neden altın ve gümüş standart sistemini kullanıyordu? *Sui Hanedanlığı Yiyecek ve Paraları Tarihi Kayıtları* kitabı *Erken Zhou Hanedanlığı* döneminde, *Hexi* bölgesindeki birçok ilin (*Gansu Eyaletinde*) ticaretlerinde para olarak altın ve gümüş kullandıklarını ve resmi yetkililerin bu davranışı durdurmak için hiçbir önlem almadıklarını söylemişti. İpek Yolu'nun eski topraklarına giriş yeri olan *Hexi* bölgesi dış ticaretle geliyordu, bu

nedenle buradaki insanlar alışverişte gümüş ve altınla birlikte Han Hanedanlığı'nın sikkelerini de kullanmışlardı. Jiaozhou ve Guangzhou'da altın ve gümüşün para işlevi görmesinin nedeninin buraların Hexi bölgesinden gelen tacirlerin bir toplanma yeri olduğu ileri sürülebilir. Lingnan bölgesinde gümüş ve altının para işlevi görmesi gerçeği çok sayıda şair tarafından yazılmıştı. Örneğin, Tang Hanedanlığı'ndan Tang şöyle demişti: "deniz kıyısı ülkeleri file savaşır ve Lingnan bölgesindeki insanlar para olarak gümüş kullanır." Yuan Zhen de bir şiir yazıp şöyle demişti: "Lingnan bölgesinin güneyinde, altın ve gümüş para işlevi görür." Chaozhou rütbesine indirilmiş olan Han Yu da şöyle demişti: "Lingnan bölgesi tüm ticari faaliyetlerde gümüş kullanır."

Eski Çin bilim insanlarından bazıları Çin'de yabancı paraların yayılmasına çok eski çağlarda tanık olmuşlardı. Sima Qian tarafından yazılmış olan Tarihi Kayıtlar'dan itibaren Çin tarih kitapları yabancı paraların şeklini kaydetmeye başlamışlardı. Eski eserlerin bir dalı olan eski sikkeler ilk kez eski Çin'de basılmış ve geliştirilmişti ve basılmış sikkelerin kaydını tutmakla sorumlu olan bazı görevliler Han Hanedanlığı döneminde ortaya çıktı, yine de bu görevlilerin ne zaman yabancı sikkelerin kayıtlarını tutmaya başladıkları belli değildir. Güney Song Hanedanlığı döneminde bir bilim insanı olan Hong Zun (1120-1174) *Paralar* adlı bir kitap yazmıştı. Bu kitabın Çin'deki yabancı paraları kayıt altına alan ilk kitap olmadığı söylenmişti. Kitap 438 sikkeyi tanıtıyordu ve bunlardan tüm sikkelerin yaklaşık dörtte biri olan 85'i yabancı sikkedir. Hong bu kitaptaki tüm sikkeleri görmemişti, bu yüzden bazı sikkelerle ilgili kayıtlar doğru değildi. Ayrıca bazı kayıtlar, sikkelerle ilgili yetersiz bilgi nedeniyle, çok kısıydı. Ancak, Hong Dashi ülkesinin (*hem Arap İmparatorluğu'na hem de Fars dillerini konuşan Müslüman kavimleri işaret eder*) sikkeleri gibi kitabındaki bazı sikkeleri gördüğünü söylemişti. *Guangzhou Kayıtları* adlı bir kitap şöyle diyordu: "Dashi ülkesi altın bakımından zengindir ve ticaretini altınla yapar." Bu arada *Tüm Hanedanlıkların Saray Oturumlarındaki Önemli Olaylar* adlı bir kitap şunu yazıyordu: "Dashi ülkesi saygı göstermek için baş olarak imparatora gümüş sikkeler ve altın sikkeler sunar. Güney Denizi'nde görülebilecek ve çoğunlukla altın olan hiyeroglif yazılı bu sikkeler çok küçüktü." Kısaca, Çin'de çok çeşitli yabancı sikkelerin ortaya çıkışı Çinliler ile yabancı ülkeler arasındaki sürekli artan deniz yoluyla alışverişi gösteriyordu.

Son yıllarda, Lingnan bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda eski yabancı para keşfedildi. Dışarıya akan Çin sikkeleri daha çok bakır sikkeler dahil düşük değerli madeni sikkeler olmuştur, fakat Çin'e akan yabancı paralar, tam tersine, çoğunlukla değerli metal sikkelerdi.

İstatistiklere göre, İran Sasani İmparatorluğu'nun gümüş sikkeleri Lingnan bölgesinde 1915 ila 1974 yılları arasında iki kez bulunmuştu. İlk olarak, 1960 Temmuz'unda, Guandong Eski Eser Müdürlüğü Komitesi Güney Çin Normal

Üniversitesi'nin Tarih Bölümüyle birlikte yaptığı 5. yüzyıldan 6. yüzyıla geçiş zamanındaki Güney Di Hanedanı'nın mezarını hedefleyen bir arkeolojik kazı yapmış ve Sasani İmparatorluğu'na ait üç sikke bulmuştu, bu sikkelerin ikisi hasarlıydı ve biri zarar görmemişti. Sağlam sikkenin ortasında iki delik vardı. Bu delikler ya ipe bağlamak içindi ya da ortasında bir delik olan Çin bakır sikkelerinin taklit edildiği anlamına geliyordu.³

Bundan başka, gümüş sikkenin bir tarafında tacıyla birlikte kralın başı vardı ve sikkenin diğer tarafında yanan ateşle birlikte bir Zerdüşt ateş sunağı ve en yukarıda güneş ve ay vardı. Hasarlı iki sikke muhtemelen dolaşımında kullanılırken ikiye bölünmüştü. Prof. Xia Nai'nin araştırmasına göre bu üç gümüş sikke Sasani İmparatorluğu'nu 459-484 arasında yönetmiş olan İmparator Firuz'un hükümdarlığı döneminde basılmıştı. İkincisi, uzmanlar kuzey Guangdong bölgesindeki Shaoguan'da Sasani İmparatorluğu'na ait 9 gümüş sikke bulmuştu.⁴

Bu 9 hasarlı gümüş sikke 1973 Mart'ında Guangdong Eyaleti, Qujiang İlçesi'ndeki Nanhua Tapınağı'nın güneydoğu yamacında yer alan Güney Hanedanı mezarının içinde bulunmuştu. Bu hasarlı sikkelerin parçaları bir araya getirilemez durumdaydı. Muhtemelen, bu sikkeler de dolaşım sırasında hasar görmüştü.

29 Eylül 1984'te, Guangdong Eyaleti, Suixi İlçesi, Fucheng bölgesi, Bianwan adlı köyde sıradan bir adam kendi evini yapmak için temeli düzgülendirirken altın ve gümüş kap-kacak dolu kapaklı bir çömlek buldu. Bu çömlek yaklaşık 100-200 gümüş sikke ile doluydu, fakat devlet sadece 20 gümüş sikke aldı. Ayrıca, devlet 3,55kg hasarlı gümüşü, iki altın yüzüğü, iki altın bardağı kamulaştırdı. Bu gümüş sikkeler 4 değişik tasarım olarak sınıflandırılabilirdi, fakat bazı ortak özellikleri vardı: bu sikkelerin ön yüzünde taç giymiş bir kralın başı vardı ve arka yüzünde yanan ateşle birlikte bir Zerdüşt ateş sunağı ve güneş ve ay en yukarıya işlenmişti. Uzmanlar 3 gümüş sikkenin III. Şahpur'un hükümdarlık döneminde (M.S. 383-388) basıldığını tahmin etmişlerdi çünkü kralın tacı bir küre ve kurdela ile süslenmişti; 5 gümüş sikke II. Yazdegerd'in hükümdarlığı döneminde (M.S. 438-457) basılmıştı çünkü kralın tacının önünde yeni bir ay vardı ve kralın etrafı bir tespih taneleri motifi ile çevrilmişti. Geriye kalan 12 gümüş sikkenin hepsi iki farklı tipte Firuz sikkesiydi; bu sikkelerin çoğu sikkeleri takı ipine dirmek için veya Çin biber sikkeleri gibi sikke ipi olarak kullanmak amacıyla delikliydi. Bu nedenle, zengin evlerindeki bu sikkelerin sadece alışverişte kullanılmadığı ayrıca süs eşyası olarak da kullanıldığı söylenebilir. Bu gümüş sikkeler para bozdurmak için sık sık birkaç parçaya kesilebiliyordu. İran

3 The South China Sea Silk Road Cultural Relic Atlas (Güney Çin Denizi İpek Yolu Kültürel Kalıntılar Atlası), s. 44.

4 Xia Nai: Silver Coins of Persian Sassanid Empire Unearthed in China (İran Sasani İmparatorluğu'nun Çin'de Toprak Altından Çıkarılmış Gümüş Sikkeleri), Journal of Archaeology (Arkeoloji Dergisi), Sayı, 1974/1.

gümüş sikkelerinin bulunduğu Suixi'nin 1 kilometre doğusunda Batı Xihe Irmağı vardı ve bu ırmağın denize döküldüğü ağız yaklaşık 10 km uzaktaydı. Muhtemelen İran gümüş sikkelerinin deniz tacirleriyle ilgisi vardı.

Lingnan bölgesinde dolaşıma giren İran sikkeleri şüphesiz Batı Asyalı tacirler tarafından deniz ticareti dolayısıyla getirilmişti. Kayıtlara göre, Güney Hanedanlığı'nda, Guangzhou'ya her gün gelen yabancı gemi sayısı en az üç veya beşti, bazen 10'dan fazla oluyordu.⁵

Başka bir deyişle, Hong Kong'a gelen gemi sayısı ortalama en az üç ayda birdi ve en çok ayda bir gemi geliyordu. Lingnan'da dolaşıma giren deniz aşırı ülkelerin değerli madeni sikkelerin çoğu Çin'e bu kanal vasıtasıyla akıyordu. İranlı tacirlerin Guangzhou'ya gelme amaçları ipekli mal almaktı. Tang Hanedanlığı'ndan bir keşiş olan Xin Luo İran halkının ticaret ve iş yapmayı sevdiğinden bahsederek bir zamanlar şöyle söylemişti: "sık sık gemiyle Batı Denizi'ni (*İran Körfezi*'nden söz ediyor) geçerek Güney Denizlerine (*Hint Okyanusu*'na işaret ediyor) gelirler ve aslan ülkesinin (bugünkü Sri Lanka) değerli nesnelerini elde ederler böylece değerli nesneler bakımından zengindirler. Bazen, altın satın almak için Kunlun ülkesine (*Güneydoğu Asya*'yı işaret ediyor) giderler ve yol üzerinde ipek satın almak için Guangzhou'da da dururlar. İranlı tacirler birçok önemli maksatla doğuya deniz yolculuğu yapmışlardır: birincisi, değerli taşların bol bulunduğu Güney Asya alt kıtasının güney ucunda bulunan Sri Lanka'nın (*aslan ülkesinin*) değerli nesnelerini değerlendirmek; ikincisi çok miktarda altın bulunan Kunlun ülkesinden altın satın almak ve son olarak Çin'den ipek satın almak."

O zamanki dünya ticaretinde, Çin'in denizaşırı ülkelerle ilişkileri bugünkü gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkilere benziyordu: Çin görece daha ileri üretici güçleri olan bir toplumdur ve ürünlerine çok sayıda ülkede değer veriliyordu, dolayısıyla pazarları geniş ve çok çeşitli üretilmiş mal yabancı ülkelere ihraç ediliyordu. Bunun aksine, yabancı mallar, tütsüler ve şifalı otlar dışında Çin'de tutulmuyordu. Bu yüzden, yabancı tacirler Çin mallarını altın ve gümüş karşılığında alıyordu. Güney Hanedanlığı sonrasında itibaren Tang Hanedanlığı'na kadar denizaşırı altın ve gümüşün Lingnan bölgesine akmasının nedeni budur. Tang Hanedanlığı zamanında Lingnan bölgesinde dolaşımda olan altın ve gümüş "Güney Altını" olarak biliniyordu. Şair Wang Jian, Lingnan bölgesinde altının fiyatını etkileyen yabancı tacirlerin büyük miktarda altın ile mal satın almak için Çin limanına gelişlerini anlatan bir şiir yazmıştı. Yerli halk altının fiyatının düşmeye başladığını duyduğu zaman yabancı gemilerin limana gelmiş olduğunu tahmin edebiliyorlardı. Sadece Lingnan bölgesine aşırı miktarda akan altın ve gümüş Çin'in iç bölgelerine aktığı zaman Guangzhou'daki altın fiyatı normal düzeyine iniyordu. Ancak bir

5 The History of Southern Dynasty, Biographies of Wuping hou Jing and Zili (Güney Hanedanlığı Tarihi, Wuping hou Jing ve Zili'nin Biyografileri).

sonraki yabancı gemi geldiği zaman altın ve gümüşün fiyatı önce düşüyor sonra da tekrar yükseliyordu.

(III) Güneydoğu Asya Bölgesine Para Akışı

Batı Bölgeleri'nin (Bugünkü Şincan ve Orta Asya'nın bir kısmı dahil Yumen Geçidinin batısındaki bölge için kullanılan bir Han Hanedanlığı terimi) madeni sikkeleri sadece Çin'in güneydoğu sahiline değil fakat ayrıca Güneydoğu Asya'ya da akmıştı. 20. yüzyılda, Güneydoğu Asya'da Hint sikkeleri dahil Song Hanedanlığı öncesine ait Çin'in Batı bölgeleri ülkeleri ve Hint kaynaklı çok sayıda madeni sikkeler keşfedildi. Örneğin, Guppa Hanedanlığı'ndan I. Kumaragupta'nın hükümdarlığı döneminden (414-455) kalma Hint sikkeleri Tayland'da yabancı paralar arasında bulundu.

Borneo'da bulunan İran sikkeleri arasında Sasani Hanedanlığı'nın kralı II. Hüsrev'in (591-628) Ktesifon'da (*II. Hüsrev'in tahta çıktığı başkent*) ve Sircan'da (hükümdarlık döneminin 33. yılında) yaptırdığı gümüş sikkeler vardı. Ayrıca, burada Ubeydullah bin Ziyad'ın valisi olduğu Basra'da 679 yılında kesilmiş gümüş sikkeler dahil Ak Tazi'ye (*Emeviler*) ait çeşitli gümüş sikkeler bulundu. Bu gümüş sikkeler hala Sasani Hanedanlığı'nın özelliklerini muhafaza eden Araplar tarafından kesilmişti: sikkelerin bir tarafında taç giymiş kral ve diğer tarafında ateşi yanan Zerdüş sunağı vardı. Ancak Abdülmelik (Hicri 65-86 yılları arasında hükümdarlık yapan Emevi halifesi) tarafından Basra şehrinde kestirilen gümüş sikkeler artık Sasani Hanedanlığı sikkelerinin taklidi değildi. II. Ömer (Hicri 99-101) tarafından Shan ülkesi (Suriye) Şam şehrinde döktürülen sikkeler, Hişam (Hicri 105-125) tarafından Hicri 121 yılında Vasi'te kestirilen sikkeler de bulundu. Borneo'da Kara Tazi'ye (Abbassiler) ait bulunan sikkeler şunlardı: El Mansur (Hicri 136-158) tarafından Bağdat'ta Hicri 155 yılında döktürülen sikkeler, Harun Reşit (Hicri 170-193) tarafından Hicri 189 yılında Dar'üs-Selam'da (Bağdat'ta) döktürülen sikkeler.⁶

Çin Song Hanedanlığı'ndan sonra, Güneydoğu Asya bölgesinde, Batı'nın değerli madeni sikkeleri ve Çin'in bakır sikkeleri dahil yabancı paralar çok miktarda artmıştı. Yine o zamanlar, Güneydoğu Asya'nın yerel sikkeleri de yaygınlaşmaya başlamıştı. Güneydoğu Asya'da bir araya gelen Çin paraları ve yabancı paralar bu dönemde gelişen Doğu-Batı ticaretine tanıklık etmişlerdi.

6 William L. S. Barrett tarafından yazılmış olan Brunei and Nusantara History In Coinage (Brunei ve Nusantara Madeni Para Basma Tarihi); Brunei History Center (Brunei Tarih Merkezi) tarafından yayımlanmıştır, Brunei Dar'üs-Selam 1988, s. 99-101.

III.II. Yabancı Malların Çin'in Pazarlarına Sel Gibi Akması

Çin Sui Hanedanlığı'nın Chen Hanedanlığı'nın yerini almasından itibaren, ülke toprakları Çin'in güneyine kadar genişlediği için Çin yeniden birleşmeye yönelmişti. Tang Hanedanlığı döneminde, Çin feodal toplumu en parlak dönemine girmişti ve denizasıırı ticaret yeni bir gelişme aşamasına geçmişti. Japon keşişlerin kayıtlarına göre "Tang Hanedanı'ndan Kaiyuan'ın döneminde, Guangzhou'daki İnci Irmağı'nda Brahman, İran, Kunlun ülkeleri ve diğer birçok ülkeden gelmiş çeşitli tütsü ve ilaç ve değerli nesne dolu çok sayıda gemi var."⁷

Tang Hanedanlığı imparatoru Daizong döneminde, her yıl Guangzhou'ya uğrayan gemi sayısı en az dört veya beş olmak üzere 40'ın üzerindeydi ancak Güney Hanedanlığı döneminkinden daha fazlaydı.⁸

Han Yu "Send Zheng" adlı kitabının önsözünde Gungzhou'daki denizasıırı ticaretin yarattığı zenginliği anlatmış ve şöyle demişti: "Gunangzhou'ya yabancı gemiler geldiği sürece inci tütsüsü, fil dişi, gergedan boynuzu, kaplumbağa kabuğu ve diğer egzotik nesneler Çin'de geniş alana yayılacaktır." Liu Yuxi de Guangzhou'daki dış ticaretin gelişmesini anlatmak için bir şiir yazmıştı.⁹

Tang Hanedanlığı'ndan sonra, denizasıırı ticaret gelişmesini sürdürmüş ve kıyılarıdaki limanlar ve şehirler refahlarını devam ettirmişti. Çok sayıdaki belge Guangzhou'daki bu ekonomik canlılığı kaydetmişti. Örneğin, Li Tao şöyle demişti: "yabancı ülkelerin tüm değerli şeyleri burada toplanır."¹⁰

Song Hanedanlığı Tarihi'nde şöyle yazılmış: "Guangzhou değerli şeylerle doludur."¹¹

Song Hanedanlığı döneminden bir şair olan Cheng Shimeng şöyle demişti: "Gunagzhou'da çok inci vardır, şehir çok zengin ve müreffettir."¹²

1153'te, Zhanchen (eski Hindicın), Zhenla (bugünkü Kamboçya), Sanfuji (Sumatra), Dupo (Java) üstünden geçerek Gungzhou'ya ulaşan gemiler gergedan boynuzu, fil dişi, ipe dizilmiş boncuk ve çeşitli tütsüler gibi çok sayıda beğenilen mal getirmiştiler.¹³

7 Zhenren Kaiyuan: The History of the Monks Traveling to the West during the Tang Dynasty Period (Tang Hanedanlığı Döneminde Batıya Seyahat Eden Keşişlerin Tarihi), Wang Xiangrong tarafından alıntılanmıştır, Zhonghua Book Company Zhonghua Kitap Şirketi), 1979 s. 74.

8 The History of New Tang Dynasty-Li Mian Biography (Yeni Tang Hanedanlığı Tarihi-Li Man Biyografisi).

9 Poetry of Liu Yuxi (Liu Yuxi'nin Şiiri), Cilt 4.

10 Zi Zhi Tong Jian'ın devamı, Cilt 6 (The Zizhi Tongjian Çin tarih yazımında önde gelen başvuru eseridir, Sima Guang tarafından kronik biçiminde 1084'te yayımlanmıştır.)

11 The History of the Song Dynasty (Song Hanedanlığı Tarihi)-Cai Jing Biography (Cai Jing Biyografisi), resmi olmayan adı Yuanchang olan Cai Jing (1047-1126), Kuzey Song Hanedanlığı'nda yaşamış olan bir devlet görevlisi ve kaligraftı.

12 Wang Xiangzhi, Yu Di Ji Shen, Cilt. 99 (Yudi jisheng Güney Song dönemi imparatorluk coğrafya kitabıydı, Wang Xiangzhi tarafından derlenmiştir.)

13 Shi Wu Tang Ji of Panzhou Anthology (Panzhou Antolojisi Shi Wu Tang Ji), Cilt. 30

(I) Cam Eşya ile Birlikte Altın ve Gümüş Ürünleri

Çin ile Batı birbirlerinden çok uzakta oldukları için kendilerine özgü farklı metalürji ve metal üretim teknolojilerini geliştirmişlerdi. Eski çağlardan bu yana, metal ürünlerin üretim yönteminde büyük farklılıkları vardı. Çin halkı metal ürünleri döküm yöntemiyle üretirken Batılı halk metal eşya üretiminde dövme tekniğini kullanıyorlardı. Batı Bölgelerinin dövme tekniği ile yapılmış gümüş ve altın eşyalar uzun süre Çin halkının beğenisini toplamış ve kralların, prenslerin ve zengin kişilerin hazinelerinin parçası olmuştu. Eski Çin'de, altın ve gümüş eşyalar yapma teknolojisi henüz gelişmemişti, şu anda Tang Hanedanlığı döneminden bugüne kalan sadece birkaç düzine altın ve gümüş eşyamız var fakat bunların çoğu hem kara hem de deniz yoluyla yabancı ülkelerden ithal edilmişti.

1983'te, arkeologlar Guangzhou kenti, Jiefang Kuzey Yolu civarındaki Xianggang Dağı'nda bulunan Batı Han Hanedanlığı'ndaki Nanyue Krallığı'nın ikinci kuşak kralı olan Zhao Mei'in mezarını kazmışlar ve 1000'den fazla eski kalıntı bulmuşlardır. Bunların arasında İran'a ait kapaklı bir gümüş kutu vardı. 12,1 cm yüksekliği, 14,8 cm çapındaki orta kısmı ve 272,6 gram ağırlığı ile bu kutu erken Batı Han Hanedanlığı döneminden kalan değerli bir şeydi. Kutunun kapağı ve gövdesi sarımsak şeklindeki şeritlerle süslenmişti, bu tipik bir İran deseni idi. Ayrıca, kapağın ve gövdenin kenarları büyük çiviye benzeyen dar şeritle süslenmiş ve ince bir altın tabakası ile kaplanmıştı. Daha sonra, bu gümüş kutu Çin'e getirilip üstüne eski Çin yazı karakterleri işlenmişti. Bu kutunun Kral Zhao Mei'in ilacının bulunduğu kap olduğu söyleniyordu. Bu gümüş kutu İran'ın Susa şehrinde toprak altından çıkarılan M.Ö. 5.yüzyılda Ahameniş Hanedanlığı'nın kralı Kserkses'in adının oyularak işlendiği eşyaların benzeriydi. Bunlar muhtemelen eski imparatorluk çağının eserleriydi. Bunların arkeolojik kazıda ortaya çıkması Çin ile İran arasındaki deniz ticaretinin Qin öncesi (M.Ö. 221) çağda başlamış olduğunu göstermektedir.

1984'te, dövme tekniği ile yapılmış bir miktar muhteşem güzellikte altın ve gümüş eşya Gün' Hanedanlığı'ndaki Sasani Hanedanlığı'na ait gümüş sikkelerinin bulunduğu Suixi İlçesi, Bianwan Köyünde toprak altından çıkarılmıştı.¹⁴

Bu muhteşem güzellikteki altın ve gümüş eşyalar şunlardı:

7,2 cm yüksekliğinde ve 8,3 cm çapındaki çan şeklinde iki adet altın kadeh. Bunların içi ve dışı altın kaplamalıydı ve dış yüzeyine balık, kuş, anka kuşu, hanımeli deseni, lotus taç yaprağı deseni işlenmişti. Diğer Sasani tarzı gümüş bir çanak-tı. Yüksekliği 18 cm ve çapının en geniş yeri 18 cm. idi. Bu çanak "12 gümüş çanak"

14 Suixi Müzesi: Suixi İlinde Bulunan Güney Hanedanlığı'ndaki Altın ve Gümüş Eşyalar, Journal of Archaeology (Arkeoloji Dergisi, 1986/3), (Guangdong Müzesi ve Hong Kong Çin Üniversitesi Kültürel Miras Müzesi: Hong Kong, Guangdong'da Jin Hanedanlığı'ndan Tang Hanedanlığı'na kadar olan Döneme ait Toprak Altından Çıkarılmış Kültürel Kalıntılar, 1985).

olarak biliniyordu çünkü gövdesi 12 taç yaprak şekilli desenle süslenmişti. Çanağın dış yüzeyinde Arami harfleriyle yazılmış Ortaçağ İran sözcükleri vardı. Bazı bilim insanları bu çanağın İran'da değil Orta Asya'da üretilmiş olduğuna inanıyorlardı. Bu çanak Soğd halkı tarafından yapılmış belli bir süre moda olmuş bir eşya idi.¹⁵

1970'lerin sonrasında itibaren, çeşitli yabancı bilim insanları Doğu İran veya Soğd gümüş eşyalarını İran gümüş eşyalarından ayırmışlardı.

Soğd halkı "Soğd Hui halkı" olarak da biliniyordu. "Hui" halkı Orta Asya'nın ticaretle uğraşan halkı olarak tanınmıştı ve Doğu ile Batı'yı birleştiren Kara İpek Yolu boyunca bu halkın izlerini bulmak kolaydır. Yerel göçebe boylarla kürk ticareti yapmak için Orta Asya ve Kuzey Asya bozkırlarının içlerine seyahat etmişlerdi ve Çin ipeği satın almak için Doğu'ya gitmişlerdi. Ancak Soğd halkının faaliyetlerine Deniz İpek Yolu'nda daha az önem verilmiştir. Aslında, Soğd halkının önemli bir kısmı Budizm'e inanıyordu ve Hindistan ile yakın ilişkilerini sürdürmüşlerdi. Örneğin, Çin'de Budist inancı ve kültürü yayan ünlü keşiş Kang Senghui Kangju'da (Kuzey ve Güney Hanedanlıkları dönemindeki Kang ülkesi bugünkü Özbekistan'da bulunan meşhur tarihi kent Semerkant'a işaret eder) doğmuştu. Başlangıçta, Kang Senghui'nin ailesi Tianzhu'ya (Hindistan'a) taşınıp orada ticaret ve iş yapmakla iştigal etmişlerdi ve Kang'ın babası daha sonra ticaret yapmak için Jiaozhi'ye taşınmıştı. Kang Senghui bir keşiş olarak ünlü keşiş Zhi Liang'dan tarafından eğitiliyordu ve çok sayıda yabancı kitap okumuştı ve altı dili çok iyi biliyordu (kendi ana dilinin yanında Çin dilini, Jiaozhi dilini, Kuzeybatı Hindistan atasözlerini, Sanskrit dilini ve Pali dilini). Daha sonra keşişlik yapmaya başlamış ve Wu ülkesinde Budist kutsal metinlerinin tercümesiyle uğraşmıştı.¹⁶

Tang Hanedanlığı'nın kıyı bölgelerinde Çinli tacirlerle iş yapan yabancı tacirlerin arasında Soğd halkından bazı tacirler de vardı. Ling Jin Feng Sui Pan adlı kitabında Zhang Zhuo Soğd krallığını da kapsayan "Anxi devletlerinden" söz etmişti. Ayrıca, Liu Zongyuan da aralarında Liuqiu (Tayvan), büyük Ling ülkesi ve Kangju ülkesinin de bulunduğu Guangzhou ile ticaret yapan ülkelerin ve bölgelerin sayısının yüzlerce olduğunu söylemişti.¹⁷

Burada "Kangju ülkesi" Soğdların kontrolündeki Semerkant kentine işaret etmektedir. Tang Hanedanlığı'ndan keşiş Jian Zhen bir göz hastalığından mustaripti fakat Hui halkından bir doktor onu tedavi etmişti.¹⁸

15 Jiang Boqin: Guangzhou ile İpek Deniz Yolu arasındaki İranlılar ve Guangzhou, Suixi İlindeki Yeni Arkeolojik Keşifler ve İpek Yolu, s. 22-23.

16 Bkz.- Çin tarihinin Üç Krallık dönemi.

17 Liu Zongyuan Poetry (Liu Zongyuan Şiiri), Cilt 26, Jiedu Shi (an official) in Lingnan Reign Give a Banquet in the Army Auditorium (Lingnan Hükümdarlık Dönemi'nde Jiedu Shi [bir devlet yetkilisi] Ordu Toplantı Salonunda Bir Ziyafet Verir).

18 The Chronicles of the Monks Traveling to the West during the Tang Dynasty Period (Tang Hanedanlığı Döneminde Batıya Seyahat Eden Keşişlerin Kronikleri), s. 74.

Tang Hanedanlığı'nda "Hui'ler" daha çok Soğd halkına işaret ediyordu, bu nedenle Jian Zhen'in gözündeki hastalığı tedavi eden Hui doktoru Çin'e deniz yoluyla gelen bir Soğd halkından bir kişiydi.

Suixi'deki mahzende, 1,5 cm yüksekliğinde ve 5,5 cm çapında gümüş bir kutu daha vardı. Kutunun üzerindeki desenler tavus kuşu ve lotus çizimlerini içeriyordu, bu nedenle bu kutu belli ki Güney Asya'dan gelmişti. Ayrıca, Suixi'de bulunan altın ve gümüş eşyalar arasında birkaç altın ve gümüş bilezik vardı. Altın olanların çapı 5,8 cm ve kalınlığı 0,4 cm iken gümüş bilezikler iki kategoriye ayrılabilirdi. Birinci kategorideki gümüş bileziklerin çapı 8 cm ve kalınlığı 0,9 cm, ağırlığı 145 gramdı. Yüzeylerinde hiç desen yoktu. Bu tür bilezikler toplamda 14 adetti; diğer kategoriden sadece bir bilezik vardı. Bu bileziğin çapı 8,5 cm, kalınlığı 1,5 cm ve ağırlığı 295 gramdı. Bu bileziğe dört çapraz taç yaprak deseni işlenmişti. Ayrıca, burada 3,5 – 4 cm uzunluğunda birkaç gümüş saç tokası toprak altından çıkartılmıştı. Baş tarafı lotus çiçeği şeklindeydi ve alt ucu kırılmıştı, ayrıca gövdesi bazı yazılarla ve daire desenli kültürel eserle bezenmişti.¹⁹

Çin'de toprak altından çıkartılan İran gümüşleri İran kültürünün incelenmesi bakımından çok önemliydi. Mevcut İran gümüşü çok azdı, dünyanın çeşitli yerlerinde saklı olan İran gümüş eşyaları da daha önceki kuşaklardan intikal etmişti ve toprak altında bulunduğu kazılmamış sit alanlarının yerleri ve üretilmiş olduğu çağ belirsizdi. Ne var ki, Çin'de bulunan İran gümüş eşyalarının çoğunun bulunduğu kazılmamış sit alanlarının yerleri belliydi ve bu gümüş eşyaların çoğu tarihi belirli olan mezarlardan çıkarılmıştı. Bazı mezarların kesin bir tarihi olmamasına rağmen diğer tarihi eserler vardı, bu yüzden büyük sayıda arkeolojik veriye dayanarak oluşturulmuş olan Çin arkeolojik yaş seçeresi çerçevesine (旧唐) göre bir arkeolojik eserin yılını belirlemek zor değildi. Bir başka deyişle, Çin'de toprak altından çıkartılmış tarihi eserler İran gümüş eşyalarının incelenmesinde özellikle önemliydi ve İran gümüş eşyaları için bir tarihlendirme standardı olarak bile kullanılabilirlerdi. Tang Hanedanlığı döneminde, Çin deniz ticareti yoluyla İran gümüş eşyalarını ithal etmeye devam etmişti. Yabancı tacirler sık sık Büyük Kanal boyunca kuzeye doğru Çin'e deniz yolculuğu yapmıştı ve Yangzhou Büyük Kanal'ın en önemli ticaret limanıydı.²⁰

19 South China Sea Silk Road Cultural Relic Atlas (Güney Çin Denizi İpek Yolu Kültürel Kalıntılar Atlası), s. 445-447.

20 UNESCO Dünya Mirası Sit Alanı olan, Çinlilerin Pekin-Hangzhou Büyük Kanalı (Jīng-Háng Dà Yùnhé) olarak bildikleri Büyük Kanal, dünyanın en uzun ve en eski kanalı veya yapay nehridir ve ünlü bir turistik yerdir. Pekin'den başlayıp Tianjin'den ve Hebei, Shandong, Jiangsu ve Zhejiang eyaletlerinden geçerek Hangzhou kentine ulaşır, Sarı Irmak ve Yangtze Nehri'ni birleştirir.

Eski Tang Hanedanlığı Tarihi Tian Shengong Biyografisi kitabı şuna değinmişti: “760-761 yıllarında, Yangzhou’da yaşayan binlerce Hui kökenli taciri öldürüldü”. Mart 768’de, Tian Shengong Çin’e seyahat etmiş ve Çin imparatorunu ziyaret edip 50 parça altın ve gümüş eşya sunmuştu. Bu nedenle Çin’deki çok sayıdaki altın ve gümüş tarihi eserin Çin’e Tang Hanedanlığı döneminde getirilmiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Güney ve Kuzey Hanedanlıkları ile karşılaştırıldığına, Tang Hanedanlığı’nda bulunan altın ve gümüş eşya sayısı çok daha fazlaydı ve taklitler ve ithal edilenler dahil toprak altından çıkartılmış ve toplanmış binlerce eşya halka açık sergilenmişti. Tang Hanedanlığı’ndaki uzun kupa Sasani Hanedanlığı’nın kopyasıydı çünkü bu uzun kupanın en önemli özelliği Sasani Hanedanlığı’nın kupası ile neredeyse aynıydı, özellikle 8. yüzyıl öncesi eşyalar Sasani Hanedanlığı’nı taklit ediyordu. (Han Wei: Yurt içindeki ve dışarıdaki altın ve gümüş eşyaların resimleri, bkz. şekil 83-84, Üç Qin Yayınevi, 1989).

Tüm Sasani uzun kupaları ile karşılaştırıldığı zaman bu kupaların benzersizlikleri anlaşılabilir, örneğin Çin uzun kupasını incelersek özenle işlenmiş güzel bitki desenleri ortaya çıkmıştı, kupanın gövdesinin üst kısmı daha uzundu ve kupanın ağıza gelen kısmı daha geniştir. Bu hemen göze çarpmayan farklılıklar Tang Hanedanlığı sanatkarlarının yabancı eşyaların görüntülerini taklit ettiklerini fakat taklidi körü körüne sürdürmediklerini ve onları Çin eserlerine dönüştürmeye başladıklarını göstermişti. Çin’in uzun kupasının evriminde derin kupa gövdesi, dip kısmının yüksek olması ve ağız kısmının geniş olması gibi kendine özgü özellikler ortaya çıkmıştı. Daha sonra, yeni ortaya çıkan uzun kupalar iki yönde gelişmişti: birincisi, sekizgen desen sekizli taç yaprağı şekline dönüşmüştü. İkincisi, sekizgenin temel özellikleri korunmuştu fakat kupanın gövdesi daha derindi, gövdenin şekli neredeyse yuvarlak kasenin alt kısmı gibiydi ve kupanın alt kısmı daha yüksek, boy-nuz gibi uzundu ve ayrıca gövde ile alt kısmı birleştiren kenar yok olmuştu. Uzun kupa Çin halkının zevkine uygun lotus yaprağı deseni ve şekli ile süslenmişti. Tang Hanedanlığı’nın bir yeniliği olarak, Çin’deki uzun kupa iki tipe ayrılmıştı ve sonra iki farklı kap olarak hizmete sunulmuştu.

Eski Tang Hanedanlığı Tarihi Xuanzong İmparator Biyografisi, Aralık 714’te şöyle kayıt düşmüştü: “Annan şehrindeki yabancı tacirleri denetleyen devlet memuru olan Zhou Qinggong İranlı keşişle sık sık konuşur ve onların değerli nesnelerini ithal eder”. Bu Güney ve Kuzey Hanedanlığı’ndan Tang Hanedanlığı’nın ortalarına kadar Çin’in sadece Sasani Hanedanlığı tarzındaki altın ve gümüş eserleri ithal etmediğini fakat ayrıca yerel zanaatkarlar tarafından yapılmış olan İran altın ve gümüş ürünlerini de ithal ettiğini göstermişti. İran çekiçle dövme tekniğinin ve plastik sanatlarının eski Çin’deki altın ve gümüş eşya üretimi üzerindeki etkisi büyük olmuştur.

Altın ve gümüş ürünlerin yanı sıra cam da eski Çin'de halk tarafından beğenilen diğer bir tür yabancı ticari eşya idi. Akdeniz'in güneydoğu kıyıları cam üreten başlıca yerlerden biriydi. Akdeniz kıyılarındaki teknikle üretilmiş cama içeriğinde yüksek oranda sodyum ve kalsiyum bulunduğu için sodyum-kalsiyum cam deniyordu. Çin de camın üretildiği başlıca yerlerden biriydi ve üretim yöntemi Savaşan Devletler döneminden bağımsız olarak gelişmişti. Ne var ki, Çin'in yerli camı ile yabancı camın hammaddeleri farklıydı, bu nedenle çağdaş kimyasal analiz teknikleri bu iki tür camı açık bir şekilde ayırabilirdi. Yüksek oranda kurşun ve baryum içeren Çin'in yerli camına kurşun baryum cam deniyordu. Yukarıdaki iki tür cama ek olarak Güneydoğu Asya'da üretilen yüksek oranda potasyum içeren potasyum cam vardı.

Erken Dönem Han Hanedanlığı kitabında, yabancı cama "Bi Liulu" adı verilmişti. Daha sonra, bu cam "Bili" veya "Liuli", "Luli" olarak biliniyordu. Bugün bile hala, cama Japonca "Liuli" denir. Aslında, bu kelimelerin telaffuzları Sanskritçe "vaidurya" ve Hintçe argo "veluiya" sözcüklerinin eşeslisiydi. Bu eşesli telaffuz Han Hanedanlığı döneminde yabancı camın Çin'e doğrudan Akdenizli tacirler tarafından değil Hintli aracı tacirler tarafından getirildiğini göstermiştir. Ayrıca, Doğu Han Hanedanlığı'ndan *Yang Fu Yabancı Şeylerin Girişi* kitabında "Huo Qi" adındaki bir nesne olduğundan söz etmiştir. Bu nesnenin şekli mikaya benziyordu ve rengi altınla aynıydı. Bu "Huo Qi" açıkça camdı fakat bunun yukarıda sözü edilen potasyum camı olup olmadığı belli değildi.

Eski Batı Asya'da cam endüstrisi Çin'dekinden çok daha fazla gelişkindi ve Akdeniz bölgesindeki halklar için cam yapımı geleneksel bir teknolojiydi. Eski Mısırlılar cam üretmeye M.Ö. 2500'de başlamışlardı. Daha sonra Fenikeliler, Romalılar ve Suriyeliler mükemmel cam yapımı teknolojisinde uzmanlaşmışlardı ve ürünleri sadece parlak renkte, şeffaf ve serin değildi fakat aynı zamanda bizim yerli camdan çok üstündü. Çin'in yerli camları düşük ısıli fırınlama yapılarak üretiliyordu. Song Hanedanlığı döneminde yaşamış bir kişi olan Chen Dachang şöyle demişti: "Çin'in düşük kaliteli yerli camı çok kırılğandır ve şarap ısıtmak için kullanılamaz." Bu tür cam toprak altından çıkarıldığında çoğu zaman dağılıyordu. Bunun nedeni yerli cam ile ithal cam arasındaki kalite farkıydı. Wei Hanedanlığı ve Jin Hanedanlığı dönemlerinde önce ithal camlar değerli taşlar olarak görülmüştü ve bu nedenle deniz aşırı cam eşya ticareti karlıydı. 20. Yüzyıl boyunca Çin'in güneydoğu kıyılarının çok yerinde ithal cam eşyalar toprak altından çıkarılmıştır.

Qin Hanedanı (M.Ö. 221) öncesi çağda, yabancı cam eşyalar Çin'e ithal edilmişti. Hunan Eyaleti, Changsha'da (Xi'an) Savaşan Devletler döneminden Chu'nun mezarından mavi bir cam boncuk toprak altından çıkarılmıştı ve sonra bunun potasyum

cam olduğu belirlenmişti.²¹ Uzmanlar bazı araştırmalar yapmışlar ve Guangxu'da toprak altında çıkartılan Han Hanedanlığı döneminden kalma 13 cam eşya arasından sadece 2 cam eşyanın Çin'de üretilmiş kurşun baryum cam olduğunu ve kalanlarının potasyum cam olduğunu bildirmişlerdi. Batı Han Hanedanlığı 3019 no'lu mezardan çıkarılan bir süt beyazı boncuk ve Guangzhou'da toprak altından çıkarılan Doğu Han Hanedanlığı erken dönemine ait 3 cam boncuğun hepsi potasyum cam türüydü. Bu nedenle, potasyum cam Çin piyasasında uzun zaman önce ortaya çıkmıştı.

1954'te, Guangzhou, Hengzhigang'ta toprak altından çıkarılan üç cam kase-nin şekli Batı Han Hanedanlığı kaselerinin şekliyle aynıydı. Alt kısmı düz olan bu kaseler eflatuni mavi ve yarı saydamdı. İç yüzeyleri pürüzsüzdü ve dış yüzeyleri ve kenarları buzlu cam görüntüsü vermek için perdahlanmıştı. İzotip x-ışını floresan analizine göre Akdeniz'in güneydoğu kıyılarında Roma İmparatorluğu'nun cam üretim merkezinde yapılmış ürünler gibi bu kaseler kalsiyum silikat içeren camdandı.²²

(II) Yabancı Tacirlerin Yaşadığı Yerler

Batı Han Hanedanlığı döneminde, denizasıırı ticaretin gelişmesiyle birlikte, Çin'e daha fazla yabancı gelmeye başlamıştı. Lingnan bölgesinde toprak altından bazı lamba askıları çıkarılmıştı, bunlardan biri terakota insan figürlü lamba askısıydı. Terakota figürleri çoğunlukla erkekti. Bunlardan bazıları daha derinde olan gözleri ve yüksek burnu ile Batı Asya ırklarından insanlara benziyordu ve bazı terakota figürleri kısa kafalı, geniş burunlu ve kalın dudaklıydı. Bundan başka, bazı terakota figürleri sık vücut kılları ile çıplak olarak yere çömelmiş ve başı ile lamba plakasını kaldırmıştı veya bir dizi ile yere diz üstü çökmüş ve bir eliyle lamba plakasını kaldırmıştı. Bu yabancı terakota figürleri tacirlerle birlikte Çin'e gelen insanlara işaret ediyordu ve bu insanlar daha sonra zengin ailelerin uşakları olmuştu.

Çin'de keşfedilen yabancı terakota figürlerinin arasında çok sayıda değerli nesne de vardır. Örneğin: 1955'te Guangzhou, Dayuangang'da geç Batı Han Hanedanlığı dönemine ait 25,7 cm yüksekliğinde bir terakota figürlü lamba toprak altından çıkarılmıştı. Yabancı terakotalar sık vücut kılları ile tek diz yerde diz çökmüşlerdi, 10,4 cm çapındaki lamba plakasını sol elleriyle yukarı kaldırmışlar, kendilerini dengede tutmak için sağ elleriyle bacaklarının üzerine destek vermişlerdi, doğrucu ileri bakarak ağızlarını açıp dillerini dışarı çıkarmışlardı. 1956'da Guangzhou,

21 Gao Zhishan: On the Glass and Related Issues in the Spring and Autumn Period (Bahar ve Güz Dönemindeki Cam ve İlgili Konular Üzerine). Journal of Cultural Relics (Kültürel Kalıntılar Dergisi), Sayı 1985/12.

22 Bkz. The Photos and Descriptions of South China Maritime Silk Road Heritage Atlas (Güney Çin Deniz İpek Yolu Tarihi Mirası Atlası'nın Fotoları ve Açıklamaları), s. 24.

Sanyu yolundaki mezarda Doğu Han Hanedanlığı'na ait 28,5 cm yükseklikte bir terakota lamba toprak altından çıkarılmıştı. Bu yüksek burunlu ve gözleri derinde kilden yapılmış bir gri çömlek terakotaydı. Terakota savaşçı figürü çıplak ve kaslı vücudu sık kıllar ile kaplıydı. Terakota figürü yere çömelmiş ve ellerini dizlerine koymuştu ve hafifçe ağzını açmıştı. Ayrıca, başının üzerinde kule gibi duran bir lamba vardı; 1984'te, Shunde İlçesi, Chen köyü, Xiling Dağı'ndaki mezardan Doğu Han Hanedanlığı'na ait 14,5 cm yüksekliğinde bir terakota lamba toprak altından çıkarılmıştı. Yüksek burunlu ve delik kulaklı çıplak terakota figürü yere oturmuş ve lamba plakasını başının üstüne kaldırmıştı. 1988'de, Sanshui İlçesi, Zhusigang'daki mezardan 18,5 cm'lik başka bir terakota malzemeden yapılmış bir lamba çıkarılmıştı. Sık kullı çıplak bir adam lambayı başının üstüne yerleştirmişti.²³

Han Hanedanlığı'nda halk Çin'e gelen yabancılara büyük ilgi göstermeye başlamıştı. Yang Fu yazmış olduğu *Yabancı Şeylere Giriş* adındaki kitapta "Wen insanları" denilen insanlardan söz etmişti. Bu insanların dişleri ile gözleri ak ve parıldar gibi görünen derileri karaydı. Ayrıca, vücutları kaslıydı ve uşak olarak çalıştırılıyorlardı. "Wen insanları"nın yukarıda sözü edilen terakota figürleri ile bazı farklılıkları olmasına rağmen Dravit insanı ve Doğu Afrika insanı ile benzerlikler gösteriyordu. Bunlar yabancı tacirler tarafından Çin'e satılmış olan köleler olmalıydılar.

İlk zamanlarda iş yapmak için Çin'e gelen tacirler kötü hava koşulları ve eksik çıkan mallar gibi çeşitli nedenlerle Çin'de geçici olarak kalmışlardı. Giderek, Çin'e yerleşmişler ve limanların yakınında evler inşa etmeye başlamışlardı. Dashi ülkesi, İran, Tianzhu ve diğer ülkelerden çok sayıda yabancı tacir Tang Hanedanlığı döneminde Çin'e yerleşmişti, bu yüzden Song Hanedanlığı'ndaki insanlar şöyle demişti: "Tang Hanedanlığı'nda, Guangzhou'daki Çinli halk yabancı tacirlerle birlikte yaşıyorlardı."²⁴ Bazı yabancı tacirlerin on yıldır Çin'de yaşamakta olduğu söyleniyordu.

Yabancı tacirlerin bu yerleşim bölgesine Fanfang semti deniyordu. "Fanfang" terimi ilk kez imparator Tang Wenzong'un (827-835 yılları) hükümdarlığı döneminde *Fang Qianli* tarafından yazılmış olan *Tao Huang Za Lu* adlı kitapta görülmüştü. Örneğin, "Guangzhou'daki Fanfang'ı ziyaret ettiğim zaman pekmez, misk geyiği, balık vb. dahil yiyeceğin bol olduğunu gördüm."²⁵

Tang Hanedanlığı döneminde Guangzhou'daki Fanfang bugünkü Guangzhou'nun Guangta Caddesi'nde bulunuyordu. Tang Hanedanlığı Hukuku kitabına göre "eğer

23 South China Maritime Silk Road Heritage Atlas (Güney Çin Deniz İpek Yolu Tarihi Mirası Atlası), s. 35-36.

24 The Introduction of the Lingnan Region (Lingnan Bölgesinin Tanıtımı), Cilt 5, Zhang Wangzhi, Repair of the Temple of God in the South Sea (Güney Denizi'ndeki Tanrı Tapınağı'nın Tamiri).

25 Merits and Drawbacks of the Provinces and Counties in China (Çin'deki Eyalet ve İllerin Değerleri ve Eksiklikleri), Cilt 140.

yabancı kişilerin kendi aralarında anlaşmazlıklar olursa, bu anlaşmazlıkları kendi yasalarına göre çözebilirler, ancak eğer yabancı kişilerle anlaşmazlıklar olursa, Çin yasalarına uymaları gerekir.”²⁶ Yabancıların karıştığı bu gibi durumlarda, Tang yönetimi siviller arasındaki anlaşmazlıklarla uğraşması için bazı yabancı kişileri bakan olarak atamıştı ve bu bakanlar bir dereceye kadar bağımsızlığa sahip olabiliyordu. Bu tür bakanlara “Fan Zhang” deniyordu ve bundan ilk kez M.S. 806-820 dönemini anlatan Li Zhao söz etmiş ve şöyle yazmıştı: “Fan Zhang ticaret ve yabancıların Çin’i ziyareti gibi yabancılarla ilgili tüm işleri yönetir ve Fan Zhan Tang Hanedanlığı döneminde düzenin koruyucusu olmuştur.”²⁷

Eğer Çin’de yaşayan yabancılar tacirler ölürse, ölenlerin akrabaları miras için başvurana kadar mirasları üç ay süreye kadar Tang Hanedanlığı’nın memurları tarafından yönetiliyordu. Üç aydan sonra, herhangi bir kişi tarafından talep edilmeyen mirasa el konuluyordu. Ancak uzaktaki bir aile için üç ay yeterli bir süre olmadığı için miras talep etme süresi daha da uzatılmıştı. Ayrıca, Çin’de yaşayıp ticaret yapan birçok insan Çinlilerle evlenip bir aile oluşturmuştu.”²⁸

Tang Hanedanlığı döneminin sonunda, Guangzhou sakinleri arasında yabancıların büyük bir oranda olması nedeniyle uluslararası metropol bir kent haline gelmişti. Dashi ülkesinden bir coğrafyacı şöyle yazmıştı: “120.000 yabancı tacir ve 200.000 Müslüman vardı.”²⁹

Huang Cao isyancı birliklerini Guangzhou’daki yabancılar saldırmaya yönlendirince, isyancı birlikler yabancılardan on binlerce kişiyi öldürmüşlerdi. Ne var ki, deniz aşırı ticaretin gelişmesi ve Çin ile yabancı ülkeler arasında artan ilişkiler sayesinde yabancıların yaşadıkları yerler çabucak toparlanmıştı. Song Hanedanlığı döneminde, Gungzhou’da hala çok sayıda yabancı kişi oturuyordu. *Fang Xingru* tarafından yazılmış olan *Güney Çin Denizi’nin Yüzlerce Şiirleri*’nden birinde şundan bahsediliyordu: “Guangzhou’da yabancı insanlara ait çok sayıda mezar vardır.” Dolayısıyla, yabancı tacirlerin sayısının büyük olduğu ve burada kuşaklar boyu yaşadıkları sonucunu çıkartabiliriz. Çoğu Batı Asyalı Müslümanlardı çünkü mezarlarında, Kutsal Mekk’e’ye gitmek istediklerini gösteren bir şekilde, başları ve ayakları Güney ve Kuzeye doğruydu, ayrıca yüzleri batıya dönüktü.

26 The Law of the Tang Dynasty (Tang Hanedanlığı Hukuku), Cilt 6.

27 Ping Zhou Ke Tan, Cilt 2 M.S. 1111 ila 1117 arası. Zhu Yu, Pingzhou Ketan (Pingzhou Sofra Sohbetleri) kitabını yazdı, bu kitap M.S. 1119’da yayımlandı. Bu kitap Çin’deki o zamanın pek çok çeşitli denizcilik konularını ve meselelerini kapsıyordu.

28 The History of Old Tang Dynasty - Lu Jun Biography (Eski Tang Hanedanlığı Tarihi-Lu Jun Biyografisi).

29 Çin ve Hindistan’ın Tanıtımı, Zhong Hua Book Company (Zhong Hua Kitap Şirketi), s. 96, 1983. Vebkz. A.g.e., s. 140, Golden Prairie (Altın Bozkır).

(III) Haraca Dayalı Ticaret ve Denizaşırı Ticaret Sistemleri

Çin ile yabancı ülkeler arasındaki eski ticari ilişkiler sürecinde haraca dayalı ticaret bu sürecin en dikkate değer kısmıydı. Söz konusu “baç” aslında bugünkü resmi takasa karşılık geliyordu. Çok uzun bir zaman önce, eski Çin ekonomisi çevredeki ülkelerden açıkça daha gelişmişti ve komşu hükümdarlar ve insanlar Çin mallarını beğeniyorlardı. Bu nedenle, Çin'in iyi mallarını temin etmek isteyen bazı hükümdarlar, hatta bazı kendi hesabına çalışan tacirler sık sık boncuklar, fildişi, gergedan boynuzu ve değerli taşlar gibi kendi yerel değerli nesnelerini Çin'e bağ vasıtasıyla sokmuşlar ve daha sonra Çin mallarına erişme hakkını almışlardı. Çinli hükümdarlar ülkelerinin cömertliğini, zenginliğini ve gücünü göstermek için çoğu zaman onlara daha değerli mallar veriyorlardı. Bu aslında eşitsiz bir alışverişti. Mali harcamalara hakim olabilmek için birbirini izleyen hanedanlıklarda haraca dayalı ticaretin hedefleri üzerinde katı kısıtlamalar vardı, bu yüzden her ülke Çin ile haraca dayalı ticaret yapamıyordu. Tang Hanedanlığı döneminde haraca dayalı alışverişin katı prosedürleri şöyleydi: birincisi, yabancı gemiler Çin limanına girdikten sonra malların kontrol edilmesi ve kaydedilmesi zorunluydu. İkincisi, imparatoru ziyaret edebilmeleri için bir başkan ve iki kişi seçiyorlardı ve başlar görevlendirilmiş kurulun memurlarına veriliyordu. Üçüncüsü, bağ olarak verilen malların değerine göre kurul onlara belli Çin malları hibe ediyordu ve onlara bazı hediyeler sunuluyordu.³⁰

Denizaşırı ticarete olan değişikliklere uyum sağlamak için Tang Hanedanlığı (661 yılı) yabancı ticari eşyaları ve dış ticareti yönetmek için Guangzhou'da Shi Bo denilen doğrudan imparatorluk sarayına bağlı yeni bir makam kurmaya başladı. Bu denizaşırı ticareti ve gümrük vergi sistemini düzene sokmak için Çin tarafından atılan ilk adımdı. Denizaşırı ticaret sisteminin oluşturulma nedeni esas olarak haraca dayalı ticarete büyük küçülme nedeniyle ekonomik bunalıma giren Tang Hanedanlığı'ndaki ayaklanmaydı. Bu sistemin ana unsuru satış tekeli sistemiydi. Devlet ulusal geliri arttırmak amacıyla Çin'e mal getiren yabancı gemiler için vergiler koymuştu.

Bu vergiler “Bojiao” vergisini de içeriyordu. Han Yu şunu söylemişti: “yabancı gemiler limanda durduğu zaman 'Bojiao vergisi' veya 'Xiaddian vergisi' denilen limanda bekleme vergisi ödemeleri gerekir.”³¹ Satış tekelinin anlamı sarayın olağanüstü kazanç elde etmek için ithal edilen mallardan bazılarını tekelleştirmiş olmasıydı. Tang Yönetimi denizaşırı ticareti canlandırmak için vergileri azaltmanın önemini anlamıştı. İmparator Tang Wenzong'un hükümdarlık döneminde (834'te) yönetim şöyle bir politikanın duyurusunu yapmıştı: “yabancı tacirlerle ilgili vergiler

30 The New History of the Tang Dynasty: The Official History Records (Tang Hanedanlığı'nın Yeni Tarihi-Resmi Tarihi Kayıtlar)

31 Bayan Changli'nin Şiiri, Cilt 33, The Epitaph of the Official Kong Fu (Resmi Görevli Kong Fu'nun Mezar Kitabesi).

arttırılmayacak ve dış ticaretin gelişmesini teşvik etme hedefiyle yabancı tacirlerin serbestçe alışveriş yapmalarına izin verilecekti. Ayrıca, bazen görevli memurlar yabancı tüccarların şikayetlerini de dinliyorlardı.”³²

Song Hanedanlığı erken dönemlerinde, imparator Tang sistemini devralmış ve çok sayıdaki bölgede, özellikle Guangzhou’da, dış ticareti yönetmek için Shi Bo Shi makamı dahil çeşitli kurumlar oluşturmuştu. *Ping Zhou Ke Tan* adlı kitap Kuzey Song Hanedanlığı’nda (1102-1106) üç bölgenin Shi Bo Shi makamı oluşturduğundan söz etmişti. Diğer iki bölgeyle karşılaştırılırsa Guangzhou gelişmişti ve gelirleri çok daha fazlaydı. İmparator Gangzong’un hükümdarlığı döneminde Song Hanedanlığı’nın bir resmi yetkilisi şöyle demişti: “Shi Bo dairesinin iki çeşit geliri toplam 2 milyon 1000’lik gümüş sikke dizinine ulaşmıştı”.³³

Güney Song Hanedanlığı’nın kurulmasından sonra, çevresindeki ülkelerle olan sertleşmiş ve gergin ilişkiler ve ülke zenginliklerinin yetersizliği nedeniyle deniz aşırı ticarete büyük önem vermişlerdi ve geliri arttırmak için yabancı tacirlerin vergilerini azaltmışlardı. İmparator Gaozong bir keresinde şöyle demişti: “Eğer gerektiği gibi yönettiğimiz takdirde Shi Bo’nun kazançları şahane.”³⁴

Bu tür düşünceler tarafından yönlendirilen Güney Song Hanedanlığı’ndaki deniz aşırı ticaret çok gelişme göstermişti.

III.III. Denizcilikteki İlerlemeler

2. yüzyılın sonlarında Doğu Han Hanedanlığı’nın sona ermesinden 1270’lerdeki Yuan Hanedanlığı dönemindeki yeniden birleşmeye kadar geçen 1200 yıllık sürede Çin tarihi birkaç kez parçalanma ile karşılaşmıştı. Böyle durumlarda Doğu ile Batı’nın ticaret ve iktisadi faaliyetlerini birleştiren karayolu ulaşımı kapanmıştı ve Çin’in deniz aşırı ticareti hızla ve sürekli olarak gelişmişti. Çin İran Körfezi’nde ve Akdeniz bölgesinde yaşayan insanlarla alışveriş etmek için giderek artan bir biçimde deniz taşımacılığına bel bağlamaya başlamıştı. İşte bu dönemlerde denizcilik büyük ölçüde gelişmişti.

(I) Yön Bulma (Navigasyon) Teknikleri

Tang ve Song Hanedanlıkları döneminde Çin’in kullandığı deniz yön bulma teknikleri diğer dünya ülkelerine kıyasla daha ileri düzeydeydi. Geleneksel yön bulma tekniklerine ek olarak deniz aşırı ülkeler coğrafyası, coğrafi yön bulma, astronomik

32 Quan Tang wen, Cilt 75, M.S. 834’teki Ji Yu De Yin. (Tang’ın tüm düzyazıları son Qin dönemi eseri Quan Tang wen’de toplanmıştı.)

33 The Main Events Related to the Song Dynasty. Officials (Song Hanedanlığı ve Yetkilileriyle İlgili Başlıca Olaylar).

34 The Main Events Related to the Song Dynasty. Officials (Song Hanedanlığı ve Yetkilileriyle İlgili Başlıca Olaylar).

yön belirleyici yıldız ve gemi kullanma tekniği, ölçme yöntemleri olarak göksel gönyeleri kullanan okyanus astronomisi konum belirleme tekniğinin ortaya çıkışı ve her türlü hava koşullarında çalışan manyetik pusula ile yön bulma gibi teknikler bu dönemdeki gelişmiş Çin yön bulma tekniklerinin temel simgeleri idi ve bunlar ayrıca Çin yön bulma tekniğinin ileri düzeyde ve dünyadaki diğer ülkelerin ilerisinde olmasını sağlayan en önemli maddi temeldi. Pusula geminin yönünü belirlemek için kullanılabilirdi ve astroloji ile geminin bulunduğu enlem belirlenebiliirdi, böylece bu iki tekniğin birlikte kullanılması ile uçsuz bucaksız denizlerde geminin konumu ve gideceği yön belirlenebiliyordu.

I. Astronomik Konum Belirleme Tekniği (Yıldızlar aracılığı ile yol alma)

Astronomik yön bulmanın ortaya çıkışı pusulaya dayalı yön bulmadan önce olmuştur. Pusulanın icadından sonra bile yıldızlar aracılığı ile yol alma yön bulma hala açık deniz ulaşımında kullanılan en önemli yöntemlerden biriydi, bu iki yöntem çoğu zaman birlikte kullanılıyordu. Doğu Asya'nın kıyı çizgisinin temelde kuzeyden güneye doğru uzanması eski Doğu Asya denizcilerinin denizde yol almasında astronomi destekli yön bulmanın kolaylıkla rol üstlenmesini desteklemişti. Çin gemileri kıyıda veya açık denizde genellikle kuzey-güney doğrultusunda yol alıyorlardı ve astronomi destekli yön bulma esas olarak Kuzey Yıldızı'na dayalıydı. Jin Hanedanlığı'ndan *Ge Hon yazdığı Bao Pu Zi Wai Pian* adlı kitapta şöyle diyor: "Kuzey Yıldızı ile pusula denizlerde gemilerin yol alması için yaşamsal öneme sahiptir."

Gemiler Güneydoğu Asya denizlerinde ve Hint Okyanusu'nda yol aldıklarında konumu ve yönü belirlemek için sadece Kuzey Yıldızı'na bel bağlamak zorunda olacak kadar kıyıda uzakta oluyorlardı çünkü coğrafi koşullar önemli ölçüde değişebiliyor ve kıyı çizgisine güvenmek neredeyse imkansız oluyordu. Örneğin, Hindicın Yarımadası ve Malay Yarımadası Siyam Körfezi ile, Malay Yarımadası ve Hindistan Bengal Körfezi ile, Hindistan ve Doğu Afrika da Umman Denizi ile ayrılıyorlardı. Qin öncesi (M.Ö. 221) çağdan itibaren Güneydoğu Asya'da ve Hint Okyanusu'nda geleneksel deniz yolu Güneydoğu Asya alt kıtasının ve Güney Asya alt kıtasının dolambaçlı kıyı boyları olmuştur. Daha güvenli olmasına rağmen seferler daha uzun sürüyordu.

Yön bulma tekniğinin gelişmesi gemilerin kıyı boyunca yol alma zorunda olmalarını mümkün kılıyordu. Gemiler okyanusun ortasından yol almaya başlamıştı. Kıyıda uzakta olmaları halinde geleneksel fizyografik konum belirleme yöntemi hiçbir işe yaramıyordu ve geminin bulunduğu yeri ve yönünü hesap etmek için yeni bir rota hesaplama yöntemine ihtiyaç duyuluyordu. Astronomik yön bulmanın ortaya çıkışı ve gelişmesi bu talebi karşılamak içindi. Fa Xian adındaki astronomik

yön bulma konusunda uzman bir keşiş bir zamanlar Hindistan ve Sri Lanka'ya karadan gitmiş ve daha sonra deniz yoluyla geri dönmüştü. Seyahat günlüğünde bindiği geminin Sri Lanka'dan doğrudan doğruya doğru Sumatra'ya yelken açtığını belirterek şöyle yazmıştı: "Deniz uçsuz bucaksızdır, gemiler güneşin, ayın ve yıldızların konumunu gözlemleyerek yol alır." Yani, Güney Hanedanlıklarında, Hint Okyanusu'nun ortasından yol alan tekneler deniz seferleri tarihinde çığır açıcı büyük bir buluş olan astronomik konum belirleme tekniğine hakimdiler.

Tang Hanedanlığı döneminde astronomik konum belirleme tekniğindeki gelişmeler iki bölgedeki Kuzey Yıldızı'nın yükseklik farkını kullanarak kuzey-güney mesafe farklılıklarını belirleyen jeodezik ölçüme odaklanmıştı. Ünlü astronom Seng Yi Xing (asıl adı Zhang Sui idi, 673-727 yılları arasında yaşamıştı), Çin'in bir ucundan diğer ucuna enlemler arasındaki mesafeleri ölçmek için bazı kişilerin Tang Hanedanlığı'nın toprakları üzerinde geniş kapsamlı jeodezik çalışmalar yapmalarına önderlik etmişti. Seng Yi Xing ayrıca Kuzey Yıldızı ile ufuk arasındaki yüksekliği ölçmek için basit bir alet yapmıştı. Yıldız hareketlerini veya gökyüzü düzlemi üzerindeki yıldızların daha uzaktaki yıldızlara göre görünürdeki hareketlerini doğru olarak betimleyen ilk kişiydi. Meridyen çizgisinin uzunluğunu başarılı bir biçimde ölçen ilk kişiydi: meridyen üzerindeki bir derecenin uzunluğunu ilk kez o tahmin etmişti. Yi Xing bunu 351,27 li veya 129,22 kilometre olarak ölçmüştü.³⁵

Çağdaş astronomik jeodezik değer olan 111,2 km ile karşılaştırıldığında kuşkusuz bir yanlış vardı ancak onun yapmış olduğu bu hesaplama bir zamanlar deniz ulaştırmasında önemli bir rol oynamıştı.

1973'te, Fujian, Quanzhou'da Song Hanedanlığı'ndan kalan bir ticaret gemisinin enkazı toprak altından çıkarılmıştı. Geminin ana yükü sığla tahtasıydı; geminin 13 bölümünün 12'sinden yaklaşık 2.400 kg tahta çıkmıştı. Gemi 13 hücreli olan 12 bölme bölünmüştü.

Ayrıca küçük miktarlarda çeşitli değerli ticari eşya vardı: beş "Çin litresi" (sheng) kara biber, amber (kimyasal test sonuçlarına göre Somali'den gelmiş olması gerekir), 6,3 gram akgünlük (muhtemelen Arap ülkelerinden), yaklaşık 4 kilogram cıva, küçük miktar "ejderha kanı" ve kantaşi ve bir kaplumbağa kabuğu.

Quanzhou Gemisi veya Quanzhou gemi enkazı Fujian Eyaleti'deki Quanzhou kentinin yakınlarında batan, açık denize çıkmaya elverişli bir 13. yüzyıl Çin'e özgü tabanı düz yelkenliydi. Bu yelkenli Çin'deki en önemli arkeolojik bulgulardan biridir ve Song dönemi Çin'in gemi yapımı teknikleri ve dönemin uluslararası deniz ticareti ile ilgili önemli bir somut kanıttır.

Ayrıca, aynı zamanda uzunluğu 20,7 cm ve eni 2,3 cm olan bir bambu cetvel de bulunmuştu. Cetvelin ilk yarısı üzerinde ölçek taksimatları vardı ve 2,6 cm'lik her

35 The New History of the Tang Dynasty · Astronomy Annals (Tang Hanedanlığı'nın Yeni Tarihi-Astronomik Olay Kayıtları)

ölçek taksimatı beşe bölünmüştü. Muhtemelen, ölçüm yapan kişi gökteki yıldızların yüksekliğini ölçmek için cetvelin ölçek taksimatı bulunmayan ikinci yarımından tutuyordu. Uzaklığı ölçerken, ölçümü yapan kişi kollarını gerdirmek, cetveli dikey tutmak, cetvelin alt ucunu deniz suyuna teğet yapmak zorundaydı ve daha sonra cetvel ile ölçülen cisim arasındaki kesişme değerine bakıyordu. Kuzey Yıldızı'nın konumunu ölçme gibi gökyüzü cisimlerinin ölçümü için bu cetveli kullanmak çok kolaydı, bu cetvel ile belirlenen değere göre okyanusta yol alan bir geminin bulunduğu coğrafi enlem belirlenebiliyordu.

II. Pusula

Astronomi bilgisine dayanarak yön bulmanın püf noktası güneş ve ayı gözlemek ve geminin bulunduğu enlemi/boylamı ve yönünü belirlemek amacıyla yıldızın yüksekliğini belirlemektir. Ne var ki, astronomi bilgisine dayanarak yön bulma havanın durumundan etkileniyordu, örneğin, eğer hava yağınurluysa, ayın yönüne ve yıldızın yüksekliğine göre geminin konumunu belirlenemiyordu. Pusulanın icadı ve kullanımı sayesinde yön bulma artık hava durumuna bağlı olmaktan kurtulmuştu. Dünya denizcilik tarihinde pusula büyük bir buluştu.

Pusula ilk başta coğrafi özelliklerin işaretlerini belirlemek için icat edilmişti ve 11. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştı. Pusuladan ilk kez Xiang Mu tarafından 1041'de yazılmış olan *Ying Yuan Zong Lu (Coğrafi Özelliklerin İşaretlerini Tanıtım kitabı)* adlı bir kitapta söz edildiği biliniyordu. Kitap eğer yönü tahmin etmek istiyorsanız pusulanın manyetik sapmasını kullanmanızın gerekli olduğundan söz ediyordu. Bu manyetik sapmanın insanlar tarafından daha önce de kullanılmakta olduğunu dolayısıyla pusulanın bundan çok önce icat edildiğini gösteriyordu.

Meng Xi Bi Tan (Song Hanedanlığı döneminde Shen Kuo tarafından yazılmış olan ansiklopedi) göre, bir pusulayı yerleştirmenin 4 şekli vardır: "(1) manyetik iğne suyun yüzeyinde duran bir fitilin üzerine konur, (2) manyetik iğne bir çivinin üzerine yerleştirilir, (3) manyetik iğne kaseinin ağız kısmına yatırılır, (4) manyetik iğne ince bir iplikle ortasından bağlanır ve rüzgarsız bir yere asılır." Ayrıca, Zeng Gongling tarafından yazılmış olan Wu Jin Zong Yao adlı bir kitap da (Song Hanedanlığı döneminde yapılmış resmi bir askeri çalışma) manyetize edilmiş olan ince bir demirden yapılmış balık şeklindeki bir yön gösterici balığı belgelemişti. Suda yüzen bu yön gösterici balık kuzey-güney yönünü gösterebiliyordu. Güney Song Hanedanlığı döneminde, *Shi Lin Guang Ji** adlı kitapta Chen Yuan Liang da tahtadan yapılmış başka bir çeşit yön gösterici balığı anlatmıştı. İlk önce tahta balık şeklinde oyuluyor ve daha sonra tahta gövdenin için bir mıknatıs yerleştirilip suyun içinde yüzmeye bırakılıyordu.³⁶

36 An encyclopedia of Ancient Chinese Folk Studies (Eski Çin Halkı Araştırmalar Ansiklopedisi), Cilt. 10.

11. yüzyılın ikinci yarısında, pusula bir deniz yön bulma cihazı haline gelmişti. Ping Zhou Ke Tan (Song Hanedanlığı döneminde *Ticari İşler, Teknoloji, Gümrük vb. dahil Çeşitli Gelişmelerin Tanıtılması* adlı kitabı yazar *Zhu Yu* şöyle demişti: “Ben ve babam birlikte 1098’den 1102 yılına kadar Guangzhu’da bulunduk. Guangzhou’daki denizcilik faaliyetlerini gözlemlediğimizde gemilerin kaptanlarının seyir halindeyken yönü belirlemek için gündüz vakti güneşe ve gece vakti ise aya bağlı olduklarını gördük. Ancak, eğer hava kötüyse, kaptanlar pusulaya bel bağlıyorlardı.”

1124’te *Xu Jing* bir kitap yazmıştı, kitabın adı şöyleydi: *Xuan He Feng Shi Gao Li Tu Jing* (*Gaoli Hanedanlığı’nın Durumu ile ilgili Bir Tanıtım Kitabı*). Yazar *Zhu Yu*’nun kitabındaki olguların aynısını anlatmıştı. Ancak, yüzen su pusulası denilen o zamanki pusula deniz yüzeyinde yüzebiliyordu. Bu pusula Song Hanedanlığı döneminde tecrübeli kişiler tarafından yön bulma için kullanılıyordu.

Pusula ile yön bulma tekniği yabancı ülkelere hızla yayılmış ve yabancı denizciler tarafından öğrenilmişti. Song Hanedanlığı döneminde bu gelişmiş teknik Avrupa’ya yayılmıştı. Needham’ın yaptığı araştırmaya göre, Avrupa’da pusulayla ilgili en eski kayıt 1190’da İngiliz Alexander Neckam (1157-1217) tarafından yapılmıştı.

Araplar pusula kullanmaya Avrupa ülkelerinden daha önce başlamıştı, ancak Araplarda pusulanın kullanılmasıyla ilgili yazılı kayıtlar Avrupa’dan daha sonraydı. Avrupalılar pusula kullanmayı Dashi (Arap) buluşlarının yardımıyla öğrenmişlerdi. Dashi (Arap) ülkesinden maden bilimci *Baylak al-Qibajaqi* tarafından 1282 yılında yazılmış olan *Değerli Taş Bilgisine ilişkin Tacirler için Hazine Kitabı* (*Kitab kanz al-tijar fı mar’ifat al-ahjar – Book of Treasure for Merchants Concerning the Knowledge of Precious Stones*) adlı bir kitapta al-Qibajaqi Terry’den İskenderiye kentine deniz yolculuğu yapmış olduğunu anlatmıştı. Yolculuğu sırasında tayfaların yönü belirlemek için su üzerinde yüzen tahta parçası veya kamış üzerine yerleştirilmiş mıknatıslı iğne kullandıklarını görmüştü. Bu Dashi (Arap) denizcilerinin de Çin pusulası ile yakından ilgisi olan su üzerinde yüzen pusula kullandıklarını gösteriyordu. Ayrıca, yukarıdaki kitap Hint Okyanusu’nda yol alan gemilerin de güney ve kuzey yönlerini belirlemek için su üzerinde yüzen balık şeklindeki mıknatısa güvendiklerinden söz etmişti. Bu kılavuz balığın da *Wu Jing Zong Yao* adlı kitapta bahsi geçen Çin’in kılavuz balığı ile bir ilgisi olmalıydı.

Pusulanın Avrupa’ya girişinden sonra, aygıt yapım yöntemi geliştirilmiş ve pusula iğnesi için sabit bir taşıma noktası olan yeni bir pusula icat edilmişti. Bu yeni pusulaya kara pusulası deniyordu çünkü suda yüzdürülmesi gerekmiyordu ve karada kullanılabilirdi. Portekizliler Japonya’ya 16. yüzyılın ilk yarısında ulaşmışlardı ve Japon denizciler bu kara pusulasını kendi ülkelerine tanıtmışlardı. Ming Hanedanlığı’nda *Li Yuheng* tarafından yazılmış olan *Tui Peng Wu Yu* (*Geleneksel Çin Tıbbına Giriş*) kitapta şöyle demişti: “Çin suda yüzen pusula kullanmaktaydı,

fakat daha sonra yüzyılın ikinci yarısında Japonlar Çin'in güneydoğu kıyılarını işgal edince, Japonların kara pusulası kullandıklarını gördük." O zamanda itibaren, Çin'de geleneksel deniz pusulasının yerini giderek kara pusulası almıştı.

Ünlü İngiliz bilim insanı *Dr. Joseph Needham*, *Çin Bilim ve Teknoloji Tarihi* adlı yapıtının 29.bölümünde pusulanın icadını çok önemli olarak değerlendirmişti. Pusulanın kullanılması yön bulma tekniğinde büyük bir değişimdi, denizciliğin başlangıç çağının sona erişini ve yeni denizcilik çağının başlangıcını temsil ediyordu. Pusulaya hakim olunduktan sonra okyanus insanlar için artık aşılabilir bir engel olmaktan çıkmıştı.

Song Hanedanlığı döneminde yaşamış olan *Zhou Qufei* yazmış olduğu *Ling Dai Da* (*Song Hanedanlığı'nda yapılmış olan bir coğrafya çalışması*) isimli kitabında Dashi ülkesiyle ilgili rapora göre, gemiler kış ortasında Guangzhou'dan kuzey rüzgarı ile yola çıktığı takdirde Lanli'ye (Pulau Sumatera'nın yani Sumatra Adası'nın kuzeybatısındaki Bandazia'yı ifade etmektedir) 40 günde varabileceğini söylemiştir. Gemiler kuzeydoğu rüzgarının yaklaşmasıyla yola çıkmaya hazırlanırlar ve daha sonra bir kez daha yola çıkıp Maboli'ye (Umman Sultanlığı, Dofar'ın merkezi olan Salalah'ın doğusundaki Mirbat'ı ifade eder) ulaşırlardı. Yani, Güney Çin'den Arap Yarımadası'nın güney ucuna kadar 2.500 deniz mili tutan böylesine uzun yolculuğu başarabilen gemiler bunu mıknaatıslı pusulanın ve astronomik konum belirlemenin kullanıldığı denizcilik yöntemi ile mümkün kılmışlardı.

III. Matematikteki İlerleme

Tang Hanedanlığı döneminde denizcilik kılavuzluğu bilgisi ortaya çıkmış ve gelişmişti. Tang Hanedanlığı'nın başbakanlarından biri olan Jia Dian şöyle demişti: "Asya gemileri Batı Pasifik'ten Kuzey Hint Okyanusu'na kadar kısmen belirlenmiş rotaları çoktan kabul etmişlerdir ve ayrıca denizciler ana rotalara daha vakıflar ve bu rotalar hakkında daha doğru bilgilere sahipler."

Coğrafi yön bulmanın püf noktası rota boyunca coğrafi koordinatları doğru bir şekilde belirlemektir. Matematikteki ilerlemenin yanı sıra rotacıların Pisagor Teoremi ve benzerliklerin oransal ilişkileri gibi bazı matematiksel ilkeleri kullanarak karada ölçüm yapabilmeleri özellikle kayda değerdi. Bu bilimsel ilerleme kıyı haritacılığında hızlı gelişmelere yol açmıştı. Tang Hanedanlığı'nın matematikçilerinden biri olan *Li Chunfeng*, *Hai Dao Suan Jing* adlı bir kitap (*Çin'deki en eski matematik kitabı*) yazmıştı. Bu kitap eski insanların Wanghai Adası'ndan astronomik cetvele göre uzaklığı ölçmesine yardımcı olan kitaptı. (Astronomik cetvel güneş, ay ve diğer yıldızların hareketlerinin hesaplanmasını kolaylaştırmak için icat edilmiş eski bir takvimdi.) Bu Çin denizcilerinin Tang Hanedanlığı döneminde önemli gelişmeler gerçekleştirmiş olduklarını açıkça ispat etmektedir.

Güney Song Hanedanlığı döneminde, Zhou Qufei bir keresinde yönlerini belirledikleri zaman coğrafi özellikleri kullandıklarında kapitanların durumunu şöyle anlatmıştı: “gemi kapitanları kıyıdaki adaları ve karadaki yükselen tepeleri coğrafi yer belirleme işareti olarak kullanırlar. Denizin içinde bir dağ olduğu zaman onu tanımlamaya ve bu dağın konumunu bulmaya çalışırlar. Yola çıkmadan önce, kapitanların hem geminin ne zaman nereye varacağına hem de istikamet değişikliğine dair kabaca bir fikri vardır. Gemi rüzgardan önce yola çıktığı takdirde, geminin yeni bir istikamete girme zamanı olmasa bile, gemiciler de daha önceden belirlenmiş coğrafi işaretleri gördükleri zaman kesinlikle yön değiştirirlerdi.”³⁷

Yukarıda söz konusu edilen açıklama eski Çinli denizcilerin daha önceki birçok kuşaktan sayısız deneyimi miras olarak almış olduklarını gösterir. Bu deneyim tecrübeli kapitanlar tarafından sözlü olarak aktarılmıştı. Uzun yolda, coğrafi işaretler ve değişen rotanın istikameti farklı olduğu için kapitanların küçük bir dikkatsizliği çok sayıda trajedilere yol açan değerlendirme hatalarına ve geminin rotasında sapmalara neden olmuştu. Bu yüzden yol üstündeki yerlerin adını bilen kişiler rotayı ve yol üstündeki işaretleri kaydetmeliydi. Bu durumda denizcilik kılavuzları ve haritaları ortaya çıkmıştı.

Çin denizcilik haritaları en azından Song Hanedanlığı döneminde ortaya çıkmıştı. 1003 yılında Kuzey Song Hanedanlığı imparatoru Xianfeng’in hükümdarlığı zamanında, Guangzhou yargıcı bir keresinde imparatorluk sarayına denizasırlı ülkeler haritası teslim etmişti.³⁸

Kuzey Han Hanedanlığı imparatoru Xuanhe’nin hükümdarlık döneminin 5. yılında (1123), Xu Jing Gaoli ülkesini ziyaret ettiği zaman Gaoli’ye giden deniz rotasını açıklayan bir harita çizmişti.³⁹

“Yabancı Ülkelerin Tanıtımı” kitabının yazarı olan Zhao Rushi, kitabının önsözünde şundan söz etmişti: “yabancı haritaları incelediğimde, Güney Çin Denizi’ndeki adaların yerlerini doğru bir şekilde belirleyebiliyorum.”⁴⁰

Bu haritanın denizcilik haritası olduğu görülebilir. Ne yazık ki, bu eski haritaların çoğu muhafaza edilememiştir.

37 Bkz. Yazar Zhou Qufei, kitap adı Ling Wai Dai Da (Ling Wai Dai Da farklı adlarla tercüme edilmiştir: Dağların ötesindeki Bölgelerden Örnek Yanıtlar, Geçidin ötesindeki Topraklardan [Meraklı Soruları] Yanıtlama Notları.)

38 Zizhi Tong Jian’ın Devamı, Cilt 54. Zizhi Tongjian (Çince: 資治通鑑; gerçek anlamıyla: “Yönetişime Yardımcı Kapsamlı Ayna [Comprehensive Mirror in Aid of Governance]”) Çin tarih yazımında öncü bir referans eserdir, 1084’te kronik biçiminde yayımlanmıştır. 1065’te Song İmparatoru Yingzong büyük tarihçi Sima Guang’a (1019-1086) Çin’in evrensel bir tarih derleme eserini gerçekleştirmek için baş asistanlar Liu Shu, Liu Ban ve Fan Zuyu gibi diğer bilim insanlarına önderlik etmesini emretmişti.

39 The Map of Xuanhe visiting the Gaoli (Xuanhe’nin Gaoli’yi Ziyaretinin Haritası), Cilt 34

40 Feng Chengjun: The Annotation of the Introduction of the Foreign Countries (Yabancı Ülkelerin Tanıtımının Açıklama Notu), Zhonghua Book Company, s. 5, 1956.

(II) Yabancı Gemiler ve Çin Gemileri

I. Güney Çin Denizi'ndeki Yabancı Gemiler

O zamanlar, Çin'in güneydoğu kıyıları, Güneydoğu Asya ve Hindistan Okyanusu arasında sefer yapan gemiler yabancı gemiler ve Çin gemileri idi. Bin bir türlü yabancı gemi değişik ülkelerden gelmişti, örneğin, *Yuan Kai Doğuyu Ziyaret Eden Jianzhen Keşifinin Otobiyografisi* adlı kitapta Tang Hanedanlığı döneminde Gungzhou'da İnci Irmağı'nda (Pearl River) demirlemiş Brahman gemisi (Güney Asya gemisi), Kunlun gemisi (Güneydoğu Asya gemisi) ve İran gemisinden (Batı Asya gemisi) söz etmişti. Bu yabancı gemilerin çoğu Güney Çin Denizi'nden gelmişti ve ayrıca "Güney Çin Denizi Gemileri" olarak da biliniyorlardı. *Tang Hanedanlığı Tarihi'ne Tamamlayıcı Ek (İkinci Yarım Cilt)* kitabında şöyle yazıyordu: "Güney Çin Denizi Gemileri denilen gemiler yabancı gemileri ifade eder ve bu gemiler Annan ve Guangzhou'ya her yıl gelirler."

Brahman gemilerinin arasında "aslan ülkesi gemisi" (Sri Lanka gemisi) denilen bir tür gemi vardı. *Tang Hanedanlığı Tarihi'ne Tamamlayıcı Ek (İkinci Yarım Cilt)* kitabı bu geminin yabancı gemilerin en büyüğü olduğunu söylüyordu. Kunlun gemisi (Güneydoğu Asya gemisi) Güneydoğu Asya ve Hint Okyanusu gemiciliğinde önemli bir rol oynamıştı. Tang Hanedanlığı'ndan Yi Jing Gunagzhou'dan Hindistan'a gitmek için yola çıktığı zaman İran gemisine binmişti.⁴¹

Yi Jing Srivijaya'ya vardığı zaman, bir Srivijaya gemisi ile Luoyu'yu (Malaya'nın güney ucu) ziyaret etmişti, ondan sonra birçok bölgede durmuş ve sonunda Hindistan'a ulaşmıştı. Seyahati esnasında kullandığı gemilerin çoğu Güneydoğu Asya gemileriydi, bu da o günlerde Güneydoğu Asya gemilerinin kalitesinin daha yüksek olduğunu gösteriyordu. Bu nedenle, Wang Fangqing tarafından yazılmış olan Tang Hanedanlığı'nın Yeniden Tanıtımı kitabında şunlar kaydedilmişti: "Guangzhou'daki insanlarla ticaret yapmak için değerli şeylerle dolu çok sayıda Kunlun gemisi var."

Batı Asya gemileri arasında büyük olanlarına "Dashi Dev Gemi" deniyordu, bunların en büyüğü de "Mulanpi" gemisiydi. "Mulanpi"nin eşeslisi Arapça Magrip idi. Bugün, Magrip "Uzakbatı ülkesi" anlamına gelen "Mahelibu" olarak tercüme edilmektedir. *Yabancı Ülkelerin Tanıtımı* kitabı şunları anlatmıştı: "Mulanpi gemisi ticari eşyalar artı yiyecek, şarap ve aletler gibi başka birçok nesnelerle birlikte binlerce insan taşıyabilir."⁴²

41 The Introduction of Monks, Note by Wang Bangwei (Keşiflerin Tanıtımı, Wang Bangwei tarafından şerh koyulmuş), Basım 1988, Zhonghua Book Company (Zhonghua Kitap Şirketi), s. 159, Note 3.

42 The Annotation from the book *The Introduction of the Foreign Countries (Yabancı Ülkelerin Tanıtımı)* kitabından Notlar, ed. 1956, Zhuang Hua Book Company (Zhuang Hua Kitap Şirketi) tarafından yayımlanmıştır, s. 67.

Zhou Qufei bu gemiye Mulanpi gemisi yerine Mulan gemisi diyordu. Bu geminin binlerce insan ve çok miktarda malzeme taşıyabilen Güney Denizi (bugünkü Güneydoğu Asya) gemilerinden daha büyük olduğunu söylemişti. Song Hanedanlığı'nda kıyı kentlerinde yaşayan halk yabancı gemileri sadece geldikleri yere göre değil fakat taşıma kapasitesine göre de adlandırıyordu.

Song Hanedanlığı Tarihi: Ticari Mallar ve Dolaşımdaki Paraların Kayıtları kitabında şunlar anlatılıyordu: “en büyük yabancı gemi 1000 polan (polan yabancı ülkelerde kullanılan ve ton karşılığı gerçek miktarı henüz bilinmeyen bir ağırlık birimidir) taşıyan Duqiang Gemisidir; en büyük ikinci gemi en büyük geminin 1/3'ü kadar yük taşıyabilen Niutou Gemisidir ve ondan sonraki en büyük gemi ikinci en büyük geminin 1/3'ü kadar yük taşıyabilen Sanmu Gemisidir.” Zhou Qufei ayrıca şöyle yazmıştı: Güney Çin Denizi'nde yol alan gemiler on binlerce li gidebilen ve binlerce kişi taşıyabilen yüksek binalara benziyordu. Bundan başka, “Wanhu gemisi denilen” (“wan” on binlerce, “hu” eski Çin'de bir ağırlık ölçüsü birimiydi, 1 hu=60kg) bazı gemilerin taşıma kapasitesi 600 tona ulaşmıştı.

Bu Wanhu gemileri yaklaşık 1000-2000 ton taşıyabiliyordu. Ağaç kerestesinin temel gemi yapımı malzemesi olduğu çağlarda bu muhtemelen en yüksek taşıma kapasiteli en büyük gemiydi. Böylesine çok büyük bir gemiyi tek bir yerin kerestesi ve tahtası ile inşa etmek zordu, çünkü sadece dümenin inidaresi açısından sıradan normal tahta böylesine büyük bir gemi gövdesini taşıyamazdı. Bu yüzden Güney Çin, Guangxi bölgesindeki Qingzhou'da üretilen çok dayanıklı ve kuvvetli rüzgar, şiddetli fırtına ve yağmur gibi kötü havalarda kırılmayan Wulan tahtası denilen özel bir tahta yabancı ülkelerden ithal ediliyordu. Bu tahtanın yerinde ucuz olduğu fakat ithal edildiğinde ilk fiyatının 10 mislisi olacak şekilde fiyatının çok artacağı söyleniyordu.⁴³

Kısacası, büyük gemiler Çin ile yabancı ülkelerin işbirliği ile inşa ediliyordu.

Hint Okyanusu'ndaki gemi yapımı süreci Çin'dekinden çok farklıydı. Tang Hanedanlığı'ndan Liu Xun, Ling Biao Yi Lu isimli kitapta (Lingnan bölgesinin ürünlerini- yiyecek ve gelenek görenekler dahil- tanıtıyordu) o zamanlar, yabancı gemilerin demir çivi olmadan inşa edildiğini, çivi yerine yapıştırıcı çamur olarak zeytin şekeri kullanıldığını söylüyordu. Bu çamurun çok güçlü yapıştırıcı etkisi vardı fakat suyla karşılaştığı zaman boya gibi yapışkan oluyordu. Budist rahip, Hu Lin de Kunlun gemilerinin tahtalarının demir çiviler yerine zeytin şekeri ile yapıştırıldıklarını yazmıştı. Wang Dayuan bu tür gemiden söz etmişti. Bundan başka, Marko Polo da Hint Okyanusu'nda geminin her yerde bulunabileceğinden söz etmişti. Ancak, Wang Dayuan bu geminin zayıflığına dikkat çekip omurgasının zayıf

43 Zhou, Qufei, kitap adı *Ling Wai Dai Da*, Cilt 6 (Ling Wai Dai Da farklı adlarla tercüme edilmiştir: Dağların ötesindeki Bölgelerden Örnek Yanıtlar, Geçidin Ötesindeki Topraklardan (Meraklı Soruları) Yanıtlama Notları.)

olduğunu ve şiddetli rüzgar ve dalgalara dayanamayacağını ve kolayca su sızdırabileceğini söylemişti.⁴⁴

II. Çin Gemileri

Buna karşın, Çin Tang Hanedanlığı'nda Çin gemi yapımında Hint Okyanusu'nun bu ilkel ve derme çatma teknolojisini kullanılmamıştı ve geminin tahta kısımlarını birbirine eklemek için çivi, zıvana ve delik kullanılmaya başlanmıştı. Çin'deki arkeologlar Jiangsu Eyaleti'nin Yangzhou ilindeki Shiqiao Kenti'nin harabelerinde 1960'da ve Jiangsu Eyaleti'nin Rugao ilinde 1973'te ahşap gemiler bulmuşlardı. Bu iki geminin tipleri farklıydı, ancak tahtalar çivi ve zıvana ile birleştirilmişlerdi. Bundan başka, Rugao ilçesinde bulunan gemide ayrıca geminin yanlamasına dayanıklılığını, dalgalara ve batmaya karşı koyma gücünü arttıran 9 su sızdırmaz bölme yapılmıştı. Geminin yanlarına sızdırmayı önlemek için şahin kanadına benzeyen iki yüzen levha yerleştirildiği için "Şahin" denilen başka bir gemi daha vardı. Aslında, yüzen levha bir enine dalgakırandı.

Tang Hanedanlığı döneminde, Çin devasa açık deniz gemileri yapabiliyordu. Hui Lin'in yazmış olduğu *Yi Qie Jing Yin Yi* (Budist Kutsal Metninin Açıklaması) kitabında söylediğine göre "20 zhang (Zhang bir uzunluk ölçüsü birimdir, 1 Zhan = 3,3 metre) uzunluğu olan, 600-700 kişi taşıyan 'Cang gemisi' denilen bir tür gemi vardı." O sıralarda, çok sayıda Arap seyyah Tang Hanedanlığı döneminde Hint Okyanusu'nu yol alan gemileri tarif etmişti: "Fırat ve Dicle Nehirlerinin etkisiyle İran Körfezi'nde çok sayıda sıklık vardır, fakat Çin gemilerinin enleri büyük ve su kesimleri derindir bu yüzden Çin gemileri için körfezi geçmek zordur." Bu nedenle, bir Arap seyyah olan Süleyman İran Körfezi limanlarına giden gemilerin daha çok bölgeye ait küçük gemiler olduğunu söylemişti. Bu gemiler bölgenin ticari mallarını Siraf limanına naklediyorlardı ve daha sonra bu mallar doğuya yelken açan Çin gemilerine aktarılıyordu. O zamanlar, çeşitli ülkelerden gelen gemiler tatlı suyu Güneydoğu Hindistan'daki bir limandan tedarik ediyorlardı; Çin gemileri 1000 Dir Khanlık (Dir Khan bir para birimiydi) su doldururken diğer ülkelere ait gemiler sadece 10-20 dir Khanlık su dolduruyorlardı.⁴⁵

Farklı bölgelerden gelen gemilere farklı vergi oranlarının uygulanmasının dışında, harçlardaki fark açıktı çünkü Çin gemileri diğer ülkelerin gemilerinden daha büyüktü.

Song Hanedanlığı döneminde gemi yapım ustalığında ve teknolojisinde büyük ilerleme olmuştu. Fujian Eyaleti, Quanzhou'da 1974 yılında toprak altında çıkartılan

44 Yi Dao Zhi Lue, Zhonghua Book Company (Zhonghua Kitap Şirketi), s 365-366; Yi Dao Zhi Lue Yuan Hanedanlığı'ndaki Çin ile yabancı ülkeler arasındaki nakliyatı anlatır.

45 Suleiman Travels (Süleyman'ın Seyahatleri), bkz. Mu Genglai, Çince Tercüme, Çin ve Hindistan'ın Tanıtımı, s. 9-10.

gemi kalıntılarına ve Kore, Xinan'da 1976 yılında bulunan Yuan Hanedanlığı gemisine istinaden Song Hanedanlığı döneminde yapılan açık deniz gemilerinin temel özellikleri şöyleydi:

Birincisi, ağır yükleri taşıyabiliyorlardı. *Wu Zimu* tarafından yazılmış olan *Meng Lianglu'nun* (Güney Song Hanedanlığı'nı tanıtan bir kitap) kayıtlarına göre: "büyük gemilerin yükleri 5.000 Liao'ya (1 Liao = 60 kg) kadar ulaşabiliyor ve ayrıca yaklaşık 500-600 kişi taşıyabiliyordu" O zamanlar, orta büyüklükteki bir gemi 1000 ila 3000 liao arasında mal yüklüyor ve iki yüz ila üç yüz kişi taşıyabiliyordu. Aslında, 10 zhang uzunluğunda ve 3 zhang genişliğindeki 2000 liao mal yüklenebilen en yaygın orta büyüklükteki gemiye "Kezhou" gemisi deniyordu. Aynı zamanda, "Shenzou" gemisi denilen ve uzunluğu ile genişliği "Kezhou" gemisinin üç katı olan bir tür gemi de vardı.⁴⁶

"Shenzou" gemisi uzunluk ve genişlik olarak üç kat daha büyüktü, bu nedenle yükleme kapasitesi 20 kat daha fazlaydı. Bu hesaba istinaden, "Shenzou" gemisine 3.000 tona eşdeğer olan 50.000 liaodan daha fazla yük yüklenebilirdi. Çok etkileyici bir gemiydi. Zhou Qufei bir keresinde Güney Çin Denizi'nde yol alan Song Hanedanlığı döneminde yapılmış dev bir gemiyi tarif etmişti: "gemi o kadar büyüktü ki yüzlerce kişi taşıyabilir ve bir yıl yetebilecek bol miktarda yiyecek konabilirdi. Gemilerdeki insanlar domuz yetiştirebilir şarap yapabilirlerdi. Zhou Qufei'in bir zamanlar tarif ettiği dev gemi muhtemelen "Shenzhou" gemisiydi. Bu dev gemi seferleri esnasında büyük dalgalara dayanabilirdi fakat sığ sularda kolayca karaya oturabilirdi."⁴⁷

İkincisi, gemilerin sallanmayı önleyen bir teknesi ve çok yönlü yapısı vardı. Gemi teknesi "çok büyük bir tahta ile iki katlı hale getirilmişti".⁴⁸

Quanzhou'da toprak altından çıkartılan eski gemi incelendiğinde geminin omurgasının iki çam ağacı ile birleştirildiği ortaya çıkmıştı, bu da geminin boylamasına dayanıklılığını arttırmıştı. Geminin teknesi ile omurgası çift levha ile güçlendirilmişti ve yan taraf üç katlı levhalarla takviye edilmişti. Omurgadan yan kaplamaya kadar 14 sıra vardı, ana bileşenler olarak ağaç çivili binmeli birleştirme tekniği kullanılarak 1 ila 10. sıra iki levha ile ve 11 ila 13. sıra üçlü levha ile güçlendirilmişti. Gemi teknesinin iç kısmındaki üst ve alt levhalar ağaç çiviler ile birleştirilmişti. Gemi omurgasının derin ve keskin olması teknenin oldukça bükümlü bir yay oluşturmaya yol açmıştı. Bu durumda, çok katlı levha zanaatkarlığının kullanılmasıyla istenilen malzeme, gemi yapımı işi ve bakımı daha kolay yapılabilirdi, ayrıca

46 Xu Jing, Xuanhe'nin Gaoli'yi Ziyaretinin Haritası, Cilt 34, s. 116-117.

47 Zhou, Qufei, kitap adı *Ling Wui Dai Du*, Cilt 6 (Ling Wai Dai Da farklı adlarla tercüme edilmiştir: *Dağların ötesindeki Bölgelerden Örnek Yanıtlar, Geçidin ötesindeki Topraklardan [Meraklı Soruları] Yanıtlama Notları*.)

48 Xu Jing, Xuanhe'nin Gaoli'yi Ziyaretinin Haritası, Cilt 34, s. 117

güçlendirilmiş yan levha ile ikili ve üçlü gemi teknesi levhası geminin yapısını güçlendirip dalgalara daha dayanıklı olmasını sağlıyor ve uzun yolculukları daha olanaklı kılıyordu.⁴⁹

Quanzhou Körfezi gemilerinde çok sayıda son derece uzun ve büyük çiviler kullanılmıştı ve ayrıca sızmayı ve çivi başlarının paslanmasını önlemek için çatlaklar tung yağı (Çin yağı), kendir lifi ve kireç kullanılarak dolgu yapıp kapatılmıştı. Her ne kadar Doğu Asya'daki Çin'in komşusu olan ülkeler Çin gemi yapımı teknolojisinden çok şey öğrenmiş olsalar da Çin ile aralarında hala gözle görünen bir teknolojik açık vardı. *Xuan Lan Tang Cong Shu Kitabı*'nın Devamı'ndaki (*Ming Hanedanlığı Tarihine Giriş*) kayıtlara göre, Japon gemileri demir çivi kullanılmadan birleştiriliyordu ve Japon marangozlar sızmayı önlemek için çatlaklara dolgu yapmıyorlardı. Kısacası, Çin'de Tang ve Song Hanedanlıkları zamanında gelişen gemi yapımı teknolojisi ahşap gemilerin inşasında bugün hala yaygın bir biçimde kullanılmaktadır- geminin levhalarının zıvanalı geçme ve demir çivilerle güçlendirilmesi ve çatlaklara tung yağı (Çin yağı) ile dolgu yapılması gibi.

Song Hanedanlığı dönemindeki gemi yapımını incelediğimiz zaman, Çin gemilerinin gövde kısımlarında genellikle 10 su geçirmez bölme olduğunu görebiliriz. Quanzhou Körfezi gemileri gemi teknesini 13 su geçirmez bölmeye bölmek için 12 ara duvarı kullanıyordu, bu su geçirmez bölmeler sayesinde, bir veya iki bölme zarar görse bile, gemi yoluna devam edebiliyor ve deniz kazası olayları önlenabiliyordu. Bu 13 kabinli (13 su geçirmez bölmeli) ahşap gemiler günümüzde Fuji'nin kıyı halkı tarafından hala kullanılmaktadır. Uzmanlara göre, böyle 13 kabini olan gemilerin belirli isimleri ve amaçları vardı.⁵⁰

Xuanhe'nin Gaoli'yi Ziyaretinin Haritası adlı kitabında Xu Jingşunları anlatmıştı: "Song Hanedanlığı döneminde yapılan gemilerin gövde kısmı çok amaçlıydı, gövdenin alt tarafı bir jilet gibiydi." Bundan başka, *Song Hui Yao Ji Gao* adlı kitapta Güney Song Hanedanlığı döneminde yapılan gemi gövdelerinin üst tarafının yaklaşık üç zhang eninde (1 zhang = 3,58 m.), omurgalarının ise üç chi (1 chi = 33.33 cm) eninde olduğundan söz edilmişti. Yukarıda bahsedildiği gibi, geç dönem Song Hanedanlığı döneminde yapılmış olan gemiler 1974 yılında Quanzhou'nun doğudaki dış mahallelerinde toprak altından çıkarılan gemiyle aynı özellikleri taşıyordu; bu ortak özellikler şöyle özetlenebilir: eğik omurga, yassı ve daha büyük gövdeyle birlikte elipse benzer bir şekilde geminin eni ile boyu arasındaki oranın küçük olması. Çin gemilerinin V-gövde yapısı sadece dengeyi arttırmamış fakat ayrıca su

49 Fujian Eyaleti, Quanzhou Denizaşırı Seyahat Tarih Müzesi: Song Hanedanlığı Dönemi Gemilerinin Kazıları ve Araştırılması. The Marine Press (Denizcilik Yayınevi), 1987.

50 Bkz. Zhang Jinghui tarafından yazılmış olan makale: *Quanzhou'da Song Hanedanlığı döneminde Gemilerin Yapısının Tarihi Analizi*, The Journal of Xiamen University (Xiamen Üniversitesi Dergisi) (Felsefe ve Sosyal Bilimler baskısı), Sayı, 1977/4.

altında kalan kısmın direncini de arttırmıştı ve bu sayede şiddetli rüzgar ve dalgalarda yol almasını olanaklı kılmıştı. Geminin sallantısını azaltmak amacıyla Song Hanedanı dönemi denizcileri dalgalara karşı koymak için geminin kış tarafının her iki yanına kalın bambu kamışları yerleştirmişlerdi.⁵¹

Yuan Hanedanlığı'nın son zamanlarında Cezayirli bir seyyah olan İbn Batuta Hint Okyanusu'ndaki Çin gemilerini şöyle tarif etmişti: "Çin gemileri küçük boyutlu, orta büyüklükte ve büyük boyutlu gemiler olarak üçe ayrılabilir. Bunların arasında büyük boyutlu gemiler 600 denizci ve 400 muhafız dahil olmak üzere binlerce tayfaya sahip olmaktan gurur duyuyorlardı. Aynı zamanda, bambudan yapılmış 3 ila 12 yelkeni ile önde giden büyük boyutlu gemi kendisinden daha küçük çeşitli boyutlarda gemiler tarafından takip ediliyordu. Büyük boyutlu gemiler sadece Guangzhou ve çevresinde yapılıyordu. Bu tür gemilerin omurgasına dev çivilerle birleştirilmiş üç levha yerleştiriliyordu ve kamaraların bulunduğu bölümün çok sayıda salon ve odaların bulunduğu dört katı vardı. Tayfalar çoğunlukla fiçilerde sebze yetiştiriyorlardı. İki zincirle bağlanmış küreği çok büyüktü ve bu küreği çekmek için küreğin yanında ayakta dikilecek 10 ila 15 kişiye ihtiyaç vardı." Marko Polo da seyahat notlarında bu tür gemilerin ayrıntılı bir tarifini yapmıştı.

(III) Dashi (Arap-İslam) İmparatorluğunun Gemileri

Roma İmparatorluğu ve Sasani Hanedanlığı'nın çöküşünden sonra Dashi İmparatorluğu güçlü bir şekilde yükselişe geçti. Dashi İmparatorluğu kendisini deniz taşımacılığının merkezi yapan Avrupa ile Uzakdoğu arasındaki uygun coğrafi konumu sayesinde güçlenme olanağı bulmuştu. Çin literatürü Çin'in güneydoğu kıyılarında Batı'ya deniz yolculuğu rotalarını kaydederken Dashi İmparatorluğu literatürü kendi ülkelerinden Doğu'ya deniz yolculuğu rotalarının ayrıntılı bir tarifini vermişti.

Dashi İmparatorluğu'nun ilk coğrafyacısı olan *İbn Hurdazbih* (820 veya 825-911 yılları arasında yaşamıştır) *Rotalar ve Dış Ülkeler Kitabı* (846-847) adını verdiği bir eser yazmıştı. Tang Hanedanlığı döneminde yaşamış olan Jia Dan Guangzhou'dan İran Körfezi'ndeki Basra'ya kadar olan rotayı anlatırken İbn Hurdazbih ters yöndeki yani İran Körfezi'ndeki Basra'dan Çin'e kadar olan rotayı Jia Dan'ın kayıtlarıyla ayrıntılı bir şekilde karşılaştırılabilecek şekilde kaydetmişti. İbn Hurdazbih'in kitabına göre Çin'e giden deniz rotaları üç kısma ayrılmıştı:

Basra'dan Çin'e bir rotanın kaydı: Basra-Hulunmus (şimdiki Hürmüz Boğazı)-Samanyolu'nun ağzı-Hindistan Yarımadası'nın (Sri Lanka) batı kıyıları boyunca-Bengal Körfezini Borus (şimdiki Nicobar Adası) istikametinde geçiş-Miluo (Malezya).

Birinci kısım, Molou'nun (bugün Irak'ın Basra kenti olarak bilinir) uç kısmından Xilan'a (bugünkü Sri Lanka'yı ifade eder) kadar gidiş; Basra'dan yelken açan gemi Moluoto Hulumosî'den (bugün Hürmüz Boğazı olarak bilinir) geçerci ve toplam 8 günlük bir deniz yolculuğu ile İran kıyı bölgelerinden Daibul'a ve daha sonra da Milan nehrinin (bugün Sind Nehri veya İndus Nehri olarak bilinir) ağzına varırdı. Bu nehrin ağzı 2 fersah uzunluğundaydı (1 fersah 6,24 kilometreye denktir). Daha sonra, gemi yolculuğuna devam edip 17 günde Mulay'a (bugünkü Malezya) varırdı ve sonra 2 günde Bullin'e (Jia Dan'ın anlatmış olduğu gibi Güney Tianzhu ülkesinin [Hindistan] Daan limanı olarak bilinir) ulaşırdı. En sonunda, geminin Xilan'a varması bir gün sürerdi.

İkinci kısım geminin Bullin'den yola çıkarak 10-15 gün doğuya deniz yolculuğu yapmasıydı. Bu süre içinde, gemi Bengal Körfezi'ni geçip Langabalus'a (bugünkü Nicobar Adaları) ulaşırdı. Gemi doğuya doğru yolculuğuna devam edip 6 günde Kalah'a (bugünkü Malay Yarımadası'ndaki Kedah) varırdı. Daha sonra, Balus'ta (bugün Great Deer Mağarası olarak bilinir) duraklardı, ondan sonra Salahit Boğazı'ndan (Salahit, Endonezya'daki Sunda Boğazı'nda bulunan bir kent) geçerek Yarang'a (Tayland'ın Patani bölgesi) ulaşırdı.

Üçüncü kısımda gemi Sumatra'nın batısının yakınlarındaki Mayd'tan Tiyuma'ya (bugün Malezya, Pahang'ın güneydoğusunda yer almaktadır) doğru yola koyulurdu. Sonra, Qimar'a ulaşmak 5 gün ve Sanf'a ulaşmak 3 gün tutuyordu. En sonunda, gemi Çin'e varırdı. İbn Hurdazbih Kore yarımadasında yer alan ve bol altın bulunan Silla limanından bile söz etmişti.⁵²

Tang Hanedanlığı'nın son dönemlerinde Çin'i ziyaret etmiş bir Arap gezgini olan Süleyman, İran Körfezi'nden Güneydoğu Asya'ya giden deniz rotalarını tarif etmekten başka Muskat'tan Çin'e giden rotayı da tanıtmıştı. Şöyle demişti: "rüz-gardan önce yola çıkan geminin Muskat'tan Kalah'a oradan da Guluo'ya varması bir ay tutar. Daha sonra, 10 günden fazla bir zamanda Tiyuma'ya ve bir 10 gün sonra da Panduranga varır. En sonunda, Sanf'a ulaşmak 10 gün tutar ve yolculuk Zhangai Denizi'nin (bugünkü Güney Çin Denizi) öbür yanındaki Guangzhou'da son bulur."⁵³

52 Hua Tao tarafından yazılan kitaba bakınız: İbn Hurdazbih'in Çin Deniz İpek Yolu Kayıtları ve Onun Arap-İslam Coğrafya Yazınındaki Yeri, Çin ve Deniz İpek Yolu. s. 131-135.

53 Bkz. Süleyman'ın Seyahatleri, Çince tercümesi: Mu Genglai, Çin ve Hindistan'ın Tanıtımı, s. 8-9.

III.IV. Coğrafya Bilgisindeki Gelişmeler

(I) Guangzhou'dan Yabancı Ülkelere Giden Deniz Rotaları

Sui Hanedanlığı'nın büyük Çin birliğini gerçekleştirmesinden sonra Çin git-tikçe güçlenmişti. Sui Hanedanlığı'nın başlangıcında (605-606) ikinci imparator olan Yangguang, Jiaozhou'yu etkisizleştirmek için askeri birlikler göndermişti. O zaman, deniz kuvvetleri Hindîçin Yarımadası'nın doğu kıyıları boyunca güneye doğru yol alarak Fil Birlikleri denilen Hindistan askeri birliklerini yenilgiye uğ-rattığı Linyi'ye varmıştı. O zamandan itibaren, Sui Hanedanlığı Güneydoğu Asya ile yakın ilişkiler kurmuştu. "*Sui Hanedanlığı Tarihi*"ne göre, imparator 607 yılının Ekim ayında Chang Jun'un da aralarında olduğu bazı kişileri Shitu ülkesine (bu-günkü Vietnam'ın Cham Adaları olarak bilinir) ziyarette bulunmaya göndermişti. Ziyarette bulunacak heyetin filosu Guangzhou'dan yola çıkmıştı ve iki günde geldi-ği Jiaoshanşhi'nin (bugün Vietnam'ın Shan Adaları olarak bilinir) karşısında bulu-nan Yengeç Dönencesi'nin kuzeyindeki Swallow Burnu'nda yolculuğa ara vermişti. Sonra, filo güneye yelken açıp Shizishi'ye (bugün Vietnam'ın Kunlun Adası olarak bilinir) varmıştı ve ondan sonra batıya Malay Yarımadası'ndaki Langkasuka'ya (bu-gün Tayland'ın güney ucunda bir kent olan Pattani olarak bilinir) doğru yol almayı sürdürmüş, sonunda güneye doğru gidip Shitu ülkesine ulaşmıştı. Shitu Krallığı'nın kralı Çin filosunu karşılamak için 30 gemi göndermiş ve çok büyük bir hoş geldin töreni düzenlemişti. Daha sonra Çin filosuna eşlik eden Shitu prensi Çin imparatoruna bağ verip saygısını sunmak için Çin'e gelmişti.

Tang Hanedanlığı döneminde, gittikçe artan sayıda kişi deniz yoluyla Hindistan'a seyahat etmişti. Keşiş Yi Jing'in kayıtlarına göre, Sutra kutsal metinlerini aramak için batıya seyahat eden keşişlerin sayısı 56 idi ve bunların 34'ü oraya ticaret gemile-riyle gitmiş ve geriye Güney Çin Denizi yoluyla dönmüştü. Yi Jing, ayrıca batıya de-niz yoluyla seyahat etmiş olan yaklaşık 4 başka keşişten de söz etmişti. Hindistan'a giden çeşitli deniz rotaları vardı ve bu rotaların başlangıç noktaları da çeşitliydi. Çinli keşişlerin bazıları Guangzhou'dan yola çıkarken, bazıları Jiaozhou'dan, hat-ta Sanf bölgesinden yola çıkmışlardı. Bundan başka, yol üzerinde durakladıkları Srivijaya, Endonezya'daki Harang, Malay Yarımadası limanları ile Güney Asya ve Hindistan'da bulunan çok sayıda liman da farklıydı.

Keşiş Yin Jing'in anlattıklarını bir örnek olarak ele alırsak, Yin Jing Guangzhou'dan bir İran gemisi ile yola çıkmış ve güneye doğru 20 günden fazla giderek yarım yıl kalmış olduğu Srivijaya'ya (Endonezya, Sumatra'da bulunan çok büyük bir liman) varmıştı. Ertesi yıl, yerel kralın gemisine binip Malayu'ya (Malay Yarımadası'nın güney ucunda yer alıyordu) gitmiş ve orada iki ay kalmıştı. Daha sonra, başka bir gemiyle kuzeye doğru yolculuk yapmış ve Malay Yarımadası'ndaki Kedah'a

gelmişti. Bu sırada, o yılın Aralık ayında, planladığı yere gitmek için yola koyulmuş ve Andaman Denizi'ni ve Bengal Körfezi'ni geçmişti.⁵⁴

Roma İmparatorluğu'nun öncülüğünü yapmış olduğu Kızıl Deniz-Hint Okyanusu rotası daha sonra Araplar tarafından miras alındı. Muhammed 629 yılında Arap Yarımadası'nda oturan kabilelerin birliğini gerçekleştirmişti ve onun halefleri Avrasya ve Afrika kıtasına yayılmış olan Dashi (Arap) İmparatorluğu'nu kurdular. Muhammed'in kendisi çok kez iş seyahatlerine katılmıştı ve Çin hakkında bazı şeyler biliyordu. Kendisine inananlara şöyle demişti: "Çok uzakta yaşıyor olmamıza rağmen Çin'den öğrenmemiz gerekiyor." Çin tarihi kayıtlarına göre, Tang Hanedanlığı döneminde (651) İmparator Gaozong'un hükümdarlık döneminin 2. yılında, ilk olarak Dashi imparatoru Tang Hanedanına ziyarette bulunması için özel bir temsilci göndermişti. Yaklaşık 50 yıllık bu dönemde, Dashi İmparatorluğu Çin'e 39 kez özel temsilci göndermişti. Ne var ki, Tang Hanedanlığı ile Dashi İmparatorluğu Orta Asya'daki birçok bölge üzerinde çekişme içinde olmaları yüzünden bir savaşa başlamışlar ve Tang Hanedanlığı ordusu yenilmişti. Bunun sonucunda, Dashi birlikleri bazı Çinlileri esir almıştı. Esir alınanların arasında bulunan Du Huan 12 yıl Dashi ülkesinde kalmış ve sonra bir ticaret gemisiyle Guangzhou'ya geri dönmüştü.

Tang Hanedanlığı Tarihi Coğrafya Kayıtları kitabı Guangzhou'dan başlayıp Batı ülkelerine giden deniz rotalarının ayrıntılı tarifini vermişti. Bundan başka, *Jia Ding* de Guangzhou'dan birçok yabancı ülkeye giden çok sayıda deniz rotasını gösteren *Huang Hua Si Da Ji* adında bir kitap yazmıştı. Bu kitapta Pasifik Okyanusu'nun batısından Hint Okyanusu'na yapılan deniz yolculuklarının anlatıldığı bölümler vardır. Bu kitapta Guangzhou kentinden Dashi limanlarına deniz yolculuğu rotaları şöyle anlatılmıştı:

Gemi Guangzhou'dan yelken açtı ve İnci Nehri ağzına vardığı zaman güneydoğuya doğru yol aldı ve Hainan Adası'nın doğu kıyısı boyunca giderek birkaç günde Bulaoshan'a (bugünkü Vietnam'ın doğusundaki Shan Adaları) vardı. Daha sonra, Jingshan (Yengeç Dönencesi'ndeki Swallow Burnu), Mendu (Quy Nhon) üzerinden güneye doğru gitti ve sonra güneybatıya dönüp Bentulang (bugün Vietnam'daki Phan Rang olarak bilinir) ve Juntunongshan'ı (bugün Vietnam'daki Kunlun Adası olarak bilinir) geçti. Daha sonra, Malakka Boğazı'na varmak 5 gün tuttu ve ondan sonra boğaz boyunca kuzeybatıya Hindistan'ın Nicobar Adaları'na

54 Bkz. Wang Bangwei tarafından yazılmış olan kitap, (Tang) Yi Jing tarafından yazılan, Wang Banwei tarafından karşılaştırması yapıp açıklamaları yapılan *Collation and Annotation of Biographies of Eminent Monks Seeking for Buddha dharma in West Regions in Tang Dynasty* (Tang Hanedanlığı'nda Batı Bölgelerinde Buda öğretisini Araştıran Ünlü Keşiflerin Biyografilerinin Karşılaştırılması ve Ek Açıklamaları), Zhonghua Kitap Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. s. 152-153.

doğru yol aldı. Sonunda, Lan Kıstağını (bugünkü Hindistan'ın Nicobar Adaları) geçip batıya doğru Bengal Körfezi üzerinden yola devam ederek Shizi Ülkesine (bugünkü Sri Lanka) vardı. Eğer gemi yola devam etseydi, aşağıda anlatıldığı gibi iki rota Dashi Ülkesi limanlarına götürecekti.

Birinci rotada gemi Hindistan'ın batı kıyıları boyunca yol alıyorlardı ve Milan Nehri (*bugün İndüs Nehri* olarak bilinir) ağzına vardıklarında kuzeybatıya dönüp İran Körfezi boyunca Foley Nehri (*bugünkü Fırat Nehri*) ağzına gidiyorlardı.

İkinci rotada gemiler Shizi Ülkesi'nden (*bugünkü Sri Lanka*) Sanlan'a (*bugünkü Aden, Yemen*) doğru yola çıkıyorlardı ve sonra Arap Yarımadası'nın kuzeydoğu kıyıları boyunca kuzeydoğuya yol alıp İran Körfezi'nin girişine (*bugünkü Sohar, Umman'ın kuzeydoğusu*) varıyorlardı. Sonunda, gemiler İran Körfezi'nin doğu kıyısı boyunca yol alarak yukarıda sözü edilen birinci rotayı kullanan gemilerle karşılaşacakları Foley Nehri ağzına gidiyorlardı.⁵⁵

Jia Dan'ın deniz yolculuğu rotaları hakkında anlattıklarına göre Tang Hanedanlığı döneminde Çin'in açık deniz (okyanus) taşımacılığı kapasitesinin daha önce görülmemiş seviyelere ulaşmış olduğu özellikle kayda değerdi. Örneğin, Wei ve Jin Hanedanlıkları esnasında, keşiş Fa Xian Çin'e geri dönerken, onun bindiği gemi Bengal Körfezini boydan boya geçip doğrudan Endonezya'daki Sumatra'ya varmıştı, bundan sonra gemi Shizi Ülkesine (bugünkü Sri Lanka) yelken açmıştı. Sui Hanedanlığı döneminde, Chan Jun Chitu Ülkesi'ne seyahat ederken, o da Vietnam'ın güney ucundan yola çıkıp Malay Yarımadası'na varmış, daha sonra bindiği gemi Siyam Körfezi'ni geçmişti. Kısaca, Jia Dan'ın anlattığına göre, o günlerde, Çin'in okyanus gemileri sadece Siyam Körfezi ve Bengal Körfezi'ni boydan boya geçen daha önceki denizcilerin denizcilik becerilerini miras olarak almamış fakat ayrıca Shizi ülkesinden (bugünkü Sri Lanka) yola çıktıktan sonra Umman Denizi'ni geçme becerisini de kazanmıştı. Bu nedenle, Tang Hanedanlığı döneminde Çin gemilerinin Pasifik Okyanusu'nun batısındaki ve Hint Okyanusu'nun kuzeyindeki sular dahil bitişik olan tüm okyanuslarda yelken açmış oldukları söylenebilir.

(II) Yabancı Ülkeler hakkında İki Eşsiz Kitap

Song Hanedanlığı'na ait yabancı ülkeler hakkında bilgi veren iki en önemli kitap *Ling Wai Dai Da* (*Geçitlerin ötesindeki Topraklar için Bilgi Notları veya Dağların ötesindeki Ülkelerden Örnek Cevaplar*) ve Song halkının deniz aşırı coğrafyaya ilişkin başarılarını gösteren *Yongle Dadian* idi (*Yabancı Ülkelerin Tanıtımı*- bu ikinci kitap *Zhao Ruoshi* tarafından yazılmıştı).

Ling Wai Dai Da kitabı Güney Hanedanlığı döneminde Yongji'da doğmuş olan Zhou Qufei tarafından yazılmıştı. Bir zamanlar Güney Çin'deki Guilin'de bir resmi görevli olarak çalışmıştı ve gerçekler ve olaylardan hoşlanırdı. Emekli olduktan sonra Lingnan'da yaşamış ve 1178 yılında bitirdiği, Çin halkına yabancı ülkeleri tanıttığı bu kitabı yazmaya başlamıştı.⁵⁶

Zhao Rushi'nin kitabı yabancı ülkeler ve çeşitli bölgeler hakkında deniz aşırı ülkeler bağlamında birçok şeyi tanıtmış ve ayrıca Song halkının dünya coğrafyası ile ilgili görüşlerini de anlatmıştı. Bu kitapta batı Pasifik Okyanusu, kuzey Hint Okyanusu ve Atlantik Okyanusu'na ait olan Akdeniz birçok denize bölünmüş ve daha sonra deniz aşırı ticarete kilit rol oynayan birçok "metropoliten" bölge aşağıda olduğu gibi kayda geçirilmişti:

Dupo (bugünkü Java, Endonezya) Güney Denizi ülkeleri arasında bir metropol olarak kabul ediliyordu. Doğusundaki okyanusa yani Batı Pasifik'e "*Doğu Okyanus Denizi*" deniyordu. Ne var ki, kitabın yazarı Batı Pasifik'in sadece Endonezya Adaları'na ve Luzon Adaları'na (*Filipinler*) işaret ettiğini ileri sürmüştü, aslında, Güney Pasifik'teki tüm adaları kapsıyordu. Halbuki Sanfuçi (bugünkü *Sumatra*, *Endonezya* ve etrafındaki bölgelere işaret ediyordu) Güney Denizi dışındaki yabancı ülkelerin metropolüydü. Bu bölgenin güneyindeki okyanus yani Güney Pasifik ve Güney Hint Okyanusu- Endonezya'yı, Güney Pasifik adalarını ve Avustralya'yı kapsayacak şekilde- "*Güney Okyanus Denizi*" olarak biliniyordu. Her nasılsa, Zhou Qufei Avustralya'nın dünyanın en güneyindeki yer olduğuna inanıyordu, dolayısıyla Antarktika kıtasının varlığını bilmiyordu.

Zhao Qufei Güneybatı Çin Denizi'nin sınırsız olduğunu ve Zhancheng (bugünkü *güney Vietnam*) ve Zhenla (bugünkü *Kamboçya*) olmak üzere Çin'e yakın iki metropolü olduğunu ileri sürmüştü. Bengal Körfezi'ni "*Xilan Denizi*" olarak adlandırmıştı, bu ad Xilan ülkesine (bugünkü *Sri Lanka*) istinaden verilmişti. Umman Denizi'ni "*Doğu Dashi Denizi*" olarak adlandırmıştı. Bundan başka, Tianzhu'nun (Hindistan) batısını ve Daqin ülkesini Çin'den uzaklarda iki önemli metropol olarak değerlendirmişti. Eğer gemiler Doğu Dashi Denizi'ni geçerlerse Dashi Ülkesi'ne ulaşacaklardı. Ayrıca Maboli (bugünkü *Umman'ın Zafar bölgesinin yönetim merkezi olan Salalah'ın doğusundaki Marbat*) denilen başka bir metropolisi anlatmıştı. Buranın batısında Batı Dashi Denizi denilen büyük bir deniz yani Akdeniz vardı. Bu deniz batıda bir metropol olan Mulanpi ülkesi (Mulanpi ülkesi, bugünkü *Mağrip*, *Akdeniz'in güney kıyılarını oluşturan Kuzey Afrika'da* bir ülkedir) ile sınırdıştı. Batı Dashi Denizi'nin (*Akdeniz*) batısında Atlantik Okyanusu vardı. Zhou Qufei'in Atlantik Okyanusu hakkında derin bir bilgisi yoktu. Zhou Qufei

56 Kitabın aslı kaybolmuştur, bu nedenle şu anda incelediğimiz şeyler Yongle Dadian isimli başka bir kitaptan alınmıştır (Yongle Dadian 14. yüzyıldan önceki pek çok vakayı içeren ve Zhao Ruoshi tarafından yazılmış olan bir ansiklopedidir.)

Güneydoğu Asya bölgesindeki Zhancheng, Zhenla, Pungan, Sanfuqi ve Dupo dahil olmak üzere diğer bazı ülkeleri de anlatmıştı. Güney Asya ülkeleri Gulın, Zhunian ve Xitian'ın çok sayıdaki devletlerinden oluşuyordu. Batı Asya ülkeleri Daqin, Dashi İmparatorluğu'nu- Malipa, Bada (bugünkü *Irak'ın başkenti Bağdat*), Jizini (bugünkü *Afghanistan*), Wusili (bugünkü *Irak'taki Musul*), İran ve Mulanpi gibi yerler- kapsıyordu. Ayrıca, Güneydoğu Asya Denizi'nin içindeki ve dışındaki ülkeleri (*Hint Okyanusu'ndaki Kunlun Cenqi ülkesi*) de anlatmıştı. "Kunlun" "kara insanlar" anlamına gelir. Cenqi Tanzanya'nın Zanzibar bölgesini ifade eder.

Yongle Dadian (*Yabancı Ülkelerin Tanıtımı*) adlı kitap Zhao Rushi tarafından yazılmıştı. Güney Song Hanedanlığı döneminde Fujian bölgesindeki gemileri yöneten bir resmi görevliydi. Denizasırlı coğrafya konusunda zengin bilgisi vardı, çok sayıda yabancı haritayı incelemiş, birçok yerli ve yabancı bilim insanıyla bu haritalar hakkında tartışma yapmıştı. Çok sayıda kitaptan özellikle Zhou Qufei'in kitabından, yani *Ling Wai Dai Da*'dan, bir hayli faydalı bilgi derlemişti ve kendi kitabını yazmaya başlamıştı. İki ciltlik kitabını 1225'te bitirmişti, birinci cilt çok sayıda yabancı ülke ile ilgili bilgileri içeriyordu ve ikinci ciltte yabancı ticari mallar anlatılmıştı. Ne yazık ki, orijinal kitaplar kaybolmuştu, dolayısıyla bugün bizim incelediğimiz konuyla ilgili başka bir kitap olan Yongle Dadian adlı kitaptır. Zhao Ruoshi ülkeleri Çin'e olan uzaklıklarına göre anlatmıştı ve kitabının içeriği *Ling Wai Dai Da* adlı kitaptan daha ayrıntılıydı.

Zhou Ruoshi'nin kitabında çok sayıda ülke kaydedilmişti. Zhao Ruoshi Güney Asya'da bulunan şu ülkeleri anlatmıştı: Jiaozhi, Zhancheng, Bintonglong (bugünkü *Güney Vietnam*), Zhenla, Dengliumai (*Malay Yarımadası'nda bulunan Nakhon Si Thammarat*), Samfiqi, Lingya Sijia (bugün *güney Tayland ile Malay Yarımadası'nın kuzey kısmı* arasında bulunmaktadır), Fuluan (bugün *Malay Yarımadası'nda bulunmaktadır*), Xintuo (bugünkü *Doğu Java*), Jianbi (bugünkü *Sumatra'nın doğu kıyısındaki Kampar*), Lanwuli (bugün *Sumatra'nın kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır*), Dupo, Sujidan, Yantuoman (*Hindistan'ın doğusundaki Bengal Körfezi ve Andaman Adaları*), Shahuagong, Borneo (bugünkü *Brunei*), Mayi (bugünkü *Filipinler'deki Mindanao*), Sanyu ve bunun gibi. Zhao Rushi kitabında Güney Asya'da bulunan ülkeler hakkında yazmıştı, örneğin: Xilan, Nanbi (*Hindistan'ın güneydoğu kıyısındaki Yuan Hanedanlığı'nın bir vasal devleti olan Ma'abar*), Gulın, Huchasong (*Hindistan'daki Guzerat, Gujarat*), Maluohua (*Hindistan Narbuda'daki Malwa'nın kuzey bölgesi*), Zhunian, Pengjialuo (*Bengal*), Tianzhu'daki (*Hindistan'daki*) güney Nihualuo.

I. Batı Asya'daki devletler Dağını (Roma) ve Dashi İmparatorlukları

Song Hanedanlığı döneminde Çin Batı Asya ile Kuzey Afrika arasında herhangi bir ayırım yapmıyordu, bundan dolayı Çin halkı bu iki bölgeye Dashi ülkesi- Dashi İmparatorluğu veya Arap İmparatorluğu yönetimine bağlı İslam ülkeleri- diyordu. Kitap ayrıca "*Misir*" (bugünkü Mısır), Luoshimei (bugünkü *Türkmenistan ile Özbekistan arasındaki Amuderya'nın orta ve aşağı kesimleri*) ve Mujulan (bugünkü Pakistan-İran sınırındaki *Makran*) gibi Dashi İmparatorluğu'na bağlı 20'den fazla önemli ve büyük bölgeyi de kaydetmişti. Bundan başka, yazar İskenderiye Feneri ile ilgili bir olayı da anlatmıştı, yani, Bizans İmparatorluğu'nun İskenderiye kentindeki bu meşhur feneri tahrip etmek için bir saldırı planlamış olduğunu anlatmıştı. Yazar, Song Hanedanlığı döneminde Fujian'ın deniz tacirlerinin İslam devletlerini iyi tanıdıklarını belirterek yabancı ülkelerle ilgili pek çok bilgiyi aktarmış ve İslam ülkeleri ile Güney Song Hanedanlığı arasındaki ticaretin zenginliğinden söz etmişti. Ayrıca, yazar "*Jialisiye ülkesi*" dediği bir ülkeden de söz etmişti. "İçinde bütün yıl boyunca bir ateşin yanar durumda olduğu derin bir mağara vardır. Bu ateş o kadar güçlü ki 500 veya 1000 kg ağırlığındaki taşları parçalayabilir. Hatta, büyük taş tepe her beş yılda bir en üst kısmından ateş çıkarır ve ateş hızla çevredeki ormanları yakar ve taşları da kül eder."⁵⁷

Aslında, Arapça söyleyişten gelen "*Jialisiye ülkesi*" Etna Yanardağı'nın bulunduğu Sicilya adasını ifade etmekteydi. Yazar Zhai Rushi Etna Yanardağı'nın ayrıntılı bir şekilde anlatmıştı: "sabahleyin, insanlar onun dumanını ve tozlarını görebilirler ve öğle zamanı Yanardağ kayaları eriten şiddetli bir ateş çıkartmaya başlar. Eriyen kayalar o kadar sıcaktır ki hiç kimse onlara yaklaşamaz. Eğer birisi eriyen kayaların içine büyük bir taş atarsa taş çok sayıda parçalara ayrılır. Etna Yanardağı her birkaç yılda bir püskürür, çıkardığı lavlar 'akan bir ateş nehrine' benzer, çevresindeki her şeyi yakarak sıradan akarsular gibi Akdeniz'e akar." *Zhai Rushi'nin kitabı Çin tarih literatüründe Sicilya Adası'ndan söz eden ilk kitaptı.*

(III) Doğu Okyanusu ve Batı Okyanusu

Çin halkı Batı Pasifik Okyanusu'nu, Hint Okyanusu'nu, Akdeniz'i zaten iyi biliyordu, fakat farklı tarih literatürlerinde bölgedeki okyanus isimleri oldukça değişkendi. Bazen değişik kitaplarda aynı deniz farklı isimlendiriliyordu, örneğin, Umman Denizi'ne "*Batı Denizi*" veya "*Doğu Dashi Denizi*" deniyordu. Bazen aynı isim farklı denizleri ifade ediyordu, örneğin, "*Güney Denizi*" Çin'in güneyindeki denizleri veya Sri Lanka'nın çevresindeki denizi ifade ediyordu. Kısacası, denizlerin isimleri oldukça kafa karıştırıcıydı. Tang Hanedanlığı sona ermeden önce "*Batı*

57 Feng Chengjun, The Introduction of Foreign Countries (Yabancı Ülkelerin Tanıtımı), s. 75-76.

Okyanusu” ve “*Doğu Okyanusu*” şeklinde iki kavram ortaya çıkmıştı. Daha sonra, Güneydoğu Asya-Hint Okyanusu bölgesinin isimleri literatürde giderek aynı anlama gelmeye başlamıştı ve Qin Hanedanlığı’nda halk tarafından da aynı anlamda kullanılmıştı. Daha sonra “*Güney Okyanusu*” ismi de ortaya çıkmıştı. Ming Hanedanlığı’nın sonunda, çağdaş Batı coğrafya bilgilerinin girişiyle birlikte Çinliler giderek dünyanın yuvarlak olduğunu öğrenmişler ve yavaş yavaş dünyanın kıtalarını ve okyanuslarını sınıflandırmak ve isimlendirmek için Batı yöntemlerini kullanmaya başlamışlardı, sonuç olarak geleneksel Çin yöntemlerinden vaz geçmişlerdi.

I. Denizaşırı Yer İsimlerine İlişkin Yabancı Koordinat Sistemi

Eski Çinlilerin Batı Pasifik Okyanusu’nu, Hint Okyanusu’nu, Akdeniz’i değişik isimlerle adlandırmaları coğrafi koordinatlardaki tutarsızlıklar yüzündendi. Eski Çin’de denizaşırı coğrafi bilgi farklı kaynaklardan edinilmişti. Bilgilerin bazıları Çinli gezginlerin ve denizcilerinin yaptığı kayıtlar ve gözlemler sayesinde biriktirilmişti. Bu gezgin ve denizciler iki gruba ayrılıyordu, birinci gruptakiler kendi anlayışlarına göre dünyada coğrafi koordinatların merkezinin Çin olduğunu düşünmüşlerdi, fakat ikinci gruptakiler yabancı ülkelerden öğrenmeye hevesliydi, bu nedenle onlar için coğrafi koordinatların merkezi yabancı ülkelerdi. Qin ve Han Hanedanlıkları dönemlerinde (M.Ö. 200-M.S. 250) Çin’e kıyısı olan denizlerin isimleri Çin kökenliken, Güneydoğu Asya, Hint Okyanusu, Batı Asya bölgeleriyle ilgili coğrafi bilgiler ve isimler daha çok yabancı ülke kaynaklıydılar. Bu tür coğrafi bilgiler Güney Asya’dan (Hindistan) ve Batı Asya’dan ayrı ayrı gelmişti. Bu yüzden, Güneydoğu Asya, Hint Okyanusu, Akdeniz’e ilişkin coğrafi isimler referans noktasına, yani yerli coğrafi koordinat sistemine veya yabancı coğrafi koordinat sistemine bağlı olarak büyük ölçüde farklılık gösteriyordu. Güney Asya sistemi ve Batı Asya sistemi coğrafi koordinatları kendileri coğrafi koordinat merkezleriymiş gibi her biri ayrı olarak değerlendirmişlerdi.

II. Güney Asya Coğrafi Koordinat Sistemi

İlk önce Güney Asya’yı coğrafi koordinat sisteminin merkezi olarak kabul ederek Güneydoğu Asya’daki denizlerin isimlerinin nasıl belirlendiğini anlatalım.

Güney Asya alt kıtası Bengal Körfezi ile Umman Denizi arasında bulunan ve Hint Okyanusu’nun içlerine uzanan çok büyük bir yarımadadır. Hanedanlık kayıtlarındaki deniz isimlerinin kaynağı Güney Asya’nın bir coğrafi gözlem merkezi olarak kabul edilmesi idi. Güney Asya (*Hindistan*) bir coğrafi koordinat sistemi merkezi olarak kabul edildiğinde bir yandaki Bengal Körfezi’nin doğuda, diğer yandaki Umman Denizi’nin batıda olduğu değerlendirilmesini yapmak zorunda kalıyorlardı. Bu nedenle, Bengal Körfezi’ne Doğu Denizi veya Güneydoğu Denizi ismini

verirlerken Umman Denizi'ne Batı Denizi veya Güneybatı Denizi adını vermişlerdi. Hintli Budistler sık sık Ganj Nehri'nin Doğu Denizi'ne (veya *Güneydoğu Denizi'ne*) döküldüğünden, İndus Nehri'nin Batı Denizi'ne (veya *Güneybatı Denizi'ne*) döküldüğünden söz etmişlerdi. Bununla birlikte, Hindistan'ın güneyinde Güney Denizi Hint Okyanusu'nu ifade etmekteydi. Eski Güney Asya'nın bu coğrafi görüşü Budizm'in girişiyle birlikte Doğu Asya bölgelerine de girmişti. Ayrıca, *Dunhuang Shi Shi Yi Shu* (*Luo Zhenyu* tarafından derlenen ve 1909'un sonlarında [cf. Luo, 1909] Pekin'de yayımlanan nadir Dunhuang metinlerinin bir koleksiyonu olan "*Dunhuang'daki bir Taş Salon'dan Kaybolan Kitaplar*") keşiş Hui Chao'nun yaşadıklarını anlatan *Hindistan'ın Beş Bölgesine Hac Yolculuğu Anıları* (*Asya'nın Dinleri Serisi*) adı verilen günlüğü tanıtır.

"Doğu Denizi" başlıklı, Kuzey Wei Hanedanlığı döneminde *Li Daoyuan* tarafından yazılmış bir coğrafya başyapıtı olan kitapta şunlar yazıyordu: "Ganj Nehri Doğu Denizi'ne dökülür."

"Batı Denizi": Han Sonrası Hanedanlığı Kitabı Batı Bölgeleri kayıtlarında Hindistan'dan söz edilip şöyle denilmisti: "Yueshi ve Gaofu ülkesinin batısından Güney Denizi'ne kadar olan bölge Hindistan'a aittir". Ayrıca, *Fu Zu Tong Ji* (*kutsal metinlerin tanıtılması*) kitabının 44. cildinde de "Batı Denizi" terimi kullanılmıştı ve kitapta şöyle bir ibare vardı: "Batı Denizi Hindistan'ın batısındaki suları ifade eder". Budist keşiş *Yi Jing* tarafından yazılmış olan "*Güney Denizi*" kitabı da "Kuzey Gökyüzü"nden ve "*Güney Denizi*"nden söz etmişti ve ayrıca kuzey Tianzhu'ya (*Hindistan*) ve bugünkü Sri Lanka'ya işaret etmişti. *Fu Zu Tong Ji*'nin 44. cildinde "Güney Denizi" ile Güney Hindistan çevresindeki sular kastedilmişti. Ancak eski Çin halkı Hint sisteminin deniz isimlerini aşırı kullanmamışlardı. Çin halkı sadece Hindistan coğrafyası hakkında konuştukları zaman Hindistan'ın coğrafi kavramlarını kullanmışlardı.

III. Kavşak Bölgesi Olarak Batı Asya

Eski Çin tarihi kayıtlarında, insanlar Batı Denizi'ni Batı Asya ile birlikte kavşak bölgesi olarak adlandırmışlardı. Aslında, bu bölgenin merkezi Batı Denizi idi. Batı Han döneminde, *Dawan Ülkesi'nin Tarihi Kayıtları* kitabında Si Maqian Batı Denizi'ni (Tiaozi ülkesinin yanında, *bugünkü Batı Asya*) anlatmıştı. O zamandan itibaren, Çin tarihi kayıtlarında yukarıdaki yaklaşım benimsenerek "Batı Denizi" terimi kullanılmıştı ve bu yaklaşım daha sonraki tarihçiler tarafından da izlenmişti. Ban Gu da Tiaozi ülkesinin yanındaki denizi ifade etmek için Batı Denizi ibaresini kullanmıştı.⁵⁸

Daqin (Roma) ülkesinden söz ederken Ban Gu şöyle demişti: Liqian denilen Daqin ülkesi Batı Denizi'nin batısında bulunmaktadır. Liqian Mısır'daki İskenderiye kentini ifade eder. Kelimenin tam anlamıyla, "Batı Denizi" burada Akdeniz'i ifade eder. Akdeniz Batı Asya'nın batısında bulunmaktadır, dolayısıyla Batı Denizi ismiyle anılır. Aynı zamanda, Akdeniz'in bir ucunda Batı Asya ile bağları olan İskenderiye kenti "Batı Denizi kenti" ismiyle biliniyordu ve öyle anılıyordu. Ancak, Han Sonrası Hanedanlığı Kitabı Batı Bölgeleri'ni dikkatli bir şekilde okuyunca *Ban Gu*'nun Gan Ying'i Daqin ülkesine gönderdiği zaman sözünü ettiği Batı Denizi'nin İran Körfezi olduğunu görebiliriz. "*Wei Hanedanlığı ve Batı Ülkeleri*" kitabında şöyle yazıyordu: "Daqin ülkesine Batı Denizi ülkesi denilmesinin nedeni bu ülkenin 'denizin' batısında bulunmasıydı". Burada, 'deniz' o ülkede bulunan Daqin Nehri'ne, yani Mısır'daki Nil Nehri'ne işaret ediyordu. Bu nedenle, Batı Asya ile birlikte kavşak bölgesi olarak anılan Batı Denizlerinin aslında İran Körfezi ve Umman Denizi'nin kuzeyi ile Kızıldeniz arasındaki sular olduğu ve Batı Asya'nın kavşak bölgesi olarak kabul edildiği sonucu çıkartılabilir. Bu yaklaşım Hint Okyanusu'nun kuzeyinin Batı Denizi olarak kabul edildiği yukarıdaki Batı Denizi kavramından farklıdır.

Daha sonraki dönemde, "Batı Denizi" kavramı giderek değişmiş, sadece Hint Okyanusu'na, İran Körfezi'ne, Umman Denizi'ne, Kızıldeniz'e gönderme yapmamış fakat bazen Akdeniz ve Karadeniz'i de kapsamıştı. Örneğin, Sui Hanedanlığı Tarihi Pei Ju Biyografisi "Batı Denizlerine", İran Körfezi'ne ve Umman Denizi'ne giden üç seyahat rotasını anlatmıştı.

Birinci rota, Dunhuang'dan başlar, Congling'i (Pamirler), Suduishana ve İran'dan geçip varılacak yere ulaşır. İkincisi, Dunhuang'dan başlar, Conling'i ve Kuzey Brahmin'i geçip varılacak yere ulaşır.

Üçüncü rota Yiwu'dan (bugünkü Hami) başlıyor, Fulin ülkesine ulaşmak için Güney Sibirya ve Avrasya otlaklarından geçiyordu, Fulin ülkesinden son adım atılarak Batı Denizi'ne ulaşıyordu. Burada, Fulin ülkesi Bizans İmparatorluğu'nu ifade eder ve açıkça görülüyor ki, burada Batı Denizleri ile Karadeniz veya Akdeniz'den söz ediliyor.

751 yılında, Tang Hanedanlığı orduları Dashi İmparatorluğu ile savaşmış fakat Tang ordusu yenilmişti. Bunun sonucunda, çok sayıdaki yenilgiye uğramış asker esir alınmış ve Dashi'ye götürülmüştü. Du Huan da Dashi ülkesine götürülmüş ve orada 12 yıl kalmıştı ve Çin'e geri döndüğü zaman *Jing Xing Ji (dönüş yolculuğu süresince yaptığı seyahatleri içeriyordu)* isimli bir kitap yazmıştı. Kitabında şöyle yazmıştı: "Batı Denizi'nin batısında ve Güney Denizi'nin kuzeyinde bulunan Fulin devleti sık sık Dashi devletine karşı savaşır. Burada 'Batı Denizi' Akdeniz'i ifade eder ve 'Güney Denizi' Kızıldeniz'i ifade eder."

Dashi İmparatorluğu'nun yükselişinden sonra Çin tarihi kayıtlarında Batı Hint Okyanusu ve Akdeniz'deki bölgelerin isimleri de değişmişti, fakat coğrafi kavşak noktası merkezi olarak Batı Asya ile ilgili deniz isimleri değişmeden kalmıştı. Bu konudaki en açık örnek *Zhou Qufei* tarafından yazılmış olan "*Ling Wai Dai Da*" kitabında sözü edilen "Doğu Dashi Denizi" ve "Batı Dashi Denizi'nin" isimlendirilmesi idi. Du Huan Doğu Dashi Denizi'nin batısında Dashi ülkesinin olduğunu söylemişti. "Doğu Dashi Denizi" denilen deniz Umman Denizi idi. Ayrıca, Jia Dan da gemilerin Brahman'dan ülkesinden, İran'a doğru denizin doğu kıyıları Wucui ülkesinde ortaya çıkmıştı. İran'a doğru denizin doğu kıyıları boyunca yol aldığını söylemişti. Denizin batı kıyısı Dashi ülkesiydi. Karşılaştırma yapılırsa, Zhou Qufei'in sözünü ettiği *Doğu Dashi (Arap) Denizi* ve Jia Dan'ın sözünü ettiği deniz *Umman Denizi* idi.

"*Batı Dashi Denizi*" denilen denize gelince, Zhou Qufei şunları yazmıştı: "Dashi devletinin sınırları uçsuz bucaksızdır ve diğer birçok devlet de onun kontrolü altındadır. Batıda Batı, Dashi Denizi ile bitişiktir. Eğer batıya doğru giderseniz, Mulanpi ülkesine ve onun çevresindeki ülkelere varabilirsiniz, fakat batıya doğru gitmeye devam ederseniz varacağınız yerin neresi olduğunu hiç kimse bilmemektedir." Burada sözü edilen "*Batı Denizi'nin*" Akdeniz ve ona bitişik olan Kuzey Atlantik olduğu açıktır. "*Mulanpi*" Arapça batı anlamına gelen "*Mağrip*"'in transliterasyonudur. "*Mulanpi*'nin çevresindeki ülkeler" *Kuzey Afrika'daki Arap "Mağrip"* ülkeleriydi. O zamanlarda, Çin halkının bildiği en uzak yer Akdeniz'di ve Akdeniz'in batısındaki denizlerdeki durum hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Coğrafi açıdan bakılınca, "Doğu Dashi Denizi'nin" isimlendirilmesinin kökeni Arap İmparatorluğu'na (*Batı Asya'nın güneyi*) dayanıyordu. Zhou Qufei şöyle yazmıştı: "eğer gemiler Batı Denizi boyunca batıya doğru yol alırlarsa, Mulanpi ülkesine ve ona komşu ülkelere varabilirler." Bunun anlamı şuydu: Doğu Dashi Denizi ve Batı Dashi Denizi sadece Batı Asya merkezli değildi, fakat aynı zamanda bizzat onların isimlerinin de kökeni yabancı ülkelerdi.

12. yüzyılda, Sijiaie ülkesinden (bugünkü *Sicilya, İtalya*) bir coğrafyacı olan *İdrisi 1153-1154* yıllarında *Coğrafya Kitabı* isimli bir kitap yazmıştı; bu kitap-taki haritada denizin adı "Bahr al-Muslim" olarak kaydedilmişti ve "Batı İslam Denizi" anlamına geliyordu. Ayrıca, Yuan Hanedanlığı'nda tarihçi bir Arap olan *Umari de Yan Li Zhu Guo Xing Ji* (yabancı ülkelere yapmış olduğu seyahatleri anlatıyordu) kitabında bir denizden söz etmişti ve bu denize "Batı Denizi" anlamına gelen Bahr-al Gharbi demişti. 10. yüzyılın ikinci yarısında *Dünya'nın Bölgeleri* adlı İran'a ait yazarı belirsiz bir kitap Batı Denizi'nin kapsadığı alanları Sudan'ın ve Mulanpi'ya komşu ülkelerin uç kısımlarından Lumei (*Küçük Asya-Anadolu*) Boğazına kadar olarak tarif etmişti.

Açıkça görüldüğü gibi, bu denize ister “Batı İslam Denizi”, isterse “Batı Denizi” densin, “Batı Dashi (Arap) Denizi” adının kaynağıdır. Arap coğrafya literatürü de Akdeniz’e (*Bahr al-Rum*) gönderme yaparak “Mulanpi Denizi’ni” (*Bahr al-Mağrip*) veya “Lumei Denizi’ni” kayıtlara geçmişti.⁵⁹

Zhou Qufei tarafından söz konusu edilen Doğu Dashi Denizi Batı Bölgesi ile ilgili kayıtlar bulunan tarih kitaplarında da görülmüyordu. İslam coğrafya yazılarında Hint Okyanusu ile ilgili kayıtları araştırırsanız, Minorsky tarafından tercüme edilmiş olan yazarın bilinmeyen İran coğrafya kitabı “*Hudud al-alem’in*”⁶⁰ Çin ile bağlantısı olan, beş büyük körfezi bulunan ve Bahr al’Azam (Büyük Okyanus anlamına gelir)⁶¹ adı verilen bir okyanustan söz ettiğini görebilirsiniz.

Birinci körfez Barbari Körfezi’ydi, yani, Kızıldeniz ve Umman Denizi’nin güney ucundaki Aden Körfezi’ydi. Abyssiniadan başlayıp batıya doğru uzanıyordu.

İkinci körfez birinci körfeze bitişikti ve Umman Denizi olarak bilinirdi. Hem kuzeye Mısır’a doğru uzantısı vardı hem de denizin her iki yakası daralıyordu, kuzey ucunda en dar kısmı sadece bir mil genişliğindeydi. Bu Kızıldeniz’di. Kuzeybatıya doğru uzanan üçüncü körfez Fars (İran) kıyılarından başlıyordu. Arap toprakları deniz ile Umman Körfezi arasında bulunuyordu. Bu körfez İran Körfezi idi.

Fars (İran) Denizi olarak bilinen dördüncü körfez denizin darlaştığı ve Xindu sınırına kadar uzandığı İran sınırında başlıyordu. Bu deniz Umman Körfezi olmalıydı.

Hindistan sınırından başlayıp kuzeye doğru uzanan ve bir körfez oluşturan beşinci körfez “Xindu” körfezi olarak biliniyordu. Bu muhtemelen Bengal Körfezi idi.

Yukarıdaki yazarı bilinmeyen İran kitabında- “*Hudud al-alem*” veya “Dünya’daki bölgeler”- bahsi geçen denizlerin alanı Zhou Qufei tarafından anlatılan Doğu Dashi Denizi’nin alanı ile- yukarıda sözü edilen dört körfez hariç- hemen hemen aynıydı.

(IV)Denizasıırı Ülkelerin Çin Anayurduna Verdiği Coğrafi İsimler

Yukarıda sözü edilen Kuzey Hint Okyanusu ve Akdeniz ile ilgili isimlerin kaynağı yabancı ülkelerdi. Qin öncesi (M.Ö. 221) dönemde Çinlilerin denizasıırı coğrafya hakkında sınırlı bilgileri vardı. Bununla birlikte, Çin’in uçsuz bucaksız bir ülke olduğunun farkına varmışlardı, fakat burası sadece dünyanın bir kısmıydı ve dünya denizler kadar geniş değildi. Savaşan Devletler döneminde, Qi

59 Brill, *Encyclopaedia of Islam* (İslam Ansiklopedisi), New Edition (Yeni Baskı), Cilt 1, s. 933-936.

60 Bkz. Minorsky’nin yaptığı İngilizce tercüme, Vladimir Fed’orovich’in *Hudud al-alem* isimli kitabı veya “Dünyanın Bölgeleri”- Londra, gözden geçirilmiş baskı 1970, s. 52-53, ve Bilgi notu 3, s. 179-180 Professor Minorsky’nin 1937’de Gibb Memorial Series’te yer alan şaheser çeviri kitabı — Yazarı bilinmeyen 372/972 yılında yazılmış olan *Hudud al-alem* veya ‘Dünyanın bölgeleri’ isimli Farsça coğrafya kitabının çok önemli çevirisi; Minorsky’nin çevirisi V.V. Barthold’un orijinal Rusça önsözünün bir İngilizce tercümesiyle birlikte 12 harita içeriyordu.

61 A.g.e.

Hanedanlığı'ndan Qi Yan birçok ülkenin küçük denizlerle çevrili olduğunu ve dünyadaki kıtaların da büyük denizlerle çevrili olduğunu söylemişti.

I. "Güney Denizi ve "Güneydoğu Denizi"

Qin ve Han Hanedanlıklarından (M.Ö. 200- M.S. 250) itibaren Çin denizcilerinin ve tacirlerinin kuşaklar boyu yaptıkları denizcilik faaliyetleri içinde deniz hakkında daha fazla bilgileri olmuştur. Böylece Çin'in koordinat merkezi olduğu deniz isimlendirme sistemi oluşturulmuştur. Bu denizlerden "Güney Denizi'nin" Güneydoğu Asya ve Hint Okyanusu denizleriyle yakın ticari ilişkileri vardı. Çin kıyıları kuzeye ve güneye doğru uzanır, dolayısıyla Güneydoğu Asya ve Hint Okyanusu denizlerine gitmek istersek güney istikametinde yol almamız gerekir. Qin öncesi (M.Ö. 221) dönemde, Çin halkı zaten Doğu Çin Denizi dahil Güney Çin'deki denize işaret eden "Güney Denizi" kavramına sahipti. Han Hanedanlığı'ndan sonra "Güney Denizi" sadece Güney Çin Denizi'ni ifade ediyordu. Bu nedenle, Çin'deki "Güney Denizi" kavramı Hindistan ve Batı Asya'dan farklıydı. Denizcilik ve kendi sınırlarının dışındaki yerlerle ilgili bilgi edinmenin yetersiz olduğu çağlarda, "Güney Denizi" coğrafi kavramı sadece Güney Çin Denizi'ni değil fakat Güney Asya ve Doğu Hindistan da dahil geniş bir bölgeyi kapsıyordu. Tang Hanedanlığı'nda, bir kitapta şöyle yazıyordu: "Guangzhou, Kunlun ülkesinden gelen gemilerin her yıl Çin ile değerli mal alışverişi yaptığı Güney Denizi'nin yakınındaydı."⁶²

Burada "Kunlun" Güneydoğu Asya ve Doğu Hint Okyanusu'nu ifade etmektedir. 1663'te, "Zhenla ülkesi (Güney Asya'da bulunmaktaydı) Tang Hanedanlığı'ndan keşiş Natsawangzang'ı kendi ülkelerine davet eder. Bu nedenle, Natwasangzang Güney Denizi'nde tıbbi madde toplama bahanesiyle onların ülkesine gider ve orada evine geri dönmek üzere kalır."⁶³

Yeni Tang Hanedanlığı Kitabı'nın 222.cildinde şöyle yazıyordu: "Panpan ülkesi Nanhaiqu'da (bugünkü Siyam Körfezi'nin batı kıyısındaki *Malay Yarımadası*) bulunmaktaydı. Tang Hanedanlığı halkı denizaşırı ülkelerden gelen gemilere, o gemilerin Güney Deniz'inden geldiği anlamında, 'Güney Denizi gemisi' diyordu."

Denizcilik alanında, Tang Hanedanlığı döneminden önce, Çinli denizciler varış limanı ve aktarma limanı işareti olan nehirlerin ağızlarını tespit etmeye çok dikkat ettikleri kayda değerdir. Örneğin, *Liang Hanedanlığı Kitabı*'nda Funan'dan (bugünkü *Kamboçya*) Hindistan'a giden deniz rotası anlatılırken geminin geçtiği denizin isminden çok iki halicinin ismi zikredilmişti. Bu iki halicinin ismi Tianzhujing haliciydi (*Ganj Nehri halici*). *Jia Dan* yazmış olduğu *Guangzhou'ya Doğru Giden Yabancı Gemilerin Rotası* kitabında Hindistan'ın batı kıyılarının rotasından söz

62 The Old Tang Dynasty Book (Eski Tang Hanedanlığı Kitabı), Wang Fangqing.

63 Shi Daoxuan: The Monk Biography (Keşiş Biyografisi), Natwasanzang Biyografisinin 5. Cildi.

ederken Milan Nehri'nin (*Indus Nehri*) denize buradan döküldüğünü söylemişti, burası İndus Nehri haliçi idi. Jia Dan Irak ile İran arasındaki sınırın rotasını yazarken buradan batıya doğru yelken açan geminin Dashi Ülkesi'ndeki Fulila adındaki bir nehrin denize döküldüğü Wula ülkesine bir gün içinde varabileceğini söylemişti. Aslında, Fulila nehrinin haliçi Dicle Nehri ile Fırat Nehri'nin birleştiği Arap Denizi haliçi idi (*Arap Körfezi, Şattülarap Çev.*). Bu kitap Hainan Eyaleti'nin güneyindeki Zhanghai Denizi denilen deniz hariç tüm yabancı denizlere Güney Denizi denildiğini gösteriyordu. Çinli denizciler denizaşırı coğrafya konusunda daha bilgili olmuşlar ve yön kavramı netleşmişti. Tang Hanedanlığı'nda Kuzey Hint Okyanusu'nu ifade eden "Güneydoğu Denizi" kavramı ortaya çıkmıştı. *Yeni Tang Hanedanlığı Kitabı*'na göre Batı Bölgesi, Shizi ülkesi (bugünkü Sri Lanka) "Güneybatı Denizi'nde" idi, fakat *Tong Dian*'ın 193. cildinde Shizi ülkesinin "Batı Denizi'nde" bulunduğu anlatılıyordu. "Güneybatı Denizi" burada Hindistan-Pakistan alt kıtasının güney kısmının etrafındaki denizi ifade etmektedir. Daha sonra Tang Hanedanlığı'nda, Duan Chengshi adında başka bir kişi "Güneybatı Denizi'nde" bulunan Baboli ülkesini (Afrika kıtasının doğu kıyılarındaki Somali'nin kıyı bölgeleri) anlatmıştı.

Burada "Güneybatı Denizi" bugünkü Umman Denizi'ni ifade etmektedir. Eğer "Güney Denizi" ile "Güneybatı Denizi" arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırsak, bu kavramların Çin'i gözlem merkezi olarak aldıklarını fakat "Güneybatı Denizi'nin" kapsamının "Güney Denizi'nden" daha doğru olduğu tespitini yapabiliriz.

Tang Hanedanlığı döneminde benimsenmiş olan "Güneybatı Denizi" kavramı Çin halkı tarafından Song Hanedanlığı döneminde kullanılmaya devam edilmişti. Zhou Qufei şöyle yazmıştı: "İran Güneybatı Denizi kenarında bulunmaktadır."⁶⁴

Zhao Rushi şunu da söylemişti: "Kunlun Cenqi ülkesi (Tanzanya'nın Zanzibar Adası) Güneybatı Denizi'nde bulunmaktadır."⁶⁵ Li Yu şöyle yazmıştı: "İran Shiluozi ülkesi (bugünkü İran'da bulunan Şiraz) de Güneybatı Denizi'ne yakındır."⁶⁶

Bu nedenle, yukarıda bahsi geçen "Güneybatı Denizi" kavramının genellikle Tang Hanedanlığı dönemindeki kapsamda kullanılması sürdürülmüştü, dolayısıyla bu kavram Kuzey Hint Okyanusu'nu ifade etmektedir. Çinli denizciler ve bilim insanları tarafından yazılmış olan eski kitaplarda kullanılan "Güney Denizi" ve "Güneybatı Denizi" kavramlarının farklı anlamlar taşıdığını ve farklı coğrafi koordinatları kastettiğini görebiliriz.

64 Ling Wai Dai Da, Cilt III, (Ling Wai Dai Da Zhou Qufei tarafından yazılmış olan bir 12. yüzyıl coğrafya bilimsel eseridir; Dağların ötesindeki Bölgelerden Örnek Yanıtlar, Geçidin ötesindeki Topraklardan [Meraklı Soruları] Yanıtlama Notları veya diğer benzer başlıklarla farklı olarak tercüme edilmişti.)

65 Liu Yu: *The Journey to the West Regions* (Batı Bölgelerine Seyahat), Zhonghua Book Company (Zhonghua Kitap Şirketi).

66 A.g.e.

Çin'in deniz aşırı coğrafyayı kavraması Beş Hanedanlık ve Song Hanedanlığı dönemlerinde hızlı bir gelişme göstermişti. Çin için coğrafi adlandırma sistemini yaratan Song Hanedanlığı döneminin coğrafyacısı Zhou Qufie daha çok Batı Asya'nın İslam coğrafyacılarını temel almıştı, bu yüzden Kuzeybatı Hint Okyanusu'nu ve Akdeniz'i ifade etmek için Doğu Dashi Denizi ve Batı Dashi Denizi adlarını vermişti. Ayrıca, Batı Pasifik ve Hint Okyanusu'nun farklı denizlerini ifade etmek için bir dizi yeni coğrafi isimden söz etmişti. Örneğin, "Doğu Okyanusu Denizi" Güneydoğu Asya'daki okyanusuna (bugünkü Batı Pasifik, Endonezya'daki Java'nın doğusundaki okyanus) işaret eder. "Güney Denizi" kavramı Sanfuji Güney Okyanusu'nu (Avustralya'nın kuzeyindeki Güney Pasifik ile Güney Hint Okyanusu arasındaki sulara işaret eder) ifade eder.

Song Hanedanlığı döneminde Bengal Körfezi'ne, "Xilan ülkesine" (*Sri Lanka*) istinaden, "Xilan Denizi" denirdi. Daha sonra, Yuan Hanedanlığı'nda halk Endonezya'daki Sumatra ile Sri Lanka arasında kalan Güney Bengal Körfezi'ne "Nanwuliyang" demeye başladı. Bunlar daha önceki kuşakların bilmedikleri şeylerdi.

II. "Doğu Okyanusu" ve "Batı Okyanusu"

Denizcilik coğrafyası ile ilgili bir diğer önemli ilerleme Beş Hanedanlık ve Song Hanedanlığı dönemlerinde olmuştu ve "Doğu Okyanusu" ve "Batı Okyanusu" kavramları öne sürülmüştü. *Xwashan Dergisi*'nin kayıtlarına göre Quanzhou'daki Pu ailesinin üyeleri olan Pu Youliang ve Pujia sırasıyla Beş Hanedanlık ve geç dönem Song Hanedanı dönemlerinde Batı Okyanusu'nun işlerini yöneten resmi görevli olarak hizmette bulunmuşlardı.⁶⁷

Bu "Batı Okyanusu" şeklindeki coğrafi kavramın Song Hanedanlığı döneminde kullanılmış olduğunu gösterir. Song Hanedanlığı ve Yuan Hanedanlığı "Batı Okyanusu'na" ek olarak "Küçük Batı Okyanusu" şeklindeki coğrafi kavramı da kabul etmişti. Bu isim Yuan Hanedanlığı'ndan Chen Dazhen tarafından yazılmış olan Güney Denizi Biyografisi'nde bulunabilir. "Küçük Batı Okyanusu" yukarıda sözü edilen ve Pu ailesinden kişiler tarafından işleri yönetilen "Batı Okyanusu" ile hemen hemen aynıydı. Genel anlamda, "Küçük Batı Okyanusu" Malay Yarımadası ve Endonezya'daki Sumatra çevresindeki sulara işaret ediyordu ve burası Ming Hanedanlığı'nda yazılmış olan Doğu Okyanusu ve Batı Okyanusu Üzerine Araştırmada kaydedilmiş olan "Batı Okyanusu'ndan" biraz daha küçüktü. Zhiwen adlı kitabın yazdığına göre: Üç Buda ve Çin'in Qi Devleti "Küçük Batı Okyanusu" denizlerindeki şu ülkeleri kontrol ediyorlardı: Longyashan, Longyamun, Bencun,

67 Cai Yongjian, *Xwashan Magazine* (*Xwahan Dergisi*), Cilt 1. Zhuan Weiji'nin 'Quanzhou'daki Song Hanedanlığı gemileri arasındaki Pu Ailesinin Özel Gemisi üzerine Araştırma' temel alınmıştır, Bkz. Çin ve Deniz İpek Yolu, s. 347.

Lambang, Pengjia, Needong, Jianyu, Dumb Lu, Dala, Güney Wuli, Selan, Lipadu, Binqi. Ne var ki, “Küçük Batı Okyanusu’ndan” söz eden Güney Çin Deniz Biyografisi yayımlandığı zaman, Song Hanedanlığı zayıfladığı bir dönemdeydi ve çok geçmeden 20 yılı aşmayan bir sürede devrilmişti. Bu nedenle “Küçük Batı Okyanusu” terimi Song Hanedanlığı’ndan kalan eski bir isimdi.

“Batı Okyanusu” terimi Song Hanedanlığı ve Yuan Hanedanlığı’nda yaygın olarak kullanılmıştı. Günümüz literatüründen alınan verilere göre “Batı Okyanusu” Song ve Yuan Hanedanlıklarıyla birlikte Beş Hanedanlıkta da kullanılmıştı, fakat coğrafi kapsamı büyük ölçüde değişmişti. *Zhong An Ji’nin Bu Ali’ye ait Mezartaşında (Eski Çin Ansiklopedisi) Yuan Liumin* şöyle demişti: “Bu Ali’nin ataları Batı Bölgeleri’nden Batı Okyanusu’na gelmiş ve orada yerleşmişlerdi”. *Yuan Hanedanlığı Tarihi Ma’bar (Malabar) Biyografisi* kitabı üzerine yapılan araştırmada, “Batı Okyanusu” Hindistan’ın güneybatı kıyısındaki Ma’bar’a gönderme yapıyordu.⁶⁸

Çin, Yuan Hanedanlığı döneminde Shizong’un yönetimi altındayken, Bu Ali’nin bu ülkenin başbakanı olarak görev yapıyor olması ve Çin’den çok sayıda elçiyi atlaması Bu Ali’nin atalarının “Batı Okyanusu’na” Song Hanedanlığı döneminde göç etmiş olduğunu gösterir.

Wang Dayuan yazmış olduğu *Dao Yi Zhi Lue* kitabında şundan da söz etmişti: “Ma’bar (Malabar) ülkesini ve çevresindeki bölgeleri ifade eden ‘Batı Okyanusu’”. Ayrıca, kitapta “Batı Okyanusu kumaşından” ve “Batı Okyanusu ipeğinden” bahsediliyordu, daha sonra, “Zhenla Feng Tu Ji” (kelimesi kelimesine anlamı Zhenla Krallığı’nın Doğal Koşulları ve Toplumsal Gelenekleri) de “Batı Okyanusu’ndan gelen kumaş” diyordu. Yukarıda sözü konusu olan tüm kumaşlar muhtemelen Malabar’dan gelen mensucattı. “Dongyang” adı Song Hanedanlığı dönemindeki “Doğu Denizi” ile ilgili olabilir. “Doğu Okyanusu” kavramına ilk kez Yuan Hanedanlığı’ndan *Chen Dazhen* tarafından yazılmış olan *Dade Nan Zhi (Güney Denizi Biyografisi)* kitabında rastlanmıştır. Bu okyanus “Küçük Doğu Okyanusu” ve “Büyük Doğu Okyanusu” olarak bölünmüştü.

Chen Dazhen’in Pekin kütüphanesinde bulunan kalıntı eserinde (*Dade Nanhai Zhi Canben*) belirtilen yer isimlerine göre Yuan Hanedanlığı’nın başlangıç ve orta dönemlerindeki “Doğu Okyanusu” esasen Filipinler’in, Borneo Adası’nın ve Java Adası’nın doğusundaki Batı (*Pasifik*) Okyanusu’nu ifade ediyordu. “Küçük Doğu Okyanusu” daha çok yerel Po-ni devletinin yönetiminde olan Filipinler’e ve Kalimantan Adası’na işaret ederken, “Büyük Doğu Okyanusu” daha çok bugünün Avustralya kıtasına kadar uzanan Borneo Adası’nın güneyindeki suları ifade ediyordu. Bu Büyük Doğu Okyanusu Doğu ve Batı kısımlara bölünmüştü; doğu kısmı

68 Chen Gaohau, Bo Hali, The Prince of the Ma’abar (Malabar), India, Visits China (Hindistan, Ma’abar [Malabar] Prensi Bo Hali’nin Çin’i Ziyareti), Nankai University Dergisi, Sayı, 1980/4.

bugünkü Endonezya Adaları'nın doğusundaki yerleri kapsıyordu, batı kısmında ise daha çok Endonezya'daki Sumatra, Bali ve Java Adaları vardı.

Wang Dayuan da “Doğu Okyanusu’ndan” söz etmişti. Java’nın Doğu Okyanusu’nda olduğunu söylemişti. Daha sonra, tüm Doğu Okyanusu halkının Pisheye (Posheye) devletinden korktuğunu da söylemişti. Ayrıca, şuna değinmişti: “Zwashan Küçük Doğu Okyanusu’nda uzanır”. Her ne kadar Büyük Doğu Okyanusu’ndan söz etmemiş olmasına rağmen büyük olasılıkla onu biliyordu. Dao Yi Zhi Lue, Fujian ile denizasırlı ülkeler arasındaki ilişkiyi anlatırken, Güney Denizi Biyografisi kitabı Çin’in Guangdong kenti ile yabancı ülkeler arasındaki alışverişi ayrıntılı bir şekilde anlatmıştı. “Doğu Okyanusu” adı ilk olarak Güney Denizi Biyografisi’nde yer aldı, dolayısıyla bu adın kökeninin Yuan Hanedanlığı olduğu ve yıllarca Guangdong ve Fujian’daki tacirler tarafından iyi bilindiği sonucuna varılmıştı. Kısacası, Yuang Hanedanlığı’nda kullanılan “Doğu Okyanusu”, “Büyük Doğu Okyanusu” ve “Küçük Doğu Okyanusu” adları Song Hanedanlığı’ndan miras alınmıştı.

Yuan Hanedanlığı’ndan sonra halk “Doğu Okyanusu” ve “Batı Okyanusu” adlarını kullanmaya devam etmişti. Ming Hanedanlığı’ndan *Zhang Xie Doğu Okyanusu ve Batı Okyanusu üzerine Araştırma* adında bir kitap yazmıştı. Bu kitapta “Küçük veya Büyük Doğu Okyanusu” olmadan sadece “Doğu Okyanusu” adı kullanılmıştı. Ancak bu kitapta kaydedilmiş olan “Doğu Okyanusu” esasen Song ve Yuan Hanedanlıkları dönemindeki “Küçük Doğu Okyanusu’na” - Hindistan’ın güneybatı kıyılarındaki bugünkü Ma’bar (*Malabar*)- işaret etmekteydi. Bu arada, “Doğu Okyanusu’na” amiral Zheng He’nin zamanında “Batı Okyanusu Suoli” deniyordu.

Doğu Okyanusu ve Batı Okyanusu Üzerine Araştırma kitabında şöyle yazıyordu: “Brunei Doğu Okyanusu ile Batı Okyanusu arasındaki sınırdı”. Bu nedenle, bu iki okyanusun coğrafi kapsamının değişmiş olduğu kesindi ve bu durum sonraki araştırmaya büyük bir zorluk getirmişti. Yer adlarına bakma yoluyla onların coğrafi kapsamlarındaki değişiklikleri açıklamak zordu. Neyse ki, *Zhang Hie yazmış olduğu Gemiciler üzerine Araştırma* kitabında Batı Okyanusu ve Doğu Okyanusu rotalarını kaydetmişti. “Batı Okyanusu” ile “Doğu Okyanusu” arasındaki ayrım farklı deniz güzergahlarına dayanıyordu.

Tang Hanedanlığı ve Beş Hanedanlık dönemlerinde gemilerin Güneydoğu Asya’daki bölgelere doğru yelken açtıklarında kullandıkları iki deniz rotası vardı. Birinci rota Fujian veya Guangdong’dan başlıyor, yol üzerinde çeşitli topografik işaretlerin olduğu Doğu Asya kıtası boyunca güneye doğru gidiyordu. Buradaki tüm yabancı bölgelere “Batı Okyanusu” deniyordu. Pu ailesinin üyelerinin “Batı Okyanusu” işlerini yöneten resmi görevli olarak hizmet ettiği zaman, Zhang Hie rota üzerindeki ticaretten sorumluydu. Song Hanedanlığı ile Yuan Hanedanlığı’nda rota üzerindeki yabancı bölgelere “Küçük Batı Okyanusu” deniyordu. Muhtemelen

bu rota “Kıtasal Rota” olarak tanımlanıyordu. Eğer gemi “Küçük Batı Okyanusu’nu” batıya doğru karşıdan karşıya geçerse Hindistan’a varacaktı ve Song Hanedanlığı ve Yuan Hanedanlığı dönemlerinde bu okyanusa “Batı Okyanusu” da deniyordu.

Başka bir rota da gemilerin Fujian limanından yola çıkıp Tayvan boğazının karşı yakasında bulunan Liuqiu’ya (*Tayvan*) ulaştığı veya gemilerin Gongdong’tan yola çıkıp Güney Çin Denizi’nin kuzeyinde öbür tarafta bulunan Luzon (*Filipinler*) Adası’na ulaştığı rotaydı. Daha sonra, gemiler Batı Pasifik Okyanusu’nda Filipinler takımadaları boyunca güneye doğru yol alırdı. Yol üzerindeki yabancı bölgelere “Doğu Okyanusu” yani “Adalar Güzergahı” deniyordu. Filipin Adaları ve “Doğu Okyanusu’ndaki” Güney Kalimantan Adası yanındaki sular “Küçük Doğu Okyanusu” olarak biliniyordu. Kalimantan Adası’nın güneyindeki denize “Büyük Doğu Okyanusu” deniyordu. “Küçük Doğu Okyanusu’ndan” “Büyük Doğu Okyanusu’na” iki rota vardı. Rotalardan biri gemilerin Kalimantan Adası’nın batı kıyılarından yola çıkıp batıya doğru “Büyük Doğu Okyanusu’na” (bugünkü *Java Denizi* ve *Bali Denizi*) gidiyordu. Diğer rotada gemiler önce Kalimantan Adası ile Filipinler’deki Palawan Takımadaları arasındaki boğazın karşısındaki Sulu Denizi’ne varıyorlardı ve daha sonra Kalimantan Adası’nın doğu kıyıları boyunca güneye doğru yol alıyorlardı ve doğudaki “Büyük Doğu Okyanusu’na”, yani Sulawesi Denizi, Maluku Denizi, Banda Denizi ve Flores Denizi’ne ulaşıyorlardı. Tek cümleyle, Batı Okyanusu’nun coğrafi kapsamı genellikle Güney Çin Denizi’nin batısına işaret ederken Doğu Okyanusu’nun coğrafi kapsamı genellikle Güney Denizi’nin doğusuna işaret ediyordu. Bu iki okyanus Güney Denizi ile bölünmüştü.

III.V. Yabancı Dinlerin Çin’e Girişi

(I) İslam Dini’nin Çin’e Girişi

Hui ulusunun tarihini araştıran bilim insanları uzunca bir süredir İslam’ın Çin’e giriş zamanı ile ilgileniyorlar. Ming Hanedanlığı’ndan önceki Çin literatürüne göre İslam’ın Çin’e girdiği zamanlar muhtelif, örneğin, Sui Hanedanlığı’nda Kaihuang veya Daye döneminde ve Tang Hanedanlığı’nda Wude, Zhenguang veya Yonghui döneminde. Bunların arasında, Sui Hanedanlığı’nın Kaihung döneminde bu imkansızdı çünkü o zaman İslam ortaya çıkmamıştı. Ayrıca, İslam’ın Çin’e Sui Hanedanlığı’nın Daye döneminde girmiş olduğu görüşü güvenilir değildi çünkü o zaman hala emekleme dönemindeydi. İslam’ın gelişmesi bakış açısından ileri sürülen diğer görüşler daha fazla araştırmaya değer. İslam’ın Tang Hanedanlığı’nda Çin’e yayıldığı kesin dönemin daha fazla araştırılmasıyla İslam’ın Çin’e girişiyle ilgili görüşlerin kaynağının *He Qianyuan* tarafından yazılmış olan *Ming Kitabı* olduğu bulunabilir. Kitap Muhammed’in Medine’de dört seçkin misyonerinin bulunduğu ve bu dört misyonerin Wude’nin Tang Hanedanlığı’na hükmettiği dönemde

Çin'e geldiğini yazmaktaydı. Bunların ikisi sırasıyla Guangzhou'yu ve Yangzhou'yu ziyaret etmişti. Kalanlar Quanzhou'ya gitmişti ve yolda ölmüşler ve Quanzhou'nun Linshan Dağı'na gömülmüşlerdi. Mezarın üstündeki Arapça kelimeler Yuan Hanedanlığı'na ait olmasa da mezarın kendisi büyük ihtimalle Song Hanedanlığı dönemine aitti.

Ayrıca, Guangzhou'daki Wo Gesi'nin mezarından yola çıkılarak İslam'ın Çin'e Tang Hanedanlığı'nın Zhenguan döneminde yayılmış olduğu ileri sürülmüştü. Aslında, Wo Gesi Guangzhou'ya gelmiş bir misyonerdi. Bu görüşün güvenilir olmadığı söylenebilir çünkü Wo Gesi onun Çince adıydı. "Wo Gesi" Yuan Hanedanlığı döneminde yapılmış bir transliterasyon olup Tang Hanedanlığı ve Yuan Hanedanlığı dönemlerinde yapılmış transliterasyonlardan farklıydı. Bu nedenle, Wo Gesi ve onun mezarı hakkındaki açıklamaların Yuan Hanedanlığı döneminde yapılmış olduğu sonucu çıkartılabilir. İslam'ın Çin'e Tang Hanedanlığı'nda Huizong'un hükümdarlığı döneminde yayıldığı görüşü *Eski Tang Hanedanlığı Kitabı Dashi Biyografisi* kitabındaki kayıtlara dayanır. Bu kitapta Younghui'nin hükümdarlık döneminin 2.yılında Dashi ülkesinin Çin'e elçiler gönderdiği anlatılır. Bu yüzden, bazı araştırmacılar Tang Hanedanlığı ile Dashi ülkesinin aralarında ilişki kurduğu zaman ile İslam'ın Çin'e yayılma zamanını karıştırmışlardır. Arap coğrafya çalışmaları sık sık Huang Chao Ayaklanması'na gönderme yaparken, isyancı ordusunun Guangzhou'ya girip çok sayıda Müslüman dahil 120.000 yabancıyı öldürdüklerini yazmışlardı. Dolayısıyla, İslam'ın Çin'e Tang Hanedanlığı döneminde girmiş olduğu kesindir. Ancak İslam'ın Çin'e ne zaman girdiğinin kesin tarihi hakkında hala farklı görüşler vardır. Aslında, Tang Hanedanlığı Döneminde İslam'ın Çin'e girişinin kesin tarihini belirlemek zor bir meseledir. Çin ile yabancı ülkeler arasındaki deniz iletişiminin tarihini inceleyen bilim insanları Çin ile Batı Asya arasındaki doğrudan deniz bağlantısının Han Hanedanlığı döneminde kurulmuş olduğunu kabul ederler. Doğru Han Hanedanlığı'ndan sonra, Çin ticaret gemileri Güney Çin'den yola çıkıp yol üzerindeki limanlara girmişler ve doğrudan Umman Denizi'nin kıyılarına ulaşmışlardı. Roma İmparatorluğu'nun gemileri de doğrudan Kızıldeniz'den Çin'in güneydoğu kıyısına doğru yola çıkmışlardı. Han Hanedanlığı'ndan Tang Hanedanlığı'na kadar yüzlerce yıl Çin ile Batı Asya deniz bağlantısını sürdürmüşlerdi. Muson rüzgarları veya diğer nedenlerle yabancı tacirler Çin'in kıyı ve iç bölgelerinde yaşamış veya oralara yerleşmişlerdi. Çin'de İslam cemaatlerinin oluşmasından sonra, aralarındaki deniz yoluyla ilişki daha da sıklaşmıştı, buradan Batı Asya'dan gelen tacirlerin arasında bazı Müslümanların olması gerektiği sonucu çıkarıldı. Ancak İslam'a inanan ilk tacirlerin ne zaman Çin'e seyahat ettikleri belirsizdi. Bundan başka, Müslüman tacirlerin Çin'e varması ile İslam'ın Çin'e girmesi farklı kavramlardır ve birbirine karıştırılamazlar. Örneğin, Çin ticaret gemilerinin Hindistan'a Han Hanedanlığı döneminde varmış olması Konfüçyüsçülük'ün Hindistan'a girişi için bir kanıt değildi.

İslam Batı Asya'ya hakim olunca, deniz aşırı tacirlerin arasındaki Müslümanlar fazlalaştı. Çin'in sahil bölgelerine gelen yabancılar genellikle kendi geleneklerini sürdürdükleri özel bir bölge olan Fangfang'da yaşıyorlardı. Dolayısıyla, Tang Hanedanlığı'ndaki asıl Müslümanlar esasen Çin'e yerleşmiş Batı Asyalı tacirler ve onların aileleriydi. Onların dini inançlarına Çin halkı tarafından ilgili gösterilmesi biraz zaman almıştı, bunu bir yana bırakırsak, İslam dininin Çin'de kök salması için biraz zamana ihtiyaç vardı.

Yuan Hanedanlığı zamanında kara yoluyla ve deniz yoluyla Çin'e gelen Hui halkı açıkça farklıydı. Tang ve Song Hanedanlıklarından itibaren İran ve Dashi ülkesinden çok sayıda tacir Güney Denizi'nden gemiyle Çin'e gelmişler ve Güney Çin'in ticaret limanında yaşamışlardı. Yuan Hanedanlığı'ndan itibaren Hui halkı hala deniz yoluyla Çin'e gelip kıyıda liman kentine yerleşiyorlardı. Örneğin, Quanzhou'daki Shengyou Tapınağı'nı tamir eden A Hema Kudüslü idi. Çin'e kara yoluyla gelen Hui halkıyla karşılaştırılırsa, deniz yoluyla gelenler Arap kültüründen büyük ölçüde etkilenmişlerdi. 20. yüzyılda, Quanzhou'da Hui halkının mezar taşları, önemli bir bölümü Arapça olan ibadethane yazıtları gibi Yuan Hanedanlığı'na ait çok miktarda İslam kültürü kalıntıları bulunmuştur.⁶⁹

Guangzhou kentindeki Shensi Tapınağı'nda bulunan Yuan Hanedanlığı sonlarından kalma mezar taşlarındaki Arapça yazıtlar ve Pekin'deki Niuje Camii'ndeki Arapça yazıtlar gibi Yuan Hanedanlığı'nın Arapça İslam kültürü kalıntıları diğer bölgelerde de bulunmuştu. Zhennian döneminde, *Quanzhou'daki Qingjin İbadethanesi Yazıtlarının Tamirâtı* ile ilgili yazıda dört çeşit görevden söz ediliyordu: *Şeyh ül-İslam, İmam, Mütevelli ve Müezzin*.⁷⁰

Bu isimler Arapça transliterasyondur ve bunlar Çin'e yerleşmiş olan Müslüman Hui halkının Farsça özelliklerini taşıyan dilinden belirgin bir biçimde farklıdır.

(II) İlk Camiler

Müslüman Hui halkının gözünde camiler sadece dini faaliyetlerin yapıldığı yer değildi, fakat ayrıca onların ekonomik ve kültürel yaşamlarına da yansıtıyordu. Çin'deki Hui halkı camiler yapmaya çok erken başlamışlardı. Yuan Hanedanlığı döneminden önce camiler çoğunlukla Çin'in kıyı bölgelerine dağılmıştı. Ancak Yuan Hanedanlığı'ndan itibaren Kuzey Çin'de ve Çin'in iç kesimlerinde gittikçe daha fazla cami yapıldı. Bugün, Çin'deki en eski cami Guangzhoudaki *Huawasheng Camisi*'dir. Dashi ülkesinden Süleyman 9. yüzyılın ortalarında Guangzhou'ya vardığında orada birçok cami görmüştü. Güney Song Hanedanlığı'ndan Yu Ke 12. yüzyılın sonlarında Guangzhou'ya taşındığı zaman İnci Nehri'nin kıyısında bulunan Huawasheng

69 Quanzhou Religious Stone Inscription (Quanzhou Dini Taş Kitabesi), s. 1-26.

70 A.g.e., s. 22-24

Camii'ni görmüştü. Huawashen İbadethanesi'ndeki Yazıtların Restorasyonu kayıtlarına göre bu ibadethane de Tang Hanedanlığı zamanında yapılmıştı. Quanzhou da birçok eski İslam ibadethanesine sahip olmanın gururunu yaşamıştı. Shenyong İbadethanesi'nin kapısının yanındaki Northern Street'in taş duvarının üzerindeki Arapça yazılara göre bu ibadethane Hicri takvime göre 400 yılında, yani Kuzey Song Hanedanlığı'nda Xiangfu'nun hükümdarlık döneminin ikinci yılında (1009) yapılmıştı. Quanzhou'daki Qingjing İbadethanesi'nin Yazıtlarının Restorasyonu kayıtlarına göre ibadethane Güney Song Hanedanı döneminde İmparator Shaoxing'in hükümdarlık döneminin birinci yılında (1131) yapılmıştı.

Yuan Hanedanlığı'nda Müslüman Hui halkı tarafından inşa edilmiş çok sayıda cami vardı. Yuan Hanedanlığı'nda Zhizhen'in hükümdarlık döneminin sekizinci yılında yapılan Zhongshanfu'daki (Ding Vilayeti, Hebei) Libai İbadethanesi'ndeki Yazıtların Restorasyonu'nun kayıtlarında şöyle deniyordu: "Pekin çevresinde milyonlarca ibadethane var. Eğer batıya giderseniz, yol üzerinde ibadet yapacak bir ibadethaneyi hemen bulabilirsiniz."⁷¹

Kitapta söylenen sayılar biraz abartılı olsa da kitap Yuan Hanedanlığı döneminde İslam'a inananların tüm Çin'de cami inşa etmek için gösterdikleri yoğun çabaları yansıtıyordu. Yukarıda sözü edilen Guangzhou'daki Shenghuai Camisi, Quanzhou'daki Shengyou Camisi ve Qingjing Camisi gibi ibadethanelerin hepsi Yuan Hanedanlığı'nın yöneticileri tarafından muhafaza edilmiş ve korunmuştu.

Yuan Hanedanlığı'nın sonunda, Wu Jian'in Qingjing İbadethanesi Anıtı'nın Restorasyonu şöyle diyordu: "Quanzhou'da altı veya yedi Libai İbadethanesi daha yapılmıştı..." Quanzhou'da bulunan cami kalıntıları sadece yukarıda sözü geçen Shengyou İbadethanesi ve Qingjing İbadethanesi'ni değil, ayrıca Song Hanedanlığı'nın Yemen İbadethanesi'yle birlikte Yuan Hanedanlığı'nın Muhammed İbadethanesi, Nahid Chongxiu İbadethanesi ve Wuming İbadethanesi'ni de kapsıyordu.⁷² Bundan başka, Hui halkı tarafından yapılmış ibadethaneler Daduo (Pekin), Hangzhou, Yangzhou, Dingzhou, Kaifeng ve başka bölgelerde görülebilirdi. Kozlov ve Rusyalı başka kişiler Yuan Hanedanlığı'nın bir kenti olan Yijianailu'da (Bugün İç Moğolistan'daki Ejim Sancağının doğusunda, Halahetou olarak bilinir) 14.yüzyıl ibadethanesi arkeolojik alanı ve Farsça sözcükler yazılı anıt kalıntısı bulmuşlardı.⁷³

Moğolistan'ın başkenti Helin'de bulunan 1339 tarihli Farsça yazıt burada yerel bir birikim fonu kurulduğuna işaret eder. Bunlar Yuan Hanedanlığı'nda Hui halkının

71 Sun Guanwen: The Reconstruction of Inscriptions on the Libai Temple (Libai Tapınağı üzerindeki Yazıtların Restorasyonu), The Journal of Cultural Relics (Kültürel Kalıntılar Dergisi), Sayı, 1961/8.

72 Bo Xihe: Chinese Ancient Inscriptions in Arabic words (Çin'deki Arapça Eski Yazıtlar), Asia Magazine (Asya Dergisi), s. 179, Açıklama Notu 2, 1913.

73 Bo Xihe: Chinese Ancient Inscriptions in Arabic words (Çin'deki Arapça Eski Yazıtlar), Asia Magazine (Asya Dergisi), sayı 179, Açıklama Notu 2, 1913

İslam'ı desteklemek için Çin'de geniş çaplı ibadethane inşa etmekte olduğunu ispat ediyordu. Bu ilk camiler arasında, 1009 tarihinde inşa edilmiş olan Quanzhou'daki Shengyou İbadethanesi'nin en özgün mimarisi vardı. Yabancı kişiler tarafından tasarlanıp inşa edildiği için Şam tarzındaydı ve Han tarzındaki camilerden tamamen farklıydı.

(III) Hindu Mezhebi: Şaivism

Şaivism, Şiva'yı Yüce Varlığa ya da Brahman'ın metafizik kavramına saygı duyan Hinduizm içindeki en önemli mezheplerden biridir. Yuan Hanedanlığı literatürlerinde Şaivism ile ilgili hiç kayıt yoktur. 1930'lerden bu yana, Quanzhou'da (Fujian veya Xiamen), Yuan Hanedanlığı dönemine ait Şaivism ile ilintili 200'den fazla yazılı taş kalıntı bulundu. Son yıllarda, bilim insanları eski Çin bölgelerinde Hindu Şaivismi ile ilgili yeni buluşlar yaptılar. 1930'larda Quanzhou, Nanjiaochang'da 1,15m boyunda, büyük bir deniz kabuğu, disk ve asa tutan bir "Vişnu (Şaivism) kült heykeli" bulundu. 1930'larda kentin kuzey kısmındaki Kaiyuansi'nin yakınında küçük bir mabedin içinde Şaivism konulu oyma yapılmış iki taş parçası daha bulundu. Bunlardan biri Şiva'nın cinsel organına (Şiva-linga) lotus sunan bir fili gösterirken ikincisi Şiva-linga'ya süt sunan ve onu yalayan bir ineği gösteriyordu. Muhtemelen bu parçalar ayrı bir Şaivism tapınağından gelmişti. Birçok araştırmacı Quanzhou'daki Hindu kalıntılarının Güney Hindistan'da tasarlanmış geç Chola Dönemi'nin (13. yüzyıl) Dravit tarzı tapınaklarının mirası olduğunu savunmaktadır.

1984'ün son günlerinde, bilim insanları Quanzhou kentinin Tonghuai kapısının çevresindeki duvarın yaklaşık 1 km. yakınında Şaivism'e ait bir taş oymacılığı kalıntısı buldular. 47cm x 57cm x 22cm ebadında olan bu taş dik açılı ve diyabaz taşından yapılmıştı. Bu taş oymanın ana kısmı ev şeklindeki kare bir nişin içine oyulmuştu ve tepesinde çan şeklinde bir süslemesi vardı. Ayrıca, çatısı bir Aslan kafası ile bezenmiş ve saçığın uçları çok katmanlı Lotus sütunu oyması ile süslenmişti. Nişin orta kısmına çiçek açan lotus ile desteklenmiş kule şeklinde bir değirmen taşı oyulmuştu. Değirmen taşının solunda ve sağında iki tanrı heykeli vardı. Heykeller başlarına taç, boyunlarına boncuklu tespih kolye ve bileklerine bilezikler takılı vaziyette aynı duruşla oturuyorlardı. Buradaki heykel Hinduizm ve ona inananlarının yıkıcı tanrısı Şiva, nişin içindeki kule şeklindeki değirmen taşı ise Şiva'nın en temel cisimleşmesi olan Linga olmalıydı. Şiva eski şeyler yıkıldıktan sonra yeni şeylerin yaratılması gerektiğine inanıyordu, bu da Şiva'nın yeni şeyler yaratma gücü olan yıkımın tanrısı olduğunu gösteriyordu. Bu taş oyması Şaivism mimarisinin süslemeleriydi ve çoğunlukla binanın iç salonunun tavanına oyulurdu. 1950'lilerin başlarında, Wu Wenliang da yukarıda belirtilen eşyanın bir benzerini koleksiyonuna katmıştı.⁷⁴

74 Quanzhou Religious Stone Carving and Figures (Quanzhou Dini Taş Oymalar ve Figürler) s 111-114.

1985'ten sonra, Quanzhou'da Şaivism'e ait bazı taş oymalar bulundu. Bunların arasında iki adet çiçek tipi sütun başlığı vardı. Bunlardan 25x98x98 cm boyutunda olanının her iki tarafına lotus taç yaprakları ve artı şeklinde çiçek oyması yapılmıştı ve her iki tarafında simetrik olarak sarkan çiçekler vardı. Diğerinin büyüklüğü 26x86x86 cm idi ve oymaları yukarıda anlatılan ile aynıydı. Quanzhou'da çoğu Güney Hindistan tarzında, yani Gandhara sanatı tarzında birçok çiçek tipi stigma taşı (sütun başlığı) toprak altından çıkarılmıştı. Eski Yunan tarzı stigma taşı 1985'te Quanzhou'nun güney kapısının yanında bulunmuştu. Ayrıca, yol yapımı çalışmalarında, her iki ucunda oyulmuş desenler olan tek parça taş ok yayları toprak altından çıkarılmıştı. Bu girişin sol tarafında kobraların birbirlerine sarıldığı bir biçim değiştirme deseni vardı ve sağ tarafında dikdörtgen bir çerçeve içine oyulmuş yaban elması çiçekleri vardı, kenarına eğik lotus taç yaprakları oyması yapılmıştı. Bu taş sütun başının çıkıntılarının arasındaki enine girişti. 1956'da Quanzhou, Wubao Caddesi, Douya ilçesinde Wu Wengliang yabancı sözcüklerle yazılmış yazıt bulmuştu.⁷⁵

Sonradan, Hintli bilim insanları ve Japon bilim insanları bu yabancı sözcüklerin Tamilce olduğuna inanmışlardı. Diğer eşsiz taş kalıntılar kanatlı bir Buda'yı, Shivalinga'ya çiçek sunan bir bir fili ve Vişnu'nun ayakta duran bir heykelini içeriyordu. Ayrıca, 1986'da Quanzhou yakınında Jinjiang'daki Xinji Pavyonu'nda oturan bir Durga kabartması bulunmuştu. Quanzhou'daki Hinduizm ile ilgili bu taş oymalar Yuan Hanedanlığı döneminde Quanzhou'da bir zamanlar Şaivism tapınaklarının olduğunu göstermişti.⁷⁶ Quanzhou'da Şaivism'e inananlar daha çok Güney Hindistan'daki Ma'abar Denizi'ni geçerek Çin'e gelen tacirlerdi. Aynı zamanda Nanpi ülkesi olarak da bilinen Ma'abar'ın Song, Yuan ve Ming Hanedanlıkları dönemlerinde Quanzhou ile denizden yakın ilişkileri vardı. Zhao Rushi'nin kayıtlarına göre, Song Hanedanlığı'nın sonlarında Nanpi ülkesinden Louba Zhiligan denilen bir adam oğluyla birlikte güney Quanzhou'da yaşamıştı. Burada yukarıda sözü edilen büyük miktarda Şaivism taş oyması ve Tamil yazıtları toprak altından çıkarılmıştı. Bu adam ve oğlunun Quanzhou'daki Şaivist cemaatinin üyeleri olduğu düşünülebilir.

Güney Hindistan ile Çin arasındaki yoğun alışverişler iki yönlüydü çünkü Saiva Çin'e geldiği zaman Çin halkı da Hindistan'a gelmişti. Wang Dayuan'ın kayıtlarına dayanarak "Güney Hindistan Tu Kulesi denen yüksek bir kule ile gurur duyuyordu.

75 The Religious Stone Carving of Quanzhou (Quanzhou'nun Dini Taş Oymaları), Supplemented Figure 1 and 2 (Eklenmiş Figür 1 ve 2).

76 Yang Qinzhang: The New Certificate of the Relationship between Quanzhou in the Yuan Dynasty and South India, China and Maritime Silk Road (Yuan Hanedanlığı'ndaki Quanzhou ile Güney Hindistan arasındaki İlişki ve Deniz İpek Yolu ile ilgili Yeni Belge), Fujian Press, 1991.

Badan Ovası'nda bulunan Tu Kulesi'nin etrafı tahta duvar ile çevrilmişti ve bu tahta duvarın üzerinde oyulmuş Çince yazılar şöyleydi: "Xian Chun San Wan Gong". Bu yazılar şu anlama geliyordu: Kule Xianchun'un hükümdarlık döneminin 3. yılında bitirildi. Bugün bile okunabilen bu Çince yazı karakterlerinin o yıl oraya gelen Çinli kişiler tarafından oyulmuş olduğunu söyleniyordu.⁷⁷ Fujita Toyohachi Güney Hindistan'daki Negapatam'dan kuzeybatıya doğru yaklaşık 1 mil uzaktaki Tu Kulesi'nin Çin Kulesi olması gerektiğine işaret etmişti. 1847'de kulenin hala üç katı vardı ve 1859'da yıkılmıştı. Bu kule Badan Ovası'nda bulunuyordu; "Badan" Tamil dilindeki surlarla çevrili şehir anlamına gelen "Pattinam"ın transliterasyonu olmalıdır.⁷⁸ Kule Song Hanedanlığı döneminin sonlarında Xianchun'un hükümdarlık döneminin üçüncü yılında (1267) inşa edilmişti.

III.VI. Denizaşırı Ülkelerden Gelen Bitkisel Ürünlerin Yetiştirilmesi

(I) Denizaşırı Bitkisel İlaç Malzemeleri

Denizaşırı bitkisel malzemeler (ilaç malzemeleri) Çin ve dış deniz ticaretinde önemli bir rol oynamıştı. Han Hanedanlığı'ndan Tang Hanedanlığı'na kadar geçen yaklaşık 1000 yıl boyunca, denizaşırı bitkisel malzemeler veya ilaç malzemeleri ile ilgili bilgi gittikçe derinleşti ve çok sayıda denizaşırı bitkisel malzeme ilaç yapımına dahil edilmişti. Bununla birlikte, geçmişte bitkisel malzemelerle ilgili eserlerde odaklanılan şey yerli ilaçların tanıtılması iken, ithal edilmiş yabancı ilaçlardan bu kitaplarda nadiren söz ediliyordu, dolayısıyla onlar hakkında bilgi bulmak zordur. Ayrıca, tarihsel koşulların sınırlamaları nedeniyle Çinli ilaç bilimcileri yabancı ilaçların üretildiği yer, biçim, etkinlik, tat, kullanma amacı, kullanılması sakıncalı durumlar ve diğer yönler gibi kendine has özelliklerini tam olarak kavrayamamışlardı. Bundan başka, yabancı şifalı bitkiler ile ilgili bazı bilgiler gerçekler yerine başkalarının anlattıklarına dayanılarak kaydedilmişti, bundan dolayı çok fazla yanlış vardı. Daha sonra, Tang Hanedanlığı'nda Çin'in deniz ticaretinin gelişmesiyle, ithal edilen denizaşırı ilaçların sayısı büyük ölçüde artmıştı, bu sayede Çinli ilaç bilimcileri denizaşırı ilaçlara ilişkin yeni bir kavrayışa ulaşmışlar ve yabancı ilaçları kullanmada daha deneyimli olmuşlardı. Aynı zamanda, Çinli ilaç bilimcileri bazı denizaşırı ilaçların farklı ülkelerde, hatta Çin'de bile üretildiğini de anlamışlardı, fakat etkileri

77 The Introduction of Foreign Things (Yabancı Eşyaların Tanıtımı), Zhonghua Book Company (Zhonghua Kitap Şirketi), s. 285.

78 Xin Daosheng: Trade Relations between South India and China during the 13th and 14th centuries (13. ve 14. yüzyıllarda Güney Hindistan ile Çin arasındaki Ticari İlişkiler), Journal of East and West Maritime Relations (Doğu ile Batı Arasında Denizcilik İlişkileri Dergisi), Cilt 1, s. 59-81, 1989.

üretim yerine göre farklı oluyordu. Bu nedenle, bir Denizaşırı Şifalı Bitkiler kitabı ortaya çıkmıştı. Eski Çin ilaçları arasında çok sayıda şifalı bitki vardı.

Denizaşırı Bitkisel Maddeler kitabının yazarı Li Xun'du. Kendisi doğuştan bir İranlı'ydı fakat Güney Çin'deki Sichuan bölgesinde yaşamıştı. Denizaşırı tütsü ilaçlar ticareti yapan bir ailede dünyaya gelmişti ve yaşamı boyunca hiçbir resmi görev üstlenmemişti. Kendi başına Çin'de çok iyi eğitim almanın yanı sıra çeşitli Çin şiirlerini ezberden okuyabiliyor veya Çince şiir yazabiliyordu, diğer bir deyişle, neredeyse doğuştan bir Çinli gibi öğrenim görmüştü. Dolayısıyla, onu Çin halkına denizaşırı ilaçları tanıtabilecek uygun bir kişi yapan şey onun ailevi geçmişi-ydi. *Denizaşırı Bitkisel Maddeler* Ming Hanedanlığı hükümdarı Wanli dönemindeki Ulusal Tarih: *Klasiklerin Biyografisi*'ne dahil edilmişti. Ne var ki, bu kitap kayboldu, bunun sonucunda çağımızın insanları özgün kitabı inceleyemediler. Neyse ki, kitabın birçok kısmı Song Hanedanlığı döneminde yaşamış olan *Tang Zhenwei*'in *Sınıflandırılmış Şifalı Bitki Maddeleri* kitabında ve Ming Hanedanlığı'ndan *Li Shizhen*'in yazdığı *Tıbbi Bitkisel Maddelerin Özeti* kitabında alıntılanmıştı, böylece bugünkü bilim insanları Li Xun'un *Denizaşırı Bitkisel Maddeler* kitabından yapılan alıntıları inceleyerek epeyce bir fikir edinebilirler.

Denizaşırı Bitkisel Maddeler kitabı daha çok deniz yoluyla ithal edilen ilaçları ve bitkileri içeriyordu. Bilim insanları araştırma yapıp Li Xun tarafından anlatılan 100'den fazla ilacı tanımlamışlardı. Mineral olarak fibro-ferrit filizi, bitkilerden elde edilen rhizoma corydalis, kebabiye veya kebabe, kimyon, curculigo orchioides gaertn, tanarius major, cortex erythrinae, çerkes fasulyesi, aleovera, hint zambkı, komifora mürü (commiphora myrrha), sardunya, Borneo çamı tohumu, Kore çamı tohumu ve hayvanlarla bağlantılı olarak dev istiridye ve inciler gibi çok sayıda ilaç ilk kez bu kitapta görülmüştü. Bu ilaçlardan bazıları hala bugünkü Çin'de ilaç olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Üst düzey tıp fakültesi ders kitabı olarak 1984'te yayımlanan Çin Tıbbi kitabı Çin'in çoğu yerinde kullanılan 493 çeşit geleneksel Çin ilacını tanıtmıştı. Bu ilaçlardan 9'u olan rhizoma corydalis, kebabiye, kimyon, curculigo orchioides gaertn, tanarius major, cortex erythrinae, aleovera, komifora mürü büyük ölçüde anlaşılmış ve *Denizaşırı Bitkisel Maddeler* kitabında bulunduktan sonra günümüzün ilaç sanayisinde kullanılmıştır. Bugün, bu 9 çeşit ilaç çağdaş Çin tıp biliminin önemli bir parçası olmuştur ve özgün adları değişmeden resmi adları olarak kullanılmaktadır. Bundan başka, Li Xun tarafından yazılmış olan kitapta kayıt altına alınan ilaçların tat, etkinlik, işlenme, kullanım gibi özellikleri günümüz Çin tıp biliminde özetlenmiş özellikler ile benzerlik göstermektedir.

Denizaşırı ilaçların Çin'e girmesinden sonra, tıp bilim insanları ve ilaç bilim insanları, bu ilaçların uzun süreli klinik kullanımı doğrultusunda, onların tadı, tedavisinin etkinliği ile ilgili yeni bir anlayışa sahip olmuşlardı. Ayrıca, yeni bir ilaç oluşturmak için yerli ilaçlar ile denizaşırı ilaçları birleştirmişler, sonra da bu yeni ilacın

etkinliğini ve kullanılmaması gereken durumları bulmaya çalışmışlardı. Örneğin, Li Xun darıfülful (bir çeşit biber) ile şeytantesi karışımının iyi bir etkisi vardı fakat shihuo ile şeytantesi karışımının kötü bir etkisi vardı. Bundan başka, Li Xun şöyle de demişti: pistachio barkcan ile radix aucklandiae veya fructus corni karışımı ve rhizimo corydalis, sanleng, kamplumbağa kabuğu, ravent karışımı iyi bir ilaçtı. Daha önceki tıbbi eserler çok sayıda denizaşırı ilaçtan söz etmelerine rağmen ilaçların etkilerinden ziyade sadece onların adlarından bahsetmişlerdi. Denizaşırı Bitkisel Maddeler kitabında, tedavi sürecinde kullanılan ilaçların etkinliği kaydedilmişti. Daha önceki bazı kitaplar denizaşırı ilaçların etkinliğinden söz etmişlerse de bu kitap ilaçların Çinli tıp bilim insanları tarafından uzun süreli uygulamalarda yeni keşfedilen etkinliklerini de eklemişti. Örneğin, *İlaç Bilimin Kurallarına Toplu Şerhler*'de şöyle denmişti: ödağacı (agilawood) ilaç maddeleri arasına dahil edilmek için uygun değildi. Bu kitap ödağacının yegane etkinliğinin kumaştaki kokuyu gidermek için kullanılması olduğundan da söz etmişti. Ne var ki, *Denizaşırı Bitkisel Maddeler* kitabında ödağacının alkolle birlikte kaynatılabileceği ve kalp ağrısında, kolerada ve aniden ortaya çıkan ölümcül hastalıklarda kullanılabileceği kaydedilmişti. Bundan başka, yaraları ve şişmiş yerleri tedavi etmek için yara bandı haline getirilebilirdi.

Denizaşırı Bitkisel Maddeler kitabı Çin ilaç sanayiinde denizaşırı ilaçlara öncülük etmiş ve Çin tıbbının bilgisini zenginleştirmesine değerli katkılarda bulunmuştu, böylece denizaşırı bilimsel bilginin sürekli öğrenilmesinde Çin tıbbı hızlı bir gelişme göstermişti. Sonra, Tang Shenwei, Li Shizhen gibi birçok önemli bitkisel madde uzmanı da kendi kitaplarında *Denizaşırı Bitkisel Maddeler*'den bazı ilgili bilgileri alıntılarını yapmıştı.

(II) Pamuk

Eski Çin'de hiç pamuk yoktu, bu yüzden Çin yazı karakteri “mian” (pamuk) da yoktu. Daha sonra, pamuğun Çin'e girmesiyle birlikte, pamuğu ifade etmek halk başka bir Çin yazı karakteri olan “miao'yu” (bükülmemiş ipek) kullanıyordu ve “mu mian” deniyordu. Pamuğu ifade eden Çin yazı karakteri Song Hanedanlığı'nda ortaya çıkmıştı. “Mian” (pamuk) ve “mian” (bükülmemiş ipek) aynı şekilde telaffuz ediliyordu fakat kökenleri farklıydı. “Mian'ın” (pamuk) kökeni ağacı veya bitkiyi ifade ederken, “mian'ın” (bükülmemiş ipek) kökeni ipek anlamına geliyordu. Güney Hanedanlığından Yuan Wen yazmış olduğu *Weng You Xian Tan (Eski Şeylerin Tüm Yönleriyle Tanıtılması)* kitabında şöyle demişti: “şimdi, pamuğu ifade etmek için yeni Çin yazı karakteri oluşturuldu.” Eski çağlarda Orta Ovalarda ve Jiangnan'daki tekstil temel olarak ipek ve Çin kenevirine dayanıyordu. Sıradan kişiler kenevirden elbiseler giyerken, zengin ve asil ailelerde doğan kişiler ipekten yapılmış elbiseler giyebiliyorlardı. Bu durum Tang Hanedanlığı'nın sonlarına ve Song Hanedanlığı'nın

başlangıcına kadar değişmemişti. Song Hanedanlığı'nda pamuğun ortaya çıkmasından sonra liflerden yapılmış Çin kumaşlarının yapısı değişmişti.

Eski çağlarda Çin'de pamuk üretilmemesine rağmen, halk yabancı kişilerin giydiği elbiselerin malzemelerinin kendilerinininkinden farklı olduğunu görmüşlerdi. *Yu Gong (Çin'in Coğrafi Özelliklerinin Tanıtılması)* kitabı şöyle diyordu: "yabancı tacirlerin elbiseleri "hui" ve "zhubei'den" yapılmıştı. Buradaki "yabancı tacirler" Güneydoğu Asya'nın adalarda yaşayanlara işaret ediyordu. "Hui" pamuk gibi ot veya bitkiler anlamına geliyordu ve daha sonra "jibei" olarak da bilinen "zhubei" Sanskritçe "karpası" idi ve "pamuk" sözcüğünün transliterasyonuydu. Ne var ki, bazı bilim insanlarının "zhubei'in" anlamı konusunda hala şüpheleri vardır ve bu sözcüğün pamuğu ifade ettiğinden emin değiller.⁷⁹ Eski Güneydoğu Asya'daki pamuk Hindistan'dan geliyordu, bugün bu pamuk daha çok "Asya pamuğu" (*Gossypium arboreum*) olarak bilinir.

Güneydoğu Asya pamuğu çok eski zamanlarda farklı yollarla Güneydoğu ve Güneybatı Çin'e girmiştir. Han Hanedanlığı döneminde Zhuya bölgesinde ve Batı Yunnan'da yaşayan ecdat daha o zamandan pamuk ekip kumaş dokumuştur. Pamuktan açıkça söz edildiği kitap şuydu: *Han Hanedanlığı Sonrası Kitabı, Güneybatıdaki Yabancı Ülkeler Bibliyografyası*. Bu kitapta Batı Yunnan'daki halkın "mian die"- Sanskritçe "bhardvji" sözcüğünün transliterasyonu- dokuduğundan söz ediliyordu. Han Hanedanlığı'ndan sonra pamuk ekim işi yavaş yavaş çevredekilerde yayıldı ve Batı Jin Hanedanlığı döneminde Sizhou bölgesine girdi. Tang Hanedanlığı döneminde, Guangxi'de üretilen pamuk dokuma ürünlerine "gui kumaşı" deniyordu ve Jiangnan bölgesi de böyle pamuk ürettiyordu. Bai Juyi Yeni Kumaş şiirinde şu betimlemeyi yapmıştı: "gui kumaşı kar gibi ak ve Wu ham ipeği bulut kadar yumuşak. Kalın kumaş ve pamuktan yapılmış elbise insanları tutar çok sıcak." Hindistan'dan başlayıp Güneydoğu Asya'dan geçen ve Çin'in Güneydoğu kıyılarına ve Güneybatı bölgesine giden Güney-kuzey rotası tarihte pamuk nakliyatında kullanılmıştı ve bu rotaya "Güney rotası" deniyordu.

Pamuk, Güney rotasının yanı sıra, Kuzeybatı Çin'den de Çin topraklarına ithal ediliyordu. 1959'da aralarında iki adet koyun kemiğine sarılmış mavi beyaz patiska kumaş, demir bıçak kılıfı, kumaş erkek pantolonu ve kadın mendili gibi pamuklu ürünlerin de bulunduğu bir miktar tekstil ürünü Xinjiang (Şincan), Minfeng İl'i'ndeki Doğu Han Hanedanlığı mezarlarından gün yüzüne çıkarılmıştı.⁸⁰

79 Chen Zugui, *Cotton, Chinese Agricultural Heritage Anthology, Category A, the Fifth Variety, the First Half Volume* (Çin Tarımsal Miras Antolojisi, Kategori A, Beşinci Değişiklik, Birinci Yarım Cilt), 1957 Baskısı, Zhonghua Book Company (Zhonghua Kİtâp Şirketi), s. 3.
80 Sa Biti: *From the Archaeological Excavation Data to See the Ancient Xinjiang's Cotton Planting and Textile* (Eski Xinjiang'ın Pamuk Ekimini ve Tekstili Görmek için yapılan Arkeolojik Kazının Verilerinden), *The Journal of Cultural Relics* (Kültürel Kalıntılar Dergisi), 1982/10.

Liang Hanedanlığı Kitabı- Kuzeybatılı Yabancılar Biyografisi kitabında şu kaydedilmiştir: Gaochang ülkesi bitkiler açısından zengindir. Bitkilerden biri ipekböceği kozası gibiydi ve bu kozadaki “Beyaz Diezi” denilen ipek iyi idi. Bu nedenle halk onunla kumaş dokuyordu. Bu kumaş çok yumuşak ve beyazdı ve pazarda satılabiliyordu. “Beyaz Diezi” Sanskritçe “bhardvji”nin transliterasyonu idi ve *Han sonrası Hanedanlığı: Güneybatı Yabancı Ülkeler Biyografisi* kitabındaki kayda göre ona yabancı pamuk anlamına gelen “Miao Die” deniyordu. Yabancı pamuk *Gossypium herbaceum* idi. Xinjiang, Bachu’da toprak altundan çıkartılan Tang Hanedanlığı’ndan döneminden kalmış pamuk *Gossypium herbaceum* (Levant pamuğu) olarak tanımlanmıştı.

Gossypium herbaceum (Levant pamuğu) Batı Asya’da veya Afrika’da idi, Kuzeybatı Çin’e İran ve Hindistan üzerinden girmişti. Pamuk nakliyatı için kullanılan batı-doğu rotaları tarihte “Kuzey hattı” olarak biliniyordu. *Gossypium arboreum* (Asya pamuğu) ile karşılaştırıldığında *Gossypium herbaceum* (Levant pamuğu) cismen daha küçüktü ve daha düşük verimliydi, fakat daha erken oluyordu ve Xinjiang ve Kuzeybatı Çin’de yetiştirilmek için uygundu. Tang Hanedanlığı’nın sonlarından Yuan Hanedanlığı’nın başlarına kadar geçen yüzlerce yıl süresinde Çin bölünmüştü, bu yüzden pamuğun yayılması daha çok kendiliğinden olmuştu. Yuan Hanedanlığı zamanında Çin’in yeniden birleşmesinden sonra malların alışverişi daha ucuzlamıştı ve köklü bir değişim olmuştu. Devlet geçim meselesini daha geniş bir açıdan ele almıştı ve pamuk yetiştirmeyi örgütlü bir biçimde desteklemişti. Yuan Hanedanlığı’nda bir tarım uzmanı olan *Wang Zhen Tarım Kitabı: Tarımsal Donanım Atlası* kitabında şöyle yazmıştı: “Çin halkı sadece bükülmüş ipekböceği ipeğinin kumaş yapmak için kullanılabileceğini bilir ve pamuğun kullanılışını bilmez. Pamuk ilk önce sadece Hainan’da ekildi, sonra Yangtze Nehri, Uygur Nehri, Sichuan bölgeleri gibi Güney Çin bölgelerinde ekildi ve buranın halkı pamuk ekmenin kazançlı olduğunu anladı. Tacirlerin ülke çapında pamuk ticaretine başlaması ve pamuktan üretilmiş kumaşın ülke çapında yayılması Çin’in birleşmesine kadar olmadı.” Pamuğun birçok üstünlüklerini de şöyle anlatmıştı: “ipekböcekçiliği ile karşılaştırıldığında, pamuk ekimi daha kolay ve daha kazançlıdır.” Bundan başka, pamuğun uygun doğal koşullara gereksinimi yüksek değildir, dolayısıyla Çin’in tüm bölgelerinde ekilebilir ve zengin veya fakir herkesin pamuğa ihtiyacı vardır. Bu nedenle, Yangtze Nehri Vadisi ve Jiannan bölgesi erken Yuan Hanedanlığı döneminde pamuk üretimine ev sahipliği yaptı. Yuan Hanedanlığı’nın imparatoru Hu Bilie 1289 yılında Zheijiang’ın doğusu, Jiangnan, Jiangxi, Hunan, Guangzhou ve Fujian’da pamukla ilgili işlerden sorumlu bazı ofisler kurdu, ayrıca halka 100 bin Pi (Pi bir ölçü birimiydi) pamuk teslim etmesini emretmişti.⁸¹ Songjian Nehri’nde Huang Daopo adındaki bir kadın Güney Çin’deki etnik azınlıkların arasında

81 The History of Yuan Dynasty: Emperor Shizu Biography (Yuan Hanedanlığı Tarihi-İmparator Shizu Biyografisi).

pamuklu tekstil teknolojisinin teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamıştı. Aynı zamanda, Batı Bölgesi kaynaklı pamuk Shan'xi'de ekilmişti ve orijinal pamuk kadar bol olmuştu.⁸²

Yeni ince pamuk tohumları Çin'e Ming Hanedanlığı döneminde girmişti. Ming Hanedanlığı'nın sonunda, Xu Guangqi pamuk çeşitlerini tanıttı. Bunların arasından "Huangdi", "Qinghe", "Heihe" ve "Kuandiyi" çeşitleri çok iyiydi. Pamuk tiftiği veriminin tiftik yüzdesine oranı 20:9, %45'e kadardı. Bu oran Asya pamuğu (*Gossypium arboreum*) ve Levant pamuğunun (*Gossypium herbaceum*) herhangi bir çeşidinden çok daha fazlaydı. Qin Hanedanlığı'nın sonunda (M.S. 3.yüzyıl), yukarıda sözü edilen pamuk çeşitleri Jiangnan'da hala ekiliyordu. Qin Hanedanlığı'nın bilim insanlarından biri olan Huang Zongjian, Pamuk Ekimi üzerinde Deney'de yukarıda pamuk tiftiği verimiyle ilgili söylenenleri kanıtlamıştı: "Heihe pamuğu için pamuk tiftiği veriminin tiftik yüzdesine oranı 20:9'du." Pamuğun çekirdeği çok inceydi ve ayrıca pamuğu yumuşaktı; bu özellikleriyle Çin pamuğu çeşitlerinden farklıydı. Ancak bu pamuk türünün var olup olmadığını kimse bilmiyordu.⁸³

(III) Tütsüler

Çin'de tütsü yakma adetleri yoktu, fakat yabancı ülkelerde üretilen tütsüler Çin'e ithal ediliyordu. *Tarihi Kayıtlar ve Han Hanedanlığı Kitabı* denizaşırı ülkelerden gelen ticari mallar arasında "Gubu" denilen, tam adı "Gubu Polv" olan- Kapar borus sözcüğünün transliterasyonu olmalı- bir ticari maldan söz ediyordu; Sumatra, Malaya Yarımadası, Borneo ve diğer bölgelerde çok bol olan bu mal bir çeşit tütsüydü. O günlerde tütsü lüks tüketim maddesi sayılıyordu ve elbiselerdeki kökü kokuları gidermek için kullanılıyordu. Han Hanedanlığı'ndan sonra tütsü yakma adeti Güney Çin'den Kuzey Çin'e yayıldı. 1983'te Guangzhou, Xianggang Dağı'ndaki Batı Han Hanedanlığı Nanyue Kralı'nın anıt mezarından gün yüzüne çıkarılan kalıntılarda tütsü bulundu. İstatistiklere göre, Guangzhou'da Han mezarlarından gün yüzüne çıkarılan kalıntılarda toplamda 200'den fazla buhurdanlık vardı. Bunların arasında, 1983'te toprak altından çıkarılan dört Siyam bakır buhurdanlığı çok değerliydi. Nanyue Kralı'nın anıt mezarından ikisi toprak kap ve on biri bronz 13 buhurdanlık çıkarılmıştı. Bunlar kendi içlerinde iki tipe ayrılıyordu: kare ayaklı buhurdanlık ve yuvarlak ayaklı buhurdanlık. Bunlardan beşi kare ağızlı 4'lü kutudan oluşuyordu. Yan yana dizilmiş fakat bronz taşıyıcının üzerine bağlanmamış dört kutudan oluşan buhurdanlıkta belki de aynı anda dört cins tütsü olabiliyordu. 14,7

82 Mengqi, Chang Shiwen and Miao Haoqian, *Compilation of Essentials of Agriculture and Sericulture · Ramie and Silk Cotton* (Tarım ve İpekböcekçiliğinin Temellerinin Derlenmesi-Kenevir ve Pamuk).

83 Li Changlan: *The Story of Agriculture* (Tarımın Hikayesi), 1981 baskısı, Shanghai Science and Technology Press (Şanghai Bilim ve Teknoloji Yayınevi), s. 170-179.

cm yüksekliğindeki tütsü kutusuna oyulmuş gibi biçim verilmişti. Kapak ile gövde ayrı ayrı dökülmüştü ve sonra dört gövde ve kare biçimindeki altlık birlikte dökülmüştü. 1955'te, sırlı çömlekten yapılmış bir başka buhurdanlık Guangzhou'nun Huaquaixin köyünde bulundu. Yüksekliği 16,5 cm ve karın kısmının çapı 11 cm idi, kabarık oyuk biçimi verilmişti. Tepesinin göbek kısmı kuş şeklindeydi ve gövdesi kalemle oyularak fasulyeye benzer şekillerle süslenmişti. Ayrıca, yüzeyi siyah sırla süslenmişti. Kültürel kalıntıların resimleri ve açıklamaları Güney Çin Denizi İpek Yolu Kültürel Kalıntılar Atlası'nın 25. sayfasında görülebilir.

Buhurdanlıkların biçimi bakımından Çin'in güneyi ile kuzeyi arasında farklılıklar vardı. Örneğin, Nanyue kralının mezarında bulunan fasulye tipi buhurdanlıklar Çin Orta Ovalardaki Boshan Dağı'na benzeyen buhurdanlıklardan daha önce ortaya çıkmıştı, bu da deniz aşırı ülkelerden gelen buhurdanlıkların ilk önce Guangzhou, Panyu'ya ulaştığını ve daha sonra da Çin'in Orta Ovalar Bölgesine geldiğini kanıtlamıştır. Nanyue Krallığı'nın başkenti Panyu (bugünkü Guangzhou) olarak biliniyordu.

I. Günlük yağı

Storax (Günlük) Eski Yunanca "sturaz" sözcüğünün transliterasyonuydu ve Gao Ada denilen bir tür akçağaç dalının akındırığından çıkartılan yağa günlük yağ (storax oil) deniliyordu. Çinliler bu tütsüyü çok eskiden beri biliyorlardı. *Liang Hanedanlığı Kitabı: Merkezi Tianzhu Biyografisi* şundan söz etmişti: "Çin batısında kalan Daqin ve Anxi gibi ülkelerle ticaret yapmaktadır", dolayısıyla Çin'de Daqin'den gelmiş günlük dahil çok sayıda değerli şey vardı. Bu kitap ayrıca şuna değinmişti: "günlük yağı bitkinin öz suyunun kaynatılmasıyla yapılıyordu ve işlem den geçmesi gerekiyordu. Tütsüler diğer ülkelere satılmadan önce, Daqin halkı bu ağacın öz suyunu merhem yapmak için çıkartıyorlardı, diğer bir deyişle, sattıkları tütsü posadan elde ediliyordu ve çok fazla kokusu yoktu." Tang Hanedanlığı'nda, günlük yağ Çin'e hem denizden hem de karadan giriyordu, bu nedenle Tang İlaç Bilimi şunu söylemişti: "yoğun kokulu mor sandal ağacı kokusuna çok benzeyen tütsü Batı Bölgelerin ve Kunlun'dan geliyordu. Ayrıca, taş gibi ağırdı ve eğer külü gri ise en iyi kalite tütsüydü. Günlük yağ eklem ağırları için merhem olarak kullanılabilirdi." Fanyu halkı onu sık sık vücutlarına sürüyordu, daha sonra, Fuijan'da insanlar nemli havanın etkisiyle cüzzam hastalığına yakalanmışlardı, bu yüzden onlar da günlük yağın vücutlarına sürdüler.⁸⁴

II. Mür

Myrrh (mür) Arapça “murr” sözcüğünün transliterasyonuydu, ağır kokulu bir tür tütüydü, travmaya karşı ve kanı harekete geçirmek için kullanılıyordu. İlk kez 5.yüzyılda *Xu Biao* tarafından yazılmış olan *Nan Zhou Ji* adlı kitapta adı geçmiştir, fakat kitap kaybolmuştur, bu yüzden bazı eski doğa bilimcileri ve bilginler mürün kökenini bilmiyorlardı. Tang Hanedanı'ndan Duan Chengshi bir keresinde şunu söylemişti: “ashan denilen mür İran'da ortaya çıkmıştır. Mür ağacı 1 Zhang (Zhang bir uzunluk ölçü birimiydi) yüksekliğe erişebilecek kadar uzundu ve dış kabuğu mavimsi beyazdı ve yaprakları Japonya'nın pagoda ağacınıninki kadar uzundu. Ayrıca çiçekleri portakal çiçeği kadar büyüktü. Bunun dışında, tohumları siyah ve kızcılık büyüklüğündeydi ve tadı tatlı ekşiydi.” “Ashan” denilen şey Aramice “ass” (Arapça “as”) olmalıydı fakat Duan Chengshi mersin ağacını (*myrtus communis*) yanlışlıkla “myrrh” olarak yazmıştı.⁸⁵

Çin'in mür ithalatının amacı ilaç yapmaktır, bu nedenle tıpla ilgili çok sayıda kitapta mürden söz edilmiştir. *Kai Bao Ben Zao* (bir tıp kitabı) kitabında, kaydedildiğine göre İran'da üretilmiş mür değişik büyüklüklerdeydi, rengi siyahtı ve benzoine benziyordu. *Tu Jing Ben Zao* adındaki başka bir tıp kitabında şöyle denmişti: mür Çin'e deniz yoluyla naklediliyordu, dolayısıyla onu Hainan ve Guangzhou'da bulmak kolaydı. Kökü zeytin kadar yoğunlu. Yaşlı mür ağacı özsu bakımından zengindi ve özsu yere damlayabilir ve farklı şekillerde ve büyüklüklerde yoğunlaşmış parçalar oluşturabilirdi. Benzoine çok benziyordu ve istenildiği zaman toplanabilirdi. *Yabancı Ülkelerin Tanıtımı* kitabında şöyle denmişti: “mür Dashi ülkesinin Maluobo devletinde üretilmektedir.” Burada Dofar bölgesinin başkenti olan Salalah'tan yaklaşık 10 km uzaklıktaki Mirbat'a işaret edilmekteydi. Mür ağacı Çin çamı kadar uzundu ve kabuğu bir veya iki Cun (Cun bir uzunluk ölçü birimiydi) kadar kalın olabiliyordu. Onu toplamanın yolu “ilk önce ağacın dibini kaz ve sonra kabuğunu balta ile kesip özsuyunun ağacın dibindeki çukura akmasını sağla, en sonunda yaklaşık 10 güne kadar birikenleri al.”⁸⁶

III. Styrax Benzoin

Anxi tütüsü styrax benzoin olarak bilinmektedir. “Anxi” Part halkı tarafından kurulmuş, Doğu İranlıların yakın akrabası olan İran Hanedanı “Arşak'ın” bir transliterasyonudur. Bu tütü styrax benzoin ağacının gövdesine açılan yaradan akan reçinenin katılaşmış halidir. Çin bu tütüyü ilk önce İranlı tacirlerden satın almıştı. *Tang İlaç Bilimi*'nin dediğine bu tütü Xirong'dan, “Anxi (Arşak-Part) ülkesi” denilen

85 Bkz, 'The book Nan Zhou Ji (Nan Zhou Ji Kitabı), s. 95. (Records of Extraordinary Things from the Southern Rivers [Güney Nehirlerinden Sıradışı Şeylerin Kayıtları]).

86 Bkz. the book “The Introduction of Foreign Countries” (“Yabancı Ülkelerin Tanıtımı” kitabı), s. 95.

yerden geliyordu, dolayısıyla bu tütsüye Anxi tütsüsü adı verilmişti. Daha sonra, Çin onu Güneydoğu Asya'dan ithal etti, bu yüzden Denizaşırı Bitkisel Maddeler bunun İran devletlerinde üretildiğini söylerken *Yabancı Ülkelerin Tanıtımı* bunun Sanfuji ülkesinde üretildiğini söylemiştir. Kısacası, Çin tarihinde styrax benzoin denizaşırı ülkelerden ithal edilen bir üründü.

Tang Hanedanlığı'ndan Duan Chengshi bu tütsüyü özellikle anlatmış ve şunları söylemişti: "bunun ağacı bir tılsım olarak görüldüğü İran'ın dışındadır. Ağaç üç Zhang'dır ve dış kabuğu sarı ve koyudur, ayrıca dörtgen olan yaprakları tüm yıl boyunca solmaz. Şubat'ta çiçek açar. Çiçekleri sarıdır, ancak çiçeklerin göbeği yeşildir ve güçlü değildir. Eğer kabuğu kesilirse, sakızının çok tatlı olduğu görülecektir. Aslında, sakız styrax benzoin'dir. Bu sakız sertleştirilebilir ve Haziran veya Temmuz'da toplanabilir. Halk ağacı ateşe vermenin kötülükleri kaçıracağına inanır."⁸⁷ Bitki morfolojisi açısından, styrax benzoin ağacı kışın yapraklarını döken bir ağaçtı ve yaprakları yuvarlak veya oval olabiliyordu, yaprakların bir tarafı tüysüzdü, fakat diğer tarafında yıldız şeklinde tüylerle birlikte pas renginde damarlar vardı. Yazın çiçek açıyordu ve kırmızılı çiçekler hoş kokuluydu ve ana sapın ucunda çiçeklenme veya yardımcı çiçeklenme özelliği vardı. Reçinenin şekli sakız ağacı reçinesine benziyordu, sarı-siyah, tıknaz ve yarı saydamdı. Reçine kokusuz ve yanmaya uygun olmamasına rağmen çok sayıda reçine yan yana konulduğunda hoş bir koku çıkarabiliyordu. Bu nedenle, Zhao Rushi şöyle söylemişti: "insanlar çok sayıda reçineyi kokularını alabilmek için bir araya getirdiler." Reçine, yani styrax benzoin, geleneksel Çin tıbbında yaygın olarak kullanılan bir ilaçtı ve kan akışının hızlandırılmasıyla birlikte kalp çarpıntısını tedavi etmek için, bayılmaya ve doğum sonrası kansızlığın neden olduğu baygınlığa karşı kullanılıyordu.

IV. Akgünlük yağı

Elde edildiği ağaç tarafından salgılanan bir çeşit reçine olan Çin'deki ru xiang tütsüsüne (*akgünlük veya Umman sığılası*) Arapça luban deniyordu. Çin tarafından ithal edilen akgünlükateş yakmada kullanılan yeni bir tütsü yapmak için diğer tütsülülerle birleştiriliyordu ve çok aranan bir üründü. Arapça "kundru" veya Sanskritçe "kunduru"nun transliterasyonu olan "Xunluxiang tütsüsü" olarak da biliniyordu. Yakıldığında tatlı bir koku yayıyordu. Akgünlük ağırlıklı olarak Marober, Shihe ve Nufa'dan geliyordu. Marober bu tütsünün geleneksel bir ürün olarak görüldüğü yerd. Marober Arap yarımadasının güney ucundaki Umman'nın bir bölgesi olan Mirbat anlamına gelir. Shihe Marober yakınlarındaki Shehr'di. Nufa Umman'ın bugünkü Zufar bölgesini ifade eder.

87 Youyang Zazu, Cilt. 18 (The Miscellaneous Morsels from Youyang is a miscellany of Chinese and foreign legends and [Youyang'tan Çeşitli Parçalar Çin ve yabancı efsanelerin bir derlemesidir]).

Dashi (*Arap*) ülkelerinin dışında, Hindistan ve İran dahil başka ülkeler de akgünlük memleketleriydi. *Tang İlaç Bilimi* şöyle diyordu: “bu tütsü şeklen beyaz sakıza benzer. Tianzhu’dan gelen tütsü beyaz ve Chanyu’dan gelen tütsü yeşildi.” *Büyük Tang’dan Batı Bölgelerine Seyahat* kitabı Hindistan Azhengli’den gelen tütsü yapraklarının armuda benzediğinden söz etmişti.⁸⁸

Guang Zhi tarafından yazılmış olan *Denizaşırı Bitkisel Maddeler’de* (Güney Çin’deki maddeleri tanıtan bir kitap) şöyle yazıyordu: “tütsü İran’daki çam ağacının kiraz kadar eflatun olan reçnesidir ve eğer saydamsa yüksek kaliteli olduğu sonucuna varılabilir.”⁸⁹

Akgünlük kaliteye göre farklı derecelere ayrılmıştı. Parmak gibi yuvarlak ve büyük olan en yüksek kaliteye “Jianxiang tütsüsü” deniyordu ve bunun yerel adı “damla tütsü” idi. İkinci kaliteye “şişe tütsüsü” deniyordu ve rengi en yüksek kalite kadar iyi değildi. Üçüncü kaliteye “şişe tütsüsü” adı verilmişti ve bu kalite yine de diğer tüm tütsüler arasında iyi kaliteliydi. Buna “şişe tütsüsü” denmesinin nedeni şişelerde saklanıyor olmasıydı. Ayrıca, “şişe tütsüsü” üç kaliteye ayrılabilirdi: üst kalite, orta kalite ve alt kalite. “Şişe tütsüsü”nden daha düşük kalitede olan tütsü “torba tütsüsü” idi çünkü torbada saklanıyordu. “Şişe tütsüsü” gibi “torba tütsüsü” de üst kalite, orta kalite ve alt kaliteden oluşuyordu. Bunların arasında “torba tütsüsü”nden daha düşük kalitede olan ve renginin daha koyu olması nedeniyle “kara ayrık” denen bir tütsü çeşidi de vardı. Kalitesi “kara ayrık”tan daha düşük olan ve nakliye sırasında nemlenmiş tütsüye “sulu ıslak” deniyordu. “Sulu ıslak” tütsünün kalitesinin de altında kum ve çakıl ile karışık “yontuk kesme” denilen bir tütsü çeşidi vardı. En düşük kalite olanlar “en düşük kalite tütsü” olarak bilinen en kötü kalitedeki akgünlük tozuydu.⁹⁰

Zhao Rushi’nin kayıtlarında, akgünlüğün üretimi ve nakliyesi ayrıntılı bir şekilde tarif edilmişti: “avgünlük ağaçları banyan ağacına benzer. Yerli halk baltaları ile ağacın kabuğunu keser, dışarı akan reçine daha sonra küçük yumrular oluşturur. Bu küçük yumrular toplandıktan sonra, yerli halk onları fillerle deniz kıyısına taşır ve sonra Dashi ülkesinden gelen tacirler malların dağıtımını yapmak amacıyla onları San Fuqi’ye (Srivijaya) naklederler. Sonunda, akgünlük Güneydoğu Asya’lı tacirler tarafından Çin limanına sevk edilir.”

Akgünlük yağ dışardan ithal edilen tütsüler arasında büyük partiler halinde ithal edilen bir üründü ve Çin’e daha çok deniz yoluyla naklediliyordu. Sadece Kuzey Song Hanedanlığı hükümdarı Xining’in 10. yılında (1077), Güney Çin’deki üç büyük limandan 175.000 kilogramdan fazla akgünlük Çin’e girmişti ve bu limanlarda

88 Ji Xianlin: *The Annotation of Journey from Great Tang to Western Regions* (Büyük Tang’tan Batı Bölgelerine Seyahatin Açıklama Notu), 1985 baskısı, Zhonghua Book Company (Zhonghuan Kitap Şirketi), s. 907.

89 Feng Chengjun: *The Annotation of The Introduction of Foreign Countries* (Yabancı Ülkelerin Tanıtımının Ek Açıklaması), Not 1, s. 94

90 A.g.e., s. 93-94.

bulunan Deniz Ticareti Memurluğu'nun verdiği bilgiye göre bu miktarın %90'nından fazlası Guangzhou limanından girmişti.⁹¹ Quanzhou limanı Güney Song Hanedanlığı'nın başlarında önem kazanmaya başlamış olmasına rağmen imparator Jianyan'ın 4. yılında (1130) akgünlük yağının ticareti ve gümrüklenme hacmi burada yaklaşık 70.000 kilograma ulaşmıştı.⁹²

Tacirler ayrıca akgünlük yağını Güneydoğu Asya'dan geçmeden kendi ülkelerinden Çin'e doğrudan nakletmişlerdi. İmparator Shaoxing'in 6. iktidar yılında (1136), Fujian'daki Shi Bosi, Song Hanedanlığı'nın adliye memurlarına yazılı bir rapor vermişti, bu rapora göre Dashi ülkesinden bir tacir olan Pu Luoxin Quanzhou'ya akgünlük yağı satmış ve Shi Bosi bu işten 300.000 Guang (Guang eski Çin'de bir para birimiydi) kazanmıştı. Bu nedenle, imparator Shi Bosi'ye resmi bir mevki vermiş ve onu Dashi ülkesinden daha fazla taciri akgünlük yağı ticareti yapması için teşvik etmeye zorlamıştı. Song Hui Yao Ji Gao (Draft collection of fragments of 'Collected documents of the Song dynasty [Song Hanedanlığı'nın 'Toplanmış' Belgelerlerle ilgili bölümlerin taslak derlemesi]) Exchanges with Foreign Countries (Yabancı Ülkeler ile Alışverişler Kitabı). Buradan, Çin piyasasında akgünlük yağına olan talebin çok büyük olduğu görülebiliyor. Fujian'ın güneydoğusundaki dış mahallesinde toprak altından çıkartılan bir geminin kamaralarında içinde akgünlük yağı olan çok sayıda fıçı da bulunmuştu, bu gemi Song Hanedanlığı'nın sonlarında kullanılmıştı.

Çinli doktorların akgünlük yağı kullanmalarına ilişkin ilk kayıtlar Güney Liang Hanedanlığı'ndan Tao Hongjing tarafından yazılmış olan Ünlü Doktorların Kayıtları kitabında bulunuyordu. *Çin Geleneksel Tıbbı* (ÇGT) kitabı şöyle diyordu: "kgünlük yağı rüzgar ödeminin, egzamanın ve kaşıntılı döküntülerin tedavisi için uygundur." Tang Hanedanlığı'nda yaşayan Chen Cangqi İlaç Bilimi Tamamlayıcıları adında bir kitap yazmıştı. Kitap akgünlüğün sağrlık, inme, dilsizlik, kadınların kan gazı-solunum yetmezliği, ishal, tüm yaralar, terlemeyi azaltma ve soğuk algınlığını tedavi ettiğini yazıyordu. Song Hanedanlığı'nda, akgünlüğün yararları doktorlar tarafından daha fazla anlaşılmıştı. Ming Hanedanlığı'nda yaşayan Li Shizhen Rihua İlaç Bilimi'nin içeriğini alıntılıyıp şöyle demişti: "kgünlük yağı koleranın ve karın ağrısının tedavisi edilmesinde etkilidir. Ağrıyı gidermek ve doku onarımını desteklemek için merhem haline getirebilir". Bu cerrahi girişim gerektiren hastalıkların tedavisinde akgünlüğün ağrının giderilmesinde ve doku onarımının desteklenmesinde yararlı olduğu anlamına gelir. Akgünlük yağı gibi yurt dışından ithal edilen ilaçların çoğu 1963 ila 1977 yılları arasında yürürlükte olan Çin Halk Cumhuriyeti ithal izni olan ilaçlar listesine dahil edildi ve akgünlük yağı üzerine klinik araştırmalar ve

91 Liang Tingnan: Guangdong Customs Records, Facts from Former Generations (Guangdong Gümrük Kayıtları, Önceki Kuşaklardan Gerçekler), Cilt 3.

92 The History of the Song Dynasty, Commodity Exchange Records- The Incense (Song Hanedanlığı Tarihi, Mal Alışverişi Kayıtları-Tütsü).

farmakolojik analizler yapıldı. Verilen bilgilere göre, akgünlük yağı kan sistemindeki beyaz kan hücrelerini geliştirebiliyor ve sinir sistemindeki ağrıları giderebiliyor, ayrıca, vajinal trikomonasa karşı etkili bir ilaçtır.

Wang Huifang: The Effect of Imported Drugs in the Song Dynasty Sea Ships Unearthed in Quanzhou Bays and the book on the History of Chinese Medicine (Quanzhou Körfezlerinden Gün Yüzüne Çıkarılan Song Hanedanlığı Deniz Gemilerindeki İthal İlaçların Etkisi ve Çin Tıp Tarihi), The Journal of Maritime Exchange Researches (Deniz Ticareti Araştırmaları Dergisi), Sayı 1982/4.

IV. Marko Polo Zamanı

IV.1. Yuan Hanedanlığı'nın Denizasıırı Yayılması

(I) I. Doğru'ya Doğru Yayılma

Kuzey Song Hanedanlığı döneminde, Japonya'yı Fujiwara yönetmiş ve kapalı kapı politikası uygulamıştı. Bu yüzden, Japon özel tacirlerinin gemi yolculuğu yapması kesinlikle yasaklanmıştı. Bunun aksine, Çinlilerin Japonya'ya gemi seferleri Kuzey Song Hanedanlığı'nın teşviki altında çok hareketliydi. 978'den (Song İmparatoru Taizong'un hükümdarlığı altında Taipingxingguo Dönemi'nin 3. yılı) 1116'ya (Song İmparatoru Huizong'un hükümdarlığı altında İmparator Zhenghe'nin hükümdarlık döneminin 6. yılı) kadar, Song Hanedanlığı döneminde Japonya'ya 70'den fazla belgelenmiş gemi seferi gerçekleşmişti, bu seferlerin çoğu Çin-Japon ticareti ile ilgiliydi. Bunun dışında, kayıtlara geçmemiş sayısız gemi seferi yapılmıştır. O zamanlar, Çin ile Japonya arasında sefer yapan Song Hanedanlığı gemilerinin çoğu sadece altmış veya yetmiş kişi taşıyabiliyordu. Tang Hanedanlığı'nda ve Beş Hanedanlıkta olduğu gibi, Song Hanedanlığı'nın gemileri de daha çok Yangtze Nehri'nin güneyindeki Zhejiang bölgesindeki Çin limanlarından, ağırlıklı olarak Mingzhou'dan (bugünkü Ningbo kenti) yola çıkıyordu. Doğru Çin Denizi'ni geçtikten sonra, ilk önce Hizen'e varacaklar, sonra Chikuzen'deki Hakata Körfezi'ne (bugünkü Kuzey Kyushu'daki Fukuoka) doğru yol alacaklardı. Kuzey Song Hanedanlığı döneminin sonlarında, bazı Song gemileri Hakata Körfezi'nden geçip Japon Denizi'nin içlerine gitmişler ve doğrudan başkentin yakınlarındaki Tung bölgesine ulaşmışlardı. Song Hanedanlığı'nın gemileri Japonya'ya giderken genellikle kuzeydoğu musonundan faydalanıyordular ve yelken açmak için yazı veya sonbahar başlarını tercih ediyorlardı, sonbaharın sonlarında veya kışın ortaya çıkan tayfuna yakalanmaktan titizlikle

kaçınıyorlardı. Yolculuk çalkantısız denizde olursa, Japonya yolculuğu yaklaşık bir hafta sürüyordu.

Song tacirleri Hakata'ya vardıklarında, Japon yetkililer genellikle resmi belgeleri, mürettebatı ve gemi yükünün listesini denetlemek için bir denetçi ve tercüman gönderiyorlardı. Japon sarayı ticarete izin verdiğinde, tacirler Honglu hanına yerleştirileceklerdi. Önce resmi ticarete izin verilmiş, daha sonra bunu özel ticaret izlemişti. Çin tarafından ihraç edilen mallar ağırlıklı olarak sırmalı ipek kumaş, çanak çömlek, baharat ve parfüm, porselen, bambu ve tahta, yazı malzemeleri vb. idi. Daha sonra Japonya'dan geriye kum altın, cıva, inciler, kükürt, sırmalı kumaş, sert ipek, kumaş, kılıç, katlanan el yelpazesi, elek vb. getiriyorlardı. Kuzey Song Hanedanlığı'ndan Ouyang Xiu'nun Japon Kılıcının Şarkısı şiirinde şöyle diyordu: "Değerli bir kılıç gelir Japon'dan, tacirler alır onu denizin doğusundan".¹

Song Hanedanlığı döneminin Çin halkı Japon kılıçlarını beğeniyordu. Çin ile Japonya arasında sefere çıkan tacirler bazen Çin ve Japon devlet adamlarının mektuplarını taşıyorlardı. 1072'de (Kuzey Song Hanedanlığı'nda Xining döneminin 5. yılı), Japon keşiş Cheng Xun, çömezi Lai Yuan ve diğerleriyle birlikte, Çin'de Buda'ya dua etmek için tacir Sun Zhong'un gemisine binmişlerdi. Daha sonra Song Hanedanlığı İmparatoru Shenzong tarafından davet edilmişlerdi. 1073'te (Xining döneminin 6. yılı), yanlarında imparatorun mektubu, Lotus Sutra ve sırmalı kumaş getirerek Sun Zhong'un gemisi ile Japonya'ya dönmüşlerdi. Sun Zhong Japon sarayı tarafından da kabul edilmişti. 1078'de (Yuanfeng döneminin 1. yılı), bir tercüman olan keşiş Zhong, Japonya tarafından gönderilmiş, yine Sun Yong'un gemisiyle Mingzhou'ya bir andaç götürmüştü. Ayrıca, Mingzhou'nun yerel devlet görevlileri tacirlere Song Hanedanının mühürü olan resmi belgeler göndermelerini rica etmiş ve Dazaifu bu mektuplara yanıt verme görevini üstlenmişti.

Song Hanedanı başkentini güneye taşıdıktan sonra, güney Çin'in ekonomisi hızla gelişme gösterdi; bu sırada Japonya'da Hogen İsyanı (1156) ve Heiji İsyanı (1159) yaşanıyor. Daha sonra Tairano Kiyomori asillerle askeri rejimi kurdu, dışa kapanma politikasını terk etti ve Çin ile resmi ve özel ticareti teşvik etti. Settsu'daki Fukuhara'da (bugünkü Japonya'daki Kobe'nin yakınlarında), Song halkını çekmek için Tairano Kiyomori bir fuar pavyonu yaptırdı ve Hyogo limanını inşa ettirdi; böylece Song Hanedanlığı gemilerinin Seto içdenizine girmelerine ve Kyoto yakınlarındaki bir limana gitmelerine olanak sağladı. Dolayısıyla, Çin ile Japonya arasında deniz yoluyla karşılıklı ilişkiler yeniden canlandı. Japonya'nın Çin'e giden gemi sayısı büyük ölçüde arttı. "Japon halkı peş peşe gemiler dolusu satacak mal almak için balina ve dalga tehlikesini göze almıştı." Güney Song Hanedanlığı döneminde Japonya'ya yönelik Çin ticari limanları hala Mingzhou'da yoğunlaşmıştı

1 Wenzhong Ouyang's Collection (Wenzhong Ouyang'ın Derlemesi), Cilt. 15.

ve Xiuzhou'daki Huating (bugünkü Shanghai'nın Songjiang ilçesi), Hangzhou, Wenzhou, Jiangyin, Quanzhou vb. gibi başka limanlar da vardı. Japonya'nın Song'a yönelik ticareti Hakata tarafından kontrol ediliyordu ve Hizen'in Hirado Adası ortak ara liman haline gelmişti. Güney Song Hanedanlığı döneminde, Çin bakır sikkeleri Japonya'ya akmaya başladı. Yuan Hanedanlığı'nın birinci imparatorundan sonra, Kubilay Han 1260'da tahta çıktı, Heidi ve diğerlerine 1266'da (Yuan'ın 3. yılında) Kore üzerinden Japonya'ya saldırı emrini verdi. Geoje Adası'na vardıklarında çıkan fırtınanın korkusuyla geri dönmek zorunda kaldılar. Çin İmparatoru Kubilay Japonya'nın teslim olmasını görmeye istekliydi ve ertesi yıl Heidi'yi tekrar Japonya'ya gönderdi. Kore yönetimine Heidi'ye yardım etmesi emri verildi. Bu nedenle, bir Kore elçisi ve Heidi Moğol yazısı ile yazılmış bir mektup ile Japonya'yı ziyaret ettiler ve bu elçilik heyeti Dazaifu'da beş ay kaldı. Japonya'yı yöneten Kamakura şogun (bir yüksek ünvan) ve imparatorluk sarayı elçilik heyetini hiç cevap vermeden geri gönderdiler. 1268'de (Yuan'ın 5. yılı) Kubilay Heidi ve diğerlerini üçüncü kez Japonya'ya gönderdi. Gönderilenler Tsushima Adası'ndan geri çevrildiler ve onlar da iki Japon'u tutsak alıp Çin'e götürdüler. Kubilay bu iki Japon'a şunu söyledi: "Sizin halkınızı Çin'e gelmeye zorlamadım, ben sadece adımı tarihe yazmak istedim". Bu tam olarak Kubilay'ın denizasırlı ülkelerde tanınmak, dört başı mamur Han ve Tang Hanedanlıklarını yönetmekte olan imparatorların nezdinde takdir görmek hırsıyla dolu olduğunu göstermekteydi. Kubilay Çin'e getirilen bu iki Japon'un Yanjing'i ziyaret etmelerini istedi ve onlara Saray Kalemi tarafından Japonya'ya yazılmış olan hükümdar mektubunu taşımalarını emretti. Yuan'ın 7. yılının sonunda, Zhao Liangbi Japonya'ya gönderildi. Japonya'nın başkentine girmesine izin verilmedi ve Dazaifu kentinde alıkondu. Yuan'ın 9. yılında (1272), Liangbi 12 Japonla birlikte geri gönderildi, bu Japonlara Japon elçileri gibi görünmelerini rica etti. Aynı Zhao Liangbi tekrar Japonya'ya gitti ve Dazaifu'da alıkonuldu. Kyoto'ya ulaşamadı ve ertesi yıl geri döndü.

Yedi yıl içinde, Kubilay Japonya'ya beş kez elçiler gönderdi, fakat Kamakura şogunu cevap vermeyi reddetti. Bu yüzden, Kubilay Japonya'ya saldırmayı planladı. 1270'te (Yuan'ın 7. yılı), garnizon birlikleri Kore'ye konuşlandırıldı. "Japonya'ya saldırmak için yiyecek depolanması ve para da sağlandı".² 1274'te (Yuan'ın 11. yılı) Kore'ye (Koryö) gemiler yapma ve asker toplama emri verildi. Ayrıca Xin Du'nu komutan, Hong Chaqiu'nun komutan yardımcısı olduğu doğu askeri komutanlığını kurdu. Aynı yılın Ekim ayında, Tsushima, İki'yi almak için Xin Du Moğollardan, Hanlardan ve Korelilerden 25.000 asker topladı ve Hizen ve Hakata'ya (Fukuoka yakınlarında) çıktı. Çinli Yuan güçleri birinci savaşı kazandı ancak daha ileri gitmekte başarısız oldular. Bir tayfandan hemen sonra Yuan gemileri tahrip oldu ve ilk işgal

girişimi böylece başarısız oldu. Savaş Japon İmparatoru Akihito'nun egemenliği altındaki Bun'ei döneminin 11. yılında olmuştu ve bu savaş Japon tarihinde "Bun'ei Savaşı" olarak bilinir.

Doğunun yenildiği bu birinci savaştan sonra, 1275'te (12. yıl) Yuan Hanedanlığı hükumeti Tören Bakanı Du Shizhong'u Japonya'yı teslim olmaya ikna etmesi için gönderdi. Aynı zamanda, ertesi yıl için yeni gemiler ve silahlar yapması için Kore'ye tekrar emir verdi. Song Hanedanlığı'nın yıkılmasından sonra, çok sayıda Song askeri birliği Yuan Hanedanlığı'na teslim oldu, bunlar yeni katılan askerler olarak biliniyordu. Kubilay Song askeri birliklerinin önceki generali Fan Wenhü'ya Japonya'ya karşı savaşa ve bu savaşa komuta etmeye hazır olması için emir verdi. General Fan Wenhü da Du Shizhong'un liderliğinde Japonya'ya elçiler gönderdi, ne var ki, Du Shizhong Japonya'ya varır varmaz o ve maiyeti Japon şogunlar tarafından idam edildiler. Kubilay Japonya'nın Fethi Bakanlığı adında yeni bir hükümet organı kurarak planını yönetsel olarak güçlendirdi. Saldırı için resmi emir 1281 yazında verildi.

Bunun üzerine, General Fan Wenhü, Japonya'ya bir kez daha saldırmaya karar verdi. Yuan'ın 18. yılının yazında, Yuan ordusu, iki kola ayrılarak denizi Kore'den ve Yangtze Nehri'nin güneyinden geçmeye başladı. Mayıs'ta Xin Du ve Hong Chaqiu önderliğindeki Kore birlikleri 40.000 asker ve 900 gemi ile Tsushima, İki ve Hizen'e saldırdı. Japon güçleri kahramanca direndi, bu nedenle Kore güçleri yenilerek Shiga Adası'na geri çekilmek zorunda kaldı. İkinci orduya gelince, Ala Han, Fan Wenhü ve Li Ting önderliğinde 10.000 asker ve 3500 gemi Haziran ayında Qingyuan'dan (bugünkü Zhejiang eyaletinin Ningbo kenti) Hirado Adası'na saldırmaya başladı. İki ordunun birleşmesinden sonra generaller arasında fikir ayrılığı oldu, bu nedenle Eagle Adası ve Hirado Adası'nda bir ay kaldılar. Ağustos'un 11'inde çok sayıda gemi şiddetli tayfun ve çok büyük Okyanus dalgaları tarafından tahrip edildi ve çok sayıda asker denizde boğuldu. General Xin Du ile Fan Wenhü ordularını bıraktılar ve Çin'e geri dönmek için en güvenli gemiye bindiler. Japon güçleri geriye kalan askerlere ağır kayıplar verdirdiler. 140.000 askerden sadece beşte biri hayatta kaldı. Japonya ile yapılan ikinci savaş da yenilgiyle sonuçlanmıştı. Japon İmparatoru Hirohito'nun hükümdarlığı altındaki Hong'an döneminin 4. yılında meydana gelen bu savaş Japon tarihinde "Hong'an Savaşı" olarak bilinir. Japonya'yı fethetmek için yapılan iki başarısız girişimden sonra, 1283-1288 arasındaki 5 yılda, Kubilay üç kez Doğu Savaş Karargahı kurdu, yeni gemilerin yapılmasını emretti, çok büyük askeri güç topladı ve yeni bir saldırı için planlar yaptı. Ancak saldırı yapılmadı. Yuan Hanedanlığı yerel isyanlarla artan bir şekilde karışıklığa sürüklenirken Japonya'ya karşı yapılan planlar zora girdi. 1294'te Kubilay'ın ölümüyle yeni sefer girişimleri sona erdi. Bütün bunlara rağmen, Japonya Kamakura döneminin sonuna kadar güvenlik önlemlerini elden bırakmadı.

(II) Çin Yuan Hanedanlığının Güney Bölgelerine Yayılması

Champa Krallığı Annam'ın güneyindeydi. Hainan'ın Qiongzhou kentinden Champa Krallığı'na gemi ile gitmek bir gün sürüyordu. Uzun bir süredir, Kubilay Han Champa Krallığı'nı zapt altına alıp boyun eğdirmek için yanıp tutuşuyordu. Yuan Hanedanlığı'nın bir generali olan Ma Chengeang atıp tutuyordu: "Champa'yı fethetmek için sadece 3.000 askere ihtiyacım var." Song Hanedanlığı'nın çöküşünden sonra, liman kenti Quanzhou'da deniz ticaretinde uzmanlaşmış Pu ailesinden Pu Shougeng Yuan Hanedanlığı'na sadık davranmıştı. Kubilay, Pu Shougeng'e Champa ve Cava krallıklarıyla ilişkilerin sürdürülmesi işini üstlenmeyi emretti. 1278'de (Yuan'ın 15. yılı), bir Yuan generali olan Sogetu, Song Hanedanlığı'nın yıkılışının haberini vermeleri için Champa'ya bir elçi gönderdi. Elçi, Champa Kralı'ndan [Shrijaya Simha Varmaha (ri) Deva] bir mektupla geri döndü; mektupta Champa'nın seve seve Yuan Hanedanlığı'nın emrinde olacağı yazılıydı. Yuan Hanedanlığı onu hemen "Rongludaifu" (resmi bir rütbe) ve Champa ülkesinin kralı olarak ödüllendirdi. 1279'da (Yuan'ın 16. yılı), Kubilay Savaş Bakanı Jiaohuadi ile Sogetu'yu Champa'ya gönderdi ve Champa (Malay) Kralı'nın Yuan sarayına gelmesini istedi. Ertesi yıl, Champa Kralı bağlılığını göstermek için Yuan Hanedanlığı'na baş olarak hediyeler gönderdi.

Yuan Hanedanlığının lideri Kubilay karşılıklı ziyaretler ve ticaret ile yetinmedi, bunun yerine zor kullanarak Yuan sınırlarını genişletip daha fazla değerli şeyler yağmalama gayesinde oldu. Yuan'ın 19. yılında, Sogetu'yu Champa'ya gönderip Yuan'ın Champa Eyaleti'ni kurdu. Daha sonra, Liu Shen ile İke Mese'ye Yuan'ın 19. yılında deniz aşırı sefere hazırlanmaları için 10.000 kişilik bir ordu ve 100 gemiyi sevk ve idare etmeleri emredildi. Kubilay Güneydoğu Asya bölgelerinde yayılma için Champa'yı sıçrama tahtası olarak görmüş ve kente ordunun ihtiyaçlarını karşılamasını emretmişti. Champa'nın soyluları Yuan imparatoru Kubilay'ın deniz aşırı genişleme politikasından hoşnutsuz oldular. Champa Prensi Bu Di Yuan'ın Siyam ve Malabar'a gönderdiği He Zizhi ile You Yongxian ve diğer elçileri alıkoydu. Bütün bu olaylar Yuan için bir savaş başlatma bahanesi oldular.

Yuan Hanedanlığının 19. yılının sonunda, Kubilay ordusu alarak Gungzhou'dan yola çıkması, Güney Çin Denizi'ni geçip Champa limanına (bugünkü Vietnam'ın Binh Dinh Eyaleti) gitmesi ve kıyı boyunca yerleştirmesi için Sogetu'yu gönderdi. Champa halkı Yuan ordusuna karşı savaşmak için limanın batısında yüzden fazla topu olan tahtadan bir kent inşa etmişti. Champa ordusu ayrıca kentin 5 km batısında destek birlikleri için bir saray yapmıştı. Yuan ordusu teslim olmaları için bir-biri ardına birçok elçi göndermişti, ne var ki, Champa bunu reddetti ve bağımsızlık için ölene kadar savaşmayı seçti. Yuan'ın 20. yılının başlarında, Yuan hükümdarı Champa'nın liman kentine saldırımları için birçok donanma gemisi gönderdi, fakat

beklenmeyen kötü deniz koşulları yüzünden gemilerin çoğu ciddi bir biçimde hasar gördü. O zaman, Champa kralı kale kapılarını açıp Yuan güçlerine saldırımları için 10.000 asker gönderdi. Yuan güçleri kahramanca savaş kenti ele geçirdi. Buna misilleme olarak, Champa kralı hapisteki You Yongxian ve diğer elçileri öldürüp kalan ordusuyla birlikte ormanların derinliklerine çekildi. Bu savaşta yenilgiden sonra, Champa kralı pes etmedi. Yuan ordusu krallığı işgal ettiği için tamamen ortadan kaldırılmayı önlemek amacıyla teslim olma isteğini göstermek için Champa Kralı bir elçi gönderdi. Yuan ordusu kralın kendisinin gelip teslim olmasını talep etti, fakat kral Yuan garnizonuna sadece amcasını gönderip savaşta yaralandığını söyledi. Kralın yaralandığını doğrulamak amacıyla Sogetu kralın ordugahına onu ziyaret etmeleri için elçiler gönderdi, ancak elçiler içeri alınmadılar. Champa Kralı ayrıca He Zizhi'yi de öldürdü.

Kral'ın amcası Sogetu'nun güvenini kazanmak için tahtta gözü olduğunu ileri sürdü. Böylece Champa Kralı dağlarda asker toplayabildi ve müttefik ülkelerden gelmesi muhtemel yardımı bekledi. Bu sırrı saklamak için Kral bölgedeki tüm Çinlileri öldürmeyi planladı, fakat bazı Çinliler gerçeği anlatmak için Yuan kampına kaçtı. Sogetu bu tuzağı bildiren kişilere inanmadı ve Kral'ın tuzağına düştü. Sogetu, Kral'ı yakalaması için Kral'ın amcasıyla birlikte bir grup asker gönderdi, fakat Kral'ın amcası yolda Champa ordusunun karargahına kaçtı. Bu arada, Yuan ordusu Kral'ın 20.000 kişi toplamış olduğunu ve Cochin, Zhenla, Java ve Panduranga'dan askeri birlikler aldığını öğrendi. Bu ciddi koşullar altında, Sogetu yine de risk almaya ve Champa güçlerine saldırmaya karar verdi. Sogetu görece küçük savaşları kazanmasına rağmen Champa ordusu ormanlardan sürekli etkili olarak Yuan ordusuna saldırımayı sürdürdü, Yuan ordusu kahramanca savaştığı halde garnizonunu geri çekmeye karar verdi. Ertesi yıl, Sogetu'ya Champa'nın kuzeyinden Annam'a saldırması emredildi, böylece Champa Savaşı sona erdi. Sonunda, Sogetu Annam (bugünkü Vietnam'ın iç kesimleri) savaşlarında öldürüldü.

(III) Güneydoğuya Yuan Yayılması

Kubilai şöyle demişti: “deniz aşırı yaptığımız savaşların içinde Java ile yaptığımız savaş en büyüğü idi.”³ Wan Dayuan şunu anlatmıştı: “Java Krallığı'nda, muhteşem bir saray, geniş topraklar fakat az bir nüfus vardır ve Doğu'daki tüm ülkelerden daha güzeldir... Ayrıca tahıl ekmeye uygun düz ve verimli toprakları vardır ve diğer ülkelere nazaran çok daha güzel ve zengindir.”⁴ O zamanlar, Java Güney Asya ülkelerine nazaran oldukça güçlü bir krallıktı. Kubilai Java'yı ele geçirdiği takdirde

3 History of Yuan: History of Java (Yuan Tarihi: Java Tarihi)

4 Wang Dayuan, A Brief History of Foreign Islands (Yabancı Adaların Kısa Bir Tarihçesi), gözden geçirilmiş baskı 1981, Chinese Book Compilation and Revision Bureau (Çin Kitap Derleme ve Gözden Geçirme Bürosu) tarafından yayımlanmıştır, s. 159.

diğer daha zayıf ülkelerin hepsinin teslim olacağını düşünüyordu. Bu nedenle, Kubilay Güney Song Hanedanlığı'nın yıkılışının haberini vermek için deniz aşırı ülkelere elçiler gönderdi. 1279'da (Yuan'ın 16. yılında), Sogetu Zhao Yu'yu Java'ya gönderdi. Ertesi yıl, Yuan Hanedanlığı Java'ya tekrar elçi gönderdi. Aynı yıl içerisinde, Java'daki Tumapel kralı Haji Krtangara barışçı tutumunu bildirmek için elçi gönderdi. 1281'de (Yuan'ın 18. yılı), Kubilay Han Kral'ın bizzat saraya gelmesini istedi. Ertesi yıl, Meng Qingyuan ile Sun Shengfu'yu Java'ya gönderdi ve 1286'da Bila Man'ı gönderdi. 1286'da Haji Krtangara Yuan Hanedanlığı'na tekrar elçi göndermesine rağmen Kubilay savaş açmaya karar verdi çünkü Kubilay çağırıldığında Kral Çin imparatorluk sarayını ziyaret etmemişti. Zhiyuan'ın hükümdarlık döneminin 29. yılında (1292), Java Kralı Haji Krtangara Yuan elçileri Meng Qi ile Qing Mian'ı geri göndermeye karar verdi ve elçilerin geri gönderilmesi Kubilay'ın savaş açma nedeni oldu. Ordu yola çıkmadan önce Kubilay orduya seslenerek şöyle dedi: "Java'ya gidecek ve halka Kral elçilerimizi geri çevirmeden önce Java ile dost olduğumuzu söyleyeceksiniz. Bu nedenle bu savaşı açıyoruz."⁵ Aslında bu sadece görünür nedendi. İki yıl önce, 1289'un (Yuan'ın 26. yılında) kışında, Kubilay Han Java Krallığı'na vergiler koymak istediği zaman Shi Bi saraya gelmişti. Kubilay Han Shi Bi'ye şunu söylemişti: "Diğer bakanlara güvenmiyorum ve orduyu Java'ya senin götürmeni istiyorum." Shi Bi şöyle yanıt vermişti: "Majesteleri, bana söylediğiniz her şeyi yapacağım."⁶

Kubilay Han uzun bir süredir Java karşı bir savaş planlıyordu. 1292'nin sonlarında (Yuan'ın 29. yılının Aralık ayında), Yuan generallerinden Shi Bi, İke Mese ve Gao Xing Quanzhou'dan yelken açıp Qizhou Okyanusu'ndan (bugünkü Güney Çin Denizi'nin kuzey suları), Wanli Shitang'dan (bugünkü Paracel Adaları), Cochinden ve Champa'dan geçecek olan 5000 deniz askerinin başına geçtiler. Bir sonraki yılın Ocak ayında Dong Mong Dağı'na ve Xi Dong Dağı'na ulaştılar (bugünkü Endonezya'nın Natuna Adaları), daha sonra Hundun Okyanusu'nu (bugünkü Güney Çin Denizi'nin güney suları), Olive Adası'nı (bugünkü Batı Kalimantan'da bir ada), Kalimantan'ı, Goulam Dağı'nı (Güneybatı Kalimantan'ın yakınlarında) geçtiler ve sonra Java'ya yöneldiler. Java'nın suları sığ olduğu için gemilerin karaya oturması kolaydı, bu yüzden Yuan ordusu Java'ya başarıyla çıkmak için küçük kayıklar yapıp kullanmışlardı.

Java'yı ele geçirme hazırlıkları yapılırken, İke Mese Java'dan teslim olmasını istemek için 10 gemilik bir deniz ordusuna komuta etti. Şubat ayında, Yuan güçleri Karimon'a (bugünkü Kuzey Java'daki Bawean) ulaştı, daha sonra Tuban limanına yelken açtılar. Burada, Yuan güçleri iki kola ayrıldı: bir kola İke Mese ve Gao Xing tarafından önderlik edildi ve Shi Bi önderliğindeki diğer kol Janggala (bugünkü Doğu Java'nın başkenti Surabaya) limanına, sonra da iki askeri birliğin buluşmak

5 Yuan Dynasty Tarihi: Java Tarihi.

6 History of Yuan Dynasty: The Leader Shibi (Yuan Hanedanlığı Tarihi: Önder Shibi).

için anlaştıkları Surbaya'nın güneyine gitti. O zamanlar, Java'da iç savaş vardı. Haji Krtangara Kediri'de Galuh Kralı Haji Ghaldeh tarafından saldırıya uğramış ve Haji Krtangara Majapahit İmparatorluğu'na kaçmıştı.

Yuan donanması Majapahit'e ulaştı ve ileriye yürümek için yüzer bir köprü yaptı. Yuan ordusu Majapahit'te konuşlanmış Tuhanbizheye'nin kuvvetlerinden çok daha fazla güçlüydü. Tuhanbizheye Yuan ordusunun karaya çıktığını duyar duymaz kendi dağlarını ve ırmaklarını, yazılı sürekli ikametgah ve Galuh'un haritasını teklif etmek için bir elçi gönderdi ve teslim olma isteğini gösterdi. Wang Daoyuan'a göre Yuan'ın teslim olma koşulları şöyleydi: bağ vermek, hükümeti kurmak, yasa yapmak, asker göndermek ve anlaşmayı imzalamak.⁷ Bu koşulları kabul ettikleri görülüyor. 1 Mart'ta, iki ordu karşılaştıktan sonra, Shibi'nin komutasındaki ordu Galuh'un ordusunu yendi. O zamanlar, Galuh'un esas güçleri Tuhanbizheye'nin ordusuna karşı savaşıyordu. 8 Mart'ta, Yuan ordusu Tuhanbizheye'nin ordusuna yardım etmeye karar verdi, Yuan ve Tuhanbizheye'nin orduları Galuh Krallığı'nın Hada kentine saldırıp 10.000 askeri olan düşmanı yendi. Haji Ghaldeh teslim olmaya zorlandı.

Daha sonra, M.S. 1293 Nisan'ında Yuan ordusu Tuhanbizheye'yi İmparatorluk sarayına götürmeye karar verdi. Ancak, Yuan güçleriyle zayıf olduğu zaman ittifak yapan Tuhanbizheye çok derin düşünceli bir soyluydu. Yuan ordusuyla birlikte savaştığı günlerde sadece birkaç bin kişinin denizi geçtiği gerçeğini öğrenmişti. Yeteri kadar savaşçı toplayabildiği takdirde Yuan ordusunu yenebileceğini düşündü. Resmi bir teslimiyet bildirisi sunup bazı değerli eşyalar satın alma bahanesiyle ülkesine geri dönmeyi rica etti. Gao Xing ile Ike Mese Tuhanbizheye'nin teslimiyet belgesine tamamen inandıkları için Wan Hoo ile Gan Zhou komutasında 200 askere Tuhanbizheye'ye ülkesine dönüş yolculuğuna eşlik etmeleri için emir verdiler. Yolda, Tuhanbizheye kaçtı ve Wan Hoo'yu öldürdü, yeteri kadar asker toplayıp Yuan askerlerine saldırdı. Shi Bi'nin Java'daki ordusu kahramanca savaştı fakat Yuan gemilerine yetişmek için 150 km. geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece, Java'ya yapılan askeri sefer 3.000'den fazla asker kaybıyla başarısızlığa uğradı. İmparatorluk sarayına geri döndükten sonra Shi Bi ile Ike Mese yenilgi için cezalandırıldılar. Japonya meselesinde olduğu gibi Kubilay Han Java'yı ele geçirme hayalini gerçekleştirmeye kararlıydı. Yeniden saldırı yapmak için 100.000 asker toplayıp Java'yı ele geçirme girişiminde bulundu ancak çıkan engeller üzerine tek bir asker bile gönderemedi.

IV.İI. Çin ile Yabancı Ülkeler arasındaki İletişimde Benzerli Görülmemiş Gelişme

Yuan Hanedanlığı daha önce görülmemiş büyüklükte bir imparatorluk kurmuştu, sınırları doğuda Pasifik Okyanusu'na, batıda Akdeniz'e, kuzeyde Kuzey Buz Denizi'ne ve güneyde Hindistan ve güneydoğu Asya'ya kadar uzanıyordu. Yuan Hanedanlığı'nın sınırları sadece Han ve Tang Hanedanlıklarının çok daha fazla büyük değil aynı zamanda da 15. yüzyılın coğrafi keşiflerinden önce insanlık tarihindeki tüm imparatorluklardan daha büyüktür. Böylesine uçsuz bucaksız topraklarda, bazılarının uzaklık engeli yüzünden geçmişte doğrudan iletişimi hiç olmayan çok sayıda ulus yaşıyordu. Moğol fetihleri onları birdenbire uzun süreli dışa kapalı kalmalarını sağlayan sınırların neredeyse bir gecede yıkıldığı duygusuna sürükledi ve ırksal kökenleri ve töreleri farklı çeşitli halklar Moğol soylularına bağlı köleler oldu. Özel tarihsel koşullar coğrafi mesafeleri kısaltmış gibi görünüyordu. Bundan dolayı, Yuan Hanedanlığı döneminde deniz aşırı ticaretin gelişmesi ve yarattığı zenginlik Han ve Tang dönemlerinden çok daha büyüktü. Erken Ming Hanedanlığı dönemindeki Zheng He'nin yaptığı deniz seyahatleri incelendiğimizde tüm dünya güçlerinin Çin'in denizcilik ve yön bulma teknolojisini kıskandıklarını görebiliriz. Zheng He'nin seyahatlerinin Yuan Hanedanlığı döneminde gerçekleştirilen kazançlı denizcilik faaliyetleri ve ticari alışverişlerden miras alındığı görülebilir. Araştırmacılar ve farklı çevrelerden kişiler Yuan (Moğol) Hanedanlığı döneminin değerlendirilmesinde farklı görüşlere sahiptirler, ancak bu dönemin Doğu ile Batı arasındaki iletişim ve alışveriş bakımından daha önce görülmemiş bir biçimde verimli olduğunu genellikle kabul ederler.

(I) Deniz aşırı Ülkeler ve Bölgelere İlişkin Tarihî Kayıtlar

I. Dade Nan Hai Zhi

Dade Nan Hai Zhi (gerçek anlamıyla *Dade Döneminde Güney Çin Denizi Kayıtları* olarak tercüme edilir) ayrıca *Nan Hai Zhi* olarak da bilinir ve gerçek anlamıyla *Güney Çin Denizi üzerine Bilimsel Eser* olarak tercüme edilebilir; bu eser 1304 yılında (Yuan Hanedanlığı döneminde Dade'nin hükümdarlık döneminin 8. yılı) Chen Dazhen tarafından yazılmıştır.⁸

Zhu Fan Zhi'nin (Yabancı Kişilerin Kayıtları olarak da tercüme edilir) yayımlanmasından bu yana 70 yıl, *Dao Yi Zhi Lue*'den ("*Adalardaki Barbarlarının Kısa Bir Anlatımı*") olarak da tercüme edilir) bu yana yarım yüzyıl geçmeden *Nan Hai Zhi'nin* yazılması 1349'da bitmişti ve bu kitap yukarıdaki 2 kitaba göre bir ölçüde daha iyi idi. *Nan Hai Zhi* Yuan Hanedanlığı dönemindeki dış ticaret durumunu

8 Da De Nan Hai Zhi'nin bir kısmı Pekin Kütüphanesi'nde saklanmaktadır.

anlatır. Guangzhou kenti Güney Çin'in giriş kapılarından biriydi ve Quanzhou'yla birlikte Orta Çağ'da Çin'in en önemli dış ticaret limanları ve depolama ve dağıtım merkezleriydi. Nan Hai Zhi ticari mallar ve Guangzhou ile ticaret yapan yabancı ülkeler ile ilgili değerli kayıtlar içeriyordu ve Yuan Hanedanlığı'nın erken dönemlerinde Güney Çin ile Asya ve Afrika ülkeleri arasındaki ticaretin gerçek durumunu yansıtmıştı.

Nan Hai Zhi'nin özgün nüshası 20 ciltten oluşuyordu fakat Pekin Kütüphanesi'nde muhafaza edilen 6. ciltten 10. cilde kadarı hariç bunların çoğu mevcut değildir. Bunların arasında, "Ürünler" adındaki 7. Cilt genellikle iyi bilinen çok sayıda ürünün ve ülkenin listesini vermektedir. Ancak şu an ki araştırmalara epey yardımcı olacak çok sayıda özel belge de vardır. Ayrıca, Ming Hanedanlığı dönemi kayıtlarından biri olarak sınıflandırılabilir Genç Ansiklopedi 147 ülke ve bölge hakkında değerli bilgiler içerir. Kitabın geriye kalan kısımlarını incelersek Yuan Hanedanlığı döneminde deniz aşırı ticaretin Song Hanedanlığı dönemine nazaran büyük gelişmeler göstermiş olduğunu görebiliriz. Yuan Hanedanlığı döneminde, Guangzhou dış ticaret dairesi deniz aşırı ticareti aşağıdaki gibi birçok bölgelere ayırmıştı:

1) Hizen, Champa, Zhenla ve Siyam'ı kapsayan Güney Çin Denizi'nin batı kıyılarından Siyam Körfezi'ne kadar olan bölge.

2) Filipinler'e işaret eden Xiao Dong Yang (kelimenin tam anlamıyla Küçük Doğu Okyanusu) ve Po-ni (bugünkü Brunei) Krallığı tarafından yönetilen Kalimantan'ın kuzey kısmı.

3) İki kısma ayrılan Da Dong Yang (kelimenin tam anlamıyla Büyük Doğu Okyanusu). Doğu kısmı Filipinler'e ve Kalimantan'ın Güneydoğu Denizi'ne özellikle Chan Zhong Bu Lao Krallığı'na işaret eder ve batı kısmı Java ve Küçük Sunda Adaları'nı kapsar.

4) Malay Yarımadası'nın üst kısmına ve Sumatra Adası'na işaret eden Xiao Xi Yang (kelimenin tam anlamıyla Küçük Batı Okyanusu).

5) Hindistan, Sri Lanka, Umman Denizi, İran Körfezi, Kızıl Deniz ve Akdeniz'i kapsayan Batı ülkeleri. Bu sınıflamanın ilkeleri şöyleydi: ilk dört bölge coğrafi olarak deniz yolculuğu rotasının üzerinde bulunan bölgelerdi ve beşinci bölge çok fazla genişti. Erken Yuan Hanedanlığı döneminde, Guangzhou'nun ticari işleri doğuda Malilu'dan (bugünkü Filipinler) batıda İspanya'nın bazı bölgelerini, Güneydoğu Asya'yı, Güney Asya'yı, Kuzey Afrika'yı ve İtalya ve Bizans İmparatorluğu'nu da içeren Jabulsa'ya (genel anlamıyla Magrip'i, bugünkü Fas'ı kapsayan sonradan Arap İmparatorluğu'nun yönetimi altına giren batıdaki en uzak bölge) kadar olan uçsuz bucaksız bölgeleri kapsıyordu.

Yine Song Hanedanlığı döneminde yazılmış olan *Ling Wai Dai Da* ve *Zhu Fan Zhi* adlı kitaplarda iletişimler hakkında önemli açıklamalar bulunmazken *Nan Hai Zhi* adlı kitapta erken Yuan Hanedanlığı'nın Guangzhou'da diğer ülkelerle olan

iletişimleri özetlenmişti, bu kitap yukarıda sözü edilen Song Hanedanlığı döneminde yazılmış diğer iki kitaptan daha inandırıcıdır. Song Hanedanlığı dönemiyle ilgili inandırıcı tarihi kayıtlar içeren *Nan Hai Zhi* deniz ipek yolu tarihi ve Zheng He'nin Ming Hanedanlığı dönemindeki seferleri ile ilgili çalışmalar için önemli bir tarihi hazinedir. Bu kitap Song Hanedanlığı ve Yuan Hanedanlığı dönemlerinde Doğu ile Batı arasındaki kültürel iletişimin genel bir değerlendirmesini sunmaktadır.

II. Dao Yi Zhi Lue

Ada Barbarlarının Kısa Bir Anlatımı olarak tercüme edilebilecek olan “*Dao Yi Zhi Lue*” Yuan Hanedanlığı döneminde bir gezgin olan Wang Dayuan tarafından yazılmış bir kitaptır. Wang Dayuan gittiği farklı ülkeler ve bölgelerdeki seyahat hikayelerini yazdı. Bu kitap 1349'da (Zhi Zheng'in 9. yılı) Wu Jian tarafından derlenen *Qing Yuan Xu Zhi* kitabına ek yapılmıştı. 1350'de Wang Dayuan Jiangxi eyaletinde memleketi olan Nanchang şehrinde bu kitabı *Dao Yi Zhi* adıyla yeniden yayımladı. Baskıya önsöz yazması için meşhur bilim insanı Zhang Zhu'yu davet etti. Nanchang'ın yerlisi olan Wan Dayuan 1311'de doğmuştu. Denize ilk kez 1330'da 20 yaşındayken Quanzhou'dan açıldı ve batı rotası boyunca Hint Okyanusu'na doğru yol aldı. 1330'da Dofashan'da olduğunu ve batıya Umman Deniz'ine gittiğini söylüyordu. Bu seyahat yaklaşık beş yıl sürdü. Eve döndükten sonra bu seyahatini yazdı. Çok geçmeden Quanzhou'dan Güneydoğu Asya'ya ikinci seyahatine başladı. Bu sefer doğu rotası boyunca yol aldı. Quanzhou'dan başlayıp denizi geçerek önce Tayvan'a, sonra da Xiao Dong Yang'a yani bugünkü Filipinler'deki adalara, Brunei'ye ve Kalimantan Adası'na gitti ve sonra Da Dong Yang'a yani Java ve Timor'a döndü. Wang Dayuan'a göre, Wu Jian kitabı *Qing Yuan Xu Zhi*'yi derlerken 1349'da Quanzhou'ya geçti. Wu Jian ona *Dao Yi Zhi Lue*'yi *Qing Yuan Xu Zhi*'ye ek olarak yazmasını istedi çünkü o yabancı ülkeleri biliyordu. Wang Dayuan'ın *Dao Yi Zhi Lue* kitabı onun seyahat bizzat yaşadıklarına dayanıyordu, bu yüzden ilk yazdıklarından çok farklıydı.

Wang Dayuan önsözde şöyle yazmıştı: “Yuan Hanedanlığı'nın dili ve kültürü dünya çapında tüm ülkeleri etkilemiştir. Binlerce yabancı ülke, bağımlı devletler olarak Çin'e en iyi yeşim taşıyı sunmak için aralarında yarışıyor. Çin ile ticaret yapmak için çok uzaklardan geldiler ve Çinli tacirler de sık sık onların ülkelerine gittiler.” Wu Jian ayrıca şöyle yazmıştı: “Çin İmparatoru hem Çin'in hem de çevresindeki deniz aşırı ülkelerin uçsuz bucaksız bölgelerinde toplumsal düzeni ve adalet sistemini yönetir. Deniz aşırı yerlerde on binlerce ülke vardır, ancak kuvvetli rüzgarlar ve dev dalgalar yüzünden “Kuzey Denizi'nden” geçerek gitmek çok zordur. Doğu, batı ve kuzeydeki ülkeler oraya (Kuzey Denizi) ulaşmak için binlerce mil yol almak zorundadır.”⁹

9 Wu Jian, preface of *Dao Yi Zhi Lue*, ie, *A Brief Account of Island Barbarians* (*Dao Yi Zhi Lue*'nin önsözü, yani, *Ada Barbarlarının Kısa Bir Anlatımı*).

Demek ki, insanlar Çin'in denizlerle çevrili bir kıtada bulunduğunu idrak etmişti. Kore'nin kuzeyindeki "Kuzey Denizi", yani, Japon Denizi, Ohotsk Denizi ve Kuzey Pasifik, ıssızdı ve rüzgarları sert esiyordu. Çin denizcileri Kuzey Pasifik'e nadiren gidiyorlardı. Doğuda, güneyde ve batıda Çinlilerin gemiyle gitmeyi başardıkları çok sayıda ülke vardı. Moğol güçleri Asya ve Avrupa çapında Doğu ile Batı arasındaki iletişim ve ulaşım için uygun koşulları yaratan büyük bir imparatorluk kurmuştu. Tacirler kendi memleketlerinde seyahat eder gibi yabancı ülkelere gidiyorlardı.

Wang Dayuan yabancı ülkeler, yerel adetler, ülkelerin genel görünümü ve ürünler hakkında tüm yazdıklarının kendi gözleriyle gördüğü ve kendi kulaklarıyla duyduğu şeyler olduğunu anlatmıştı. Anlattığına göre hiç rivayet kaydetmemişti. Kitapta Wang Dayuan'ın gidip gördüğü 99 kayıt vardır ve sonuncu kayıt seyahatleri ile ilgisi olmayan eski kıssaları açıklamaktadır. *Dao Yi Zhi Lue* kitabında Wang Dayuan'ın Asya, Afrika ve Avrupa'da iki yüzden fazla bölgeye yaptığı seyahatler kaydedilmiştir ve bugüne kadar iyi muhafaza edilmiştir. Bu yazılı kaynak Yuan Hanedanlığı dönemindeki denizcilik faaliyetleri araştırması için çok değerlidir. Wu Jian bunu şöyle yorumlamıştır: "Söylediği şeyler doğru olmalı."

Bu kitaptan önce, Song Hanedanlığı döneminde Zhou Qufei tarafından yazılmış olan *Ling Wai Dai Da* (Dağların Ötesindeki Bölgelerden Örnek Cevaplar, Geçidin Ötesindeki Topraklardan Cevap Notları [İlginç Sorular] veya diğer benzer başlıklarla farklı olarak tercüme edilmişti) ve Zhao Rushi tarafından yazılmış olan *Zhu Fan Shi* (Barbar Ulusların Betimlemesi, Yabancı Kişilerin Kayıtları veya benzer başlıklarla farklı olarak tercüme edilmişti) vardı ve bu iki kitaptan sonra Ming Hanedanlığı döneminde yazılmış *Ma Huan'ın Ying Ya Sheng Lan* ve *Fei Xin'in Xing Cha Sheng Lan* gibi seyahat kitapları vardı. Ne var ki, bunlar sadece yazarların duydukları veya bildikleri hikayelerdi. Ancak, Wang Dayuan'ın kitabı daha çok doğrudan onun bizzat yaşadıklarına dayanıyordu. *Dao Yi Zhi*'nin yazma üslubu Zhou Qufei ve Zhao Rushi'den büyük ölçüde etkilenmişti, ancak Wang Dayuan'ın seyahat deneyimleri onlarınkinden pek çok daha fazlaydı. Daha 20 yaşındayken denizlerde seyahat etmeye başlamış ve yaşadığı sürece doğudaki ve batıdaki okyanuslarda iki kez seyahat etmişti. Tıpkı *Si Ku Quan Shu Zong Lu* (Dört Kütüphanenin Tam Kitap Serisi olarak tercüme edilebilir) kitabının şöyle yazdığı gibi: "yabancı ülkeler hakkında tarih kitabı yazan yazarların çoğu gerçekte yurt dışına seyahat etmemiştir, yani, Zhao Rushi'nin *Zhu Fan Zhi* kitabı tacirlerin dedikodularına dayanır, ancak Wang Dayuan bu kitabı kendi bireysel deneyimleriyle yazmıştır. Onun kitabı bu nedenle bu kadar değerlidir".

Ming Hanedanlığı döneminden *Ma Huan* da Wang Dayuan'dan büyük ölçüde etkilenmişti, kendi kitabı *Ying Ya Sheng Lan*'ın (Ünlü Amiral Zeng He'nin değerli mallar rotası üzerindeki ziyaret ettiği ülkeler hakkında yazdığı bir kitap) önsözünde şöyle demişti: "Değişik havaları ve iklimleri ve çeşitli coğrafyayı ve halkları

kaydeden *Dao Yi Zhi Lue* (*Ada Barbarlarının Kısa Bir Anlatımı*) kitabını okudum. Dünya ne kadar değişik!... Ayrıca çok sayıda tercüme eserler de okudum fakat hiç birisinde bunun gibi kayıtlar yok. Daha sonra onun adımlarını izledim ve onun seyahat etmiş olduğu bölgelere ve ülkelere gittim. Evden binlerce mil ötedeki uçsuz bucaksız okyanuslarda bulundum ve oralaradaki havayı, iklimi, coğrafyayı ve insanları gördüm. Dolayısıyla, onun doğruyu söylemiş olduğunu biliyorum... Bunun üzerine, kitabımda çeşitli insanlarla ilgili gerçekleri, onların yerel adatlerini, tarımsal ürünlerini, tahıllarını ve değişik ülkelerin yönetim biçimlerini bir araya getirdim". Bu *Ma Huan*'ın *Zeng He* ile seyahate çıkmadan önce *Dao Yi Zhi Lue*'yi okumuş olduğunu kanıtlar. Wang Dayuan'ın yazdıkları ile kendi gözlemlerini değerlendirip *Ying Ya Sheng Lan* kitabını yazmaya karar vermişti. 20'den fazla ülke ve bölgeyi ayrıntılarıyla anlatmasına rağmen onun kitabı *Dao Yi Zhi Lue*'den çok daha az bölgeyi içeriyordu.

III. Zhenla Feng Tu Ji

Zhenla Ülkesinin Doğası ve Kültürü olarak tercüme edilebilecek olan *Zhenla Feng Tu Ji* kitabı Zheijiang eyaleti, Wenzhou şehri, Yongjia ilçesinden Zhou Daguan tarafından yazılmıştı. 1295'te veya Yuan İmparatoru Yuanzheng'in (ayrıca Cheng Zong veya Moğolca Temür Han da deniyordu) 1. yılında, Zhou Daguan'a bir elçiyle birlikte Zhenla ülkesine gitmesi emredildi. Ertesi yıl Zhenla'ya vardı ve orada bir yıldan fazla kaldı. Çin'e döndükten sonra, kişisel deneyimlerine dayanarak bu kitabı yazdı. Ancak şaşırtıcı bir şekilde, bu diplomatik görevin kayıtları Yuan Hanedanlığı'nın diplomatik arşivinde yoktur. Bilim insanları ve diğer insanlar bu seyahatle ilgili bilgileri sadece Zhou Daguan'ın doğrudan yaşadıklarına dayanarak yazdığı kitaptan öğrenebiliyorlar.

10. ila 13. yüzyıllar arasındaki dönem Kamboçya uygarlığının en muhteşem dönemidir, bu döneme Angkor dönemi de denir. Bu kitap Angkor'un durumunu yansıtır. Geç 13. yüzyıl Kamboçya'sının çeşitli yönlerini kaydetmiştir; bu kayıtlar hem bilgilendiricidir hem de canlı bir anlatımı vardır. Kitapta yazılı olan birçok yapı ve taş oyma bu dönemin kültürel eserleridir. Ayrıca, tarımsal faaliyetler, el sanatları işleri, ticaret vb. gibi yerli halkın ekonomik faaliyetleri kapsamlı bir şekilde anlatılmıştı. Giyim, yiyecek, barınma, yaşam tarzları ve dinler gibi yerli halkın günlük yaşamı tanıtılmıştı. Yaklaşık 8.500 sözcükten oluşan kitap aşağıdaki gibi kırkı aşkın bölüme ayrılmıştı: surlar, saray, giysiler, alt tabaka, üç din, karakter, konuşma tarzı, odalık, dil, vahşiler, ders kitabı, zaman, davalar, enfeksiyon, hastalık, ölüm, çiftçilik, dağlar ve ırmaklar, üretim, ticaret, Tang Hanedanlığı malları, bitkiler, kuşlar, hayvanlar, sebzeler, balıklar, mayalar, tuz, sirke ve sos, ipek böceği, donanım, taşıma, gemi, köy, kısa hikaye, banyo, yabancı, ordu ve atlar, kralın günlük işleri vb. Zhou Daguan'ın kayıtları eski Angkor kültürüyle ilgili yegane tarihi belgedir.

(II) Doğu'nun Tacirleri ve Moğollar

I. Pu Ailesi ve Quanzhou Tacirleri

Hui kökenli bir ailenin reisi olan Pu Shougeng Güney Song Hanedanlığı döneminde Fujian'ın denizasıırı ticaretini tekeli altına almış ve Yuan'a Song'u yıkması için yardım etmişti. Yuan Hanedanlığı'ndaki Xin Shi ile Ming Hanedanlığı'ndaki Min Shu'ya göre Pu Shougeng'in ataları Guangzhou'ya Tang Hanedanlığı'nın sonlarında batı bölgelerinden göç etmişlerdi. Daha sonra Quanzhou'ya taşınmışlar ve orada yaşamışlardı. Denizasıırı ticarete uzmanlaşmış olan Pu ailesi, yöneticiler tarafından tanınıyordu ve kendilerine denizasıırı ticaret işlerini yönetmeleri emredilmişti.

Beş Hanedanlıklar ve On Krallık döneminde, Pu Youliang Atlantik yük aktarma yetkilisi olarak Champa'ya yola çıkması emredildi. Pu ailesi yavaş yavaş Song'a özümsetildi, Pu ailesinin Güneydoğu Asya'daki denizasıırı ticaret geleneği kuşaktan kuşağa aktarıldı. İmparator Li Zong'un hükümdarlığı altındaki Shaoding döneminde (1228-1233), Pu ailesinden Pu Zongmin Devlet Saray Sınavı'na girdi, Wenling sarayında bir memur olarak hizmet verdi ve sonra birçok kez denizasıırı sefere çıkması emredildi. 1236'da (Song Hanedanlığı İmparatoru Li Zong'un hükümdarlığı altındaki Duan Ping'in üçüncü yılı), Pu Zongmin Annam'a ve iki yıl sonra da Champa'ya gönderildi. 1247'de (İmparator Chunyu'nun hükümdarlık döneminin 7. yılı), Bo Ni'ye (bugünkü Brunei) gönderildi ve orada öldü. Alman Sinolog W. Franke tarafından bulunan mezartaşı hala Brunei'dedir. 1991'in başlarında, "Deniz İpek Yolu" araştırma gezisine katıldığım zaman onun mezarını ve mezar taşını görmüştüm. Mezartaşı'nda şöyle yazıyordu: "Burası Song Hanedanlığı döneminde Quanzhou sarayında müfettiş olan Efendi Pu'nun mezarıdır, bu mezar taşı Jing Ding'in Jia Zi yılında¹⁰ oğlu Yingjia tarafından dikilmiştir".

"Song Hanedanlığı döneminde Quanzhou sarayındaki Efendi Pu" Pu Zongmin'e işaret ediyordu ve mezar taşının "Jing Ding'in Jiazi yılında" (1264) dikildiğini söylediği yıl muhtemelen Pu Zongmin'in öldüğü yıl ile aynı değildir. Pu Zongmin denizasıırı yabancı bir ülkede ölmüştü. Mezar taşı muhtemelen ölümünden birkaç yıl sonra dikilmiştir. Xi Shan Za Zhi'ye göre "Yingjia" onun Pu Ying ve Pu Jia adındaki iki oğludur. Daha sonra Pu Ying Brunei'ye gönderildi ve Pu Jia Champa'da Çin'in memuru olarak başarı sağlayıp Dashi (Arap İmparatorluğu), İran ve Shizi (Sri Lanka) iyi ticari bağlantılar ve dostluklar kurdu. Pu Zongmin'in ölümünden sonra, onun büyük oğlu Pu Ying bir kez daha Brunei'yi ziyaret etti ve ikinci oğlu Brunei'ye

10 Jiazi yılı 60 yıllık döngüsü olan eski Çin takvimine göre, Çin'e özgü 60 yıllık takvim döngüsü on göksel gövde ve on iki dünyevi dalın kombinasyonlarına dayanır. Her yıl bir gövde ile bir dalın eşleşmesine göre adlandırılır. Jia Zi yılı (Jia göksel gövdeden ve Zi dünyevi daldan) altmışlı döngünün başlangıcıdır. Bir sonraki Jia Zi yılı 60 yıl sonra gelecektir.

komşu olan Champa'yı ziyaret etti. Pu Ying ve Pu Jia'nın daha sonra Brunei ve Champa'ya gidip gitmedikleri ve Quanzhou'ya dönüp dönmedikleri belli değildir. Ancak Pu Jia'nın denizasıırı ticaretteki tekeline dayanarak çıkarımda bulunursak aile muhtemelen Çin topraklarında değil yurt dışında yaşamıştır. Çin'in güneydoğu kıyılarının, Champa ve Brunei'in uygun koşullarında Pu ailesi Dashi (İslam-Arap), İran ve Güney Asya ile ilişkisi sürdürmüştür.

Aşağı yukarı Güney Song Hanedanlığı döneminde Saho Xi'nin hükümdarlık döneminin 1. yılında (1190), Pu Kaizong ailesi Guangzhou'dan Quanzhou'ya taşındı. 10 yıldan fazla bir süre sonra, Pu Kaizong Anxi İlinde resmi yetkili yardımcısı oldu ve ayrıca denizasıırı ticaret işine girdi. Aile denizasıırı ticaret ile çok büyük bir servet biriktirdi. Denizasıırı ticarete başarılıydılar ve Quanzhou giderek büyüdüler. Ailenin çok sayıda gemisi ve hatta silahlı güçleri vardı. *Chong Zuan Fujian Tong Zhi* kitabında yazdığına göre: "resmi yetkililer, korsanlar Song Hanedanlığı döneminin sonlarında (1274) Quanzhou'ya saldırdılar ancak Pu Kaizong'un oğlu Pu Shougeng tarafından yenildiler. Pu Shougeng hemen terfi ettirildi. Yerel mali yetkiyi denetimi altına aldı ve özel bir donanma oluşturdu."

Yuan ordusu Lin'an'ı ele geçirdikten sonra Güney Song Hanedanlığı'nın geriye kalan güçleri Quanzhou'ya kaçtı. O zamanlar zayıf olmalarına rağmen, Güney Song Hanedanı tüm ülke içindeki çatışmaları nasıl çözüm bulacaklarını bilmiyorlardı ve Pu ailesinin gücünü görmezden geliyorlardı. Yuan Hanedanlığı'na karşı koymayı güçlendirmek için bir Song generali olan Zhang Shijie Pu ailesinin ticaret gemilerini alı koydu ve onların mal ve mülklerine askeri fonlara eklemek üzere el koydu. Kendilerine karşı yapılan bu eylem Pu ailesini kıskırttı. Bu yüzden, Pu Shougeng Yuan generali Sogetu'nun yardımıyla Song sarayına, onların imparatorluk üyelerine, yüksek dereceli yetkililerine ve askerlerine karşı saldırı başlattı. Daha sonra Güney Song Hanedanlığı'nın zayıf hükümdarı ve maiyeti Guangdong'a geri çekilmek zorunda kaldı. Aynı zamanda, Pu Shougeng'in kontrolünde olan donanma güçleri Yuan ordusuna katılarak onların deniz savaşlarında çok daha güçlü olmasını sağladı. Ertesi yıl, Pu Shougeng'in silahlı güçleriyle birlikte Yuan ordusu güneye doğru Fujian bölgesine yürüdü. Bu yürüyüş Güney Song Hanedanı tarafından yönetilen küçük devletin çöküşünü hızlandırdı.

Pu ailesi Quanzhou'da hala güçlüydü. *Zhou Mi'nin Kui Xin Za Zhi* isimli kitabına göre: "Quanzhou'nun güneyinde Fo Lian adında, Pu ailesinin damadı olan çok zengin bir Hui kodamanı vardır. Aile yüzü aşkın büyük inci tanesine ve seksen gemiye sahipti".

Batı bölgeleri halkının ve Hui halkının yanı sıra Quanzhou kentinde ayrıca çok sayıda Han halkından tacir de vardı. "*Dao Yi Zhi Lue*" (*Ada Barbarlarının Kısa Bir Anlatımı*) kitabının yazarı Wang Dayuan yabancı ülkelere iki kez seyahat etmişti.

Geç Song Hanedanı'ndan Wang Yi'nin kitabı *Qang Chang Zong Jide İki Kardeşin Biyografisi* yazılmıştı. Bu kitapta Sun Tinfu ile Chen Baosheng'in birbirlerini kardeş olarak gördüklerinden söz edilmekteydi. "Denizaşırı ticaretle zenginlik peşinde koşmak için" ortaklık kurmuşlardı. Chen'in babası Quanzhou'da bir tacirdi ve denizde ölmüştü. Chen Baosheng babasının işini sürdürdü ve Kore, Java ve Luohu (bugünkü Tayland) ile ticaret yapmıştı. Wang Yi şöyle yazmıştı: "Çin'den yüzlerce, binlerce kilometre uzaktaki bölgelerde yaşayan insanların aileleri, adetleri, erkek ve kadınları, giysileri, yemekleri, yaşayış tarzları ve özel zevkleri Çin'den tamamen farklıdır. Bu iki kardeş Çin'i ticaret yapmak için ve baş ödemek için ziyaret eden değişik ülkelere sayısız gemi gördüler, ancak Çin'den yabancı ülkelere giden gemi azdı".¹¹

II. Çin elçileri

Yuan Hanedanlığı döneminde, Çin gezginleri yabancı ülkelerde yeni bir rekor kırmıştı. Jingshi Ansiklopedisi, Zhanchi'ye göre, 1301'de (İmparator Dade'nin hükümdarlık döneminin 5. yılı) Yuan Hanedanlığı hükumeti Mai Shuding adındaki bir Hui elçiyi aslan, leopar vb. satın almak için Mugudushu'ya (bugünkü Somali'nin başkenti Mogadishu) göndermişti. Ona iki yıl yetecek para verilmişti. Aynı yıl, hükumet Diajier'e birçok yabancı mal satın almaları için başka bir 37 kişilik elçi heyeti göndermiş, onlara üç yıl yetecek tayın bedeli ve para vermişti. Diaojier için elçilere dağıtılan ve onlar tarafından kullanılan tayın bedeli Mogadishu'ya göre pek çok daha fazlaydı; muhtemelen bu bölge bugünkü Fas'ın Tanca kentiydi. Faslı gezgin İbni Batuta Çin'e gelmeden önce muhtemelen Çin hakkında bazı şeyler duymuştu.

III. Ike Mese

Ike Mese Uih'er'den gelmişti. Song Hanedanlığı'nı fethetmeden önce, Kubilay Han denizaşırı keşif gezilerini ve seyahatlerini desteklemişti. Kubilay Han 1272'de (Zhiyuan'ın 9. yılı) Ike Mese'yi Baluobei Krallığı'na (bugünkü Güneybatı Hindistan'daki Batı Gat Dağları ile Umman Denizi arasındaki Malabar bölgesi) gönderdi. Bu onun denizaşırı yerlere ilk gitmesiydi ve Baluobei'in elçisi ve başlarıyla birlikte 1274'te, iki yıl sonra, geri döndü. Kubilay Ike Mese'nin görevini tamamlamasından çok memnun kaldı ve ona altın bir Hufu (kaplan şeklinde bir maskot) verdi. Daha sonraki yıl, Ike Mese Baluobei Krallığı'na ikinci yolculuğuna başladı ve bu sefer geriye "usta doktorlar" ve "meşhur ilaçlarla" geri döndü. Bunun sonucunda Bing Bu Shi Lang (Savaş Bakanlığı komutan yardımcısı) olarak ödüllendirildi. Bu iki seyahatin yapıldığı zamanda Çin henüz birliğini sağlayamamıştı. Bu yüzden, Ike

¹¹ Chen Gaohua, Yuan Dai Quanzhou Bo Shang (Yuan Hanedanlığı Döneminde Quanzhou'daki Tacirler); Yuan Shi Yan Jiu Lun Gao (Yuan Hanedanlığı Tarihi üzerine Araştırmalar), Zhonghua Book Company (Zhonghua Kitap Şirketi), 1991, s. 429-431.

Mese'nin gemileri Çin Shandong bölgesinin limanlarından veya Jiangsu'nun kuzeyinde bulunan limanlardan yelken açmak zorundaydı ve denizciler de kuzeyliydi. Hindistan'ın güneyine yapılan iki seyahat sayesinde Güneydoğu Asya ve Hint Okyanusu'na doğru epeyce yön bulma bilgisi birikimi yaptı ve epeyce deniz aşırı bilgisine hakim oldu. Song Hanedanlığı yıkıldıktan sonra, Yuan hükümeti ona deniz aşırı fetihlerle ilgili müzakerelere katılmasını emretti. 1281'de (Zhiyuan'ın 18. yılı) üçüncü kez Ike Mese'nin deniz seferine çıkması emredildi. Yuan Hanedanlığı Champa Krallığı'nı kendine bağlı bir devlet ve Güneydoğu Asya'nın fethi için askeri bir üs haline getirmek istedi, fakat bu istek Champa tarafından reddedildi. Ike Mese, Sogetu'nun ordusuyla birlikte Champa'yı işgal etti. Yıllarca süren savaştan sonra, Yuan ordusu Champa'nın kıyı bölgelerini ele geçirdi fakat Champa ordusu ülkenin iç bölgelerine çekildi. Kahramanca savaştı ve Yuan ordusunun dayanma gücünü kırmaya kararlıydı. Şiddetli savaşlar sırasında Yuan ordusunun komutanı hayatını kaybetti. Ike Mese çok temkinli olan Zhen Nan Wang'ın birliklerinin arasındaydı. Çok fazla kayıp vermediler ve sonunda geri döndüler.

Champa'ya yapılan askeri sefer sırasında, Ike Mese 1284'te (Zhiyuan'ın 21. yılı) Kubilay tarafından cepheden geri çağrıldı. Kutsal Sakyamuni Sarira'sını ziyaret etmesi için "deniz aşırı Seng Jia La Krallığı'na" (bugünkü Sri Lanka) gitmesi emredildi. Sri Lanka dilinde "Seng Jia Ji" "Aslan" anlamına gelir. Sakyamuni Sarira'sı* Sri Lanka'nın dünya çapında meşhur Buda'dan kalan dıştır (Buda'nın Dışı). Tang Hanedanlığı'ndan bir keşiş olan Ming Yuan Dış Tapınağı'nı ziyaret etmiş ve Buda'nın Dışı'ni ülkesine götürmek istemişti, elbette Buda'nın Dışı¹² yerli halkın böyle bir talebi kabul edemeyeceği yerel bir değerdi.

Bu yüzden keşiş Ming Yuan onu çalmaya çalıştı. Neredeyse Buda'nın Dışı'ni alıyordu, fakat yerli halk tarafından yakalandı, bundan dolayı yerli halk tarafından aşağılandı ve Güney Hindistan'ı terk etmek zorunda kaldı. Tarihi kayıtlara göre, yerel halk Buda'nın Dışı'ni kaybederlerse şeytan tarafından yutulacaklarına inanıyordu. Bu nedenle Buda'nın Dışı'ni çok iyi koruyorlardı ve onu yüksek binalarda birçok kilitli kapının arkasında sakladılar. Tüm kapılar çamurla mühürlenmişti ve beş kişi muhafız olarak onu korumaktan sorumluydu. Kapılardan biri açıldığında tüm kent açıldığını duyuyordu. Seng Jia La Krallığı'nın halkı Buda'nın Dışı'ne düzenli olarak

12 Batılıların kulağına uygun adı olan Sri Lanka'daki Kandy şehrinde bulunan Dış Tapınağı kutsal bir dini emaneti muhafaza eden hoş Doğu mimarisine sahipti. Efsanede anlatıldığı gibi, Buda'nın dışı Sri Lanka krallığına eski zamanlarda verilmişti ve yüzyıllar boyunca dışı saklayan, taşıyan ve yerini değiştiren çok sayıda kral ve kutsal kişi vasıtasıyla elden ele geçmişti. Şimdi dış ibadetini yerine getirenlerin iki katlı türbe içerisinde altın bir stupada muhafaza edilen bu kutsal emaneti ziyaret edebileceği bu işe adanmış bir tapınakta bulunmaktadır. Türbenin bazı kısımları tahribata uğramasına ve çok sayıda bombalanma ve savaştan dolayı onarılmasına rağmen bina Budist oymalar ve adak yerleri ile çevrelenmiş altın ve aytaşlı gösterişli biçimini muhafaza etmektedir.

tapıyordu ve her gün ona çiçekler sunuyorlardı. Şöyle söyleniyor ve inanılıyordu: “eğer tüm yüreğinle dilekte bulunursan, Buda'nın Dişi çiçeklerin üzerinde olur”. Bazı kişiler onun içinde değişik ışıklar gördüklerini bile iddia ediyorlardı.¹³

Budizm Ike Mese'nin memleketinde de Budizm yaygındı ve muhtemelen o da bir Budist idi.¹⁴ Güneydoğu Hindistan'ı ziyaret ettiği zaman Ike Mese Buda'nın Dişi'ni duymuştu ve bunu imparator Kubilay'a söylemişti. 1990'da, UNESCO tarafından organize edilen “Deniz İpek Yolu” araştırma gezisine katıldığım zaman Sri Lanka'daki Buda'nın Dişi'ni görmüştüm. 1287'de (Zhiyuan'ın, Kubilay Han'ın hükümdarlık döneminin 24. yılı), Ike Mese'ye dördünce kez denizaşırı yolculuğa çıkması emri verildi. Bu sefer Güney Hindistan'ın güneydoğu kıyısındaki Malabat Krallığı'na gönderildi. Denizdeki rüzgar yüzünden gideceği yere varması bir yıl sürdü. Orada iyi doktor ve ilaç buldu ve narra satın aldı. Nihayet, Malabar'ın başlarıyla geri döndü ve daha sonra Java'daki müzakerelere katılması için kuzeye gitmesi emredildi. İmparator Shizu (Kubilay Han) Fujian Eyaletini kurdu ve Ike Mese, Shi Bu ile Gao Xing'e Pingzhang (yerel yetkili) olmalarını emretti. Shi ve Gao askeri işlerden sorumluydu ve Ike Mese açık deniz seferlerini yönetiyordu. Kubilay onlara Java'nın fethinden sonra memleketlerine dönmeyeceklerini, fakat orada kalıp diğer ülkelere bağ almak için elçiler göndereceklerini emretti. Bu Ike Mese'nin beşinci kez deniz seyahatini çıkışıydı. Yuan ordusu Java rotası üzerindeki Champa'ya vardığında Ike Mese Nan Wu Li'ye (bugünkü Endonezya'daki Sumatra Adası'nın kuzeyi), Su Mu Du La'ya (o da Sumatra'nın kuzeyinde) ve Bu Lu Bu Du'ya (*Dade Nan Hai Zh'*nin 7. cildinde sözü edilen Mo Li Pi Pa Du denilen yer veya Sumatra'nın doğusundaki Pulau Buton¹⁵ olmalı) ve de Ba La La'ya (Sumatra'nın kuzeydoğusundaki Perlark'ın- bugünkü Peureulak- transliterasyonu olmalı) bir elçi gönderdi.¹⁶

1293'te, Yuan ordusu Ge Lang Kralı'nı yendi. Daha sonra Ike Mese boyun eğmeye ikna etmek için Mu Lai You'ya (Sumatra'daki Malayu) ve diğer ülkelere elçiler gönderdi. Ancak, çok geçmeden Yuan ordusu isyan eden Java ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı, bu yüzden Yuan güçleri geri çekilmek zorunda kaldı, geri çekilirken Güney Asya'nın bağlı ülkelerinin elçilerini Çin'e götürdüler. Yuan Shi: Shi Zu'ya göre, bu ülkelerin elçilerine Ekim 1294'e (Zhiyuan'ın 31. yılı) kadar memleketlerine dönmelerine izin verilmedi. Ike Mese 20 yıldan fazla bir süre denizaşırı

13 Bkz., Yi Jing, Biography of Eminent Monks to Western Religion in the Tang Dynasty (Tang Hanedanlığı'ndaki Batı Dinlerinin Ünlü Keşiflerinin Biyografisi), gözden geçiren Wang Bangwei, s. 67-68.

14 Bkz., Bei Cungao, Ike Mese's Buddhist Activities in the Yuan Dynasty Period (Yuan Hanedanlığı'nda Ike Mese'nin Budist Faaliyetleri).

15 Chen Jiarong, Xie Fang, Lu Junling, Interpretation of the Names of Places in the Ancient South China Sea (Eski Güney Çin Denizi'ndeki Yer İsimlerinin Tefsiri), Zhonghua Book Company, 1986, s. 182, 449.

16 A.g.e., s. 117

işlerle uğraştı ve 5 yıl deniz seyahatlerinde yer aldı ve Hindistan ile Sri Lanka'ya 4 kez ziyarette bulundu. Çin ile yabancı ülkeler arasındaki iletişim ve ulaştırmaya büyük katkılar yapmış olan Ike Mese erken Yuan Hanedanlığı döneminde öne çıkan Çin'li bir denizci ve rotacıydı.

IV. Yang Tingbi

Yang Tingbi güneye yapılan Moğol askeri seferlerinde yer alan Sogetu'nun adamlarından biriydi. Song Hanedanlığı'nın çöküşü çöküşü sonrasında Guangdong'un liman ve kıyı bölgesinin ZhaoTao Si'si oldu. Sogetu Fujian Eyaleti'nin bakanı olunca yurt dışına elçi göndermesi emredildi. Sonuçta, Champa, Malabar ve diğer ülkeler, Kaulam Krallığı (bugünkü Hindistan'ın güneyi) dışında, bağlı ülkeler olmayı kabul ettiler. Kubilay Han 1279'da Yang Tingbi'yi Kaulam'a gönderdi. Aralık ayında yola çıktılar ve ertesi yıl Mart ayında oraya vardılar. Kral Binade kardeşi Kenaquebulamuxing'e İran dilinde bir bağlılık mektubu yazmasını emretti ve ertesi yıl Çin'e bağ ödeyeceğine söz verdi. Daha sonra Yang Tingbi Kral Binade'nin kardeşiyle birlikte Çin'e geri döndü.

Ekim 1280'de (Zhiyuan'ın 17. yılı), Qasar Qaya (Hasaer Haiya) Kaulam Krallığı'nın Xuan Wei Shi'si yapılarak ödüllendirildi ve ikinci gezisini Yang Tingbi'yle birlikte Kaulam'a yaptı. Ertesi yılın Ocak ayında, Yang Tingbi Quanzhou'dan yola çıkıp üç aylık bir deniz yolculuğundan sonra Seng Jia Ye Shan'a (bugünkü Sri Lanka) vardı. O zamana kadar kuzey rüzgarı durmuştu, muson rüzgarlarını bekliyorlardı ve yavaş yavaş erzakları tükendi. Denizci Zheng Zhen yeteri kadar erzak kalmadığı gerçeğini açıkladı ve güney rüzgarından yararlanarak Malabar'a gitmeyi ve daha sonra kara yoluyla Kaulam Krallığı'na yolculuk yapmayı önerdi. Yang Tingbi ertesi ay Malabar'a vardı ve Malabar'ın başbakanı Mahema tarafından iyi karşılandı. Mahema, Quanzhou'daki Çin yönetiminin Malabar tacirlerine iyi davrandığını ve Malabar Krallığı'nın en iyi şekilde karşılık vermek istediğini söyledi. Ne var ki, Yang Tingbi ve maiyetindekiler Mahema'ya isteklerini söyledikleri zaman Mahema bunu redderek Malabar'dan (Ma'bar) Kaulam'a giden yolun kapalı olduğunu açıkladı, bu sadece gerçek dışı bir mazeretti. Daha sonra, Yang Tingbi ve maiyetindekiler başka bir Malabar (Ma'bar) bakanı olan Buali ile buluştular ve aynı şekilde reddedildiler. Yang Tingbi ve diğerleri Malabar'daki bir misafirhanede kalmak zorunda kaldılar ve olumlu bir yanıt için beklediler.

Bir Mayıs sabahı erkenden Mahema ve Buali misafir evine geldiler ve Yuan elçilerine doğruyu söylediler. İlk önce geçmişte Yuan Hanedanlığı'na elçiler gönderilmesiyle ilgili gerçeği yani elçilerin kendileri tarafından özel olarak gönderildiğini anlattılar. Ancak, daha sonra bu gizli plan Malabar önderleri ve kral tarafından öğrenilmişti. Kral onların bu yaptığı şeye çok kızmıştı ve Mahema ile Buali'nin mal

varlıklarına, karılarına ve çocuklarına el konulmasını emretmişti. Sonunda ölüm-den hile ile kurtulmuşlardı. Bu iki bakan ona ayrıca Malabar (Ma'bar) ile Kaulam arasındaki ilişkilerin çok gergin olduğunu da anlatmışlardı. Kral ve prensleri Jia Ji'de asker toplamış ve Kaulam'a savaş açmıştı, iki krallık arasında hala bir anlaş-maya varılamamıştı. Ayrıca Yuan ordusu orada iken ülkenin fakirleştiğinden de yakındılar. Aslına bakılırsa, İslam ülkelerinde birikmiş olan altın ve mücevherlerin hepsi bu bölgeden gitmişti ve diğer Avrupa ülkeleri de bu bölgeyi yağmalamaya başlamıştı. Güney Hindistan krallıklarının hepsi Yuan Hanedanlığı'na boyun eğme niyetindeydiler ve eğer Malabar Yuan'a boyun eğerse bu iki bakan komşu ülkelere gönderilecek mektupları taşıyacak elçileri gönderebileceklerdi. Sonunda, Yang Tingbi Quanzhou'ya (Çin) geri dönme kararını vermek zorundaydı.

1281'de kuzey rüzgarları esmeye başladığında, Qasar Qaya'nın tavsiyelerine uya-rak, saray Yang Tingbi'ye üçüncü kez sefere çıkmasını emretti. Bu sefer Kaulam'a yalnız gitti ve üç aylık deniz yolculuğundan sonra Şubat 1282'de Kaulam'a ulaştı. Kral ve başbakan ile görüştü ve onlara Yuan Hanedanlığı tarafından gönderilen boyun eğme talebi mektubunu verdi. Yang Tingbi Kaulam'da bir ay geçirdi. Yang Tingbi Kaulam'da ayrıca Yelikewen (Hristiyan) lideri Tuzaner Smali ile görüştü. Tuzaner Smali Yuan elçilerinin ziyaretini duyup Yang Tingbi ile görüşüp değerli bir tabak ve iki şişe özel ilaç ile Çin'i ziyaret etme planından söz etmişti. O günler-de Samuda Krallığı'nın (Somnath- bugünkü Gujarat) (bir İslam krallığı) yöneticisi Mahemeshi Kaulam'daydı, büyük Han'a (Kubilay Han) ulak ve hediyeler gönder-me niyetini açıkladı. O sıralar, Kaulam Krallığı'nı ziyaret etmekte olan Sumuda Krallığı'ndan (bugünkü Hindistan) başka bir elçi vardı. Yang Tingbi'nin Çin'e geri döneceğini duyunca, kendi kralı Kral Daguer'in temsilcisi olarak Yang Tingbi'yle birlikte başlarla Yuan sarayına gidecek bir elçi göndermek istedi. Yang Tingbi bu istekleri kabul etti.

Mart 1282'de, güney rüzgarları başladığı zaman (Zhiyuan'ın 19. yılı), Yang Tingbu eve geri dönmeyi planladı. Kaulam elçisi Zhu'ali Shamanglibadi Çin'e Yang Tingbi'yle birlikte gitti, bazı değerli şeyler ve bir siyah maymun götürüyordu. Bir ay-lık deniz yolculuğundan sonra Çin'e gidiş yolu üzerindeki bölgenin en zengin ülkel-erinden Nawang Krallığı'na (bugünkü Andaman Denizi'nin güneyindeki Nicobar Adaları) vardılar. Yang Tingbi kendisine eşlik edebilecek bir elçilik heyetini Çin'e göndermesi için Kral Mang'ang'ı ikna etti. Nawang Krallığı'nda hiç kimse okuma yazma bilmiyordu, bu yüzden sadece dört kişi gönderdiler ancak herhangi bir bo-yun eğme mektubu göndermemişlerdi. Yang Tingbi doğruya doğru yol almayı sür-dürüp Sumuda Krallığı'na (bugünkü Kuzey Sumatra) vardı; burada YangTingbi'yi bizzat Kral Tuhanbade karşıladı. Yang Tingbi Çin'in gücünü ve Yuan'ın güç kul-lanarak denizaşırı bölgelere yayılma niyetini övdü. Kral Tuhanbade hemen tabi

devlet statüsünü kabul edeceklerini ve Yuan'a bağ ödeyeceklerini belirtti. Sumudula Krallığı Hasan ve Süleyman'ın başında olduğu elçilik heyetine Yang Tingbi'nin gemileriyle Çin'e gitmelerini emretti. Aynı yıl Eylül ayında, Yang Tingbi'ye katılan tüm elçiler Dadu'ya (Pekin) vardılar ve sarayda Kubilay Han ile görüştüler.

Ocak 1283'te (Zhiyuan'ın 20. yılı), Kubilay Yang Tingbi'ye dördüncü kez Kaulam Krallığı'na gitmesini emretti. Yang Tingbi başarılı olmuştu ve 1286'ya (Zhiyuan'ın 23. yılı) kadar, 10 ülke Yang Tingbi'nin taleplerine olumlu yanıt vermişti ve bir-biri arkasından bağ ödemeye gelmişlerdi. Bunların arasında Malabar, Xunamen (Sumuda), Singili (bugünkü güney Hindistan'ın batı kıyılarındaki Cranganore), Nanwuli (bugünkü Kuzey Sumatra), Malandan, Nawang, Dingheer (bugünkü Malezya'daki Kuala Terengganu), Lala (bugünkü Hindistan'daki Gucarat), Jilanyidai (bugünkü Malezya'daki Kelantan) ve Sumudula vardı.¹⁷

V. Rabban Sauma

Rabban Sauma Batı Avrupa'yı ziyaret edip seyahat notlarını yazan ilk Çinliydi. Dadulu idi (Pekinli), Nasturilik'e inanan zengin bir aileye mensuptu ve anadili Türkçe idi. Babası Xiban Nasturi kilisesinin bir keşişi idi. Rabban Süryani dilinde "öğretmen" demektir. 20'li yaşların başlarındayken evinin yakınındaki bir Hristiyan kilisesinde eğitim görüp deneyim kazandı ve daha sonra ünlü bir papaz oldu. Dongsheng devletinden (bugünkü İç Moğolistan'daki Togtoh) Ma Husi ona geldi. Zhiyuan'ın 12. yılı civarında, Rabban ve Ma Husi Kudüs'e hacca gitmeye karar verdiler ve bir imparatorluk buyruğu aldılar. Dadu'dan ayrılıp bir grup tacirle birlikte batıya gittiler. İlhanlı başkenti Mielah'e (bugünkü İran Azerbaycan'ı) vardıklarında Nasturi Kilisesi piskoposu Mar Denha ile görüştüler.

Mar Denha Ma Husi'yi Dadu'nun ve Wang Gu Du'nun piskoposu olarak taltif etti ve ona yeni bir isim verdi: Yahbh Allah. Sauma'yı da kilisenin baş denetçisi olarak taltif etti ve onu Doğu'ya geri gönderdi. Amuderya'da İlhanlılar ile Çağatay Hanlığı arasındaki savaş yüzünden eve dönemedi ve 1281 yılında öldü. Daha sonra Ma Husi yeni başpiskopos seçildi ve Yahbh-Allah III adını aldı.

1287'de, İlhanlı Hanı Argun, haçlıları bir araya getirip Kudüs'ü ve Suriye'yi ele geçirmek istiyordu, bunun üzerine Rabban bar Sauma'yı (diplomat) Roma Papalığına, İngiliz ve Fransız krallarına gönderdi. Sauma Roma'ya Konstantin (bugünkü İstanbul) üzerinden gitti ve yeni seçilmiş Papa ile görüştü. Roma'dan ayrılıp Paris'e gitti, Kral Philip IV'ün sarayında bir ay kaldıktan sonra İngiltere Kralı Edward I ile görüştüğü Bordeaux'ya gitti. Fransız hükümeti tarafından bir ay iyi ağırlandı ve daha sonra İngiltere Kralı Edward I ile görüşmek için Fransa'nın Bordeaux kentine

17 Bkz., The History of Yuan Dynasty: Kublai Khan and also The History of Yuan Dynasty: Mala'bar (Yuan Hanedanlığı Tarihi: Kubilay Han ve Yuan Hanedanlığı Tarihi: Mala'bar).

gitti. Hem İngiltere kralı hem de Fransız kralı İlhanlılar ile bir ittifak kurmayı Kabul ettiler. 1288'de, Sauma- ülkesine giderken- Nicholas IV'ün Papa olarak seçildiği haberini duydu. Roma'ya tekrar bir bağlılık mektubu gönderdi. Yeni Papa İlhanlı kralından gelen bu mektubu okuyunca, Argun'a (Ar Gun) cevap olarak iki mektup yazdı. Birinci mektup Hristiyanlara iyi davrandığı için Argun'a teşekkürlerini bildiriyordu ve ikinci mektupta Argun'un vaftiz olduktan sonra Kudüs kentini ele geçirme planını kabul ediyordu. Ayrıca Sauma ikinci kez ziyaret ettiğinde çok sayıda hediye vermişti.

Rabban Sauma görevi tamamladıktan sonra, Argun (Ar Gun) ondan övgüyle söz etti ve Taoli Kilisesi'nin (bugünkü İran Azerbaycan'ındaki Tebriz'de) yanında bir kilise inşa edip onu yönlendirmesine izin verdi. Daha sonra, Mielah'e geçti ve başka bir muhteşem kilise inşa etti. Sauma 1293'te kilise işlerinde Yahbh-Allah III'e ölene kadar yardımcı olmak için Baoda'ya (bugünkü Irak'ın başkenti Bağdat) gitti. Rabban Sauma'nın Roma ziyareti Roma Papalığını Yuan Hanedanlığı imparatoru ile Moğol hükümdarının Hristiyan olduklarına inandırdı. Roma'yı Doğu'ya misyonerler göndermeye sevk etti. Sauma İran'a vardığında, seyahatini Farsça yazıya döktü, ancak elyazmaları kaybolmuştur. Sauma'nın gezip gördükleri E. A. W. Budge'in yazmış olduğu *Kubilyay Han'ın Keşifleri* (E. A. W. Budge: *The Monks of Kublai Khan*) kitabında ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır, kitapta ayrıca Sauma'nın elyazmalarından kısımlar vardır.¹⁸

VI. Yang Shu ve Bolod

Şimdiye kadar sözü edilen Ike Mese ve Yang Tingbi gibi Çinli denizciler pek çok kez deniz seyahati yapmışlar Güney Hindistan'ın batı kıyıları gittikleri en uzak yer olmuştur. Aslında, Yuan Hanedanlığı döneminde seyahatler bunun çok ötesindeydi. Üç Moğal Hanlığı arasında- Çağatay Hanlığı, İlhanlılar ve Kıpçak Hanlığı- Yuan İmparatoru ve İlhanlı Cengiz Han'ın dördüncü oğlu Tolui'nin oğullarıydılar. Aralarında kan bağı vardı. Hülagu Han ve onun soyundan gelenler İran'da bir devlet kurduktan sonra Yuan Hanedanlığı'na sadakatle hizmet etti. Başlangıçta daha çok kara üzerinden ilişkilere dayanıyorlardı ve sonradan Haidou isyanından sonra denizcilik gittikçe daha önemli hale geldi. Malabar'ın bakanları Doğu ile Batı arasında seyahat etmekte olan Kubilyay'ın ve İlhanlı elçilerinin ihtiyaçlarını karşılamayı teklif etmişlerdi. İlhanlı elçileri memleketlerine geri dönüşlerinde Marko Polo' nun ailesini yanlarına almışlardı. Çin Quanzhou'dan kışın yelken açmışlar ve İran'a varana kadar iki yıldan fazla bir süre denizde yol almışlardı. Ayrıca İran Körfezi'nden Quanzhou'ya gelmiş olan resmi elçiler, Guangdong'un ile Fujian'ın Çinli ve Batılı

18 E. A. W. Budge: *The Monks of Kublai Khan* (Kubilyay Han'ın Keşifleri), Religious Tract Society (Dini Risale Derneği) Londra 1928.

tacirleri de sık sık bu yolla seyahat ediyorlardı. İran Körfezi Dade Nan Hai Zhi'deki ticaret ülkeleri listesindeydi. Yuan Hanedanlığı'nın sonunda, Quanzhou Qingyuan Tapınağı'nın baş rahibi İran'dan gemiyle gelmiş bir bilim insanıydı. Tarihte kayde geçmiş İran Körfezine giden çok sayıda gezgin yok ve bilinen gezginlerden en ünlüleri iki resmi elçidir: Yang Shu ve Bolod.

Yang Shu Yuan Hanedanlığı döneminde orta kademe bir resmi yetkiliydi. 1301'de (İmparator Dade'nin beşinci yılı) 19 yaşındayken, "resmi gemileri" "Xi Yang'a" götürmüştü. Bazı bilim insanları Yang Shu'nun gittiği "Xi Yang bölgesinin" İran Körfezi bölgesi olduğuna inanmaktadır.¹⁹ Yuan Hanedanlığı döneminde kullanılan "Xi Yang" sözcüğü Ming Hanedanlığı döneminde kullanılanlardan farklıdır. Yuan Hanedanlığı döneminde kullanılan "Xi Yang" belli bir yerin adıydı ve Hindistan'ın güneydoğu kıyısındaki Malabar'ı ifade etmekteydi. Orada Yuan Hanedanlığı'na görev gezisinde olan Na Huai'ye rastladı. Bu nedenle, Malabar'dan birlikte yolculuk yaptılar.

Yang Shu ile Na Huai Malabar'da ve Çin'e yolculukları esnasında yakın bir arkadaşlık kurdular. Na Huai görevini tamamladıktan sonra İran'a geri dönmeye hazırdı. Dönüş yolculuğundan önce, Yuan Hanedanlığı İmparatoru Cheng Zong'a kendisiyle birlikte gelmesi için Yang Shu'ya izin vermesini rica etti. İmparator Kabul etti ve Yang Shu'ya "Qianhu Generali" unvanını verdi. Dade'nin 8. yılının (1304) kışında, Yang Shu tekrar Na Huai'yla birlikte İran'a doğru yola çıktı. Yolculuk üç yıl sürdü ve 1307'de Hürmüz limanına vardı. Yang Shu İran'da kır atlar, siyah köpekler, kehribar, şarap vb. satın aldı ve Çin'e geri dönmesi beş yılını aldı. Bu zorluklarla dolu yolculuktan başka, yola çıkma hazırlıkları da çok titizlik isteyen bir işti. Yang Shu denize iki kez açıldı, ancak gemilere yiyecek, yön bulma aygıtları ve diğer malzemeler için hazırlık yaparken sadece devlete bel bağlamadı. Denizciliğin tehlikeli bir iş olduğunu biliyordu ve bununla nasıl baş edeceğini biliyordu. Eksiksiz hazırlık olmadan kaza olursa çaresiz kalırdı. Ayrıca denizciliğin iklimle bağlı bir faaliyet olduğunu anlamıştı. Göreve getirildiği andan itibaren kuzeybatı rüzgarı gelene kadar tüm hazırlıkların yapılması gerekiyordu, yoksa mevsim geçecek ve yola çıkmak mümkün olamayacaktı. İş için kendi yaptığı hazırlıklar onun deneyimli bir denizci olduğunu gösteriyordu. Yang Shu daha sonra "Jiading'in Deniz Taşumacılığı Qianhu" mevkiine terfi etti.²⁰

Bolod bir Moğol soylusuydu ve Kubilay'ın hükümdarlığı döneminde bir hayli etkili Moğol bürokrati idi. 1283'te (Zjiyuan'ın 20. yılı), Yuan sarayında çalışan bir Süryani Nasturi olan yardımcısı Ngai-Sie'yle birlikte İlhanlı'ya gönderildi. O

19 Bkz., Sun Guangqi, History of Navigation in Ancient China (Eski Çin'de Denizciliğin Tarihi), s. 422.

20 Huang Jin, the Sea Transportation Qianhu–Yang Shu's Epitaph (Yang Shu'nun Mezar Kitabesi), Huang Jin Hua Ji'nin 35. cildinde derlenmiştir.

sıralarda, Haidou isyanı meydana gelmiş ve isyanın önderi Doğu'dan Batı'ya giden kara yolunu kesmişti. Bu yüzden, Bolod kış mevsimi olmasına rağmen deniz seferine çıkmak zorunda kaldı ve bir sonraki yıl Aorsoi (Sarmat) Aersilan'la birlikte Hüzmü'e vardı. İran'ın Fars bölgesinde karaya çıkıp kuzey bölgelerine doğru gittiler. Sonunda Alan'a (bugünkü Azerbaycan) vardılar ve Ekim 1284'te İlhanlı Argun ile görüştüler. Bolod'un parlak yeteneği Argun'un övgüsünü aldı, bu nedenle onu İran'da alıyordu ve Ngai-Sai'yi Çin'e geri gönderdi. Ngai-Sie 1285'te Yuan Hanedanlığı'na varınca Kubilay Han'a bunu anlattı. Kubilay Bolod'u çocukluğundan bu yana koruyup kollamış ve onu yıllarca desteklemişti. Kubilay Bolod'un İran'a göç ettiğini duyunca çok üzüldü ve şöyle dedi: "Bolog benim ülkemde doğdu, benim soframda yemek yedi ve şimdi başka bir ülkeye yerleşti."²¹

Bolod İlhanlı sarayı tarafından çok takdir edildi ve sarayda en güçlü 4. yetkili oldu. Argun, Gaykhatu, Baydu, Ghazan ve Khodobandeh'e yardımcı oldu. Çin ile İran arasındaki kültürel ilişkide önde gelen kişi oldu. Moğolların ayrıntılı tarihini İlhanlı hükümdarlık ailesine anlattı ve kendisine vezir Raşidüddin sorumluluğunda dünya çapında ünlü tarih kitabı Cami al-tavarih'i derleme görevi verildi. İlhanlılara çok sayıda gelişmiş Çin sistemlerini tanıttı. Onun tavsiyelerine uyarak Gaykhatu Yuan Hanedanlığı'nın izinden gitti ve ilk defa Çin'de basıldığı gibi üzerinde kutsal Kuran'dan alıntılar ve Gaykhatu'nun Lama dini adı "Rinchindorj" olan kağıt para bastı. Ne var ki, bu para tacirler tarafından kabul edilmedi çünkü İran ekonomisi henüz kağıt para kullanacak aşamaya gelmemişti.

VII. Malabar Prensi Bualı

Ataları Hindistan ile ticari ilişkiler geleneğine sahip batı bölgesindeki Halahadi'li (bugünkü Qalhat yerleşim yeri) olan Bual'ye ayrıca Syed de deniyordu. Syed'in atası İran Körfezi'nde ve Güney Hindistan'da faaliyet gösteren bir Hui taciriydi. Ailesi Song Hanedanlığı'daki anavatanından geçimi için ticaret yaptığı Güney Hindistan'ın doğu kıyısındaki Malabar'a taşınmıştı. Malabar Kralı'nın güvendiği bir kişi olan babasının adı Ali idi. Kralın beş kardeşi vardı ve Ali "altıncı kardeşi". Çok geçmeden Malabar generali olarak atandı ve böylece epey servet biriktirdi. Babasının ölümünün sonra Syed babasının yolunu takip etti ve kralın güvenini sürdürdü. Kral ona babasının adıyla hitap etmeye alışmıştı ve Syed'in kendi adını kullanmadı. Hindistan'ın güney kısmı Doğu Çin ile Batı arasında bulunmaktadır. Bu bölge yerel Hui tacirlerin Doğu ile Batı arasında yaptığı ticarete büyük önem arzetmekteydi. Bualı'nın zamanında, Asya'daki önemli ölçüde değişmişti ve Moğol ordusu önce Batı Asya'yı hızla ezip geçmiş ve İran'da Yili Hanlığı'nı kurmuştu. Sonra da Güney Song Hanedanlığı'nı ele geçirmişti. Hem Song Hanedanlığı hem de Batı Asya'daki

21 Cheng Jufu: The Sacred Monument of the King Zhongxian of Rome (Roma Kralı Zhongxian'in Kutsal Anıtı), Cilt. 5.

Arap Halifeliği hızla parçalanarak güçlü yönetimlerdi. Güneşin doğduğu bölgelerden güneşin battığı bölgelere kadar Çin'den Batı Asya'ya uçsuz bucaksız topraklar Moğol yönetimi altına girmişti. Hindistan'ın Hui tacirleri, ister Doğu ile ister Batı ile ticaret yapsın, Moğol yetkilileriyle muhatap olmak zorundaydılar.

Buali Song Hanedanlığı'nın Yuan Hanedanlığı tarafından yıkıldığını duyunca, şöyle demişti: "Çin halkı dünyanın dört bir yanında ve tüm dünya barış içinde. Ben de buna boyun eğeceğim." Bu yüzden Jamal al Din'i baş ödemek için Yuan Hanedanlığı'na göndermeye karar verdi. Ayrıca, Hülagu Han'ın torunları olan prenslerden Albaha ile Hasan'a elçiler gönderdi. Yuan Hanedanlığı veya İlhanlı elçileri Malabar üzerinden deniz yolculuğu yaparken Buali'den gemiler ve ikmal maddeleri alacaklardı. Bunu yaptı çünkü Moğol ordusunun denizasırlı bölgelerde bulunan Hui tacirlerinin üzerinde büyük etkisi vardı ve ticari çıkarlarını korumak için Moğollarla iyi ilişkileri sürdürmeyi umuyordu. Buali'nin tutumu Malabar'ı yönetenleri hoşnutsuz etti. Arazisine el koydular ve hatta onu idam etmek istediler. Buali idam edilmekten kurnazlıkla kurtuldu. Yangbi'nin Malabar üzerinden olan ikinci yolculuğunda Buali ona olanları anlattı. Kubilay İlhanlı ve Yuan Hanedanlığı, elçilerinden Buali'nin Moğolların denizasırlı düzenini koruyan tutumunu duymuştu. 1291'de (Zhiyuan hükümdarlık döneminin 28. yılı), Buali'yi Yuan sarayına davet etmek için Bie Timur, Iliashikin ve Alibo'yu Malabar'a gönderdi. Kralla olan anlaşmazlığı yüzünden malını mülkünü bırakarak yüz kişiyle birlikte Çin'e göç etti. Buali'nin babası kralın kardeşi olarak bilindiğinden dolayı Çin'e geldikten sonra kendini Malabar prensi adlandırdı. Kubilay ona çok para verdi ve onu Zhong Shu gibi yüksek bir resmi görevli yaparak ödüllendirdi. Daha sonra Quanzhou'dan Dadu'ya (bugünkü Pekin) göç edip Çinli bir kadın ile evlendi. Başbakan Sengge idam edildikten sonra onun karısı Koreli Cai Buali ile evlendi. Cai öldükten sonra Buali başka bir Çinli kadın ile evlendi. 1299'da (Dade'nin 3. yılı) Dadu'da öldü ve İslam'a inanan çok sayıda kişinin yaşadığı Quanzhou'da gömüldü. Bir Arap ailesinde dünyaya gelen Buali İran Körfezi'nden Güney Hindistan'daki Malabar'a göç etmişti. Malabar'da yaşamış ve Yuan Hanedanlığı ve İlhanlı ile iyi ilişkiler içinde olmuştu. Daha sonra Çin'e göç edip Koreli bir kadınla evlenmişti. Yaşam çizgisi Doğu ile Batı arasında Hui tacirlerinin denizlerdeki becerikli faaliyetlerini yansıtmaktadır.

VIII.Siyam İmparatoru – Rama Khamheng

13. yüzyıldan önce, Tayland iki ülkeye bölünmüştü: biri kuzeydeki Siyam ve diğeri güneydeki Lopburi idi. Siyam Krallığı Tai halkı tarafından kurulmuş olan küçük bir krallıktı ve başkenti Menam Irmağı'nın yukarı boyları civarındaki Sangkhalok'tu. Yuan ordusu Çin'in güney bölgelerini ele geçirdikten sonra, Yuan Hanedanlığı He Zizhi'yi Siyam Krallığı'na gönderdi ama He Zizhi Champa Kralı tarafından tutuklandı. Daha sonra Yuan Hanedanlığı He Zizhi'nin tutuklanıp idam edildiği

bahanesiyle Champa'yı işgal etti. 1292'de, Siyam Kralı Guangdong'a altın bir plaka ile elçiler gönderdi. Guangdong'un resmi görevlileri altın plakayı Dadu'ya (Pekin) teslim etti. Kubilay Han sonraki yıl Siyam'a elçiler gönderdi. 1294'te, "Perchburi'nin Rama Khamheng'i baş ödemek için elçiler gönderdi". Yuan İmparatoru Cheng Zong Siyam'a bir bağlı devlet muamelesi yaptı. Daha sonra "Siyam Kralı'nı saraya davet eden bir mektup yazdı. Eğer Siyam Kralı bunu yapamazsa, çocuklarını ve saray mensuplarını gönderebilirdi".²² 1295'te (İmparator Cheng Zhong'un hükümdarlığı altında Yuanzhen döneminin 1. yılı), Siyam elçileri Dadu'ya (Hanbalk/daha sonra Pekin) altın hediyeler götürdüler ve Yuan sarayından Siyam'a elçiler göndermesini rica ettiler. O zaman, Yuan Hanedanlığı'nın Siyam'a gidecek olan elçileri Dadu (Pekin) kentinden ayrıldılar. Yuan Hanedanlığı Siyam elçilerine Dadu'nun altın sembolünü verdi ve onlara bir an önce güneye gidip Yuan elçileriyle görüşmelerini emrettiler.²³ Kısacası, Siyam elçileri Siyam Kralı'nı Yuan sarayına davet etme görevini tamamlayamamışlardı. Siyamlı tarihçi Prens Dameron'un Eski Siyam Tarihi kitabına göre Rama Khamheng 1294 ve 1300 yıllarında Çin'e iki kez gelmişti. Ne var ki, Yuanshi'de bu ziyaretlerle ilgili hiç kayıt yoktu. Onun Çin'i ziyaret edip etmediği Çinli bilim insanları arasında ilgi çeken bir şey olup olmadığı belli değildir. Gong Shitai Wan Zhai Ji 9. Ciltte Siming Ciji Tapınağı Anıtı yazıtını kaydetmişti; burada Quanzhou'nun Dehua İlinden Yin Tangxiu'nun Song Hanedanının resmi bir ticaret yetkilisi olduğundan söz ediliyordu. Yin Yangxiu Yuan güçlerine teslim olduktan sonra, Siyam Kralı'na Yuan sarayına gitmesini rica etmek için diplomatik bir görevle Siyam'a gönderilmişti. Her ne kadar bu yazıt Yin Yangxiu'nun seyahatinin tam tarihini belirtmese de Yuan Hanedanı ve Siyam elçilik heyetleri ile ilgili yukarıda listelenmiş on yılı aşkın süreyi kapsayan kayıtlara göre bu seyahat Yuanzhen'in 1. yılında yapılmıştı. Ayrıca onunla birlikte gelen kral muhtemelen Rama Khamheng'ti ve Yuan Hanedanlığı'na geldiği zaman ise Yuanzhen'in 1. yılından sonra olmalıdır. Yuanshi'ye göre, Yuan sarayı "saraya gelen kişiye" hediye olarak değerli elbiseler veriyordu. Eğer Siyam'dan "saraya gelen kişi" Rama Khamheng ise, o zaman Yuan Hanedanlığı'na ilk geliş zamanı 1294 değil, fakat 1297 olmalıydı. Gong Shitai'in kayıtlarına göre, Yangxiu ile Siyam Kralı'ni çıkan şiddetli fırtınalar konusunda deneyimsizdi ve Yuan Hanedanlığı'na gidiş yolu üzerinde birçok gemi tahrip olmuştu. *Yuan Shi* kitabına (*Yuan Hanedanlığı Tarihi*) göre, yeni Siyam Kralı 1299'da (Dade'nin 3. yılı) babasına koşum takımları, beyaz atlar ve altın elbiseler verildiğini söylemişti.²⁴

22 İmparator Cheng Zong

23 In the book History of Yuan Dynasty: History of Siam (Yuan Hanedanlığı Tarihi: Siyam Tarihi kitabında).

24 A.g.e.

Yeni kral muhtemelen Rama Khamheng'in oğlu Loetai idi. Dade'nin üçüncü yılında, Siyam, Mok-la-yu ve Lophuri bağ ödemeye geldiler. "Siyam Kralı'nın en büyük oğlu" geldi ve kaplan şeklinde bir maskot ile ödüllendirildi. Bu kral Yuan: Siami kitabında sözü edilen, aynı yıl Yuan Hanedanlığı'nı ziyaret edip hediye isteyen Loetai'nin yeni kralı olmalıydı. Çin yazılı kaynaklarında kralın adına ilişkin karışıklık vardı. Buradan hareketle, Thai tarihçi Yuan Hanedanlığı'na ikinci kez gelenin Rama Khamheng değil onun oğlu Loetai olduğunu söylemişti. Loetai babası gibi bir eğer, bir beyaz at ve bir altın elbise ile ödüllendirilmeyi talep etmişti. Yuan sarayı konuyu görüşürken başbakan Siyam'ın küçük bir krallık olduğunu söylemişti. Eğer ona at, eğer ve altın elbise verilerse Hindistan gibi güçlü krallıklar kabul etmeyecekti. Yuan sarayı onun önerisini benimsedi ve Loetai'ye sadece altın elbise verdi.

Geç Yuan Hanedanlığı döneminde Wang Dong tarafından yazılmış, Huang Yuan Feng Ya 22. ciltte kayıt altına alınmış "Siyam'ın Hui Elçilerinin Şarkısı" başlıklı bir şiir vardı. Kitabın önsözünde Siyam'ın Yuan Hanedanlığı'na erken Tian Li döneminde elçiler gönderdiğinden söz edilmişti. İmparator Shun tahta çıktıktan sonra, Siyam Yuan Hanedanlığı'na tekrar "altın bir amblem, bir kaplumbağa, iki fil, iki tavus kuşu ve iki papağan" sunmuştu. Yuan buna Siyam Kralı'na on güzel ve güçlü atla karşılık vermişti ve Siyam elçisini resmi memur ve general olarak atamıştı. Aslında, elçi Siyam'a yerleşmiş bir Çinliydi ve Çin'e bir elçi olarak gönderilmişti.

IX. Hul Halkının Haritaları ve Atlas Çalışmaları

Song Hanedanlığı'ndan önce, Çin topraklarındaki halk batı hakkında çok az şey biliyordu ve Çin haritası İç Asya ve Hindistan'a göre boyanıyordu. Batı ülkelerini fethettikten sonra Moğollar Çin halkının ufkunu büyük ölçüde genişletip onların coğrafya bilgisini zenginleştirdiler. Yuan Hanedanlığı halkına göre "Yuan Hanedanlığı'nın dili ve kültürü dünyanın tüm ülkelerini etkilemiştir. Binlerce yabancı ülke bağlı devletler olarak Çin'e en iyi yeşim taşı sunmak için birbirleriyle yarışmaktalar. Çin'le ticaret yapmak için uzaklardan geliyorlar" ve Çinli tacirler de onların bölgelerine sık sık seyahat ediyorlardı".²⁵

Moğollar Avrupa'yı da kapsayan büyük imparatorluğu kurduktan sonra, imparatorluğun resminin tamamını çizme işi gündemdediydi. Bu işi tamamlamanın ilk adımı Çin ve yabancı ülkelerin haritalarını toplamaktı. Song ve Yuan dönemlerinde, en gelişmiş harita çizim teknolojisi Çin'de ve İslam dünyasındaydı. Bu nedenle, Çin ve yabancı ülkelerin haritalarının toplanmasıyla ilgili yapılması gereken asıl iş Han ve Hui haritalarını toplamaktı, ondan sonra çeşitli haritalardaki konum, oran ve yer isimleri hakkında konuşabilir ve onları birleştirip yeniden çizebilirdik. Yuan Hanedanlığının uçsuz bucaksız sınırları yabancı haritaların toplanması

25 Wang Dayuan, Dao Yi Zhi Lue (A Brief Account of Island Barbarians [Ada Barbarlarının Kısa Bir Anlatımı]), s. 385.

için çok iyi koşullar yaratmıştı. 1285'te (Zhiyuan'ın 22. yılında), Yuan sarayı "Yuan Hanedanlığı'nın uçsuz bucaksız sınırlarını eşi benzeri görülmemiş şekilde bir haritada göstermek için tüm haritaların birleştirilmesi" emrini verdi. Bu emir üzerine, devlet tarafından bir araya getirilmiş bilginler dünyanın tüm haritalarını (atlasını) derleyip büyük Yuan İmparatorluğunun bir haritasını hazırladılar.

Yuan İmparatorluğu'nun haritasını çizme sorumluluğunu alması emredilen kişi Müslüman bir devlet yetkilisi, ünlü Hui gökbilimcisi ve coğrafyacısı olan Jamaladdin idi. Ana dili Farsça'ydı ve hiç Çince bilmiyordu. Bu yüzden devlet Wang Shidian'ı ona çevirmen olarak atadı.²⁶

Savaş Bakanlığı için haritaları toplamak Baş Sekreterlik'in (Zhongshu Sheng) göreviydi. Ancak harita toplama işi eksiksiz değildi. Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra idari bölgeler epeyce değişmişti ve Mishu Jian yerel yetkililere haritalarını teslim etmelerini istemişti. Jamaladdin Kubilay Han'dan tüm haritaları ve coğrafya ile ilgili çalışmaları toplattırmasını ve tüm yönetimlere konuyla ilgili yerel idari bölgeleri, yerleşim olmayan bölgeleri, dağları, ormanları, yolları ve tepeleri bildirmelerini emretmesini istemişti. Başlangıçta haritaların toplanması işi yavaş gidiyordu. Yuan yönetimi yerel yetkilileri bu konuyla ilgili acilen rapor vermeleri konusunda defalarca bilgilendirdi. Coğrafyacı Jamaladdin Yuan Hanedanlığı'nın hükümdarlık merkezi (yani Yuan Hanedanlığı tarafından yönetilen Çin toprakları), Çağatay Hanlığı, İlhanlı ve Kıpçak Hanlığı dahil Yuan Hanedanlığı'nın eksiksiz bir resmini çizmek niyetindeydi. Sadece Çin Han haritalarının belgelerine değil fakat ayrıca bağlı krallıkların atlas çizimlerine de ihtiyacı vardı. Bu nedenle, Yuan yönetimi tüm bölgelere emirler verdiği zaman, o da "sınır bölgelerindeki" yetkililere belgeleri en kısa zamanda göndermeleri için özel bir emir vermişti.

İhtiyaç duyduğu tüm haritaları ve belgeleri topladıktan sonra Jamaladdin Kubilay Han'a yaptığı çalışmanın son durumu hakkında rapor verdi. O ve çalışma arkadaşları 40 veya 50 Han haritası, uzak bölgelerden, yani İç Asya ve Batı Asya ile ilgili bazı haritalar toplamıştı. "Tan yerinden" (doğu) "gün batımına" (batı) kadar bir haritanın tamamlanması için Han haritalarının Hui haritaları ile birleştirilmesini istedi. Bu eşi benzeri görülmemiş çalışma Kubilay Han tarafından ödüllendirildi. Geleneksel olarak Han haritaları kare taksimatlı ve Eski Yunan'ın "dünya yuvarlaktır" düşüncesini kabul eden Hui haritaları dairesel olarak çiziliyordu. İki farklı haritayı, özellikle Çin geleneksel kare taksimat sistemli haritaları, birleştirmek zor bir işti. Maalesef, Jamaladdin'in haritası muhafaza edilemedi. 1330'da yayımlanan *Jingshi Ansiklopedisi*'ndenki haritalara, "Yuan Hanedanlığı Tarihi: Kuzeybatı Bölgeleri Coğrafyası" kitabında yazılı olan Çağatay Hanlığı, İlhanlı

26 İslam People during the Yuan Dynasty (Yuan Hanedanlığı Döneminde Müslüman Halk), gözden geçiren Gao Rongsheng, Zhejiang Ancient Books Publisher (Zhejiang Eski Kitap Yayınevi), 1992, s. 28.

ve Kıpçak Hanlığı'ndaki yer isimlerine, harita ve Yuan tarihine dayanarak Jingshi Ansiklopedisi Jamaladdin'in çalışmasından ve haritasından övgüyle söz etmişti. Jamaladdin ve arkadaşlarının titiz çabaları sonucunda büyük bir bilimsel başarı elde edilmiş ve gelecek kuşaklara değerli bir belge bırakılmıştı.

Jingshi Harita Ansiklopedisi 1330'da (İmparator Zhishun'un 1. yılı) hazırlanmıştı. Bu haritanın görüntüsünü *Yuanshi'nin Tasnif Edilmiş Baskısı*'nda da görebilirsiniz. Jingshi Harita Ansiklopedisi milin karelerle ölçeklendirildiği bir tür Çin geleneksel kare taksimatlı sisteme dayalı haritadır. Yönleri bugünkü haritalardan farklıdır. Bugünkü haritalardaki kuzeybatı o haritalarda güney yönüdür. Güneydoğu yönü o haritalarda kuzey yönüdür. Yani, bugünkü haritalarla karşılaştırıldığında, onun yönü saat yönünün tersine yaklaşık 135° farklıdır. Haritanın doğusu Shazhou Jie'den başlar. Batı Shazhou'daki Tashibali (yani, Yuan Hanedanlığı'ndaki Tashi) ve Çağatay Hanlığı'nda "Temur'un Yurtluğu", İlhanlı'da "Abu Sa'id'in Yurtluğu" ve Kıpçak Hanlığı'nda "Özbekistan Yurtluğu" denilen Qamul (bugünkü Xinjiang bölgesindeki Hami) haritada çizilmişti.

Haritanın doğusu Hexi Koridoru'ndaki Shazhou Jie'den başlar; haritanın kuzeyi Sirderya Nehri'nin aşağı havzalarında yer alan Zhande ve Volga Nehri'nin orta ve aşağı havzalarında yer alan Bulgar'dır; kuzeydoğusu Alousi (bugünkü Rusya), batısı Mishiji (Şam) ve Misier'dir (bugünkü Mısır); güneybatısı Bahalayin (bugünkü İran Körfezi'ndeki Bahreyn, güneyi Tianzhu'dur. Harita bugünkü Kuzeybatı Çin'i, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun beş İç Asya ülkesini, yani Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı içerir. Harita ayrıca Rusya, Kafkas ülkeleri, İran, Irak, Mısır, İran Körfezi'ndeki ülkeleri, Afganistan, Pakistan, Hindistan, vb. da içerir. Harita daha önce görülmemiş büyüklükte bir kara parçasını kapsar ve eski Çin haritacılığında önemli bir rol oynamıştır; ayrıca Çin'de coğrafya biliminin hızla geliştiği zamanda Yuan Hanedanlığı'ndaki batı ile doğu arasındaki ilişkileri ve bağlantıları da yansıtır. Yuan shi (Yuan Hanedanlığı Tarihi): Kuzeybatı Coğrafyası'nda da Yuan Hanedanlığı'nın kuzeybatısındaki üç bağlı devletin isimleri kayıt altına alınmıştır. Temur'dan sonra kayıt altına alınmış Çağatay Hanlığı'nın 37 ismi, Özbekistan ismine bağlı olarak Kıpçak Hanlığı'nın 10 ismi ve Abu Sa'id'den sonra İlhanlı ile ilgili 45 isim vardır. Bunların çoğu herhangi bir açıklaması yapılmamış isimlerdir ve bazılarının Yuan Hanedanlığı tarihiyle ilgili kısa açıklamaları vardır. *Kuzeybatı Coğrafyası ile Jingshi Harita Ansiklopedisi* karşılaştırıldığında Ming Hanedanlığı döneminde derleme çalışması yapılırken birincisinin ikincisine atıfta bulunduğunu görebiliriz. Harita Çağatay Hanlığı'ndaki 37 yerin ismini, İlhanlı'daki 45 yerin ismini ve Kıpçak Hanlığı'ndaki 10 yer ismini içerir. Yuanshi: Kuzeybatının Coğrafyası'nın sözünü ettiği Hui atlası İslam bilginleri tarafından çizilmiş Batı Asya ve Kuzeybatı Asya haritası olmalıdır. Muhtemelen, İslam bilginleri Kıpçak Hanlığı'nın harita bilgisini edinemedilerdi.

Yuan Hanedanlığı'nın büyük birliğinin haritasını çizerken Jamaladdin Hui'nin deniz haritası koleksiyonuna özellikle önem verdi. O zamanlar, deniz aşırı ticaretle ilgilenen Hui halkı Fujian kıyısında yaşıyordu. Yuan yönetiminden Mishi Jian Fujian bölgesinin idari yetkililerine Hui gemilerinde Rah Nama (yönleri ve haritaları) bilen herhangi bir kişi olup olmadığını araştırmaları için özel bir bildiri dağıttı.²⁷ Araştırma sonuçlarının Baş Sekreterliğe rapor edilmesi istendi. Araplar 8. yüzyılda o zamana kadar görülmemiş büyüklükte bir imparatorluk kurmuştu. Bu nedenle, Abbasi döneminde, Hui coğrafya bilgisi büyük ölçüde gelişti. Batıda Atlantik'i, doğuda Japonya'ya ve güneyde Ekvator'u yazan çok sayısız coğrafya çalışması vardı. Hui astronomlar ve coğrafyacılar tarafından biriktirilen coğrafya bilgisi insanlığın değerli bilimsel zenginliğidir. Bu bilgi Çin'e Song Hanedanlığı döneminde önce denizciler ve tacirler tarafından aktarılmış olmasına rağmen Çin coğrafyacılarının ilgisini çekmemişti. Hui coğrafyacılar tarafından yapılan çalışmalara ancak Yuan Hanedanlığı döneminde çok değer verilmişti. Bu Hui haritaları Doğu ile Batı arasındaki gelecekteki kültürel iletişime büyük ölçüde yardımcı olmuştu. Denizcilik tarihini inceleyenler çoğu zaman Zeng He'nin Ming Hanedanlığı dönemindeki seyahatlerinin tarihi arka planını görmezden gelmektedirler. Zeng He ve onun keşif ekibindeki birçok önemli kişinin hepsi ataları batı bölgelerinden gelmiş olan Hui halkındandı. Jamaladdin'in Hui coğrafya bilgisini ve deniz haritalarını Çin coğrafyasına tanıtmaları sayesinde Ming Hanedanlığı'nın egemen olduğu dönemde Zeng He deniz seyahatlerini yapabiliyordu. Zeng He tarafından deniz seyahatlerinde kullanılan denizcilik bilgilerinin içinde muhtemelen Hui halkı tarafından çizilmiş bir denizcilik haritası vardı.

(III) Dünyanın Ünlü Kaşifleri

Moğollar Avrupa ve Asya çapında büyük Moğol İmparatorluğu'nu kurdular, çeşitli uluslar arasındaki sınırları yıktılar ve çeşitli uluslar arasındaki seyahatleri ve ticareti kolaylaştırdılar. Böylece, Yuan Hanedanlığı dünya tarihinde Doğu ile Batı arasında benzeri görülmemiş bir kültür alışverişi çağı ile karşı karşıya kaldı. Yuan Hanedanlığı'ndan önce Doğu'ya gelen bazı Avrupalılar olsa da onların Doğu anlayışları çok yüzeyseldi. Yuan Hanedanlığı'ndan itibaren gittikçe daha fazla Avrupalı karadan veya deniz yolu ile Doğu'ya geldi ve gelenlerin arasında dünyaca ünlü birçok gezgin vardı. Onların bıraktıkları yazılı kayıtlar o çağda Doğu ile Batı arasındaki kültür alışverişlerinin incelenmesi için mükemmel malzemelerdi.

27 Chen Dezhi, "the Overseas Transport in the Yuan Dynasty and Zheng He's Voyage in the Early Ming Dynasty (Yuan Hanedanlığı'nda Deniz Aşırı Taşımacılık ve Erken Ming Hanedanlığı'nda Zheng He'nin Seyahati)", Zheng He'nin Seyahat Anıları'nın içinde yayımlanmıştır, Nanjing University Press (Nanjing Üniversitesi Matbaası), 1985, s. 199.

I. Marko Polo

Marko Polo Yuan Hanedanlığını ziyaret etmiş en ünlü gezginlerden biriydi. 1254'te doğdu, babası Niccolo Polo Venedik'te bir İtalyan iş adamıydı. Marko Polo'nun doğumundan kısa bir süre önce Marko Polo'nun babası Niccolo ve amcası Maffeo Polo ticaret ve iş yapmak için Kıpçak Hanlığı'nın başkenti Salai'ye (Rusya'daki Astrahan) gitmek için yola çıkmışlardı. Ne var ki, ülkelerine geri dönmek istedikleri zaman Kıpçak Hanlığı ile İlhanlı arasında bir savaş çıktı. Bu yüzden güvenlikleri için doğuya doğru gitmek zorunda kaldılar ve Çağatay Hanlığı'nda (bugünkü Özbekistan'daki Buhara) üç yıl kaldılar. Daha sonra Niccolo ve Maffeo Polo İlhanlı tarafından Kubilay'ı (Çin İmparatoru) ziyaret etme görevi verilen elçilik heyetiyle karşılaştılar, bunun üzerine bu elçilik heyetiyle birlikte seyahat ederek 1265'te Shangdu'ya (Kaiping) geldiler ve Kubilay tarafından ağırlandılar. Kubilay onlara Avrupa'daki durum hakkında sorular sordu ve elçi yardımcısı yaptığı Niccolo ve Maffeo Polo'yla birlikte Papalık'a bir elçi gönderdi. Elçi yolda yakalandığı bir hastalık yüzünden görevine devam edemedi ve elçilik göreviyle ilgili belgeleri Polo kardeşlere teslim etti. Kara yoluyla seyahatlerine devam ettiler ve 1269'da Papa ile görüşmek amacıyla Akka'ya (bugünkü İsrail'deki Hayfa'nın kuzeyi) vardılar. Ancak Papa Clement IV ölmüş ve yeni Papa henüz makamına geçmemişti, bu yüzden Venedik'e dönmek zorunda kaldılar.

Babası Çin'den geri döndüğü zaman Marko Polo 15 yaşındaydı. 1271'de Polo kardeşler evin oğlu Marko Polo'yla birlikte Akkadaki yeni Papa Gregorie X'u ziyaret ettiler. Papa onlara- Marko Polo ile büyüklerine- Kubilay'a güven belgesi ve mektupları iletecek olan iki rahiple birlikte Yuan Hanedanlığı'na dönmelerini emretti. Zorluklardan korkmaları nedeniyle rahipler güven belgesi ile mektupları Marko Polo'nun ailesine verip yolun yarısındaki Armani'den (Ermenistan) geri döndüler. Daha sonra Marko Polo'nun ailesi Yuan Hanedanlığı'na denizden gitme niyetiyle İlhanlı üzerinden İran Körfezi'ne geçtiler. Daha sonra vazgeçip Doğu'ya karadan gittiler. Eski İpek Yolu'nu izleyerek Özbekistan'daki Semerkand, Pamirler ve Tacikistan'daki Badakşan üzerinden sonunda Yuan Hanedanlığı'na bağlı Şincan bölgesindeki Kashi'ye (Kaşgar) vardılar. O sırada Tianshan'ın (Tanrı Dağları) güney eteklerindeki ticaret yolları isyancılar tarafından kapatılmıştı, Kashi'nin batı tarafından Taklamakan Çölü üzerinden Yecheng, Khotan (bugünkü Hotan), Ruoqiang'ı geçerek 1275'te Shangdu'ya vardılar.

Marko Polo'nun seyahat notlarına göre, Kubilay Han tarafından iyi karşılanmıştı ve Yuan Hanedanlığı'nda bir devlet memuru olmuştu. Ülkede seyahat etmesi için emir almıştı ve Çin'de birçok bölgeye gitmişti. Seyahat notlarında Dadu, Shangdu, Jingzhao (bugünkü Xi'an), Chengdu, Dali, Jinan, Yangzhou, Zhen jiang, Hangzhou, Fuzhou, Quanzhou gibi çok sayıda Çin kenti ve bu bölgelerin adetlerinden söz

edilmişti. Yuan Hanedanlığı'ndaki Haidu ve Naiyan isyanları, Acmat olayı vb. gibi önemli siyasi olayların bazıları kaydedilmişti. Bunların çoğu diğer kaynakların kayıtları ile tutarlıydı. Bununla birlikte, anlattıklarında bolca farklı yorum vardır ve çok bölümü yanıltıcıdır.

Marko Polo'nun ailesi uzun bir süre Çin'de yaşadı ve memleketini özledi. 1289'da İlhanlı Han'ı Argun 1289'da Yuan Hanedanlığı'na elçiler gönderip prensesinin ölümü nedeniyle evlenme isteğini iletti. Kubilay Cocacin'e Argun ile evlenmesini emretti ve Marko Polo'nun ailesi elçilik heyetiyle birlikte İran üzerinden İtalya'ya gidebilirdi. Böylece 1291'in başlarında Quanzhou'dan ayrılıp denizde iki yıl iki ay yol alarak Sumatra ve Hindistan'da durmadan yola devam ettiler ve Hürmüz'e ulaştılar. Argun o sırada öldü ve kardeşi Gaykhatu tahta çıktı. Gaykhatu ile Cocacin 1293'te evlendi. Marko Polo'nun ailesi İlhanlı başkentinden ayrılıp Marko Polo'nun seyahat ekibi İlhanlı başkentinden ayrılıp İstanbul (Konstantinopolis) üzerinden tekne ile en sonunda 1295'te Venedik'e vardılar.

1296'da Marko Polo Venedik ile Cenova arasındaki deniz savaşlarında esir düştü. Cenova'da hapisteyken Marko Polo yaptığı seyahatlerin hikayelerini İtalya Pisa'lı Rusticiano adındaki hapishane arkadaşına anlattı. Rusticiano bu hikayeleri 1298'de 13. yüzyıl edebiyatının romantik üslubuyla yazdı. Marko Polo'nun gözlem yeteneği ile Rusticiano'nun yazma üslubunun bileşmesi *Marko Polo'nun Seyahatleri*'nin son versiyonunda ortaya çıkmıştı. Kitap Polo'nun kişisel hatıralarıyla birlikte başkaları tarafından ona anlatılan hikayeleri içeriyordu. Aynı yılın yazında, Marko Polo memleketine dönmesi için salıverildi. 1324'te öldü ve St. Lauren kilisesine gömüldü.

Marko Polo'nun Seyahatleri kitabının özgün elyazması Orta Çağ'ın Frenkçe-İtalyancası ile yazılmıştı, ancak sürekli özel kopyalar çıkarılırken ve çeşitli Avrupa dillerine tercüme edilirken kitabın özgün el yazması kayboldu. Bu kitabın farklı dillerde yaklaşık 140 ayrı yayımı yapılmıştır. Bunların arasında, İspanya'da toplanan Latince nüshalar en eskileri ve en eksiksiz olanlarıdır ve Paris Ulusal Kütüphane'de derlemesi yapılan Paris B.N.F.'deki (*Fransız Ulusal Bibliyoteki*) elyazması versiyonları özgün elyazmalarına en yakın olanlarıdır. Bugün, kitabın mevcut versiyonları ve çeşitli dillerde tercümeleri 120'den fazladır, bunların arasında 1938'de Pelliot ve Muller tarafından yayımlanan İngilizce tercümesi en iyisidir. Çin'de Marko Polo'nun *Seyahatleri*'nin dört versiyonu vardır.

Marko Polo'nun *Seyahatleri* İtalya'da büyük bir etki yaptı. 14. yüzyılın başlarında, Kuzey İtalya'daki Verona'nın yöneticisi kendine Can Grande diyordu. Bu unvan yani Büyük Han unvanı, yöneticinin açıkça Marko Polo'nun *Seyahatleri*'nden etkilendiği anlamına gelir. Çok sayıda Avrupalı makarna sever olarak düşündükleri İtalya'ya Marko Polo ile tanışmış oldu. Orta Çağ'ın sonuna gelmeden önce, Marko Polo'nun *Seyahatleri* her zaman Avrupalıların Doğu anlayışının ana kaynağı olmuştu. Birçok ünlü denizci büyük keşiflerden önce bu kitabı okumuştular. Marko Polo'nun kayıtları

sayesinde Kolomb Japonya'ya ulaşmak için doğuya doğru denizde yol almış ve sonunda Amerika'yı keşfetmişti.

Doğu ile Batı arasındaki alışverişin hızla gelişmesi nedeniyle Marko Polo'nun Çin'e gelmesi tesadüfi değildir. O zamanlar, Çin'e gelen İtalyanlar sadece Marko Polo ailesi değildi. O sadece ismini tarihe yazdırma onuruna erişen dünya gezginlerinden biridir. Örneğin, Cenovalı Kadlin (kadın) ile Antonyo'nun Yuan Hanedanlığı zamanından kalan mezar taşı yazıtı Yangzhou'da 1950'lerde bulunmuştu.

II. Odoric'ın Misyonerlik Çalışması

Odoric von Pordenone 1286'da Kuzey İtalya'da doğmuştu. Bir Fransiskan misyoneri idi ve erken yaşlarda bir İslam dervişi gibi yoksul bir hayat yaşadı. Sadece ekmek yiyip su içerek yaşadı, çıplak ayakla seyahat etti, kilisede yüksekmeyi reddetti ve inziyaya çekilmek istiyordu. Derviş gibi yaşaması daha sonraki uzun ve zorluklarla dolu seyahatinde ona büyük ölçüde yardımcı oldu. O ve Marko Polo, İbn-i Batut, Nicolo Conti Batılılar tarafından "Orta Çağdaki Dört Önemli Gezin" şeklinde övülmektedir. Onun yaptığı etki sadece Marko Polo'nun etkisinin peşinden gelir.

Sağlığı bozulduğu zaman bile ısrarla seyahatini sürdürdü. Seyahati papaz William tarafından basit Latince ile yazılmıştı, ancak metnin bazı kısımları muğlak-tı. Son araştırmalara göre, onun doğuya yaptığı seyahat şöyleydi: Konstantinpol'dan Trebizond'a (Trabzon), ondan sonra İlhanlı, Bağdat ve Hürmüz'e gitti. Daha sonra deniz yoluyla Malabar'dan geçerek Chola ve Sri Lanka'ya vardı, sonra Bengal Körfezi'ni geçmek, Sumatra üzerinden Java, Zhancheng'e gitmek için başka bir gemiye bindi ve Censcalan'a (bugünkü Çin'deki Guangzhou) vardı. Guangzhou'ya ulaşınca kuzeye doğru Quanzhou, Fuzhou, Hangzhou ve Nanjing'e yürüyüp sonunda Dadu'ya (Pekin) vardı. Dadu'da üç yıl yaşadı. O günlerde, Giovanni di Monte Corvino Dadu'da piskopostu. Üç yıl sonra, Shanxi, Shaanxi, Gansu, Tibet, İç Asya ve İran'dan geçerek İtalya'ya döndü. Odoric 1331'de öldü.²⁸

Odoric von Pordenone Kaulam'da Nasturilerin ve Yahudilerin olduğunu anlatmıştı; anlattıkları Yuan Hanedanlığı kaynakları ile uygunluk içindeydi. Moğol ordusunun Java Krallığı'na karşı savaşı kaybettiğinden de söz etmişti.

Guandong'daki yılan yemekleri, Quanzhou'daki Katolik manastırı, Hangzhou'daki Frank Rabban denilen Katolikler, Jiangnan'daki büyük toprak ağasının şatafatlı yaşamı, Doğu Çin'deki balık tutmak için evcilleştirilmiş balık kartalı, Nanjing'teki surlar ve Yangtze Nehri, Dadu'daki (Pekin) Adası, Yuan Sarayı'ndaki içki havuzu, Yuan Hanedanlığı'ndaki farklı kiliselerin statüsü, Tibet'teki kutsal cenaze töreni, Moğol kadınlarının elbiseleri, Shangdu adetleri, imparatorluk muhafızları ve Yuan Hanedanlığı Çin kanalı vb. gibi Çin ile ilgili birçok açıklaması oldukça tutarlı ve

28 East Tour of Odoric, He Gaoji translation (Odoric'in Doğu Seyahati, He Gaoji çevirisi), Zhonghua Book Company (Zhonghua Kitap Şirketi), 1981.

güvenilirdir. Odoric'in seyahatleri ile ilgili çok sayıda nüsha vardır. İtalya'da eğitim görmüş olan *Guo Dongchen* 1879'da bunları Çince'ye tercüme ederek hazırladığı kitabı *Wuchang Zongzheng Akademisi'nde* yayımlamıştı. Daha sonra, Hongkong'daki bir haftalık yayın bu kitabı yeniden bastı, fakat notları silmişti. Seyyah Odoric'in faaliyetleri Qing Hanedanlığı dönemindeki misyonerlik çalışmaları üzerinde belli bir etki yapmıştı.

III. Giovanni da Montecorvino ve Katolik Kilisesi

Giovanni da Montecorvino Güney İtalya'da bulunan Salerno bölgesinde doğdu. Sonradan Fransiskanlara katılıp bir rahip oldu. 1280'lerde Ermenistan ve İran'da Fransiskan misyonerlere katıldı. 1289'da Vatikan'a geri dönüp Argun'un Hristiyanlara ayrıcalıklı davrandığı haberini bildirdi. O zaman Papa Nicholas IV Argun'un elçisi Rabban Sauma'yı kabul etti, böylece Nicholas IV da bu habere inanmış oldu. Bu nedenle, Papa, Giovanni da Montecorvino'nun elçi olarak misyonerlik çalışması yapmak için güven mektubu ile Çin'de çalışmasını emretti. Giovanni da Montecorvino önce Tebriz'e ve Hindistan'a geldi, daha sonra deniz yoluyla Çin'e gitti. 1294'te, İtalyan Peter ile birlikte Dadu'ya vardı ve güven mektubunu Yuan Hanedanlığı İmparatoru'na sundu. Daha sonra Dadu'da kaldılar.

Giovanni da Montecorvino 1305 Ocak'ında ve 1306 Şubat'ında üstlerine ve arkadaşlarına iki mektup yazdı. Bu mektuplarda onun misyonerlik başarıları yazılıydı ve Yuan Hanedanlığı'nın adetleri anlatılıyordu. Elçi onun ilk mektubunu Kırım'daki Fransiskan Katoliklere götürdü, daha sonra ikinci mektup Papalık'a (Vatikan'daki dünya Katolikliğinin merkezi) teslim edildi. İkinci mektup Roma'ya daha önce Çin'de bulunmuş olan İtalyan Thomas tarafından iletilmişti. Bu mektupta Nasturilere karşı olmakla birlikte, Hindistan'da kurmuş olduğu Roma Katolik cemaatini ve "Etiyopya'da" vaaz vermesi için aldığı çağrısı ve Karadeniz'den İran Körfezi'ne kadar kara ve deniz aşırı rotaların üstesinden geldiğini ima ederek kendisinin başarılarını yani Uzak Doğu'daki Roma misyonerlik çalışmalarını anlatıyordu.

"Vatikan sarayı veya bizim papazlık atamaları veya genel olarak Batıdaki devlet işleriyle ilgili 12 yıldır herhangi bir haber almadım. İki yıl önce aslında buraya bir çeşit sonradan görme biri... bir cerrah geldi ve bu kişi ülke dışındaki bu yerlerde Roma sarayı ve papazlık atamalarımız ve Batı'daki son durum ile ilgili en inanılmaz küfürleri yaydı, işte bu nedenle gerçek bilgiye ulaşmayı çok arzu ediyorum. Bu mektubun ulaşacağı din kardeşlerime bu mektupta yazılanları efendimiz papaya ve kardinallere ve de Roma sarayındaki papazlık faaliyetlerini sürdüren kişilere iletmeleri için ellerinden geleni yapmalarını rica ediyorum... Şahsen, yıllardan ziyade, sıkıntı ve sorunlar nedeniyle yaşanıp kırıştım; çünkü elli sekiz yaşından fazla değilim. Daha çok Tatarlar tarafından kullanılan dili ve yazıyı çok iyi öğrendim. Ayrıca Yeni

Ahit ve Mezmurlar Kitabı'nı o dile tercüme edip onların yazısıyla yazdım ve o zamana kadar en güzel el yazısı ile yazılmış kutsal kitaplara sahip olmalarını sağladım ve böylece yazarak, okuyarak ve vaaz vererek halkın önünde İsa'nın Emirlerine şahitlik yaptım.”

Giovanni da Montecorvino'ya göre, Yuan Hanedanlığı'nın yöneticileri onu iyi karışılmış ve ona sarayda özel bir oda ve koltuk vermişlerdi. Vatikan'daki Papa tarafından gönderilen bir elçi olduğu için saraya girme hakkı vardı. Yuan Hanedanlığı'nın imparatoru Papalık'tan (Vatikan'daki dünya Katolikliğinin merkezi) ve Avrupa ülkelerinden zaten haberdardı ve böylesi misyoner elçileri kabul etmeye olumlu bakıyordu. Onun misyonerlik çalışmasına başlıca engel Nasturi Kilisesi ve inananlarıydı. Gelişinin ilk beşinci yılında Nasturi Kilisesi misyonerlik çalışmalarını bilfiil reddetti. Kiliseye girip Katolik öğretileri vaaz etmesine izin verilmedi. Ancak, Giovanni da Montecorvino ilk Katolik Kilisesi'nin inşası için tüm zorlukların üstesinden geldi, daha sonra üç çanı olan bir çan kulesi inşa etti. Dadu'daki Ermeniler²⁹ de bir kilise kurdular, bu kilise muhtemelen bir Ortodoks Kilisesiydi.

Daha sonra, İtalyan iş adamı Lucalongo Çin imparatorluk sarayının yanında bir arazi satın aldı, Giovanni da Montecorvino bu araziye 1305 Ağustos'unun başında teslim aldı ve bağışçılardan alınan parayla ikinci kiliseyi inşa etti. Bu kilisenin surları, evleri ve 200 kişiyi barındırabilecek kırmızı haçı olan bir kilise binası vardı. İki kilise birbirinden yaklaşık 4 kilometre uzaklıktaydı. İmparatorluk sarayının konumuna göre, bu ibadethane Pekin civarındaki Fuchengmen'de olmalıydı. Mektuptan misyonerlerin Gotik tarzı taş binalar inşa edemediklerini görebiliyoruz, bu nedenle kiliseler tuğla ve ahşapla inşa edilmiş Çin tarzı binalar olmalıydı. *Giovanni da Montecorvino* Moğolca öğrendi ve daha sonra *Yeni Ahit*'i ve *Mezmurlar Kitabı*'nı Moğolcaya tercüme etti. 40 çocuk satın alıp onlara dua etmeyi öğretti. Bu çocuklar iki kiliseye dağıtıldı ve her kiliseye iki haftada bir gidiyordu. Çoğunlukla Öngüt ve Alan yaklaşık 6.000 inananı vaftiz etti. İlk başta Nasturilik'e inanan ve daha sonra Katolik olan Öngüt Hanı'nın adı Korguz'du (George) ve Korguz'un oğluna Aziz John'a istinaden John adı verildi, bu ad Giovanni da Montecorvino'nun asıl adıydı. Ayrıca, Korguz Han da kendi yurtluğunda Katolik Kilisesi inşa etti. Onun çağrısıyla, Öngüt boyu konfederasyonu halkı Katolikliğe geçti. Ancak Öngüt soylularından bazıları Katolikliğe geçmeye karşı çıktı ve Korguz'un ölümünden sonra Öngütler Nasturiliğe geçti. Bildiğimiz gibi, Korguz'un oğlunun adı Shu An'dı, bu ad "John" adının Türk dilindeki söyleniş biçimiydi.

Çin'de kaldığı sürenin ilk 11 yılında 1305'e kadar Papalık'tan birkaç elçi gelmedi. Daha sonra, bir Katolik olan Arnold ona yardımcı olmak için Dadu'ya (*Pekin*) geldi. 1307'de Papa Clement V onu başpiskopos olarak atadı ve Çin'de ona yardımcı

²⁹ Hanbalık veya Dadu Yuan Hanedanlığı'nın başkentiydi, Kubilay Han tarafından Moğol İmparatorluğu'nun ana merkezi yapılan bu kent bugünkü Pekin'dir.

olması için 7 papaz gönderdi. Ne yazık ki, onların sadece üçü Dadu'ya geldi: Gerardo Albuini, Peregrino de Castello ve Anfreas de Perusia. Bu misyonerlerin geçimi devlet tarafından sağlandı. Giovanni Da Montecorvino 1328'de Dadu'da (Pekin) öldü.

Giovanni da Montecorvino Quanzhou kentinde bir piskoposluk kurdu ve Geraldo'yu buranın ilk piskoposu olarak atadı. Quanzhou'daki zengin bir Ermeni kadın Geraldo'ya bir kilise arazisi ve para bağışladı. Geraldo'nun ölümünden sonra, Palegelino Batı ülkelerinden üç atolik bulunan Quanzhou'nun piskoposu oldu. Palegelino 1322'de Quanzhou'da ölünce yerine Andreas geçti. Andreas Quanzhou'nun dış mahallesinde yeni kilise inşa etti. Bu yeni kilisenin 4 odası vardı ve yaşama alanında 20 papaz kalabilirdi. Andreas ölümünden sonra Quanzhou'ya gömüldü ve Latin harfleriyle yazılı olan mezar kitabesi 1945'te bulundu. Bu yazıların kalıntıları zor okunuyorsa da metnin bir kısmı hala okunabilir haldedir: "burada Andreas gömülüdür... 1xx2 yılı." Taşın üzerindeki tarih silinmişti fakat bu tarihin 1332 olduğu tahmin edilebilir, çünkü Andreas arkadaşlarına 1326'da bir mektup yazmıştı. Giovanni da Montecorvino, Palegelino ve Andreas'tan kalanlar hala varlıklarını sürdürmektedirler; bunlar Çin ile yabancılar arasındaki kültür alışverişlerini araştırmak için önemli belgelerdir. Onların mektuplarından, Yuan Hanedanlığı döneminde Çin'deki çok sayıda Avrupalının ve Xiyu halkının faaliyetleri hakkında bilgi edinebiliyoruz.

IV. İbn Battuta

İbn Battuta (1304-1377) Fas, Tanca'da doğdu. 1325'te memleketinden ayrılıp kutsal Mekke'ye gitti. Daha sonra çeşitli ülkelere gitti ve kutsal Mekke'yi üç kez ziyaret etti. İran'ı, Arap Yarımadası'nı ve Kuzey Afrika'yı dolaştı. 1332'de, İbn Battuta Mekke'den başlayarak Mısır, Suriye, Küçük Asya, Karadeniz, Kırım'ı geçip Kıpçak Hanlığı'na gitti. Aynı yıl, Konstantinopolis'teki anne ve babasını ziyaret etmek isteyen Kıpçak Hanlığı prensesine eşlik etti. Kıpçak Hanlığı'nın başkentine geri döndüğünde, İbn Battuta doğuya doğru Kıpçak bozkırlarına, Çağatay Hanlığı'ndaki Bolara (Buhara) ve diğer kentlere yolculuğuna devam etti, sonra 1333'te Delhi'ye vardı. Delhi'de 8 yıl kaldı ve "Ha Di Efendisi" (Yargıç) adını aldı. 1342'de Yuan Hanedanlığı İmparatoru Delhi'ye elçilik heyeti gönderdi ve İbn Battuta'ya elçilerle birlikte Çin'e bir iade ziyareti yapması emredildi. Calicut limanından yola çıktılar ve deniz yolculuğuna başladıktan kısa bir süre sonra zor duruma düştüler. Yuan Hanedanlığı'nın elçilik heyeti Kaulam'a sürüklendiler ve Çin'e tekne ile geri döndüler. İbn Battuta hayatta kaldı ve gemiyi terk etmedi, ancak maiyetindekileri ve hediyeleri kaybetti ve Delhi'ye geri dönemedi. Bu yüzden Maldiv Adaları'na, Seylan'a ve diğer ülkelere seyahat etti. Daha sonra, Bengal'den (bugünkü Bangladeş) gemi ile Java'ya ve sonra Çin, Quanzhou'ya gitti. İbn Battuta Quanzhou'da Yuan Hanedanlığı

elçilik heyetiyle Quanzhou'da karşılaşacak kadar şanslıydı. Bu elçiler yerel resmi yetkililer vasıtasıyla İbn Batuta'nın saraya rapor vermesine yardımcı oldular. Emirleri beklerken Guanzhou'ya seyahat etti. Quanzhou'ya döndükten sonra kuzeye gitme emri aldı. Hangzhou'ya varışından sonra İbn Batuta Quanzhou'ya tekrar geri dönüp memleketine gitmek için gemiye bindi. "İbn Batuta'nın Seyahatleri" kitabında, gümüş külçelerin ve kağıt paraların kullanımından, kağıt paraların yeniden düzenlenmesinden sorumlu devlet kurumundan, Çin kentlerinde bir arada yaşayan Hui halkından, aranan suçluların portlerinin dağıtılmasından, denize açılan ve geriye dönen gemilerin kontrol edilmesi sisteminden söz etmiştir. Ayrıca Çin halkının kömürü yakıt olarak kullandığını da belirtmiştir. Üstelik, Geç Yuan Hanedanlığı döneminde Kaiyuan budist tapınağının kayıtlarında da Quanzhou'daki Hui halkının liderinden de bahsetmiştir. İbn Batuta'nın Seyahatleri'nde Çin'in bazı yanlış betimlemeleri de vardı. Örneğin, İbn Batuta Dadu'ya (Pekin) gittiğini söylemişti, fakat anlattıklarından onun hiçbir zaman oraya gitmediği anlaşılabilmektedir.

Quanzhou'dan ayrıldıktan sonra, İbn Batuta Java ve Samalanga'ya gitti ve sonra 1347'de Hindistan'a vardı. Daha sonra, Arap Yarımadası'nın doğu kıyısı, İran Körfezi, Suriye ve diğer ülkelerden geçerek memleketine geri döndü. Memleketinin yolu üzerinde tekrar Mekke'ye hacca gitti ve 1349'da Fas'ın başkenti Fas'a döndü. O zamandan sonra, İbn Battuta İspanya'ya ve Orta Afrika'ya seyahat etti. 1354'te Fas Kralı ona seyahatinin kayıtlarını dikte etmesi için Fas'a geri dönmesini emretti. Ondan sonra bir saray memurunun yardımıyla Arapça bir kitap yazmak için seyahatlerinin kroniğini çıkardı.³⁰ Onun seyahat notları 14. yüzyılın birinci yarısında Doğu ülkeleri tarihinin ve kültürünün araştırılması için önemli belge ve kayıtları içerir.

IV.III. Kültür Alışverişleri ve Denizasıra Ticaret

Yuan Hanedanlığı döneminde Çin ile yabancı ülkeler arasındaki gelişmiş taşıma sistemi Doğu ile Batı arasında kültürel ve ticari alışveriş için mükemmel koşullar oluşturmuştu. Çok sayıda Çinli Yuan Hanedanlığı tarafından başlatılan özel amaçlı uzun yolculuklarla yurt dışına seyahat etmiş ve Çin kültürünü uzaktaki topraklara götürmüşlerdi. Çok gelişmiş yön bulma teknolojisi Çin ile yabancı ülkeler arasındaki ticaretin hızla büyümesine yol açtı. Batı bölgelerinden çok sayıda kişi resmi, ticari, misyonerlik ve gezginlik gibi nedenlerle Yuan Hanedanlığı topraklarına giriş yaptılar. Bunlardan çok sayıda kişi Çin'e yerleşip yabancı nesneler ve uygarlıklar getirdiler. Yuan İmparatorluğu'nu diğer hanedanlıklardan ayıran bir özelliği onun küresel bir imparatorluk olmasıydı. Ayrıca bu dönemde Doğu ile Batı arasındaki kültür alışverişi ve ticari alışverişler küresel özellikler gösterir.

30 Ma Jinpeng, trans., *Travels of Ibn Battuta* (Ma Jinpeng, çeviri, İbni Battuta Seyahatnamesi) Ningxia People's Publishing House (Ningxia Halk Yayınevi), 1985.

(I) Cami'üt- Tevarih ve Çin Tarihi

Moğol İmparatorluğu Batı Bölgelerine yayılmış ve İlhanlı, Kıpçak Hanlığı ve Çağatay Hanlığı'nı kurarak oralara yerleşmişti. Yuan Hanedanlığı yöneticileriyle akraba olan İlhanlılar İran'ı yönetmişti. Babaları Cengiz Han'ın oğlu 4. oğlu Thore (Tuluy Han) idi. Bu nedenle, Yuan Hanedanlığı ile İlhanlılar arasındaki ilişki o dönemdeki ikili ilişkilere nazaran çok daha yakındı.

İlhanlı'nın kurucusu, Hülagu Han, Kubilay'ın kardeşiydi. Onun torunları tahta çıkacakları zaman hala Yuan Hanedanlığı'ndan yetki almak zorundaydılar. Mahmud Gazan Han İlhanlı'nın yönetimi altındayken İran'a yerleşmiş olan Moğollar giderek daha Müslüman ve Türk oldular. Bu yüzden Hülagu Han kendi tarihlerinin korunması için *Cami'üt Tevarih*'in derlenmesini sağladı. *Cami'üt Tevarih* bir İran eseri idi, birebir tercümesi "*Tarihlerin Derlemesi*" idi. Üç kısımdan oluşan benzersiz bir başyapıttır. Her kısım birkaç bölümden oluşur. Kitabın içeriği şöyledir:

Moğolistan Tarihi

Boyların Kronolojik Tarihi (Cengiz Han'dan önceki Moğol tarihi)

Cengiz Han'ın Kronolojik Tarihi (Cengiz Han'ın atalarının ve kendi eylemlerinin tarihi)

Cengiz Han'ın Halefleri (Kıpçak Hanlığı, Çağatay Hanlığı, Ogeday Hanlığı ve İmparator Yuan Xhengzong'un ilk yıllarından önceki Yuan Hanedanlığı tarihini içeren Cengiz Han'dan sonra gelenlerin anlatılması)

İlhanlı Tarihi (Mahmud Gazan Han'ın hükümdarlığından önceki İran'daki Moğolların tarihi)

Dünya Tarihi

(1) *İsrail'in Tarihi* (İncil'deki Yaratılış hikayesi)

(2) *Türk Tarihi* (Oğuz Han ve Türkçe konuşan boylar)

(3) *Frank Tarihi* (Avrupa Tarihi)

(4) *Hindistan Tarihi*

(5) *Çin Tarihi*

Beş Nesep (Moğolların nesebi ve diğer önemli unsurlar)

Yukarıda yazılanlardan *Cami'üt Tevarih*'in Raşid al-Din tarafından yazılmış olan bu kitap Çin tarihini ayrıntılarıyla anlatan ilk Farsça kitaptır. Yuan Hanedanlığı döneminde Tuotuo gözetiminde yazılan *Liao Tarihi* ve Song Tarihi'nden daha önce Qidan (Liao) ve Song Hanedanlığı tarihini Raşid al-Din ortaya koymuştur. Daha sonra Liao, Jin ve Güney Song Hanedanı dahil eski Çin imparatorlarının nesebini ortaya koymuştur.

"1. hanedan", 1. İmparator Pangu ve Gökyüzünün Hükümdarı, Yerin Hükümdarı ve İnsanların Hükümdarı gibi onun altsoyu olan toplamda 10 kişiyi içeriyordu;

"2. hanedan", 11. İmparator Fu Xi'yi, kız kardeşi Nuwa'yı ve onların altsoyu olan toplamda 16 kişiyi içeriyordu;

"3. hanedan", 27. İmparator Shennong ve onun altsoyu, toplamda 16 kişiyi içeriyordu;

"4. hanedan", 33. İmparator Shennong ve onun altsoyu, toplamda 18 kişiyi içeriyordu;

"5. hanedan", 53. İmparator Shao Hao ve onun altsoyu, toplamda 10 kişiyi içeriyordu;

"6. hanedan", 63. İmparator Gao Yang'ı ve onun altsoyu, toplamda 10 kişiyi içeriyordu;

"7. hanedan", 73. İmparator Gao Xin ve onun altsoyu, toplamda 18 kişiyi içeriyordu;

"8. hanedan", 82. İmparator Yao'yu içeriyordu;

"9. hanedan", 83. İmparator Shun'u içeriyordu;

"10. hanedan", 84. İmparator Gao Yu ve onun altsoyu, toplamda 17 kişiyi içeriyordu, bu Xia Hanedanıydı;

"11. hanedan", 101. İmparator Tang ve onun altsoyu, toplamda 30 kişiyi içeriyordu; bu Shang Hanedanıydı;

"12. hanedan", 130. Zhou Kralı Wu ve onun altsoyu, toplamda 37 kişiyi içeriyordu, bu Zhou Hanedanıydı;

"13. hanedan", yani Savaşan Devletler dönemi;

"14. hanedan", 133. İmparator Qin Shi Huang (M.Ö. 247 – M.Ö. 221) ve onun altsoyu, toplamda 3 kişiyi içeriyordu, bu Qin Hanedanıydı;

"15. hanedan", 136. İmparatoru- Fatih'i- içeriyordu, bu Xian Yu idi;

"16. hanedan", Han Hanedanı'ndan 137. İmparator Gaozu ve onun altsoyu, toplamda 13 kişiyi içeriyordu, bu Batı Han Hanedanıydı;

"17. hanedan", Wang Mang ile ilgiliydi;

"18. hanedan", 151. İmparator Gengshi ve onun altsoyu, toplamda 2 kişiyi içeriyordu;

"19. hanedan", Han Hanedanı'ndan 152. İmparator Gungwu ve onun altsoyu, toplamda 14 kişiyi içeriyordu, bu Doğu Han Hanedanıydı;

"20. hanedan", bu Üç Krallık'tı;

"21. hanedan", Jin Hanedanı'ndan 171. İmparator Wu ve onun altsoyu, toplamda 3 kişiyi içeriyordu, bu Doğu Jin Hanedanıydı;

"22. hanedan", Jin Hanedanı'ndan 174. İmparator Yuan ve onun altsoyu, toplamda 11 kişiyi içeriyordu, bu Doğu Jin Hanedanıydı;

"23. hanedan", Song Hanedanı'ndan 185. İmparator Wu ve onun altsoyu, toplamda 8 kişiyi içeriyordu, bu Lui Song Hanedanıydı;

"24. hanedan", 193. İmparator Xiao Daocheng ve onun altsoyu, toplamda 7 kişiyi içeriyordu, bu Güney Qi Hanedanıydı;

"25. hanedan", Liang Hanedanı'ndan 200. İmparator Wu ve onun altsoyu, toplamda 4 kişiyi içeriyordu, bu Güney Liang Hanedanıydı;

"26. hanedan", Liang Hanedanı'ndan 204. İmparator Xuan ve onun altsoyu, toplamda 4 kişiyi içeriyordu, bu Güney Liang Hanedanlığı dönemi idi;

"27. hanedan", Chen Hanedanı'ndan 207. İmparator Wu ve onun altsoyu, toplamda 5 kişiyi içeriyordu, bu Chen Hanedanıydı;

Raşid Al-Din'in Çin tarihi Güney Hanedanlığı'nı Ortodoks olarak görür. Batı Jin Hanedanı'ndan sonra Kuzey tarihi tutarlı olarak anlatılmamıştı. Raşid Al-Din Kuzey tarihini birkaç kısma ayırmıştı: Birincisi Onaltı Krallık grubu, ikincisi Kuzey Wei Hanedanlığı grubu, üçüncüsü Doğu Wei Hanedanı ve Batı Wei Hanedanı grubu, dördüncüsü Kuzey Zhou Hanedanı grubu ve beşincisi Kuzey Qi Hanedanı grubu. Ayrıntılar aşağıdaki gibiydi:

Birinci grup olan Onaltı Krallık: Kuzey'de işgal edilen ilk bölge beş kralın- Zhang Gui, Wu Gu, Li Gao, Meng Xun ve Lu Guang- bulunduğu "Liang" idi. İkincisi dört kralın- Murong De gibi Murong halkı, Feng Ba ve başka bir kral- bulunduğu Cambaliech'teki "Yan" idi. Üçüncüsü üç kralın- Fu Jian, Yao Chang ve Qi Fu- bulunduğu Jing Zhao'daki "Qin" idi. Dördüncüsü iki kralın- Liu Yuan, Shi Le- bulunduğu Ahe Bali'deki (Hebei, Zhen Ding) "Zhao" idi. Beşinci kral Tibet bölgesindeki Xia Hanedanlığı'nda bulunan Helian Bobo idi. Altıncı kral barbarların topraklarındaki (yani Çin'in güney bölgeleri) Shu Hanedanlığı'ndaki Li Te idi.

2. grup olan Kuzey Wei Hanedanlığı: Kuzey Wei İmparatoru Daawu ve onun altsoyu, toplamda 13 kişi;

3. grup olan Doğu Wei Hanedanlığı ve Kuzey Wei Hanedanlığı: Doğu Wei İmparatoru Xiaojing ve Batı Wei İmparatoru Wen;

4. grup olan Kuzey Zhou Hanedanlığı: Kuzey Qi İmparatoru Xiaomin ve onun altsoyu, toplamda 5 kişi;

5. grup olan Kuzey Qi Hanedanlığı: Kuzey Zhou İmparatoru Wexuan ve onun altsoyu, toplamda 5 kişi;

On altı Krallık ile Kuzey Hanedanlıklarının tanıtımından sonra, Raşid Al-Din hanedanlık sıralama düzenini özetlemişti. Chen Hanedanlığı 27. sıraya konulmuştu, aynı şekilde Sui Hanedanlığı 28. hanedanlık olmuştu:

"28. hanedanlık" 212. imparator Sui İmparatoru Gaozu ve onun alt soyu, toplamda 3 kişiyi içeriyordu, bu Sui Hanedanıydı;

"29. hanedanlık" 215. imparator Tang İmparatoru Gaozu ve altsoyu, toplamda 22 kişiyi içeriyordu, bu Tang Hanedanıydı;

"30. hanedanlık" 237. imparator Liang İmparatoru Taizu ve onun altsoyu, toplamda 3 kişiyi içeriyordu, bu geç Liang Hanedanıydı;

"31. hanedanlık" 244. imparator Jin İmparatoru Gaozu ve onun altsoyu, toplamda 2 kişiyi içeriyordu, bu Geç Jin Hanedanıydı;

“32. hanedanlık” 244. imparator Jin İmparatoru Gaozu ve onun altsoyu, toplamda 2 kişiyi içeriyordu, bu Geç Jin Hanedanıydı;

“33. hanedanlık” Qidan’daki Yelu De Guang ve onun oğlunu içeriyordu, bu Geç Han Hanedanıydı;

“34. hanedanlık” Han İmparatoru Gaozu ve onun oğlunu içeriyordu, bu Geç Han Hanedanıydı;

“35. hanedanlık” Zhou İmparatoru Taizu ve onun altsoyunu içeriyordu, bu Geç Zhou Hanedanıydı;

“36. hanedanlık” Song İmparatoru Taizong ve onun altsoyu, toplamda 16 kişiyi içeriyordu, bu Song Hanedanıydı;

Song Hanedanlığı’ndan sonra, Raşid Al-Din Jin Hanedanlığı’nın tarihini anlatmıştır: Jin İmparatoru Taizong ve onun altsoyu, toplamda 9 kişi.

Yalnızca yukarıdaki içerikten Çin tarihinin nadir bir kitap olduğu görülebilir. Moğol İmparatorluğu’nun kuruluşuyla birlikte Çin kültürünün Batı ülkelerine yayılması gerçeğini gösterir. Çin imparatorlarının isimleri ve onların tarihsel kronolojisi ile ilgili bazı hatalar olmasına rağmen İranlı ve Batılı entelektüeller Çin tarihini ne ölçüde biliyorlarsa onu yansıtır. Bu kitap Yuan Hanedanlığı’ndaki Çin ile yabancı ülkeler arasındaki kültür alışverişinin gerçekten de parlak bir çiçeğidir.

(II) Barutun Yayılması

Barutun icadından önce, Çin’in ateşli savaş silahlarının ana bileşeni reçine, pelin, yağ, kükürt vb. idi. Ateşli silahlar Zhou Hanedanlığı döneminde çoktan ortaya çıkmıştı. Yaklaşık M.Ö. 4. yüzyılda, Eski Yunanlılar ateşli silahlar kullanmaya başlamışlardı. Daha sonra bu teknoloji Romalılar ve Bizanslılar tarafından Araplara verildi. Petrol ve nafta içeren bu silaha Araplar “Rum ateşi” diyorlardı. Beş Hanedanlık döneminde, “Rum ateşi” Çin’e yayıldı ve Çinceye “ateş yağı” olarak çevrildi. Çin halkı böylesine bir ateşli silahın suda bile şiddetli yanıcı özelliği görmüştü. Barutun icadından önce hiçbir ateşli silahın içinde nitrat yoktu. “Rum ateşi” denen şey yapışkan bir sıvıydı ve şimdiki barut ile hiçbir benzerliği yoktu. Barut ilk önce Taoist simyacılar tarafında icat edilmişti. 9. yüzyılda, 850 civarında yazılmış bir simya kitabı, bir Taoist kitap, *Zhen yuan miao Dao yao lue* (Gizemli Tao’nun Gizli Temelleri) şöyle bir uyarı yapmıştı: “kükürt, güherçile ve diğer malzemeler dahil belli malzemeleri birbirleriyle karıştırmayın çünkü bu karışımın parlayıcı olduğu bilinir ve ellerinizi ve evlerinizi yakabilirsiniz”. Bu kitap nitratin kükürt, kükürtlü arsenik ve sarı zırnıkla birlikte yakılmaması gerektiğini uyarmıştı. Aksi takdirde “bir felaket olacaktır”. Tang Hanedanlığı’nın son döneminde askerlikte ve ağır silahlarda kullanılan barut henüz mancınıklar tarafından atılan barut dolu torbalardı³¹.

31 Mancınıklar kalelerin kuşatmalarında ve diğer savaşlarda kullanılan ölümcül silahlardı. Zamanla çevrelere uyum sağlamak için büyüyüp geliştiler ve tüm Asya ve Avrupa’da

Song Hanedanlığı döneminde, *Wu Jing*'in kitabında yazılı olan kara barutun formülü bugünkü formüle çok yakındı. O günlerde, patlayan ateşli silah olan “patlayan ateş topları” ortaya çıkmıştı; içine porselen kırıkları katılarak silahın öldürücü etkisi çok artırılmış olanları da vardı. Jin Hanedanlığı döneminde, patlayan ateşli silahın gücü sığır gönünü ve zırhı delebilecek kadar arttırıldı. Jin Hanedanlığı'nın sonlarında, ayrıca boru biçiminde ateş çıkaran ateşli silahlar da vardı. Çin barutu çok eski zamanlarda denizaşırı ülkelere yayılmıştı. Yuan Hanedanlığı'nda, Zhou Daguan Zhenla'yı (bugünkü Kamboçya) ziyaret etmiş ve orada halkın havai fişekler attığını görmüştü. Çin'in Zhenla'ya ihraç ettiği maddeler kükürt, nitrat ve barut yapımında kullanılabilecek diğer malzemelerdi. Barut sadece Güneydoğu Asya'ya yayılmamıştı, fakat ayrıca Batı dünyasına da erişmişti. Batılı ülkeler Çin'den sadece barut ürünleri ithal etmemişti fakat formüle göre nasıl barut yapacaklarını da öğrenmişlerdi. 13. yüzyılın ortalarında, Araplar barut yapmaya başladılar. 13. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar, Arapça yazılmış olan Düşmanları Yak ve Ateşle Saldırı kitabı nasıl barut ve ateşli silah yapılacağına bilgisini içeriyordu. Barut yapımında kullanılan nitrat eski Çin'in en önemli ihraç malı olmuştu. 1240'ta, Endülü's'te doğmuş bir eczacı, botanikçi İbn-al Baytar tarafından yazılmış olan Basit İlaçlar ve Yiyecekler üzerine İnceleme kitabı güherçileden söz ediyordu ve ona “Çin karı” (Thaij Sini) diyordu. İranlılar ise buna “Çin tuzu (namak Çini)” diyorlardı. Bu İranlılar ve Araplar her ne kadar barut üretebiliyorlarsa da ana hammaddelerden biri olan nitratin hala öncelikle Çin'den ithal edildiğini gösteriyordu.

(III)Seramik İhracatları

Qin öncesi (M.Ö. 221) dönemin sert porseleni veya proto-porseleni boyarmadde olarak demir kullanmak suretiyle boyanıyordu. Doğu Han Hanedanlığı döneminin ortalarında, kurşunlu sır ile boyanmış yeşilimsi-kahverengi toprak kaplar ortaya çıkmıştı. Eski Çin'de köklerinin izini süremediğimiz bu yeni tür toprak kapların üretiminde boyarmadde olarak bakır ve demir kullanılıyordu. Ne var ki, bu toprak kaplar bir zamanlar Akdeniz'in doğusundaki bölgeleri kontrolü altına almış olan Roma İmparatorluğu'nun yeşilimsi-kahverengi toprak kapları ile aynıydı. Çin'in seramik sanayi muhtemelen bu boyama tekniğini Roma İmparatorluğu ile yaptığı alışverişlerinde öğrenmiş ve onun estetik görünüşünü kabul etmiş olmalıydı.³² Tang Hanedanlığı'ndan sonra, Doğu ile Batı arasındaki deniz ticaretinin hızla gelişmesiyle birlikte, Çin'in ihracatları da hızla artmıştı. Çok sayıda Çin malı denizaşırı

dolaştılar. Kuşatmalar ve kalelerin savunması için son derece uygundular. Mancınık Avrasya kültürlerinin her tarafına gittiler. Askeri güce ve stratejiye destek olmak için ilk kez Çin'de yapılmıştı.

32 Mikami Tsugio, *Ceramics Road (Seramik Yolu)*, ed. 1984, Cultural Relics Press (Kültürel Kalıtlar Yayınevi), s. 12.

ülkelerde çok büyük pazarlar bulmuştu. 8. yüzyılda porselenler ihracatı hızla artan yeni dökme ürünlerdi. Tang Hanedanlığı'nın seramikleri "Güneyin Yeşili ve Kuzeyin Beyazı" olarak biliniyordu. Hem yeşil hem de beyaz porselenler çok gelişmişti. Yue Zhou, Changsha (Xian) ve diğer bölgelerin yeşil porseleni uluslararası pazara akıyordu. Arkeolojik bulgulara göre, Guandong Eyaleti'nde büyük miktarda porselen diğer bölgelere ihraç ediliyordu, bu durum Guandong'u ihracat ticaretine yönelik porselen üretimi için önemli bir üs yapmış, böylece Guandong'da ihracata yönelik seramik sanayi oluşmuştu. Günümüzde bulunan Tang Hanedanlığı'ndan kalma 22 seramik fırınından 8'i ihracat ticareti için porselenler üretiyordu, bu toplam fırın sayısının %36'sına tekabül ediyordu. Bu fırınlar sahil bölgelerinde inşa edilmişti, 2'si Doğu Guandong'da (biri Chaozhou'nun kuzeyinde, diğeri Meixian bölgesinde), 4'ü Guandong'un iç bölgelerinde (Nanhan bölgesi, Xinhui bölgesindeki Guanchong, Sanshui bölgesi ve Guangzhou'daki Xicun) ve 2'si Guandong'un batısında (Liangjiang kenti ve Suixi ilçesi).³³

Yabancı ülkelerdeki arkeolojik bulgulara göre, Tang Hanedanlığı'nda Quanzhou Xicun'daki fırında yapılmış ibik ağızlı demlik Güneydoğu Asya ve Filipinler'de toprak altından çıkarılmıştı. Tayland Bangkok'daki arkeologlar da Meixian Bölgesi'ndeki Shuiche fırınının ürünlerini kazıda gün yüzüne çıkarmışlardı.³⁴ 1990 sonlarında Tayland'da "Deniz İpek Yolu" araştırma gezisindeyken, Laem Pho'nun (Chaiya)- Tayland Körfezi- kıyı bölgesinde çok sayıda porselen kırıkları görmüştüm. Bu porselenler Tang Hanedanı döneminde Changwat Tongguan Fırını'nda üretilmişti. Onları Siyam Körfezi'ndeki yani Tayland'ın güneyindeki Changwat Surat Thani şehrinde (Changwat bölgesi) görmüştüm; bu şehir Laem Pho'dan (Chaiya) altı mil uzaklıktadır. Diğer yandan, Phang Nga Eyaleti'ndeki Takuapa Irmağı'nın Andaman Denizi'ne döküldüğü ırmak ağzında çeşitli İslam tarzı çanak çömlek bulunmuştu. Haritaya bakılınca Malay Yarımadası'nın Tayland'ın güneyinden iki okyanusa doğru güneye uzandığı görülebilir. Burası iki okyanus, Pasifik Okyanusu ile Hint Okyanusu arasında doğal bir sınırdır. Malay Yarımadası'nın doğusundaki Siyam Körfezi Batı Pasifik'in yan denizidir ve Andaman Denizi de Doğu Hint Okyanusu'nun yan denizidir. Andaman Denizi ile Siyam Körfezi arasındaki kuş uçuşu düz çizgi mesafesi kusadır, fakat deniz yolculuğu kısa değildir, çünkü gemiler bir yerden bir yere gitmek için uzun yarımadanın etrafını dolaşmak zorundadır, böylece mesafe, riskler ve maliyet artmaktadır. Malay Yarımadası'nın en dar yeri 40 km'dir, bu yüzden deniz-kara bağlantılı yolculuğa dayalı bir rota, yani, Siyam Körfezi, Malay Yarımadası ve Andaman Denizi rotası ortaya çıkmıştır.

33 Guandong'ta Seramik Fırını Sit Alanlarından Gün Yüzüne Çıkartılan Tang ve Song Hanedanlıklarına ait Seramikler, Hangkong Feng Pingshan Müzesi 1985, s. 11.

34 Guandong Müzesi: Guandong'taki Eski Mezarların ve Eski Seramik Fırınlarının Araştırılması ve Kazıları üzerine Rapor, Journal of Archaeology (Arkeoloji Dergisi), 1987/3.

Laem Pho limanı ile Takupa ırmak ağız limanı yarımadaının iki yanındaki aktarma limanlarıydı.

Bu iki arkeolojik sit alanından şöyle bir çıkarsama yapılabilir: O sıralarda Pasifik-Hint Okyanusu ticaretinin hepsi doğrudan yapılmıyordu, fakat önemli bir kısmı dolaylı yapılan ticaretti. Tang Hanedanlığı'nın sonlarında çok sayıda Çinli deniz taciri deniz aşırı ülkelere çanak çömlek ve porselen satmaktaydı, fakat ticaret gemilerini Hindistan'a ve Batı Asya'ya doğrudan götürmüyorlardı, onun yerine gemilerini Siyam Körfezi'ndeki Laem Pho limanı gibi limanlara demirliyorlardı. Çinli tacirler Çin'e dönmeden önce gemilerine Malay Yarımadası'nın etrafını dolaşmış olan yerel tacirlerin getirdiği Hint mallarını yüklüyorlardı. Aynı şekilde Hindistan'dan ve Batı Asya'dan gelen tacirler Bengal Körfezi'ni geçtikten sonra mallarını Takuapa gibi bir limana boşaltıyor ve Malay Yarımadası'nı aşağıdan Siyam Körfezi ucundan dolaşarak gelip Çin'e geri dönen gemilerin getirdiği Çin mallarını yüklüyorlardı.

Malay Yarımadası'nın batısındaki Doğu-Batı deniz rotasının aktarma limanları işlevini gören diğer limanların olduğu bölgeler Sri Lanka ve Güney Hindistan'dır. Orta Çağ'ın sonlarına doğru Sri Lanka'da kuzeybatıdaki Mantai, kuzeydeki Sambalturai, kuzeydoğudaki Trincomalee, güneydeki Godavaya, güneybatıdaki Sinigama ve batıdaki Colombo gibi birçok önemli ticaret limanları vardı. Sri Lanka'nın kuzeydoğusu ve Güney Asya alt kıtasının yanında bulunan Mantai Yarımadası tüm liman arasında en önemli olanıdır. 11. yüzyıla ait büyük miktarda Çin ve İslam tarzı çanak çömlek ve porselen Mantai'da bulunmuştu. Bunların arasında Tang Hanedanlığı'na ait üç renkli sırlı çanak çömlek, uçuk yeşil Yue porselen eşyası, Changsha (Xian) Tongguan fırınının sert çanak çömleği ve siyah sırlı porseleni eski porselenler olmakla birlikte en eski porselen alt kısmı beyaz olan kahverengimsi-mavi seramik en eskisiydi. Mantai'da bulunmuş olan kaselerin şekilleri Prenses Yongtai'nin mezarından çıkartılanlarla aynıydı. Mantai'da ayrıca Tang Hanedanlığı döneminin ortalarında üretilmiş çok sayıda uçuk-yeşil kırık çömlek parçaları vardı.³⁵

Hindistan'ın güneyindeki Malabar ve Sri Lanka denizle ayrılmıştı. Coğrafi konumu nedeniyle, Doğu-Batı deniz rotasının önemli bir aktarma limanıydı ve Çin çanak çömleklerinin ve porseleninin satıldığı bir yerdi. Orta Çağ'dan önce, Çin seramikleri Hindistan'a nadiren ihraç ediliyordu çünkü Şaiva mezhebine inanan Hintliler tabak veya kase kullanmıyordu. Bunun yerine, bir Japon muzı yaprağının üzerine yiyecek koyup yerde hiçbir sofra eşyası kullanmadan elle yiyerek çok basit bir şekilde karınlarını doyuruyorlardı. Hindistan'a İslam yayılınca çok sayıda Hintli

35 P. L. Prematilleke: Sri Lanka ve Deniz İpek Yolu üzerine Yazılardaki Sri Lanka'da Bulunan Çin Seramiklerine Genel Bakış, yayıma hazırlayan: Senake Bandaranayake ve arkadaşları., Colombo, 1990, s. 233-237.

yaşama alışkanlıklarını değiştirmişlerdi. Yemek yerken masa kullanmaya ve masanın üzerine içi yiyeceklerle dolu çanak çömlek ve porselen koymaya başlamışlardı. Bu nedenle, Song Hanedanlığı'ndan sonra, gittikçe daha fazla seramik Hindistan'a ihraç edildi.³⁶

Denizci Wang Dayuan'a göre, "Xi Yang'tan" sonra "Da Ba Dan" denilen başka bir yer keşfedilmişti ve Yuan Hanedanlığı'ndaki tacirler "Da Ba Dan'da" ticaret yapmışlardı. "Xi Yang'ın" keşfedilmesinden sonra, Çinliler Çin'i keşfedilen diğer yerleri adlandırmak için merkez olarak görüyorlardı, bu nedenle gemi seferlerinin başlangıç noktası Çin olmalıydı ve "Da Ba Dan" keşfedilmeden önce "Xi Yang'a" ulaşmalıydı. Buradan "Da Ba Dan'ın" "Xi Yang'ın" batısındaki kıyı bölgesinde olması gerektiği şeklinde bir çıkarsama yapılabilir. "Xi Yang'ın" Malabar ülkesinin (bugünkü Hindistan'ın Tamil Nadu Eyaleti) Çince adı olduğu söylenmişti. "Da Ba Dan" "Xi Yang'tan" daha sonra keşfedildiği için, o da Hindistan'ın Tamil Nadu Eyaleti'nin yakınlarında olmalıydı. Hindistan Madras Üniversitesi'nde bir arkeoloji profesörü olan Y. Subbarayalu 1980'lerde Güney Hindistan'ın kıyı bölgesinde Sri Lanka'nın Mantai Yarımadası'na bakan Pariyapattinam denilen küçük bir köyde 13. ve 14. yüzyıldan kalma Çin Longquan uçuk yeşil kırık çömlek parçaları ve 14. yüzyıldan kalma Jingdezhen'in mavi ve beyaz porselen parçaları bulmuştu. Tokyo Üniversitesi'nden Profesör Xin Daosheng "pariya'nın" Tamilce "Da" (büyük) anlamına geldiği ve "Ba Dan'ın" "liman şehri" anlamına gelen "pattinam'ın" transliterasyonu olduğu için Pariyapattinam'ın "Da Ba Dan" olduğunu düşünüyordu. 1987'de, Hintli bir arkeolog bu köyü kazmış ve 1.000 parçadan fazla Çin seramiği parçaları bulmuştu. Bu seramik parçalarından uçuk yeşil olanlar %60 (Longquan uçuk yeşili %35, Fujian uçuk yeşili %25), beyaz porselen %15 (Dehua beyaz porseleni %10, Jingdezhen beyaz porseleni %5), Jingdezhen mavi beyaz porselen %10 ve diğer seramikler %5 idi. En eski kırık çömlek parçaları muhtemelen Xingzhou'da 9.-10. yüzyılda üretilmişti. Tang Hanedanlığı döneminin ortalarında, Çin seramikleri Batı Asya'ya ve Kuzey Afrika'ya ihraç edilmişti. Mısır'ın başkenti Kahire'de bulunan Al Fustat ("tente" anlamına gelir) sit alanı eski çanak çömlek ve porselen bulmak için denizasıırı en meşhur yerdi. Sit alanının merkezinde, 600.000-700.000 arasında seramik parçaları dağ gibi yığılmıştı. Mısır devleti toprak altından çıkarılan çanak çömlek parçalarının araştırılmasında Japon bilim insanlarına güvendiği için Japon arkeologlar bu yeri 1912'de kazmaya başlamışlardı. Japon bilim insanları sadece Uzak Doğu'dan ithal edilmiş çanak çömleklerin parçalarını Suriye, İran, İtalya ve İspanya'nın çanak çömleklerinin parçalarından ayırmakla kalmamış taklit edilmiş Çin çanak çömlekleri de bulmuşlardı.

36 Xin Daosheng: Doğu-Batı Deniz Rotalarında Kayıt Altına Alınmış 13. ve 14. Yüzyıllarda Güney Hindistan ile Çin arasındaki Ticari İlişkiler, Basım Tarihi:1989, Cilt I, s. 61.

Japon bilim insanları Koyama Jujio ve Mikami Tsugio tarafından yapılan istatistiklere göre, Mısır çanak çömleği parçaları dışında, yaklaşık 12.000 Çin seramiği parçaları en fazla olanıydı bulunan tüm parçaların 1/50 - 1/60'ına tekabül ediyordu. Ayrıca Uzak Doğu seramik parçaları arasında Tayland, Vietnam ve Japonya İmaride yapılmış ürünlerin parçaları da vardı. Bulunan Çin seramiği parçalarının tarihi M.S. 8.-9. yüzyıllar ile Qin Hanedanlığı dönemi arasında dağılım gösteriyordu ve bunların arasında Tang Hanedanlığı'nın üç renkli sırlı çanak çömlek parçaları en eskisiydi. Ayrıca, Xingzhou beyaz porselen eşyası, uçuk yeşil Yue porselen eşyası, sarımtırak-kahverengi-sırlı porselenler, Changsha (bugünkü Xian kenti) Tongguan fırını porselenleri vb vardı ve Yue porselen eşyası en eskisiydi. Song Hanedanlığı porselenlerine gelince, bulunan porselenlerin çoğu gölgeli mavi eşyalar ve Longquan fırını porselenleriydi. Burada bulunan Çin seramiklerinin çoğu Güney Çin'de yapılmışken sadece az bir kısmı Kuzey Çin'de yapılmış ürünlerdi. Örneğin, Batı Liao Hanedanlığı'nın beyaz porselen eşyaları (tarihte Çin'in kuzeyinde üretilmiş) Çin'in Kızıl Deniz bölgesi (bugünkü Kuveyt) ile daha çok Güney Çin'de bulunan limanlar üzerinden ticaret yaptığını gösteriyordu. Al Fustat Mısır, Kahire'deki Çin kırık çömlek parçalarının bulunduğu tek yer değildir, ayrıca Güney Song Hanedanlığı'nın Longquan uçuk yeşil porseleni, Yuan Hanedanlığı, Ming Hanedanlığı ve Jingdezhen'in mavimsi beyaz porselenleri ve Yuan, Ming ve Qing Hanedanları'nın mavi ve beyaz porselenleri dahil çok sayıda Çin kırık çömlek parçasının çevreye dağıldığı Ba Darbal Mahruq Dağı da bu tür yerlere bir örnektir.

Al Fustat'da bulunan Çin seramikleri iyi yapılmıştı ve araştırmaya katılan Japon bilim insanlarını hayran bırakmıştı. Al Fustat'ta gün yüzüne çıkartılmış uçuk yeşil Yue porselen eşyası ve sarımtırak-kahverengi sırlı porselenlerden aynı zamanda yapılanların iç kısımları farklı desenlerle bezenmişti ve hepsi incelikle işlenmiş birkaç parça porselen vardı. Yue porseleni birkaç kırık çömlek parçası da Japonya'daki Hakata Kitakyushu'da Peaceful Poolroom Sit alanında bulunmuştu, sit alanının olduğu yer Tang Hanedanlığı ve Beş Hanedanlık'ın sonlarında Japonya'daki Körokan olarak bilinen yerd. Bu eşyalar muhtemelen yabancı misafirler için değerli yemek takımıydı, fakat hepsi de desensiz dayanıklı camı sert seramik eşyalardı. Japon koleksiyoncular tarafından toplanmış olan desen bezemeli Yue porselenleri bile Al Fustat'ta toprak altından çıkartılanlar kadar kaliteliydi. Üstelik, Doğu İran'daki Nişabur sit alanında, İran Körfezi'nin kıyı bölgelerinde ve Doğu Afrika'da bulunan Yue porselen eşyaları bile çoğunlukla dayanıklı camı sert seramik eşyalardı. Yuan Hanedanlığı'nın sonlarında mavi ve beyaz porselen yaygınlaşmaya başlamasına rağmen o zamanlar üretim miktarı yüksek değildi. Japon bilim insanı Koyama Fujio tüm dünyada Yuan Hanedanlığı'ndan kalma bozulmamış mavi-beyaz porselenlerden sadece 200 parça olduğunu tahmin etmişti, ancak Al Fustat'da yüzlerce

mavi-beyaz porselen parçaları bulunmuştu, bu yüzden Japon bilim insanları bu porselen parçalarının o zamanlar Mısır'ın ekonomik gelişme ve ithalat bakımından Japonya ve diğer ülkeleri çok geçtiğini gösterdiğine inanıyorlardı.³⁷

Al Fustat'taki Çin seramikleri Tazi'li tacirler tarafından Nil Nehri'nin ağzındaki İskenderiye'ye, daha sonra Mağrip'e (Kuzey Afrika), Akdeniz'in doğusundaki bölgelere ve Avrupa'ya yeniden satılmıştı. Abbasi Hanedanlığı'nın merkezi olan Irak Çin çanak çömleğinin ve porseleninin Batı Asya'daki ana satış hedef bölgesiydi. Song ve Yuan Hanedanlığı'nda, Çin porselenleri bu bölgeyi sürekli olarak ihraç edilmekteydi. Bu yüzyılda, Bağdat'ın 120 mil kuzeyindeki Samarra'da (836'dan 892'ye kadar Abbasi Hanedanlığı'nın başkenti) birkaç büyük çaplı araştırma ve kazı yapılmıştır. Bulunan Çin porseleni parçaları Tang Hanedanlığı'nın üç renkli sırlı kase ve tabakları, çoğu geç Tang Hanedanlığı, Beş Hanedanlar ve Song Hanedanlığı'na ait yeşil sırlı ve sarı sırlı porselen çanaklar ile beyaz ve uçuk yeşil porselen eşyalardı ve 9. ve 10. yüzyıl Yue porselen ürünleriydi. Güneydoğu Bağdat'ta, arkeologlar Yue'nin kahverengi porselen eşyalarının, Güney Çin'in beyaz porselen eşyalarının kırık parçalarını da bulmuşlardı. (Mikami Tsugio, Seramik Yolu, Cultural Relics Press, 1984:82). Ayrıca, 12.-13. yüzyıl Longquan uçuk yeşil kırık çömlek parçaları Bağdat'ın 35 mil güneyindeki Ctesiphon sit alanında bulunmuştu. Irak'taki Kut'un 70 mil güneydoğusundaki Wasit'te, Güney Song Hanedanlığı'nın uçuk yeşil kenarları dışa doğru olan çanak parçaları ve Yuan Hanedanlığı'nın desenleri içte ve merkezde olan Longquan uçuk yeşil çanak parçaları toprak altından çıkartılmıştı.

Abbasi Hanedanlığı'nın diğer bölgelerinde ve Moğolistan zamanındaki İlhanlı'da ve onun komşu bölgelerinde de Çin seramiklerinin izleri bulunabilirdi. Suriye'de, Danimarka Ulusal Müzesi'nden araştırma ekibi 1931'den 1938'e kadar toprak altından Yaun Hanedanlığı'nın beyaz porselen eşya kırıkların, mavi-beyaz porselen ve uçuk yeşil porselen çıkarmıştı. Arkeologlar bunların bazılarını Song Hanedanlığı döneminde Dehua fırınının beyaz porseleninin kırıkları, Güney Song Hanedanlığı'nın Guan fırınının şakayık kabartma desenli uçuk yeşil porselen kırıkları ve Yuan Hanedanlığı'nın Longquan fırınında üretilmiş içte ve merkezde desenleri olan uçuk yeşil porselen kırıkları olarak kabul etmişlerdi. Lübnan'daki Bekaa Vadisi'ndeki Baalbek'te, araştırmacılar Song Hanedanlığı'nın Longquan fırınında üretilmiş lotüs taç yaprak desenli uçuk yeşil porselen kırıkları, Yuan Hanedanlığı döneminde üretilmiş çiçek ve çimen desenli uçuk yeşil porselen kırıkları bulmuşlardı. Wang Dayuan *Adalardaki Barbarların Kısa Bir Anlatımı* kitabında mavi-beyaz porselenlerin Arap ülkelerinin talep ettikleri Çin malları olduğundan söz etmişti. İran bölgesindeki ve Arap Yarımadası'nın güneyindeki arkeolojik bulgular Wang Dayuan'ın kayıtlarını doğrulamıştır. Bahreyn'de, araştırmacılar cami alanından

37 Mikami Tsugio, *The Ceramics Road* (Seramik Yolu), Cultural Relics Press (Kültürel Kalıtlar Yayınevi), Basım tarihi: 1984, s. 14-16.

ve kıyı bölgelerinden 28 parça uçuk yeşil porselen ve 58 parça mavi-beyaz porselen toplamışlardır. Bunlardan başka, Arap Yarımadası'nın güneyindeki Yemen ve Umman bölgelerinde toprak altından Çin çömlek parçaları çıkartılmıştır.

İran'ın doğusunda bulunan Horasan Bölgesi'nin, eski çağlardan beri Çin ile yakın ilişkileri vardı. New York'taki Metropolitan Sanat Müzesi eski Nişabur kentini 1936, 1937 ve 1939'da üç kez kazdı. Bir miktar porselen ve kırık seramik bulundu, bunların arasında Tang Hanedanlığı'nın beyaz pişmiş toprak kaseleri ve kırılmış kaseleri vardı.³⁸ Bunların yanında, Song Hanedanlığı'na ait Çin bakır parası (sikke) da İran Körfezi bölgesinde topraktan çıkartılmıştı. Diğer kıyıda bulunan Bahreyn ve Dahran Kuzey Song Hanedanlığı hükümdarları "Xiangping Tongbao" (998-1003) ve "Shaosheng Yuanbao" (1094-1097) ile Güney Song Hanedanlığı Hükümdarı "Shaoding Yuanbao" (1228-1233) tarafından basılmış bakır sikkelerin bulunduğu Qatif'e yakındı.

Çanak çömlek ve porselen Batı Asya ve Kuzey Afrika'da en rağbette olan mallardı. Çin seramikleri yüksek ısı özelliği, sağlam yapısı, çok çeşidi, şekli güzel, yumuşak rengi olan ürünlerdi. Ne var ki, böylesine uzak mesafelere nakliyesi zor olduğu için sadece çok az zengin ailenin Çin seramiklerini almaya parası yetiyordu. Çok büyük pazarların ilgisini çekmesi nedeniyle Batı Asya'nın usta zanaatkarları bu işi öğrenme ve çok tutulan Çin seramiklerini taklit etme çabası içinde olmuştu. 1936 ve 1938 yıllarında, yeşil sırlı, üç renkli sırlı ve sarımsı-kahverengi sırlı çanak çömlekler 9. yüzyılda Abbasi Hanedanlığı'nın beşkenti olan Samarra'da topraktan çıkartılmıştı. Bunların hepsi Çin çanak çömlek tarzıyla ve desenleriyle yerel zanaatkarlar tarafından taklit edilmiş çanak çömleklerdi, ancak fırınlanma ısısı yüksek olmadığı için Çin çanak çömlekleri kadar sağlam değillerdi. Çin ürünleriyle karşılaştırılmaz olsalar da gerçeklerini almaya parası yetmeyen aileler tarafından talep görüyordu.

Fatimi Halifeliği'nde, Sayyid adındaki bir zanaatkar en sonunda Song Hanedanlığı porselenleri taklit etmeyi başardı. Çok sayıda çırak yetiştirdikten sonra kendi okulunu açtı. Çin porselenlerindeki değişimlere çok dikkat ettiler ve Yuan Hanedanlığı'ndan sonra başlangıçta uçuk yeşil-beyaz, daha sonra mavi-beyaz porselen yaparak sürekli olarak kendi taklitlerini güncellediler. Porselenlerinin şeklini ve desenlerini tamamen Çin porselenlerine göre yaptılar. İranlı Nasır Hüsrev'in kayıtlarına göre bu taklitler "o kadar ince işlenmiş ve şeffaftı ki insan porselenin arkasındaki elini görebiliyordu".³⁹ Arkeologlar tarafından bulunan seramiklerden 11. yüzyıldan sonra üretilmiş olan taklit ürünler gerçekten de özgün ürünlerin oldukça benziyordu. Batı Asya'daki ve Kuzey Afrika'daki zanaatkarlar Çin seramiklerinin taklidine dönüşmemiş taş bırakmamış olsalar bile, onların yaptıkları taklitler

38 Shen Weifu, Çin-Batı Kültür Alışverişleri Tarihi, ed. 1985, Shanghai People's Publishing House (Şanghay Halk Yayınevi), s. 208.

39 Philip K Hitti, Arap Tarihi, Ed. 1979, Commercial Press (Ticari Yayınevi), s. 756.

porselenden ziyade çanak çömlekti çünkü porselen üretimi iki zorunlu koşul gerektiriyordu. Bu koşullardan biri kaolin kili denilen özel bir tür kildi. Diğeri ise fırında pişirme tekniği idi, çünkü porselen yapmak için gerekli olan ısı çanak çömlek için gereken ısıdan çok daha yüksekti. Çin porselenlerinin nasıl üretileceğini öğrenmek dışarıdan görüldüğünden çok daha zordu. O zamanki yabancı zanaatkarlar sadece yüzeysel olarak Çin porselenleri gibi görünen bir şey üretmeyi hedefliyorlardı, ancak bunlar gerçek porselenler değillerdi, fakat çanak çömleklerdi. Çin'in mavi-beyaz porseleni ön-sırlama şeklinde boyama tekniğini kullanıyordu, bu teknikte porselen fırınlanmadan önce kobaltoksit mavi pigmenti ile boyanıyordu, daha sonra sırlanıp tekrar fırınlanıyordu. Bu yöntemle boyanan ürünlerin renkleri hiçbir zaman yıkama ile solmuyordu çünkü boya sıran altındaydı. İlk bakışta, Mısır'da yapılmış taklit uçuk yeşil porselen, mavimsi beyaz porselen ve mavi beyaz porselen şekil, renk ve desen olarak Çin porselenlerine çok benziyorlardı, fakat yapısal olarak Çin porselenlerinden daha yumuşak ve sırları yüzeyin üzerinde cam tabakası gibi çok daha kalın çanak çömlekti ve kalitesi Çin malları ile kıyaslanamazdı. Buna rağmen, Batı Asya'nın sıradan insanları Çin porselenlerinden hoşlandıkları için taklitleriyle de tatmin oluyorlardı fakat gerçek Çin porselenlerine paraları yetmiyordu.

Mısır'daki Al-Fustat sit kazı alanında dağ gibi yığılan kırık çömlek parçalarının %70-%80'i taklit çanak çömleklerin parçalarıydı. Küçük Asya'daki Osmanlı İmparatorluğu (1290-1922) taklit Çin mavi-beyaz porselenlerinin yeni merkezi oldu. Bu bölgenin ürünleri Batı Asya'nın ve Kuzey Afrika'nın birçok bölgesinde bulunmuştu. Kırılmamış ve değerli olanları birçok ünlü büyük müzeler tarafından toplanmıştı; bu seramikler İslam dünyasında seramiğin gelişmesinde önemli bir aşamanın göstergesiydi. Al-Fustatta bulunanlar ve Batı Asya ve Kuzey Afrika'da toprak altından çıkarılan büyük miktarda Çin porseleni taklitleri büyük miktardaki Çin porseleni ihracatının Batı Asya ve Kuzey Afrika'da toplumun estetik standartlarını değiştirdiğini gösteriyordu çünkü Çin porselenlerini porselen üretimi için bir standart olarak görüyorlardı. O zamandan Tang Hanedanlığı'nın sonuna kadar, Çin çömlekçiliğinin taklit edilmesi Batı Asya ve Kuzey Afrika'da bir eğilim ve karlı bir iş haline geldi ve yüzyıllarca sürdü. Daha önce belirttiğimiz gibi Mısır Kahire'deki Al-Fustat 9 ila 12. yüzyıl arasında Kuzey Afrika'daki ünlü bir seramik toplama ve dağıtım merkeziydi. Bu bölgedeki çok miktardaki Çin seramiği Doğu Afrika'daki Sudan Cumhuriyeti'nin Kızıl Deniz kıyısında bulunan Aydhad'tan gelmiş olmalıydı. 12. yüzyılın ikinci yarısında gezgin İbn-i Cübeyr'in kayıtlarına göre 10. yüzyıldan itibaren Hindistan ve Mısır'a giden ticaret gemileri ilk önce Aydhad'a uğruyorlardı ve bu gemilerdeki malların çoğu Çin porseleniydi. Aydhad'da 2 mil uzanan kıyı boyunca Çin seramiği kırık parçaları her yerde bulunabilir. Bu seramiklerin en eskisi geç Tang Hanedanlığı'na aitti ve diğerleri Yue uçuk yeşil Yue porselen eşyası, Longquan uçuk yeşil porselen

eşyası, beyaz porselen eşya, mavimsi beyaz porselen, mavi-bayaz porselen ve geç Tang Hanedanlığı'ndan erken Ming Hanedanlığı kadar olan döneme ait siyahımsı kahverengi sırlı porselendi. Bazı basit ve süssüz siyahımsı-kahverengi sırlı çanak parçaları şu yazı karakterleri ile damgalanmıştı: "Kou Qing Xiang" (ağzınızdaki güzel koku anlamına gelir) ve bu da kayıtların güvenilirliğini teyit eder. Çin porselenleri Aydhad'a varınca, Nil'in orta havzalarındaki Kusiti ve Aswan'a naklediliyordu. Kusiti Krallığı gemileri Nil Nehri'nde akıntının tersine Etiyopya'ya gidebiliyorlardı; bu gemiler Aswan'dan Nil Nehri'nin akıntısıyla birlikte aşağıya doğru yol alıp Al-Fustat'a ve Nil Nehri'nin ağzına ulaşıyorlardı. Kızıldeniz kıyıları boyunca Çin porselenlerinin yüklenip boşaltıldığı bir diğer önemli liman Mısır'ın güneyindeki Süveyş Körfezi'nin girişine 650 mil uzaklıktaki Kusel idi. Bugün bile burada büyük miktarda geç Tang Hanedanlığı ve erken Song Hanedanlığı dönemlerinin Yue porselen eşyası, Song Hanedanlığı'nın Longquan uçuk yeşil porseleni, Jingdezhen mavimsi beyaz porseleni ve mavi-beyaz porselen kırıkları bulunabilir.

Tang ve Song Hanedanlığı'ndan sonra, Doğu Afrika'daki Guardafui Burnu'nun güneyi Çin seramiklerinin satıldığı önemli bir Pazar olmuştu. Doğu Afrika kıyıları boyunca birçok yerde yığınlar halinde o kadar çok kırık çömlek parçaları vardı ki bunların hafriyatı bir forklift ile bile yapılabilirdi. (B. Davidson: Yeniden Keşfedilen Eski Afrika, Londra, 1960). Bu Çin malı çömlek parçalarının bulunması, toplanması, sınıflandırılması ve tanımlanması Çin ile Afrika arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkiler tarihinin ve Doğu Afrika'nın ekonomik gelişme tarihinin incelenmesi için değerli kayıt ve belgeler sağlamıştır. Bazı bilim insanları "Doğu Afrika'nın tarihinin Çin porselenleri tarafından yazıldığına" bile inanmışlardı.⁴⁰ Orta Çağ'da Doğu Afrika'nın kıyı bölgelerinde Çin seramiklerinin aktarılması için çok sayıda liman vardı. Somali'de Berbera, Mogadishu, Kismayo ve bazı başka adalar vardı. Kenya'da, Manda Adası, Lamu, Malindi, Kilifi, Mauna Lani ve Mombasa vb. vardı. Bu bölgelerin birinde kırmızı bakır renginde incelikle işlenmiş porselen bulunmuştu ve bilim insanları bunun diplomatik bir hediye olduğuna inanıyorlardı.

Tanzanya'nın kıyı bölgesinde, daha çok Pema Adası, Mafia Adası ve Kilwa'da vb., 46 yerde kırık Çin porseleni parçaları bulunmuştu. Kilwa'da, geç Tang ve erken Song Hanedanlığı'nın Yue porselen eşyası dahil, çeşitli porselenler vardı. Bunlardan başka, Kilwa'da 14. ve 15. yüzyıllara ait beyaz porselen kase, mavi-beyaz anka kuşu ve sarmaşık bitkisi desenli porselen, oyma desenli beyaz porselen eşya ve çok sayıda uçuk yeşil porselen de bulunmuştu. Üstelik, Tanzanya'nın kıyı bölgesinde 14. ve 15. yüzyıllara ait Vietnam'ın siyahımsı-kahverengi sırlı çanak çömleği, Tayland Song Jailu uçuk yeşil porseleni ve bir parça İmari mavi-beyaz porseleni de bulunmuştu.⁴¹

40 G. S. Freeman Grenville: Tanganika Sahilinin Ortaçağ Tarihi, Berlin, 1962.

41 He Fangchuan, Çin-Yabancı Kültür Alışverişleri üzerine Yazılardaki Uzun Süreli ve Gelecek Vadeden Çin-Afrika Kültür Alışverişleri, s. 815.

Çin porselenleri sadece eşya değil ayrıca mimari dekorasyon malzemesiydi. Örneğin, Kenya'nın kıyı bölgesindeki birçok eski camide duvarda belli bir mesafede Çin porseleni kaseler veya tabaklar vardı. Bazı camilerde, Çin porselenleri ana cemaat yerinin kubbesini süslüyordu. Etiyopya'dan uzakta olan Gondar'da bile, Saray'ın duvarı Çin porseleni ile dekore edilmişti. Bu durum, Orta Çağ'da, Doğu Afrika'nın üst tabakası arasında, Çin porseleninin bina dekorasyon malzemesi olarak kullanılması moda akımı olduğunu kanıtlıyordu ve bu akım sadece kıyı bölgesinde değildi, fakat ayrıca Doğu Afrika'nın iç bölgelerine de yayılmıştı. Ayrıca, Doğu Afrika'da birçok mezar taşı üzerinde çiçek, ağaç, meyve, balık ve kuş ve hayvan deseni olan Çin porselenleri ile dekore edilmişti. Bazı mezar taşlarının tepesinde bir Çin porseleninin bulunması ölümün Çin porseleni ile de ilişkisinin olduğunu gösteriyordu, başka bir deyişle bu ölen akrabaların en büyük vasiyetiydi.

(IV)Şekerin Rafine Edilmesiyle İlgili Teknoloji Alışverişi

Çin şeker kamışlarının çıktığı ülkeydi. Uzun tarihinin akışı içinde, Çin halkı sürekli olarak yerli şeker kamışlarını yabancı şeker kamışları ile karşılaştırmıştı, böylece Jiaozhi (Kuzey Vietnam), Funan Krallığı ve Hindistan'dan yeni tatlı şeker kamışı cinslerini ülkelere sokmuşlardı. Eski zamanlarda, Çin halkı şeker kamışını suyunu çıkarmak için ekiyordu. Çin'in Üç Krallık döneminde (M.S. 220-228), Sun Quan ustalarına Jiaozhi'nin şeker kamışı şeker yapma yöntemini taklit etmelerini istedi. O zamanlar, halk şeker kamışı suyunu doğrudan kaynatıp katı şeker haline getiriyordu. Daha sonra, Hindistan'daki kirecin berraklaştırıcı olarak kullanıldığı şeker rafine etme yöntemi deniz ticareti vasıtasıyla Çin'e girdi. Yaklaşık 5. veya 6. yüzyıldan itibaren Çin toz şeker kullanmaya başlamıştı. Aslında, toz şeker ismi Budist kutsal yazılarında "top" anlamına gelen ve şeker veya toz şeker olarak tercüme edilen Sanksritçe "gula" veya "guda'dan" gelir.

Doğu Han Hanedanlığı döneminde, Hindistan'ın ve İran'ın palmye şekerini Çin'e girdi. Zhenguan Dönemi'nin (647) 21. yılında, Tang Hanedanlığı hükümdarı İmparator Taizong bazı kişileri palmye şekerini yapma yöntemini öğrenmeleri Hindistan'daki Magadha'ya (bugünkü Hindistan'da Patna) gönderdi. Xin Xiu Bencao'ya göre, palmye şekerini toz şeker, (katı şeker), su, süt ve pirinç unundan yapıyordu. Bütün bu maddeler karıştırıldıktan sonra bir tür katı madde haline gelene kadar kaynatılıyordu. Bu insanlar bu tekniği öğrenip Çin'e geri dönünce, İmparator Taizong Yangzhou'ya şeker kamışı yetiştirme emrini verdi. Çok geçmeden bu kişiler Batı Bölgelerinden daha iyi palmye şekerini yaptılar.

Çin halkı toz şekerin nasıl yapılacağını Üç Krallık döneminde öğrendi, fakat öğrendikleri şey kahverengi toz şeker yapımıydı beyaz değil. Beyaz toz şeker nadir ithal mallardandı. Song Hanedanlığı Tarihi'ndeki Tazi Biyografisi'ne göre, Tazi

halkı Yongxi'nin birinci yılında (M.S. 985) ve Zhidao'nun birinci yılında (M.S. 995) beyaz toz şeker dahil birçok hediyeler sundu. Ayrıca Song Hanedanlığı Elyazmaları Özeti'nde de Tazi halkının Xianping'in ikinci yılında (M.S. 999) beyaz toz şekerini hediye olarak sunduğunu kaydetmişti. Song Hanedanlığı'nın sonlarında, *Dağların Ötesindeki Bölgeden Örnek Cevaplar* kitabına göre Dupo'nun (bugünkü Endonezya, Java adası) kahverengi ve beyaz toz şeker ürettiği söyleniyordu. Böylece Güneydoğu Asyalıların Çin halkından önce beyaz toz şeker yapmasını öğrenmiş oldukları belli olmuştu. Ayrıca Çin halkı beyaz toz şekerin kahverengi olanından daha iyi olduğunu biliyordu, bu da Çin halkını beyaz toz şeker yapma teknolojisini uygulamaya yöneltmişti. Süreç şöyleydi: Yabancılar şeker yaparak geçiniyorlardı ve daha sonra bu yöntem giderek yayıldı ve Çinli zanaatkarlar tarafından aşama aşama iyice öğrenildi.

Beyaz toz şeker yapımı teknolojisinin Çin'e girişinin izi Yuan Hanedanlığı'na kadar geriye sürülebilir. Yuan Hanedanlığı'nda, Hangzhou'da Şeker Dairesi kuruldu; Şeker Dairesi'nde çalışan kişiler "Zhugu" yani zengin Müslümanlardı.⁴²

"Zhugu" Arapça'daki "Juhud" sözcüğünün transliterasyonudur, ayrıca "Shuhu" olarak da tercüme edilmişti, Yuan Hanedanlığı dönemindeki Yahudiler anlamına geliyordu. Yani, Yuan Hanedanlığı döneminde Yahudiler şeker yapımından sorumluydu. Yazar Yang Yu Yahudilerin bazı zengin Müslümanlar olduğunu ve onların muhtemelen şeker yapımı teknolojisini bilen Batılı tacirler olduğunu açıklamıştı. Dolayısıyla, Moğol aristokratları Yahudilere çok güveniyorlardı. Yuan Hanedanlığı döneminde Fuzhou bölgesi, Quanzhou'daki Unguen ili şekerin üretildiği en önemli yerd. Marko Polo'ya göre, Yongchun'daki halk beyaz şekerini nasıl rafine edeceğini bilmiyordu bu yüzden Yongchun Yuan Hanedanlığı'nın bir parçası olmadan önce sadece kahverengi şeker ürettiyordu. Batı Asya'nın zanaatkarları odun külü kullanarak şekerin nasıl beyazlatılacağını öğretmişlerdi, böylelikle Yongchun şeker kamışının üretildiği ve Dadu'daki (Pekin) Moğol aristokratlara şeker sağlayan başlıca yer olmuştu. Beyaz toz şeker yapma teknolojisi giderek yayıldı. Faslı bir gezgin olan İbn Batuta, 1340'ta Çin'e geldi. Çin'in büyük miktarda şeker ürettiğini gördü ve bu şekerin kalitesi Mısır'daki şeker kamışı şekerinden bile daha iyi idi.⁴³

Fujian Eyaleti, Putian'daki Xinghua Fuzhi'ye göre beyaz şeker yapma yöntemi Quanzhou'dan gelmişti ve Putian'daki halk bu yöntemi Ming Hanedanlığı Zhentong (1436-1449) döneminde öğrenmişti. Halk beyaz toz şekerin nasıl yapılacağını bilmiyordu ve Ming Hanedanlığı'nın sonuna kadar deniz aşırı ülkelerden ithal ediliyordu. Song Yingxing* beyaz toz şeker yapma yöntemini "*Doğa Eserlerinin*

42 Bkz, Yang Yu tarafından yazılmış olan Shanju Xinyu (Shanju üzerine Çeşitli Notlar) kitabı, Mi Zhou tarafından yazılmış olan Kuixin Zashi Kitabı (Kuixin Yılında Çeşitli Notlar'ın Devamı), Ed. 1991, Shanghai Classics Publishing House (Şanghay Klasikler Yayınevi).

43 Ma Jinpeng, çeviri çalışma. İbn Battuta Seyahatnamesi, s. 545.

Araştırılması” kitabında anlatmıştı. Song Yingxing üst katmanın yaklaşık beş inç kalınlığında, çok beyaz olduğunu, bu yüzden bu şekere yabancı şeker denildiğini anlatmıştı. Song Yingxing⁴⁴ bu şekerin bembeyaz rengi ile meşhur olduğunu eklemiştir. Bu nedenle, beyaz şeker yapımı teknolojisi tüm ülkeye yayılmaya başlamıştır. Çin’de üretilen beyaz şeker sadece iç piyasanın talebini karşılamamış fakat ayrıca diğer ülkelere de ihraç edilmiştir. Beyaz şeker Hindistan’a ihraç edilince, beyaz şeker yerel zengin kişiler arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Artık Hindistan’ın yerli kahverengi şekerini kullanmıyorlardı. Bugün hala, Hindistan dilinde beyaz şekere “cini” denilmektedir- kelime olarak “cini” Çin’den gelmiş bir şey anlamına gelir.⁴⁵

Çin büyük şeker kristali üretim teknolojisine sahip olan ilk ülkedir. Güney Song Hanedanı döneminde *Wang Zhuo* tarafından yazılmış olan *Şeker Yapımı Üzerine Kitap*’a göre, soyadı Zou olan bir Budist, Sichuan Eyaleti, Suining’te büyük şeker kristali üretimi teknolojisini öğretmiştir. Song Hanedanlığı’na kadar, yabancı ülkelerde büyük şeker kristali yoktu. Bununla birlikte, büyük şeker kristali Çin’in ana ihraç mallarından biri oldu. Yuan Hanedanlığı’nın sonlarında *Wang Dayuan* tarafından yazılmış olan *Dao Yi Zhi Lue*’ye göre büyük şeker kristali Hindistan’a ihraç edilmiştir.⁴⁶

44 Song Yingxing geç Ming Hanedanlığı döneminde yaşamış (1368 civarında öldü) Çinli bir bilim insanı ve ansiklopedist idi. Barutun silahlarda kullanılması dahil çok çeşitli teknik konuyu kapsayan bir ansiklopedi olan *Tiangong Kaiwu*’nun yazarıdır.

45 Song Yingxing (1368 civarında ölmüştür) tarafından yazılmış olan *Tiangong Kaiwu* ansiklopedisi.

46 Jin Qiupeng, Çin ve Deniz İpek Yolu üzerine Yazılar’daki “Denizcilik Faaliyetlerinde Çin-Yabancı Bilimsel ve Teknolojik Alışverişler”, s. 13-15.

V. Deniz İpek Yolunun Altın Çağı

Deniz İpek Yolunun gelişip güçlenmesi, dünya gemi endüstrisi ve denizcilik teknolojisindeki gelişmelere dayanarak artmıştı. Eğer Doğu ile Batı dünyası arasındaki deniz ulaşımı tarihi açısından bakarsak, Batı Han Hanedanlığı dönemindeki Çinlilerin Hindistan'a olan seyahatlerine nazaran Doğu Han Hanedanlığı dönemindeki Hindistan üzerinden Çin'e yelken açan Roma gemileri tarafından yapılan seyahatlerin biraz daha kazançlı olduğunu söyleyebiliriz.

Sui ve Tang Hanedanlıkları döneminde denizciliği temsil eden çalışmaların en önemlilerinden biri *Jia Dan'ın Huang Hua Si Da Ji (İmparatorluk Gemileri Her Yöne Seyahat Ediyor)* kitabıdır; Song ve Yuan Hanedanlıkları'nda denizciliği temsil eden kişiler Yang Xiu ve Wang Dayuan'dı. Bu iki dönemin gemicilik düzeyi Dashi (*Arap İmparatorluğu*) ve İran ile neredeyse eşitti veya bu iki ülkeye nazaran çok az öndeydi. Erken Ming Hanedanlığı döneminde büyük amiral Zheng He'nin seyahatleri Çin denizciliğinin en güçlü dönemi olarak bilinir. O zamanlar Dashi ve İran'daki denizcilik bir durgunluk dönemindeydi. Avrupa henüz denizcilikteki büyük gelişmelerin arifesindeydi. O günlerde, Çin denizcilik teknolojisi dünya ülkeleri arasında dikkat çekecek derecede üstün bir konumdaydı. Ming Hanedanlığı dönemindeki Çin denizcilik teknolojisi dünya denizcilik tarihinde lider bir konuma sahipti, bu durum Çin'in Deniz İpek Yolu'nun lideri olmasını sağladı. Dünyanın çok sayıda yabancı kültürleri ve uygarlıkları Çin ile tanıştılar ve Çin kültürü ile yakından etkileşime girdiler. Aynı zamanda, eski Çin uygarlıklarının ürünleri yabancı ülkelere taşındı.

V.I.Büyük Amiral Zheng He'nin Seyahatleri

Zheng He'nin seyahatleri Çin'in eski denizciliğinin en yoğun zamanının başlangıcına damgasını vuran önemli olaylardır. Yongle ve Xuande dönemlerinde (1403-1435), Zheng He Asya ve Afrika ülkelerini toplamda 7 seyahat yaparak ziyaret etmek için büyük bir okyanus filosuna sahipti. Bu, Çin denizcilik tarihinde sadece benzeri görülmemiş bir başarı değil fakat ayrıca dünya denizcilik tarihinde büyük bir olaydı. 1990 ve 1991'de, UNESCO tarafından başlatılan Deniz İpek Yolu araştırması projesinde yer aldım. İtalya Venedik'ten Guang Zhou'ya giden uluslararası araştırma gemisini takip ederek Akdeniz, Kızıldeniz, Bengal Körfezi, Batı Pasifik Okyanusu kıyılarındaki ve Güneydoğu Asya'daki 10'dan fazla ülkeyi ziyaret ettim ve 18 uluslararası sempozyuma katıldım. Her yerde, Zheng He'nin büyük etkisini hissettirdim. Filo Umman Denizi'ne girdiği zaman, bilim insanlarının neredeyse hepsi, beni kendi ülkelerinin denizcilik seyrüsefer tarihine tanıtırken, Zheng He'den söz ettiler. Amiral Chengo'nun ona "donanmanın amirali" diyerek saygı gösterdiği gibi hepsi Zheng He'ye saygı gösterdiler. Zheng He gerçekten de anavatanımızın büyük bir evladıdır.

(I) Song ve Yuan Hanedanlıklarından İtibaren Denizcilik Mirası

Zheng He'nin seyahatleri Song ve Yuan Hanedanlıkları'nda yapılmış olan seyahatlerin bir devamıydı. Song ve Yuan Hanedanlıkları döneminde 400 yıllık sürede, Çin denizciliği uzun süre kazançlı ve başarılı olmuştu. Tang Hanedanlığı'ndaki Çinli denizciler Hint Okyanusu üzerinden deniz rotasını açmışlardı. Song ve Yuan Hanedanlıkları döneminde Çinli denizcilerin Batı Pasifik Okyanusu'ndaki ve Kuzey Hint Okyanusu'ndaki denizcilik faaliyetlerinde apaçık üstünlükleri vardı. Çin'in güneydoğu kıyılarındaki limanların ve bölgelerin denizcilik hedefleri tüm Doğu Asya'ya, Güneydoğu Asya'ya, Güney Asya'ya, İran Körfezi'ne, Arap Yarımadası'na ve Doğu Afrika'ya yayılmaktı. Özellikle Moğol halkının Yuan Hanedanlığı İmparatorluğu'nu kurmasından sonra, Çinli denizciler İslam denizcilik bilgilerini öğrendiler, bu Çin denizciliğine ikinci bir referans sistemi sundu ve onu daha üst yeni bir düzeye yükseltti. Eğer bu olmasaydı Çinli denizciler hiçbir şekilde tek başlarına böylesine ileri bir düzeye erişmeyi başaramazlardı. Song ve Yuan Hanedanlıkları'nda denizasırı coğrafya yazılarının yazılmasından sonra, *Ling Wai Dai Da* (Zhou Qufei tarafından yazılmış), *Zhu Fan Zhi*, *Da De Nan Hai Zhi*, *Dao Yi Zhi Lue*, *Yi Yu Lu* gibi konuyla ilgili çok sayıda kitap ve *Jingshi Dadian* (1329-1333) birbiri ardından yazıldı. Song ve Yuan Hanedanlıklarındaki Çin halkının Batı Pasifik Okyanusu'ndan Kuzey Hint Okyanusu'na kadar coğrafi bölgelere çok aşina olduğu genellikle kabul edilir. Çinliler ile yabancılar arasındaki ilişkilerin gelişmesi Çinli coğrafyacıların İslam coğrafya çalışmalarının meyvelerinden öğrenmelerini

sağlamıştı, bunların hepsi Ming Hanedanlığı dönemindeki denizcilik bilgilerinin daha fazla gelişmesinin temelini atmıştı.

Denizcilik teknolojisi açısından bakarsak, Song ve Yuan Hanedanlıkları döneminde, Çin'in denizcilik teknolojisi "nicel denizcilik" aşamasına geçmişti. Çin donanması Batı Pasifik Okyanusu'nun, Kuzey Hint Okyanusu bölgesinin hava durumu, muson rüzgarları ve deniz su akıntıları ile ilgili net bir anlayışa sahipti. Çinli denizciler her türlü havada çalışan mıknaatıslı pusula denizcilik teknolojisinde uzmanlaşmıştı ve bu teknolojiyi durgunluk rotası ile birleştirerek, yani, donanmanın sefer yönleri ile Hui'lerin deniz haritasını kullanarak, "pusula yolu" oluşturmuşlardı. Çinli denizciler azimut (ufki pusula yönü) ile gök cisimlerinin yüksekliğini belirleyerek geminin bulunduğu enlemin kesin olarak bilinmesini sağlayan göksel konumlandırma teknolojisini çoktan kavramışlardı. Aynı zamanda, Çinli gemiciler çeşitli rüzgar koşullarında dümen ve yelkenleri kaydırarak gemiyi kullanma teknolojisini de kavramışlardı, ayrıca denizin derinliğine dikkat ediyorlardı. Bu nedenle, Zheng He'nin okyanus yolculuğu Çin denizcilik teknolojisinin genel olarak sınanmasıydı.

Bu sırada, erken Ming Hanedanlığı döneminde devlet Moğol baskısını yok etmeye, toplumsal istikrarı sürdürmeye, angaryayı azaltmaya, göçmenleri yerleştirmeye, arazi ıslahını teşvik etmeye, suyu korumaya ve ileri tarımsal üretim teknolojisini halka yaymaya kendini adanmıştı. Bu nedenle toplumsal üretkenlik hızla iyileşti. Erken Ming Hanedanlığı döneminde, Jingdezhen tarafından temsil edilen porselen, Jiangnan'daki tekstil sanayi ve kıyı bölgelerinde ve Yangtze Nehri boylarındaki bölgelerde bulunan gemi inşa sanayi daha da gelişme gerçekleştirdi. Tarımın ve el sanatları sanayinin toparlanması Çin'in ekonomik gücünü çok daha fazla arttırmakla kalmamış fakat ayrıca toplumdaki iş çevrelerinin pazarların genişletilmesi talebini de yükseltmişti. Çin büyük bir ülkeydi ve tüm toplum temel olarak kendi kendine yetiyordu. Ancak Asya'daki ve Afrika'daki birçok ülke sınırlı büyüklükte toprağa sahipti. Bundan dolayı o ülkelerin üretimi toplumsal tüketimi karşılamaya yetmiyordu ve deniz aşırı ticarete bal bağlamak zorundaydılar. Çin çayının, ipeğinin, porseleninin, bakırının ve diğer mallarının kalitesi yüksek fakat fiyatı ucuzdu, bu durum büyük bir deniz aşırı talebe yol açıyordu. Çin ekonomisinin toparlanması ve büyümesiyle birlikte, Çin malları gitgide bollaştı ve deniz aşırı ülkelere gitgide çekici gelen ürünler deniz aşırı ticaretin gelişmesi için dahili itici güç oldu. Aynı zamanda, toplumsal ekonominin toparlanması sadece üst sınıfın yabancı değerli şeylerin peşinde koşma arzusunu azdırmamış, fakat ayrıca imparatorluk sarayının deniz aşırı ülkelere gücünü göstermesini de sağlamıştı. Çinli feodal yöneticiler her zaman Çin'in Göksel İmparatorluk olduğuna inanmıştı, yabancı yöneticiler Çin Orta Ovalar bölgesinde kurulan Hanedanlıklara boyun eğip onlara ülkelerinde nadir ve pahalı bağlar vermek zorundaydılar. O zamanlar, bağ sistemi ülkeler arasındaki

resmi ticaretin sürdürülmesi için kullanılan bir sistemdi. Zheng He'nin seyahatlerinin ana amaçlarından biri yurt dışına gidip deniz aşırı ülkelerle zenginlikleri değiş tokuş etmek ve az sayıda yöneticileri memnun etmek için onları geri göndermektir.

(II) Zheng He'nin Aile Özgeçmişi

Zheng He Hui halkındandı. Asıl soyadı Ma idi, kendisine San Bao veya Sanbao adı verilmişti. Yunnan, Kunyang İli, Hedai Köyü'nde doğmuştu. Şu anda, Zheng He'nin aile geçmişi ile ilgili en güvenilir bilgi *Zheng He'nin babasının kitabesinden* alınabilir; bu kitabe İmparator Yongle'in¹ hükümdarlık döneminin 3. yılında (1405) Zheng He tarafından görevlendirilen bilgin *Li Zhigang* tarafından yazılmıştır.

O sıralarda, Zheng He bir haremağası mumuru rütbesine terfi etti. Bu terfi tam da Zhen He'nin ilk kez batı denizlerine yola çıkmasının arifesinde olmuştu, bu nedenle kitabenin memleketine götürülüp babasının mezarının ön tarafına dikilmesi için başkalarına güvenmek zorunda kaldı. İmparator Yongle'in hükümdarlık döneminin 9. yılında (1411) Zheng He dördüncü seyahatinden önce atalarına dua etmek için memleketine geri dönüp 1,65 metre yüksekliğinde, 0,94 metre eninde ve 0,15 metre kalınlığındaki kitabenin baş kısmına şu ibareyi oydu: "*Merhum Saygıdeğer Bay Ma'nın Kitabesi*". Bu tarihi malzemeye göre, Zheng He'nin dedesinin ismi Baiyan idi, Moğolca zenginlik anlamına gelen Moğol ismi Bayan'ın transliterasyonu idi. Büyük büyükannesinin soyadı Ma idi. Yuan Hanedanlığı döneminde, Hui halkı toplumsal konumları Moğol halkından hemen sonra gelen Semu (*renkli göz*) halkına mensuptu. Moğol halkı ve Semu halkı toplumda yüksek statüye sahiptiler ve birbirleriyle çok sık görüşüyorlardı. Hui halkına Moğol veya Türk adları verilmesi yaygındı. Zheng He'nin hem dedesine ve hem de babasına Hacı adı verilmişti, bu ad hacı olmak için Mekke'ye gitmiş olanlara verilen bir saygınlık unvanıydı. İslam'ın şartlarına göre inananlar hacı olmak için Mekke'ye gitmek zorundaydılar. Zheng He'nin ailesi bu adeti her zaman uygulamış gibi görünüyordu. Zheng He'nin büyükannesi ve annesinin soyadları Wen'di, muhtemelen her ikisi de bir Hui ailesinin kızıydı. Daha sonra, Zheng He denizcilikle ilgilendi, bu tercih babası ile dedesinin deniz seferine çıkma geleneği ile yakından ilgiliydi. Zheng He'nin babası Yuan Hanedanlığı'nın Zhizheng Döneminin 4. yılında (1344) doğdu, Ming Hanedanlığı döneminde Zhu Yuanzhang'ın (Hongwu) hükümdarlık döneminin çıkışının 15. yılında (1382) öldü. Bu nedenle Zheng He'nin babasının Mekke'yi ziyareti Yuan ve Ming Hanedanlıklarının geçiş döneminde olması olasıdır. Ayrıca Zheng He'nin dedesinin hacca gidişi Yuan Hanedanlığı'nın sonlarında olmalıydı. Dedesi Bayan muhtemelen Yuan Hanedanlığı'ndan İmparator Chenzong'un hükümdarlığı döneminde yaşamıştı.

1 Yuan Shuwu: Kun Yang Ma Haji'nin Mezartaşı üzerindeki Ek Yazı, Zheng He Seçilmiş Araştırma kayıt ve belgelerinin İncelenmesi, Yayın Tarihi: 1985, China Communications Press (Çin İletişimler Yayınevi).

Zheng He Mahazhi'nin ikinci oğluydu. Hongwu'nun 14. yılında (1381), İmparator Zhu Yuanzhang (Hongwu'nun hükümdarlık unvanı) generalleri Fu Youde, Lanyu ve Mu Ying'i Yunnan bölgesine gönderdi ve oradaki Yuan Hanedanlığı'nın arta kalan güçleri olan Liang Wang'ın ordusunu yendi. Ming Hanedanlığı Moğol Yuan Hanedanlığı'nın etnik baskı politikalarını ortadan kaldırınca, Yunnan bölgesindeki Hui halkının çoğu Liang Wang'ın Ming karşıtı ordusuna katıldı. Savaş Liang Wang'ın yenilmesiyle sonuçlandı ve Moğol halkı ve Yunnan bölgesindeki Hui halkı ağır bir yenilgiye uğradı. Zheng He, bir Hui çocuğu olarak Ming ordusu tarafından esir alınıp kısırlaştırıldı ve sonra Zhu Di malikanesine, Prens Yan'a bir hadımağası olarak tayin çıktı.

O zamandan itibaren, giderek Zhu Di'nin güvenini kazandı. Ming imparatoru Zhu Yuanzhang öldükten sonra, onun en büyük torunu İmparator Jianwen tahta çıktı. Hükümdarlığını sağlamlaştırmak amacıyla Prens Yan'ın askeri liderliğine son vermek istedi. Bu yüzden, Prens Yan İmparator Jianwen'e karşı savaşmak için ordusunu harekete geçirdi ve sonunda iktidarı ele geçirdi. Zeng He Zhengcunba'daki (bugünkü Pekin'deki Dongba) savaşta katkıda bulundu, bu nedenle Zhu Di tarafından Zheng soyadı verildi. Çocukluğundan beri öğrenmeyi seviyordu ve bir Hui olarak, Batı Asya bölgesindeki Arap ülkeler ile kültürel bağlarla birlikte doğmuştu. Ayrıca, Güneydoğu Asya ve Güney Asya bölgelerindeki halkın çoğunluğunun başlıca inancı olan Budizm'e de inanıyordu, bu nedenle onlarla iletişim kurmak onun için kolaydı. Bunlara ek olarak, askeri meselelere hakimdi. Bu üstünlükleri onun yabancı ülkelere karşı deniz seferleri başlatmış olan deniz kuvvetlerinin kumandasını olmasını sağladı. Taoist keşiş *Lu Maodeng* tarafından yazılmış olan *Hadımağası Sanbao'nun Muhteşem Seyahatlerinin Beğenilen Öyküleri* isimli el baskısı kitabın 20. Cildinin sonuna eklenmiş *Tütsüyle İlgili Kayıtlar ve Feihuan Hut'un İkonası*'na göre Zheng He İmparator Xuande'nin hükümdarlık döneminin 8. yılında (1433) 7. Muhteşem deniz seferinde Kuri'de ölmüştür. Kuri, Güney Hindistan'ın batı kıyısındaki bugünkü Calicut (Kozhikode) kentidir.

(III)Zheng He'nin Yedi Muhteşem Deniz Seferi ²

Zheng He'nin başında olduğu deniz seferlerinin sayısı ile ilgili bir takım farklı görüşler vardır. Fujian, Changle ilinde bulunan Loudong'daki (Tianfei lingying zhiji) Liujiagang Tianfei Tapınağı'ndaki tablete kazınmış olan Hikayeler kayıtlarına göre, Zheng He muhteşem deniz seferinin komutanı olarak yedi muhteşem sefer yapmıştır, bunlar sırasıyla İmparator Yongle'nin hükümdarlık döneminin 3. yılında, 5. yılında, 7. yılında, 11. yılında, 15. yılında ve 19. yılında ve de İmparator Xuande'nin hükümdarlık döneminin 6. yılında yapılmıştır.

² Çin keşif filoları bilinen dünyaya Çin'in gücünü ve zenginliğini tanıtmaya hizmet edecek büyük miktarda değerli eşyalar taşımıştır.

Bununla birlikte, bazı tarihi kayıtlar farklı açıklamalar getirmektedir. Bazı kaynaklar Amiral Zheng He'nin Yongle'in hükümdarlık döneminin 1. yılında (1402) Siyam'a bir seyahat yapmış olduğunu söyler. Zheng Rouzeng tarafından yazılmış olan Kıyıları Savunma Planı İmparator Yongle'in hükümdarlık döneminin 2. yılında (1403) Zheng He'nin Japonya seyahatinden söz eder. Ayrıca, Guoque ve Ming Tarihi onun Vieux Limanı'na (bugünkü Endonezya, Sumatra'daki Palembang kenti) yaptığı seyahati anlatır. Qing Hanedanlığı'nın başlarında (17. yüzyıl) Zha Shengxing, Zheng He'nin Kore'ye 4 seyahat yaptığına işaret etmişti. Eğer bu kayıtlar güvenilirse, Zheng He muhtemelen 7 değil 14 seferi sevk ve idare etmiştir.³

Bilim insanları Zheng He'nin Japonya ve Kore seyahatleriyle ilgili kayıtları güvenilir bulmuşlardır. Ayrıca Zheng He'nin İmparator Yongle'nin hükümdarlık döneminin 22. yılındaki seyahatinin İmparator Renzong tarafından iptal edildiğine dair kanıtımız vardır. Yine, Loudong'daki Liujiagang Tianfei Tapınağı'nda bulunan tablete kazınmış metinler Ming Hanedanlığı İmparatoru Jiajing'in hükümdarlığı döneminde Changzhou'da Qian Guo tarafından yazılmış olan *Wu Kenti Edebiyatının Önemli Noktalarının Vurgulanmasının Devamı* başlıklı bir kitapta yazılmıştır. Üstelik Tianfei Tapınağı'ndaki original tablet hala Fujian eyaletindeki Changle ilinde bulunmaktadır. Bu iki anıt Zheng He'nin kendisi tarafından yaptırılmıştı ve bunlar Zheng'in tüm hayatı boyunca yedi seyahat yaptığının en güvenilir kanıtlarıdır. Bu yedi muhteşem deniz seferi aşağıdaki gibidir:

Birinci Seyahat

İmparator Yongle'nin iktidarının üçüncü yılının yazında (1405), Zheng He ve filosu Liu Jiahe'den (Jiangsu eyaleti, Suzhou, Taicang'daki Liuhe) Fujian'a hareket etti. Aynı yılın kışında, Kuzey rüzgarı esmeye başlayınca, Champa, Java, Vieux Limanı (Endonezya, Sumatra'daki bugünkü Palembang kenti), Sumatra (Sumatra Adası'ndaki bugünkü Samaranga), Lambri ve Seylan yolunu takip ederek sonunda Kuri'ye vardılar. O zamanlar, Güneydoğu Asya- Bengal Körfezi bölgesinin ana dağıtım merkezi Sumatra idi. Zheng He Malakka, Bengalese (bugünkü Bangladeş), Seylan ve Liushan'a (bugünkü Maldiv Adaları) küçük filolar göndermek için buraya birçok kez gelmişti.

Zheng He'nin ilk üç seyahatinin varış yeri hep Kuri kentiydi. Bunu anmamızın nedeni, Zheng He oraya bir anıt yaptırmış ve anıta şunları yazdırmıştı, "Şimdi vardığım yer Çin'den birkaç bin mil uzaktadır. Ancak Çin'de olduğu gibi, burası zengin bir yerdir ve burada halk mutlu bir hayat yaşamaktadır. Bu anıtı bunu anmak ve

3 Guan Jincheng, "Zheng He'nin Batı Okyanuslarına Yaptığı Seyahatlerin Gemileri" Zheng He Yanjiu bainian lunwen ji (Beijing: Beijing University Press [Pekin: Pekin Üniversitesi Yayinevi], 2005), 1, s. 68-71.

tüm dünyaya her şeyin güzel olduğunu söylemek için yaptırdım.” Ancak, Kuri'deki Ying Yulan Sheng'deki yazıtlar biraz farklıydı. Hadımağası Sanbao'nun Muhteşem Seyahatlerinin Beğenilen Öyküleri kitabına göre Zheng He ve filosu geriye dönüş yolculuğunda Samboja tacirlerini ciddi bir şekilde rahatsız eden Chen Zuyi liderliğindeki yerel korsanlarla karşılaştı. Zhen He bu karşılaşmadan sonra Chen Zuyi'ye kendisine boyun eğmesi için bir elçi gönderdi. Chen Zuyi Zheng He'nin talebini kabul etmiş gibi yapıp gizlice Ming Hanedanlığı donanmasını ve tacirlerini yağmalamayı sürdürdü.⁴

Ne var ki, Zheng He bu aldatmacanın farkına vardı ve tam hazırlık yapıp Chen Zuyi'yi yendi ve onun 5.000 adamını imha etti.⁵

Yongle'nin 5. yılının (1407) sonbaharında, Zheng He İmparator Chengzu'ya göreviyle ilgili rapor vermek için Nanjing'e geri geldi. Kendisiyle birlikte Sumatra, Kuri, Malakka, Quilon ve Aru'dan (bugünkü Endonezya, Sumatra Adası'nın batı kısımları) getirdiği elçiler vardı.

İkinci Seyahat

Yongle'nin 5. yılının (1407) kışında, Zhen He ikinci seyahatine başladı. Bu sefer gidilecek yerler Champa, Siyam, Malakka, Lambri, Kaval (bugünkü Hindistan'ın güney bölgesi), Seylan, Koci (Hindistan'ın batı kıyısındaki bugünkü Koci) ve Kuri idi. Daha sonra Yongle'nin 7. yılında (1409) geri döndü.

Bu seyahatte, Yongle'nin 7. yılının başlarında Zheng He Sri Lanka adasında Çince, Farsça ve Tamilce olmak üzere üç farklı dilin yazı karakteriyle taşların üzerine yazı oydu. Çince yazı o günlerde Seylan'da Budizm'in gelişmesini anlatıyordu ve Zheng He'nin yerel Budist tapınaklarına büyük bir miktarda para bağışta bulunmasının nedeninin güvenli yolculuğunun Buda'nın kutsamasına atfedilebileceğine inanması olduğunu açıklıyordu. Toplam bağış bin para sikkesi, beş bin gümüş sikke ve çok çeşitli taranmış yünlü mensucat, tütsü kapları, vazolar, şamdanlar, lambalar, tütsü kutuları, yapma çiçekler, susam yağı ve kandiller gibi değerli şeylerdi.⁶

Taş üzerine oyulmuş Farsça yazı 22 satıra bölünmüştür fakat bugün bu el yazısı ciddi bir şekilde zarar görmüştür ve anlamını çözmek zordur, sadece “Ming İmparatoru” ile Zheng He'nin bağışlarının listesi okunabilmektedir. Listedeki altın, gümüş ve diğer kalemler Çince yazıdaki ile aynıdır ve Çince yazı ile tek fark Çince versiyondaki Buda, Farsça versiyonda “İslamın Işığı” şeklinde değiştirilmiştir.

4 Bkz. Cilt 13, Bölüm 6, Shanghai Ancient Books Publishing House (Şanghay Eski Kitaplar Yayınevi), 1985, s. 792.

5 Bu Loudong'taki Liujiagang Tianfei Tapınağında bulunan tablette yazılıdır, İmparator Chengzhu'nun Kayıtları (Cilt 71) ve ayrıca Ming ve Samboja Tarihi.

6 Gong Zhen tarafından yazılmış olan Batı Ülkeleri üzerine olan kitap, Xiang Da tarafından alıntılanmıştır, Zhonghua Book Company (Zhonghua Kitap Şirketi), Ed.1982, s. 50.

Ancak Tamilce yazılar toplam 24 satırdır ve iyi korunmuştur, bağışçıların Çince yazıdaki Zheng He ve Wang Guitong'u kastederek Çinli elçiler Cinbo ve Uvincuvin olduğunu söylemektedir. Yazının 13 ila 22. satırları Zheng He tarafından bağışlanan şeylerin listesiydi, Çince versiyonundaki liste de aynı şekildeydi. Bu taş yazıt üzerindeki birçok eşyanın isimlendirilmesi bugünkü Tamilceden farklıdır, bu nedenle bunların anlamı yalnızca Çince versiyonu ile karşılaştırılarak anlaşılabilir. Bu taş yazıtlar şimdi Sri Lanka Colombo Ulusal Müzesi'nde sergilenmektedir. 1990'ın sonunda, UNESCO tarafından düzenlenen Deniz İpek Yolu keşif gezisine katıldığım zaman bu taşları müzede gördüm.

Üçüncü Seyahat

İmparator Yongle'nin hükümdarlık döneminin 7.yılı (1407) sonbaharında, Zheng He ve filosu Liujiagang'tan yelken açıp kuzey rüzgarını beklemek için Fujian'da durdular. Rüzgar çıkınca, Aralıkta yola çıktılar ve on gün ve gecede Champa'ya geldiler. Daha sonra Java Adaları, Malakka, Siyam ve Sumatra yoluyla sonunda Seylan'a vardılar. Seylan'da, filo iki alt-filoya bölündü, biri Kaval ve Gamba (Hindistan'ın güney ucunda bugünkü *Kanyakumari*) gibi bölgelere ve diğeri Zhen He'nin bizzat sevk ve idaresinde Quilon, Koci ve Kuri'ye gitti. İki alt-filo da Hindistan'ın güney kıyılarına yakın yol almıştı.

Zheng He Seylan'ı ilk kez ziyaret ettiğinde, Seylan kralı Vira Alakesvara çok kibirliydi ve bu ziyaretten rahatsız oldu, filo saldırmak için hazırlandı. Zheng He bunu görüp adadan ayrıldı. O zamandan itibaren, Seylan kralı Seylan'ın Doğu'dan Batı'ya giden deniz rotasında bir geçiş noktası olarak elverişli konumundan faydalanmaya devam etti ve oradan geçen gemileri yağmaladı, bu durum komşu ülkelerin işini bozdu. Zheng He Seylan'a ikinci kez vardığında, yerel tapınaklara çok armağanlar bağışladı. Anıtların kitabelerinde bağış yapmanın nedenlerine yer verilmemişti. Ne var ki, üçüncü seyahati göz önüne alırsak, Seylan kralı Zheng He'den altın ve gümüş talep etmişti, Zheng He'nin amacının Seylan yöneticileriyle ilişkileri kolaylaştırmak olduğunu tahmin edebiliriz.

Çin kayıtlarında belirtilen Seylan kralının adı, yani "Alie Khanna", Alagonakkara olarak düzeltilmelidir. Sri Lanka'nın tarihi kayıtlarına göre, bu dönemdeki (1372-1410) Seylan kralının adının V. Bhuvanekabahu olduğunu belirtmeliyim. Muhtemelen, Alagonakkara gücü tek elde, yani kendi elinde, topladığı ve kral V. Bhuvanekabahu Alagonakkara'nın kuklası haline geldiği için onun adı Çin tarihi kayıtlarına Seylan kralı olarak kaydedilmemiştir.

Zheng He ve filosu Seylan üzerinden yine geçti, Seylan kralı Alagonakkara onları davet etme bahanesiyle oğlu Naye'yi altın ve gümüş istemesi için gönderdi, bu talep Zheng He tarafından reddedildi. Bunun üzerine kral gizlice Çin gemilerini ve

donanmasını gasp etmek için 50.000 askerden oluşan bir birlik gönderdi. Ayrıca, Zheng He'nin gemiye dönmesine engel olmak için ağaçları kesti. Zheng He kralın kumpasından hemen haberdar oldu ve askerlerinin başına geçip onlara gemilere dönmelerini emretti, fakat yol düşman kuvvetleri tarafından tutulmuştu. Ming Donanması toptan imha tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Zheng He telaşlanmadan generallerine kralın onlara tepeden bakıyor olması gerektiğini söyledi çünkü buraya çok uzaktan gelmişlerdi ve tüm Seylan (Siri Lanka) ordusu onlar için fırlayıp gelmişti bu yüzden Seylan'ın (Sri Lanka) merkez kentinde çok az asker kalmıştı. Bu koşullar altında, eğer Zheng He'nin kuvvetleri Seylan'ın merkezine ustaca ve sessizce sızabilirlerse Seylan ordusunu yenebilirlerdi. Durumu tartıştıktan sonra, Zheng He gemilere birkaç asker gönderip gemide kalanlara filoyu korumak için düşmana karşı direnir mücadele etmeleri emrini verdi. Daha sonra Zheng He Seylan Krallığının başkentine sızmak için 2000 askerin başına geçti. Başkentini savunması gerçekten zayıftı ve Zheng He'nin askerleri başkentini kapısını kırıp Seylan kralını, aile üyelerini ve önde gelen kişilerden birkaçını esir aldılar. Haberi alınca, Seylan ordusunun ana birlikleri cephe hattından çekilerek kralı kurtarmaya geldiler. Zheng He ve ordusu bir ölüm-kalım savaşı verdi ve sonunda Seylan krallığını yendi. Zheng He geri dönüp Seylan kralına Ming Hanedanlığı sarayına kadar eşlik etti. İmparator Chengzu Seylan kralını cezalandırmadı, tam tersine onu ve karısını affetmek için bir imparatorluk fermanı çıkardı. Ayrıca, Chengzu onlara yiyecek ve giysiler sundu ve Seylan'a yeni kral olması için kraliyet hanedanından nitelikli bir kişiyi seçmeleri emrini verdi.

Dördüncü Seyahat

Zheng He'nin ilk üç seyahatinin varış noktaları Güneydoğu Asya ve Güney Hindistan'ın ötesine geçmemişti. İmparator Cheng Zu bu bölgelerdeki ülkelerin zaten baş ödediğini düşünüyordu fakat daha uzaktakiler bunu yapmamıştı. Bu nedenle, İmparator Yongle'nin hükümdarlık döneminin 10. yılında (1411), Zheng He'ye dördüncü seyahata yelken açmasını emretti. Zhong He seyahati o yılın kışında yaptı. Bu sefer, filo Güneydoğu Asya'da Kelantan (bugünkü Kota Bharu, Malezya ile Tayland'ın arasındaki bitişme yerinde bulunan Kelantan Eyaleti'nin başkenti) ve Pahang (Malezya'nın Pahang Eyaleti'ndeki Pahang Nehri'nin ağzındaki bugünkü Pekan bölgesi) dahil ilk üç seferden daha fazla bölgede limana girdi. Daha sonra filo Malay Yarımadası'ndan geçerek Kaval (bugünkü Hindistan'ın güney ucu) üzerinden Kuri'ye gidiş yolundan Westbound'a gitti. Bundan sonra, filo rüzgarın estiği yönde kuzeybatıya gidip 25 günde Hürmüz'e vardı. Zheng He krala, kraliçeye ve bakanlara hediye olarak şam işi dokuma, renkli ipek, kıvrırcık iplik verdi. Bunlara karşılık, kral bakanlarını Ming Hanedanlığı'na gönderdi. Arap bakanlar Pekin'e

Yongle'nin hükümdarlık döneminin 12. yılında (1414) Pekin'e vardılar ve baş olarak bir zürafa, atlar ve diğer yöresel değerli ürünler verdiler.⁷

Hindistan güney ucunun karşısında bulunan Seylan ve Güney Hindistan'ın batı kıyısındaki Kuri ve onun solundaki bölgeler geleneksel Umman Denizi deniz rotasının geleneksel kesişme noktasıydı. Bir deniz rotasında böylesine bir kesişme noktası aşağıdaki koşullara bağlı olarak oluşurdu: Birincisi, bu bölgede kolaylıkla ulaşılabilir çok sayıda rotayla birlikte denizciliğin çok gelişmiş olması gerekirdi. İkincisi, bölge ticaret gemilerinin dinlenebilmesine olanak sağlayacak uluslararası bir ticaret merkezi olmalıydı. Üçüncüsü, buradaki servet ve mallar o kadar çok olmalıydı ki ticaret gemileri kolayca ihtiyaçlarını tedarik edebilmeli, mal alıp satabilmeliydi. Seylan ve Hindistan'ın güney ucundaki bölgeler tarihte Kuzey Hint Okyanusu bölgesinin denizcilik merkeziydi. Zheng He ve filosu dördüncü seyahatine çıktığından itibaren Arap Yarımadası'na, Doğu Afrika'ya ve Umman Denizi'ndeki Liushan'a (bugünkü Maldiv Adaları) pek çok kez alt-filo göndermek için burada kaldı. Dördüncü seyahatte, Zheng He ve filosu Arap Yarımadası'nın güneybatı ucundaki Adan'a (bugünkü Yemen'deki Aden), Doğu Afrika'daki Mogadiscio'ya (Somali'deki bugünkü Mogadishu), Brawa'ya (bugünkü Barrawe), Maiindi'ye (bugünkü Elva Kissina) ve Umman Denizi'ndeki Liushan'a (bugünkü Maldiv Adaları) uğradı.

Semudera Kralı (Kuzey Sumatra'da) Zain al-Abidin Ming İmparatoru Chengzu tarafından korunuyordu. Zheng He, Çin'e dönüş yolculuğunda, Sumatra'da Zain al-Abidin ile üvey babasının oğlu olan Sekander'in birbirleriyle büyük bir çatışma içinde olduğu sivil bir iç kargaşaya karşılaştı. Zheng He'nin filosu güçsüz silahlarla donatılmış olduğu için, Sugan büyük bir ordunun başına geçerek Zheng He'nin filosuna saldırdı, ancak bu ordu denizciler tarafından ezildi. Zheng He, Zain al Abidin ile ittifak yapıp Sekander'i yenilgiye uğrattı ve onu Lambri'de⁸ esir aldı. Yongle'nin 13. yılının (1415) yazında, Zheng He Çin'e geri döndü.

Beşinci Seyahat

Zheng He'nin beşinci seyahati Yongle'nin hükümdarlık döneminin 15. yılında başladı. O yılki rota 4.seyahatinki ile aynıydı. Filo Champa, Java, Kelantan, Malakka, Vieux Port, Sumatra ve Lambri'yi ziyaret etti. Daha sonra filo Güney Hindistan'ın ucundan Umman Denizi'ne yola devam etti ve güneye doğru esen rüzgarı takip ederek Hürmüz'e vardı. Ondan sonra, filo Arap Yarımadası'nın güneybatı ucundaki Adan'ı geçti ve nihayet Afrika'nın doğusuna vardı. Filo İmparator Yongle'nin hükümdarlık döneminin 19. yılının (1419) yazında memlekete geri döndü.

Hindistan'ın batı kıyısındaki Koci (Kochi) Kralı Koyil Yongle'nin hükümdarlık döneminin 9. yılında (1411) baş ödemek için bir kez Çin'e geldi. Daha sonra, Kochi

7 Ming Tarihi—History of Hürmüz Tarihi.

8 Ming Tarihi—Sumatra Tarihi

kralı Çin imparatorunu Kral Koyil'e "toprakların ve dağların ülkesinin kralı" unvanını vermeye ikna etmek için Çin'e iki kez elçiler gönderdi. Bu nedenle, bu sefer, İmparator tüzetine oyduarak yazdırmasını emretti. Taşın üzerine oyulan yazı çok uzundu ve şöyle diyordu, "İmparator Chengzu Koyil'e Koci Kralı unvanını verir ve halkını daha iyi yönetmesini teşvik etmek için mührü ona verir. Ayrıca İmparator Chengzu Koci Kralı'na ülkesindeki bir dağı ülkenin dağı olarak belirlemesini ve zanaatkarlarına bu dağın üzerinde bir anıt inşa etmelerini emretmesini rica etmiştir böylece ülkenin daha sonraki kuşakları bu hikayeyi bilir."⁹ Bu anıt henüz bulunamamıştır.¹⁰

Altıncı Seyahat

İmparator Yongle'nin hükümdarlık döneminin 19. yılının (1421) kışında, Zheng He ve filosu 6. seyahati için yelken açtı ve İmparator Chengzu'nun emriyle, Hürmüz gibi kendi ülkelerine geri dönmeleri gereken 16 ülkeden elçilerle birlikte seyahat ettiler. Filo ve onun alt-filoları Hürmüz, Adan, Zufar, Zeila, Brawa, Mogadiscio, Kuri, Koci, Kaval, Seylan, Bengala, Liushan, Lambri, Aru, Malakka, Gambari ve diğer birçok ülkeye uğradılar. Filo bir sonraki yıl Çin'e geri döndü.

Yedinci Seyahat

Ming Hanedanlığı döneminde, İmparator Xuande'nin hükümdarlık döneminin 5. yılında (1430), Zheng He yedinci seyahati için yelken açtı. Zhu Yunming tarafından yazılmış bir tarih kitabı olan Qianwenji'ye göre, filo Champa'ya Xuande'nin hükümdarlık döneminin 6. yılında (1431) vardı ve orada bir yıl kaldı. Bir sonraki yıl, filo Java'daki Surabaya'ya (bugünkü Java'daki Surabaya) uğradı ve sonra Vieux Port, Malakka, Sumatra, Seylan, Beruwala, Kuri ve Hürmüz'e gitti. O zamanlar, Champa'dan Hürmüz'e yelkenli gemiyle gitmek on ay sürüyordu. İmparator Xuande'nin hükümdarlık döneminin 8. yılında (1433), filo Hürmüz'den yelken açıp Mart ayında Kuri'ye vardı ve Zheng He'nin varıştan sonra öldüğü kayda geçmişti. Filo Çin'e aynı yılın yazında döndü. Zhu Yunming'in kitabına göre, Zheng He ve filosu bu bölgelerde en az birkaç veya on küsur gün ile birkaç aya varan süre kadar kalmıştı.

(IV) Büyük Açık Deniz Filoları

Zheng He'nin seyahatlerini hem Çin'de hem de dünya tarihinde diğer seyahatlerden farklı kılan en önemli özelliği onun seyahatlerinin Çin devleti tarafından düzenlenmiş büyük ölçekli denizcilik faaliyetleri olmasıydı. Yuan Hanedanlığı döneminde,

9 Ming Tarihi—Koci Tarihi.

10 Ming Tarihi—Koci Tarihi.

devlet Japonya, Champa ve Java'yı fethetmek için bir kez donanma kuvvetlerini göndermişti; bu donanma kuvvetleri, sadece Batı Pasifik bölgesi içinde, daha önceki hanedanlıkların donanma kuvvetlerinden daha büyüktü. Zheng He'nin filosu ortalama kişi sayısı bakımından birinci, üçüncü, dördüncü ve yedinci seyahatlerde yaklaşık 300'ü subay olmak üzere 27.000 askerle daha önceki hanedanlıkların filolarından daha büyüktü. Diğer seyahatlerin ortalama kişi sayısı bilinmemektedir fakat bu dört seyahatteki asker sayısından daha az olmadığı tahmin edilmektedir. Ayrıca, her seyahat muhtemelen iki veya üç yıl sürmüştü ve filo açık deniz filosu olarak bilinmekteydi. Filo mürettebatı şu bölümler altında örgütlenmişti:

Birincisi, filonun komuta merkezi Zheng He ve yardımcıları tarafından sevk ve idare ediliyordu ve burası filonun karargahı olarak kabul edilebilirdi.

İkincisi, navigasyonun uygulanmasından sorumlu navigasyon işleri bölümüydü, bu bölüm gemi kaptanı ve denizcilik haritalarına göre coğrafi ve navigasonal (rotaya karar verme ve coğrafi koordinat belirleme) belirlemeden sorumlu birkaç pusulacı tarafından sevk ve idare ediliyordu. Diğerleri dümenci dahil yönlendirmeden sorumlu denizcilerdi. Çıpacılar karaya çıkma ve çıpaları kullanmaktan sorumluydu. Sıcak demirciler, marangozlar, terziler demir çıpa, tahta dümen ve diğer malzemeleri üretmekten, gemide demir işlerinden sorumluydular. Yelkenci denizciler yelkenleri açmak ve indirmekten, boyna küreğini ayarlamaktan ve bunun gibi şeylerden sorumluydular. Ayrıca havayı tahmin eden astrologlar, yıldızları inceleyen astronomlar vardı.

Üçüncüsü, dış ilişkiler bölümüydü. Bu bölüm ticaret yetkililerini ve dış ilişkiler yetkililerini, ayrıca protokol işlerinden sorumlu teşrifatçıyı içeriyordu. Bundan başka, ticaret yetkilileri denizaşırı ticaretten sorumluydu: çevirmenler (tercümanlar) sözlü çeviriden sorumluydu. Zheng He ile filosofun geçtiği bölgelerde konuşulan çeşitli önemli diller vardı; bunlar arasında Malaya dili Güneydoğu Asya bölgesinde en önemli uluslararası ticaret diliydi, Tamilce Güney Hindistan ve Sri Lanka'da başlıca dildi, Farsça İslam ülkelerinde yaygın olarak kullanılıyordu. Güneydoğu Asya'da filo reislerinin ve denizcilerin yerel insanlarla iletişim kurmalarına yardım eden çok sayıda yerel Çinli azınlıktan insanlar vardı. Ayrıca filoda en azından birkaç Farsça ve Tamilce çevirmenleri vardı. Sri Lanka'da bulunan anıt bunu kanıtlamaktadır. Ayrıca Zheng He'nin denizciliği üzerine mevcut birkaç kitabın yazarları olan Ma Huan, Fei Xin ve Gong Zhen filolarda görev alan bu çevirmenlerdendi.

Dördüncüsü, lojistik destektir. Bu Gelir Bakanlığı'ndan tahıl filosu, tahıl ve lojistik ikmal işinden sorumlu müdürleri kapsıyordu. Danışmanları, muhasebecileri, doktorları ve sağlık memurlarını da kapsıyordu. Beşincisi, silahlı kuvvetler kısmıydı. Bu baş komutanı veya kıdemli askeri komutanları, komuta ve Qianhu, yani orta kademe askeri subayları, Baihu ve Qixio, yani alt düzey subayları kapsıyordu.

Muharipler, çavuşlar, Lishi ve Yuding hepsi askerdi. Rüzgarın yanı sıra korsanlar ve bazı düşman ülkelerin sabotajı filoyu tehdit eden önemli faktörlerdi. Zheng He'nin gemi seferi İmparator Yuanshizu tarafından Japonya, Champa ve Java'yı fethetmek için gerçekleştirilen gemi seferinden farklıydı, fakat o zamanlar filonun güvenliğini korumak için etkili güç gerekiyordu.

Zheng He'nin seyahati her seferinde çok büyük karma filo olarak bilinen çok sayıda farklı tip gemilerden oluşuyordu ve 200'den fazla gemiden oluşuyordu. Filo içinde yol alan en büyük gemi Muhteşem Hazine Gemisi olarak biliniyordu. Zheng He'ye eşlik eden personel olan Fei Xin'in yazdığına göre bu hazine gemilerinin 9 direği ve 12 yelkeni vardı. Bir diğer eşlik eden personel Gong Zhen geminin gölgeliği, yelkeni, çapası ve dümeninin en azından iki veya üç yüz kişi tarafından yerinden oynatılabileceğini söylemişti.¹¹

At gemisi veya at teknesi olarak da bilinen orta büyüklükteki hazine gemileri hem muharebe hem de taşıma işlevleri için kullanılabilen bir çeşit gemiydi. Yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerini taşıyan tahıl gemileri vardı. Sadece muharebe için kullanılan gemilere Zuochuan (*savaş gemisi*) deniyordu. Bundan başka, suların sığ olduğu limanlardaki teknelere lojistik destek sağlayan başka bir tür tekne de vardı; bu tekne rahatlıkla tatlı su temin edip bu tatlı suyu tüm filoya götürebiliyordu.

Birçok bilim insanı Zheng He'nin filosunu coğrafya keşifleri çağındaki bir takım meşhur Avrupa filolarıyla karşılaştırmaya çalıştı. 1492'de Atlantik Okyanusu'nu geçerek Amerika'ya giden Kolomb'un filosu sadece 90 denizci ile üç hafif yelkenli tekneden oluşuyordu, bunların içinde sancak gemisi yani en büyüğü olan "Santa Maria" 250 ton ağırlığındaydı. Vasco da Gama'nın başında olduğu Portekiz filosu Ümit Burnu'nu dolaşp 1497'de Hindistan'a vardı. 160 kişinin olduğu filoda sadece dört küçük yelkenli gemi vardı ve ana sancak gemisi sadece 120 ton ağırlığındaydı ve uzunluğu 25 metreden azdı. Ayrıca, Macellan'ın İspanyol filosu sadece 265 kişi taşıyabiliyordu ve 5 küçük yelkenli gemisi vardı, bunlardan ikisi 130 ton, ikisi 90 ton ve biri 60 tondur. Bu filonun büyüklüğü Zheng He'ninkiyle karşılaştırılmaz.

Zheng He'nin filosu, denizaşırı ülkeleri ziyaret ederken, bazen tüm bir filo olarak yol alıyordu, bu "büyük mastori" olarak biliniyordu. Dönüş yolunda, tüm gemiler birlikte hareket ediyordu. Bazen, filo farklı yönlerde giden birkaç alt-filo bölünüyordu, bu "bölünmüş mastori yolculuk" olarak biliniyordu. Filo sınırlı yiyecek malzeme taşıyordu, bu nedenle çok sayıda ülkeye ve limana uğramak zorundaydı. Seyahati daha iyi düzenlemek ve planlanan zamana uymak için Zheng He tüm ülkelere uğramazdı ve filo, belirli önemli ticaret merkezlerine (*limanlara*) vardığında, bu limanlara görevlerini yerine getirmesi için çoğunlukla alt-filo gönderiyordu.

11 Batı Ülkelerinin Kayıtları, 1982, Xiangda tarafından alıntılanmıştır, Zhonghua Book Company (zhonghua Kitap Şirketi), s. 5.

Filonun çok büyük olduğu gözü önüne alındığında, bayrak gemisi ile diğer gemiler arasında gemilerin hızlarını, ileriye veya geriye hareket edişlerini, yelkeni açmayı veya indirmeyi, gemiler arasındaki mesafeyi, çarpışmayı önlenmeyi, gidiş yönü ve rüzgarın gücü ile ilgili bilgilendirmeyi, yıldızları ölçmeyi ve gözlemlemeyi, riski dağıtmayı, zamanlama ile komutayı ve limanın içine doğru yol alan gemilerin düzeyiyle birlikte demirin ağırlığını ve demir atmaya kontrol altında tutmak için belli bir haberleşme vasıtası olmalıydı. Doğrudan bağırarak seslenme en yaygın haberleşme yönetimi idi, fakat bu yöntemin kendi sınırlamaları vardı. Deniz durgun olduğu zaman bile, tekrar edilen bağırışlar nedeniyle sesin şiddeti düşüyordu, bunun sonucunda işitmeme olasılığı artıyordu. Gemiler arasındaki mesafeler çok farklıydı. Çarpışmayı önlemek için, gemiler aralarında oldukça büyük bir mesafeyi korumak zorundaydılar, bu haberleşmeyi zorlaştırıyordu. Batıya Seyahat, Shuyuzhouzilu, Ji Xiao Xin Shu ve Chou Hai Tu Pian'a göre Ming Hanedanı donanması gündüz vakti gemiler arasında haberleşmek için bayrakla işaretlemeyi kullanıyordu ve kırmızı bir örtünün üzerine asılı 20 küsur beş renkli bayrak kullanmışlardı. Bu yöntem günümüzde gemiler arasında kullanılan yöntemle aynıdır. Filo gece haberleşmek için fenerler kullanıyordu. Fenerlerin yeri ve sayısı çeşitli gemilerin düzeyini ve oluşumunu ve diğer bilgileri gösterebiliyordu. Ne var ki, yağmurlu veya düşük görüş koşulları olan günlere gelindiğinde, her iki haberleşme aracıda kullanılamaz olabiliyordu. Bu durumda, filodaki gemiler birbirleriyle gong ve davullar vasıtasıyla çıkarılan seslerle haberleşiyordu.

(V) Deniz Rotaları

Loudong'daki Liujiagang Tianfei Tapınağı'nda bulunan Zheng He tarafından dikilmiş bir yazıta göre Batı Okyanusu'ndaki ülkelere yapılan seferlerde aktarma merkezi Sumatra'ydı. Bazı bilim insanları Ming Hanedanlığı'nın geç dönemlerinde kullanılan "Batı" Okyanusu kavramının erken Ming Hanedanlığı döneminde İmparator Wanli'nin hükümdarlığı zamanında kullanılan kavramdan farklı olduğunu savunmuşlardır. İmparator Wanli'nin hükümdarlığından önceki dönemde Sun Guangqi tarafından yazılmış olan Doğu ve Batı Okyanusu üzerine Araştırma kitabında- Brunei Dar'üs-Selam¹² doğu ve batı okyanusları arasındaki sınır çizgisi olarak addediliyordu.

O dönemde Sumatra Güneydoğu Asya'nın önde gelen deniz taşımacılığı merkeziydi. Çin filosu Batı Okyanusu'na yelken açtığı zaman, genellikle önce Sumatra'ya uğradı ve daha sonra diğer bölgelere giderdi. Tarihi kayıtlara göre, Sumatra'ya bir rota, Sumatra'dan diğer bölgelere altı rota vardı.¹³

12 Bkz, Eski Çin Denizcilik Tarihi, s. 498

13 Zhu Yunming tarafından yazılmış olan Qian Wenji; Zheng He'nin seyahatini kaydetmiş olan Zhu Yunming'in Qian Wenji kitabı.

Sumatra'dan Malakka'ya (Malakka Boğazı'nda batıdan doğuya, 9 gün)

Sumatra'dan Longyanyu'ya (Malakka Boğazı'nın batı ucu ile Bengal Körfezi arasındaki birleşme yerinde bir gün bir gece batıya doğru)

Fei Xin tarafından yazılmış olan Yıldızlı Sal Yolculuğunun Tasviri'nde belirtilen rotalar:

Sumatra'dan Bengala'ya (Bengal Körfezi'ni geçerek, Güneydoğu'dan Kuzeybatı'ya, rüzgarı takip ederek 20 gündüz ve gece)

Sumatra'dan Seylan'a (Rüzgarı Takip ederek 12 gündüz ve gece, Doğu'dan Batı'ya, Bengal Körfezi'ni geç)

Ma Huan tarafından yazılmış olan Yingyashenglan'da belirtilen rotalar:

Sumatra'dan Lambri'ye (Malakka Boğazı'nın batı ucundan Bengal Körfezi'ne, rüzgarı takip ederek 3 gün Batı'ya git.)

Sumatra'dan Liushan'a (Doğu'dan Batı'ya, Bengal Körfezi'ni geç, sonra Batı Hint Okyanusu'nda yol alarak Umman Denizi'ne)

Tarihi kayıtlar Champa'nın (Vietnam'ın orta bölgesindeki bugünkü Qhi Nhon ve çevresindeki bölgeler)

Yıldızlı Sal Yolculuğunun Betimlemesi'nde yazılmış olan Champa'dan diğer istikametlere olan rotalar şöyledir:

Champa'dan Jialanshan'a (Endonezya'nın Kalimantan Adası'nın güneydoğusundaki bugünkü Koh Larn Adası, Kuzey'den doğuya Güney'e, rüzgarı takip ederek 10 gündüz ve gece)

Champa'dan Siyam'a (Hindin Yarımadası'nın güney ucundaki Kunlun Dağlarını güneybatı istikametinde geçerek ve Siyam Körfezi'ni kuzeybatı istikametinde geçerek, rüzgarı takip ederek 10 gündüz ve gece)

Champa'dan Java'ya (Rüzgarı takip ederek 20 gündüz ve gece; rotanın ilk yarısı Champa'dan Jiaolanshan'a olan rotayla aynıydı, daha sonra güneye doğru devam ediyordu.)

Champa'dan Chenla'ya (3 gündüz ve gece; rota Champa'dan Siyam'a olan rotanın ilk yarısıyla aynıydı.)

Yingyashenglan'da kaydedilmiş olan rotalar şöyleydi:

Champa'dan Malakka'ya (güneye doğru 8 gün rüzgarı takip ederek Longyamen'e, sonra 2 gün batıya. Rotalar Champa'dan başlıyor, sonra güneye doğru Malay Yarımadasının üst kısmına ve sonunda Malakka Boğazı'nın içine batıya doğru gidiyordu.)

Yingyashenglan'da Kaydedilmiş olan Rotalar Şöyleydi:

Champa'dan Wailuoshan Dağı'na (Vietnam'daki bugünkü Lishan Adası, 2 gün, Güney Çin Denizi'nin Batı kısmı boyunca, Güneyden Kuzeye).

Tarihi kayıtlara göre, Malakka'da dört varış rotası ve dört gidiş rotası vardı (bugünkü Malzeya Malakka).

Yıldızlı Sal Yolculuğunun Betimlemesi'nde kaydedilmiş olan Malakka'dan diğer istikametlere olan rotalar şöyledir: Malakka'dan Aru'ya (bugünkü Sumatra'da), rüzgarı takip ederek 3 gündüz ve gece (Malakka Boğazı'nda).

Zheng He'nin Denizcilik Haritası'nda kaydedilmiş olan rotalar şöyledi: Malakka'dan Siyam'a (Batı'dan Doğu'ya, Malakka Boğazı'nı geçerek Siyam Körfezi'ne, sonra Kuzeybatı'ya doğru)

Yıldızlı Sal Yolculuğunun Betimlemesi'nde kaydedilmiş olan rotalar şöyledir: Malakka'dan Sumatra'ya (rüzgarı takip ederek 9 gündüz ve gece, Malakka Boğazı'nda Doğu'dan Batı'ya). Qianwenji'de kaydedilmiş olan rotalar şöyledir:

Malakka'dan Champa'ya (Malay Yarımadası'nın güney ucuna doğru doğuya ve Güney Çin Denizi'ne girince Kuzeye)

Tarihi kayıtlar Longyanyu'dan diğer istikametlere üç deniz rotası olduğunu gösterir: Yıldızlı Sal Yolculuğunun Betimlemesi'nde kaydedilmiş olan rotalar şöyledir:

Longlanyu'dan Cuilanyu'ya (Andaman Denizi'nin güney ucunda bugünkü Büyük Nicobar Adası, Bengal Körfezi boyunca Kuzeybatı'ya doğru 5 gün)

Zheng He'nin Denizcilik Haritası'nda kaydedilmiş olan rotalar şöyledir:

Longyanyu'dan Seylan'a (Bu rota Longyanyu'dan Cuilanyu'ya gitmeyi ve sonra Cuilanyu'dan batıya doğru Bengal Körfezi'ni geçmeyi içeriyordu.)

Longyanyu'dan Orissa'ya (Hindistan'daki Cuttack'ın güney bölgesindeki bugünkü Koricanha; rota Bengal Körfezi üzerinden güneydoğudan kuzeybatıya doğruydı.)

Tarihi kayıtlara göre, dört Seylan'a varış rotası ve yedi Seylan'dan (bugünkü Sri Lanka) gidiş rotası vardı. Yıldızlı Sal Yolculuğunun Betimlemesi'nde kaydedilmiş deniz yolculuğu rotaları şöyledir:

Seylan'dan Liushan'a (Beruwala'dan 7 gündüz ve gece batıya doğru- Sri Lanka'nın güneybatısındaki bugünkü Beruwala) Seylan'dan Brava'ya (Somali'deki bugünkü Barawe) Umman Denizi üzerinden rüzgarı takip ederek 21 gündüz ve gece, doğudan batıya.

Seylan'dan Kuri'ye (rüzgarı takip ederek 10 gündüz ve gece; rotanın ilk yarısı Seylan'dan Quilon'a olan rotayla aynıydı ve Seylan'dan Koci'ye ve sonra Hindistan'ın batı kıyıları boyunca kuzeye doğru.)

Yinyashenglan'da Kaydedilmiş olan Rotalar Aşağıdaki gibidir:

Seylan'dan Quilon'a (Hindistan'ın batı kıyısındaki bugünkü Quilon, Berulawa'dan kuzeybatı rüzgarını takip ederek 8 gündüz ve gece; rota Hindistan ile Sri Lanka arasındaki boğaz üzerinden geçip daha sonra Hindistan'ın batı kıyısı boyunca gider.)

Zheng He'nin Denizcilik Haritası'nda kaydedilmiş olan rotalar şöyledir:

Seylan'dan Liushan'a (Yola çıkış limanı Qainfotang'dı, Sri Lanka'nın en güney ucundaki bugünkü Dondra Head ve varış limanı Guanyu idi, bugünkü Male Adası. Rota Seylan'dan Liushan'a giden rotanın aynısıydı.

Seylan'dan Liushan'a (Yola çıkış limanı Gaolangwu'ydu, bugünkü Kolombo ve varış limanı Jiapingnianliu idi (bugünkü Garpini Adası). Bu rota yukarıdaki ile aynıydı.

Seylan'dan Koci'ye (Yola çıkış limanı Qianfotang idi ve varış limanı Koci idi. Rotanın ilk yarısı Seylan'dan Quilon'a olan rota ile aynıydı ve sonra Hindistan'ın batı kıyıları boyunca kuzeye doğru gidiyordu.) Tarihi kayıtlara göre, Kuri'de (Hindistan'ın batı kıyısındaki bugünkü Calicut [Kozhikode] dört varış rotası ve altı gidiş rotası vardı.

Yıldızlı Sal Yolculuğunun Betimlemesi'nde kaydedilmiş Kuri'den diğer istikametlere olan rotalar şöyledir:

Kuri'den Zeila'ya (bugünkü Yemen'deki Zeila, rüzgarı takip ederek 20 gündüz ve gece; rota Hindistan'ın güneybatı kıyılarından başlıyordu ve Umman Denizi üzerinden Mandap Boğazı'nı geçip Kızıl Denize gidiyordu.)

Kuri'den Hürmüz'e (Hindistan'ın batı kıyıları boyunca İran Körfezi'ne gidiş, rüzgarı takip ederek 10 gündüz ve gece.)

Kuri'den Adan'a (Yemen'deki Aden, rüzgarı takip ederek 22 gündüz ve gece, rota Kuri'den Zeila'ya olan rotayla aynıydı.)

Kuri'den Dhofar'a (bugünkü Salalah, Umman'ın Dhofar eyaletinin başkenti; rüzgarı takip ederek 20 gündüz ve gece; rota Hindistan'ın güneybatı kıyısından başlıyordu ve kuzeybatıya giderek Arap Yarımadası'nın güney kısmının ortasında bulunan Salalah'a ulaşıyordu.)

Qianwenji'de¹⁴ kaydedilmiş olan rotalar şöyledir:

Sumatra'dan Kuri'ye (27 gündüz ve gece, Hindistan'ın güneybatı kıyısından Bengal Körfezi'ne ve sonra Malakka Boğazı'na doğruya doğru.)

Yingyashenglan'da kaydedilmiş olan rotalar şöyledir:

Kuri'den Mekke'ye (Varış limanı Mekke Matouzhida, bugünkü Suudi Arabistan'ın Chittagong Limanı idi. Rota 3 gün sürüyordu ve ilk yarı kısmı Kuri'den Zeila'ya olan rota ile aynıydı ve daha sonra kuzeye doğru Kızıldeniz boyunca Zeila'ya gidiyordu.)

Yıldızlı Sal Yolculuğunun Betimlemesi'nde kaydedilmiş Quilon'dan diğer istikametlere iki rota vardı:

Quilon'dan Mogadishu'ya (Mogadishu-Somali) (Rüzgarı takip ederek 20 gündüz ve gece, Hindistan'ın güneybatı kıyısından batıya doğru Umman Denizi üzerinden.)

Yingyashenglan'da kaydedilmiş olan rotalar şöyledir:

Quilon'dan Koci'ye (Hindistan'ın güneybatı kıyısı boyunca rüzgarı takip ederek bir gündüz ve gece.)

Liushan'da (bugünkü Maldiv Adaları) ve çevresindeki adalarda 6 varış ve 7 gidiş rotası vardı. Zheng He'nin Denizcilik Haritasına göre Liushan'dan diğer istikametlere olan rotalar şöyledir:

14 Zheng He'nin seyahatini kaydetmiş olan Zhu Yunming'in Qian Wenji kitabı.

Liushan'dan Ganbali'ye (Çıkış limanı resmi yetkili limandı ve varış limanı Hindistan'ın güney ucundaki Kanyakumari idi. Rota Male Adaları'ndan kuzeydoğuya doğru Hindistan'ın güney ucuna gidiyordu.)

Liushan'dan Quilon'a (Çıkış limanı resmi yetkili limandı ve rota Hindistan'ın güneybatı kıyısının doğusu boyunca kuzeye doğrudu.)

Liushan'dan Mogadiscio'ya (Çıkış limanı resmi yetkili limandı ve rota Umman Denizi üzerinden batıya doğrudu.)

Liushan'dan Koci'ye (Çıkış limanı Liushan'ın Jiapingnian Adası idi. Rota kuzeydoğuya doğru Hindistan'ın güneybatı kıyısına gidiyordu.)

Liushan'dan Kuri'ye (Çıkış limanı Liushan'ın Jiapingnian Adası idi. Rota kuzeydoğuya doğru Hindistan'ın güneybatı kıyısına gidiyordu ve Koci rotası ile aynıydı, fakat kuzeyden geçiyordu.)

Liushan'dan Kuri'ye (Çıkış limanı Anduliliu idi, bugünkü Maldiv Adaları'ndaki Andrott Adası. Rota kuzeydoğuya doğru Hindistan'ın güneybatısına gidiyordu.)

Liushan'dan Hürmüz'e (Çıkış limanı Jiajialiu idi, bugünkü Maldiv Adalarındaki Kavaratti Adası. Rota Umman Denizi üzerinden kuzeybatıya doğru İran Körfezi'ne gidiyordu.)

Kayıtlara göre Hürmüz'den diğer bölgelere iki rota vardı.

Yıldızlı Sal Yolculuğunun Betimlemesi'nde kaydedilmiş olan iki rota şöyleydi:

Hürmüz'den Mekke'ye (40 gündüz ve gece, İran Körfezi'nden güneye doğru Arap Yarımadası'nın güneydoğu köşesine, sonra yarımada'nın güney kıyıları boyunca batıya doğru, sonra Bab el-Mandeb'ten geçerek Kızıldeniz'e ve kuzeye Zhida limanına- Ortadoğu'da bugünkü Cidde Limanı.)

Qianwenji'de kaydedilmiş olan rotalar şöyleydi:

Hürmüz'den Kuri'ye (23 gün, İran Körfezi'nden Hindistan'ın batı kıyıları boyunca güneydoğuya doğru.)

Zheng He'nin Denizcilik Haritası'na göre, Mangalaru'dan diğer istikametlere iki rota vardı:

Mangaluru'dan Kuri'ye (Hindistan'ın güneydoğu kıyısı boyunca güneydoğuya doğru.)

Mangaluru'dan Qalqat'a (bugün Arap Yarımadası'nın güney ucundaki eski Qalqat kentinin harabeleri vardır, Hindistan'ın güneybatı kıyısından kuzeybatıya doğru Arap Yarımadası'nın güneydoğu ucuna.)

Aslında, mevcut varış yerleri veya istikametler yukarıda bahsedilenlerden çok daha fazladır.

Zheng He'nin zamanında kullanılan rota ağının en dikkate değer tamamlayıcı kısmı Batı Hindistan'daki denizcilik rotalarıydı. Tang ve Song Hanedanlıkları dönemlerinde, Çin gemileri Hint Okyanusu üzerinden yolculuk yapabiliyorlardı,

ancak rotalardaki az bir değişiklikle çok az rota kullanılıyordu. Zheng He'nin zamanında Batı Hint Okyanusu üzerinden yolculuk yaptıkları zaman Çin gemileri tarafından kullanılan en azından yedi rota olduğu görülebilir, bu rotlar şunları içeriyordu:

1. Seylan'dan (bugünkü Sri Lanka) Brawa'ya (bugünkü Somali, Mogadishu'nun güneybatı kıyısındaki Barawe), pruva istikametinde 260 derece, 2100 deniz mili yolculuk;

2. Guan Yu'dan (bugünkü Maldiv Adaları'nın bir parçası olan Male Adası) Magadiscio'ya (bugünkü Somali'nin başkenti Magadishu), pruva istikametinde 262 derece, 1800 deniz mili yolculuk;

3. Quilon'dan (Hindistan'ın güneybatı kıyısında bugünkü Quilon) Mogadiscio'ya, pruva istikametinde 258 derece, 2000 deniz mili yolculuk;

4. Kuri'den (Hindistan'ın batı kıyısındaki bugünkü Calicut) Adan'a (bugünkü Aden), pruva istikametinde 267 derece 30 derece, 1800 deniz mili yolculuk;

5. Kuri'den Zeila'ya (bugünkü Yemen), pruva istikametinde 300 derece, 1400 deniz mili yolculuk;

6. Kuri'den Dhofar'a (Umman'ın Dhofar eyaletinin başkenti bugünkü Salalah), pruva istikametinde 300 derece, 1400 deniz mili yolculuk;

7. Kuri'den Hürmüze (İran Körfezi'ndeki bugünkü Hürmüz Boğazı), pruva istikametinde 305 derece, 1400 deniz mili yolculuk.¹⁵

Bu bize Zheng He'nin zamanında, Çin gemilerinin Hint Okyanusu'nda gemicilik işletmeciliğinde lider olduğunu ve dünyanın pek çok yerine yolculuk yapabildiklerini gösteren yeterli kanıtı sunmaktadır.

Zheng He'nin seyahati eski İpek Yolu tarihinde en uzun açık deniz rotasını kapsamaktadır. Deniz rotaları Batı Pasifik'in doğusundan başlayıp, kuzeybatı yönünde Umman Denizi'ne, İran Körfezi'ne ve Kızıldeniz'e, ayrıca güneybatıda Doğu Afrika'ya giderek 8°55' güney enlemindeki Malindi'ye (bugünkü Tanzanya'daki Kilwaschia) kadar ulaşıyordu. Dr. Joseph Needham bir keresinde Avrupalı haritacı Fra Mauro'nun 1459'da haritasının üzerine otuz yıl önce, 1420'de, Çin *zonchi*'sinin [teknelerinin] Afrika'nın güney ucunda *doğudan batıya* bir keşif gezisi yaptığını not ettiğini anlatmıştı. Çin yelkenli gemisi Hindistan yola çıkmış, Diab Adası'nın (bugünkü Madagaskar Adası) yanındaki Man and Woman Adaları istikametinde Hint Okyanusu'nu geçmişti. Bu gemi, yeşil adalar ve karanlık denizler üzerinden geçmiş, batı ve güneybatıya doğru 40 gün denizde yol almıştı. Muhtemelen, yaklaşık 2.000 deniz mili yol almıştı. Daha sonra, gemi kötü hava koşulları yüzünden geri dönmüş ve 70 gün sonra Diab'a (Madagaskar Adası'nın limanı) varmıştı. Joseph Needham bu Çin yelkenli gemisinin Afrika'nın en güney ucu olan Agulhas Burnu

15 Sun Guangqi: Çin Denizcilik Teknolojisinin Gelişmesi ve Çin'de ve Deniz İpek Yolunda Gerçekleşen Değişim, s. 215.

üzerinden yolculuğuna devam edip bunun sonucunda Atlantik Okyanusu'na girdiğini iddia etmişti.¹⁶

Erken Ming Hanedanlığı döneminde gemi yolculuğu Hindistan çevresindeki ülkelere ulaşmıştı, fakat Avrupa'ya da ulaşmıştı. Kolomb'un deniz yolculuğuna her zaman yardım etmiş olan Floransalı Paolo del Pozzo Toscanelli, 1431'den 1447'ye kadar (İmparator Ming Xuanzong'un hükümdarlık döneminin 6. yılından İmparator Ming Yingzong'un hükümdarlık döneminin 12. yılına kadar), Ming Hanedanlığı'nın Avrupa'ya her zaman elçilerini gönderdiğinden söz etmişti. Bu elçiler Kızıldeniz boyunca kuzeye doğru yol almış ve bu bölgede karaya çıkmışlardı, daha sonra Nil Nehri'ne gidip nehir üzerinde yol alarak Akdeniz yoluyla İtalya'ya varmışlardı. Ne var ki, bu yolculuklarının hikayeleri henüz bulunamamıştır.

V.II. Çin Donanmasının Haritaları ve Özel Haritaların Sırrı

Eski çağlarda Çinlilerin çoğu yaşadıkları yeri dünyanın merkezi olarak düşünüyordu ve kendi anavatanlarına Zhong Guo (merkez ülke anlamına geliyordu) diyor ve Çin'in büyük ve etkili bir ülke olduğuna inanıyordu ve Çin'e işaret etmek için "Tianxia" (dünya) terimini bile kullanıyordu, ayrıca onlara göre Çin'in dışındaki ülkelerin hepsi barbardı ve pek az önemliydi. Bu tutucu anlayış Çin'in coğrafi gelişimini ciddi bir şekilde engellemişti. Ancak Çin halkının hepsi bu anlayışı savunmuyordu. Zou Yan- Savaşan Devletler Döneminde Qi Hanedanlığı kozmoloğu- yeni coğrafya anlayışının öncüsüydü. Qi Devleti denize yakındı ve balıkçılığın ve tuzun nimetlerinden faydalanıyordu ve denizaşırı ticareti teşvik ediyordu. Böylesine coğrafi bir çevre Qi Devleti halkının dünyanın denizaşırı bölgeleri hakkında daha fazla şey öğrenmesine olanak sağladı. Zou Yan Konfüçyanizm'in tutucu fikirlerini eleştirip şunu önerdi: "Konfüçyanistler tarafından kavramsallaştırılmış olan Çin denilen 'Orta Krallık' dünyanın sadece 1/81'ine tekabül eder... bunun yanında Büyük Yü tarafından tasarlanmış 9 bölge vardır.¹⁷ Ancak bu bölgeler gerçek kıtalar (yani geniş anlamıyla bölge) arasında sayılamaz. Orta Krallık dokuz kıtanın toplamlarından sadece biridir ve bunlar gerçek Dokuz Chou(lar)dır. Bu Chou(lar)'ın her birinin çevresinde onları çevreleyen küçük bir deniz vardır, böylece insanlar ve hayvanlar birinden diğerine geçemez. Ne var ki, bu Dokuz Chou sadece bir bölümü oluşturur ve Büyük Kıta meydana gelir. Yine böyle dokuz Büyük Kıta vardır ve bunların çevresinde büyük bir okyanus; bu okyanus onları kuşatır ve göklerle dünyanın birleştiği sınırları belirler."¹⁸ Zou Yang'ın önerileri sadece temelsiz tahminler veya hayal gücü değildir, fakat onun geniş denizaşırı bilgisine dayanmaktadır.

16 Çin Bilim ve Teknoloji Tarihi, Cilt III, s. 989.

17 Büyük Yü sellerle başa çıkmış olan efsanevi bir imparator ve su mühendisidir.

18 Büyük Yü sellerle başa çıkmış olan efsanevi bir imparator ve su mühendisidir.

(I) Zheng He'nin Denizcilik Haritası

Ming Hanedanlığı'nın ilk döneminde Çin denizaşırı coğrafya bilgisi edinmede büyük başarılar elde etti Zheng He'nin Denizcilik Haritası en önemli başyapıtlardan biridir. Ming Hanedanlığı'ndan önceki Çin deniz kuvvetlerinin denizcilik haritaları kullanmış olması gerekir, fakat günümüze hiçbir harita kalmamıştır. Song Hanedanlığı literatürünün "denizaşırı ülkelerin haritasının" kayıtları vardı, ancak bu harita uzun bir zaman önce kaybolmuştur ve tam olarak bilmek zordur. Yuan Hanedanlığı'nın sonlarında, sadece Kuzey Denizi'nin ülke içi ve kıyı bölgelerini kapsayan ve doğu ve batı denizlerine olan uzun mesafeli rotaları içermeyen bir "deniz rotası rehber haritası" vardı. Zheng He'nin Denizcilik Haritası günümüze kalan Çin deniz kuvvetlerinin en eski denizcilik haritasıydı. Bu haritaya ilk olarak Baochuan Tersanesi'nden Longjiang Boğazına ve Yabancı Ülkelere giden Rota Haritası adı verilmişti, Ming Hanedanlığı'ndan Mao Yuanyi tarafından derlenmiş olan *Tasnif Edilmiş Askeri Yazıların Bir Külliyyatı*, Cilt 240'da bulunuyordu ve *Zheng He'nin Denizcilik Haritası* kısaltılmış bir isimdir. Orijinal harita, önsöz, harita ve yıldız sekmesi vb. dahil 24 sayfaydı. Zheng He'nin Denizcilik Haritası'nın şu özellikleri vardı:

(1) Denizleri ve kıyı bölgelerini geniş bir şekilde kapsıyordu. Yangtze Nehri'nin aşağı havzalarından başlayarak Doğu Çin Denizi ve doğudaki Güney Çin Denizi'nden güneydoğudaki Java'ya, İran Körfezi'ne, Hürmüz Boğazı'na, kuzeydoğuda Suudi Arabistan'daki Kızıldeniz'in kıyısında Cidde kentine, Doğu Afrika ve Somali'ye, güneybatıda kıyı bölgesindeki Kenya ve Tanzanya'ya, yaklaşık 4°S en güneye, Doğu Asya'daki çok geniş bölgelere, Güneydoğu Asya'ya, Güney Asya'ya, Güneybatı Asya ve Doğu Afrika'ya, Batı Pasifik Okyanusu sularına, Kuzey Hint Okyanusu'na kadar 530'dan fazla coğrafi isim kayıtlıydı.

(2) Denizcilik haritasında enlem ve boylam veya ölçek yoktu fakat "1000-li Yangtze Nehri Haritası"nı taklit ederek geleneksel Çin resim sanatı tarzında soldan sağa doğru çok geniş bölgedeki yer isimlerini ve çevresindeki manzaraları kaydetmişti. Bu hareket halindeki bir geminin gözlem noktası olduğu, üstteki, alttaki, soldaki ve sağdaki işaretlerin belirlenmiş coğrafi istikameti ifade etmediği bir tür haritalandırmaydı, ancak denizciler için kullanılışı ve faydalıydı.

(3) Genel olarak, harita esasen denizcilik rotalarının anlatıldığı metinlerle desteklenmiş bir manzara resmine benziyordu. Ne var ki, rota bölümlerindeki farklılıklar nedeniyle bazı değişiklikler vardı. Yangtze Nehri üzerindeki Nanjing'ten Taicang'a kadar olan bölümde, değişen istikamet ve doğal yer işaretinin çok belirgin olması nedeniyle harita daha çok belirli doğal yer işaretlerini açıklamıştı; Taicang'tan Güneydoğu Asya sularına ve Hindistan'ın kıyı bölgelerine kadar, Zheng He'nin filosu normal olarak kıyı boyunca yol alıyordu; bu nedenle harita doğal yer

işaretlerini ayrıntılı olarak açıklamıştı, buna bağlı olarak yazılı deniz yolculuğu kılavuzu belirgin bir şekilde büyüdü ve ana rotalar pusulanın el pozisyonu, geng (bir deniz yolcuğu birimi) numarası, istikamet değişikliği ve varış limanı ile işaretlendi; Hint Okyanusu'nun sularında, denizyolu rotalarının çoğu okyanus ötesi uzun mesafelerdi ve başvuru yapılacak doğal yer işaretleri enderdi, dolayısıyla haritalar sadece tipik doğal yer işaretlerini göstermişti. Bununla birlikte, rotanın el pozisyonunun yazıyla açıklanmasına ek olarak, çeşitli deniz noktalarının astronomik olarak saptanması için gereken veriler de kaydedilmişti.

(4) İstikamete ve pusulanın el pozisyonuna ek olarak, denizcilik haritasının rota kılavuzu limanların su derinliğini ve su altındaki kayalıkları vb. da kaydetmişti; doğal yer işaretlerine göre yer belirlenmesi ile ilgili olarak, gemilerin varış istikametinin üç doğal yer işareti ile belirlenmesi yöntemini kullanmıştır, bu yöntem bugünkü üç nokta yer belirleme yönteminin çıkış noktasıdır. İki nokta arasında doğrudan yol almayı belirleyen bu elle rota belirleme basit bir yöntem değildir, ancak dümen suyu yön bulma yöntemi, yani bir noktadan başlama, bilinen doğal yer işaretlerini geçerken el pozisyonunu değiştirme ve sonunda varış limanına ulaşma; rüzgar istikametinin geminin istikameti ile aynı olmadığı sularda pusulayı kullanırken, rüzgarın etkisiyle düzeltilmiş değer varış limanına başarılı bir şekilde ulaşmayı sağlamak için önceden hesaba katılmalıydı. Bütün bunlar Ming Hanedanlığı'nda yön bulma teknolojisinin gelişmesini yansıtır.

(5) Hint Okyanusu sularında, özellikle Bengal Körfezi'ni geçerek Sumatra'dan Arap Yarımadası'na giden rota ve Doğu Afrika ve Umman Denizi Maldiv Adaları'ndan Hindistan'ın batı kıyısına giden rota, yön bulmada geminin bulunduğu enlemi belirlemek amacıyla farklı takım yıldızları gözlemleyerek doğru istikameti tutturmayı sağlamak için ana başvuru yollarından biriydi. Zheng He'nin Denizcilik Haritası yukarıda belirtilen bu yön bulma bölgelerinin yıldız sekmesi verilerini kaydetmişti.

(II) Yıldız Sekmesi Teknolojisi

Yıldız sekmesi teknolojisi bu dönemde astronomiyi temel alan yön bulmadaki en göze çarpan ilerleme olmuştur. "Qianxing shu" (yıldız sekmesi teknolojisi) denilen yöntem deniz seviyesinin üstündeki yıldızların yüksekliğini gözlemlemeye yardımcı olan bir yöntemdi, yani deniz seviyesinden ölçülen yüksekliğin açıları kullanılarak böylece geminin enlem konumu belirleniyordu. Bu yöntem karadaki işaretleri referans alarak denizde yön bulmaya göre daha karmaşık bir teknolojiydi. Arazinin veya dağların ve adaların referans noktaları olarak kullanılması suretiyle denizde yön bulma göreceli olarak ilkel bir yön bulma teknolojisiydi ve bu teknolojinin ölümcül zayıflığı geminin karadan çok uzakta yol alamaması veya en

kısa deniz rotasını takip ederek yol alamamasıydı. Yıldız sekmesi teknolojisi Kutup Yıldızı yüksekliği ile Güney-Kuzey uzaklığı arasındaki ilişkinin doğru kavranması-nın sonucunda ortaya çıkmıştı. Tang Hanedanlığı'ndan Nangong Yue, Kaiyuan döneminin 12. yılında (724) yapılan bölgesel araştırmada Kutup Yıldızı yüksekliği ile Güney-Kuzey uzaklığı arasındaki ilişki ilkesini kullandı. Song Hanedanı döneminde yıldız sekmesi yöntemi yön bulmada kullanıldı. 13. yüzyılın sonlarında Fujian, Quanzhou'dan dönerken Marko Polo Yuan sarayının Prenses Cocacin'in İran seyahati için tahsis ettiği resmi gemiye bindi. Marko Polo seyahat notlarında Java'da Batmayan Yıldız'ın bir kısmının görülememesinden, ancak Ma'abaar (Malabar) Krallığı'nda (Güney Hindistan'ın doğu kıyısı), Kutup Yıldızı su seviyesinden bir veya iki dirsek yukarıda görülebildiğinden söz ediyordu. Ming Hanedanlığı'nın Yongle Döneminin 1. yılında, Zheng He'ye büyük kapsamlı bir deniz aşırı sefer için hazırlanması emri verildi. Zheng He ve yanında bulunanlar gerçek ölçümlerle düzeltme yapmak için derlenmiş pusula el pozisyonu haritaları, yıldız sekmesi haritaları, su kaynakları ve zengin su kaynaklarının etrafındaki dağların haritaları kullandılar.¹⁹

Bütün bu kayıtlar Zheng He'nin Ming Hanedanlığı dönemindeki büyük kapsamlı deniz seferinin Song ve Yuan hanedanlıklarının olgunlaşmış yön bulma teknolojisine dayandığını göstermektedir.

Zheng He'nin Denizcilik Haritası'ndan filosunun Sumatra'dan itibaren Hint Okyanusu bölgesinde yıldız sekmesi teknolojisine bağlı olduğunu görebiliriz, yani Gong Zhen'in "mesafeyi ölçmek amacıyla yıldızların istikametini ve yüksekliğini ayırt etmek için güneşin ve ayın yükselişini ve batışını gözlemlemesi". Örneğin, Sumatra'dan Sri Lanka'ya kadar olan bölümde, Bengal Körfezi ve Doğu Hindistan kıyısı dolaylarında Hindiçin Yarımadası boyunca kıyıya yakın rotada filo yol almamış, ancak Bengal Körfezi'ni geçmek için yıldız sekmesi teknolojisini kullanmıştı. Zheng He'nin Denizcilik Haritası'nın Silongliu Adası'nı "Hua Gai beş zhi (rakam) iki jiao (bir uzaklık ölçü birimi)" ile işaretleyen bu rota ile ilgili iki yıldız sekmesi haritası vardı. Sri Lanka'yı geçtikten sonra, filo esasen astronomik yön bulmaya bağlı kaldı ve iki yıldız sekmesi haritası bununla alakalıydı. Dört haritada, 70'den fazla yıldız sekmesi, gözlem yerinin coğrafi istikameti, adı, yıldızların yüksekliği ve açısı bilgisi vb. vardı. Yıldız sekmesiyle ilgili bilgilerin yanında, haritalar el rotası ve geng sayısı da içeriyordu; bu bilgiler insanların astronomik yer saptamaya ek olarak yön bulmada pusula ve mesafe ölçümlerini de kullandıklarını gösteriyordu. Hint Okyanusu bölümünde, yıldız sekmesi teknolojisi daha çok Kutup Yıldızı ve Hua Gai'i (Küçük Ay'ın iki yıldızı), Bukalemun Takımyıldızı'nı, Kuzeybatı

19 Pupa Rüzgarı ile Denizde Seyahat Kitabı Önsöz kısmı, bkz. Xiang Da tarafından gözden geçirilmiş İki Deniz Rotası Pusula El Tezleri. Ayrıca bkz. Fujian Eyaleti, Jimei Üniversitesi Seyrüsefer Okulu tarafından derlenmiş olan Ningbo Haizhou Pingyang Taş Ocağı Akarsu Debisi Tablosu.

Busi Yıldızı'nı ve Güneybatı Busi Yıldızı (İkizler Takımıyıldızı'nın iki yıldızı), Denglonggu'yu (Güney Haçı), Vega'yı, Nanmen İkiz Yıldızları (Erboğa takımıyıldızında iki yıldız) ve Büyük Ayı'nın üstteki iki yıldızını, Shuiping Yıldızı'nı ve Ülker'i (yıldız kümesi) vb. kullanıyordu. Bazen çapraz başvuru için yıldız sekmesinde aynı anda iki yıldız kullanılıyordu. Örneğin o zamanın denizcileri Kutup Yıldızı ile Denglonggu'nun (Güney Haçı'nın) yüksekliği arasındaki ilişkiyi biliyorlardı, yani iki yıldızın yüksekliklerinin toplamının 15,5 zhi olduğunu biliyorlardı.²⁰

Erken Ming Hanedanlığı döneminde, Zheng He tarafından denizaşırı seyahatte kullanılan astronomik yön bulma teknolojisine "Guoyang yıldız sekmesi" deniyordu. "Guoyang yıldız sekmesinin" daha öncekilerden daha iyi olduğu konusu bu yöntemin deniz seviyesinin üstündeki yıldızların yüksekliğini ölçmesi ve sabit yükseklik değerini belirlemesi ile bağlantılıdır. Yıldız yüksekliğini ölçmek için kullanılan ölçü birimleri "zhi (rakam)" ve "jiao (açı)" idi ve ölçüm ve gözlem için kullanılan araç Qianxingban (yıldız sekmesi tablosu) idi. "Zhi" Çin'in eski astronomik gözleminde geleneksel bir birimdi, ilk kez Mawandui Han Mezarlarının 3 no'lu mezarından gün yüzüne çıkarılan ve "ay yıldız ile buluşur, ay Taibai'in (Venüz gezegeni) güneyinden yükselir... üç "zhi" konumunda Youcheng kenti vardır, iki "zhi" konumunda ... vardır" kaydı ile Venüz gezegeni ile ayın görelî konumundan söz eden Wuxing Kehaneti'nde görülmüştü. Burada "zhi" yaklaşık 1.9°'ye işaret eder. Üstelik, Kaiyuan hüküdarlığı dönemindeki (712-756) *Yi Si Kehaneti ve Kehanet üzerine Antlaşmalar* adlı kitaplarda da ölçü birimi "zhi"yi enlem açısı ölçü birimi olarak kullanan kayıtlar vardı. Bu iki kitap da Tang Hanedanlığı döneminde yazılmış olmasına rağmen, içerikleri eski astronom Wu Xian'ın Savaşan Devletler Dönemi'nde meydana getirdiği yıldız haritası ve kehanet metinlerinden alıntılanmıştı. Bu nedenle "zhi" birimi ilk kez Savaşan Devletler Dönemi'nde ortaya çıkmıştı. Yıldız sekmesi teknolojisinde kullanılan "zhi" kesinlikle Çin'in eski ölçüm yöntemi geleneğinden miras alınmıştı. Bu terimin temel anlamı Savaşan Devletler Dönemi'ndeki, Han ve Tang Hanedanlıklarındaki anlamıyla aynıydı. Zheng He'nin "Guoyang yıldız sekmesinde", "zhi" 1°34' — 1°36' derecelerini ifade ediyordu.

Ming Hanedanlığı'ndan Li Xu (1505-1592) Jie'an Laoren'in Gezintisi adlı kitabının 1. cildinde "Suzhou Ma Huaide Yıldız Sekmesi Pano'sundan" söz etmiş ve bunun yapısını tarif etmişti: küçükten büyüğe doğru sıralanmış en büyüğü 7 cun (bir uzunluk ölçüsü) olan 12 adet siyah yonga vardı ve bu yongalar "1 zhi'den" "12 zhi'ye" kadar sırasıyla ve ayrıntılı bölümler halinde işaretlenmişti. Ayrıca 2 cun uzunluğu olan bir fildişi parçası, dört köşesi olmadan, "yarım zhi", "yarım jiao", "1 jiao" ve "3 jiao" ile işaretlenmişti, işaretler birbirlerine karşı baş aşağı bir şekildeydi.

20 Liu Nanwei, Li Qibin, Li Jing: Çin Bilim Akademisi Arkeoloji Enstitüsü tarafından derlenmiş olan Eski Çin'deki Astronomik Eserlerden Seçmeler'de bulunan Yıldız Sekmesi Çizelgesi, Yayın Yılı, 1989, Cultural Relics Press (Kültürel Kalıtlar Yayınevi), s. 369-380.

Bu tarife göre, Yıldız Sekmesi Panosu 12 parça kare yongadan oluşan kare şeklinde bir tahta panoydu, en büyüğünün her kenarı yaklaşık 24cm olarak ölçülmüştü (Ming Hanedanlığı'nın 7 fen'lik cetvelini 7 cun'a dönüştürerek) ve 12 zhi'yi gösteriyordu ve en küçük parçanın her kenarı 2cm idi, 1 zhi'yi gösteriyordu.

Yıldız Sekmesi Levhası'nı kullanırken, kullanıcı kollarını geriyor ve levha ile gözlemcinin gözlerinin arasındaki mesafeyi tespit etmek için levhanın alt kenarındaki belirli uzunluktaki bir ip ile levhanın yüzeyi deniz seviyesine dik gelecek şekilde levhayı tutuyordu. Gözlem yaparken, levhanın alt kenarının gökyüzü ile denizin keşime çizgisi ile çakışması gerekirdi, levhanın üst kenarı gözlemlenen gökyüzü cismiyle birleşmeliydi, o zaman gökyüzü cisminin deniz seviyesinden yüksekliği elde edilebilirdi. Ölçü birimi "zhi" idi. "Zhi"nin altı "jiao" idi, 1 zhi = 4 jiao idi. Jiao'nun okunması Yıldız Sekmesi Levhası'nın cetvelinden yapılabilirdi veya küçük fildişi yonga ile ölçülüyordu.

Yıldız Sekmesi Levhası Zheng He'nin denizası seferlerde "Guoyang Yıldız Sekmesi" teknolojisinde kullandığı araç olmalıydı. Bu levhanın yapısı Arap denizcileri tarafından kullanılan ile aynıydı.²¹

Yıldız Sekmesi Teknolojisi'ne Arapça "kamal" deniyordu ve yıldız yüksekliğini belirten birim "isba" idi ve "zhi" ile aynı anlama geliyordu. Zheng He'nin Guoyang Yıldız Sekmesi Teknolojisindeki "zhi"nin değeri "isba"ya çok yakındı. Zheng He'nin filosundaki bazı kişiler Yuan Hanedanlığı döneminde Moğollarla birlikte Çin'e yerleşen Uygur halkının soyundan geliyorlardı. Ma Huaide de muhtemelen Uygurdu ve yıldız sekmesi teknolojisini bilmesinin nedeni buydu. Bu yüzden, Yaun'dan Ming Hanedanlığı'na geçen Guoyang Yıldız Sekmesi Teknolojisi, Çinlilerin ve Arapların geleneksel astronomisinin birleşiminin bir sonucuydu.

(III) Denizcilik Haritalarının Değerli Özel Kopyaları

Zheng He'nin Denizcilik Haritası gibi resmi haritalara ek olarak, Ming ve Qing Hanedanlıklarında bazı savaş gemisi güçlerinin ve deniz tacirlerinin kuşaktan kuşağa geçen denizcilik kitapları vardı. Örneğin, Qing Hanedanlığı'nın *Tayvan Boğazı'nda Bir Görev Turu* kitabında "gemicilerin çeşitli denizler hakkında "yang jing" denilen değerli kayıtların nüshaları var." Bu tür kitaplar sivil denizcilerin çok yüksek değeri olan denizcilik kılavuzu kitaplarıydı. Ming Hanedanlığı'nın mevcut yazılı kaynakları bu tür kitapların pek çoğundan söz etmiştir. Örneğin, *Japonya'ya Bir Bakış* kitabı Pusula Çizelgesi'nden, *Pusula Yönleri* kitabı Pusula El Çizelgesi'nden, *Doğu ve Batı Araştırması* kitabı Denizcilik Pusulası Rehberi'nden, *Batıdan Gelen Baçlar Kataloğu* kitabı Pusula El Pozisyonları üzerine Yazı'dan söz

21 Bkz. Yan Dunjie: Yıldız Sekmesi Teknolojisi – Ming Hanedanlığı'nın Seyrüsefer Bilgisine Bir Bakış- Bilim Tarihi Üzerine Toplu Yazılar, Sayı 9, Science Press (Bilim Yayınevi), 1966.

etmiş ve ayrıca Duhai Fangcheng'ten (*Denizi Geçmenin Çözüm Yolları*), *Dört Deniz El* kitabı, *Denizciliğin Sırları*, *Denizcilik Hakkında Her Şey* vb. gibi kitaplardan söz edilmiştir. Kuşaktan kuşağa geçen bu kitaplarla Çin denizciliği adım adım daha üst bir düzeye ulaşmıştır.

Mevcut en önemli denizcilik kılavuzları Oxford Üniversitesi'nin Bodleian Kütüphanesi'nde muhafaza edilen *Bir Masal Rüzgarı ile Seyahat ve Pusula Yönleri*'nin iki el yazması nüshalarıdır. Bu iki kitap da sıradan rotacılar tarafından yazılmıştı, anlatımlarında hiç abartma olmayan denizcilerin kayıtlarıydı. Kitaplarda biraz uydurma havası varsa da erken dönem Ming Hanedanlığı ile Qing Hanedanlığı'nın orta dönemleri arasındaki zaman diliminde (10.yüzyıl ile 18.yüzyıl arası) Çin ile "Doğu ve Batı Okyanusuları" arasındaki denizcilik alışverişlerini objektif olarak yansıtmış, Deniz İpek Yolu ve Doğu ile Batı arasındaki kültür alışverişlerinin gelişmesiyle ilgili araştırmalar için değerli belge ve kayıtlar sağlamıştır.

I. Meşhur Kitap "Bir Masal Rüzgarı ile Seyahat"

Bu kitap İngiliz Kilisesi'nin Başpiskoposu ve Oxford Üniversitesi'nin Rektörü Başpiskopos Laud tarafından 1639 yılında (Ming Hanedanlığı İmparatoru Chongzhen'in hükümdarlık döneminin 12.yılında) Bodleian Kütüphanesi'ne sunulmuştu. Laud Avrupa'daki bir Cizvit Üniversitesindeki toplanmış kitapları satın almıştı ve *Bir Masal Rüzgarı ile Seyahat* bu kitaplardan biriydi. Bu kitabın Çin'deki bir Cizvit tarafından temin edilip Avrupa'ya gönderildiği ve Cizvit Üniversitesi tarafından derlendiği tahmin edilmektedir. Sonunda, kitap Başpiskopos Laud tarafından Oxford Üniversitesi'ne gönderilmiştir.

Bir Masal Rüzgarı ile Seyahat'in Ming Hanedanlığı'nın orta dönemlerinde tamamlandığı tahmin edilmekteydi. Kitabın yazarı önsözde çalışmalarının Dük Zhou'nun Yön Bulma Yöntemi'ni temel aldığını söylemiştir. Yön Bulma Yöntemi, pusulayla yön bulma üzerine Dük Zhou adı altında yazılmış bilimsel bir eserdir. Yazar "eski zamanlardan bu yana çok zaman geçmiştir" demiş ve şöyle devam etmişti: "hem yeryüzü şekilleri hem de su kaynakları", ancak yazı akışında ve çizimde kopyalama hataları vardı, bu nedenle kitapta ekler ve çıkarmalar vardı. Yön Bulma Yöntemi Ming Hanedanlığı'nın orta döneminde ortaya çıkmıştı ve tüm denizciler için gerekli bir pusula kullanma el kitabıydı, "Bir kişi kara seyahati esnasında kaybolduğu zaman yolu veya yönü sorabilirdi. Ancak engine denizlerde yol alırken dağlar ve adalar olsa bile doğru yönü tespit etmek zordur. Doğru yönü bulmak için insanlar Dük Zhou'nun yöntemine ve pusula el çizelgesine muhtaçtı." Ancak "eski kopyası zamanla hasar görmüştü" ve yer adlarını "doğrulamak zordu". Yön Bulma Yöntemi'nin özgün içeriklerini bilmesek bile, yazar "Nanjing ve Zhili'den Taicang'a kadar olan geng sayısını, pusula el rotasını, yeryüzü şekillerini ve su kaynaklarını,

körfezlerin derinliklerini ve adaları ve yabancı ülkeleri ve denizleri kitaba kaydet” demiş ve “değerli gemilerden” ve “İmparator Yongle döneminin birinci yılında verilen emir üzerine Batı ülkelerine seyahatten” bahsetmişti. *Bir Masal Rüzgarı ile Seyahat* belli ki *Yön Bulma Yöntemi* ve Zheng He'nin yön bulma ile ilgili kayıtlar ve belgeler birleştirilerek derlenmişti.

Kitabın başında ve ortasında, denizcilerin korunması için Dük Zhou'ya, Yeşim İmparatoru'na, Tanrıça Matzu'ya ve diğer tanrılara yalvaran bir takım tespih duaları vardı. Daha sonra gelgit kanalını, rüzgar yönünü, gelgit yükselme ve alçalma zamanlarını, pusula el pozisyonunu ve “Fujian'dan Doğu ve Batı denizlerine [İran Körfezi'ni (batı) Umman Körfezi veya Umman Denizi (güneydoğu) ile birleştiren Hürmüz Boğazı'nı en uzak nokta olarak tanımlamıştı] kadar dağları, su kaynaklarını, su derinliklerini, toprak veya kum yataklarını ve sığ kayalıkları, ayrıca Fujian'dan Güneydoğu Asya'ya pusula el pozisyonlarını, Güneydoğu Asya'nın çeşitli limanları arasındaki deniz rotalarını, Güneydoğu Asya limanlarından Güney Asya limanlarına olan rotaları, Güney Asya limanlarından Batı Asya limanlarına olan rotaları, Fujian limanlarından Penghu, Luzon (Filipinler) ve Ryukyu limanlarına olan rotaları ve Doğu Asya'daki çeşitli limanlar arasındaki rotaları gösteriyordu.” Bu kitap Batılı sömürgecilerin gelmesinden önce Ming Hanedanlığı'nın deniz yön bulma teknolojisini, Batı Pasifik Okyanusu'nun ve Kuzey Hint Okyanusu'nun deniz rotalarını araştırmak için ilk elden nitelikli bir kayıt idi.

II. “Pusula Yönleri” Kitabı

Bu kitap erken dönem Qing Hanedanlığı'nın *Savaş Sanatı* kitabının ekiydi ve İmparator Kangxi'nin yaklaşık son yıllarında yani 18. yüzyılın başında tamamlanmıştı. Zhangzhou ilinden soyadı Wu olan bir adam tarafından incelenerek gözden geçirilmişti. Fujian'daki bazı entelektüeller bir zamanlar tercüman/çevirmen olarak çalışmışlar ve bunların çoğu Wu soyadını kullanmıştı. Buradaki Wu bunlardan biri olmalıydı ve muhtemelen yabancı ülkeleri ziyaret etmiş bir kişiydi. Kitabın provasını okuyup düzelterek baskıya hazırlamış olmasına rağmen sağlam bir düzenleme çalışması yapmamıştı. Bu yüzden Nagazaki, Malakka ve Pahang gibi bazı coğrafi adlar tutarsızdı. Bu nedenle, kitap esasen özgün durumunu genellikle muhafaza ediyordu.

Bu kitabın ayrıca *Bir Masal Rüzgarı ile Seyahat* kitabında olduğu gibi bir önsözü vardı ve bu kitaptan şöyle söz ediyordu: “Dük Zhou tarafından yazılmış olan *Yön Bulma Yöntemleri* ‘dağlar ve su kaynakları hakkına bilgiler’ içerir, bu bilgiler muhtemelen manzara çizimi ile arazideki belirgin yerleri gösteriyordu. Ne var ki, “yazım hataları” nedeniyle, uzaklığı belirten “geng numarası” değiştirilmişti ve birçok yanlışlıkları vardı. Diğer kopyalar hasarlıydı ve “karşılaştırma yapılabilmesi zordu”.

Bir Masal Rüzgarı ile Seyahat'te çok sayıda benzer metinsel açıklamalar vardı ve *Bir Masal Rüzgarı ile Seyahat*'te olduğu gibi önsözde tanrıların korunması için, temel olarak sadece benzer başlıklı değil fakat aynı zamanda benzer içerikli, bir tespih duası vardı. Bu iki kitap da aynı ana baskıdan çıkmış olmalı.

Bununla birlikte, *Pusula Yönleri* tarafından kaydedilmiş olan rotalar ile *Bir Masal Rüzgarı ile Seyahat*'te bulunanlar arasında belirgin farklılıklar vardır. Fujian'ın yanı sıra, bu kitapta da Guangdong ve Zheijang'taki kalkış limanları vardı ve Doğu denizlerine giden rotalarla ilgili daha fazla içerik ve yıldız gözlemleme yöntemleri ile ilgili daha fazla tamamlayıcı bilgi vardı. Batı denizleri rotaları *Bir Masal Rüzgarı ile Seyahat*'te olduğundan daha azdı ve Güneydoğu Asya'dan öteye gitmiyordu.

Bir Masal Rüzgarı ile Seyahat ve Pusula Yönleri kitaplarından erken dönem Ming Hanedanlığı'ndan Qing Hanedanlığı'nın orta dönemine kadar sivil denizciler tarafından tarafından izlenen rotaların aşağıdaki bölümlere ayrılabilceğini görebiliriz: Birincisi, Kamboçya, Chikan ve Siyam Bölgesi, daha çok Hindin Yarımadası'nın güney kısmından ve Siyam Körfezi'nden Güneydoğu Asya'ya olan rotalar. İkincisi, Malay Yarımadası bölgesi, daha çok Malay Yarımadası'ndan Güneydoğu Asya'ya, Hindistan alt kıtasına ve Sri Lanka'ya olan rotalar. Üçüncüsü, Güney Hindistan'ın Calicut limanından daha çok Umman Denizi'ne olan rotalar. Dördüncüsü, Java bölgesi, daha çok Java'dan Güneydoğu Asya ve Japonya'ya olan rotalar. Beşincisi, Luzon (Filipinler) bölgesi, daha çok Luzon'dan Güneydoğu Asya ve Japonya'ya olan rotalar. Altıncısı, Japonya bölgesi, daha çok Japonya'dan Doğu ve Batı denizlerine olan deniz yolculuğu rotaları.

V.III. Dostça Alışverişler

Ming Hanedanlığı yaygın Çin-yabancı alışverişlerinin tanığı oldu. Ming Hanedanlığı kurulmasından sonra, Güneydoğu Asya'daki deniz aşırı ülkeler Ming'e elçiler gönderip Ming Hanedanlığı ile dostça ilişkileri sürdürmeye istekli olduklarını ifade ettiler. Çeşitli ülkelerden Mingi ziyaret eden sayısız elçiler arasında çok sayıda tanınmış devlet görevlileri ve onlara eşlik edenler, hatta devlet başkanları vardı. Bunlar genellikle itaat etmeyi ve tabi devlet olmayı kabul ettiler, bunun dışında bazıları atanmalarını talep etti ve Ming Hanedanlığı'ndan Çin'e bağlı saygın payeler aldılar. Buna karşılık Ming Hanedanlığı onların bağ ödemesine izin verdi, yani, Güneydoğu Asya'nın zayıf ülkeleri Çin ile resmi ticaret ilişkileri kurma karşılığında Ming hükümdarlarının taleplerini karşıladılar. Yabancı ülkeler ile alışverişleri kolaylaştırmak için, Ming sarayı yabancı dilleri konuşup yazabilecek profesyonelleri teşvik etmek için Hanlin Akademisi'nde özellikle bir yabancı diller okulu kurdu. Bu dönemde, Güneybatı kıyısındaki Han halkı yurt dışına göç etti ve Güneydoğu Asya'nın çok sayıda bölgesinde topluluklar oluşturdular. Aslında onlar bu ülkelerdeki bugünkü Çin halkının atalarıdır.

(I) NanJing'teki Borneo Kralının Mezarı

Borneo, Güney Denizi kıyısındaki Borneo Adası'nın kuzeyinde yer alan bugünkü Brunei idi ve eski çağlardan beri Çin ile bağları vardı. Kubilay'ın başarısız girişimlerinden sonra, Yuan Hanedanlığı İmparatoru Shizu'nin de Java'nın Majapahit İmparatorluğu'nu fethetme ve kontrolü altına girişimi başarısız oldu, bunun sonucunda, Majapahit İmparatorluğu güçlendi ve Borneo Kralığı ona bağlı bir devlet haline geline. Erken Ming Hanedanlığı döneminde, Borneo'nun kralı Sultan Muhammed Şah'tı. 1370'te, Ming Hanedanlığı'nın kurucusu olan İmparator Hongwu, hükümdarlık döneminin 3. yılında, elçileri Zhang Jingzhi ile Fujian Eyaleti'nin kançılaryası²² olan Shen Zi'ye Borneo Krallığı'nı ziyaret edip onlara Ming Hanedanı'nın Yuan Hanedanı'nı devirdiğini ve onun yerine geçtiğini bildirmelerini emretti.

Ming elçileri Quanzhou'dan yola çıktılar ve Borneo kralından Ming Hanedanlığı'na boyun eğmesini ve bağ ödemesini talep ettiler. Borneo kralı Sulu istilas ile krallığının fakirleştiği gerekçesiyle bu talebi kabul etmedi ve ayrıca bağlı bulundukları devlet olan Java Krallığı'nın onun Çin'e boyun eğmesine karşı çıktığını söyledi. Zhang Jingzhi ve yanındaki heyet Kral Sultan Muhammed'i ikna etmeye çalışıp Java'nın Ming Hanedanı'na boyun eğdiğini söyledi. Borneo'nun bağ kağıdı altın folyodan yapılmıştı ve açıklama gümüş tabaka üzerine yazılmıştı. Ming Hanedanlığı İmparatoru Taizu Borneo'nun elçilerine teşekkür edip onları cömertçe ödüllendirdi.

1405 yılının kışında, Yongle döneminin 3. yılında, Borneo Kralı Sultan Abdul Macid Hasan bağ ödemek için Ming'e elçi gönderdi. İmparator Chengzhu bu krallığa elçiler gönderip ona Kral unvanı verdi ve mühür, hesap defteri, altın nişanlar ve ipek ürünler bağışladı. Kral epeyce cesaretlenip kız kardeşleri, erkek kardeşleri, çocukları ve uşaklar dahil olmak üzere bir grup akrabasını Ming'e gönderdi. Fujian'a varmalarından sonra, yerel yetkililer hemen imparatorluk sarayına haber verdiler ve saray Borneo'dan gelen misafirleri karşılamak için görevliler gönderdi ve bu görevliler misafirlere başkente (bugünkü Nanjing) kadar eşlik ettiler. Görevliler yolda tüm misafirlere ziyafet verdiler. 1408 Ağustos'unda, Yongle döneminin 6. yılında, Borneo Kralı başkente geldi. İmparator Chengzu'nun huzuruna kabul edildikten sonra, Sultan Abdul Macid Hasan Ming'in Çin'i birleştirme başarısından dolayı İmparator Chengzu'yu tebrik etti ve ona onurlu nişanı verdiği için teşekkür ederek kral olarak atanması emrini aldıktan sonra krallığının güzel bir havanın keyfini yaşadığını ve bunun Ming'in lütfu olduğunu söyledi. İmparator Chengzu, Fengtian

22 Kançılaryası resmi belgelerin hazırlanmasından sorumlu ortaçağa özgü bir yazım bürosunu ifade eden genel bir terimdir. Bu büronun başında olan kişilere verilen başkatip unvanı birçok devlette önemli bakanların uhdesinde olagelmıştır.

Kapısı'nda Borneo Kralı için prensesin refakatçilerine ve başka yerlerden gelen misafirlerle birlikte büyük bir ziyafet verdi, ayrıca krala bir tören asası, katlanan bir sandalye ve büyük miktarda pahalı armağanlar bağışladı diğer, böylece kralın cesareti ayrıca cömertçe ödüllendirildi.

Ne yazık ki, Sultan Abdul Macid Hasan (Manarejiana) başkent Nanjing'te kalırken hastalandı ve Ekim ayında misafir evinde öldü. İmparator Chengzu yas nedeniyle sarayı üç gün tatil etti ve krala anma töreni yapması için yetkili bir kişi gönderdi. Velaht prenses ve prensesler de kral için yas tutmaya elçiler gönderdi. Ming saray görevlileri Borneo Kralı'nı Nanjing, Shizigang'taki Ande Kapısı'nın dışına gömdüler. Mezarın taş bir tableti, bir ruh yolu ve mezarın yanında bir anma salonu vardı. Ming hükumeti tarafından hemen bir kurban töreni yapıldı. İmparator Chengzu kralın oğlu Xia Wang'a babasının yerine tahta çıkması emretti.

Borneo'ya dönmeden önce, Xia Wang (4 yaşında) ve amcası, İmparator Chengzu'ya krallıklarının Java Majapahit Krallığına büyük miktarda borneol ödemesi yaptığını söylediler. Borneo Krallığı Ming sarayının Borneo'nun Majapahit'e baç olarak borneol ödememesi fakat sadece Ming'e ödeme yapması için izin vermesini Java'ya rica etmesi talebinde bulundu; Ming hükümdarlığından Borneo elçilerine ülkelerine geri dönüşlerinde onları korumak için eşlik etmesini ve Borneo Krallığı halkını rahatlatmak için Borneo'ya bir yıllığına askeri birlikler yerleştirmesini ve baç sistemini açıklığa kavuşturmasını istediler. İmparator Chengzu onların tüm taleplerini onayladı ve Java'ya bir elçi gönderip Java Krallığı'na Borneo'nun artık Java'ya baç ödemeyeceğini bildirdi. Ming imparatoru Borneo'nun sadece her üç yılda bir baç ödemesini kabul etti ve Xia Wang'a büyük miktarda altın, gümüş ve hediyeler verip Zhang Qian'a onlara Borneo'ya dönüşünde eşlik etmesi emrini verdi.

Sultan Abdul Macid Hasan bir keresinde Ming'e krallığında bir dağa Zhengguo Dağı adını vermesine müsaade etmesini rica etmişti ve Xia Wang ülkesine dönmenden önce bu istekliliğini yeniden ifade etti. İmparator Chengzu böylece Borneo'nun merkezindeki dağa "Changning Zhengguo Dağı" adını verdi, yazıtı bizzat kendisi belirleyip Zhang Qian'a yazıtı o dağda büyük bir taş oydurmasını emretti. 1410'da Yong döneminin 8. yılında, kral Xia Wang minnetarlığını ifade etmek için Ming elçisi Zhang Qian ile birlikte Ming sarayına elçiler gönderdi. Bir sonraki yılda, İmparator Chengzu Zhang Qian'ı Borneo'ya gönderdi ve Borneo'ya büyük miktarda ipek bağışladı. 1412'de, Yongle'nın 10. yılında, Xia Wang ve annesi Ming Hanedanlığı'nı yeniden ziyaret etti ve Ming sarayı onları Huitong Devlet Misafirhanesi'nde ağırladı. İmparator Chengzu onlara Fengtian Kapısı'nda ziyafet verdi ve Xia Wang ve maiyetini cömertçe ödüllendirdi. Xia Wang ve annesi başkentte kaldı birkaç ay kalıp bir sonraki yılın başında geri döndüler.

Borneo Kralı'nın Mezarı'nın tam yeri ile ilgili kayıtlar şüpheliydi ve kalıntıların yerinin nerede olduğu kesin değildi. Çin Halk Cumhuriyeti döneminde bazı araştırmacılar bu mezarı bulmak için Shizigang bölgesinde bir araştırma yapmışlardı fakat başarısız olmuştu. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, kültürel kalıntıların büyük bir araştırması yapıldı ve sonunda mezar 1958'de Nanjing, Yuhua İlçesi, Tiexin kasabası, Doğu Xianghua Köyü'ndeki Tortoise Dağı'nın güney eteklerinde, Ande Kapısı'nın 3km güneybatısında bulundu. Mezarın inşa edildiği alanda esasen bir mezar höyüğü, ruh yolunun oymalı taşları, bir anma salonu ve diğer binalar vardı. Bugün höyük, yedi çeşit oyması olan 15 oymalı taş ve anma salonunun sütunlarının temeli hala durmaktadır. Bu mezar eski zamanlardan bu yana süregelen Çin ile Brunei arasındaki dostça alışverişlerin bir sembolüdür. Nanjing kentinin belediye yönetimi ve Jiangsu eyalet hükümeti Borneo Kralı'nın Mezarı'nı korunması gereken önemli yer olduğu için restore etmişlerdir.

(II) Dezhou'daki Sulu Doğu Kralı'nın Mezarı

Sulu güney Filipinler'deki Sulu Denizi'nin batı ucundaki bugünkü Sulu Takımadası'dır. Yuan Hanedanlığı döneminde Sulu zengindi ve Borneo dahil komşu bölgeleri işgal etmişti. 13. yüzyılın sonlarında, Majapahit İmparatorluğu Java'da güçlenince Sulu ona tabi bir devlet oldu. Ming Hanedanlığı'nın başlarında, Sulu Borneo'yu işgal etti ve Majapahit Borneo'yu desteklemek ve korumak için askeri birlikler gönderdikten sonra geri çekildi.

İmparator Chengzu tahta çıktıktan sonra Zeng He'yi yurt dışına gönderdi ve küçük bir gemi filosu Sulu'ya vardı ve Ming Hanedanlığı bu tutumu ile Sulu'da yüksek bir saygınlık kazandı. 1417'de, Yong döneminin 15. yılında, Doğu Kralı Paduka Batara ve Batı Kralı Maharaj Kamal ud-Din ve Prenses Paduka Patulapok ve onların aileleri ve kabile reisleri, toplamda 340'tan fazla kişi deniz yoluyla Ming sarayını ziyaret ettiler ve İmparator Chengzu'ya altından oyma yazılı ifadeler ve değerli eşyalar sundular. Ming sarayı Malakka Kralı'nı kabul ederken uyguladığı usule göre misafirleri kabul etti. İmparator Chengzu onlara kral unvanı verip mühür, resmi giysi, taç, eğer ve at, merasim asası vb. bağışladı. Kralların maiyetleri de cömert bir şekilde ödüllendirildiler. Üç kral Pekin'de 27 gün kalıp ve geri döndüler. İmparator Chengzu onlara ülkelere dönüş seyahatinden önce büyük miktarda değerli şeyler ve ipek bağışladı.

Sulu kralları Büyük Kanal boyunca denizde yol aldılar. Dezhou'ya varınca, Sulu Doğu Kralı misafirhanede bir hastalıktan öldü. Haber Pekin'e gelince, İmparator Chengzu cenazeye katılmaları, merhumu Dezhou bölgesinde defnetmeleri ve mezarın yanına mezar kitabesi olan bir mezar taşı dikmeleri için resmi görevliler gönderdi. Ming sarayı Doğu Krallığı'nın prensesine refakat edenleri ve kralın maiyetinden 10 kişiyi mezarı korumaları için üç yıl Çin'de alıkoydu ve geriye kalan kral

maiyeti ülkelerine geri döndü. İmparator Chengzu ayrıca Sulu'ya elçiler yolladı, Paduka Batara'nın oğlu Rakiah Baginda'ya bir imparatorluk fermanı gönderdi ve uzun mesafeye rağmen Ming'e saygılarını göstermek için babasının bir delegasyon göndermesini övdü. Rakiah'a ayrıca Doğu Kralı olarak atandığı bildirildi, ödülleri, ölüm ve cenaze hakkında bilgi verildi. İmparator Chengzu, Rakia'a babasının Doğu Kralı unvanını almasını emretti.

1421'de, İmparator Yongle döneminin 19. yılında, daha önceki Doğu Kralı'nın annesi Ming'e bağ ödemesi için kardeşini gönderdi. 1423'te, Yongle döneminin 21. yılında, prensesin refakatçıları mezar koruma görevini tamamladılar ve ülkelere geri dönmek zorundaydılar. Ming sarayı onları cömertçe ödüllendirdi. Prensese maiyetinden bazı kişileri Doğu Kralı'nın mezarını düzenli bir biçimde korumaları ve bakımını yapmaları için bıraktı. Bugün, mezar Dezhou'da hala iyi bir durumda durmaktadır ve mezarın bakımını ve korumasını yapmaları emredilen Sulu halkı kuşaklar boyu Çin'de yaşayıp çoğalmışlar ve kalabalık bir köy oluşturmuşlardır. Sulu (Doğu) Kralı'nın Ming Hanedanlığı'nı ziyaretinin hikayesi onların arasında uzun yıllar boyunca anlatılmaktadır, Çin ile Filipinler arasındaki dostluğun nişanesi olan popüler bir hikaye haline gelmiştir.

(III)Yabancı Diller Akademisi (Siyi Guan) ve Huitong Devlet Misafirhanesi

Yabancı dil eğitiminin Çin'de uzun bir tarihi vardır. Çin'de yabancı diller öğrenme geleneği Budist kutsal metinleriyle birlikte başladı. Güney ve Kuzey Hanedanlıklarından Tang Hanedanlığı'na kadar, Sanskritçe eğitimi yabancı dil öğreniminde en önemlisiydi. Bu durum bir Ming bilim insanı tarafından şöyle anlatılmıştı: "Eski zamanlardan bu yana uzun bir zamandır tercümanlar çalıştırılmaktaydı. Ancak bunlar sadece konuşma dilini tercüme etmişlerdi. O zamanlar, yabancıların yazı sistemi hiç yoktu. Budizm'in Çin'e girmesinden bu yana, Hintçe yazılar Çin'de görülmüştür... Tang ve Song Hanedanlıklarında, tercümelerin tutarlı ve akıcı olması için düzeltmeleri yapıyordu. Yalnızca Budist kutsal metin tercümesi tercümanların nispeten hem Çince ve hem de yabancı dilleri kapsamlı bir biçimde bilmelelerini gerektiriyordu." (Büyük Öğrenmenin Yorumlanması'na Ek, Cilt 145'e ek). Bu Sanskritçe öğreniminin esasen Çin'de uzmanlaşmış bir iş olduğu anlamına gelir.

Resmi dil okulu ilk kez Yuan Hanedanlığı'nda kurulmuştu. Moğollar Avrupa ve Asya'yı kapsayan imparatorluğu kurduktan sonra, yabancı dil bu çok büyük ülkenin olağan bir şekilde yönetiminin sürdürülmesi için önemli bir araç haline geldi. O zamanlar, Moğolca, Farsça ve Uygurca Çinceyle birlikte en önemli dillerdi. Yuan sarayının önemli bakanlıkları belge tercümesi ve kaydı için tercümanlar atamıştı. Yuan Hanedanlığı İmparatoru Shizu Kubilay da Hanlin Akademisi'nin çatısı altında "Uygur Dil Okulu"nu ve Moğolca Okulu'nu kurmuştu.

Dil yeteneğinin olmaması nedeniyle derin bir endişe duyan Ming Hanedanı İmparatoru Chengzu 1407'de, Yongle döneminin 5. yılında, bir dil okulu olan Siyi Akademisi'ni kurdu. Açıldığı zaman Siyi Akademisi'nin sekiz dil okulu vardı, yani Huice, Tatarca, Curçen dili, Xifan dili, Xitian (eski Hindistan) dili, Baiyi dili, Karahoca (Uygur dili) ve Myanmar Dili (Birmanca). Ming Hanedanlığı (Ming Shi Lu) Biyografisi bu akademinin kuruluşunu yazmıştı, "Yabancılar başlarını öderken karşılaşılan dil zorlukları nedeniyle", Tören Bakanlığı'na Hanlin Akademisi'nde yabancı dil ve tercüme öğrenmeleri için İmparatorluk Yüksekokulu'ndan 38 öğrenci seçmesi emredildi. Öğrenci başına "her ay bir dan pirinç" verilecekti. Mezun olduktan sonra, öğrencilere "imparatorluk sınavına katılıp sınavda yazılı belgeler tercüme etmeleri emredildi. Sınavdan geçtikten sonra, devlet görevlisi olarak hizmet etmelerine izin verildi ve bu yabancı dil akademisi Changan Kapısı'nın Sol Kapısı'nın dışında bulunuyordu."²³

Özellikle, öğrenciler (eyalet sınavını geçerek) Juren değerlendirmesine tabi tutuldular ve "Tören Bakanlığı'nın sınavına katıldılar ve sınavın içeriği yaptıkları tercümeydi." Tören Bakanlığı'nın sınavını geçtikten sonra, Jinshi listesinde (en yüksek imparatorluk sınavını geçerek) yer alabildiler ve "geçmişte olduğu gibi kitapları tercüme etmek için Wenxue (resmi bir makam adı) olarak atandılar." Üstelik, imparatorluk sarayı ayrıca yabancı dili iyi bilenler arasından "öne çıkan kişileri seçti" ve "onlara kendilerini dil çalışmalarına adanmalarını emretti. Bir yabancı dilde ustalaşınca, bir sınavdan daha geçmeliydiler. Bu sınavdan geçmeyi başaranlar belli bir unvan verilerek ödüllendirilecekti. İmparatorluk sarayı onların seçimine çok önem verdiği için üç yıl sonra belli bir göreve atanacaklardı."²⁴

Siyi Akademisi ilk kurulduğu zaman öğretmenlerinin özgeçmişleri ile ilgili güçlü delillerimiz yok. Öğrencileri İmparatorluk Yüksekokulu'ndan seçilmişti ve çoğunlukla Çin Han ulusundandılar.

Öğretilen sekiz dilden, Siyi Akademisi'nin Asya dilleri okulu olduğunu anlayabiliriz. İlk kurulduğu zaman, öğretilecek diller Ming Hanedanlığına komşu topraklar dikkate alınarak seçiliyordu. İlk zamanlarda sadece Xitian ve Myanmar dili (Birmanca) öğreten okullar Deniz İpek Yolu'yla ilgiliydi. Ming Yuan Hanedanlığı'nın sistemini devraldı ve Uygur dilini, yani Farsça'yı ana dış iletişim dili olarak kullandı. Aslında, Doğu Asya ülkelerinde, özellikle Budizm'e inanmayan ülkelerde, Farsça'ya hakim çok kişi yoktu, Uygur dili hiç bir işe yaramıyordu. 1497'de, Hongzi döneminin 10. yılında, Siyam baş ödemek için Ming'e elçiler gönderdi ve Siyi Akademisi'nde Tai dilini anlayan hiç kimse yoktu. Bakan Xu Pu ve arkadaşları Guangdong Yönetim Komiserliği'ne Tai (Tayland) dilinde yeterli yetenekli kişileri başkente göndermelerini emrettiler.²⁵

23 Memoir of Emperor Taizong (İmparator Taizong'un Biyografisi), Cilt 48.

24 Supplement to the Exposition of the Great Learning (Büyük Öğrenmenin Yorumuna Ek), Cilt 145.

25 Memoir of Hongzhi Period of Emperor Xiaozong (Hongzhi Dönemi İmparatoru Xiaozong'un Biyografisi), Cilt 129.

İmparator Zhengde döneminde, Siyi Akademisi'nin Uygurca Okulu Ming sarayına "Champa ve Siyam'dan ve Siyam Denizi bölgesindeki diğer ülkelerden gelen baş belgelerinin" "Uygurca Okulu" tarafından tercüme edildiğini, "fakat bu ülkelerin dillerinin Uygur dilinden farklı olduğunu ve "Uygurca Okulunun" bu iş için yetkin olmadığını bildirdi. Belgeleri çevirip sonra yazarlar delegasyonların tercümanlarıydı. Fermanlar ve ödül listeleri "Uygurca Okulu" tarafından "Uygur dilinde" yazılmıştı. Zhenge döneminde, Siyam Kralı tarafından sunulan "altın üzerine yazılmış açıklamayı hiç kimse okuyamamıştı". Geçmişte "Babai Dili Okulunda" öğretmen eksikliği varken, Ming sarayı bir keresinde elçi Lanzhege'yi öğretmen yetiştirmesi için öğretmen olarak tutmuştu. Uygurca Okulu Ming sarayına Siyam delegasyonundan bazı kişileri öğretmenlik yapması için tutarak bu yöntemi kullanmasını, Siyi Akademisi personelinin çocuklarından öğrenciler seçip Siyamlı öğretmenlerin bu öğrencileri dile hakim olana kadar takip etmelerini önerdi. Bu öneri Ming sarayı tarafından benimsendi.²⁶

1577'de, Wanli döneminin 5. yılında, Ming sarayı tercüman Wowenyuan ve üç Siyam elçisini Siyi Akademisi'nde Tayca öğretmenleri için tutmuştu.²⁷

Bir sonraki yıl, Zhang Juzheng Siyi Akademisi'nde Siyamca Okulu kurulmasını önermiş ve 12 öğrencinin kaydını yapmıştı. Lyu Weiçi tarafından 1613'te yazılmış olan Siyi Guan Ze isimli kitap bu Siyamca okulu ve öğretmenleri hakkında önemli bilgiler vermişti.²⁸

Siyi Akademisi'nden başka, Ming sarayının devlet misafirlerini kabul etmek için kurulmuş Huitong Devlet Misafirhanesi vardı. Orada çalışan kişilerin de yabancı bir dili iyi bilmeleri isteniyordu. Siyi Akademisi ve Huitong Devlet Misafirhanesi öğrenciler için ders kitapları toplamıştı ve bu kitapların hepsine birden "Çince-Yabancı Dil Tercümesi" deniyordu. Mevcut eski kayıt ve belgelere göre, Huitong Devlet Misafirhanesi sekiz bölümden oluşuyordu: "Kore", "Ryukyu", "Japonya", "Annan", "Siyam", "Tatar", "Uygur" ve "Malakka".²⁹ Huitong Devlet Misafirhanesi'nde öğretilen yabancı dillerin Siyi Akademisi ile benzerlikleri ve farklılıkları vardı. En yoğun deniz aşırı alışverişler Ryukyu takım adaları, Japonya, Siyam ve Malakka ülkeleri ile oluyordu.

26 Studies of Siyi Academy (Siyi Akademisinin Çalışmaları), Cilt II, The Institute of Eastern Culture Publication (Doğu Kültür Yayınları Enstitüsü), s. 20-21.

27 Memoir of Wanli Period of Emperor Shenzong (Wanli Dönemi İmparatoru Shenzong'un Biyografisi), Cilt 81.

28 Bkz. Bu kitabın daha sonraki baskısı, Siyi Guan ze (Siyi Akademisi Kuralları) Cilt 7, Doğu Tarihi Bölümü tarafından yayımlanmıştır, College of Letters (Edebiyat Yüksekokulu), Kyoto Imperial University (Kyoto İmparatorluk Üniversitesi), Japon Showa döneminin 2. yılının (1928) 12. ayı.

29 Huo Yuanjie tarafından tercüme edilmiştir, Chinese-Foreign Language Translation (Çince-Yabancı Dil Tercümesi) Di Bofu tarafından derlenmiştir., Taiwan Wating Publishing Co. Ltd (Tayvan Wating Yayınevi)

Çince-Yabancı Dil Tercümesi yurtdışına oldukça eskiden yayılmıştı. British Museum J. Edkins tarafından getirilmiş olan Ming Hanedanlığı'na ait altı blok basılmış belgeye ev sahipliği yapmaktadır, Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nun kütüphanesinin Ming Hanedanlığı'na ait elyazması bir nüsha vardır, Berlin Devlet Kütüphanesi F. Hirth tarafından toplanmış olan Ming Hanedanlığı'na ait 24 elyazması nüshanın ev sahipliğini yapmaktadır, Toyo Bunko Ming Hanedanlığı'na ait 8 çeşit elyazması nüshaya ev sahipliği yapmaktadır (Çince-Yabancı Dil Tercümesi üzerine Yabancı Ülkeler Araştırması ve Koleksiyonu, Çince-Yabancı Dil Tercümesi ile ilgili Nihida Tatsuo'nun Araştırmaları üzerine Yorumlar, Yabancı Ülkelerin Çinle ilgili Araştırmaları, China Social Sciences Press Yayınevi, 1979). Çince-Yabancı Dil Tercümesi yabancı dillerin fonetik sembollerini Çince olarak işaretleyen bir eşanlamlılar sözlüğüydü. İki sistemden oluşuyordu: Siyi Akademisi ile Huitong Devlet Misafirhanesi sistemleri. Bu iki sistem birbirinden bağımsız olarak uyumlu hale getirilmişti. Siyi Akademisi cildinin temel düzeni şöyleydi: yabancı dil, Çince tercümesi, Çin dilindeki fonetik sembolü. Yabancı dillerin söyleniş ile Çince fonetik sembollerinin arasında farklılıklar vardı, bu durum Çince fonetik sembollerinin harf harf tercüme edilmediğini fakat söylenişin Çince karakterle yazıldığını gösteriyordu. Huitong Devlet Misafirhanesi cildinde, orijinal yabancı dil olmadan, sadece yabancı sözcükler Çince karakterlerle yazılmıştı ve Çinceye tercüme edilmişti. Siyi Akademisi ve Huitong Devlet Misafirhanesi ciltlerinin sınıflandırmaları tamamen aynı değildi: her ikisi de sınıflandırmayı "astronomi", "coğrafya", "mevsimler", "yiyecek ve içecek", "insan ilişkileri" ve "değerli şeyler" olarak yapmıştı.

Malakka dilinin Çince-Yabancı Dil Tercümesi 1549'da, Ming Hanedanlığı İmparatoru Jiajing'in hükümdarlık döneminin 28. yılında tamamlanmıştı. "Malakka dili" ile Malayca kastediliyordu, yani, bugünkü Malezya, Endonezya ve Brunei'deki yaklaşık 200 milyon kişinin iletişim dili kastediliyordu. Malakka dilinin tercümesi aslında Malayca-Çince eşanlamlılar sözlüğüydü ve 482 sözcük derlenmişti. Bu eşanlamlılar sözlüğü 1521'de Pigafetta tarafından derlenmiş olan dünyanın ilk Malayca sözlüğünden sonra dünyanın ikinci Malayca sözlüğüydü. Çin-Yabancı Dil Tercümesi'nin Siyam bölümü'nün tercümesi 16. yüzyılın sonlarında tamamlanmıştı. Siyi Akademisi ile Huitong Devlet Misafirhanesi Ming Hanedanlığı döneminde tercümenin kurumsallaştırılmasının beşiği idi ve Çin'deki yabancı ulusların ve etnik grupların dillerinin öğrenimi tarihinde önemli bir yeri vardı.

V.IV. Çin'deki Seküler İslam Kültürü

Kültür dini kültür ve seküler kültür olarak ayrılabilir. Dini İslam Kültürü ve İslam uygarlığı Kutsal Kuran ve İslam dini ile ilişkilidir. Seküler kültüre gelince, onun çok daha geniş bir anlamı vardır; İslami dil filolojisi, tarih yazımı, felsefe, Yin ve Yang teorisi, tıp, astronomi, coğrafya, haritalar ve mühendislik teknolojilerini içerir. İslam kültürü Çin'e girip Yuan, Ming ve Qing Hanedanlıkları dönemlerini yaşamış ve ayrıca Çin kültürünün bir parçası olarak gelişmiştir.

Budizm gibi, İslam da Çin'in yerli dini değil, fakat göçmenler tarafından getirilmiş yabancı bir dindi. Kutsal metinleri ve klasikleri Çince'ye tercüme edilmemiş fakat Arapça ve Farsça olarak yazılmıştı. Çin'de inançlarını yerine getirmek için, göçmenlerin torunları Hui etnik toplumunu ve tıpkı Çin'den binlerce mil uzak-taki kutsal metinlere ulaşmak için Hindistan'a seyahat eden dindar Budistler gibi özenle ve sabırla İslam'ı telkin eden diğer Çinli İslami toplulukları oluşturmuşlardı. Onlar için, karşılaştıkları ilk sorun İslami Arapça dili eğitimi ve öğrenimiydi. Bugünkü verilere dayanarak Çin'deki gittikçe artan sayıda Müslüman, Çin'in İslam bilginleri, Shaanxi ve Gansu'dakiler bile, tamamen Çince konuşmaktadırlar. Çinlilerle evlenmiş Müslümanların yani Semu Müslümanların torunları sonuçta, Hu Dengzhou'nun zamanına kadar -altı ila sekiz kuşak- Çin'de iki yüzyıl boyunca yaşamaktaydılar.³⁰

Bugünkü mevcut tarihi belge ve kayıtlara göre İslam kültürünün geçmişi Yuan Hanedanlığı dönemine dayanmaktadır ve Ming Hanedanlığı dönemindeki Dengzhou Camisi'nde verilen eğitim muhtemelen Yuan Hanedanlığı dönemindeki İslami Çince eğitimden intikal etmiş ve geliştirilmişti. İslami Çince eğitim ile ilgili materyaller esasen Farsça ile ilgiliydi, bu durum Çin'e gelen Müslüman göçmenlerin Arap olmadığını fakat Farsça konuşan kişiler veya İran kültüründen etkilenmiş kişiler olduğunu gösteriyordu.

(I) Hui Dili ve Edebiyatı

Yuan Hanedanlığı'nın onu Çin'deki diğer hanedanlıklardan ayıran en belirgin özelliklerinden biri onun kültürel çeşitliliği idi. Çin uygarlığının merkezi Orta Ovalar Bölgesi ile İran arasındaki ilişkiler Cengiz Han'ın (Yuan Hanedanlığı'nın ünlü önderi) ve torunlarının fetihleriyle yakından bağlantılıydı. Çince, Moğolca ve Hui dili Yuan (Moğol) Hanedanlığı dönemindeki yaygın dillerdi. Yuan hanedanlığı resmi dairelerinin arasında Farsça tercüme kurumları da vardı. Ayrıca tercüme işleri için yetenekli kişilerden faydalanan temel kurum Hui İmparatorluk

30 Bkz., Pang Shiqian tarafından yazılmış olan Çin Cami Eğitiminin Gelişimi ve Ders kitabı ve ayda iki kez yayımlanan Yugong Dergisi Cilt 7 Sayı 4; Bai Shouyi tarafından yazılmış olan Çin İslam Tarihi (Yayın Yılı: 1982; Yayımcı: Ningxia People's Publishing House [Ningxia Halk Yayınevi])

Yüksekokulu'ydu (en yüksek eğitim kurumu ve eğitim yönetimi organı). Yuan Hanedanlığı'nda Farsça öğretimi için kullanılan dil eğitim materyalleri artık mevcut değildir, bugünlere sadece bazı yazıt ipuçları kalmıştır. Shu Hui Yao (Tao Zhongyi tarafından yazılmış) kitabında Hui dilinin 29 harfi olduğu ve satırlar halinde önden arkaya, arkadan öne doğru yazıldığı anlatılmaktadır. Yani, Hui dili soldan sağa doğru ve bir satırdan diğer satıra geçilerek yazılıyordu. Tao Zhongyi, kitabında 29 harften söz etmiştir. Bunların 28'i Arapça harflerdir. Tao Zhongyi'nin kullandığı Hui alfabesi muhtemelen Hui İmparatorluk Yüksekokulu'nda geliştirilmiş olan sistemlerle bağlantılıydı. Farsça dışında "İstifi" denilen harfler (Yuan Hanedanlığı döneminde Arapça'nın diğer adı) Hui İmparatorluk Yüksekokulu'nda öğretiliyordu. Yuan'ın 24. yılına (1287) kadar çok az kimse "İstifi" harflerini tam olarak öğrenmişti. "İstifi" dili hakkında Tong Zhi Tiao Ge'de önemli bir kayıt vardır. ("Kapsamlı Düzenlemelerden Yasamaya İlişkin Maddeler" Yuan Hanedanlığı döneminden yetki ve görevlere ilgili fermanlar ve kanunların bir derlemesidir).³¹

"İstifi" dilinin öğrenilmesi Wang Yun tarafından yazılmış olan Zhong Tang Shi Ji kitabında adı geçen Maisad-Din tarafından önerildi. Sadece birkaç kişinin "İstifi" dilini öğrenmiş olduğunu ve sadece bir veya iki kişinin bu dil üzerine onunla çalıştığını anlattı, ayrıca kendisi şunu ekledi, "Ben de onunla ilgili az şey biliyorum." Bu yüzden, çocukların bu dili hiç öğrenemeyeceği ve anlayamayacağı için kaygılandı, bunun için hükümetten "İstifi" dilinin öğretilmesi için okullar kurulmasını istedi. Sonunda, Kubilay Han onun önerisini kabul etti ve ondan bu işin sorumluluğunu almasını istedi. *Yuan Shi Baiguan Zhi* kitabındaki kayıtlara göre, Yuan'ın 26. yılında (1289 yılında), Shang Shu Sheng'de (eski Çin'de bir devlet kurumu) çalışan yetkililer Kubilay Han'a İmparatorluk Akademisi'nden mezun Ha Lu Ding'in "İstifi" dilinde uzman olduğunu söyleyerek onun bu göreve atanması gerektiğini önerdiler. Ayrıca Çin eğitim sisteminin devlet görevlilerinin ve asillerin "İstifi" eğitiminden sorumlu olması önerildi. Bu öneriler Yuan İmparatoru Kubilay Han tarafından kabul edildi.

"İstifi" dilinin Farsça karşılığı olan kelime "İstafa" idi. Özel bir isim olarak, bu kelime "mal-mülk ve vergilerin muhasebe yönetimini" ifade eder. Orta Çağ'da, İslam ülkelerinin mali ve vergilendirmeden sorumlu kurumların çoğuna "İstifi dairesi" deniyordu. İstifinin bir diğer anlamı belirli yazma kuralları olan özel bir yazıydı ve devletin mali belgeleri, gümrük belgeleri ve bunun gibi belgeler İstifi yazı ile yazılıyordu. Hui halkından olan kişiler Yuan yönetiminin mali ve vergi dairelerinde çok sayıda makamda bulunuyorlardı ve bazı mali belgeleri yazarken İstifi yazı kullanmışlardı, İstifi eğitiminin teşvik edilmesinin nedeni buydu. Arapça ve Farsça kitaplar Yuan Hanedanlığı döneminde Çin'e değişik yollardan girmişti. Tarihi kayıt ve belgelerin dikkatlice incelenmesi sonucunda İslam dili ve filolojisiyle ilgili

31 Bkz., Tong Zhi Tiao Ge (Yuan Hanedanlığı'nın İdare Hukuku), ed. 1986, Zhengjiang Classics Publishing House (Zhengjiang Klasikler Yayınevi), s. 80.

epeyce kayıtlı olduğu ortaya çıktı. Örneğin, Yuan-Mishujian (*Yuan Hanedanlığı Saray Kütüphanesinin Hesabı*) adlı kitabın 7. bölümünde Shi Ai Lishi denilen bir isim kaydedilmişti. 1955'te Guangming Daily'de önemli bir bilim insanı olan Ma Jian "Shi Ai Li" kelimesinin "şiir" anlamına gelen orijinal Arapça sözcüğünün Shi'r'in transliterasyonu olduğuna işaret etmişti. Ma Jian, Shi'r sözcüğünün *Yuan Hanedanlığı Saray Kütüphanesinin Hesabı* kitabında kullanılmış olduğunu yazdı. Yuan devlet işlerinde çalışan Hui halkından çok sayıda kişi iyi eğitimliydi.

Hui kültürü ile ilgili önemli ölçüde bilgi veren *Yuan-Mishuan* (*Yuan Hanedanlığı Saray Kütüphanesinin Hesabı*) kitabından başka, Liu Zhi (Qing Hanedanlığı döneminde İmparator Kangxi'nin hükümdarlığı zamanında yaşamış olan bir bilgin) tarafından yazılmış olan *Tian Fang Dian Li* (*İslami İlkeler ve İbadet*) ve *Tain Fang Xing Li* (*Büyük Peygamber Muhammed ile ilgili Gerçek Kayıt*) kitapları da Hui kültürü hakkında kapsamlı bilgi vermiştir. Bilgin Liu Zhi, yukarıda sözü edilen kitaplarında sırasıyla 40 ve 45 başvuru kaynağı vermiştir. Bazı yinelenmiş bilgiler ve başvuru kaynakları olmasına rağmen, 20. yüzyılda yurt içinde ve yurt dışında birçok bilim insanının dikkatini çeken bu kitaplardaki güvenilir başvuru kaynakları İslam kültürü araştırmasında hala önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca iki Avustralyalı bilim insanı Leslie ve Wassel tarafından birlikte yazılmış olan, 1982 yılında *Central Asia* (*Orta Asya*) *Dergisi'nin* Cilt 26, Nüsha 1-2'de yayımlanan Liu Zhi üzerine en son araştırma yazısı onun tarafından kullanılan Arapça ve Farsça tarihi belge ve kayıtlarda ele alınmıştır. Bilim insanları D.D. Leslie & Wassel, Kuwata Rokurō'nun çalışmaları üzerine yaptıkları araştırmalara dayanarak Brockelmann tarafından yazılmış olan *Arap Edebiyatı Tarihi* ve Stalley tarafından yazılmış olan *İran Edebiyatı* kitaplarını, Brüksel Ulusal Kütüphane'de muhafaza edilen *İran El Yazmaları Katalogu'nu* ve *İslam Ansiklopedisi'ni* incelemişlerdir.³²

Bu iki bilim insanı, Lui Li tarafından kullanılan başvuru kaynaklarının asıllarını bulmak için kendilerinden öncekilerin çalışmalarını gözden geçirmişlerdir. Leslie ile Wassel'in birlikte yazdıkları yazıya göre ve Liu Zhu tarafından kullanılmış olan kitapları göz önüne alarak, Liu Zhi'nin yazılarında İslam literatürüne ait çok sayıda kitap kullandığını görebiliriz. Liu Zhu'nun çalışmalarında başvuru kaynağı olarak kullandığı kitaplar şunları kapsamaktadır:

Liu Zhi'nin yazılarında kullandığı İslam literatürüne ait çok sayıda kitabın listesini verdiğini görebiliriz. Liu Zhi'nin iki önemli kitabında bibliyografya listesi olarak listede yer alan kitaplar şunları kapsıyordu: *Li Zhi'nin "Tian Fang Xing Li"* (1704'te yayımlanmıştı) denilen kitabında bulunan bibliyografya listesinde kullanılan "Lu Ba Ya Ti" kelimesi, muhtemelen Arap dilinde yazılmış olan *Ruba'iyat* başlıklı kitaptan alınmıştı. "*Ruba'iyat'ın*" *Çince anlamı "Dört Mısralık Şiir"* idi. Liu Zhi

32 1983'te yayınevi Leiden E.J. Brill tarafından yayımlanmıştır.

bu kelimeyi “kafiyelerin uyumu” olarak tercüme etmişti. *Liu Zhi'nin “Lu Ba Ya Ti”* olarak yaptığı tercümeden asıl anlamı belirlemek geçekten zor, fakat kesinlikle “*Shi Ai Lishi*” ile aynıdır ve muhtemelen kökeni Batı bölgelerinde yaşayan, edebiyat ve şiiri seven Hui halkından kişilerdir.

Bir diğer örnek *Tian Fang Xing Li* isimli kitapta kullandığı 40. başvuru kaynağı olan *Miftah al' Ulum* idi. Muhtemelen, *Miftah al' Ulum* Arapça bir kitabın adıydı (bunun Çince transliterasyonu “öğrenmenin anahtarı” idi). Bu iki kelimedede, *Arapça kelime olan “Miftah” “anahtar”* anlamına gelir ve Arapça “*Oulu Mi*” (*al Ulim*) kelimesi “bilgi” anlamına gelir. Bu kitabın yazarı İran takvimine göre 629 yılında (M.S. 1229) ölmüş olan İranlı bir bilgindi (Aba Yaqfib Yusuf b. Abi Bakr al-Sakkaki Siraj al-Din).

Tian Fang Diang Li'nin başvuru kaynaklarından 44. olan *Muqaddimat al Adab* (kelime anlamlarına uygun olarak yazılmış olan bir kitap) muhtemelen Arapça bir kitap olan “*Muqaddimat al Adab*”ın (Çince anlamı *Bilginin Temelleri*) adıdır; kelimelerden “*Muqaddimat*” “önsöz veya temeller” anlamına gelir ve Arapça kelime “*Adab*” “görgü kuralları, öğrenme veya edebiyat” anlamına gelir. *Liu Zhi* bunu *Abu al-Qasim Mahmud ibn Umar al Zamakhshari* (1075-1144) tarafından yazılmış olan *Kelimelerin Anlamının Özeti* olarak tercüme etmiştir.

Liu Zhi'nin Tian Fang Xing Li ve Tian Fang Dian Li adlı her iki kitabında da belirtilen 39. ve 45. başvuru kaynağı olan “*Sahah*” muhtemelen “tamamlanmış ve doğrunun” Çince transliterasyonuydu. *Liu Zhi* bunu “doğru kelime” olarak tercüme etmişti. “*Sahah*” ve “kelimenin doğruluğu” tercümesine bakarak bugün onun asıl anlamını ve yazarını belirleyemeyiz, fakat bir Arapça ders kitabı ile ilgisi olduğu kesindir.

3. başvuru kaynağı, *Tiang Fang Dian Li*'de sözü edilen ve *Burhana Din al Zarnughi* tarafından 1203 yılında yazılmış olan *Ta'lim al Muta'allim*, “bilginler için disiplinlerin” Çince transliterasyonu olmalıdır; bu kelimelerden “*Muta'allim*” “bilginleri” ifade eder ve “*Ta'lim*” “*talim, terbiye*” anlamına gelir; *Liu Zhi* bunun “öğrenme için notlar” olarak tercüme etmişti. Adına ve kelimesi kelimesine anlamını göz önüne alırsak bu kitap muhtemelen bir ön çalışma kitabıydı. 2. başvuru kaynağı olan ve her iki kitapta da yani *Tian Fang Xing Li* ile *Tian Fang Dian Li* 'de gönderme yapılan *Tafsir al Qadi Kuran*'ın ilk üç kısmının Çince transliterasyonu olmalıdır. *Liu Zhi* onu “en doğru yorumlayıcı yazılar” olarak tercüme etmişti. Burada Arapça kelime *Tafsir* “açıklayıcı not ve yorumlamayı yani tefsiri” ifade eder ve *Qadi* “yargıç” anlamına gelir. “*Qadi*” Arap dilinin Çince tercümesidir, fakat Farsça söyleniş ile genellikle “*Hadi*” veya “*Hedi*” denir.

Önde gelen bilim insanı Pang Shiqian'a göre böylesine en doğru tefsir Al Baydawi Abd Allah İbn Umar tarafından yapılmıştı. Al Baydawi Abd İbn Umar bir zamanlar Shiraz'da yargıç olarak görev yapmıştı ve ismine Arapça “yargıç” anlamına gelen

Qadi (Kadı) dahil edilmişti. *Vahiyin Işığı ve Tefsirin Sırları* (Anwar al-Tanzil Asrar al-Tawil) başlıklı *Kutsal Kuran* üzerine bir yorum yazdı: En güvenilir ve en saygı uyandıran yorumlayıcı ve tefsircilerden biridir.

İran ay takvimine göre 791 (1291) yılında öldü. Bu kitap Sünni İslamın Şafi mezhebinin kitabıdır ve daha çok tefsir sorunlarına odaklanmıştır. Bizim İslami literatür üzerine yaptığımız araştırmalarımıza yardımcı olabilecek kısa ve öz bir kitaptır. Yukarıdaki bibliyografyalardan, Çin'deki dil öğrenimi her ne kadar İslami klasiklerin öğretilmesini, anlaşılmasını ve yayılmasını hedeflemişse de Hui halkının öncülüğündeki Arapça ve Farsça dil eğitiminin kendisi eski Çin tarihindeki yabancı dil öğretiminin önemli bir aşaması olmuştur.

(II) Hui Bilginlerinin Tarih, Felsefe ve Yin Yang Görüşlerinin Yansımaları

Tang ve Song Hanedanlıkları dönemlerinde, Hui (İslam) halkının ataları Çin topraklarına geldiği zaman, ilk başta, göçmen olarak yaşadılar. Kutsal Kuran'dan başka, Hui bilginleri yanlarında tarih, felsefe, Yin ve Yang ve astroloji kitapları getirmişlerdi. Onların İslam anavatan tarihini okumak onların uzaktaki anavatanlarının nostaljisini okumak olarak değerlendirilebilir, Müslümanlar ve Araplar Yunan felsefesini, klasik Roma çalışmalarını ve İslam'ı hep birlikte miras olarak almışlardı, Yin ve Yang anlayışı Hui ulusu halkının eski geleneklerinin tamamlayıcı parçasıdır. Bugün, Hui tarihi ile ilgili, felsefeleri ile ilgili, Yin ve Yang teorisi ile ilgili elimizdeki kayıtlar daha çok iki hanedanlık döneminden, yani Yuan ve Qing dönemlerinden kalan Hui ulusuna ait kitaplardır. Yuan Hanedanlığı tarihi ağırlıklı olarak *Wang Shidian* tarafından yazılmış olan *Mi Shu-jian-Zhi* (Genel Sekreterliğin Açıklaması) kitabında kayıt altına alınmıştır.³³

Erken Qing (17.yüzyıl ile 18.yüzyıl) dönemindeki *Hui Tarihi Bibliyografyası da Lui Zhi*³⁴ tarafından yazılmış olan şu iki kitapta kaydedilmişti: *Tain Fang Xing Li* ve *Tain Fang Dain Li* (İslam İbadetleri). *Tain Fang Xing Li* (Cennete Giden Yolu Mahiyeti ve İlkesi) kitabı İslam inançlarının güvenilir bir açıklaması olarak görüldü ve 1760 ila 1939 yılları arasında 25 kez yeniden basıldı ve Çince okuyup yazabilen Müslümanlar tarafından sürekli olarak önerildi.

33 Bkz: Wang Shidian, "Mi shu jian- zhi" (Genel sekreterliğin tarifi), Guang cang xue jun zong shu I. Yu Dajun, "Meng-gu Duo-er-bian shi Bu-luo shi-ji" (Moğol Dörben boyundan Bolod'un faaliyetleri üzerine araştırmalar) Yuan shi lun-cong (Yuan Hanedanlığı'nın tarihi üzerine araştırmalar) Cilt I, Pekin, Yayın Yılı, 1982.

34 Ünlü bir Çinli Hui bilim insanı olan Zhi Liu, 18. yüzyılın başlarında Tian Fang Dian Li ve Tian Fang Xing Li isimli iki kitap yayımlamıştı; bu kitaplarda esasen Arapça ve Farsça 70 civarında İslami kitaba atıfta bulunmuş, bu kitapların hem kopyalanmış isimleri ile hem de tercüme edilmiş isimleri verilmişti. Ancak Ming Hanedanlığı dönemi ve bu dönemden kalma Huiler ile ilgili literatür hala az bulunmaktadır ve yeterli değildir, hala keşfedilmesi ve tasnif edilmesi gerekmektedir.

14. yüzyılın başlarında Wang Shidian ve Shang Qiwan tarafından yazılmış olan *Mi Shu Jian Zhi* adlı bir kitapta “Hui kitapları” denilen yani 1273’te hazırlanmış olan İslami kitapların bir listesi vardır (bu listede bir araya getirilmiş tüm kitapların adları Çince karakterlerle kopyalanmıştı, ayrıca bu kitap adlarının Çince tercümeleri de verilmişti). Listedeki 17. kitabın adı *Tie Li Hei* idi ve 3 bölümden oluşuyordu. Çince tercümesi *Ülkelerin Tarihi ve İsimleri* olarak verilmişti. Açıkçası, bu *Tie Li Hei* Farsça ve Arapça bir kelime olan “*Tarikh’in*” (*Tarih*) Çince transkripsiyonuydu ve bu kitap ya Farsça ya da Arapça bir tarih kitabıydı. Ne yazık ki, yukarıda belirtilmiş olan tüm kaynaklar o zamanki Çinli bilim insanları tarafından bilinmiyordu. Her ne kadar 16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren misyonerler Çin kaynaklarını artan oranda Avrupa’ya götürmüşlerse de Portekizliler Güneybatı Çin’e geldikleri zamandan 19. yüzyılın sonuna kadar Çinli bilim insanları araştırmalarında daha çok Çin kaynaklarına dayanmışlardır. Moğolların Gizli Tarihi’nin dışında, Çince olmayan dillerde yazılmış kaynaklar hakkında neredeyse hiçbir bilgileri yoktu.

Şimdi Lui Zhi’nin 2 kitabını ve içindeki başvuru kaynaklarını gözden geçirelim:

Sırasıyla *Tian Fang Xing Li* ve *Tian Fang Dian Li* kitaplarında 34. ve 29. olarak listenen başvuru kaynağı muhtemelen “Kısas-ı Miraj” isimli Farsça kitabın transliterasyonuydu. Bu kitaptaki Arapça kelime Kısas “masal, hikaye veya efsaneyi” ifade ediyordu ve Arapça kelime al-Maraj “taşınabilir merdiven ve merdiven” anlamına geliyordu. Başka bir kitap Çince *Mohammed Deng Xiao* olarak tercüme edilmişti. *Liu Zhi* onu *Deng Xiao Lu* olarak tercüme etmişti. Muhtemelen Hicri ay takvimine göre 970’te (1501-1502) ölen İranlı yazar *Mu’in al-Din al-Farahi* (*Mu Yin*) bu kitabı yazmıştı. Onun kitabı İslam’ın kurucusu İslam peygamberi Muhammed’in ilk faaliyetleri hakkındaydı ve mitolojik renkleri olan efsaneler içeriyordu.

Sırasıyla *Tian Fang Xing Li* ve *Tian Fang Dian Li* kitaplarında 32. ve 25. olarak listenen başvuru kaynağı muhtemelen *Qisas-al-Anbiya* adlı Arapça kitabın Çince transliterasyonudur. *Liu Zhi Tian Fang Xing Li* kitabında bu başvuru kaynağına *Tüm Ermişlerin Kayıtları* demişti ve *Tian Fang Dian Li* kitabında ise *Tüm Ermişler* demişti. Eğer kitabın adına bakarak bir değerlendirme yaparsak, bu kitabın İslam peygamberi Muhammed’den önceki, İslam’a inananların kabul ettiği İsa Mesih de dahil diğer peygamberlerin faaliyetleri ile ilgili bir kitap olduğunu tahmin edebiliriz.

Tian Fang Xing Li’nin başvuru kaynakları içinde listelenen 35. başvuru kaynağı muhtemelen *Tadhkirat al-Auliya* adındaki Arapça kitabın transliterasyonuydu. Bu kitaptaki Arapça kelime “Tadhkirat” “biyografiyi ve anmayı” ifade eder ve “al-Auliya” (Evliya) Arapça kelime “ermişleri” ifade eder. *Liu Zhi* bunu *Akil Adamlar* olarak tercüme etmiştir. Kitabın Arapça orijinal ismini göz önüne alırsak, bunun İslam peygamberi Muhammed’in önde gelen takipçileriyle ilgili bir anlatı olduğunu tahmin edebiliriz.

Sırasıyla *Tian Fang Xing Li* ve *Tian Fang Dian Li* kitaplarında 35. ve 36. olarak listenen başvuru kaynağı *Shajar-Nama* adındaki Farsça kitabın transliterasyonu olmalıdır. Burada Farsça sözcük "Shajar" "ağaç veya dalı" ifade eder ve Farsça kelime "Nama" "mektuplar, notlar ve kayıtları" ifade eder. *Liu Zhi* bunun "Dünya Tayfının Kaynağı" olarak tercüme etmiştir. Bu muhtemelen Muhammed'in soyu veya onun torunları ("kutsal kişiler veya veliler") ile ilgili bir kayıttır.

Tian Fang Dian Li'nin başvuru kaynakları arasında listelenen 36.başvuru kaynağı muhtemelen *Sharh al-Madahip* adındaki Arapça kitabın transliterasyonuydu. Burada Arapça kelime "Sharh" "ilkeleri" ifade eder ve Arapça kelime "Al Madahip" "çeşitli mezhepleri, çeşitli öğretileri" ifade eder. *Liu Zhi* bu kitabın adını *Öğretimin Kaynağı* olarak tercüme etmiştir.

Yukarıdaki belge ve materyallerden görülebileceği gibi, Hui bilim insanları Batı Asya bölgelerinde İslam sonrası dönem hakkındaki bilgiler bakımından aynı dönemdeki Han bilim insanlarından çok daha iyilerdi. Hui halkı tarafından yazılmış tarih çalışmalarının çoğu İslam ile ilgiliydi. Dini düşüncelerinin sınırlamalarından dolayı, Batı Asya tarihi üzerine yaptıkları çalışmalar, esasen İslam'la ilgili tarihsel bilinçliliği desteklemek amacını güdüyordu, bu da Hui yazarlarının düşünce ufku-nu sınırlamıştır.

Hui felsefesinin durumu Hui ulusunun tarihi ile yakından ilişkilidir ve daha çok İslami çalışmalara yöneliktir. Teorik felsefe açısından, Hui ulusunun felsefesiyle ilgili olarak elimizde birkaç başvuru kaynağı ve çalışma vardır.

Wang Shidian tarafından yazılmış olan *Mi Shu-jian-Zhi (Genel Sekreterliğin Tarihi)* kitabının 7.Cildinde "düşüncelerin pasif akışı" denilen bir kitaptan söz edilmiştir.

Ai Jie Ma Da muhtemelen asıl adı *Hikmat olan Arapça* bir kitaptır. Bu kitabın Çince nüshası Yuan Hanedanlığı döneminden kalmaz. Arapça kelime olan "Hikmat" "bilgelik veya felsefe" anlamına gelir, bu kitabın adının mecazi Çince tercümesi *Düşüncelerin Pasif Akışı* olabilir.

Bu hiç kuşkusuz, 12 ciltten (Bölüm) oluşan ve Yuan'ın Sekreterlik Dairesinde muhafaza edilen, felsefi bir çalışmadır. Bu çalışmanın oldukça kapsamlı olduğunu biliyoruz. Bu varoluşu irdeleyen bir kitaptır, ancak ayrıntıları hala bilinmemektedir. Dini düşüncelerden kaynaklanan sınırlamalar yüzünden, İslam bilim insanları bütünüyle felsefi konuları ele almaya pek önem vermemişlerdir. Bütünüyle felsefi sorunlarla ilgilenen çalışmalarının neredeyse hepsi bir dereceye kadar eski Yunan felsefesinden etkilenmiştir, bu nedenle yukarıdaki kitap muhtemelen bir eski Mısır felsefe kitabının tercüme edilmiş bir nüshasıdır.

Yin ve Yang üzerine yazılar ve araştırmalar eski zamanlardaki Hui halkının seküler kültürünün özgün bir parçasıdır. Bugün, bu kitaplar Yuan Hanedanlığı'nın

arşivlerinde muhafaza edilmektedir ve Hui halkı (Çin Müslüman halkı) Yin ve Yang üzerine araştırmalar yapmaya büyük önem vermişlerdir. Yin ve Yang üzerine yaptıkları araştırmaların önemli özelliklerinden biri pratik yaşam sorunlarını anlamaya çalışmalarıydı. Bu eski Hui bilim insanlarının bunları irdelemelerinin amacı bu bir dizi teoriye geleceği, özellikle felaketleri görmektir. Eski Çin gök günlüğü Hui bilim insanlarının Yin ve Yang anlayışına benziyordu. Bu anlayış ayrıca doğal olayları, yani gök cisimlerinin hareketini insanın kaderiyle birleştiriyordu, kaderi tabiatın isteğinin ifadesi olarak gördüğü anlamına geliyordu. Sonuç olarak, eski Çin gök günlüğü sık sık Hui bilim insanlarının Yin ve Yang'ı (bir çeşit gök günlüğü) ile ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle, Yuan Hanedanlığı döneminde bu Hui bilim insanlarına "Yin ve Yang insanları" denmiştir.

Etrafımızda Akan Felaketleri ve Mutlulukları Belirleme isimli bir İslam-Arap kitabı, *Mi Shu Jian Zhi* (Sekreterlik Kayıtları) Cilt 7'nin bünyesinde bulunmaktadır. Burada, Akan Arapça sözcük olan "Ahkam'ın" Çince transliterasyonudur; bu kelime Yuan Hanedanlığı'nda "düzenleme" veya "felaketleri ve mutlulukları belirleme" olarak tefsir edilmişti. 7. cildinde *Fulasan Antroposkopi* isimli bir başka kitabı da içeren *Mi Shu Jian Zhi*'nin bünyesinde Akan'ın kaç cildini barındırdığı belli değildi. *Fulasan*, Yuan Hanedanlığı'nda "antroposkopi" olarak tefsir edilen ve Arapça karşılığı "Farasat" olan Farsça kelime "Frasa'nın" Çince transliterasyonudur. İslam Sözlüğü: İkrar'a göre Farasat'a "fızyonom" olarak şerh konulmuştur (196. kelime). Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, *Mi Shu Jian Zhi*'de belirtilmiş olan *Fulasan Antroposkopi* insanların avucuna (eline) bakarak ve fiziksel görünümüne dayanarak geleceği tahmin eden kitabın adının tefsiriydi. Bu kitap Yuan Hanedanlığı'nın Sekreterlik Dairesi'nde olduğu gibi kalmıştı. Bu kitap daha sonra kaybolduğu için kesin içeriği bilinmemektedir. Yuan Hanedanlığı'nda Çin'e yayılmıştı ve sonra, Ming Hanedanlığı'nda, tercüme edilmişti ve bazı kısımları *İslami Astronomi Kitabı*'na (Çince) dahil edilmişti. *İslami Astronomi Kitabı* Kısım 3'teki *İnsanların Özellikleri Üzerine* başlıklı Madde 5 ayrıntılarıyla şunu işlemişti: "bir kişinin kaderi onun doğduğu andaki güneşin, ayın ve yıldızların konumlarına bağlıdır". Ayrıca insanların görünüşü şöyle tasnif edilmişti: "koyu saçlı, bal renginde ten, kullı göğüs, iyi bakışlı gözler ve yumuşak ve nazik kişilik", "buğday tenli, ince saçlı ve ince vücutlu, orantılı, koyu renk gözler ve sert kişilik", "beyaz ten, parlak, iri vücut, iyi saçlı, iyi bakışlı gözler, düzgün ve coşkulu kişilik" veya "pembe ten, donuk, ince, düz ve kuru saçlar, iyi bakışlı gözler, kısa vücut ve ılımlı kişilik" vb.

Haidar, Adawuding, Mashayih ve Maham ve arkadaşları tarafından tercüme edilmiş olan *İslami Astronomi Kitabı* Hongwu Dönemi'nin 16. yılında taş kazınarak yazılmıştı; *İslami Astronomi Kitabı*'nın çevirisine Önsöz Cilt B 12a-b sayfalarından ve *Hanfenlou'nun Değerli Şeyler Kitabı* Cilt 3'ten yapılan alıntılar taş

kazınmıştı. *Mi Shu Jian Zhi* (Sekreterlik Kayıtları) Cilt 7'de de başka bir kitaptan söz edilmiştir: 15 ciltten oluşan bu kitap Lanmuli Kehanet Yöntemleri'dir. Lanmuli Yuan Hanedanlığı zamanındaki Arapça kitaplardan "Raml" (*Remil*) adındaki kitabın Çince transliterasyonuydu; Remil "kuma bakılarak yapılan kehanet" olarak tefsir edilmişti, bu kumu yere saçan ve yere saçılan kumun aldığı şekle dayanarak iyi veya kötü kaderi tahmin eden Araplar tarafından kullanılan bir yöntemdi. Bu oldukça geniş içerikli büyük bir kitaptı.

Mi Shu Jian Zhi'nin (Sekreterlik Kayıtları) 7. cildinde bir başka kitabın adı geçiyordu: *Matahezhang* (*Felaket ve Mutluluk Açıklaması*). Matahezhang "gerekli, zorunlu" anlamına gelen Arapça Mugta kelimesinin bir transliterasyonu olan Matahezhi olmalıdır. Bu nedenle kitabın tam adı *Kehanet için Okunulması Gerekli* Kitap olmalıydı. Kitabın "Felaket ve Mutluluk Açıklaması" ismi Çinli tercüman tarafından yapılan bir efsirdi. Aynı Cilt 7'nin bünyesinde bulunan bir başka Yin ve Yang kitabı Mi'a Fengshui Belirleme idi. "Mia" kelimesi "ayna" anlamına gelen meşhur Arapça kitap Mir'at'ın Çince transliterasyonuydu. Kelimenin tam anlamıyla Belirleme için Değerli Bir Ayna anlamına gelen *Mir'at al-Ghaib* kitabın tam adı idi ve *Fengshui Belirleme* olarak tercüme edilmişti. Kehanet üzerine bir kitaptı ve Yuan Sarayı Sekreterliği tarafından derlenmiş iki cildi vardı.

İslami Astronomi Kitabı Yuan Hanedanlığı döneminde saray tarafından saklanmış fakat tercüme edilmemişti.³⁵ Yuan Hanedanlığı yıkıldıktan sonra, Ming Hanedanlığı İmparatoru Taizu (Zhu Yuanzhang) bu kitaba sahip çıkmıştı. Hongwu Döneminin 15. yılında (1382) Zhu Müslüman Hui bilginleri ile Çinli bilginlere tercümede iş birliği yapmalarını emretti. Bir sonraki yıl, kitap basıldı. Bu kitap Çin'in Hui halkının Yin-Yang anlayışı ile ilgili daha ileri araştırmalar için son derece önemli bir kayıttır.

Tercüme edilmiş olan kitabı okuduktan sonra, Ming Hanedanlığı'nın Han bilginleri onu şöyle övdüler: "Farklı araştırma yolları olsa bile, batı bölgelerinin astronomi kitabı Çin'in astronomi kitapları ile aynı hedefe ulaşır. Bilimin ilkelerinin karmaşık ve evrensel olduğunu ve bölge ve kültür farklılıkları nedeniyle farklı olmayacağını biliyoruz." Bu *İslami Astronomi Kitabı* 4 kısıma ayrılmıştır: birinci kısım genel giriştir; ikinci kısım iyi ve kötü şeyler hakkında kehanette bulunmaktır; üçüncü kısım insanların kaderi hakkındadır; dördüncü kısım çeşitli seçenekler ve tercihlerle ilgilidir. Ayrıntılar aşağıda olduğu gibi kısaca açıklanabilir:

Birinci kısım 23 bölümden oluşur:

Birinci bölüm kitabın yazılmasının nedenlerini açıklar; ikinci bölüm mizaç ile ilgilidir; üçüncü bölüm insan hastalıkları ve felaketler hakkındadır; 4. bölüm Yin ve Yang düşüncesiyle ilgilidir. 5. bölüm gündüz ve gece hakkındadır; 6. bölüm güneş

35 *İslami Astronomi Kitabı*, sayfa 2b-3a, *İslami Astronomi Kitabı'nın Önsözü* Cilt A.

ve diğer yıldızlar arasındaki mesafeler hakkındadır; 7. bölüm Doğu'dan Batı'ya yükselen beş yıldız ile ilgilidir. 8. bölüm yıldızların özellikleri ve işlevleri hakkındadır; 9. bölüm Zodyak'ın bölümleri hakkındadır; 10. bölüm Zodyak'ın gündüzleri ve geceleri ile ilgilidir; 11. bölüm Zodyak'ın özelliklerini açıklar; 12. bölüm konumlar hakkındadır; 13. bölüm gökyüzü Sarayı hakkındadır; 14. bölüm tapınakların konumlarıyla ilgilidir; 15. bölüm ana yıldızlar hakkındadır; 16. bölüm beş yıldızla ait her Sarayın açısı ile ilgilidir; 17. bölüm üç bölünmüş olan her Saray ile ilgilidir; 18. bölüm her Saray'ın konumu ile ilgilidir; 19. bölüm güneş, ay ve yıldızlar arasındaki karşılıklı ilişkiler hakkındadır; 20. bölüm her yıldızın güç ve dayanıklılığı hakkındadır; 21. bölüm 12 eşit parçaya bölünmüş olan kader Sarayı hakkındadır; 22. bölüm kutsama ve erdem hakkındadır; 23. bölüm her gökyüzü Sarayı'nın ana yıldızının konumuyla ilgilidir.

İkinci bölüm gelecekteki iyi ve kötü şeyler hakkında kehanette bulunmak için 12 bölümden oluşur: Birinci bölüm genel konular hakkındadır; ikinci bölüm ikinci dereceden meselelere cevapları içerir; üçüncü bölüm felaketler ve savaşlarla ilgilidir; dördüncü bölüm salgın hastalıklar ve hastalıklar hakkındadır; 5. bölüm hava rüzgarlı ve soğukken insanların kolayca soğuk algınlığına yakalanabileceğini açıklar. 6. bölüm yağmurlu ve nemli günler hakkındadır; 7. bölüm tuhaf anormal durumlar hakkındadır; 8. bölüm gelecekte olacaklar hakkında nasıl kehanette bulunulacağı ile ilgilidir; 9. bölüm malların fiyatları ile ilgilidir; 10. bölüm ay ve güneş tutulmalarıyla ilgilidir ve 11. bölüm iki yıldızın ortaklıkta uyuşmasının ve Satürn ile Jüpiter arasındaki ilişkinin açıklamaları hakkındadır; 12. bölüm kader hakkındadır.

Üçüncü kısım insanların kaderi ilgili olan 20 bölümden oluşur:

Birinci bölüm genel konularla ilgilenir; ikinci bölüm doğumdan önce olan olaylar hakkındadır; üçüncü bölüm insanların kaderi hakkındadır; 4. bölüm yıldızların ve Zodyak'ın çocuk üzerindeki etkileri hakkındadır; 5. bölüm insanların ruhları hakkındadır; 6. bölüm erkeğin ömrünün kısa mı veya uzun mu olacağı hakkındadır; 7. bölüm insanlar arasındaki hastalıklar ile ilgilidir; 8. bölüm hayatın bilgeliği hakkındadır; 9. bölüm insanların çeşitli hastalıklara nasıl yakalandığını açıklar; 10. bölüm ebeveynler ile ilgilidir; 11. bölüm kız ve erkek kardeşler hakkındadır; 12. bölüm mutluluk ve zenginlik hakkındadır; 13. bölüm beceriler hakkındadır; 14. bölüm evlilikler hakkındadır; 15. bölüm erkek ile kadın arasındaki ortaklık ilişkileri hakkındadır; 16. bölüm dostlar ve düşmanlar hakkındadır; 17. bölüm göç sorunlarıyla ilgilidir; 18. bölüm ölüm nedenleri ile ilgilidir; 19. bölüm bir kişinin hayatının birkaç yılını kontrol eden her yıldız hakkında açıklamalar yapar; 20. bölüm bir yıl içindeki mutluluk ve acıdan söz eder.

Dördüncü kısım her türden çeşitli konuları açıklayan bölüm üç kısımdan oluşur:

Birinci bölüm genel tercihlerden söz eder; ikinci bölüm ikinci dereceden

tercihlerden söz eder; üçüncü bölüm kitapta en iyi şekilde faydalanmak için inandırıcı değerlendirmeler yapar ve açıklamalarda bulunur.

Bu kitapta sözü edilen adetler artık Hui kültüründe sürdürülmemektedir. Ancak Hui eski adetleri ile ilgili olarak bilim insanlarının daha fazla ilgilenmeleri gereken bazı konular vardır. Örneğin, ikinci kısmın üçüncü bölümünde, yazar şöyle yazmıştır: “yaşamınızdaki olayların yıl dönümlerine ve dört saray yaşamlarına bakın, sarayın söylemek istediği şeyi anlayın. Eğer iki yıldız, yani, Mars ve Satürn ters bir ilişki içinde olunca felaketler ve savaşlar olacaktır. Eğer bu iki yıldız sarayın dört sütunu içindeyse, büyük felaketler ortaya çıkabilecektir.

İkinci kısmın 9. bölümüyle ilgili verilen başka bir örnek şöyledir: “malların fiyatlarını en iyi şekilde önceden bilmek için Syzygy³⁶ durumuna bakın”, ve “eğer saray toprak dalı ise, tahıl üretimini kontrol eder; eğer saray su dalı ise, suyla ilgili tüm işleri kontrol eder; eğer saray ateş dalı ise, madencilik ile ilgili üretilen her şeyi kontrol eder; eğer saray rüzgar dalı ise, köleleri, hayvanları vb. kontrol eder.”

Evlilikle ilgili olarak, Hanlar doğum tarihine ve bir yıldız haritasının sekiz işareti- ne çok daha dikkat etmişlerdi. Çin aşk yıldız falı aşıkların birbirlerine uygunluğunu, Kaderin Dört Sütunu veya Doğum Zamanının Sekiz İşareti denilen aşıkların doğum yılı-ay-günü-zamanı bilgisine dayanarak inceleniyordu. Bu geleneksel Çin evlilik kültürüne göre, çiftlerin Kaderin Dört Sütununu birbirine vermesi her iki tarafın çöçatanları için sıradan bir adımdı. *Evlilik Üzerine* kitabında, 14. kısımda şöyle bir cümle vardı: “evlilikten söz ederken, erkekler için 7. eve onun yöneticisine bakılıyordu ve ayrıca Venüs gezegenine ve evlilik okuna ve onun yöneticisine bakılıyordu. Kadınlar için, 7. eve ve onun yöneticisine ve Güneşle birlikte evlilik okuna ve onun yöneticisine bakılıyordu. Yukarıda belirtilen her şeye göre, kimin güçlü ve kimin yönetici olduğu görülüyordu. Eğer bunlar uyuyorsa, uyumlu bir evlilik olacaktı ve uyumlu bir çift olacaktı. Uyuşmuyorsa, karı ve koca arasındaki ilişki iyi olmayacaktı. Eğer yöneticiler uyuşmuyorsa, evlilik başarılı olmayacaktı.”

Ayrıca, bu kitap “meşhur aileler arasındaki evliliğin”, “zenginler arasındaki evliliğin” ve “fakir aileler arasındaki evliliğin” burçlarından da söz etmişti. *Tian Fang Xing Li*de (Liu Zhi tarafından yazılmış olan) listelenen bütün başvuru kaynağı kitapların arasında Hu Yi ve Yin Yang teorisiyle ilgili çok kitap vardı. Örneğin, 3. sıradaki *Mili Teerbi*, adı *Kamil al Ta'bir* olan Arapça kitabın Çince transliterasyonuydu. Burada, Kamil “eksiksiz” anlamına ve Ta'bir “açıklama” anlamına geliyordu. *Lui Zhi* bunu *Rüya Sözlüğü* olarak tercüme etmişti; bu kitap *Abu'l-Fadl al-Husayn b. İbrahim al-Mutatabbib al-Tiflisi* (1203'te öldü) tarafından yazılmış olabilirdi. Bu bizim genellikle “tabir” dediğimiz, gerçek ile gelecek arasındaki ilişkiyi açıklayan bir kitaptı. “Tian Fang Xing Li”nin 24. sırada listelenen başvuru kaynağı, “yıldız belirmeyi” ifade eden

36 Syzygy, üç gök cisminin hemen hemen bir doğru oluşturması (güneş veya ay tutulması sırasında güneş, ay ve dünyanın oluşturduğu gibi).

Ahkam al Kawakib adlı Arapça kitabın Çince transliterasyonu olmalıydı. Burada *Mi Shu Jian Zhi*'nin 7. bölümünde kaydedilmiş olan "Ahkam al" "belirleme" demekti ve "Kawakib" "Kukib" in çoğul halidir. Liu Zhi bunu felaketleri tahmin etmek ve gökgünülgüne dayanarak gelecekle ilgili kehanette bulunmak için "tüm felaketler belirlenebilir" ile aynı olabilecek *Tian Jing Xing Qing* olarak tercüme etmişti.

(III) Hüllerin Tıp Araştırmaları

Hui kökenli bilim insanları ve hekimleri tarafından yapılan doğal bilimler çalışmaları Çin İslam kültürünün önemli bir tamamlayıcı parçası olmasının yanı sıra, Çin bilim ve teknolojilerinin gelişmesi için, Hint tıp biliminden sonra, başlıca yabancı kaynak olmuştur. Hui tıp bilimi Çin ile yabancı kültürler arasındaki etkileşimde önemli bir rol oynamıştır.

Çin'in Orta Ovalar Bölgesi, Çin'in Batı bölgeleri ve denizasırlı bölgeler ile Qin Hanedanlığı öncesi dönemde (M.Ö. 221) bağlar kurmuştu. Batı Han Hanedanlığında, bir diplomat ve Çin imparatorluk elçisi olan Zhang Qian Batı Bölgelerine yaptığı keşif gezileri ile bu bölgede kurduğu bağlantılarla bir çıkır açmıştı. O zamandan beri, Çin ile Batının iletişimi, ilaç gibi yabancı ürünlerin sürekli olarak Orta Ovalar Bölgesine aktığı, bir gelişme çağına girmişti. Böylesine koşullar altında, daha sonra İslam dinini benimseyen Hui halkının tıbbi yavaş yavaş Çin Han halkı arasında adından söz ettirmeye başladı.

Hui tıbbi Çin'e muhtemelen Arap ve İranlı tacirler tarafından getirilmişti. Ne var ki, Hui tıbbi ile ilgili kitaplar ilk önce Çin'de yaşayan Araplar ve İranlılar tarafından kullanılmıştı. İslam tıbbi Çin'e yaklaşık Yuan Hanedanlığı'nın kuruluşunda, Cengiz Han ve torunlarının ordularını Batı Bölgeleri'ni fethetmek için Akdeniz'in doğu kıyılarına yönlendirdiği zaman girmişti.

Yuan Hanedanlığı'nın kuruluşu sonrasında çok büyük sayıda kitap Çin Orta Ovalar Bölgesine getirildi; Yuan Hanedanlığı aynı zamanda çeşitli etnik ulusların sanat, bilim ve zenaat başarılarını Çin'e kazandırmak için büyük çabalar göstermişti. Hui tıp ve eczacılık kitapları da bu toplanan kitapların arasındaydı. *Mishu Jian Zhi* (Yuan Hanedanlığı Saray Kütüphanesi Kayıtları) kitabının 7. cildinde sözü edilen 600'den fazla Hui kitabının 13. cildi olan Tıp (Arapça Tıp) Hui tıbbıyla ilgili bir çalışmaydı.

Hui halkı Çin'in Uzak Batı bölgelerinin tedavilerini ve ilaçlarını Çin Orta Ovalara Tang Hanedanlığı döneminde getirmişti. Bununla birlikte, Yuan Hanedanlığı'nda bir bilim insanı olan Xu Youren'e göre, Tang Hanedanlığı'ndaki Han halkı bu tedavilere ve ilaçlara aşına değillerdi. Ancak Yuan hanedanlığı döneminde, Batı bölgeleri ile artmakta olan daha yakın ilişkilerle birlikte, çok sayıda Hui taciri Çin topraklarına girdi ve çeşitli Batı ürünleri getirdi. Zhi Zheng Ji (Cilt 31) kitabında Xu şöyle

yazmıştı: "Kuzeybatı tıbbi hastalıkların tedavisinde etkili olan çok çeşitli mükemmel tedavileri ve ilaçları ile övünmektedir. İmparatorluk sarayı Hui tıbbının yönetilmesi için Guang Hui Si adı verilen özel bir kuruluş kurdu."

İslam tıbbının Çin'e girişi yani Orta Ovalar Bölgesi'ne girişi Orta Ovalar Bölgesi halkının gözünü açtı ve Han halkı tarafından yazılmış olan tıp kitaplarının kusurlarını ortaya çıkardı. Kubilay Han bir keresinde Han tedavilerine dayanan bir tedavi gördü ve Han doktorları ile Materia Medika (Ben Cao) yani İlaç Bilimi hakkında bilgi edindi. Han tıbbının, diğer ülkelerin tıp biliminden söz edilmemesi dahil çok sayıda kusurları olduğuna işaret etti.³⁷

Bu nedenle, Kubilay Han Mateira Medika'nın (Tıp Bilimi) düzeltilmesini, özellikle Batı tıbbının kitaba eklenmesini emretti. Yuan Hanedanlığı'nda yaşayan bir bilim insanı olan Su Tianje'ye göre, Han Lin gibi meşhur doktorların imparatorluk sarayına çağırılmış, burada Kubilay Han onlardan Batı ilaçları ile Han ilaçlarını ayırmalarını istemişti. Su Tanjie kitabında şöyle yazmıştı: "Bir Han kişi bir ilacın tadına baktı ve 'Bunun etkisi Han ilacı ile aynı' dedi."³⁸

Yukarıda sözü edilen konularda daha fazla ayrıntı için, lütfen *Gao Hua* tarafından yazılmış olan *Mateira Medika'nın (Tıp Bilimi) Kubilay Han'ın Emriyle Düzeltilmesi* kitabına bakınız.³⁹

Guang Hui Si⁴⁰ sadece Hui tıbbının yönetimi için bir kuruluş değildi fakat aynı zamanda imparatorluk muhafızlarına ve Batı Bölgelerinden⁴¹ gelen göçmenlere tedavi hizmeti veren bir hastaneydi.

Burası Kubilay Han'ın son zamanlarında mevcut iki kuruluşun birleştirilmesiyle kuruldu. İmparatorluk Hui hekimlerinin yanı sıra, Yuan Hanedanlığı'nın Batı bölgelerinden çok sayıda halktan hekimler de vardı. "İlaç Satıcısı" adlı şarkıya göre, Batı bölgelerinden gelen halk sokaklarda tıbbi yakı ve diğer ilaçları satıyorlardı.⁴²

Şarkıdaki bu hikaye, aynı zamanda Güney Bölgelerdeki halka tedavi hizmeti veren, yetenekli bir hekim olan Batılı bir tüccarın hikayesidir. Yuan Hanedanlığı'nın

37 Yao Sui'nin Toplu Eserleri: Cilt 29: Tıp Bilim İnsanı Li Jin'in Mezar Kitabesi

38 Su Tianje'nin Toplu Eserleri: Cilt 22: İmparatorluk Tıp Akademisi'nin Merhum Yönetici Han Lin'in Kısa Biyografisi.

39 Collection on Studies on History of Yuan Dynasty and Northern Ethnic Nationalities, (Yuan Hanedanlığı ve Kuzeyli Etnik Uyrukların Tarihi üzerine Araştırmaların Derlenmesi) Ed. 1986, Cilt 10.

40 Yuan Hanedanlığı'nda Hui ve Arap ilaçları üzerine araştırma yapması için kraliyet hastanesinin bir şubesi olarak Guang Hui Sui denilen bir yönetim organı kurulmuştu. Yuan Shi'de (Yuan Hanedanlığı Tarihi), "Bai Guan Zhi" (devlet yönetim sistemi) bölümünde "Guang Hui Si görevlilerinin" üçüncü en yüksek dereceden memurlar olduğu yazıyordu.

41 Tao Zongyi'nin Tarımın Dışında: Cilt 9: Nadir Hastalıklar, Zhonghua Book Company, s. 109. Ayrıca bkz, Yuan Hanedanlığı Tarihi: Görevlilerin Kayıtları

42 Yi Bin Ji, Wang Yi, Complete Library in the Four Branches of Literature (Edebiyatın Dört Dalında Tam Kitap Listesi), Cilt 5.

son zamanlarında yaşayan Ding Henian Hui etnik kökenli bir bilim insanıydı. Onun ataları Orta Ovalar Bölgesi'ne (Çin'e) ticaret için gelen ilk Hui tacirlerindendi. Ailesindeki daha sonraki kuşaklar Han halkının hayat tarzına geçmiş olmasına karşın Ding Henien tıp alanı dahil çeşitli becerilerinde ve bilimde kendi Hui kökenini yansıtmıştı.⁴³

Çin'deki İslam tıbbı hakkındaki en meşhur kitabın adı *Hui Formüleri*'dir (*Hui Hui Yao Fang*). 36 ciltten oluşur, bunlardan sadece dördü bugüne kadar gelmiştir (kopyaları Ming Hanedanlığı döneminde çıkarılmıştı) ve Çin'in Merkez Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Bu kopyalarda farklı yazı tarzları vardır, bu durum farklı insanlar tarafından kopya edilmiş olduğunu gösterir. Bunlardan bazıları Arap ve İranlı iken (ilaç isimleri gibi) çoğu Çinli idi. Yazı tarzları metni kopya edenlerin Arapça ve Farsça yazıda iyi olduklarını gösteriyor, ancak yazdıklarının anlamlarını pek iyi bilmiyorlardı çünkü çok hatalar var. Bu çalışmalar muhtemelen kopyaların kopyalarıdır. Dört ciltten biri *Hui Formüleri*'nin içeriği hakkındadır ve Cilt 19'dan 36'ya kadar olan ciltlerdeki başlıkların listesi vardır. Diğer kopyalar Cilt 12, 30 ve 34'tür. Bu ciltlerin her biri bir dizi hastalığın belirtilerini ve uygun tedavilerini içermektedir.

İçerikler I (kayıp)

İçerikler II (58 sayfa).

Cilt 12: felç ve ilgili hastalıklar üzerine; (Mevcut kopyanın dört sayfa içerik listesi ve 63 metin sayfası vardır.)

Cilt 19: öksürük üzerine;

Cilt 20: göğüs hastalıkları üzerine;

Cilt 21: bağırsak hastalıkları üzerine;

Cilt 22: ishal üzerine;

Cilt 23: kusma, üst karın şişkinliği ve ilgili hastalıklar;

Cilt 24: ateş ve vücut soğukluğu ve ilgili hastalıklar üzerine

Cilt 25: kan hastalıkları, sıtma ve diğer ilgili hastalıklar üzerine;

Cilt 26: vücut üzerine;

Cilt 27: sarılık ve ilgili hastalıklar üzerine;

Cilt 28: dermatofitoz, rektosel, anal fistül ve ilgili hastalıklar üzerine;

Cilt 29: çeşitli hastalıklar üzerine;

Cilt 30: ayrıca çeşitli hastalıklar üzerine; (Mevcut kopyanın üç içerik sayfası vardır ve 63 metin sayfası vardır.)

Cilt 31: jinekolojik hastalıklar ve çocuk hastalıkları üzerine;

Cilt 33: aft ve yuvarlak kurt üzerine;

Cilt 34: oyulmuş yaralar, kırıklar, akupunktur, haşlanma, yanık ve diğer yaralanmalar üzerine. (Mevcut kopyanın üç içerik sayfası ve 49 metin sayfası vardır.)

43 Bilgelerin ve Münzevi Keşişlerin Biyografileri, Jiuling Dağı Münzevi Keşişinin Eserleri, Collections of Classics of Four Schools. Cilt 19.

Cilt 35: hayvanlar tarafından yaralanmalar üzerine;

Cilt 36: kaynatarak özünü çıkarma yöntemleri ve sebze ve meyvelerin tıbbi etkileri.

Bu ciltlere dayanarak, tüm çalışmanın 40 cilt, 2.000'den fazla sayfa ve 1,5 milyon karakterden oluştuğunu tahmin edebiliriz. Mevcut kopyalar tüm çalışmanın sadece onda biri kadardır. *Hui Formüleri* ismi bilinmeyen bir Müslüman kişi tarafından Çince'ye tercüme edilmiş bir tercüme çalışmasıdır. Kitapta geçen isimler onun Arapça bir tıbbi çalışma olması gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte, kitabın Çince nüshası muhtemelen özgün çalışmadan tercüme edilmişti. Muhtemelen, bu kitap Farsça'dan tercüme edilmişti. *Hui Formüleri* kitabı ilaçlarla ilgili çok sayıda bilgi doktordan söz eder. Tercümanlar tarafından bu bilgelere Hui doktorları denmiştir. Ne var ki, gerçekte, bunların arasında çok sayıda eski Yunanlı ve Romalı vardı. Örneğin, Cilt 30 İskender'den söz eder, bu eski Yunan'daki Büyük İskender'in Farsça adıdır ve hekim Arastatalis eski Yunan tıp bilim insanı ve Büyük İskender'in öğretmeni Aristo'nun Farsça adıydı. Aynı Cilt 30' da bir başka örnek vardır, yani, "Hui doktor Jalinus". Jalinus aslında bir Hui hekim olmayıp eski Yunan'ın tıp bilim insanı olan Galen'in (Galenos) Farsça adıydı. Aynı şekilde, bu cilt bir eski Yunan hekimi olan Rufus'tan, Romalı filozof Porphyrios'un Arapça adı olan Farfuriyus'tan söz eder.

Cilt 34 Abuqrat'tan söz eder; bu eski Yunan tıp bilim adamı Hipokrat'ın Arapça adıdır.

Bu kitapta sözü edilen tıbbi bitkilerin isimlerinin çoğu eski Yunanca'dan veya Latince'den tercüme edilmiştir. Örneğin, Cilt 30 "aftimun"dan bahseder, bu eski Yunanca "epithymum"un Arapça adıdır ve "küsküt"ü ifade eder. Ustukhudus eski Yunanca "stoichas" için kullanılan Arapça ve Farsça kelimedir ve "Mentha spicata"yı (bahçe nanesi) ifade eder. Apsinthion da bir bitkinin eski Yunanca adıdır. Cilt 12' deki "farfiyun"un kökeni Latince "euphorbium"dir ve "sütleşen"i ifade eder, bozkır mantarını ifade eden "ghariqun"un kökeni eski Yunanca "agarikon"dur. Ayrıca Cilt 12'de, "karanb" kelimesi eski Yunanca "krambea"yı (kabak) ifade eder. Cilt 30'da Aristo'nun bir reçetesinde eski Yunanca bir çeşit bitki adı "chamaedrus"u ifade eden kamaedariyus yazılıdır. Aynı ciltte, bir çeşit idrar söktürücü ilacı ifade eden "kamafitus"un kökeni eski Yunanca "chamaepitus"tur. *Hui Formüleri* Farsça ve Arapça'nın dışında başka dillerden, çoğunlukla da eski Yunanca ve Latince'den, Çince'ye tercüme edilen çok sayıda ilaç adını içerir. Eski Yunan ve Romalı alim kişilerden ve ilaçlardan söz edilmesi, *Hui Formüleri* dahil, Çin'deki İslam tıbbıyla ilgili kitap çalışmalarının aslında Doğu Akdeniz kıyılarında yaşayan farklı etnik ulusların tıp bilimi ile ilgili koleksiyonlar olduğunu gösterir. Bu çalışmaların içeriği sadece İran ve Arap tıp bilimi ile sınırlı değildir.

(IV) Hui Astronomisi (Hui Lifa⁴⁴) ve Takvimi

Çin'deki İslam kültürünün en etkili bütünleştirici parçası olan Hui astronomisi Çin'e Yuan Hanedanlığı zamanında (1271-1368) Hui halkı tarafından Orta Asya'dan getirildi.

İlk kez ve sadece Hui halkı tarafından kullanılan *Hui Lifa*, kesinliği ve Han takvim sistemi için bir tamamlayıcı niteliğe sahip olması ve önemli başvuru kaynağı olarak işlev görebilecek eşsiz hesaplama yöntemleri nedeniyle Ming Hanedanlığı hükümeti tarafından tanındı. Böylece, Hui Lifa geç dönem Ming Hanedanlığı döneminde Batılı misyonerlerin henüz Çin'de pek yoğun olarak bulunmadığı dönemlerde Çin'de oldukça yaygındı.

Hui gökgünüğü Hui astronomisinin temeli olma işlevini görmüştür. Bunların birçoğu kitap derlemeye ve yayına hazırlamaya ile görevli olan Yuan devletinin Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi'nin (Mishujian) koleksiyonları içindeyken bazıları erken Ming Hanedanlığı döneminde Çin diline tercüme edilmişti. Ming Hanedanlığı dönemi Yuan Hanedanlığı dönemine nazaran yayımlanmış ve tercüme edilmiş Hui Lifa literatürü ve yayınlar bakımından çok daha zengindi. Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi (Mishujian) Kayıtlarının 7. cildi Arapça'dan tercüme edilen birkaç kitaptan söz ediyordu. Bu kitaplar çoğunlukla Hui astronomisi, takvim ve gök cisimlerinin hareketi ve yörüngeleri ile ilgilidir.

Nesilden nesile geçerek bizim kuşağımıza aktarılan *Hui Astronomi Kitabı* (*Hui Tian Wen Shu*) Ming Hanedanlığı döneminden kalan Hui astronomisi ile ilgili en önemli kitaplardan biri olarak değerlendirilebilir. Yin-Yang astrolojisi ile ilgili Hui etnik halkı tarafından yazılmış yegane kitap olmasının yanı sıra Hui astronomisi ilgili kitapların Çin'e Yuan Hanedanlığı döneminde girmiş olduğu gerçeğini doğrulayan birkaç kitaptan biridir. 11. yüzyılın başlarında yaşamış bir Arap bilgini olan Kushyar tarafından yazılmış ve *Hai Da Er*, *A Da Wu Ding*, *Shaikh Muhammed* ve *Ma Ha Da* gibi Ming Hanedanlığı sarayında çalışan bir takım Hui bilgini tarafından tercüme edilmiştir. Kitabın Çince nüshası Ming Hanedanlığı İmparatoru Hongwu'nun hükümdarlık döneminin 16. yılında basılmıştı. Önsözde belirtildiği gibi, bu kitap 1368'de Yuan Hanedanlığı'nın başkenti Hanbalık'ı ele geçiren Ming ordusu tarafından Yuan Hanedanlığı'nın on binlerce kitabıyla birlikte Nanjing kentine götürülmüştü. 1382'de Ming Hanedanlığı'nın ilk imparatoru Zhu Yuanzhang görevlilere Yuan Hanedanlığı'nın bazı kitaplarını kendisi için okumalarını emretti. Bunun sonucunda yüzlerce kitabın bilinmeyen yazı karakterleriyle yazıldığı ortaya çıkarıldı. O günlerde, Ming Hanedanlığı'nda Han halkından çok sayıda kişi Batı bölgelerindeki astrologların, özellikle Han kitaplarında görülmeyen, enlemler üzerinde çok

44 Hui Lifa, İslam Astronomi Takvimi Sistemi olarak tercüme edilebilir, 14. yüzyılın sonlarındaki Ming Hanedanlığı zamanından 18. yüzyılın başlarına kadar geçen süre boyunca yayımlanmış astronomik tablolar setidir. Zij'in (İslam astronomik tabloları) Çin'ye tercümesi temel alınmıştır.

kesin astronomik hesaplamalar yaptığını biliyordu. Bununla birlikte, Hui kitaplarının Yuan devleti tarafından sıkı bir şekilde korunması Yuan Hanedanlığı çökmeden önce Hanların bu kitapları inceleme olanağına pek sahip olamadıkları anlamına geliyordu. Bu nedenle, Hui kitaplarının eşsiz özelliklerini keşfetmeye can atan Ming imparatoru yukarıda adı geçen Hui bilginlerine kitapları tercüme etmelerini emretti ve Hui Astronomi Kitabı bu kitaplardan biriydi. İmparatorluk Akademisi'nin bir üyesi ve önsözün yazarı olan *Wu Bozong* şöyle demişti: "Batı Bölgeleri ile ilgili kitap Yuan Hanedanlığı tarafından yüzyıldan fazla desteklenmişti." Wu bu kitabın Ming Hanedanlığı döneminde geniş bir şekilde incelenebilecek olmasının bir şans olduğuna inanıyordu. İmparator Hui bilginlerine kitapları tercüme etmelerini ve Han bilginlerine tercümelerin anlaşılabilirliğini ve okunabilirliğini güvence altına almak amacıyla tercümelerin yazım hatalarını bulup düzeltmelerini emretti. İmparator tercümelerin aslına sadık olmalarını şart koştu. Bu nedenle bugün Hui kitaplarının güvenilir tercümelerinden faydalanabiliyoruz.

Daha çok Yin-Yang teorileriyle ilgili kitap esasen Hui astronomisi ile ilgili bir çalışmaydı. Kitaba göre, "Astronomik aletler gök cisminin hareketlerini ölçmek için kullanılıyordu." Diğer yandan, şöyle de deniyordu, "Göksel varlıklar dünya üzerinde onlara karşılık gelen şeylere göre uğurlu veya uğursuzdur." Bu Hui gök günlüğünün bilim ve hurafelerle karışık olduğunu gösterir. Bir diğer kitap, Ming Hanedanlığı İmparatoru Hongwu'nun hükümdarlık döneminin 16. yılında basılmış olan bir ciltlik Hui takvimidir. Bu kitap bugün Çin Merkez Kütüphanesinin koleksiyonları arasındadır. İmparator Zhu Yuanzhang'ın emriyle Hui bilginleri tarafından tercüme edilmiş olan kitaplardan biri olmalıdır. Kitap Hui ay ve güneş takvimlerini, her iki tür takvim arasındaki dönüştürmeleri, güneş ve ayın adlarını, ay takvimindeki eklenmiş ayları, güneşin yükselişini, gezegenlerin enlemlerini ve boylamlarını, ay ile gezegenler arasındaki ilişkileri ve de güneş ve ay tutulmalarını içerir.

Kitaba göre, bir yıl aşağıdaki gibi 12 aya bölünmüştü:

1. ay: Farwardin (Farsça, aşağıdaki gibi)
2. ay: Urdibihişt
3. ay: Khurdad
4. ay: Tir
5. ay: Murdad
6. ay: Şahriwar
7. ay: Mihr
8. ay: Aban
9. ay: Azar
10. ay: Day
11. ay: Bahman
12. ay: İsfand

Mart'ın üçünde başlayan Hui güneş takvimi güneşin dolanımını izlerken, Hui ay takvimi ayın dolanımını ve evrelerini izler. Bu ay takvimine göre güneş takviminin değişikliklerini belirler. Bu nedenle, kitapta belirtilen 12 ay gerçekte "dinamik olarak değişen ayları" ifade eder.

Kitaptaki Yedi Işık üzerine olan bölüm bir haftanın yedi günden oluştuğunu, günlerin adlarını aşağıdaki gibi olduğunu söyler:

Yebieşan (Çince), Farsça İlk Şanba, haftanın üçüncü gününü ifade eder (Gregoryan takviminde Pazar). Farklı kitaplarda ve yazılarda bu kelimenin farklı tercümeleri vardır, ancak hepsi aynı günü ifade eder. *Chen Cheng* tarafından yazılmış olan *Batı Ülkelerinin Kayıtları* kitabına göre, "(Timur Hanedanlığı'nın gelenekleri) yedi günlük dönemleri izler ve İlk Şanba üçüncü gündür."

Hui takviminde, İlk Şanba'ya Yedi Işık'ın birinci ışığı anlamına gelen Riyişi denilmektedir. Bugün kullandığımız Gregoryan takvimi ile karşılaştırıldığında İslami hafta Cuma günü başlar.

Batı Ülkelerinin Kayıtları'na göre Farsça Du Şanba'nın karşılığı olan Dubieşan (Çince), haftanın dördüncü gününü ifade eder (Gregoryan takviminde Pazartesi) ve Hui takviminde Yedi Işık'ın ikinci ışığı anlamına gelen "yue'erşu" denilmektedir.

Batı Ülkelerinin Kayıtları'na göre Farsça Sba Shanba'nın karşılığı olan Xiebieşan, haftanın beşinci gününü ifade eder (Gregoryan takvimine göre Salı) ve Hui takviminde Yedi Işık'ın üçüncü ışığı anlamına gelen Huosanshu denilmektedir.

Farsça Çahar Şanba'nın karşılığı olan Çærbieşan (Çince) haftanın altıncı gününü ifade eder (Gregoryan takviminde Çarşamba) ve Hui takviminde Yedi Işık'ın dördüncü ışığı anlamına gelen "şusişu" denilmektedir.

Farsça Penj Şanba'nın karşılığı olan Panşanbie (Çince) haftanın yedinci gününü ifade eder (Gregoryan takviminde Perşembe) ve Hui takviminde Yedi Işık'ın beşinci ışığı anlamına gelen "Muwushu" denilmektedir.

Farsça Adina'nın karşılığı olan haftanın birinci gününü ifade eder (Gregoryan takviminde Cuma) ve Hui takviminde Yedi Işık'ın altıncı ışığı anlamına gelen "Jinliuşu" denilmektedir.

Farsça Şanba'nın karşılığı olan Şanbie (Çince) haftanın ikinci gününü ifade eder (Gregoryan) ve Hui takviminde Yedi Işık'ın yedinci ışığı anlamına gelen "Tuqishu" denilmektedir.

Kitaptaki yukarıda belirtilen Farsça unsurlar Hui takviminin Farsça yazıldığını kanıttır. Diğer yandan, kitap Hui takviminden Çin Han takvimine dönüştürme yöntemlerini de içermektedir; bu dönüştürme yöntemi tercümanlar tarafından kitaba eklenmiş olmalıdır. Açıkçası, kitap sadece bir tercüme eser değildir.

Ming Hanedanlığı Tarihi kitabındaki Hui takvimi hakkındaki bölüm muhtemelen yukarıda sözü edilen Hui takvimine dayanıyordu ve Hui takvimindeki günler Uzak Batı Çin'deki Anxi'de bulunan bir derebeyinin emriyle İranlı astronom Jamal al-Din

tarafından oluşturulmuştu. *Ming Hanedanlığı Tarihi* kitabına göre, "Hui Takvimi" Yunnan'ın Çin'in Yunnan eyaletinin 8.000 li (yaklaşık 4000 km.) batısında bulunan bir Batı krallığının kralı olan Mahama tarafından yazılmıştı... Bu takvim eksik günlü ayları içermiyordu... Bir yıl 12 ayda 365 günden oluşur... Eksik günler vardır... Tang ve Yuan Hanedanlığı dönemlerinde Batı bölgelerinde kullanılan birtakım takvimler vardı. Ne var ki, uzun bir süre, yani 270 yıldan fazla bir süre, Han takvimiyle birlikte sadece Hui takvimi kullanıldı. Sonra, tercüme kullanım dışı kaldı. İlgili uzmanlara danışıldıktan sonra orijinal kitaba tamamlayıcı ekler yapılarak Hui takvimi yeniden yazıldı.

Yukarıda zikredilen paragraf Çin'deki Batı takvimlerinin yayılma tarihinin bir açıklamasını verir. Tang ve Yuan hanedanlıklarında, Hui takvimleri daha çok Hui halkı tarafından kullanılıyordu. Hui takvimi, devletin Hui takviminde uzman olan bilginlerini Hui takvimindeki hesaplama yöntemlerini Han halkına öğretmeleri için işe aldığı Ming Hanedanlığı'nda yaygınlaştı. Örneğin, İmparatorluk Astronomi Kurulu'nda bir görevli olan *Liu Xin*, *Hui Takvimi Özeti'ni (Xi Yu Li Fa Tong Jing)* baskıya hazırlamıştı; bugün bu kitabın 8 cildi, yani, Cilt 11, 12, 13, 14, 21, 22, 23 ve 24 kalmıştır.

Nanjing kentinde Ming Hanedanlığı İmparatorluk Astronomi Kurulu için ücretle çalışmış bir adam olan Bihlam, Qing Hanedanlığı tarafından toplanıp bir araya getirilen *Çin Klasikleri Bütün Eserleri'nin (Si Ku Quan Shu)* bir parçasını oluşturan yedi ciltlik *Yedi-Yıldız Astronomik Hesaplama (Qi Zheng Tui Bu)* adlı kitabı yazdı. Bu kitaptaki yedi yıldız Güneş, Ay, Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs ve Merkür'ü ifade eder. Kitap bu yedi yıldızla dayanarak astronomik hesaplama yapmak hakkındadır. Muhtemelen Türki dillere dayanan bir adı olan Bihlam'ın İranlı olduğu düşünülür. Bu kitapta yani *Yedi-Yıldız Astronomik Hesaplama* kitabında yazar şöyle yazmıştı: "Ming Hanedanlığı İmparatoru Hongwu'nun hükümdarlık döneminin 18. yılında, azınlık etnik uluslar Ming Hanedanlığı'nın egemenliği altına girdiler ve Batı astronomik hesaplama yöntemlerini sundular; bu hesaplama yöntemi daha sonra Han diline tercüme edildi ve o zamandan itibaren Çin'de çok yaygınlaştı." *Hai Da Er* ve diğer bilginler tarafından tercüme edilen bu kitap bilimsel bilginin Hui bilginlerinden kalan miras olduğunu gösterir. Örneğin, ayların ve haftaların uzunluğu ve bunların isimlerinin hepsi Hui takvimindekilerle aynıdır, hatta transliterasyonlardaki hatalar bile aynıdır. Bihlam batının astronomik hesaplama yöntemlerine dayalı *Hui Takvimi'*ne bir ek yapmıştır. *Yedi-Yıldız Astronomik Hesaplama* kitabından başka *Bihlam* dört ciltten oluşan *Hui Takvimi için Açıklayıcı Örnekler* başlıklı bir kitap yazmıştır.

Hui Takvimi'nin önemli meziyetleri vardı. Hui takviminin Han ve Ming Hanedanlıkları dönemlerinde Han takvimine tamamlayıcı olarak kullanılmasının nedeni buydu. Bununla birlikte, hatalı hesaplama ve tahmin ve sürekli güncelleme- sinin olmaması gibi bazı kusurları vardı. Matteo Ricci, Sabatino de Ursis, Johann

Terrenz, Emmanuel Diaz ve Giacomo Rho gibi Avrupalı misyonerler tarafından getirilen yeni bilimlerle birlikte Li Zhizao ve Xu Guangqi gibi Çinli bilginlerin yazdığı astronomiyle ilgili çalışmalar tarafından yavaş yavaş gölgeye itilmesinin nedeni buydu. Bununla birlikte, Qing Hanedanlığı dönemi bilginleri tarafından yapılan Hui astronomisi ile ilgili çalışmalar hakkında hala farklı anlatımlar vardı, örneğin, yukarıda sözünü ettiğimiz Liu Zhi'nin iki meşhur kitabı *Tian Wen Xing Li (İslam İbadetleri)* ve *Tian Fang Dian Li (Cennete Giden Yolun Mahiyeti ve İlkesi)*. Lui Zhi Hui etnik halkından meşhur bir bilgin olmasına rağmen, o zaman Çin'e yeni girmiş olan modern Avrupa kültürüne ulaşamamıştı.

Lui Zhi'nin kitaplarında sözü edilen astronomi çalışmaları aşağıdakileri içermektedir:

Gökcisimleri fenomenleri anlamına gelen Atar al'Ulwiya (Arapça), Astronomi İlkeleri için 25. başvuru kaynağı idi.

Gökcisimlerinin kımıldanışları ve hareketleri anlamına gelen Arapça kelime Af'al i Aflak Astronomi İlkeleri ve İslamcılık için sırasıyla 23. ve 40. başvuru kaynağıydı.

Astroloji anlamına gelen Arapça kelime Ahkam al Kawakib Astronomi İlkeleri için 24. başvuru kaynağıydı.

"Evrenle ilgili bilim" anlamına gelen Arapça kelime İlmi al Afaq Astronomi İlkeleri için 21. başvuru kaynağıydı. Eski Yunan astronomisinin ilkelerini içeriyordu.

Harika zamanlar anlamına gelen Arapça kelime Al' Ahd al-Kabir Astronomi İlkeleri ve İslamcılık için sırasıyla 25. ve 39. başvuru kaynağıydı.

Hui matematiği takdir edilmeyi ve gururu hak eden Müslümanların bilimsel araştırmasının bir başarısıydı. Eski Yunan matematiğinin başarılarını miras olarak almışlardı ve Çin'e girdikten sonra bağımsız bir bilimsel ekol haline gelmişlerdi. *Hui Astronomi Kitabı* şöyle diyordu: "Gökcisimlerinin hareket kurallarının hesaplanmasına yönelik ölçüm yapmak için çemberleri olan bir küre⁴⁵ kullanılıyordu."

Bu gökcisimlerinin işleyiş kuralları hakkında bilgi edinmek için aletle yapılan ölçüm sonuçlarını matematiksel yöntemler kullanarak işleme tabi tutmak anlamına gelir.

Ming Hanedanlığı Tarihi'ndeki Hui Takvimi bölümünün önsöz kısmı Çin'deki Hui halkının hala kendi takvimlerini kullanmakta olduklarını söylüyordu. Çoğu Yuan Hanedanlığı dönemine kadar geri giden Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi Kayıtları'nda Hui matematikçileri anlatılır, örneğin:

Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi Kayıtları Cilt 7'de daireler ve kareler çizmek için kullanılan pargar (*pergel*) ve cetvelden söz edilir. Pargar Farsça pusula demektir. Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi'nde bu tür bir adet kitap

45 Bir çemberimsi küre Dünyayı veya Güneşi merkezine alan, göksel enlem ve boyları ve astronomik olarak önemli diğer özellikleri temsil eden halkaların küresel bir çerçevesinden oluşan, gökteki (gök küre üzerindeki) cisimlerin bir modelidir.

vardı. *Daireler ve Kareler Çizmek için Cetvel* Yuan Hanedanlığı döneminde bu aletlerin işlevlerine göre aletin adının tercümesiydi.

Hisabiya Algoritmaları'ndan Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi Kayıtları Cilt 7' de adı geçmektedir. Hisabiya Arapça'da matematik veya hesaplama demektir. Bu matematik üzerine bir tek konulu bir yazıdır. Kitap Toplama ve Yayına Hazırlama Dairesi'nde kitabın 7 cildi vardı.

Safina Algoritmaları'ndan Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi Kayıtları Cilt 7'de adı geçmektedir. *Safina* derleme demektir. Cebir ve geometriyi kapsayan bir algoritma derlemesidir. Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi'nde bu kitabın 12 cildi vardı.

Safina Handasiya'nın Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi Kayıtları Cilt 7'de adı geçmektedir. *Safina Handasiya* geometriyle ilgili şerhlerin bir derlemesi anlamına gelir. Kitap Toplama ve Yayına Hazırlama Dairesi'nde bu kitabın 17 cildi vardı. Hui geometrisinin mükemmel bir tanıtımıdır ve ayrıca eski Yunan matematiğini de içerir.

Öklitçi Geometrinin Temelleri'nin Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi Kayıtları Cilt 7' de adı geçmektedir. *Öklit Geometrisi, Geometrinin Temelleri*'ni yazmış olan eski Yunan matematikçilerinden söz eder. Daha çok grafiklerin bölümlere ayrılmasıyla ilgili bir kitaptır. Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi'nde bu kitabın 15 cildi vardı. Farsça olan Tarihi Kayıtlar (Shi Ji) Yuan Hanedanlığı İmparatoru Xianzong'un bir seferinde bir Müslüman bilginin rehberliğinde Öklitçi geometri alıştırması yaptığından söz ediyordu.

1956'da, Shaanxi Kültürel Kalıntılar Yönetim Komitesi Xi'an'ın kuzeybatısındaki Seignior Anxi Sarayı'nın arkeolojik-tarihi alanında Arapça sayıları olan altı sıralı ve altı çift sütunlu sihirli kare (çift altılı sihirli kare) bulundu. Çince "Zonghengtu" da denilen sihirli kare, sıra veya sütun halindeki sayıların bir kare matrisiydi. İlk n^2 tam sayılar matris hücrelerine öyle bir şekilde yerleştirilmişlerdi ki herhangi sıranın veya sütunun veya köşegeninin toplamı aynıydı. Sihirli Karenin kaynak ülkesi Çin'di. *Değişimlerin Kitabı: Yedi Tartışma* (Zhou Yi: Xi Ci) şöyle diyordu: "Kitabın kaynağı Lou Irmağı iken, harita Sarı Irmak'tan çıkmıştı." Burada kitap aslında her birinin toplamı 15 olan bir sihirli kareyi ifade ediyordu.

Farsça yazılmış olan *Tarihi Kayıtlar'a* (Shi Ji) göre, Hui halkı tarafından yetiştirilen Prens Anxi İslam dinine girmişti. Bu nedenle, Anxi sarayı kazı bölgesinde bulunan sihirli kare⁴⁶ ya ona veya dostlarına veya İslam'a inanan Moğollara ait ol-

46 Bunun gibi levhalar kötü ruhları kovmak için binaların temelinin köşesine gömülürdü. Sayılarda uğur veya uğursuzluğun bulunduğu inancı birçok kültürde ortaya çıkan inançlardan biridir. Belli sayıların uğurlu olduğuna dair inanç bundan önce Yuan Hanedanlığı döneminde (1271-1368) Batı ülkelerinden ithal edilmesiyle iyice yerleşmişti. Kuzey Song Hanedanlığı döneminde, Xi'an Jingzhaofu olarak biliniyordu. Yuan Hanedanlığı egemenliği

malıydı. 1958'de, sihirli kare üzerine yapılmış derinlemesine bir araştırmaya dayanarak, Çinli bir matematikçi olan Li Yan sihirli karenin herhangi bir sırasının veya sütununun veya köşegeninin toplamının 111 olduğunu gösterdi. Bu kişi ayrıca altı sıralı ve altı sütunlu sihirli karede bir dört sıralı ve dört sütunlu bir sihirli kare daha olduğunu ve onun da sırasının veya sütununun veya köşegeninin toplamının aynı olduğunu buldu. 1980'de, Shanghai Müzesi Arkeoloji Bölümü, Liujiuzi Mezarı kazısında çıkarılan kültürel kalıntıları tasnif ederken üzerinde Arapça sayılar yazılı dört sıralı ve dört sütunlu sihirli kare olan yeşim taşından bir tablet buldu. Sihirli karenin her sırasının, sütununun veya köşegeninin toplamı 34 idi. Yukarıda sözü edilen kültürel kalıntılar dünyanın eski çağlarında Doğu ile Batı arasındaki iletişimin nadir ve değerli şahitleridir.

(V) Hul Coğrafyası, Mühendisliği ve Bilimleri

Eski Yunan bilimi ile haşır neşir olduktan ve öğrendikten sonra Araplar çok geçmeden küre şeklindeki dünya kavramını kabul etmişti. Daha sonra bu kavramı Çin'e getirmişlerdi. *Astronomi İlkeleri* kitabında Liu Zhi şöyle yazmıştı: "Dünya... havanın merkezinde duran bir küredir." İslamcılık kitabında dünya ile ilgili Arap teorilerinden alıntılar yapmış ve şöyle demişti: "Dünya bir top kadar yuvarlaktır. Su ve topraktan oluşur. Suyun yüzeyine çıkan yeryüzüne yer (toprak) denir ve topun yüzeyinin dörtte birini kaplar... Doğu-batı doğrultusunda güney ve kuzey kutuplarına eşit mesafede düz bir çizgi vardır. Buna dünyanın orta çizgisi (ekvator) denir." Bu teoriler o zamanki Çin coğrafya teorilerinden çok daha ileri düzeydeydi. Liu kitaplarını yazarken Hui kitaplarını başvuru kaynakları olarak kullanıyordu.

Bu kitaplar şunları içerir:

Değişik ülkelerle ilgili derlenmiş bilgiler anlamına gelen Jami'al Bilad (Arapça), *Astronomi İlkeleri* için 27. başvuru kaynağıdır.

Değişik ülkelerin görünüşlerinin resimleri anlamına Hay'at Aqalim, *Astronomi İlkeleri* ve İslamcılık için sırasıyla 28. ve 43. başvuru kaynaklarıydı. Liu bunu Yedi Kıtanın Görünüşleri olarak tercüme etmişti.

"Yedi Kıta" eski Yunanlı meşhur coğrafyacı Batlamyus gibi bir takım eski Batı bilginleri tarafından, kendi zamanlarının Dünya hakkındaki bilgilerine göre, bölünen büyük kara parçalarını ifade eder. Bu kıtalar Ekvator'dan Kuzey Kutbuna kadar Doğu Yarımküredeki bölgeyi, bugünkü Afrika'daki Etiyopya'nın kuzeyini ve Avrasya'yı kapsar. Araplar böyle bir sınıflamayı kabul etmişlerdi. Lui Zhi *Astronomi İlkeleri* Cilt 2'deki Arap, İran, Avrupa, Çin, Suriye, Hindistan ve Sudan'ı içeren Yedi Kıta'nın isimlerini alıntı yapmıştı.⁴⁷

altındayken adı Fengyuan olarak değişmişti. 1275'te Prens Anxi Xi'an kenti yakınında bir saray yaptırdı. Bu saraya Çince Dawang ve Moğolca Gan Erduo adı verildi.

47 Manazil al-Bilad, *Astronomik İlkeler* için 28. başvuru kaynağı, değişik ülkelerdeki

Astronomi İlkeleri için 2. başvuru kaynağı olan *Jahan-ı Danish* “dünya hakkında” bilgi anlamına geliyordu. Muhtemelen Arapça’dan Farsça’ya tercüme edilmişti. Yukarıda belirtilen kitapların hepsi coğrafya üzerine kitaplardır. Bir de topografya bilimiyle ilgili bir başvuru kaynağı vardır. Bu *Astronomi İlkeleri* için 38. başvuru kaynağı olan Ka’aba Nama (Farsça) idi, kare mimari kayıtları anlamına geliyordu ve muhtemelen Kutsal Mekke’den bahsediyordu.

Hui coğrafyası eski Yunan’dan kaynaklandığı için, Çin Han coğrafyasına göre çok daha ileri düzeydeydi. Dünyanın boylam ve enlemlerin küresel bir sistemi olduğu düşüncesine dayanarak oluşturulmuştu. Hui *Astronomi Kitabı* şöyle diyordu, “İnsanların ve diğer canlı varlıkların yaşadıkları bölge dört bölgeye ayrılabilir. Boyamlar doğu kıyısından batı kıyısına kadar 180°’yi kapsarken, enlemler ekvator çizgisinden kuzeye doğru 66° enleme kadar uzanır. Merkez noktadan, yani boylam 33° enlem ve 90° boylam, bu çok büyük bölge böylece dört alt-bölgeye bölünebilir: kuzeybatı, güneybatı, kuzeydoğu ve güneydoğu alt bölgeleri. Bütün bunlar Hui bilim insanlarının ekvator çizgisinin kuzeyindeki Avrupa, Asya ve Afrika hakkında bilgileri olduğunu gösterir. Hui mühendisliğinden bahseden birkaç Han Çincesi çalışma vardır. *Yuan Hanedanlığı Tarihi*’ne göre: *Astronomi* (*Yuan Shi: Tian Wen Zhi*), Batı’nın astronomi araçları İmparator Zhiyuan’ın hükümdarlık döneminin 3. yılında Jamal al-Din tarafından tanıtılmıştır. Aşağıda Hui bilginlerinin astronomi aletleri yapımı faaliyetleriyle ilgili bazı kayıtlar vardır:

Kitap Toplama ve Yayına Hazırlama Dairesi Kayıtları Cilt 7’deki *Kum Saatleri ve Diğer Aletlerin Yapımı için Teknikler* kitabı aletlerin yapımı ve ağır şeylerin nakliyesi için bilimsel ve mekanik (fizik) ilkelerin kullanımı hakkındaydı. Muhtemelen eski Yunan bilimiyle bağlantılıydı.

Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi Kayıtları Cilt 7’deki *Batlamyus’un Astronomi Derlemesi* eski Yunan astronomu Batlamyus tarafından yazılmış olan birtakım makalelerdi. Bu kitabın Kitap Toplama ve Derleme Dairesi’nde muhafaza edilen 15 cildi vardı.

Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi Kayıtları Cilt 7’de adı geçen *Sanat-ı Alat*, çemberleri olan küre yapımı aletlerini ve tekniklerini ele alıyordu. Bu kitabın Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi’nde muhafaza edilen 8 cildi vardı. Ayrıca, bazı çalışmalar Batı bölgelerinden gelen mücevherleri kaydetmişti. Yuan Hanedanlığı’nda, Batı bölgelerinden tacirler sık sık yöneticilere yaranmak için imparatorluk sarayına bağ olarak mücevherler veriyorlardı. Tarımın Dışında (Chuo Geng Lu) kitabında Hui “taşları” ve onların değerleriyle ilgili bir hikaye vardı. Yuan Hanedanlığı’nda halkın Hui mücevherlerinin değerinin nasıl belirleneceğiyle ilgili bilgiye ihtiyacı vardı. Kitap Toplama ve Yayına Hazırlama Dairesi’nde *Mücevher Tanıma Becerileri* adında bir kitabın olmasının nedeni buydu.

Liu Zhi kendi kitaplarını yazarken aşağıdaki iki kitabı başvuru kaynağı olarak veriyordu. Bunlardan biri *Astronomi İlkeri'nin* 11. başvuru kaynağı *Jawahir* idi. *Jawahir* mücevher anlamına gelen Arapça bir kelimeydi. Diğer kitap değerli taşların kayıtları anlamına gelen *Hajar Nama* (Farsça) idi. Bu kitap *Astronomi İlkeleri* ve *İslamcılık* için sırasıyla 38. ve 37. başvuru kaynağıydı. *Mücevher analizi* ve *değerlendirmesiyle* ilgili bir kitap olmalıydı. *Hui kimyası* kısmen bilimseldi, daha çok *simyanın* bir parçasıydı. *Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi Kayıtları Cilt 7'de* adı geçen *İksir* bu konudaki az sayıdaki çalışmadan biridir. Aslında, bu kitabın *Kitap Derleme ve Yayına Hazırlama Dairesi'nde* muhafaza edilen 8 cildi vardı. Arapça kelime olan “İksir” “simya ilacı” anlamına gelir ve “simya” çağdaş kimyanın önceli olarak değerlendirilebilir.

VI. Avrupalıların Doğu'ya Gelmesi

Batılılar Doğu'yu tarihsel gelişimleri esnasında öğrendiler. Eski Yunan çağında, Yunan – Pers Savaşları ve Büyük İskender'in "Doğu Seferi" kanalıyla Avrupalılar Pers Ülkesini ve Hindistan'ı öğrendiler. Avrupalı denizciler Kızıldeniz'den Doğu'ya doğru seyahatlerine başladılar. Kuşaktan kuşağa süren çabalar sonucunda Sri Lanka ve Güneydoğu Asya'yı geçtiler ve Çin'in güney kesimlerine ulaşmayı başardılar. Ne var ki, Ortaçağ'da, Avrupa'nın gelişimi duraklama dönemine girdi. Daha sonra Arap İmparatorluğu ortaya çıktı. Batı Asyalı Müslüman denizciler Eski Yunan ve Roma denizcilik geleneğini miras olarak alıp Batı Pasifik'i, Kuzey Hint Okyanusu'nu ve Akdeniz'i birleştiren üçgen bir deniz yolculuğu ağı kurdular. Song Hanedanlığı döneminde, Haçlılar Avrupalıların çıkarlarının Doğu'da olduğunu yeniden düşünmelerini sağladı. Doğu Avrupa ile Orta ve Yakın Doğu'ya yayılan Moğollar Batı Hristiyanlığı ile doğrudan temas eden bir dünya imparatorluğu kurdular. O zamandan itibaren Doğu ile Batı arasındaki mesafe kısaldı. Batılılar, Çin ile ilgili daha önce olmadığı kadar bilgi edindiler. Bundan dolayı Doğu'ya olan ilgileri arttı. Tarihi verilere göre, özellikle, bu dönemde Çin'e giden Avrupalı sayısı geçmiş yüzyılların toplamını geçti. Bütün bunlar yükselen bir Avrupa ekonomisini ve büyük bir dış dünyayı öğrenme arzusunu gösteriyordu. Ne var ki, Avrupa'dan Çin'e ana rota karanlıktı ve diğer seçenek Müslüman denizcilerin ve Çin'in resmi ve özel gemilerinin yardımıyla deniz yoluyla.

Ming Hanedanlığı İmparatoru Xuande'nin iktidarının son dönemlerinde büyük çaptaki resmi denizcilik faaliyetleri aniden sona erdi. Ancak özel denizcilik faaliyetleri sürdürüldü. Yeni deniz yolculuğu teknolojileri henüz ortaya çıkmamıştı. Tam tersine, Avrupa ekonomisinin gelişmesiyle, Avrupalıların lüks Doğu mallarına olan ihtiyaçları hiç olmadığı kadar hızla arttı. Doğu rotaları Arap ve Osmanlı Türkleri tarafından kontrol edilirken, bu durumda, olabilecek yeni bir rota bulmak

kaçınılmaz bir arayış olmuştur. Geleneksel Avrupa astronomisi dünyanın yuvarlak olduğuna inanıyordu. Araplarla daha fazla ilişki ile Çin pusulası ve diğer yön bulma aletleri Avrupa'ya girdi, Batı denizciliği epeyce gelişti. Avrupalı denizciler Afrika'nın batı kıyıları boyunca kuzeye doğru denizde yol alındığı takdirde Hindistan'a ve Çin'e varılacağına inanıyorlardı. Çin topçulukta uzmanlaştıkça, uzak yerlere yapılan ulaştırma daha güvenli olmuştur. Eğer pusula ve topçuluğun Çin'den öğrenilen teknolojiler olduğunu söyleyebilirsek, o zaman dünyanın küresel olduğunun keşfedilmesi geleneksel Avrupa bilimine özgü olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu küresel dünya düşüncesinin etkisi denizciliğin gelişmesini büyük ölçüde teşvik etmişti. Bu düşünce ileri seviyede pusula ile yön bulma ve mükemmel topçuluk donanımı ile birleşince Portekiz ve İspanya gibi ülkelerin küçük filoları da uzak bölgelere deniz yolculuğu yapabilme yeteneğine sahip oldu ve Avrupa kıtası seyrek nüfuslu olmasına rağmen denizciliği yeni bir çağa iten yeni güç oldular. Portekiz'in Doğu'ya gelmesinden itibaren dünya denizciliği çok fazla değişti. Avrupa ve Asya arasında doğrudan rota açılması ve küresel gemi rotaları Avrupa denizciliğinin Asya'ninkinden daha fazla gelişmiş olduğuna örnek oluşturmuştur. Ancak bu sadece bir başlangıçtı. Batının üretkenliği günden güne artarken bilimsel gelişme hızlandı. Aynı şekilde denizcilik, gemi yapımı ve yerbilimlerinin de gelişmesi hızlandı. Karşılaştırma yapılırsa, geleneksel Çin denizciliği çağın gerisinde kalmıştı.

VI.1. Doğu'ya karşı Sömürgeci Saldırganlık

(I) Büyük Coğrafi Keşifler

I. Ümit Burnu'nun Dolaşılması

Ming Hanedanlığı döneminde, Portekiz'e Portekiz'in transliterasyonu olan Pudulijia veya Porduvar deniliyordu. Bazen, Portekiz ve İspanya'nın her ikisine de Feringee deniyordu. Feringee Arapça veya Farsça'da "Frank" (Frenk) kelimesinin transliterasyonuydu. Frenkler bir zamanlar Ortaçağ'da bir imparatorluk kurmuş olan Cermen halkının bir koluydu. Üstelik Arapça ve Farsça'da Frenk kelimesi Avrupalıları ifade ediyordu. Portekizliler Doğu'ya gittikleri zaman Çince bilmiyorlardı. Güneydoğu Asya'lı Müslümanlardan Arapça ve Farsça bilenleri tercüman olarak işe almak zorunda kaldılar. Bu Feringee'nin tarihiydi. Çin'e gelmeden önce, Portekizliler Malakka'yı ele geçirdiler. Ming Hanedanlığı'nın orta dönemlerinde, Çin halkı Avrupalılardan haberdar değildi, lakin Portekiz'in Malakka'ya komşu olduğunu zannediyorlardı.¹

1 Ming Hanedanlığı Tarihi, Feringee Efsanesi.

İmparator Hongwu'nun hükümdarlık döneminin 27. yılından (1394) İmparator Tianshun'un hükümdarlık döneminin 4. yılına (1460) kadar, Portekizli denizci Henry'nin kurduğu okul gemicileri eğitti. 1460'da Portekizli gemiciler Batı Afrika kıyılarının yarısına ulaşmıştı. İmparator Chenghua'nın hükümdarlık döneminin 22. yılında (1486), Bartholomeu Diaz Güney Afrika kıtasına ulaştı ve oraya Cabo Tormentoso adını verdi çünkü fırtınayla karşılaşmıştı. Portekiz Kralı John II daha sonra oraya Ümit Burnu adının verilmesini emretti. Ming Hanedanlığı İmparatoru Hongzhi'nin hükümdarlık döneminin 10. yılına (1496) kadar Portekizli kaşif Vasco da Gama Ümit Burnu'nu geçip doğuya doğru devam etmiş Afrika'nın doğu kıyılarına ulaşmıştı. Daha sonra bir Arap denizcisinin yardımıyla Umman Denizi'ni geçip Malabar'a yani Hindistan'ın batı kıyısına varmıştı. Bu önemli coğrafi buluş Doğu-Batı seyahat rotasını değiştirmişti. Vasco da Gama'nın Doğu'dan satın aldığı malların değeri seyahat masraflarının 60 katından fazlaydı. Bu büyük karlar Doğu'ya daha fazla macera arayan tacirler getirdi. Büyük gezgin Vasco da Gama'nın deniz seyahati Zheng He'ninkinden yaklaşık 70 yıl daha sonraydı.

Calicut'un (Güney Hindistan'daki Malabar Kıyısı'nda bulunan Kerala devletinde bir kent) güneyindeki Cochin'i alarak Portekizliler Goa'yı ele geçirdiler ve 1510'da bir sömürge kurdular, daha sonra Doğu Hindistan'ın kıyı bölgelerini ve Sri Lanka'yı işgal etmeye başladılar. Malakka Güneydoğu Asya'daki en önemli denizcilik aktarma merkeziydi. 1509'un başlarında, Diogo Lopes de Sequeira ve adamları Malakka'ya ticari ilişki için zaten bir filo götürmüştü. Malakka kralının izniyle, kıyı bölgelerinde ticarete başlamaya hazırlanıyordu fakat yerel halkın direnişi yüzünden büyük sorunlarla karşılaştı. Böylece, Diogo Lopes de Sequeira ve adamları geri çekilmeye zorlandı ve bazı adamları tutuklandı. Bunun üzerine Portekiz donanma komutanı Alfonso d'Albuquerque Portekiz kralına Malakka'yı bu ülkede serbest ticarete izin vermeye zorlamak için, daha fazla askeri gemi konuşlandırmayı önerdi. Sonuç olarak, Alfonso Hindistan'dan yola çıkıp 1511 Haziran'ında Malakka'ya ulaşan 8 gemi götürdü. Sonra, Alfonso liderliğinde Sultan Mahmud esir alındı, ayrıca Ağustos'ta Malakka'yı ele geçirdiler. 1513'te Portekiz güçleri Çin'in Guangdong Eyaleti'ne geldiler ve 1557'de Çin kıyılarındaki Makao Adası'nı ele geçirmeyi planladılar. Portekizliler Doğu'ya geldikten ve Atlantik Okyanusu'na bağlantı kurulduktan sonra Güney Çin, Güney Çin Denizi, Güneydoğu Asya ve Hint Okyanusu'nu birleştiren geleneksel Deniz İpek Yolu'nun yerini Makao-Malakka-Gao-Lizbon rotası aldı.

II. Amerika'nın Keşfi ve Dünya etrafında Deniz Keşif Seyahatleri

Ming Hanedanlığı dönemindeki kitaplarda yazılı olduğu gibi İspanya'ya Kastilya'nın (daha sonra İspanya'nın bir eyaleti oldu) Çince transliterasyonu olan Ganxila deniyordu. Portekizli gemiciler Afrika üzerinden Doğu'ya gitmekle meşgulken, İtalyan denizci Kolumb denizden Batı'ya giderek de Hindistan ve Çin'e ulaşabileceğine inanıyordu. İlk önce, bunun için başvurduğu Portekiz Kralı'ndan hiç cevap alamadı, daha İspanya Kralı Ferdinand ve kraliçesi İsabele'ye başvurdu. İspanyol kraliyet ailesinin desteğiyle, Kolomb seyahatine 1492'de (Ming Hanedanlığı İmparatoru Hongzhi'nin hükümdarlık döneminin 5. yılı) başladı ve Amerika'da, Karayiplerin Batı Hint Adaları'na ulaştı. Bazı araştırmalar yaptıktan sonra Avrupa'ya geri döndü. Portekiz ile İspanya dünya sömürgelerini aralarında bölüşmek için 1494'te Tordesillas Anlaşması'nı yaptılar. Bu anlaşmaya göre, Verde Burnu yakınındaki meridyen yani Atlantik Okyanusu'nun merkezi sınırdı. Dünyanın doğu bölümü Portekiz'in deniz yolculuğu bölgesiydi, dünyanın batı bölümündeki deniz yolculuğu bölgeleri ise İspanya'ya aitti. Bundan sonra, Kolomb Amerika'ya 1493, 1498 ve 1502'de gitti. Portekiz tarafından sömürgeleştirilen Brezilya haricinde Amerika'nın tamamı İspanyol sömürgeciler tarafından sömürgeleştirildi.

İspanyol sömürgeciler ne Kolomb'un ne de onun takipçilerinin Çin'e veya Hindistan'a ulaşmadıklarını anladılar. İspanyol sömürgecilerin Amerikan sömürgesinden Portekizlilerin Asya Baharat ticaretini kontrol etmeleriyle sağladıkları kazançtan daha az kazanç elde ettiklerine inanılıyordu. Bu nedenle Amerika üzerinden Doğu'ya yeni bir rota bulmalıydılar. 1519'da (İmparator Zhengde'nin hükümdarlık döneminin 14. yılı) Portekizli denizci Macellan İspanyol kraliyet ailesinin yardımıyla İspanya'dan dünya seyahatine başladı. 1520'ye gelindiğinde Afrika'nın güney ucundan yola devam ederek Pasifik Okyanusu'na girdi ve sonra 1521'de Luzon'a (Filipinler) ulaştı. Macellan'ın oranın yerel sakinleri tarafından öldürülmesine rağmen Del Cano'nun yönetimindeki tayfaları Ümit Burnu'ndan geçerek 1522'de İspanya'ya döndüler. Bu dünyanın etrafındaki ilk seyahatti ve 33 ay sürmüştü. Bunun sonucunda, Avrupalılar dünya coğrafyası hakkında geniş bilgi sahibi oldular. Del Cano tarafından taşınan baharat Del Cano'nun baharat için yaptığı çabalardan daha değerliydi. İspanyol tarihine göre, Kral Filip tahta çıktıktan sonra, Meksika valisine Filipin Adaları'na askeri birlikler göndermesini emretti. Daha sonra, Hristiyan misyoner Andres de Urdañeta ve İspanyol subay Miguel Lopez de Legazpi 5 gemi ve 400 kişi ile Filipinler'e gönderildi. Meksika'dan 1564'te yola çıktılar ve bir sonraki yıl Filipinler'in güney adalarını ele geçirdiler. Legazpi Filipinler'in zapt edilmesini sürdürmek için torunu Juan Salcedo'yu gönderdi ve sonunda başardı.²

2 Zhang Minghua, Qing Hanedanı Tarihinde Dört Avrupa Ülkesiyle ilgili Efsaneler, Ed 1982, Shanghai Guji Press (Shanghai Guji Yayınevi), s. 62.

Tarihte, Filipinler birleşik bir devlete sahip olmadı. Filipinler bölgesindeki çok sayıdaki adanın sakinleri kendi krallıklarını kurmuşlardı. Mecallan Filipinler'e ilk geldiğinde oraya San Lazarro adını verdi, çünkü bu adaları o özel günde keşfetmişti. Diğer denizciler bu adalara yeniden isim vererek İslas del Poniente dediler. Felipe II'nin oğlu olan Filip'in anısına, İspanyollar bu Luzon Adaları'na 1542'de Filipinler adını verdiler; bu adalar bugün de aynı adı taşımaktadır. 1565'te İspanyol sömürgeciler Cebu'da İspanyol sömürge yönetimini kurdular. İspanyol sömürgeciler sadece Filipinler'i fethetmekten tatmin olmadılar. Fujian ve Guangdong'un kıyı bölgelerinde korsanlık yapmaya başladılar ve çok geçmeden Çin'in Güneydoğu kıyısı, Filipin Adaları ve Japonya arasındaki ticaret potansiyelini fark ettiler. Çok geçmeden Tayvan'ı ele geçirdiler ancak dünya çapındaki sömürge imparatorluğu yayılma alanını göz önüne alarak yine tatmin olmadılar ve Çin'i bile ele geçirmeyi arzuladılar. Neyse ki, Kral Felipe II ve bazı devlet görevlileri sakin kaldılar. Çin'in görkeminin farkına vardıldıktan sonra, İspanya kontrolündeki Filipinler'in Çin'i ele geçirme boş ümidini tersleyip Çin ile dostane ilişkileri teşvik ettiler. Büyük sömürge imparatorluğunu sürdürmek için, İspanyol krallığı dünya çapında deniz yolculuğu rotalarının gelişmesini destekledi, yani, İspanya-Güney Amerika-Manila-İspanya. Bu keşif gezileriyle kıtadan kıtaya doğrudan rotalar oluşturuldu. Uzak Doğu'dan Kızıldeniz'e giden Deniz İpek Yolu Doğu'dan Amerika'ya ve tüm dünyaya uzatıldı. Dünya'nın bölgeleri ve ülkeleri arasındaki mesafenin kısalması sonucunda uluslararası ekonomik ilişkiler her zamankinden daha yakın oldu ve dünya pazarı şekillenmeye başladı. İngiltere, Fransa ve Rusya Asya pazarı için meşhur Portekiz, İspanya ve Hollanda ile rekabete girmeye başladı.

(II) Portekiz Yerleşimleri

Çin tarihine göre, Portekizlilerin Çin'e geldiği zaman şöyleydi:

(1) İmparator Zhengde'nin hükümdarlık döneminin 12. yılında (1517): *Doğu ve Batı İncelemesi Kayıtları, Chuhai Resimleri, Ülkelerin Tarihi Coğrafyası, Dağ ve Deniz Haritaları* vb.

(2) İmparator Zhu Houzhao'nun hükümdarlık döneminin 13. yılında: *Mingshan Tarihi Kayıtları, Xianhui Kayıtları, Xiangxu Kayıtları*, Jin Zuguang tarafından derlenmiş *Guangdong Tongzhi*, Hao Yulin tarafından derlenip düzeltilmiş *Guangdong Tongzhi, Ming Tarihi* vb.

(3) İmparator Zhu Houzhao'nun hükümdarlık döneminin 14. yılında, *Shuyuzhou Kayıtları* tarafından kayıt altına alınmış.

Ming Hanedanlığı'nın halkı Çin'e gelen Portekizli tacirler hakkında sadece farklı düşünmüyorlar fakat Portekiz'in nerede olduğu hakkında da farklı düşünüyorlardı. *Ming Tarihi-Feringee Efsanesi* kitabında belirtildiği gibi Portekiz'in Malakka'ya

komşu olduğunu zannediyorlardı. Bunun nedeni Çin'e gelen Portekizlilerin çoğunun Malakka'dan deniz yoluyla gelmesiydi.

Portekizlilerin tarihi kayıt ve belgelerine göre, bazı tacirler Çin'in güneydoğu kıyı bölgelerine ilk kez İmparator Zhu Houzhao'nun (Zhengde) hükümdarlık döneminin 8. yılında (1513) gelmişti. Jorge Alvares 1514'te Guangdong, Tunmen'e varmıştı. Daha sonra Rafael Perestrello 1515 ile 1516 arasında Çin'e gelmişti. Feringee (Portekiz) Kralı'nın elçisi Thome Pires Çin'i ilk kez 1517'de (Ming Hanedanlığı döneminde, İmparator Zhu Houzhao'nun hükümdarlık döneminin 12. yılında) ziyaret etmişti. Thome Pires Humen üzerinden doğrudan Guanzhou'ya deniz yoluyla gelmişti. Thome Pires rüşvet vererek, nihayet 1520'de Pekin'e ulaştı ve İmparator Zhu Houzhao (Zhengde) ile görüştü. 1520'nin sonunda, Ming Hanedanlığı'na bağlı bir devlet olan Malakka'nın kralı Malakka'nın Portekizliler tarafından ele geçirildiğini yazan mektuplar sunarak yardım istedi. Çin'deki Portekizliler yolcuları soydular ve keyfi olarak engeller kurdular. Yerel yetkililer Portekizli tacirlere karşı tutumlarını değiştirmeye başladılar. 1520'de, bir temsilci olan He Ao Ming sarayına yabancıların sınır dışı edilmesi için bir öneri sundu. Bir sonraki yıl, Ming Hanedanlığı hükümeti Tome Pires'i hapse attı. Portekiz ile Ming Hanedanlığı arasındaki ilk savaş 1522'de (İmparator Jiajing'in hükümdarlık döneminin 1. yılı) meydana geldi ve zafer Ming Hanedanlığı'nın oldu.³

Portekiz güçlerini yendikten sonra, Guangdong'taki yerel hükümet hemen yabancı tacirlerin Çin'e gelmesini yasakladı; sadece Portekizlileri değil fakat Güneydoğu Asya ve diğer ticaret yaptıkları yabancıları da yasakladı. Kapalı kapı politikası Guangdong'un gümrük gelirlerini düşmesine neden oldu. Hem kamu yetkilileri hem de özel iş yapanlar endişelendi. 1529'da, Guangdong'un yerel hükümeti deniz ticareti yasağını kaldırdı ve yabancıların Langbai'ao'da ticaret yapmasına izin verdi. Ancak, Langbai'ao Guangzhou'ya uzaktı ve ticaret yapmaya uygun değildi. Çok geçmeden, yerel yetkililere rüşvet verilerek, 1535'te yabancı tacirlerin İnci Nehri'nin girişindeki Haojing'te iş yapmasına izin verildi. Ming Hanedanlığı tarafından yenilen Portekizliler taciz etme ve soygun için Fujian ve Zhejiang'ın kıyı bölgelerine saldırdı ve Ming donanması tarafından vuruldu. Sonunda Leonel de Sousa Ming Hanedanlığı'nın gücünün farkına vardı ve barışçı bir yoldan ticaret yapmak için kapı açmaya karar verdi. Prense gönderdiği mektupta Çin kıyılarında yerel devlete karşı direnen Portekizlileri durduğunu bildirdi. Görüşmelerde kendilerinin Feringee değil Portekizli olduklarını ileri sürdü ve Thai tacirleri gibi vergi ödeme isteğini ifade etti. Guangdong'taki yetkililere rüşvet vererek, Portekizli tacirler Guangdong'un bütün limanlarında ticaret yapmak için onay aldılar. Onun bu hikayesi sonradan Guo Fei tarafından düzeltilip derlenen Guangdong Tongzhi'nin

3 Bkz. Mingshan Tarihi ve Ming Kayıtları.

69. cildinde anlatılmıştır. İkili ticari ilişkilerin kurulmasından sonra, Portekizlilerin çoğu Langbai'ao'da kalıyordu. 1562'den sonra gittikçe artan oranda Haojing'e taşındılar. "Portekizliler ticaret yapmak için odalar inşa ettiler. Daha sonra, birkaç yıl içinde sayıları artarak yüzlerce kişiye ulaştı ve şimdi onların bin kişi olduğunu söyleyebiliriz. Muhtemelen, on binlerce Portekizli burada yaşadı."⁴

Sonuçta, o günlerde, Jinghao Portekizlilerin uzakdoğudaki ikamet yeri haline geldi. Çin tarih verilerinde, Haojing'ao bugünkü Makao'yu ifade eder ve Xiangshan İli'ne bağlıdır. Makao Jilie Haritası'nda, aslında Makao'yu ifade eden Niangmajio isimli bir yer vardı.⁵

(III) Asya'da Avrupalı Sömürgeciler arasındaki Rekabet

Ming Hanedanlığı döneminde halk Hollanda'ya Helan veya Hongmaofan adını vermişti. Bu ülke hakkında çok şey bilmiyorlardı. Üstelik Ming Hanedanlığı döneminde yayımlanan kitaplarda Hollanda hakkında bilgi çok nadirdi ancak Ming Tarihi'nde Zheng He'nin Batı'ya yaptığı deniz seyahatlerinde Hollanda hakkında bazı bilgiler vardır. Ming Hanedanlığı'ndaki bilginler Zheng He'nin deniz seyahatlerinin önemini tam olarak anlayamamışlardı çünkü geleneksel Çin'in sınırlarının ötesine deniz yolculuğu yapmamışlardı ve çok az deniz aşırı temasları olmuştu. Bu nedenle, denizcilikle ilgi yeni bilgilere ve Zheng He'nin iletişim deneyimlerine oldukça şüpheli bir şekilde yaklaşıyorlardı. Hollanda filoları Doğu'ya Portekiz ve İspanya'dan sonra geldi. Hollanda, güçlü deniz ulaşımı ve deniz ticareti geleneğiyle Avrupa'daki Kuzey Denizi'nin kıyı bölgesinde bulunur. Kuzey Denizi ve Baltık Denizi'ndeki en önemli deniz ülkesidir. Uzakdoğu'dan mallar satın aldıktan sonra Portekizli tacirler bunları toptan Hollandalı tacirlere satıyorlardı. 1580'de, Portekiz İspanya tarafından işgal edildi. Hollanda'nın İspanya ile anlaşmazlıkları olduğu için Hollanda ticaret gemileri artık Portekiz'in Lizbon limanına giremiyorlardı. Bunun sonucunda transit ticaret durmuştu. Hollanda Doğu'ya yeni deniz rotaları araştırmaya başladı. 1595'te Horsman Hollanda'dan yola çıkan 4 gemiye önderlik etti. Bir yıl sonra, bugünkü Endonezya'daki Banten limanına vardı. Ne var ki, Java'nın ticaret gemilerine korsanlık yapmak ve soymak için saldırdı, bu da Java krallığını ve halkını karşılık vererek savaşmak için harekete geçirdi. Horsman geri dönmek zorunda kaldı.

Hollanda bu seyahatten fazla yararlanamadı fakat zengin Güneydoğu Asya'yı keşfetti. Nitekim buraya akın etiler. Hollanda dört yıl içinde (1590-1601) pazarı ele geçirmek için 14 filo ile Endonezya'ya birbiri arkasından uzun mesafeli deniz yolculuğu düzenlediler. Ticaret karlı oldukça, gittikçe daha fazla Hollanda gemisi Doğu'ya

4 Pang Shangpeng'in Baiketing Zhaigao (Baketing'in Seçme Metinleri veya Baike Pagoda'dan Pasajlar) Cilt 1'de kaydedilmiştir.

5 Fei Chengkang, Makao'da Dört Yüz Yıl, Shanghai People Press (Şanghay Halk Yayınevi), 1988.

geldi. Ancak Hollanda için ana rakipler Portekizliler ve İspanyollardı. Onları yenmek ve sömürgeci saldırganlığı arttırmak için Hollandalı tacirler Doğu'daki tüm denizcilik firmalarını bir araya getirip Birleşik Doğu Hindistan Şirketi'ni kurdular. Şirket çağdaş bir anonim şirketti. Her ortaklık payının değeri 3000 Hollanda guldeni idi ve toplam sermaye 6,5 milyon guldendi. Hollanda filolarının Uzak Doğu'daki korsanlık faaliyetleri başından beri Hollanda hükümeti tarafından desteklendiği için Birleşik Doğu Hindistan Şirketi hükümet tarafından Afrika'nın Ümit Burnu ile Amerika'nın Macellan Boğazı arasında ticari hakların tek yetkilisi kılındı. Bu şirket bölgeleri ele geçirdi, ordular kurdu, para bastı, yetkili görevliler atadı ve yabancı ülkeler ile antlaşmalar bile imzaladı. Gerçekte, Hollanda hükümetinin dışarıdaki sömürgeci faaliyetlerinin temsilcisi olarak hizmet etti. Hollanda güçleri Portekizli ve İngiliz sömürgecilerine karşı savaşlar açarak Endonezya'yı ele geçirdiler, Cakarta bölgesinin ismini Batavia olarak değiştirdiler ve orada bir sömürgeci yönetim kurdular.

Birleşik Doğu Şirketi'nin kurulmasından önce ve sonra, Hollanda aktif bir şekilde Çin'in güneydoğu kıyı bölgeleri dahil dünyanın doğu kısmındaki bölgeleri fethetme faaliyetlerini sürdürdü. 1584 kadar erken bir zamanda, Hollandalı denizciler Portekiz ticaret gemisi ile Makao'ya ulaştılar.⁶

Hollandalılar Çin'e ilk kez geldikleri zaman *Yuejian Hikayesi* kitabı yazılmıştı. Bu kitapta 1601 Eylül'ünde iki yabancı geminin Xiangshan'ao'ya geldiğinden söz ediliyordu. Bu gemilerdeki yabancılar kızıl saçları ve yuvarlak gözleri ile uzun boy-luydular. Gemiler büyük bir bakır yaprağa benziyordu. Ticari anlaşmazlıkları ön-lemek için yerel hükümet onları kovmak için askeri birlikler göndermişti. Daha sonra bu iki gemi Pasifik Okyanusu'na yöneldi ve artık çıplak gözle görünmez oldu. Ming Hanedanlığı'ndan *Zhang Xie* bir keresinde şöyle bir kayıt tutmuştu, "bu kızıl saçlı adamlar kendilerine Hollandalı diyordu, Çin ile hiçbir bağlantısı ol-mayan Hollanda Portekiz'e uzak değildi. Portekiz'in Filipinler'i ele geçirdiğini ve Xiangshan'ao'da ticaret yaptığını gören Hollanda o kadar kıskançlık duydu ki Java ile Borneo arasına gitti ve orada güvenli gizli bir üs kurdu. Çin uzak olduğu için askeri saldırı çok riskli olacaktı, bu nedenle Hollanda Çin'e saldırmak için uygun bir atlama taşı bulmayı hedefledi. Luzon'u ele geçirmeye çalıştı fakat başarısız oldu, daha sonra Xiangshan'sao'yu fethetmeye kalkıştı fakat yine başaramadı." Bu sözler Hollanda'nın Java ve Borneo'yu ele geçirmesinden sonra İmparator Wanli'nin hü-kümdarlık döneminin 29. yılında (1601) Hollanda'nın Çin'i tehdit etmesiyle ilgili-ydi. Java'yı kontrol altına aldıktan sonra Hollanda 17. yüzyılın başlarında Batı Pasifik Okyanusu'na ulaştı. Daha sonra Japonya'nın Hirado Adası'nda bir ticaret merkezi

6 Zhuang Guotu, Leonard Blusse, Hollanda Elçisinin Çin'i İlk Ziyareti üzerine Bir Çalışma, Ed 1989, Xiamen University Press (Xiamen Üniversitesi Yayını), s. 27-28.

kurdular. Ondan sonra Japonya-Hollanda ikili ilişkisi hızla gelişti. Çok sayıda yeni Avrupa teknolojisi ikili ticaretle Japonya'ya girdi. Japonlar bu Batıdan öğrenmeye Orşidoloji diyordu. Hollanda 17. yüzyılda Güneydoğu Asya'yı kontrol altına almak için planlarını hızlandırdı. Cakarta'yı ele geçirmeden önce, Hollanda zaten İngiltere'den Tayland'ı almak için onlarla savaşmış ve İngiltere'yi yenmişti. 1641'e kadar Malakka'yı ele geçirmek için Portekiz'i yenmiş ve Güneydoğu Asya'ya giden deniz rotalarının kontrol altına almıştı.

Hollanda kıyı mevzileri inşa ederek Portekiz'in Çin üzerindeki ticaret tekeli kırılmak istiyordu. Hollandalı Wijbrant van Warwijck 1604 yılında Makao'nun kıyı bölgelerinde bir filoyu yönetmişti. Denizdeki tayfunlar nedeniyle Penghu'ya gitmek zorunda kalıp orada uzun süreli ikamet etmek için ve ayrıca Japonya'ya doğru yol alan filoları denetlemeyi hedefleyerek bir kale inşa etti. Ne var ki, Hollanda kuvvetleri Fujian'ın (Çin) yerel kuvvetleri tarafından engellendi ve yiyecek sağlama yolları kesildi, bunun sonucunda Hollanda kuvvetleri Ekim'de Patani'ye dönmek zorunda kaldı. Makao Adası'na karşı başarısız bir saldırıdan sonra Hollanda Penghu Adası'nı ele geçirip orada bir üs kurdu. Ming Hanedanlığı filosu 1624'te Penghu'yu geri aldı. Daha sonra, Hollanda kuvvetleri Tayvan'a girerek orayı ele geçirdiler ve operasyonlar için bir üs hizmeti görecektir bir savunma kalesi inşa ettiler. Bu kale Tayouan yarımadasının kumsalında (şimdi Tayvan'ın ankarasının bir bölgesi, bugünkü Anping Bölgesi) üzerine inşa edilmişti. Bu geçici kale dört yıl sonra daha sağlam olan Zeelandia Kalesi ile yenilendi. Fujian'ın deniz tacirleri Çin'in kıyı bölgelerinden ipek ve porselen malzemelerini Tayvan'a naklediyorlar ve daha sonra bu malları başka bölgelere nakledecek olan Hollandalılara satıyorlardı. Ne var ki, Hollandalılar bu ticaret şeklinden memnun değillerdi ve Çin'in kıyı bölgeleri ile Tayvan arasındaki ticareti kontrol altına almayı umut ediyorlardı ve ayrıca malların fiyatlarını kontrol altına almayı hedefliyorlardı. Bu dönem Manchu önderlerinin yükseliş dönemi değildi ve Ming Hanedanlığı iktidarı sallanıyordu. 1644'te Çin Seddi'nin doğu ucundaki Shanhai geçidinde yapılan Shanhai Geçidi Savaşı Çin'de Qing Hanedanlığı'nın oluşumuna ve doğuşuna yol açan kader belirleyici bir savaştı. Ming Hanedanlığı'na sadık olduğunu ileri süren Zheng Chenggong Ming'in Hollanda ile Tayvan üzerinden ticaretinden çok kar etmişti. Bu karları yükselişe geçen Mançulara karşı Ming Hanedanlığı'nı desteklemek için kullanmıştı.

Mançu ordusu (yeni kurulmuş olan Qing Hanedanlığı ordusu) Guangzhou'yu 1653'te ele geçirdikten sonra, Hollandalı tacirler ticaret yapmak için Tayvan'dan oraya gittiler. Shang Kexi (Pingnan prensi) ve Geng Jimao (Jingnan prensi), her ikisi de Tayvan'daki Hollandalı valisi Nicolaas Verburgh'a bir mektup yazıp Hollanda ile Qing Hanedanlığı arasındaki ikili ticari ilişkilerin desteklenmesi umutlarını ifade ettiler. Hollanda Doğu Hindistan Şirketi bu talebi değerlendirdikten sonra Çin'e

bir delege heyeti göndermeye karar verdi. 1654'te, Hollanda'nın Çin'e yapacağı ziyaretin ayrıntılı bir raporunu yazması emredilen bir Hollanda görev komisyonu oluşturuldu. Bu komisyonda Çin'in dağlarının ve kentlerinin resmini yapması için bir de ressam vardı. 1655'in yazında, Peter de Goyer ve Jacob de Keyser'den oluşan Hollanda elçilik heyeti görevlilerle birlikte Cakarta'dan yola çıkarak bir ay sonra Guangzhou'ya vardılar. Guangzhou'da altı ay kaldılar. Bir sonraki baharda, Qing Hanedanlığı'nın başkenti Pekin'i ziyaret etmelerine izin verildi. Peter de Goyer ve Jacob de Keyser Çin imparatorlarını ziyaret eden bağlı ülkelerin elçileri tarafından kullanılan Güney Çin Denizi'ndeki 2400 km'lik geleneksel bağ rotası boyunca deniz yolculuğu yapmışlardı. Beijiang Nehri boyunca Guangdong'u geçtiler, Jiangxi'ye ulaşmak için at sırtında Dayuling Dağın'ı aştılar, Ganjiang Nehri boyunca giderek Yangtze Nehri'ne ulaştılar, daha sonra Anqing, Nanjing ve Yangzhou'dan geçerek Büyük Kanal'a girdiler ve sonunda yazın Pekin'e vardılar. Pekin'de üç ay kaldıktan sonra, Hollanda elçilik heyeti İmparator Shunzhi tarafından yazılmış olan bir mektupla aynı yolu takip ederek geri döndüler. İmparator Qianlong'un hükümdarlık döneminin son yılında, Hollanda Çin'e altı elçilik heyeti göndermişti. 1494'te, İspanya ve Portekiz, Papa'nın cesaretlendirmesiyle, Atlantik'in ortasından çizilen bir çizgi boyunca, Verde Burnu Adaları bölüşme noktası olmak üzere, dünya okyanuslarını aralarında bölüşmüştü. Diğer deniz güçlere buna uygun davranmıştı.

Portekiz ve İspanya 1494'te Tordesillas Antlaşmasını uzattılar. Batı kısmı İspanya'ya ve doğusu Portekiz'e ait olacaktı. İspanyol sömürgeciler dünya çapındaki deniz seyahat rotalarını destekleyerek Molukka Adaları'ndan ülkelere bol miktarda baharat taşımışlardı, bu durum iki ülke arasında doğu sınırıyla ilgili anlaşmazlığa yol açmıştı. Portekizliler Molukka Adaları'nın (Maluku Adaları veya Moukkalar Endonezya'daki Banda Denizi içinde bir takımadadır) kendilerine özel deniz ulaşımı bölgesine ait olduğuna inanıyorlardı, bu yüzden bu denizlerdeki İspanyol faaliyetlerini bir saldırı olarak gördüler. Ne var ki, İspanyol güçleri sadece Molukka Adaları değil ayrıca Çin ve Malakka'nın da kendi özel hakimiyet bölgesine ait olduğunu düşünüyorlardı. 1529'da, İspanya Kralı Charles V, Portekiz krallığının Molukka'daki hakim statüsünü kabullendi, ancak aynı zamanda İspanya'nın Luzon'u (Filipinler) ele geçirme çabalarını arttırdı. Ming Hanedanlığı döneminde, gümüş resmi paraydı. Bu sırada bol gümüş kaynakları olmasına rağmen Japonya'nın para birimi altındı. Bundan dolayı gümüş ile altın arasındaki değişim değeri bakımından Çin dezavantajlıydı. Ayrıca, ikili ticaret güçlü bir şekilde birbirini tamamlıyordu. Bu sırada, Japon ekonomisinin hızlı gelişmesi Kore Yarımadası'nın işgalinin ve korsanlığın içsel itici gücü oldu. Japonya'nın Güneydoğu Asya bölgeleri ile artan bir şekilde yakın bir ticari ilişkisi vardı. Batı sömürgeciliği Doğu'ya yayılmadan önce, Guangdong, Fujian ve Zheijiang'tan çok sayıda deniz taciri Çin-Japon halkından

kişileri kişiler arası ticarete ve Japonya ile Güneydoğu Asya arasındaki ticarete çalıştırmıştı. *Shunfeng Xiangsong* (Ming Hanedanlığı'nda bir denizcilik kaynak kitabı) ve *Zhinan Zhengfa* (başka bir denizcilik kaynak kitabı) kitaplarında Çin'den Japonya'ya ve Japonya'dan Güneydoğu Asya'ya çok sayıda rota tarifi vardı.

Çin kıyılarındaki Makao adasına varmalarından sonra, ilk günlerde Portekiz Doğu'da ticaret yapmanın karlı kazançlarının farkına vardı. Japon korsanlarının Çin'in güneydoğu kıyı bölgelerindeki sürekli tacizleri yüzünden ve Japonya Kore'yi işgale başladığı için Çin-Japon ilişkileri bozulmaya başladı. Sonradan Çin-Japon ticaretinin tümünü kontrolü altına alan Portekizliler için bu bir fırsattı. Çin ile Japon para birimleri arasındaki fiyat farklılıklarından faydalanan Portekizliler çok miktarda ham ipek ve ipek satın alıp sonra bunları yüksek fiyattan Japonlara sattı ve sonunda karı gümüşe çevirdi. Bunun sürekli olarak tekrarlayarak çok yüksek kazanç elde ettiler. Aynı zamanda, Japonya'dan gelen ipek ve seramik Avrupa pazarında çok tutuluyordu.

Makao'ya yerleştikten sonra, Portekizliler Makao'da bir Uzakdoğu ticaret ağı merkezi kurdular ve Çin-Japonya ticaretinde çalışan Portekiz gemilerine Çin-Japon filosu adını verdiler. Bu filo Hint fildişi, biber ve Baharat ve Amerikan gümüşü ile o zamanlar Portekiz'e ait olan Hindistan'daki Gao'dan yola çıkıp Makao'ya gidiyordu. Sonra bir sonraki yazın başlarına kadar Makao'da dinleniyor ve bu malları ihraç edip ipek, altın, kurşun, kalay, cıva, misk vb. gibi yerel ürünleri satın alıyordu. Çok geçmeden güneydoğu muson rüzgarları başlayınca, filo Japonya'ya doğru yola çıkıyordu. Nagazaki 1570'lerden itibaren Japonya'nın önemli bir dış ticaret limanıydı. Japonya'daki tüm ticari işleri hallettikten sonra filo kuzey rüzgarından faydalananak Makao'ya geri dönecekti. Japonya'da kazanılan gümüş parayla, filonun tacirleri Çin'den büyük miktarda yerel ürünlerden satın alıp bir sonraki sonbahar kuzey rüzgarından faydalananak Gao'ya geri dönüyorlardı. Malakka ve Gao'da Portekizlilerin gümrüğüne ödenen çokça bir miktar vergiye rağmen hala iyi bir kazanç elde edebiliyordu. Bu ürünlerin değeri Avrupa'ya nakledildiklerinde çoğu zaman oldukça artacaktı.

Makao Çin-Filipinler-Meksika-Peru rotasının başlangıç noktalarından biriydi. Portekizlilerin Doğu'ya vardıkları haberi Avrupa'ya ulaşınca, Avrupa'nın başlıca deniz güçleri onların izinden gittiler. İspanyol sömürgeci deniz güçleri doğu ticareti işine girmek ve Uzak Doğu-Amerika-Avrupa ticaretini gerçekleştirmek amacıyla Luzon (Filipinler) Adalarını ele geçirdiler. Portekizliler İspanyolların gelişini bir tehdit olarak gördüler ve Filipin sakinlerini 1565'te İspanyol güçlerine karşı savaşmaları teşvik ettiler. İspanyol sömürgeci güçleri Filipinler'i ele geçirdikten sonra Portekizliler Çin üzerindeki ticaret tekeline korumada ısrar ettiler ve İspanyolların Çin yetkilileriyle doğrudan ilişki kuracakları korkusuyla İspanyol elçilerini zaman zaman Çin Qing Hanedanlığı görevlileri önünde karaladılar. 1576'da, Portekizliler Vatikan'ı Çin ve Japonya'yı da kapsayan Portekiz-Makao kilise yönetim bölgesini

kurmasını ısrarla tavsiye ettiler, bu talebe göre Portekiz Kralı Çin'in bölgelerinde çalışan Hristiyan misyonerlerin koruyuculuğunu yapacaktı. Bu anlaşmanın amacı İspanyol misyonerlerin Çin'e girmesine engel olmaktı.

Avrupa'daki durum 1580'de değişti. İspanya devleti Portekiz'i işgal etti ve bir sonraki yıl onu topraklarına kattı. İspanya Kralı Philip II, aynı zamanda Portekiz Kralı olarak da hizmet etti. Ne var ki, Portekiz ve İspanyollar arasındaki kavgalar ve ciddi rekabet durmadı. Başlangıçta, Portekiz parlamentosu ve İspanyol Kralı her iki ülkenin sömürgeleri arasındaki ticareti yasaklamak için bir anlaşmaya vardılar, ancak Çin'in güneydoğu kıyısı ile Filipin Adaları arasındaki büyük ölçüde Çin tacirleri tarafından tekel altına alınmıştı. 1620'den sonra, Hollanda Uzak Doğu'da daha güçlü hale geldi ve Portekizliler ile İspanyolları Hollanda güçlerine karşı direnmek için ele ele vermeye zorladı. Böylece Çin ile Filipinler arasındaki ticaretin kontrolü Çin tacirlerinden Makao'daki Portekizli tacirlerinin eline geçti. İspanya ise Uzakdoğu'daki ticareti kontrolü altına almak için Tayvan'ı ele geçirdi. 1635'ten sonra Uzak Doğu ticareti İspanyollar tarafından kontrol altına alındı. İspanya Kralı aynı zamanda Japonya ile ticari ilişkileri düzene sokmak için Makao Adası'na özel denetçi gönderdi. Makao adasının İspanyol valisine bir miktar ticaret harcı ödenmesinin ve Makao'daki İspanyol garnizonunun askerlerinin maaş ve istihkakının ticaretten elde edilen karlarla karşılanması tavizinin yanı sıra bu ticaretin karları İspanya Kralı'nın hazinesine aktı.

17. yüzyılın başlarında, Hollanda güçleri Güneydoğu Asya'da birçok kale yapmışlar, güney denizlerinin adalarındaki baharat kaynaklarını kontrolleri altına almışlar ve Japonya'da bir ticaret şirketi kurmuşlardı. Kurdukları düzene göre Avrupa, Hindistan ve Güneydoğu Asya aldıkları malları Çin'e satabilirler ve Çin'den aldıkları ipek ve seramiği Japonya'da gümüş karşılığı takas edebilirlerdi, böylece Güneydoğu Asya'dan temin edip satın aldıkları baharatın parasını ödeyebilirlerdi. Böylece Hollandalıların Avrupa'dan sermaye getirmesine gerek yoktu ve sadece ticaretten elde ettikleri kazançlara dayanarak Doğu'da sömürgeci faaliyetlerini sürdürebilirlerdi. 1601'de Hollandalı sömürgeciler deniz ticaretini geliştirmek için Makao'ya ulaştılar fakat Makao'daki Portekizliler tarafından esir edildiler. Portekizliler Çin ile ticareti tekel altına almak için bu Hollandalı denizcileri öldürdüler. Bir sonraki yıl Hollandalılar intikam için Malakka deniz yolunu kapattılar, Makao'dan Goa'ya⁷ giden Portekiz filosunun yolunu kesip durdurdular ve Makao'nun kıyı sularında

7 Gao, Batı Hindistan'da bulunan bu kıyı ülkesi, ortaçağlar döneminde Gao Goa Kadamba krallığı, Vijayanagara krallığı, Bahmani Sultanlığı and Bijapur Sultanlığı hükümetleri tarafından yönetiliyordu. Portekiz krallığı 1510, yılında Bijapur Sultanlığını boyun eğdirdi. Goada 1560 yılında kurulan Engizisyon Hinduları ve Müslümanları ve diğer dini azınlıkları bastırıp katliam yaptı. Portekiz krallığı daha sonra 450 yıl boyunca Gao'ya hükmetti ve bu ülkenin kültürünü mutfağını ve mimarisini güçlü bir şekilde etkiledi.

Japonya'ya giden Portekiz ticaret gemilerini talan ettiler. 10 yıl içinde, Uzak Doğu denizlerinin yönetimi Hollandalı sömürgecilerin eline geçti. İngilizler de Uzak Doğu'da Portekizliler ile olan savaşa katıldı. Uzak Doğu'daki Avrupalı güçler arasındaki çatışma dünya genelinde sömürgeci güçler arasında denizaşırı sömürgelerin ticari hakları için süren savaşın bir parçasıydı.

(IV)Çin Halkının Gözünde Avrupalı Sömürgeciler

Çin dünya coğrafyasıyla ilgili Batı'dan farklı geleneksel bölgelere ayırma ilkelelerine sahipti. Geleneksel olarak Çinliler Çin'in batısındaki bölgeleri Batı Bölgeleri olarak, Çin'in güneyindeki ve deniz yoluyla ulaşılabilen ülkeleri Güney Denizi olarak adlandırmıştı; İtalyan Matteo Ricci Çin Ming Hanedanlığı'na geldi ve Çin'i Batının coğrafya bilgisi ile tanıştırdı. Çin'in Asya'da yer aldığını ve Avrupa adında 70'den fazla ülke bulunan bir kıta olduğunu ve İtalya'nın bu ülkelerden biri olduğunu söyledi. Resmi görevli bilim insanlarının çoğu ona inanmadı ve onun sözlerini "saçma ve savunulamaz" olarak değerlendirdiler. Ancak Çin'e sayıları artarak gelen Avrupalıların geldiğini görünce "böyle bir yerin olması gerekir ve bu bir yanılsama veya gerçek dışı olamaz" diye düşünüp kuşkucu bir tutum takındılar. Matteo Ricci kendine "Büyük Atlantik Adamı" diyordu. Ming Hanedanlığı'nın Tören Bakanlığı Büyük Ming Hanedanlığı Kanunnamesi resmi arşivine başvurdu ve orada Zheng He'nin seyahatinden sonraki kayıta "Batı Okyanusu'ndaki Sri Lanka" diye bir isim vardı ve gerçekliğin teyit edilemeyeceği sonucuna vardı. Kısacası, Çin Avrupalılar ile daha önce ilişkiler kurmuşsa da sık ilişkiler Ming Hanedanlığı'nda başlamıştı. Ming Hanedanlığı dönemine ilişkin mevcut tarihi belge ve kayıtlar Çinlilerin görüşlerini iyi yansıtan Avrupa ile ilgili çok sayıda bulgu ve değerlendirmeler içeriyordu; aşağıda Çinlilerin bu görüşleri üzerine kısa bir açıklama yapacağız:

I. Portekizliler Çocukları Yedi

Ming Hanedanlığı Tarihine göre, Ming Hanedanlığı döneminde Zhengde'nin hükümdarlık döneminin 1. yılında (1518), "Ghabdan ve yanındakilerden oluşan bir Portekiz elçilik heyeti gelip baş sundu". Buradaki "Gahbdan" kelimesi Portekizli gemi sahibi "Kaptan Moor'u"⁸ ifade eder.

Yukarıdaki cümlede "baş sundu" kısmı aslında, Portekizlilerin Çin'de mal sattığı anlamına geliyordu. İmparator Zhengde "Portekizlilere mallarını sattıktan sonra hemen gitmelerini emretti", ancak Portekizliler "uzun bir süre Çin'de kalıp seyahat edenleri soydu ve hatta yemek için çocukları bile çaldı."⁹

8 Bkz., Zhang Weihua, Avrupa'nın Dört Ülkesinin Biyografisinin Ek Açıklamaları, Ming Hanedanlığı Tarihi, Ed. 1982, Shanghai Ancient Books Publishing House (Shanghai Eski Kitaplar Yayınevi), s. 5.

9 Portekizin Tarihi Biyografisi, Ming Hanedanlığı Tarihi.

Portekizlileri “Çinli çocukları satın alıp veya kaçırap yedikleri” söylentisi Ming Hanedanlığı döneminin sonlarında halk arasında yaygındı. Gu Yanwu'nun Yueshan Yazıları'ndan yaptığı alıntıya göre Portekizliler “çocuk yemekten hoşlanıyorlardı ve ülkelerinde sadece erkek çocuklar yeniyordu”. Yueshan Yazıları ayrıca Portekizlilerin çeşitli düzeyde resmi görevlilerden yardım istediklerinden fakat kesinlikle reddedildiklerinden de bahsediyordu. Daha sonra “yemek için gizlice çocuk satın almışlardı” ve çocuk başına fiyat 100 wen (cent) idi ve “Guangdong'daki köylüler çocuk çalmak için aralarında yarışıyorlardı ve çok sayıda çocuk yenmişti.” Çocuk yeme yönteminin şöyle olduğu anlatılıyordu: çocuk kaynayan kazana atılıp derisi terleyene kadar buğulanıyor ve derisi soyulup alınıyordu. O ana kadar çocuk hala “canlı” kalıyordu, sonra çocuk öldüğünde bağırsakları ve midesi kesilip alınıyordu, daha sonra yemek için sofraya getirilmeden önce biraz daha buğulanıyordu. Guangdong'da birkaç yıl içinde “birçok çocuk kaçırılmış ve bu kenttin mahallelerinde yaşayanlar çocuk kaçırma işinden çok acı çekmişlerdi.”¹⁰

Portekizlilerin (Freinge) “çocuk yemesi” ile ilgili kayıtlar ayrıntılı olmasına rağmen, bu bilgi çok inandırıcı değildir ve söylenti olarak kabul edilmelidir. Bu tür metinler Portekizlilerin Çin'e ilk geldikleri zaman Çin halkının gözündeki insanlıktan uzak izlenimi yansıtıyordu.

II. İnek Derisi Büyüklüğünde Bir Arsa İsteme

Ming Hanedanlığı döneminden kalma tarihi belge ve kayıtlarda da Avrupalı sömürgecilerin hile ile arsa sahibi olmalarıyla ilgili bazı hikayeler kaydedilmişti. Zhang Hie şöyle demişti: “Bir Portekizli Batı'daki Kastilya'dan (İspanya'ya komşu) geldiğini ve Filipinler ile ticaret yaptığını söyledi. Reis bir keresinde ona gizlice şöyle demişti: ‘Kralın yerine geçebilirsin’... Daha sonra, Luzon (Filipinler) Kralı'na doğum günü hediyesi olarak altın sundu ve bir ev yapmak için inek derisi büyüklüğü kadar küçük bir arazi istedi. Filipinler Kralı ona inanıp bunu kabul etti. Portekizli daha sonra bir ineğin derisini kesip şerit halinde getirdi ve bu şeritle bir araziye çevirerek uçlarını birleştirip istediği arazinin orası olduğunu söyledi. Filipinler Kralı canının sıkıldığını hissetti fakat yabancıları reddetmekten de korktu ve araziye onlara verdi. Portekizliler bu arazilerin sahibi oldu ve oraları barakalar inşa edip karabina, bıçak ve kalkan ile ağır bir şekilde silahlandılar. Uzun bir süre sonra, Portekizliler Filipinler'i kuşatma altına aldılar, Kralı öldürüp ve yerel halkı dağlara sürdüler. Böylece Filipinler Portekizliler tarafından ele geçirildi. Daha

10 Çin'deki Eyalet ve İllerin Gerçek Değerleri ve Zorlukları, Cilt 19, Fuwen Court Treasure Edition (Fuwen Sarayı Hazine Basımı), s. 54; You Xitang'ın Portekiz'in (Feringee) Biyografisi, Ming Tarihi'ndeki Yabancı Ülkelerin Biyografisi, Shanghai Ancient Books Publishing House (Şanghay Eski Kitaplar Yayınevi), s. 177

sonra Kastilya Kralı Filipinler'deki askeri garnizona komutanlar gönderdi ve onları her birkaç yılda bir değiştirdi.”¹¹

Zhang Xie Portekizlilerin Filipinler'i ele geçirme sürecini kaydetmişti. Ona göre, bazı Avrupalı kişiler İspanya'nın yanında bulunan Kastilya Krallığı'ndan, yani uzak Batı'dan, geldiklerini söylemişlerdi. Filipinler Kralı'nın doğum gününü kutlanması münasebetiyle, Portekizliler hediye olarak altın eşya vermişler ve bir ev yapmak için inek derisi büyüklüğünde bir arazi istemişlerdi. Filipinler (Luzon) Kralı bunu onaylamıştı. Daha sonra İspanyollar inek derisini şerit şeklinde kesip bu şeridi bir araziye çevirmek için bir ip haline getirmişlerdi. Bundan hoşnutsuz olmasına rağmen Filipinler Kralı verdiği sözü tutup talep edilen araziye vermeyi kabul etmişti. İspanyollar orada bir yerleşim yeri inşa etmişler ve yerleşmişlerdi. Daha sonra Filipinler Kralını öldürüp bölgeyi fethetmişlerdi. İspanyolların bir arazi parçasını inek derisinden yapılmış ipe çevirmelerinin hikayesi *Ming Hanedanlığı Tarihi*'nde de bulunmaktadır. Filipinler'in "zayıf olduğunu ve kolayca ele geçirilebileceğini" Portekizliler anlamışlardı. "Ondan sonra Filipinler Kralı'na hediyeler sunup bir inek derisi büyüklüğünde bir arazi parçası talep etmişlerdi. Filipinler Kralı oyuna getirildiğini anlayamamış ve bunu onaylamıştı. Portekizliler inek derisini kesip bir arazi parçasını inek derisinden yapılmış ipe tamamen çevirerek kraldan sözünü tutmasını istemişlerdi. Filipinler Kralı şoke olmuştu, ancak durumu kabul etmek zorunda kalmıştı.”¹²

Ayrıca Ming Hanedanlığı döneminden diğer bazı tarihsel kayıtlar, örneğin Mingshan Cang, Yabancı Ülkelerin ve Etnik Milletlerin Kayıtları, bu hikayeyi anlatır.¹³ Qing Hanedanlığı'ndan kalan Çin Tarihsel kayıt ve belgelerinde de Hollanda güçlerinin Tayvan'ı ele geçirmesiyle ilgili anlatımlar vardır. Yu Wenyi "Tayvan Bölgesi Olay Kayıtları'nda" kızıl saçlı Hollandalı sömürgecilerin Tayvan'a kasırga tarafından sürüklendiklerini ve bölgesel kabile şefinden bir arazi parçası almak istediklerini kaydetmişti. Oranın yerel sakinleri buna izin vermemişti ve bunun üzerine Hollandalılar şöyle bir hile yapmıştı: "Sizin takdir edeceğiniz herhangi bir fiyattan sadece bir inek derisi büyüklüğünde bir arazi parçası." O zaman şef bunu kabul etmişti. Kızıl saçlı "inek derisini ip halinde kesmişti" ve "Zeelandia Limanı denilen kaleyi inşa edip oraya yerleşmek için" bir arazi parçasını bu ipe çevirmişti, daha sonra Tayvan Kenti'nin karşısına Saccam'ı inşa etmişti. Qing Hanedanlığı'nın Xiaotian Olay Kayıtları'nda Tayvan'ı ilk önce Japon güçlerinin ele geçirdiğini ve

11 Kastilya Krallığı Ortaçağ'da İber Yarımadası üzerinde büyük ve güçlü bir krallıktı. Kastilya adı bölgede inşa edilmiş kalelerden gelir. 9. yüzyılda León Krallığı'nın doğu sınırında bir lordluk olan Kastilya İli olarak kurulmuştu. The Study of the East and the West (Doğu ve Batı Araştırması), Yayın Yılı: 1981, Zhonghua Book Company (Zhonghua Kitap Şirketi), s. 89.

12 Luzon (Filipinler) Biyografisi, Ming Hanedanlığı Tarihi.

13 Bkz., Luzon'la (Filipinler) ilgili bölüm, Wang Tingshi'nin Kovulan Yabancılarla İlgili Açıksozluk Öneriler kitabı.

kızıl saçlı Hollandalı sömürgecilerin bir deniz kasırgasına tutuldukları için Tayvan'a geldiklerini anlatan çeşitli kayıtlar vardı. Hollandalılar bir arazi parçası istemişlerdi, ancak Japonlar bunu kabul etmemişti. Daha sonra Hollandalılar şöyle bir yalan söylemişti: “fiyatı ne olursa olsun bir inek derisi büyüklüğünde bir arazi parçası istiyoruz”. Sonunda buna izin verilmişti. Daha sonra Hollandalı sömürgeciler “inek derisini ip halinde kesip bir arazi parçasını çevirmişler ve oraya yerleşmişlerdi.”, ancak Hollanda güçleri sonunda Japonları kovmuş ve Tayvan'ı ele geçirmişlerdi. Bu kayıtlar asılsız gibi görünüyor ve muhtemelen Fujian, Filipinler ve Tayvan arasında seyahat eden Çinli tacirler arasındaki söylentiydi. Ancak bu söylenti çeşitli hilebaz yollarla çıkar sağlamak için sürdürülen sömürgeci çabaları yansıtıyordu ve kıyı bölgelerinde yaşayan halk üzerinde derin etkiler bırakmıştı.

III. Sağlam Gemiler ve Güçlü Toplar

Avrupa halkı Doğu'nun zenginliklerini ararken gemilerine ve toplarına güveniyordu. Top Çin' de icat edildi ve Çin'in Batı Bölgelerine 13. yüzyılda girdi. İslam ülkeleri, Akdeniz'in batısı ve güneyi ile ilişkiler içindeki Avrupa halkı çok geçmeden geleneksel bıçaklar, kılıç ve diğer soğuk silahlardan çok daha iyi iş gören yeni tip sıcak silahları keşfettiler. Tüfek silahının teknolojisine hakim olup hızla geliştirdiler. Bir buçuk asır sonra, Çin'e geldikleri zaman Avrupalıların top yapım teknolojisi bunun icatçısı Çin halkının teknolojisinden çok daha iyi idi. Portekizlilerle ilişkinin başlangıcında, Ming halkı Portekizlilerin ileri top teknolojisine hakim olduklarını keşfetti. Ming halkı Batı topuna “Portekiz Topu” diyordu. Chen Shouqi'nin Fujian'ın *Genel Olay Kayıtları*'na göre, 1510'un sonbaharında (Ming Hanedanlığı Zhenghe Dönemi'nin beşinci yılı), Ding ve Zhang kaymakamlıklarının serseri kişileri Xianyou İline izinsiz girdiler ve yerel yetkililer bu serserilere 100'den fazla Portekiz topuyla saldırdılar. O zamanlar Portekizliler Çin'in güneydoğu kıyılarına girmemişlerdi. Eğer bu kayıt güvenilir ise, bu Portekiz topları Fujian'ın deniz tacirleri tarafından Güney Çin Denizi'nden satın alınmıştı ve Çin'e getirilmişti. 1519'da, Ming Hanedanlığı döneminde İmparator Zhengde'nin hükümdarlık döneminin 14'ncü yılında, Chenghao İsyanı'nı bastırmak için Lin Jiansu bu Portekiz topunu kalay kalıpla dökmüş ve Portekiz ordusunun barutunun formülünü kopyalamıştı.¹⁴

1520'de, İmparator Zhengde'nin hükümdarlık döneminin 20. yılında, Denetçi He Ao imparatorluk sarayına şöyle bir rapor yazmıştı: “Portekizliler çok acımasız ve kurnazlar ve silah işinde diğer yabancılardan daha ustalar. Son yıldan önceki yıl Guangdong'daki Huicheng'e izinsiz girmek için limana büyük gemiler sürdüler, topları gök gürültüsü gibi ses çıkardı.” İmparator Zhengde'nin döneminde,

¹⁴ Wang Shouren: Portekiz ile İlişkili Olaylar, Wang Wencheng'in Toplu Çalışmaları, Cilt 24, Kitap Serilerinin Dört Kategorisi'nin fotokopisi, Shanghai Hanfenlou Bookstore (Şanghay Hanfenlou Kitapevi).

Guangdong'un devriye komiseri He Ru, Portekizlilerle çalışan Yang San, Dai Ming ve diğer Çinli personelden Batılıların gemi yapımı ve top döküm teknolojisiyle ilgili bilgi almak istedi. Batının ateşli silah üretimi teknolojisine hakim olduktan sonra Ming ordusu Batılılara boyun eğdirmek için bu teknolojiyi kullandı. 1522'de, İmparator Jiajing'in hükümdarlık döneminin ilk yılında, Ming ordusu Portekizlileri Guangdong'da taklit ateşli silahlarla yendi ve Portekiz'den gelmiş iki askeri gemiyi ve 20'den fazla ateşli silahı ele geçirdi. Küçük top 10 kg'dan daha azdı ancak 600 adım uzağa ateş edebiliyordu. Ming askeri yetkilileri ele geçirilen silahları imparatorluk sarayına sundular ve rapora şöyle yazdılar, "Portekizliler ateşli silahlar ve gemiler yüzünden kızgındı. Onların topları o kadar güçlüdür ki tarihteki hiçbir top onlarla rekabet edemez," ve Çin'in sınır savunma güçlerinin bu tür silahlarla donatılmasını önerdiler.¹⁵

1620'de ve 1628'de, Xu Guangqi ile Li Zhizao Makao'daki Portekizlilerden top silahı satın alma yetkisi aldılar. Cizvit Joao Rodrigues topun kullanılışını ve top mermisi döküm teknolojisini Ming ordusuna açıkladı. 1624'te Portekiz toplarının ilk partisi Pekin'e nakledildi. Ancak topların denenmesi sırasında bir patlama oldu. Jean Correa adındaki Portekizli subay bu patlamada öldü. 1940'da onun bombası Pekin'deki Qinglongqiao'da bulundu ve Çince ve Portekizce bir kitabe yazıldı. 1626'da Ming Hanedanlığı Generali Yuan Chongghuan, Ngyuan kenti civarındaki önemli savaşta ordusu zor bir durumdayken General Yuan Makao'dan davet edilen düzinelerce Portekizli topçu subayını kullandı. General Yuan, Qing hükümet ordusunu bu topları kullanarak yenebilmişti.

Amaca uygunluğu değerlendirildikten sonra bir top ayrılıp "Vatan Güvenliği Liaodong Bastırma ve Asayiş Sağlama Genel Merkezi'ne" teslim edildi. 1629'da Joao Rodrigues ve Portekizli topçu Gonçalves Texeira Correa 10 topla Zhuozhou kentini savundu ve Qing ordusu bu yeni silahın ne yapabileceğini öğrenerek kaçtı. Çok geçmeden, batı toplarının tahrip ediciliği yaygın bir biçimde tanındı. İmparator Chongzhen Johann Adam'a ordu için top dökümü çalışmalarını yönetmesini emretti. Makao top fabrikasında çalışmış olan Çinli ustalar Ming imparatorluk sarayı tarafından işe alındılar ve Ming ordusu tarafından yönetilen yeni ateşli silahlar fabrikasının teknik omurgasını oluşturdular. Qing soyluları çok geçmeden Ming hükümetinin askeri teçhizat ve silahları geliştirmek için gösterdikleri çabaların farkına varıp bu politikayı taklit etmeye başladılar ve batı toplarının dökümünü desteklediler.

Ming döneminin halkı Hollandalı sömürgecilerin dayanıklı gemilerinden ve güçlü toplarından derinden etkilenmişlerdi. Zhang Xie şöyle yazmıştı: "Hollandalıların gemi yapımında ve top üretiminde özellikle iyi olduğu söylenir. Gemi 30 zhang

uzunluğunda, 5-6 zhang enindedir ve geminin bordası 2 chi'den daha kalındır; 5 direği vardır. Gemi demir ağılar kullanır ve boya ve at yağı ile cilalanmıştır, parlak ve pürüzsüzdür." Hollandalılar sadece beş direkli gemi yapımında iyi değillerdi, ayrıca bu gemilere bin bir çeşit silah yerleştirmişlerdi. Gemi "üç katlıdır, toplar geminin her iki kenarında 'duvarlar' boyunca, dışarı bakacak şekilde dizilirler. Bir savaş başlayınca, toplar ileri doğru itilir, böylece topların ağız 'top lombozu' denilen geminin gövdesindeki kare veya yuvarlak deliklerden dışarı çıkar." "Bunlar daha büyük olan savaş gemilerinde açıkça görülebilir: kürekler ve kenarında kürek delikleri... Ateş edilirken, karabinalar pencereleri açıyorlar ve ateşlendikten sonra insan gücüne gerek kalmadan geri geliyorlardı. Direklerin dibine, iki zhangdan daha uzun olduğu ölçülen, 4-chi merkez deliği olan büyük toplar kuruluyordu. Bu topun sağlam kent surlarını tahrip edebileceği, millerce uzağa yayılabilen gök gürültüsü gibi ses çıkardığı söyleniyordu. Düşman gemiyi zapt etmek üzereyken, bu toplar çoğunlukla gemiyi batırmak için kullanılıyordu, böylece geminin ele geçirilmesi engelleniyordu." Her iki taraftaki "duvarlar" boyunca dizilmiş çok sayıda topu olan ve ana topun güverteye yerleştirildiği bu tür askeri gemi 16. yüzyılda Kuzey Avrupa'da yaygın olarak kullanılıyordu. Üstelik, "dümenin arkasında çap ölçüsü birkaç chi olan bakır bir disk vardır ve buna Zhaohai (deniz tespit) aynası deniyordu ve denizde rotalarını kaybettikleri zaman denizciler yardımcı olabiliyordu."¹⁶

Muhtemelen, Zhaohai aynası bir çeşit pusulaydı. Ming Hanedanlığı'nın Güneydoğu Donanması Hollandalılara karşı ilke kez savaşırken, Ming donanması düşmanın üstünlüklerini bilmiyordu ve uzun bir mesafeden sıradan ateşli silah ile saldırdılar. Hollandalı sömürgeciler gemilerinde bulunan toplarla karşılık verdiler ve Ming donanmasında ağır zayiata neden oldular.¹⁷

1622'de, İmparator Tianqi'nin hükümdarlık döneminin 2. yılında, Ming Hanedanlığı Savaş Bakanı Hollanda donanması üzerinde yorum yaparak Hollanda gemilerinin dört bir yandan birkaç mil menzili olan büyük toplarla teçhiz edildiğini söyledi. Herhangi bir sağlam hedef vurulduğunda kesinlikle tahrip olurdu.¹⁸

Ming Hanedanlığı döneminde halk Hollanda toplarına "Hongyi (kızıl saçlı yabancılar) toparı" diyordu. Ming donanması denizde kızıl saçlıların gemileriyle (yani Hollanda gemileriyle) karşılaştığında, bu gemilerin Ming gemilerinin beş katı kadar olduğunu görüyorlardı.¹⁹

16 Doğu ve Batı Çalışması, Ed. 1981, Zhonghua Book Company (Zhonghua Kitap Şirketi), s. 89.

17 Bir Gayriresmi Tarih, Cilt 30.

18 Shen Guoyuan: İki Bölgenin Tarihi Olaylarının Kayıtları, Cilt 16, Chongzhen edition (Chongzhen baskısı), s. 7.

19 Shi Cheng ve arkadaşları: Guangzhou Eyaleti'nin Yıllıkları, Cilt 120, Cui Qiguan'ın Biyografisi, Yuexiu Academy baskısı, Qing Hanedanlığı İmparator Guangxu'nun hükümdarlığı döneminde yayımlanmıştır.

Ming halkı Hollanda gemilerinin zayıf yanını da keşfetmişti, "gemi yönünü değiştirmek için çok büyük ve sığ sularda kolayca karaya oturabilir."²⁰

Birçok İtalyan misyoner Ming Hanedanlığı'nın sonlarında Çin'e gelmişti ve Ming Hanedanlığı Tarihi İtalya'nın Portekiz topraklarından daha büyük top yapmakta iyi olduğunu kaydetmişti. Çin halkı bu toprakları taklit etti fakat arzu edilen kaliteye ve etkiye ulaşamadı.²¹

Ming Hanedanlığı'nın ikinci yarısında, Ming halkı Portekizlilerden Portekiz topraklarını, İspanyollardan Filipinler topraklarını, Hollandalılardan Hongyi topraklarını ve İtalyanlardan İtalyan topraklarını öğrenmişti. Ancak Çin geç feodal dönemdeydi ve yeni gelişen burjuvazi toplumda öncü güç haline gelmemişti. Bu nedenle, yeni tip ağır silahlar sanayi oluşmamıştı. Geç Jin Hanedanlığı ile yapılan savaşta Ming ordusu Liaodong'ta yenildi ve topraklar Jin tarafından ele geçirildi. 1631'den itibaren, Jin orduları "Hongyi General Topraklarını nereye yürüdülerse oraya götürdüler."²² Nihayet Ming Hanedanlığı ölümcül bir yenilgiye uğradı ve sona erdi.

VI.II. Doğu-Batı Ticaretinde Yeni bir Dönem

(I) Ming ve Qing Hanedanlıklarının ve Dünya Pazarındaki İhracat Malları

İlk dönemde Avrupalı kaşifler Doğu'ya korsan olarak geldiler. Bu keşif gezilerinin beraberinde kanlı katliamlar ve yağmalamalar geldi, ancak batıların ticaret amacıyla doğuya açılmaları ve dünya çapındaki sömürgeci faaliyetleri dünya ticaretini önemli ölçüde arttırdı. Yeni deniz rotalarının açılmasını takip eden uluslararası ekonomik ilişkiler dünya pazarının başlangıç aşamasına işaret eder. Gerçekten de bu aşamadan itibaren Çin malları büyük miktarlarda Güneydoğu Asya, Amerika ve Avrupa pazarlarına satılmaya başladı.

I. İpek İhracatı

Baş olarak verilen mal ticaretinin karşılıklı tarafları Çinliler ve yabancı hükümetlerdi. Bu bağlamda Çin'den ihraç edilen ipek esasen yabancı ülkelerin kralları ve asilleri içindi ve sıradan insanların bu tür ticaret yapma imkanı yoktu. Coğrafi keşifler çağında, Çin ipeği Amerika ve Avrupa gibi bölgelere eş görülmemiş ölçekte ihraç ediliyordu. Asya'nın geleneksel ticaret bölgelerinde, ipek ticareti önemli ölçüde büyüdü. Dünya çapında bir ipek pazarı şekillendi.

20 Hollanda'nın Biyografisi, Ming Hanedanlığı Tarihi.

21 İtalya'nın Biyografisi, Ming Hanedanlığı Tarihi.

22 Qing Hanedanlığı İmparatoru Gaozong'un Kronikleri, Cilt 10, Taiwan Huawen Publishing House (Taiwan Huawen Yayınevi) fotokopisi, s. 6.

Asya Pazarları

Japonya Çin ipeğinin geleneksel bir pazarıydı. Song Hanedanlığı'na kadar uzanan eski zamanlarda, Japonya ipek böceği yetiştiriciliğini ve ipek sanayini geliştirmişti. Ne var ki, hava sıcaklığının önemli ölçüde değişmesi nedeniyle ipek böceğinin Japonya'da yaşaması zordu ve Japonya hala Çin'den ipek ithal etmek zorundaydı. 1570'lere kadar, iç karışıkları adım adım sona erdirip toplumsal ve ekonomik toparlanma ile yeniden birlik sağladı. 16. yüzyılın sonlarında, Japon gümüş cevheri madenciliği zirveye ulaştı ve gümüş üretimi dünya toplamının dörtte birine tekabül ediyordu.²³

Artan satın alma gücü ile, ipeğe olan talep her gün artıyordu. Bu nedenle Ming ve Qing Hanedanlıklarında Japonya büyük miktarda ham ipek ve ipek ürünleri ithal etti. Xu Guangqi bir keresinde Japonya "Çin'den bin bir çeşit mal satın alıyordu, en yüksek kaliteli ipek... Tüm ülke ipek kullanıyor ve bundan hiç bıkmıyor" demişti.²⁴

Çin'in saf ipek ürünlerinin Japonya'da büyük bir pazarı vardı. Her yıl Japonya büyük bir miktar düz veya nakışlı kadife, saten, şifon ve çok çeşitli kumaş ve Japonya'da çok talep edilen benzeri mallar alıyordu.²⁵

Japon bilim insanlarının araştırmalarına göre, ham ipek ve ipek ürünleri Çin'den ithal edilen malların toplam değerinin %70'ine tekabül ediyordu (*Kimura Yasuhiko, Çin-Japon Kültürel İlişkiler Tarihi*, Commercial Press, 1980, s. 664). Tokugawa Şogunluğu döneminin başlarında, Japonya her yıl yüzbinlerce jin ham ipek ithal ediyordu ve çoğunu Çin'den satın alınıyordu (*Wei Nengtao: Ming ve Qing Hanedanlıklarında Çin-Japon Nagazaki Ticaret Gemisi Ticareti, Çin Tarihi Çalışmalar Dergisi*, Sayı 2, 1986). 1616'nın başlarında Hiroda kentindeki Hollandalı sömürgecilerin ticaret şirketinin müdürü olan L. Camps'in yaptığı araştırmalara göre, Japonya her yıl 3.000 dan veya yaklaşık 180 ton ham ipek satın alıyordu. Toplam ithalatın yarısı Portekizlilerin kontrolündeydi ve kalan yarısı Japon tacirleri tarafından Tonkin, Vietnam ve Tayvan'daki vb. Çinli tacirlerden satın alınıyordu. Bu yüksek ithalat hacmi Japonya'daki pazarın talebini karşılayamıyordu.²⁶

Avrupalıların Doğu'ya gelmesinden sonra, Çin ile Güneydoğu Asya arasındaki devletin ilgisi olmayan ekonomik ilişkiler hala yakındı. Ming Hanedanlığı'nın sonlarında Çin'in ham ipeğinin Güneydoğu Asya'da çok büyük bir pazarı vardı ve Tonki, Java, Malakka ve Hint Okyanusu'na kıyısı olan bölgeler hala Çin ipeğinin ana hedefiydi. Hollandalı tarihçi Van Ruhel'in tahminine göre, 17. yüzyılda 2000-3000

23 Leonard Blusse ve Jaap de Moor (Hollanda): *Denizaşırı Hollandalılar (Nederlanders Overzee)*, Yayın yılı: 1983, Franeker, s. 186.

24 Xu Guangqi'nin *Toplu Çalışmaları*, Cilt 1, Kıyılarının Savunmasıyla ilgili Derlenmiş Yazılar.

25 Bkz., Zhuang Guotu: Çin ve Deniz İpek Yolu'nun içerdiği Geç Ming Hanedanlığı Döneminde (1567-1643) Denizaşırı Çin İpek Ticareti Üzerine, s. 36-45.

26 Leonard Blusse (Hollanda): *Tribuut aan China (Çin'e Baç Verme)*, s. 41) (Zhuang Guotu: Çin ve Deniz İpek Yolu'nun içerdiği Geç Ming Hanedanlığı Döneminde (1567-1643) Denizaşırı Çin İpek Ticareti, s. 36-45.

dan Çin ham ipeği her yıl Filipinler hariç Güneydoğu Asya'ya satılıyordu. Çinli tacirler tarafından Filipinler pazarına sokulan mallar arasında ipek havaleli maldı ve Çinli tacirlerin Manila'daki (Filipinler) pazarına aynı zamanda "Ham İpek Pazarı" da deniyordu.²⁷

Batı'dan gelen sömürgeciler çok geçmeden Çin ipeğine olan rağbeti keşfettiler. Gelişmiş yön bulma teknolojisi ve büyük denizasıırı sömürge ağı ile Asya ipek ticaretini zorladılar. Avrupalı tacirler Çin'in güneydoğu sahil bölgesinden büyük bir miktarda Çin ipeği satın aldılar, ancak ipeğin hepsini Avrupa'ya göndermediler. Oldukça fazla bir kısmını Doğu'daki sömürgeler üzerindeki kontrollerini sürdürmek amacıyla kazanç elde etmek için diğer Asya ülkelerine sattılar. 1616'da L. Camps'in araştırmasına göre, Japonya büyük bir miktar Çin ham ipeği ithal etmek zorundaydı. Portekizli ve Japon tacirlerin ithalatı tekelleri altına almış olmalarına rağmen, 2,5 milyon guilden bir açık vardı. Karlar şirketin Asya ve diğer bölgelerdeki masrafları olarak yeteri kadar kullanılabilirdi.²⁸

Ming Hanedanlığı'nın sonlarında her yıl, çok sayıda gemi Tayvan'a Japon tacirlerine ipek götürdü. 1624'te, Hollandalı sömürgeciler Tayvan'ı işgal edip Uzak Doğu'daki korsanlık ve ticari faaliyetleri için üs olarak Zeelandiya'yı kurdular. Hollandalı tacirler Çin ipeğini ele geçirmek için Japonları dışarıda bırakıp Tayvan'ı en önemli ticari üs haline getirmeye çalıştı. Hollandalı tacirler Portekizlilerle rekabet etmek için Çin ipeğini ilk önce Japonya'ya ihraç ettiler. Bu arada, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi Çinli tacirleri Hollanda firmalarının bulunduğu Batavya, Malakka, Siyam ve diğer bölgelere çekmeye çalıştı.

Avrupa Pazarları

Coğrafi keşifler çağından önce, Çin ipeği zaten Avrupa'da pazarlanıyordu, ancak üretici güçlerin gelişme düzeyi tarafından sınırlanan düşük satın alma gücü nedeniyle Avrupa'nın Çin ipeği tüketimi oldukça düşüktü. 15. yüzyıldan sonra, başlıca Avrupa güçleri denizasıırı bölgelere yayıldı ve sömürgecilik yoluyla servet edinmeye başladı, özellikle Amerika'dan gümüş sürekli olarak Avrupa'ya aktı. 16. yüzyılda, Avrupa'daki değerli metaller stokları 10 kat arttı; bu durum Avrupa'da mal fiyatların birden hızla yükselmesine ve Avrupa halkının bir kısmının satın alma gücünün önemli ölçüde artmasına neden oldu. Geç Dönem Ming Hanedanlığı ve erken dönem Qing Hanedanlığı (16-17-18 yüzyıl) döneminde, Çin'den Avrupa'ya iki deniz rotası vardı: Portekizlilerin kontrolü altındaki Hint Okyanusu rotası ve

27 Chen Ching-ho, 16. Yüzyılda Filipinler'deki Denizasıırı Çinliler, Yayın yılı. 1963, Hong Kong, Southeast Asia Studies Section, New Asia Research Institute (Hong Kong, Güneydoğu Asya Araştırmaları Bölümü, Yeni Asya Araştırma Enstitüsü), s. 58.

28 Çin-Hollanda İlişkilerinin Tarihi, Zhuang Guotu tarafından Çinceye tercüme edilmiştir: Ed. 1989, Aslen Hollanda'da basılmıştır, 1989, s. 41.

İspanyollar tarafından geliştirilen Manila-Meksika-Avrupa rotası. Avrupa pazarındaki Çin ipeği daha çok Portekizliler ve İspanyol tacirleri tarafından bu iki rota üzerinden temin ediliyordu. Doğu'daki Portekizlilerin ticari üsleri esas olarak Gao, Hindistan, Malakka, Makao ve Japonya'daki Nagazaki idi. Makao adası ipek ticareti merkeziydi. Ticari işleyiş prosedürü genel olarak şöyleydi: Portekizli tacirler Makao ve Guangzhou'dan ipek satın alıp Japonya'da gümüş karşılığında ipeği satıyorlardı, daha sonra Malakka'da Avrupa'ya yola çıkmadan önce Güney Denizlerinin yerel ürünlerini alıyorlardı. Portekiz'in başkenti Lizbon Avrupa'nın en büyük dağıtım merkeziydi ve oradan Avrupa'nın çeşitli bölgelerine büyük miktarda Çin ipeği dağıtılıyordu.

17. yüzyılın sonlarında yayımlanan "Asia Protugeza", adlı bir gazeteden yaptığı alıntıya göre 16. yüzyılın sonlarında, Portekiz her yıl Çin'den 5.300 konteyner ipek satın alıyordu ve her konteynerde 250 top ipek vardı. Ancak bazı bilim insanları bu miktarın 1.300 konteyner olduğunu tahmin ediyordu.²⁹

Çin anakarasındaki bazı bilim insanlarına göre Çin her yıl birkaç bin top ipek kumaşı Portekiz'e ihraç ediyordu, örneğin 1635 yılında Çin 6.000 top ihraç etmişti.³⁰

İspanyol tacirleri tarafından Avrupa'ya nakledilen ipek miktarı da az değildi. Ming Hanedanlığı'nın sonlarında, Makao, Fujian ve Ningbo'dan her yıl yaklaşık 25-30 Çin gemisi Filipinlerdeki Manila'ya ipek ve diğer malları taşıyordu. İspanyollar daha sonra malları Pasifik Okyanusu'nu geçerek Meksika'nın batı kıyılarındaki Port Acapulco'ya aktarıyorlardı. Filipin Manila'dan ithal edilen Çin ipeğinin çoğu kara yolu ile Meksika Körfezi'ndeki Vera Cruz'a naklediliyordu ve daha sonra tüketim için veya Meksika, Peru ve diğer İspanya'ya ait olan Amerika'daki sömürgelerde bırakılan kısmı hariç Avrupa'ya aktarılıyordu.³¹

17. yüzyılın başında, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi azar azar Çin ipeğini pazarlayarak Avrupa pazarlarında önemli bir yere sahip oldu. Hollandalı sömürgeciler ile İngilizler elbirliğiyle Portekizlilerin ve İspanyolların Çin ipeği üzerindeki tekelini güç kullanarak kırdılar. 1603 Temmuz'unun sonunda, Hollandalı sömürgeci Wijbrant van Waerwijk Makao'nun açıklarında Japonya'ya doğru yol alan Portekiz ticaret gemilerine saldırarak için 2 Hollanda savaş gemisine kumanda edip Portekiz gemilerini yağmaladı. Ele geçirilen mal 2.800 paket ham ipekti ve her paketin değeri 500 guldendi.³²

29 Zhuang Guotu: Çin ve Deniz İpek Yolu'nun içerdığı Geç Ming Hanedanlığı Dönemindeki (1567-1643) Denizaşırı İpek Ticareti Üzerine, s. 38.

30 Bkz., Huang Qichen, Deng Kaisong Makalesi: Ming Hanedanlığı İmparatorları Jiajing'in Hükümdarlık Dönemi ile Chongzhen'in Hükümdarlık Dönemi arasındaki Makao'nun Dış Ticareti, Journal of Sun Yat-sen University (Sun Yat-Sen Üniversitesi Dergisi), Sayı 1984/3.

31 C. G. F. Simkin: Asya'nın Geleneksel Ticareti, Londra 1968, Oxford University Press (Oxford Üniversitesi Yayınevi); Birinci Baskı, s. 188.

32 Robert Fruin: Verspreide Geschriften (Dağınık Yazılar), Cilt 3, Den Haag, 1900-1905. s. 398.

1606'da, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi Yönetim Kurulu ham ipeğin fiyatını 12-16.2 gulden/pound olarak belirledi. 1620'den önce, Hollanda sömürgecileri Avrupa pazarına yaklaşık 72.000 pound ham Çin ipeği satmıştı. Daha sonra, Hollanda sömürgecileri ham İran ipeği tedarik kanalını açtıktan sonra, Uzak Doğudan Çin ipeğini daha çok Japonya satın alıyordu ve Avrupa'ya yapılan sevkiyat gitgide düşerek 1631'de 10.000 pounda geriledi. Qing Hanedanlığı İmparatoru Qianlong'tan sonra Guangzhou'dan (liman kenti) yıllık ham ipek ihracatı 350 gros tondan daha fazla bir miktara ulaştı.³³

Qing Hanedanlığı zamanında, İmparator Qianlong'un hükümdarlık döneminde İmparator Daoguang'ın hükümdarlık dönemine kadar Britanya Doğu Asya Şirketi'ne yapılan yıllık ham ipek ihracatının değeri ortalama 200.000 ila 500.000 tael (38 gramlık Çin gümüş parası) idi.³⁴

Avrupalı tacirler sadece büyük miktarda Çin ipek ürünleri ithal etmemişlerdi, fakat ayrıca kendi ipek sanayiini de geliştirmişti. İtalyan şehirleri ve İspanya gelişmiş bir ipek sanayii kurmak için Doğu'dan aldıkları ham ipeği kullanmışlardı. 1620'den önce, Çin ham ipek konusunda Avrupa pazarının ana tedarikçisiydi. İran ham ipek sanayiinin gelişmesiyle birlikte İran ham ipeği Avrupa'ya büyük miktarlarda aktı. Avrupalı tacirler hala Çin ipeği satın almalarına rağmen Çin ipeğinin çoğu kar elde etmek için diğer Asya ülkelerine aktarılıyordu. Bu nedenle, Avrupa pazarında İran ham ipeği satışları giderek Çin ham ipeğinin satışlarını geçti. 17. yüzyılın ortalarında, daha ucuz olan Bangladeş ham ipeği Avrupa pazarına girdi ve onun miktarı da Çin ham ipeği miktarını geçti. Çin'den gelen ham ipeğin fiyatı daha yüksekti, fakat yüksek kalitesi nedeniyle hala ticaretini yapmaya değerdi. Avrupa'nın yerel ipek sanayii Çin ipekli ürünlerinin satışlarını engelleyemezdi çünkü yerel ürünlerle karşılaştırılırsa Çin malları yüksek kalitesi, düşük fiyatı ve özgün desenleri ile övünüyordu. Bu nedenle, Çin ipeği ticaretinin karı hala %100 kadar yüksekti.³⁵

17. yüzyıldan sonra, Çin ipek üreticileri tüketici pazarlarındaki değişiklikleri izleyip Avrupa'nın estetik anlayışına uygun desenli ipekli ürünler tasarladılar, örneğin, 16. ve 17. yüzyılda Avusturya ve İspanya'yı yöneten Habsburg aristokrasisine hitap etmek için çift-başlı kartal desenli ipekli ürünleri ve Portekizlilere hitap etmek için Avrupa tarzında nakışlı perdeler ürettiler.³⁶

33 Huang Qichen, Guangdong'un Erken dönem Qing Hanedanlığı Dönemindeki Dış Ticareti, Contained in Journal of Researches on Chinese Economic History (Çin Ekonomik Tarihi Üzerine Araştırmalar Dergisi'nde yer almaktadır.) Sayı, 1988/4.

34 Yao Xianhao: Materials of the History of Foreign Trade of China in the Modern Times (Yeniçağ'daki Çin Dış Ticaret Tarihi Kayıt ve Belgeleri), Yayın Yılı: 1962, Cilt I, Zhonghua Book Company (Zhonghua Kitap Yayınevi Şirketi), s. 275, 279).

35 G. F. Hudson: Avrupa ve Çin: En Eski Zamanlardan 1800'e kadar ilişkilerinin bir Araştırması, Londra, 1931, s. 259).

36 Royal Antarian Museum, ed.: Silk Roads and Chinese Ships (İpek Yolları ve Çin Gemileri), Toronto, 1983. s. 9, s. 24.

Büyük miktarda Çin ipeği ihracatı Avrupa'nın ipek sanayinin ciddi krizle karşı karşıya kalmasına neden oldu. 17. yüzyılın sonlarında, İngiliz ve Fransız ipek fabrikası sahipleri yasal önlemlerle Çin ipeği girişlerinin engellenmesi amacıyla koruma önlemleri almaları için hükümetlere baskı yaptılar. Ancak Çin ipeğinin aristokrasi ve zengin sınıf tarafından çok tercih edilmesi nedeniyle Çin ipeği yine de kesintisiz olarak Avrupa pazarına sevk edildi.

Amerika Pazarı

16. yüzyıldan itibaren, Meksika ve Peru, özellikle dünya gümüş üretimine %60 katkıda bulunan Peru, gümüş madenlerinin işletildiğini gördü. 16. yüzyılın sonlarında, İspanyollar Meksika'dan Manila'ya olan rotayı açtılar ve Çin ipeği ile takas etmek için Amerika'dan Filipinler'e gümüş sevk ettiler. Bu nedenle, yerel tüketicilerin talebinin karşılanması yanı sıra Manila pazarına sevk edilen Çin ham ipeğinin ve ipekli ürünlerinin oldukça çok bir kısmı İspanyollar tarafından Amerika'ya ve İspanya'ya aktarılıyordu. Amerika ipek piyasası ilk önce İspanyollar tarafından tekel altına alınmıştı. Manila limanının açılışının başlarında, Çin'den her yıl Manila'ya birkaç yelkenli gemi uğruyordu. 1580'lerden Ming Hanedanlığı'nın sonlarına kadar, Manila'ya her yıl yaklaşık 25-30 yelkenli gemi geliyordu. 1583'ten sonra, İspanya Kralı tarafından Portekiz ticaret gemilerinin Manila'da ticaret yapmasına izin verildi. Her yıl birçok Portekiz gemisi Manila'da ipekli ürünlerin ticaretini yapıyordu. 1636'dan önce, büyük yelkenli gemiler yaklaşık 300-500 konteyner çeşitli ipekli ürünlerin kaydını yaptırmıştı ve bu miktar 1.200 konteynura kadar çıkmıştı ve her konteynır birçok top ipek alabiliyordu.³⁷

İlk dönemde Sadece Filipinler'i ele geçiren İspanyollar Luzon'dan Amerika'ya ipek pazarlıyorlardı ve daha sonra Meksika ve Peru'daki İspanyol tacirler de Manila'dan Çin ipeği satın aldılar. Şık ve yumuşak Çin ipeğinin belirgin özelliği sadece zengin renkleri ve desenlerinin çeşitliliği değildi fakat ayrıca daha düşük fiyatı ve güçlü rekabetçi özelliği vardı. Amerikan halkı çok geçmeden ipek kumaş ile tanıştı. Sadece İspanyol Amerikasındaki İspanyollar ipekli elbise yapmıyorlardı fakat oldukça çok sayıda zenci kölenin ve gümüş üretilen bölgelerdeki kızıl derililerin ipekli elbiseleri alacak paraları vardı.³⁸

Manila'dan Çin'e akan Amerikan gümüşüne bağlı olarak, Ming Hanedanlığı'nın son dönemlerinde bir yılda Amerika'ya sevk edilen Çin ipeğinin değeri 1,1 milyon İspanyol Pesetası idi.

37 Quan Hansheng: Chinese Silk Trade in Spanish America from the Late Ming Dynasty to the Middle Ming Dynasty (Ming Hanedanlığı'nın Orta Dönemi'nden Geç Ming Hanedanlığı Dönemi'ne kadar İspanyol Amerikasındaki Çin İpek Ticareti), contained in the Journal of Chinese Studies of the Chinese University of Hong Kong (Hong Kong Çin Üniversitesi Çin Araştırmaları Dergisi), Cilt 4, Sayı 2.

38 E. H. Blair & J. A. Robertson, ed.: The Philippine Islands (Filip Adaları) 1493-1893, Cilt 12, s. 63.

Çin'de üretilen ham ipek maddesi dünyanın birçok yerinde ipek kumaş üretimi sanayiinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Çin ham ipeği dünya genelinde uzun süre ipek dokuma (kumaş) sanayiinin başlıca hammaddesi oldu. Japonya'da ve Avrupa'da çok sayıda fabrika kumaş ve diğer ipekli ürünler üretmek için Çin ham ipeğini kullandı, Amerika da öyle yaptı. İspanyol Amerikası'nda İspanyol sömürgeciler çok sayıda ipek dokuma fabrikası kurdu. Filipinler'de bir İspanyol savcısı olan Mofacton'un raporuna göre, 1630'larda sadece Meksika'da ihraç edilmiş Çin ham ipeği ile dokuma yaparak geçimini sürdüren 14.000 kişi vardı.³⁹

İspanya'nın ipek sanayii Çin'in Latin Amerika pazarlarına ipek satmaya başlamasından itibaren ciddi bir biçimde hüsrana uğradı. Bu olaydan sonra, İspanya'nın ipek sanayii ve ticaret sektörü bu konu üzerinde uzun süre tartıştı. Çin ipeği ticareti ile uğraşan İspanyol tacirler yaklaşık %400 ve hatta 16.-17. yüzyıllarda bazı yıllar %1000 kazanç elde edebiliyorlardı. Lima ile Manila arasındaki ipek ticareti yatırım miktarının iki katı kar sağlayabiliyordu. Bu yüksek karlar İspanyolları bu ticarete atılmaya teşvik etmişti ve Çin ile ipek ticaretini sonlandırmayı istemiyorlardı. Çin-Filipinler-İspanyol Amerikası arasındaki ipek-gümüş ticareti Qing Hanedanlığı döneminin ortalarına kadar kazançlı olmuştu. Kuzey Amerika da Çin ham ipeği ve ipekli ürünleri için önemli bir pazardı. Siyasi bağımsızlığını kazandıktan sonra Birleşik Devletler Çin ile ipek ticaretini yavaş yavaş geliştirdi. Bazı yıllar, Birleşik Devletler'e ihraç edilen ham ipek ve ipekli ürünlerin hacmi Qing Hanedanlığı döneminin ortalarından itibaren Çin'in en büyük ticaret ortağı olan Birleşik Krallık'a ihraç edileni bile büyük ölçüde aşmıştı. Örneğin, 1832'de İngiliz tacirler yaklaşık 50.000 top Çin ipeği satın alırken Birleşik Devletler'den gelen tacirler Quanzhou'dan 210.000 toptan fazla satın almıştı.

II. Porselen Ticareti

Güneydoğu Asya'ya ihraç edilen Çin ipeğinin miktarı biraz artsa bile bu durum yerel halkın bu tür malları satın almaya gücü yetebileceği anlamına gelmiyordu. Örneğin, Ryukyuan pazarında Çin porselenine ve demir çaydanlığına ipekten daha fazla talep vardı.⁴⁰

Çin tacirleri Filipinler'e "sadece porselen ve demir çaydanlık taşırlar" (*Shayao ve Binahui'nin Biyografisi, Ming Hanedanlığı Tarihi*). Wengland ve Mashen ve diğer bölgeler "Çin halkı ile ticaret yapıyorlar ve giderek porselen kullanıyorlar ve özellikle ejderha desenli porselen kavanozu beğeniyorlar."⁴¹

Doğu Afrika'da toprak altından çıkarılan Ming ve Qing Hanedanlıklarının porselenlerini araştıran arkeologlara göre, Ming ve Qing Hanedanlıkları dönemlerindeki

39 Bkz., William Lytle Schurz, Manila Kalyonu, Dutton; First American Edition edition (İlk Amerikan Baskısı basımı) (1939) New York, 1939.

40 Ryukyu Biyografisi, Ming Hanedanlığı Tarihi.

41 Wenlang ve Mashen Biyografisi, Ming Hanedanlığı Tarihi.

Çin-Doğu Afrika porselen ticareti üç döneme ayrılabilir: erken Ming Hanedanlığı, orta ve geç Ming Hanedanlığı ve erken dönem Qing Hanedanlığı. Doğu Afrika'da bulunan orta ve geç Ming Hanedanlığı dönemine ait porselenin miktarı bulunan en yüksek miktar olmuştur, bu dönemi erken Ming Hanedanlığı dönemi takip eder, en az miktar erken Qing hanedanlığı dönemine aittir. Doğu Afrika'daki erken Ming Hanedanlığı'na ait porselenin Zheng He'nin seferleriyle ilgisi vardı. Ming Hanedanlığı'nın İmparator Yongle döneminden İmparator Xuande dönemine kadar, Çin'in resmi filoları büyük ölçekli ticaret için Doğu Afrika'yı birçok kez ziyaret etmişti. Bu dönemde, Doğu Afrika'ya porselen sevk eden bir takım özel tacirler vardı. Doğu Afrika kıyılarındaki limanlara ulaşılmasından sonra, Çin porseleni tüccarlar tarafından çeşitli bölgelere pazarlandı. Ming Hanedanlığı'nın orta dönemlerinden sonra Malakka sırasıyla Portekizlilerin ve Hollandalıların kontrolü altına girdi ve İran Körfezi'ne ve Doğu Afrika'ya giden Çinli tacirlerin sayısı gitgide azaldı. Güneydoğu Asya'da faaliyet gösteren Hintli ve Türk tacirler Çin porseleninin ana satıcıları oldu. Portekizli Tome Pires⁴² kitabında şöyle yazmıştı: "1512 ila 1515 yılları arasında Malakka'da büyük miktarda mal satın alan İran, Kilwa, Malindi, Mogadiscio ve Doğu Afrika'daki Mombasa'lı etkin tacirleri görebilirdik; ayrıca 1511'de, Hindistan'daki Cambay'da yerel ürünleri satın alan Kahire'den ve Adam'dan (bugünkü Aden) etkin tacirleri görebilirdik ve mallar Malakka'dan Doğu Afrika'ya ve Arabistan'a sevk ediliyordu. Ming Hanedanlığı'nın orta dönemlerinde üretilen porselenin oldukça önemli bir bölümü yerel ürünler karşılığında Doğu Afrika'nın bölgelerine ihraç ediliyordu."

Asya'da bir yer edindikten sonra, Avrupalı güçler çok geçmeden karlılığını keşfettiler Asya-Afrika karşılıklı ticaret ağını kurdu ve bu ağa katılmak için düzenlemeler yaptılar. 1602'de, Hollandalılar Çin'den satın alınan 28 paket porselen tabak ve 14 paket porselen kase taşıyan Portekiz ticaret gemisi "San Tiago"yu yağmaladılar. 1604'te, Hollandalılar İmparator Wanli (Çin) döneminde üretilmiş 60 ton ağırlığındaki, yaklaşık 100.000 parça porselen süs eşyası taşıyan Portekiz gemisi "Santa Catarina"ya Dani'de (bugünkü Tayland'ın güneyindeki Pattani) el koydular. Portekiz gemileri Uzak Doğu ve Avrupa arasında gidip gelen Portekiz ticaret filolarının sadece küçük bir kısmıydı. Çin porseleninin ana varış yeri Avrupa idi. Bu arada, Portekizlilerin Doğu Afrika'da Malindi, Mombasa, Kilwa ve Mozambik vb. gibi çok sayıda kaleleri vardı. Portekiz gemileri Asya'dan Avrupa'ya dönerken çoğu zaman bu limanlara giriyorlardı. Portekizliler Çin porselenini bu büyük merkezi şehirler üzerinden Afrika'nın iç bölgelerine dağıtıyorlardı.

Portekizli tacirler sadece Çin'den porselen satın almamışlardı, fakat ayrıca

42 The "Suma Oriental" 1518'de Tomé Pires tarafından yazılmıştır. Bu çalışma kral Manuel I için yazılmıştır ve Portekiz İmparatorluğu içindeki farklı ekonomilere odaklanan bir rapordur.

Güneydoğu Asya ve Güney Asya'dan da almışlardı. 1563'te, Venedikli tacir Friedrich Bombay'ın güneyindeki Joel Port'u ziyaret etmiş ve limanda büyük miktarda porselen ve başka mallar görmüştü. Porselenin gideceği yer Doğu Afrikaydı. Hindistan'daki Kathiawar Yarımadası'nın karşısındaki Diu Adası tacirlerin Çin'den ve Malakka'dan gelen porseleni satmak için Arap Yarımadası'ndaki Mekke ve Adam (Aden), Mogadiscio (Mogadishi-Somali), Malindi, Brava, Doğu Afrika'daki Mombasa'ya sık sık gittikleri bir Portekiz üssüydü. Hollandalı tacirler Doğu-Batı porselen ticaretine fiilen katıldılar, fakat Doğu Afrika'ya doğrudan sevkiyat yapmadılar, ancak Arap Yarımadası'ndaki üsleri Mokha üzerinden porseleni Doğu Afrika'ya dağıttılar. Örneğin, 1614'te Hollanda gemileri Mokha'ya vardıklarında, Doğu Afrika'daki Mozambik ve Malindi'den gelen ticaret gemileri Hollandalılar ile alışveriş yaptılar. Mokha limanı oldukça büyük porselen transit sevkiyat limanıydı. 1643'te, Hollandalı tacirler Hindistan'dan yaklaşık 110.000 parça porselen sevk etmişlerdi, ayrıca 1645'te bu miktar yaklaşık 200.000 parçaya yükselmisti.⁴³

Tang ve Song Hanedanlıklarından itibaren, Müslüman tacirler tarafından büyük miktarda Çin porseleni Doğu Asya'ya sevk edilip Akdeniz çevresindeki bölgelere dağıtıldı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümdarlık ailesi en gayretli Çin porseleni koleksiyoncusuydu. Bu arada birçok Çin porselen türü Avrupa'ya aktı. Ortaçağ'dan itibaren, Çin porseleni Avrupalılar tarafından el üstünde tutuldu ve bugüne kadar bu tutkuları azalmadı. Çin porseleninin güzelliğini ve tekniğini öne çıkaran en ünlü sanat eseri tanınmış sanatçı İtalya, Venedikli Giovanni Bellini tarafından yaratılmış olan "Tanrıların Ziyafeti" eseridir; bu eser Washington Ulusal Sanat Galerisi'nde bulunmaktadır. Merkürî'nin (Tanrı) ayrıntıları Çin porseleninin Avrupa resmindeki bilinen en eski betimlemesidir.

Resmin merkezinde meyveler ve çorba bulunan kaseler Ming Hanedanlığı döneminden özgün mavi-beyaz porselendi. Bir kasede tanrıların önünde taze meyveler bulunuyordu ve kalan ikisi, biri bir erkek tanrı tarafından başının üzerinde taşınıyordu ve diğeri kadın bir tanrıçanın ellerinde bulunuyordu. Uzmanların metinsel araştırmasına göre, bu üç kase şekilleri ve desenleri bakımından açıkça Ming Hanedanlığı'nın Xuande ve Chenghua dönemleri tarzındaydı. Resim 1514'te yapılmıştı, bu durum resimdeki gibi porselenin Avrupa'ya Keşifler Çağı'ndan önce sevk edilmiş olması gerektiği anlamına gelir.⁴⁴

Günümüzdeki birçok Avrupa dilindeki "porselen" sözcüğünün kökeni Portekiz'dir. Portekizliler Doğu'ya ilk vardıklarında Doğu Hindistan'da bembeyaz bir büyük deniz kabuğu buldular ve bu deniz kabuğuna "domuz yavrusu" anlamına

43 Meng Fanren, Ma Wenkuan: Afrika'da Toprak Altından Çıkartılmış Eski Çin Porselen Eşyası, Forbidden City Press (Yasak Şehir Yayınevi), 1987, s. 126.

44 Zhu Longhua: İpek Yolundan Marko Polo'ya- Çin ile İtalya arasındaki Kültür Alışverişleri, Çin-Yabancı Ülkeler Kültür Alışverişleri, s. 282-283.

gelen “porzella” dediler. Daha sonra Portekizliler Çin’de bu deniz kabuğu ile aynı dokuda ve renkte porseleni gördüler ve böylelikle buna porselen adını verdiler. Bu kelime daha sonra Avrupa’da birçok farklı diller tarafından benimsendi. 1453’te, Almanya’nın Hesse ailesinden Kazinbogenof Dükü Ming Hanedanlığı döneminin ortalarında üretilmiş mavi-beyaz porselen kase satın alıp topladı, sonra kaseye büyük bir yeşim kadar değer biçip onu gümüş bir sehpa üzerine oturttu. Birkaç yüzyıl ailenin hazinesi olarak el üstünde tutuldu.

Çin porseleninden hoşlanma modası ve Çin porseleninin yüksek fiyatı Avrupa’nın porselen üretim sanayiinin gelişmesine katkı yaptı. 1540’ta, Venedik halkı tıpkı Çin porselenine benzeyen ve Medici adı verilen bir tür porselen üretti, ancak kirli sarı bir renkte kabaca üretilmişti. Bir asır sonra, porselen üretim tekniği Hollanda’da getirildi ve orada üretilen porcelene Delft adı verildi. Daha sonra bu teknik Fransa’ya ve Almanya’ya getirildi. Fransa’da en tutulan Çin porseleni beyaz zemini ve süsü, çiçek ve kuş desenleri olan dekoratif porcelendi. 18. yüzyılda, porselen Fransa’da çok tutuluyordu. Porselen üretim teknolojisinin sırrını keşfeden Alman Johann Friedrich Boettger ve arkadaşlarıydı. Boettger sır saklayan biriydi ve Saksonya (Almanya) Kralı Augustus’un desteğiyle bir laboratuvar kurdu. 1708’de başarıyla kırmızı porselen üretti. 1710’da, Dresden yakınlarındaki Meissen’de bir imalathane kurdu ve yüksek ısıda sert porselen üretmek için kaolin kullandı. Bu Avrupa’da porselen sanayiinin başlangıcıydı. Avrupa porselen üretiminin ilk dönemlerinde şekil ve süsleme desenleri bakımından Çin porselen üretimi taklit edildi, ancak açıkçası farklı Avrupa teknolojisi kullanıldı.⁴⁵

III. Çin Sanat Eserleri ve Avrupa’ya Tanıtılan Çin Sanatı

Sömürgeciler Doğu’da faaliyet göstermeye başlayınca, Çin sanat eserleri Avrupa’ya getirildi. 1698’de, ilk Fransız gemisi “Amphrityte” Çin’e geldi ve 1701 tekrar Doğu’ya ulaştı. Gemi Çin’den vernikli eşya dahil büyük miktarda sanat eseri götürdü. Çin’den gelen zarif vernikli eşya Avrupa halkı arasında beğeniliyordu ve ona Fransızca “amphrityte” deniliyordu. Hemen sonra Fransa’da ipek elbiseler giymek ve Çin porseleni ile vernikli eşya kullanmak moda oldu. Çok geçmeden Avrupalılar vernikli eşyayı taklit etmeye başladılar. 17. yüzyılda Fransızlar oldukça zarif vernikli eşyaları taklit edebiliyorlardı. Madame de Pompadour vernikli eşyadan hoşlanan ünlü biriydi. 1752’de, Bellevue için büyük bir parti vernikli resimler sipariş etti. Fransa’daki Martin ailesi Avrupa’da vernikli eşya üreticisi olarak ünlüydüler. Voltaire (Volter) bir keresinde onların vernikli eserlerini bir şiirle çok övmüştü, “Martin kardeşlerin vernikli dolabı Çin sanatından daha iyidir”. 18.

45 Ding Jianhong: Doğu ve Batı İlişkileri Çerçevesinde Çin-Alman Kültür Alışverişleri, Çin-Yabancı Ülkeler Kültür Alışverişleri’nin içeriğinde bulunmaktadır.

yüzyılın ortasından itibaren, vernikli eşya modası Almanya'ya da geçti. Alman sanatçı Johann Heirich Stobwasser vernikli eşya geliştirdi ve Braunschweig'ta bir fabrika kurdu. Fabrikanın üretimi mobilya-masalar, sandıklar, çalışma masaları ve tablolar, enfiye şişeleri, süs tabakları ve çeşitli kutuları kapsıyordu. Özel durumlar için vernikli araba bile sipariş edilebiliyordu. Birçok eşya Çin desenleri ve manzara resimleri ile süsleniyordu.

Alman zanaatkarlar tarafından küçük vernikli eşyalar üzerine yapılmış resimlerde manzaralar, portreler, erotik resimler ve figüratif olmayan süslemeler çoğunlukta idi. Rus tacir Korobov Stobwasser'den bir miktar vernik ve boya alıp bazı zanaatkarları Rusya'da ona eşlik etmeye çağırdı. O yıl, 1795'te, bu tacir küçük Danilovkovo'da tahta bir binada kendi "lakir (vernik)" fabrikasını kurup üretime başladı. Çin tahtirevanı Avrupa'ya 17. yüzyılda girdi. Avrupa'nın Prensesleri ve dükleri tahtirevanların renginden ve şeklinden merteye veya asalet derecesini ayırt etme sistemini Çin'den öğrendiler. 1727'de Viyana ilk kez mertebeye göre düzenlenen tahtirevanlarla geçit törenini gördü. Almanya İmparatoru olağanüstü bir tahtirevanla sıranın en önünde giderken imparatorluk saray halkının ve imparatorluk danışma meclisinin tahtirevanları onu takip ediyordu. Yüksek tabakadan asillerin ve üst düzey görevlilerin tahtirevana binme modası 19. yüzyılın ortalarına kadar sürdü.⁴⁶

Çinlilerin bahçe düzenleme sanatları Avrupalıları büyük ölçüde etkileyen Çin sanatlarından biriydi. Fransız misyoner Attiret 1743'te Çin, Pekin'deki Yuanmingyuan'ı anlatmak için arkadaşına bir mektup göndermişti. Bahçedeki insanlar tarafından oluşturulan ırmağın simetrik bir şekilde düzenlenmediğine, ancak onun tabiatla olduğu kadar doğal olduğuna işaret etmişti, ayrıca ırmağın kıyılarının kayalarla süslendiğini ve çiçeklerin kayaların çatlaklarından çıkıp büyüdüğünü de anlatmıştı. 18. yüzyılda Fransız sosyetesinin XIV. Louis döneminin katı simetrik klasik mimarisine bağlıydı ve Çin bahçe mimari tarzı onların çok ilgisini çekti. 1744'te, Çinli sanatçılar Tang Dai ve Shen Yuan tarafından yapılan Yuanmingyuan'ın Kırk Görünümü'nün bir kopyası, renkli ipekten bir tablo Wang Zhicheng tarafından Fransa'ya gönderildi. Fransa'nın bazı asilleri Çin bahçelerinin taklidini yaptırıldılar ve kendi özel bahçelerinin içine köprüler ve dereler, köşkler, tapınaklar ve taş döşeli yerler inşa ettiler ve Yuanmingyuan'ın çiçeklerini bile ektiler.⁴⁷

(II) Gümüş İthalatı

Ming Hanedanlığı'nın erken ve orta dönemlerinde, denizasıırı ticaret esasen haraca dayalı ticaretti, temel olarak denizasıırı baharat ve değerli eşyaların altın,

46 A.g.e.

47 Zhang Zhilian, Çin-Fransız Kültür Aışverişı, Çin-Yabancı Ülkeler Kültür Aışverişı'nin içeriğinde bulunmaktadır.

gümüş, bakır sikke, kurşun, kalay, porselen ve ipekli ürünler ile değişimine dayanıyordu. Haraca ve ödüle dayalı ticaret sisteminde altın ve gümüşün gelir ve giderleri arasındaki denge yüksek değildi. Avrupahların Doğu'ya geldiklerinin ilk günlerinde, ürünlerinin Uzak Doğu'da rekabet edebilme özelliği yoktu. İspanyol Amerikası'ndan gelen gümüş Avrupa'ya sonsuz bir akışla akıyor, Avrupalı sömürgecileri ve tacirleri Doğu'da satın alma yaparken ödemelerini gümüşle yapmalarını sağlıyordu. Avrupa'dan Uzak Doğu'ya gönderilen İspanyol pesetasının çoğunu Makao'dan satın alınan Çin ipeğinin ödemesini yapmak için Portekizliler kullanıyorlardı ve kar yapmak için ipeği Japonya'ya naklediyorlardı. Portekiz-Makao ile Japonya arasında 1569'dan 1636'ya kadar süren ticaretin gelişme döneminde Portekiz'in Çin'e ipek ticareti ve gemi vergileri için yaklaşık 33,5 milyon İspanyol pesetası ödediği tahmin ediliyordu.⁴⁸

17. yüzyılın başlarında, Hollandalılar Tayvan'dan ve Güney Denizi'ndeki çeşitli bölgelerden gümüş karşılığı Çin ipeği satın alıp Japonya'ya sevk ettiler. 16. yüzyıldan Ming Hanedanlığı döneminin sonlarına kadar, her yıl yaklaşık 3 milyon ila 5 milyon, 1759'da ise 12 milyon İspanyol pesetasının İspanyol Amerikası'ndan Filipinler'e aktığı genellikle kabul edilmektedir. Gümüşün çoğu Çin ipekli ürünlerini satın almak için kullanılıyordu. Ming Hanedanlığı'ndan Zhang Hie şöyle demişti: "Filipinler'den satın alacak başka hiç mal yoktur ve yabancılar mal satın almak için gümüş kullanıyorlar. Bu nedenle, gümüş dışında gemilerin naklettiği çok az şey vardı, ayrıca diğer mallar, eğer varsa, çok az miktardaydı."⁴⁹

Bu dönemde Çin için yüksek bir ticaret fazlası meydana geldi ve büyük miktarda gümüş Çin'e aktı. Geç Ming Hanedanlığı döneminden önce Filipinler'den Çin'e akan gümüşün 75 milyondan fazla olduğu genellikle kabul edilir.⁵⁰

Zhang Hie Filipinler'den dışarıya akan gümüşü şöyle anlatmıştı: yabancıların "huangbishi" dedikleri büyük sikkenin ağırlığı 7 qian 5 fendir, yabancıların "tuchun" dedikleri ikinci büyük sikkenin ağırlığı 3 qian 6 fendir, "luoliaoxia" denilen üçüncü büyük sikke 1 qian 8 fen ağırlığındaydı ve "huangliaoxia" denilen en küçük sikkenin ağırlığı 9 fen idi.⁵¹

Aslında aynı dönemde, Japonya'dan Çin'e akan gümüş miktarı daha bile fazlaydı. Japonya'dan Çin'e farklı kanallardan akan tüm gümüşün ipekle ilgisi vardı. 17. yüzyılın başlarında, Japon tacirler Japon ipek piyasasının yarısına hakimdiler ve ödemeleri Çin'e Çinli tacirler vasıtasıyla aktarılıyordu. Ayrıca, Portekizliler Makao

48 Zhuang Guotu: Geç Ming Hanedanlığı Döneminde (1567-1643) Çin'in Denizaşırı İpek Ticareti, Çin ve Deniz İpek Yolu isimli kitabın içeriğinde bulunmaktadır.

49 Doğu ve Batı Çalışması, Cilt 7, s. 132.

50 Zhuang Guotu: Geç Ming Hanedanlığı Döneminde (1567-1643) Çin'in Denizaşırı İpek Ticareti, Çin ve Deniz İpek Yolu isimli kitabın içeriğinde bulunmaktadır.

51 Doğu ve Batı Çalışması, Cilt 5, s. 94.

üzerinden Japonya'ya Çin ipeği satıyorlardı. Yıllık satışın 2,35 milyon gümüş tael (1 tael= 3,29 İspanyol Pesetası) kadar olduğu hesaplanmıştı. Portekizli tacirler kazandıkları paraları Çin ipeği satın almak için Makao'ya gönderiyorlardı. 1569'dan 1636'ya kadar olan dönemde, değeri 200 milyon İspanyol Pesetası'ndan daha fazla olan gümüş Portekizli tacirler vasıtasıyla Japonya'dan Çin'e akmıştı. Üstelik, Tayvan'ı üs olarak kullanan Hollandalı tacirler de Japonlarla ipek ticareti yapıyorlardı. Japonya'da kazandıkları para Çin topraklarına dolaylı olarak ipek ödemesi olarak akıyordu. Avrupa, Amerika ve Japonya'dan Çin'e akan toplam gümüş tahminen 350 milyondan fazlaydı.⁵²

Ming Hanedanlığı döneminde gümüş stoklarının önemli ölçüde artmasının o dönemde gümüşün Çin'de ortak değişim aracı olmasıyla ilgisi olmalıdır.

VI.III. Cizvitler ve Doğu-Batı Kültür Alışverişi

Yuan Hanedanlığı'nın 1368'de yok olmasından sonra, Doğu-Batı kara taşımacılığı azaldı ve Çin ile Avrupa arasındaki ilişkiler geriledi. Bir buçuk yüzyıl sonra, Portekizliler Doğu'ya geldikten sonra, Çin ve Avrupa'nın ikisi de büyük değişimler yaşadılar. Avrupa, Rönesans sayesinde yeni bir çağa ve Keşifler Çağı'na girerken, Çin'de Moğol Yuan Hanedanlığı yıkıldı. 16. yüzyılın ortalarında, Portekizliler Makao adasını ele geçirdiler ve o zamandan itibaren Çin ile Avrupa arasındaki ilişkiler daha sık hale geldi. Kilisenin gücünü yaymak için, Vatikan Çine misyoner grupları gönderdi. Birçok Cizvit rahip Batı'nın ileri bilim ve teknolojisini Çin'e tanıtırken ciddi bir şekilde Çin kültürünü öğrendiler. Bu ilişkiler Doğu-Batı kültür alışverişinde yeni bir sayfa açtı.

(I) Matteo Ricci ve Xu Guangqi

Çin'de görevlerini yapan Cizvit rahipler arasında Matteo Ricci en ünlü olanıdır. 1552'de İtalya, Macerata'da doğmuştur. Çin'e gelmeden önce bir süre Hindistan'da yaşamıştı ve 1583'te Zhaoqing, Guangdong'a varmıştı. Matteo Ricci'den önce, Michele Ruggieri 1579'da Makao'ya gelmiş, orada Çince dili öğrenimi görmüş ve 1581'de Ming'e ulaşmıştı. Guangdong'un yerel yönetimi onun Zhaoqing'de misyonerlik faaliyeti yapmasına izin vermişti. Matteo Ricci Çin'de Ruggieri ile yaklaşık 10 yıl yaşamış ve Çince öğrenmişti. Ricci'nin en önemli katkısı Çin'e dünyayı öğrenmesi için yeni bir pencere açması ve Çin'i Avrupa'ya tanıtması olmuştur.

Matteo Ricci Çin'e gelmeden önce çok iyi eğitim almış, Avrupa'nın ana bilim dallarındaki gelişmeden Rönesans'tan itibaren yeni bilgilere hakim olmuştur ve yanında astronomi aletleri, çalar saat, harita, optik camlar ve kitaplar taşıyordu. Çine Batı bilimlerini tanıtmış ve *Ölçüm İlkeleri ve Tüm Ülkelerin Haritaları* kitabını ve diğer

52 He Guotu: Geç Ming Hanedanlığı Döneminde (1567-1643) Çin'in Denizası İpek Ticareti, Çin ve Deniz İpek Yolu isimli kitabın içeriğinde bulunmaktadır.

çalışmaları derlemiştir. Onun tanıttığı bilimsel çalışmalar arasında Geometrinin Temelleri en önemlisiydi. *Geometrinin Temelleri* Öklit'in çalışmalarının tercümesi değildi, fakat Öklit'in öğretmeni Clavius'un ders notlarıydı. Clavius Latince "çivi" anlamına gelmektedir ve bu nedenle Ricci onu Bay Ding (Çivi) olarak tercüme etmişti. O ders notlarını söyleyerek yazdırmış ve Xu Guangqi onu Çince'ye tercüme etmişti. Bu kitap Wanli döneminin 3. yılında Pekin'de basılmıştı ve birçok kez yeniden basılmıştır.

Matteo Ricci'nin gelişine Çin'in ileri düzeydeki entelektüelleri büyük önem vermişlerdi. Matteo Ricci kendi dinini Çince'ye hakim olarak ve Batı dilleri eğitimi vererek vaaz etti. Ricci ile ilişki içindeki Xu Guangqi, Li Zhizao, Qu Taisu, Feng Yingjing, Zhang Tao ve diğerleri gibi bazı Çinli entelektüeller vaftiz töreninden geçmişlerdi. Buna bağlı olarak bu entelektüeller Avrupa biliminin ileri düzeydeki ilkelerini öğrenmek için daha fazla imkan elde etmişler ve Çin'in bilimsel gelişmesi için yeni itici güç olmuşlardır.

Hristiyanlığa geçen Çinli entelektüeller arasında Xu Guangqi en tanınmıştıydı. Xu Shanghai'da doğmuştu ve çocukluğundan itibaren çok yoğun çalışmıştı. 1597'de, Wanli döneminin 25. yılında, eyalet düzeyindeki sınavda birinci oldu. Matteo Ricci ile tanışmadan önce akademik alanda başarılar elde etti. Çin'in geleneksel matematik bilgisini temel alarak Nehir Mühendisliği Çalışmalarında Hesaplama ve Topografik Ölçümlerin Yöntemi'ni derledi. 1604'de en yüksek imparatorluk sınavını geçtikten sonra Ulusal Akademi'de dört yıl çalıştı ve Matteo Ricci ile tanıştı. Doğu ve Batı'nın bilimlerine ayrı ayrı hakim olan bu iki bilim insanının ilişkileri Çin Bilim Tarihi'nde önemli bir bölümdür. Xu ile Ricci Batı bilimlerini tanıtırken iş birliği yaptılar. Ricci'nin anlatması ve Xu Guangqi'nin çeviri yapmasıyla *Avrupa'ya Ait Geometrinin Temelleri*'nin klasik eserlerini tercüme ettiler. Ayrıca *Ölçme İlkeleri (Ce Liang Fa Yi)* ve *Pisagor Teoremi (Gou Gu Yi)* vb. gibi eserleri yeniden derlediler. Ricci öldükten sonra, Xu Guangqi Çin'deki diğer misyonerlerle iş birliği yaptı. Xu Guangqi 1621'den 1632'ye kadar İtalyan Sabathinus de Ursis'le (1575-1640) birlikte *Taixi Su Yasası'nı, Tarım ve Tarım Yönetiminin Bütün Eserleri*'ni derledi. 1629'dan 1632'ye kadar takvimin düzeltme çalışmalarına başkanlık etti. İtalyan misyonerler Giacomo Rho (1590-1638) ve Nicolaus Longobardi (1559-1654) ve Switzer Joannes Terrenz (1576-1630) 1621'de Ming Dönemi Çin'ine geldiler ve Pekin'de öldüler; bu kişiler Xu Guangqi ile iş birliği yapmışlardı. 1631'de, İmparator Chongzen'in hükümdarlık döneminin 4. yılında Xu Guangqi Ming imparatorluk sarayına başkanlığını yaptığı aşağıdaki bilimsel tercümeleri tanıttı: *Güneşsel Denklem Bilimsel Eseri* ve iki cilt *Giacomo Rho'nun Güneşsel Denklem Tablosu Kitabı*, iki cilt *Evrenin Ölçümü Kitabı*, *Giacomo Rho ile Johann Adam Schall von Bell'in birlikte yazdığı iki cilt Büyük Ölçümler Kitabı*, bir cilt (bazı araştırmacılar iki cilt olduğunu söylemiştir) *Tutululum Çemberi ile Ekvator arasındaki Uzaklık Tablosu Kitabı*, *Joannes Terrenz tarafından yazılan altı ciltlik Trigonometrik Fonksiyonlar Tablosu Kitabı*, yedi ciltlik *Tutululum*

Çemberi Açıları Kitabı, bir cilt *Tonglyu Tablosu Kitabı* vb. Aynı yılın kışında, *Astronomik ve Meteorolojik Gözlemin Dört Yöntemi* kitabını sundu. Ming Hanedanlığı'nın sonlarında, Liaodong'un büyük bir tehlike altında olduğu zaman Xu Guangqi'ye Qing isyanına karşı koymak için Batı tipi toplar dökme emri verildi fakat Savaş Bakanı ile anlaşmazlığa düşmesi yüzünden Xu Guangqi istifa etti.

Ricci Pekin'de 10 yıl yaşadı ve geniş bir eş dost çevresi edindi. Xu Guangqi'nin yanı sıra Li Zhizao ile de iş birliği yaptı. O zamanlar Çinli bilim insanlarının çoğu Konfüçyüsçülüğe büyük önem veriyorlar ve bilimi önemsiz bir hüner olarak görüyorlardı. Buna rağmen, Li Zhizao astronomi, coğrafya, matematik, güzel sanatlar, müzik ve mühendisliğe büyük ilgi duyuyordu. Bir keresinde Ricci Çin'e geldikten sonra bilge, mantıklı ve duyarlı olarak sadece Xu Guangqi ve Li Zhizao'yu gördüğünü söylemişti. Tongwen Suanzhi, *Usturlabın Resimli Açıklaması*, *Qiankun Tiyi'yi (Evrenle İlgili Bilimsel Eser)* ve *Yuangrong Jiao'yi'yi (Geometrideki Daire ile İlgili Bilimsel Eser)* vb. tercüme etmek için Ricci'yle birlikte çalıştı. Bu kitaplar Yuan Hanedanlığı'nda basıldı. Matematik üzerine olan kitaplara şöyle bir not koymuştu: "eski kitaplardaki aynı konularla karşılaştırıldığında, benim bugünkü tercümem onlardan daha iyidir, daha önceki kitaplardan farklılıkları varsa, bu yeni içeriğin eski çalışmalarda olmadığını anlayabilirsiniz."

Li Batı bilimini öğrenmeye istekli engin bilgisi olan bir bilim insanıydı. Ricci öldükten sonra, Aristo'nun eserlerini tercüme etmek için Portekizli Cizvit Franciscus Eurtado'yla birlikte çalıştı ve *Huanyouquan'ın (Kozmolojinin Açıklaması)* 6 cildini ve *Minglitan'ın (Aristo'nun Diyalektiğine Giriş)* 10 cildini tamamladı. İmparator Chongzhen'in hükümdarlık döneminin ilk yıllarında takvimin düzeltilmesi için bir bölüm kurulduğunda Li Xu Guangqi'nin yardımcısıydı ve Nicalaus Longobardi ve diğerlerinin bu bölüme katılmalarını sağladı. Li yeni çalışmaları olan 100 ciltlik *Xinfa Suanshu'un (Yeni Matematik)* tamamlanmasından önce hayata gözlerini yumdu. Ölümünden önce, 20 cilt olması tasarlanan *Tianxue Chuhan'ı (Astronomi ile ilgili Tüm Çalışmalar)* yayımlamaya hazırlanıyordu. Xu ile Li'nin kendilerinden öncekilerle kıyaslandığında başardıkları şey Çin geleneksel bilimini temel alırken Batı'nın çağdaş bilim ve teknolojisini özümsemiş olmalarıdır. Onlar Çin'in çağdaş biliminin kurucularıydı.

Ricci zengin bilgi ve deneyimi ile ünlüydü. Çok sayıda Çinli bilim insanı ile ilişkisi vardı ve onlarla düzenli yazışmayı sürdürdü. Ölümünden sonra çalışma notları Fransız Cizvit Nicholas Trigault tarafından *Hristiyanlığın Çin'de Yayılma Tarihi*'nde derlendi. Bu kitap 17. yüzyılda yaygın bir biçimde dağıtıldı. Ricci'nin Çin'i tanıtan notları Marko Polo'nunkinden daha ayrıntılıydı. Bilim ve teknoloji, Çince yazı karakterlerinin yapısı ve beşeri bilimler hakkında yazılar yazdı ve Konfüçyüs ve Konfüçyüsçülüğü Batı'ya tanıttı.

Ricci 1610'da Pekin'de öldü. Cizvit Giulio Alenio'nun *Bay Matteo Ricci'nin Hayatı*" kitabına göre⁵³ Ming'in yerel hükumeti İmparator Wanli'ye bir rapor yazıp, "Ricci işine özen gösteren duyarlı bir kişidir ve çalışmaları içerik bakımından zengindir" demiş ve İmparator'dan ona özel bir mezarlık tahsis etmesini rica etmişti.

Bu dilekçe İmparator Wanli tarafından onaylanmıştı. Ancak bazı bakanlar bunu onaylamadılar ve bunu sorguladılar: "hiçbir zaman bir yabancıya böyle bir mezar yeri bağışlanmadı. Matteo Ricci niçin bu kadar cömert davranmamız gerekiyor?" Başbakan Ye Wenzhong buna karşı çıktı, "eski zamanlardan bu yana tüm yabancılar arasında hiç kimse 'ahlak ve bilim' bakımından Matteo Ricci ile karşılaştırılmaz", "başka bir şey söylemeye gerek yok, Geometrinin Temelleri'nin tercümesinin değeri bir mezar yeri almak için yeterliydi." Buradan hareketle ona büyük değer verildiğini görebiliyoruz. Mezarı hala Erligou, Fuchengmenwai, Pekin'de, ÇKP Pekin Belediye Encümeni Parti Okulu kampüsündedir.

(II) Batı Bilimni Tanıtan Misyonerler

Matteo Ricci'den başka diğer bazı Avrupalı misyonerler de Doğu-Batı kültür alışverişine katkıda bulunmuşlardı, bunların bazı önde gelenleri aşağıda belirtilmiştir: Sicilyalı Nicolaus Longobardi (Çin'e 1597'de Ming Hanedanlığı döneminde gelmiş ve Pekin'de ölmüştür), Çince ismi *Uzun Huamin'di ve Deprem Çalışması ve İlk Yardım* kitaplarını yazdı. *Deprem Çalışması* 1626'da, İmparator Tianqi'nin hükümdarlık döneminin 6. yılında yayımlandı ve daha sonra İmparator Qianlong'un hükümdarlık döneminin 18. yılında, 1679'da yeniden yayımlanmıştır. Bu kitap depremin nedenlerini, deprem şiddetinin taksimatını ve belirtilerini anlatır.

Çince ismi Xiong Sanba olan İtalyan Sabathinus de Ursis Ming hanedanlığı döneminde, 1606'da Çin'e geldi ve Makao'da öldü. İmparator Chongzhen'in hükümdarlık döneminin ilk yıllarında İmparatorluk Astronomi Kurulu'ndaki bazı bilginler güneş tutulmasını doğru tahmin edemediler ve İmparator Chongzhen ilgileri cezalandırdı. Xu Guangqi, İmparatorluk Astronomi Kurulu'nun Yuan Hanedanlığı dönemindeki Guo Shoujing Takvimi'ni temel aldığına dikkat çekti.

53 Giulio Aleni'nin hayatı ve çalışmaları 1994 ve 2010'daki çeşitli konferansların konusu olmuştur. Kitaplarından ikisi, Matteo Ricci'nin Hayatı, Batı Khitai ve Göksel Tanrı'nın Kutsal Görüntüleri iki ayrı etkinlikte 13 ve 25 Ekim 2010'da Fondazione Civiltà Bresciana tarafından halka sunuldu. Çeşitli konularla ilgili Çince çalışmalar yayımladı, kendi kozmografyası olan Wanwu Zhenyuan (On-bin Şeyin Gerçek Kökeni) Kang-he'nin hükümdarlığı döneminde Wylie: Tumen chakai unengkisekiyen, Möllendorff: Tumen jakai unengki sekiyen ismiyle Manchu diline tercüme edildi. 1789'da bir kopyası Pekin'den Paris'e gönderildi, Çin'in ilk küresel coğrafya çalışması olan Zhifang waiji'yi üretmek için daha önceki Cizvit bilim insanlarının çalışmalarını tamamladı. Önemli dini çalışmaları şunlardır: Çinlilerin başlıca yanlışları olarak gördüğü şeyleri reddettiği Katolik İman üzerine tartışmalı bir çalışma, Tanrı'nın Hayatı, Mesih, Dört İncil'den (Pekin, 1635-1637, 8 cilt; sık sık yeniden basılmıştır, örneğin 1887'de 3 cilt halinde basılmıştır) ve hatta Protestan misyonerler tarafından da kullanılmıştı.

Yuan Hanedanlığı'nda, Shoushi Takvimi'nin güneş tutulmasını doğru tahmin edemediği vakalar olmuştu. Takvimi düzeltmek görevlileri cezalandırmaktan daha iyiydi. Bu nedenle, şöyle bir değerlendirme yaptı: "Atlantik Okyanusu'ndan gelen Didacus de Pantoya ve Sabathinus de Ursis ve diğer yabancılar takvim hesaplaması yapmakta ustadırlar ve onların yanlarında bulunan takvim bizim takvimimizde olmayan değerli bilgileri içermektedir. Onlara bu takvimi bizim kullanmamız için tercüme etmelerinin emredilmesi önerilir"; hemen sonra, Tören Bakanlığı Ming hükümetine Didacus de Pantoya ve Sabathinus de Ursis'in ve diğerlerinin İmparatorluk Astronomi Kurulu'ndaki bilginlerle birlikte, İmparator Hongwu döneminin ilk yıllarında (1368-1398) "Hui Bölümü"nün kurulması gibi, astronomik olayları gözlemlemelerine izin verilmesini talep etti. Bu talep onaylandı.⁵⁴

Böylelikle, Ursis ve Xu Guangqi Datong Takvimi'ni tercüme edip derlediler. Ayrıca, *Ursis Usturlaba Giriş* kitabını derlemek için Xu Guangqi'yle birlikte çalıştı. Giulio Aleni (1582-1649, Ming Hanedanlığı'na 1613'te geldi ve Fuzhou'da öldü) Brescia, İtalya'dan gelmişti ve Çince Ai Rulue adını aldı, resmi adı Siji idi. Pekin'i ziyaret etti, daha sonra Xu Guangqi tarafından Shanghai'ya ve ondan sonra Zhejiang ve Fujian'a götürüldü. *Yabancı Ülkelerle İlgili Kayıtlar*'ın (*Zhifang Waiji*) yanı sıra *Rhetofica* (Temel Bilimler), *Filozofi* (yani felsefe), *Medicina* (tıp), *Leges* (hukuk), *Canones* (kilise hukuku) ve *Theologia* (Teoloji) gibi Avrupa üniversitelerindeki bilim dallarını tanıtan *Batı Bilimine Giriş*i yazdı. Avrupa'yı tanıtan bir diğer çalışma da "*Batı ile ilgili Soru ve Cevaplar*" idi. Bu kitap 1637'de, İmparator Chongzhen'in hükümdarlık döneminin 10. yılında yayımlandı. Bu kitap iki ciltte şunları içeriyordu: "Bölge", "Uzaklık", "Deniz Gemileri", "Deniz Rizikoları", "İmalat", "Batı Bilimi", "Sivil Görevliler", "Tıp", "Yılın Başlangıcı" vb. Ayrıca "Geometrinin Temelleri ve Coğrafi Haritalar" vb. üzerine *Bilimsel Eser* kitaplarını da yazdı.

Giacomo Rho (1622'de Ming Hanedanlığı'na geldi, Pekin'de öldü, ayrıca Çince Yage olarak biliniyordu) İtalya, Milanolu idi ve Çince Luo Yagu ismini taşıyordu ve resmi olarak Maisho adını kullanıyordu. Giacomo Rho gökgünüğü (efemeris) hesaplamasında usta idi. İmparator Chongzhen'in hükümdarlığı döneminde Datong Takvimi'ndeki artan sapma sonucunda, Xu Guangqi imparatora Giacomo Rho ve Johann Adam'ı "onların yeni takvimine başvurmak ve bizim takvimimizi düzeltmek için" davet etmeyi önerdi. Takvim İmparator Chongzhen'in hükümdarlık döneminin ilk yılını takvimin birinci yılı olarak düzenledi ve böylece bu takvim "Chongzhen Takvim Bilimi" olarak adlandırıldı. İmparator Chongzhen'in hükümdarlık döneminin 4. yılında, *Giacomo Rho* toplam 36 cilt olan *Batı Takviminin Yeni Kitabı*'nı yazmak için Xu Guangqi ve Johann Adam ile işbirliği yaptı. Yaşamı boyunca aşağıdaki kitapları içeren çok sayıda kitap yazdı:

Ölçümler Üzerine Bütün Tezler (10 cilt), *Orantılı Pusulaların Açıklaması* (1 cilt), *Beş Gezegenin Tablosu* (10 cilt), *Beş Gezegenli Takvim üzerine Bilimsel Eser* (9 cilt), *Ay Tutulması* (dört cilt), *Ayın Hareketinin Tablosu* (dört cilt), *Güneşsel Denklem Tablosu* (iki cilt), *Tutulum ve Ekvator Küresi* (bir cilt), *Rod Kalkülüsü* (bir cilt), *Güneşsel Denklem Ölçümü ve Gündüz ve Gece Taksimatı* vb.

Çince adı Tang Ruowang olan Adam Schall von Bell (1591-1666) Almanya, Kölnlü idi, Çin imparatorluk sarayı ile yakın ilişkileri olan ilk misyonerdi. O bir matematikçi ve astronom idi ve Çin'e Matteo Ricci'nin etkisiyle gelmişti. Makao'ya 1619'da, Ming Hanedanlığı'nın imparator Wanli döneminin 47. yılında geldi ve 1623'te, imparator Tianqi döneminin 3. yılında Pekin'e vardı. Yanında getirdiği aletleri ve kitapları sergiledi ve 1623 Ekim'indeki ve 1624 Eylül'ündeki ay tutulmalarını doğru tahmin etti. Bu nedenle İmparator Chongzhen ve bazı devlet görevlileri tarafından takdir edildi. 1630'da Xu Guangqi'nin tavsiyesi ile takvim düzeltmeye katıldı ve Chongzhen Takvim Bilimi'ni 1634'te, İmparator Chongzhen'in hükümdarlık döneminin 7. yılında bitirdi. Ming Hanedanlığı'nın batısından sonra bile Qing hanedanı hükümdarları tarafından büyük ölçüde değerlendirildi. Chongzhen Takvim Bilimini gözden geçirip onu *Yeni Batı Yöntemine Dayanan Takvim Bilimi* olarak yeniden adlandırdı ve kitabı Qing hükümetine sundu. İmparator Shunzhi kitabı onaylayıp ona "*Shixian Takvimi*" adını verdi. Bu ay takvimi bugün hala kullanılmaktadır. Ulusal gözlem işlerinin sorumluluğunu alması için İmparatorluk Astronomi Kurulu'nun yöneticisi olarak atandı. 1665'te, İmparator Kangxi'nin hükümdarlık döneminin 4. yılında, İmparatorluk Astronomi Kurulu'nun daha önceki yöneticisi tarafından "10 ayrı suçla" suçlandı ve hükümlülerin hapisanesine konuldu. Davanın esası gereği hapishaneden çıktı ve bir sonraki yıl öldü. İmparator Kangxi'nin hükümdarlık döneminin 8. yılında, 1669'da aklandı.

Adam Schall çok sayıda Çinli öğrenci yetiştirmişti. Xu Guangqi ondan astronomi, matematik, ölçme ve suyun muhafazası bilgilerini öğrenmişti. Ayrıca astronomik, optik ve ölçüm cihazları tasarlamış ve top ve müzik aletleri yapmıştı. Çin'de iken 28 kitap yazmış ve *Eski ve Bugünkü Güneş Tutulmaları Üzerine Bir Çalışma*, *Tutulum Hesaplaması Teorisi*, *Yıldızlar Hakkında*, *Çemberimsi Küre Hakkında*, *Geometrinin Temelleri*, *Yeni Takvim Hesaplaması* ve diğer birçok astronomi ve matematik çalışmalarını derlemişti. Onun çalışmaları (Zhuzhi Qunzheng) doğayı, hayvanları ve bitkileri, hatta insanların iç organlarını ve insan kanını açıklayarak anlatmış ve Çin'deki tıp çevrelerinin ilgisini çekmişti. Topların yapısını, üretim teknolojisini ve kullanılışını öğreten ders notları *Ateşli Silahların Esasları*'nda yayımlanmıştı; Teleskop Teorisi çağdaş optik bilgisini ve teorilerini, teleskopların üretim, kullanım ve bakım bilgilerini öğretiyordu. Adam Schall von Bell Çin'in bilimsel ve teknolojik ilerlemesine önemli katkılar yapmıştır. Ludovius Buglio (1606-1684,

1637'de Ming Hanedanlığı'na gelmiş ve Pekin'de ölmüştür), Çince Li Leisi adını kullandı ve *İmparatorun Okuması için Batı'nın Ana Hatları* kitabını yazarken Ferdinand Verbiest (Nan Hauiren) ile iş birliği yaptı. Philippus Marie Grimaldi (1639-1712) Çin'e 1669'da geldi, Çince Min Mingwo adını kullandı, bir zamanlar Qing Hanedanlığı İmparatorluk Astronomi Kurulu yöneticisi olarak görev yaptı ve *Astronominin Resimli Açıklaması* kitabını yazdı.

(III) Misyoner Jean François Gerbillon:

Harita Araştırması ve Haritacılık

Batılı misyonerler geç Ming Hanedanlığı ve erken dönem Qing Hanedanlığı dönemlerinde Çin'in üst sınıfının içine başarılı bir şekilde nüfuz ettiler. Ming ve Qing Hanedanlıkları'nın hükümdarları tarafından onlara güvenildi ve takdir edildiler. Avrupa ülkeleri arasında ortak kullanılan akademik dil Latince idi ve Avrupa okullarında Latince zorunlu bir dersti. Qing Hanedanlığı'nın ilk yıllarında, Çin ile Rusya'nın sık ilişkileri oldu. Her iki ülke de ilişkilerinin ilk yıllarında birbirlerinin dillerini bilmiyorlardı ve Çin'deki misyonerlerin hakim oldukları Latin dili Çin-Rusya ilişkilerinde kullanılan dil oldu.

Bazı misyonerler Qing Hanedanlığı'nın ilk yıllarında Pekin'de görev yaptılar. Fransız misyoner Jean Francois Gerbillon (Çince adı Zhang Cheng) İmparator Kangxi'ye geometri ve felsefe üzerine dersler verdi ve imparatorla yakın ilişki içinde oldular. Kısa sürede Çinceyi ve Mançu dilini öğrendi ve Batı ülkeleri ile iletişimde Qing hükümetinin en önemli tercümanı oldu. 17. yüzyılın ortalarında, Rusya Qing'in Shanhai Geçidi bölgesine girmesiyle çıkan fırsatı kullanarak doğuya doğru yayıldı, bu durum Çin-Rus sınırında silahlı çatışmalara neden oldu. Jiangnan Krallığı pasifize edildikten sonra, Qing hükümeti silahlı güçleri üzerine yoğunlaştı ve Rus Çarlığı'na karşı koymak için Heilong Nehri drenaj bölgesine askeri birlikler gönderdi. Jean Francois Gerbillon, Qing hükümeti için tercümanlık görevini yürüttü. 1689'da, Çin ile Rusya Neirchinsk kentinde görüşmelere başladı. Gerbillon üçüncü derece resmi görevli sıfatıyla görüşmelere katıldı ve görüşmelerle ilgili ayrıntılı kayıtlar bıraktı; bu kayıtlar o dönemdeki Çin-Rusya ilişkilerinin araştırılması için değerli tarihi malzemelerdir. Aynı yılın 7 Eylül'ünde, Çin ile Rusya her iki ülke arasındaki sınırları belirleyen Merchinsk Antlaşmasını imzaladı. Antlaşmasının Latince bir kopyası, Manchu dilinde bir kopyası ve Çince bir kopyası vardı. Antlaşmanın Latince versiyonu Gerbillon tarafından tercüme edilmişti.

1693'te Rusya'dan Evart Isbrand Ides başkanlığındaki delegasyon Çin'e geldiği zaman, Gerbillon yine tercüman olarak görev yaptı. 1720'de, İsmailoff başkanlığındaki Rus delegasyonu Çin'e geldiğinde, Fransız misyoner Dominique Parrenin tercüman olarak göre yapmıştı.

Eski çağlardan beri Çin'de haritacılık bilimi vardı. Ancak yuvarlak gökyüzü ve kare yer yüzü teorisi ile sınırlandırılmış olan Çin haritaları coğrafi konumları ve mesafeleri doğru olarak gösteremiyordu. Merchinsk görüşmeleri sırasında Gerbillion İmparator Kangxi'ye bir Asya haritası sundu. İmparator Kangxi'ye denetleme gezilerinde eşlik eden Gerbillion bu gezilerde enlem ve boylamları ölçerek gözden geçirdi. İmparator Kangxi onun önerisini onayladı ve ülke çapında haritaların gözden geçirilmesini organize etti. 1707'den 1717'ye kadar, misyonerler Jean-Baptiste Régis (Çince ismi Lei Xiaosi), Joachim Bouvet (Çince ismi Bai Jin) ve Pierre Jartoux (Çince ismi Du Demei) imparatorluk emri ile Çin Seddi'nde, Kuzeydoğu Çin'de, Kuzey Kore'de, Kuzey Çin'de, Kuzeybatı'da, Jiangnan'da, Güney Çin'in iç kesimlerinde, Yunnan'da ve Guizhou'da yer ölçümleri yaparak haritaları gözden geçirdiler. Dbus-Gtsang ve Kore'nin diğer bölgelerinde başkaları tarafından yer ölçümleri yapıldı ve bu ölçümler Jean-Baptiste Régis and Pierre Jartoux tarafından denetlendi. 1718'de, ölçüm ve denetlemeler tamamlandı ve bu haritaya İmparator Kangxi'nin Hükümdarlık Döneminde *Çin'in Eksiksiz Haritası* adı verildi. Joseph Terence Montgomery Needham (Çince adı Li Yuese) şu yorumda bulundu: "bu harita Asya'da bugüne kadar tüm haritaların en iyisidir, aynı zamanda Avrupa'da bulunan haritaların tümünden de daha iyidir ve daha kusursuzdur."⁵⁵

1718'de, İmparator Kangxi'nin Hükümdarlık Döneminde Çin'in Eksiksiz Haritası Avrupa'da bakır levha içine yapıldı ve birçok kere basıldı, ayrıca Jean-Baptiste Du Halde'nin *Çin İmparatorluğunun Bir Tanıtımı* kitabında da yer aldı. 18. yüzyılın ortalarında, Qing hükümeti Cungarya'yı yenilgiye uğrattı ve Qing hükümeti Antoine Gaubil (Çince ismi Song Junrong) ve Benoist Michelé (Çince ismi Jiang Youren) Qing hükümeti tarafından sınırları içine yeni katılan Batı bölgelerinin (Xinjiang) haritasının çıkarılmasını emretti. Bu harita çıkartma çalışması temel alınarak yapılan İmparator Qianlong'un İmparatorluk Deposu Bakır Levha Haritası 1761'de tamamlandı; bu harita sadece bugünkü Şincan'ı değil, ayrıca İç Asya'yı ve Rus Çarlığı tarafından işgal edilen komşu bölgeleri de içerir.

VI.IV. Avrupa Bilimlerinin Doğu'ya Yayılması ve Çin İlminin Batı'ya Yayılması

Ming Hanedanlığı döneminde, Çin'in birçok gelişmiş bölgesinde üretici güçleri, bilim ve teknolojinin gelişmesini dürterek canlandıran kapitalizm tohumları açıkça görülmüyordu. Aynı dönemde, Avrupa güçlü bir kapitalist gelişme içine girdi ve sonuç olarak bu durum sanayi devrimine ve çağdaş bilimlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Sonuçta, Avrupa'nın toplumsal, ekonomik ve bilimsel gelişmesi hala geleneksel yol izleyen Çin'i geçti. Çin'e ilk gelen Batılı misyonerlerden bazıları belli bir düzeyde

55 Zhang Zhilian, Çin-Fransız Kültür Alışverişi, Çin-Fransız Kültür Alışverişi Tarihi'nin içeriğinde bulunmaktadır. s. 57-58.

bilimsel bilgiye sahipti. Onların Çin'e getirdikleri bilimsel bilgi ile araç, gereç ve ürünler Ming imparatorluk sarayında ve Çin entelektüelleri arasında büyük dikkat çekti ve ilgi uyandırdı. Çin'e giren bilimsel bilgi arasında Batı matematiği ve takvim çalışmaları en önem verilenler oldu. Ming Hanedanlığı'nın İmparator Wanli döneminden 1840 Afyon Savaşları'na kadar olan dönem, Ming ve Qing hanedanlıklarının İmparatorluk Astronomi Kurulu misyonerlerin yoğun çalıştığı bir kurumdur. Batı bilimlerinin girişi Çin'in bilim ve teknolojisinin gelişmesine yol açtı.

(I) Batı Bilimlerinin Çin'e Girişi

I. Optik

Gözlük ve Işığın Kırılmasının İlkeleri

Gözlük Çin'e takriben Yuan ve Ming hanedanlıkları döneminde girdi. Erken Ming Hanedanlığı'ndan önce gözlüğün üç Çince adı vardı ve bunlardan biri Arapça "ainak" sözcüğünün transliterasyonu olması gereken "aidai" idi. *Zhang Fangzhou'dan Çeşitli Notlar* kitabında Ming Hanedanlığı'ndan Zhang Ning başkentte Komutan Hu'sta gördüğü şeyi şöyle kaydetmişti: "İmparator Xuande tarafından bağışlanan Lord Zongbo'nun bir hediyesi. Sikke büyüklüğünde, "mycelex" ile aynı renkte ve iki parçadan oluşuyor, çok ince, altın çerçevesi ve sapları var. Uç kısmında bir kilidi var. Kapatıldığı zaman tek parça oluyor, açıldığı zaman iki parça oluyor, pazardaki orta büyüklükteki bir kutu gibidir. Eğer yaşlı bir kişi bulanık görüyor ve küçük yazı karakterlerini okuyamıyorsa bunu gözlerinin üzerine takabilir. Bu gözlükle yazı karakterleri çok daha net görülebilir ve yazı karakterlerinin boyutu daha büyüktür." Daha sonra yazar şunları söylemişti: "Böyle bir aleti Sun Jingzhang'ın Yönetim Bürosu'nda görüp denedim. Gerçekten de mükemmel ve tatmin edici." Sun Jingzhang şöyle demişti: "Bunu Batı Bölgelerinden gelen iyi bir at karşılığında aldım ve isminin 'youdai' gibi bir şey olduğunu duydum." Başkentte Komutan Hu'staki "İmparator Xuande tarafından bağışlanan hediye" Xiande döneminde Zheng He tarafından Batı'dan alınan ve İmparator Xuande tarafından bakanına bağışlanan değerli şeylerden biri olmalıydı. Onun Sun'sda gördüğü "youdai" "aidai" in diğer bir adı olmalıydı. Bazı Çinliler Hui tacirlerinden gözlük hakkında bilgi edinmişlerdi ve bu nedenle gözlük sözcüğü için Hui tacirleri tarafından Hui dilinde verilen adı kullanıyorlardı.

Gözlüğe verilen bir diğer isim "danzhao" idi. Wumen Biaoyin'de (Suzhou Kenti Kroniği'ne ek), Qing Hanedanlığı'ndan Gu Zhentao şöyle kaydetmişti, "Ming Hanedanlığı'nda, elde taşınarak kullanılan danzhao vardı." İmparator Daoguang'ın hükümdarlığı dönemindeki Suzhou Kroniği şöyle diyordu, "Ming Hanedanlığı'nda danzhao vardı ve bunun bir Batı tekniği olduğu söyleniyordu." Bu muhtemelen eski

tip elde taşınan gözlüktü. Bu isim elde taşınan gözlükler kullanılmamaya başlandıktan sonra unutuldu. Diğer bir isim de gözlüğün çağdaş ismi olan “yanjing” (gözlük camı) idi. Gözlük bu ismi Ming Hanedanlığı döneminde almıştır. Mao Ruizheng'in çalışması olan *Çince-Yabancı Dil Tercümesi Hui Bölümünün Tercümesi'ndeki "Araç ve Gereçler Bölümü* (1360 sözcük) “wonaike, gözlük”, “yanjing” sözcüğünün Ming Hanedanlığı döneminde ortaya çıktığını kanıtlar. Yukarıda belirttiğim “youdai” gibi aynı ismin başka bir versiyonu “wonaike” Arapça sözcük “aink”in karşılığıdır. Qing Hanedanlığı zamanında Hung Zhi tarafından 1818'de tamamlanan *Guangdong Üzerine Notlar (Yuexiaoji)* şöyle der: “gözlük Batı'dan geldi ve camdan yapılmıştır, adı “aidai”dır.” Guangdong'a Ming Hanedanlığı'nın sonlarında getirilmişti. Yerel tacirler bu gözlüğün biçimini taklit edip camı kristal ile değiştirdiler ve buna yanjing adını verdiler. Daha sonra, bu tüm ülkede yaygınlaştı.⁵⁶

Gözlüklerin Batı'dan ithali Çin'in optometri sanayinin gelişmesini arttırdı ve bir grup mercek yapan teknisyenin yetişmesini sağladı. Sun Yunqui bunların en bilineniydi. Yaklaşık 1630'da doğdu ve 1662'de öldü. Onun öğretmeni Matteo Ricci'nin öğrencisiydi.⁵⁷

Kristalden iç bükey ve dış bükey mercek yapabiliyordu ve “gözün görme yeteneğine göre mercek üretebiliyordu” ve gözlüğü kullananın görme gücüne uygun derecede mercek üretmeyi başarmıştı. Sun ayrıca teleskop da üretebiliyordu. Bir keresinde Tiger Tepesi üzerine bir teleskop yerleştirmişti, oradan Suzhou'da ve Taiping'deki binalar, tapınaklar ve köşklerle birlikte Lingyan Dağları görülebiliyordu. Böylece, bu “sihirli tekniği” çok övgü alıyordu. Sun 70 çeşit optik alet üretmişti, örneğin “Cumnu merceği” (büyüteç), “Chawei merceği” (mikroskop), “Wanhua merceği”, “çokgen mercek”, “gece merceği”, “huanrong merceği”, “yuanjing merceği”, ve bunların hepsi “son derece usta işiydi”. Sun mercek taşıma ve optik aletlerin yapımı bilgisini tanıtan *Mercek Tarihi*'ni yazdı. Ne yazık ki, bu kitap şimdi yoktur.⁵⁸

Batı'nın optik bilgisinin Çin'e düzenli girişinin Cizvitlerle doğrudan bağlantısı vardır. İtalyan Cizvit Michele Ruggieri (1579 yılında Makao'ya gelmişti ve Çince adı Luo Mingjian'dı) ve Çin'in kıyı bölgelerinde faaliyet gösteren yabancı tacirler ışık sentezi ilkesini göstermek için Çin'e üçlü prizmayı getirmişlerdi, ışık sentezi görenlerin büyük ilgisini çekmişti. Daha önce gelen İtalyan Cizvit Matteo Ricci'nin 1601'de imparatora verdiği hediyelerin arasında üçlü prizma da vardı. Prizmayı optik dağılım ilkesini göstermek için kullanmıştı. Bu dönemde Çin'e giren optikle ilgili bilgiler arasında merceklerle ilgili ilkeler en önemlisiydi. Batılı misyonerlerin bu konuda yazdığı eserlerden biri Ferdinand Verbiest'in yazdığı (Çince adı

56 Bkz., *Miscellaneous Notes of Five Directions* (Beş Yönün Çeşitli Notları).

57 Bkz., *Hufu Yıllıkları* (Barbar elbiseleri), Cilt. 6, İmparator Qianlong'un hükümdarlık dönemi baskısı.

58 Wang Jinguang, Hong Zhenhuan, *Çin Optik Tarihi*, Hunan Education Publishing House (Hunan Eğitim Yayınevi), 1986, s. 157-159.

Nan Huairan) *Işık Yönü Doğrulama ve Sonuç Çıkarma* kitabıydı, ancak bu kitap günümüze kadar gelmemiştir. Ferdinand Verbiest'in baş editor olarak çalıştığı *Lingtai Yixiang Zhi* (Gözlemevi Planetaryumu ve Astronomik Olaylar) Cilt 4'te ışık dağılımı ve kırılması gibi optik bilgileri tanıtmıştı. Işığın yayılma ortamını "ışığın geçmesinin kolay olduğu nesne" ve "ışığın geçmesinin zor olduğu nesne" olarak ayırmıştı; bugün "ince optik ortam" ve "kalın optik ortam" denmektedir. Ayrıca "apikal çizgi" kavramını da tanıtmıştı. Işığın kırılması ilkesini açıklamasının amacı aster konumunun atmosferik kırılma düzeltme değerini hesaplamaktı. Şuna dikkat çekmişti, "eğer güneş, ay ve yıldız ışığı ışığın geçmesinin kolay olduğu bir nesneden geçerek ışığın geçmesinin zor olduğu bir nesneye girerse, yayılan ışığın apikal çizgiden uzak ve ıraksak olması gerekir." Chongzhen Takvim Bilimi'nde, düzeltme değerini açıkladı. Chongzhen Takvim Bilimi'ndeki yöntemi temel alarak 1'den 90 dereceye kadar "farklar tablosu" ve asterlerin mevcut konumu ile fiilen gözlemlenmiş yükseklik açısı farklarının listesini yaptı. *Gözlemevi Planetaryumu ve Astronomik Olaylar* (Lingtai Yixiang Zhi) kitabı ayrıca havadan ve sudan geçerek suya ve cama giren ışığın "sapma farkları tablosunu" da içerir. Ancak kitap kırılma yasasının herhangi bir formülünü vermemişti ve "sapma farkları tablosundaki" veriler hesaplama yolu yerine ölçme yoluyla elde edilmiş yaklaşık değerlerdi.

II. Teleskop ve mikroskop

Işık kırılma ilkesi temel alınarak yapılmış olan teleskop Çin'e Ming ve Qing Hanedanlıkları zamanında girmiş optik aletler arasındaydı. 1615'te, Portekizli milyoner Emmanuel Diaz (1574-1659) *Tian Wen Lue'yu* (*Explicatio Sphaerae Coelestis*) yazdı. Kitabın sonunda, gök gözlemi için "bir alet icat eden ve takvim alanında iyi olan Batı'da ünlü bir kişiyi" tanıtmıştı. Bu ünlü kişinin isminden ve "aletin" ne olduğundan veya yapım ilkelerinden söz etmemişti. Ancak bilim tarihini araştıran bilim insanları bu "ünlü kişinin" Galileo ve gök gözlemi aletinin teleskop olduğunu bilirler. Kitaptaki bu gönderme Galileo'nun teleskopu icadından sadece altı yıl sonra yapılmıştı. Açıkçası, Keşifler Çağı'ndan sonra, bilim ve teknolojiyle ilgili bilginin yayılma hızı oldukça hızlıydı.

Günümüze kadar ulaşan Batı misyonerlerinin eserleri arasında Alman Cizvit Johann Adam'ın 1626'da yazdığı *Teleskop Üzerine Bilimsel Eser* basit çizimlerle birlikte Galileo'nun teleskobunun yapılışını ve kullanılışını Çin'e tanıtan ilk eserdı ve Yengeç ve Orion nebularını ile ilgili görüşlerin yanlış olduğunu gösteriyordu. Bu kitap ayrıca savaşlarda teleskop kullanımına önem veriyordu. Birinci kısım olan "Kullanım" teleskobun yukarıya bakış ve aşağıya bakış görüntülerini ve dış bükey ve iç bükey merceklerin temel görüntüleme ilkelerini tanıtıyordu. İkinci kısım olan "Temeller" ışığın kırılma olgusuyla birlikte optik çizimler diyagramını, dış bükey ve iç bükey merceklerin kombinasyon halinde kullanma ilkelerini tanıtıyor ve "bu

iki tür merceğin birbirlerini tamamladıklarını ve bununla nesnelerin daha büyük ve net görülebileceği" anlatıyordu. Üçüncü kısım iki farklı tür merceğin birlikte nasıl kullanılacağını yani dış bükey merceğin "koninin son merceği" olarak kullanılmasını, yani objektif merceği ve iç bükey merceğin "kaoyangjing" olarak yani göz merceği olarak kullanılmasını ve mercek konilerinin birçok bölümünün kullanırken uzatılabilir olabilecek bir biçimde yerleştirilmesini açıklıyordu. Bu kitap Çin'de optikle ilgili bilginin ve teleskop yapımının gelişmesini aydınlatıyordu. Ancak muğlak açıklamaları, özellikle optikle ilgili izlenecek yolun yanlış olması daha sonraki kuşaklara olumsuz etki yapmıştı.

Misyonerler tarafından tanıtılan Batı'nın optik bilgisi o zamanın Çin bilim camiasını şok etmişti. Ming Hanedanlığı'ndan Liu Dong ve Yu Yizheng *Başkent'in Görünümüne ve Nesnelere Kısa Bir Giriş*'te iç içe girebilir bir teleskobun tanıtımını kaydetmişlerdi, "Cizvit Matteo Ricci Avrupa'dan Çin'e denizde yüz bin mil yol aldıktan sonra ulaştı. İmparator Shenzong ona hediyeler ve bir ev verilmesini emretti... Ricci'nin ülkesi alet yapımında iyi idi... teleskop bir chi uzunluğundaki bamboo filizine benziyordu ve çekip uzatılabiliyordu. Uzatıldığı zaman uzunluğu yaklaşık beş chi oluyordu ve her bölümünün içine cam yerleştirilmişti. Onunla bir kişi küçük bir şeyi daha büyük ve uzaktaki nesneleri yakında gibi görebiliyordu." Batı'nın tekniği karşısında şaşkınlığa düşen Çinli bilim insanları ve zanaatkarları Batı'nın bilimsel bilgisine dayanarak optik aletleri taklidini yapmaya başladılar. 1629'da, Xu Guangqi üç teleskop yapmak amacıyla malzeme temin etmek için imparatora başvurdu. Galileo'nun göksel olayları izlemek için teleskobunu kullanmaya başladıktan sadece 22 yıl sonra Xu Guangqi de 1631'deki güneş tutulmasını izlemek için teleskobu kullandı. Yerli üretim teleskobu mu yoksa misyonerlerin getirdiği teleskobu mu kullandığı bilinmiyordu. Xu Guangqi'nin ardından Li Tianjing'in başkanlık ettiği Takvim Bürosu da bazı teleskoplar yaptı. Ming yönetimi tarafından desteklenen Batı'nın optik aletlerinin taklit edilmesine ek olarak birçok bilim insanı ve zanaatkar da Ming ve Qing Hanedanlıkları'nda teleskobun gelişmesi ile uğraşıyordu. 1631'de, Wuijanglı Bo Yu ev yapımı bakır topa teleskop yerleştirdi. Bu dünyanın ilk topçu teleskopu idi.

Yukarıda tanıtılan teleskop ışık kırılmalı teleskoptu. 1668'de Newton dünyanın ilk yansıtmalı teleskobunu yaptı. Bu yeni tür teleskop Çin'e epeyce geç geldi, Qing Hanedanlığı'nın ilk zamanlarında "Sheguang Qianli Merceği" adı verilen bir taklit teleskop vardı. 1759'da tamamlanan İmparatorluk Sarayı'nın Dini Araçlarının Planı Çin'de yapılmış bu teleskobu tarif etmişti, "Bu hanedanlık zamanında yapılmış olan Sheguang Qianli Merceği'nin 1 chi 3 fen uzunluğunda bir konisi, 2 chi 6 fen uzunluğunda bakır bir borusu vardır. Dört merceği ve borunun sonunda küçük bir deliği vardır. İçinde bir mikroskop ve birleşme yerinde cam mercekler vardır. Tüm mercekler dışa doğru çıkıntı yapar. Görüntü almak için iç bükeyi dışa bakan büyük bir

bronz mercek yerleştirilmiştir. Merceğin içinde küçük bir delik vardır. Yakın uçta küçük bronz bir mercek iç bükeyi içeri dönük bir şekilde yerleştirilmiştir. Işığın çatlaklar arasından içeri girerek büyük merceğe gitmesi sağlanır ve onun şeklini alır. Koninin bölümleri iç içe girer. Koniye uzatınca uzak mesafeler görülebilir. 3 chi uzunluğunda sütun şeklinde ayağı vardı ve bir chi, bir cun ve beş fen uzunluğundaydı." Optik uzmanı Zheng Fuguang *Teleskop Üzerine Bilimsel Eser*'de tanıtan merceğin prensibini ve yapısını dikkatlice araştırmış ve Mercek Meraklısı kitabını yazmıştı. Bu kitap üç çeşit teleskopu tanıtır: "Kuitong Teleskobu", "Guanxiang Teleskobu" ve "Manzara Teleskobu", ayrıca teleskobun yapısı, prensibi, kullanımı ve bakımı üzerine açıklamalar yapmıştı ve *Teleskop Üzerine Bilimsel Eser*'deki "mercek kullanımı" konusuyla ilgili her yazıya ek açıklama yapmıştı ve yansıtmalı teleskobu tanıtmıştı.

Mikroskop Çin'e muhtemelen teleskopla aynı zamanda getirildi. Zhang Rulin ve Yin Guangren *Makao'nun Kısaca Anlatılması* kitabını yazdılar, Makao'daki Yabancılar bölümünde şöyle anlatılıyordu: "Mikroskop denilen bir alet var, bununla bitkinin erkeklik organı ve üzerindeki birkaç tohum ve yaklaşık bir cun uzunluğunda koyu renkli kulları olan sinek bitleri açıkça görülebilir ve bunlar birer birer sayılabilir." Çinli zanaatkar Sun Yunqui bir zamanlar "cumnu merceği" yapmıştı ve bu merceğin kullanıldığında "100 misli büyük gösterdiği ve böylece minik nesnelerin kaybedilemeyeceği" söyleniyordu. Ayrıca "chawei merceği" de yapmıştı. Güçlü kanıtlar olmadığı için merceği olan bu iki tür cihazın mikroskop olup olmadığından emin değiliz. Esasen Sun Yunqui ile aynı dönemden bir Çinli optikçi bir "mikroskop" yapmıştı. *Mercek Meraklısı Kitabı*'na göre düz bir ayna ve bir dış bükey mercekten oluşan bir "ışıklı mikroskop" vardı ve görme sorunlarının azaltılması amacıyla inceleme yapmak için kullanılabilirdi.

III. Astronomi ve Coğrafya Bilgisi

Geç Ming Hanedanlığı döneminden kalan, Xu Guangqi'nin yönetiminde hazırlanan *Çin'in İlk Tarih Arşivleri*'nin içinde bir yıldız haritası vardı. Bu haritanın 8 bölümü vardır: 3 bölümde Güney ve Kuzey ekvator yıldız haritaları bulunur, bir bölüm Xu Guangqi'nin *Güney ve Kuzey Ekvatorlarının Genel Yıldız Haritası*'na Önsöz'ü içerir, ayrıca bir bölüm Alman Cizvit misyoner Johann Adam'ın Güney ve Kuzey Ekvatorlarının Genel Yıldız Haritası'na önsözü içerir. Bu günümüze kadar ulaşan Çin'in en eski yıldız haritasıdır ve Antartika bölgesini de kapsayan büyük ölçekli genel bir yıldız haritasıdır. Çin'in eski yıldız haritalarının içeriklerini miras olarak almış ve Avrupa astronomisinin en son kazanımlarını da kendine katmıştır. Bu yıldız haritası Çin'in yıldız haritaları tarihinde çığır açan ilerlemenin göstergesi olan Qing Hanedanlığı döneminde yapılmış yıldız haritalarının müjdecisidir.

İmparator Chongzhen'in hükümdarlık döneminin 2. yılı olan 1629 Temmuz'unda, Xu Guangqi takvimi gözden geçirme emri aldı. Aynı yılın Eylül'ünde, takvim komisyonu kuruldu. Bu komisyonun üyeleri İmparatorluk Astronomi Kurulu'nun bazı üyelerinden ve ayrıca bazı misyonerlerden oluşuyordu. Johann Adam bunlardan biriydi. Takvim'in gözden geçirilmesi işinde Xu Guangqi Avrupa'nın astronomi bilgisini tercüme edip bu çalışmaya katmak için misyonerleri örgütledi ve 137 cilt kitap derledi. Xu Guangqi'nin yerine geçen Li Tianjing, Chongzhen Takvim Bilimi adı verilen başka bir astronomi kitabını derlemek için çalışmanın temellerini seçip belirledi. Li Tianjing'in kitabı Ming Hanedanlığı döneminin sonlarında yayımlandı. Johann Adam bu kitabı Qing Hanedanlığı döneminin başında gözden geçirip onu *Yeni Batı Yöntemi Temelinde Takvim Bilimi* olarak yeniden adlandırdı. Onun bu çalışması Qing Hanedanlığı'nın 200 yıldan fazla bir süre kullanmış olduğu Shixian Takvimi'nin temelini oluşturmuştur. Xu Guangqi'nin önsözünden daha önce birkaç yıldız haritası çizmiş olduğunu ancak boyutu çok küçüktü ve çizimler yıldız görüntüleriyle tam olarak aynı değildi ve kaynak göstermek için uygun değildi. Alman Cizvit misyoneri Johann Adam'ın rehberliğinde, Xu Guangqi onları yeniden çizmek zorunda kalmıştı. Yeni Batı Yöntemi Temelinde Takvim Bilimi 1631'de, İmparator Chongzhen'in hükümdarlık döneminin 4. yılında, Xu Guangqi'nin Yıldızların Genel Haritası ve Yıldız Gökgünüğü'nü takdim ettiğinden bahseder; bu yıldız haritaları onun daha önce çizdiği küçük ölçekli yıldız haritaları olmalıdır. Güney ve Kuzey Ekvatorlarının Genel Yıldız Haritası'nın çizimine İmparator Chongzhen'in hükümdarlık döneminin 4. yılından sonrabaslandı. İmparator Chongzhen'in hükümdarlık döneminin 7. yılında, Xu Guangqi'nin halefi olan Li Tianjing imparatorluk sarayına bir "yıldız haritası" sundu. Bu "yıldız haritası" muhtemelen Xu Guangqi'nin yönlendirmesiyle çizilmiş yıldız haritasıydı. Bu nedenle, bu yıldız haritası muhtemelen İmparator Chongzhen'in hükümdarlık döneminin 7. yılında tamamlanmıştı.

Kuzey ve Güney ekvatorları yıldız haritasının merkezinde "Chi Ji" yani Güney gök kutbu ve Kuzey gök kutbu notu ile işaretlenmiş yaklaşık 2 cm çapında küçük bir daire vardı. Her iki haritada da geniş bir beyaz kuşak vardı, bu kuşak Saman Yolu idi. Kuşaklardaki yıldızlara ilaveten sayılamayacak kadar çok yıldızlardan oluşan Saman Yolu'nu belirten siyah noktalar bile vardı. Çin'deki takım yıldızlar sarı çizgi ile birleştirilmişler, yıldız şekilleri ile işaretlenişlerdi, esasen küçük farklılıklarla eski Çin'in gök günüğü ve yıldız haritaları ile aynıydı. Çin'in dışındaki Kuzey ekvatorundaki takım yıldızlar birleştirilmemişlerdi ve onlara isimde verilmemişti. Eski Çin'de Güney ekvatorundaki takım yıldızlarla ilgili herhangi bir kayıt yoktu. Bu nedenle, yıldız haritalarında takım yıldız gruplarını işaretlemiş ve Batı takım yıldızlarının adları tercüme edilmişti. Yıldızların büyüklüğü onların altı dereceye bölünmüş parlaklığını gösteriyordu. *Yeni Batı Yöntemi Temelinde Takvim Bilimi'nin Gökgünüğü'nde* 1365

yıldız bulunuyordu, diğer yandan, bu harita *Yeni Batı Yöntemi Temelinde Takvim Bilimi*'nden 477 yıldız fazlasıyla 1812 yıldız içeriyordu. Johann Adam kitabının giriş bölümünde bazı yeni tespit edilen yıldızların yıldız haritasına dahil edildiğini ve bunların Yeni Batı Yöntemi Temelinde Takvim Bilimi'nin Gökgünü'nde bulunmadığını söylemişti. Her ne kadar bu yeni tespit edilmiş yıldızlar haritada gösterilmişlerse de onların konumları koordinatlarıyla belirtilmemişti.

Yeni Batı Yöntemi Temelinde Takvim Bilimi'nin Gökgünü'nün yaklaşık 460 yıldızı ve Çin'de geleneksel olarak çoktan adlandırılmış olan bazı takım yıldızları dahil etmemesi kayda değerdir. Dahil edilmeyen yıldızların bir kısmı Yeni Batı Yöntemi Temelinde Takvim Bilimi'nin Gökgünü'ne eklendi. Bu durum Xu Guangqi ile Johann Adam'ın *Yeni Batı Yöntemi Temelinde Takvim Bilimi*'ne yıldız haritalarını, yıldızları ve onların koordinatlarını çizerken bu çalışmayı yeni Batı yöntemi-ne göre yapmadıklarını fakat misyonerler tarafından öne sürülen bazı gökgünü-lüklerine göre çizdiklerini gösterir. Aslında Johann Adam ve arkadaşları 1602'de Danimarka'da ve Prag'da yayımlanmış olan *Tycho Kataloğu*'na başvurmuşlardı. Tabii ki, *Tycho Kataloğu* Johann Adam'ın başvuru yaptığı tek kaynak belge değildi. *Tycho Kataloğu*'nun sadece 768 yıldız olduğu için Yeni Batı Yöntemi Temelinde Takvim Bilimi'nden 597 yıldız daha azdır. Johann Adam'ın diğer hangi kaynaklara başvurduğu yaptığı konusu daha fazla araştırma gerektiriyor.⁵⁹

Bu harita 17. yüzyıldaki Batı'nın astronomik kazanımlarının özümsemişi ile nitelenen yeni bir aşamaya ulaşılmasıyla yerli ve yabancı astronomlar tarafından birlikte tamamlanmıştı. Ming Hanedanlığı'ndan sonraki tüm yıldız haritalarında Güney ve Kuzey Ekvatorları Genel Yıldız Haritası'nın etkilerini görebiliriz, örneğin, *Fujian*, Putian'daki *Tianhou Tapınağı Gökgünü* ve İç Moğolistan'daki Hohhot Manastırı'ndaki taş kazınmış *Moğolca Astronomi Haritası*. Chongzhen Takvim Bilimi evren teorisi açıklamasında Tycho sistemini kullanmıştı, yani, güneşin etrafında dönen gezegenler ve dünyanın etrafında dönen güneş, ay ve yıldızlar. Hesaplama bakımından, Batlamyus'un dış çember ve yörünge sistemini kullanmıştı. Bu teoriler Avrupa'da geçersizleşmişti ve Batlamyus'un yönteminin yanlış olduğu ispat edilmişti fakat bu teori Çinli bilim insanlarının Batı bilimsel yönteminden öğrenmesini sağlamıştı, özellikle dünyanın küresel olduğu kavramı ve bu küresel yüzeyin boylam ve enlemlerle çizilmesi gibi, ayrıca Güney göksel kutbunun yıldız haritasını tanıtmış ve 360 dereceyi ve 60'lı sistemi benimsetmişti. Bu kazanımlar Çin astronomisinin dünya astronomisi tarihindeki yalnızlığını aşmasını sağlamış, böylece Batı astronomisiyle birlikte içine girdiği yolda ilerlemeye devam etmiştir.

59 Lu Yang, Bo Shuren, Liu Jinyi, Wang Jianmin, CASS'a bağlı Arkeoloji Enstitüsü tarafından derlenmiş olan Eski Çin'deki Astronomik Kalıntılardan Seçmeler'in içeriğinde bulunan Ming Hanedanlığı'nın Güney ve Kuzey Ekvatorlarının Genel Yıldız Haritasının Kısa Bir Tanıtımı, Cultural Relics Press (Kültürel Kalıntılar Yayınevi), 1989, s. 401-408.

Misyonerlerin Avrupa ile Doğu arasında sık sık seyahat etmesi yeni bilimsel bilginin Avrupa'dan Çin'e yayılmasını hızlandırmıştı. Fransız Cizvit *Michel Benoit* (Çince adı *Jiang Youren*) *Resimli Coğrafi Harita'nın Taslağı'nı* yazdı ve bu kitapta Kopernik'in devrimci keşfinden şöyle söz etmişti: "Kopernik'in yıldızlar üzerine teorisi dünya güneşin etrafında dönerken güneşin sabit olduğunu savunur". "Böyle bir teoriyi ilk kez duyan insanlar normal olarak bunu sapkınlık olarak gördüler çünkü, eğer sadece çıplak gözünle gördüğün şeylere güvenirsen güneşin aydan sadece birkaç kez büyük olduğunu düşünebilirsin, ancak inceleme yapıp doğa yasalarının bilimiyle bir sonuca varırsak güneşin çapı dünyanın çapından yüz kat daha büyükken ayın çapının dünyanın çapının sadece dörtte biri kadar olduğunu bilebiliriz." Halkın çıplak gözüyle yaptığı gözleme dayanılırsa dünya sabitken güneş hareket ediyor gibi görülüyordu, bugün Kopernik güneş sabitken dünyanın döndüğünü kabul eder, araştırma bunun mantıklı olduğunu ve ayrıca teori ile uyumlu olduğunu gösterir.⁶⁰

Benoit'nun kitabı He Guozong ve Qian Daxin tarafından baskıya hazırlandı ve çok geçmeden yayımlandı.⁶¹

Batılılar ile Çinlilerin sahip olduğu coğrafi kavramların arasında büyük farklılıklar vardır. Arap halkı eski Yunan bilimsel geleneklerini miras olarak aldı ve dünyayı yedi kıtaya böldüler. Bu teori daha sonra Yuan Hanedanlığı zamanında Çin'e girdi. Ne var ki, bu sadece Hui halkı arasında yayıldı ve Çinliler arasında pek az biliniyordu. Büyük coğrafi keşiflerden sonra Avrupalılar Doğu'ya geldiler ve yeni coğrafi bilgileri getirdiler. Çin'e dünya coğrafi bilgisini tanıtan en önemli kişiler İtalyan Matteo Ricci ve kardeşi Julius Aleni idi. Ricci'nin anlattığı gibi, İmparator Wanli'nin hükümdarlık döneminin 10. yılında (1582) Guangdong'a vardı ve yerel sakinler onu Çin yolculuğu rotası boyunca gördüğü ülkeleri anlatması için davet etti. O zamanlar Matteo Ricci çok az Çince biliyordu. Yanında geçmiş yılların broşürlerini ve notlarını getirmiş olsa da tüm sohbetler tercüme dayanıyordu ve kaçınılmaz olarak tercüme hataları oluyordu. Mr. Great Sealy'nin *Seyahat Günlükleri*'ne göre İmparator Wanli'nin hükümdarlık döneminin 11. yılında (1583) Aleni Duanzhou'ya yerleşti. Michele Ruggieri adındaki başka bir İtalyanla birlikte çember küre, gökküresi, dünya ve saat başı vuran saat yaptı. Bu sırada, dünyadaki tüm kıtaları içeren ve listeyen *Büyük Evrensel Coğrafi Harita'yı* (bu harita aynı zamanda *Dağlar ve Denizlerin Haritası*, *Yüdi Kapsamlı Haritası* ve *Kunyu Tüm Ülkelerin Kapsamlı Haritası* olarak da bilinir) çizdi. 15. yüzyılın başlarında, Avrupalılar dünyayı beş kıtaya ayırdılar: Asya, Avrupa, Afrika, Kuzey Amerika ve Macallanika (bugünkü Macellan Boğazı'nın güneyi).

60 Fang Hao, *Doğu-Batı İlişkilerinin Tarihi*, Ed. 1977 (IV), Taipei, s. 213.

61 Genel Coğrafya Haritası'na eklenmiş Resimli Dünya El Kitabı, Qin Hanedanlığı'nın mevcut kopyası.

İmparator Wanli'nin hükümdarlık döneminin 12. yılından (1584) 36. yılına (1608) kadar olan kısa dönemde, bu harita Guangdong, Zhaoqing, Nanchang, Suzhou, Pekin ve Guizhou'da 12 kez yeniden basıldı.⁶²

Bu durum Çin'e Matteo Ricci tarafından tanıtılan yeni coğrafi haritanın dünyanın kare ve gökyüzünün yuvarlak olduğunu farz eden Çin'in coğrafya ile ilgili geleneksel düşüncesi üzerinde büyük etkisi olduğunu gösterir. Bu harita mükemmel bir şekilde Asya'nın doğusunda bulunan Çin'in sadece Asya'nın bir parçası olduğunu göstermiştir, böylece Çin'i dünyanın merkezi olarak gören geleneksel düşünceye karşı çıkar. O zamanlar, çok az yüksek düzeyde, ilerici Çinli entelektüel bu yeni düşünceye inanıyordu. Bununla birlikte, Çinli edebiyatçıların ve feodal Çin'in memur sınıfının çoğu buna inanmıyordu veya bu yaklaşıma karşı kararsızdılar. *Yabancı Toprakların Kroniği* hükümdarlık döneminin Ming Hanedanlığı'ndaki dünya coğrafyasını tanıtan bir başka bilimsel eserdir. İmparator Tianqi'nin hükümdarlık döneminin üçüncü yılında (1623) Aleni tarafından yazılmıştı. Matteo Ricci'nin *Büyük Evrensel Coğrafi Harita'yı* ve *Tüm Ülkelerin Haritaları'nı* çizmesinden sonra, Diego de Pantoja adındaki İspanyol misyoner bu iki kitabı Çince'ye çevirmekle görevlendirildi. Bu çeviriyi temel alan Aleni tamamlayıcı bilgiler ekleyip onları kitaplarında derledi.

Zhifang Waiji (*Yabancı Toprakların Kroniği*) beş cilde ayrılmıştı. Üçüncü gökyüzü ile dünya arasındaki ilişkiyi şöyle anlatır: "Gökyüzü devasa bir küredir ve dünya bu kürenin merkezidir. Dünya da bir küredir. Dört yön olan Kuzey, Güney, Doğu ve Batı belirlenmemiştir, ancak insanların oturdukları bölgelere göre doğru olarak belirlenir. Dünyanın hareketinin ekseni olan Kuzey ve Güney kutupları vardır. Bunun bağlı olarak, Kuzey Kutbu ve Güney Kutbu vardır ve bunlar boyla ve enlemleri bölmeye yarar." Birinci cilt Asya'yı tanıtır ve Çin'in Asya'daki en büyük ülke olduğunu, onu Tatarlar (Kuzey Ming Hanedanlığı'ndan Doğu Avrupa'ya kadar uzanır), Hul (yani İç Asya'daki İslam ülkeleri), Hindistan (Güney Hindistan), Babürler (yani Timurlenkin (Timur Han) torunlarının kuzey Hindistan'ı yönetmek için kurduğu Babür Krallığı), İran, Duerge (Türk Osmanlı İmparatorluğu, Arap toprakları da bu ülkeye dahildir) ve Rudeya (Yahudi bölgesi, bugünkü Doğu Akdeniz bölgesi) takip eder.

İkinci cilt dünyadaki ikinci büyük kıta olarak söz edilen Avrupa'yı tanıtır. 70'den fazla ülkesi vardır; bu ülkelerin başlıcaları İspanya, Fransa, İtalya, Almanya, Boronya (bugünkü İtalya'daki Bologna), Macaristan, Danimarka, İsveç, Norveç, Yunanistan, Büyük Moskova Knezliği (veya Büyük Moskova Dükalığı), İrlanda ve İngiltere idi. Aleni şöyle demiştir: "İspanya'nın toprakları diğer birçok ülkeleri kapsıyordu. Dünyanın en büyük ülkesi olarak görülen Çin tek parça sınırları ile en tepede yer

alır, ne var ki, İspanya dağınık bölgeleri ile en tepede yer alır.” Aleni ayrıca Avrupalı bilim çevrelerini de tanıttı ve Çin bilim çevrelerinin “bir şeyin doğru veya yanlış olduğunu söyleme yöntemi olarak tanımlanabilecek mantık bilimini öğrenmeleri” gerektiğini ileri sürdü. Çin bilim çevreleri ayrıca “şeylerin nasıl olduğunun araştırılması olarak tanımlanan fiziği” de yani bugünkü fiziği öğrenmeliydiler. Bu bilim dallarının hepsi felsefe teriminin altında verilmişti. Bunun dışında, felsefe “özellikle maddelerin boyutlarının ölçümünün araştırılmasını ve sayıları” yani matematiği de kapsıyordu. Aleni “Avrupa ülkelerinin başkentlerinin çoğunun” halk kütüphaneleri kurduğunu söyleyerek özellikle Avrupa’nın halk kütüphanelerini ve hastane sistemi de tanıtmıştı. Bu tür kütüphanelerin bilim insanların kopyalama yapmasına ve okumasına olanak sağlamak için günde iki kez açılıyordu. Ne var ki, okuyucuların kütüphane dışına kitap çıkarmasına izin verilmiyordu. “Ayrıca kamu hastaneleri vardır. Büyük kentlerde çoğunlukla alt tabakadan insanlara hizmet veren düşük ve orta düzeyli ve aristokratlara ve asillere hizmet veren üst düzeyli olarak ayrılmış birçok hastane vardır. Hastaneler krallar ve halk tarafından kurulur. Bu hastaneler bir kentte yaşayan kentlilerin ortak çabası ile de kurulur. Her ay dönüşümlü olarak bir aristokrat hastane işlerinden sorumlu olarak görevlendiriliyordu.”

Üçüncü cilt Afrika’yı tanıtıyordu; esasen Mısır, Fas, Libya ve Etiyopya ile ilgili bilgileri içeriyordu.

Dördüncü cilt Amerika’yı tanıtıyordu. Yazar daha çok Amerika’nın keşfedilmesi üzerinde durmuş ve Kolomb’dan “ilkeleri araştırmada usta olan ve bilfiil denizde seyahat eden” bilgili bir kişi ve denizcilikte uzman olarak söz etmişti; Aleni, ayrıca Amerigo gibi diğer denizcilerin Amerika’nın keşfinde oynadığı rolü de anlatmıştı. Şunu belirtmişti “Amerika’da bulunan başlıca ülkeler Peru, Brezilya, Meksika ve Kaliforniya’dır.”

Beşinci cilt “dört okyanusa genel bakış”, “okyanusların isimleri”, “adalar”, “deniz canlıları”, “deniz ürünleri”, “denizin halleri”, “deniz rotaları” başlıklarla okyanusları tanıtıyordu. “Deniz rotaları” bölümü esasen Avrupa’yı Çin’e bağlayan rotaları anlatıyordu. Küresel seyrüsefer rotaları açıldıktan sonra Avrupalıların Çin’e gitmek için iki deniz rotası olmuştu: Doğu deniz rotası ve Batı deniz rotası. Batı rotası Portekizlilerin Doğu’dan ayrılış rotasıydı: Avrupalılar kendi ülkelerinden kıyı bölgelerine doğru deniz yolculuğuna başlıyorlar ve Atlantik Okyanusu üzerinden kuzeye doğru deniz yolculuğu yapıyorlardı. Kuzey Dönüş (Regrasyon) Çizgisini, Ekvator’u, Güney Dönüş Çizgisini, Güney Afrika’yı geçtikten sonra Avrupalılar kuzeye doğru yol alıyorlardı. Bundan sonra, sırasıyla Güney Dönüş Çizgisini, Ekvator Çizgisini, Umman Denizi’ni ve Güney Hindistan’daki Goa’yı geçiyorlardı ve bu yolculuk yaklaşık bir yıl sürüyordu. Bundan sonra, Avrupalılar orta büyüklükteki gemilere geçiyorlar ve bahar mevsiminde Kuzeye doğru yol almaya başlıyorlardı; bu yolculuk sırasında Seylan, Bengal Körfezi, Sumatra, Malakka, Singapur Boğazı,

Siyam, Champa'dan geçerek sonunda Guangzhou'ya varıyorlardı. Doğu seyrüsefer rotası Akdeniz veya İspanya'dan araştırma yolculuğuna başlayıp Batıya doğru giderek Amerika kıtasına ulaşan, daha sonra Macellan Boğazı'ndan geçerek Pasifik Okyanusu'na giren ve Batı Pasifik Okyanusu'ndaki Filipinler Adaları üzerinden Guangzhou'ya varan Macellan tarafından uygulamaya konulmuştur.

IV. Avrupa Kültürüyle İlişki Kuran Çinli Kişiler

Çin'e giriş yapan Avrupalılar tarafından getirilen kültürler ve adetler büyük ölçüde kaçınılmaz olarak halktan toplumsal bir ilgi çekmiştir. Bir Ming Hanedanlığı oyun yazarı olan Xianzu Tang'ın Xvwen'de rütbesi düşürülünce, yerel adetleri ve uygulamaları öğrenmek için sapa yollardan Macau'ya gitti. Kokulu Tepenin Tercümanını Dinle, Kokulu Tepenin Toplu Sloganlarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesi, Macau'daki Portekizli Tacirlerle Karşılaşma ve diğer şiirleri yazdı. Bu şiirler Portekizlilerin "tarım veya ekim işiyle uğraşmadığını, fakat şık elbiseler giyip yelkenli gemilerden yürüyerek indiklerini" anlatıyordu. Ayrıca Portekizli kadınların "15 kişiye üstün gelen çiçek gibi güzellikleri ve gül gibi güzel yaradılışları olduğunu" anlatıyordu. Poeny Köşkü'nde Tang ayrıca Macau'nun (bugünkü ÇHC'ndeki Makao özel idari bölge) bazı deniz aşırı durumlarını tanıttıyordu ve hikayenin baş kahramanı Mengmei Liu'nun Makao adası içinde gezmeyi hayal ettiği hikayesini araya sokmuştu. Guangdong'un Xinhui zanaatkarları Macau'da (Makao) dokuma sanayinin tekniklerini öğrendikten sonra kalitesi ithal mallarla aynı olan kadife dokuyabiliyorlardı. 17. yüzyılın başlarında, Makao'yu gezen Tianyu Liu yerel Portekizlilerin müziğini, sanatlarını ve yemeklerini tanıttı. Bu arada, Avrupa tarzı heykeller onun üzerinde derin etkiler bıraktı. Tianyu Liu şöyle yazmıştı: "Heykelleri gördükten sonra, birçok kez konuşmak istedim ancak tereddüt ettim. Onları anlayana onlara bakmaktan vaz geçmedim." Büyük sayıda Avrupalı misyoner Çin'e girdikten sonra bu misyonerlerin vaazlarından sonra bazı Çinliler Katolikliğe de inandı. Yukarıda sözünü ettiğimiz Xu Guangqi ve Zhizao Li en önde gelen şahsiyetlerdir. Bu sırada, bazı üst sınıf asiller de Katoliklik oldular. Çin Ming Hanedanlığı ile Papa'nın devlet adamları arasında mektup alışverişleri oldu. Bugün, Güney Ming Hanedanlığı tarafından Kutsal Makam'da olan Papa'ya yazılan imparatorluk mektupları ulusal Vatikan Müzesinde çok iyi muhafaza edilmiş ve bir araya getirilmiştir. O zamanlar, Qing Hanedanlığı ordusu Çin bölgesinin çoğunu ele geçirmişti. Güney Ming Hanedanlığı'nun imparatorluk sarayı Guangxi'deki Wuzhou'da bulunuyordu. Andre Xavier Koffler adındaki Alman bir misyoner İmparator Yongli'nin imparatorluk sarayında üç yıl kalmıştı. Pekin'de Tianshou Pang isimli harem ağası Katolik oldu. Daha sonra Kral Gui'nin imparatorluk cariyesi ve İmparator Yongli'nin "bilinen" annesi olan İmparatoriçe Dowager

Wang'ı, İmparator Yongli'nin biyolojik annesi İmparator Dowager Ma'yı, İmparator Yongli'nin İmparatoriçesi Wang'ı ve İmparator Yongli'nin oğlu Ci Huan'ı Shawei Zhao'nun önderliğinde Katolik olmaya ikna etti. Ne var ki, İmparator Yongli'nin çok fazla imparatorluk cariyesi olduğu için vaftiz edilmesi başarısız oldu. Ülkenin tehlike içindeki durumu yüzünden İmparatoriçe Dowager Wang Roma'daki Saint Peter Meydanı'na ve St Paul'a (yani bugünkü Vatikan'daki Saint Peter Meydanı ve Saint Paul Katedrali) Papa İnnocentius'a ve İsa Toplumu'nun piskoposuna Ming Hanedanlığı'na dua etmesi için haberler gönderiyordu. İmparator Yongli'nin hükümdarlık döneminin 4. yılında (1650), Polonyalı bir misyoner olan Michael Boym'u imparatorluk sarayına gönderdiler. İmparatoriçe Dowager Wang Michael Boym'u Papa'ya ve İsa Toplumu'nun başkanına yazılmış iki devlet mektubunu iletmesi için davet etti. Tianshou Pang adındaki harem ağası da Papa'ya bir mektup gönderdi. Micheal Boym ilk önce Macau'ya gitti ve Hindistan'daki Goa'ya deniz yolculuğu yaptı. Dört yıl gemiyle gittikten sonra, Micheal Boym sonunda Roma'ya vardı. Yeni Papa Alexander VII İmparator Yongli'ye bir mektup yazdı ve Michael Boym'a Güney Ming Hanedanlığı'nın imparatorluk sarayını yeniden ziyaret etmesini emretti. 1656'da, İmparatoriçe Dowager Wang öldüğü zaman Micheal Boym Çin'e vardı ve İmparator Yongli Yunnan'a geri çekildi. Alexander VII'nin cevap mektubunun İmparator Yongli'nin eline geçmemiş gibi görünüyordu.

Vatikan Müzesi'nde muhafaza edilen İmparatoriçe Dowager Wang'ın orijinal mektubunda gösterildiği gibi İmparatoriçe Dowager Wang Katolik olduktan sonra kendine Helene adını vermişti; İmparator Yongli'nin doğumdan annesi olan İmparatoriçe Dowager Ma kendine Maris adını vermişti; İmparatoriçe Yongli kendine Anna adını vermişti; İmparator Yongli'nin oğlu kendine Constantine adını vermişti; harem ağası Tianshou Pang kendine Achilleus Christian adını vermişti. Güney Ming Hanedanlığı'nda 540 kadar Katolikliğe geçmiş kişi vardı. Artan sayıda Cizvit Çin'e girince çok sayıda Çinli Avrupa'ya seyahat etmek istemişti. Guangdong'daki Xiangshan'lı bir Makaolu olan Manuo Zheng Avrupa'yı gezen ilk Çinlilerden biriydi. Manuo Zheng'in takma adı Tuixin idi ve Qing Hanedanlığı kurulduğu zaman, 20 yaşındayken İtalya'nın Roma kentinde denizaşırı eğitim aldı. "Her şeyin doktrinini, mantığı, Batı ülkelerinin dilini ve kelimelerini öğrenme ve fonotik çalışma", Manuo Zheng Batı hakkında her şeyi öğrenmeye çalıştı. İmparator Kangxi'nin hükümdarlık döneminin 10. yılında (1671), Manuo Zheng Pekin'e geri döndü ve o zamandan sonra orada yaşamaya başladı.⁶³

Qing Hanedanlığı döneminde Avrupa'ya giden Çinliler arasında söz edilmeye değer en önemli kişi Shouyi Fan'dı. Shouyi Fan Shanxi'deki Pingyang'da doğdu ve bir Katolikti. 1707'de, Shouyi Fan Qing imparatorluk sarayı tarafından Avrupa'ya

63 Xingniang Zhang: Çin ve Batı Taşımacılığının Tarihsel Kayıt ve Belgeleri, Cilt 1, Ed. 1977, Zhonghua Book Company (Zhonghua Kitap Yayınevi Şirketi), s. 392.

gitmekle görevlendirildi; misyoner P. Joseph Antoine Provana'yla birlikte Ümit Burnu'nu geçtikten ve Güney Amerika'daki Brezilya'ya saptıktan sonra Avrupa'ya ulaştı. Shouyi Fan Portekiz'i geçtikten sonra 1709'da İtalya'daki Cenova'ya vardı. O zamandan sonra, Shouyi Fan Turin ve Roma'da 10 yıl öğrenim gördü ve İtalya'yı gezdi. 1719'dan sonra, Shouyi Fan Portekiz'den Çin'e döndü ve 1720'de Guangzhou'ya vardı. Çin'e döndükten sonra, İmparator Kangxi tarafından gelmesi emredildi ve "bir süre kendisine soru soruldu ve istişarede bulunuldu". Daha sonra, *Kişisel Deneyimlerin Kayıtları* isimli bir yazıda kişisel deneyimlerini yazdı; bu yazı Çinliler tarafından uzunca yazılan ilk Avrupa seyahat günlüğü idi.

Shouyi Fan ilk önce İtalya'nın Cenova kentine vardı ve daha sonra Laiatico'nun Livorna kentine gitti. Kara yolunu takip ederek Pisa'dan Sinai'ye, oradan Roma'ya gitti. İtalya'da kaldığı zaman içinde Shouyi Fan güneydeki Napoli'yi gezdi ve Floransa, Bologna'yı ve İtalya'nın kuzeyindeki Torino'yu ziyaret etti. Shouyi Fan Cenova hakkında şunları söylemiştir, "halk tarafından takdir edilen büyük aristokrat aileleri, yüksek binaları, altın, gümüş ve değerli eşyaları vardır. Batı dünyasında, İtalya'nın Cenova'sı etkili bir krallık olarak ünlüdür. 'Yapı' muhteşemdir, saraylar çok güzeldir; sayısız hünerler vardır, aristokrat aileler anlatması çok zor bir şekilde, tamamıyla zengindir. Yüzden fazla yabancı gemiyi barındıran bir limanı olan kent denize yakındır. Uzaktaki gemilere güneş battıktan sonra ışık veren bir kule denize açılan yerde inşa edilmiştir." Shouyi Fan tarafından sözü edilen 'yapı' kilisenin kubbesini ifade etmektedir. Çin'de bulunmayan bu tür mimari biçimler ona son derece ilgi çekici gelmektedir.

Floransa'dan bahsederken Shouyi şöyle demiştir: "Saraylar, balkonlar, salonlar, okullar ve manastır rahipleri Roma'dakiler ile hemen hemen aynıydı." Ayrıca şunları söylemiştir: "bir kilise var, yani Floransa Kilisesi. 200 yıl süren inşasından sonra hala inşaat halindedir. Bu kilisenin sağlamlığı ve mükemmelliği kelimelerle anlatılamaz." Bu kilisenin kubbesi Rönesans döneminin olağanüstü bir eseridir. Ne var ki, kilisenin giriş kısmı 19. yüzyılın ortasında inşa edilmiştir. O zamanlar Shouyi Fan orayı gezmişti, kilisenin inşaatı hala devam ediyordu. Torino'ya gelince, orada onu derinden etkileyen iki "nadir nesne" vardı, yani hidrolikle çalışan eğirme makinası ile testere tezgahı vardı. Fan eğirme makinasını şöyle tarif etmişti: "çok büyük bir yapısı var ve dev bir ağaç direği su çarkının eksenini kullanarak kullanır. Direklerde su ile çalışan bir takım başka çarklar da vardır ve insan gücü kullanmaz. Bu çarklar iplikleri dokumak için otomatik olarak çalışır. Makineyi gözlemek için kenarda ayakta duran iki işçi ile bu makine beş veya altı yüz insanın gücüne eşittir." Hidrolikle çalışan testere tezgahı şu şekilde çalışır: "Dev bir ağacı tahta levhalara dilimlemek için insanların kendilerinin dilimlemesine gerek yoktur fakat ağaç suyun içine konulmalıdır. Daha sonra testere ağacı çekip itebilir. Ağacı tahta yapmak için çekip

testereye yakınlaştıran bir ip vardır.” Bu hidrolikle çalışan makineler buhar gücüyle çalışan Avrupa'nın modern makinelerinin icadından önceki Avrupa'nın sanayi düzeyini temsil eder.

Shouyi Fan şöyle demiştir: “Yüz mile ulaşan kent surlarıyla ve içinde yaşayan piskoposuyla birlikte Roma eski çağlardan bu yana İtalya'nın başkenti olagelmıştır.”; “Aristokrat ailelerde, insanlar duvarlara dekorasyon olarak nakışlı kumaşlar asarlar ve iskemlelerin üzerinde kakma altın çiçekler vardır. Evin içinde, değer biçilemeyecek kaplar ve çok değerli zarıfçe serilmiş yatak örtüleri vardır. Seyahat ederken halk son derece görkemli arabalar kullanılır. Çalışan hizmetçiler onların görevlerini gösteren değişik elbiseler ve şapkalar giyerler. Shouyi Fan Roma eski eserlerine aşinaydı ve şundan söz etmişti: “45 km. kadar uzunluğunda yapay olarak yapılmış yüksek bir kemere vardır. Yüksek dağlardan kaynak sularını kente taşır.” Bu eski Roma'da su toplama kanalıydı. Shouyi Fan şundan söz etmişti: “Ne bir saray ne de bir salon olan bir bina vardır. Kuleyle benzerlik gösterir ve yuvarlak bir şekli vardır. On binden fazla odasıyla toplamda beş katı vardır. Bu odaların pencereleri vardır ve insanlar her pencerede camın arkasından bakarlar. Bu eski çağlarda aslanları beslemek için kullanılmıştı. Ne var ki, bu yapının yarısından fazlası harap olmuştur.” Bu yapı eski Roma'dan kalma Colosseumdur. Barok tarzı heykelleri hatırlayınca ve kentin merkezindeki bahçedeki temelleri hatırlayınca, Shouyi şöyle demişti: “Su kaynakları dört yönden gelir. Cadde taşlarla döşenir ve her evde dört çeşme vardır.”

Shouyi Fan St Peters Katedrali'ne en büyük övgüleri yapmış ve şöyle demişti: “Katedralin önünde yüksek ve dev gibi eski Mısır anıtları dikilmiş bir meydan vardır. Meydanın yanında bir taş sütunlu koridor vardı.” Dünyanın en meşhur katedralini anlatırken Shouyi Fan şöyle dedi: “Bunun salonu çok büyük ve görkemlidir. Sütunu altı kulaç uzunluğundadır. Sütun temelleri son derece büyüktür. Kubbesinin yüksekliği 33 metreden fazladır ve onun üzerindeki içi boş top 20 kişiyi alabilir. Katedralin üzerinde ayakta dururken bir kişi 50 km uzaklıktaki manzarayı görebilir.” Boş bir top şeklindeki kubbe Saint Peter Katedrali'nin kemerli tasarımıdır. Katedral o kadar büyüktür ki yetişkin erkekler salonda küçük çocuklar kadar kısa görünürler. Shouyi Fan şöyle demişti: “Çok büyük kitap raflarının olduğu büyük bir kitap mağazası var. Kitaplar o kadar çoktur ki kitap raflarını ve kutuları sayarak bile sayılamaz. Dünyanın oluşumundan bu yana yazılmış olan tüm halkların tarihi kitapları burada depolanır.”⁶⁴

Shouyi Fan Avrupa'ya seyahat ettiği zaman Çin hala büyüyüp gelişmeyen geleceksel bir tarım ülkesiydi. Bununla birlikte, Avrupa'da yeni üretici güçlerin ortaya çıkması toplumsal servet birikim hızını büyük ölçüde hızlandırdı. Çin ile yabancı ülkeler arasındaki fark kaçınılmaz olarak onun zihninde büyük bir etki bırakmıştı.

(II) Yabancı Tarım Ürünlerinin Çin'e Daha Fazla Girişi

Büyük coğrafi keşifler Amerika ile eski kıtayı sıkıca birleştirdi. Avrupalı yerleşimciler Amerika'da yaşamaya devam ederken yerli kızılderililerin bazı bitkiler yetiştirdiğini farkına vardılar; bu bitkileri henüz tanımıyorlardı. Onları yetiştirmeyi öğrendiler ve ilk olarak bu bitkileri dünyadaki diğer sömürgelere tanıttılar. Ondan sonra, onları Çin'e tanıttılar; bu bitkiler Çin'in tarımsal ürün çeşitlerini büyük ölçüde arttırdı.

I. Tatlı patates ve patates

Tatlı patates sayısız alt-türleri olan bir kök bitkidir. Botanik açıdan, sarmaşıkgiller familyasındandır ve gündüzsefası ve su ıspanağı ile aynı kategoride yer alır. Tatlı patatesin anavatanı Amerika'dır. Arkeologların eski Peru mezarlarında yaptıkları kazılarda buldukları tatlı patates kökleri 8.000 yıl öncesine tarihlendirilmişti. Toprak altından çıkartılan en büyük tatlı patates kökü 7,5 cm uzunluğundaydı, ortası büyüktü ve tohum çeşitlendirmesiyle yetiştirilmiş bir alt türdü. Bilim insanları tatlı patatesin tarih öncesi çağlarda Amerika'dan Pasifik Okyanusu'ndaki Polinezya'nın adalarına getirildiğini ileri sürmektedirler. Büyük coğrafi keşiflerden sonra, Avrupalılar tatlı patatesi dünyanın her tarafına götürdüler.⁶⁵

Guangqi Xu'nun (1562-1633) *Tarım Yönetimi Üzerine Bütün Çalışmalar* kitabında kaydedildiği gibi iki tür iki tür "Shu" vardı: Bu türlerden biri Fujian ve Guangdong bulunan Shansu'du (yam). Diğer türe tatlı patates denirdi ve yöre halkları tarafından beğenilirdi. Son yıllarda, insanlar bu türü yabancı ülkelerde çoğaltmıştı. Yabancı ülkeler onun ihracatını da yasaklamış ve halkın onu ülke dışına çıkarmasını yasaklamıştı. Çinli halkı gizlice onun köklerini alıp suyun içine gömülü olan iplerin arasında saklamıştı. Böylece, ülke dışına ihraç edildi, çeşitli türlere ayrıldı ve çoğunlukla Fujian ve Guangdong boyunca dağılmıştı. Bu iki tür kök büyük ölçüde aynıydı. Bununla birlikte, Shansu (yam) diğer bitkilere tırmanarak yetişirken tatlı patates yerde yayılarak yetişiyordu.; yam büyüktü ancak tatlı patates yuvarlak ve uzundu. Lezzet bakımından, tatlı patates daha tatlıyken yam sebzесinin tadı biraz mayhoştur. Özetle, "Shu"sözcüğü tüm Çin Orta Ovalar Bölgesi kaynaklı kitaplarda "yam" sebzесinin adını karşılamaktadır. *Dongguan Vilayeti Kayıtları* kitabında şöyle yazıyordu: "İmparator Wanli'nin hükümdarlık döneminin 8. yılında (1580), Guangdong'un Dongguan vilayetinden Yi Chen Vietnam'a gitmişti ve yerel halk ona tatlı patates sunmuştu. Yi Chen tatlı patates köklerini şefin hizmetkarlarından almış ve Çin'e götürmüştü. Tatlı patates kökleri zorlukla elde edildiği için önce bir çiçek tarhının içine ekiliyordu ve bu kökler Fanshu denilen tatlı patates ürünü elde ediliyordu. Daha sonra, bunun üretimi desteklendi ve Dongguan vilayetinde başlıca tarım ürünü oldu.

65 Tong Pingya: *Tarım Ürünleri Tarihi*, 1979, China Youth Press (Çin Gençlik Yayınevi).

1961'de, Çinli antikacılar Fujian'da *Altın Shu Yetiştirme ile ilgili Derlenmiş Yazılar*'ın 1765 yılında yayımlanmış nadir bir baskısını buldular. Kitabın yazarı, atası olan Fujian'ın Changle vilayetinden Zhenlong Chen adındaki bir adamın yerleşip orada yaşamak için Luzon'a (Filipinler) göç ettiğinden söz etmişti. "Büyüklüğü bir adamın yumruğu kadar olan; koyu kırmızı kabukları bulunan, sulu bir göbeği ve yenilebilen kabuğu olan, yazın yaygın bir biçimde ekilebilen ve sonbaharda hasadı yapılabilen, kıraç araziye uyum gösteren; yüksek bir verimi ve iyi bir tadı olan yerel bir bitkiyi" keşfettikten sonra onu Çin'e sokmaya karar vermişti. O zamanlar, Filipinler İspanya tarafından yönetiliyordu ve İspanya tatlı patates yumrularının (köklerini) yabancı ülkelere satışını kesinlikle yasaklamıştı. 1593'te Çin'e dönmeden önce, Zhenlong Chen tatlı patates köklerini gizlice bir ipe sarmış ve onu çamurla kaplamıştı. Yedi günlük deniz yolculuğundan sonra Fujian'a varmıştı. Temmuz 1593'te, Zhenlong Chen oğlu Jinglun Chen'e Fujian valisine tatlı patates köklerini sunmasını ve onun kullanılmasını ve yetiştirme yöntemlerini öğretmesini emretmişti. Çok geçmeden, tatlı patates Fujian'da başarılı bir biçimde ekilmeye başlanmıştı. Yazın, Fujian ve Guangdong'da sürekli tayfun oluyordu. Ne var ki, tatlı patatesin halkın onun değerini çok geçmeden anlamasını sağlayacak güçlü bir uyumu ve yüksek bir verimi vardı. Zhenlong Chen ve oğlunun tatlı patates köklerinin yayılmasındaki elde ettikleri başarıların hatırlanması için daha sonraki kuşakların çocukları Atalık Patates Sergi Salonu kurmuştur.⁶⁶

Fujian üzerine Notlar ve Fuzhou Malikanesi'nin Kayıtları gibi Ming Hanedanlığı'nda tatlı patateslerin Güneydoğu Asya'dan Çin'e girişinden söz eden diğer bazı kayıtlar da vardır. Bu tatlı patateslerin girişinin bir kanal vasıtasıyla bir kerede olmasından çok çeşitli vesilelerle ve birçok kanal vasıtasıyla gerçekleştiğini gösterir.

Geç Ming Hanedanlığı'nda, tatlı patatesler Kuzey Çin'e yayıldı. 17. yüzyılda, Guangqi Xu bunu kendi evinin yanında ekmeyi denedi. Daha sonra, Zhenlong Chen'in torunu Shiyuan Chen kuzeydoğudaki ovalara tatlı patates getirip ekti. Ne var ki, bu iş geliştirilmedi. Kuzeydoğu Çin'de pek çok ürün vermeyen kumlu arazi vardır. Nisan ve Mayıs'ta, bitkilerin çok bol yetiştiği farz edilen zamanda, nerdeyse hiç yağmur yağmaz. Bununla birlikte, akarsuların yanında veya kuyu açılabilen yerlerde çiftçilik sulama sistemlerinden faydalanabilir. Ancak diğer bölgelerdeki tatlı patates tarımı uygunsuzluklar ve sorunlarla karşılaşmıştı. O zamanlar, memleketi Kuzey Çin ve doğum yeri Jiangnan olan hadım görevli Fujiana ve Zhejiang Eyaletlerindeki yoksul çiftçilerin masalarındaki yiyeceğin yaklaşık yarısının tatlı patates olduğunu görmüştü. Bu nedenle, yetkililer tatlı patatesi bu bölgelere sokmaya karar verdiler. İmparator Qianlong'un hükümdarlık döneminin 23. yılından

(1758) itibaren Qing yönetimi tatlı patates tarımının önemini anladı. O zamandan itibaren, yetkililer çiftçileri tatlı patates yetiştirmeye teşvik ettiler. O zamandan beri, çiftçilerin yarar sağlaması için her yıl tatlı patates yetiştirildi.⁶⁷

Qing Hanedanlığı döneminde, Shandong ve Hubei Eyaleti'ndeki çiftçiler sürekli olarak kıraç araziye tarıma elverişli hale getirmek için sürekli olarak sulama sistemlerini geliştirecek çareler aradılar ve Kuzeydoğu Çin'de tatlı patates ekimi yöntemlerini tanıttılar. Bugün, tatlı patates Changbai Dağı'nın yüksek rakımında ve soğuk bölgelerinde, Liao Nehri'nin kıyılarında ve Songhuajiang Nehri'nin kıyılarında ekilebiliyor. Tatlı patates üretimi kapasitesi 5.000 kg/İngiliz dönümü üzerine çıkmış, onu Kuzeydoğu Çin bölgelerinin en yüksek mevsimsel verimi olan tarım ürünü olmasını sağlamıştır. Patatesin ana yurdu Amerika'dır ve Çin'e Ming Hanedanlığı döneminde İmparator Wanli'nin hükümdarlığı zamanında girmiştir. Sıradan insanların kafasına patates Avrupa'da Çin'den çok daha önce ekilmişti. 18. yüzyılın sonlarından başlayarak patates yaygınlaşmış ve çok beğenilmiştir. Jifu'nun Büyük Kayıtları: Tarımsal Ürünlerin Kayıtları şundan söz ediyordu: "Tuyu'ya patates de denir. Haşlandıktan sonra, patatesin tadı tatlı patatese benzer." Yaklaşık 1750'de, *Qizhou Kaydı: Ürünlerin Kayıtları* kitabı da patatesten söz eder. Bu halkın geçimi için patatesin değerini Çin halkının Avrupalılardan daha önce fark ettiği anlamına gelir. Patatesin Çin'e girişi için iki rota vardı: Birinci rota Güneydoğu Asya'dan Çin'in Kuzeydoğu kıyı bölgelerinde bulunan Fujian ve Macau'ya olan rotaydı. İkinci rota doğrudan yabancı ülkelerden Çin'in Pekin-Tianjin bölgelerine olan rotaydı.⁶⁸

II. Mısır

Batılı bilim insanlarının araştırmalarına göre, mısır kökensel olarak Amerika'da yetiştiriliyordu. Meksika, Peru ve Şili'deki mezarlardan arkeologlar çok miktarda mısır ve diğer tahıllar çıkarmışlardı. Meksika'da, arkeologlar 7.000 yıldan daha öncesine tarihlendirilen, muhtemelen mısırın yabani ataları olan eski mısır bitkisi kalıntıları da buldu. Aslında, mısır Amerika kıtasında binlerce yıldır ekiliyordu. 1492'de, Kolomb yeni kıtayı keşfettiği zaman tarlalardaki yabani mısırlar dikkatini çekmişti. 15 Kasım 1492'de, Kolomb yazılarında şunu belirtmişti: "Maize denilen bir tür tahıl var. Tatlı ve lezzetli. Kurutulduktan sonra un şeklinde öğütülebiliyor." 16. yüzyılın ortalarından sonra, mısır ekimi dünya çapında yayıldı.⁶⁹

67 Qianxiang Zuo: Tatlı Patateslerin ve Patateslerin Kuzeydoğu Çin'e Girişinin Tarihi, "Eski Çin'de Tarım Bilimi ve Teknolojisi" kitap dizisi içinde yayımlanmış olan bir kitaptır, Basım Yılı:1980, Agricultural Publishing House (Tarımsal Yayınevi), s. 237-248.

68 Kunxiang Zhai: Tatlı Patateslerin Kuzeydoğu Çin Ovalarına Girişinin Tarihi, Çin'in Eski Tarım Bilimsel Teknolojisi üzerine yayımlanmıştır, Baskı 1980, Agricultural Publishing House (Tarımsal Yayınevi), s. 237-248.

69 Tongping Dong: Tarım Ürünlerinin Tarihi, 1979, China Youth Press Çin Gençlik Yayınevi), s. 37-42.

Bununla birlikte, mısır ilk başta Amerika'da ekilmiştir. Kolomb onu Avrupa'ya tanıtmışsa da bu Amerika'nın Kolomb tarafından büyük keşfinden önce eski kıtada mısır olmadığı anlamına gelmez. Tarihte, mısıra “yabancı buğday” ve “imparator buğdayı” da denmişti. İmparator Yongzheng'in Hükümdarlığı Esnasında Laian Vilayeti'nin Kayıtları kaydedildiği gibi Song Hanedanlığı İmparatoru Huizong (1101-1125) mısırın tadına bakmıştı. O zamandan itibaren, bu tahıl “imparator buğdayı” adını taşımaktadır. Yuan Hanedanlığı döneminde, halk tarafından beğenilen Chongluo Eriştesi denilen bir tür yiyecek vardı. Hanqin Guan'ın *Kelebeklerin Rüyalarında* Bao Zheng Üç Kez Keşfetti lirik şiirinin üçüncü bölümünde şöyle anlatılıyor: “Dilencinin artık yemeğinde, biraz Chongluo Eriştesi var.” Ming Hanedanlığı döneminde Yiheng Tian tarafından yazılmış olan *Oymalı Bambu Çubukları-İmparator Buğdayı üzerine Günlük Notlar* kitabında Yiheng Tian şöyle öngörmüştü: “Kore imparatorluk Beslenme Dairesi'nde muhafaza edilen ve sergilenen Chonglou Eriştesi muhtemelen bugün ekimi yapılan yabancı buğdaydır”, bu aslında mısırdır. Yuan Hanedanlığı'nda Gao Li, *Besinsel Bitkiler üzerine Klasikler* kitabında şöyle yazmıştı: “Mısır Orta Çin'deki Sichuan'da ekimi yapılan bir tahıldır. Bir çeşit pirinçtir ve tatlı bir lezzeti vardır ve toksik değildir. Esasen kişinin iştahını düzenler ve arttırır. Kökü idrar kaçırmayı tedavi etmek için kullanılır. Eğer hasta ağrılarına dayanamazsa kökü kaynatıp çorbasını içebilir.” Ayrıca Sichuan mısırı adı altındaki diğer mısır türlerini de not almıştı: “Yeşim darısı Batı dünyasında üretilir. Fidelerinin yaprakları Sichuan tahıllarına benzer, tıknaz ve kısadır. Aynı zamanda gözyaşı otuna* (Coix lacryma-jobi)⁷⁰ da benzer. Mısır fideleri üç veya dört ayak yüksekliğindedir ve olgunlaşmamış buğday şeklindeki çiçekleri daha çok Haziran veya Temmuz'da açar. Her fidenin ortasında yeşil ve balık şeklinde bir koçan vardır. Koçanın üzerinde aşağıya sarkan beyaz püsküller vardır. Zaman geçtikçe, koçanın üzerini kaplayan yapraklar sıyrılınca birbirine yakın dizilmiş taneler görünmeye başlar. Mısır başakları Zhongzi kadar büyüktür ve sarımtırak beyazdır, kavurulup yenabilir. Kavrulduktan sonra mısır taneleri beyazlaşır ve kavrulmuş ıslak pirincin şekline benzer.” Yukarıdaki paragrafta gösterildiği gibi belirli türdeki mısırlar anlatılır. Bu paragraf daha sonra doğmuş olan Shizhen Li tarafından derlenmiş ve tamamlanmıştır. Bununla birlikte, bunun yazarını belirlemek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç var. Yeşim darısından söz ederken, İlaç Bilimi Dergisi temel olarak ikinci paragrafı alıntılanmıştır. Ming Hanedanlığı döneminde, Heng Yi mısırın birevcikli oluşunu, çiçeklerin ve filizlerin bölümlerini, başak tomurcuğunun şeklini ve Çin Siçuan bölgesi tahılından ve gözyaşı otundan temel farklılıklarını *Oymalı Bambu Çubukları- İmparator Buğdayı üzerine Günlük Notlar* adlı kitabında

70 Göz yaşı otu Asya'nın her yerinde yetişir ve burada yüzyıllardır çeşitli şekillerde tüketilir. Çin'de insanlar boz bulanık, buğday tadında bir çay yapmak tanecikleri tatlandırılmış su içinde kaynatırlar.

anlatmıştır: “İmparator Buğdayı'nın kökeni Batı dünyasıdır ve adı yabancı buğdaydır. Bu imparatorluk sarayına gönderilirdi ve bunun üzerine ona “imparator buğdayı” adını verdik. Onun kuru yaprakları akdarı gibidir; çiçekleri pirinç başaklarına andırır; koçanı bir yumruk kadar büyük ve uzundur; püskülleri gözyaşı otuna benzer; taneleri büyük ve beyazdır. Çiçekleri tepede çıkarken, meyveleri koçanın içinde doğar.”

Tüm literatür darının Asya'ya nasıl girdiğinin hala çözülmesi gereken bir sır olduğunu gösterir. Darı eski Çin'de ekilmesine rağmen başlıca tarım ürünü olmadı. Avrupalılar Doğu'ya geldikten sonra, yanlarında Amerikan darısı türlerini getirdiler. Bugün, mısır Çin'in birçok kurak bölgesinde başlıca tarım ürünü olmuştur; bu durum yeni mısır türlerinin Çin'e girişiyle bağlantılıdır.

III. Yer fıstığı

Baklagillerden yıllık bir bitki olarak fıstığın anavatanı Amerika'dır. Brezilya'da, ondan fazla fıstık türü keşfedilmiştir. Kuzey Peru'da bir şehir olan Ancon'daki eski mezarlardan 2000 yıl öncesine tarihlenen neredeyse karbonlaşmış fıstık buluntuları çıkarılmıştır. 1492'de, Amerika'yı keşfettikten sonra Avrupalılar fıstık fidelerini Avrupa'ya getirmiştir. Yaklaşık 15. yüzyılın sonlarında veya 16. yüzyılın başlarında fıstık Güneydoğu Asya'dan Çin'e girmiştir. 1695'te, *Lu Zhang'in Shen Nong'un Bitki Özlü Maddeler Klasığı'ni Temel Alan İlaç Klasığı'nda* şöyle yazıyordu: “Uzun ömür meyvesi Fujian kökenlidir ve çiçekleri solup toprağa düştükten sonra çiçek açar. Eski çağlarda bu yoktu ve sadece son yıllarda ekilmeye başlandı.” Qing Hanedanlığı'nın başlarında, *Hui Shui'de (Derlenmiş Kitap)* Fengjiu Wang şöyle kayıt düşmüştü: “Sapları ve yaprakları fasulyeninkine benzeyen Luo Huasheng denilen bir bitki var. Çiçekleri fasulye çiçeklerine benzer ve sarı renktedir. Meyveleri sapları üzerinde yetişmez. Yaprakları toprağa düştükten sonra, meyvelere toprak altında büyümeye başlar. Oldukça nadir bir bitkidir.”

Fıstıkların kültür bitkisi haline getirilmesi tek bölgeye özgü değildir ve Çin de bunun başlangıç noktalarından biridir. 1962'de, Jiangxi Eyaleti'nin Xiushui Vilayeti'ndeki ilkel ören yerinde dört adet karbonlaşmış büyük boyutlu ve oval biçimli fıstık toprak altından çıkarılmıştır. Bir fıstık 11 mm uzunluğunda, 8 mm genişliğindeydi ve 6 mm kalınlığındaydı. Bu Çin'in en az 4.000 yıldır fıstık yetiştirdiğini gösterir.⁷¹

Eski Çin bilimsel eserleri de yeni kıtanın keşfinden önce fıstıkla ilgili kayıtlar tutmuştur. *Youyang'dan Çeşitli Yiyecekler* kitabında Renduan Tang, Xiangyu denilen bir bitkiyi kaydetmişti: “Xiangyu yere yayılır ve bunu eken köylünün onun yayılmasını sağlamak için küçük çitler kurması gerekir. Çiçekleri dökülüp tekrar

71 Tong Pingya: Tarımsal Ürünlerin Tarihsel Anlatımı, China Youth Publishing House (Çin Gençlik Yayınevi), Basım Yılı: 1979, s. 110-112.

çiçek açtıktan sonra Xiangyu'ya benzeyen meyveler verir ve buna fıstık denir." Bu arada, Yuan Hanedanlığı döneminde Gao Chen tarafından yazılmış olan *Yenilebilir Bitkiler Klasığı*'nde şöyle anlatılır: "Luohuasheng ve yam aynı kategoriden bitkilerdir. Yeşil mercimeğe benzer yayılan yaprakları vardır. Çiçekleri açılıp yere döküldükten sonra, yerin altında meyve vermeye başlar." Mısır eski çağlardan beri Çin'de ekilmesine rağmen hiçbir zaman başlıca yağ bitkisi olmamıştır. Büyük coğrafi keşiflerden sonra, Avrupalılar Amerika'nın fıstık türlerini Kuzeydoğu'ya getirmişlerdir. Bugün, Çin'e yeni türlerin girişiyle bağlantılı olarak fıstık Çin'in çok sayıda bölgesinde başlıca yağ bitkisi haline gelmiştir.

IV. Tütün

Tütün kökensek olarak Amerika'da ekilmiş ve dini törenlerde tütün içen Maya halkı tarafından kültür bitkisi haline getirilmiştir. Kolomb Batı Hint Adalarına geldiği zaman, yerel Kızılderililerin bir miktar kuru tütün yapraklarını sarıp yaktıktan sonra ağızlarına koyduklarını görmüştü. Daha sonra, Kolomb bu yaprakları Avrupa'ya götürüp tütünü Avrupa'ya tanıttı. *Qing'in Küçük Memurlarının Derlenmiş Anekdotları*'nda şöyle yazıyordu: "Filipin'e ilk gelişinden itibaren tütüne 'danbazu' denildi ve Ming Hanedanlığı döneminden itibaren tütün ekimi Çin topraklarına getirilmeye başlandı." *Yin'an'dan Alıntılar* kitabında yazılı olduğu gibi "Tütünün kaynağı Fujian Eyaleti'nin orta kısımlarıdır ve İmparator Chongzhen'in hükümdarlık döneminin 8. yılında yasaklanmıştır." Bu iki kayıt tütünün Çin'in kıyı bölgelerine Ming Hanedanlığı'nda İmparator Chongzhen hükümdarlığından önce girdiğini kanıtlamaktadır. Ming Hanedanlığı'ndaki Jingie Zhang tarafından yazılmış olan *Zhang Jinyue'nin Tüm Koleksiyonu* şunları anlatmaktadır: "Eski çağlardan bu yana bu hiç duyulmamıştı", bu cümle tütünün gerçekten yabancı bir tür olduğunu kanıtlamaktadır. 1668'de, fizik üzerine *Küçük Bilgiler* kitabında *Yizhi Fang* şöyle yazmıştı: "İmparator Wanli'nin hükümdarlık döneminin son yıllarında, soyadı Ma olan bir kişi onu Zhangquan'a götürdü, işledi ve Danba Meyvesi adını verdi. O zamandan itibaren, Jiubian'a girmiş oldu."

V. Ayçiçeği

Ayçiçeği bileşik aileye mensup bir bitkidir. Botanikçiler ayçiçeğinin anavatanının Amerika olduğunu ve tüm dünyaya büyük coğrafi keşiflerden sonra dağıldığını savunur. Ayçiçeği 1510'da İspanya Madrid botanik bahçesinde seyirlik bir bitki türü olarak görülmeye başlandı. 17. yüzyıla doğru, ayçiçeği Çin'e Güneydoğu Asya'dan girdi. *Çiçekler Derlemesi* kitabında yazılı olduğu gibi ayçiçeğine batı krizantemi veya Zhang krizantemi adı verildi. *Çiçekler Derlemesi* şöyle anlatmıştı: "Her bitkinin üzerinde sarı taç yaprakları olan ve yuvarlak büyük bir gövdesi olan bir çiçek

vardır. Güneşle birlikte döner. Eğer güneş doğudan yükselmeye başlarsa çiçek doğuya doğru eğilir. Eğer güneş gökyüzünün ortasına gelirse çiçek ortaya doğru eğilir. Eğer güneş batıda batarsa çiçek batıya doğru eğilir ve bu çiçek çok sayıda tohum taşımaktadır.”

Qing Hanedanlığı dönemi (M.Ö.3. yüzyıl) kadar erken bir zamanda, Çin zaten Kui bitkisini biliyordu (büyük çiçekli otsu bitki). İmparator Cheng'in hükümdarlık döneminin 17. yılında Zuo'nun Yorumu'nda kaydedildiği gibi “Konfüçyüs Zhuangzi Bao'nun Kui bitkisi hakkındaki bilgisinin derin olmadığını, bu bitkinin kendini ışığa göre yönlendirdiğini söylemişti.” Geçmiş hanedanlıklardan kui bitkisi hakkında çok az kayıt vardı. Efendi Yan'ın Aile Tavsiyeleri şunu sormuştu: “Jiangnan'da kui bitkisi var mıdır?” Bu arada, Çinliler kui bitkisinin güneşe yönelimini yıllar önce görmüştü. Huainanzi-Shuolinxun şundan söz etmişti: “Bilge insanlar öğretilere ayçiçeğinin güneşe davrandığı gibi davranır. Her zaman öğretiyle birlikte olamasalar da öğretiye karşı samimidirler.” Bu kitap ayrıca şunları da kaydetmişti: “Çakmak taşı ateşi güneşten yapar; mknatıslar demiri çeker... Ayçiçeği güneşe doğru döner.” *Üç Krallık Tarihi: Wei'in Kayıtları-Chen Si ile Wang Zhi Efsanesi* de şundan söz eder: Eğer ayçiçeklerin yaprakları ve bitki güneşe doğru dönerse, güneşi yansıtmazlar. Bunun yerine, tanrıya içtenliklerini gösterirler.”

Eski insanlar da ayçiçeğinin tohumlarını yemişlerdir. *Böceklerle ve Bitkilere-Sebzelerle Kısa Bir Giriş-Genel Kayıtlar*'da şöyle diyordu: “Ayçiçeği tohumları fasulyeye benzer. Ham tohumlar yeşildir, yeni kurumuş tohumlar siyahtır ve preslendikten sonra morarır.” *Çiçeklerle ilgili Kayıtlar* kitabı şuna değinmişti: “Batı'nın ayçiçeklerinin birkaç ayak yüksekliğindeki sapları bamboo gibidir. Çiçekleri Sichuan çiçekleri kadar büyüktür. Çiçeğin çapı 66,6 ila 99,9 cm arasındadır, lotus tohum kapsülü kadar yassıdır. Çiçeğin rengi sarıdır, tohumları yassıdır ve kene otu tohumlarına benzer.” Eski Çin'de yetiştirilen ayçiçeği günümüzde yetiştirilen ayçiçeği türlerinden farklıydı. Ayçiçeği eski Çin'de ekilmesine rağmen, başlıca ürün çeşidi olmamıştır. Büyük coğrafi keşiflerden hemen sonra ayçiçeği Çin'deki başlıca tarım ürünü çeşitlerinden biri olmuştur.

(III) Çince Öğreniminin Batı'ya Yayılması

I. Cizvitler Tarafından Tercüme Edilen ve Yazılan Han Dili Öğrenimi İçin Eserler

Avrupalılar, Çin'deki kültürlerle ilgili misyonerler tarafından yazılmış olan çok sayıda kitabı okuyarak Çin hakkında bilgi edindiler. Çin dili ve yazı karakteri öğrenimini tanıtan bilimsel eserler arasında en önemli kitap Fransız misyoner Nicolas Trigault tarafından 1626'da yazılmış olan *Batılı Bilim İnsanlarına Bir Yardım* kitabıydı. Nicholas Trigault Ming Hanedanlığı'na 1610'da gitti ve Shanxi bölgesinde

vaazı sırasında Çinli bilim insanı Yun Han ile tanıştı. Daha sonra Nicholas Trigault Zheng Wang ile tanıştı. Matteo Ricci tarafından formüle edilmiş olan Han fonetik yazımını (pinyin) temel alarak Wei Qi Lv'nin ve Ming Hanedanlığı Yabancı Dil Tercüme Dairesi'nin yardımıyla bu kitabı Latin harfleri ile hazırladı. Zheng Wang ile Nicholas Trigault tarafından yazılmış olan *Yabancı Bilim İnsanları için Görsel-İşitsel Rehber* isimli kitap aşağıdaki kısımları ve içerikleri kapsıyordu.

Bu kitap üç kısma ayrılmıştır: Birinci kısım kitabın formülasyon sürecini ve amacını açıklar. Çince fonoloji ile ilgili temel bilgiyi de öğretir. İkinci kısımda Listelenmiş Fonetik Orto-spektrum adı verilmişti, yani fonetik sıraya göre güncel dizin oluşturma sistemi. Wei ve Jin Hanedanlıklarından sonra, Çince fonoloji Hintçe fonolojiden etkilenmişti ve bir hecenin başlangıcını ve sonunu araştırmaya başlamıştı. Çinceyi şiirler ve makaleler yazmak için uygun hale getirmek amacıyla fonetik dizin oluşturma yönteminin kaynağı haline gelen uyak kategorisi dizin oluşturma yöntemi oluşturuldu. Fonetik dizin oluşturma yönteminin en büyük üstünlüğü bilinen fonetikler ve bilinmeyen yazı karakteri oluşumuna sahip karakterlerin ifade edilmesinde kullanıcılara yardımcı olmasıdır. Üçüncü kısım yan listeleme orto-spektrumudur yani Çince karakter bileşenlerini kullanarak dizin oluşturmaktır ve karakterleri kullanarak sözlük derleme en eski yöntemdir. Karakter bileşenlerini kullanarak dizin oluşturma yöntemi esasen bilinen karakter oluşumu ile bilinmeyen fonetikleri olan durumlarda kullanılır. Bu iki yöntemi birleştirerek karakterlerin dizinini oluşturma hızı büyük ölçüde arttırılmıştır. Çağdaş Çince sözlükler de bu iki yöntemi kullanmıştır.

Nicholas Trigault Çince yazmak için beş kendinden sesli harfi (sesli harfler: a, e, i, o, u), 20 eşzamanlı sesli harfi ve tonlama işaretini eşleştirdi; bu yöntem Çince fonetikleri tanımlamada bir ilkti. O zamandan itibaren diğer Cizvitler de Çince sözlükler yazdılar. Örneğin, Çin'e 1687'de gelmiş bir Fransız olan Joachim Bouvet *Fransızca-Çince Küçük Sözlüğü (Petit Dictionnaire Francais-Chinois)* düzenledi. Çince öğrenmenin dışında, bazı misyonerler Çin Mançu dili alfabesini incelemek ve öğrenmek için çok çalıştılar. O dönemde Çin'i Mançu azınlığı yönetiyordu. Fransız Amiot bir *Mançu-Fransızca Sözlüğü ve Beş Entegre Dil Esası* kitabını düzenledi. İkinci kitap Sanskritçe, Tibetçe, Çince, Manchu alfabesiyle ve Fransızca derlenmişti. Pere de la Charme Fransızca, Çince ve Mançuca alfabeler yazdı. 18. yüzyılın ortalarında, bir Alman Cizvit misyoneri olan Florian Bahr Çince-Almanca sözlüğünü derledi ve toplamda 2.200'den fazla Çince sözcük toparlayarak dünyanın ilk *Çince-Almanca Sözlüğü'nü* yaptı.

Cizvitler Çin tarihinin Avrupa'ya tanıtılmasına büyük katkı yaptılar. Qing Hanedanlığı tarihinin ilk dönemi misyonerlerin araştırmalarının önceliği idi. 1688'de, Fransız papaz Pere d'Orleans *Çin Fatihi İki Tatar'ın (Mançuryalıların)*

Tarihi'ni yayımladı. Bu kitap ünlü bir Alman bilim insanı olan Gottfried Wilhelm Leibniz'in dikkatini çekti ve daha sonra bu kitabı Latince'ye tercüme etti. Antoine Gaubil Çin tarihine olağanüstü katkılarda bulunmuş bir misyonerdi ve Tang Hanedanlığı Devlet Adamları kitabını derledi. Antoine Gaubil'in Moğol tarihine büyük bir ilgisi vardı ve 1739'da Fransız dilinde *Cengiz Han ve Moğolistan Tarihi*'ni yayımladı. Çince tarihi kayıtlar ile İslam tarihi kayıtlarının çapraz kontrolünü yaparak ve onları birleştirerek Moğolistan'ın tarihini ilk kez o araştırdı. Çin'in genel tarihini tanıtan Fransızca en önemli bilimsel eser Moyriac de Mailla tarafından yazılan "*Crale de China*" (*Çin Kralları*) isimli kitaptı, kitabın dayandığı önemli kayıt ve belgeler Zhu Xi'nin *Tongjian Gangmu* eserinden alınmıştı. Myriac de Mailla ayrıca Qing ve Ming Hanedanlıkları tarihiyle ilgili de yazmıştı ve bu kitabı 13 cilt olarak 1777 ila 1783 arasında yayımlamıştı. Bu kitap Çin tarihiyle ilgili Batı harfleriyle yazılan ilk bilimsel eserdir. Çin tarihinden başka misyonerler Konfüçyüsçü klasikleri araştırmak için büyük çaba sarf etmişlerdir.

II. Konfüçyüsçülüğün Filozof Leibniz üzerine Etkileri

Misyonerler Avrupa'ya Çin'le ilgili bol miktarda bilgi ve haber taşıdılar. Bu bilgi ve haberler Avrupalıların Çin'e olan ilgisini görülmemiş bir düzeyde arttırdı. 18. yüzyılda, Çin'in farkına varan en önemli düşünürler Voltaire (Volter) (1694-1778), Charles Louis de Secondat Montesquieu (Monteskiyö) (1689-1716) ve Alman filozof ve bilim insanı Gottfried Wilhelm Leibniz'di (1646-1716). Leibniz ünlü bir Alman bilim insanı, filozofu ve doğal bilimcisiydi. Leibniz ile Newton birlikte kalkülüsün kurucuları ve sembolik mantığın müjdecileri olarak anılırlar. 1687'den önce Leibniz Çin Konfüçyüsçülüğü, Taoist ve Budist düşünce hakkındaki eserleri ve Konfüçyüs ve Laozi tarafından yazılmış olan eserleri misyonerlerin raporları vasıtasıyla görmüştü. 1689'da, Leibniz Roma'da Qing Hanedanlığı'nın İmparatorluk Astronomi Kurulu müdürü olan Grimaldi ile karşılaştı. Filippo Grimaldi Çin'e döndükten sonra, Leibniz ile ilişkilerini sürdürdü. Onun üzerinde büyük etki yapanlar arasında Çinli Filozof Konfüçyüs vardı ve onun düşünceleri Belçikalı bir Cizvit olan Philippe Couplet tarafından tercüme edilip Paris'te yayımlanmıştı. Bu kitapta *Büyük Bilgi*'nin ve *Ortalamanın Öğretisi*'nin Latince tercümesi vardı ve bunlara *Değişimlerin Kitabı*'na yaptığı açıklamalar eklenmişti.

Leibniz kültürün evrensel olduğu düşüncesine sahipti. 1697'de, Leibniz Konfüçyüsçülük ile Hristiyanlık inancı arasında çok benzerlikler olduğunu ileri süren ve Çin ile Avrupa'yı iki ana kültürel kaynak olarak ele alan *Çin Üzerine Yeni Teori* isimli önemli bir kitabı baskıya hazırlayıp yayımladı. Leibniz Batı'nın doğa biliminin, kuramsal felsefesinin ve mantığının Doğu dünyasına ilhamlar sunarken Çin'in de pratik felsefesinin ve Çin etiğinin Batı dünyasına çekici geldiğini ileri

sürer. Prusya Kralı'na verdiği bir ön raporda bazı eski Çin matematik işaretlerinin matematik için yeni anahtarlar içerdiğini belirtmişti. *Leibniz'in Çin üzerine Yeni Teori* kitabı Fransız misyonerler tarafından Çin'de övülmüştü. *Leibniz'e Değişimlerin Kitabı*'ndaki matematik ilkelerini araştırmasını tavsiye etmişti. Leibniz trigramların görüntülerinin matematiksel dizilişini araştırdıktan sonra, sonunda Çin'de yazılan ünlü *Değişimlerin Kitabı*'ndaki ikili sayı sistemini buldu.

III. Voltaire (Volter) ile Montesquieu (Monteskiyö) arasındaki Tartışmalar

Fransız Aydınlanma Çağı'nın politikacıları ile düşünürleri Çin'e gitmedikleri halde bilimsel eserlerden, seyahat günlüklerinden ve dini misyonerlerin raporlarından dolayı olarak Çin hakkında bilgileri vardı. Farklı konumlarından dolayı bu politikacıların ve düşünürlerin Çin sistemine yönelik düşünceleri çeşitlilik gösteriyordu ve aralarında tartışma bile oluyordu. Voltaire (Volter) ile Montequieu'nin (Monteskiyö) her ikisi de otokratik sistemi şiddetle eleştiriyordu. Bununla birlikte, Çin hakkındaki görüşleri büyük ölçüde farklılıklar gösteriyordu. Montesquieu (Monteskiyö) daha çok teorik yönlerin üzerinde durmuş ve şeylerin ana yönlerini araştırmaya kendini vermişti, bundan dolayı hiçbir ülkenin siyasi sistemini eleştirmeye odaklanmamıştı. Ancak, Voltaire (Volter) Çin'in politik, ahlaki, dini sistemlerini uygun görmüş ve bu sistemlerin Avrupa'dan daha uygulanabilir olduğunu savunmuş ve Çin despotizminin yararlı unsurlarının alınmasını önermişti. O günlerde ne Voltaire (Volter) ne de Montesquieu (Monteskiyö) bağımsız bireylerdi, buna karşılık onların düşünceleri genelde Avrupa entelektüel düşünce çevrelerinin fikirlerini yansıtıyordu. Bazı misyonerlerin Çin hakkında sonu gelmez övgülerini hedef alan Montesquieu (Monteskiyö) itirazlarını açıklamış ve Paris'te bizzat yaşayan Çinlilerle sohbet etmişti, böylece Çin ile ilgili kanılarını ispat etmeye çalışmıştı, şöyle yazmıştı: "iki türlü despotluk vardır, yasal ve yasal olmayan veya keyfi; Çin'deki despotluk Çin imparatoru 'bilgece ve değiştirilemez yasalara dayanılarak oluşturulmuş anayasa' tarafından sınırlandırıldığı için ikinci anlama uygundur." Montesquieu (Monteskiyö) ayrıca yazdığı *Yasaların Ruhu* isimli bir bilimsel eserde şöyle düşünüyordu: Çin'in bir anayasası olmadığı halde güçlü ahlaki kurumları vardı. Örneğin, oğullar ataya saygı göstermekle yükümlüydü; babalar babalık sıfatına uygun davranış sergilemeliydi; halk kralla sadakatle hizmet etmeliydi; krallar halka karşı iyi hükümdar olarak davranmalıydı. Eski çağlarda, Çin'in düşük yaşam standartlarında yaşayan büyük bir nüfusu vardı. Doğal ve insan eliyle oluşan felaketler olduğunda toplum kargaşaya sürüklenecekti. Bu bağlamda, imparatorlar çiftçiliği ve dokumacılığı desteklemeli, su işleri ilgili çalışmalar yapmalı, imparatorluk sınavlarını yapmalı ve imparatorluk kendi memurlarını sıkı bir biçimde denetlemeliydi. Bu tür önlemler yöneticilerin haklarını sınırlamış olsa da otokratik olan

Çin toplumunu değiştirmekte başarısız olmuştu. Çin'de açlıkların, işkencelerin, bebeklerin terkedilmesinin ve diğer kötü şeylerin olduğunu bilerek Montesquieu (Monteskiyö) Çin'in kesinlikle otokratik bir ülke olduğunu düşünmüştü; Çin imparatorları kendi keyfi isteklerine göre tüm ülkede otokratik ve zorba bir yönetim uygulamışlardı ve herhangi bir kişinin canını alma ve hatta bir ailenin kökünü kurutma hakkı bile vardı; o zamanlar, insanların hiçbir özgürlüğü yoktu.

Ansiklopedi Okulu'nun bir temsilcisi Denis Diderot, Çin kültürünün uzun bir tarihi olduğunu düşünmesine rağmen Çin'in yakın çağda durakladığına ve tarihsel ilerleme yönünün tersine doğru koştuğuna işaret etmişti. Radikal burjuva düşünürü Roussou (Russo) şunu savunuyordu: "Halkının isyankar özellikleri olmadığı için Çin küçük azınlıklar tarafından yönetilir. Kültürü ne kadar gelişmiş olursa olsun veya ne kadar bilim insanı olursa olsun Çin hiçbir şey başaramayacaktır." Voltaire (Volter) bir zamanlar Montesquieu'yu (Monteskiyö) eleştirmek için Çin'in mutlakiyet uygulamadığını ileri süren üç makale yazmıştı. Ona göre, bunun nedeni Çin'de yerel yetkiler için verilen ölüm cezalarının Büyük İstinaf Mahkemesi tarafından onaylanması gerekirken imparatorun gücünün imparatorluk denetimi ve danışmanlar tarafından sınırlandırılmasıdır. Voltaire (Volter) Konfüçyüsçü Çin ahlakın, yani "kendine yapılmasını istemediğin şeyleri başkalarına yapma" anlayışını övdü ve Çin halkının hoşgörü ve bilgeliğe önem verdiğini ileri sürdü. Fransa'nın çömlek yapmayı Çin'den öğrenebileceğini ve ayrıca Çin ahlak ve yönetim sisteminin üstünlüklerinden ders alması gerektiğini savundu. Fransız düşünürlerinin Çin ile ilgili konular üzerine böylesine tartışmaları Çin ile ilgili gerçeklerin bazı yönlerini fark etmesine rağmen bu tartışmaların çoğu bütünsel kapsamlı bir görüş sunmak yerine sorunların bir kısmını tartışmıştı ve tüm tartışmacılar Çin hakkında eksiksiz bilgileri olduğuna inanıyorlardı, aslında bunun boş bir övünme ve abartma olduğu açıktı. Özetle, Montesquieu'nun (Monteskiyö) Çin'e eleştirel yaklaşma anlayışı sert eleştiriler içeriyordu ve fikirleri daha derinlikli idi. Tersine, Voltaire'in (Volter) düşünceleri yüzeysel görünüyordu. Bununla birlikte, Çin'in sistemleri üzerine yapılan bu tartışma böylesine temel bir gerçeği yansıtıyordu, yani Çin'in yaptığı etki coğrafi keşifler nedeniyle büyük ölçüde artmıştı.

Sonuçlar

Denizcilik gelişmeden önce, okyanuslar ve denizler dünyanın farklı bölgeleri arasındaki kişisel alışverişlere mani olan bir engeldi. İnsanların denizcilik biliminin gelişmesiyle birlikte, her nasılsa, okyanus insanlar için bir ulaşım kanalı oldu. Batılı sömürgeciler Doğu'ya doğru ilerlemeden önce, Deniz İpek Yolu huzurlu bir deniz yolu rotasıydı ve Asya ülkelerindeki halkın Batı dünyasıyla ulaşımını sürdürmeleri için ana su yoluydu. 2000 yıllık geçmiş tarihte hem Asya ülkeleri arasında hem de Asya ile Afrika ülkeleri arasında, Moğol yöneticilerin (Yuan Hanedanlığı dönemi¹) 1270'ler ve 1280'ler arasında 20 yılda Japonya'yı, Champa veya Java'yı fethetmek için açtığı savaşlar, ikinci olarak Ming Hanedanlığı döneminin² (1368-1644) ortalarında Ming Hanedanlığı ve Kore Hanedanı ve Japon Hanedanı arasında olan bir dizi deniz savaşları dışında hiç büyük çaplı deniz çatışmaları olmamıştı.

Çeşitli ülkelerdeki halk çeşitli deniz rotalarıyla ticaret yapmış, ulaşımını sürdürmüş, seyahat etmiş, kültürlerini yaymış ve dinlerini telkin etmişti. Eski dünyada, Çin uygarlık ülkesi olarak ün salmıştı. Dünyanın diğer uygarlık merkezlerine olan uzak mesafesi yüzünden Çin Uzak Doğu bölgesinin uygarlık merkezi olmuştur ve oldukça bağımsız olarak gelişmiştir. Han Hanedanlığı ile başlayıp Qing Hanedanlığı'na kadar süren yaklaşık 2.000 yılda Çin dünyanın diğer ülkelerine uygarlık ve kültür ürünü sunan ana ülke olma rolünü oynamıştır. Bununla birlikte,

1 Yuan Hanedanlığı (1279-1368) Çinli Song ve Ming hanedanlıkları arasında Çin'in ilk yabancı önderliğindeki hanedanlığıydı. Muazzam Moğol İmparatorluğu'nun önderi Kubilay Han tarafından kurulmuştu ve kendi Moğol kökleriyle olan irtibatını kaybettikten sonra iç isyanla yıkıldı.

2 Ming Hanedanlığı döneminde 1550-1570 arasında güney doğu kıyılarındaki Japon korsanların saldırıları Hangzhou ve Ningbo kentlerinin yanmalarına ve geniş alanda tahribata neden olmuştu. Japonlar 1593'te Kore'yi işgal ettiği zaman Çin Kore'yi korumak için müdahale etti ve Japon saldırısını püskürttü.

Çin'in tarih boyunca girdi almadan sadece uygarlık ve kültürel çıktı sağladığını düşünmek yanlış olacaktır. Kültürel iletişim ve maddi alışverişler hiçbir zaman tek yönlü olmamıştır, fakat her zaman iki yönlü veya çok yönlü olmuştur. Eski çağlardan bu yana, Çin öğrenmede iyi olan bir ülke olmuştur. Hindistan'dan Budizm'i öğrendikten sonra, Çin halkı memnuniyetle Budizmin Çin topraklarında gelişmesine izin vermiştir, böylece Budizm Çin kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ayrıca, Çin Budizm'in yanı sıra Çin'e giren büyük bir sayıda dünyevi kültürü ve bilimsel teknolojiyi özümsemiştir. Bugün, Budizm Hindistan'da kaybolmuştur, yerini Hindu dinine bırakmıştır, bunun sonucunda Hindistan'da sadece 7,5 milyon kişi bu dini uygulamaktadır. Ne var ki, Budizm Çin'de ve Doğu Asya ve Güneydoğu Asya'nın birçok ülkesinde korunmakta ve sürdürülmektedir. Yabancı ülkelerle olan iletişimlerde, Çinliler de baharatların ve kokulu tütsülerin nasıl kullanılacağını öğrendiler. Çin'de bile tapınaklardan yayılan kokulu tütsü dumanlarının yabancı bir ülkeden gelen bir adet olduğu unutulmuştur.

Avrupalılar Doğu'ya gelmeden önce, Çinliler Doğu ile Batı arasındaki ve Çin ile yabancı ülkeler arasındaki alışverişlerde uzun süre hakim rol oynadılar. Büyük coğrafi keşiflerden sonra, Doğu ile Batı arasındaki iletişimlerde Çin'in oynadığı rolü zayıflatan Batılı sömürgeci yönetim, yağmacılık ve baskı olmuştur. Ne var ki, Deniz İpek Yolu üzerinden bağlar sürdü. Avrupalılar Doğu dünyasını "keşfetti" ve ipek, çay yaprakları ve porselen gibi Doğu ürünleri büyük ölçekte dünya pazarına savruldu. Bu arada, Avrupa'nın sanayi ürünleri geniş ölçüde doğu dünyasına ihraç edildi. Bu bağlamda, dünya denizcilik rotalarının açılması Doğu ile Batı ile ilişkileri hızla geliştirdi. 1980'lerden sonra, Çin'in gelişmesi tamamen yeni bir döneme girdi. Çin ekonomisinin hızla büyümesi Çin'in küresel ticarete giderek artan önemde bir yere sahip olmasına olanak sağladı. Bu arada, Çin kültürü ve değerleri diğer ülkelerin insanlarını giderek artan bir şekilde etkilemeye başladı. Yeni dönemdeki Çin ile yabancı ülkeler arasındaki alışverişler Çin ile yabancı ülkeler arasındaki ilişkilerin devamıdır. Deniz İpek Yolu yalnızca Asya ile Afrika ülkelerindeki halklar ve Doğu ile Batı arasındaki dostça ilişkilerin tarihi tanıklığı değildir fakat aynı zamanda dünyanın çeşitli halkları için birbirleriyle dostça ilişkilerde bulunmayı sağlayan bir kanaldır. Böylece bu ilişkilerin gelecekte daha geniş kapsamlı ve uyumlu olacağına inanabiliriz.

Okuyucularımıza sunduğumuz bu değerli kitap eski İpek Yolu'nun Tarihi üzerine en büyük araştırmaların sahibi olan Liu Yingsheng'e aittir. Kitap iki bölümden oluşmaktadır: Kara İpek Yolu ve Deniz İpek Yolu. Yazar Moğolistan ve Çin Yuan (Moğol soyluları) Hanedanlığı tarihi, Asya iç kesimleri, Kuzeybatı Çin'deki uluslar, Çin'deki İslam kültürü ve Çin ile yabancı ülkeler arasındaki ilişkiler alanlarında araştırmacı olarak uzmanlaşmıştır ve 10 civarında dil bilmektedir. Kitabın en önemli özelliği, tarihi olayların eski tarihte yazılmış Çin, Arap, İran ve Avrupa gezginlerinin kitap ve belgelerine dayandırılmış olmasıdır. Kitap aynı zamanda, Orta Asya'daki Türkçe konuşan eski halkların tarihi hakkında ve İslam dininin Çin ve Orta Asya bölgesine girişi ve etkileri üzerine önemli bilgiler vermektedir. Şüphesiz, Çin Hanedanlarının eski İpek Yolu'nun oluşmasına büyük katkıları olmuştur. Çin uygarlığının doğum beşiği olan Orta Ovalar Bölgesi -bugünkü Shaanxi, Shanxi, Henan ve Hebei Eyaletleri- İpek Yolu'na adını veren İpeğin ilk üretildiği bölgedir. Eski Kara İpek Yolu'na diğer önemli bir katkı, Çin'in uzak batı bölgeleri yani bugünkü Şincan-Uygur bölgesinden gelmiştir. Şincan-Uygur bölgesi İpek Yolu'nu İran, Arap Dünyası, Türkiye ve Avrupa'ya bağlamıştır. Gemicilik ve pusulanın keşfi ile güçlenen Deniz İpek Yolu ise Çin'in güneydoğu kıyı bölgeleri ile yabancı ülkeler arasında ticaret ve kültürel alışverişler için çok önemli bir kanaldı. İki ana rota vardı: Doğu Çin Denizi İpek Yolu ve Güney Çin Denizi İpek Yolu. En eski deniz İpek ticaret yolu olarak kullanılan bu yol Kore, Silla, Japonya, Hindistan ve İran'a kadar ulaşmış, Kuzey, Güney ve Güneydoğu Asya'nın büyük bir bölümünü kapsamıştır. Bu deniz yolu dışındaki en eski ipek ticareti rotası Çin, İran Körfezi kıyıları ve Kızıl Deniz arasında Hindistan yarımadasının Kuilong bölgesini, Sumatra'yı, Orr Adası'nı ve Siyam Körfezi'ni ve körfezdeki adaları kapsayan rotadır. Çin Yuan Hanedanlığı'nın (1271-1368) sonlarına doğru 220'den fazla ülke bu deniz İpek Yolu ile başlayan deniz ticaret yollarının bir parçası haline geldi. Okuyucular bu kitapta Dünya kültür mirasının en değerli ürünlerinden olan İpek Yollarının sırlarını keşfedeceklerdir.

